વર્ષ ૧૧ મુ
અંક ૩ જો
જુન ૧૯૪૭

અધિપતિઃ—પં મગનજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી સહિત્યાલંકાર   સહતંત્રી મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ

'વિશ્રામગલ' કાર્યાલય જૂનાગઢ

વાર્ષિક લવાજમ — રૂ ૫ ૩-૦   હિંદ બહાર — રૂ ૭-૮-૦

વિષય સુચિ

ક્રમાંક	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	વ્હાલાના વિયોગ (કાવ્ય)	શ્રી પુનિત	૩૬૧
૨.	સમ્પાદકીય		૩૬૨
૩	સંયોગ અને ?	પં મગનજી શાસ્ત્રી	૩૬૩
૪	માનવ અને શયતાન	શ્રી ગુમાનભાઈ જે પટેલ	૩૬૫
૫.	આરાધના (કાવ્ય) ...	શ્રી કાન્તિલાલ શેઠ	૩૬૬
૬	પાપી રાજાનો ઉદ્ધાર	શ્રી લાભકુવર પાનાચંદ	૩૬૭
૭	અખા મભગત	... સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી ..	૩૬૯
૮	મીરા હરિ ચરનનકી દાસી (કાવ્ય)	અ. સૌ શ્રી સ્વાતિ બ્હેન	૩૭૬
૯	પરશુપ્રભાવ (નાટિકા)	કવિ ચિત્રકાર્ શ્રી "મસ્ત મયૂર	૩૭
૧૦	શ્રેષ્ઠ ધન	.. શ્રી "પંકજ	૩૮૪
૧૧	ગાયનો મહિમા	શ્રી વૈકુંઠલાલ મણીલાલ મહેતા	૩૮૫
૧૨.	કહે નહિ ક્યાં ? (કાવ્ય)	શ્રી સક્ષમ	૩૮૬
૧૩	અ મલ પ્રભાવે	શ્રી જહાંગીર અરદેશર ડાકટર ..	૩૮૭
૧૪	પ્રબોધ શતક	શ્રી કૈલમ્ ..	૩૯૩
૧૫.	પ્રભુ સુન લો પુકાર (કાવ્ય)	શ્રી ભક્તિ ...	૩૯૬
૧૬	કોણ શ્રેષ્ઠ ?	શ્રી આર્ય પુત્ર	૩૯૮
૧૭	શીખવા લાયક ...	શ્રી અમૃતલાલ નરસીદાસ ગાંધી	૩૯૯
૧૮	આકુલ વેદના (કાવ્ય)	શ્રી રેણુ બ્હેન	૪૦૦

જરૂરી સૂચનાઓ—

૧ ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ-શિરનામું સ્પષ્ટ લખવું જોઈએ અને પોતાનો ગ્રાહક નંબર લખવાનું ભૂલવું ન જોઈએ

૨ પત્રનો જવાબ મેળવવા માટે રીપ્લાઈ પોસ્ટકાર્ડ કે ટીકીટ મોકલવી જરૂરી છે

૩ ગ્રાહકોએ મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવું જોઈએ વી. પી મંગાવવાથી કેટલીકવાર મહીને દોઢ મહીને મળે છે વી પી. અને મનીઑર્ડર બન્નેને ખર્ચ એક જ છે માત્ર વી. પી. મોકલવાની વ્યવસ્થામાં શ્રમ વિશેષ પડે છે

૪ માસિકનું કાર્યાલય જુનાગઢ હોવા છતાં વિશ્રામગલની વ્યવસ્થા સંબંધી પત્રો, ગ્રાહક બનવાની સૂચના, મનીઑર્ડર વિગેરે–અધિપતિ–"વિશ્રામગલ" c/o શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય પો. બો. નં ૬ અમદાવાદ એ શિરનામાથી કરવો જોઈએ

પ્રકાશક પં મગનજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી — વિશ્રામગલ કાર્યાલય હવેલી લેન–જુનાગઢ

મુદ્રક રતિલાલ ગુલાબચંદ દોશી — દોશી પ્રેસ મુદ્રાલયે–જુનાગઢ

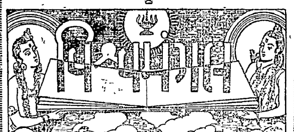

सत्संगं जनयत्परात्मविषये भक्तिं समुद्वर्धयत् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं साहित्यमुन्मूलयत् ।
धर्मद्वेषमनुत्तमं प्रशमयत्सन्दर्शयत्सद्गतिं, संजातं खलु 'विश्वमंगल'-पत्रं कर्तुं जगन्मंगलम् ॥

વર્ષ ૧૧ મું.] જેઠ-૨૦૦૩ :: જુન-૧૯૪૭ [અંક ૩ જો

વ્હાલાના વિયોગે

પ્રીતમને વિદાય દેતાં મનડું તો મુંઝાય-ટેક.

હૈયું તો દબાઈ જાતું શિલા પડી જાય,
વત્મ રહે ટળવળીને (૨)
દોડી ગાલે ગાય-પ્રીતમને. ૧

દુઃખ કેરા ડુંગરો તો શિરે તૂટી જાય,
પ્રેમ કેરું તત્ત્વ પછી (૨)
નીચે ઢંકાઈ જાય-પ્રીતમને. ૨

નાવડું વંટોળે ચઢે, તણાતુ ખેંચાય,
સુકાની સુકાન છોડે (૨)
હાલમ ડોલમ થાય-પ્રીતમને. ૩

આશતણો ચૂરો બને, અધીરતા છવાય;
'પુનિત'પ્રેમીના વિયોગે (૨)
પ્રાણ છૂટી જાય-પ્રીતમને ૪

—'શ્રી પુનિત'

સંપાદકીય

પરિવર્તનશીલ જગતમાં પરિવર્તન વિના બીજું છે પણ શું ? જન્મ બાલ્ય, યુવા, વાર્ધક્ય અને મૃત્યુ એ પણ જગતમાં રહેનારાઓને બાધક બને છે એવાં અનેકવિધ પરિવર્તનેથી જ એનું નામ જગત છે, એ પરિવર્તનોને કાં તો ઇચ્છા-અનિચ્છાથી સ્વીકારવાં રહ્યાં અને કાં તો સર્વત્ર ઇશ્વરનિર્મિત લીલા સમજીને સમભાવે—સદ્ભાવે સ્વીકારવાં રહ્યાં

આવું જ એક પરિવર્તન આજે 'વિશ્વમંગલ'ના આ અંકના પ્રકાશનમાં નિમિત્ત કારણ બન્યું છે આ અંકના પ્રકાશનની શરૂઆતથી યાને જુન—૧૯૪૭ના મધ્યભાગમાં 'વિશ્વમંગલ' કાર્યાલયનું પ્રકાશન જુનાગઢ—કાઠિઆવાડથી પરિવર્તન પામીને અમદાવાદમાં સ્થિર થાય છે તેની સમ્પાદકીય, આર્થિક અને સ્વામિત્વની તમામ જવાબદારીઓ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલયને આધીન રહેશે એમ પણ અનેક ભિન્ન ભિન્ન વિચારસરણીઓથી વિચાર્યા બાદ તેના સુજ્ઞ સમાધાનકારોએ મંજુર કરાવ્યું છે

મતભેદો શાના હતા ? શા માટે થયા હતા ? અને એનો સુખમ ઉકેલ કેવી રીતે આવ્યો ? એ વ્યાખ્યાન રજુ કરીને પ્રેમી પાઠકોના અમૂલ્ય વાચનનાં બહુમૂલ્ય પૃષ્ઠો રોકવાનું અમો અનુચિત અને અસ્થાને સમજીએ છીએ પરન્તુ જે પરિણામ આવ્યું તે જ આ જાહેર નિવેદન (કે જે તા ૧—૬—૪૭ના 'ગુજરાત સમાચાર' અને સંદેશમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું છે તે) પ્રેમી પાઠકોની જાણ માટે રજુ કરીએ છીએ

જાહેર નિવેદન

૧ અમો નીચે સહી કરનારા એક તરફથી મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ [માલીક શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય અને સહતંત્રી 'વિશ્વમંગલ'] અને બીજી તરફ પં મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી [તંત્રી 'વિશ્વમંગલ] આથી જાહેર કરીએ છીએ કે,–અમારા બન્ને વચ્ચે કેટલાક સમયથી મતભેદો ચાલ્યા કરતા હતા, તેનું હાર્દિક સમાધાન કરતા આજરોજ 'વિશ્વમંગલ' કાર્યાલયની તમામ જવાબદારી શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલયના માલીક શ્રી મગનભાઈ દેસાઈને સુપ્રત થયેલી જાહેર કરીએ છીએ

૨ અને હવેથી પં. મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી 'વિશ્વમંગલ'માંથી છુટા થાય છે

૩ 'વિશ્વમંગલ'ના ગ્રાહકોને આથી જણાવવાનું કે 'વિશ્વમંગલ'નું નિયમિત સંચાલન થશે અને ગ્રાહકોને પૂરતો સંતોષ આપવામાં આવશે

૪ આ બાબતમાં વચ્ચે રહીને શ્રી કીર્તનાચાર્ય મહારાજશ્રી સીતારામજી શર્મા અને શેઠ શ્રી રમણલાલ લલ્લુભાઇએ જે અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપ્યો છે તે માટે અમો બન્ને તેઓશ્રીના અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકૃત છીએ

વિનમ્ર નિવેદકો } દેસાઈ મગનભાઈ છોટાભાઈ સહી દ. પોતે
પં. મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી સહી દ. પોતે

'વિશ્વમંગલ' માસિકના સમ્પાદક તરીકેના અને વ્યવસ્થા સંબંધીના સર્વે પત્રો અને મનીઓર્ડરો હવેથી સીધા શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય–અમદાવાદના શિરનામે જ મોકલવાના છે.

હવે પછી 'વિશ્વમંગલ'નો ચોથો અંક નિયમિત બહાર પડશે; અત્યાર સુધીની, સંયોગની અનુકૂળતા નહીં હોવાના કારણે થયેલી અનિયમિતતા હવેથી દૂર કરવાના પ્રયત્ન થશે: હવે પછીનો ચોથો અંક સમસ્ત ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના ખાસ લેખકોના લેખોથી ભરપૂર અને નવી જ શૈલીથી પ્રકટ થશે:

અમો વિશ્વાસ કરીએ છીએ કે પ્રેમી પાઠકોને આથી સંતોષ થશે

પં મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી, 'સિદ્ધાન્તકાર' મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ
સમ્પાદક વિશ્વમંગલ સહસમ્પાદક 'વિશ્વમંગલ'

સંયોગ અને....?

अग्नेर्यथा दारुवियोगयोगयो-रदृष्टतोऽन्यन्न निमित्तमस्ति, एवं हि जन्तोरपि दुर्विभाव्यः शरीरसंयोगवियोगहेतुः॥

અર્થ—અગ્નિ અને કાષ્ઠનો સંયોગ અને વિયોગ કરાવનાર વિધિ વિના બીજું કોઈ નિમિત્ત નથી; અને તેવી જ રીતે પ્રાણી માત્રનો સંયોગ અને વિયોગ પણ (વિધિનિર્મિત હોવાથી) જાણી શકાય તેમ નથી.

આજથી ૧૧ વર્ષ પહેલા, આજે છે તેવી જ પરિસ્થિતિમાં રહીને 'વિશ્વમંગલ'ના પ્રેમી પાઠકો સમક્ષ સંપાદક તરીકે આ શરીરનો સંયોગ થયો, ક્રમાનુસાર દેશ-કાલ અને સંયોગોથી પડતાં રખડતાં 'વિશ્વમંગલ' આજે જે સ્વરૂપમાં પ્રેમી પાઠકોનું પારલૌકિક મંગલ સાધનારું સાધન બન્યું છે, તેમ શ્રી હરિએ બનાવ્યું:

એક જ નામથી નહિં, નામના મોહથી નહિ, ધનની લાલચમાં લપટાઈને નહિં, પરન્તુ યથાશક્તિ-યથામતિ સતત સેવા બજાવવાની ઉમ્મેદથી સંયોગની ચિરસ્થાયી ધન્યપળો હૃદયપટમાં આલેખાઈ ચૂકાઈ ગઈ છે કે જેમાં વિયોગના વાયુને અવકાશ નથીઃ

૧૧ વર્ષ દરમ્યાન હર્ષ-વિષાદ, સુખ-દુઃખ અને હાનિ-લાભના દ્વંદ્વોએ આ શરીરને સ્પર્શ નહિ કર્યો હોય એમ તો કેમ કહી શકાય? છતાં પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ એમાં કૃપાદૃષ્ટિથી પાવન કરીને પાર કર્યો એ જ પરમકૃપા છે.—વચમાં અનેક કૃપાળુ મહાત્માઓ, ચિરસ્મરણીયવિદ્વાન લેખકો અને જિજ્ઞાસુ ગ્રાહક સજ્જનોએ 'વિશ્વમંગલ'ના વાચન સામગ્રીને સુંદર અને મનનીય બનાવી અને માની આ માસિકને ગુજરાતી 'કલ્યાણ'નું માનવન્તુ બીરુદ આપ્યું. આ છે સંયોગનું સર્વોચ્ચ સુખ.

વિશ્વમંગલના સંપાદક તરીકેની તમામ જવાબદારીઓથી વિમુક્ત થતા પણ આજે એવો જ આનંદ થાય છે. આનંદ એટલા માટે કે કોઈપણ પ્રેમી પાઠકોનું દિલ દુભવવાનો આ શરીરથી પ્રસંગ આવ્યો જ નથી એટલે તેઓના પાવન હૃદયના એક ખુણામાં મારું સ્થાન કાયમ માટે રહેશે જ એમ મને શ્રદ્ધા છે, અને હાર્દિક ક્ષોભ એટલા માટે થાય છે કે, જે શરીરથી અને મનથી પ્રેમી પાઠકોની આધ્યાત્મિક ભાવનાઓને ઉચ્ચતમ પ્રદેશમાં પહોંચાડવામાં નિમિત્તભૂત બનવાનો જે સુઅવસર પ્રાપ્ત હતો, તે શરીર અને મન આજે-અત્યારે તો વિયોગમાં પરિણમે છેઃ છતાં એ ક્ષોભ સદાને માટે ટકવાનો નથી; કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપમાં કોઈ ને કોઈ નિમિત્તે પણ મનુષ્ય કર્મમાં પ્રવૃત્ત રહે છે, પછી તે ધારે તો સત્કર્મ કરી શકે ભગવાન પણ એ જ આજ્ઞા કરે છે

नहि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः।

દેહધારી પ્રાણીઓથી સંપૂર્ણ કર્મો ત્યાગી શકાતાં નથી, અને કેવલ અકર્મણ્ય બની શકાતું જ નથી.

આ આજ્ઞા તો આ પામર જીવે શિરોધાર્ય કરવી જ રહી અને એ આજ્ઞાનુસાર કોઈ પણ ભાવી કાર્યમાં પ્રકાશ-તરીકે હું મારા 'વિશ્વમંગલ'-પરિવારને કેમ ભૂલી શકું?

માયા અને બ્રહ્મ, પ્રકૃતિ અને ધર્મના ભિન્ન સ્વરૂપોની આદિ અનિર્વચનીય વાતોમાં પણ મતભેદ હોય. પરન્તુ એથી સમ્બન્ધ-પરિચ્છેદ સંભવે નહિં તો પછી આ કર્મભૂમિમાં 'મત' અને 'ભેદ' એ કેવાં વિચિત્ર છે? કેટલા હીન છે?

શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય દ્વારા આ માસિકનું તમામ સંચાલન થતાં આ 'વિશ્વમંગલ' કાયમના-માટે 'વિશ્વ—મંગલ' રહે એમ હું હાર્દિક શુભેચ્છા સેવું છું

સંયોગ સુખપ્રદ અને વિયોગ દુઃખપ્રદ છે, દેહધારીઓ એ દ્વંદ્વથી મુક્ત રહી શકે નહિ છતાં સ્થાને હૃદયે એ સુખદુઃખના ઝંઝાવાતોને છાયા સમાન અનિત્ય માનીને સંતોષ અનુભવતો રહ્યો.

મારા જેવા અલ્પજ્ઞને આ પત્રના સમ્પાદક તરીકે પ્રેમી પાઠકોએ ૧૧ વર્ષ સુધી ચલાવ્યો અને, એની અલ્પ મતિમાંથી જે જલ્પનાઓ વિચારસરણિરૂપે બહાર પડી, તેમાંથી પણ કાંઈક આત્મસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન માન્યું એ જ અત્યન્ત આનંદનો વિષય છે એ જ ધન્યજીવનની સુખદ સરણી છે

હવે આ પત્રમાંથી 'હું' વિદાય લઉં છું જો કે એમાં મારું કંઈ જ ન હતું જે કાંઈ હતું તે સર્વેશ્વર પ્રભુનું જ હતું અને રહેશે.

શરીર જુદું પડે છે ભાવનાઓ 'વિશ્વમંગલ'પરિવારથી જુદી નથી સંયોગ અને વિયોગ એ દેહનો ધર્મ છે આત્મભાવે કોઈનો સંયોગ પણ નથી અને વિયોગ પણ નથી સર્વેની આત્મભાવે ક્ષમા યાચીને આજે હું 'વિશ્વમંગલ'ના સમ્પાદકપદેથી નિવૃત્ત થાઉં છું ૐ શાન્તિ શાન્તિ, શાન્તિ

નાની હમામની પોળ ઘીકાંટા— આપનો અને સર્વેનો આત્મબન્ધુ 'મંગલ'
અમદાવાદ :તા. ૭—૬—૪૭ સમ્પાદક 'વિશ્વમંગલ'

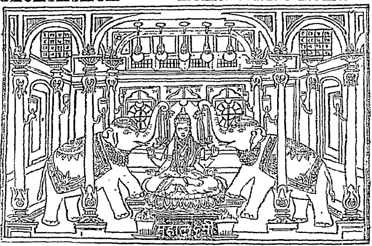

વિક્રમ સંવતના નવા વર્ષમાં ચાલુ રહેનાર જે ગ્રાહક એક નવો ગ્રાહક કરી આપશે તેને ઉપર છાપેલી સાઈઝનો શ્રી મહાલક્ષ્મીનો સોનેરી—ત્રિરંગી એમ્બોઝ કરેલો ફોટો આપશે, આ ફોટો ચકચકિત સોનાનો જ બનેલો હોય તેવો દેખાવ છે, અને પૂજામાં મૂકવા યોગ્ય હોઈ જરૂર મેળવી લેવા જેવો છે, જે ચાલુ ગ્રાહકો ન હોય અને તદ્દન નવેસરથી ગ્રાહક થવા માગતા હોય તેમણે આ ફોટો મેળવવા માટે પોતાના સિવાય એક બીજો નવો ગ્રાહક કરી આપવો પડશે, વધુ ગ્રાહક કરનારને વધુ ફોટાઓ મળશે.

લવાજમ મ. ઓ. થી મોકલવું. લખો—શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, અમદાવાદ.

તા. ક:-ગયા વર્ષના ડીસેમ્બર માસના અંકમાં મહાલક્ષ્મીના ફોટા માટે જે પત્રિકા મૂકવામાં આવી છે તેનો ગ્રાહક વધારનારે ઉપયોગ કરવો.

માનવ અને શયતાન

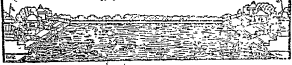

લે–શ્રી. ગુમાનભાઈ જે. પટેલ (ડીસાકર)

અફસોસની વાત છે કે અનેક સાધારણ માનવીઓ પર વર્તમાન કાળે એક યા બીજા રૂપમાં શયતાને જ ઘર કર્યું છે. મૂઢ માનવીઓ સહેલાઈથી સેતાનના અધિકારમાં અટવાઈ રહ્યાં છે કારણ કે દુષ્ટ શયતાને એ માનવોની માનવતા ચૂસી લઈ નરી પામરતા, સેતાનીયતનું ધીમું અનિધીખું મધુરિયું પાઈ દીધું છે, પરિણામે લગભગ કેટલેક વખત થયા હાલમાં આપણે જોઈશું તો માનવતા મરી રહી છે અને સેતાનીયત પાંગરી રહી છે, માનવ જાત માટે આ એક અતિ ભયંકર બાબત છે, અતિ દુઃખની એ વાત છે કે ભારતમાં હાલમાં પ્રસરેલ કોમી કૈત્યની લીલાથી વિહ્વળ બની કરોડોના હૃદયાધીશ્વરસમું પવિત્ર સતપુરુષ પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજી આજે માનવતાને પ્રગટાવવા વૃદ્ધ વયે, ઉઘાડે પગે અવિરામ શ્રમ લઈ રહ્યા છે, છતાંય કોમી હુલ્લડો, અત્યાચાર, ખુનામરકી હજી જેવી ને તેવી જ છે એટલે સત્ય એ દર્શિત થાય છે કે બધે જ ઘોર સેતાનીયત વ્યાપી રહી છે, અને નિર્દોષ માનવીઓ બિચારા આકાળે કાળને વશ થઈ રહ્યાં છે.

ડાહ્યા પુરુષો, અનુભવીઓએ કહ્યું છે કે કાળનો પ્રભાવ સામાન્ય માનવો પર સર્વપ્રથમ પડે છે એટલે એમ માનવું જ રહ્યું કે ઘોર કલિયુગ હળાહળ પ્રસરી રહ્યો છે પરંતુ જેઓ ધર્મના, સત્યના અને સાચી માનવતાના પ્રખર હિમાયતીઓ છે, જેઓ સાચી માનવતામાં કોઈપણ સંજોગોમાં રહેવા ઉત્સુક છે, તેઓને કાળનો પ્રભાવ પણ કશું કરી શકતો નથી. નીચેના સંવાદમાં સેતાન એક સાચા માનવને પોતાપ્રતિ આકર્ષવા, અને માનવતાનો ધ્વંસ કરવા પ્રેરી રહ્યો છે અને માનવ પણ ગજબ સત્યનો સચોટ જવાબ આપી રહ્યો છે.

સેતાન–" ઓ!—માનવી...કેવો મૂર્ખ છે તું! ગે તો વશ કરવા મેં કેટલી તરકીબો રચી હજાર પ્રયત્ન કર્યા—પરંતુ તું મારાથી દૂર અતિદૂર ભાગી રહ્યો છે...નહિ ? આખર શા માટે? તું કેટલો મૂર્ખ છો! તને મારી શક્તિની ક્યાં ખબર છે! આવ આવ ઓ માનવી! આવ અને તને હું દુનિયાની દરેક મજા, આનંદ, ભોગ, સુખ, સંપત્તિ સર્વનો ઉપભોગ કરાવીશ, મેં તારી માયા દેખી નથી, ખબર છે તને કે મારી ઇન્દ્રજાળથી હજારો માનવોના સત્કર્મ મેં તોડાવ્યા છે અને તેઓ મારા સામ્રાજ્યમાં નાચી રહ્યા છે અને મનમાં ફાવે તે કરી રહ્યા છે! કદાચ તને એ પણ ખબર નથી કે જે મારા કાબુમાં નથી આવતા તેમને કેટલું સહેવાનું હોય છે દુનિયાના બધા ખરાબ બોજાથી તેઓ વંચિત રહે છે અને દરપળે સંકટગ્રસ્ત રહે છે. તો શું હજી તારી સમજમાં નથી આવતું કે મારા અધિકારમાં રહેવાથી સુખ સુખ બસ સુખ જ છે! પામર માનવ! આવી જા મારે શરણે, અને જીવનનો આનંદ માણી જા...આવ, આવ, આવ..."

માનવી—"ઓ! સેતાનનો અવાજ! ખરે તું સેતાન જ છે, મને સારી રીતે ખબર છે કે તેં લાખો માનવોની માનવતા હરી લઈ સેતાનીયતનો જ સંચાર કર્યો છે, કે જેઓ તને વશ થયેલાઓ નિર્દોષ હજાર માનવીઓના હક છીનવી લઈ બળાત્કારે સુખ, આનંદ, સંપત્તિનો ઉપભોગ કરે છે. લાખો આહ અને અનેક માનવીઓના રુધિરથી તેમનું જીવન સ્વર્ગમય બનાવે છે અને તે કેના ભોગે! પેલા નિર્દોષ પરંતુ દુર્બળ માનવીઓના, બસ તેના જ ને! અને તેને તું સુખ, આનંદ, વૈભવ કહે છે! અરે પાજી! તું મને જડ અને મૂઢ બનાવવા ચાહે છે? હું ભલે ક્ષણિક અને ભૌતિક આનંદનો અધિકારી ન હોઉં, પરંતુ મેં મારા સ્વાર્થ માટે કોઈ નિર્દોષને કદી પણ દુઃ

નથી એ આત્મસંતોષ શું તારા અલ્પજીવી તુચ્છ ભૌતિક સુખોથી કોઈ પણ અંશે ચિતરતો છે? નહિ જ નહિ...અને ઓ! તું પણ ક્યાં ભૂલો પડયો! સાચી માનવતા, સત્યતા અને સુખદુખ એ મન પ્રેરિત માત્ર કલ્પના છે એવું સચોટપણે માનનાર અને વર્તનાર એવા અડગ માનવતાના પ્રખર વલિષ્ઠ સામે તારી મોહિની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છે? અરે! ભૂલે છે તું!... તું મને શું કહેવા આવ્યો? સાંભળી લે જરા આટલું અને જવાબ આપ.

ખબર છે તને કે સૈરંધ્રીની લાજ ત્યાં ભરસભામાં દુ:શાસને લુંટવાનો કેવો હીચકારો પ્રબળ પ્રયાસ કર્યો હતો, હું તને પૂછું, શું કે લાજ લુંટાઈ? હરગીઝ નહિં! કેમ? શા માટે? સૈરંધ્રી તો ત્યાં સાવ નિરાધાર, અરક્ષિત અને લાચાર હતી; ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, ગાંડીવ ઉપાસક વીર અર્જુન, ગદાધારી ભીમ, અરે પ્રૌઢ ધીરગંભીર અને પ્રતિભાપુરુષ ભીષ્મ પિતામહ પણ ત્યાં હતા જ ને! છતાં તેઓ કંઈ કરી શક્યા ન હતા, અને ત્યારે પ તેવી સ્થિતિમાં પણ સાચી રીતે શું દ્રૌપદી લાચાર હતી? નહિ જ. કૃષ્ણનો અદશ્ય પુકાર શ્રીકૃષ્ણજીએ શું નથી સાંભળ્યો? અને શું લાજ લુંટાઈ? બેશરમ દુ:શાસનનો પ્રયત્ન ફળ્યો? દુર્યોધનની હીચકારી વાસના ફળી? નહિં જ. આખર શા માટે? એને લઈને જ કે દ્રૌપદીમાં કદી તું (સેતાન) પ્રવેશી શક્યો નથી. દ્રૌપદી તારાથી દૂર અતિદૂર હતી, અને તેથી જ ગોપાલે કોઈપણ કાળે દ્રૌપદી જ નહિ પણ તેના સાચા ઉપાસકોને સંકટ સમયે સહાય કરી જ છે. કારણ કે એવા માનવતાના પૂજારીઓ કદીય તારી મોહિનીથી ચલાયમાન થયા નથી, એટલે તારા મોહપાશમાં હું આવું તો જ મારા સર્વનાશનો ડર છે, તારા સામું હું જોઉં પણ નહિ તો દુનિયાની કઈ શક્તિ મને મ્હાત કરી શકે તેમ છે? અને તું મને પામર માનવી કહે છે! પામર તેઓ છે જેઓ તારો આશરો લઈ નીચ આશયને સાધે છે, પરંતુ વહેલા કે મોડા તેમનો પોતાનો જ સર્વનાશ છે, તેઓ તેમના હૃદયને છેતરી રહ્યા છે, અને જેઓ હૃદયને છેતરે છે તેઓ તેમના વડે જ પોતાવડે જ પોતે છેતરાઈ રહ્યા છે. આ સત્ય તારામાં ફસાએલાઓ ક્યાંથી પામશે? બોલ હવે તારે શું કહેવું છે?"

અને સેતાન ક્યારનો ય અદશ્ય થઈ ગયો હતો.

આરાધના

આવજો આવજો આવજો રે:
વ્હાલા મારે મંદિરિયે આવજો.

મારે મંદિરિયે બાંધ્યાં છે તોરણાં,
મંદિરના બારણે સાથર્યાં છે ફૂલડાં;
સુના આ ધામને દીપાવજો રે:
વ્હાલા મારે મંદિરિયે આવજો.

મારૂં મંદિરિયું નાનકડું ગામ છે,
નાનકડા ગામમાં ગોપદેરો વાસ છે;
મીઠીશી મોરલી બજાવજો રે:
વ્હાલા મારે મંદિરિયે આવજો.

ફૂલથી સોહામણું ફૂલવાડી[1] ગામ આ
ગોકુળના ધામ સમું ચેતું ભાગવાતમાં
તમે આવીને અંતર ઉજાળજો રે:
વ્હાલા મારે મંદિરિયે આવજો

આજે પૂનમનો ચાંદ છે,
ને અલબેલી રાત છે:
અહીં કાવેરી[2] તીરે પધારજો રે:
વ્હાલા મારે મંદિરિયે આવજો

રાખ્યા છે હેત ભરી મીઠાં માખણીયાં,
શાને ભગવાન કહો ગોપીનાં ચોરવાં?
વંદીને 'કાન્ત' કહે. હેતુ બહેલાવજો રે:
વ્હાલા મારે મંદિરિયે આવજો

—શ્રી. કાન્તિલાલ શેઠ

૧ જરૂર પ્રમાણે ગામના નામમાં ફેરફાર કરવો. ૨ નદીના નામમાં જોઇતો ફેરફાર કરવો.

પાપી રાજાનો ઉદ્ધાર

લેખક—શ્રી લાભકુંવર પાનાચંદ.

એક રાજા બહુ જ ક્રૂર હતો પ્રજાને, પશુ પક્ષીને હેરાન કરવામાં તે બાકી રાખતો ન હતો. પોતે બહુ જ અભિમાની હતો અને કહેતો કે હું કહું તેમ જ થાય. ઈશ્વર કરતાં પણ હું મોટો છું. આ રીતે તે હમેશાં ગર્વ રાખતો.

એક વખત કોઈ સંત તેની (રાજાની) નગરીમાં આવ્યા, અને નગરને થોડે દૂર તેણે પોતાની ઝુંપડી બનાવી, તેથી આ નગરના ઘણાં માણસો સંતનું ભજન સાંભળવા આવતા. સંત પણ આવેલા માણસોને ધર્મજ્ઞાન આપતા, અને દુનિયામાં થઈ ગયેલા ભક્તોનાં દૃષ્ટાંત આપી પ્રભુભક્તિ કરવા કહેતા

પરંતુ રાજ્યમાં પ્રભુભક્તિ કરવાની મનાઈ હતી, એટલે એક માણસે કહ્યું કે રાજા તરફથી એવું ફરમાન છે કે કોઈએ આ નગરીમાં પ્રભુભક્તિ કરવી નહિ. જે માણસને ઈશ્વરનું નામ લેતાં સાંભળીશું તેનું ઘાણીએ નાખી તેલ કાઢવામાં આવશે. આ રીતે રાજાનો હુકમ છે.

આ સાંભળી સંતે માણસોને કહ્યું કે પ્રભુભક્તિ કરવાની કોઈથી મનાઈ ન કરી શકાય, છતાં તમારા રાજાએ મનાઈ કરી છે, તમે પ્રભુભક્તિ કરતા હો અને રાજા ઉપર કહેવા મુજબ કરે તો મારું નામ દેજો કે અમને એક સંત મહારાજે ધર્મજ્ઞાન, તથા પ્રભુ ભક્તિ વિષે કહ્યું છે. પ્રભુભક્તિ કે ઈશ્વરનું નામ લેવાની પણ રાજ્યમાં મનાઈ હતી છતાં સંત મહાત્માના કહેવાથી લોકો દરરોજ સવારે અને સાંજે એક એક કલાક પ્રભુભક્તિમાં વીતાવતા હતા.

એક દિવસ રાજાના વજીર સાંજે બહાર ફરવા જતા હતા, તેવામાં તેણે ઘણા લોકોને પ્રભુભક્તિ કરતાં જોયા એટલે વજીર તરત જ રાજા પાસે આવ્યો અને જોયેલ વસ્તુની વિગતવાર વાત કરી સંભળાવી અને વિશેષ કહ્યું કે તમે તો જે કરી શકો તે થાય તમે તો પ્રભુથી પણ મોટા છો છતાં તે લોકો તમને કેમ નથી ગાંઠતા, વિ. ઘણું ઘણું કહ્યું. પછી રાજાને તો અભિમાન હતું કે બસ હું કહું તેમ જ થાય. એટલે તેણે જેટલા લોકો ભક્તિ કરતા હતા, તેટલાને પોતાના દરબારમાં બોલાવ્યા, અને કહ્યું કે મેં મનાઈ કરી છે છતાં તમે—નું નામ કેમ લ્યો છો અને—ની ભક્તિ કેમ કરો છો? દુનિયામાં મારાથી કોઈ મોટું છે જ નહિ, હું રાજાઓનો પણ રાજા છું. તો મારી પાસે તમારો 'પ્રભુ' શું કરવાનો હતો? મારા હુકમનું માન નહિ રાખવાથી તમારું હવે ઘાણીએ તેલ કાઢવામાં આવશે. આ સાંભળતાં જ સર્વે ડરી ગયા અને રાજાને કહ્યું કે એમાં અમારો દોષ નથી. અમને તો બહાર આવેલા સંત મહાત્માએ ધર્મજ્ઞાન તેમજ પ્રભુભક્તિમાં દૃઢ કર્યા છે. જેથી પાપમાંથી બચવા માટે અમે પ્રભુભક્તિ કરીએ છીએ. આ શબ્દો સાંભળતાં જ રાજા પોતાની પાણીદાર તલવાર લઈ સંતની ઝુંપડી તરફ ઘોડા ઉપર બેસી રવાના થયો રાજાના માણસો તથા આવેલા પ્રજાજનો પણ તેની પાછળ ગયા.

સંતની ઝુંપડી આવી કે તરત જ રાજા ઘોડા ઉપરથી ઊતરી સંતને કહેવા લાગ્યો કે સાલા નિષ્ઠુર; હરામી, તું ધર્મજ્ઞાન તેમજ—ની ભક્તિ કરાવવાવાળો કોણ? તું હજી મને નથી ઓળખતો?—એમ કહેતો રાજા પોતાની પાણીદાર તરવારનો જેવો સંત ઉપર ઘા કરવા જાય છે તેવી જ પાછળથી મુરલીધરે તલવાર ઝાલી લીધી, પણ રાજા જ્યાં પાછળ જુએ છે ત્યાં તો પ્રભુ પોતે. તરત જ તે પ્રભુચરણમાં પડી ગયો અને સંતને કહેલાં વચનો માટે માફીની યાચના કરી પછી પ્રભુએ તેને માફી આપી અને કહ્યું કે હવે કોઈ પણ દુઃખ આવે ત્યારે મારું સ્મરણ કરજે એટલે હું તને ઉગારીશ. આટલું કહેતાં જ મુરલીધર અદૃશ્ય થઈ ગયા એટલે રાજા સંતના ચરણમાં પડી ગયો અને પોતે ગર્વમાં કહેલાં વચનો માટે માફી માગી

રાજાની પાછળ આવેલા માણસો તથા પ્રજાજનો પણ સંતના ચરણમાં પડી ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે ધન્ય મહાત્મા, ધન્ય

પછી રાજા તો પ્રભુનો પરમ ભક્ત થઈ ગયો, પરંતુ થોડા વર્ષ વીત્યા બાદ ફરી તેનામાં ગર્વના અંકુરો ફૂટ્યા અને પ્રભુભક્તિ ભૂલી ગયો, પાછો ફરવા કરવા લાગ્યો. જંગલમાં જઈ નિર્દોષ હરણનો શિકાર કરી આવ્યો. તે શિકારને રંધાવ્યું, પછી રાજા જમવા બેઠા અને માંસનું એક બટકું ગળે ઊતારવા જાય છે ત્યાં તેમાં રહી ગયેલું (નાનું) હાડકું તેના ગળામાં અટકાઈ ગયું, તેથી કાંઈ ખપ ટક્યો નહિ તેથી શરીર લથડવા લાગ્યું, અને બેભાન થઈ ગયો, ઘણા વૈદો, ડોક્ટરો, સરજનો વિ. ને બોલાવ્યા પણ કોઈ કાંઈ કરી શક્યું નહિ, છેવટે રાજાને યાદ આવ્યું કે ગર્વમાં સંત મહાત્માને મારવા જતાં મુરલીધરે મને કહ્યું હતું કે દુઃખમાં મારું સ્મરણ કરજે. તરત જ તેણે મુરલીધરનું સ્મરણ કર્યું અને પ્રભુ હાજર થઈ ગયા અને તેના ગળા ઉપર હાથ ફેરવ્યો કે તરત જ રાજા બેઠો થઈ ગયો. અને અશ્રુભીની આંખે પ્રભુચરણનું પ્રક્ષાલન કર્યું. અને કરેલાં કર્મોની માફી માગી, પછી, પ્રભુએ આવાં પાપી કામો ન કરવા કહ્યું હવે રાજા શું જ કહે કે હું મોટો કે પ્રભુ! બલીયસી કેવલમીશ્વરેચ્છા।

એક આદર્શ ધાર્મિક ગ્રન્થમાલા

શ્રી કલ્યાણ-ગ્રન્થમાલા

C/O શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ

પ્રથમ વર્ષમાંથી આગેકૂચ કરીને ગ્રાહકોના પૂર્ણ સંતોષ સાથે દ્વિતીય વર્ષમાં નીચેનાં પુસ્તકો આપે છે

તું કોણ? લે.-સ્વામીશ્રી માધવતીર્થજી

મૂલ્ય ૨-૮-૦

વેદાન્તના ગહન વિષયોને સરલ વાર્તાદ્વારા પ્રદર્શિત કરતું આ લોકપ્રિય પુસ્તક આ વર્ષના ગ્રન્થમાલાના ગ્રાહકોની પ્રશંસા મેળવી ચૂક્યું છે

ગ્રન્થમાલાનું આ પ્રથમ પુસ્તક વિષયોને સમજાવવામાં સરલ એવાં અનેક ચિત્રોથી-સુશોભિત અને અવશ્ય વાંચવા યોગ્ય બન્યું છે.-પૃષ્ઠ સંખ્યા ૪૦૦ થી ઉપરાન્ત સુંદર કવરપૃષ્ઠ.

સત્સંગ સરિતા સમ્પાદક : શ્રી હરિશંકર ત્રિવેદી

પુસ્તક મૂલ્ય ૧-૮-૦

અનેક મહાત્માઓનાં મનનીય વ્યાખ્યાનોના સાર રૂપ આ આપ પ્રત્યક્ષ સત્સંગ સરિતાનું રસપાન કરતાં આપ પ્રત્યક્ષ સત્સંગનો લાભ લેતા હો એમ સ્પષ્ટ જણાશે

ગ્રન્થમાલાનું આ દ્વિતીય પુસ્તક ચાલુ માસમાં જ તૈયાર થઇ ચૂક્યું છે, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૭૫ અને ત્રિરંગી કવરપૃષ્ઠ.

પંચ ગીત અનુવાદક અને વિવેચક

શાસ્ત્રી શ્રી રમણલાલ કૃષ્ણરામ

મૂલ્ય રૂા ૧-૪-૦

ગોપીજનોએ મહર્ષિઓ અને ભક્તજનોના ભાવને વૃદ્ધિંગત કરનારાં શ્રીમદ્‌ભાગવતનાં પાંચ સુંદર ગેય ગીતોનો મૂલ સહિત આ સમશ્લોકી અનુવાદ પ્રત્યેક ભક્તોને ભક્તિમાર્ગમાં તરબોળ બનાવશે.

ગ્રન્થમાલાનું તૈયાર થઇ ચૂકેલું આ ત્રીજું પુસ્તક અનેક રીતે પસંદ કરવા યોગ્ય છે, શ્રીમદ્‌ભાગવતના ગૂઢ વિષયોને અને ગોપીગીતત્ત્વના રહસ્યને સમજવા આ પુસ્તકના ખાસ વિભાગમાં લખેલા વિવેચનમાં છે. પૃષ્ઠસંખ્યા ૧૨૫ સુંદર દ્વિરંગી કવરપૃષ્ઠ આ સિવાયનાં બે પુસ્તકો હવે પછી નક્કી કરવામાં આવશે:

રૂા. ૫-૦-૦ મોકલી ચાલુ વર્ષના ગ્રાહક તરીકે આજે જ નામ નોંધાવો.

એક હજાર પૃષ્ઠો, સચિત્ર સુંદર મનનીય પુસ્તકો અને ઘેર બેઠાં જ્ઞાનગંગામાં પવિત્ર બનવાનો લાભ ઉઠાવો.

લખો:-વ્યવસ્થાપક શ્રી 'કલ્યાણ ગ્રન્થમાલા' C/O શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ

અપૂર્વ લાભ

વિશ્વમંગલના ગતાંકમાં અપાયેલી યોજના મુજબ 'વિશ્વમંગલ'ના ગ્રાહકોને શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલયનાં રૂા ૫-૦-૦ નાં પુસ્તકો પોસ્ટખર્ચ વગર મૂળ કિંમતે આપવાનું નક્કી કરેલું છે, તે મુજબ જે ભાઇઓએ એ લાભ ન લીધો હોય તેઓને આ લાભ લેવા વિનંતિ છે.

શ્રી સત્યનારાયણ-વ્રત-કથા.

ઉપોદ્‌ઘાત લેખક-
કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામજી શર્મા.

મોટા ગુજરાતી ટાઇપ અને સુસ્પષ્ટ ગુજરાતી ભાષાન્તર અને કથાપ્રસંગને લગતાં ભાવવાહી ૨૦ ચિત્રો અને ત્રિરંગી કવર ડીઝાઇન સાથે પૃષ્ઠસંખ્યા ૮૦ મૂલ્ય માત્ર રૂા. ૦-૮-૦

'વિશ્વમંગલ'ના તમામ ગ્રાહકોને આ પુસ્તક માત્ર ૦-૫-૦ ની પોસ્ટસ્ટેમ્પ મોકલવાથી ઘેર બેઠાં પહોંચાડવામાં આવશે.

હજારો ગ્રાહકોની પ્રશંસા મેળવી ચૂકેલા આ પુસ્તકને જલદી મેળવી લેવા વિનંતિ છે.

લખો-શ્રી 'ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય સલાપોસ ક્રોસરોડ મોતીવીલા નં. ૧ **અમદાવાદ.**

[શ્રીમદ્ભાગવતાંક પૃ. ૫૭થી ચાલુ]

અહંકારરૂપી હિરણ્યકશિપુ

વિષ્ણુ ભગવાનના પાર્ષદ જય અને વિજય વૈકુંઠમાં રહેતા હતા છતાં તેમનામાં ભેદબુદ્ધિ રહી જવાથી તેમને સનકાદિકનો શાપ મળ્યો હતો એ હકીકત ત્રીજા સ્કંધમાં ૧૫મા અધ્યાયમાં આપેલ છે. સનકાદિકે તેમને કહ્યું હતું કે "ધીર ભગવાન શાની પુરુષો તો સંપૂર્ણ અખંડરૂપ શ્રીહરિમાં મહાકાશ અને ઘટાકાશની સમાન કોઈપણ પ્રકારનો ભેદ જોતા નથી છતાં તમને ભેદ દેખાય છે તેથી તમે જ્યાં કામ, ક્રોધ અને લોભ હોય તેવા લોકમાં જાઓ. [૩-૧૫-૩૪] આ શાપને પરિણામે જય-વિજય દિતિને ત્યાં હિરણ્યકશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ થયા, તે બંને અહંતા અને મમતાનું સ્વરૂપ છે. તેમાં મમતા રૂપી હિરણ્યાક્ષનો ભગવાને વરાહ-અવતાર લઈને નાશ કર્યો. હવે અહંકારના જુલમનું વર્ણન આવે છે. મમતા દૂર કરવી સહેલી છે પણ અહંતાનો નાશ કરવો એ બહુ મુશ્કેલ કામ છે. માણસો ધારે છે કે અમે નિષ્કામ કર્મ કરીએ છીએ, છતાં "મેં કર્યું" એવો ભાવ તરત આવી જાય છે. ભક્તિમાર્ગમાં પણ બીજું ભગવાનને અર્પણ કરવું સહેલું છે, પણ અર્પણ કરનારને અર્પણ કરવો એ બહુ મુશ્કેલ છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં પણ જ્ઞાનનું અભિમાન આવતાં વાર લાગતી નથી. તેથી અહંકારરૂપી હિરણ્યકશિપુ તરત મરતો નથી. તેણે બ્રહ્મા પાસેથી એવું વરદાન મેળવેલ છે કે બ્રહ્માએ રચેલ કોઈ પ્રાણીથી તેનું મૃત્યુ થાય નહિ તે કહે છે કે હું બહાર ન મરું, અંદર ન મરું વગેરે. એટલે ઘરમાં ન મરું અને માણસ ઘરની બહાર વનમાં જાય તો પણ ન મરૂ વગેરે હિરણ્યકશિપુએ પોતાના દૈત્યમંડળને તૈયાર કર્યું અને ભગવાન વિષ્ણુ સાથે વેર કરવા માંડ્યું. તેણે દૈત્યોને કહ્યું કે "દેવતાઓના પ્રાણ વિષ્ણુ છે તેથી જ્યાં જ્યાં તપ, યજ્ઞ, સ્વાધ્યાય વ્રત અને દાન વગેરે શુભ કર્મ થતાં હોય ત્યાં તેવા કર્મ કરવાવાળાનો નાશ કરો. જ્યાં જ્યાં બ્રાહ્મણ, ગાય, વેદ અને વર્ણાશ્રમધર્મ-કર્મ થતાં હોય તે દેશોને બાળી નાખો અને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરી નાખો."

સ્વામી તરફથી આવી આજ્ઞા મળવાથી દૈત્યો પ્રજાનો સંહાર કરવા લાગ્યા. તેમણે ગામ, વ્રજ, બગીચા, ક્ષેત્ર, આશ્રમ, નગર વગેરેમાં આગ લગાડી. કેટલાકોએ માણસોની આજીવિકાનાં ઝાડોને પણ કાપી નાખ્યાં. તેથી માણસોને અનાજ પણ પૂરું મળતું નહિ. કેટલાકે બળતાં લાકડાંથી લોકોનાં ઘર સળગાવી દીધાં. આ બધા અહંકારના રંજક છે. આવા રંજક કામ પણ આપણા વખતમાં જોવામાં આવે છે, અને લાખો વર્ષ પહેલાં પણ થતા હતા. હિંદુ કે મુસલમાન જન્મ્યા પહેલાં હિંદુ કે મુસલમાન નહોતા, મર્યા પછી હિંદુ કે મુસલમાન રહેતા નથી, છતાં વચલી અવસ્થામાં અજ્ઞાનથી જે પ્રકારનું અભિમાન લાગી જાય છે તે હિરણ્યકશિપુના જેવું કામ કરે છે જેમ કોઈ કોમવાળા પોતાની કોમવાળા જુલમ કરતા હોય છતાં તેમને હિંમત અને ધીરજ આપે છે તેમ હિરણ્યકશિપુએ પણ પોતાના ભત્રીજા ધૃષ્ટ, શકુન, સન્તાપન, કાલનાભ, વગેરેને ધીરજ આપી અને તેમની માતુશ્રી અને પોતાની મા દિતિને મધુર વાણીથી નીચે પ્રમાણે બોધ આપ્યો—

"અરે મા, અરે વહુ, હે પુત્રગણ, તમારા જેવા વીરોએ શોક કરવો નહિ વાસ્તવમાં આત્મા નિત્ય છે, અવિનાશી છે, શુદ્ધ સર્વગત, સર્વજ્ઞ છે અને દેહ-ઇંદ્રિયથી પૃથક્ છે. જેમ જળમાં વહાણ ચાલવાથી જળના કિનારા ઉપરનાં વૃક્ષ પણ ચાલતાં દેખાય છે તેમ ગુણો દ્વારા મન ભ્રમિત થઈ જતાં આત્મા પણ ભ્રાન્ત દેખાય છે. અશરીરી આત્મામાં શરીરની ભાવના કરવી એ આત્મવિપર્યય છે, એવા અજ્ઞાનને લઈને માણસને જન્મ-મરણ અને ઘણા પ્રકારના શોક થાય છે." (૭-૨-૨૧).

હિરણ્યકશિપુની અંદર આવું આત્મજ્ઞાન આ વખતે ભાગવતની અંદર મૂકવામાં આવેલ છે. તેથી એમ લાગે છે કે હિરણ્યકશિપુએ કોઈ પાસેથી સાંભળેલું હશે. હાલના

જગતમાં પણ કેટલાક અભિમાની માણસો આવી વેદાન્તની ઊંચી વાતો કરતા હોય છે છતાં તેમનો વ્યવહાર અહંતા અને મમતાથી ભરેલો હોય છે. તેની જાતની દશા હિરણ્યકશિપુની હશે એવું માની શકાય છે. જેને ખરું આત્મજ્ઞાન થયું હોય છે તે ભગવાનનો અને તેમના ભક્તોનો દ્વેષ કરતા નથી.

હિરણ્યકશિપુ પોતાના કુટુંબનો શોક ઓછો કરવા માટે તેમને એક ઇતિહાસ કહે છે—ઉશીનર દેશમાં સુયજ્ઞ નામનો એક રાજા હતો. તે યુદ્ધક્ષેત્રમાં શત્રુઓના હાથથી માર્યો ગયો. તેનું શરીર બાણોથી વિંધાઇ ગયું. એવી તેની દશા દેખીને તેની રાણીઓ વિલાપ કરવા માંડી અને વિધાતાને ગાળો દેવા લાગી તે વખતે યમરાજ બાળકનું રૂપ લઇને તેમની પાસે આવ્યા અને તેમને કહ્યું કે "તમે રાત-દિવસ જન્મમરણરૂપી સંસારની ગતિ દેખો છો, છતાં તમને મોહ કેમ થાય છે? માણસ જ્યાંથી આવે છે ત્યાં ચાલ્યો જાય છે. તેનું શરીર તો મરણધર્મવાળું છે. છતાં જે પરમાત્મા ગર્ભમાં રક્ષા કરે છે તે અહીં પણ રક્ષા કરે છે, જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય એ તો ભગવાનની લીલા છે. કોઈ વસ્તુ માર્ગમાં પડી હોય છતાં ભગવાન તેની રક્ષા કરે તો તેમજ પડી રહે છે અને કોઈ વસ્તુ ઘરમાં સાચવીને રાખીએ છતાં નષ્ટ થઇ જાય છે તેવી જ રીતે ભગવાનની કૃપા હોય તો જંગલમાં પણ માણસની રક્ષા થાય છે અને તેની કૃપા ન હોય તો સુરક્ષિત માણસ પણ બચી શકતો નથી. હે રાણીઓ શરીરના કારણરૂપ લિંગદેહ ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે, પરંતુ આત્માને જન્મ-મરણ નથી. જેમ અગ્નિ લાકડામાં વ્યાપ્ત છતાં તેનાથી પૃથક્ રહે છે, વાયુ શરીરમાં રહેવા છતાં તેનાથી પૃથક્ છે, આકાશ સર્વત્ર વ્યાપક હોવા છતાં તેનાથી અસંગ છે તેમ આત્મા દેહ વગેરેમાં રહેવા છતાં તેનાથી અલગ છે. હે મૂઢ સ્ત્રીઓ, જે સુયજ્ઞને માટે તમે શોક કરો છો તે તો તમારી સામે પડ્યો છે તેને આજ દેખાતો નથી પણ આત્મા પ્રાણ અને શરીરથી ભિન્ન છે આત્મા જ્યાં-સુધી લિંગદેહની સાથે જોડાયેલો લાગે છે ત્યાંસુધી તેને કર્મનું બંધન રહે છે, તેથી તેને મોહ અને ક્લેશ વારંવાર પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું કારણ માયા છે. ગુણોના કાર્યભૂત સુખ દુઃખને સત્ય માનવાં અને સત્ય બનાવવાં એ કેવળ મિથ્યા અભિનિવેશ છે. કારણ કે મનોરથ અને સ્વપ્નપદાર્થોની સમાન ઇંદ્રિયોના બધા વિષયો મિથ્યા છે. માટે પંડિતો આત્માનો તથા અનાત્માનો કોઇનો શોક કરતા નથી. શોક કરનારાઓ પણ કોઈ વસ્તુનો સ્વભાવ બદલી શકતા નથી"

આ દૃષ્ટાંત આપી હિરણ્યકશિપુ દિતિને કહે છે કે જેમ એ બાળકરૂપી યમના ઉપદેશથી સુયજ્ઞ રાજાની રાણીઓએ શોક છોડી દીધો તેમ તમે પણ સંપૂર્ણ જગતને અનિત્ય અને મિથ્યા સમજી શોક છોડી દો આ સંસારમાં આ મારું છે, આ પારકું છે એ અભિનિવેશરૂપ અજ્ઞાન છે. વાસ્તવમાં પ્રાણીઓને માટે પોતાનું કે પારકું કોઇ નથી" હિરણ્યકશિપુનો આવો ઉપદેશ સાંભળીને તેમના કુટુંબીજનોએ હિરણ્યાક્ષનો શોક છોડી દીધો"

આટલો ઉપદેશ આપ્યા પછી હિરણ્યકશિપુએ પોતાને અજેય અજર, અમર તથા એકમાત્ર નિષ્કંટક સમ્રાટ બનાવવાનો વિચાર કર્યો. તેથી તેણે કઠોર તપ કરવાનું શરૂ કર્યું.

આ બન્ને પ્રસંગ ઉપરથી એમ સમજી શકાય છે કે હિરણ્યકશિપુએ જે આત્મજ્ઞાન તેના કુટુંબીઓને આપ્યું તે તેણે પૂર્વજન્મમાં વૈકુંઠમાં સાંભળેલું હશે, પણ તેના જીવનમાં તે ઊતરેલું નહોતું જો જ્ઞાન પ્રમાણે જીવન ન થાય તો જીવન પ્રમાણે જ્ઞાન થઇ જાય છે. હિરણ્યકશિપુના મનની અંદર વિષ્ણુ ભગવાન પ્રત્યે અને તેમના ભક્તો પ્રત્યે ઘણો દ્વેષ હતો જો તેણે ગયા જન્મમાં વૈકુંઠમાં જ્ઞાન દૃઢ કરી લીધું હોત તો તેનામાં ભેદબુદ્ધિ આવત નહિ અને સનકાદિનો શાપ પણ લાગત નહિ. શ્રીમદ્ભાગવતના માહાત્મ્યમાં કહેલું છે કે "જ્ઞાન દૃઢ ન થાય તો તેનો નાશ થાય છે (એટલે ફક્ત વાતો કરવા પૂરતું રહે છે) પ્રમાદથી શ્રવણનું ફળ મળતું નથી, મંત્રમાં સંદેહ હોય તો મંત્રનું ફળ મળતું નથી. અને ભ્રમ (ચિત્તથી કરેલો જપ વ્યર્થ થઇ જાય છે. (માહાત્મ્ય ૫-૭૩) હાલના કાળમાં ઘણા માણસો આત્મજ્ઞાન મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે પણ તે પ્રમાણે જીવન કરતા નથી. તેથી હિરણ્યકશિપુના જેવી દશા રહે છે. અભ્યાસની સાથે વૈરાગ્ય જોઇએ. બન્ને બરાબર હોય તો જ મન વશ રહે છે. વૈરાગ્ય ન હોય તો અભ્યાસનું અભિમાન આવી જાય છે અને અભ્યાસ ન હોય તો વૈરાગ્યનું પણ અભિ-

માન આવી જાય છે તેથી બન્નેની જરૂર છે. છેલ્લી લડાઇ પછી કેળવણીમાં અને અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર કરવાનો વિચાર કેટલાક દેશોમાં ચાલી રહેલ છે, પણ વૈરાગ્યની બાબતમાં બહુ ખામી રહેલ છે માત્ર પ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને જ સાચું જીવન જ્યાં માનવામાં આવે છે ત્યાં અહંકારરૂપી હિરણ્યકશિપુનું રાજ્ય રહે છે અને લોકોને ઘણા પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. ૩૦ વર્ષ પહેલાંની લડાઇમાં રાગ-દ્વેષથી મરેલા માણસો ફરીથી જન્મીને જુદા જુદા દેશમાં અને પ્રતિમાં હજુ રાગ-દ્વેષ વધારતા હોય તેવું જણાય છે.

ગીતાના ઉપદેશનું તાત્પર્ય અહંકારને મારવા ઉપર છે. કુરાનમાં પણ અહંકારને બહુ ખરાબ કહેલ છે છતાં અહંકારને મારવાનું કામ કેટલું અઘરૂં છે અને તે કેવી રીતે મરે તે હવે પછીની કથામાં સ્પષ્ટ થઇ જશે વળી હાલના કાળમાં નવી મુશ્કેલી એ ઉત્પન્ન થયેલ છે કે વેપારી સરકારવાળી કેળવણી લઇને ધનવાન વધારે ધનવાન થયા છે અને ગરીબ વધારે ગરીબ થયા છે. તેથી ગરીબો ધનવાનોની સામે થયા છે. જ્યાં અજ્ઞાન અને ગરીબાઇ વધારે છે ત્યાં કુસંપ ઉત્પન્ન થાય છે, હાલના કાળમાં ગીતા કે કુરાનના ઉપદેશ હિરણ્યકશિપુની માફક વાણીમાં જ માત્ર રહી જાય છે અને અપરોક્ષ થઇ શકતા નથી

હવે હિરણ્યકશિપુએ મંદરાચળની ગુફામાં ઘોર તપ શરૂ કર્યું, તેનું તપ એટલું વધ્યું કે પર્વતો સહિત પૃથ્વી ડગમગવા લાગી, ગ્રહો અને નક્ષત્રો તૂટવા લાગ્યાં અને દશે દિશામાં દાહ થવા લાગ્યો આ વખતે દેવોને બહુ ગભરામણ થઇ અને તેઓ બ્રહ્મા પાસે જઇ કહેવા લાગ્યા કે હે દેવ અમે આ દૈત્યના તપથી સંતપ્ત થવાના કારણે હવે સ્વર્ગમાં રહી શકતા નથી તેની ઇચ્છા તમારા જેવા ઐશ્વર્યવાન બનવાની હોય તેવું લાગે છે, અમે એવી વાત સાંભળી છે માટે આપે તેનો કાંઇક ઉપાય કરવો જોઇએ આપ જ બ્રાહ્મણ અને ગાયોની ઉત્પત્તિનું કારણ છો અને બધાના કલ્યાણ અને વિજયનું કારણ છો."

આ વાત સાંભળી બ્રહ્માજી ભૃગુ અને દક્ષ વગેરે પ્રજાપતિઓની સાથે હિરણ્યકશિપુના આશ્રમ પર આવ્યા. ત્યાં જોયું તો હિરણ્યકશિપુનું શરીર ઘાસ અને વાંસોથી ઢંકાઇ ગયું હતું અને કીડીઓ તેના મેદ, માંસ અને લોહીને ખાઇ રહી હતી પછી બ્રહ્માજીએ તેને કહ્યું કે "બેટા, તમારૂં તપ સિદ્ધ થઇ ગયું, હું તમને વર દેવા માટે આવેલ છું. તમને જોઇએ તે વર માગો. આવું ઉગ્ર તપ પહેલાં કોઇએ કરેલ નથી. જળ વગર સો વર્ષ સુધી પ્રાણ કોણ રાખી શકે! આવા તપથી તમે મને વશ કરી લીધેલ છે, હું તમારી બધી કામના પૂર્ણ કરીશ. તમે મરણધર્મવાળા છો તો પણ અમારા જેવા અમર દેવતાનાં દર્શન તમને નિષ્ફળ થશે નહિ. પછી બ્રહ્માજીએ તેના શરીર ઉપર જળ છાંટ્યું. તેની અસરથી હિરણ્યકશિપુમાં જુવાની આવી તેણે બ્રહ્માજીને પ્રણામ કર્યાં અને પછી વિનીત ભાવે તેમની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું કે-આપ ત્રણ ગુણમય રૂપથી જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય કરો છો, જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન આપનું સ્વરૂપ છે, આપ સૂત્રાત્મા છો અને મન અને ઇંદ્રિયોના સ્વામી છો, આપ સમ્પૂર્ણ પ્રાણીઓના એકમાત્ર આત્મા છો, કારણ કે આપ અનાદિ અનન્ત અપાર સર્વજ્ઞ અને બધાના અંતર્યામી છો. આપ સૃષ્ટિકર્તા હોવા છતાં નિર્વિકાર છો, કોઇ વસ્તુ આપનાથી ભિન્ન નથી. વિદ્યા અને કળા એ આપનાં અંગ છે. આપ ત્રિગુણમયી માયાથી અતીત સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ છો. કારણ કે આ બ્રહ્માંડ આપના ગર્ભમાં રહેલું છે. આ વ્યક્ત બ્રહ્માંડ આપનું સ્થૂલ રૂપ છે. એવા આપને હું નમસ્કાર કરૂં છું. જો મને ગમે તેવો વર આપ આપવા ઇચ્છતા હો તો હે પ્રભો! આપના રચેલા કોઇ પ્રાણીથી મારૂં મૃત્યુ ન થાય, હું અંદર-બહાર મરૂં નહિ, દિવસે ન મરૂં અને રાત્રે પણ મરૂં નહિ. (અહંકાર રાત્રે પણ પૂરો મરતો નથી, કારણ કે ઊંઘમાં તે માણસનું નામ દઇને બોલાવીએ તો તે જ જાગે છે, બીજા જાગતા નથી) હું કોઇ અસ્ત્ર-શસ્ત્રથી પણ મરૂં નહિ, પૃથ્વી કે આકાશમાં મરૂં નહિ, મનુષ્ય કે પશુથી મરૂં નહિ. દેવો કે અસુરો પણ મને મારી શકે નહિ યુદ્ધમાં મારી સામે કોઇ થઇ શકે નહિ અને હું બધાનો અધીશ્વર થાઉં. જેવો આપનો મહિમા છે તેવો મારો મહિમા રહે અને જેવું ઐશ્વર્ય યોગીજનોને પ્રાપ્ત થાય છે તેવું મને પ્રાપ્ત થાય.

બ્રહ્માજી હિરણ્યકશિપુની સ્તુતિથી પ્રસન્ન થઇ ગયા અને આવું વરદાન દુર્લભ હોવા છતાં પણ તેને આપ્યું

જે યોગીઓ બહુ તપ કરે છે તેમનામાં પણ ઘણી વાર અહંકાર વધી ગએલો જોવામાં આવે છે. એક યોગીને પોતાની ભૂલની ખબર પડી તે પછી તે કહેતા હતા કે કે ઘરબારી માણસોને માટે સંસાર છોડવો સહેલો છે પણ યોગીઓને સિદ્ધિનો મોહ છોડવો એ કરતાં પણ મુશ્કેલ છે. યોગમાં સામાન્ય રીતે ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે પણ વિશાળતા ભાગ્યે જ થાય છે. વિશાળતા માટે બ્રહ્મજ્ઞાનની જરૂર પડે છે ધ્યાનનો વખત જેટલો રહે છે તે કરતાં ધ્યાન વગરનો વખત સામાન્ય રીતે વધારે રહે છે તેથી વ્યુત્થાનદશામાં બ્રહ્મભાવ રાખવો હોય તો બ્રહ્મજ્ઞાન જોઇએ અને તે માટે શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન જોઈએ. હવે એક બાજુ હિરણ્યકશિપુના યોગનું તપ કેવું છે અને બીજી બાજુ પ્રહ્લાદનું જ્ઞાન કેવું છે તે તપાસીએ.

હિરણ્યકશિપુ પોતાના ભાઈના વધનું સ્મરણ કરી ભગવાન વિષ્ણુથી દ્વેષ કરવા લાગ્યો. અહંકાર વધે છે ત્યારે જગતની સ્થિતિ રહી શકતી નથી. હિરણ્યકશિપુએ બધી દિશાઓને અને બધા લોકોને પોતાને વશ કરી લીધાં. તે ત્રિલોકીનો એકમાત્ર શાસક બની ગયો. તે મદિરા પીતો હતો અને ઉન્મત્ત રહેતો હતો તો પણ અજિતેન્દ્રિય હોવાથી તેને તૃપ્તિ થતી નહિ. આ પ્રમાણે ઘણો કાળ વીતી ગયો અને તેના કઠોર શાસનથી લોકપાલ સહિત સંપૂર્ણ લોક ઉદ્વિગ્ન થઇ ગયા. જ્યારે લોકોને કોઈ આશ્રય ન રહ્યો ત્યારે તેઓ વિષ્ણુના શરણમાં ગયા, અને તેમની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું કે જેને પ્રાપ્ત કરી શાન્ત અને નિર્મળ સન્યાસીઓ પાછા આવતા નથી એવા શ્રીહરિને અમારા નમસ્કાર છે આવી રીતે સ્તુતિ કરતાં એક દિવ્ય નીચે પ્રમાણે આકાશવાણી દેવોના સાંભળવામાં આવી, "હે દેવો, તમે બીઓ નહિ, બધા લોકોનું કલ્યાણ થાય, મારૂં દર્શન પ્રાણીઓને માટે બધા પ્રકારના મંગળનું સાધક છે, આ અધમ દૈત્યની દુષ્ટતા હું જાણું છું, હું એને શાન્ત કરી દઈશ, તમે થોડા સમયની રાહ જુઓ. જ્યારે તે દૈત્ય કોઇ પ્રાણી, દેવતા, વેદ, ગાય, બ્રાહ્મણ, સાધુ, ધર્મ, અને મારાથી દ્વેષ કરશે ત્યારે તે તરત નાશ પામશે. જ્યારે તે પોતાના નિર્વેર, શાન્ત અને મહાત્મા જેવા પુત્ર પ્રહ્લાદથી વેર કરશે ત્યારે બ્રહ્માજીનું વરદાન હોવા છતાં હું તેને અવશ્ય મારીશ" આકાશવાણી સાંભળી દેવો પાછા પોતાને સ્થાને આવ્યા.

હિરણ્યકશિપુને ૪ પુત્ર હતા. તેમાં પ્રહ્લાદ ગુણોના કારણથી સર્વથી મોટા હતા. તે મહાપુરુષોની સેવા કરવાવાળા, બ્રાહ્મણભક્ત, સદાચારી, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા અને જિતેન્દ્રિય હતા. તેને પ્રાણીઓ ઉપર પ્રીતિ હતી, સંત પુરુષો તરફ તેનો દાસભાવ હતો, દીનો ઉપર તેની કૃપા હતી, બરાબરીઆ ઉપર તેનો સમાન સ્નેહ હતો અને મોટાઓને ઈશ્વરમાફક સમજતા હતા. તેનામાં વિદ્યા, ધન, રૂપ અને કુલ સારાં હોવા છતાં તે માન અને ગર્વથી રહિત હતા. તે કોઈ પણ પ્રકારની વિપત્તિથી ગભરાતા નહિ અને श्रुतेषु दृष्टेषु गुणेष्ववस्तुदृक् ૭-૪-૩૨ (આ લોકના) જોયેલા અને (પરલોકના) સાંભળેલા વિષયોને મિથ્યા સમજી તે તેની ઇચ્છા કરતા નહિ. તેની ઇંદ્રિયો, મન, પ્રાણ અને શરીર શાંત રહેતાં. તેને કોઈપણ પ્રકારની કામના નહોતી. તે અસુરના કુળમાં જન્મ્યા હોવા છતાં તેનામાં અસુરભાવ નહોતો

મ. ગાંધીજીએ જ્યારે દક્ષિણ આફ્રીકામાં સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો ત્યારે કહેલું હતું કે "આપણે પ્રહ્લાદ અને સુધન્વાના વંશના છીએ માટે તેમના જેવો સત્યાગ્રહ કરવો જોઇએ" તેથી જેઓ સત્યાગ્રહી થવા માગતા હોય તેમણે પ્રહ્લાદના ગુણો યાદ રાખવા જેવા છે. ખાસ કરીને પ્રહ્લાદ બધા વિષયોને મિથ્યા માનતા હતા અને માત્ર બધાના અધિષ્ઠાનરૂપ એક બ્રહ્મને જ સત્ય માનતા હતા. હાલના સત્યાગ્રહીઓ વિષયોને મિથ્યા માનતા નથી. પંડિતજન પ્રહ્લાદના મહાન ગુણોને ગ્રહણ કરે છે તેથી હજુ પણ પ્રહ્લાદની કીર્તિ ઈશ્વરની માફક ગવાય છે. જે વખતે પ્રહ્લાદ બાળક હતા ત્યારે પણ રમતા કુદતાનું છોડી ભગવદ્-ધ્યાનમાં તલ્લીન થઈ જતા હતા અને તેથી તેનું શરીર જડવત્ થઇ જતું હતું. અને कृष्णग्रहगृहीतात्मा न वेद जगदीदृशम् ૭-૪ ૩૭

તેમનું ચિત્ત કૃષ્ણરૂપી ગ્રહથી ગ્રસિત થઈ જવાથી આ જગત છે એવું તેને ભાન રહેતું નહિ વળી –

आसीनः पर्यटन्नश्नञ्छयानः प्रपिबन्ब्रुवन् ।
नानुसन्धत्त एतानि गोविन्दपरिरम्भितः ॥
૭-૪-૩૮

અર્થ–શ્રી ગોવિન્દમાં તન્મય થઇ જવાના કારણે તેને બેસતાં, ઘૂમતાં, ખાતાં, સૂતાં, પીતાં બોલતાં એ ક્રિયાનું ભાન રહેતું નહિ.

તે કોઇવાર રોતા, કોઇવાર ગર્જના કરતા, કોઇવાર લજ્જા છોડી નૃત્ય કરતા અને કોઇવાર ભગવાનની લીલાનું અનુકરણ કરતા. કોઇવાર ભગવાનના સ્પર્શનો અનુભવ કરતાં પરમાનંદથી પુલકિત થઇને ચુપચાપ-બેસી રહેતા તે વખતે તેના નેત્રમાંથી અવિચલ પ્રેમાનંદની અશ્રુધારાના ટીપાં નીકળતાં હતાં. આવી દશામાં રહેવાથી તે કુસંગગ્રસ્ત પુરુષોના ચિત્તને પણ શાંતિ આપતા હતા. આવા મહાન ભક્તપુત્રની સાથે તેના પિતા હિરણ્યકશિપુએ વિરોધ કરવો શરૂ કર્યો.

જે માણસમાં અહંકાર બહુ વધે છે તે પણ ભક્તોનો વિરોધ કરે છે. તે અહંકારે પણ જાણે કે બ્રહ્મા પાસેથી વરદાને મેળવ્યું હોય તેમ બહાર મરતો નથી અને અંદર પણ મરતો નથી. બધી વાતોમાં વાત કરનાર માણસ જાણે કે પોતે બધું જાણે છે એમ "હું ડાહ્યો" એવું સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. માણસ જાણે કે પોતામાંથી અહંકાર ગયો, તો પણ કોઈ મનના ખૂણામાં તે ભરાઇ રહેલો હોય છે અને વખત આવ્યે પ્રગટી નીકળે છે. સમષ્ટિ-અહંકાર બાધક નથી પણ વ્યષ્ટિ-અહંકાર બાધક છે. બધું જગત મારૂં સ્વરૂપ એવું અભિમાન તો ભગવાનમાં પણ છે અને ગીતાના ૧૦મા અધ્યાયમાં તે સ્પષ્ટ જણાય છે. તેને વિભૂતિ કહે છે. તે સ્તુતિપાત્ર છે, પણ જ્યાં હું અને બીજા એવું દ્વૈત રહી જાય છે ત્યાં તે પ્રકારનું અભિમાન દૂર કરવા જેવું છે. ગીતાની શરૂઆતમાં ધૃતરાષ્ટ્ર પોતાના દીકરાને મામકાઃ કહે છે અને પાંડુના દિકરાને પાંડવા કહીને બોલાવે છે તે પણ ખોટા અભિમાનનું સ્વરૂપ છે. કોઈ જગ્યાએ એક શેઠનો પુત્ર ગુજરી ગયો. તેની પાડોશમાં કોઈ વેદાન્તી રહેતા હતા. તેમણે હિરણ્યકશિપુની માફક વેદાન્ત સાંભળ્યું હતું પણ જીવનમાં ઊતાર્યું નહોતું, છતાં પોતે જાણે કે જ્ઞાની હોય તેમ તે શેઠને ઉપદેશ આપવા ગયા અને શેઠને કહ્યું કે "આત્મા જન્મતો નથી, મરતો નથી, માટે દિકરાનો શોક કરવો ઘટતો નથી વગેરે વગેરે. થોડા દિવસ પછી તે વેદાન્તી માણસની બકરી મરી ગઈ એટલે તેને બહુ જ શોક થયો અને તે રડવા લાગ્યો. તેનો અવાજ સાંભળી પેલા શેઠે તપાસ કરાવી કે આપણા પાડોશમાં કોણ રડે છે? તપાસ કરતાં તેને માલુમ પડ્યું કે પેલા વેદાન્તી કોઇ શોકથી રડે છે. પછી શેઠ તેનું કારણ તપાસ કરવા માટે અને તેને દિલાસો આપવા માટે ગયા. શેઠને માલુમ પડ્યું કે તેના રડવાનું કારણ તેની બકરીનું મરણ હતું, પછી શેઠે તેને સાંત્વન આપતાં કહ્યું કે "મારો દિકરો મરી ગયો હતો ત્યારે તમે જ મને શાંતિ આપવા માટે આવ્યા હતા અને હવે બકરીના મરણથી તમને શોક કેમ થાય છે? આ વખતે તમારું જ્ઞાન ક્યાં ગયું?" તે માણસે જવાબ આપ્યો કે "દિકરો તો તમારો પણ બકરી તો મારી" આ જવાબ સાંભળી શેઠને લાગ્યું કે હજુ આ માણસ વેદાન્ત બરાબર સમજેલ નથી. હિરણ્યકશિપુએ પણ તેની માને ઘણો ઉપદેશ આપ્યો પણ પોતાના જીવનમાં તેની કાંઈ અસર તેને થઈ નહોતી. તેથી જિજ્ઞાસુઓએ જ્ઞાન પ્રમાણે જીવન રાખવાની ખાસ જરૂર છે. વેદાન્તનું જ્ઞાન ખોટું નથી પણ તે જીવનમાં ઊતારવું જોઇએ. વૈરાગ્ય વગરનું જ્ઞાન શોભતું નથી અને જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય વગરની ભક્તિ શોભતી નથી એ વાત- ભાગવતની શરૂઆતમાં જ સમજાવવામાં આવેલ છે

અહંકારને મારવો હોય તો વચલી જગ્યામાં મરે, તે બહાર કે અંદર ન મરે. વચલી જગ્યાના બે અર્થ થાય છે. આપણા અંતઃકરણમાં એક વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય, પછી તે લય પામીને બીજી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય તે બન્નેની વચમાં થોડો વખત નિર્વિકલ્પ દશા રાખી શકાય તો આત્માનો અનુભવ મળી શકે અને તેના જોરથી અહંકાર દૂર થવા લાગે. જેમ બે ગોપીની વચમાં કૃષ્ણ રમે છે તેમ બે વૃતિની વચમાં આત્માનો અનુભવ મળી શકે છે પણ સામાન્ય માણસ એક વૃત્તિ ઉપરથી બીજી વૃત્તિ ઉપર તરત કૂદી જાય છે તેથી આત્માનો અનુભવ મળતો નથી. જ્યારે મનમાં ચંચળતા હોય ત્યારે સાચું પ્રમાણ મળતું નથી તેથી અભ્યાસ અને વૈરાગ્યની જરૂર છે હિરણ્યકશિપુને પણ નરસિંહ ભગવાને વચલી જગ્યામાં માર્યો હતો.

અજ્ઞાનવાળા સામાન્ય વ્યવહારમાં માણસ પોતે અધિક બનવા પ્રયત્ન કરે છે, કોઇ સમાજનો મેમ્બર થવા માગે છે અથવા કોઈનો પ્રમુખ કે કોઇનો સેક્રેટરી થાય છે અથવા કોઇ નવી સંસ્થા ઉત્પન્ન કરે છે. તેને પોતાના અહંકારને પોષણ મળે તેવાં વખાણ કોઇપણ રીતે જોઇએ છે. ખરી રીતે દરેક માણસ પોતે બ્રહ્મરૂપ છે પણ તેને પોતાના સ્વરૂપની ખબર નથી તેથી, બીજા

પોતાને મોટો કહે એવું ઇચ્છે છે. તેને શાસ્ત્રમાં લોકૈષણા કહે છે તે દૂર કરવી બહુ મુશ્કેલ છે. ખાસ કરીને સમાજમાં રહેલ મનુષ્યને લોકૈષણા જીતવી બહુ અઘરી છે. લોકો જે પ્રકારના માણસોનાં વખાણ કરતા હોય તેવા થવાનું માણસને મન થાય છે જ્યાં લડાઈ કરનાર વખણાતા હોય ત્યાં લડવૈયા થવાનું મન થાય છે. સત્યાગ્રહીનાં વખાણ થતાં હોય ત્યાં તેવા થવાનું મન થાય છે, જ્યાં ધનવાન પૂજાતા હોય ત્યાં ધનવાન થવાનું મન થાય છે, જ્યાં સેવકનાં વખાણ થતાં હોય ત્યાં સેવક થવાનું મન થાય છે. અને પોતા સિવાય બીજા બધાને સુધારવાની ઇચ્છા તેને થાય છે, પણ આવી દશામાં માત્ર અહંકારને વધારે પોષણ મળે છે અને તે ભૂલની ખબર રહેતી નથી. એ માયાનું સ્વરૂપ છે. જેમ સ્વપ્નના પ્રમાણથી સ્વપ્નનું જગત સાચું થઇ જાય છે તેમ જાગ્રતના પ્રમાણથી પણ જાગ્રતનું જગત સાચું થઇ જાય છે. તેથી હું કઈ રીતે વધારે પ્રખ્યાત થાઉં, મારું નામ અમર રહે તો ઠીક તે માટે આરસની તખ્તીમાં કોઇ ઠેકાણે પોતાનું નામ દેખાય એવું ચિતરાવે છે એ બધા હિરણ્યકશિપુના નમુના છે. હિરણ્યકશિપુના એક સેવકનું નામ હિરણ્યાક્ષ હતું એટલે હું અને મારું એવાં બે સાથી તેને હતા, લડાઈઓનાં અને ઝઘડાનાં ખરાં કારણ પહેલાં મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે પછી તેનાં પરિણામ બહાર દેખાય છે. ૪૦ વર્ષ પહેલાં મુસ્લીમ લીગનું નામ કોઈ જાણતું નહોતું, ૧૫ વર્ષ પહેલાં પાકીસ્તાન શબ્દ કોઇએ સાંભળ્યો નહોતો, ૧૦૦ વર્ષ પહેલાં સત્યાગ્રહ શબ્દ કોઇએ સાંભળ્યો ન હતો, ૫૦૦ વર્ષ પહેલાં અમેરીકાને કોઇ ઓળખતું નહોતું, છતાં હવે એ શબ્દોએ એવાં અભિમાન ઉત્પન્ન કર્યાં છે કે તેને માટે લાખો માણસોના સંહાર થાય છે

અહંકાર બહાર શ તો નથી અને અંદર પણ મરતો નથી પણ વચલી જગ્યા બરાબર સમજાય તો તેને મારવો સહેલો પડે છે. 'તે બાબતમાં હાલના સાયન્સવાળા આપણને ઠીક સાચી સમજણ આપી શકે છે. હું અને તું ની વચ્ચે જે ખાલી આકાશ અથવા અવકાશ છે તેને અંગ્રેજીમાં space કહે છે તે સાપેક્ષ છે. ખાલી જગ્યા ભગવાને બનાવેલા નથી પણ જોનાર માણસના અહંકારમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ખરી રીતે હું તું અદ્વૈત વચન થતું નથી. હુંનું બહુવચન કરીએ તો અમે થાય પણ અમે કહેવામાં હુંની સાથે તું અને તે લેવા પડે તેથી હું તું બહુવચન થતું નથી. તેથી તુંની જગ્યાએ પણ હું છે. બધા પોતાને હું કહે છે તે હું એક છે તેથી હું અને તું એવા બે ભાગ થતા નથી પણ ખોટો હું બીજા હું ને તું કહે છે. સાચો હું પોતાને બ્રહ્મરૂપે સર્વવ્યાપક જાણે છે તેથી તેની દૃષ્ટિમાં તું નથી. પ્રહ્લાદનું જ્ઞાન એવા પ્રકારનું હતું, એવા જ્ઞાન પછી વચલી જગ્યામાં હુંનું મરણ થાય છે કારણ કે વચલી જગ્યા સાચી નથી હાલનું સાયન્સ એમ કહે છે કે perceptual space is within the perceptual event એટલે જે વખતે જે ઘટના દેખાય છે તે વખતે વચલી જગ્યા પણ સ્વપ્નની માફક જાગ્રતમાં કલ્પિત ઉત્પન્ન થાય છે. બીજા બનાવ સાથે અથવા બીજી ઘટના સાથે બીજી જાતની જગ્યા દેખાય છે. તેથી હું અને તું વચ્ચેની જગ્યા સાચી નથી છતાં અજ્ઞાન હોય ત્યાંસુધી વચલી જગા સાચી લાગે છે અને તેથી જ અહંતા અને મમતાને પોષણ મળે છે.

એક વખત માથેરાનમાં એક યુરોપિયન જંગલ ખાતાના ઓફીસર તરીકે રહેતો હતો. તેણે માથેરાનના જંગલમાં બે વાઘનો શિકાર કર્યો. પછી પોતાની બહાદુરીનું કર્મ પોતાના મિત્રોને બતાવવા માટે તે વાઘના મડદાને બે કોથળામાં નાખીને માથેરાનની નાની ટ્રેનમાં બેસી નેરલ સ્ટેશને આવ્યો. ત્યાં પુનાથી મુંબઇ જતી ટ્રેનમાં તેનો સામાન ફેરવવાનો હતો. તેથી તેણે ત્યાંના સ્ટેશન માસ્તરને કહ્યું કે 'મારો લગેજ (વાઘના મડદાના કોથળા) બુક કરી આપો." નેરલના સ્ટેશન માસ્તરે કહ્યું કે હજુ પુનાથી ટ્રેન આવવાને વાર છે, જ્યારે વખત થશે ત્યારે લગેજ કરી આપશે. "પેલા યુરોપીઅને કહ્યું કે "હું માથેરાનનો ફોરેસ્ટ માસ્તર છું" એટલે તેના જવાબમાં સ્ટેશન માસ્તરે કહ્યું કે "હું પણ અહીંનો સ્ટેશન માસ્તર છું તેથી અહીં મારો હુકમ ચાલે છે.' આવો આકરો જવાબ મળવાથી તે યુરોપીઅન પોતાના ગુસ્સામાં એક બાજુ બેસી રહ્યો. જ્યારે ટ્રેનને આવવાને વખત થયો ત્યારે સ્ટેશન માસ્તરે લગેજ કરાવીને કહ્યું કે "તે યુરોપીઅન પેસેન્જર (ફોરેસ્ટ ઓફીસર)ને તેનું નામ પૂછીને લગેજ કરી

આપો. તે કારકુને તેની પાસે જઈને નામ પૂછ્યું. અંગ્રેજી ભાષામા વાત કરતાં "પ્લીઝ" શબ્દ વાપરવો જોઈએ એટલે 'મહેરબાની કરીને તમારૂં નામ કહો' પણ what is your name એટલું જ પૂછ્યું અને please શબ્દ વાપર્યો નહિ તેથી તે ફોરેસ્ટ ઓફીસરને ગુસ્સો ચઢ્યો અને તેને જવાબમાં એમ કહ્યું કે "સ્ટુપીડ" એટલે 'મૂર્ખ' તે કારકુને આ જવાબ સાંભળી સ્ટેશન માસ્તરને વાત કરી. સ્ટેશન માસ્તરે કહ્યું કે તેનું નામ પૂછતાં જવાબમાં "સ્ટુપીડ" કહ્યું માટે "સ્ટુપીડ"ના નામ ઉપર બે કોથળા લગેજના કરીને બુક કરી આપો. એ પ્રમાણે કારકુને કર્યું અને લગેજ ટીકીટનો એક ભાગ તે ફોરેસ્ટ ઓફીસરને આપ્યો. પણ તેણે ગુસ્સામાં તે વાંચ્યું નહિ. ટ્રેન બોરીબંદર (મુંબઈ) સ્ટેશને પહોંચી અને ત્યાં જેનો જે લગેજ હોય તે તેને આપવા માટે ત્યાંનો લગેજ કારકુન આવ્યો તેણે લગેજ ટીકીટ વાંચી. પેલા ફોરેસ્ટ ઓફીસરે કહ્યું કે એ કોથળા મારા છે લગેજ કારકુને કહ્યું કે એ તો 'સ્ટુપીડ'ના નામ ઉપર આવેલા છે. તે વખતે તે ફોરેસ્ટ ઓફીસરે કહ્યું કે એ "સ્ટુપીડ" હું છું પછી તેને તેના કોથળા મળ્યા. ટુંકામાં જે માણસ બીજાને સ્ટુપીડ અથવા મૂર્ખ કહેવા નીકળ્યો તેને પોતાને સ્ટુપીડ થવું પડ્યું. આવી રીતે અહંકાર અથવા હિરણ્યકશિપુ ઘણી જગ્યાએ અનેક જાતના અનર્થ કરાવે છે. જેમ દેહનું અભિમાન રાખવું એ ખોટું છે તેમ કોમનું અભિમાન અને દેશનું અભિમાન પણ માણસના જીવનને કલુષિત કરી નાખે છે હિંદુ ધર્મમાં બધા પ્રકારનું અભિમાન દૂર કરવાનું કહેલ છે હાલના કાળમાં કોમનું અભિમાન અને દેશનું અભિમાન પણ વધતું જાય છે. મ. ગાંધીજી દેશનું અભિમાન જાળવવાની ખાતર હિંદુ અને મુસલમાન પરણે તો પણ અયોગ્ય માનતા નથી પણ તેમ કરવાથી સંસ્કારની રક્ષા થશે નહિ અને તેમની પ્રજાને મંદિરમાં જવું કે મસ્જીદમાં જવું તેની ખબર પડશે નહિ. સંસ્કાર સારા થાય તો બધા પ્રકારનાં અભિમાન નીકળી જાય. તેથી દેશની રક્ષા કરતાં પણ સંસ્કારની રક્ષા કરવાની વધારે જરૂર છે. તેને માટે બધા દેશોનું એક રાજ્ય બનાવવું જોઈએ, કેળવણીમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ, વસ્તી વધવા ઉપર અંકુશ મૂકવો જોઈએ, કોઈ ભૂખે ન મરવું જોઈએ, જેમ બને તેમ સારા સંસ્કારવાળા માણસોને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ અને તેમના દ્વારા પ્રજામાં સાચું જ્ઞાન ફેલાવવું જોઈએ. જેમ હિરણ્યકશિપુને બધે ઠેકાણે પોતાનું રાજ્ય ફેલાવવું હતું તેમ હાલ પણ અમેરીકાની ઇચ્છા પોતાની સત્તા ફેલાવવાની છે અને રૂશીઆની ઈચ્છા તેમની પોતાની સત્તા ફેલાવવાની છે. અમેરીકામાં હજુ વેપારી સંસ્કાર છે અને રૂશીઆમાં મજુરીના સંસ્કાર છે. મ. ગાંધીજી પણ માણસોને નીતિવાળા મજુર બનાવવા માગે છે. પણ પ્રહ્‍લાદના સંસ્કાર જુદા પ્રકારના હતા, પ્રહ્‍લાદને તો બધે ભગવાનનું દર્શન થતું હતું. તેનું કારણ એ હતું કે તેને ગર્ભમાં નારદજીએ જ્ઞાન આપ્યું હતું. તેથી સારી પ્રજા ભવિષ્યમાં બનાવવી હોય તો જે ભવિષ્યમાં માબાપ થવાના હોય તેમના વિવાહ સંસ્કારી કુટુંબોમાં થવા જોઈએ અને ગર્ભમાંથી બાળકના સંસ્કારની સંભાળ રાખવી જોઈએ.

સંસ્કારથી કાળ જીતાય છે, રાજદ્વારી રમતથી દેશ જીતાય છે. દેશ જીતવા કરતાં કાળ જીતવો એ માણસના જીવનમાં મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

જ્યારે નરસિંહ ભગવાને થાંભલામાંથી પ્રગટ થઈને હિરણ્યકશિપુને માર્યો છે ત્યારે ત્યાં ઇંદ્ર, ઋષિઓ, પિતૃઓ, સિદ્ધો, વિદ્યાધર, નાગ, મનુ, પ્રજાપતિ, ગંધર્વ વગેરે આવ્યા છે અને નરસિંહ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં એ બધા કહે છે કે અમને એ દૈત્ય બહુ નડતો હતો, કોઈ કહે છે કે તે અમારી આજીવિકાને નષ્ટ કરતો હતો, કોઈ કહે કે તે અમારા યજ્ઞ બગાડતો હતો વગેરે વગેરે અહંકાર માણસના જીવનમાં કેટલો રંજાડ કરે છે તે વિગતવાર જાણવું હોય તો એ બધી સ્તુતિઓમાં આપેલું છે.

બધા દેશોનું એક રાજ્ય થાય તો બધા સુખી થાય તેવું છે પણ હાલ જ્યાં જ્યાં રાજ્યો જોવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં થોડા માણસોને બીજાના ભોગે સત્તા અને હક જોઈએ છે એવો સામાન્ય નિયમ થઈ ગયો છે. પણ આપણી કોંગ્રેસ ધારે તો ઉત્તમ નીતિ બતાવીને બીજાને નમુનારૂપ થઈ પડે અહંકાર અને અભિમાનમાંથી બચવું હોય તો પ્રજામાં સારા સંસ્કાર જેમ તેમ કેળવવી જોઈએ અને જેનામાં સારા સંસ્કાર હોય તેવા જ માણસોને શિક્ષકો તરીકે રાખવા જોઈએ. એક વિદ્વાન માણસ કહે છે કે:—

Excessive privilege and power are standing temptations to pride, greed, vanity and

cruelty, oppression results in fear and envy; war breeds hatred, misery and despair All such negative emotions are fatal to the spiritual life. Only the pure in heart and poor in spirit can come to the unitive knowledge of God

એટલે વધારે પડતા હક અને વધારે પડતી સત્તાથી અભિમાન, લોભ, દભ, હિંસા, બીક અને અદેખાઈ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. આવા અભિમાન એ આધ્યાત્મિક જીવનમાં વિઘ્નરૂપ છે.

હાલના કાળમાં જે ફુસડો થાય છે તેનાં બે કારણ છે. ૧ અજ્ઞાન અને ૨ ગરીબાઈ. અજ્ઞાનને લઈને અહંકાર વધે છે તે દૂર કરવા માટે સાચી અને સારી કેળવણી જોઈએ અને તે કામ માટે સાધુ પુરુષોની મદદ લેવી જોઈએ. ગરીબાઈને લઈને પણ ફુસડ થાય છે. જે માણસને કામ મળતું નથી અથવા કામ કરતાં છતાંપણ જેમને પૂરું ખાવાનું મળતું નથી તેઓ ફુસડમાં તરત ભાગ લે છે. તેથી રાજ્યની પહેલી ફરજ એ છે કે જેઓ ભૂખે મરતા હોય તેમની તપાસ કરી તેમને ખાવાનું આપવું જોઈએ અને જેઓ કામ વગરના હોય તેમને કામ આપવું જોઈએ. તે ઉપરાંત વસ્તી વધવા ઉપર અંકુશ પણ મૂકવો જોઈએ કે જેથી આવક કરતાં ખર્ચ વધે નહિ. વસ્તીની બાબત રાજ્યના હાથની નથી પણ કામ કરનારને પૂરું ખાવાનું મળવું જોઈએ એટલી સગવડ તો રાજ્ય તરફથી થવી જ જોઈએ.

હવે એવો વખત આવેલ છે કે સારા સંસ્કારમાં હરિફાઈ થવી જોઈએ એટલે સિંધ, બંગાળ અને પંજાબનાં રાજ્યોએ પોતાની બધી પ્રજાને વધારે સુખી કરવી જોઈએ અને મુંબઈ મદ્રાસ વગેરે જે પ્રાંતો કોંગ્રેસના હાથમાં છે તેમણે પોતાની રૈયતને તે કરતાં વધારે સુખી બનાવવી જોઈએ. એવાં રાજ્ય તૈયાર થાય તો બધા પ્રાંતોમાં બધા સુખથી રહી શકે; પણ તે માટે જુદા પ્રકારની કેળવણી જોઈએ તે બાબત હવે પછીના અંકમાં મહાત્માનો અભ્યાસ કહેવામાં આવશે ત્યાં સમજાવવામાં આવશે.

સાચી કેળવણી બધા કાળે સરખી જ રહે છે; તે ઇતિહાસ પ્રમાણે ફરતી નથી, તેમાં 'સુધારો' થતો નથી. તે કેળવણી માણસને સંયમ અને આત્મજ્ઞાન તરફ વાળે છે અને અહંકારમાંથી છોડાવે છે.

ગયા ૨૦૦ વર્ષમાં માણસોને જે કેળવણી મળેલ છે તે માણસને એવું સમજાવે છે કે ખરો સુધારો ભવિષ્યમાં છે પણ એ સાચી વાત નથી. એ ભવિષ્યનું ભવિષ્ય બાકી રહી જાય છે અને એ સુધારાનો અંત દેખાતો નથી. ખરું જ્ઞાન માણસને લક્ષરૂપ બનાવે છે અને તે લક્ષમાં ભવિષ્ય નથી.

The direct awareness of the eternally complete consciousness which is the ground of the material word is a possibility occasionally actualised by some human beings at almost any stage of their own personal development from childhood to old age and at any period of the race's history.

જે જ્ઞાનને ઇતિહાસ ન હોય, જે જ્ઞાન પાસે ભૂગોળના વિભાગ ન હોય એવું અદ્વૈત જ્ઞાન એ જ ખરું જ્ઞાન છે ઇતિહાસ વગરનું એવું જ્ઞાન આપણી પૃથ્વી ઉપર માત્ર બુદ્ધ ધર્મમાં હિંદુ ધર્મમાં અને જૈન ધર્મમાં મળી શકે છે બીજા દેશો જે જ્ઞાન આપે છે તેનો અંત જણાતો નથી. જે જ્ઞાનથી સંસારનું સાચું સ્વરૂપ ન જણાય તે સાચું જ્ઞાન નથી.

મીરા હરિ ચરનનકી દાસી

મીરા હરિચરનનકી દાસી,
દરશન દો ગિરિધારી;
મીરા હરિચરનનકી દાસી.
દાસપના કરતે જીવન બીતા,
દરશન કરનીક પાવી. મીરા

ચરન પખાર સુધારસ પીકે,
જીવન દુઃખ બીસરાવી. મીરા.
જનમ જનમકી સેવા મેરી,
(અબ) સુધ લીજે અવિનાશી.
મીરા જનમ જનમકી દાસી.

" સ્વાતિ "

[એકાંકી નાટિકા]

લે : કવિચિત્રકાર : શ્રી "મસ્તમયૂર" નડિયાદ.

[આ નાટિકાનું 'વસ્તુગ્રથન' શ્રીમદ્ભાગવતના નવમસ્કન્ધના અધ્યાય. ૧૫ માંથી કરવામાં આવ્યું છે.]

પાત્ર પરિચય

મહર્ષિ જમદગ્નિ એકવીસ વાર પૃથ્વીને નક્ષત્રી કરનાર પ્રતાપી પરશુરામના પિતા.

પરશુરામ : પ્રસંગે ને ક્રમે પિતૃ-આજ્ઞાનું પાલન કરનાર, દુષ્ટ ક્ષત્રિય રાજાઓના વધાર્થે થયેલો સાક્ષાત્ ભગવાન નારાયણનો દિવ્ય અંશધારી અવતાર.

સહસ્રાર્જુન : હૈહયવંશાધિપતિ. તપ સિદ્ધિથી મદોન્મત્ત બનેલો માહિષ્મતીનો રાજા.

મહારાણી, અમાત્ય, સેનાપતિ, નાગરિકો, દેવર્ષિ નારદ, અનુચરો, નર્તકીઓ વગેરે.

—×—

વસ્તુસૂચન :

શિકારે નીકળેલો માહિષ્મતીરાજ સહસ્રાર્જુન મહર્ષિ જમદગ્નિના આશ્રમે ચઢી આવે છે. મહર્ષિ 'કામધેનુ'ના પ્રતાપે સસૈન્ય સહસ્રાર્જુનનો આદર સત્કાર કરે છે. સહસ્રાર્જુન એ કામધેનુની માગણી કરે છે, ઋષિ ના પાડતાં બળજબરીથી 'કામધેનુ'ને હરણ કરી માહિષ્મતી નગરી તરફ ચાલતો થાય છે. પરંતુને થયેલા જમદગ્નિસુત પરશુરામનું આશ્રમમાં આવી પહોંચવું. પિતાની ખિન્નતા તથા 'કામધેનુહરણ'ની વાતો જાણતાં વેંત જ "સહસ્રાર્જુનનો વધ અને કામધેનુ"ની પુનઃપ્રાપ્તિની પ્રતિજ્ઞા કરી આશ્રમ છોડવો. માર્ગમાં દેવર્ષિ નારદનું મિલન અને અન્તે સહસ્રાર્જુનનો વધ.

પ્રવેશ ૧ લો

સ્થળ જમદગ્નિ ઋષિનો આશ્રમ

પાત્રો : જમદગ્નિ, સહસ્રાર્જુન, સેનાપતિ, અમાત્ય, શિષ્યો, નેપથ્યમાં કામધેનુ, પછીથી પરશુરામ.

[શિષ્યગણ અપરાહ્ણગીત ગાતાં ગાતાં પ્રવેશ કરે છે.]

શિષ્યગણ

ધમન : ત્રિતાલ

જય જય હરિ ઓમ્!
પ્રકાશિત રોમ રોમ ! (૨)
ધર્મશીલ તનમન, જપતપ મહાધન ! (૨)
મન્ત્રમુખરિત વન (૨) તપસ્વી હવનહોમ!
...જય જય

વેદ શાસ્ત્ર દિવ્ય સ્રોત, હોમાગ્નિ અખંડ જ્યોત!
યોગમાં સૌ ઓતપ્રોત (૨) પુનિત આ વ્યોમ ભોમ !
...જય જય.

[નેપથ્યમાં કામધેનુના વરાડા]

૧ શિષ્ય: અરે, સાંભળો-સાંભળો! આ કોલાહલ શાનો સંભળાય છે!

૨ શિષ્ય : હા—(કાન દઈ) કોલાહલ નહીં પણ આ તો કામધેનુનો આર્તનાદ સંભળાય છે!

૩ શિષ્ય: અરે, ચાલો ચાલો આ તો કોઈક કામધેનુને બળજબરીથી તાણી લઈ જાય છે!

૪ શિષ્ય બરાબર છે, જૂઓ આ સામે સહસ્રાર્જુન રાજાનો સેનાપતિ જણાય છે

[નેપથ્યમાં] 'અરે, કોઈ બચાવો!—આવો, આવો આ જૂલમીઓના પંજામાંથી બિચારી કામધેનુને છોડવો !'

૧ શિષ્ય અરે ભાઈઓ '—

ઉભા છો શું શાની આફત ? બચાવો કામધેનુને,
જૂઓ જાઇ, કે, કયો દુર્જન સતાવે કામધેનુને
અમે પાળી, અમે પોષી અમારી કામધેનુને,
સમર્પશું પ્રાણ કરશું રક્ષવા મા-કામધેનુને

ચાલો, સત્વર કરો '—

[શિષ્યો કામધેનુને બચાવના એક દિશામાં પ્રયાણ કરે છે ત્યારે બાજી દિશામાંથી સહસ્રાર્જુન પોતાના અમાત્ય સાથે સંવાદ કરતો પ્રવેશ કરે છે]

સહસ્રાર્જુન' અમાત્ય! સેનાપતિને ઘણું વાર લાગી જણાય છે.

અમાત્ય' હા, રાજન, કામધેનુનો કબજો કરવો કંઈ સ્હેલ વાત નથી.

સહસ્રાર્જુન અમાત્ય! દુનિયામાં એવું કેઇ મુશ્કેલ કામ નથી જે સહસ્રાર્જુનને મન સ્હેલ નથી.

અમાત્ય પણ મહારાજ—

સહસ્રાર્જુનઃ અમાત્ય ' પણ શું ?

અમાત્ય મહારાજ ' આ ઠીક નથી થતું.

સહસ્રાર્જુન . અમાત્ય ' જે થાય છે તે ઠીક જ થાય છે.

અમાત્ય . મહારાજની મતિ ભ્રમિત થાય છે.

સહસ્રાર્જુન : એટલે ?

અમાત્ય . એટલે કે કામધેનુનું હરણ એ પાપ છે. અને કામધેનુ એ તો સાચે જ જમદગ્નિનો પ્રાણ છે કહો કે મહર્ષિના જ્ઞાન-તપની મહાસિદ્ધિનો પ્રચંડ પ્રતાપ છે.

સહસ્રાર્જુન . પ્રતાપ ? મહર્ષિની તપ સિદ્ધિનો પ્રતાપ ! અમાત્ય ! એ પ્રતાપ જ અમારા હૃદયનો સંતાપ છે.

અમાત્ય ' પણ મહારાજ !—

મનહર

માંગી સિદ્ધિ મળે નહિ; સિદ્ધિ મળે યોગબળે.
અવળે મારગ સિદ્ધિ વાવરો તો નાશ છે.
સુધારૂપે સિદ્ધિ કદિ, વિષનદી કદિ બને.
વિનાશ-વિકાસમાર્ગે . બન્ને સિદ્ધિ પાસ છે.
અન્યના દમનકાજ રાજ-તાજ-સિદ્ધિ નથી.
સિદ્ધિ તો પરોપકારી-જીવનસુવાસ છે.
જૂલમ'ગઢ'અ જોઈ સિદ્ધિનૂર દૂર ન્હાસે,
જીવનથી સભી લોકહિતેષીની દાસ છે.

સહસ્રાર્જુન અમાત્ય !—

એવી હજારો સિદ્ધિ છે તપથી અમે પણ મેળવી;
જે સિદ્ધિમાં આ કામધેનુ શોભશે સિદ્ધિ નવી.
રાજહૃદયે આશ જાગી કદી ય નિષ્ફળ જાય ના,
પોષ્યા વિના એ આશને ભમ હૃદય સન્તોષાય ના.

[જમદગ્નિ પોકાર કરતા પ્રવેશ કરે છે.]

જમદગ્નિ : અરે, ઓ હૈહયકુલેશ સહસ્રાર્જુન '—મ્હારા ગરીબ બિચારી કામધેનુ પર ત્હારા સેનાપતિ અને ત્હારા સૈનિકો જૂલ્મ કરી રહેલા છે ત્હેને અટકાવ ! હૈહયકુલના કીર્તિકમલને કલંકિત ના બનાવ ! આવ, આવ ત્હારી પ્રતાપી સહસ્ર ભુજાઓથી મ્હારી પ્રિય કામધેનુને બચાવ :—

[સહસ્રાર્જુન પ્રત્યુત્તર આપવાને બદલે અદબ વાળી અભિમાનપૂર્વક મન્દ હાસ્ય કરતો ઊભો રહે છે. સહસ્રાર્જુનની નિરુત્તરતા ઋષિને વધુ અકળાવે છે.]

જમદગ્નિ : અમને હસે છે ? (ક્રોધથી) પણ યાદ રાખ મદાન્ધ ! અમારો પ્રતાપી પુત્ર પરશુ એક દિવસ ત્હારા મુખની એ પ્રસન્નતાને, આ ત્હારા નિર્લજ્જ હાસ્યને લૂંટી લેશે '—અને આજે તું અમારા ઋષિમુનિઓના સત્કારનું સામર્થ્ય લૂંટી રહ્યો છે, મતિમન્દ બની અમે કરેલા સત્કારને પણ ભૂલી ગયો છે, શ્રી ગુરુદેવ દત્તની તપશ્ચર્યાના પ્રતાપે પ્રાપ્ત કરેલી સિદ્ધિઓના ગર્વમાં તું ચકચૂર બની ગયો છે, પણ-(ભય ભારે) ઓ મન્દભાગ્ય ! અમારા તપોબળની સ્હામે થવામાં......

સહસ્રાર્જુન (અટ્ટહાસ્ય કરી) ભય છે એ સહસ્રાર્જુન

જાણે છે જામદગ્નિનો ક્રોધ એ અગ્નિની જ્વાલા છે તે પણ સહસ્રાર્જુન જાણે છે. પણ, જમદગ્નિજી' આવાં કામધેનુ જેવાં રત્નો ઋષિ-આશ્રમમાં નથી શોભતાં!

જમદગ્નિ (સાશ્ચર્ય ચોંકી) હેં...' સુન્દર સત્કારની સામે આ કૃતઘ્નતા'

સહસ્રાર્જુન: મહર્ષિજી! કૃતઘ્નતા નહીં પણ કહો એ અમારી રાજનીતિજ્ઞતા, કર્મકુશલતા. આવાં આવાં રમ્ય અને મૂલ્યવાન રત્નો જ્યાં જ્યાં હોય ત્યાંથી પ્રાપ્ત કરી પોતાના રાજ્યભંડારને સમૃદ્ધ બનાવવો એ દરેક રાજવીનું કર્તવ્ય છે અને મહર્ષિજી—

ના મળે વસ્તુ અમોને, એવી ઇચ્છા થતી નથી,
ને જન્મી ઇચ્છા તો પછી નિષ્ફળ કદિ જાતી નથી.

જમદગ્નિ. ઓ, હૈહયવંશાવતંસક '-હૈહયકુલકલંક!
તું પણ જાણું કે...
સાધુસન્તો ઉપર ત્હારો યોગ્ય ના આ ત્રાસ છે.
તું રાજધર્મ ભૂલી રહ્યો, મતિભ્રમ તણો આ ભાસ છે.
કૂપો ફરે છે સિદ્ધિથી, અભિમાન ત્હારો શ્વાસ છે,
પણ ના ભૂલીશ! તવ કંઠમાં યમપાશ, પાસ વિનાશ છે.

—હજુ પણ સમજ અને અમારી કામધેનુને છોડી દે! અમારા યોગબળે અમે ત્હારી સર્વ મન કામનાઓ પૂર્ણ કરવા તૈયાર છીએ અને આ કામધેનુથી ત્હારૂં શ્રેય થનાર નથી.

સહસ્રાર્જુન: મહાત્મન્! ભાવિ ગમે તે હો, પરન્તુ આજે અમને આ કામધેનુની પ્રાપ્તિ વિના પરિતૃપ્તિ થનાર નથી. મહર્ષિને વન્દન!—

[સહસ્રાર્જુન તથા આમાત્યનું પ્રસ્થાન.]

જમદગ્નિ: (સક્રોધ) નહીં વન્દન નહીં.' સ્હેજ સ્વહસ્તે નોતર્યું છે ત્હારૂં નિકન્દન.

નેપથ્યમાં. અરે, આ કાળજ્વાલાથી બચાવો, કોઇ કામધેનુને!

જમદગ્નિ: બચાવો! (વ્યગ્રચિત્તે) બચાવો કોઇ કામધેનુને! મ્હારી મન:કામનાની એ મધુર ધેનુને!—(સક્રોધ) ક્યાં છે, ક્યાં છે મ્હારા સમગ્ર જીવનની સમૃદ્ધિનો સન્તાપ! મ્હારો પ્રિય પરશુ-પરશુરામ!

વત્સ! ત્યાં હો ત્યાંથી સત્વર ચાલ્યો આવ, અને આ હૈહયકુલકલંકને ત્હારી પ્રતાપી પરશુનો પ્રભાવ બતાવ, એની ખોવાઇ ગયેલી શુધ-સાનને સત્વર ઠેકાણે લાવ, એ કર્મ-ધર્મ-ભ્રષ્ટને કર્મધર્મનો માર્ગ બતાવ પરશુ—એ પિતાના પ્રાણ' પરશુ—

[પરશુરામ પ્રવેશ કરે છે]

પરશુરામ· પિતાજી! આ આવ્યો પિતાની (ખિન્ન મુખમુદ્રા તરફ જોઈ) અરે આ શું? પિતાના મુખ પર ઉદાસીનતા?-આ દીનતા!

—પિતાજી! પિતાજી!—(સાષ્ટાંગ દંડવત્ નમન કરી ઊભા થઇ (સક્રોધ) ક્યા દુર્દમ નરાધમે આપની ભવ્ય મુખમુદ્રા પરથી—તપસ્વીની દિવ્ય લક્ષ્મી સમી પ્રસન્નતા લૂંટી લીધી, આ નટેશ્વરના તાંડવનૃત્ય સમી ક્રોધની ભયંકર જ્વાલાઓ પ્રસ્ટાવી છે?-પિતાજી! સત્વર કહો!—

જમદગ્નિ. બેટા, પરશુ!-શિકારે આવેલા હૈહયરાજ સહસ્રાર્જુનનો ભાવભીનો આદર સત્કાર કરતાં—મ્હેં આપણી ઋષિકુલની કીર્તિ અને કામના સરખી પ્રિય કામધેનુને ગુમાવી છે. એ કૃતઘ્ની અભિમાનીને બહુ બહુ વિનવ્યો, પરન્તુ એની રાજહઠે મ્હારો એકે શબ્દ કાને ન ધર્યો અને હાય,-બિચારી કામધેનુને સૈનિકોની સ્હાયથી પોતાની નગરી માહિષ્મતી તરફ જોરજુલમથી ખેંચી ગયો!-(વ્યગ્રચિત્તે) બેટા, પરશુ! કામધેનુને પાછી લાવ! એ મદોન્મત્ત મહીપાળને ત્હારી પરશુનો પ્રભાવ બતાવ!—

પરશુરામ: પિતાજી!—

મારીશ હું સહસ્રાર્જુન.
ઋષિ-કામધેનુ-ચોરને.
(પરશુ ઊંચી કરી)—

આ પરશુથી કંડારી લાવું દુષ્ટ રાજ નોરને.
—પિતાજી! હું જાઉં છું અને—લઉં છું પ્રતિજ્ઞા કે ફરીશ પાછો ન આશ્રમમાં લીધા વિના એ કામધેનુ હું તપોવનમાં.

જમદગ્નિ: વત્સ, ત્હારી પ્રતિજ્ઞા સફળ થાઓ!

[પરશુ ઉછાળતા પરશુરામનું જવું અને જતા વીરપુત્રને પિતાએ પ્રસન્નચિત્તે જોઈ રહેવું]

[પડદો પડે છે]

પ્રવેશ ૨ જો

સ્થળ: માહિષ્મતી તરફ જતો માર્ગ.

પાત્રો: બે નાગરિકો, નારદજી અને પરશુરામ.

૧ નાગરિક: અરે, ઓ કાકા!

૨ નાગરિક: બરાબર છે ભત્રીજા! શું હોય તે મારીએ હાકા!

૧ નાગરિક: (સ્વગત) કાકો છે બ્હેરો. હું. મ્હેં કહ્યું કાકા ત્યારે એમણે સાંભળ્યું હાકા! (પ્રકટ) રાજા સહસ્રાર્જુનને બહુ જુલમી થઇ ગયો છે.

૨ નાગરિક: બરાબર છે, રાજા બહુ ઇલમી થઇ ગયો છે.

૧ નાગરિક: (સ્વગત) મ્હેં કહ્યું જુલમી ત્યારે બ્હેરાએ સાંભળ્યું ઇલમી! (પ્રકટ) રાજાનો રંગરસ ખૂટતો નથી.

૨ નાગરિક: બરાબર છે આવા લુચ્ચા ઇલમી રાજાને માટે પ્રજાનો ગાળોનો વરસાદ શાનો ખૂટે! હા, પછી!

૧ નાગરિક: કામ! દુકાળના દિવસો દેખાય છે.

૨ નાગરિક: મ્હારા ઘરમાં પણ કાલના દિવસના જ ફોયણા છે!

૧ નાગરિક: અરેરે, હવે તો આ બ્હેરાકાકાથી થાક્યો! આખુ વાતના રંગીલા રંગમાં બ્હેરા ભંગ પાડે છે.

[નેપથ્યમાં નારદજીનું ભજન સંભળાય છે.]

૧ નાગરિક: હા!-અરે, આ ભજન કોણ ગાય છે?

૨ નાગરિક: શું છે?

૧ નાગરિક: કોઇ જોગટો ગાય છે.

૨ નાગરિક: બરા...બર!-હાથમાં લોટા ને ચેહમાં ન્હાય છે.

૧ નાગરિક: (કાનમાં) અરે, પાણીનો લોટો નહીં, જોગટો!

૨ નાગરિક: તે નવરો બગોડો શું કહે છે?

૧ નાગરિક: કહે છે, "હરિના નામ તણી જપ માળા!"

૨ નાગરિક: માહિષ્મતી જઈ આવ્યો લાગે છે-વેપાર જ ગાય છે કે, અહીંયાં અન્ન નથી ભૂખ-હવાળા!

૧ નાગરિક: બ્હેરખાધી લોચાલ!-ગાલો મૂળા જોડે મોગરી અને ખીચડી જોડે થીરો-સામગરી મારી મારે છે!

નારદજી. આશાવરી: ત્રિતાલ:

હરિના નામ તણી જપ માળા!
મુરલીધરની ભજ મન માળા!
...હરિના

ગુણનિધિ! રાધાવર! નટનાગર!
કૃષ્ણકુંજ! સકલ સુખસાગર!
કમલનયન! હૃદયે વનમાળા!
...હરિના

૧ નાગરિક: એ મહારાજ! આ શાની માળા ને ભક્તિના ચાળા સૂઝે છે? આ અમારા પેટમાં તો અન્ન વિના ભૂખના ભડાકા બળે છે!

નારદજી: સહસ્રાર્જુનની પ્રજા જણાઓ છો!-ચાલો, હું ત્હમારા રાજાની પાસે ત્હમારી ભૂખની ફરિયાદ કરૂં!

૧ નાગરિક: મરી ગયા રે, બાપલિયા. કાકા! આ તો જોગટાના વેષમાં કોઈ ભયંકર ભૂત જણાય છે!

૨ નાગરિક: ભયંકર ભૂ...ત! (ભત્રીજાનો હાથ પોંચતા અરે, ભત્રીજા ભૂ..ત!—

૧ નાગરિક: હું જમદૂ...ત!

[બે નાગરિકો ભયથી ન્હાસી જાય છે. બીજી બાજુથી પરશુધારી પરશુરામ પ્રવેશ કરે છે.]

પરશુરામ: (સ્વગત) ક્યાં હશે એ પૂજ્ય પિતાને દુભાવનાર નરાધમ નરપતિ! આ પરશુની ધાર પર રમે છે એની દુર્ગતિ. એ છે માહિષ્મતીનો પતિ-તો હું છું આ પ્રતાપી પરશુનો અધિપતિ. એ છે હૈહયકુલનું છત્ર, તો હું છું પ્રતાપી ગાધિરાજનો પ્રતાપી દૌહિત્ર! મહર્ષિ જમદગ્નિ સાથે એ નરાધમે વક્ર વર્તન કર્યું છે—અને હાથે કરીને માથે મલયકાને નોતર્યું છે!

[પરશુરામ આમતેમ આંટા મારે છે, એટલામાં પુના ભજન કરતા નારદજી પ્રવેશ કરે છે.]

નારદજી

હરિના નામ તણી જપ માળા!
મુરલીધરની ભજ મન માળા!
...હરિના

આ તન જોબન છે વન જેવું;
આંહીં નથી કંઇ લેવું-દેવું,
મનહર ભૂલ માયાના ચાળા!
...હરિના

પરશુરામઃ (વન્દન સહ) ઓહો, દેવર્ષિ!-અને રાક્ષસની નગરી માહિષ્મતી તરફ અવાયું?—

નારદજી. નહીં-ભગવન્ત! અમોને સ્વર્ગમાં સન્દેશો મળ્યો કે જૂલમી અને બાહુબળના અભિમાનમાં હાલ્યા હાલ્યા ફરતા-રાજધર્મ અને ક્ષત્રિયકર્મ ભૂલેલા દુઃશાન જેવા ક્ષત્રીય નરપતિઓનું શાસન કરવા, દમન કરવા-ભગવાન નારાયણના અંશાવતાર પરશુરામનો જન્મ થઇ ગયો છે આ સેવક તો નારાયણના નરસ્વરૂપનું દિવ્ય દર્શન કરવા આવ્યો છે. (નારદજી તંબૂર બજાવે છે-ગુણાનુવાદ ગાય છે.)

નારદજીઃ કેદારઃ ચોતાલ.

પરમ જ્યોતિ પ્રગટે શ્યામઃ વિશ્વમાં થયો વિરામ.
રક્ષવા સ્વભક્ત-ગ્રામ પરશુ ધારે પરશુરામ.
રમ્ય જટાજૂટ ધારી! છવિ અગમ્ય ચિત્તહારી!
ભક્તહૃદયના વિહારી! નમન નમન પૂર્ણકામ!
પરમ જ્યોત...
શીતલ ધવલ પૂર્ણચન્દ્ર! વદન હસત મન્દ મન્દ!
વારી જાઉં સુખકન્દ! વરદ દર્શનાભિરામ!
પરમ જ્યોત

[પરશુરામને નારદજી વંદન કરે છે.]

પરશુરામઃ દેવર્ષિ! આપના દર્શનથી પાવન થયો અમારો જન્મારો!

નારદજીઃ તો ભગવન્ત! આપનું જન્મકાર્ય શરૂ કરો અમારાં આશીર્વચન સ્વીકારો!

પરશુરામ દેવર્ષિ! અમો નીકળ્યા છીએ પિતાજીની કામધેનુના ચોર-માહિષ્મતીના અધિપતિ સહસ્રાર્જુનને મારવા. અમે ક્યારના શોધી રહ્યા છીએ એ નરાધમને આ અમારો પરશુનો સ્વાદ ચખાડવા.

નારદજી અરે, ભગવન્ત! અમો આ ત્યાંથી જ આવીએ છીએ. અત્યારે એ પોતાના મનોહર ઉપવનમાં કામદેવ સરિખડો ક્રીડા કરે છે રંગમાં
ભાન ભૂલી સાન ભૂલી રમણીઓના સંગમાં.
અને ભગવન્ત!—
આપ જાણો કે હૃદયમાં ફાળ પડશે કારમી,
વિહાર સૌ જશે શમી;-કાં તો ચરણ પડશે નમી.

પરશુરામ. તો દેવર્ષિના પુન પુનઃ આશીર્વચનની છે કામના.

નારદજી અમારા આશીર્વાદ છે. પરિપૂર્ણ હો ભગવન્તની મનોવાંછના!—સિધાવો, સિધાવો માહિષ્મતી પ્રતિ:
સિદ્ધ કરવા આપ. જીવનકર્મને ભગવન્ત!
આપના પક્ષે વિજયકીર્તિ ઊભાં ભગવન્ત!
આપ પૂરણકામ ને નિષ્કામ છો ભગવન્ત!
અવનીનો ઉદ્ધાર કરવા કારણે ભગવન્ત!

પરશુરામ દેવર્ષિને વદન છે!
નારદજી સિધાવો તો કરવા દાનવોને ક્ષય.
જય-ભગવાન પરશુરામનો જય!

[આગળ પરશુરામ અને પાછળ દેવર્ષિનું પ્રસ્થાન]
[પડદો ઉપડે છે.]

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળઃ સહસ્રાર્જુનનું વિહારોપવન.

પાત્રોઃ સહસ્રાર્જુન, મહારાણી, પરશુરામ તથા નારદ.

[એક સુન્દર રત્નજડિત વિરામાસન પર સહસ્રાર્જુન પોતાની પ્રિય મહારાણી સાથે વિરાજમાન થયેલો જણાય છે. સામે એક શ્વેતપ્રસ્તરનિર્મિત બાજઠ પર સુરાપાત્રો પડેલાં છે અને સામે નર્તકીઓ એક ગીત ગાઈ રહી છે સહસ્રાર્જુન જરા જરા સુરાપાન કરતો નૃત્ય નિહાળે છે અને મહારાણી સાથે વાર્તાલાપ કરે છે.]

સહસ્રાર્જુનઃ મહારાણી! આ સંગીત અને સુરાની સુરખી એના સેવકને સ્વર્ગનું દર્શન કરાવે છે.

મહારાણીઃ મહારાજનું કહેવું યથાર્થ જ છે.

[નર્તકીઓ ગીત શરૂ કરતા પહેલાં થોડોક સમય મૂક નૃત્ય કરે છે, પછી ગીત શરૂ કરે છે]

નર્તકીઓ।

આવી કોયલ રમવા આજે,
રમ્ય વસન્ત વિહાર !
કરતી હૈયું મીઠું ઘેલું,
મિષ્ટ કરી ટહુકાર !...આજે
આમ્રતરુ પર ઓ ભમનારી,
શ્યામલ પણ કોમલ મનહારી,
પંચમ સ્વર પર ઓ, રમનારી,
કવિજનને તુ પર અતિ પ્યાર !
તુ આવે ને લાવે બહાર !
રાજે રમ્ય વસન્ત વિહાર !
...આવી.

[ગીત પૂર્ણ થતાં નર્તકીઓ મૂક નૃત્ય કરે છે]

મહારાણી. મહારાજ! મ્હારી ડાબી આંખ ફરકે છે, મ્હારું હૃદય શંકા કુશંકાઓ કરે છે, મ્હને આમ કેમ થતું હશે? નૃત્ય બંધ કરો! મ્હારો જીવ મુંઝાય છે!—

સહસ્રાર્જુનઃ (આસન પરથી ઊભો થઈ) નર્તકીઓ! તમારું નૃત્ય બંધ કરો, તમારા નૃત્યનૂપુરના ઝણકારથી મહારાણીનો જીવ ઊંડે ઊતરતો જાય છે. પરિચારિકાઓ જાઓ, જલ્દી મહારાણીને શયનભવનમાં સંભાળપૂર્વક લઈ જાવ!

[અનુચરો વિશ્રામાસન પર બેશુદ્ધ બનેલી મહારાણીને નેપથ્યમાં લઈ જાય છે.]

સહસ્રાર્જુન અને નર્તકીઓ !

[પરશુરામ સક્રોધ ગર્જન-તર્જન કરતા પ્રવેશ કરે છે]

પરશુરામ ક્યાં છે, ક્યાં છે એ નૃપાધમ, અભિમાનની મૂર્તિ? ક્યાં છે એ—

અપમાન કરનારો, પિતા ને કામધેનુનો
ને, હરણ કરનારો અમારી કામધેનુનો.
ક્યાં છુપાયો શમીવૃક્ષને એ બાળનારો?
ક્યાં હતાશ એ, પિતાજીને દુભવનારો?

(સ્હામે નજર જતાં) અરે આ રહ્યો એ વિલાસી, કામધેનુનો હરનાર ચોર, નઠોર નરપતિ! (સહસ્રાર્જુનનું ક્રોધથી ડોકું પકડી) અરે, ઓ નરાધમ! બતાવ, ક્યાં ત્હેં છુપાવી છે અમારી કામધેનુ?

સહસ્રાર્જુન : (વ્યંગ સહ) કોણ? જમદગ્નિસુત? પરશુરામ? પિતાની ચોરાયેલી કામધેનુ લેવા આવ્યો છે?

પરશુરામ : હું ત્હારા જેવા દુષ્ટ દુર્જનનો આ પરશુથી વધ કરવા આવ્યો છું.

સહસ્રાર્જુન : અમે પણ શોધી રહ્યા હતા કે ક્યાં છે પેલો પરશુધારી કિરાત?

પરશુરામ : હું કિરાત? આ ઊભો સ્હામે ત્હારો ઘાત! પરશુરામ કે જેની પરશુ છે અહર્નિશ મહાકાલના ભયંકર તાંડવનું ભીષણ ધામ.

સહસ્રાર્જુન : એવા ભીષણ ધામના ભડકા કરનારાઓ આ સહસ્રાર્જુનની પ્રતાપી સહસ્ર ભુજાઓમાં લે છે અન્તિમ વિશ્રામ. આવ, પરશુધારી યુવાન! આગળ ધસી આવ, અને બતાવ ત્હારી પરશુનો પ્રતાપ!

પરશુરામ : પહેલાં પિતાની કામધેનુ બતાવ! પછી—ચખાડું સ્વાદ આ પરશુ તણો આજે તને રૂડો, બતાવું માર્ગ યમપુરી તણો સૌથી તને વ્હેલો!

સહસ્રાર્જુન : અભિમાની જુવાન! મ્હારા પ્રાણને લેતાં પ્હેલાં તું ત્હારા પ્રાણની રક્ષા કર, નહીંતર...

[આમ બોલી સહસ્રાર્જુન ક્રોધમાં આવી જઈ પરશુરામ પર પોતાના મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢીને મારવા એક જોરદાર ધસારો કરે છે. પરશુરામ સ્હામી પરશુ ઉંચકે છે અને ઉગ્ર વેગથી તલવારના ટૂકડા કરી દૂર ફેંકી દે છે]

સહસ્રાર્જુન. (ભયંકર ગર્જના કરી, ભ્રમ ભાવથી) અરે—ક્યાં-ક્યાં ગયા અનુચરો? અરે, કોણ હશે અંદર!

[બે ચાર અનુચરો સફાળા દોડતા આવે છે.]

૧ અનુચર : અન્નદાતા!

સહસ્રાર્જુન : (ક્રોધથી) નહીં.

૨ અનુચર : અન્નદાતાને ખમ્મા ઘણી ખમ્મા ઘણી ખમ્મા!

સહસ્રાર્જુન : અમારી ગદા લાવો!

૧ અનુચર : આજ્ઞા. [અનુચર ગદા લેવા જાય છે. બીજા અનુચરો દૂર ઊભા ઊભા ભયથી કંપે છે.]

સહસ્રાર્જુન હજુ વિનતિ કરી કહીએ છીએ કે જુવાન! જ્યાંથી આવ્યો હો ત્યાં પાછો ચાલ્યો જા! સુવર્ણપાત્રમાં પ્રશાન્ત ભાવે પ્રસુપ્તિમાં પોઢેલા આ હાલાહલ કાળકૂટને ન હલાવ! પોતાની મસ્તીમાં પોઢેલા આ કાળભોરિંગને ન સતાવ!

[અનુચર ગદા લઇ પ્રવેશ કરી ગદા આપે છે]

પરશુરામ બસ, એટલેથી જ ત્હારો વાણીવિલાસ અટકાવ અને ઝટ ત્હારી આ ગદા ઉઠાવ! ત્હારા યુદ્ધશિક્ષા-ગુરુએ શીખવેલા ત્હારા ગદાના દાવ રણરંગમાં લાવ!—નહીંતર—

ત્હારી બધી મનની મહેચ્છા, બાકી મનમાં રહી જશે!
ધારી ગદા કરમાં, છતાં ત્હારી ગદા દુર્જને હસે!

સહસ્રાર્જુન નવજુવાન! ચમત્કાર વિના નમસ્કાર નહીં કરે! -

પરશુરામ: (સહાસ્ય) અમે કહીએ છીએ બીજા રાજાઓ મ માન, એકલી ગદાથી ત્હારું કાર્ય નહીં સરે!

સહસ્રાર્જુન લે, લે તો ધપકી, આ સહસ્રાર્જુનની ગદાનો ઘાવ!

[સહસ્રાર્જુન પરશુરામના મસ્તકને તાકીને મારવા ગદા ઉગામે છે. પરશુરામ પરશુથી સહસ્રાર્જુનનો ગદાવાળો હસ્ત કાપી નાખે છે હાથ કપાતાં ચિત્કાર સહ સહસ્રાર્જુન આમતેમ ન્હાસભાગ કરે છે.]

સહસ્રાર્જુન: અરે, સેનાપતિ!—

પરશુરામ: (દોડતા સહસ્રાર્જુનની પૂંઠ પકડી) અરે, દુર્મતિ! આજે ત્હારા સહસ્ર હસ્તો સમા ત્હારા સૈનિકો કે ત્હારા સેનાપતિઓ પણ આ પરશુના પંઝામાંથી ત્હને બચાવી શકનાર નથી.

[પરશુરામ ન્હાસતા સહસ્રાર્જુનની પાછળ પડે છે.]

અનુચર: બાપ રે, બાપ રે! હજાર હાથવાળાની આજે આબરૂ ગઈ! લાવ, સેનાપતિને ખબર આપું (ખૂણામાં ભરાઈ કંપતા અનુચરો તરફ જોઇ) તમે બધા તો રંડીરાંડની માફક ખૂણો સેવજો અને અન્નદાતાનું ખાધેલું લૂણ હરામ કરજો!

અનુચર જુઓ જોઓ હવે મ્હોટા ગરદની મા છે તે નું. ત્હારી ગેલે સ્વામીનું લૂણ હલાલ કર, અને મ્હોટા ઉંચા સરપાવ વર! લૂણ હલાલ કરતાં વખત છે ને તું મરી જાય તો—ત્હારા મસાણ પર આપ દા માલમલિદા ન ઉડાવે તો મરદ નહીં!

[નેપથ્યમાં મરણોન્મુખ સહસ્રાર્જુનનો આર્તનાદ.]

નેપથ્યમાં: રામ પરશુરામ—બચાવો, રામ!

[અનુચરો આમ તેમ દોડાદોડ કરે છે એટલામાં નારદજી હરિગુણ ગાતાં પ્રવેશ કરે છે.]

કેદાર : ચોતાલ :

નારદજી:

પરમ જ્યોત પ્રકટ શ્યામ, વિશ્વમાં થયો વિરામ,
રાખી પિતૃકુલની મામ, પરશુધારી પરશુરામ.

[ઉગ્ર મુખમુદ્રાવાળા લોહીવાળી પરશુ ધારેલ પરશુરામ પ્રવેશ કરે છે.]

પરશુરામ. કામધેનુના ચોરનો વધ કર્યો છે પિતા સ્હામે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું મ્હેં પાલન કર્યું છે. (નારદજીને જોતાં જ) કોણ?—દેવર્ષિને અમારાં વન્દન છે!

નારદજી: ભગવન્તને અમારાં આશીર્વચન છે, અને અમારી ભવિષ્યવાણી છે કે

અભિમાનમાં ફુલાઈને જે ક્ષત્રિયો ઊંચા ફરે!
પરશુરામની પરશુથી તે ક્ષત્રિયો નિશ્ચે મરે!
અને જગતના લોકો! જાણો કે,
પરશુરામની પરશુ સાગર-ક્ષિતિ ઉપર જ્યમ ઘૂમશે,
ત્યમ પૃથ્વી આ એકવીશ વેળા રાજી ક્ષત્રિહીની થશે!

કેદાર - ચોતાલ :

ધન્ય, ધન્ય પરશુરામ! ભાર્ગવકુલલલામ!
દીન માતૃ! મુક્તિધામ! ધન્ય અમર કીર્તિકામ!
—પ્રભાતગીત

[યવનિકા પતન]

હરિ ૐ શાન્તિ! શાન્તિ! શાન્તિ ॥

卐

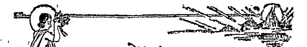

શ્રેષ્ઠ ધન

લે. શ્રી 'પંકજ'

એક સંન્યાસી મહાન વિરક્ત દશામાં ફરતા હતા. યોગવાસિષ્ઠમાં કહેલી છઠ્ઠી–સાતમી ભૂમિકાએ તે પહોંચેલા હતા. એક દિવસ તેઓ પર્ણકુટીમાં બેઠા હતા તેવામાં નજીકના શહેરના રાજાનો સચિવ તેમની પર્ણકુટીમાં આવ્યો. સંન્યાસીના પાદારવિંદમાં મસ્તક નમાવીને બેઠો. થોડો વાતચિત બાદ તેણે પૂછ્યું "ભગવાન્! પેલા ધર્માનન્દ શેઠ પાસે કેટલું ધન છે તે આપ જાણો છો?"

"કેટલું છે?" સંન્યાસીએ પૂછ્યું.

"સોનાનાણું જ ફક્ત અબજ જેટલું નીકળશે, ચાંદીના નાણાંની વાત જ શું કરવી ભગવન્! બીજાં કેટલાયે મકાનો તેના કબજામાં છે. વાડી ખેતરનો તો પાર નથી."

"શેઠ પાસે અપાર દ્રવ્ય હશે તેની હું ના પાડતો નથી. પણ એ શ્રેષ્ઠ ધન નથી. એ ધન એવું છે કે જેને તસ્કરો ચોરી જાય તથા રાજા પોતાની સત્તાથી લઈ જઈ શકે. એ ધન એવું છે કે જેને જળ અને અગ્નિ નાશ કરી શકે છે. જે ધનથી આ જીવન દરમ્યાન કલહ અજંપો અન્યાય અને અનર્થ ઉદ્ભવે તેને શ્રેષ્ઠ ધન કેમ કહેવાય?"

"ભગવન્! ત્યારે શ્રેષ્ઠ ધન કોને કહેવું?"

ઉપરના પ્રશ્નના જવાબમાં વિરક્ત દશામાં ફરનાર સંન્યાસીએ નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો.—

"શ્રદ્ધા, શીલ, ભક્તિ, લજ્જા, ત્યાગ અને શ્રુત (વિદ્યા) આ દૈવીસૃષ્ટિના ધનની પ્રાપ્તિ દરેક નરનારી કરી શકે છે. આ પરમધનને તસ્કરો કે નરેશો, પોતાની બળજબરીથી લુંટી લઈ જઈ શકતા નથી આ ધનનો નાશ વિશ્વની કોઈ વિરાટ્ શક્તિ કરી શકતી નથી. આ પરમધનનો પરાભવ કરવાને કોઈ સમર્થ નથી [illegible]ધિ–વ્યાધિ, કે ઉપાધિ આ વૈભવને સ્પર્શી શકતા [illegible]. પામર અને તવંગર બન્ને આ ધન પામી શકે છે.

× × ×

એ પરમધનનું પ્રથમ પગથિયું શ્રદ્ધા છે. શ્રદ્ધા વિનાનું જીવન, જીવન કહેવાતું નથી. શ્રદ્ધા વિના તે શુષ્ક અને વેરાન દેખાય છે, શ્રદ્ધાથી પથ્થરના પુતળાને પરમાત્મા માની પૂજવામાં આવે છે અને તેમાંથી સાક્ષાત્કાર કરવામાં આવે છે. શ્રદ્ધા જીવનરૂપી નાવનું સુકાન છે. શ્રદ્ધાથીજ જીવનની અધિકતા પ્રાપ્ત કરવાને માનવ સમર્થ બને છે.

પરમધનનું બીજું અંગ શીલ છે. શીલ એટલે પવિત્રતા. જીવનના વિકાસને માટે જેટલી શ્રદ્ધાની જરૂર છે તેટલીજ શીલની આવશ્યકતા છે. શીલથી માનવની શક્તિ વધે છે. શીલ જ વ્યક્તિને પ્રોત્સાહક બને છે.

ત્રીજા અંગમાં ભક્તિનો સમાવેશ થાય છે. ભક્તિનું ભાતું આ લોક તથા પરલોકમાં સુખદાયી નીવડે છે ભક્તિ કરનાર માનવ કદી પણ અધોગતિને પામતો નથી ભક્તિના નવ પ્રકાર છે

પરમધનનું ચોથું પગથિયું લજ્જા છે, લજ્જા બે પ્રકારની છે લોકલજ્જા અને આત્મલજ્જા. લોકલજ્જા માનનાર માનવી સમાજના ભયથી ઉઘાડે ચોક પાપકૃત્ય કરતાં અચકાય છે. જ્યારે આત્મલજ્જા માનનાર માનવ આત્માથી ડરે છે. સમસ્ત વિશ્વમાં પરમાત્માનો વાસ છે. એ જગન્નિયંતા બધું જુવે છે આવી ભાવનાવાળો આત્મલજ્જિત માનવ, લોકલજ્જિત કરતાં શ્રેષ્ઠ છે.

પાંચમું અંગ ત્યાગ છે, જ્યાં સુધી . સ્વાર્થ . છે ત્યાંસુધી વ્યક્તિને રાષ્ટ્ર સંકુચિત મનોદશામાં સબડે છે. ત્યાગ વગર ઉદ્ધાર થતો નથી. ગીતામાં કહ્યા પ્રમાણે ત્યાગા ચ્છાન્તિરનન્તરમ્ ત્યાગથી જ પરમ શાંતિ મળે છે

છઠ્ઠું અંગ શ્રુત (વિદ્યા) છે વિદ્યા વગરનો માનવ માનવ નથી પણ પશુ સમાન છે

વિદ્યાવિહીન પશુ વિદ્યા એ તો આપણો અપૂર્વ વારસો છે વિદ્યા વિનાનો મનુષ્ય પશુ છે.

હે સચિવ! સોના ચાંદીનું નાણું એ સાચું ધન નથી. એ આત્મસંતોષનું કલ્પવૃક્ષ નથી પરમધન તો ઉપર વર્ણવેલા ષડ્ગુણોમાં છે એ ધનને મહીપતિ કે લુંટારા લુંટી શકતા નથી જળ અને અગ્નિ એ ધનનો નાશ કરવાને સમર્થ નથી. આ ધનથી જ માનવ ખરું સુખ મેળવવાને સમર્થ બને છે આ ષડ્ગુણોને કેળવીને મનુષ્ય ભવાટવી પાર કરવામાં સમર્થ બને છે. શ્રેષ્ઠ ધન આનું નામ."

સંપૂર્ણ.

આપણા પૂર્વજોએ ગાયને આપેલું મહત્ત્વ પશુપાલનની અને શરીરપોષણની દૃષ્ટિએ કેટલું સાર્થક છે?

ગાયનો મહિમા

લેખક—શ્રી વૈકુંઠલાલ મણિલાલ મહેતા

વ્રજના યાત્રાધામમાં અને અન્યત્ર ગાયોની થાલતી કતલ અટકાવો

આપણા પૂર્વજોએ અતિ પ્રયાસો કરીને ગાય સરખા પરમ ઉપયુક્ત પ્રાણીનો આપણા ધર્મકર્મમાં સમ્બન્ધ જોડી આપીને તે પ્રાણી વિષે આપણા હૃદયમાં વિલક્ષણ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી આપેલ છે. આ પ્રાણીની અનેકવિધ ઉપયોગિતાને લીધે વ્યવહારિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો પણ એટલું દેખાય છે કે જાણે સર્વસુખદાયક સ્વર્ગીય અમૃત જ આપણા કલ્યાણ માટે ગાયના રૂપમાં ઉત્પન્ન કરેલું છે જેની અનેકવિધ ઉપયોગિતા વૈદકીય, ખેતી, શરીરરક્ષણ, ધર્માચાર, આરોગ્ય, વ્યાપાર ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે આપણને હિતકારક છે. એ ઉપરથી ગાયનું રક્ષણ એટલે ધર્મનું રક્ષણ જ માની લેવામાં આવ્યું હોય તો ખોટું નથી. વેદો ઉપનિષદોમાં ગાયની મહત્તા ઓછી નથી.

'પ્રમમમ' ચરંતીનાં ઔષધીનાં વનેરને!
તાસાં ઋષભપત્નીનાં પવિત્ર કાયશોધનમ્!
તન્મે રોગાંશ શોકાંશ, પાપં મેહર ગોમય!"

ગાયની ઉપયુક્તતા આટલી બધી હોવા છતાં તેના અમૃત સમાન દૂધ, દહીં, ઘી, છાશ, માખણ વગેરેનો આપણા દેશમાં અભાવ થતો ચાલ્યો છે, એટલે જે પાળી શકે તેમ હોય તેમણે ગાયને પાળવી તે તેની પવિત્ર ફરજ છે. પરન્તુ આજે તો—

'ધૃતં ન શ્રૂયતે કર્ણે, દધિ સ્વપ્ને ન દૃશ્યતે
દુગ્ધસ્ય તદ્ધિં કા વાર્તા, તક્રં શક્રસ્ય દુર્લભમ્"

આપણા ચાલુ ખોરાકમાં ચોખ્ખું દૂધ, દહીં, ઘી, માખણ વગેરે પૌષ્ટિક ચીજો આપણને મળવી મુશ્કેલ છે. આપણી પવિત્ર ફરજ આપણે ભૂલી જતાં પશુધનનો નાશ થાય છે. "અહિંસા પરમોધર્મઃ" ગૌસેવા, ગૌરક્ષણ અને પશુધનની વૃદ્ધિથી આ દેશનો ઉદયકાળ

આવશે. ગૌસેવા, ગૌરક્ષણ, ગૌનું પાલન એની વંશવૃદ્ધિ એ ઉન્નતિના શિખરે ચઢાવનાર પ્રથમ પગથિયું છે એટલા માટે જ ધર્મના રક્ષણ માટે લખ્યું છે કે

"ગાવો મે અગ્રતઃ સન્તુ,
ગાવો મે સન્તુ પૃષ્ઠતઃ।
ગાવો મે હૃદયે સન્તુ,
ગવાં મધ્યે વસામ્યહમ્॥"

ગાયના પ્રત્યેની ફરજ આદર્શ ભાવનામય છે. એ પવિત્ર ફરજ બજાવવાને માટે ગાયનું પાલન અને તેનું રક્ષણ થવું જોઈએ ઇ. સ. ૧૮૦૫માં લોર્ડ લેકે ફરમાન કરેલું. ઘણાં વર્ષો થયાં આ ફરમાનને અમલ પર ચઢાવવામાં આવેલ છે તે માટે યોગ્ય જાહેરાત થયો નથી.

મથુરામાં ગોવધ કરનારને નસીયત કરવાનું લોર્ડ લેકનું ફરમાન (ફરમાન નં. ૧૭)

વ્રજની ભૂમિ એટલે મથુરા એ હિંદુઓની જાત્રાનું પવિત્ર ધામ છે. તેથી તે ભૂમિમાં ગાયને કોઈ પણ તરફથી કોઈ રીતની ઇજા કે હરકત થાય તે યોગ્ય કહેવાય નહિ, તેથી ફત્તેહજંગ સેનાધિપતિ જનરલ જીરાર્ડ લેક સાહેબ કે જેઓના સ્વભાવમાં દયા અને કલ્યાણવૃત્તિ વાસો કરે છે અને જે ઇશ્વરના વિશ્વસનીય સેવક છે તેઓ એવો હુકમ કરે છે કે કસાઈનો ધંધો કરનાર યા કોઈપણ અન્ય માણસ પછી તે મથુરાનો વતની હોય કે લશ્કરી સિપાઈ હોય કે મથુરાની આસપાસ રહી શહેરમાં આવજા કરતો હોય તેણે ગાયનો વધ કરવો નહિ આ સબબથી એવું ફરમાન કાઢવામાં આવ્યું છે કે ઉપલી હદમાં

કોઈએ ગોવધ કરવો નહિ જો આ હુકમનો કોઇ અનાદર કરશે તો તેના પર કાયદેસર કામ ચલાવવામાં આવશે અને તેના તરફનું કોઈપણ જાતનું બહાનુ સાંભળવામાં આવશે નહિ. લખ્યુ તારીખ ૩ જી જુલાઇ ૪ સ. ૧૮૦૫

(તા. ક ઇમ્પીરીયલ ફરમાનની ચોપડીમાંથી ફરમાન ન ૧૭)

મથુરામાં ગાય રક્ષણનો કાયદો.

વ્રજની ભૂમિ એટલે મથુરા હિંદુઓનુ જાત્રાનુ પવિત્ર ધામ, ગોપાલની ભૂમિ જ્યાં ગાયોનું પાલન, દિનપ્રતિદિન વધુ ને વધુ થવું જોઇએ એના બદલે આજે તો ત્યાં કતલખાનાં ચાલુ છે, પશુધનનો ત્યાં નાશ થાય છે અને ગાયોની બેફામ કતલ કરવામાં આવે છે ને ખરૂ જોતાં ગાયોનો બિલકુલ વધ ન થવો જોઇએ તે ઇચ્છનીય છે. દેશહિતચિંતકો, સત્તાધીશો, તેમજ કાર્યકર્તા પ્રધાનોએ ચાલી રહેલા ગોવધને અટકાવવા કતલખાનામાંથી ગોવધ બંધ કરાવવા યોગ્ય પગલાં લેવાં જોઇએ.

છેવટે સર્વ કોઇને એટલી જ વિનતિ છે કે ગાય વિષે ધાર્મિક બુદ્ધિ કદાચ બાજુએ મૂકો તો માત્ર વ્યાવહારિક દ્રષ્ટિથી પણ ગાય પાસેથી અનેક પ્રકારે લાભ લઇ શકાય છે માટે આ પવિત્ર પ્રાણી તરફ લક્ષ્ય આપવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યની પ્રથમ ફરજ છે

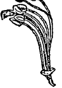

ઈશ નહિ ક્યાં ?

કોઈ મને બતલાવો
હો....કોઈ મને બતલાવો
હો, ઇશ નહિ ક્યાં ક્યાં ?
જલમાં, સ્થલમાં જડ–ચેતનમાં
વન ઉપવનમાં નિર્જન–જનમાં
હો કોઈ મને બતલાવો
હો ઇશ નહિ ક્યા ક્યાં ?
માતા કેરા સ્નેહ ઝુલનમાં
પ્રેમી કેરાં પ્રેમ મીલનમાં
બ્હેની – બાંધવના નયનોમા
ભક્તોની ભગવાન લગનમાં
હો ઇશ વસે ત્યાં ત્યાં.
હો કોઇ મને બતલાવો
હો ઇશ નહિ ક્યાં ક્યાં ?
કોકિલના કુ કુ કુજનમા
ભ્રમરોના ગૂં–ગૂં ગૂંજનમાં
મેઘ તણાં ઘેરાં ગર્જનમાં
મયૂર તણા ઘેલાં નર્તનમા
હો ઇશ વસે ત્યાં ત્યાં,
હો કોઈ મને બતલાવો
હો ઇશ નહિ ક્યાં ક્યાં ?

શ્રી "શૈલમ"

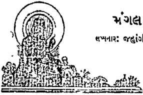

મંગલ પ્રભાતે

લખનાર: જહાંગીર અરદેશર ડાકટર,
એઈ. ટી એમ (ભરૂચ)

જૈન શાસન

મ્હારા વ્હાલા બીગદર,

ત્હારો પ્રથમ પત્ર મળ્યો. વાંચી અત્યાનંદ અનુભવ્યો. તું તથા ઘરનાં બધાં ક્ષેમકુશળ છો એ ગુરુદેવના આશિષથી જ છે.

તે ત્હારા નાનકડા મંડળના કાર્યક્રમનો વિગતવાર હેવાલ હવેથી લખવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આથી ઘણા ફાયદા છે (૧) ત્હારા વિચાર હું સમજીશ અને મ્હારા પ્રત્યુત્તરથી મ્હારા વિચાર ત્હને સાંભળવા પડશે. ભલે ત્હને અથવા મ્હને ના પણ રુચે (૨) આ પત્રવ્યવહારથી યે, ત્હારા અને મ્હારા વચ્ચે સૂક્ષ્મ તાર જરૂર ઉત્પન્ન થવાનો (૩) આ પ્રકારની પ્રથાનો, બીજાં બાળબ્હેનો આરંભ કરે તો, આથેની કેટલીય સુંદર પ્રગતિ આપણે શીખી શકીએ અને આપણા સુંદર ગરબા, રામભજન અને બીજી ત્રીજી વસ્તુઓના લાભ, બીજા પ્રદેશને જરૂર મળે, છતા આ વિષય મ્હારો નથી; આપણે હાલમાં કાર્યકર્તા નથી, માટે આપણે આપણી નાની નાની મીઠી મીઠી વાતો જ કરીશું.

ત્હમારો યુવાન મંદિરે, બહુ સુંદર રીતે, પર્યુષણ ઉજવ્યું અને મુંગા પ્રાણીઓને સાચી અંજલીઓ આપી એ મહાભાગ્યની જ વાતો લેખાય.

ત્હારી વાત સાચી છે કે, એવા તરહના એક મહાન સંતે, આ મુંગાં જીવો પછવાડે પોતાનું અમૂલ્ય જીવન વેડફી નાખ્યું હતું અને આથી જ તેના પવિત્ર નામ ઉપર દિવસ અને આકાશથી મુંગાં પ્રાણીઓએ માથાં અને પાંખો નમાવી પોતાનાં હૈયાંની મુંગી વેદના દર્શાવી હતી.

આ વર્ગને ય સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે, મૃત્યુના દેવનાં ક્રૂર નોતરાંના સમાચાર આપ્યા હશે, આથી પોતાના સાચા ભરવાડના શબને ખારાં અશ્રુની ઉની અંજલિ આપી હશે.

આ સંતની જીવનકથા પ્રગટ થઇ છે, પણ મ્હને એ વિષે, તપાસ કરવા છતાં, માહિતી મળતી નથી, પણ એટલું તો સાંભળેલું યાદ આવે છે કે, આ મહાત્માની કબર હજી યે છે અને આ પશુપ્રેમી મહાત્માના સ્મરણો ઉજવવાની મંગલ પ્રભાતે, વ્હાલસોયાં પશુ-પંખીઓના આપણા ઉપરના અનેકાનેક ઉપકાર હૈયે આણી, ભૂતકાળના ગંદા ડાઘથી મુક્ત બનવાનું એકે જીવાત્મા ન જ વિસરે. એમાં એનું, એના બાળબચ્ચાંનું અને ધાત્રી–ચોવડી પૃથ્વી માતાનું ય કલ્યાણ જ છે.

જગતભરમાં ભ્રાતૃભાવનાના સિદ્ધાંતનો પ્રચાર કરનાર થીયોસોફીકલ સોસાયટીએ આ પર્વ ઉજવવાનું નક્કી પણ કર્યું છે અને આપણે બધા ઉજવીએ તો કેવું સારું !

છતાં મ્હારા અને ત્હારા વચ્ચેની આ સાંકળ મ્હને તો બહુ જ જુદા પ્રદેશ ઉપર ઘસડી જાય છે, કારણ પશુઓના સંભારણાથી ભાવના જાગે છે, કલમ રોકના અતૂટ મહાસાગરમાં ડુબકાં ખાય છે વારંવાર ચાલવાનીય ના જ પાડે છે, પરાણે પરાણે ધપવી પડે છે.

હશે, ભૂલી જાને એ દુખી કલ્પનાના પ્રદેશને; આજે તો આપણે આ વિષય જ ચર્ચા હૈયાના ઝેરી વીંછીયા ડંખને અગાઊત રખાડીશું.

મુસ જ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓ કહે છે કે, આ દુખી પૃથ્વી ઉપરથી, મુંગા પ્રાણીઓનો એક હૃદયભેદક અવાજ સૂક્ષ્મ ભુવનો ઉપર સતત સંભળાય રહ્યો છે—શા કારણે ?

મહાકવિ કલાપીની સાચી મહોબતનાં અતૂટ મીઠાં ઝરણાં ક્રૂર શિકારીની પાષાણતાને ય ઘડીભર ઓગાળી નાખે છે.

મુંબાઇની જીવદયા મંડળીઓની ખામીઓ હશે પણ ત્યાં પશુધન માટે બહુ જ પુણ્યશાળી કાર્ય થઈ રહ્યાં છે.

આરંભમાં આ મંડળીઓને પશ્ચિમના ખડૂતોના ઘા સહન કરવા પડયા હતા, કિંતુ આજે અમેરિકામાં તથા વિલાયતમાં જીવદયામંડળો છે, પુસ્તકાલયો છે, સુંદર વીથીઓ છે, જ્યાં ફક્ત વાંચવાથી અને જાણવાથી પ આ પ્રદેશને ના વાગે છે.

અર્વાચીન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ અવનવા પ્રકારના કેટલા પ્રાણીઓ ઉપર કલ્પનામાં યે ન આવે એવા ક્રૂર અત્યાચારો કરે છે, તેની વિરૂદ્ધ મહાત્મા ગાંધીએ અનેકાનેકવાર, સૃષ્ટિના જડ કાનો કને ફરીયાદો નોંધાવી છે; અને—ગાંધીજી જે અહિંસાનો ગાન ધ્વનિ જ સાંભળી શક્યા છે, તે પરમ પવિત્ર અહિંસાના આપ્યા અલૌકિક મંત્રને જીવનમાં પચાવી, આ પૃથ્વીને પ્રેમ દીક્ષા આપનાર પ્રથમ આદીશ્વર ભગવાન પૂજ્યભાવે વંદવા યોગ્ય જ છે; કારણ જૈન ધર્મના મુખ્ય મૂળમાં અને ચોપાસ વિસ્તરેલા કબીરવડના ડાળે ડાળે, પાંદડે પાંદડે, ફૂલે ફૂલે અહિંસાના સૂક્ષ્મ તરંગો જ પ્રગટે છે.

આથી જ જૈન પ્રજા જીવદયાના નાનાં નાનાં સુંદર કાર્ય કરી રહી છે

અને હમારા બૌદ્ધ ભગવાનની મહાદયાની અતિ ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર પ્રવેશ કરવાને યે પ્રતિભા અને યોગવિદ્યા નિષ્ફળ નીવડી છે.

મહાભિનિષ્ક્રમણ કરી, જગના દુઃખનો ઉપાય યોજવા સંન્યાસી રૂપે નીકળી પડેલા આ પરમ પૂજ્ય મહાત્માએ જ્યારે એક નાનકડા બેહાને મોટાં ટોળાંની પાછળ પાછળ ઘસડાતુ તણાતુ દીઠું, ત્યારે, પોતાના અતિ ઉચ્ચ કાર્ય પ્રદેશને અધો મેલ્યો અને નાનકડા બેહાને, પોતાના પવિત્ર ખોળામાં ઊંચકી, બિંબિસાર મહારાજાના દરબાર ભણી ચાલી નીકળ્યા

ત્યારપછી, લાઈટ ઑફ એશિયાના કવિવર આર્નોલ્ડની કાવ્યપીંછી હળવા હૈયે, પૃથ્વીતટ ઉપરના દયાના ઝીણા મહાસાગરનું સુંદર વર્ણન કરી નાખે છે

મહારાજાધિરાજ અશોકના ઉત્તમોત્તમ ચારિત્ર્ય અને શિલાલેખના જડ ઓજસથી, ધોરાજીપુર ઊભરાતી દયાની સરિતા સાર, ભારે મહંસાના કૂવો સારી પૃથ્વી જ્યાં ત્યાં વેરી રહી છે, છતાં આ દયાની નાની નાની નીકો અને ખાઇઓ ખોદવાની આજના જ્ઞાની અંકાતા શ્રમને નવરાશ મળતી નથી.

પુરાણ, બદીહાક અને બાયબલે, પ્રતિષ્ઠાઓના પાલનહાર તરીકે, સ્પષ્ટ રીતિએ, મનુષ્યમાત્રની નીમણુંક કરી છે, તેનાં ઘણાં યે દ્રષ્ટાંત અહીં લખી શકાય એમ છે, પણ મ્હારે તો ત્હારી નજર ઉઘાડવાની છે, માટે આ વિષયને અર્વાચીન દિશામાં ઉકેલીશ અને આપણી પાંજરાપોળ અને પશુદયા કેટલી પામળી અને આડંબરથી છવાએલી છે, તે બતાવી આપીશ

ગાય અને અન્ય પ્રાણીઓને ઘાસચારો નાખવામાં આપણો અગ્ર ભાગ હોઈ શકે છતાં જીવદયાના મહાન સિદ્ધાંતોનો આપણી ઉઘાડી આંખો વડે, વારંવાર ભંગ કરીએ છીએ, તેનો એક વિચાર કદીયે આપણા જડ ગગજમાં ઉપસ્થિત થતો નથી. આ છતાં, સાચા વૈષ્ણવ જન ગણાવાનો ત્હારો અને મ્હારો પ્રથમ દાવો છે, આ આપણી અજ્ઞાનતા! આ આપણા ખોટા આડંબર!

સરકારી કાયદો છે કે, એક ઘોડાગાડીમાં ચાર કરતાં વધારે વ્યક્તિ બેસી શકે નહિ, પણ જ્યારે આપણે પાંચેકની સંખ્યામાં ઘોડાગાડીની શોધમાં નીકળી પડીએ છીએ ત્યારે જીવદયાનો મહાન સિદ્ધાંત આપણી આંખો કનેથી ઉપરના શુવતોમાં અદૃશ્ય થઇ જાય છે; આપણે ગાડીવાળાને પાંચને બેસાડવા આગ્રહી વિનંતિઓ કરીએ છીએ અને ઘણીવાર લાલચ પણ આપીએ છીએ.

ઘોડાને વેઠવો પડતો ભાર ક્યાં આપણે ખભે પડવાનો છે?–ભાઈ મ્હારા!

શિયાળાની હિમ ઝરતી રાત્રિએ, ઉનાળાના ઉના વાયુમાં, અને મુશળધાર વરસાદ નીચે, ઘોડાને કેટલી વિટંબણા વેઠવી પડે છે, તેનો ખ્યાલ આપણને આવતો નથી જ.

આ પ્રકારના વિધવિધ કઠોર અને પાપી કૃત્યો આપણી આંખો સામે નિત્ય ભજવાય છે, છતાં પણ ઘોડાગાડીમાં બેસવાનો મોહ આપણા પાપી હૈયાને કેટ વળગેલો છે–શી આપણી હીનતા!

સંસારવ્યવહારમાં પીડાબાધી વિના નજ ચાલે, પણ ઝાડુ દેતી વેળા અને ગાડીનો ઉપયોગ કરતી વેળા આપણે દુખી પ્રાણીઓ પ્રત્યે રહેમ જરૂર દર્શાવી શકીએ ખરા.

રૂપાળી લલનાઓનું દેહસૌન્દર્ય પીવામાં નઠોર બનેલી આપણી આંખોથી ઘોડા, બળદ, ગધેડાં અને કૂતરાનાં શરીર ઉપરના સડતા ઘા અને ચાંદાં કેટલીવાર દીઠાં ગયાં છે તેનું પૃથક્કરણ કરવા જેવું છે. સાચો ભાગાકાર કરવામાં આવે તો દશ પ્રાણીએ બેથી ચાર ઘવાએલાં જડશે. મહોલ્લામાં નાના બાળકો, અનેક નાનામોટાં પશુઓને પત્થરો મારી ગમ્મત મેળવે છે. સળગતા ફટાકડા પુછડીએ બાંધવામાં આવે છે. ઘર અને નિશાળ ઇચ્છે તો ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં પ્રતિબંધ મેલી, આ ક્રૂર ગમ્મતો થંભાવી શકે છે.

મ્હારા શબ્દો, આ વિષયમાં, હળાહળ ઝેર કરતાંયે કડવા છે, માટે જરી, મ્હારા નાના ભાઇ, મ્હને ક્ષમા કરજે.

આપને ગોળ, ઘી, સાકર ખુબ જ ભાવે છે ઘઉં અને બાજરીની અનેકાનેક વાનીઓનો ભોજનથાળ આપની જીભને ખુબ જ વલોવી નાખે છે અને દરેક ધર્મસ્થાને, પવિત્ર શ્લોકનો ઉચ્ચાર કરી, પિતૃઓ તથા દેવતાઓને અન્નકૂટ અને નૈવેદ્ય અર્પણ કરવામાં આવે છે.

આ સુંદર પક્વાનોને, દિવ્યજળ વડે નચોવવામાં આવે તો, લોહીની અખંડ ધારા કાળમીંઢ પત્થરને ય વલોવી નાખશે.

મ્હારા પ્રેમી બંધુ શું તનેય આ વાક્યમાં, નરી હંસતા જણાય છે? જુઠાણું માલમ પડે છે?

ના ના ના! જો ત્હને નગ્ન સત્ય જ સમજવાની ઇચ્છા હોય તો, ઉપરની મેડીએ કસ્તૂરીની સુગંધમાં મેલેલા પેલા ત્હારા રેશમી કોટને હજારે રહીને પ્રતિહાસ પૂછી આવ. ઢોળ મજબુત કબાટમાં સંતાડેલાં 'પીતરનું' સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિએ અવલોકન કરી જાને' હવે તો લોહીના ધાબાં નજરે ચઢે છે?

આપણી સામે ભજવાતા નૃત્યના અનેક પડદાઓથી એક પડદો ચીરવાની પરવાનગી, હું શું સુજ્ઞ હૃદયે, આજનો દિવસ, ત્હને આપ, કારણ સત્યને જીવનના ભ્હેશુમાં વાળવા ખૂબ જ મ્હોટું વ્હલોણું કરવું પડે છે.

કપાસ અને રૂની ભારે વજનદાર ગાંસડીઓ ઉંચકી, માહ અને વૈશાખના મધ્યાહ્નને, મ્હોંએ ફીણ સાથે ચાલી જતા ગરીબ અને જેણે મ્હારૂં અને ત્હારૂં કદીએ ભગાડ્યું જ નથી એવા મુંગા બળદોના શરીર ભણી પળવાર જો ને.

વિજળીના નિર્જીવ પંખા વડે ઉભાં થતા મધુરા પવનનાં નાનાનાનાં મોજાં દુઃખીઓની ઉની લાયને આપણી કનેથી, આથે આપે, રખડતી રઝળતી, મેલી આવે છે, માટે સાવધાન! બંધુ ચાલાકી ગુમાવીશ માં!

પશુઓની આંખોમાંથી ક્યારેક વહેતી અશ્રુધારાથી ભરી લક્ષ્મીના હૈયાને ભીંજાવવા દે. આંતરરાષ્ટ્રીય સભાની ચોટી અને સુંવાળી ખુરશી ઉપરથી, સમાનતા અને હક્કો માટેની ગર્જના કરનાર એકાદ વીરલાનો જાડો કાન ઝાલી, એ મુંગા પ્રાણીઓની ચીરાએલી પીઠ ઉપર વેરાએલા લોહીના નાનામોટા આડાઅવળા લીસોટા અને તીક્ષ્ણ પરોણીના ઘા તપાસવા તેડી લાવ? હવે ત્હને રડવું કેમ આવે છે?

આજ પવિત્ર લોહી - રુધિર ત્હારા અને મ્હારા સંસારની અનેકાનેક હત્યારી અભિલાષાઓને અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, જીવદાન, સ્ત્રીદાન, માનદાન અર્પી રહ્યું છે:

આપણી પાંચ-દશ-પંદર મજલાની પાકી આરસની શોભતી ઇમારતનું આ સાચું ચણતર છતાં યે ત્હારા હૈયે વસ્યું કે કેમ તે વળતા પત્રમાં લખી જણાવજે:

આબુ અને સીમલાની ગુલાબી હવામાં મજેહથી આરામથી ત્યમ દોડનાર અને પાંજરાપોળોનો વહીવટ કરનાર આપણા મુરબ્બી વડીલશ્રીઓ જેઓ વાડી-વાવકૂવા બાંધી દાતાર તરીકે ગવાય છે તેઓ પ્રથમ આ મંદુ ચણતર કરે છે અને પછી આપણે, જુદાંજુદાં સ્વરૂપે વરઘોડામાં મહાલીયે છીએ અને સત્કારયાત્રા કોક નવાબજાદા'બ અમારી ચાલના હજુરીયા પેઠે, રજુ ઉસિંઆ વડે પ્રશંસાની જાહેરાતો ચોઢવાનું સઘળું કાર્ય ઉપાડી લે છે.

આ કપટી, આ પાપી, આ નઠોર નૃત્યના અનેક-

નેક પ્રવેશ ન હોત તો, હું આ કરુણ વાર્તા લખવાને બદલે જરૂર થંભી જાત.

ગોળ, ઘી, ઘાસલેટ તથા જીવન નિભાવવા અને વિલાસમાં મહાલવાની અનેકાનેક સામગ્રીના બોજા ઘસડતાં પશુઓની પણ આજ કફરી દશા સમાજે રચી નાખી છે. મુકરર કરેલા દર આપવા માટેના મત્ર સમા કર્કશ જીવનમાં, આપણે દયાધર્મને, મંદિર અને મસજીદમાં ભૂલી આવ્યા છીએ પૈસા દઈ પૂરૂ તોલ લેવાના ક્રૂર નિયમને, આપણે સારા સદ્‌ગુણ તરીકે પાળીપોષી, જ્યાં જુઓ ત્યાં, શુષ્કતાનું સામ્રાજ્ય રચ્યું છે.

મનુષ્યમાં હિમ્મત પ્રગટાવવા પ્રભુએ, લક્ષ્મીને સરજી છે એ ન્યાયને ઉખેડી, આપણે દાનવલીલા રમવા માંડી છે.

શું આ વર્ગને આરામની જરૂર નથી? ગુમાસ્તા ધારા પશુઓ માટે ઘડવાની દેશનેતાઓને કદાચિત્ નવરાશે નહિં હશે?

રહેવાને સારી કોઠ અને સારા ખોરાકની આશા યે આખા દિવસના અતિ સખ્ત પરિશ્રમ પછી, શું આ વર્ગે સેવવાની હોતી નથી?

અસત્યતાની ગંધ સુંઘનારે, દાતારના અલૌકિક નામની આરસપહાણની તખ્તી ચોંઢી હોય, એવા પશુવર્ગ માટે બાંધવામાં આવેલા નાનામોટા હવાડાના પાણીને, પોતાના સ્વચ્છ ખોબામાં લઈને ચાખી જોવું ચોક્ખાં હોયનિ સંપૂર્ણ ખાત્રી થશે કે, પશુવર્ગ માટે નથી મા અને બાપ નથી પાળક ના નથી વિશ્વનો વિશ્વંભર આજે તો નથી જ!

નાની અને મોટી સગવડો જે આપણને મહતમાં સાંપડતી હોય છે, તેની જ આ વર્ગને ખેંચ જણાય છે, તે આપણી આંખોને કદી ખુંચતું જ નથી.

જ્યારે માનવહૈયાના સ્વાર્થનાં અનેકાનેક નાનામોટાં ગુંગળા કે તપાસવા માંડીએ, ત્યારે, સાચા ભમરીયા અને અટપટા ઊંડા કુવા, નદી-મહાસાગરના ખોળે જણાતા નથી, પણ આ સાક્ષાત્ ફુટના માનવજંતુમાં ગ્પષ્ટ રીતિએ નજરે ચઢે છે.

માપબંધી સાર સંગ્રહતા અને ધમધોકાર કાળાં બજારો હાંકતા, મ્હારા બંધુના ધાનમાંથી, કાપડમાંથી, ઘાસતેલમાંથી, ઘીમાંથી સાચું વીર્ય પ્રભુ ખેંચી ન લે તો, શું કુવો પૂરાવા જાય?

આપણે પોતે વાવેલાં કડવા બીજ, કડવાં ફળ, કડવાં ઝાડથી, આપણને જ છાંયડો અથવા ત્રાસ ભોગવવો પડે છે.

દુખે પેટ અને કૂટે ભીંત, એ સિદ્ધાંત પ્રભુના દરબારે નથી ત્યાં ન્યાયપલ્લું સરખું હતું, છે અને રહેવાનું.

નાનાંનાનાં જીવડાં. ખુદ અને આપણા ચોટાના પાથી દુઃખ ખમતાં પશુઓની સખ્યા ગામ અને શહેર ઠીક ઓછી નથી, છતાં ઢોર માટેનાં દવાખાનાં, કેટલાં અલ્પ છે.

આપણે સ્મરણમાં રાખવું પડશે કે, આતની અતિ વિષમ પરિસ્થિતિ વેળા, ધર્મરાજાનો સંગાથી ફક્ત એક કુતરો જ હતો: અને ધર્મરાજાએ, કુતરાનો ત્યાગ કરી, સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કરવા જવા ચોક્ખી ના પાડી હતી· સમાજના સોહ્યા હડકેલાઓએ, પ્રાણિવર્ગના મૂલ્ય આંકવામાં ભારે મૂખીતા જ હલોવી છે

બંધુ! ઉપરનાં ઉદાહરણ સમજવાથી, સચોટ જ્ઞાનનો તેજોમય પ્રકાશ જરૂર આપણને અજવાળશેઃ

માના ખોળામાંથી કમર ઉપરના હારેલા કફન સુધી, ભિક્ષા માગી પેટ ભરતી ક્ષુદ્ર ભિખારણની અતિ દુઃખમય જીવનલીલા જરીક વિચાર! મા પણ પોતાના સુકા અને બેડોળ બાળકનો કદી ત્યાગ કરતી નથી ત્યારે પ્રાણીવર્ગના કુમળાં બાળકોનું વેચાણ કરતી વેળા આપણી છાતીએ કદી ઘા વાગે છે?

એક બકરી ભણી જુઓ—

તેનાં બાળક ક્યાં હશે? તેની મા ક્યાં હશે? તેની જન્મભૂમિ કેટલાયે માઈલ આઘી પડી હશે? એ જગતના વ્યાપારને આ નિયમના આધારે થંભાવી દેવા ચાહતો નથી, પણ, આપણી પોતાની કલ્પના પણ કેટલી સ્વાર્થી છે, તેની સમજ આ માર્ગે આવી શકે એમ છે

હળોયાના રખડતાં કુતરાં આપણા જીવદયાના સદ્‌ગુણ તળે ચંપાય, રેંટડાના નાનાં બટકાં કેમે કરી

પામે છે, ત્યારે આપણે, ધરા મૈયાની સુંદર ચટાઈ ઉપર મુલાયમ ચાદર બીછાવી, બેભાન અવસ્થામાં પોરતા હોઈએ છીએ ત્યારે આપણું તથા આપણા પાડોશીના ઘરનું અને મીલકતનું, ઘોર રાત્રિએ સાચું રક્ષણ કરી, આપણો રોટલો, આપણને જ શાહુકારી વ્યાજ સાથે, પાછો આપે છે, મહાપ્રભુજીનો આવો અવળો ન્યાય છે!

સેવા ચાકરી માટે પ્રાણ પાથરનાર પ્રાણીઓની ઘણસી માયા પ્રભુના દરબારે તો લખાતી હશે જ, કારણ મ્હને અને ત્હને, ઘણા કાર્યની ગરબડમાં લખવાની અને વાંચવાની જરીયે નવરાશ નથી સીનેમા જોવાને નવરાશ તો મળે છે ને! ઠીક ત્યારે ' અમારી ચાલો.

અમરાઇશ મા—અહીં સામ્યવાદ ચર્ચવાનો નથી.

ત્હારી અને મ્હારી માજમ બહેનોના પરજીવનના ગુંચવાડાનો એક પડછાયો ત્હારી આંખે ચડયો છે!

ત્હને માછલી અને છમણા તો ખુબ જ ભાવે છે ખા, સત્તાથી ખા, અને નવેગનું પાન કરી લે, પણ આ વીસમી સદીના કલંકને ત્હારા પોતાના રુધિરથી પીવા વિના, ગુરુદ્વાર કદી ઉપડવાનાં નથી.

મુસલમાન બંધુઓ ઝનુની છે અને કૂર છે, એમ તું શેની બૂમો પાડે છે!

આપણા કસાઈ બંધુઓ, ક્યા પેટને માટે, અપાર પાપ કરી રહ્યા છે, તે જોવા અને પામવા ત્હારી, હૈયાના ભારે દયાળુ કહેવાતી બહેનો અને સખીઓ ઝંખાયે, સવારના સાડા આઠથી નવના કલાકે, મચ્છી અને મટન મારકીટ ભણી જાને

અતરના સુવાસિત રૂમાલને પેર ભૂલી જઈ, તો જ આખો ઈતિહાસ સમજાશે.

મારકીટ જતાં જતાં ત્હને કલામય દુકાનો અને મીઠાં હોટેલો ખુબ જ લલચાવશે, પણ જરી આંખ્યોને, પૈસા વગરના હજાર પેઠ બે હાથે ચોળી, મોટા મકાનને છાપરેથી અને કમાનોની કોતરોમાંથી, પંખીઓનાં વહાલાં ઈડાં ચોરતા અજ્ઞાની અને લોહાની બાળકોને જરૂર પિછાની લેજે.

ઈડાંની પચરંગી વાનીઓ ત્હને ખુબ જ ભાવે છે ઈંડાંમાં ખુબ જ શક્તિ છે, તો આટલું યે દેખેલું સાર

વળી, બંધુ, જો ત્હારા તરફથી રજાચીઠ્ઠી મળે તો હું એક નવીન નુસ્ખો તમારો બનાવવા સહું છું.

પખીપ્રેમી આગ્રહો કહે છે કે, અંગ્રેજો અને વિદેશીના આગમન પછી, હિન્દમાંના રંગબેરંગી પખીઓની ઘણી જાતિઓ નાશ પામતી જાય છે

સાચા આંકડા તોલનારને તુરત સમજાશે કે માનવ-માત્રનો જ સંહાર કરનાર વાઘ વરૂ સર્પ જેવાં પશુ પ્રાણી બહુ જ અલ્પ છે.

સાબરમતી આશ્રમનો માર્ગ ઝેરી પ્રાણીઓની વસ્તીથી આચ્છાદિત થએલો હતો, છતાં જ્વલ નિ થઇ નથી, કારણ પશુમાત્રને દુઃખ આપવાનો સખ્ત પ્રતિબંધ હતો

આપણા દેવાયથી, આ વર્ગ ભણી દયાના મહા સાગર વહી રહ્યા હોય, ત્યારે હિંસાનું [illegible] પ્રાણિરત્ન કદી અજમાવતો નથી આ એક અચળ સિદ્ધાંત છે અને અજ્ઞાની પ્રાણિરત્ન પાપે છ કાયરટ ભગવાનને ય પત્થરા મારવામાં આપણો અમલ છે.

હે પ્રભો' પખીઓ, પ્રાણીઓ અને પશુઓના ગરમ લોહીથી હરીયાળા વગડાને કલંકિત કરનાર પાપી, શીરોમણ ક્યારે મહાસાગરના તળીયે ડુબી જશે!

શિકારીઓ ક્યા ચોપડીએ સુખી થયા છે?

નાની સરખી આ જીંદગીમાં, કંઇ અગાધ શક્તિનો તાંતણો પૂરવા, મનુષ્યોને, મગરમચ્છ માછલીઓના શિકાર કરવા દરિયા ઉલેચવા પડે છે! ચીતાઓ અને વાંદરાનાં ગોઝારાં કારખાનાંના ક્રૂર અત્યાચાર વડે, એક ઉમદા કાર્ય થયું છે ખરૂ! વાત નીકળી છે તો મ્હને લખી નાંખવા દે ભાઇ!

વાંદરાના જેવા જબરજસ્ત કતલખાનામાં, પચીશ ત્રીશ એવી હારમાં સેંકડો પશુઓની ડોકીઓ ગોઠવવામાં આવે છે—પહેલી હારની ડોકીઓ ગરદન ઉપર, નાપાક લાંબી છુરી, કસાઇના હાથ વડે પડે છે અને આંખ બંધ કરી ઉપાડવામાં આવે તે પહેલાં, બાકીના પ્રાણીઓના ગરમ લોહીથી ભરાએલાં ડોકાં આમતેમ રગડી પડે છે

માંસ તો હું હોંશે હોંશે જમે છે, પછી આવી વાતો સાંભળવી વેળા શીદને કાને હાથ દે છે! સ્મરણમાં રાખી લે—

હાથ વડે કાન બહેરા બની જશે કદાચ । પણ કાનો બહેરા બની જશે, પણ ત્હારી અંદર વસી રહેલો એક અમર દીવડો કદીએ બુઝાવાનો નથી.

બૌદ્ધ ભગવાનને, રૂપાળી પત્ની, કોમળ બાળક, ઇંદ્રનો રાજમહેલ, વિશ્વની આદી, કુબેરનો ભંડાર અને ભોગવિલાસ છોડીને, રાત્રિએ સંન્યાસી વેષે ગુપચુપ ન્હાસવું પડ્યું હતું તેનું તું બાળક છે-પુષ્પ છે

ત્હારી અને મ્હારી એ જ દશા આવવાની ભલે આજે આવે, ભલે કાલે આવે, ભલે ગમે ત્યારે આવે.

પાણીની ભરતી કદી થભી નથીઃ સૂર્યનારાયણ કદી અસ્ત પામ્યા નથી: સત્યની નિષ્ફળતા ક્યાંએ નથી જ.

—પૂછ કમી સીકંદરને !

હીમની કબરમાં પોઢેલા કાઇસ્ટ ભગવાનને પૂછ! ત્હારા કોઇ વડીલને મસાણની ઘોળી રાખોડીમાં પૂછી આવ અને પાછો ફરી એકવાર, કસાઇખાનાનાં દ્વાર કને આવ !

પહેલી ટુકડી તો યમરાજાને ત્યાં ચાલી નીકળી, પણ પ્રણ પળ. સાંભળ ..

આ ત્રાસદાયક દશ્યને, બીજી ત્રીજી પાંચમી કરો ળ ! મુગાં પ્રાણીઓ, પોતાની કરામણી આંખો વડે જુએ છે અને રડે છે અને વારવાર છરીનો ઘા પડે તે પહેલાં મૃત્યુને શરણ થઇ જાય છે.

માતાના સાચા ધાવણે ઉછરેલો છે કોઈ ભરવાડ આ નાનાં બાળકોને બચાવવા અને તારવા !

આ કતલખાના ઉપર ખંભાતી તાળાં ક્યારે ચઢશે !

વીસમી સદીની જગતની ગુરૂ આંતરરાષ્ટ્રીય અદાલતો કનેથી, મુગાં પ્રાણીઓને ન્યાય મેળવવાનો કોઈ હક છે ખરો !

હું-હું એક જ પળ અહીં થભીશ અને ઘણાએ કાળના અનુભવે પાકા થયેલા વિચારને લખી દઇશ.

વિષયવાસનાના લંપટ કુટુંબને પોષવા જ ગોર અને પશુઓનાં માંસ અને તેલોના વ્યાપાર થાય છે.

જરીક ઊંડો ઊતર ત્હારી પોતાની સંપૂર્ણ ખાત્રી થશે.

આ વસ્તુઓ, કદાચિત ત્હારા નાનકડા શહેરમાં જાહેરમાં વેચાતી ન પણ હોય, કિંવા હમારી બસ બેસી મુંબા નગરીમાં તો, સુંદર વાસણો અને રૂપાળી શિશિઓમાં આ લોહી અને આ માંસ વેચાય છે અને સુવાળા નગરજનો હેસે હોંસે જમે છે.

હશે, શક્તિ ઘટી તો દવા કરવા કયો ધર્મ ના પાડે છે ! આ ડોળ, આ દંભ, આ આડંબર પોતાને અને જગતને છેતરવાને ઉપયોગી છે; પ્રાણિમાત્રના દેવતાઓને નહી !

એશિયા સર્વ ધર્મની ભૂમિ છે, પણ આ ખંડમાં અને બીજા બધા ખંડમાં, આપણે પણ સાથ, પંખી સાથ, જંતુ સાથ ચલવેલા પાપી વર્તનનાં ઘણાંએ પાનાં લખી શકાય એમ છે. પણ. વધારે ભરડી નાખી મ્હારે શો લાભ ખાટવો રહ્યો ! અને સેસ આગમ ભાગવતની કથા વાંચવા જેવું થાય તો !

ગમે તો આ પત્ર ત્હારાં નાનામોટાં ભાઇબહેનોને ખુશીથી વંચાવજે અને અણુએ અણુમાં વસી રહેલા એક જ સર્વરાયગને કહી દેજે કે, "શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલી ત્હારી નવધાભક્તિ, ત્હારી રીદ્ધિ સીદ્ધ, ત્હારો અખંડ શક્તિ ત્હારા ખુશ મતીઆ ભગતોને જ દઈ દેજે. આ અજ્ઞાન પૃથ્વી ઉપરના સાચા દુખીઓના આવા કારમા દુઃખને દેખવા માટે મ્હને નાની કોમળ આંખો અને કુંહાળાં હૈયની બક્ષીસ જરૂર દેજે. પ્રાણિમાત્ર ઉપર અનાદિ કાળથી ચાલતા અત્યાચારની ગુપ્ત ભેદી સાંકળ મ્હારા હેવાને સદા મુંઝવે એટલું જરૂર કરજે-મ્હારા બાપા !"

જ્યારે આવી પ્રાર્થના તું ત્હારા પોતાના પ્રભુને અર્પીશ, ત્યારે તુ કર્મની જગરજરત ભૂલભૂલામણીમાંથી, દિવ્ય પ્રકાશ જરૂર ગનુભવીશ."

જિન શાસનના આ અતિ વિશાળ સામ્રાજ્યને ઉન્નતિના ઉત્કૃષ્ટ શિખરે ચઢાવવાના મહાપવિત્ર કાર્યમાં નાની કીડીઓમાંથી માંડી ગજરાજ જેવાં પ્રાણીઓ, મૌનવ્રતધારી, કેટલો સુંદર, કેટલો ભવ્ય ભાગ ભજવી રહે છે, ત્હેની ત્હને સચોટ ખાત્રી થશે.

આવી પરિસ્થિતિમાં મનુષ્યમાત્રને બીજાની નિર્દોષ ગરદન પર છુરી ચલાવવાની પાપી સ્વતંત્રતા કોણે બક્ષીસ આપી હશે-વારુ !

ચાલ, બધાને મારા શુભ સલામ કહીશ કે !
ત્હને વારંવાર સ્મરણમાં લાવતો, હું છું.
ત્હારો એક બંધુ

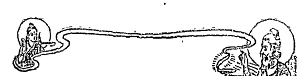

શ્રી સત્પરમહંસ બ્રહ્માનંદ સ્વામિ વિરચિત

પ્રબોધશતક

અનુવાદક . 'શોલમ'

शार्दुलविक्रीडीतं वृत्तम् ॥

यो विश्वोद्भवनाशहेतुरमलोऽनादिः पुराणोऽव्ययो
यश्चोग्राच्युतपद्मजादितनुभिर्देवः स्फुरत्यस्फुरः ॥
सच्चिन्मोदवपुश्चभेदविकलो ध्येयः समाधिस्थितै-
स्तं वन्दे हृदि संस्थितं जडतनुभासयन्तं प्रभुम् ॥१॥

શબ્દાર્થ

જે પરમાત્મા વિશ્વની ઉત્પત્તિ અને નાશનો હેતુ છે; જે અમળ, અનાદિ, પુરાતન અને નાશરહિત છે, જે મહાદેવ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા વગેરે નામથી નિરાકાર છે તો છતાં પ્રગટ થાય છે, જે સત આનંદરૂપ અને ભેદ રહિત છે, જેનું યોગીઓ સમાધિમાં ધ્યાન ધરે છે. જે હૃદયમાં વાસ કરીને જડ શરીરને પ્રકાશમાન કરે છે, તેને હું વંદન કરું છું.

અર્થવિસ્તાર

ૐ તત્સત્ ! શરૂ કરેલા ગ્રંથની નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિ માટે તથા સમાપ્તિકામો મંગલમાચરેત્ એ શ્રુતિ પ્રમાણે અને શિષ્ટ વહેવારપ્રમાણે "મૂળસિંચન ન્યાય"થી હું મંગલાચરણ કરું છું. જેવી રીતે વૃક્ષના મૂળમાં જળસિંચન કરવાથી આપોઆપ પત્ર, શાખા વગેરેને જળ મળી જાય છે, કારણ કે મૂળની સાથે એ બધાનો સંબંધ છે, તેવી રીતે પરમાત્માને નમસ્કાર કરવાથી સર્વ દેવતા ઋષિ, આચાર્યો વગેરેને નમસ્કાર થઈ જાય છે કારણ કે સર્વમાં પરમાત્મા વ્યાપક છે.

જે પરમાત્મા જગતની ઉત્પત્તિ અને પ્રલયનો હેતુ છેઃ

અહીં ઉત્પત્તિ અને પ્રલયની વચ્ચે જે પાલન કર્મ છે તેનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. અર્થાત્ જે પરમાત્મા વિના જગતની ઉત્પત્તિ વગેરે હોઈ શકે નહિ.

શંકા—કર્મથી જ જગતની ઉત્પત્તિ થાય છે. અપ્રત્યક્ષ પરમાત્માની કલ્પના કરવાનું શું પ્રયોજન છે?

સમાધાન—કર્મ જડ વસ્તુ હોવાથી જગતનું કારણ કર્મ હોઈ શકે નહિ કારણ કે જગતમાં જે જે ક્રિયા જોવામાં આવે છે તે તે ક્રિયાનો કર્તા ચેતન પુરુષ દેખાય છે—જડ નહિ. કાષ્ઠાદિક પુતળીઓ નૃત્ય વગેરે ક્રિયા કરે છે તે પણ ચેતન પુરુષનો આશ્રય લઈને જ કરી શકે છે. ઉપરની શંકા શ્રુતિથી પણ વિરુદ્ધ કરે છે

बहुस्यां प्रजायेय । भयादस्याग्निस्तपति भयात्तपति सूर्यः भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धावति पंचमः । यस्य ब्रह्म च क्षत्रं च उभे भवत ओदनं मृत्युर्यस्योपसेचनम् ।

અર્થાત્ પરમાત્માએ સૃષ્ટિના આદિ કાળમાં વિચાર કર્યો છે કે હું પ્રજારૂપમાં એકમાંથી અનેક થાઉં. જેના ભયથી અગ્નિ અને સૂર્ય તપે છે, જેના ભયથી ઇન્દ્ર વરસાદ વરસાવે છે, જેના ભયથી પાંચમું મૃત્યુ મર્યાદાથી સર્વભૂતોને મારે છે, જેના ભયથી સમુદ્ર મર્યાદાથી સ્થિર રહે છે. જો કોઈનો ભય ન હોય તો સર્વ જગતનો એક દિવસ પ્રલય થઈ જાય, તથા પ્રલયકાળ વિષે પરમાત્માને બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય બન્ને તાંદુલ સમાન થાય અને મૃત્યુ જે શાક છે તે ઘૃતન્યાય વગેરે સમાન થઈ જાય.

શ્રુતિઓમાં ચેતન પરમાત્માને જ જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન અને પ્રલયનું કારણ કહેવામાં આવ્યું છે. તથી કર્માદિક જગતનું કારણ નથી તે સાબીત થાય છે પ્રધાન, કાલ, સ્વભાવ, કર્માદિકને જગતનાં મુખ્ય કારણ હોવાના કથનનું પૂર્વાચાર્યોએ અનેક પ્રકારથી ખંડન કર્યું છે.

જે પરમાત્મા "અમલ" એટલે કર્તાપણાના અભિમાનરૂપ મળથી રહિત છે.

આથી ઉત્પત્તિ, પાલન, પ્રલય, દંડ, અનુગ્રહ વગેરે જે પુણ્ય-પાપ છે તેથી પણ સ્વત નિર્લેપ છે

શંકા—આ વાત પણ દેખીતી રીતે વિરુદ્ધ છે. કારણ કે જગતમા જે જે ક્રિયાનો કર્તા હોય છે, તે તે ક્રિયાના સુખદુઃખાદિક ફળથી લિપ્ત થાય છે, તો ઈશ્વરને જગતનો કર્તા માનીએ તો વિષમતાનો દોષ આવશે, કારણ કે કોઈનો દંડ કરવો, કોઈના પર અનુગ્રહ કરવો, કોઈને ધનિક બનાવવો, કોઈને દરિદ્ર રાખવો ઇત્યાદિ કાર્યો વિષમતા વિના કેવી રીતે સંભવે!

સમાધાન—કાર્યનો કર્તા કર્તૃત્વપણાના અભિમાન અને કર્મના ફળની ઈચ્છા કરીને કાર્ય કરે છે તો જ તેને કર્મ લિપ્ત કરી શકે છે. ઈશ્વરમાં આ બન્ને દોષ નથી તેથી તેને ઉત્પત્તિ આદિ કર્મો લેપી શકતા નથી આ કથન શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં પણ કહ્યુ છે

न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ।
उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥

અર્થાત્ હે અર્જુન ! મને ઉત્પત્તિ આદિ કર્મ લેપાયમાન કરી શકતાં નથી, કારણ કે હું કર્મજન્ય ફળની સ્પૃહાથી તથા કર્તૃત્વપણાના અભિમાનથી રહિત છું.

શ્રુતિમાં પણ કહ્યું છે

असङ्गो न हि सज्जते ।

તે પરમાત્મા અસંગ છે, કોઇ કાર્યથી લેપાતા નથી. યોગશાસ્ત્રમાં પણ પતંજલિએ કહ્યું છે કે

क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः ।

અવિદ્યા વગેરે જે પાંચ ક્લેશ છે તથા શુભાશુભ જે કર્મ છે તથા તે કર્મોના સુખદુઃખાદિક જે ફળ છે તથા તે સુખદુઃખોના જે સંસ્કાર છે તે સર્વથી ઈશ્વર નિર્લેપ છે

વળી ઈશ્વર જે દંડ, અનુગ્રહ વગેરે કરે છે તે જીવોના કર્માનુસાર કરે છે જેવું જેવું કર્મ તેવુ તેને ફળ આપે છે, જેવી રીતે સૂર્યનો પ્રકાશ દરેક સ્થળે સરખી રીતે પડે છે પરંતુ ભિંતમાં મલિનતાના દોષથી પ્રતિબિંબ પડતુ નથી, પણ દર્પણમાં સ્વચ્છતાના ગુણથી પ્રતિબિંબ પડે છે, તેવી રીતે ઈશ્વર પણ સર્વમાં સમાનતાથી વાસ કરે છે પરંતુ જે લોકોમાં પાપરૂપી મલિનતા હોય છે તેના ઉપર ઈશ્વરનો અનુગ્રહ થતો નથી અને જે લોકોમાં પુણ્યરૂપ સ્વચ્છતા હોય છે તેના પર તેનો અનુગ્રહ થાય છે જીવ ઈશ્વરનું પ્રતિબિંબ છે તેથી જીવ ઈશ્વરરૂપ બિંબ વિષે જેવું જેવુ કર્મ સ્થાપિત કરે છે તેવું તેવુ પ્રતિબિંબ જીવ વિષે આવે-જાય છે આ વાત ભાગવતમાં પ્રહ્લાદે પણ કહી છે

नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्ण-
मानं जनादविदुषः करुणो वृणीते ॥
यो यो जनो भगवते विदधीतमानं
तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ॥

અર્થ—સર્વદા ઈશ્વર પોતાના સ્વરૂપનો લાભ કરીને પૂર્ણકામ છે તેને એ વાંચ્છા નથી કે જીવ મને શુભ અથવા અશુભ કર્મ સમર્પણ કરે કારણ કે જીવ જે જે શુભ અથવા અશુભ કર્મ ઈશ્વરરૂપ બિંબ વિષે અર્પણ કરે છે તે સર્વ જીવરૂપ પ્રતિબિંબ વિષે આવે જાય છે. જેવી રીતે પુરુષ પોતાના બિંબરૂપ મુખ વિષે જે શુભ અથવા અશુભ, બિંદુ વગેરે ચિહ્ન કરે છે તે તે દર્પણ વિષે સ્થિત મુખ ઉપર પ્રતિબિંબિત થાય છે, આમાં બિંબરૂપ મુખની કોઇ વિષમતા નથી. તેવી રીતે જીવનાં જે શુભ-અશુભ કર્મ હોય છે તે સર્વ જડ હોય છે અને ઈશ્વરરૂપ બિંબના આશ્રયે રહે છે. તે સર્વકાલમાં સુખ-દુઃખ ફળરૂપે જીવરૂપ પ્રતિબિંબમાં આવે જાય છે. તેથી ઈશ્વર વિષે વિષમતા આદિ દોષ આવે છે તેમ કહી શકાય નહિ.

ગીતામાં ભગવાને પણ કહ્યુ છે કે

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः।

અર્થ—હે અર્જુન, હું સર્વ વિષે સમાન છું, મને કોઇ દ્વેષ્ય તથા પ્રિય નથી.

તથા વ્યાસજીએ પણ શારીરક સૂત્રોમાં કહ્યું છે :

वैषम्यनैर्घृण्ये न सापेक्षत्वात् तथा हि दर्शयति ।

અર્થ– ઈશ્વર વિષે વિષમતા અને નિર્દયતા વગેરે દોષ નથી, કારણ કે ઈશ્વર જીવોના કર્માનુસાર શુભ-અશુભ ફળ આપે છે.

જે પરમાત્મા અનાદિ અને પુરાતન છે

જો પરમાત્માનું કોઇ અન્ય કારણ માનીએ તો તેનું પણ કોઇ બીજુ કારણ માનવુ જોઈએ. આથી કયાંય વ્યવસ્થા ન હોવાથી અનવસ્થા દોષની પ્રાપ્તિ થશે. તેથી પરમાત્મા અનાદિ અને પુરાતન છે. કારણ કે તે અવ્યય એટલે નાશથી રહિત અવિનાશી છે

આ વાત શ્રુતિમાં પણ કહી છે.

अविनाशी वा अरेऽयमात्मा ।

અર્થ—આ આત્મા અવિનાશી છે

જે પરમાત્મા મહાદેવ, વિષ્ણુ, આદિ રાખથી ગણેશ, દુર્ગા, સૂર્ય, રામ, કૃષ્ણ વગેરે શરીરો ધારણ કરે છે.

અર્થાત્ પરમાત્મા જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ વગેરે સ્વરૂપો ધારણ કરે છે આ વાત શ્રુતિમાં પણ કહી છે

स ब्रह्मा स शिवः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट् ।

અર્થ—તે પરમાત્મા જ બ્રહ્મા, શિવ તથા ઇન્દ્રરૂપ છે તથા અક્ષર છે અને પરમ સ્વરાટ્ છે. તથા ગીતામાં પણ કૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે કે—

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ॥

तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् ॥

અર્થ—હે અર્જુન, જે જે બ્રહ્માદિક પદાર્થ વિભૂતિવાળા છે, તથા કુબેર વગેરે શ્રીમાન છે, તથા વાયુ વગેરે બળવાન છે તે બધા મારા પ્રકાશ સ્વરૂપથી ઉત્પન્ન થયેલા જાણ

તથા જે પરમાત્મા 'અસ્ફુર' એટલે તે તે ઉપાધિ રહિત એક ચિદ્‌ઘન સ્વરૂપ સ્ફુરણથી રહિત-નિરાકાર છે.

આ વાત શ્રુતિમાં પણ કહેલી છે

तदेजति तन्नैजति । निर्गुणं निष्क्रिय शान्तम् ॥

અર્થ—તે પરમાત્મા ઉપાધિયુક્ત થયા. "एजति" એટલે નાના પ્રકારની ચેષ્ટા કરે છે, અને ઉપાધિથી રહિત થયા. "नैजति" એટલે કાંઇ પણ ક્રિયા કરતા નથી તથા નિર્ગુણ નિષ્ક્રિય અને શાન્તરૂપ છે.

ગીતામાં પણ ભગવાને કહ્યું છે કે

तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥

અર્થ—હે અર્જુન ! તુ સર્વ જગતનો કર્તા તથા અકર્તા મને જાણ કારણ કે હું અવ્યય એટલે નિર્વિકાર છું.

તથા જે પરમાત્મા સત્ ચિત્ અને આનંદસ્વરૂપ છે

આ સત્ય આકાશ વગેરેના શબ્દાદિ ગુણોની પેઠે પરમાત્માનો ગુણ નથી, કિંતુ પરમાત્માનું સ્વરૂપભૂત છે આ વાત શ્રુતિમાં પણ કહી છે—

सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म । आनन्दो ब्रह्म ।

અર્થ—પરમાત્મા સત્યરૂપ તથા ચિદ્રૂપ તથા આનંદ સ્વરૂપ છે.

વળી વ્યાસજીએ પણ શારીરક સૂત્રોમાં કહ્યું છે

सत्यादयः प्रधानस्य ।

અર્થ—સત્ય જ્ઞાન આનંદાદિ જે ગુણ છે તે બ્રહ્મના સ્વરૂપભૂત છે, તે બ્રહ્મને ઓળખાવે છે

જે પરમાત્મા ભેદથી રહિત છે

ભેદના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) સજાતીય ભેદ (૨) વિજાતીભેદ (૩) સ્વગત ભેદ.

એક વૃક્ષ ને બીજા વૃક્ષમાં જે ભેદ છે તે સજાતીય ભેદ, અને વૃક્ષનો શિલા વિગેરેથી જે ભેદ છે તે વિજાતીય ભેદ કહેવાય છે અને જે પત્ર શાખા વગેરેમાં ભેદ છે તે સ્વગત ભેદ કહેવાય છે. આ ત્રણે પ્રકારના ભેદ બ્રહ્મમાં નથી, કારણ કે કોઈ બીજું બ્રહ્મ હોય તો સજાતીય ભેદ હોઇ શકે, પણ બીજા કોઈ બ્રહ્મનુ પ્રમાણ નથી એટલે બ્રહ્મ સજાતીય ભેદથી રહિત છે. વળી સત્યરૂપ બ્રહ્મનું કોઇ વિજાતીય હોય તો તે અસત્ય હોય તેથી અસત્યથી પણ બ્રહ્મનો ભેદ સંભવતો નથી, કારણ કે જે પોતે જ મિથ્યા હોય તો ભેદનો પ્રતિયોગી કેવી રીતે થાય ? આથી બ્રહ્મ વિજાતીય ભેદથી પણ રહિત છે તથા સર્વવ્યાપક અખંડ જે બ્રહ્મ છે, તેને હસ્ત પાદાદિક અવયવો પણ નથી, જેથી બ્રહ્મમાં સ્વગતભેદ જેવું કાંઇ રહેતુ નથી. જો અનીર્વચનીય નામરૂપથી બ્રહ્મનો ભેદ માનીએ તો પણ કલ્પિત ભેદ જ માનવો પડશે. એટલે વાસ્તવમાં બ્રહ્મમાં કોઇ પણ પ્રકારનો ભેદ સંભવતો નથી

શ્રુતિથી પણ આ વાત સાબીત થાય છે:—

કોણ શ્રેષ્ઠ ? : : અનુ—શ્રી "આર્યપુત્ર"

એક દિવસ લક્ષ્મીજી અને સરસ્વતીજી આપસમાં ચર્ચા કરતાં બેઠાં હતા, ત્યાં વાતવાતમાં વિવાદ થયો.

સરસ્વતી બોલ્યાં "જગતમાં હું મોટી છું કારણ કે મારાથી વિભૂષિત બનેલા મનુષ્યો સર્વત્ર સન્માન પામે છે, અને તેઓ સર્વ પુરુષાર્થના ઉપાયોને પણ જાણે છે કહ્યું છે કે **स्वदेशे पूज्यते राजा, विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ।** અર્થાત્ રાજા માત્ર પોતાના દેશમાં પૂજાય છે, પણ વિદ્વાન તો સર્વત્ર પૂજાય છે વળી હે લક્ષ્મી ! તું કે જે નાણારૂપે રહેલી છે, તેના મસ્તક પર પણ હું રહેલી હોઉ. એટલે કે વિદ્યારૂપી હું ત્યાં હોઉ તો જ લેવડ-દેવડ વગેરે વ્યાપારમાં તારો વ્યવહાર શક્ય બને છે એ વગર કોઈ તને ગ્રહણ કરતું નથી માટે હું જ મોટી છું"

ત્યારે લક્ષ્મીજી બોલ્યાં "હે સરસ્વતી ! તે જે આ કહ્યું, તે તો માત્ર કહેવારૂપે જ છે, તારથી કોઈની સિદ્ધિ થતી નથી કારણ કે તારાથી વિભૂષિત બનેલા પુરુષો, ખાલી મને મેળવવા માટે સેકડો અને હજારો દેશોમાં પરિભ્રમણ કરે છે, અને મારા સેવક પુરુષોની પાસે દાસની જેમ આવી ઊભા રહે છે કહ્યુ છે કે

> वृद्धा ये च बहुश्रुता ।
> सर्वे धनवृद्धाना, द्वारे तिष्ठन्ति किंकरा ॥

અર્થાત્ 'જેઓ વૃદ્ધ છે, તપસ્યાવડે વૃદ્ધ છે અને બહુશ્રુત તરીકે વૃદ્ધ છે, તે સર્વે ધનથી વૃદ્ધિ ... ના દરવાજે ચાકરની જેમ રહે છે

વળી, એઓ ધનિકો પાસે તેની ખુશામત કરનારાં અનેક વચનો બોલે છે, ન હોય એવા ગુણો અને ઉપમાથી એમની પ્રશંસા કરવા લાગે છે. છંદો, પ્રશસ્તિઓ વગેરે કૃતિઓ રચીને એમાં તેમના ગુણોને વર્ણવે છે. પોતાની વિદ્વત્તાથી એમને પ્રસન્ન બનાવે છે ઇત્યાદિ કાર્યોથી તે તારા સેવકો મારા કૃપાપાત્રો પાસે યાચના કરતા ઊભા રહે છે એથી જો એ લક્ષ્મીવાન પ્રસન્ન થાય છે તો તો વિદ્વાન પોતાના મનમા આનંદ પામે છે, પણ જો તેની પ્રસન્નતા ન થઈ તો કૃપા મેળવવામાં એ પોતાને મંદભાગ્ય માને છે અને ફરીને તે વિદ્વાન તેની ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે સ્તુતિ કરી તેને રિઝવવા પ્રયત્નો કરે છે. માટે હે સરસ્વતિ ! તારાથી વિભૂષિત થયેલા પુરુષો વાસ્તવમાં મારા કૃપાપાત્રો પાસે તો સેવક જેવા જ છે. મને પામેલા પુરુષોના દોષો ગુણરૂપ જ ગણાય છે માટે જગતમાં હું જ મોટી છું.

વળી, હે સરસ્વતિ ! ફક્ત વિરાગીઓ અને સિદ્ધ તપસ્વીઓ સિવાય અન્ય જે કોઈ મારું સેવન કરે છે, તેઓ સર્વે મને પામવાને જ કરે છે એક હું જ એમનું સાધ્ય હોઉં છું. એટલું જ નહીં આ જગતમાં બાળક માત્ર પણ મને પામવાથી હર્ષોન્મત્ત બને છે જો કે ઘણાએ માબાપ કે ગુરુની ધાકથી ઉત્સાહ વગર તારું સેવન કરે છે, પણ એ પ્રીતિપૂર્વક તો નહીં જ. એ સિવાય બીજા કેટલાક વૃદ્ધ પુરુષો પણ ક્યારેક તને અનુસરે છે, તે પણ તેઓ લજ્જાથી કે ઉદરપોષણના ભયથી અથવા તો દ્રવ્ય સંપાદન કરવા તેમ કરે છે.

જ્યારે હું સર્વ કાળે સંસારી જીવોને બધી પરિસ્થિતિમાં પ્રસન્ન ગમ્યાં કરું છું નાનાં બાળકો પણ મારું નાણાંકિત સ્વરૂપ જોઈને તરત જ ઉલ્લાસ પામે છે, હસે છે અને મને ગ્રહણ કરવાને એકદમ હાથ લંબાવે છે. તો પછી જેઓ મોટી વયના હોય છે તેઓ મને જોઈને ઉલ્લાસ પામે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ! જે વ્યક્તિ એક વાર માત્ર મારું સ્વરૂપ જુએ છે કે મને મેળવવાને તે પોતાનું સારુંય જીવન ઘસી નાખે છે. પણ તને મેળવનારો—પારગત થયા પછી—તો બે-ત્રણ અઠવાડીઆમાં તને વિસરી જાય છે અને મારું દાસત્વ સ્વીકારવા નીકળી પડે છે માટે હે સરસ્વતિ ! મારી પાસે તારું માન કેટલું !

—પણ મારી વાતમાં તને વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો ચાલ, આપણે આ નજીકમાં શ્રીનિવાસ નામે નગર છે, ત્યાં જઈએ અને આપણા બેમાં મોટું કોણ છે એની ખાત્રી કરીએ !"

સરસ્વતીજી બોલ્યાં "વારુ ચાલો !"

બને દેવીઓ તે નગરની સમીપમાં ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યાં.

લક્ષ્મીજી બોલ્યાં હે સરસ્વતી ! તું કહે છે કે હું જ જગતમાં મોટી છું તો તું જ પ્રથમ આ નગરમાં જા અને તારી શક્તિથી નગરના સઘળા લોકોને તું વશ કરજે. પછીથી હું આવીશ અને તારે આધીન થયેલા લોકો મને ભજે છે કે નહીં તે તું જોજે ! આપણા બેયમાં મોટું કોણ એની તરત ત્યારે ખાત્રી થશે.

(ચાલુ)

શીખવા લાયક

અનુવાદક—શ્રી અમૃતલાલ નરસીદાસ ગાંધી

કેદી છોકરાની દયા

એક જુવાન છોકરાને કોઈ અપરાધ બદલ કેદની સજા થઈ. એક વખત લાગ જોઈને તે જેલમાંથી નાસી છૂટયો. કકડીને ભૂખ લાગી હતી. તેથી પાસેના ગામમાં એક ઝૂંપડીમાં જઈને કંઈક ખાવાનું માગ્યું તે ઝૂંપડીમાં એક ગરીબ ખેડૂતનું કુટુંબ રહેતું. ખેડૂતે કહ્યું, ભાઈ ! હમારી પાસે કંઈ પણ નથી કે અમે તને આપીએ. આ સાલ અમે કર પણ ચૂકવી શક્યા નથી, તેથી માલુમ થાય છે કે બે કે ચાર દિવસમાં આ થોડી જમીન અને ઝૂંપડી પણ નાશ પામશે. પછી શું થશે તે ભગવાન જાણે ખેડૂતની આ વાત સાંભળીને છોકરો પોતાની ભૂખને ભૂલી ગયો, અને તેનું હૃદય દયાથી ભરાઈ ગયું. તેણે કહ્યું દેખો, હું હમણાં જેલમાંથી નાસીને આવ્યો છું, તમે મને પકડીને પોલીસને હવાલે કરી દો, તો તમને પચાસ રૂપિયા ઇનામના મળશે બતાવો કે તમારે કરના કેટલા રૂપિયા આપવાના છે ! ખેડૂતે કહ્યું, ભાઈ ! ચાલીસ રૂપિયા છે, પરંતુ મારાથી તમને કેવી રીતે પકડાવાય ! છોકરાએ કહ્યું, બસ ચાલીસ રૂપિયા છે ! ત્યારે તો કામ થઈ ગયું, જલ્દી કરો.

ખેડૂતે ઘણી ના કહી, પરંતુ જુવાન છોકરાની હઠથી ખેડૂતને તેની વાત માનવી પડી. હવે ખેડૂત છોકરાના બન્ને હાથપર દોરડું બાંધીને પોલીસને સોંપી આવ્યો તેને ઇનામના પચાસ રૂપિયા મળી ગયા. હવે છોકરાપર જેલમાંથી નાસી જવા બદલ કેસ ચાલ્યો. 'સાક્ષી માટે ખેડૂતને બોલાવવામાં આવ્યો. ન્યાયાધીશે પૂછ્યું; કેદીને તમે કેવી રીતે પકડયો ? તેના જવાબમાં ખેડૂતે બનેલી બીના કહી સંભળાવી. તે સાંભળીને બધાને આશ્ચર્ય થયું. ન્યાયાધીશ છોકરાની દયાળુતા પર પ્રસન્ન થયો. પછી પહેલાંના અપરાધની તપાસ કરી તો ખબર પડી કે બહુ નજીવા અપરાધ બદલ તેને સજા થઈ હતી. ન્યાયાધીશની પ્રસન્નતા પર સરકારે છોકરાને છૂટો કર્યો અને તેની કીર્તિ પ્રસરી.

વિશ્વાસનું ફળ.—

એક ભક્ત હતો. તે એટલો બધો સાદો અને સીધો હતો કે કપટ કેમ કરવું તે પણ તેને આવડતું ન હતું. તે ખરા મનથી ચાહતો હતો કે મને જલદી ભગવાનનાં દર્શન થાય દર્શન માટે તે દિવસરાત આતુર રહેતો અને જે કોઈ મળે તેને ઉપાય પૂછતો. આ વાતની એક ઠગને ખબર પડી. તે સાધુનો વેષ લઈને આવ્યો. પછી ભક્તને કહ્યું, 'હું તમને આજે ભગવાનનાં દર્શન કરાવીશ, તું તારો બધો સામાન વેચીને જંગલમાં ચાલ. ભક્ત નિષ્કપટ અને સાદા હૃદયનો હતો, અને દર્શનના માટે વ્યાકુલ હતો. તેને બહુ આનંદ થયો અને તે સમગે જે પૈસા મળ્યા તેના ઉપર પોતાનો બધો સામાન વેચી દીધો અને ઠગની સાથે રૂપિયા લઈને ચાલી નીકળ્યો. રસ્તામાં એક કૂવો આવ્યો ઠગે કહ્યું, 'બસ, આ કૂવામાં ભગવાનનાં દર્શન થશે. તમે આ માયારૂપી પુંજીને નીચે મૂકો અને કૂવામાં જુઓ. સરળ વિશ્વાસી ભક્તે તેમ કર્યું તે જ્યારે કૂવામાં જોવા લાગ્યો ત્યારે ઠગે ધક્કો માર્યો, જેથી તે તરત જ કૂવામાં પડયો. ભગવાનની કૃપાથી તેને બીલકુલ ઇજા થઇ નહિ, અને ત્યાં સાક્ષાત્ ભગવાનનાં દર્શન થયાં.

પછી એવું બન્યું કે ઠગ રૂપિયા લઈને નાસી ગયો. ભગવાને સીપાઈનો વેષ ધારણ કરીને તેને પકડી પાડયો. પછી તેને કૂવા પર લાવ્યા અને ભક્તને કૂવામાંથી કાઢવાનું કહ્યું આ વખતે ભક્ત ભગવાનના ધ્યાનમાં મસ્ત હતો. તેણે કહ્યું. 'તમે મને આ વખતે સતાવશો નહિ.' એ ઠગ હોય કે ગમે તે પણ મારો તો ગુરુ છે. ખરેખર તેણે મારી માયારૂપી પુંજીને હરી લઈ મને શ્રીહરિનાં દર્શન કરાવ્યાં છે, તેથી તમે તેને છોડી દો. ભક્તની આ વાત સાંભળીને અને સરળ વિશ્વાસનો આવો

ચમત્કાર જોઈને હમને પોતાના ખરાબ કૃત્ય ઉપર બહુ પસ્તાવો થયો અને તેનું હૃદય પલટી ગયું. આ બધો પ્રભાવ ભક્ત અને ભગવાનના સંગનો હતો. તે દિવસથી હમ પોતાનું ખરાબ કાર્ય છોડીને ભગવાનનો સાચો ભક્ત બની ગયો.

સ્વાર્થત્યાગ —

ઇંગ્લેન્ડની રાણી ઇલિઝાબેથના વખતમાં ઇંગ્લેન્ડની લડાઇમાં પ્રસિદ્ધ લેખક અને વીર સર ફિલિપ સિડની ઘાયલ થઇને પડ્યો હતો. કોઇ સિપાઈએ બહુ જ દૂરથી થોડુંક પાણી લાવીને તેને આપ્યું, કારણ કે પાણીની તરસને લીધે તે તરફડતો હતો. તેણે પાણીનો પ્યાલો મોઢા સામે લીધો કે તરત જ તેની નજર ખાસ પાસે પડેલા એક ઘાયલ સિપાઈ પર પડી તે આતુર દૃષ્ટિથી પાણીના પ્યાલાની સામે જોઈ રહ્યો હતો. સર ફિલિપ સિડનીને બહુ તરસ લાગી હતી છતાં પણ પાણીનું એક ટીપું પીધું નહિ અને આખો પ્યાલો સીપાઈને આપીને કહ્યું— 'ભાઈ ! આ વખતે મારી અપેક્ષા કરતાં તારે પાણીની વધારે જરૂર છે.' ધન્ય સ્વાર્થત્યાગ.

સાચો સાધુ —

જુન્નૂન નામે તપસ્વી એક પર્વત પર ગયા. જોયું તો એક ઝૂંપડીના બારણામાં એક પુરુષ બેઠો હતો તેનો એક પગ ઝૂંપડીની અંદર હતો અને બીજો કપાઈ ગએલો બહાર પડ્યો હતો, તેની ઉપર બારીકો કીડીઓ ચોંટી હતી. જુન્નૂએ તેની પાસે જઈને પ્રણામ કર્યા અને તેને તેનું કારણ પૂછ્યું

તેણે કહ્યું, એક દિવસ હું ઝૂંપડીમાં બેઠો હતો તે વખતે એક નવયુવતિ સ્ત્રી નીકળી તેને જોઈને મારું મન ચંચળ થઈ ગયું અને હું તેને સારી રીતે જોવાને માટે ઊભો થયો જ્યાં મેં મારો એક પગ ઝૂંપડીની બહાર મૂક્યો કે તરત જ આકાશવાણી થઈ, 'અરે સાધુ ! તને જરા પણ શરમ નથી આવતી ! તું ત્રીસ વર્ષથી એકાન્તમાં ભજન કરી રહ્યો છે અને ભક્તના નામથી પ્રખ્યાત છે છતાં આજ તું ખરાબ વિષયોમાં ફસાવા માટે જાય છે !

'આ સાંભળતાં મારું શરીર કંપી ઊઠ્યું', જે પગ મેં ઝૂંપડીની બહાર મૂક્યો હતો, તેને તરત જ કાપીને ફેંકી દીધો, ત્યારથી અહિંયાં બેસી પ્રભુની લીલા જોઉં છું.

આકુલ—વેદના

હું તો હેરી હેરી ને હારી રે !
ક્યાં છૂપાયો ગિરિવરધારી રે !
મારો કાનુડો કુંજબિહારી રે !
હું તો હેરી હેરીને હારી રે !

નેણાંથી નીરની જમના વહે છે
ભીંજે ચૂંદલડી મારી રે !
સખી ! ભીંજે છે પચરંગ સારી રે !

ક્યાં છૂપાયો છેલબિહારી રે !
મારો કાનુડો કૃષ્ણ મુરારિ રે !
હું તો હેરી હેરીને હારી રે...

જગમાં અંધારું, મારા ઉરમાં અંધારું
છાતી ધ્રૂજે છે મારી રે !
સખી ! ઉરે અકળામણ ભારી રે !

ક્યાં છૂપાયો જ્યોતિધારી રે !
મારો કાનુડો કુંજબિહારી રે !
હું તો હેરી હેરીને હારી રે....!

—શ્રી 'રેણુ'

અંક ૧ લો (૪)] જુલાઈ ૧૯૪૭ [વર્ષ ૧ લું (૨૨)

સંપાદકીય

આત્મોન્નતિના કલ્યાણમાર્ગે પળેલા મહાનુભાવ ગ્રાહકોની સેવામાં આ ચોથો અંક નિવેદિત કરાય છે

સહૃદય ગ્રાહકો આપ જાણતા હશે કે સંવત ૨૦૦૦માં આવી પડેલ પેપર કંટ્રોલને લીધે 'ભક્તિમાર્ગ' માસિક કે જે ધર્મ અને ધાર્મિક સમાજની સેવા થોડા જ વખતથી માટે શરૂ થયું હતું તેને જુનાગઢથી બહાર પડતા વિશ્વમંગલ તરીકે બહાર પાડી અમે અમારા કાર્યને વિકટ સંજોગોમાં પણ ચાલુ રાખ્યું છે. કાગળની, રેલ્વેની, અને પોષ્ટની અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ ઉપાડી લઈ જેવા કાગળો મળ્યા તેવા જુદી જુદી જાતના પણ કાગળો મેળવી, જુનાગઢ જેટલા દૂરના સ્થળેથી પણ માસિકને પ્રગટ કરવું વગેરેના વ્યવહારોમાંથી પસાર થઈ બને તે રીતે ગ્રાહકોને સંતોષ આપવા અમે પ્રયત્ન કર્યો છે છતાં ગ્રાહકોને પણ જો કે ઘણી ફરીયાદો કરવી પડી છે અને ધીરજ રાખવી પડી છે એ બધું સહન કરી તેમણે અમોને જે ઉદાર ચિત્તે સહકાર આપ્યો છે તેથી અમે તેમના આભારી છીએ. અને હવે એ જણાવતાં આનંદ થાય છે કે આપણે એ બધી મુશ્કેલીઓમાથી પાર ઉતર્યા છીએ હવેથી 'વિશ્વમંગલ'ને અમદાવાદથીજ પોસ્ટ કરવાનું હોવાથી ગ્રાહકોને તે નિયમિત રીતે મળ્યા કરશે

બીજું માસિકના લેખો માટે પણ હવેથી અમે નીચેના ઉત્તમ સલાહકારો નીમી ઊંચા પ્રકારનું વાચન આપવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો છે

૧ પરમ પૂજ્ય સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી

તેઓ શ્રી તત્ત્વજ્ઞાનના ઉંડા અભ્યાસી છે અને તે વિષયમાં એમણે હું કેમ્! તું કોણ? કાળની ગતિ વગેરે ઘણા ગ્રન્થો લખ્યા છે

૨ કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ મહારાજ

એઓશ્રી મહાગુજરાતના પ્રખર વક્તા છે અને તેમની વ્યાખ્યાનશૈલી અદ્વીતીય છે ને જેથી જનતાને યથાર્થ ધર્મભાવનાનું દર્શન થાય છે

૩ પરમ પૂજ્ય શ્રી 'પુનિત' મહારાજ

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ લોકપ્રિય કીર્તનકાર છે અને સમાજને નીતિમય પવિત્ર જીવન ઘડવા માટે તેમના પ્રવચનોથી તેઓ માર્ગદર્શન કરી રહ્યા છે

૪ શેઠ શ્રી રમણલાલ લલ્લુભાઈ

વ્યાપારી જીવન હોવા છતાં તેઓ શ્રી બહુ ધર્મપ્રેમી છે ધર્મના કાર્યોમાં તેઓ આગળ પડતો ભાગ લે છે અમદાવાદ શ્રીમાલીક મંડળના ઉપપ્રમુખ છે વિક્રમ મીલના એજન્ટ ,છે તેમજ ઘણી ધાર્મિક સંસ્થાઓના તેઓ ટ્રસ્ટી છે અને સારા લેખક છે.

આ ઉપરાંત શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ વેદાન્તશાસ્ત્રી કે જેઓ સંસ્કૃતના અને વેદાન્તના સારા વિદ્વાન છે અને હાલમાં તેઓ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલયમાં હોવાથી તેમનો પણ આમા સહકાર છે

જે તત્ત્વવસ્તુને સમજવામાં ગુંચવણોને-શંકાઓને સરળતાથી દૂર કરે તે સાચું જ્ઞાન છે જે જ્ઞાનથી માનસ ઉપર ભાર વધ્યા જેવું જણાય અને નવી નવી ગુંચવણો ઊભી થાય તે જ્ઞાન અનુભવીનું હોતું નથી આત્મસ્વરૂપને-પરમાત્મતત્ત્વને-ઈશ્વરસ્વરૂપને ધર્મતત્ત્વને સ્પષ્ટ અને સરળ રીતે વ્યાવહારિક પ્રયોગોથી સમજાવી વિશ્વને દુર્ગતિમાથી નિવારવાના અને મંગલમય સ્વરૂપ પ્રતિ લઈ જવાના ધ્યેયથી "વિશ્વમંગલ" તેના પ્રયત્નોમાં આગળ વધી રહ્યું છે અને તે તેના આ ધ્યેયમાં કેટલું સફળ થાય છે તે અમારે અમારા મોઢેથી કહી બતાવવું નથી કારણ કે વિવેકી પુરૂષો અને સુજ્ઞ ગ્રાહકો થોડા વખતમાં જ તે કહી આપશે.

ગ્રાહકોને જણાશે કે 'વિશ્વમંગલ' એ કોઈ તેમાંથી નફો મેળવી લેવાનુ સાધન નથી કારીગરોના અને કાગળોના ઊંચા ભાવોના વખતમાં તેને મોટાં ૮૦૦ પેઈજનું વાચન આપવાનું હોય છે. હવે એક સારા કાગળો ન મળવાની મુશ્કેલી રહી છે. તે ધીમે ધીમે દૂર કરાશે. હાલ તો સરકારી કાયદા પ્રમાણે 'વિશ્વમંગલ'ને ન્યુઝપ્રિન્ટ કાગળોમાં છાપવું પડે છે પરન્તુ સારા કાગળો વાપરવાની છુટ થયેથી અમો તેને સારા કાગળોમાં બહાર પાડીશું તેમજ ગ્રાહકો અમને એક એક ગ્રાહક વધારી આપવાની તકલીફ લેશે તો માસિક તેની પ્રગતિમા ઘણો જ સુધારો વધારો કરી વાચનમાં વધુ ઉમેરો કરી શકશે. આ ઉપરાંત તેને તત્ત્વમય, શાસ્ત્રપ્રમાણિત અને સરળ તેમજ રસિક બનાવવામાં આવશે. જનતા તેના પ્રત્યે સદ્‌ભાવના દર્શાવતી રહે એવી આકાંક્ષા રાખીએ છીએ. ૐ.

વિનીત નિવેદક:

મગનભાઇ છોટાભાઈ દેસાઇ

નોંધ-ઘણા ગ્રાહકભાઈઓની બીજો અંક ન મળવાની ફરિયાદ આવી છે પરન્તુ તેઓએ જોઈ લેવું કે બીજા અંકને ભાગવતાંકમાજ જોડી દેવામા આવ્યો છે વિશેષ આ અંક હવેથી અમદાવાદથી પ્રગટ થતો હોવાથી તેમાં નંબરો બે પ્રકારના નાખવા પડ્યા છે તો ગ્રાહકોએ વર્ષ ૧ લું અને અંક ૧ લો નહીં સમજતા બાજુની ફીગર મુજબ સમજી લેવા વિનતી છે.

અધ્યાત્મ ભાગવત [પ્રથમ ખંડ]

લે. પૂ સ્વામીશ્રી માધવતીર્થજી

ભાગવતની કથાઓ બાહ્ય રીતે ઘણા લોકો જાણે છે છતાં તેનુ અધ્યાત્મ તત્ત્વ દરેક પ્રાણીઓના અન્તરાત્મા સાથે કેવી રીતે જોડાએલુ હોય છે તેનુ સ્વામીજીએ આમાં બહુ સરળ અને આધુનિક રીતે નિરૂપણ કરેલુ હોવાથી આ ગ્રંથ ભાગવત પ્રેમીઓને, તેમજ સર્વસાધારણને પણ વ્યવહાર પ્રસંગોમાં પણ વિવેકશક્તિ આપી સત્ય માર્ગદર્શન કરાવનાર હોવાથી, ઉપયોગી છે

• આ અધ્યાત્મ ભાગવત 'વિશ્વમંગલ'માં ક્રમશ: પ્રગટ થતુ, તે ખુબ લોકપ્રિય જણાવાથી ગ્રંથના આકારે બહાર પાડવામાં આવ્યુ છે આ મૂળ શ્રીમદ્‌ભાગવતના ચાર સ્કંધ સુધીના અવલોકનનો પ્રથમ ખંડ છે મૂલ્ય. રૂા. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદુ. લખો-શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, અમદાવાદ.

માણસે ભગવાનને શા માટે ભજવા જોઈએ?

લે–શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ· વેદાન્તશાસ્ત્રી

વિશ્વના જીવો અનેક જાતના પદાર્થોની ઇચ્છાઓમાં ડુબેલા રહે છે તેવા પદાર્થોને મેળવવાના પ્રયત્નમાં રાત–દિવસ મચ્યા રહે છે અને ભગવાનની કૃપાથી જે પદાર્થો મળી આવે તે ભોગવી થોડી વાર સુખ માણે છે અને પછી પાછા બીજા પદાર્થો માટે ભૂખ્યા થઈને ઊભા રહે છે, ને તેમને મેળવવા માટે ફરી પાછી દોડાદોડી શરુ કરે છે.

આવી રીતે સંસારી પદાર્થોની વાસનામાં બંધાઈને જીવો અનેક જન્મોમાં અનેક પ્રકારનાં ઉચ્ચનીચ શરીરો ધારણ કરીને સુખદુઃખનાં મૃગજળોમાં ભમ્યા કરે છે દરેક જન્મમાં જીવને ભયંકર દુઃખો જોવાં પડે છે ગર્ભવાસમાં શેકાવું પડે છે, પિતાનું મૃત્યુ જોવું પડે છે, માતાનું મૃત્યુ જોવું પડે છે, કોઈને પત્નીનું મૃત્યુ જોવું પડે છે, પુત્રનું મૃત્યુ જોવું પડે છે અથવા બધાને રડતાં મૂકીને પોતાનું મૃત્યુ જોવું પડે છે વળી આવા સંસારમાં જ્યારે ઇચ્છેલા પદાર્થો મળી આવે છે, ત્યારે કેટલાક જીવો પોતાને સુખ ભોગવી રહ્યા છે એમ માને છે, અને છતાં ય તેઓ પણ પોતાના સુખમય પદાર્થોને છોડી મૃત્યુ પામે છે.

સંત મહાત્માઓ ઉપદેશ આપે છે કે આવા દુઃખમય સંસારમાંથી મુક્ત થવું હોય તો જ્ઞાન મેળવો, ભક્તિ કરો વગેરે છતાં સંસારી લોકો તેમના ઉપદેશનો સાચા દિલથી આદર કરતા નથી કારણ કે તેમને મોક્ષ પામવામાં કંઈ સુખ દેખાતું નથી જો કે સંસારમાં દુઃખ ઘણું છે, છતાં સંસારમાં રહીને તેઓ આખો દિવસ ધાકડાં કાઢીને પણ કમમાં કમ આઠ આના પણ મેળવી શકે છે અને રેસ્ટોરાંમાં જઈ આઇસ્ક્રીમની ડીશનો ઓર્ડર આપી શકે છે આથી સંસારમાં દુઃખ ભલે વધારે હોય, છતાં થોડું ઘણું સુખ પણ તેમને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તેથી 'ન મામા કરતાં કાણો મામો શું ખોટો!' એમ માની ભોગો મેળવવા પાછળ દોડયા કરે છે લોકોને સંસારનો પરિશ્રમ કરવાથી પ્રત્યક્ષ સુખ મળતું દેખાય છે અને એવા પ્રત્યક્ષ ફળને છોડી દઈને ઈશ્વરભજનના અને ધર્મપાલનના અપ્રત્યક્ષ–પરોક્ષ લાગતા ફળને મેળવવા માટે લોકોને આદર ન થાય એ સ્વાભાવિક પણ છે.

છતાં સંસારી જીવોને જ્ઞાન અને ધર્મપાલનના જે લાભ છે તે અજ્ઞાનને લીધે દેખાતા નથી અને તેમનો અનાદર કરવાથી જે નુકશાન છે તેના તેઓ ભોગ થઈ પડે છે. તે કેવી રીતે છે તે આપણે જોઈએ

જે જીવો પોતાનાં અને જગતના જીવોનાં મન, બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયોને પ્રેરનાર, મન–બુદ્ધિ–ઇન્દ્રિયોની ઉપર પ્રકાશી રહેલા અન્તર્યામી પરમાત્માનું સ્મરણ ભૂલી જઈ, કેવળ સંસારના જડ વિષયોમાં મુગ્ધ થઈ તેમની વાસનાઓમાં નિરન્તર ડૂબેલા રહે છે તેમના અન્તઃકરણમાંથી અન્તર્યામી આત્માનો પ્રકાશ ઓછો થતો જાય છે, તેવા જીવો હીન થતા જાય છે અને ઘણાં જ દુઃખમય શરીરો ધારણ કરે છે–દુર્ગતિને પામે છે. મનુષ્ય કરતાં પશુઓમાં જ્ઞાન ઓછું હોય છે, ધર્મના–ન્યાય–નીતિ–દયા–સત્યના તત્ત્વોને અનુસરીને તેમનું વર્તન થતું નથી, કેવળ આહાર–નિદ્રા–ભય–મૈથુનમાં જ તેમનું લક્ષ્ય અને પ્રયત્ન રહે છે આથી તેમનામાં અન્તર્યામીનો પ્રકાશ ઓછો હોય છે અને તેવી સ્થિતિમાં પડી રહેતાં મૂઢતા વધતી જાય છે આથી આગળ જતાં પશુઓ કરતાં ક્ષુદ્ર જીવજંતુમાં આત્મસ્વરૂપનો પ્રકાશ વધુ મન્દ હોય છે આમ અન્તર્યામી ભગવાનના સ્મરણ–ભજન–ધ્યાનને છોડી દેવાથી મનુષ્યો ચૈતન્યપ્રકાશથી હીન થાય છે અને કેવળ જડ વિષય-પદાર્થોમાં લાગી રહેવાથી જડતા તરફ ઢળતા જાય છે અને મનુષ્ય–શરીરની લાયકાતથી ભ્રષ્ટ થઈ, ક્રમથી પશુ–પક્ષીથી પણ વધુ મૂઢ વૃક્ષો અને વેલાઓ સુધીની યોનિઓને પ્રાપ્ત કરે છે.

અને, જેઓ વિષયોમાંથી મોહબુદ્ધિ છોડી દે છે અને પોતાના સાચા સ્વરૂપનો વિચાર કરે છે તેઓનું આત્મસ્વરૂપ પ્રકાશિત થાય છે, આખા બ્રહ્માંડમાં વ્યાપેલા પોતાના પરમ મંગલમય પરમાત્મસ્વરૂપનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે અને તેઓ સંસારથી અને દુઃખોથી મુક્ત થાય છે શાશ્વત કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે

આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે જે લોકો સંસારના જડ વિષયોનું જ દરરોજ ચિન્તન કર્યા કરે છે, વિષયોની કામનાઓમાં બંધાઈને સંસારનાં સુખો મેળવવા માટે હમેશાં કર્મ કર્યા કરે છે તેઓની અંદરથી અન્તરાત્માનો પ્રકાશ ઓછો થતો જાય છે તેઓ પોતાના મન–બુદ્ધિ–ઇન્દ્રિયોને પ્રેરનાર ચૈતન્યસ્વરૂપ અન્તરાત્માનું જરા પણ ચિન્તન ન કરવાથી અને જડ પદાર્થોના સતત ચિન્તનમાં રહેવાથી તેમનો સ્વભાવ જડતામાં–અજ્ઞાનદશામાં ઢળતો જાય છે અને ધીમે ધીમે મનુષ્ય-

પશુઓમાંથી પણ ભ્રષ્ટ થઈ પશુ, પક્ષી અને વનસ્પતિની હીન ગતિઓને પામે છે. મન જેવું ચિન્તન કરે છે તેવો સ્વભાવ ધારણ કરે છે એ તો આપણે દરેક ઠેકાણે જોઈએ છીએ.

છતાં પણ સંસારના પદાર્થોમાં જ માણસોને સુખ દેખાય છે, અન્તરાત્માનું ચિન્તન કરવામાં કંઈ પણ લાભ દેખાતો નથી, કોઈ માણસ આખો દિવસ ભગવાનનું ચિન્તન કર્યા કરે તો તેને કંઈ પણ લાભ મળેલો દેખાતો નથી, પણ જો તે કોઈ ધંધો કરે તો સાંજ પડયે અમુક રૂપિયા મેળવી શકે છે, તે સૌ કોઈ જોઈ શકે છે આમ જડ વિષયોનું ચિન્તન કરનારા લોકો જડ વિષયોને જ ઓળખે છે જડ વિષયોના ફાયદાને જ ફાયદો ગણે છે. તેઓને માટે ચૈતન્યપ્રકાશરૂપ અન્તરાત્મા જેવી કોઈ વસ્તુ જ દેખાતી બંધ થઈ જાય છે, કારણ કે તેમનું મન અને ઇન્દ્રિયો બધુ બહારની બાજુ વિષયો તરફ જ વળેલું હોય છે કઠ ઉપનિષદમા કહ્યું છે કે

पराञ्चि खानि व्यतृणत् स्वयम्भुस्तस्मात् पराङ् पश्यति नान्तरात्मन् ।

વળી સંસારી લોકોને એ પણ દેખાય છે કે જે લોકો ભગવાન અંતરાત્માના ચિન્તન માટે સંસાર છોડી સાધુ એટલે બાવા થઈ-જાય છે, વૈરાગી થઈ જાય છે, તેમને પણ બહુ દુઃખ હોય છે. પેટ તેમને પણ છોડતું નથી અને હાલના વખતમા જમાડનારા અને ચાદર ઓઢાડનારા બહુ ઓછા થઈ ગયા છે તેમનો વખત પણ ભિક્ષા માગવામાં અને રખડવામાં જાય છે સાધુ થઈ જવા છતાં પણ તેઓ આપણા કરતાં વધારે સુખ મેળવી શકતા નથી, વળી શાસ્ત્રોમાં કહ્યા પ્રમાણે અને આપણા બાપદાદાની માન્યતા પ્રમાણે ભગવાન હશે તો પણ ઘેરબેઠાં તેમને ક્યાં નથી ભજી શકાતા ? થોડાંક દેવલાં રાખીશું ને નવરાવીને ચાંલ્લા કરીશું અથવા મંદિરમાં એક આંટો લગાવી આવશું ને થોડીક માળા ફેરવી લઈશું તેટલું કરવામાં કંઈ મુશ્કેલી નથી. તેનાથી આ જન્મમાં મળેલા ભોગો પણ આપણે સુખેથી ભોગવીશું અને આવતા જન્મે પણ દેવપૂજન અને જપનું પુણ્ય જમા થયેલું હશે તેનાથી ખૂબ પૈસાદાર બનીશું

આવી રીતે ભોગ બુદ્ધિવાળાઓએ ભોગોના બદલામાં આત્મતત્ત્વને ફેંકી દીધેલું હોય છે ભગવાનને ભજવાનું પણ તેઓ ભોગો મળશે એ આશાએ જ કરે છે અને તે પણ ભોગોને છોડયા વગર જ જે કંઈ દેવપૂજા વગેરે કરી શકાય તેનાથી ભગવાનને ભજ્યાનો સંતોષ માને છે તેઓ એટલું સમજતા નથી કે અમે અમને વધારે ભોગો મળે એટલા માટે ભગવાનને ભજીએ છીએ એમાં ભગવાનને ભજતા નથી પણ ભગવાનની મશ્કરી કરી રહ્યા છીએ. ખરી રીતે તો તેઓ તેવી રીતે ભગવાનને ભજવામાં વિષયોને જ ભજી રહ્યા હોય છે કારણ કે તેમનું બધું લક્ષ એકમાત્ર ભોગો મળે તેમા જ ચોટેલું હોય છે. તેનાથી તેમનો બિલકુલ આત્મવિકાસ થતો નથી ને ભક્તિ ન કરતા હોય તે પ્રમાણે જ જડ બનતા જાય છે. આવી પોકળ ભક્તિનું પ્રમાણ કંઈ આપણા હિન્દુ લોકોમાં જેવું તેવું નથી લગભગ દરેક જમાએ પૂજા-માળા, ભક્તિ, યાત્રા, બાધા, યજ્ઞ, દેવદર્શન, દાનપુણ્ય વગેરે બધુ દરેક લોકો સંસારમાં તેમને સુખસગવડ થાય એટલા માટે કરે છે અને તેવા દંભમાં સમાજ એટલો બધો જડ અને નિર્બળ બની ગયો છે કે હવે તે સાચી ભક્તિ કેવી હોય, તે કેવી રીતે થઈ શકે અને તેનું શું રૂપ છે તે પણ ભૂલી ગયો છે આવા લોકોને ભગવાન પણ એવા જોઈએ છે કે જે તેઓને જોઈતા ભોગો આપનારા હોય. અમારા ગામમાં એક ધનિક માણસને મોટી ઉમર થતા સુધી કંઈ છોકરું થયુ નહિ. તેને કોઈએ કહ્યું કે તમે વઢવાણની બુટમાતાની બાધા રાખો તે માણસે બુટમાતાની બાધા રાખી અને થોડા વખતમાં તેને છોકરો થયો ત્યાર પછી તે માણસ વર્ષમાં એક વાર તે છોકરાને લઈને બુટમાતાએ જઈ આવતો અને માતાને સારી ભેટો-વધારે પૈસાની બાધાઓ કરતો અમારા ગામથી વઢવાણ ત્રણસો ગાઉ દૂર થાય છે અને તેના કરતાં નજીકમાં પ્રખ્યાત એવાં બીજા અંબાજી વગેરેનાં દેવસ્થાનો છે, પરન્તુ તેને તો એવા દેવો કશા કામના નથી કે જે તેને ઇચ્છેલા ભોગો આપનારા ન હોય વળી જો ભોગજોગે આવા દેવ પાછળ જતાં ચારપાંચ જણને લાભ થઈ જાય તો પછી તે દેવનું મહાતમ વધી જાય છે ને તેની માનતા માનનારા અને બાધા કરનારા પણ ખૂબ વધી જાય છે, અને બીજા દેવસ્થાનોનો ભાવ પૂછાતો નથી સંસારી લોકોના ભગવાન અને ભક્તિ આવા પ્રકારનાં હોય છે.

પરન્તુ સાચેસાચો ભગવાન જો બુટ માતા જેવો હોય તો તેવો ભગવાન ઇચ્છવા યોગ્ય પણ નથી, અરે તેવા ભગવાનને ભગવાન કહી શકાય પણ નહિ. આવા ભગવાનથી જીવોનું કંઈ પણ કલ્યાણ થઈ શકતું નથી આવો ભગવાન તેને ભજનારાઓને ભગવાન બનાવતો

નથી પરન્તુ રાંક ને રાંક રાખે છે, દુખી ને દુખી રાખે છે, ભિખારી ને ભિખારી રાખે છે જે જીવે અત્યાર સુધીના અસંખ્ય જન્મોમાં અનેક પુત્રો કર્યા છે, અનેક પિતાઓ કર્યા છે અનેક પત્નીઓ કરી છે, પુષ્કળ ધન મેળવ્યું છે અને ખર્ચ્યું છે અત્યાર સુધીના જન્મોમાં કરોડો મણ અનાજને ખાઇ જઇ તેની વિષ્ટા બનાવી છે, કૂવાઓ ભરાય તેટલું પાણી પી તેને મૂત્ર બનાવ્યું છે. પ્રાણવાયુના શ્વાસ લઈ તેને ઝેરી બનાવ્યો છે. અનેક સુકુમાર શરીરોને ભોગવી તેમને હાડ–ચામ બનાવ્યાં છે છતાં જે ધરાયો નથી આવો જે ભિખારીઓનો શિરોમણિ છે, લોભિયાઓનો નેતા છે, લુચ્ચાઓનો સરદાર છે આવા જીવને પુત્ર અથવા બાયડી આપવાથી તેનું કેટલીવાર માટે કલ્યાણ થવાનું છે? તેની વાસનાઓનો કોઇ પાર નથી. બાયડી મળ્યા પછી તે પુત્ર માગશે, પુત્ર મળ્યા પછી તે ધન માગશે, સટ્ટામાં નબર લાગી જાય તેની માગણી કરશે. કુપથ્ય કરવા છતાં મંદવાડમાથી સાજો થઇ જવાની માગણી કરશે ભણવામા ધ્યાન આપ્યા વગર પરીક્ષામાં પાસ થઇ જવાની માગણી કરશે. ચોરી કરવા છતાં પકડાઇ ન જવાય તેની માગણી કરશે, આવડત ન હોવા છતાં સારી જગાએ નોકરી મળી જાય તેની માગણી કરશે. પોતાના છોકરાનો સારી જગાએ ચાંલ્લો થાય તેની માગણી કરશે. આવી રીતે ભગવાન ગમે તેટલું આપશે છતાં જીવની માગણીઓ પૂરી થશે નહિ—જીવનું ભિખારીપણું મટવાનું નહિ—જીવનાં દુઃખો જવાનાં નહિં આમ હોવાથી જે ભગવાન જીવના ભિખારીના ધંધાને ઉત્તેજન આપે છે તે સાચો ભગવાન નથી પણ જે ભગવાન જીવના ભીખારીપણાને જડમૂળથી નાબુદ કરે તે સાચો ભગવાન છે. ભગવાન તેવો ન હોવો જોઇએ કે જેને ભજવાથી જીવ ભીખારીનો ભીખારી રહે ભગવાન તેવો હોવો જોઇએ કે જેને ભજવાથી જીવ ભગવાન બની જાય—તેનાથી જુદો મટી જાય. પરન્તુ મફતનું ખાવાના સ્વભાવવાળા જીવ એવા પરમ કૃપાળુ ભગવાનને નથી ભજતા કે જે તેમના ભિખારીપણાને નાશ કરે અને પોતાથી એક બનાવે. પરન્તુ આવા જીવ ભગવાનને પણ એવી જાતના પસંદ કરે છે કે જે તેને જોઇતી ચીજો આપનારા હોય, કેટલાક લોકો જ્યોતિષી પાસે જોવડાવી પણ જુએ છે કે મારે કયા દેવથી લહેણું છે અને જેમ આપણે ઘી–દૂધ ખાવા માટે ઘેર ગાય–ભેંસને પાળીએ છીએ, તમને ઘાસ અને ખાણ વગેરે મૂકીએ છીએ તેવી રીતે ભોગોના ઇચ્છાવાળા લોકો જેમનાથી પોતાને લહેણું હોય તેવા દેવોને પાળે છે દેવોના દેવલાં, મૂર્તિઓ અથવા છબીઓ રાખે છે, તેમને ટીલા ટપકાં કરે છે ને સાકરની કાંકરીઓ વગેરેનું નૈવેદ્ય પણ ધરાવે છે કે જેથી તેમને થોડી મહેનતમાં થોડા ખર્ચે ખૂબ જ લાભ મળી જાય

આવી રીતે ભગવાનનો તિરસ્કાર કરીને—અન્તરાત્માથી વિમુખ થઇને વિષયાસક્ત લોકો ભોગોને મેળવવામાં જ ડૂબેલા રહેલા છે, પરન્તુ તેઓને એ પણ ભાન નથી રહેતુ કે અમારામાં ભોગોને ભોગવવાની જે શક્તિ છે તે પણ અન્તરાત્માની જ છે. અન્તરાત્માને છોડીને—અન્તરાત્માનો તિરસ્કાર કરીને—સાચા ભોક્તાનો નાશ કરીને ભોગોને ભોગવી શકવાને માટે પણ અમે નાલાયક બની જવાના છીએ—નપુંસક બની જવાના છીએ ભોક્તાના ભોગે અર્થાત્ આત્માનો નાશ કરીને અમે જેટલી ભોગસંપત્તિ મેળવીશુ તે બધી મરનાર પાછળની પુંજના જેવી છે અન્તરાત્માથી વિમુખ થઇને ભોગો ભોગવનાર લોકો સાચા ભોક્તા પણ બની શકતા નથી, ભોગોની સંપૂર્ણ માત્રાનો તેઓ અનુભવ કરી શકતા નથી અને આથી જ અનેક વર્ષો—અનેક જન્મો સુધી ભોગો ભોગવવા છતાં ભૂખ્યા ને ભૂખ્યા રહે છે ભોગોને ભોગવવા જતાં પોતે જ ભોગવાઇ જાય છે જેમ દાંત વગરનું કૂતરૂં હાડકાને કરડે છે અને તે હાડકુ પોતાના જડબાંમાં વાગવાથી જે લોહી નીકળે છે તેને હાડકામાંનુ લોહી ગણી મૂઢ બની ચાટ્યા કરે છે, તેવી રીતે વિષયમૂઢ લોકો વિષયો ભોગવતી વખતે અન્તરાત્માની કૃપાથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તેને વિષયોમાંથી મળતુ સુખ ગણી વિષયોમાં પ્રેમ કરે છે અને અન્તરાત્માને ભૂલી જાય છે.

પરન્તુ આનુ પરિણામ એ આવે છે કે આવા જીવો ઉપરથી અન્તરાત્મા તેની કૃપા ઓછી કરતો જાય છે આવા પોતાને સાચી મદદ કરનાર અન્તરાત્માને ન ઓળખનાર અને વિષયો પ્રાકૃત પ્રેમ કરનાર લોકોમાંથી ભગવાન અન્તર્યામી તેનો પ્રકાશ ઓછો કરે છે. જેને પરિણામે જીવોમાંથી ભોગો ભોગવવાની—ભોગસુખ માણવાની શક્તિ ઓછી થઈ જાય છે અને ભોગો ભોગવવાની વાસના—ભોગસુખની ઇચ્છા તો વધેલી ને વધેલી જ રહે છે. આથી જીવો પામર–કંગાળ અને દીન–મૂઢ બનતા જાય છે

આને લીધે, એક નવયૌવનામાંથી એક કવિ જેટલું સૌન્દર્ય ગ્રહી શકે છે—જોઇ શકે છે તેટલુ એક વ્યભિચારી માણસ ગ્રહી શકતો નથી કવિ એ સૌન્દર્ય ગ્રહણ કરવાની શક્તિવાળા આત્મપ્રકાશમાં મસ્ત રહે છે, જ્યારે વ્યભિચારી માણસ વિષયલોલુપ હોય છે વિષયલોલુપ

માણસ વિષયનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરી શકતો નથી—વિષયનું સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી, પણ વિષયમાં ડૂબી મરે છે.

અન્તરાત્માના પ્રકાશને નષ્ટ કરતો કરતો અને વિષયમોહમાં ડૂબતો ડૂબતો માણસ વિષયોનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવાની શક્તિમાંથી પણ હીન બનતો જાય છે અને વિષયોના સ્વરૂપનું પૂરું ગ્રહણ થયા વગર વિષયવાસના પૂર્ણ થતી નથી—મટતી નથી, જીવ તેમાં મૂઢ બનતો જ જાય છે અને મનુષ્યશરીરમાં રહેવા માટે યોગ્ય પ્રમાણની પણ આન્તરચેતનાને ગુમાવી બેસે છે ત્યારે તે મનુષ્ય કરતાં ઊતરતા—અલ્પ ચૈતન્યપ્રકાશવાળા પશુ-પક્ષી, ક્ષુદ્ર જીવજન્તુ વગેરેનાં શરીરોમાં જાય છે આથી જિંદગીના ભોગકાળમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં પૂરેપૂરો આત્મવિકાસ સાધી લેવા માટે હિંદના આર્યોએ દરેક વ્યક્તિને માટે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહી, વિશ્વનાં સંપૂર્ણ તત્ત્વોનું દર્શન આપનારી વિદ્યાનું અધ્યયન કરવાની પ્રણાલી શરુ કરી હતી, અને તેવી રીતે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાંથી પસાર થઈ સંસ્કૃત બનેલો આર્ય યુવાન ગૃહસ્થાશ્રમના પ્રવેશ માટે અધિકારી ગણાતો કે જેથી તે ભોગો ઉપર પ્રભુત્વ ધારણ કરી શકે અને વાસ્તવિક ભોગસુખને પ્રાપ્ત કરી શકે. આર્યોનો ઉદ્દેશ જીવને પ્રભુ બનાવવાનો હતો, પશુ બનાવવાનો નહિ આર્યોનો ઉદ્દેશ મનુષ્યને સાચું ભોગસુખ માણી શકે તેવો બનાવવાનો હતો, ભોગવાસનામાં ડૂબી મરી સાચા ભોગસુખથી વંચિત રહી જાય તેવો બનાવવાનો નહિ. આર્યોનો ઉદ્દેશ મનુષ્યને ઈશ્વરત્વ પ્રાપ્ત કરાવવાનો હતો, ભિખારીપણું નહિ. પરન્તુ આર્યોના એ આદર્શો હાલના સમાજ પાસે રહ્યા નથી માટીના વાસણમાં અમૃત રહી શકતું નથી. કૂતરાના શરીરમાં હાથીનો સ્વભાવ રહી શકતો નથી. હાલ તો લોલુપતા એટલી બધી વધી જાય છે કે જેણે ૩-૪ પેઢી સુધી ચાલે એટલો પૈસો બેંકોમાં જમા કર્યો છે તેવા લોકો પણ કાળાં બજાર કરવાનું ચૂકતા નથી.

અને ભોગોમાં આસક્તિવાળો જીવ વિષયોમાં લોલુપ થતો જેમ જેમ નીચે ઊતરતો જાય છે તેમ તેમ તેનામાંથી ઉત્તમ ભોગો ભોગવવાની શક્તિ ઓછી થતી જાય છે. ભોગોને પૂરેપૂરી માત્રામાં ગ્રહણ કરવાની શક્તિ પણ ક્ષીણ થતી જાય છે કોઈ ભીલ માલીકને નરસિંહરાવ અથવા ઉમાશંકરનાં કાવ્યો વાંચવા આપીએ અને કહીએ કે તે ઘણાં જ રસિક અને આનંદ આપે તેવાં છે પરન્તુ તેના આનંદને તે માણી શકશે નહિ, તેવા આનંદની પાત્રતા તેનામાં હોતી નથી તેને તો લાખો અને કરોડોના આંકડાઓનો અને વેપારની ધમાલનો જ આનંદ સારો લાગે છે. કાગડાની આગળ આપણે દ્રાક્ષ અને માંસનો ટુકડો મૂકીએ તો તેને માંસથી જ સુખ થશે. બાજરૂની કુંડીના ખદબદતા કીડાઓવાળું પાણી આપણે ચોકખા પાણીમાં નાખીએ તો ચોકખા પાણીને લીધે તે કીડાઓ મરી જશે. તે કીડાઓને ગંદા પાણીથી જ સુખ મળે છે કોઈ મીલમજુરને જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા વાંચવા આપીએ અને ઢોલામારુની વાતો વાંચવા આપીએ તો તેને ઢોલામારુની વાતોમાં જ રસ પડશે

વળી ભોગ્ય પદાર્થોમાં સ્વાદની માત્રા પણ હીન ચેતનાવાળાઓ સમજી શકતા નથી

આપણે કૂતરાને આઇસક્રીમ ખાવા આપીએ અને રોટલો ખાવા આપીએ તો પહેલાં રોટલો ખાશે. માણસ આઇસક્રીમમાંથી જેટલા પ્રમાણમાં સ્વાદનો અનુભવ કરે છે તેટલો કૂતરું કરી શકતું નથી ભેંસને મસાલેદાર પાન ખવડાવીએ પણ ખાણું કરતાં તેને તેમાં વધારે સ્વાદ જણાતો નથી ગધેડાને સાકર ભાવતી નથી ને જો તેના ખાવામાં આવે તો તે મરી જાય છે

આવી રીતે વિષયવાસનામાં મૂઢ બનવાને લીધે અન્તરાત્માના પ્રકાશથી દૂર ગએલા જીવો કેટલી ભયાનક અધોગતિએ પહોંચે છે તે જોઈ શકાય છે તો દરેક માણસની સૌથી પહેલી એ ફરજ છે કે તેણે વિવેકબુદ્ધિ ધારણ કરીને વિષયવાસનાના અંધારા કૂવામાંથી પોતાનો ઉદ્ધાર કરવો. તેવા માણસો જ પોતાના સાચા હિતેચ્છુ છે કે જેઓ પોતાને ભયંકર અધોગતિમાંથી બચાવી લે છે. અને તેઓ પોતાના મહાન્ શત્રુ છે કે જેઓ ઇન્દ્રિયોની ભોગવાસનાઓ માટે અને સ્ત્રી-પુત્રાદિ માટે વિષયો મેળવવામાં લાગ્યા રહીને પોતાના આત્માને નીચ યોનિઓમાં લઇ જાય છે અને તેની પાસે નરક ભોગવાવે છે. ભગવાને ગીતામાં દરેક માણસને તેની પહેલી ફરજ આ જ બતાવી છે

उद्धरेदात्मनात्मान नात्मानमवसादयेत्
आत्मैवह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः।

અને આ ફરજ જીવ જ્યારે માણસના શરીરમાં હોય ત્યારે જ બજાવી શકે છે. માણસના જ શરીરમાં

નથી પરન્તુ રાંક ને રાંક રાખે છે, દુખી ને દુખી રાખે છે, ભિખારી ને ભિખારી રાખે છે. જે જીવે અત્યાર સુધીના અસંખ્ય જન્મોમાં અનેક પુત્રો કર્યા છે, અનેક પિતાઓ કર્યા છે અનેક પત્નીઓ કરી છે, પુષ્કળ ધન મેળવ્યું છે અને ખર્ચ્યું છે અત્યાર સુધીના જન્મોમાં કરોડો મણ અનાજને ખાઈ જઈ તેની વિષ્ટા બનાવી છે, કૂવાઓ ભરાય તેટલું પાણી પી તેને મૂત્ર બનાવ્યું છે પ્રાણવાયુના શ્વાસ લઈ તેને ઝેરી બનાવ્યો છે. અનેક સુકુમાર શરીરોને ભોગવી તેમને હાડ–ચામ બનાવ્યાં છે છતાં જે ધરાયો નથી આવો જે ભિખારીઓનો શિરોમણિ છે, લોભિયાઓનો નેતા છે, લુચ્ચાઓનો સરદાર છે આવા જીવને પુત્ર અથવા બાયડી આપવાથી તેનું કેટલીવાર માટે કલ્યાણ થવાનું છે! તેની વાસનાઓનો કોઈ પાર નથી. બાયડી મળ્યા પછી તે પુત્ર માગશે, પુત્ર મળ્યા પછી તે ધન માગશે, સટ્ટામાં નબર લાગી જાય તેની માગણી કરશે. કુપથ્ય કરવા છતાં મદવાડમાથી સાજો થઈ જવાની માગણી કરશે ભણવામાં ધ્યાન આપ્યા વગર પરીક્ષામાં પાસ થઈ જવાની માગણી કરશે. ચોરી કરવા છતાં પકડાઈ ન જવાય તેની માગણી કરશે, આવડત ન હોવા છતાં સારી જગાએ નોકરી મળી જાય તેની માગણી કરશે. પોતાના છોકરાનો સારી જગાએ ચાંલ્લો થાય તેની માગણી કરશે. આવી રીતે ભગવાન ગમે તેટલું આપશે છતાં જીવની માગણીઓ પૂરી થશે નહિ–જીવનું ભિખારીપણું મટવાનું નહિ–જીવનાં દુખો જવાનાં નહિં આમ હોવાથી જે ભગવાન જીવના ભિખારીના ધંધાને ઉત્તેજન આપે છે તે સાચો ભગવાન નથી પણ જે ભગવાન જીવના ભીખારીપણાને જડમૂળથી નાબુદ કરે તે સાચો ભગવાન છે. ભગવાન તેવો ન હોવો જોઈએ કે જેને ભજવાથી જીવ ભીખારાનો ભીખારી રહે ભગવાન તેવો હોવો જોઈએ કે જેને ભજવાથી જીવ ભગવાન બની જાય–તેનાથી જુદો મટી જાય. પરન્તુ મફતનું ખાવાના સ્વભાવવાળા જીવ એવા પરમ કૃપાળુ ભગવાનને નથી ભજતા કે જે તેમના ભિખારીપણાને નાશ કરે અને પોતાથી એક બનાવે. પરન્તુ આવા જીવ ભગવાનને પણ એવી જાતના પસંદ કરે છે કે જે તેને જોઈતી ચીજો આપનારા હોય, કેટલાક લોકો જ્યોતિષી પાસે જોવડાવી પણ જુએ છે કે મારે ક્યા દેવથી લહેણું છે અને જેમ આપણે ઘી–દૂધ ખાવા માટે ઘેર ગાય–ભેંસને પાળીએ છીએ, તેમને ઘાસ અને ખાણ વગેરે મૂકીએ છીએ તેવી રીતે ભોગોની ઇચ્છાવાળા લોકો જેમનાથી પોતાને લહેણું હોય તેવા દેવોને પાળે છે. દેવોનાં દેવલાં, મૂર્તિઓ અથવા છબીઓ રાખે છે, તેમને ટીલા ટપકાં કરે છે ને સાકરની કાંકરીઓ વગેરેનું નૈવેદ્ય પણ ધરાવે છે કે જેથી તેમને થોડી મહેનતમાં થોડા ખર્ચે ખૂબ જ લાભ મળી જાય.

આવી રીતે ભગવાનનો તિરસ્કાર કરીને–અન્તરાત્માથી વિમુખ થઈને વિષયાસક્ત લોકો ભોગોને મેળવવામાં જ ડૂબેલા રહેલા છે, પરન્તુ તેઓને એ પણ ભાન નથી રહેતું કે અમારામાં ભોગોને ભોગવવાની જે શક્તિ છે તે પણ અન્તરાત્માની જ છે. અન્તરાત્માને છોડીને–અન્તરાત્માનો તિરસ્કાર કરીને–સાચા ભોક્તાનો નાશ કરીને ભોગોને ભોગવી શકવાને માટે પણ અમે નાલાયક બની જવાના છીએ–નપુંસક બની જવાના છીએ. ભોક્તાના ભોગે અર્થાત્ આત્માનો નાશ કરીને અમે જેટલી ભોગસંપત્તિ મેળવીશું તે બધી મરનાર પાછળની પૂંજીના જેવી છે અન્તરાત્માથી વિમુખ થઈને ભોગો ભોગવનાર લોકો સાચા ભોક્તા પણ બની શકતા નથી, ભોગોની સંપૂર્ણ માત્રાનો તેઓ અનુભવ કરી શકતા નથી અને આથી જ અનેક વર્ષો–અનેક જન્મો સુધી ભોગો ભોગવવા છતા ભૂખ્યા ને ભૂખ્યા રહે છે ભોગોને ભોગવવા જતાં પોતે જ ભોગવાઈ જાય છે. જેમ દાંત વગરનું કૂતરૂં હાડકાને કરડે છે અને તે હાડકું પોતાના જડબામા વાગવાથી જે લોહી નીકળે છે તેને હાડકામાંનુ લોહી ગણી મૂઢ બની ચાટ્યા કરે છે, તેવી રીતે વિષયમૂઢ લોકો વિષયો ભોગવતી વખતે અન્તરાત્માની કૃપાથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તેને વિષયોમાંથી મળતુ સુખ ગણી વિષયોમાં પ્રેમ કરે છે અને અન્તરાત્માને ભૂલી જાય છે.

પરન્તુ આનું પરિણામ એ આવે છે કે આવા જીવો ઉપરથી અન્તરાત્મા તેની કૃપા ઓછી કરતો જાય છે આવા પોતાને સાચી મદદ કરનાર અન્તરાત્માને ન ઓળખનાર અને વિષયો પાછળ ઘેલા બનનાર લોકોમાંથી ભગવાન અન્તર્યામી તેનો પ્રકાશ ઓછો કરે છે. જેને પરિણામે જીવોમાંથી ભોગો ભોગવવાની–ભોગસુખ માણવાની શક્તિ ઓછી થઈ જાય છે અને ભોગો ભોગવવાની વાસના–ભોગસુખની ઇચ્છા તો વધેલી ને વધેલી જ રહે છે. આથી જીવો પામર–કંગાળ અને દીન–મૂઢ બનતા જાય છે.

આને લીધે, એક નવયૌવનામાંથી એક કવિ જેટલું સૌન્દર્ય ગ્રહી શકે છે–જોઈ શકે છે તેટલું એક વ્યભિચારી માણસ ગ્રહી શકતો નથી કવિ એ સૌન્દર્ય ગ્રહણ કરવાની શક્તિવાળા આત્મપ્રકાશમાં મસ્ત રહે છે, જ્યારે વ્યભિચારી માણસ વિષયલોલુપ હોય છે. વિષયલોલુપ

માણસ વિષયનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરી શકતો નથી—વિષયનું સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી, પણ વિષયમાં ડૂબી મરે છે.

અન્તરાત્માના પ્રકાશને નષ્ટ કરતો અને વિષયમોહમાં ડૂબતો ડૂબતો માણસ વિષયોનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવાની શક્તિમાંથી પણ હીન બનતો જાય છે અને વિષયોના સ્વરૂપનું પૂરું ગ્રહણ થયા વગર વિષયવાસના પૂર્ણ થતી નથી—મટતી નથી, જીવ તેમાં મૂઢ બનતો જ જાય છે અને મનુષ્યશરીરમાં રહેવા માટે યોગ્ય પ્રમાણની પણ આન્તરચેતનાને ગુમાવી બેસે છે ત્યારે તે મનુષ્ય કરતા ઊતરતા—અલ્પ ચૈતન્યપ્રકાશવાળાં પશુ-પક્ષી, ક્ષુદ્ર જીવજંતુ વગેરેનાં શરીરોમાં જાય છે. આથી જિંદગીના ભોગકાળમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં પૂરેપૂરો આત્મવિકાસ સાધી લેવા માટે હિન્દના આર્યોએ દરેક વ્યક્તિને માટે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહી, વિશ્વનાં સંપૂર્ણ તત્ત્વોનું દર્શન આપનારી વિદ્યાનું અધ્યયન કરવાની પ્રણાલી શરુ કરી હતી, અને તેવી રીતે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાંથી પસાર થઈ સંસ્કૃત બનેલો આર્ય યુવાન ગૃહસ્થાશ્રમના પ્રવેશ માટે અધિકારી ગણાતો કે જેથી તે ભોગો ઉપર પ્રભુત્વ ધારણ કરી શકે અને વાસ્તવિક ભોગસુખને પ્રાપ્ત કરી શકે. આર્યોનો ઉદ્દેશ જીવને પ્રભુ બનાવવાનો હતો, પશુ બનાવવાનો નહિ. આર્યોનો ઉદ્દેશ મનુષ્યને સાચું ભોગસુખ માણી શકે તેવો બનાવવાનો હતો, ભોગવાસનામાં ડૂબી મરી સાચા ભોગસુખથી વંચિત રહી જાય તેવો બનાવવાનો નહિ. આર્યોનો ઉદ્દેશ મનુષ્યને ઈશ્વરત્વ પ્રાપ્ત કરાવવાનો હતો, ભિખારીપણું નહિ. પરન્તુ આર્યોના એ આદર્શો હાલના સમાજ પાસે રહ્યા નથી. માટીના વાસણમાં અમૃત રહી શકતું નથી. કૂતરાના શરીરમાં હાથીનો સ્વભાવ રહી શકતો નથી. હાલ તો લોલુપતા એટલી બધી વધી જાય છે કે જેણે ૩-૪ પેઢી સુધી ચાલે એટલો પૈસો બેંકમાં જમા કર્યો છે તેવા લોકો પણ કાળાં બજાર કરવાનું ચૂકતા નથી.

અને ભોગોમાં આસક્તિવાળો જીવ વિષયોમાં લોલુપ થતો જેમ જેમ નીચે ઊતરતો જાય છે તેમ તેમ તેનામાંથી ઉત્તમ ભોગો ભોગવવાની શક્તિ ઓછી થતી જાય છે ભોગોને પૂરેપૂરી માત્રામાં ગ્રહણ કરવાની શક્તિ પણ ક્ષીણ થતી જાય છે. કોઈ મીલમાલીકને નરસિંહરાવ અથવા ઉમાશંકરનાં કાવ્યો વાંચવા આપીએ અને કહીએ કે તે ઘણું જ રસિક અને આનંદ આપે તેવાં છે. પરન્તુ તેના આનંદને તે માણી શકશે નહિ, તેવા આનંદની પાત્રતા તેનામાં હોતી નથી. તેને તો લાખો અને કરોડોના આંકડાઓનો અને વેપારની ધમાલનો જ આનંદ સારો લાગે છે. કાગડાની આગળ આપણે દ્રાક્ષ અને માંસનો ટુકડો મૂકીએ તો તેને માંસથી જ સુખ થશે. જાજરૂની કુંડીના ખદબદતા કીડાઓવાળું પાણી આપણે ચોકખા પાણીમાં નાખીએ તો ચોકખા પાણીને લીધે તે કીડાઓ મરી જશે. તે કીડાઓને ગંદા પાણીથી જ સુખ મળે છે. કોઈ મીલમજુરને જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા વાંચવા આપીએ અને હાથામારુની વાતો વાંચવા આપીએ તો તેને હાથામારુની વાતોમાં જ રસ પડશે.

વળી ભોગ્ય પદાર્થોમાં સ્વાદની માત્રા પણ હીન ચેતનાવાળાઓ સમજી શકતા નથી.

આપણે કૂતરાને આઈસક્રીમ ખાવા આપીએ અને રોટલો ખાવા આપીએ તો પહેલા રોટલો ખાશે. માણસ આઈસક્રીમમાંથી જેટલા પ્રમાણમાં સ્વાદનો અનુભવ કરે છે તેટલો કૂતરું કરી શકતું નથી. ભેંસને મસાલેદાર પાન ખવડાવીએ પણ ખાણું કરતા તેને તેમાં વધારે સ્વાદ જણાતો નથી. ગધેડાને સાકર ભાવતી નથી ને જો તેના ખાવામાં આવે તો તે મરી જાય છે.

આવી રીતે વિષયવાસનામાં મૂઢ બનવાને લીધે અન્તરાત્માના પ્રકાશથી દૂર ગએલા જીવો કેટલી ભયાનક અધોગતિએ પહોંચે છે તે જોઈ શકાય છે. તો દરેક માણસની સૌથી પહેલી એ ફરજ છે કે તેણે વિવેકબુદ્ધિ ધારણ કરીને વિષયવાસનાના અંધારા કૂવામાંથી પોતાનો ઉદ્ધાર કરવો. તેવા માણસો જ પોતાના સાચા હિતેચ્છુ છે કે જેઓ પોતાને ભયંકર અધોગતિમાંથી બચાવી લે છે. અને તેઓ પોતાના મહાન શત્રુ છે કે જેઓ ઈન્દ્રિયોની ભોગવાસનાઓ માટે અને સ્ત્રી-પુત્રાદિ માટે વિષયો ભોગવવામાં લાગ્યા રહીને પોતાના આત્માને નીચ યોનિઓમાં લઈ જાય છે અને તેની પાસે નરક ભોગવાવે છે. ભગવાને ગીતામાં દરેક માણસને તેની પહેલી ફરજ આ જ બતાવી છે.

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत्
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः।

અને આ ફરજ જીવ જ્યારે માણસના શરીરમાં હોય ત્યારે જ બજાવી શકે છે. માણસના જ શરીરમાં

એવી સગવડ હોય છે કે જેથી તે વિષયોના સ્વરૂપનો, વાસનાના કારણનો અને પોતાના સ્વરૂપનો તેમજ ભગવાન અન્તર્યામીનો સ્થિર બુદ્ધિથી પૂરેપૂરો વિચાર કરી શકે અને સર્વાન્તર્યામી આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી, વાસનાગ્રસ્ત અનાત્મસ્વરૂપ જીવભાવથી મુક્ત થઈ શકે.

મનુષ્યશરીરમાં મસ્તકનો ભાગ કે જેમાં પાંચે જ્ઞાનેન્દ્રિયો (આંખ–કાન–નાક–જીભ–ચામડી) આવેલી છે. તે ઇન્દ્રિયોનાં સ્થાનોની ઉપર મગજનો ભાગ છે, તેમાં બુદ્ધિનું સ્થાન છે કે જે બુદ્ધિ અન્તરાત્માના પ્રકાશની મદદ મેળવી બધી ઇન્દ્રિયો જે જે જ્ઞાન મેળવી લાવે એ તેના સારા–ખોટાપણાનો દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિવેક કરી શકે છે અને અન્તરાત્મા સાથે પણ જોડાઈ જઈ શકે છે.

પશુપક્ષી વગેરેનાં શરીરો એટલી બધી વાસનાની ભૂખને લીધે બનેલાં હોય છે કે તેમનો ઉઝો હમેશાં ખાવા તરફ જ રહે છે તેથી તેમનાં મોઢાં પણ લાંબાં અને જમીન તરફ નીચાં થએલાં ઘડાયાં હોય છે. અને હાથની કે કશાની મદદ વગર સીધે સીધુ મોઢાથી જ જે મળે તે તરત જ ઊભાં ઊભાં પણ ખાઇ શકે છે. જ્યારે મનુષ્યશરીરમાં મોઢું નીચું ઢળેલું હોતું નથી, સમ ભાવમાં હોય છે અને તેથી બુદ્ધિ આજ્ઞા કરે છે ત્યારે હાથ તેના સેવક બની ખાવાનું લાવીને તેની અન્દર મૂકે છે પશુ વગેરેનાં શરીરોમાં બધી ઇન્દ્રિયવૃત્તિઓ (અધિગામી હોવાથી) ઇન્દ્રિયોના સ્વભાવ પ્રમાણે ફરી શકે છે તેમને બુદ્ધિના વિવેકજ્ઞાનને આધીન રહેવું પડતું નથી. એટલું યાદ રાખવું જોઇએ કે બુદ્ધિના વિવેકજ્ઞાનને અનુસર્યા વગર જે ઇન્દ્રિયોની ગતિ છે તે અધોગતિ છે. બુદ્ધિના વિવેકજ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્યા વગર ઇન્દ્રિયોની ગતિને અનુસરવાથી જીવ પશુ વગેરેનાં શરીરોમાં આવેલો હોય છે આથી પશુ વગેરેનાં શરીરોમાં બુદ્ધિનો ઉપયોગ ન હોવાથી બુદ્ધિને રહેવાનુ સ્થાન–મગજ તેઓમાં હોતુ નથી. અથવા નહિ જેવુ હોય છે

બીજી રીતે કહીએ તો જેને જે વસ્તુ મળી હોય તે વસ્તુનો ઉપયોગ કર્યા વગર તે વસ્તુને પાસે રાખી મૂકવાનો તેને અધિકાર નથી. અથવા તો તે વસ્તુ તેની પાસે રહી શકતી નથી. આ ઈશ્વરી નિયમ છે તેથી મનુષ્યને જે વિવેકજ્ઞાનવાળી બુદ્ધિ મળેલી હોય છે તેનો ઉપયોગ ન કરવાને લીધે તે બુદ્ધિ તેની પાસેથી સરી પડે છે. અને તેને લીધે જ તે પશુશરીરમાં આવે છે. તેથી પશુશરીરમાં તેની બુદ્ધિને રહેવાનુ સ્થાન રાખવામાં આવેલુ હોતુ નથી. તેમજ ભોગ્યોને લોલુપ ભાવથી ભોગવવાથી ભોગ્યોના સૌન્દર્યગ્રહણની–તત્ત્વ પરિજ્ઞાનની શક્તિ પણ બંધ થઇ જાય છે. તેથી પશુશરીરની ઇન્દ્રિયોમાં તીખુ, ખાટુ, ખારૂ, મધુર, કડવુ, તુરૂં વગેરે ષડ્ રસોને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ પણ બહુ જ ઓછી હોય છે આથી દરેક મનુષ્યનું એ કર્તવ્ય છે કે તેણે પોતાના શરીરમાં રહેલી દરેક શક્તિઓનો વિકાસ કરી તેમને સદુપયોગમાં લેવી. એક મનુષ્યશરીર જ એવું છે કે જેમાં રહેલો જીવ પોતાની વિવેકશક્તિથી એક નહિ તો બે ચાર જન્મોમાં પણ ખંતથી પ્રયત્ન કરે તો સંપૂર્ણ વાસનાઓથી મુક્ત થઇ સર્વાન્તર્યામી પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી શકે. આવા સાધકને દરેક ક્ષણે દરેક બાબતમાં એ વિચારવાનું હોય છે કે મને આવી કામના–આવી ઇચ્છા શાથી છે હું આમ શાથી કરૂ છુ. ઇચ્છેલી વસ્તુ મળ્યાથી મને શું સુખ થશે. અમુક ઇચ્છેલી વસ્તુ મને મળે તેમાં હું સુખ શા માટે માનું છુ. હુ જેને સુખ માનુ છું તે સાચું સુખ છે કે નહિ. તેનાથી શરીરને સુખ થાય છે કે મને ? તેનાથી ઇન્દ્રિયોને સુખ થાય છે કે મને ? તેનાથી મનને સુખ થાય છે કે મને ? શરીર, ઇન્દ્રિયો અને મનને તે વસ્તુથી સુખ થાય છે એમ હું શા માટે માનવા લઉ છુ ? સુખ મારામાં રહે છે કે પદાર્થોમાં ? આવી રીતે દરેક ઘટનાઓ કે જે આપણી નજર તળેથી પસાર થતી હોય તેમનું બરાબર નિરીક્ષણ કરવુ–તેમને બરાબર તપાસવા અને તે ઉપરથી બરાબર નિર્ણય બાંધવો, અને નિર્ણય બાંધનાર કોણ છે અને તે કેટલી સમજણથી નિર્ણય બાંધે છે તે જોવુ તેમજ નિર્ણય જોનાર બરાબર જુએ છે કે કોઈ જગાએ ભૂલ થાય છે અથવા ભૂલ રહી જવાનો સંભવ છે કે નહિ તેનો ખૂબ શાંતિથી સાવધાન થઇ અન્તરાત્મા પાસે જવાબ માગવો. આમ કરવાથી ભગવાન અન્તર્યામી જીવની આગળ પોતાનુ સ્વરૂપ પ્રકાશિત કરશે અને છેવટે જીવને પોતામાં સમાવી લેશે. **यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनु स्वाम् ।**

પરન્તુ જે લોકો મનુષ્ય તરીકે મળેલી વિવેકશક્તિનો ઉપયોગ ન કરતાં અવિચારી પણે આંધળી બુદ્ધિથી ગ્રસાએલે જ રાખશે, તો પશુના ને તેમના

સ્વભાવમાં કાંઈ ફરક રહેશે નહિં અને આંધળાની પાછળ જતાં ઊંડે કૂવામાં જ પડશે

असूर्या नाम ते लोका अन्धेन तमसावृता
तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्महनो जनाः।

માટે મનુષ્યોએ જાગ્રત રહી આંખો ઉઘાડી રાખી મનુષ્યજન્મને, સાર્થક બનાવવો પણ જો મનુષ્યશરીરનો દુરુપયોગ કરી મનુષ્યશરીરથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયા મનુષ્યશરીરની લાયકાત ગુમાવી બેઠા તો પછી અધકારમય-પાપમય-દુઃખમય યોનિઓમાં અનંતકાળ સુધી દુઃખડાનું વહોરી લેશો.

इह चेदवेदीत् सत्यमस्ति
न चेदिहावेदीन्महती विनष्टि।

આર્યોએ મોક્ષપુરુષાર્થની સિદ્ધિ મનુષ્યથી જ બતાવી છે.

ઘણાં હાલના સંસારી લોકો મોક્ષ પામવાથી ગભરાય છે. તેમને લાગે છે કે સંસારમાં તો દુઃખમિશ્રિત સુખ થોડું પણ છે, જ્યારે મોક્ષમાં તો બિલકુલ સુખ દેખાતું જ નથી, તેમાં સારું સારું ખાવાનું કે પહેરવા ઓઢવાનું કંઈ જ નથી વળી જો વૈકુંઠમાં જઈએ તો તેમાં પણ ભગવાનની તાબેદારી હોઈ તો રહેવું જ પડે તેમની મર્યાદા રાખવી પડે, અમે તેમ બોલાય નહિં, અમે તેમ વર્તાય નાહ આખો દિવસ ભગવાનની પૂંછડી પકડીને બેસી રહેવું પડે, વળી આપણા કરતાં જેમની ભક્તિ વધારે જમા થએલી હોય તેવા ભક્તો આગળ આપણું માન રહે નહિ આના કરતાં તો આપણે છીએ ત્યાંના ત્યાં શું ખોટા છીએ ! માટે 'ભેંત કરવાતિયા, તે ફરી પાછા ગોખીના ગોખી.'

પરન્તુ આમ નથી. મોક્ષ અને વૈકુંઠ કંઈ જુદા નથી. આપણે સંસારથી મોક્ષ પામીએ છીએ પરન્તુ સંસાર આપણાથી મોક્ષ પામતો નથી. સંસાર તો મુક્ત આત્માના આધારે જ જીવન ધારણ કરી રહ્યો હોય એ तमेव भान्तमनुभाति सर्वम् સર્વ જીવોમાં અન્તર્યામી રૂપે જે મુક્ત આત્મા રહેલો છે, તે જ સર્વ ભોગ્ય પદાર્થોને સર્વે જીવોને આપે છે, અને તે વડે જીવો જે સુખ અનુભવે છે તે આ અન્તરાત્મામાં જ જાયને સમાઈ જાય છે એવું કોઈ પણ સુખ નથી કે જેનો સંબંધ અન્તરાત્મા સાથે ન હોય. સંસારમાં જેટલાં સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તે બધાં આ અપમાંથી આવીને મળે છે, અને એ આનન્દમય આત્માના સુખનો એક અંશ બધા જીવો અનુભવી રહ્યા છે. सर्वाणि भूतान्यस्य मात्रामुपजीवन्ति।

સર્વના અન્તરમાં એકરૂપે વ્યાપી રહેલ અન્તરાત્માના સ્વરૂપનું વિસ્તૃત વર્ણન આવતા અંકમાં આપવામાં આવશે આ લેખનો વિષય એટલો જ છે કે આત્મસ્વરૂપથી વિમુખ થઈ ભોગોમાં જ આસક્ત રહેવાથી શું હાનિ છે અને દરેક માણસે આત્મવિકાસ શા માટે પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ

જે મનુષ્યો વિષયોમાં અત્યન્ત આસક્ત થઈ દઢતાપૂર્વક હું-મારું માની, પોતાના વગર બધું બધું જ રહેવાનું છે એવું અભિમાન લઈ પટલાઈના વ્યવહારમાં લાગેલા રહે છે તેમને ગમે તેવો ઊંચો ઉપદેશ હોય તો પણ સહેજ પણ આંખ ઉઘાડી શકતો નથી. વ્યવહારથી સહેજ પણ ઊંચું જોવાનો વખત આવતાં તેમને અમુંઝણ આવવા માંડે છે. જેવી રીતે જહાજના કીડા ચોકખા પાણીમાં મુંઝાઈ જાય છે તેવી રીતે આવા લોકોને ભગવાનની વાતો કરતાં તેમની બધી સંપત્તિ નાશ પામતી હોય તેવું લાગવા માંડે છે આવાઓનો ઉદ્ધાર અનેક જન્મોને પણ થવો મુશ્કેલ હોય છે

હું ઉનાળાની રજાઓમાં વતન જવાનો હતો. મેં પહેલેથી માની મા ઉપર પત્ર લખ્યો હતો કે, 'હું પંદર દિવસ પછી ઘેર આવવાનો છું. તું મારી મા થઈ છે તેથી મને એવી લાગણી રહે છે કે તું 'તું કોણ છે' તે સમજી તારું કલ્યાણ કરે તો સારું હું આવીશ ત્યારે તને ગીતા વાંચી તેનું જ્ઞાન સમજાવીશ. મારા પિતા આત્મજ્ઞાનમાં આગળ ગએલા હતા તેથી મને તેમની ચીંતા રહે છે કે તે શ્રેયના માર્ગમાં ગયા હશે, પરન્તુ તારી મને ચિંતા રહે છે કે તું વહેવારમાં ખૂબ બંધાએલી છે ને તેથી સહેજ પણ ઊંચું જોઈ શકતી નથી. તેથી આ વખતે મારે તને ભગવાન તરફ ઊંચું જોતાં શીખવવાનું છે નહિ તો તું ભગવાનથી દૂર ને દૂર નીચે ઉતરતી જઈશ. ઇત્યાદિ'

મારો પત્ર ઘેર પહોંચ્યો. મારી માએ વાંચ્યો અને બીજા કુટુમ્બીઓએ પણ વાંચ્યો. તેમને લાગ્યું કે હવે છોકરો વહેવારનાં કામ બરાબર કરી શકશે નહિ.

કેટલાક ઘેરાં મારી માને સીધાનં કહવા લાગ્યાં કે 'તમને ખબર નથી કે 'તું' કોણ છે!' તમને કહ્યું

જોતાં નથી આવડતું ? અમને તો કોઇને ઊંઘું જોતા શીખવાડવું પડતું નથી.' વગેરે.

અને હું ઘેર ગયો અને ૨૦ દિવસ ઘેર રહ્યો પણ એક પણ દિવસે તેને મારો ઉપદેશ સાંભળવાનો એક કલાકનો પણ વખત મળ્યો નહિં તે તેના વહેવારના ફંદા ભજવવાની કુશળતામાં જ ફસાતી હતી. અને જ્યારે તે નવરી થઇને બેસતી ને હું કંઇ કહેવાનું શરૂ કરતો ત્યારે તેને તરત જ યાદ આવી જતું કે અમુક કામ કરવાનું રહી જાય છે. કોઇ વાર જ્યારે રાત્રે હું ભગવાન વિષે કહું ત્યારે તેને એ ખ્યાલ આવી જતો કે ઊંઘવાનો ટાઇમ બગડે છે સવારે ઘણાં કામ કરવાના છે તો વહેલું ઊઠાશે નહિ. જ્યારે હું વારંવાર ભગવાનને માટે ટકોર ટકોર કરતો ત્યારે તેણે કહેલું કે 'ભગવાન હશે તો ક્યાં નાસી જવાનો છે ? વખત આવશે એટલે તેને પણ ભજીશું.'

આવી રીતે જેઓ ભગવાનથી નાસતાં ફરે છે તેઓને માટે ભગવાન પણ નાસી જાય છે.

માટે હે ધીર પુરુષો ! હે સમજુ મનુષ્યો ! તમે તમારી પાસેની બધી વસ્તુઓને ગુમાવવી પડે તો ભલે ગુમાવજો, પરન્તુ સર્વ વસ્તુઓના સર્જનહાર અને જેને લીધે બધી વસ્તુઓનું અસ્તિત્વ રહે છે તેવા ભગવાનને મેળવવા છોડશો નહિ. નહિં તો ભગવાનને છોડીને તમે ગમે તેટલું મેળવશો તો ય તમે આ સંસાર-સંગ્રામમાં જીતી શકશો નહિ. દુર્યોધને ભગવાનને છોડીને ભગવાનનું બધું બળ લીધું છતાં તેનો વિનાશ થયો અને અર્જુન યુદ્ધમાં નિષ્ક્રિય રહેનારા એવા પણ ભગવાનને મેળવી વિજયી થયો. ૐ

સત્સંગનું બળ

લે. શ્રી હીરાલાલ ર. ઠક્કર, એમ એ

વૈશાખ શુદ ચૌદશના આજના પવિત્ર દિવસે પરમાત્માએ નૃસિંહ (અર્ધનર અને અર્ધસિંહ) સ્વરૂપે સંધ્યાકાળે સ્તંભમાંથી પ્રકટ થઇ પશુબળાત્મક સત્તાથી ઉન્મત્ત થઇ પરમભાગવત ભક્તરાજનો અતિ દ્રોહ કરનાર હિરણ્યકશિપુનો વધ કર્યો, અને પ્રહ્લાદનું સંરક્ષણ કર્યું છે. આ પૌરાણિક આખ્યાયિકાથી હિન્દુજનતા સુપરિચિત છે

આ નૃસિંહજયંતી બુદ્ધ ભગવાન, શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય, શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય કે ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની જયંતીઓ માફક ઐતિહાસિક નથી આપણા ઇતિહાસકારો તેને અમુક સંવત્સરમાં મૂકી ચોક્કસ કાલનિર્ણય કરી શકે તેમ નથી તેથી આ જયંતીનો વિચાર આપણે ઇતિહાસને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી વિચારીએ ઐતિહાસિક ન હોવા છતાં પણ આવી પૌરાણિક કથાની કિંમત અને તેની અંદર રહેલ ગૂઢ સત્ય કોઇપણ રીતે ઓછું અવાસ્તવ તથા પ્રેરક નથી. હરિશ્ચંદ્રનું આખ્યાન ને ભક્તરાજ પ્રહ્લાદનું ચરિત્ર આજે પણ આપણને સત્યના આગ્રહ માટે કોઇપણ ભોગ અને બલિદાન આપી મરી ફીટવાની તમન્ના પ્રેરે છે.

ઉપરોક્ત નૃસિંહાવતારની આખીયે કથા રસમય, સુંદર અને મધુર ભાષામાં ભાગવત પુરાણના સાતમા સ્કંધના પહેલા દશ અધ્યાયમાં વર્ણવેલી છે. આ આખ્યાનમાંથી ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવા તથા જેમાંથી આપણે કેટલાક સનાતન આધ્યાત્મિક સત્યો તથા સિદ્ધાંતો તારવી શકીએ તેવા પ્રસંગો પર જરા ઊંડું મનન કરીશું

(૧) હિરણ્યકશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ એ બન્ને ભાઇઓ પૂર્વજન્મમાં ભગવાનના વૈકુંઠ ધામમાં જયવિજય નામના દ્વારપાલ હતા. તેમણે બાળબ્રહ્મચારી પરમ ભાગવત સનકાદિ ભક્તોનું અવિનયથી અને ઉદ્ધતાઇથી અપમાન કર્યું, તેથી તે ભક્તોએ શાપ આપ્યો કે; 'તમે આવા વૈકુંઠ લોક જેવા દિવ્ય ધામમાં રહેવા પાત્ર નથી' ભગવાને પણ આ શાપ મંજુર રાખ્યો. જો કે પાછળથી પતિતપાવન ભક્તવત્સલ ભગવાને શાપ હળવો કર્યો અને આશ્વાસન આપ્યું કે 'વેરભાવથી મારૂં સતત સ્મરણ કરી ત્રણ જન્મ પછી પુન આ ધામને પામશો' હવે આ આખ્યાયિકામાંથી ક્યાં સનાતન સત્યો આપણે શીખવાનાં છે ? જય-વિજય વૈકુંઠધામ જેવા શુભ દેશકાલ(વાતાવરણ)માં હોવા છતાં ક્રિયા અશુભ કરી સંતો પ્રત્યે અવિનય અને

ઉદ્ધતાઇ બનાવ્યાં—તો પૂર્વના શુભ સંસ્કાર તથા સારા વાતાવરણની અસર ભુંસાઈ ગઈ અને પતન થયું. આથી ઊલટું પ્રહ્‌લાદ આસુરી વાતાવરણમાં ઉછર્યા પણ એક સમર્થ ભગવદ્‌ભક્ત નારદજીનો 'સત્સંગ' ગર્ભાવસ્થામાંથી થયો. તો દેશકાલાદિ (Environment) અશુભ હતાં તો પણ નડી શક્યાં નહિ. આ સત્ય ભગવાન શ્રી સહજાનંદ સ્વામીએ પોતાના વચનામૃતમાં બહુ સુંદર મનનીય શબ્દોમાં ઉપદેશ્યું

"દેશકાળાદિક જે આઠ (દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ, શાસ્ત્ર, મંત્ર, ધ્યાન અને દીક્ષા) છે તેમાં જેવું પૂર્વ સંસ્કારમાં જોર છે તેવું જ એક એકમાં છે. માટે જ્યારે એનો યોગ થાય ત્યારે જરૂર બંધન થાય છે અને પૂર્વના સંસ્કારનું જોર રહેવા દેતા નથી અને સંસ્કારમાં લખ્યું એટલું જ સુકૃત કે દુષ્કૃત થાય તો વેદ, શાસ્ત્ર ને પુરાણને વિષે વિધિનિષેધના જે ભેદ કહ્યા છે કે આ કરવું ને આ ન કરવું તે સર્વ ખોટું થઈ જાય પરન્તુ મોટાના કરેલા શાસ્ત્રો ખોટાં થાય જ નહિ અને જય વિજય હતા તેણે જો અયોગ્ય ક્રિયા કરી તો જે ઠેકાણે કાલ કર્મ અને માયા નથી એવું જે ભગવાનનું ધામ ત્યાંથી પડી ગયા અને જો નારદજીને રાજી કર્યા તો પ્રહ્‌લાદને દેશકાળાદિક અશુભ હતા તો પણ નડી શક્યાં નહિ અને જો સનકાદિકને કોપાયમાન કર્યા તો દેશ કાળાદિક શુભ હતાં તો પણ જયવિજય પડી ગયા માટે જેણે કલ્યાણને ઇચ્છે તેણે તો જેમ મોટા પુરુષ રાજી થાય તેમ કરવું અને મોટા પુરુષ પણ ત્યારે રાજી થાય જ્યારે કોઈ પ્રકારે અંતરમાં મલિન વાસના ન રહે . .અને અમારાથી તો એક ગરીબ પણ દુખાયો હોય તો અમારા અંતરમાં એવો વિચાર આવે છે જે 'ભગવાન સર્વાન્તર્યામી છે તે એક ઠેકાણે રહીને સર્વેના અંતરને જાણે છે માટે જેને અમે દુખવ્યો તેના જ અંતરમાં વિરાજમાન હશે. ત્યારે અમે ભગવાનનો અપરાધ કર્યો, એમ જાણીને તેને પગે લાગીને તેને કાંઈક જોઈતું હોય તે આપીએ પણ જે પ્રકારે તે રાજી થાય તેમ કરીએ છીએ.' (વચ ગ. મ. પ્ર. ૨૭)

ઉપરોક્ત વિધાન પરથી કોઈને શંકા થાય કે "યદ્‌ગત્વા ન નિવર્તન્તે તદ્‌ધામ પરમં મમ" (જેને પામીને પુનરાવર્તન થતું નથી એવું મારું પરમધામ છે) એમ જે ગીતાજીમાં કહ્યું છે તે શું આ જયવિજયની આખ્યાયિકાથી ખોટું નથી પડતું? આ શંકાનું સમાધાન પણ આપણે ભગવાન શ્રી સહજાનંદસ્વામીના વચનામૃતમાંથી મેળવીશું પોતે કહે છે "જય વિજય પડયા એ તો ભગવાને પોતાના સંતનો મહિમા દેખાડવા સારૂ પાડયા. જે 'સનકાદિક જેવા સંતનો દ્રોહ કરે તો વૈકુંઠાદિક જેવા ધામને પામ્યો હોય તો પણ પડી જાય છે.' અને જયવિજય તો પાછા ત્રીજે જન્મે ભગવાનના વૈકુંઠ ધામમાં પહોંચ્યા માટે એ કાંઇ પડયા ન કહેવાય એ તો ભગવાનની ઇચ્છાએ થયું. અને પડયો તો તે કહેવાય કે જેને પાછો ભગવાનનો સમ્બન્ધ જ ન રહે .. અને જે પડે છે તે તો આધુનિક અપક્વ ભક્ત હોય, તે સાધનકાળમાંથી જ પડે છે, તે તો યોગભ્રષ્ટ કહેવાય પણ વૈરાગ્ય, આત્મનિષ્ઠા, ભગવાનની ભક્તિ અને બ્રહ્મચર્યાદિક જે ધર્મ તેણે કરીને જે સિદ્ધ થાય જેવા શ્વેત દ્વીપને વિષે મુક્ત છે તે સરખા છે તે તો કોઈ કાળે પડતા નથી." (વચ. સાર. પ્ર ૧૪)

(૨) હિરણ્યકશિપુએ કેવળ તપના પ્રભાવથી બ્રહ્માને પ્રસન્ન કરી પશુબળની પરાકાષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી હતી તેણે જ્યારે "વેર વિનાના સંત અને મહાત્મા" એવા પોતાના પુત્ર પ્રહ્‌લાદનો દ્રોહ કર્યો ત્યારે તેનો વિનાશ થયો. પશુબળની પરાકાષ્ઠા પામેલ વ્યક્તિ કે રાજકીય સત્તા જ્યાં આધ્યાત્મિક બળો સાથે અથડામણમાં આવે છે ત્યારે હમેશાં આધ્યાત્મિક બળનો જ વિજય થાય છે. એ સનાતન સિદ્ધાંતને ભાગવતકાર આ આખ્યાનદ્વારા પોકારીને ઉપદેશે છે

(૩) હિરણ્યકશિપુ જેવા રાક્ષસકુળમાં પ્રાતઃસ્મરણીય ભક્તરાજ પ્રહ્‌લાદ કેવી રીતે પાક્યા? કાદવમાં કમળ કેવું? શું આ આશ્ચર્યકારક નથી? પિતાના ગુણો પુત્રમાં ઊતરી આવે છે એ સામાન્ય સિદ્ધાંત અહિ કેવી રીતે ખોટો થયો? ભાગવતકારે આ સમસ્યાનો ઉકેલ આપ્યો છે આસુર સંપત્માં પણ દૈવી સંપત્નો જન્મ થવો એ "સત્સંગ"ના ગર્ભમાં સિંચેલા સંસ્કારોને આભારી છે પ્રહ્‌લાદનાં માતાએ ગર્ભાવસ્થામાં દેવર્ષિ નારદજીના રક્ષણ નીચે રહી તેમનો 'સત્સંગ' ગ્રહણ કર્યો ને ગર્ભમાં રહેલ પ્રહ્‌લાદે, આ સંસ્કારો સારી રીતે પચાવ્યા ને પરિણામે જન્મ્યા ત્યારથી જ "રામનામ"નું રટણ થઈ ગયું. એટલું જ

નહિ પણ 'આસુરી વિદ્યા' અર્થ-કામની તાલીમ જે તેમના વિદ્યાગુરુએ ઘણા પ્રયત્નથી આપવા માંડી પણ તે ગળે ઊતરી જ નહિ. ઉલટું શાળાના અન્ય બાળકોને પણ ઉપરોક્ત 'રામનામ'નો રંગ લગાડયો આ છે "સત્સંગ"નો પ્રતાપ કે જે પ્રતાપથી પારધીના વાલ્મીકિ ઋષિ થયા, દાસીપુત્રમાંથી દેવર્ષિ નારદ થયા અને હિરણ્યકશિપુ જેવા અસુરને ત્યાં પણ નિષ્કામ ભક્ત પ્રહ્લાદ પાક્યા. બાળકેળવણી અને સ્ત્રી-કેળવણીનું સુકાન જેના હાથમાં છે એવા આપણા કેળવણી-કારોને આ પૌરાણિક આખ્યાનોમાંથી ઘણું શીખવાનું છે. આપણે જો પ્રજાનો ઉચ્ચજીવન માટે માનસ પલટો કરવો હોય, નવી પ્રજામાં આધ્યાત્મિક જીવન-સત્ત્વનો આગ્રહ દઢ કરવો હોય તો "નારદજી" જેવા અવિરત ભ્રમણ કરી સર્વેને આધ્યાત્મિક જીવનના સંસ્કાર આપનાર ગુરુઓ-શિક્ષકો કેળવણીક્ષેત્રમાં યોજવા પડશે. અને તેમણે કેળવણીની શરૂઆત ક્યારથી કરવી પડશે? ત્રણ ચાર વર્ષની ઉમરથી નહિ પણ બાળક ગર્ભમાં હોય ત્યારથી જ. આ ઉપરાંત માતાએ પણ 'દાતા, ભક્ત કે શૂર' સંતાનોને જન્મ આપવા માટે કેવું જીવન જીવવું જોઈએ તે પ્રહ્લાદની માતાના દષ્ટાંતથી સમજી શકાશે. તે અસુરપત્ની હોવા છતાં દેવર્ષિ નારદના રક્ષણ અને સત્સંગમાં (તેમના પતિની ગેરહાજરીમાં) સમજીવરથામાં રહ્યાં તો પ્રહ્લાદ જેવા ભક્તરાજનાં માતા થવા ભાગ્યશાળી થયાં.

(૪) ભક્તરાજ પ્રહ્લાદની પરમાત્મામાં અડગ શ્રદ્ધા-દઢ ટેક હતી કે 'મારો રામ અણુ અણુ પ્રત્યે છે તપાવેલ થાંભલામાં પણ છે જ' આ પણ એક વિરલ આત્મશ્રદ્ધા છે જ્યારે તેમના પિતાએ તેમને મારી નાખવા સામ, દામ, દંડ અને ભેદ એમ બધા જ પ્રયત્નો અજમાવ્યા છતાં પણ પ્રહ્લાદ સહેજ પણ ડગી નહિ, ત્યારે તેમના રક્ષણ માટે જડ સ્તંભમાંથી પરમાત્મા પ્રગટ થયા ને પશુબળનો નાશ કરી પ્રહ્લાદનું પરિત્રાણ કર્યું. પ્રહ્લાદ જેવા આગ સત્યાગ્રહી થઈ જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં જો આપણે અન્યાય ને પાપ સામે ઝઝુમીએ તો સત્યસ્વરૂપ પરમાત્મા દુનિયામાંથી આસુરી બળોનો નાશ કરી આપણું સંરક્ષણ જરૂર કરે "God helps those who help themselves"

(૫) અને પ્રહ્લાદ પણ વણિક વૃત્તિના પ્રાકૃત ભક્ત ન હતા પણ ગીતાજીમાં કહેલ જ્ઞાની, નિષ્કામ ભક્ત હતા આ પ્રમાણે તેમની નૃસિંહજી પ્રત્યેની પ્રાર્થના પરથી સમજી શકીએ છીએ. આ રહી તે પ્રાર્થનાઃ "હે અજીત! અત્યત ભયંકર એવા જે તમે તેના આ રૂપથી હું ડરતો નથી, પરંતુ હે કૃપાવત્સલ! અસત્ય તથા ઉગ્ર એવા સંસારચક્રના દુખથી હું ભય પામુ છું માટે હે ભેષ્ઠ સુદર, આપ પ્રસન્ન થઈને, મોક્ષ-રૂપ તથા શરણરૂપ તમારા ચરણકમળમાં મને ક્યારે બોલાવશો!" (ભાગ. સપ્ત સ્કંધ. અ. ૯ શ્લો. ૧૬)

વળી જ્યારે પ્રહ્લાદને "વર" માગવાનું નૃસિંહજી કહે છે ત્યારે નિષ્કામ ભક્તને છાજે તેવા શબ્દો ઉચ્ચારે છે કે "તમે મને માગેલો 'વર' આપતા હો તો હું તમારી પાસેથી માગી લઉં છું કે "મારા હૃદયમાં કોઈ દિવસ કામનાનો અંકુર ફૂટે નહિ તેવું કરો. કારણ કે કામનાની ઉત્પત્તિથી ઇંદ્રિયો, મન, પ્રાણ આત્મા, ધર્મ, ધૈર્ય, બુદ્ધિ, લજ્જા, લક્ષ્મી, તેજ, સ્મૃતિ, તથા સત્ય નાશ પામે છે મનુષ્ય જ્યારે મનમાં સ્થિર થઈને રહેલી કામનાઓનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે જ હે કમલનયન, તે પરમાત્મારૂપ થાય છે."

(ભાગ. સપ્ત. સ્કંધ અ. ૧૦ શ્લોક ૯)

બુદ્ધ ભગવાન તૃષ્ણાને ઉન્મૂલ કરવાનો જે પ્રાથમિક ઉપદેશ આપે છે તે જ સિદ્ધાંત ભાગવત ધર્મમાં પણ મુખ્ય પ્રાણરૂપે છે ભારતીય ધર્મોની ભિન્નતામાં કેવી ઊંડી એકતાનો સમન્વય રહેલો છે!

અંતમાં ભક્તરાજ પ્રહ્લાદના જીવનની પ્રશંસા ભગવાન શ્રી સહજાનંદ સ્વામી પોતાના વચનામૃતમાં જે શબ્દોમાં કરે છે તે ટાંકી આ લઘુ લેખ સમાપ્ત કરીશું. આ રહ્યા ને માનનીય શબ્દો. "પ્રહ્લાદ જે તે નૃસિંહજી પ્રત્યે બોલ્યા જે 'હે મહારાજ! હું આ તમારા વિકરાળ રૂપથી નથી બીતો ને તમે જે મારી રક્ષા કરી તેને હું રક્ષા નથી માનતો. ને તમે જ્યારે મારા ઇંદ્રિયોરૂપ શત્રુના ગણથી રક્ષા કરશો ત્યારે હું રક્ષા માનીશ.' માટે જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે દેહિક રક્ષા ભગવાન કરે તેણે કરીને હર્ષ ન પામે ને રક્ષા ન કરે તેણે કરીને શોક ન કરે ને અલમસ્ત થકો ભગવાનને ભજે." (વચનામૃત લોયા પ્રકરણ ૩)

અધ્યાત્મ ભાગવત

લે. સ્વામીશ્રી માધવતીર્થજી

[ગતાંક પૃષ્ઠ ૩૭૬ થી ચાલુ]

પ્રહ્લાદનો સત્યાગ્રહ

પરીક્ષિત રાજાનો મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે જો ભગવાન દેવોના હૃદયમાં છે અને દૈત્યોના હૃદયમાં પણ છે તો દેવોને મદદ આપીને દૈત્યોને કેમ મરાવે છે? એટલે જગતમાં બધુ એક સત્તાથી ચાલે છે કે જગતમાં ઘણી સત્તા છે? આ પ્રશ્નના જવાબમા હિરણ્યકશિપુ અને પ્રહ્લાદની કથા શરૂ થયેલ છે. જગતમાં મુખ્ય સત્તા બ્રહ્મની એટલે ભગવાનની છે, તે સત્તા પ્રપંચમાં પ્રતીત થતી ન જોઈએ પરંતુ અજ્ઞાનથી બ્રહ્મ અને પ્રપંચનુ તાદાત્મ્ય જ્યારે થાય ત્યારે તે સત્તાનો ભેદ પ્રતીત થતો નથી, તેથી કામ વખતે કામનુ જ્ઞાન પ્રમાણ થઈ જાય છે, ક્રોધ વખતે ક્રોધનું જ્ઞાન પ્રમાણ થઈ જાય છે અને લોભ વખતે લોભનુ જ્ઞાન પ્રમાણ થઈ જાય છે, પણ તે પ્રમાણનો બીજી દશામાં બાધ થઈ જાય છે તેથી તે સાચું પ્રમાણ નથી. સાચા પ્રમાણ માટે સાચુ જ્ઞાન જોઈએ સાચુ જ્ઞાન કોને કહેવુ તે હવે પ્રહ્લાદની કેળવણી ઉપરથી ખબર પડશે. પ્રહ્લાદનું પ્રારબ્ધ એવું સરસ હતુ કે કેટલુંક સાચું જ્ઞાન તેને નારદજી તરફથી(ગર્ભમાં હતા ત્યારે) મળ્યુ હતું

છીપમાં જ્યારે રૂપાનો અધ્યાસ હોય તે વખતે છીપનું જ્ઞાન થાય નહિ. તેવી જ રીતે જ્યારે બ્રહ્મમાં જગતનો અધ્યાસ હોય ત્યારે બ્રહ્મનુ જ્ઞાન થાય નહિ છીપનું જ્ઞાન અને રૂપાનું જ્ઞાન એવા બે પ્રકારના જ્ઞાનની સામગ્રી પણ પ્રતિબંધરૂપ છે એટલે બ્રહ્મ જ્ઞાન અને જગતનું જ્ઞાન એવા બે પ્રકારના જ્ઞાનની સામગ્રી પણ પ્રતિબંધક છે રૂપા વિગેરેનો અભ્યાસ વિશેષ જ્ઞાનથી પ્રતિબદ્ધ છે. સિદ્ધાંતમાં જગતનુ વિશેષ જ્ઞાન બ્રહ્મનું જ્ઞાન લેવા દેતુ નથી એ જ પ્રમાતાનુ મિથ્યા જ્ઞાન છે તેથી એવુ જ્ઞાન નિશાળમાં લેવા માટે હવે પ્રહ્લાદ ના પાડશે. હાલમાં કોઈ વિદ્યાર્થીઓ જગતનુ (દ્વૈતમૂલક જ્ઞાન) લેવા માટે ના પાડતા નથી.

યુધિષ્ઠિર રાજાએ નારદજીને એવો પ્રશ્ન પૂછેલ છે કે મારા યજ્ઞ વખતે ભરસભામાં શિશુપાલે શ્રી કૃષ્ણને ગાળો દીધી છતાં ભગવાને તેને કેમ સદ્ગતિ આપી તે મને સમજાતું નથી તેના જવાબમાં નારદજી કહે છે કે ભગવાનની અંદર સમ–વિષમ ભાવ નથી. તે વાત પ્રહ્લાદના દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ કરવા માટે કહે છે કે અસુરોએ શુક્રાચાર્યજીને પોતાના પુરોહિત બનાવ્યા હતા. તેના પુત્રો ષણ્ડ અને અમર્ક હિરણ્યકશિપુની પાસે રહેતા હતા. તે બન્ને પ્રહ્લાદને અને બીજા અસુર બાળકોને રાજનીતિ વગેરે શીખવતા હતા ગુરુજી જેવો પાઠ શીખવતા હતા તે પાઠ પ્રહ્લાદ બરાબર સાંભળતા હતા પણ

न साधु मनसा मेने स्वपरासद्ग्रहाश्रयम् ७–५–२

જે પાઠમાં એવું આવે કે આ આપણું છે અને આ બીજાનું છે તે ભાવ અસદ્ આગ્રહથી યુક્ત હોવાથી પ્રહ્લાદને તે પાઠ સાચો લાગતો નહોતો. અહીં "અસદ્ આગ્રહ" એ શબ્દ વપરેલ છે, તેથી ઉલટા શબ્દો કરીએ તો જે શિક્ષણમાં આ મારૂ અને આ બીજાનું એવું ન આવે તેને સદાગ્રહ અથવા સત્યાગ્રહ કહી શકાય. આ જગ્યાએ આપણને સત્યાગ્રહનો સાચો અર્થ મળી શકે છે. મ. ગાંધીજીએ જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકામા સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો ત્યારે તેમણે લોકોને એમ કહેલ હતુ કે આપણે પ્રહ્લાદ અને સુધન્વાના જેવો સત્યાગ્રહ કરવો જોઈએ, પણ પ્રહ્લાદના સત્યાગ્રહમાં અને હાલના સત્યાગ્રહમાં ઘણો ફેર છે હાલના સત્યાગ્રહી જે જ્ઞાનથી આ મારૂ અને આ બીજાનું એવુ જણાય તેવું જ્ઞાન લેવાની ના પાડતા નથી. કેટલાક વર્ષો પહેલાં પંડિત જવાહરલાલના પિતા મોતીલાલ નહેરુએ મ. ગાંધીજીને કહ્યું હતું કે "તમે સત્યની વ્યાખ્યા કરવાનું ટાળો છો, સત્ય શું છે તે હજુ કોઈ બરાબર સમજતી શકેલ નથી." મ ગાંધીજી પણ પોતાના સત્યાગ્રહને Experiments with truth કહે છે. એટલે સત્ય બાબત તે હજુ પ્રયોગ કરે છે. નોઆખલીના અત્યાચાર જોઈને તેમણે એમ પણ કહ્યું હતું કે મેં જે સત્ય અહિંસાનો આદર્શ રાખી

આવ્યા અને આટલા પ્રયોગો કર્યા તે સત્ય જાણે કે મારી પાસેથી ખસી જતું હોય તેવું લાગે છે પ્રહ્લાદની આ કથામાં સત્યના પ્રયોગ નથી પણ સત્યમાં નિષ્ઠા છે આવા સત્યનો આગ્રહ રહે તો જગતમાં માત્ર એક જ સત્તા છે એવુ લાગ્યા કરે.

એક દિવસે હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્લાદને પાસે બોલાવીને પૂછ્યુ કે "બેટા, તને કયુ જીવન સારું લાગે છે? પ્રહ્લાદ જવાબમાં કહે છે કે —

तत्साधु मन्येऽसुरवर्य देहिनां
सदा समुद्विग्नधियामसद्ग्रहात्
हित्वात्मपातं गृहमन्धकूपं
वनं गतो यद्धरिमाश्रयेत ॥७–५५॥

અર્થ—હું તો મમતા રૂપી અસત્ આગ્રહથી જેની બુદ્ધિ સદા ઉદ્વિગ્ન રહે છે તે પ્રાણીઓને જો કલ્યાણ જોઈતુ હોય તો આત્મપતનના હેતુભૂત જે આ ઘરરૂપી અંધારો કુવો છે તેનો ત્યાગ કરી વનમાં જઈ શ્રીહરિનો આશ્રય લેવો જોઈએ

એટલે ગૃહસ્થાશ્રમનું જીવન જ એવુ છે કે તેમાં હું અને મારું એવો વ્યવહાર બહુ જ કરવો પડે છે. એવા વ્યવહારમાં બીજી સત્તા એટલે માયામાં સત્તા હોય એવુ પણ લાગ્યા કરે છે. માણસની વચ્ચે રહી માણસ જેવું થવું સહેલું છે. એકાંતમાં જઈ ભગવાની થવુ પણ સહેલું છે, પણ માણસની વચ્ચે રહીને બ્રહ્મ જ્ઞાન રાખવુ એ બહુ મુશ્કેલ છે પાંચમા સ્કંધમાં જ્યાં જડભરતની કથા આવે છે ત્યાં પણ જડભરત રહૂગણ રાજાને કહે છે કે "હું હરણનો સંગ કરવાથી ગયા જન્મમાં હરણ થઈ ગયો હતો, તેથી આ જન્મમાં માણસના સંસર્ગથી ડરવાવાળો રહું છું કે કદાચ ફરીથી માણસ થઈ જાઉં તેથી અસંગ ભાવથી રહું છું અને મારું જ્ઞાન પણ ગુપ્ત રાખુ છું" (૫–૧૨–૧૫)

પ્રહ્લાદ પોતાના પિતાને એમ કહે છે કે ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ વાનપ્રસ્થ–આશ્રમમાં આવવાની તૈયારી કરવી જ જોઈએ. સરકાર પણ ૫૫ વર્ષે નોકરોને રીટાયર-કરે છે. વાનપ્રસ્થ આશ્રમનો મુખ્ય ધર્મ તપ, બ્રહ્મચર્ય, વૈરાગ્ય અને સત્સંગ છે વાનપ્રસ્થ આશ્રમવાળાએ સન્યાસ આશ્રમમાં પહોંચવાની તૈયારી કરવી જોઈએ. તથા તેમણે ગૃહસ્થીઓનો સંગ ઓછો કરવો જોઈએ અને સંન્યાસીઓનો સંગ વધારે કરવો જોઈએ.

પહેલાં આપણે કેવા થવું છે તે નક્કી કરવુ જોઈએ. એ બાબત જ્યાંસુધી નક્કી નહિ થાય ત્યાંસુધી આપણી જીંદગી નાવિક વગરના વહાણની માફક સંસારના સમુદ્રમાં આમ તેમ ડોલ્યા કરશે. એ બાબતે નક્કી કરવા માટે આપણા જીવનનો હેતુ સમજવો જોઈએ, અને જીવનનો હેતુ સમજવા માટે જીવનમાં કેટલાં સુખ છે અને કયુ સુખ સાચું છે એ સમજવુ જોઈએ. આ બાબત વર્ણાશ્રમધર્મવાળા બહુ સ્પષ્ટ કરીને સમજાવી શકે છે શાસ્ત્રનુ પ્રમાણ આપી તેઓ કહે છે કે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ છે, તેમાંથી ૪ જાતનાં સુખ નીકળે છે, તેમાં પહેલાં ત્રણ સુખ અનિત્ય છે અને ચોથુ નિત્ય છે આ બાબત નારદજીએ પ્રહ્લાદને ગર્ભમાં સંભળાવી હતી. હાલના વખતમાં કોઈ સ્રીને જ્યારે અધરણી આવે છે ત્યારે તે અગૃહિણી થાય છે એટલે ઘરના કામને લાયક રહેતા નથી, તે વખતે તેને સારું જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું હોય તો ગર્ભમાં રહેલ બાળકને પણ તે જ્ઞાન મળે છે પણ એવી રીતે માણસની બીજ–અવસ્થા સુધારવાની કોઈ મહેનત કરતા નથી મેડમ મોન્ટેસરી સાથે અમારે એક વખત અમદાવાદમાં વાતચિત કરવીનો પ્રસંગ મળ્યો હતો ત્યારે મોન્ટેસરી નાની ઉંમરથી બાળકોને કેમ કેળવવાં તે બાબત સમજાવતાં હતાં. તેમણે અમને કહ્યું કે "A child is a wonderful divine being" એટલે બાળકમાં આશ્ચર્યકારક દિવ્યતા રહેલી છે અમે કહ્યુ કે "એ દિવ્યતા પ્રગટ થવા માટે અમે જે માબાપ થવાનાં હોય તેમના વિવાહથી ધ્યાન રાખીએ છીએ અને બાળકને ગર્ભમાં સારૂ જ્ઞાન મળે તેની સંભાળ રાખવા માટે અમારાં શાસ્રોમાં વિધિ બતાવેલી છે." પણ એવા નમુના હાલના કાળમાં અમે મોન્ટેસરીને બતાવી શકીએ તેવુ નથી. હાલની કેળવણી અને સમાજની દુર્દશા એવી છે કે પ્રહ્લાદના જેવા માણસોને બદલે હિરણ્યકશિપુ જેવા માણસો તૈયાર થાય છે. થોડા વખત પહેલાં સાબરમતી નદીમાં એક બહુ મોટુ તડબુચ પાકયુ હતું. તે બ્યાજબી કિંમતે વેચવામાં આવ્યુ હતું પણ વેચનારે એવી શરત કરી હતી કે ખરીદનારે તેનાં બી વેચનારને પાછાં આપવા કે જેથી તે બીમાંથી બીજાં સારાં તડબુચ ઉગાડી શકાય, પણ માણસનું બી

સારું થાય અને તે સાચવી શકાય તેને માટે કાયમ પ્રયત્ન કરે છે?

હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્લાદની વાત સાંભળી શિક્ષકોને કહ્યું કે 'બાળકોની બુદ્ધિ બીજાના જ્ઞાનથી બગડી જાય છે માટે આને નિશાળમાં લઈ જાઓ અને તેના ઉપર બરાબર દેખરેખ રાખો અને ગુપ્ત રૂપથી ફરવાવાળા વિષ્ણુના પક્ષપાતી માણસો (એટલે સાધુ સંન્યાસીઓ) આની બુદ્ધિ બગાડે નહિ તેની બરાબર સંભાળ રાખો. (૭-૫-૭)

પછી શિક્ષકોએ પ્રહ્લાદને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, "બેટા પ્રહ્લાદ ! તારું કલ્યાણ થાઓ, તું અમને બરાબર જવાબ દે, તારે જૂઠું બોલવું નહિ, તારી બુદ્ધિમાં બીજા બાળકો કરતાં આવો ઉલટો ફેર કેમ જણાય છે? આ તારો બુદ્ધિભેદ કોઈ બીજાનો કરેલો છે કે સ્વયં થયો છે, જો અમે તારા ગુરુ છીએ, માટે અમને ખરી હકીકત કહે (૭-૫-૧૦)

પ્રહ્લાદ કહે છે કે "જેની બુદ્ધિ મોહથી હણાઈ ગઈ છે એવા પુરુષોને જે ભગવાનની માયાથી આ મારું છે, આ પારકું છે એવો મિથ્યા દુરાગ્રહ થાય છે તે ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું વળી....

स यदानुव्रतः पुंसा पशुबुद्धिर्विभिद्यते।

अन्य एष तथान्योऽहमिति भेदगतासती ॥ ૭-૫-૧૨

અર્થ "જ્યારે એ પ્રભુનો જીવો ઉપર અનુગ્રહ થાય છે ત્યારે હું અને બીજા એવી તેની મિથ્યા પશુબુદ્ધિ નષ્ટ થઈ જાય છે" આત્મા એક છે છતાં બુદ્ધિહીન પુરુષો આ મારું છે, આ પારકું છે, એ પ્રકારે નિરૂપણ કરે છે. ભગવાનની લીલા બહુ દુર્બોધ છે એના માર્ગમાં બ્રહ્મા વગેરે વેદવાદી પણ મોહિત થઈ જાય છે એ પરમાત્માએ મારી બુદ્ધિમાં ભેદ કરેલો છે. જે પ્રમાણે લોઢું પોતે જ લોહચુંબકની પાસે જાય છે તેમ ચક્રપાણિ શ્રી હરિની ઇચ્છાથી મારી બુદ્ધિમાં ભેદ પડી ગયો છે (૭-૫-૧૪)

પ્રહ્લાદની બુદ્ધિનો ભેદ એટલે અનન્ય ભાવ-અદ્વૈત ભાવ સમજવાનો છે સાધારણ માણસમાં જે પશુ બુદ્ધિ અથવા દેહબુદ્ધિ હોય છે તેવી બુદ્ધિ પ્રહ્લાદમાં ઉત્પન્ન થતી નહોતી. આ એક ભગવાનની મહાન કૃપા સમજવાની છે. જે જ્ઞાનથી હું અને બીજો એવું ન લાગે એવું જ્ઞાન માણસને મળવું બહુ મુશ્કેલ છે તેમાં પણ હાલના કાળમાં એવા મહાત્માઓ બહુ જ ઓછા હશે. હાલમાં છેલ્લાં ૧૫૦ વર્ષ થયાં પ્રજાને વેપારી સંસ્કારવાળી કેળવણી મળેલ છે અને માત્ર એક ગૃહસ્થાશ્રમમાં જીવન પૂરું થાય છે વેપારી સંસ્કારવાળા માણસો સાધુ થાય તો પણ વેપારી સંસ્કાર તેમનામાં રહી જાય છે અથવા બહુ આગળ વધે તો ક્ષત્રિયનો સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરી બીજા ઉપર હુકમ ચલાવવા માટે અને સમાજમાં નેતા થવા માટે આગળ પડે છે પણ સત્તા અને હુકમ કરતાં બ્રહ્મજ્ઞાનની કિંમત વધારે છે ક્ષાત્રપણામાં પણ સામે અનેક સત્તા જેવું લાગે છે પણ બ્રહ્મજ્ઞાન પાસે માત્ર એક જ સત્તા રહે છે. એવું જ્ઞાન પ્રહ્લાદે પ્રાપ્ત કર્યું હતું આવા જ્ઞાનપૂર્વક વ્યવહારમાં રહેવાથી ઘણી મુશ્કેલીઓ ઊભી થવાનો સંભવ છે તેથી પ્રહ્લાદ ગૃહસ્થાશ્રમીઓને વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં આવવાની ભલામણ કરે છે

બધા પ્રકારના સત્યાગ્રહ સરખા હોતા નથી. જીસસ ક્રાઇસ્ટ તે વખતના રોમન રાજ્યની અનીતિની સામે થયા હતા. તેના બદલામાં તેમને ઘણું સહન કરવું પડ્યું. બુદ્ધ તે વખતના રાજની હિંસાની સામે થયા હતા અને રાજાનું હૃદય ફેરવી શક્યા હતા, શ્રી કૃષ્ણ કંસની અનીતિની સામે થયા હતા અને કંસને મારી શક્યા હતા વસિષ્ઠના સો દીકરા વિશ્વામિત્રે માર્યા છતાં વસિષ્ઠ શાંત રહેવાથી વિશ્વામિત્રનું હૃદય ફેરવી શક્યા હતા જડભરતે રહૂગણની આજ્ઞા ન માનીને રહૂગણને સુધાર્યો હતો. કોઈપણ દેશમાં મોટા ફેરફાર કોઈ તેજસ્વી તપસ્વી કે જ્ઞાની માણસથી થાય છે તે પોતાના જ્ઞાનથી અને કર્મથી લોકોને દોરી તેમને નવા અને સારા વિચાર આપે છે

મ ગાંધીજીએ લોકોમાં જાગૃતિ લાવવાનો નવો રસ્તો શોધ્યો અને અંગ્રેજોની અનીતિ જગતમાં એટલી જાહેર કરી દીધી કે અંગ્રેજોને હવે હિંદમાં રહેવું ઠીક પડતું નથી એ એક લાભ થયો છે પણ બીજી બાજુ મુસ્લીમ લીગવાળા જુદા થયા છે. જ્યારે કામ, ક્રોધ અથવા લોભ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સત્યાગ્રહનો અર્થ ફરી જાય છે અને માત્ર બાધુ થવું તેને સત્યાગ્રહ માનવામાં આવે છે.

એવા સત્યાગ્રહોમાં જગતમાં એક સત્યનો અનુ-

ભવ થતો નથી. પ્રહ્લાદના સત્યાગ્રહમાં તેને એક સત્તાનો અનુભવ છે.

મનુષ્યની જીંદગી એ એકપ્રકારનું યુદ્ધક્ષેત્ર છે. તેમાં હાર જીત બન્ને થાય છે. તેમાં લાભ ગેરલાભ બન્ને રહેલા છે સામાન્ય માણસને તાત્કાલિક લાભ (immediate happiness) વધારે ગમે છે તે એમ માને છે કે આ જીંદગીમાં જેટલુ સુખ ભોગવ્યુ તેટલુ સાચુ, પાછળથી કોને ખબર છે કે શુ થશે. આવી વૃત્તિ જીંદગીનો સટ્ટો કરાવે છે સટોરિઆના જેવો સ્વભાવ કાળનો વિચાર કરતો નથી. એ ધૃતરાષ્ટ્રનું સ્વરૂપ છે. તેથી ગીતાના પહેલા શ્લોકમાં તેણે પોતાના દીકરાને मामका કહ્યા અને પાંડવોને માટે पांडवा શબ્દ વાપર્યો છે. એ જ મહાભારતની લડાઇનું બી હતુ

પ્રહ્લાદે પોતાના ગુરુઓને કહ્યું કે જેને આ મારૂં અને આ પારકુ લાગે છે તે માણસ બુદ્ધિ વગરનો છે એ જવાબ સાંભળી ગુરુ ગુસ્સે થયા અને બોલ્યા કે "અરે કોઇ મારી લાકડી લાવો, આ વિદ્યાર્થી અમને અપજશ અપાવવાવાળો છે, આ સામ, દામ કે ભેદથી સુધરે તેવો નથી તેથી તેને માર્યા વગર છુટકો નથી. આ દૈત્યના કુળરૂપ ચંદનના વનમાં કાંટાના વૃક્ષ જેવો ઉત્પન્ન થયો છે

આ પ્રકારે અનેક પ્રકારની બીક આપીને પ્રહ્લાદને ત્રિવર્ગનું એટલે ધર્મ, અર્થ અને કામનું (politis, economics and sociology) જ્ઞાન આપવું શરૂ કર્યું. થોડો વખત ગયા પછી પ્રહ્લાદ ઠીક શીખી ગયો હશે એમ માની તેને સારા કપડાં પહેરાવીને તેના પિતા હિરણ્યકશિપુની પાસે લાવવામાં આવ્યો હિરણ્યકશિપુએ તેને પૂછ્યુ કે "બેટા પ્રહ્લાદ, આટલા દિવસમાં શુ ગુરુ પાસેથી જે કાંઇ શિખ્યો હોય તેમાંથી મને સારી સારી વાતો સમજાવ."

પ્રહ્લાદે જવાબ આપ્યો કે "પિતાજી, ભગવાન વિષ્ણુનું શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વન્દન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદન કરવુ એ તેની નવ પ્રકારની ભક્તિ છે જો કોઇ પુરુષ આ નવ પ્રકારની ભક્તિનુ શરણાગતિથી આચરણ કરે તો તે અભ્યાસ હું સર્વથી શ્રેષ્ઠ માનુ છુ.'

ઉપરની નવ પ્રકારની ભક્તિ નીચેના ભક્તોએ કરી બતાવેલ છે

૧ શ્રવણભક્તિ=પરીક્ષિતની
૨ કીર્તનભક્તિ=શુકદેવજીની
૩ સ્મરણભક્તિ=પ્રહ્લાદજીની
૪ પાદસેવન=લક્ષ્મીજીની
૫ અર્ચન=પૃથુ રાજાની
૬ વંદન ભક્તિ=અક્રૂરજીની
૭ દાસભક્તિ=હનુમાનજીની
૮ સખ્યભક્તિ=અર્જુનની
૯ આત્મનિવેદન=બલિરાજાની

આંહી પ્રહ્લાદજીએ સારામા સારો અભ્યાસ કોને કહેવો તે સ્પષ્ટ રીતે જણાવેલ છે. જેઓને બી. એ. અથવા એમ. એ. થવુ હોય તેમને તે માર્ગે ગયા પહેલાં પ્રહ્લાદની આ શિખામણ માનવા જેવી છે ભક્તિના આવા અભ્યાસમાં મુખ્ય સાધન શરણાગતિ છે શરણાગતિ વગર અહંકારની સત્તા તૂટતી નથી, તેથી ભાગવતમાં હિરણ્યકશિપુના અહંકારની સામે પ્રહ્લાદની શરણાગતિનો નમૂનો મૂકેલો છે દરેક વ્યક્તિ કોઇ ને કોઈ રૂપમાં શરણભાવ રાખે છે તેમાં ભેદ એટલો છે કે આસ્તિક માણસ જરૂરી વસ્તુ અથવા મુખ્ય વસ્તુ તરફ ધ્યાન રાખે છે, નાસ્તિક માણસ પોતાની ઇચ્છાઓ પૂરી કરવા પ્રયત્ન કરે છે. જરૂરી વસ્તુ એક હોય છે ઇચ્છાઓ અનેક હોય છે જરૂરી વસ્તુ આત્મા છે, તેનો સાક્ષાત્કાર થયા પછી ફરી તેની ઉત્પત્તિ રહેતી નથી, અને ઇચ્છા પૂરી કરવા જનાર માણસ શક્તિ વગરનો થતો જાય છે શરણાગત માણસ જ્યારે પ્રભુને શરણ થાય છે ત્યારે ઇચ્છાઓની નિવૃત્તિ થાય છે અને જે આત્મા પ્રાપ્ત છે તેની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્મામાં ખરી સત્તા છે તેથી તેને પોતાનાં અસ્તિત્વ માટે બીજા ઉપર આધાર રાખવો પડતો નથી. તે પરમ સત્ય છે. ઇચ્છા આસક્તિથી ઉત્પન્ન થાય છે તેથી ઇચ્છાની નિવૃત્તિ થાય છે પણ પૂર્તિ થતી નથી. ઇચ્છાવાળો પ્રાણી વિષય-સત્તાથી ભિન્ન કાંઈ જાણતો નથી એ હિરણ્યકશિપુનું સ્વરૂપ છે.

શરણાગતિ શરૂ થતાં જ અહંકારમાં પરિવર્તન થાય છે શરણાગતિ એ ભાવ છે, કર્મ નથી. ભાવ અને કર્મમાં એ ફેર રહે છે કે ભાવ વર્તમાનમા ફળ આપે છે અને કર્મ ભવિષ્યમાં ફળ આપે છે, વળી ભાવનો કર્તા સ્વયં સ્વતંત્રતાપૂર્વક ભાવ કરી શકે છે અને

કર્મ સંગઠનથી ઉત્પન્ન થાય છે સંગઠન અનેક પ્રકારનાં હોય છે, અનેક જાતની નિર્બળતાનો સમૂહ એ જ વાસ્તવમાં સંગઠન છે. એ સામાન્ય નિયમ છે હિરણ્યકશિપુ પણ વારંવાર પોતાના સરદારોને મદદ માટે બોલાવતો હતો પણ પ્રહ્લાદને માત્ર એક સત્તા ઉપર આધાર હતો. સંગઠનમાં પોતાથી ભિન્નની સહાયતાની જરૂર રહે છે. સામાજિક જીવન એવી રીતે જ ચાલે છે મ. ગાંધીજી પણ જ્યારે દેશમાં સંગઠન અથવા એકતા જોતા હતા ત્યારે પ્રતિકાર કરતા હતા અને જ્યારે સંગઠન તૂટી જતું ત્યારે પોતાની ચળવળ પડતી મૂકતા હતા પણ પ્રહ્લાદનો સત્યાગ્રહ સત્યને આધારે હતો અને તેમાં સાચી શરણાગતિ હતી. તેને કોઈ સંગઠન કરવાની જરૂર પડી ન હોતી

શરણાગતિ બે પ્રકારની હોય છે—

૧ ભેદભાવવાળી

૨ અભેદભાવવાળી

ભેદભાવવાળી શરણાગતિ પ્રેમીના એટલે શરણ્યના સ્વીકાર માત્રથી સિદ્ધ થાય છે અભેદભાવની શરણાગતિ પ્રેમીના એટલે શરણ્યના યથાર્થ જ્ઞાનથી થાય છે અભેદભાવની શરણાગતિ, શરણાગત થતાં પહેલાં જ નિર્વિકલ્પ થઈ જાય છે, કેવળ લેશ માત્ર અહંતા શેષ રહે છે અને તે શરણ્ય (પ્રભુ) ની કૃપાથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે ભેદભાવની શરણાગતિ શરણ થતાં જ અહંકારનું પરિવર્તન કરે છે, એટલે જે બીજા અનેકનો હતો તે એકનો થઈ જાય છે. શરણાગતના હૃદયમાં એ ભાવ રહે છે કે હું તેનો છું, તે નિરંતર સદ્ભાવપૂર્વક રહે છે એવો નિયમ છે કે જે જેનો થઈને રહે છે તેનું બધું તેના પ્રેમી (પ્રભુ)નું હોય છે અને તે નિરંતર તેના પ્રેમની આશા કરતો રહે છે જેમ જેમ પ્રેમપાત્રના પ્યારની અગ્નિ વધતી જાય છે તેમ તેમ શરણાગતની અહંતા તે પ્રકારે તદ્રૂપ થઈ જાય છે જેમ અગ્નિમાં નાખેલાં લાકડાં અગ્નિથી અભેદ પામે છે તેમ અહંકાર મૂળ સહિત નષ્ટ થતાં ભેદભાવની શરણાગતિ અભેદ ભાવમાં પરિવર્તન પામે છે શરણાગતિના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—

૧. તસ્યૈવાઽહમ્ હું ભગવાનનો છું.

૨. મમૈવાઽસૌ તે મારા છે

૩. સ એવાઽહમ્ હું અને તે એક છીએ.

પ્રહ્લાદની શરણાગતિ હજુ ઉંચી દશા સુધી પહોંચી નહોતી. તેને બધા ભગવાનરૂપે લાગતા હતા પણ હું ભગવાન છું એવું લાગતું નહોતું. આ કથા શ્રીમદ્ભાગવતની સપ્તાહ વખતે ત્રીજે દિવસે આવે છે. પ્રહ્લાદમાં પરમહંસદશા હતી છતાં છેવટની સ્તુતિમાં તે નૃસિંહ ભગવાનને કહે છે કે હું વિષયોથી બીકું છું તેથી ચોથા દિવસની કથામાં સાંજે મહાન પરમહંસ શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ આવે છે કે જે વિષયોથી પણ બીતા નહોતા.

પહેલી બે શરણાગતિમાં ભેદ છે, છતાં ભક્ત વિભક્ત થતો નથી. જેમ કોઈ પતિવ્રતા સ્ત્રી પિતાના ઘરમાં હોય તો પણ ભાવથી પતિથી વિભક્ત બની નથી તેમ ભેદભાવવાળો ભક્ત પણ ભાવથી જુદો થતો નથી. ફેર એટલો રહે છે કે ભેદભાવની શરણાગતિમાં વિરહ અને મિલન એ બન્ને પ્રકારના રસ રહે છે અને અભેદ ભાવની શરણાગતિમાં નિત્ય એક રસનો અનુભવ રહે છે. અનુભવનો અર્થ ઉપભોગ નથી. ઉપભોગ સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે, ઉપભોગમાંથી કૃતીમાં ભોક્તાનો ભાવ અવશેષ રહે છે. મિલનનો રસ જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ ભોક્તાની સત્તા મટતી જાય છે તેથી ઉપભોગકર્તા નિર્વાસનાને પ્રાપ્ત થતો નથી પણ શરણાગત નિર્વાસનાને પ્રાપ્ત થાય છે. વાસનાવાળો પ્રાણી શરણાગત થઈ શકતો નથી. શરણાગતને પ્રેમીની જરૂર છે, વાસનાની જરૂર નથી. વાસનાનો જન્મ ભોગમાં આસક્તિ અને પ્રમાદથી થાય છે અને પ્રેમી અથવા આશ્રયનો પરિચય, ભોગમાં આસક્તિ માટે ત્યારે બને છે સૂર્યનો ઉદય અને અંધકારની નિવૃત્તિ જેમ સમકાલે થાય છે તે જ પ્રમાણે ભોગની આસક્તિની નિવૃત્તિ અને આત્મની જાગૃતિ એ પણ સમકાલે થાય છે. પ્રહ્લાદના સત્યાગ્રહમાં અને તેની શરણાગતિમાં સંસારના ભોગની નિવૃત્તિ હતી અને આત્માની જાગૃતિ હતી. મ. ગાંધીજીના સત્યાગ્રહમાં સંસારના ભોગ ઉપર વૈરાગ્ય રાખવાનું બહુ કહેવામાં આવતું નથી અને તેથી પરમાત્માથી આત્મની જાગૃતિ પણ બરાબર થતી નથી.

શરણાગત ભક્ત શરણાગતિનો ત્યાગ ન કરવામાં વિરત થઈ જાય છે. એ ભેદભાવની શરણાગતિ છે શરણાગત થતાં અનેકભાવ એકભાવમાં લીન થઈ

જાય છે. તે વખતે જીવને બે પ્રકારના જીવનનો અનુભવ મળે છે. એક તેનું વાસ્તવિક જીવન, બીજું તેનો અભિનય (એટલે સંસારનું નાટક). શરણાગતનું વાસ્તવિક જીવન એ પ્રેમીનો પ્યાર છે તેનો અભિનય એ ધર્મ પ્રમાણે વિશ્વની સેવા છે. અભિનયકર્તા (નટની માફક) પોતાના આત્મસ્વરૂપને ભૂલતો નથી અને અભિનયમાં (એટલે સંસારરૂપી નાટકમાં) તેને જીવનબુદ્ધિ થતી નથી. તે વખતે શરણાગત સર્વ પ્રકારે બધી તરફથી વિમુખ થઈને પોતાના પ્રેમી (એટલે શરણ્ય)ની સન્મુખ થઈ જાય છે.

હાલમાં આપણા દેશમાં જે પ્રકારનો સત્યાગ્રહ ચાલે છે તેમાં સત્યાગ્રહી પોતામાં બે જીવન જોઈ શકતો નથી અને માત્ર સંસારી જીવનને એટલે નાટકને સાચું માને છે, તેથી તે ખરો નટ થઈ શકતો નથી. ખરો નટ પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલતો નથી અને પોતામાં બે જીવન જોઈ શકે છે.

જેમ નદી સમુદ્રમાં મળીને મોટી થાય છે, બીજારૂપ થઈને મોટું થાય છે તેમ હદમાં રહેલ જીવ, એ હદમાં રહેલ સત્યને શરણ થવાથી મોટો થાય છે. પણ શરણાગત ભાવ નિર્વિકલ્પ થવો જોઈએ કારણ કે સહૃભાવમાં અથવા સતમાં વિકલ્પ બની શકતો નથી. જે સત્યાગ્રહીને સત્ય મળે છે તેનામાં સંકલ્પવિકલ્પ બની શકતા નથી. ભગવાન બધે છે એ બાબતમાં પ્રહ્લાદને જરા પણ વિકલ્પ થતો નહોતો. તેનો સત્યાગ્રહ સાચો હતો. હાલના સત્યાગ્રહમાં ઘણો ભાગ આગ્રહ રહે છે.

શરણાગતનો અહંકાર મળી ગયેલા બીજા જેવો રહે છે કારણ કે તેમાં હદવાળો ભાવ અને કલ્પિતની સત્તા બન્ને મટી જાય છે હદવાળો ભાવ અને કલ્પિતની સત્તા સ્વીકારવાથી અનેક વિઘ્ન ઉત્પન્ન થાય છે હદવાળા પ્રેમથી અનેકનો સંહાર થાય છે તેથી કોઈ દેશને હજી સાચું સ્વરાજ મળેલ નથી. એક દેશના પ્રેમવાળા બીજા દેશના માણસોનો સંહાર કરે છે. ખરી શરણાગતિમાં અને ખરા સત્યાગ્રહમાં ભગવાન ઉપર અસ્તિક ભાવ રહે છે. તેનાથી કલ્પિત સત્તાની નિવૃત્તિ થાય છે અને હદવાળો અહંકાર દૂર થાય છે તે વખતે અલૌકિક પ્રેમ જાગ્રત થાય છે અને તે વ્યાપક થાય છે. એ જ વાસ્તવમાં માનવ જીવન છે. જે વખતે માણસ પોતામાં પ્રભુનો અનુભવ કરી લે છે ત્યારે ઋષિજીવન શરૂ થાય છે. તે જીવનને શરણાગત ભક્તજીવન કહે છે. તે વખતે પ્રેમનું આસ્વાદન પ્રાપ્ત થાય છે.

શરણાગતિ એ અભ્યાસ નથી પણ સદ્‌ભાવ છે જ્યારે શરણાગતભાવનો સદ્‌ભાવ થાય છે. ત્યારે જીવનું હદવાળું જીવન પણ સાધનરૂપ થાય છે. ભક્ત પોતાને માટે પોતાના આશ્રય (પ્રભુથી ભિન્ન કોઈ આશા રાખતો નથી. જ્યારે ભક્ત પોતાને માટે કેઈ વ્યક્તિ સમાજ વગેરેની અપેક્ષા કરતો નથી ત્યારે અભિનય (જીવનરૂપી નાટક)ના અંતમાં, એટલે દરેક કાર્યને અંતે, ભક્તના હૃદયમાં આશ્રયના વિરહની અગ્નિ પોતે જ પ્રજ્વલિત થઈ જાય છે, તેથી શરણાગત બધું કામ કરતાં છતાં પોતાના શરણ્ય (પ્રભુ)થી વિભક્ત થતો નથી બારીકાઈથી જોઈએ તો વ્યવહારમાં એવો કોઈ અભ્યાસ નથી કે જેથી સાધક વિભક્ત થતો ન હોય. સંગઠનથી ઉત્પન્ન થતા અભ્યાસમાં અભેદભાવ આવતો નથી. તેથી હાલના સત્યાગ્રહમાં કેટલાક સત્યાગ્રહી ઘણે ભાગે પોતાના અહંકારનો પરિચય આપે છે પણ પ્રહ્લાદની માફક પ્રભુનો પરિચય આપી શકતા નથી.

ખરા શરણભાવમાં અહંકારનું પરિવર્તન થાય છે. તેમાં ભેદ વગર એક રસ રહે છે. જે સાધનથી સાધક પોતાના આશ્રયથી વિભક્ત રહે તે સાચું સાધન નથી. પૂર્ણ સાધન તો તેજ કહેવાય કે જે સાધકને સાધ્યથી વિભક્ત થવા ન દે. તેથી જે સત્યાગ્રહમાં પ્રભુનું વિસ્મરણ જરા પણ ન થાય તે સાચો સત્યાગ્રહ છે તેથી ભક્તોમાં પ્રહ્લાદની સ્મરણભક્તિ વખણાય છે આવો શરણાગતભાવ બધાં સાધનથી ઉત્તમ સાધન છે

બધી પ્રવૃત્તિ અહંકારથી ચાલે છે, પણ શરણાગતિ વખતે ખરાબમાં ખરાબ અહંકારમાં પણ પરિવર્તન થાય છે. અહંતામાં ફેરફાર થતાં તેમાં રહેલા દોષ મટી જાય છે વળી જેમ માટી કુંભારને કામ આવે છે તેમ શરણ થયેલ ભક્ત ભગવાનના ઉપયોગમાં આવે છે વળી એ પણ નિયમ છે કે જે જેને કામ આવે છે તેના ઉપર તેને પ્રેમ થાય છે.

જે માણસ શરણ થાય છે તેનામાં કોઈ પણ પ્રકારનું અભિમાન રહેવું ન જોઈએ. દીનતાનું અભિમાન એ પણ અભિમાન છે. શરણાગત દીન થતો નથી કારણ કે ભગવાને તેનો પૂર્ણ સ્વીકાર કર્યો હોય છે દાસભાવ

કદાચ બંધનનું કારણ બને પણ અભિન્નત્વ અથવા એકત્વ સ્વતંત્રતાનું કારણ છે. જે ભક્ત ભગવાનથી જુદો રહે છે તે શરણ થયો નથી. જે સ્ત્રી પતિથી જુદી રહે છે તે શરણ થઈ નથી. ભિન્નતા મટતાની સાથે જ સ્વતંત્રતા આવી જાય છે ભિન્નતાથી અભિમાન આવે છે સતી સ્ત્રી પોતાના પતિનું નામ લેતી નથી, કારણ કે બન્ને એક છે. એકતામાં કોઈ ભય રહેતો નથી, તેથી શરણાગત પ્રહ્લાદની કાંઈક નિર્ભય થઈ જાય છે.

પ્રહ્લાદ ખરી વિદ્યાપીઠ (university)માં ભણતો હતો. તેના ખરા ગુરુ નારદ હતા તેથી પ્રહ્લાદ ભેદમાં સમજતા નહોતા હાલની વિદ્યાપીઠોને અંગ્રેજીમાં university કહે છે તેનો ખરો અર્થ uni એટલે અભેદ કરી બનાવવો અને બ્રહ્મનો અનુભવ આપવો પણ તે કામ હાલની university કરતી નથી પણ ઉલટું ભેદ વધારીને diversityનું કામ કરે છે.

હિરણ્યકશિપુના રાજ્યમાં તો ભેદબુદ્ધિ વધે તેવું જ જ્ઞાન આપવામાં આવતું હતું, પણ પ્રહ્લાદ તે શીખતા નહોતા, અને જ્યારે પિતાએ તેને પૂછ્યું કે તું શું ભણ્યો ત્યારે તેણે નવ પ્રકારની ભક્તિનું વર્ણન કર્યું તે વખતે હિરણ્યકશિપુને બહુ જ ક્રોધ ચડ્યો અને ક્રોધમાં ગુરુને કહ્યું કે "તમે મારી કાંઈપણ પરવા કર્યા વગર મારા શત્રુ વિષ્ણુનો આધાર લઈને મારા પુત્રને આવી સાર વગરની વિદ્યા શા માટે ભણાવી? એટલે મારા રાજ્યમાં universityની જરૂર નથી પણ diversityની જરૂર છે સંસારમાં ઘણા માણસો કપટ વેશ ધારણ કરીને ઉપરથી મિત્ર બની રહે છે પણ વખત આવે ત્યારે તેમનો દ્રોહ પ્રગટ થઈ જાય છે

ગુરુપુત્રોએ કહ્યું કે-આપનો પુત્ર (પ્રહ્લાદ) જે કંઈ કહે છે તે અમારું અથવા બીજા કોઈનું શીખવેલું કહેતો નથી પણ તેની બુદ્ધિ જ એવી છે, માટે આપ આપનો ક્રોધ શાંત કરો અને અમારા ઉપર દોષનું આરોપણ કરો નહિ.

પછી હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્લાદને પૂછ્યું કે આવી અમંગળ ખોટી બુદ્ધિ તારામાં શી રીતે ઉત્પન્ન થઈ?

પ્રહ્લાદ કહે છે કે —

मतिर्न कृष्णे परतः स्वतो वा मिथोऽभिपद्येत गृहव्रतानाम् ।
अदान्तगोभिर्विशतां तमिस्रं पुनः पुनश्चर्वितचर्वणानाम् ॥

૭-૫-૩૦

અર્થ—જે માણસો અજિતેન્દ્રિય છે અને ચર્વિત-ચર્વણું ભાવથી ભોગવેલા વિષયોને વારંવાર ભોગવે છે અને વારંવાર સંસારમાં પ્રવેશ કરે છે એવા, ઘરમાં આસક્ત પુરુષોની બુદ્ધિ પોતાની મેળે, કોઈના શીખવવાથી અથવા પરસ્પર સાથ મળી પણ ભગવાનમાં લાગતી નથી.

न ते विदुः स्वार्थगतिं हि विष्णुं दुराशया ये बहिरर्थमानिनः ।
अन्धा यथान्धैरुपनीयमानास्तेऽपीशतन्त्र्यामुरुदाम्नि बद्धाः ॥

૭-૫-૩૧

અર્થ—જેઓ બહારના વિષયોને મોટા માને છે અને આંધળાને દોરનાર આંધળાની માફક વેદવાણીરૂપ કર્મબંધનમાં પડ્યા છે. તે પણ પરમ પુરુષાર્થરૂપ શ્રી વિષ્ણુને ઓળખી શકતા નથી.

नैषां मतिस्तावदुरुक्रमाङ्घ्रिं स्पृशत्यनर्थापगमो यदर्थः ।
महीयसां पादरजोऽभिषेकं निष्किञ्चनानां न वृणीत यावत् ॥

૭-૫-૩૨

અર્થ—જે માણસો પોતાને જ્યાંસુધી નિષ્કિંચન મહાપુરુષોની ચરણરજથી નવરાવતા નથી ત્યાંસુધી તેમની બુદ્ધિ ભગવાન ઉરુક્રમના ચરણને સ્પર્શ કરતી નથી. એવા મહાપુરુષોના સંગથી જ સંસારરૂપી અનર્થનો સર્વથા નાશ થઈ શકે છે.

પ્રહ્લાદના આ ભાષણમાં ગુરુનું સ્વરૂપ અને જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરેલું છે. પાંચમા સ્કંધમાં જડભરતે પણ રહૂગણને એવો ઉપદેશ આપેલો છે. આત્મજ્ઞાન માટે બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુનું શરણ લેવું જોઈએ અને તેની સાથે એકાન્તમાં કેટલોક વખત રહેવું જોઈએ. તે સિવાય દ્વૈતભાવ અથવા ભેદભાવ દૂર થઈ શકે તેવું નથી. ભેદભાવમાં રહેલ સંસારી માણસોના સંગથી કોઈને લાભ થયો નથી. એવો કોઈ રોગ નથી કે જે ભિન્નતાથી ઉત્પન્ન ન થાય અને એવો કોઈ સુખ નથી કે જે એકતાથી ઉત્પન્ન ન થાય. પણ એકતાનો અનુભવ આપે એવી University ક્યાં છે ત્યાં એવું શિક્ષણ ન મળે તેને University પણ કહી શકાય નહિ જેમ સત્યાગ્રહમાં ચાર શબ્દ જોડાઈ ગયેલ છે તેમ Universityમાં Uni એટલે અદ્વૈત શબ્દ જોડાઈ ગયો છે.

બધા દોષનું કારણ ભિન્નતા છે અને બધા સદ્‌ગુણોનું કારણ એકતા છે.

ભક્તિમાર્ગમાં એકતાનું મુખ્ય સાધન શરણાગતિ છે. જે માણસ ભગવાનને શરણ થતો નથી તેનામાં અહંકાર આવી જાય છે. શરણાગતિ એ નિર્બળનું બળ છે. તે બીજાની સહાયતા વગર પોતાના શરણ ભાવથી સફળતા મેળવે છે. તે પોતાની પ્રસન્નતા માટે સંગ્રહની તરફ નજર કરતો નથી તેનામાં નિર્વાસના, નિર્વૈરતા, નિર્ભયતા, સમતા, મુદિતા—વગેરે સદ્‌ગુણો સ્વતઃ ઉત્પન્ન થવા લાગે છે શરણાગતિની પહેલી દશા એવી છે કે જીવ પોતાની શક્તિઓનો સદુપયોગ કરે છે અને લક્ષ્યથી નિરાશ થતો નથી It is the lesson of life that everything in the *world always fails a man Only the* Divine does not fail him, if he turns entirely to the Divine.

શરણાગતિ એટલે આળસુપણું નથી. શરણાગતિનો અધિકારી કેવો હોવો જોઈએ તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. કેટલાક પ્રમાદી માણસો એમ માને છે કે આપણે શરણ થવું એ પણ ભગવાનની કૃપા હોય તો થાય એમ માની આળસુ થઈ જાય છે એ સાચી દશા નથી. જેને ભક્ત થવું છે તેણે પોતાની વર્તમાન સ્થિતિનો બરાબર સદુપયોગ કરવો જોઈએ. આવો માણસ જ શરણ થઈ શકે છે. જે માણસ પ્રતિકૂલ સંજોગોમાં ચિંતાતુર થઈ જાય છે અને પોતાના જીવનને સાધનરૂપ કરી શકતો નથી અને સંસારની થોડીક અનુકૂળતામાં આસક્ત થઈ જાય છે અને જે પોતાના સંજોગોમાં હાર સ્વીકારી લે છે તથા લક્ષ્યથી નિરાશ થઈ જાય છે તે આસ્તિક નથી અને શરણાગત પણ નથી.

પ્રહ્‌લાદનો જવાબ સાંભળી હિરણ્યકશિપુને ઘણો ક્રોધ ચડયો તેણે પુત્રને પૃથ્વી ઉપર ફેંકી દીધો અને લાલચોળ આંખો કરી પોતાના દૂતોને બોલાવીને કહ્યું કે "આ બાળકનો વધ કરો, તેને અહીંથી બહાર કાઢો અને મારી નાખો. મારા ભાઈને મારનાર વિષ્ણુની એ દાસની માફક પૂજા કરે છે આપણા શરીરનો કોઈપણ ભાગ બગડી ગયો હોય તો આપણે તે ડાક્તર પાસે કપાવી નાખીએ છીએ તેમ આ પુત્ર અમારા કુળમાં રોગની માફક ઉત્પન્ન થયો છે માટે તેને મારી નાખવો જોઈએ તેને કોઈપણ ઉપાયથી મારી નાખો ઝેર દઈને, શસ્ત્રથી અથવા પહાડ ઉપરથી ફેંકીને મારી નખાવો જેમ મુનિજનોને વારંવાર તેમની ચંચળ ઇંદ્રિયો શત્રુનું કામ કરે છે તેમ હું આ પુત્રને શત્રુ માનું છું."

આવી કડક આજ્ઞા થવા છતાં પણ પ્રહ્‌લાદના મનમાં પરમ શાંતિ હતી. તેનો સત્યાગ્રહ સાચો હતો કારણ કે તેની શરણાગતિ સાચી હતી ખરો સત્યાગ્રહ એ છે કે જેમાં પોતાને માટે પોતાથી જુદી કોઈ વસ્તુની જરૂર ન રહે ભિન્નતાથી એકતા થઈ શકતી નથી. જો માણસ દોષયુક્ત અહંતા સ્વીકારી લે તો દોષયુક્ત પ્રવૃત્તિ પણ બની રહે છે સ્વચ્છામાં કલ્પિત ભેદ બને છે પણ વસ્તુનો ભેદ બની શકતો નથી જ્યારે આપણે આપણને કોઈ હદમાં બાંધી લઈએ છીએ ત્યારે અસ્વાભાવિક ઇચ્છાઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી તેવી દશામાં આપણું બંધન ઉત્પન્ન થાય છે તે વખતે હૃદયમાં દીનતા અને અભિમાન બંને ઉત્પન્ન થાય છે દીનતા વિષયો તરફ ચાલી જાય છે અને અભિમાન ભગવાન તરફ ચાલે છે. શરણ થયેલો માણસ દીનતા ભગવાન તરફ રાખે છે અને અભિમાન વિષયો તરફ રાખે છે, અભિમાનીને સંગ્રહની જરૂર પડે છે તેથી હિરણ્યકશિપુએ પોતાની મદદ માટે દૂતોને બોલાવ્યા પણ પ્રહ્‌લાદને કોઈની મદદની જરૂર લાગી નહિ. તેણે એવું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું કે આખા જગતમાં એક જ સત્તા વ્યાપી રહેલ છે. વિષયી માણસો ચાલુ જીવનનો ઉપભોગ કરે છે, ભક્ત અને જિજ્ઞાસુ તેને સાધનરૂપ માને છે. સાધારણ જીવો, વર્ણ, આશ્રમ, સંપ્રદાય, સંસ્થા જાતિ, દેશ, સમાજ વગેરે દશાને જીવન માની લે છે પણ વાસ્તવમાં એ બધી દશા છે, એ નાટક છે, જીવન નથી. તેથી બહારનું જીવન ફેરવવા કરતાં પોતાની પ્રકૃતિ ફેરવવાની જરૂર છે. સંગ્રહમાં પરિણામી રસ રહે છે પણ જે નિત્ય આનંદ કેવળ ત્યાગથી પ્રાપ્ત થાય છે તેને માટે ભવિષ્યની આશા કરવી એ માત્ર પ્રમાદ છે

જે માણસ પોતાની ભૂલ જોઈ શકતો નથી તે માણસ નથી, જે પોતાની ભૂલ જોઈને તે દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી તે પણ માણસ નથી જેના જીવનમાં કોઈપણ જાતની ભૂલ નથી તે પણ માણસ નથી.

પ્રહ્લાદને જ્યારે ખોટું શિક્ષણ નિશાળમાં આપવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે તે શિક્ષણ લીધું નહિ. અજ્ઞાન મળે અથવા મિથ્યા જ્ઞાન મળે તેની સામે સત્યાગ્રહ કરવો એ ખરો સત્યાગ્રહ છે કારણ કે સ્વપ્નમાં જેમ ખોટું જ્ઞાન થોડો વખત પ્રમાણ થઇ જાય છે. તેમ જાગ્રતમાં પણ ખોટું જ્ઞાન થોડો વખત પ્રમાણ થઇ જાય છે કામનાઓની ઉત્પત્તિનું મૂળ કારણ અજ્ઞાન છે. એ ખરા જ્ઞાનનું કમીપણું છે કામનાની પૂર્તિથી ફરી કામના ઉત્પન્ન થાય છે કામનાઓની પૂર્તિ કર્મ અથવા સઅજ્ઞાનથી થાય છે પણ કામનાઓની નિવૃત્તિ તત્ત્વજ્ઞાનથી થાય છે. અજ્ઞાનથી કામના ઉત્પન્ન થાય છે અને કામના પ્રવૃત્તિનું રૂપ ધારણ કરી સુખની પ્રતીતિ કરાવે છે પણ તેમાં એકતા થતી નથી તેથી કામનાઓની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ અને એની નિવૃત્તિ માટે સાચા જ્ઞાનની જરૂર છે. હાલમાં કોઈ સત્યાગ્રહી સાચા જ્ઞાન માટે સત્યાગ્રહ કરતા નથી. જે પરમ સત્ય સાચા જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થાય છે તે સત્યને માટે જે સત્યાગ્રહ કરવામાં આવે તે જ સાચો સત્યાગ્રહ છે સત્યમાં ભેદ બનતો નથી એવા અભેદ અનુભવ માટે દઢના રાખવી અને જે મુશ્કેલીઓ આવે તે સહન કરી આગળ વધવું એ જ ખરો પુરુષાર્થ છે.

ટુંકામાં મ ગાંધીજીના સત્યાગ્રહમાં અને પ્રહ્લાદના સત્યાગ્રહમાં નીચે પ્રમાણે ફેર છે

૧. પ્રહ્લાદનો સત્યાગ્રહ સત્ય જાણ્યા પછી થયો હતો. હાલના સત્યાગ્રહીઓ સત્ય જાણ્યા પછી સત્યાગ્રહ કરતા નથી

૨. મ. ગાંધીજીનું લક્ષ્ય હિંદના ગરીબ માણસો ઉપર થતો જુલમ અટકાવવા તરફ છે. પ્રહ્લાદનું લક્ષ્ય આત્મતત્ત્વપ્રાપ્તિ હતું ખોટી કેળવણી ન લેવી અને બીજાને ન લેવા દેવી એ પણ તેનું લક્ષ્ય હતું જે કેળવણીમાં હું અને બીજા દેખાય તે કેળવણીને પ્રહ્લાદ ખોટી માનતો હતો. મ. ગાંધીજીની વર્ધાની કેળવણીની યોજનામાં આવો પ્રકાર નથી

૩ તેમાં મ ગાંધીજીના સત્યાગ્રહે "મજુરોની હડતાળનું રૂપ લીધું છે તેને અંગ્રેજીમાં Labour strike કહે છે તેમનો અહિંસાવાદ ઘણા પાળી શકતા નથી. પ્રહ્લાદે અહિંસા બરાબર પાળી હતી.

૪ મ ગાંધીજી બીક વગર પોતાના દેશ માટે કેમ કરવું તે શીખવાડે છે. તેનાથી આપણી ભાવના દેશના જેવડી મોટી થાય છે પ્રહ્લાદ બીક વગર કેમ જીવવું અને ભક્તિપૂર્વક કેમ રહેવું તે શીખવાડે છે તેનાથી માણસોની ભાવના વિશ્વ જેવડી થાય છે.

૫. મ ગાંધીજી અસત્યને ખુલ્લુ કરે છે. પ્રહ્લાદ સત્યને ખુલ્લું કરે છે

૬ મ. ગાંધીજી સત્ય માટે પ્રયોગ કરે છે પ્રહ્લાદને સત્યમાં નિષ્ઠા હતી.

૭ હાલના માણસો વેપારી બુદ્ધિવાળા હોવાથી વિશ્વભાવના સુધી પહોંચી શકતા નથી તેથી તેમને માટે ક્ષત્રિયોના જેવી સ્વદેશની ભાવના ઠીક છે

૮. પ્રહ્લાદ સંસારના વિષયોના ભોગથી ડરતા હતા અને સંસારના ભોગ છોડવા માટે અસુરના બાળકોને ઉપદેશ આપતા હતા મ. ગાંધીજીનું લક્ષ્ય સ્વરાજ હોવાથી તે સંસારના ભોગને મિથ્યા માનતા નથી

૯. મ. ગાંધીજી હિંદને સ્વરાજ મળે તેવી પ્રાર્થના કરે છે સ્વરાજ એવી વસ્તુ છે કે જે મળ્યા પછી પાછું કોઈ લઈ જાય પ્રહ્લાદે મુક્તિ માટે પ્રાર્થના કરેલ છે. મુક્તિ એવી વસ્તુ છે કે જે કોઇ પાછી લઇ શકતું નથી

૧૦. છતાં પ્રહ્લાદની ભક્તિ અને શક્તિનું દષ્ટાંત લઈને મ. ગાંધીજી આંહીના લોકોમાં નીડરતા અને સાદાઈ ઘણા પ્રમાણમાં લાવી શક્યા છે જે કામ કરતાં ઘણાં વર્ષ લાગે તે તેમણે થોડાં વર્ષમાં કરી બતાવેલ છે અને આસુરી વિદ્યાનો પ્રભાવ રોકેલ છે પણ હજુ લોકોને પૂછીએ કે સત્ય કોને કહેવું તો તે બાબત લોકો બરાબર જવાબ આપી શકતા નથી. પ્રહ્લાદે જે સત્ય પકડયું હતું તે સનાતન સત્ય છે. તે વસ્તુતંત્ર છે તે કોઈ પુરુષની બુદ્ધિથી ફરી શકે તેવું નથી

જે સાધનોથી વિજય તરફ જઇ શકાય છે તે સાધનોથી સત્ય તરફ જઈ શકાતું નથી, એટલી વાત સમજાય તો સાચો સત્યાગ્રહ થઇ શકે.

નોટ —આવતા અંકમાં સત્યાગ્રહના સ્વરૂપ વિષે મીમાંસા કરવામાં આવશે—સંપાદક

હિન્દુ વિવાહની પવિત્રતા તથા તેના ફાયદાઓ

લે.—શ્રી જયદયાલજી ગોયન્દકા

અનુવાદક—શ્રી દિનાનાથ જે. મહેતા

હિંદી સંસ્કૃતિ અધ્યાત્મવાદ પર રચાયેલી છે એનું સર્વ કાંઈ અધ્યાત્મવાદની ભૂમિકા પર જ નિર્ભર છે હિંદુ ઋષિઓએ ઈહલૌકિક અને પારલૌકિક સર્વ વિષયો, જન્મથી મૃત્યુ પર્યન્તના જીવનની સર્વ ઘટનાઓ તથા આહાર-વિહાર-નિદ્રા-મૈથુન અરે એટલે સુધી કે મળત્યાગ અને મૂત્રોત્સર્ગ જેવી કેવળ સ્થૂળ શારીરિક ક્રિયાઓનો પણ અધ્યાત્મ દૃષ્ટિથી જ વિચાર કર્યો છે એમની દૃષ્ટિએ અધ્યાત્મ જ સર્વ કાંઈ છે એટલે હિંદુઓની વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા, ધાર્મિક સંસ્કાર, હિંદુઓની દિનચર્યા, હિંદુઓનું જગત, જગતના પદાર્થોની સાથે સર્વસ્વ અધ્યાત્મ પર જ અવલમ્બિત છે આ જ કારણને લીધે ગ્રીસ, રોમ, અને એથી પણ પ્રાચીન અસીરીયા, બેબીલોન અને મિસર આદી સર્વની સંસ્કૃતિનો હ્રાસ થવા છતાં પણ આજ અવશેષો સમ ભારતની અધ્યાત્મ પ્રધાન અને અધ્યાત્મમૂલક સંસ્કૃતિ લાખો કરોડો વર્ષોથી જીવિત છે અને આજના કપરા કાળમાં પણ ચોતરફથી ભૌતિકપ્રધાન, પ્રત્યક્ષમૂલક અને ભૌતિક સુખોને વિસ્તૃત કરનારી કલિકલુષિત દુષ્ટબુદ્ધિદાતા, જીવોને અત્યંત લોભાવનારી વિદેશી સંસ્કૃતિઓના ઘાતકી પ્રહારોથી પણ આપણી સંસ્કૃતિ સંપૂર્ણ નષ્ટ થઈ શકી નથી. સમગ્ર વિશ્વ ભૌતિકતાની ચક્કીમાં નિરંતરથી પીસાઈ જવાથી આજ ભારતની તરફ સ્થાયી સુખશાંતિ માટે મીટ માંડીને બેઠું છે. અને એ વસ્તુ ચોક્કસ છે, કે ભૌતિક સુખોના મૃગજળ પાછળ દોડી દોડીને જગત મૃતપ્રાય થઈ જશે ત્યારે તેને હિંદના અધ્યાત્મ સંદેશથી ચિર શાંતિ અને વિશ્રામ મળશે

પરંતુ ઉપરના કથનાનુસાર ભારતીય સંસ્કૃતિ પણ આ ચેપથી વિમુક્ત રહી શકી નથી. સમયના પ્રભાવને લીધે એના વહેન મલિન થઈ ગયાં છે એમાં ઘણે ખરે ભાગે દોષ આવી ગયા છે. એની જીવનશક્તિ સત્ત્વવિહીન થવા માંડી છે છતાં પણ એનું મૂળરૂપ તો અત્યંત નિર્મળ અને ઓજસ્વી જ રહ્યું છે. અન્ય નદીઓના જળના મેળાપથી અને શહેરની ગટરોના પાણીના સમાગમથી કલકત્તા નજીક જગત્પાવની ગંગાનાં નીર અત્યંત દૂષિત અને મળયુક્ત બનવા છતાં એનું પ્રાગટ્યસ્થાન એટલું જ કલ્યાણકારી રહે છે. તેજ પ્રકારે અમારી આ અનાદિ કાળની ત્રિકાળજ્ઞ-સમદર્શી રાગદ્વેષ શૂન્ય ઋષિ-મુનિઓ દ્વારા આવિષ્કૃત, સનાતન સિદ્ધાંતો પર અવલમ્બિત અધ્યાત્મમૂલક સંસ્કૃતિનું બાહ્ય સ્વરૂપ ચાહે તેટલું વિકૃત કેમ ન હોય, પણ મૂળરૂપ તો નિર્મળ અને નિર્દોષ છે, અને સેંકડો વજ્રપાતો તેના પર કેમ નથી થતા, છતાં તેનો વિનાશ કદાપિ નથી થતો.

વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થા આપણી સંસ્કૃતિનું એક પ્રધાન અંગ છે. જેવી રીતે આપણા સમાજને ચાર વર્ણ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રમાં વિભક્ત કરવામાં આવ્યો છે. તે જ રીતે દ્વિજાતિમાત્રને બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ આ ત્રણ આશ્રમોમાંથી પોતાના દેહને પસાર કરવો પડે છે. ચોથો આશ્રમ સંન્યસ્તાશ્રમ. આના સંબંધમાં લોકોનો મતભેદ છે, પરંતુ આ સર્વ આશ્રમો સંજ્ઞેની પૂર્ણ ચર્ચા અસ્થાને છે. આપણે સામાન્ય રીતે દ્વિજોના રિવાજ અનુસાર જોઈએ તો ઉપનયન સંસ્કાર બાદ જો કોઈ પ્રધાન સંસ્કાર આપણે ત્યાં કરવામાં આવતો હોય તો તે વિવાહ સંસ્કાર છે.. વિવાહ-લગ્ન એ આપણે ત્યાં કેવળ એક શરતનામું નથી. (Marriage is not a contract according to Indian laws) કે જે ઇચ્છાનુસાર તોડી શકાય કે જોડી શકાય, પરંતુ એ તો શાસ્ત્રીય વિધિ અનુસાર વૈદિક મંત્રોદ્વારા અગ્નિ આદિ દેવોની સાક્ષીમાં પવિત્ર અને વિદ્વાન બ્રાહ્મણોના આદેશાનુસાર થતી આવેલી ક્રિયા છે

આ સંસ્કારોદ્વારા વરકન્યાને જીવનભરને માટે નહીં પરન્તુ જન્મજન્માંતરને માટે ધાર્મિક બન્ધનમાં બાંધી લેવામાં આવે છે બન્નેના દેહોનું જ ઐક્ય નહીં પરન્તુ મન-પ્રાણ-બુદ્ધિ અને આત્મા સુદ્ધાંનું ઐક્ય સધાય છે (Marriage is the unity of two souls Their bodies are different but the heart, that is to say soul is one. They Can never depart Not only on the world bat also in Heaven) અને ધર્મપત્ના સહચારીઓના સ્વરૂપે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરે છે, અને સંતાનોત્પાદનની દ્વારા પિતૃ-ઋણથી મુક્ત થઈને

ધર્મકાર્યમાં રત રહી મોક્ષને મેળવે છે, બન્નેનું લક્ષ્ય એક જ હોય છે અને માર્ગ પણ એક જ હોય છે આટલા માટે આપણે ત્યાં સ્ત્રીને 'સહધર્મચારિણી' કે અર્ધાંગના કહેવામાં આવે છે. બન્ને સંપૂર્ણ ઐક્ય સાધે છે, બન્નેનો આત્મા એક બને છે પરંતુ આજ આપણે પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિના પ્રભાવથી એટલા તો અંજાઈ ગયા છીએ કે આપણાં ધાર્મિક બંધનોને તજવા આપણે તત્પર થઈ રહ્યા છીએ. આપણી નવ શિક્ષિત મહિલાઓ હવે કોઈ પણ પ્રકારના બંધનોને ઇચ્છતી નથી. એમને પુરુષોની જેમ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા જોઈએ છે. જે સતીત્વને લીધે આજ આપણે સીતા, સાવિત્રી, દમયંતી અને ગાંધારીને અત્યંત પૂજનીય દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ, અને જેના માટે આપણા આર્યાવર્તની હજારો વીર રમણીઓએ હસતે મુખે દેહના બલિદાન દીધાં છે, આજ એ જ સતીત્વને આપણી સ્ત્રીબહેનો 'કુસંસ્કાર' કહી રહી છે. હજી હમણાંનો જ પ્રસંગ છે કે એક સ્કૂલની એક વિદ્યાર્થિનીએ રામાયણ ભણવાનો સાફ ઇન્કાર કર્યો હતો. અને એક જાણીતા નેતા સમક્ષ ખુલ્લો એકરાર કર્યો હતો કે "હું સીતા જેવી બનવા નથી માગતી મહેરબાની કરી મ્હારી સમક્ષ સાવિત્રી કે સીતાનું નામ પણ ન લેશો." એટલા જ કારણસર તેણે આ કહેલું કે તેમાં તેને પરતંત્રતા ભાસેલી.

આપણા જ દેશબંધુ ધારાસભામાં જઈને ધર્મ વિરોધી બીલ પેશ કરીને આપણી આદિ–અનાદિથી ચાલતી ધર્મવ્યવસ્થા પર વજ્રપાત કરવા તૈયાર થયા છે હજી હમણાં જ મધ્યસ્થ ધારાસભામાં ડૉ. દેશમુખનું એક બીલ સ્વીકૃત થયું છે જેના દ્વારા કોઈપણ વિવાહિત પત્નીને રહેજ વિષમ સંયોગોમાં પતિથી જુદા રહી ગુજરાન મેળવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે હિંદુ સમાજવ્યવસ્થામાં આ પ્રકારની સ્વતંત્રતા સ્ત્રીઓને આપવામાં આવી નથી તે કુંવારી હોય ત્યાંસુધી–પિતા અથવા કોઈ અન્ય સગાં વહાલાંને આધીન રહે, લગ્નબાદ પતિને અને પતિના પરદેશગમન કે મૃત્યુબાદ અન્ય કોઈ નીકટના સંબંધીને અથવા પુત્રને આધીન રહે કોઈપણ સંયોગોમાં તે સ્વતંત્ર તો ન જ રહી શકે, કારણ કે સ્વાભાવિક રીતે જ સ્ત્રી મન અને શરીરમાં દુર્બળ હોવાને કારણે તે પોતાનું રક્ષણ કરવામાં અસમર્થ છે. ભારતીય રમણીને માટે સતીત્વનું રક્ષણ એ જ પરમ ધ્યેય માનવામાં આવે છે. (મનુસ્મૃતિના પાંચમા અધ્યાયનો અંતિમ ભાગ અને નવમા અધ્યાયનો પ્રારંભિક પ્રસંગ જુઓ.) પતિ પરલોકવાસી થયા પછી પુનર્લગ્ન કરવાનું તો ઠીક પણ તે અંગેની ચર્ચા સાંભળવી તેને પણ આદર્શ ભારતીય રમણી પાપ લેખે છે થોડા વર્ષ પહેલાંની વાત છે પંજાબની એક ઉચ્ચ કુટુંબની વિધવા બહેનને કોઈ એક આંગ્લ યુવતિએ પુનર્લગ્ન કરવાની સલાહ આપી એ બિચારી બાનુને આ સલાહ અત્યંત ગ્લાનિ કરાવનાર નીવડી તેણે અન્ન અને જળ સુદ્ધાંનો ત્યાગ કર્યો. આ હકીકત જ્યારે પેલી અંગ્રેજ સ્ત્રીએ જાણી–ત્યારે તેણે માફી માગી. અને તેને અન્નજળ લેવાનો અત્યંત આગ્રહ કર્યો ત્યારે તેણે અન્નજળ ગ્રહણ કર્યું. જે સતીત્વના માટે આપણી સન્નારીઓના હૃદયમાં આટલી ઉચ્ચ ભાવના જાગ્રત હતી તે જ સતીત્વને આજ આપણી આર્ય મહિલાઓ 'કુસંસ્કાર' લેખે છે!

આ કેટલું યુગપરિવર્તન છે!

સાંભળવા પ્રમાણે ધારાસભાના એક મહિલાસભ્યે તો એમ કહ્યું હતું કે "જુદાં રહીને ગુજરાન મેળવ્યા બાદ શા માટે અમને સતીત્વના રક્ષણ માટે કહેવામાં આવે છે? જ્યાં અત્યારથી જ આ પ્રકારના વિચારો આપણી સન્નારીઓ કરતી થઈ ગઈ છે, ત્યાં જ્યારે આ પ્રકારના કાયદાઓ અસ્તિત્વમાં આવશે ત્યારે તે આપણી સમાજવ્યવસ્થામાં કેટલું અનિચ્છનીય સર્જન પેદા કરી મૂકશે તેનો જ્યારે વિચાર માત્ર કરીએ છીએ ત્યારે પારાવાર ખેદ થાય છે.

આપણા સુધારાવાદી ગૃહસ્થોએ આટલેથી જ માત્ર સંતોષ નથી માન્યો. આવા જ પ્રકારના ત્રણ બીલો રજુ થવાનાં છે એમાંથી એક–આન્તર્જાતીય વિવાહ અંગેનું, બીજું સગોત્ર વિવાહ અંગેનું અને ત્રીજું વિવાહવિચ્છેદ અંગેનું એટલે કે તલ્લાક અંગેનું આ બીલોના જન્મદાતા બાબુ શ્રી પ્રકાશજી તથા ડૉ. દેશમુખ ઘણા જ વિદ્વાન અને દેશભક્ત છે પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર સમાજના હિતને માટે આ બીલોને ધારાસભામાં રજુ કરવાના છે પરંતુ એક વસ્તુ વિચારવાની રહે છે, અને તે એ કે દૃષ્ટિભેદ તો માનવામાં રહેવાનો જ અમારી બુદ્ધિ અનુસાર આ બીલોદ્વારા સ્ત્રી–સમાજના હિતની વાત તો બાજુએ રહી પણ આપણે એક ઘોરતમ પાપ વહોરીશું આન્તર્જાતીય લગ્નને માન્ય બનાવવાથી તો

વ્યભિચારદ્વારા વધુ સંસ્કરતાને પ્રોત્સાહન મળશે, શીલ અને મર્યાદાનો લોપ થશે, સમાજમાં ઉચ્છૃંખલતા વધશે, લોક કુલીનતા, આચાર-વિચાર, ખાનપાન અને રહેણી કરણી આદિની સમાનતાનો જરા સરખો ય ખ્યાલ નહી કરતા સ્વચ્છંદતાપૂર્વક વર્તતાં શીખશે; કેવળ રૂપ અને બાહ્ય ટાપટીપથી મોહિત થઇ જાય તેવી સ્ત્રી સાથે સંબંધ જોડતા થઇ જશે, અને અંતમાં આકર્ષક તત્ત્વ નહી રહેવાથી-અથવા પરસ્પર વિચારવૈમનસ્ય થવાથી "તલાક"નો આશ્રય લેશે. અને "તલાક"નાં દ્વાર ખુલ્લાં થતાં જનતા નજીવા કારણોસર "તલાક" આપવા તત્પર બનશે પરિણામે સમાજમાં અશાંતિ ફેલાશે. પતિ-પત્નીમાં પાશ્ચાત્ય દેશોની માફક મુકદ્દમાની શરૂઆત થતાં પારિવારિક જીવન સુખમય બનવાને બદલે કલહનું કેન્દ્ર બની જશે પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે પશ્ચિમના દેશોની સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્યને લીધે થએલી સ્થિતિ પ્રત્યક્ષ જોવા છતાં આજ આપણે આંખો મીંચીને એ લોકોની નીતિનું અનુકરણ કરી રહ્યા છીએ એ લોકોનું પારિવારિક જીવન કેટલું અશાંતિમય અને દુઃખમય બની ગયું છે! બેકારી કેટલી વધી રહી છે? વ્યભિચાર અને અનાચારની વૃદ્ધિ થઇ ગઇ છે. પતિ-પત્નીના સંબંધો કેટલા કૃત્રિમ-સ્વાર્થપૂર્ણ અને ઘૃણામય બની ગયા છે? છતાં આપણે નિઃસંકોચપણે આ સર્વ રીતિ-નીતિ અખત્યાર કરી રહ્યા છીએ.

છેવટમાં માત્ર અમારી એટલી નમ્ર માગણી છે કે, જે ભાઇબ્હેન અમારા દૃષ્ટિબિંદુ સાથે સહમત હોય તેમણે સંપૂર્ણપણે ધારાસભામાં આવનાર આ સંસ્કૃતિવિચ્છેદક બીલોનો વિરોધ કરવો. પૂજ્ય ગાંધીજીએ કહ્યું છે, કે, "ભારતના આદિ કાળથી અત્યાર સુધીના આપણા ઇતિહાસમાં આવો બનાવ કદી બન્યો નથી, આપણા સામાજિક નિયમો માનવરચિત નથી પરંતુ ઈશ્વર નિર્મિત છે એટલે એમાં ફેરફાર કરવાનો જગત પર વસતાં કોઇ માનવ તત્ત્વને અધિકાર નથી સાથેસાથે જ તેઓએ એ પણ જણાવ્યું છે, કે જ્યારે દેશ આવી કટોકટીની પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થતો હોય ત્યારે આ પ્રકારની સામાજિક દખલગીરી કરી હિન્દુ સમાજની શાંતિને ઉશ્કેરવી તે જોખમ વહોરવા બરોબર છે

અને સગોત્ર વિવાહ તો સમજવી શકે જ નહીં. સગોત્ર વિવાહ એટલે ભાઇ-બહેનનાં લગ્ન અને આ પ્રકારનાં લગ્નોને માન્ય કરવાં તે તો મનુષ્ય કોટીમાં જન્મી પશુતા તરફ ધસડાવા બરોબર છે.

અંતમાં સર્વને વિનંતિ કરવાની રહે છે, કે જે ભાઇ બહેનો આ પ્રકારના વિચાર ધરાવતાં હોય તેમણે સામુદાયિકપણે આ બીલોનો વિરોધ કરવો. કારણ કે સનાતન સંસ્કૃતિ જાળવી રાખવી તે પ્રત્યેક દેશવાસીની ફરજ બની રહે છે.

આર્યોની વર્ણાશ્રમ-વ્યવસ્થા

લે શ્રી પદ્મનાભ શાસ્ત્રી

ક્રિયામાત્ર પ્રેમ, મમતા, આસક્તિ, ધગશ વગેરે વૃત્તિઓથી પોષાય છે અને ખીલે છે આસક્તિ, પ્રેમ, ધગશ કે મમતાથી મનુષ્ય કાર્યક્ષેત્રમાં તન્મયતા સાધી કાર્યક્ષેત્રને આકર્ષક અને ઉજ્જ્વળ બનાવે છે. આસક્તિ અને પ્રેમને વશ બની પોતાનાં નાના બચ્ચાંને ઉછેરે છે. ધંધાના પ્રેમથી મનુષ્ય ઘણીવાર પોતાના શરીર તરફ બેદરકારી બની પારાવાર પરિશ્રમ તથા અનેક સતત ઉજાગરા પણ કરે છે. તે નથી જોતો રાત કે દિવસ. સંશોધકોએ દિવસ અને રાત જોયા વિના પોતાની શોધ તરફના નિઃસીમ સ્નેહને ખાતર અનેક સતત ઉજાગરા કર્યાના દાખલા મળે છે. પ્રેમી પાગલ સ્ત્રી-પુરુષોએ વિરહાગ્નિની ભઠ્ઠીમાં શેકાવાથી ઉંઘને વિસારી દીધી હોય છે પરદેશ ગએલા પતિ પાછળ પતિપરાયણ સ્ત્રીઓએ અનેક સુખસગવડો તથા નિદ્રા વગેરેનો ત્યાગ કર્યો હોય છે. અમૃત તેને ઝેર સમાન થઇ પડે છે. આકાશદર્શનની શોધ અવાજને વિદ્યુતપ્રવાહ દ્વારાં પકડી અનેક દિશામાં ધારેલા સ્થળે ફેંકવાની કળા અનેક ઉજાગરાના પરિણામરૂપ હતી એ વાતનો કોણ ઇન્કાર કરી શકશે? અમૃતપ્રાપ્તિ માટે વાસુકી જેવા વિષધરનું નેતરું કરી, મેરુ પર્વતને રવૈયો બનાવી વલોવવાનું કામ દરેકને નવી શોધ કરાવાના પ્રસંગે કરવું જ પડે છે. જીવને ચપટીમાં રાખીને જ જોખમ ખેડી શકાય છે.

આરામપ્રિય લોકો જોખમના કામમાં બહુ ઉપકારક થઈ શકતા નથી.

વીર પુરુષો માથું મૂકીને કામ કરવાવાળા હોય છે પરંતુ એ માથું તેમણે કોઈ માતા, પત્ની કે બ્હેનને સુખી કરવા રક્ષણનું કરવાનો નિર્ધાર કરેલો હોય છે અંદરની ધગશ આવ્યા વિના વીર પુરુષો પણ માથાં મૂકવા તૈયાર થઈ જતા નથી. સ્ત્રીજાતિ માટે પુરુષોએ આવી અનેક કુરબાનીઓ કરી છે. ક્ષત્રિય વીરાંગનાઓએ પોતાનાં મસ્ત કાપીને વીર પુરુષોની વીરત્વભાવના બુઝાઈ જતી અટકાવી પુનઃ પ્રજ્વલિત કરી છે પ્રાચીન રોમન કાળમાં સેબાઈન જાતિની કન્યાઓએ બે પક્ષના કલહ પતાવવા માટે પોતાની જાત હોમી દીધાનું સંભળાય છે. આર્ય પ્રજાએ સ્ત્રીવર્ગની કોમળતા તથા એવા બીજા કોમળ ભાવોને પોષવા સાહસિક કામની સોંપણી પુરુષવર્ગને કરી હોય તેવું જોવામાં આવે છે અને તે પણ રીતે આજથી પણ જણાય છે

શીરીન ખાતર ફરહાદે પહાડ તોડવાનું કામ એકલે હાથે સ્વીકાર્યું તેનું કારણ એવું પણ જણાવી શકાય કે કોમળ કાયાને કરમાવી નિઃસત્ત્વ બનાવી દેવાનું પુરુષ-પ્રકૃતિને અસહ્ય જણાવાથી આવાં શારીરિક શ્રમનાં કઠિન કાર્યો પુરુષો માટે રાખી, વહાલ અને પ્રેમના ઉમળકાથી પોષવાનાં કાર્યો માટે સ્ત્રીવર્ગને યોગ્યતા અપાઈ. જનતા કાર્યપ્રદેશો ભિન્ન યોજી સમાજમાં ઘણું ઘણું ઘર્ષણ અટકાવી જનતાને શાંતિલાભ અપાવ્યો.

સ્ત્રી-પુરુષોના સામાજિક આકર્ષક કાર્યો પર એટલે કે લાગણીવશ નહિ બની જતાં પોતાનું કર્તવ્ય સમજી પ્રવૃત્તિ કરનાર છતાં સમગ્ર પ્રજાવર્ગની પ્રકૃતિ સમજી પ્રકૃતિ પ્રમાણે કાર્યવ્યવસ્થા યોજી સમાજને ઉન્નતિમાર્ગ તરફ વાળનાર એક વર્ગ સમાજમાં ઊભો કરી સમાજનું પરમ હિત સાધનાર પ્રાચીન લોકહિતચિંતકોએ બ્રાહ્મણવર્ગની સ્થાપના કરી દ્રવ્યોપાર્જનના મોહમાંથી એ વર્ગને મુક્ત રાખ્યો. સમસ્ત એ વર્ગની ઇચ્છા ઉપર રાખવામાં આવી. જ્ઞાનપ્રધાન બ્રાહ્મણવર્ગને શરીર પોષવાનું સાધન પ્રજાવર્ગે પૂરું પાડવાનું માથે લીધું. બ્રાહ્મણવર્ગને દુન્યવી આકર્ષણો લલચાવી શકતાં નહિ, વૈરાગ્યયુક્ત વૃત્તિવાળા બ્રાહ્મણો પ્રજા વર્ગને તેની પ્રકૃતિ તપાસી પ્રકૃતિને માફક આવે તેવી તાલીમ આપતા તેથી પર્ણકુટીમાં બ્રાહ્મણો ગુરુ એવું આશ્ચર્યસૂચક કથન કર વધુ, બ્રાહ્મણોએ ગુરુપદ કોઈ એટલું નથી, પણ પ્રજા-વર્ગે પોતે ઉપકારવશ બની તેમનું ગુરુપદ સ્વીકાર્યું હતું

સમયના વહેવા સાથે જનસંખ્યા વધવા લાગી અને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધતાં એક શ્રેણીમાં અનેક વિભાગ પડી જાય છે તેમ સમાનશીલ-વ્યસનીઓની જુદી જુદી ટુકડીઓ પાડી કેળવવા માંડી. ક્રમે ક્રમે અત્યારની કેળવણીની પેઠે અયોગ્ય તત્ત્વો રેતનામાંમાં રાહુની પેઠે પેસી જતાં એ પ્રથામાં ઉદાસીનતા દાખલ થઈ અને એ ઉદાસીનતાનું પરિણામ પ્રજાવર્ગમાં સ્પષ્ટરૂપે પ્રગટી નીકળ્યું. સ્પષ્ટ અમુક સમય પછી વિગુણ થવા માંડતાં અયોગ્ય હરિફાઈમાં પરિણમી અને તેથી વર્ણવિગ્રહો ઊભા થવા માંડ્યા આવાં સંસ્કારોનું ફળ પ્રજાવર્ગ માટે અધોગામી કે નરકગામી નીવડ્યું. એ સંકરતાએ કુળોનો ઉચ્છેદ કરવા માંડ્યો અને એવી રીતે શાશ્વત એવા જાતિધર્મો તથા કુળધર્મો નાશ પામવા માંડ્યા જડ-મૂળમાંથી ઉખડવા લાગ્યા.

આમ કાળક્રમે આર્ય પ્રજાને પાયમાલ કરી દીધી. બ્રાહ્મણોએ પોતાનો આદર્શ અને પવિત્ર ધર્મ વીસાર્યા અને તેના પરિણામે પ્રજાવર્ગ ઉપર અનેક આફતો આવી પડી. આવી દુર્દશા આવી પડવાનું કારણ અન્ય દેશીય પ્રજાઓએ વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થાને તોડી પાડી ઇતર અજ્ઞાની વર્ગને જડેકારી મૂકવામાં રહેલું હોવાથી આર્યોચિત નીતિરીતિ પુનઃ સ્થાપવામાં ન આવે ત્યાંસુધી સમાજની દુર્દશા મટવી મુશ્કેલ રહેશે અને તેથી સમાજની ઉન્નતિ સાધવાનું કામ પણ સુધરવાનો સંભવ ઓછો જ રહેવાનો.

આટલી વિચારણા પછી એટલું સમજી શકાય છે કે અનાસક્તિયોગ-અને બ્રાહ્મણવર્ગ પ્રજાકાર્ય કરતો રહ્યો ત્યાંસુધી પ્રજાને મૂંઝવતો કે બીજી આપત્તિ નડી નહિ, કારણ કે સ્વે સ્વે कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः અર્થાત્ બીજાના ધંધામાં માથું નહિ મારતા પોતપોતાના કાર્યમાં મશગુલ બની કામ કરનાર મનુષ્ય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે જ છે. ગુણ-કર્મ તજી બીજાના રોટલામાં પાણી નાખવાની અધમ, અનાર્યજુષ્ટ અને અસ્વર્ગ્ય પ્રવૃત્તિમાં ઝંપલાવવાથી પ્રજાની પાયમાલી વહેલી થવા સંભવ છે

વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થાદ્વારા આર્ય સંસ્કૃતિ અનેક આક્રમણોમાંથી ઉગરી જઈ શકી છે. ક્ષાત્રવર્ગદ્વારા પ્રજાવર્ગનું રક્ષણ સહેલું થયું. આ વર્ગ ગાજવીજ થઈ કરી

અર્ધસભ્ય કે અસભ્ય જાતિઓ ઉપર વિજય મેળવી તેમના દેશોને આર્યસંસ્કૃતિસમ્મતદેશો સાથે મેળવી ઉત્તમ શાસનપ્રણાલીદ્વારા પ્રજાવર્ગનું અનેક પ્રકારે હિત સાધી અન્ય પ્રજાવર્ગને પણ કલ્યાણમાર્ગે દોરતા. પોતે ઘા ઝીલી અન્યને બચાવે તેવો ક્ષત્રિયવર્ગ સદા પ્રજારક્ષણતત્પર રહેતો. વૈશ્યવૃત્તિપ્રધાન વર્ગ, પ્રજાવર્ગને અનેક ઉદ્યોગ તથા વેપાર-વણજથી સમૃદ્ધ બનાવવા મથતો. બહુ આવડત વિનાનો, બુદ્ધિતત્ત્વનો વિકાસ સાધવામાં પછાત પરંતુ બોજો ઊંચકવામાં કાબેલ એવો સેવાપરાયણ શિષ્ય જેવો શૂદ્રવર્ગ પોતાના મજબૂત શરીરથી સમાજનું કામકાજ યંત્રવત્ વફાદારીથી કરતો.

આવી ત્રિવિધ પ્રકૃતિના ભેદ પારખી તેને ઉચિત કર્મમાં જોડી દેવાનું કામ અનાસક્ત બ્રાહ્મણવર્ગે ઉપાડી લીધું. ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર વર્ણો આસક્તિપૂર્ણ પ્રકૃતિવાળા હોવાથી એકદેશી ધોરણે કામ કરવા ઉત્સુક હોય છે જ્યારે અનાસક્ત બ્રાહ્મણવર્ગ તટસ્થ વૃત્તિ જાળવી સમાજનું રક્ષણ સમાજસમૃદ્ધિ તથા સમાજસેવાનાં નિયંત્રિત ધોરણો રચી સમગ્ર સમાજનું ઐહિક અને પારલૌકિક હિત સાચવી શકતો. બ્રાહ્મણવર્ગ અને ઇતર વર્ણોમાં અનાસક્તિ તથા આસક્તિના નૈસર્ગિક ભેદને લીધે અનાસક્ત બ્રાહ્મણ વર્ગ આસક્તિપ્રધાન ઇતર વર્ગને યથોચિત પ્રવૃત્તિમાં યોજી પ્રજાવર્ગનું કલ્યાણ સાધવામાં તત્પર રહેતો.

આજની રીતે બ્રાહ્મણવર્ણ ભોજનપ્રિય બની ગયો ન હતો. બ્રાહ્મણને ભોજન આપવા વખતે અનેક પ્રલોભનો ઊભાં કરવાં પડતાં ઋષ્યશૃંગ બ્રાહ્મણને ભોળવી સંસારમાં લાવવા માટે દશરથ રાજાને અનેક તરકટ ઊભાં કરવા પડ્યાં હતાં. વિશ્વામિત્રને ભોળવવા માટે ઇન્દ્રને અપ્સરાઓ મોકલવી પડી હતી અર્થાત્ બ્રાહ્મણવર્ણ એટલી ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર હતો કે તેને મોહ ઉત્પન્ન કરવા માટે દશરથ જેવા રાજાને તથા ઇન્દ્ર સમાન દેવતાઓના રાજાને અનેક પડ્યંત્રો રચવાં પડ્યાં હતાં. વિશ્વામિત્રના ક્ષાત્રિય શસ્ત્રો વસિષ્ઠના ચરણમાં આવી શમી જતાં. કપિલ ઋષિની ઉગ્ર દૃષ્ટિથી સગર રાજાના ઉચ્છૃંખલ સાઠ હજાર પુત્રો બળીને ભસ્મ થઈ ગયા હતા અને તે પુત્રોનો ઉદ્ધાર ભગીરથે સ્વર્ગમાંથી ગંગાજીને પૃથ્વી ઉપર પધરાવી કર્યો હતો. ઇતર વર્ણ કરતાં અનાસક્ત બ્રાહ્મણવર્ગમાં વિષયલોલુપતા ઓછી હોવાને કારણે તેને લાંચ-રુશ્વતથી લલચાવી પોતાનું કામ કાઢી લેવાનું મુશ્કેલ હતું. ઉલટી પ્રકૃતિમાં અકડ વેનરાજા બ્રાહ્મણોના શાપથી માર્યો ગયો સંસારના મોહ બ્રાહ્મણોને ફસાવી શકતા નહિ તેથી તે પુરોહિતનાં માન્ય સ્થાને આમવર્ગનાં કલ્યાણ સાધવા નીમાતા. બ્રાહ્મણ મુલકનો બેપરવા બાદશાહ હતો તેથી તેની પાસે કોઈ જાતની સિપારસ ચાલતી નહિ. આવાં કારણોને લીધે બ્રાહ્મણવર્ગે સમાજરક્ષા અને સમાજ-ઉન્નતિનાં ધોરણો રચી પ્રજાવર્ગને વ્યવસ્થિત બનાવ્યો—સમાજના કીટ બની ગએલા ઇતર વર્ણને બ્રાહ્મણ વર્ણે નક્કી કરેલી સમાજહિતની તમામ યોજનાઓ માન્ય હતી. બ્રાહ્મણ યોજનાઓ માન્ય રાખવાથી જ આર્ય સંસ્કૃતિ પોષાઈ અને દેશ સમૃદ્ધ બની શક્યો. બ્રાહ્મણવર્ણે જ એવી આની કે જગતની પ્રજાઓને ઉન્નત અને સંસ્કારી બનાવી બ્રાહ્મણવર્ણની અવગણના થતા પ્રજા પાયમાલીના પંથે ધસવા લાગી. દશરથ જેવા સમર્થ રાજાઓ સમજ્યા વિના કે માત્ર રૂઢિને માન આપવા કે વિવેક ખાતર બ્રાહ્મણોને માન આપતા એમ ન હતું, પણ રાજા મહારાજાઓને પણ પોતાનું હિત બ્રાહ્મણસેવામાં સમજાયું હતું. અત્યારે આપણા દેશી રાજાઓએ એ સ્થાન વિજેતા વર્ગને સુપ્રત કરી પોતાની અવદશા વહોરી લીધી છે આવી જીહજુરીઆ દશાથી દેશ સમૃદ્ધ બનવાને બદલે પાયમાલ થઈ રહ્યો છે રાજાઓ રક્ષક મટી ભક્ષક થવા લાગ્યા છે પ્રજાવર્ગને પાળવાને બદલે અનેક રીતે રંજાડવા લાગ્યા છે. વૈભવના મોહ ન જવાથી કરવેરાના ખોટા અસહ્ય ભારણ નીચે પ્રજાને કચડી મોજમજાહ ભોગવવા લાગ્યા છે વાડી વેલાને ખાવા લાગી છે. માતાઓ કુમાતા બની પૂતનાનું ઘાતીકર્મ કરતી હોય તેવું રક્ષક વર્ગે શાસિત વર્ગ ઉપર કેર વર્તાવવાનું પગલું ભરવા માંડ્યું છે બગીચા આબાદ કરવાને બદલે વેરાન કરવાની મનોવૃત્તિઓ જ્યાંત્યાં ફાલી નીકળી જોવામાં આવે છે.

અનાસક્તિયોગ શિથિલ થતાં એવાં ભયંકર પરિણામો આવે તેમાં નવાઈ જેવું પણ રહ્યું નથી. શ્રુતિસ્મૃતિની ઉપેક્ષા તજી પ્રજાવર્ગ શ્રુતિસમ્મત આચાર તરફ વળે અને અવળા રાહ છોડી સવળા રાહ ઉપર ચાલવાનું શરૂ કરે તો જ દેશ આબાદ થવાનો સંભવ છે. અવળી મતિની

ઉપાસનાથી દેશને સમૃદ્ધ નહિ બનાવી શકાય. સકામ કર્મ નિષિદ્ધ ગણાતું નથી, પરંતુ નિષ્કામ કોટિ સાથે સરખાવતાં તે ઊતરતી પાયરીનું જણાવાથી તેને લક્ષ્યકોટિમાં ગણ્યું છે નિષ્કામ કોટિ સુધી પહોંચવામાં ઉપયોગી પગથીઉં સકામ કર્મ ગણાય છે મોતને ઓળંગી જવામાં તે ઉપકારક મનાયું છે કારણકે સકામ ઉપાસનાથી ચિત્તશુદ્ધિ થતાં મદ ઉતરી જઈ મનુષ્ય શુદ્ધિમાં આવી યથાર્થ દૃષ્ટિ દ્વારા આત્મસંયમ કેળવી ધ્રુવ અને ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

વેદવારામાં પોતાની ઈચ્છાનુસાર નૈતિક આચારવિચારનાં ધોરણ સચવાતાં હતાં ત્યારે આશ્રમવ્યવસ્થા ઉપર બહુ ભાર મૂકી તે વ્યવસ્થા ગણે ઊતારવાનું ન હોય તે સમજી શકાય છે. પરંતુ વેદનું તાત્પર્ય ભૂલાઈ જવા જેવું થવા માંડે અને વેદના ચાર વિભાગ કરવાની સ્થિતિ આવી પડે ત્યારે આચારવિચારના ધોરણો પણ વિચારવાનો પ્રસંગ આવે. વો પણ તેવા પ્રસંગે શુક–વામદેવ જેવાં બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ બ્રહ્મચર્યથી ભ્રષ્ટ થઈ ગાર્હસ્થ્ય–વાનપ્રસ્થની તરખડમાં પડ્યા વિના એકધારું જ્ઞાનપ્રધાન જીવન ગાળી પોતાના પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંતથી સમાજને સુધારવા સર્વત્ર વિચરે એ સ્વાભાવિક હોવા છતાં યાજ્ઞવલ્ક્ય જેવા સમર્થ ઋષિને મૈત્રેયી અને કાત્યાયનીની રજા લઈ સન્યાસ ગ્રહણ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે સન્યાસદીક્ષા ગૃહસ્થધર્મ માટે આવશ્યક છે એમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી. પાછળથી તો રાજા મહારાજાઓએ પણ વાનપ્રસ્થ દશા ગાળવા ઋષિઓના નિરુપદ્રવ આશ્રમોમાં વસવાટ કરવા માંડ્યો અને આજ દેશને ખાતર પ્રાણ આપવા જનસમુદાયનાના મોટા સહુ તૈયાર થઈ ક્ષાત્ર ધર્મને પોષતા થઈ ગયા છે તેમ રામાયણકાળમાં સહુ કોઈ શાસ્ત્રને અનુસારી પોતાનું જીવન વર્ણ સાથે આશ્રમધર્મ સ્વીકારી ગૃહસ્થજીવન પછી વનવાસમાં શરીરને તાવી યોગ્યતા જણાતાં સન્યાસદીક્ષા ગ્રહણ કરી જગતને આર્યોચિત માર્ગે દોરતા. મહાકવિ કાલિદાસ રઘુરાજાઓનું જીવનવૃત્ત ઉલ્લેખતાં રઘુવંશમાં વર્ણવે છે કે

> सोऽहमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकर्मणाम् ।
> आसमुद्रक्षितीशानामानाकरथवर्त्मनाम् ॥

અર્થાત્ જે રઘુ રાજાઓ જન્મથી જ શુદ્ધ ચારિત્રવાળા હતા. અને ફળ મળતા સુધી પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખતા. જેમનું પૃથ્વી ઉપર આધિપત્ય સમુદ્ર સુધીનું હતું અર્થાત્ સમગ્ર પૃથ્વી જેમના શાસન નીચે હતી અને જેમના રથ સ્વર્ગ સુધી જતા અર્થાત્ જેમણે પૃથ્વીનો સ્વર્ગ સાથે સુમેળ સાધ્યો હતો. એવા રઘુરાજાઓનું જીવનવૃત્ત ઓળખાવતાં પુન જણાવે છે કે–

> शैशवेऽभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणाम् ।
> वार्धक्ये मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम् ॥

અર્થાત્ તેઓ બાલ્યાવસ્થામાં વિદ્યાભ્યાસ કરતા હતા, યુવાવસ્થામાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી આશ્રમને યોગ્ય કાર્યો કરતા હતા. વૃદ્ધાવસ્થા આવતા તેઓ વાનપ્રસ્થના ધર્મો પાળી બ્રહ્મચિંતનમાં પોતાનો દેહ છોડતા અર્થાત્ રામાયણકાળ સુધી વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થા સુવ્યવસ્થિત રીતે પળાતી આવી. અર્થાત્ વર્ણાશ્રમમર્યાદા પાળનાર રઘુરાજાઓ દેશને સમૃદ્ધ અને આબાદ કરી શકતા. આચારશિથિલતા આવતાં લગ્નપ્રથાને સુદૃઢ બનાવવા લગ્નવ્યવહારના નિયમોને વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાની જરૂર પડી. કારણ કે લગ્નવિધાન પણ જીવનનું ધ્યેય સાધવામાં ઉપકારક થાય છે. લગ્નવિધાન વિષયસુખ માટે ન થતું પણ શાસ્ત્રવિહિત ધોરણે જીવન ગાળવાનું છે એ બીના સમાજના હૃદયમાં સ્થિર થઈ ચૂકી હતી. આચારશિથિલતાને બહુ જ ઓછો આવકાશ હતો લગ્ન આવશ્યક વસ્તુ ગણાતી નહિ, પરંતુ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં અશક્ત મનુષ્યો માટે લગ્નવિધાન સ્વીકારવામાં આવતું વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થા ગુલામ દશામાંથી મુક્ત દશામાં લઈ જનાર નિબંધ કેડી હતી બ્રહ્મચર્યદશામાં સમાજબંધનનો અભ્યાસ કરી ગૃહસ્થજીવનમાં સમાજનાં નીતિમય બંધનોનો અમલ કરી જીવન વીતાવવાના પ્રયત્નો થતા અને એ બંધનો મુક્તાવસ્થા માટે બહુ ઉપકારક થતાં નથી એવું ભાન થતાં રાજવૈભવો છોડી વનવાસમાં જઈ વસતા. ત્યાં પ્રભુપરાયણ વૃત્તિથી જીવન પૂરું કરતા જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યે મુક્તિનો માર્ગ જીવનનું અંતિમ ધ્યેય છે એ વાતને દૃઢ કરવા સન્યાસદીક્ષાને પ્રાધાન્ય આપ્યું અન્યમાર્ગીઓ વિષયલોલુપતાના કારણે મુક્તિમાર્ગ તરફ ઉદાસીન રહેવાથી તેવાઓએ પોતાનાં મનમાન્યાં મોરચા સ્વીકારી પોતાના લક્ષ્ય તરફ પહોંચવા મનઘડત અસ્વાભાવિક અને તુચ્છ માર્ગો સ્વીકાર્યા.

આધ્યાત્મ માર્ગ સિવાયના ઘણાખરા માર્ગ સ્વાતંત્ર્યના હિસાબે અધૂરા જ મનાય. જીવનકાળમાં તથા પૃથ્વી ઉપરનું જીવન પૂરું થયા પછી પણ પરમશાંતિ આપનાર માર્ગ વર્ણાશ્રમના પૂર્ણ વિકાસમાં જણાવાથી શ્રુતિસંમત માર્ગ ભગવાન શંકરાચાર્યે પ્રબોધ્યો હતો. કાળક્રમે બ્રહ્મચર્ય તથા વાનપ્રસ્થ દશાના આશ્રમો દીના પડવા માંડતાં અને ગૃહસ્થાશ્રમ પણ વર્ણાશ્રમ ધર્મમાં શિથિલતા આવવાને કારણે શુદ્રપ્રાય થઇ જવાથી સંન્યસ્ત આશ્રમ તરફ ઉપેક્ષાવૃત્તિ વધતી ચાલી વય પ્રમાણે નહિ સચવાવાથી તથા આશ્રમવ્યવસ્થા સાથે વર્ણનો સુમેળ નહિ સાધવાથી સેળભેળ વધી પડી અને એવી સંકરતાના પરિણામે દેશ પાયમાલ થવા માંડયો. જીવનસંગ્રામ વધારે વધારે તીવ્ર થવા લાગ્યો અને મહાવિશ્વયુદ્ધોએ મનુષ્યજીવનને અકારૂં બનાવી દીધું. અકારૂ થયા વિના મોહ છૂટતો નથી સંસ્કારી મનુષ્યો માટે આવું જીવન ઉપકારક બને છે.

વિમુખ થએલો જીવ આવા કટોકટીના પ્રસંગે તરફ વળવા પ્રેરાય છે. પતિત વર્ગ રાક્ષસી વૃત્તિ ... કરી લોકોને રંજાડીને રાજી થાય છે. કાળબળ ... પક્ષને ટેકો આપી ઈશ્વરનું કાર્ય સાધે છે. જીવન... દેવદાનવનાં યુદ્ધ ઓછીવધતી માત્રાથી આવી ...તે ચાલ્યા જ કરે છે - બ્રહ્મચારી વિપથી બને છે, ... નિર્વીર્ય બને છે. વાનપ્રસ્થધર્મનો લોપ થાય છે અને સંન્યાસીઓ પણ વિષયલોલુપ બની ધર્મભાવનાને બટ્ટો લગાડે છે આમ થવાના અનેક કારણો હોય છે પરંતુ તે બધાંમાં મુખ્ય કારણ તો પરસ્પરની ઉપેક્ષાવૃત્તિ જ જણાય છે જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય કૈવલ્ય ધામમાં ગયા પછી સંન્યાસી વર્ગની પ્રતિષ્ઠા બહુ જ ઉપયોગી જણાવાથી પોષાઇ, પરંતુ ભક્તિમાર્ગ, યોગ માર્ગ, મીમાંસકોના યજ્ઞયાગાદિરૂપ કર્મમાર્ગ વગેરેમાં થયું તેમ એ બધા માર્ગો જગતની દ્રષ્ટિમાં ઉત્કટ આચાર વિચારનાં કારણે વિગુણ થઇ જવાથી લોકલાગણી ઘટી જવા પામી તેવી જ રીતે સંન્યાસમાર્ગમાં પણ થવા માંડયું સંન્યાસમાર્ગ નબળો પડવાનું મુખ્ય કારણ એ જણાય છે કે મોટાઇ મેળવી આશ્રમો જમાવવાની ધાંધલમાં આચાર્ય કોટિના માણસો ભીંત ભૂલ્યા જેવું થયું. પોતાનું વર્ચસ્વ અને વૈભવ વધારવાની સ્પર્ધામાં પડી જવાથી સંન્યાસીવર્ગ તરફ ઉદાસીનતા સેવાવા લાગી. મંડળેશ્વરોએ વિદ્વત્તા પોષી પરંતુ સંન્યાસી વર્ગ તરફ અણછાજતી ઉપેક્ષા સમૃદ્ધ સંન્યાસીવર્ગ તરફથી આચરવામાં આવી. મોટા આશ્રમો લાગવગ અને વિદ્યાબળથી હસ્તગત કરી સાધારણ કોટિના સંન્યાસીઓની અવગણના કરવાથી સંન્યાસ આશ્રમ અતિ કરુણ દશામાં આવી પડયો. વૈષ્ણવ ધર્મના આચાર્યોના વૈભવની અસહિષ્ણુતાના પ્રતાપે ત્યાગપ્રધાન સંન્યાસી વર્ગ ઘરબારીના કાકી રહેવા લાગ્યો. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના વૈભવે વૈષ્ણવ આચાર્યોને અવળે રાહે ચઢાવી દીધા તેવી જ રીતે વૈભવપ્રિય વિદ્વાન અને વગદાર સંન્યાસીઓએ જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યના શાસનને ઝાંખપ લગાડી. દશનામી તથા ખાખી સંપ્રદાયવાળાઓ પોતાના અજ્ઞાનના કારણે ગળખામણા થવા માંડયા, દશનામી વર્ગ વૈભવી થવા સાથે સંન્યાસ ભાવના ઉપર છીણી મારી ગૃહસ્થાશ્રમી થઇ ગયો, જ્યારે ખાખી બાવા હઠયોગનો દંભ પોષવા વિષયલોલુપ મટી આમ જનતામાં શાંતિ પ્રસરાવવાને બદલે અનેક રીતે ત્રાસ આપવા લાગ્યા હઠયોગની ચમત્કારિક ક્રિયાઓ સાધ વાને બદલે લોકોમાં તોફાન મચાવી ભાવિક લોકોને લૂટવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યું. અઘોર પંથીઓએ મેલી ક્રિયાઓ જાહેરમાં અજમાવી જોરજુલમથી પૈસા કઢાવવાનું વલણ લીધું. બીહામણા વેશ ધારીને પણ કેટલાએકોએ પોચાં હૃદયનાં મનુષ્યોને રંજાડવા માંડયાં. આમ સંન્યાસની પવિત્ર ગંગા મેલી ગટરોમાંથી વહેવા જેવી પરિસ્થિતિ સંન્યાસ ઉપેક્ષકોએ લાવી મૂકી.

શાસ્ત્રજ્ઞાન વિહોણા હિંદુસમાજમાં જ્ઞાનગંગાના પ્રવાહો વહેતા બંધ થવાથી સત્યાનાશી વાતાવરણમાં ભાવિક અને ધર્મપ્રેમી શ્રદ્ધાળુ, સમાજ ગુંગળાવા લાગ્યો. પ્રજાની પાયમાલીનાં પગરણ નવા સુધારકોને હાથે શરૂ થયાં યૂરોપી રાહે ચઢી ધર્મપ્રધાન વર્ગની સગવડો સાચવવાને બદલે પ્રજાની નૈતિક નબળાઇનો લાભ લઇ વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થાને સત્તાના દોરે છિન્નભિન્ન કરવા કાયદા ઘડી હિંદુત્વનો વિનાશ વહેલો નોતર્યો. વિધવાપુનર્લગ્નના કાયદા ઘડી બ્રહ્મચર્યાશ્રમનું નાબૂદ કર્યો, લગ્નવિચ્છેદના કાયદા ઘડી ગૃહસ્થાશ્રમને પીંખી નાખ્યો. વેશ્યાવાડા (Brothel homes) કાઢી સમાજને આચારશિથિલતાની સંપૂર્ણ છૂટ આપી. હોટલ અને રેસ્ટોરાં દ્વારા ભોજનનિયમન તોડી નાખ્યું ષડરિપુના વિજયની સંપૂર્ણ સામગ્રી પૂરી પાડી પ્રજાવર્ગને વધારે પાયમાલ બનાવી દીધો. અધિકાર તથા

સંસ્કારભેદને અવગણી સામ્યવાદ અને સ્વચ્છંદને અકારણ પોષણ આપ્યું હક્કની ઉલટી લડતને ચાલે ચડાવી ગૃહક્લેશનાં બીજ રોપ્યાં હક્કની મારામારી વિના વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થા અટકી પડતી ન હતી. હક્કની સાત સાથી ગણુવા છતાં બળીબાના બે ભાગનું ધોરણ ટાળી શકાયું નથી. પ્રજાને નામે અને સ્વતંત્રતાના નામે દબામણી અને સ્વચ્છંદ સર્વત્ર પોષાવા લાગ્યાં છે અસહિષ્ણુતા એટલી વધી પડી છે કે વિરોધી સૂર શાંતિથી સાંભળવા કોઈ તૈયાર નથી. નીતિનાશને માર્ગે નહિ જવા દેનાર વ્યક્તિઓ શા કારણે હિંદુ જીવનના ધાર્મિક ધોરણોમાં હસ્તક્ષેપ થતો સાંખી રહે છે તે સમજાતું નથી. દુર્વ્યસની તથા દુરાચારી માણસોને વ્યસન તથા દુરાચારમાંથી ઉગારવાને બદલે અવળા માર્ગે દાસેલી દેવામાં શું ડહાપણ રહેલું છે તે સમજાતું મુશ્કેલ છે. પરમાત્મા સહુને વેલાસર સદ્બુદ્ધિ આપે અને અનાસક્તિ યોગના અભ્યાસીઓ દ્વારા હિંદનો સર્વાંગી ઉત્કર્ષ વહેલો સધાય એમ ઇચ્છીશું.

★

ગૃહસ્થાશ્રમ એટલે ?

લે. શ્રી ' ગિરીશ '

સ્વાગતં ઘો મહાભાગા ! કહીને રાજા રાજ્યસિંહાસન ઉપરથી નીચે ઊતર્યો અને સામે આવતા આર્ય ઋષિઓનું સ્વાગત કરવા મહેલના પ્રવેશદ્વાર સુધી ગયો. " સ્વસ્તિ તેઽસ્તુ " કહી ઋષિઓએ ગદ્‌ગદ સ્વરે આશીર્વાદ આપ્યા અને મહેલમાં પધાર્યા.

અર્ધ્ય-પાદ્યથી યથાવિધિ પૂજન થયા પછી પોતાના મૃગચર્મ સિંહાસન ઉપર મૂકી ઋષિઓ બિરાજમાન થયા. અને સન્મુખ ! સન્મુખ તો એ જ જન્મજન્માન્તરનો દુ:ખી રાજા ચિત્રકેતુ શુષ્કવદન ઉષ્ણ શ્વાસ અને મલિન વેશે બેઠો. આ બધી જ આકૃતિ રાજાની મનોવેદના પ્રદર્શિત કરી રહી હતી.

" રાજન્ ! ક્ષેમ તો છે ને ? " મહર્ષિ અંગિરએ સસ્મિત પૂછ્યુ.

" મહારાજ ! આપ જેવા મહાપુરુષોની દયાદૃષ્ટિ હોય તો મ્હારા જેવા જીવોને દુ:ખ ક્યાં ? " રાજાએ વિનીતભાવે ઉત્તર આપ્યો.

" પણ આજકાલ કંઈ વનવિહાર નહિ, ઋષિઆશ્રમોમાં દર્શન માટે નહિ, બીજી કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિ નહિ, રાજમહેલની અટારીઓમાં જ દિવસ ગાળી દ્યો છો ! આ રાજધર્મ નથી. તમે જાણો છો ! ' सुतवत्पालयेत् प्रजाम् " એનું પાલન તમે મહેલમાં પડ્યા પડ્યા કરી શકો નહિ, માટે બ્હાર નીકળો અને ક્ષાત્રધર્મનું પાલન કરો. "

" વાત તો ઠીક છે પણ, આ વ્યવસ્થા તો મ્હારા સુધી જ ને ? પછી શું ? " રાજાએ અશ્રુપ્લાવિત મુખે કહ્યું.

મહર્ષિએ કહ્યું, "હું સમજ્યો નહિ !" "તમે શું સમજો" મ્હારા પિતૃઓ મારા આપેલા જલને ગ્રહણ કરતા નથી તેઓને "લુપ્તપિંડ" થવાની બીક છે મને રાજ્યભોક્તાની બીક છે ન જાણે પછી કોણ મ્હારા સંચિત રાજ્યનો ભોક્તા થશે ! માટે શા માટે વિટંબણામાં પડવું બીજી બાજુ રાજ્યમહિષીના આંસુ તો સૂકાતાં જ નથી, પછી આ દુ:ખપૂર્ણ રાજ્ય માટે શું કરવું ! શા માટે કરવું !

" સમજ્યો " તમારે એક માટીના લોચાની જરૂરત છે !

જી હા !

અર્થાત્ તમોને સંતાન જોઈએ છે ! કેમ આ જ ને ?

" હા મહારાજ ! મને એક પ સંતાન નથી, માટે મને દિવસ રાત એની લાગણી રહે છે "

રાજા ! સમજણવાળાને સમગ્ર વિશ્વ પોતાનું છે; નહિ સમજનારને પોતાનાં પણ પારકાં છે. માટે ઉદાર વિચાર કરી શોકનો ત્યાગ કર, અરે " उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ! "

" મહર્ષિ ! આ તો તમારા જેવા ત્યાગીઓ માટે છે, મ્હારા જેવા માટે તો ' પોતાના તે પોતાના, અને પારકા

તે પારકા" જ છે. માટે જો એક સન્તાનનું સુખ પ્રાપ્ત થાય તે ઠીક, તમે તો સમર્થ પુરુષ છો, જે ધારો તે કરી શકો છો." બોલતાં બોલતાં રાજાએ મહર્ષિનાં ચરણો પકડી લીધાં

બસ, પછી પૂછવું જ શું ? મહાપુરુષોની સામે મસ્તક ઝુકાવ્યું કે તેઓ સર્વસ્વ અર્પવા તૈયાર થઈ જાય છે. શ્રીમદ્ભાગવત કહે છે—

"चिन्तामणिर्लोकसुखं सुरेन्द्रु स्वर्गसम्पदम् ।
प्रयच्छति गुरु प्रीतो वैकुंठं योगिदुर्लभम् ॥"

પછી તો કહેવું જ શું ! "अपयित्वा चरुं त्वाष्ट्रं त्वष्टारमयजद्विभु" ત્વષ્ટાનો યજ્ઞ થયો અને વધેલું યજ્ઞોચ્છિષ્ટ કૃતદ્યુતિ નામની પ્રધાન રાજરાણીને પ્રસાદરૂપે આપવામા આવ્યું અને સાથે-સાથે રાજાને પણ સૂચના આપવામાં આવી કે—રાજન્ ! તમારો આ પુત્ર તમને હર્ષ અને દુઃખ બન્નેય આપનાર થશે આમ સૂચન કરી નારદ અને અંગિરા વિદાય થયા

\+ \+ \+

ત્વષ્ટાના પ્રસાદથી રાણીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો અને પણ દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યો એક . મે એમ કરતાં નવ માસ વ્યતીત થયા અને રાણીએ એક સમાન શિશુને જન્મ આપ્યો. પુત્રોત્પત્તિ સાંભળી અતિશય હર્ષનો અનુભવ કરવા લાગ્યો. શિશુ-થે બ્રાહ્મણોને દાન આપ્યાં. અને આશીષો આપીને બ્રાહ્મણોએ સ્વસ્તસત્કાર કર્યો. એક બાજુ દિવસે દિવસે આનંદ વધવા લાગ્યો, બીજી બાજુ રાણીઓમા ઈર્ષ્યાનો હલાહલ ઝબકવા લાગ્યો. રાજાની નવસો નવાણું રાણીઓ વિચાર કરવા લાગી

"धिगप्रजां स्त्रियं पापा पत्युर्गृहसमागताम् ।
सप्रजाभिः सपत्नीभिर्दासीमिव तिरस्कृताम् " ॥

પુત્રવાળી સ્ત્રીઓ દ્વારા તિરસ્કાર પામતી પતિને ઘેર વસતી પુત્ર વગરની સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે. અર્થાત્ અહિંત જીવનમાં મજા જ શું ! સ્ત્રીઓના આ ઈર્ષ્યાળુ વૃત્તિ જો કેવળ વિચારમાં જ રહી જાય તો ઠીક છે નહિતર—

"कहा न अबला करि सके" તુલસી

સ્ત્રી શું નહિ કરી શકે એ જ અચિન્ત્ય છે આથી ચિત્રકેતુની કૃતદ્યુતિ–રાણી સીવાય બધી જ રાણીઓએ ભેગી થઈ રાજાના કુળનન્દન એકના એક છોકરાને મારવાને નક્કી કર્યું અને તદનુકૂળ એને વિષ આપવામાં આવ્યું. કેટલોક સમય વ્યતીત થતાં પુત્ર પારણામાંથી ઉઠ્યો નહિ અને નિદ્રામાંથી પણ જાગ્યો નહિ, બહુવાર પછી રાણીએ દાસીને કહ્યું—

બાળકને તો લાવો, બહુવાર થઈ, એને ધવરાવી લઉં !" "જેવી આજ્ઞા કહીને દાસી છોકરાને લેવા ગઈ, પણ આ શું ! એ તો બાળકને જોઈને જ અવાક્ થઈ ગઈ. અને જોરથી રડવા કૂટવા લાગી એનો અવાજ સાંભળી રાણી પણ ત્યાં ગઈ અને જઈને—

"ददर्श बाल सहसा मृतं सुतम्"

છોકરો મરેલો જોયો, અને ત્યાંની ત્યાં જ બેહોશ થઈને પડી ગઈ અને વિલાપ કરવા લાગી. આ ખબર સાંભળી બધાં જ રડવા લાગ્યાં. રાજા અને દીવાનની તો વાત જ શું ! રાજ્યનો એક અદનો સીપાઈ પણ તે દુઃખમાં વિલાપ કરવા લાગ્યો અને જે ૯૯૯ રાણીઓ એમના તો વિલાપનું પૂછવું જ શું ! બધા કરતાં વિશેષ શોક તો એમનેજ હતો. આજે પણ આપણે જોઈએ છીએ કે બીજા કુટવાવાળાઓ વધારે ઉછળકૂદ કરે છે જ્યારે સગાંસબંધીઓ તો થોડા જ કૂદકા મારે છે. અસલી હીરા કરતાં કૃત્રિમ હીરાનો ચળકાટ વધારે હોય છે. અસ્તુ રાજ્યપરિવાર ને રાજાના આ આર્તનાદની ખબર મહર્ષિ અંગિરાના કર્ણ સુધી પહોંચી અને તેઓ શ્રી મહર્ષિ નારદને સાથે લઈ ચિત્રકેતુના શોકપૂર્ણ પ્રાસાદમાં પધાર્યા પણ શોકને લીધે રાજા એમને ઓળખી શક્યો નહિ. અને એમની બાજુ ધ્યાન પણ ન આપી શક્યો. ફક્ત પુત્રવિયોગના શોકસાગરમાં બેઠેલો ચિત્રકેતુ રડવામાં જ બેશુદ્ધ બની ગયો. મહર્ષિ તુલસીદાસજી લખે છે કઃ—

सन्तहृदय नवनीत समाना कहा कविन्त वै कहा न जाता ।

અર્થાત્ કવિઓ સન્તોના હૃદયને નવનીત સમાન કહી ગયા છે, પણ તેઓ ભૂલ કરે છે; કારણ કે સન્ત-હૃદય નવનીત કરતા પણ સરલ છે નવનીત પોતાને લાગતા તાપથી પીગળે છે, અને સન્ત તો પારકાના તાપથી દ્રવિત થઈ જાય છે અસ્તુ. સરળ હૃદયના ઋષિ ચિત્રકેતુનો દુઃખથી વિહ્વળ થઈ કહેવા લાગ્યા.

રાજેન્દ્ર ! જેને માટે તમો રડો છો તે તમારો શું થાય વારૂ ! આ સૃષ્ટિમા કેટલીવવાર તમો એના સબંધી થયા છો અને એ તમારો સબંધી થયો હશે ને થશે !

અરે જેવી રીતે પાણીના રેલામા વાલુકા આવીને ભેગી થઈ જાય છે અને પાણીના બીજા રેલામાં જુદી થઈ જાય છે, તેવી જ રીતે કાળની ગતિને લીધે દેહીઓનો સંયોગ અને વિયોગ થયા કરે છે " વિગેરે વાતોથી આ મહર્ષિએ રાજાને સદ્બોધ આપ્યો, રાજાની જ્ઞાનદૃષ્ટિ ઉઘડી અને તે પૂછવા લાગ્યો —

અવધૂતના વેષમાં ફરવ.વાળા તમે કોણ છો ? આપ બ્રાહ્મણવેષ ધારણ કરીને મારા જેવા દુખી મૂઢબુદ્ધિ વાળાને બોધ આપતા કોણ છો, માટે હે પ્રભો ! અંધકારમાં ઠોકર ખાતા મ્હારા જેવા મૂઢ માનવી માટે તમે જ્ઞાનદીપક પ્રગટાવો '

રાજન્ ! હું તને પુત્ર આપનાર અંગિરા અને બ્રહ્મસુત મહર્ષિ નારદ છીએ, તને દુસ્તર શોકસાગરમાં ખૂંપેલો જોઈ તારા ઉપર કૃપા કરવા આવ્યા છીએ કારણ કે ભગવદ્ ભક્તને દુખ ભોગવવુ પડતુ નથી માટે તારે ઘેર આવીને જ્ઞાન આપીએ છીએ. અમે તારો અભિનિવેશ જાણીને તને પુત્ર આપ્યો, અને હવે તુ તે પુત્રવિયોગના દુખમાં પડ્યો છે. જેવી રીતે પહેલાં પુત્રોત્પત્તિનુ સુખ થયુ અને પછી દુખ થયુ. તેવી જ રીતે સ્ત્રી, ઘર, ધન, ઐશ્વર્ય સમ્પત્તિ અને રાજ્યવિભૂતિ વિગેરે બધુ ચલ છે. હે શૂરસેન ! આ બધાં શોક, મોહ, ભય અને દુખ આપનાર છે રાજન્ ! દ્રવ્ય-જ્ઞાન ક્રિયાત્મક પ્રાણીઓ તો આ દેહને વિવિધ ક્લેશ-સન્તાપ આપનારાવાળા કહ્યાં છે, માટે સ્વસ્થ મનથી આત્માની ગતિ જાણો, જ્ઞાનપ્રાપ્ત કરો, વિભ્રમકારી દ્વૈત ભાવનાનો ત્યાગ કરી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરો ! પછી નારદજી બોલ્યા, ' હું તને મંત્ર આપુ છુ જેનાથી તને એક અઠવાડીયામાં જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.' ઇત્યાદિ વાક્યો કહ્યા છતાં રાજાને વિશ્વાસ થયો નહિ છેવટમાં નારદજીએ રાજપુત્રના મરેલા શરીરને બતાવી કહ્યું

"રાજપુત્ર ! "જીવાત્મન્ ! સૌભાગ્યશાલિન્' તારા માતાપિતા, સુહૃદ, બાન્ધવ, તારા વિયોગમા બહુ જ દુખી થયાં છે માટે તારા કલેવરમાં પ્રવેશ કરીને શેષ આયુષ્ય પૂર્ણ કર અને પિતાના પરિવર્ધિત રાજ્યનો રાજ્યાસન ઉપર બેસી ભોગ કર."

આ પ્રમાણે કહી એક જલની અંજલી પોતાના કમંડલુમાંથી પ્રક્ષેપ કરતાની સાથે જ જીવાત્મા બોલ્યો ! આ ઉભેલાં મારાં કયા જન્મનાં માતા પિતા થાય ? કારણ કે હું તો દેવ તિર્યંક્, મનુષ્યાદિ યોનિઓમાં ફરતો ફરતો આવુ છુ. આ સગાં વ્હાલા, મિત્ર, આદિ તો દરેકને દરેક જન્મે મળે છે જે રીતે બજારમાં જાઓ-અને દુકાનમાં જુદી જુદી વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે તેવી જ રીતે કર્માનુસાર જીવને પણ જુદી જુદી યોનિઓમાં મોકલવામાં આવે છે. નિત્ય પદાર્થ આત્માનો સમ્બંધ અનિત્ય જેવો લાગે છે. અરે ! જેની જોડે જેનો સબંધ છે તે સ્વાર્થને લીધે જ થતો સબંધ છે. નિસ્વાર્થનો કોઇ સબંધ નથી.

આ અજ, અવ્યય આત્માનો કોઈ અત્યન્ત પ્રિય સ્વજન નથી, અને કોઇ દ્વેષી-પારકો નથી" માટે આ રાજા મ્હારો શું થાય ? ખરેખર જગતમાં પુત્ર પુત્ર છે માટે પ્રિય નથી પણ પોતાના સ્વાર્થને લીધે જ પ્રિય છે તેવી જ રીતે સ્ત્રી-પતિ વીગેરે એમ કહીને જીવાત્મા તો ચાલ્યો ગયો. ઋષિના ઉપદેશથી રાજાને જ્ઞાન થયુ, અને રાજા યમુનાસ્નાન કરી ભગવદ્ભજનમાં બેસી ગયો, છેવટે દેવાધિદેવ શ્રી શેષ ભગવાનના ચરણારવિન્દમાં લીન થયા

આથી ભાગવતકારે ગૃહસ્થીઓને એક સુન્દર તત્વ બતાવી આપ્યું છે આદર્શ ગૃહસ્થ તો કર્મફળનો ત્યાગ કરી ભગવદ્ અર્પણ જ બધું કાર્ય કરે છે અને છેવટમાં એને પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય છે બીજી બાજુ સ્વયં કર્તા હર્તા માનીને સંસારમાં રચ્યા પચ્યા રહેનાર નરકગામી થાય છે એમને શાન્ત મળતી નથી માટે શાન્તિ અને સુખની તલાસ બીજાઓ પાસે નથી ઘરમાં જ છે શ્રીમદ્ભાગવતકાર કહે છે તે ખોટુ નથી કે गृहस्थाश्रमः किन्नकरोत्य वद्यम् । ચિત્રકેતુનુ આખ્યાન આ જ વાતને સ્પષ્ટ સમજાવે છે કે,

" लोहदारुमयैः पाशै पुमान् बद्धो विमुच्यते
पुत्रदारमयै पाशैः न मुच्येत कदाचन ॥ "

લોઢાની સાંકળો અને દોરડાંઓના બંધનોથી તો કોઇ વખતે પણ છુટી શકાય છે, પરન્તુ સ્ત્રી અને પુત્રનાં બંધનોથી તો છુટાવું મુશ્કેલ છે નિરાસક્ત રહેનાર માણસ જ તેમાંથી છુટી શકે છે સંપૂર્ણ.

ભક્ત ભરવાડ ભીલામુ

લે—શ્રી. મનુભાઈ હીરાલાલ

વાર્તા સામાજિક છે, જીવનપ્રસંગોમાં ભૂલેચૂકે પણ ઊતરી શકે તેવી છે. ખાસ કરીને સામાજિક જીવનવ્યવહારમાંથી માણસનો હૃદયપલટો કેમ થાય છે અને તેમાંથી અહીં શું પ્રસંગો બને છે ને વર્ણવવામાં આવ્યું છે. પ્રિય વાચકો અને વિચારકો! આમાંથી કોઈપણ પ્રસંગ આપને બંધબેસતો આવે તો આપ મારા ઉપર અણગમો ઉભો કરશો નહિ. પણ જે તાત્પર્ય સમજવાનું હોય તે સમજી લેજો

પિતાધરી નામનું એક ગામડું હતું. ત્યાંની વસ્તી ઘણી જ જુજ હતી. લગભગ દોઢસોથી બસો ઘરની આસપાસ ત્યાંનાં મકાનોની સંખ્યા હતી. ગામને છેડે એક ઝરણું પસાર થતું હતું. ગામમાં કુવા હતા ખરા પણ ઝરણાના પાણીની મીઠાશ ગ્રામ્યજનોને માફક આવવાથી ઝરણાના પાણીનો ઉપયોગ મોટે દરજ્જે થતો હતો ગામડું અટૂલું ને એકલું હતું, કહો કે તે સમભમ જંગલમાં જ હતું. ગામ સ્વચ્છ અને આબાદ રહેતું હતું ગ્રામ્યજનો સર્વ પ્રકારે સંતુષ્ટ અને સુખી હતા.

આવા ગામમાં અણપૂછયો અને અણપ્રીછેલો એવો એક ભીલામુ નામે ભરવાડ રહેતો હતો. તેની સમજણશક્તિની શરૂઆતનાં વર્ષોમાં જ તેની પરમ પ્રિય માએ સ્વર્ગલોકમાં સીધાવ્યું પીતા સાથે રહી તે મોટી ઉંમરનો થયો ઘર અતિશય ચોકખુ, પવિત્ર, જરાપણ ગમડમ કુ નહિ એવું હતું ઢોરઢાંખર માટે અલાયદી જગ્યા રાખવામાં આવી હતી તેના ઘરમાં ખુબ સાદ્ગુરી અને સુશોભિતપણું હતું તેનો પિતા કેટલીક બાબતોમાં વિરુદ્ધ પડતો હતો, કારણ કે પિતાએ કરેલ નવીન બાઈનું મસલું ઘરમાં ચાલતું હતું છોકરો ઘરમાં દબાઈને રહેતો હતો.

તે ઘણી સાદાઈથી પણ ચોખવટથી રહેતો, પવિત્ર અને શુદ્ધ રહેતો હતો તેની કાળજીભરી કારીગરીથી આખા ઘરની શોભા દીપી ઊઠતી. રાતદિવસ ઢોરનું કામ તેને સોંપવામાં આવ્યું હતું તે ઉપરાંત ઘર બાબતનું કેટલુંક કામ પણ તેને કરી લાવવું પડતું. તેણે લખી વાંચી શકાય એટલો અભ્યાસ ખુબ સરસ રીતે કર્યો હતો. કહેવત છે કે ચારિત્ર શોભે શીલથી, શરીર શોભે સંયમથી.

આ પંક્તિને બંધબેસતાં સર્વે લક્ષણ તેનામાં હતાં અને શરીરે તે હષ્ટપુષ્ટ હતો. સવારસાંજ ઢોરોની માવજત કરે, બપોર સમયે ઘરસબંધી કંઈ કાર્ય કરી તેની ઉપર માને ખુશીમાં રાખે અને બાકીના સમયમાં ઘેર ઠાં ઇશ્વરભજન કરે. આ તેની કાર્યરચના હતી, અરે કહો કે ઇશ્વરનું રટણ જ તેના હૃદયસ્થાનમાં હતું અને તે જ તેનો ધંધો હતો.

> નીલું આકાશ શોભી રહે,
> તનડું આ માંરૂ ઝૂલી રહે;
> કોઈ બતાવો ક્યાં એ રહે?
> મનડું મારું શોધી રહે

આ તેનું હૃદયરટણ હતું અને અહર્નિશ કાર્ય કરતું હતું

ભીલામુ દિવસે દિવસે વધતો ગયો, અને તેની ઉંમર ૨૦–૨૧ વર્ષ સુધી પહોંચી એટલે તેના પરણવાને માટે કેટલીક જગ્યાએથી કહેણ આવ્યાં. ભીલામુના હૃદયમાં, કાને પડતી આવી વાતો અગર ઘરની અંદર અજાણ્યા શખ્સોની અવરજવર થાય તે ખુંચતાં હતાં, કારણ કે લગ્ન પ્રત્યે તેને બહુ માન ન હતું. પરંતુ પિતાની આગળ સર્વ બાળકો નાના અગર મોટા, નીચી ડોકે ઝૂકયા રહે છે અને પિતા જે કાંઈ કરે છે તેને મને કે કમને સાંખી લે છે આમ ભીલામુના પિતાએ ભીલામુના લગ્ન નક્કી કર્યાં અને શુભ મહીનામાં શુભ ચોઘડીયાની અંદર તેનાં લગ્ન પણ થઈ ગયાં.

ભીલામુનાં લગ્ન થઈ ગયાં ગૃહજીવનની બેડીઓ પહેરી લીધી લાડીના કોડીલા પ્રેમથી અરસપરસના હૃદય દિવ્ય અને શ્રેષ્ઠ પ્રેમથી જોડાયાં કહો કે બંને પ્રેમપંજામાં ભરાઈ પડયાં ભીલામુના મનમાં જેટલો અપ્રેમ લગ્ન પ્રત્યે હતો તેનાથી ખૂબ ગણો પ્રેમ તેની પત્ની પ્રત્યે કેળવાઈ ગયો અરે પ્રેમ એટલો બધો વધી ગયો કે તેની પત્ની ગુરકી વિના એ ઘમાર પણ રહી ન શકે અને કહે

> 'તુજ વિના હું ના રહું
> અને-મૂકી તું ક્યાં વસે !'

એટલામાં જ જાણે જ્ઞાનનો સંચાર કરતી આવતી હોય એમ ગુરકી આવીને ભીલાજીને એટલી સરલ રીતે સમજાવટ આપતી હતી કે ભીલાજી મનમાં બે ઘડી વિચાર કરવા બેસી રહેતો ત્યારે ગુરકી કહેતી—

શોક મનમાં નવ કરો,
રોકે શરીર સુકાય
પ્રેમ તો થોડો કરો
અતિ પ્રેમે ઘણું દુઃખ થાય.

આ બન્ને દંપતીમાં સમાન ગુણો હતા અને બન્ને સસ્કારી હતાં. ભીલાજીએ તેના ગુણથી તેની ગુરકીમાં જ્ઞાન અને શુભ સંસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવ્યા હતા. બન્નેનો સુમેળ હતો. ગુરકી ભીલાજીની પરમ પવિત્ર કહ્યાગરી અને પતિને દેવસમ માનનારી પત્ની હતી

ભીલાજી પ્રભુભક્તિવાળો હતો ખરો, પરંતુ પ્રભુનું સ્થાન દરેક જીવમાત્રના હૃદયમાં જ છે એમ તે કુદરતી રીતે જ માનતો હતો અને તેથી તેને પ્રભુભક્તિ માટે કોઈ દેવ કે મંદિરમાં જવું પડતું ન હતું. પરંતુ હૃદયમાં જ પ્રભુસ્મરણ અને રટણ દંપતીમાં અહોનીશ થયા કરતું હતું.

દંપતીને પ્રભુપ્રાર્થના કે પ્રભુભક્તિ સાથે રહીને જ કરવામાં આનંદ આવતો. બન્ને સવારમાં ઊઠીને તરત જ અને રાત્રે સૂતી વખતે પવિત્ર થઈને સાથે બેસીને પ્રભુનું એક ચિત્તથી ધ્યાન ધરતાં હતાં. અને હું એમ માનીશ કે આ દંપતીનો જો અથાગ પ્રેમ હોય તો તેનું મુખ્ય કારણ સાથે બેસીને પ્રાર્થના કરવાનું જ હતું અને તેથી અરસપરસ કજીઆ કે કલેશ થાય નહિ અને થયા હોય તો તેનું ફરજીઆત શમન થઈ જાય અને તેમનો કાર્યક્રમ ચાલુ રહે.

આવા પ્રસંગોમાં ગામની ભાગોળે એક સંત આવીને રહ્યો હતો અને ત્યાં સુંદર કથાઓનું કથન કરતો હતો. ભીલાજીના કાન ઉપર જ્યારે આ વાત પડી ત્યારે તેણે પણ કથામાં જવાનું શરૂ કર્યું અને જતાંની સાથે જ તેણે સાંભળ્યું

કાયા માયા બાદલ છાયા
મૂરખ મન તું ક્યોં ભરમાયા.
છૂટ ન જાયેગા માયા તેરા,
ફીરા કર જીને ભટકાયા.

ભીલાજીને અંતરમાં ચોટ વાગી અને હરહમેશ કથામાં આવવાનું મન થયું કથામાં આવી રીતે તેને નિત્ય કંઈક નવીન સદુપદેશો મળતા, જ્યારે આવાં જ કથા કીર્તનોના દિવસોમાં ગામના પ્રજાજનોમાં કેવો સ્વાર્થ હોય છે તેનાં કેટલાંક દશ્યો નજરે પડ્યાં તેમાંનાં થોડાંક દશ્યો નીચે કહું છું.

એક પ્રસંગે ભીલાજી ગામમાં થઈને પસાર થતો હતો ત્યારે એક ઘરમાંથી બહાર નીકળતા ડોશીના ઓચિંતા ઉદ્ગારો તેણે સાંભળ્યા કે ડોસનો મૂઓ માંચો મૂકતો નથી અને મરતો યે નથી. આ વચન ઉપરથી ભીલાજીને એટલું કહવું લાગ્યું કે ખરેખર અશક્ત માણસને માટે જીવન જ નથી.

એક બીજા પ્રસંગે તેણે એક દંપતીનો સંવાદ સાંભળ્યો.

પતિ—કેમ આજે શોકમગ્ન છો

પત્ની—શોક ન કરે તો શું કરે ? પાંચ રોમાંચથી તો કાણું ગોઠવીને ઘેર આવ્યા છો.

જાવ અહીંથી મારું નામ તમારે ન લેવું.

પતિ—વાહ, ખરેખર, હે કુદરત તારી ગતિ ન્યારી છે અને કહે છે

પૈસો કમાઈ ત્યાં લગી, પત્ની પતિને ચાહતી,
પૈસો થયો બંધ આવતો, તો પત્ની ત્યાં વિમુખી થઈ.

આમ આવી રીતના બીજા સ્વાર્થભર્યા પ્રસંગો સાંભળ્યા અને મનમાં શંકા કરી કે હું સર્વ જમાઓ સ્વાર્થમય અને પ્રપંચોથી ભરપૂર ભાળું છું તો શું મારે ઘેર પણ આ રીતિ જ હશે.

ભીલાજીએ ગુરકીને કહ્યું કે હે ગુરકી તું મને કેટલી વ્હાલી છે !

ગુરકી—હે નાથ ! મારા પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વ્હાલા છો

તો ભીલાજીએ કસોટી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ભીલાજી માંદગીના બીછાનામાં રહેવા લાગ્યો, પરંતુ સાથે પોતાના શરીરનું સ્વાસ્થ્ય જળવાય તેમ રહેતો હતો. એક માસ, બે માસ, ચાર માસ એમ પસાર થવા માંડ્યા હવે ભીલાજીને ખબર પડે છે કે તેની પત્નીને તે કેટલો વ્હાલો છે

ભીલાજી—ઓ રામ ! હાથ પગ તૂટે છે, માથું તપી જાય છે

ગુરકી—ખાવા બેઠાં હોય છે અને કહે છે કે તમને

તો બધું ય થશે, નહિ થાય એટલું ઓછું. તમે તારે જૂતો મારવી હોય એટલી મારો શું હું ભૂખી છીડીને તમારી પાસે આવું ?

ભીલામુની આંખોમાંથી અશ્રુ સરી પડ્યા. અને ખરે ખર રહમદ્ કરે હૃદયમાં વિચારવા લાગ્યો કે હે પ્રભુ ! તારી ગતિ ખરેખર ન્યારી છે. અને જગતમાં કોઈ કોઈનું નથી કેવલ હું અને તું અને નિશ્ચય કરી લીધો કે હવે મારા માટે આ ઘરબાર, બૈરી, ધન દોલત અને સમાજ નકામો છે, બસ, હવે મારે જંગલમાં જઈને જ વાસો કરવો.

નિત્યક્રમ મુજબ સભ્યાકથામાં ગયો. અને ત્યાં સાંભળ્યું કે કેવળ દુખો સહન કરવાની ધીરજ જેનામાં ન હોય તેને જંગલમાં જવા કરતાં ઘેર પ્રભુભજન કરવું તે વધારે સારુ છે. પરંતુ ભીલામુમાં ધીરજ હતી અને ખરેખર જીવનથી તે કંટાળી ગયો હતો એટલે તે ઉપડ્યો, જંગલમાં મસ્ત મગજથી, ડોલતો ચાલ્યો જાય છે

'દોડી આવો ને મારા વ્હાલમા,
હું તો દોડી આવું તમ સામ રે'
વ્હાલા દોડી આવોને.

ભીલામુને બસ એક જ ધૂન છે. ન ખાવાનું ભાન, ન પીવાનુ ભાન, કશું નહિ, કેવળ પ્રભુનું ધ્યાન એ જ તેના મનમાં હતું

જંગલમાં તેને ઘણું કષ્ટ પડે છે, પણ તેનું યે તેને ભાન નથી અને છેવટે તેની આસપાસ કોઈ પ્રકારનો ધૂમ્મસ ફેલાઈ જાય છે અને તે અંધ બને છે અંધ થઈને ફરતાં ફરતાં તે એક ખાડામાં પડી જાય છે કે જેમાંથી બહાર નીકળવા માટે તેને એકે માર્ગ સૂઝતો નથી અને કહે છે'

હે વ્હાલા, દુખો અતિશય પામીયો,
હવે રાખો મારી લાજ રે
વ્હાલા દોડી આવોને.

તેજ સમયે એક તેજસ્વી પુરુષ ખાડા આગળ આવીને કહે છે કે હે સુરદાસ તમારા પગ પાસે જે દોરડું પડ્યું છે તે મને આપો ને ! સુરદાસે તેને દોરડું સમજીને પેલા પુરુષને આપ્યું. ખરેખર તે દોરડું નાગદેવ પોતે હતા જેવું દોરડું પેલા પુરુષના હાથમાં આપ્યું તેવાં જ ભીલામુએ નાગદેવનાં દર્શન કર્યાં અને તેની સાથે તેને શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ ધારણ કરેલા છે એવા વિષ્ણુ ભગવાનનાં દર્શન થયાં. ભગવાને હાથ ઝલીને તેને બહાર કાઢ્યો ત્યારે ભીલામુ કહેવા લાગ્યો

હે વ્હાલો આવ્યો તો અણમોલ ભાવથી,
પણ વાહન કંઈ નહિ સાથ રે;
હે, વ્હાલા ડગલાં રે ધીરે ભાપરો,
હું આવું તમારી સાથ રે.
વ્હાલા પ્રેમે ચલો રે.

આ પ્રમાણે ભક્ત ભરવાડ ભીલામુ પ્રભુની સાથે અંતર્ધાન થઈ ગયો અને વાચક પોતે પણ તેની માફક સંસારનાં બંધનો તોડી પોતાના એક સાચા આશ્રય પ્રભુમાં એકરૂપ બને.

જીવનનું કર્તવ્ય શું છે ?

લે. શ્રી ગોવિંદભાઈ કુંવરજી

પ્રિય વાચકો ! આજે તમારી સમક્ષ જે ઉપયોગી લખાણ લખું છું. તેનું લક્ષપૂર્વક વાચન કરી મનન કરજો. હું કોઈ વિદ્વાન કે પંડિત નથી, કે નથી મેં વધારે અભ્યાસ કર્યો. જેથી મારા લખાણમાં જે કાંઈ ભૂલ હોય તે માટે ક્ષમા આપશો.

મનુષ્યની જીન્દગીનું સાર્થક જન્મમરણથી મુક્ત થવું એમાં જ સમાયલું છે. પરંતુ લક્ષમાંથી (લાખોમાંથી) એક જ મનુષ્ય જીવનમુક્ત થવાની ઈચ્છા રાખતો જણાય છે જીવનમુક્ત થવું એટલે વારંવાર આ અસાર સંસારમાં આપણો જન્મ અને મરણ ન થાય અને માત્ર અખંડાનંદ પરમાત્માના જ્યોતિસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય તેનું નામ જીવનમુક્ત થવું કહેવાય છે

મનુષ્ય પુખ્ત ઉમરમાં આવતાં જ તેને માયા જાળનું આવરણ એવું ઘેરી લે છે કે, તેના પ્રતાપે ધીમે ધીમે પ્રપંચ, કાપટ્ય, જુઠ, લુચ્ચાઈ, ચોરી, હિંસા, કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, અહંકાર, આદિ દુર્ગુણોનો નિવાસ થાય છે. દિનપ્રતિદિન દ્રવ્ય મેળવવાની, નાના

પ્રકારનો વિલાસ વૈભવ ભોગવવાની, સુંદર સ્વરૂપવાન મૌરાંગ સુંદરીઓ સાથે કામક્રીડા કરવાની અને પાંચ મળનાં પચ્ચીસ, અને પચ્ચીસ મળનાં પચાસ, એમ સો, હજાર, અને લાખ રૂપીઆ મેળવવાની આશા થતી જાય છે. એવી રીતે આશા, તૃષ્ણા કે જેનો કોઇ પાર જ નથી, તે વધવા લાગે છે. અને તે વધતાં મનુષ્યોમાં ઉપર બતાવેલા દુર્ગુણો ધીમે ધીમે પ્રકાશમાન થઈ, કોઇ પિતાનો ઉચ્છેદ કરવા, કે કોઇ ભાઇનો પ્રાણ લેવા, કોઇ સ્નેહીને ઠગવા કે, કોઇ મિત્રનો વિશ્વાસઘાત કરવા, કોઇ સંબંધીઓને ફસાવવા, કે કોઇ સરળ મનુષ્યોને કપટ-કુશળતાથી ફસાવવા તત્પર થાય છે જર, જોરૂ અને જમીન જેવા અનિત્ય અને નાશવંત પદાર્થો મેળવવા માટે તેઓ આસપાસ કંઇ જ ન જોતા તરત તેની હિંસા કરવા વિલંબ કરતા નથી આવી આવી સેંકડો માયાજાળથી તેઓ પ્રેરાય જાય છે તો પણ તેઓ પ્રારબ્ધ વિના તેમાંનું કંઇ પણ મેળવી શક્તા નથી માયા એવી મોહક છે. જાળરૂપી એ માયા કામક્રોધ રૂપી દુર્ગુણોથી એટલી બધી ગુંથાએલી છે કે માખીની માફક, માછલાની માફક પોતાના પંજામાં, જીવને નરક દ્વારમાં મોકલવા પોતાના તરફ લોહચુંબકની માફક ખેંચાણ કરી સપડાવે છે એ મોહક જાળના પંજામાં જે સપડાય છે. તેનો પ્રાણ ગયા વિના તેનો છુટકારો થતો નથી ફક્ત છુટકારો થાય છે ત્યારથી કોઇ પણ જીવને એ માયાની રાક્ષસી જાળમાંથી નીકળવું બહુ મુશ્કેલ છે

માટે સંસારમાં પડતાં દુ:ખથી મુક્ત થવાનો સરેલો ઉપાય માયાનો ત્યાગ કરવો એટલે માયાની જાળરૂપ જે આશા-તૃષ્ણા છે તેનો ત્યાગ કરવો હું સત્તાધિપતિ થાઉં કે મને અસીમ સત્તા મળે. હું ચક્રવર્તી થાઉં કે મને સર્વ ભૂમંડળ મળે. હું આખી પૃથ્વીનો ભોક્તા થાઉં કે મને સઘળે સ્થળે આધિપત્ય મળે, હું સકળ કળામાં સંપન્ન કહેવાઉં કે રૂપાળી સ્વરૂપવાન સ્ત્રી મળે, રૂપાળાને આટલું બધું મળે અને મને જ થોડું! અહુક મને વધારે મળે તો કેવું સારૂં! મને ગાડી ઘોડામાં સહેલ કરવાની મળે તો કેવા સા કહેવાત! મને નિત્ય મિષ્ટાન્ન ભોજન મળે તો કેવું સારૂં! ચાલ, ફલાણું સુખ મેળવવા ફલાણાને આમ ફસાવું અને ફલાણાને આમ કહું આવા આવા અનેક તૃષ્ણા ભરેલા વિચારો કદાચિ પોતે આશામાં ને આશામાં અગીમ પાપ કર્મો કર્યાં જાય છે સુખ ભોગવવા આમતેમ ઘણાં ફાંફાં પણ મારે છે. પણ છેવટે નિરાશ થયા વિના રહેવાનું નથી જેમ જેમ પાપકર્મ થતાં જાય છે, તેમ તેમ સુખ એ તૃષ્ણાથી-આશાથી થએલાં મહાપાપથી દોઢ ગાઉ વેગળું નાસતું જાય છે, થા તો થોડું રહે છે એનાથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થતી જાય છે-જ્ઞાનરહિત થાય છે. એટલે કાંઇ સુઝતું નથી. એક જ સુખનું ધ્યાન રહી જાય છે. પણ સુખ મળવાના સાધનરૂપ ઉત્તમ જ્ઞાન અને અખંડ સ્વરૂપાનંદ શ્રીહરિની ભક્તિ તે પણ ધીમે ધીમે નાશ પામે છે. અને એવી રીતે ચાલનાર મનુષ્ય દુ:ખરૂપ કુવામાં પડી, અથડાઇ કુટાઇ કુતરા બિલાડા પેઠે જીવન વ્યર્થ ગાળે છે.

માટે જ મનુષ્ય માટે અત્યંત મહત્વનો પ્રશ્ન એક જ છે કે, આ સંસારમાં મનુષ્યને (આપણને) ઘણી બાબતો શીખવાના હોય છે તેમાં ખાસ કરીને અત્યંત મહત્વની વાત એ છે કે, આ જગતમાં કેવી રીતે રહેવું! લોકો, પોતાના જીવના સરંજામ માટે જેટલી કાળજી રાખે છે, તેટલી બીજા કશાની રાખતા નથી. પરંતુ એ જીવિત ઉન્નત અને સફળ કરવા માટે ખરા અંત:કરણથી પ્રયત્ન કરનારા થોડા જ નીકળશે.

જીવિત સફળ કરી લેવું એ કાંઇ સામાન્ય વાત નથી. એક અમીરે પોતાના ગ્રંથમાં એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે, આવરદા ટુંકી છે જ્ઞાન અનંત છે અનુકૂળ સમય થોડો અને ચંચળ છે અનુભવથી મળેલું જ્ઞાન સંશયાત્મક છે અને સત્ય અનુમાન ઘણું દુર્લભ છે એક સંસ્કૃત કવિ પણ એમ જ કહે છે અનંતપારં કિલ શબ્દશાસ્ત્રં સ્વલ્પં તથાયુર્બહવશ્ચ વિઘ્નાઃ (સુભાષિત) ભાવાર્થ -શાસ્ત્રનો પાર નથી આયુષ્ય ટુંકું છે અને તેમાં ઘણાં વિઘ્નો છે.

આ જગતમાં સુખ અને દુઃખ એ બેની પ્રાપ્તિ આપણા સ્થાન કરતાં આપણાં કૃત્યો પર ઘણો આધાર રાખે છે મનુષ્યની કૃતિ વડે અસંખ્ય લોકોનો સંહાર થએલો છે પંચમહાભૂતોથી નાશ થએલા માણસોની સંખ્યા ઓછી જ હશે માણસનાં કૃત્યો વડે જેટલાં ધોક અને લ્હેરોનો નાશ થયો હશે. તેના કરતાં ધરતીકંપ વગેરે દૈવી કૃત્યોથી ઓછો જ થયો હશે. (૧૮૨૯ પછીની દુનિયા નિદાન. એટલે નાશ બે પ્રકારના ગણવામાં આવ્યા છે (૧) કાળગતિથી થએલો (૨) મનુષ્યોના વડે થએલ માણસની કૃતિ વડે થએલો નાશ ભયંકર છે.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના જીવનના ઉચ્ચ આદર્શો

લે. શ્રી દેવશંકર રામજી

સંસારમાં આજ દિવસ સુધી જેટલા મહાપુરુષોનો આવિર્ભાવ, થયો છે એમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું આસન સર્વેથી ઊંચુ છે. જનસમાજદ્વારા જેટલી શ્રદ્ધા,, જેટલું સન્માન એ મહાપુરુષે પ્રાપ્ત કર્યું છે એટલું શાયદ કોઈ દેશના નેતાએ પ્રાપ્ત નહિં કર્યું હોય. વિશાલ ભારતવર્ષના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ઘણું કરી સર્વે હિન્દુઓ શ્રીકૃષ્ણને ઈશ્વરનો અવતાર માની તેમની પૂજા કરે છે આપણા દેશમાં એવું ભાગ્યે જ કોઈ ગામ નહિં હશે કે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણનું મંદિર ન હોય. હિમાલયથી લઈ કન્યાકુમારી સુધી, કટકથી લઈ અટક સુધી સમસ્ત દેશ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના યશથી પરિવ્યાપ્ત છે એનું મુખ્ય કારણ છે ભગવાન શ્રી કૃષ્ણની મહામાનવતા અને પોતાના અદ્દભુત આદર્શ દ્વારા જ જનતાને પૂર્ણ માનવતાની શિક્ષા પ્રદાન કરવાનું.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રની આલોચના કરવાવાળા જોઈ શકશે કે પૂર્ણ મનુષ્યત્વને માટે જેટલા ગુણોની આવશ્યકતા હોઈ શકે તેટલા સર્વે ગુણો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાં મોજુદ હતા. તેમનું અનંત જ્ઞાનૈશ્વર્ય, અનંત બળવીર્ય, અનન્ત કર્મશક્તિ અને અનંત પ્રેમ આદિ સદ્ગુણોને જાણવાથી એ સ્પષ્ટ પ્રમાણિત થાય છે કે જે પૂર્ણ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરી લીધું હતું સંસારની સામે આદર્શ મનુષ્યત્વની સ્થાપના એ જ તેમના જીવનનો આદર્શ હતો.

દ્વાપરના અંતમાં ભારતવર્ષ, ધાર્મિક, સામાજિક તથા રાજ્યનૈતિક વિપ્લવોનું કેન્દ્ર સ્થાન બની ગયો હતો, ત્યારે આર્યજાતિ સનાતન વૈદિક ધર્મ-માર્ગ ભૂલી વિપથગામી થઈ રહી હતી આ વિષમ વિપ્લવના સમયે ભગવાન કૃષ્ણે આવિર્ભૂત થઈ આ દેશની રક્ષા કરી હતી. અને ઘણા પ્રતિકૂળ સમયમાં સમાજનૌકાના નાવિક બની વિપ્લવની પ્રબળ ધારામાં તણાતી બચાવી લીધી હતી.

સંસારમાં કેટલીક જાતિઓ ઉત્પન્ન થઈ અને કેટલાક વખત સુધી પોતાની શક્તિ દેખાડી, અનંતકાળના સ્રોતમાં વિલીન થઈ, પરન્તુ ભારત અને તેનો સનાતન વૈદિક ધર્મ અને તે ધર્મની અનુયાયી હિન્દુ-જાતિ એ અનન્ત સ્રોતના ઉત્તુંગ તરંગોના વિષમ ઘાતથી પોતાની રક્ષા કરતી થકી આજ પણ સંસારના વક્ષસ્થળપર અચળ અટલ ભાવથી ઊભી છે, તે શ્રી કૃષ્ણ અને તેમની અમૃતમય શિક્ષાથી છે તેમાં જરા પણ અત્યુક્તિ નથી. જો કદાચ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો આવિર્ભાવ ન થયો હોત તો પૃથ્વીના માનવ ચિત્ત પર ભારતવર્ષનું નામ હોત કે નહિ! જેવી રીતે હિમાલયનું સર્વોચ્ચ ગૌરીશંકર શિખર આજ માઉન્ટ એવરેસ્ટના નામથી ઓળખાય છે એ પ્રકારે આનું પણ કોઈ બીજું કર્ણકટુ નામ થઈ ગયું હોત અને આર્ય જાતિનો ઉલ્લેખ પણ શાયદ પ્રાચીન ગ્રીક અને રોમ અથવા પ્રાચીન મૃત જાતિઓની સૂચીમાં મળી જાત.

સાર્વભૌમ ધર્મરાજ્ય-સ્થાપના આપણે ઉપર કહી ગયા કે જે સમયે ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનો આવિર્ભાવ થયો હતો તે સમયે ભારતવર્ષમાં વિપ્લવોનું ભયંકર તોફાન મચી રહ્યું હતું કે જે જાતિ—પિતા ધર્મः પિતા કર્મं પિતા હિ પરમં તપ ॥ એ બોલી રહી હતી તે જાતિના એક નવયુવક નરેશે પિતાને પદભ્રષ્ટ કરી તેને કેદ કરી રાખ્યા હતા, ભ્રાતૃભાવ જે ભારતનો મૂળ મંત્ર હતો તે જાતિનો એક રાજા દુર્યોધન તુચ્છ રાજ્યલાલસાના લોભમાં પડી પોતાના પિત્રાઈ ભાઈઓનું સર્વસ્વ લૂંટી લઈ આ સંસારમાંથી તેમને વિદાય આપવાને તૈયાર થઈ રહ્યો હતો મગધ દેશનો રાજા જરાસંધ ધર્મનો માર્ગ ભૂલી ભગવાન શંકરની પૂજાને બહાને નરબલિ જેવા નૃશંસતાપૂર્ણ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો હતો આથી સમાજનું બીજું અધઃપતન શું હોઈ શકે

ચેદી દેશનો રાજા-શિશુપાળ ઘોર ભગવદ્દ્વેષી થઈ ગયો હતો. પૌંડ્ર રાજા ભગવાનની હસ્તી જ ઊડાવવામાં પોતાની બહાદુરી સમજતો હતો જુગાર જેવું ઘૃણિત વ્યસન ક્ષાત્ર ધર્મ માનવામાં આવતું. દ્રોણ અને ભીષ્મ જેવા રાજનીતિજ્ઞોની સામે જ દુર્યોધન એકવસ્ત્રા રજસ્વલા દ્રૌપદીને સભામાં લાવી અપમાનિત કરી રહ્યો હતો. પરન્તુ કોઈનામાં એટલી શક્તિ નહોતી કે તે નીચ કાર્યથી તેને રોકી શકે ગાન્ધર્વ વિવાહ અને રાક્ષસ વિવાહ આદિ કુપ્રથાઓ અબાધિત રૂપથી પ્રચલિત થઈ રહી હતી એવા ક્રૂરસમયમાં પ્રગટ થઈ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે આ દેશની રક્ષા કરી હતી

આ સર્વ વિપ્લવોનું કારણ રાજ્યશક્તિની વિભિન્નતા હતી દેશમાં ઘણાં નાનાં સ્વતંત્ર રાજ્યો સ્થાપિત થઈ ગયા હતાં અને તે રાજાઓમાં કેટલાક ઘોર અત્યા-

ચારી, વિલાસી, ધર્મહીન અને યથેચ્છાચારી હતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વિખરાયેલી રાજ્યશક્તિને કેન્દ્રીભૂત કરી રાજા યુધિષ્ઠિરદ્વારા રાજસૂય યજ્ઞ કરાવી નાના નાના રાજાઓને વશીભૂત કરી એક સંયુક્ત સામ્રાજ્ય સ્થાપવાનો ઉદ્દેશ રાખતા હતા એટલા માટે તેમણે સૌથી પહેલાં જરાસંધને પરાસ્ત કરી કેદ કરેલા રાજાઓને કેદમાંથી મુક્ત કરી પોતાને વશ કરી લીધા. યજ્ઞના આરંભમાં શિશુપાલનો વધ કરી તેમણે એક મોટા રાજ્યકંટકને દૂર કરી દીધો કંસ, પૌણ્ડ્રક, કાશી રાજ, અને રાજા સુદક્ષિણ આદિ ઉદ્ધત અત્યાચારી રાજાઓને મારી સાર્વભૌમ રાજ્ય સ્થાપન કરવાનો માર્ગ પ્રાપ્ત કરી દીધો અને સાથે સાથે જ વિદેશીઓદ્વારા ભારતવર્ષ પર આક્રમણ કરવાનો માર્ગ રોકવામાં સમર્થ થયા. ધર્મદ્વેષી દેશદ્રોહી જરાસંધે વિદેશી યવન રાજાઓની સહાયતાથી ૧૮ વાર મથુરા પર આક્રમણ કર્યું હતું, પ્રત્યેક વાર ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે યાદવોની બહુ જ થોડી સેનાની સહાયતાથી પોતાના રણચાતુર્યનો પરિચય દેતાં તેનો પરાજય કર્યો હતો. કાળયવન જેવા ઉત્કટ બળવાનનો યુક્તિદ્વારા નાશ કરાવ્યો મુરોનો રાજા નરક ભયાનક ધર્મવિદ્વેષી હતો, તેનો સંહાર કરી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે લુટારાઓથી ભારત વર્ષનું રક્ષણ કર્યું હતું. જ્યારે (સાંચીવાને મારી પોતાના ગુરુપુત્રનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. એ ઘટનાઓ આપણને બતાવી રહી છે કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે આ દેશમાં એકછત્ર સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરવાને માટે પ્રયત્ન કર્યો હતો.

શારીરિક બળ અને રણકૌશલ્ય.—

ભગવાન શ્રી કૃષ્ણની બાલ્યજીવનની ઘટનાઓ પર વિચાર કરતાં જણાય છે કે તેઓ સાહસ દક્ષ અને શારીરિક બળમાં અદ્વિતીય હતા. ગોકુળ તથા વૃંદાવનમાં ગોપાળ બાળકોની સહાયતાથી તેમણે કેટલાક હિંસક પ્રાણીઓનો વધ કર્યો હતો. ત્યારપછી મથુરામાં જઇ કંસના મતવાલા હાથી કુવલયાપીડનો નાશ કરી ચાણૂર અને મુષ્ટિક જેવા પહેલવાનોને પછાડી તેમનો નાશ કરવો તથા રંગમંડપ પર બેઠેલ કંસને એકદમ નીચે નાખી તેની છાતી પર ચડી બેસી તેનો નાશ કરવો એ ઘટનાઓથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના અસીમ શૌર્ય અને શારીરિક બળનો પરિચય થાય છે યમુનામાં પ્રવેશ કરી કાલી નાગની હત્યાઓ નાથી ઝેરી જળજંતુઓથી નદીઓનું રક્ષણ કરવું વિગેરે ઘટનાઓથી જણાય છે કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તરવામાં પણ અદ્વિતીય હતા કાળયવનને છોડીને ભાગવું અને યુક્તિપૂર્વક રાજા મુચકુન્દથી તેનો વધ કરાવી દેવો તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની શારીરિક સ્ફૂર્તિ અને તેમના ચાતુર્યના પરિચાયક છે. શારીરિક બળ સિવાય રણકૌશલમાં પણ તે તત્કાલીન વીરોમાં અગ્રગણ્ય માનવામાં આવતા હતા જે મહાભારત અને શ્રીમદ્ભાગવત આદિ ગ્રંથોમાં બતાવવામાં આવેલ છે. એ પોતાના જીવનકાળમાં કોઇ દિવસ કોઈથી પણ પરાજિત થયા નથી. મહાભારતના યુદ્ધનો આરંભ થવાને વખતે દુર્યોધને ભીષ્મપિતામહને પૂછ્યું કે કૌરવો અને પાંડવોની મહોટી સેનાઓનો એકલો નાશ કરી શકે એવો કોઈ છે? તેના ઉત્તરમાં ભીષ્મપિતામહે જે યોદ્ધાનું નામ ગણાવ્યું હતું તેમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જ એકલા હતા. મહાભારતના વિખ્યાત વીર અભિમન્યુ અને સાત્યકિને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જ યુદ્ધવિદ્યાનું શિક્ષણ આપ્યું હતું

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની નીતિજ્ઞતા—

નીતિજ્ઞતા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના જીવનની પ્રધાન વસ્તુ હતી અને તેમના જીવનનો અધિકાંશ નીતિચર્ચામાં જ વ્યતીત થયો હતો. ધર્મનીતિ, રાજનીતિ, અર્થનીતિ અને રાષ્ટ્રનીતિ આદિના તે મહાન પંડિત હતા.

સંસારના ઇતિહાસની આલોચના કરવાવાળા મ્હોટા મ્હોટા વિદ્વાનોનો એ મત છે કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની સમાનતા કરવાવાળો કોઇપણ નીતિવિદ્ આજ દિવસ સુધી પૃથ્વી ઉપર પેદા થયો નથી. તેમની નૈતિક અભિજ્ઞતા અનન્ત હતી, કેવળ વાક્યદ્વારા નહિ, પરન્તુ કર્મદ્વારા પણ તેમણે પોતાને નીતિજ્ઞ સિદ્ધ કરેલ છે રાજનીતિ, ધર્મનીતિ અને સમાજનીતિ સમ્બન્ધી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની જે ઉક્તિઓ છે તે અત્યન્ત શિક્ષાપ્રદ છે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની સર્વે નીતિમાં ઓતપ્રોત ભાવથી ધર્મનીતિનું સંમિશ્રણ દેખાય છે. તેમણે જે કાંઇ કર્યું છે તે સર્વનું મૂળ માત્ર એક ધર્મ છે

સચ્ચરિત્રતા—પૂર્ણ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવાને માટે જે ગુણોની આવશ્યકતા હોય છે, તેમાં સચ્ચરિત્રતાનું સ્થાન સર્વથી ઉચ્ચ છે. નિર્મળ ચરિત્રવાળા મનુષ્યની જનસમાજમાં પૂજા થાય છે વીરતા, વિદ્વત્તા અને સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે સચ્ચરિત્રતાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા હોય છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું ચરિત્ર પણ અત્યંત

તત્કાલીન નિર્મળ અને પવિત્ર હતું. એટલા માટે જ તેમને મહાપુરુષોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ માનવામાં આવતા હતા રાજસૂય યજ્ઞમાં ભીષ્મપિતામહે સર્વથી પહેલાં તેમને પૂજાપ્રદાન કરવાની અનુમતિ આપી. શ્રીકૃષ્ણ પરમ જિતેન્દ્રિય હતા જિતેન્દ્રિયપણાના પ્રભાવથી તેમણે અસીમ જ્ઞાન, અતુલ બળ, વિક્રમ, શૌર્ય, વીર્ય, અને બહુદર્શિતા આદિ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત કર્યાં હતા. કેમકે સંયમ અને સચ્ચરિત્રદ્વારા મનુષ્ય આ સદ્ગુણોથી વિભૂષિત થઇ શકે છે. ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે વારંવાર કહ્યું છે કે જે અજિતેન્દ્રિય છે તે જ માયારૂપ રમણીને જોઇ મુગ્ધ થઇ જાય છે, અને જેવી રીતે મોહાન્ધ થઇ પતંગીયું અગ્નિમાં કૂદી પડે છે તેવી રીતે તે પણ નરકમાં પડે છે સંયમ અને સચ્ચરિત્રતા–જનિત એકાગ્રતાના પ્રભાવથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે સ્વલ્પ કાળમાં જ ઘણી જ વિદ્યાઓ શીખી લીધી હતી વાસ્તવમાં જિતેન્દ્રિયને માટે સંસારમાં કોઈ પણ અસંભવિત નથી એક જગ્યાએ તેમણે ઉદ્ધવને કહ્યું છે કે ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવું એ જ મોક્ષ છે એટલા માટે ઋષિઓ સર્વથી પહેલાં ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવાની ચેષ્ટા કરે છે સ્ત્રીઓના સંગથી ઇન્દ્રિયો વાસનાયુક્ત થાય છે. એટલા માટે એ સંગનો પરિત્યાગ કરવો એ જ જિતેન્દ્રિયના લાભના ઉપાયનું પ્રધાન કારણ છે છતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પર લંપટતાનો જે દોષ લગાડવામાં આવે છે તે સર્વથા નિર્મૂળ, મિથ્યા અને અનુચિત છે.

ત્યાગ, યોગ અને પ્રેમ

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પરમ ત્યાગી હતા, તેમના જીવનમાં આદિથી અંત સુધી સર્વત્ર ત્યાગનું મહત્વ પરિલક્ષિત થાય છે.

જન્મતાં જ તેમને માતપિતાનો ત્યાગ કરવો પડયો કર્તવ્યના અનુરોધથી કિશોર અવસ્થામાં નન્દ, યશોદા તથા પરમ પ્રિય ગોપાળબાળકો તથા ગોપીઓનો ત્યાગ કરવો પડયો. યૌવનકાળ કે જે વખતે મનુષ્યનું હૃદય નાનાપ્રકારની ઉચ્ચ અભિલાષાઓ તથા આકાંક્ષાઓથી ઓતપ્રોત રહે છે તેવે વખતે તેમણે રાજ્યસંપદાનો ત્યાગ કર્યો કેમકે કંસના મૃત્યુ પછી તેઓ ઘણી સહેલાઇથી મથુરાના રાજ્યસિંહાસન પર બેસી શકતા હતા પણ તેમણે તે પ્રમાણે ન કર્યું, કારણ કે કામનાઓ પર પોતે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. ગીતામાં તેમણે જે ત્યાગનું વર્ણન કર્યું છે, તે જ વાસ્તવિક રીતે સર્વોત્તમ ત્યાગ છે તેમના મતાનુસાર વાસ્તવિક ત્યાગ તે જ છે કે જે પોતાના કર્મના ફળની આશાનો ત્યાગ કરી નાખે છે

પૂર્ણ મનુષ્યત્વના વિકાસને માટે યોગ એ જ મુખ્ય માર્ગ છે. યોગનો આશ્રય લઈ મનુષ્ય પૂર્ણ આત્મોન્નતિ કરી શકે છે યોગ મુક્તિનો પ્રશસ્ત માર્ગ છે. ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ પરમ યોગી હતા. કારણ કે યોગની સર્વ સિદ્ધિઓ તેમણે પ્રાપ્ત કરી હતી યોગબળ જ તેમનું પ્રધાન બળ હતું યોગદ્વારા તેઓ ત્રિકાળદર્શી હતા. યોગબળદ્વારા તેમણે અસીમ શ્રવણશક્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી. યોગબળ દ્વારા જ બાણશય્યાપર પડેલા ભીષ્મપિતામહના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. યોગબળ દ્વારા જ તેમણે પરીક્ષિતને જીવનદાન આપ્યું હતું તથા યોગબળ દ્વારા જ તેમણે ઇચ્છામૃત્યુ પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

પરમ યોગી, ત્યાગી અને કર્મી હોવા છતાં પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પરમ પ્રેમી છે તે પ્રેમમૂર્તિ છે તેમની પ્રેમમૂર્તિ પર મનુષ્ય તો શું પશુ પક્ષીઓ પણ મુગ્ધ થઇ જતા હતા. તેમણે વિશ્વપ્રેમનો પ્રચાર કર્યો હતો. તેમની વાણી, તેમની વાંસળી પ્રેમપીયૂષધારા વરસાવ્યા કરતી હતી. આ પ્રકારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાં સર્વે માનવોચિત ગુણોનો સમાવેશ થતો હતો અને તે પૂર્ણ હતા. સંસારીઓને પૂર્ણત્વનું શિક્ષણ પ્રદાન કરવું તે જ તેમના જીવનનો મુખ્ય આદર્શ હતો ઇત્યોમ્

ભક્તિની મસ્તી

(રાગ – નંદના કુંવર આવોને, મારે આંગણે રે)

ભક્તિની મસ્તી વ્હાલા તમે આપજો રે,
જેથી સદા યે થાયે આનંદ (૨) ભક્તિની ૧

ભક્તિ જીવનનું સાચું નાવ છે રે,
એ વિણ બીજું જીવન તો વ્યર્થ (૨) ભક્તિની ૨

ભક્તિથી જીવન પાવન થાય છે રે,
માટે ભક્તિ તે આપો સદાય (૨) ભક્તિની ૩

પ્રભુ ! જન્મ આપીને ભક્તિ આપજો રે,
જેથી જન્મ મરણ મીટ જાય (૨) ભક્તિની ૪

દાસ "અમૃત" ભક્તિ સદા માગતો રે,
સ્હેજે સંસાર સાગર તરાય (૨) ભક્તિની ૫

—ગાંધી અમૃતલાલ નરસીદાસ

ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર નીચેના ઠેકાણે 'વિશ્વમંગલ'નું

લવાજમ પાકી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

મુંબઈ

મગનલાલ અમૃતલાલ શાહ
ભગવતપ્રી પ્રેસ ૪૪ મી પી. રેન્ક પદેશમાંગે
ના. એમ. કાપડી કું. ૨૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
. નારાયણ મૂળજી પુસ્ત-કાલબાદેવી રોડ
. ડા. શામજી ખીમજી કેસરવાલા ૧૦૩

સોપારીવાલા ચી'ડીંગ, ગુલાલવાડી
રમણલાલ તુલસીદાસ પટેલ કામદાર,
[illegible] અગીઆરી સામે [illegible] દુકાન.
[illegible] જગજીવનદાસ ભગવતવાડી
[illegible] હરે ગોપ ડેપો [illegible]
[illegible] — [illegible] ૨
[illegible] C/o શાહ મનસુખલાલ
[illegible] ૧૨૮ ૦ સારાભાઈ પ. મા. મુંબઈ
[illegible] દલાકુંઠ રોડ
[illegible] દરગોવનદાસ જ્ઞાસેવર્ડ—નવસારી
[illegible] C/o સબ્જ
[illegible] — સુરત
[illegible] — [illegible]
[illegible] સુવાચાર્ય—

શ્રી [illegible] હાથીપોળ વડોદરા
[illegible] જુગલેવાર પાદરા
[illegible] પાદરા
[illegible] વડી શાળા
[illegible] પાદરા
[illegible] [illegible]
[illegible] — [illegible]
[illegible] — [illegible]
[illegible]
C/o [illegible] — [illegible]
[illegible] — [illegible]
[illegible]
ડભોઈ

[illegible] મુખ્યાધિકારી
[illegible] મીરજાંપી
[illegible] —ડાકોર
[illegible]
[illegible] પટેલ(ના) [illegible]
[illegible]

[illegible] પરધાનમ મસીદ પાસે માંડુક
કૃષ્ણા પ્રિન્ટરી (પારેખ બ્રધર્સ) પેટલાદ
[illegible]
પટેલ છગનલાલ નારાભાઈ નાવલી
વૈષ્ણવ પ્રિન્ટરી નેરસદ
[illegible] નડીઆદ
[illegible] „
[illegible] ત્રિભોવનદાસ ત્રવાડી ચરોતર
[illegible]
[illegible] મોતીલાલ [illegible] પાસે
પેટલાદ
[illegible] દલાકુંઠ
[illegible] નાગરદાસ પટેલ [illegible]
[illegible]
[illegible] પરીખ „

અમદાવાદ

મહારાજશ્રી સીતારામ [illegible] ની
પોળ સોનીની પોળના મેડા ઉપર
પરમપૂજ્ય પ્રમુખશ્રી મહારાજ
સારંગપુર [illegible] પોળ
[illegible]
[illegible]
[illegible] શાંતિપોળ
શાહ સોમચંદ [illegible]
[illegible] પોળ
[illegible] રાયપુર [illegible]
[illegible]
રાયપુર [illegible] પોળ
મોહનલાલ [illegible] મહેતા
રાયપુર [illegible] પોળ
[illegible]
રાયપુર, [illegible]
[illegible]
રાયપુર [illegible] પો
[illegible] પટેલ નવા વાડજ
[illegible] રવિવાર
પેઠ જૂના કોટી
પટેલ [illegible]
[illegible] રામશાળા
[illegible] — [illegible]
[illegible] — મહેસાણા
બી. એ. [illegible] મહેસાણા

[illegible] સાવરકુંડલા
[illegible] પાલણપુર
મોહનલાલ [illegible] ઉંઝાવડ
[illegible] મહુવા
[illegible] પોળ વીરમગામ
[illegible] પીરાજમ
[illegible]
[illegible] પ્રાંતિજ
C/o [illegible] મોડાસા
[illegible]
[illegible] જુનાગઢ
[illegible] „
[illegible] સરોદી (પુનાના)
[illegible]
[illegible] મીઆગામ
[illegible] ૨
આમનગર
[illegible]
[illegible] રાજકોટ
[illegible] રાણપુર
[illegible] બાંટવા
[illegible]
[illegible] રોડવાળા
[illegible] ધોળકા
[illegible]
[illegible] „
[illegible]
[illegible] આમરેલી
[illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
માસ્તર [illegible] C/o [illegible]
[illegible] ભાવનગર
[illegible] ભાવનગર
[illegible]
[illegible] — [illegible]

શ્રીવસ્તિ નગરીમાં એક વખત દુષ્કાળ પડયો ત્યારે ભગવાન બુદ્ધે પોતાના અનુયાયીઓને એકત્ર કરીને પૂછ્યું :

" તમારામાંથી કોણ આ દુઃખીઓ–ભૂખ્યાઓને ભોજન આપવાનું કર્તવ્ય ઉપાડી લેવા તૈયાર છે ?"

અનુયાયીઓમાં એક શાહુકાર રત્નાકર હતો. તેણે પોતાનું મસ્તક બુદ્ધ ભગવાન પાસે નમાવ્યું અને કહ્યું :

" ભગવાન ! દુષ્કાળ પીડિતોનું પૂરું કરવા તો મારી બધીય સંપત્તિ કરતાં અતિવિશેષની જરૂર છે."

તે પછી રાજાના સેનાપતિએ ભગવાન બુદ્ધને નમન કરીને કહ્યું :

" ભગવાન ! હું મારા પ્રાણ આપવા તૈયાર છું. પરંતુ ધાન્ય તો મારા ઘરમાં પણ પૂરતું નથી."

ભગવાન બુદ્ધે સમભાવપૂર્વક આ વાત સાંભળી.

એટલામાં બીજી તરફથી ઘણાં વીઘાં જમીનનો માલિક ધર્મપાલ નામે ખેડુત આગળ આવ્યો ને ભગવાન બુદ્ધને પ્રણામ કરીને બોલ્યો :

" ભગવાન ! આકાશમાંથી વરસાદની વૃષ્ટિ થતી નથી તેથી દુષ્કાળના દૈત્યે મારાં ખેતરો શોષીને સૂકવી નાખ્યાં છે. રાજને મારે જમીન મહેસૂલ કેવી રીતે ભરવું તેની પણ મને ચિંતા છે."

ભગવાન બુદ્ધે આ વચનો પણ તટસ્થતાપૂર્વક સાંભળી લીધાં.

જ્યારે સહુ શાંત હતા ત્યારે ભિક્ષુકના સુપ્રિયા પોતાના આસનેથી ઊઠી. સહુ કોઈ તેની મનોહારીણ સુંદર મૂર્તિ જોઈ પ્રસન્ન થયા. સુપ્રિયાએ ભગવાન બુદ્ધને બે હાથ જોડી નમસ્કાર કર્યો ને પછી એ પ્રસન્ન ભાવે બોલી.

ભગવાન ! હું ગરીબ છું સર્વથી દરિદ્ર છું; તો પણ આપની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હું સહુ ભૂખ્યાંને ભોજન કરાવીશ."

સાંભળનારાઓ ચકિત થઈ ગયા. 'સુપ્રિયા તો ગરીબ છે. તેનાથી આ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન શી રીતે થશે' એમ સહુ કહેવા લાગ્યા. કોઈકે સુપ્રિયાને પૂછ્યું :

" તેં લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન તું કેવી રીતે કરી શકીશ ?"

સુપ્રિયા સ્મિત સાથે બોલી :

" મારી ગરીબી એ જ મારું બળ છે. હું સહુના સાથે સમાનભાવ કેળવી શકી છું તેથી આપના હૃદયમાં મારી સંપત્તિનો ભંડાર છે શ્રીમંતાઈને પોતાનું અંગ માનનારા શ્રીમંતો પોતાની શ્રીમંતાઈનો ત્યાગ કરી શકતા નથી. જ્યારે શ્રીમંતાઈ વગરના ગરીબો આત્મભોગથી સમગ્ર પ્રજાનું જે અંશ સાચો કલ્યાણ કરી શકે છે. તેનો કિંચિત્ અંશ પણ શ્રીમંતો કરી શકતા નથી હૃદયથી જે ઉદાર છે તે જ સાચો શ્રીમંત છે. માટે એનાં પાસેથી જે કંઈ થોડું અન્ન મળશે તે મેળવીશ અને જે જે ભૂખે મરે છે તેને આપીશ."

બુદ્ધ ભગવાન સુપ્રિયાની વાત સાંભળીને પ્રસન્ન થયા. સુપ્રિયાએ શ્રીવસ્તિ નગરીમાં ઘેર ઘેર ફરીને અન્ન ઉઘરાવ્યું ને જેની પાસે કંઈ નહોતું તેને આપ્યું ને દુષ્કાળનો અંત આણ્યો.

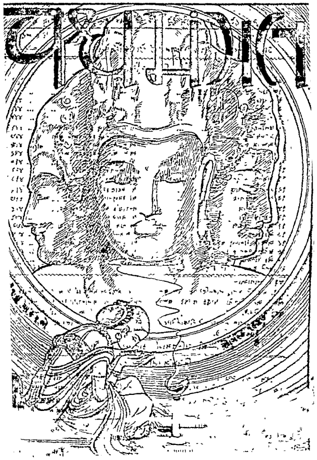

વાર્ષિક લવાજમ : | છુટક નકલ
રૂા ૫-૩-૦ તંત્રી : મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ રૂા. ૭-૮-૦

વિષય સૂચિ

ક્રમાંક વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧ અધિકારની અધિકતા [કાવ્ય]	શ્રી 'પુનિત'	૪૪૧
૨ સંપાદકીય	...	૪૪૨
૩ લેખકોને સૂચના	...	૪૪૩
૪ શ્રી 'નવનાથ કથામૃત'	શ્રી પૂ શ્રી સીતારામ શર્મા	૪૪૪
૫ સત્તામહત્નું સ્વરૂપ	શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ, વેદાન્તશાસ્ત્રી.	૪૪૫
૬ પ્રારબ્ધ	શ્રી રાવજીભાઈ રૂઘનાથભાઈ ભક્ત	...
૭ અધ્યાત્મ ભાગવત	સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી	...
૮ મંદ્ર-રમુજ	સ્વામી શ્રી સચ્ચિદાનંદજી આનંદી	૪૫૮
૯ પ્રભાતનાં પુષ્પો	શ્રી વજુ કોટક	૪૬૦
૧૦ શીખવા જેવું	શ્રી અમૃતલાલ ન. ગાંધી.	૪૬૨
૧૧ સ્યમન્તક મણિની વાર્તા	તત્ત્વદર્શક શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ	૪૬૩
૧૨ પ્રગતિપથે પ્રયાણ	શ્રી મહાશંકર વિશ્વનાથ દવે.	૪૬૫
૧૩ સ્વર્ગ અને નરક	શ્રી રમણલાલ વ્યાસ	૪૬૭
૧૪ પાર્વતી-ચરિત્ર	તત્ત્વદર્શક શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ...	૪૬૮
૧૫ ભક્તોની ભેટો	શ્રી મગનલાલ દ મહેતા.	૪૭૧
૧૬ ભક્તનો હિસાબ	શ્રી નાગરદાસ અમરજી પંડ્યા B. A.	૪૭૨
૧૭ એક ભક્ત	સત્સંગ-સરિતાથી	૪૭૪
૧૮ અધ્યાત્મ રામાયણ. કથાધારા	શ્રી પુંજીરામ ભક્ત તત્ત્વચિંતકારી	૪૭૧
૧૯ સંતોનાં વચનામૃતો	સત્સંગ સરિતામાંથી	૪૭૭
૨૦ એક પતિવ્રતા સતી	શ્રી નાનાલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ	૪૭૮
૨૧ મનને શાન્ત શી રીતે કરવું ?	જ્ઞાન યોગી શ્રી ચંદુભાઈ	ઉપરનું ટાઈટલ

જરૂરી સૂચનાઓ—

૧. ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ-ઠિરનામું સ્પષ્ટ લખવું જોઈએ, અને પોતાનો ગ્રાહક નંબર લખવાનું ભૂલવું ન જોઈએ.

૨. પત્રનો જવાબ મેળવવા માટે રીપ્લાઈ પોસ્ટકાર્ડ કે ટીકીટ મોકલવી જરૂરી છે.

૩ ગ્રાહકે એ મનીઑર્ડરથી જ લવાજમ જોઈએ વી. પી. મંગાવવાથી કેટલાકવાર મહીને મહીને મળે છે વી. પી. અને મનીઑર્ડર બન્નેનો એક જ છે, માત્ર વી. પી. મોકલવાની વ્યવસ્થામાં વિલંબ પડે છે

લખો :—શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય પો. બો. નં. ૬ અમદાવાદ.

વિશ્વમંગલના સલાહકારો

પરમ પૂજ્ય સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી
હાલ ઠે કુબેરેશ્વર, પોસ્ટ માંડખેડા, સ્ટેશન સાબરમતી.

પરમ પૂજ્ય કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ
માંડવીની પોળ, સોનીની ખડકી—અમદાવાદ

પરમ પૂજ્ય શ્રી પુનિત મહારાજ
સારંગપુર કાપડીવાડ—અમદાવાદ.

શેઠ શ્રી રમણલાલ લલ્લુભાઈ
મોતીબાગ એલીસબ્રીજ

શ્રી વીરવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
સલાપસ ક્રોસરોડ,
અમદાવાદ

મુદ્રક અને પ્રકાશક
દેસાઈ મગનભાઈ છોટાભાઈ

શ્રી ભક્તિમાર્ગ - કાર્યાલય,
સલાપસ ક્રોસરોડ,
મોતી વિલા નં. ૧

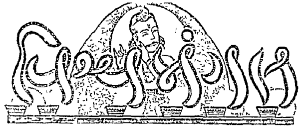

सतसंग जनयत्परात्मविषये भक्तिं समुद्धर्षयत् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं साहित्यमुन्मूलयत् ।
धर्मद्वेषमनुक्षण प्रशमयत्सन्दर्शयत्सद्गतिं, संजातं खलु 'विश्वमंगल'-मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

વર્ષ ૧] ૧૧ અ. શ્રાવણ-૨૦૦૩ :: ઑગષ્ટ-૧૯૪૭ [૫ [અંક ૨ જો

અધિકની અધિકતા

(પરમકૃપાળુ ! દીનદયાળુ ! જીવનના આધાર !..વડુ રામ)

અધિક અધિક કંઇ કરતા રહેજો,
અધિક બનો નર—નાર જગમાં...અધિક...(૧)

અધિક અધિક યુગ કળિ તણો આ,
અધિક મનુષ્ય – અવતાર જગમાં...અધિક (૨)

અધિક સૌથી હાર જગતમાં,
અધિક બનતા અધિક ભજતા
પુરુષોત્તમ ભગવાન જગમાં...અધિક...(૩)

અધિક સેવા સંત—પ્રભુની,
અધિક અધિક પ્રાણી સર્વેની,
'પુનિત' જીવન—સાર જગમાં. અધિક... (૪)

શ્રી 'પુનિત'

સમ્પાદકીય

સહૃદય ગ્રાહકોની સેવામાં પાંચમો અંક નિવેદિત કરાય છે.

આસુ માસથી હિન્દ સ્વતન્ત્ર થાય છે. મોગલ રાજ્યકર્તાઓથી લઈને અત્યાર સુધીમાં પાંચસો વર્ષ ભારતે પરાધીનતા ભોગવી છે. વિદેશી ચાકચિક્યતામાં અંજાઈને આર્ય આદર્શોને ગુમાવી દીધા છે. સમાજમાંથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને કલ્યાણમૂલક પદ્ધતિ તેમજ દયા અને પરોપકારની ઉદાર ભાવનાઓ નાશ પામી છે. સમગ્ર આખો સમાજ સ્વાર્થમય અને એકબીજાની પાસેથી વધુ મેળવી લેવાના પ્રપંચોમાં ભરાઈ પડ્યો છે, તેથી બધે દુ:ખની ચીસ પોકારાઈ રહી છે

આવાં દુઃખો અને સંકુચિત ભાવનાઓમાંથી છૂટી આપણા સંસ્કૃત કાળના જેવી સર્વોચ્ચ ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સાધવામાં અને ધર્મ–નીતિનાં અબાધિત સત્યો સમાજના જીવનમાં ઊતારી આખા વિશ્વમાં બન્ધુભાવનો અને આત્મકલ્યાણનો આદર્શ પ્રકટાવવામાં આઝાદીનો ઉપયોગ થાય તો આઝાદી મળી સાર્થક ગણાય, નહિ તો જો એકબીજાની સામે લડી મરવામાં અને સ્વચ્છંદ રીતે ઈંદ્રિયોની લોલુપતા વધાર્યે જ જવામાં આઝાદીનો ઉપયોગ થાય તો તેને ખરી આઝાદી કહી પણ શકાય નહિં. પૂ ગાંધીજી કહે છે કે 'ખરી આઝાદી તો હજુ હવે મેળવવાની છે'

આઝાદીનો ઉત્તમોત્તમ આદર્શ ગ્રહણ કરી આર્ય સંસ્કૃતિને પ્રકટ કરવામાં અને સાચું કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરવામાં માર્ગદર્શન કરાવવાની 'વિશ્વમંગલ'ની ફરજ છે હવે અંધશ્રદ્ધાળુ જડ ધાર્મિક રૂઢિઓ દૂર કરી બુદ્ધિપૂર્વકની–વૈદિક સંસ્કારિતા અને સાચી ધાર્મિકતા ધારણ કરી આપણે હિન્દુ સંસ્કૃતિનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે.

શ્રી કૃષ્ણતત્ત્વાંક

આવતો અંક ભારતના દિવ્ય પૂર્ણ પુરુષ શ્રીકૃષ્ણના તત્ત્વને પ્રકટ કરતો "શ્રીકૃષ્ણતત્ત્વાંક" તરીકે કાઢવામાં આવશે. આ અંકમાં ચાલુ અંકો કરતાં આઠ પૃષ્ઠનું વાચન વિશેષ આપવામાં આવશે.

ગ્રંથોની સમાલોચના

હવેથી 'વિશ્વમંગલ'માં ગ્રંથોની સમાલોચનાનો વિભાગ સ્થાપવામાં આવ્યો હોવાથી જે તાત્ત્વિક ગ્રંથો જનતાનું કલ્યાણ કરી શકે તેવા હશે તેમના ઉપર તટસ્થ સમાલોચના લઈ તેને માસિકના વિસ્તૃત ગ્રાહકમંડળ સમક્ષ પ્રકટ કરાશે. ઉત્તમ લેખકો પોતાની કૃતિ માટે આનો લાભ લઈ શકે છે

લેખો માટે પુરસ્કાર

આવતા અંક માટે 'કૃષ્ણ તત્ત્વ' ઉપર નવીન દૃષ્ટિથી બુદ્ધિપૂર્વકનો તેમજ વ્યવહારોપયોગી, 'વિશ્વમંગલ'ના કદનાં ચાર પૃષ્ઠ સુધીનો લેખ જે લેખક મહાશયો તૈયાર કરી શકતા હોય તેમણે લખી મોકલવો. જેમનો લેખ પરીક્ષકો સર્વોત્તમ ગણશે તેને માસિકમાં પ્રસિદ્ધ કરી લેખક મહાશયને યોગ્ય પુરસ્કાર આપવામાં આવશે. (લેખ તા. ૨૦ સુધીમાં આવી જવો જોઈએ.)

વિનીત નિવેદક :

મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ

તંત્રી :- 'વિશ્વમંગલ'

લેખકોને સૂચના

* આ માસિકમાં જીવનનું તત્ત્વ બતાવનારા તત્ત્વજ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, ધર્મ—નીતિ વગેરે વિષયોને અનુલક્ષીને લખાએલા લેખો લેવામાં આવશે. લેખો જીવનવ્યવહારમાં ઉપયોગી થાય તેવા સરલ અને રસમય પદ્ધતિથી રચાએલા હોવા જોઇએ.'

* કેવલ ધર્મઘેલછા, અંધશ્રદ્ધા અને નાસ્તિકવાદથી લખાએલા, શાસ્ત્રવિરુદ્ધ અથવા સિદ્ધાન્તવિરુદ્ધ હોય તેવા, ઇર્ષ્યાપ્રયુક્ત, આક્ષેપાત્મક તેમજ કેવલ અપૂર્ણ તર્કવાદને આધારે લખાએલા લેખોને આમાં સ્થાન આપવામાં આવશે નહિં.

* જેઓને કોઈ પ્રમાણગ્રન્થોનો અભ્યાસ ન હોય—ધર્મગ્રન્થોમાં પ્રવેશ ન હોય, કોઈ સ્થિર નિર્ણયવાળું અનુભવજ્ઞાન ન હોય તેવાઓએ કેવળ વાણીથી લખાએલા તેમજ નામ છપાવાની પ્રસિદ્ધિના મોહને વશ થઈને લખાએલા લેખો મોકલવા તસ્દી લેવી નહિ.

* જે લેખકમહાનુભાવોના લેખોને માસિકમાં સ્થાન આપવાનું હશે તેઓને અમને લેખ મળ્યા પછી સાત દિવસમાં પત્રદ્વારા ખબર આપવામાં આવશે. જેઓને લેખસ્વીકારની ખબર ન મળે તેઓને જો પોતાનો લેખ પાછો જોઈતો હોય તો તેમણે લેખ મોકલ્યા પછી પન્દર દિવસ પછી પોસ્ટેજ સ્ટેમ્પ મોકલી લેખ પાછો મોકલાવવા માગણી કરવી. જેઓ એક માસ સુધીમાં માગણી કરશે નહિ તેઓના લેખોને પસ્તીમાં કાઢી નાખવામાં આવશે.

* જેમનો કોઈ પણ લેખ માસિકમાં કોઈ પણ વખત છપાયો હશે તે લેખકોના લેખો જો પાછા મોકલવાના હશે તો તેઓના પોસ્ટેજ મોકલ્યા વિના પણ તેમને પાછા મોકલી આપવામાં આવશે.

* જેમનો લેખ માસિકમાં છપાયો હશે તેમને માસિકનો તે અંક મોકલી આપવામાં આવશે. જેમનો લેખ વિશેષાંકમાં છપાયો હશે તેમને આખા વર્ષ સુધી અંકો મોકલવામાં આવશે. જે લેખકો ઉત્તેજનને પાત્ર હશે તેમને યોગ્ય પુરસ્કાર આપવામાં આવશે, તેમજ જે મહાનુભાવો નિસ્પૃહતાથી સેવા આપશે તેમનું કાર્યાલય સદા ઋણી રહેશે.

* સાધારણ લેખકો કે જેમને તત્ત્વજ્ઞાનનો ખૂબ અભ્યાસ ન હોય તેવા પણ નીતિ, સદાચાર અને ધર્મભાવનાને પ્રકટ કરતી સુંદર રસમય ધાર્મિક વાર્તાઓ, ભક્તચરિતો, મહાપુરુષગાથાઓ—આખ્યાયિકાઓ મોકલાવી શકશે અને તેમને પસંદ કરીને સ્થાન આપવામાં આવશે.

* માસિકમાં ખબર આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કોઈ પણ સાધારણ લેખકોએ કાવ્યો કે ભજનો મોકલવા તસ્દી લેવી નહિ

* વાંધા પડતી બાબતોમાં લેખોમાં યોગ્ય સુધારોવધારો કરાશે.

* લેખમાં લીધેલી કોઈ પણ ચર્ચાસ્પદ બાબતો માટે લેખક જ જવાબદાર ગણાશે.

* કોઈ પણ અન્ય લેખકોએ અથવા પત્રોએ આ માસિકમાં છપાએલ કોઈ પણ લખાણનો સંપાદકની અને લેખકની લેખિત રજા વગર ઉપયોગ કરવો નહિ

ચતુર્માસ માટે જ્ઞાનલહાણી

શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલયના આ અંકની પાછળના સૂચીપત્રમાં બતાવેલાં પુસ્તકો આ ચતુર્માસ માટે અર્ધી કિંમતે મળે છે જિજ્ઞાસુઓ તેનો લાભ લઇ શકે છે.

"નવનાથ કથામૃત"

લેખક—પ. પૂ. આ. શ્રી. સીતારામ શર્મા

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ।
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम्
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥

"જગતમાં ધર્મની પડતી અધર્મો થાય છે જ્યારે,
નિરાકારી છતાં ભારત ! લઉં અવતાર હું ત્યારે"

સજ્જનો ! ભારતીય માનવો જ્યારે માનવ ધર્મમાંથી વંચિત થાય છે. ત્યારે પોતાના મનુષ્યત્વને ભૂલવા માંડે છે ત્યારે ધર્મની સંસ્થાપના અર્થે ભગવાન અવતાર ધારણ કરે છે. યા તો આવા અનેક જ્યોતિર્ધરોને પ્રગટાવે છે.

ઓહો ભારતના અહોભાગ્ય છે, કે જ્યાં અસંખ્યાબંધ આવા ભારતીય ભૂષણ, પ સંત મહંતો ભક્તો, યોગીઓ વગેરે પ્રગટયા છે ખરેખર ભારતીય ભૂમિ કોઈ દેવી છે પરંતુ હાલમાં એ દેવની ભૂમિ પર કાળો કેર વર્તી રહ્યો છે.

"દેવના પણ દેવની વિહારભૂમિ આજ છે
મહારાજના મહારાજ ઉત્પન્ન જ્યાં થયા મહારાજ છે,
સિદ્ધિઓ આ દેશ ભારત વર્ષની છે દાસીઓ
ત્યાં અન્ન વિના ભૂખે મરે છે આજ ભારતવાસીઓ.
ગુજરાતીઓ બંગાલીઓ ભૂખે મરે મદ્રાસીઓ,
ભાન પણ ભૂલી ગયા છે ભૂખમાં સંન્યાસીઓ,
જ્યાં જુઓ ત્યાં બધે ત્રાહે ત્રાહેના પોકાર છે
દીનતાથી દેશીઓનો થઈ રહ્યો સંહાર છે.
અન્નપૂર્ણ ભારત વર્ષ આખા જગતનું પોષણ કરે,
શું એ જ ભારત વર્ષના દીન માનવી ભૂખે મરે !

કોણ જાણે બ્હાલા આત્માનંદો ! આજ આપણાં કયાં પાપ જાગ્યાં છે આજ જગતગુરુ ભારતવર્ષની આ દશા ! ખેર, જેવી શ્રી હરિની મરજી, પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા જે કંઈ કરતા હશે તે સારાને માટે કરતા હશે.

"હું કરું આ મેં કર્યું એ માનવી મિથ્યા બકે,
પણ ઈશની આજ્ઞા વિના ના પાન પણ હાલી શકે.

એ સત્રને યાદ કરતો ન છૂટકે આવે કમાવે હું મારા મૂળ વિષય પર આવું છું. ભગવાનના અંશરૂપી ઋષભદેવજી (જૈનોના આદિ તીર્થંકર) એમને સો પુત્રો હતા એમાંથી કર્મમાર્ગે બ્રાહ્મણ બન્યા. નવ જણાઓને ભારતની આગળ પાછળના ઉપખંડોનું રાજ્ય આપ્યું અને ભરતખંડ નામ જેના ઉપરથી પડયું. એ ભરત રાજાને ભારતનું રાજ્ય આપ્યું. અને નવ યોગીઓ બન્યા. એમાંના પ્રથમ યોગેન્દ્ર મૂળ નામ કવિ હતુ, તે જ પોતે મત્સ્યેન્દ્રનાથ નામ ધારણ કરી પૃથ્વી પર પ્રાદુર્ભૂત થયા.

"જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમ્ એ સત્રાનુસાર શ્રી મત્સ્યેન્દ્રનાથનો જન્મ એવો વિચિત્રરૂપે થવા પામ્યો છે એક વખત અંબિકા ભવાની પાર્વતી ભગવાન પિનાકપાણી શંકરને કરસંપૂટ કરી પ્રાર્થના કરે છે કે પ્રભુ ! મને બ્રહ્મજ્ઞાન યા તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપો. ભગવાન શંકર તે વખતે કશું જ ના બોલ્યા, પરંતુ સતીએ બહુ જ પ્રાર્થના કરી ત્યારે ભગવાન શંકર તેમને યમુનાકિનારે એકાંતમાં લઈ જઈ ઉપદેશ આપવા તૈયાર થયા. ઉપદેશ આપતા પહેલાં ભગવાન શંકરે પોતાના હાથના ડમરૂનો એવો ગંભીર ધ્વનિ કર્યો કે જેમાંથી વેદની ઋચાઓ પ્રગટ થઈ અને હવે અહીંયાં કોઈ નથી એમ માની દેવીને તત્ત્વનો ઉપદેશ દેવા તત્પર થયા પ્રભુએ ડમરુનો નાદ એટલા માટે કર્યો કે જો કોઈ કુપાત્ર બુદ્ધિવાળો જન આ બ્રહ્મજ્ઞાનનું પાન કરે તો આખો કર્મમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ નષ્ટ પામે. માટે જ માનવ, દાનવ, સ્થળચર, જળચર, પશુ પક્ષી ઈત્યાદિને ત્યાંથી હટાવવા પૂરતો એ ગંભીર રવ કર્યો હતો કેમ કે —

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये ।
पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ॥

તદનુસાર અર્થનો અનર્થ ન થાય એટલા માટે ભગવાને પહેલાં ડમરૂ બજાવ્યું અને સતીને ઉપદેશનો આરંભ કર્યો, એટલામાં ભગવાન શંકર બ્રહ્મની વાતો કરતાં કરતાં બ્રહ્મમય થયા. (નિજાનંદમાં મસ્ત બન્યા) થોડીવાર પછી ભગવાન શંકર જાગૃત થઈ સતીને પ્રશ્ન પૂછે છે દેવી શું સમજ્યાં ?' ત્યારે સતી ઊંઘતાં હતાં.

સજ્જનો આવી વાતો, સાંભળવાથી કે વાંચવાથી આધુનિક જમાનાના વાચકોને ગળે ઊતરતી નથી. પાર્વતીએ પ્રશ્ન

પૂછ્યો અને પાર્વતી ઊંઘવા માંડ્યાં એ કેમ બને! એનો જવાબ એમ છે, કે શિવા (આદિ નારાયણજી) આખાને બ્રહ્મોપદેશ કેવોર માત્ર જાણી જોઇને પ્રાકૃતિક મનુષ્યોની માફક જગતને ઉપદેશ દેવા પૂરતી જ લીલા કરી છે. પરંતુ

સતી તો ઉંઘતાં હતાં એટલે એનો જવાબ આપી શક્યાં નહિ, પરંતુ યમુનાના નીરમાંથી માછલીના ગર્ભ માંથી બ્રહ્મદેવના વીર્યથી ઉત્પન્ન થનારા કવિ નામના યોગી જે હવે મત્સ્યેન્દ્ર તરીકે જન્મવાના છે. તે ગર્ભ યોગીએ જવાબ દીધો 'સર્વં ખલ્વિદં બ્રહ્મ એટલે કે 'બ્રહ્મ રહ્યો ભરપુર સૌમાં. બ્રહ્મ રહ્યો ભરપુર' અર્થાત્ શુદ્ધ ગુજરાતીમાઃ—

"આસપાસ આકાશમાં અંતરમાં આભાસ
શ્વાસશ્વાસની પાસ પણ વિશ્વપતિનો વાસ"

તદનુસાર સર્વં ખલ્વિદં બ્રહ્મ ના મહામંત્રનો ઉચ્ચાર કરતી માછલી જળમાં ચાલી ગઇ અને ભગવાન શંકર અંબિકાને લઇ કૈલાસ પધારી ગયા હવે આપણને બીજો સંશય પડશે કે ક્યાં બ્રહ્મનું વીર્ય ને ક્યાં માછલી! આ બધું unsepected (દુનીઆ ના માને એવી વાતો છે.) છતાં મારાથી જેટલું સમજાવવાનું બની શકે છે તેટલાનું હું આપની આગળ સમર્થન કરૂં છું. આપે ઘણી જગાએ વાંચ્યુ યા સાંભળ્યુ હશે કે બ્રહ્મા પોતાની પુત્રી સરસ્વતી ઉપર મોહ પામ્યા. હું આપને આ પૂછું છું કે આ આપ માની શકો છો! જગતને ઉત્પન્ન કરનાર જગતપિતા બ્રહ્મા ખુદ જ જ્યારે પોતાની કન્યા સરસ્વતી ઉપર મોહ પામે તો તેમનું ઉત્પન્ન કરેલું જગત શું નહિ કરે! પણ બાપલા આપણા સમજવામાં ત્યાં ભૂલ થાય છે.

બ્રહ્માની પુત્રી સરસ્વતી અને સરસ્વતી એટલે સાક્ષાત્ બ્રહ્મવિદ્યા. એટલે કે ભગવાન બ્રહ્માને બ્રહ્મ વિદ્યા પ્રત્યે પણું જ ભાન હતું. એટલે કે નહિ મોહ. હવે બીજો સંશય પડે છે કે તો પછી વીર્યસ્રાવ કેવો! તેના જવાબમાં કહેવાનું કે પૂર્વના કવિ નામના યોગીની સાધારણ માનવીના વીર્યથી ઉત્પત્તિ ન હોય શકે. એની જ ખાતર કવિ નામના યોગીને જન્માવવા માટે જાણી જોઇને એમ થવા દીધેલું. અને ભગવાન બ્રહ્માને જે વીર્યસ્રાવ થયો તે માછલીના મુખમાં પડ્યો અને એમાં કવિ નામના યોગી પ્રવિષ્ટ થઇ મત્સ્યેન્દ્ર તરીકે જન્મ્યા. હવે જે માછલીના મુખમાંથી અવાજ થયેલો એ માછલીએ નદિ કિનારે ઇંડાં મૂક્યાં અને એ ઇંડાને પૂર્ણ થતાં બગલાએ ચાંચ મારી. એમાંથી કવિ નામના યોગીનો જન્મ થયો. તે જ આપણી વાર્તાનો નાયક શ્રી મત્સ્યેન્દ્ર નાથ. હવે કામિક નામનો એક માછીમાર તે જ સ્થળ પર માછલાં પકડવા આવી ચડ્યો. તે બાળકનું રુદન સાંભળી કામિક ત્યાં જઇ એ સુંદર બાળકને સદા આશ્ચર્ય સાથે તેડી લે છે અને ઘેર જઇ પોતાની પવિત્ર પત્ની સારદ્વતાને, મને આવી રીતે યમુના કિનારેથી પુત્રપ્રાપ્તિ થઇ તે જણાવે છે. સારદ્વતાને આજ દિન સુધી કાંઇ સતતિ ન હતી, જેથી પુત્રનું મુખકમળ જોઇ તેનો આત્મા થનગની ઊઠ્યો અને હૃદય સરસું પુત્રને દૃઢ આલિંગન દીધું જેથી ભગવત્કૃપાએ સારદ્વતાને પુત્રપ્રાપ્તિના ઉમળકાથી સ્તનમાંથી દૂધની ધારાઓ વહેવા લાગી અને પોતાના પુત્રને સ્તનપાન કરાવી આપણને ભગવાને પુત્ર દીધો એમ માની પતિ-પત્ની બને અનેક વિધિથી લાલન પાલન કરી બાળકને ઉછેરવા લાગ્યાં અને બાળક પણ દિનપ્રતિદિન મોટુ થવા લાગ્યું પણ जन्म कर्म च मे दिव्यं એ સૂત્રાનુસાર બાળકની બાળલીલા એવી જ વિચિત્ર પ્રકારની હતી કે આખા શરીરે ભસ્મ લગાવી યમુના-કિનારે યા ઘર આંગણે એકાંતમાં બેસી એ ભગવત સ્મરણ કરતો.

અત્યારે તો માતાપિતાને સારૂં લાગવા માંડ્યું. પરંતુ બાળકુમાર માછલીના ઉદરમાંથી પ્રગટ થયેલો હોવાથી એનું નામ મત્સ્યેન્દ્ર રાખવામાં આવ્યું અને આજે તો એને પાંચ વર્ષ થયાં, અને તે એના પિતાની સાથે યમુનાકિનારે ગયો. અપૂર્ણ

સત્યાગ્રહનું સ્વરૂપ

લે. શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ, વેદાન્તશાસ્ત્રી.

સદેવ સત્યમ્ જે સત્ એટલે અવિનાશી નિત્ય તત્ત્વ છે તે જ સત્ય કહેવાય છે ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविध स्मृतः । મન-બુદ્ધિ-ઇન્દ્રિયોની ઉપર તેમના અધિષ્ઠાનરૂપ ત્વ-પદવાચ્ય જે આત્મસ્વરૂપ છે તે જ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ બ્રહ્મ છે તે જ સત્ અથવા સત્ય કહેવાય છે.

તે સત્યને ઉદ્દેશીને, તે સત્યને લક્ષ્ય બનાવીને, તે સત્યની પ્રાપ્તિને માટે તેનો જ આગ્રહ રાખીને જે કર્મ કરવામાં આવે છે તે સત્યાગ્રહ જ છે. મોક્ષરૂપ સત્યને પ્રત્યેક વ્યક્તિનું અન્તિમ ધ્યેય-પરમ પુરુષાર્થ બનાવી આર્યોએ યોજેલી ધર્મમર્યાદા અર્થાત્ ન્યાય્ય પદ્ધતિ અનુસાર અર્થ-કામ માટેના વ્યવહાર કરનાર દરેક માણસ સત્યાગ્રહી છે અર્થકામ માટેના તેના બધા વ્યવહારો ધર્મ એટલે ન્યાય અનુસાર હોય છે જે લોકો ધર્મને અનુસાર અર્થ-કામ મેળવે છે તેઓ તેનાથી અવશ્ય આત્મતૃપ્તિ મેળવે છે અર્થાત્ તેમની બધી વાસના બીજે સંપૂર્ણ થઈ જતાં તેઓ આત્મતૃપ્તિરૂપ મોક્ષ પામે છે, મુક્ત બને છે, સ્વતંત્ર બને છે, સત્યને પામે છે.

જેઓ મોક્ષને નથી પામતા તેમને અર્થ-કામ મળેલા હોતા નથી, ભલે તેઓ લાખ્ખોપતિ થયા હોય, છતાં તેમને અર્થ-કામ પ્રાપ્ત થએલા હોતા નથી, અર્થ-કામમાં તેઓ ડૂબી મરેલા હોય છે માટે કૂવો તેમણે બંધાવ્યો ખરો પણ તે પોતાને અને લોકોને પાણી પી તૃપ્ત થવા માટે નહિ પણ તે પોતાને ડૂબી મરવા માટેનો અને લોકોને તરસે મારવા માટેનો હોય છે

અર્થ-કામ તેમને પ્રાપ્ત થતા નથી જેઓ ધર્મ પ્રમાણે વર્તતા નથી, ભલે તેઓ લાખ્ખોપતિ હોય કે ગરીબ હોય અર્થ-કામ તેમને પ્રાપ્ત થાય છે જેઓ ધર્મ પ્રમાણે વર્તતા હોય છે, ભલે તેઓ લાખ્ખોપતિ હોય કે નિર્ધન હોય. જેવી રીતે જનક વિદેહી અને રામકૃષ્ણ પરમહંસ 'ધર્મ પ્રમાણે શી રીતે વર્તવું ? તેનો ઉત્તર સંક્ષેપમાં એટલો જ છે કે સત્યાગ્રહથી વર્તવું, કે જે વડે યથાર્થ રીતે અર્થ-કામ પ્રાપ્ત થાય, અને છેવટે સત્યરૂપ મોક્ષ-સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય. અર્થાત્ ધર્માનુસાર વર્તન તેને જ કહેવાય કે જે સત્યાગ્રહથી થતું હોય. કારણ કે ધર્મનું તત્ત્વ પણ સત્ય જ છે. धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायाम् । બુદ્ધિની ઉપર જે સત્ય આત્મસ્વરૂપ છે તે જ ધર્મનું તત્ત્વ છે. તેને મેળવવા માટે વચ્ચે વાસનાઓરૂપ અર્થાત્ અર્થ-કામની અપ્રાપ્તિરૂપ જે વ્યવધાન તેને દૂર કરવા માટે જે વર્તન તે સત્યાગ્રહથી થતું વર્તન છે. આમાં એ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે કોઈ પણ પ્રાણીના અર્થકામ નાશ કરીને-કોઈ પણ પ્રાણીના અર્થકામ પડાવી લઈ ને આપણે અર્થકામ મેળવવાં એમાં સત્યાગ્રહ નથી કારણ કે સત્ય દરેક પ્રાણીઓમાં રહેલું છે, તેથી એકના અર્થકામ અટકાવી રાખીને અથવા પડાવી લઇને આપણે અર્થકામ મેળવીએ એ અર્થકામ સત્યને, માટે મેળવ્યા ગણાય નહિ, પણ સત્યથી જુદા રહેલા એવા 'હું'-ભાવ માટે મેળવ્યા ગણાય. અને તે અધર્મ ગણાય. સત્યથી જુદા એવા આ 'હું'ભાવને માટે જ જે અર્થકામ મેળવવાનાં કર્મો કરાય છે તેમાં સત્યાગ્રહ નથી પણ અસત્યાગ્રહ છે અને સત્યથી જુદા રહેલા એવા આ 'હું'ને જેટલાં અર્થકામ લાવી આપવામાં આવે તે પૂર્ણ થતાં નથી કારણ કે જે વસ્તુ પૂર્ણમાં મૂકવામાં આવે તે જ પૂર્ણ થાય છે એક સત્ય જ પૂર્ણ છે, પૂર્ણથી જુદી કોઇ વસ્તુ પૂર્ણ હોઈ શકે નહિ. તેમ સત્યથી જુદો એવો 'હું'ભાવ પૂર્ણ નથી ખાબોચિયામાં જેટલું પાણી નાખવામાં આવે તેટલું સૂકાઈ જાય છે, સમુદ્રમાં નાખેલું પાણી સૂકાઈ જતું નથી. વળી નદીઓ, તળાવો, કૂવાઓ વગેરેમાં જે પાણી હોય છે તે સમુદ્રે જ વરસાદ મારફતે મોકલેલું હોય છે. તેવી રીતે જગતમાં અર્થ-કામ આપનારી જેટલી સમૃદ્ધિ છે તે સત્યરૂપ ઇશ્વરે જ સર્જેલી છે તે સત્યને માટે જ મેળવવાથી પૂર્ણ બને છે 'હું'ભાવને એક લાખ રૂપિયા આપવામાં આવે તો પણ તેને તે ઓછા પડશે અને બમણા-ચોગણા કરવાનાં સ્થળોમાં રોકી દેશે. માટે સત્યભાવને માટે ધર્મથી અર્થ-કામ મેળવી સત્યને જ અર્પણ કરવા જોઈએ અને, સત્યને અર્થ-કામ અર્પણ કરવાથી-સત્ય માટે જ દરેક કામ કરવાથી સત્યથી જુદો રહેલો 'હું'ભાવ પણ સત્યમાં જ એકતા પામે છે

સત્યાગ્રહનું આ સ્વરૂપ કોઈ અવનવી વસ્તુ નથી. આર્ય સંસ્કૃતિના પ્રવર્તનકાળમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાના આદર્શવાળા પ્રત્યેક વર્ણાશ્રમી એ

સત્યાગ્રહી હતો. જીવનના દરેકે દરેક પ્રસંગોમાં તે સત્યનો જ આગ્રહ રાખતો. સત્યને ઉલ્લંઘીને તે કોઈપણ કાર્ય કરતો નહિ. ત્યારે સમાજને સત્યના સ્વરૂપનું દર્શન આપનાર બ્રાહ્મણો ગણાતા. સત્યમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ કોઈ અધર્માચરણથી અર્થકામ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેઓને શિક્ષા કરવાનું અને કાબુમાં રાખવાનું કામ કરનાર ક્ષત્રિયો ગણાતા. અર્થ-કામનાં દ્રવ્યોને ઉત્પન્ન કરી સમાજને પૂરાં પાડવાનું કામ કરનાર વૈશ્યો હતા અને સમાજના સામાન્ય માનવી જેટલો જ તેઓ પોતે પણ દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરતા. વૈશ્યોને જોઈતાં સાધન તૈયાર કરી આપવાનું તથા સમાજને ઉપયોગી વસ્તુઓ તૈયાર કરી આપવાનું કામ કરનાર શૂદ્રો કહેવાતા. આવી રીતે આર્ય સંસ્કૃતિના વખતમાં મનુષ્યોનો સંપૂર્ણ સમાજ સત્યાગ્રહના એકસૂત્રમાં પરોવાએલો હતો.

જે સત્યાગ્રહના ધર્મમાર્ગનો ભંગ કરી 'હું'ભાવને પોષતા સમાજને કનડવાનું, લૂટવાનું, હેરાન કરવાનું કર્મ કરતા તેઓ અસુર ગણાતા, દૈત્ય કહેવાતા. આર્ય ક્ષત્રિયોએ તેવા અસુરોનો નાશ કરેલો છે. વનોમાં ઋષિઓને અને મુસાફર લોકોને હેરાન કરનારા રાક્ષસોને રામે માર્યા છે. રાવણ બ્રાહ્મણ હતો છતાં તેણે બીજાની સ્ત્રીને ઉપાડી જવાનું રાક્ષસી કૃત્ય કર્યું તો રામે તેને માર્યો. તેને મારવાથી સત્યાગ્રહી રામને બ્રહ્મહત્યા લાગી નહિ. કારણ કે સત્યરૂપ બ્રહ્મની અવજ્ઞા કરી દેહભાવને રાજી કરવા બીજાની સ્ત્રીનું હરણ કરી રાવણે પોતે જ બ્રહ્મની હત્યા કરી હતી તેનું તેને ભાન કરાવી તેના આસુરી 'હું'ભાવનો વધ કરી રામે તેનો બ્રહ્મહત્યામાંથી ઉદ્ધાર કર્યો. એવી રીતે કંસ અને હિરણ્યકશિપુ જેવા દૈત્ય ભાવોનો નાશ કરી તે તે જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાનું કામ સત્યાગ્રહી ભાવોથી જ થએલું છે. તેથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અને નરસિંહ ભગવાન વગેરે અસદ્‌ભાવોનો નાશ કરનારા સત્યાગ્રહીઓ જ છે. ભગવાન પણ સત્ય ઉપરના આગ્રહને-પક્ષપાતને વશ થઈ અસત્યને દૂર કરવાનું અને સત્યનો પ્રકાશ કરવાનું કામ યુગે યુગે કરે છે —

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत
अभ्युत्थानमधर्मस्य वदात्मानं सृजाम्यहम् ।
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम्
धर्मसंस्थापनार्थाय समवामि युगे युगे ॥

આ પ્રમાણે સમાજમાં ધર્મસંસ્થાપન અને ધર્માચરણ એ સત્યાગ્રહીનો જીવનમંત્ર હોય છે. આર્યોનો ધર્મ નામનો પુરુષાર્થ અને સત્યાગ્રહ એ એક જ વસ્તુ છે. સંસ્કૃત કાળમાં સમાજનો બધો વ્યવહાર સત્યાગ્રહમય હતો અને બધા માણસો સત્યાગ્રહી હતા એટલે તેના કોઈ વ્યવહાર અથવા કોઈ માણસો માટે સત્યાગ્રહ અથવા સત્યાગ્રહી એવો વિશિષ્ટ ઉલ્લેખ કદી થતો ન હતો. જ્યારે હાલમાં તો આર્ય સંસ્કૃત ભાવનાઓનો લોપ થઈ જવાથી અને પશ્ચિમની અહમમાત્મક ભાવનાઓ જામી જવાથી બધું અસત્યાગ્રહમય બની બની ગયું છે. સમાજમાંથી સત્યરૂપ બ્રહ્મનો અને બ્રાહ્મણ વર્ગનો નાશ થયો હોવાથી બધા લોકો બ્રહ્મહત્યાવાળા શૂદ્રો જ બની ગયા છે. તેમના ચાર વર્ણને બદલે બે વિભાગ કહી શકાય: શાસક અને શાસિત તેમજ મૂડીદાર અને મજુર. અને, એ રીતે સત્યાગ્રહ નાશ પામવાથી હાલમાં સમાજમાં ફક્ત એક જ વર્ણ છે—શૂદ્ર. ભલે પછી બ્રાહ્મણત્વનું એકેય લક્ષણ જેઓમાં ઘટતું ન હોય એવા માણસો પોતાને બ્રાહ્મણ કહેવડાવતા હોય, તેમજ ક્ષત્રિય અને વૈશ્યની ભાવના વગરના લોકો પોતાને ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય કહેવડાવતા હોય અને શૂદ્રનાં બધાં લક્ષણો તેઓમાં ઘટતાં હોય. શૂદ્રને માટે સ્વાભાવિક રીતે જ બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થાન અને સન્યસ્તાશ્રમ હોતા નથી અને કેવળ ગૃહસ્થાશ્રમ જ હોય છે. હાલના સમાજમાં પણ તેમજ છે. શૂદ્રને માટે વેદાધ્યયન વિહિત નથી. હાલના ત્રૈવર્ણિક ગણાતા લોકોમાં પણ ભાગ્યે જ કદી કોઈ લોકો વેદને કેવળ ભણનારા પણ હશે. અન્ય સ્વામીની સેવા એ જ શૂદ્રનો ધર્મ છે: હાલના લોકો આત્માથી ભિન્ન એવી વિષયવાસનાની ગુલામીમાં જ તેમનું જીવન પૂર્ણ કરે છે.

(અપૂર્ણ—ચાલુ)

પ્રારબ્ધ

લે. ભક્ત શ્રી રાવજીભાઈ રૂપનાથભાઈ

મનુષ્ય જે કાંઈ કર્મ કરે છે, પછી તે માનસિક હોય કે શારીરિક, જો તે શુદ્ધ મનથી, આસક્તિ સિવાય અર્થાત્ ઉદાસીનતાથી કરવામાં આવે તો તે કર્મનો અંતઃકરણ ઉપર કંઈ પણ સંસ્કાર પડતો નહિ, કારણ કે તે ક્રિયા રાગદ્વેષ રહિત, સાધારણ ભાવથી થઈ છે, વિશેષ ભાવથી નહિ. જો એમ એ ક્રિયા ન થઈ હોય તો એના કેટલાક નવા સંસ્કાર પોતાના અંતઃકરણ ઉપર પડે છે. પછી એ સંસ્કાર મનને એવી જ ક્રિયા તરફ ખેંચે છે અને એ કર્મ કરાવીને જ છોડે છે, અને એ ક્રિયા કરતાં કરતાં એને ફરી એમાં

રસ પડે છે; અને એ સંસ્કાર ધીરે ધીરે દૃઢ થઈ જાય છે આવી રીતે જૂના સંસ્કાર કામનાના રૂપમાં પરિણત થઈ વાસ્તવિક ઇચ્છા ન છતાં, બળજબરીથી મનને એવી ક્રિયા કરાવે છે. આવી રીતે ક્રિયાઓ થાય છે અને નવા સંસ્કાર પેદા થયા કરે છે આ ચક્ર સદા આવી રીતે ચાલ્યા કરે છે; એનો અંત આવતો નથી આનો અંત ત્યારે જ આવે કે જ્યારે નવા સંસ્કાર થવાનું બંધ થાય. અને એ ત્યારે જ બંધ થઈ શકે કે જ્યારે ક્રિયાઓમાં રસ ન હોય અને ઉદાસીન ભાવથી ક્રિયા થાય. આવી ક્રિયા કરવાની પ્રવૃત્તિ કેવળ જૂના સંસ્કારોને લીધે જ થાય, કોઇ વિશેષ ઇચ્છાથી નહિ. ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં ઉદાસીનતા રહે, આસક્તિ ન થાય. એ ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે જીવને એ ક્રિયામાં સુખની ભાવના ન હોય. અને એ ત્યારે જ બને કે જ્યારે તેને પોતાના આનંદસ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય અને તે દૃઢ હોય. આ જ્ઞાન નવા સંસ્કાર જેને ક્રિયમાણ કહે છે તેને ઉત્પન્ન નહિ થવા દે

નવા સંસ્કાર થતા બંધ થયા. જૂના સંસ્કારોમાં કેટલાક એવા દૃઢ અને પરિપક્વ હોય છે કે જેમને ભોગવ્યા વગર છૂટકો જ નહિ, હવે આવા દૃઢ સંસ્કારોને ભોગવવા માટે યોગ્ય શરીર જોઇએ. જો આ શરીર આવા ભોગ ભોગવવા અનુકૂળ ન હોય, અને એ શરીરથી ભોગવવા લાયક ભોગ સમાપ્ત થયા હોય, તો જીવ આ શરીરને છોડી, પેલા દૃઢ સંસ્કાર ભોગવવાને યોગ્ય નવું શરીર ધારણ કરે છે આવા દૃઢ ફલોન્મુખ સંસ્કારનો સમુદાય પ્રારબ્ધ કહેવાય છે નવું શરીર આ પ્રારબ્ધના ભોગ ભોગવવા માટે જ હોય છે તેથી એ શરીરને ભોગાયતન પણ કહે છે. પ્રારબ્ધના કેટલાક ભોગ એટલા નાના હોય છે કે જેમને જીવ સ્વપ્નાવસ્થાના શરીરથી જ ભોગવી નાખે છે પ્રારબ્ધ ભોગવ્યે જ સમાપ્ત થાય છે આ ભોગ બીજા કોઇ ઉપાયથી નષ્ટ થતા નથી. જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધના ભોગ ભોગવવાના બાકી હોય છે ત્યાંસુધી શરીર રહેવાનું જ, તેનું પતન થઇ શકે જ નહિ અને પ્રારબ્ધ સમાપ્ત થતાં શરીર પડવાનું જ, તે પછી રહી શકે નહિ

જે સંસ્કાર અતિ દૃઢ હતા તે ફલોન્મુખ બની પ્રારબ્ધ થયું અને તે અનુસાર શરીર ધારણ થયું. પણ બાકીના જે સંસ્કાર અતિ દૃઢ ન હતા તે એવા જ પડી રહ્યા હતા, આ સંસ્કારોને સંચિત કહે છે. આ સંસ્કારોમાં જો બીજા સજાતીય સંસ્કાર મળે તો તે પણ સમય જતાં દૃઢ થાય, અર્થાત્ ફલોન્મુખ થઇ પ્રારબ્ધમાં ફેરવાય. જ્ઞાની પ્રત્યેક ક્રિયા ઉદાસીનતાથી, અનાસક્ત મનથી કરે છે. તેથી નવા સંસ્કાર ઉત્પન્ન થતા જ નથી. સંચિત સંસ્કારોને નવા સંસ્કારોની મદદ ન મળવાથી તે એમ જ પડી રહે કદી પણ એ ફલોન્મુખ થઈ શકે નહિ એટલું જ નહિ પણ જીવને પોતાના આનંદસ્વરૂપના ભોગના જ એટલા દૃઢ સંસ્કાર થશે કે બીજા સંસ્કાર આપોઆપ નષ્ટ થશે. તેથી જ કહેવામાં આવ્યું છે, કે જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કર્મોને બાળી નાખે છે. એટલે નવા સંસ્કાર થતા જ નથી

ઉપરના વિવેચનથી એ સ્પષ્ટ થયું કે પ્રારબ્ધના ભોગ ભોગવવામાં જીવ પરતંત્ર છે, અર્થાત્ એ ભોગ એને ભોગવવા જ પડશે. આ શરીર એ પ્રારબ્ધના ભોગ ભોગવવા જ નિર્માયું છે, તેથી તે ભોગ મેળવવા માટે અવશ્ય પુરુષાર્થ કરાવશે જ. આ ભોગ સિવાય નવા સંસ્કાર બનાવવા યા તદ્દન ન બનાવવા અને એવી રીતે જૂના સંસ્કારોને ફલોન્મુખ ન થવા દેવા, એમાં જીવ પૂર્ણ સ્વતંત્ર છે અર્થાત્ તેને માટે પુરુષપ્રયત્નની આવશ્યકતા છે. આવા પુરુષાર્થને માટે નિશ્ચયની આવશ્યકતા હોય છે, પ્રારબ્ધના ભોગ માટે પુરુષાર્થના નિશ્ચયની આવશ્યકતા નથી સ્થૂલ ભોગમાં જીવ પૂર્ણ પરતંત્ર, પરંતુ સૂક્ષ્મ માનસિક સૃષ્ટિમાં એ સ્વતંત્ર છે રાગદ્વેષ, હર્ષશોક, કામક્રોધાદિ ષડ્વિકાર, અહંકાર, સ્વાર્થ-પરમાર્થ, સદ્ગુણ-દુર્ગુણ આ માનસિક સૂક્ષ્મ ભોગ છે, આમાં જુના સંસ્કાર જરૂર જોર કરે છે છતાં આમાં જો અધિક પુરુષાર્થ હોય તો સંસ્કાર નિર્બળ થઇ જાય છે અને તેમનું કાંઇ પણ ચાલતું નથી એટલે આ સૂક્ષ્મ માનસિક ક્રિયાઓમાં જીવ સ્વતંત્ર છે અને પોતાની ઇચ્છાનુસાર એમાં એ ઉલટ-ફેર કરી શકે છે. તેથી અહિયાં પુરુષાર્થના નિશ્ચયની ખાસ આવશ્યકતા છે તેથી જ સત્સંગ ઇત્યાદિ શુભ સંસ્કાર બનાવનાર કાર્યોમાં તેમજ જેથી નવા સંસ્કાર પડવાનું જ બંધ થાય અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય, એવા ઉપાયોમાં પુરુષાર્થની ખાસ આવશ્યકતા છે. એટલે પરમાર્થ માટે પુરુષાર્થની અત્યંત આવશ્યકતા છે પ્રારબ્ધના ભોગ તો આપોઆપ મળશે જ એની ચિંતા કરવાની આવશ્યકતા નથી. એ તો ચિંતા કર્યા વગર થવાનું તે થવાનું જ.

અધ્યાત્મ ભાગવત

લે. સ્વામીશ્રી માધવતીર્થજી

[ગતાંક પૃષ્ઠ ૪૨૬ થી ચાલુ]

એક સત્તાનો અનુભવ

experience of one-power-Government

ચાલુ મહિનો એટલે ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ નો મહિનો હિંદુસ્તાનને માટે સ્વરાજનો મહિનો છે. પણ સ્વરાજ એટલે શું ? તેનો વિચાર કરવાની જરૂર છે સ્વરાજ એ એક સાધન છે તેનાથી માણસના જીવનના મુખ્ય ઉદ્દેશ પાર પડવા જોઈએ. માણસના જીવનમાં નીચે પ્રમાણે બે મુખ્ય ઉદ્દેશ છે—

૧. જીવન પૂરું થાય ત્યાંસુધીમાં જે જાણવાનું હોય તે જાણી લેવું જોઈએ એટલે જ્ઞાન પૂરેપૂરું થવું જોઈએ.

૨. જે મેળવવાનું હોય તે મેળવી લેવું જોઈએ. એટલે ટુંકામાં જ્ઞેયસમાપ્તિ અને ધ્યેયસમાપ્તિ થવી જોઈએ પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો પ્રયોગ હિંદુસ્તાનમાં આ પહેલો જ છે. તેનાથી ઘણા માણસો એમ માને છે કે હક્ક વધારે મળશે, પણ તેની સાથે જવાબદારી પણ ઘણી વધશે. કોઈ માણસને પરણવું હોય તો બીજા કોઈ માણસે ઘણી મહેનતે મોટી કરેલી કન્યા, પરણનારને તેટલી મહેનત વગર મળે છે પણ તે હક્કની સાથે તે સ્ત્રીનું ભરણપોષણ કરવાની અને રક્ષણ કરવાની જવાબદારી પણ રહે છે અને તેનાં છોકરાંની સંભાળ રાખવાની જવાબદારી પણ વધે છે સ્વરાજના હક્કની સાથે ૪૦ કરોડની પ્રજાની જરૂરીઆતો પૂરી કરવાની જવાબદારી પણ માથે આવેલ છે એ જવાબદારી બહુ અઘરી લાગી તેથી જ અંગ્રેજો આંહીનું રાજ્ય મૂકી દે છે. તેઓ આપણને જેટલા હક્ક આપતા જાય છે તે કરતાં વધારે જવાબદારી આપતા જાય છે. સ્વરાજ બરાબર ચલાવવા માટે પ્રજામાં સંસ્કાર જોઈએ અને પ્રજામાં સારા સંસ્કાર નાખવા એ અઘરામાં અઘરૂં કામ છે ઘણા માણસોને સંસારના વિષયોનું સુખ ગમે છે. તેનાથી વસ્તી વધે છે અને સંયમ ઘટે છે. આવી અઘરી બાબતોમાં એકલું રાજ્ય શું કરી શકે ? તેથી ધર્મની જરૂર પડશે. પણ ઘણા ધર્મવાળા સાધનને ફળ માની બેઠા છે. તેથી આગળ વધી શકતા નથી. સાચો ધર્મ ફેલાવવા માટે સાચા ધર્માચાર્યોને શોધવા પડશે તે સિવાય પ્રજામાં સંસ્કાર આવશે નહિ અને સંસ્કાર વગર સ્વરાજ ટકશે નહિ. માણસની જીંદગી બહુ ટુંકી હોવાથી-સારા સંસ્કાર વગર જ્ઞાનની સમાપ્તિ થતી નથી અને મેળવવાનું મળી શકતું નથી. ખોટા સંસ્કારવાળો માણસ માત્ર ખોટા સુખમાં જીવન ગાળે છે અને પશુ જેવો થાય છે.

કલ્પિત વસ્તુને પણ નિજ સ્વરૂપના સાન્નિધ્યમાત્રથી સત્તા મળી જાય છે જેમાં સત્તા લાગે છે તેમાં પ્રિયતા ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમાં પ્રિયતા ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં સત્તા લાગે છે કલ્પિત વસ્તુમાં આસક્તિ એ જ પરતંત્રતા છે બધી પરિણામી ક્રિયાઓનો જન્મ અસ્વાભાવિક કલ્પિત સત્તાના આધાર ઉપર છે તેથી દોષયુક્ત અહંકાર મટાડવાની જરૂર છે કે જેથી ખોટા ચેષ્ટાઓનો અંત આવે અને આત્માનો અનુભવ મળે. અહંકાર એ હિરણ્યકશિપુનું સ્વરૂપ છે. તે તરત મરે તેવો નથી જો કે પ્રવૃત્તિઓ બદલવાથી અહંતા થોડીક બદલે છે પણ અહંતા બદલી શકાય તો પ્રવૃત્તિઓ તદ્દન બદલાઈ જાય છે તેથી અહંકારરૂપી હિરણ્યકશિપુની સામે નિરહંકારી પ્રહ્લાદનું જીવન સાતમા સ્કંધમાં આપેલ છે

સાધારણ માણસો કલ્પિત એકતાનો સ્વીકાર કરે છે સગાં સંબંધી સાથે જે સંબંધ બંધાય છે તે કલ્પિત એકતા છે તેનો સ્વીકાર ન થાય તો તે મટી જાય છે, જન્મ્યા ત્યારે કોઈ સગાં હોતા નથી, મરણ પછી હોતાં નથી પણ વચમાં લગભગ દરેક વાર્તાલાપમાં પહેલી વાત સંબંધની આવે છે અમારે તો અમુકની સાથે બહુ જ ગાઢ સંબંધ છે એવી રીતે ઘણી વાતો

હાર થાય છે. સ્વપ્નમાં પણ એવા સંબંધ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી અનેક સત્તા જેવું જણાય છે.

ખરી રીતે સ્વપ્નમાં કર્તા એક છે છતાં તે અજ્ઞાનથી તે જાગ્રતની ખબર રહેતી નથી. જાગ્રતમાં પણ કર્તા એક છે, તેનું લક્ષ્ય પણ એક છે પરંતુ જીવનને સાધનરૂપ ન કરવાથી માણસની બધી ક્રિયાઓ એક લક્ષ્યમાં લય પામતી નથી. તેથી માણસ અનેક જાતની વાસનાઓમાં બંધાઈ જાય છે સામાન્ય ક્રિયાનું જીવન પશુજીવન છે, ભાવનું જીવન માનવ જીવન છે અને જ્ઞાનનું જીવન સુખી જીવન છે. તેથી પહેલાં જ્ઞાન ઠીક કરી લેવું જોઈએ

નિત્ય જીવનને માટે અનિત્ય જીવનનો અંત કરવો જોઈએ. તેથી ગૃહસ્થાશ્રમ પછી તરત વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં આવવું જોઈએ અથવા પ્રહ્લાદની માફક બહુ સારાં પુણ્ય હોય તો નાની ઉંમરમાં જ સાચું જ્ઞાન મેળવી લેવું જોઈએ અનિત્ય જીવન પરિણામી વિષયો તરફ લઈ જાય છે છતાં વિષયો મળતા નથી, કારણ કે વિષયો મળ્યા પછી શક્તિ કમ થાય છે, લાભ કાંઈ થતું નથી. કોઈને આપણે પૂછીએ કે વિષયો તરફ શા માટે દોડો છો ? તો તે જવાબ આપે છે કે એવી ટેવ પડી ગઈ છે, ટેવનું કારણ સંસારના અભ્યાસથી ઉત્પન્ન થયેલ આસક્તિ છે એવા અભ્યાસનું કારણ ખોટો અહંકાર છે. ક્રિયા લક્ષ્યની અપ્રાપ્તિકાળમાં જ થાય છે. જેને આત્મા નિત્ય પ્રાપ્ત લાગે છે તેનામાં ત્યાગવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાગ અને ભક્તિથી યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે અને યથાર્થ જ્ઞાન થાય ત્યારે બધે એક સત્તા લાગે છે.

પ્રહ્લાદને નાની ઉંમરમાં (ગર્ભ-અવસ્થામાં) નારદજીએ સાચું જ્ઞાન આપ્યું હતું તેથી તેને બધે એક પરમાત્મા દેખાતા હતા. જે જ્ઞાનથી હું અને બીજા દેખાય એવું જ્ઞાન સ્વીકારવાની તેણે ના પાડી હતી તેથી હિરણ્યકશિપુનો ક્રોધ વધ્યો હતો અને તેણે પોતાના દૂતોને આજ્ઞા કરી હતી કે પ્રહ્લાદને મારી નાખો. એ આજ્ઞા પ્રમાણે તેના રાક્ષસો હાથમાં ત્રિશૂળ લઈને "મારો, કાપો" એમ બોલતા ખડા થઈ ગયા અને પ્રહ્લાદના માથા ઉપર પ્રહાર કરવા લાગ્યા. આ વખતે પ્રહ્લાદનું ચિત્ત અનિર્વાચ્ય સર્વાત્મા ભગવાન પરબ્રહ્મમાં લીન હતું. તેથી જેમ પુણ્ય વગરના માણસોની ક્રિયાઓ નિષ્ફળ જાય છે તેમ એ બધા ઘા નકામા થઈ ગયા. (૭-૫-૪૧)

પ્રહ્લાદને કાંઈ અસર થતી નથી એમ જાણી હિરણ્યકશિપુને વધારે ક્રોધ ચડયો અને તેને મારવા માટે બીજા અનેક ઉપાયો લેવામાં આવ્યા. એટલે હાથીઓના પગ નીચે અનેકવાર પ્રહ્લાદને કચરાવ્યા, સર્પો કરડાવ્યા, કેટલાક મંત્રોના અભિચાર કરાવ્યા, પર્વતો ઉપરથી ફેંકી દીધા, અનેક જાતની માયાના પ્રયોગ કર્યા, અંધારી કોટડીમાં બંધ રાખ્યા, ઝેર આપ્યાં, ઉપવાસ કરાવ્યા, બહુ ઠંડીમાં રાખ્યા, બહુ ગરમીમાં રાખ્યા, સમુદ્રમાં ડૂબાવ્યા, છતાં એ નિર્દોષ બાળકનો કોઈ ઘાત કરી શક્યા નહિં. કારણ કે પ્રહ્લાદ ભગવાનની એક સત્તા માનીને તે નિશ્ચયથી રહેતા હતા.

ધર્મ ધર્માત્માથી શોભે છે. ધર્મ એ જીવન છે, એ પાઠ નથી. જે ખરો ધર્માત્મા હોય છે તેને બીજા કોઈની મદદની જરૂર પડતી નથી. આસ્તિક માણસ એકને શરણે રહે છે નાસ્તિક માણસ અનેકને શરણે રહે છે. આસ્તિક માણસ માત્ર એક સત્તાને જ માને છે. તે સત્તા પોતાનો પરિચય આપવામાં સ્વતંત્ર છે. વળી શરણાગતનો અહંકાર બળી ગયેલા બી જેવો રહે છે, તેમાં હદવાળો ભાવ અને કલ્પિતની સત્તા બંને મરી જાય છે હદવાળો ભાવ અને કલ્પિતની સત્તા સ્વીકારવાથી અનેક વિઘ્નો ઉત્પન્ન થાય છે. માયાના પરિચિત સૌંદર્યમાં સંતોષ રાખવાથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે કામ ઉત્પન્ન થવા પછી જીવ પોતાને હદમાં બાંધી લે છે. તે પ્રમાણે સંકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પ્રમાણે ઉદ્યમો વગેરેની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેથી જગતમાં જાણે કે ઘણી સત્તા હોય તેવું લાગે છે

ભોગમાં અરુચિ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે યોગ પ્રાપ્ત થાય છે અને પછી જ્યારે ભોક્તાનો અંત થાય એટલે બાધ થાય ત્યારે તત્ત્વજ્ઞાન અને નિત્યજીવનનો અનુભવ મળે છે યોગ કરતાં પણ જ્ઞાનની કિંમત વધારે છે. યોગ પુરુષતંત્ર છે. જ્ઞાન વસ્તુતંત્ર છે. યોગ અવસ્થા છે. જ્ઞાન સ્વરૂપ છે અવસ્થાનું ઉત્થાન થાય છે, સ્વરૂપનું ઉત્થાન થતું નથી. નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે અને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ એ અવસ્થા છે. નિર્વિકલ્પ અવસ્થામાં કારણ શરીરનો સંબંધ લેશમાત્ર રહે છે

તેથી દીર્ઘકાળ સમાધિ રહેવા છતાં ઉત્થાનનો સંભવ છે. પણ અવસ્થાનો ભેદ મટે તો આપણે નિત્ય જીવનનો અનુભવ કરી શકીએ. એ દશામાં વિયોગનો ભય લેશમાત્ર રહેતો નથી વ્યુત્થાનદશામાં પણ એક અખંડદર્શન રહે છે. એવી દશા પ્રહ્લાદે પ્રાપ્ત કરી હતી. તે માટે આ મારૂં અને આ બીજાનું એવું જ્ઞાન રાખવું જોઇએ નહિ.

સાચા જ્ઞાનથી સંસારનું બંધન છૂટી જાય છે અને ધ્યાનથી આનંદનો અનુભવ મળે છે. બંધન છૂટતાં સંસારની વાસનાઓનો ત્યાગ થાય છે તેથી જ્ઞાન થયા પછી ધ્યાન સ્વયં થાય છે. અનુભવજન્ય જ્ઞાન એ સાચા જ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે. બુદ્ધિજન્ય જ્ઞાન અને ઇંદ્રિયજન્ય જ્ઞાન એ જ્ઞાનનો ગુણ છે. તેથી તેમાં વધઘટ થાય છે.

વિષયોમાં સુખનો ભાવ અવિચારથી થાય છે. અવિચાર એ જ્ઞાનની ખામી બતાવે છે. અને જ્ઞાનની ખામી એ પોતાને શરીર માનવાથી ઉત્પન્ન થાય છે આ બધા કારણોથી રાગ થાય છે.

મ. ગાંધીજીએ પોતાનું જીવન ભક્તિના સાધન જેવું બનાવેલ છે અને દેહનો રાગ ઘણો છોડેલ છે છતાં સંસારના સુખને તેમણે મિથ્યા માનેલ નથી તેથી તેમના સત્યાગ્રહમાં એક સત્તાનો અનુભવ મળતો નથી. તેમણે સ્વરાજને સાચું માનેલ છે, વિધવાઓને વિવાહ કરવાનું કહે છે, તેથી એમ જણાઇ આવે છે કે તેમણે સંસારના સુખને ખોટું માનેલ નથી. જ્યાં સુખ અનેક પ્રકારનું હોય છે ત્યાં ઘણી સત્તા ઉત્પન્ન થાય છે અને તે કલ્પિત હોવા છતાં સાચી લાગે છે. પ્રહ્લાદનો સત્યાગ્રહ શુદ્ધ હૃદયનો હતો. તેમણે સંસારનાં સુખ સાચાં માન્યાં નહોતાં.

જ્યારે હિરણ્યકશિપુ કોઇપણ ઉપાયથી તે બાળકનો વધ ન કરી શક્યો ત્યારે તેને બહુ ચિંતા થઇ, તેને લાગ્યું કે આ નાનો બાળક હોવા છતાં મારી પાસે નિઃશંકભાવથી બેસી રહે છે તેથી તેનામાં જરૂર કોઇક સત્તા હશે, કોઇક સામર્થ્ય હશે. તેનો પ્રભાવ હદ વગરનો જણાય છે, તેને કોઇની બીક નથી તેથી એમ લાગે છે કે તે અમર છે.

હિરણ્યકશિપુને શિક્ષકોએ કહ્યું કે આપની સત્તા ત્રણે લોકમાં ફેલાઇ ગયેલ છે તો આપને કોઇ ચિંતા કરવાનું કારણ નથી. હાલ પ્રહ્લાદને બાંધી રાખો વખત જતાં પણ માણસોમાં ઘણી વાર સ્વયં બુદ્ધિ આવી જાય છે તેમ આનામાં પણ આવી જશે. હિરણ્યકશિપુએ જવાબ આપ્યો કે એ વાત ઠીક છે અને તમે પણ એને ગૃહસ્થના ધર્મ અને રાજાના ધર્મ શીખવાડજો.

પછી તે ગુરુપુત્રોએ વિનીત અને નમ્ર પ્રહ્લાદને ક્રમશઃ ધર્મ, અર્થ અને કામની શિક્ષા આપવી શરૂ કરી પણ પ્રહ્લાદને એ શિક્ષણ સારૂં લાગ્યું નહિ

> यथा त्रिवर्गं गुरुभिरात्मने उपशिक्षितम् ।
> न साधु मेने तच्छिक्षां द्वन्द्वारामोपवर्णिताम् ॥
> ૭-૫-૫૩

એ શિક્ષણ તો રાગ, દ્વેષ અને દ્વન્દ્વ અને વિષયભોગમાં આસક્ત રહેવાવાળાને માટે ઉપયોગી હતું એમ પ્રહ્લાદને લાગ્યું તેથી પ્રહ્લાદ ભણ્યો નહિ.

રાગદ્વેષથી છૂટવું હોય તો ત્યાગ જોઈએ. જે નિત્ય છે તેને જે જાણે છે તે આસ્તિક છે જે અનિત્ય છે તેને જે માને છે તે નાસ્તિક છે. ધર્મ, અર્થ અને કામની અંદર અનિત્યસુખની વાતો જ આવે છે. કર્મ, શરીર અને સંસાર એ ત્રણેનું સ્વરૂપ એક છે. તેમાં કોઇને સ્વતંત્ર સત્તા નથી. જે પોતે સ્વતંત્ર નથી તે બીજાને સ્વતંત્ર કરી શકતો નથી. જે પોતે અનેક સત્તાની વચ્ચે રહે છે તે બીજાને એક સત્તામાં લાવી શકે નહિ. એક સત્તામાં આવ્યા વગર પ્રસન્નતા નથી. તેથી જે માણસને કર્તવ્યનું જ્ઞાન થયું નથી તેને બ્રહ્મચારી-વિદ્યાર્થી થવું પડશે જે માણસમાં ભોગવાસના છે તેને ગૃહસ્થ થવું પડશે.

જેને તપ કરવાની અને સેવા કરવાની ઇચ્છા છે તેને વાનપ્રસ્થ થવું પડશે, જેને નિશ્ચિંતતા પ્રાપ્ત કરવી છે તેને ત્યાગ કરવો પડશે

સંસારની સમરૂતા રાખવી અને નિશ્ચિંતતા રાખવી એ બની શકે તેવું નથી. સંસારમાં કોઈ એવી અવસ્થા નથી કે જેમાં અપૂર્ણતા ન હોય, તેથી જીવનની પૂર્ણતા પ્રસિદ્ધ કરવા માટે પરમહંસદશાની જરૂર છે એવા પરમહંસોની કથા શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં વારવાર આવે છે તેથી શ્રીમદ્‌ભાગવતને પરમહંસની સંહિતા કહે છે. અવસ્થાભેદ દૂર કરીને સર્વપ્રકારથી અભય થઇ જવું એટલે સ્થાયી ભાવથી સત્યનો અનુભવ કરી લેવો એ સંન્યાસ-આશ્રમ છે અથવા પરમહંસની દશા છે.

દુઃખી માણસ સંસારની મદદથી દુઃખ મટાડવાનો પ્રયત્ન કરે તે ખોટું છે, સંસારથી જે નિરાશ થાય છે તેનાં દુઃખ હરિસ્વયં હરી લે છે. સંસાર સ્વરૂપથી અપૂર્ણ છે તે સંસારની મદદથી અપૂર્ણતા મટી શકતી નથી તેથી કર્મથી અપૂર્ણતા મટી શકતી નથી અપૂર્ણતા જ્ઞાનનું કાચાપણું બતાવે છે. માત્ર યથાર્થ જ્ઞાનથી અપૂર્ણતા મટી શકે છે એવું જ્ઞાન હવે પ્રહ્લાદ નિશાળના અસુર બાળકોને મેળવવા માટે કહે છે.

જ્યારે ગુરુજી ઘરના ધંધામાં લાગી જતા ત્યારે નિશાળના બાળકોને ખેલવાનો-કૂદવાનો વખત મળતો. તે વખતે પ્રહ્લાદ તે બાળકોને પોતાની પાસે બોલાવતા પ્રહ્લાદની અંદર રાગદ્વેષ નહોતો તેથી અસુરનાં બાળકોને તેમની સાથે વાતો કરવામાં બહુ આનંદ આવતો હતો. પ્રહ્લાદે બાળકોને કહ્યું કે—

હે દૈત્યબાળકો! બુદ્ધિમાન પુરુષોએ તો બાળક-અવસ્થામાંથી જ ભાગવત ધર્મનું આચરણ કરવું જોઈએ. કારણ કે માણસનો જન્મ અતિ દુર્લભ છે અને અનિત્ય હોવા છતાં પુરુષાર્થનો સાધક છે. આ મનુષ્ય-જન્મમાં ભગવાન વિષ્ણુના ચરણોનું શરણ લેવું એ જ જીવનનું એકમાત્ર કર્તવ્ય છે. કારણ કે સંપૂર્ણ પ્રાણીઓનો એ જ આત્મા છે, પ્રિય, ઈશ્વર અને સુહૃદ છે અરે બાળકો! દેહનો સંબંધ થતાં પ્રાણીઓને ઇંદ્રિયસુખ તો દુઃખની માફક વગર મહેનતે મળે છે, માટે ઇંદ્રિયોના સુખ માટે પ્રયત્ન ન કરવો. તેમાં તો આયુષ્ય નકામું ચાલી જાય છે. જે સુખ ભગવાનના ચરણની સેવાથી મળે છે તે ઇંદ્રિયોથી નથી મળતું તેથી શરીર સારું હોય ત્યાંસુધી વિવેકી પુરુષોએ પોતાના કલ્યાણનો ઉપાય કરવો જોઈએ. માણસનું આયુષ્ય ૧૦૦ વર્ષનું છે તેમાં જેઓ સંયમ વગરના છે તેમનું અરધું આયુષ્ય તો નકામું જાય છે. કેટલોક વખત નિદ્રામાં જાય છે, બાળક-અવસ્થા રમતગમતમાં જાય છે, કેટલાંક વર્ષ વૃદ્ધાવસ્થાની નબળાઈમાં જાય છે વચલી જુવાન અવસ્થામાં કેટલાંક વર્ષ મોહમાયામાં ચાલ્યાં જાય છે. એવો કયો પુરુષ છે કે ઘરના સ્નેહ અને બંધનમાંથી ચિત્તને મુક્ત કરી શકે? (વળી હાલના વખતમાં પ્રજાતંત્ર રાજ્યો ઉત્પન્ન થયાં હોવાથી કેટલાંક વર્ષ રાજ્યની ચિંતામાં ચાલ્યાં જાય છે.) તેમાં પુત્રેષણા વિત્તેષણા અને લોકેષણા કોણ છોડી શકે? જુવાનીમાં પ્રિયતમ અને [illegible] એકાંત સહવાસ, તેમના વાર્તાલાપ, બન્ધુજનોના સ્નેહ અને બાળકો થવા પછી તેમની તોતલી વાતો અને વેવાઈ કે વેવાણોની વાતોનો રસ કોણ છોડી શકે? કામનાઓ જેમની પૂરી થતી નથી તેઓ જીભ અને ઉદરથના સુખને જ મુખ્ય માને છે. આવા પુરુષો મોહ-ગ્રસ્ત સંસારથી વિરક્ત થતા નથી. તેમને પોતાનું આયુષ્ય નકામું ચાલ્યું જાય છે તેની ખબર રહેતી નથી. આવો પુરુષ વિદ્વાન હોય તો પણ આત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. જેનામાં આ મારું અને આ પારકું એવી ભેદબુદ્ધિ છે તે અજ્ઞાનીની માફક તમો-ગ્રસ્ત થઈ જાય છે માટે દૈત્યોના સંગનો ત્યાગ કરી નારાયણનું શરણ લ્યો. નિગમ મહાત્માઓ એને જ મોક્ષપદ કહે છે. વળી ભગવાનને પ્રસન્ન કરવામાં બહુ મહેનત નથી, કારણ કે તે બધા પ્રાણીઓનો આત્મા છે અને સંસારમાં સર્વત્ર રહેલો છે ઘટપટ વગેરે પદાર્થોમાં, આકાશ વગેરે મહાભૂતોમાં, સત્ત્વ વગેરે ગુણોમાં અને ગુણોની સામ્યાવસ્થારૂપ પ્રકૃતિમાં તથા ગુણવૈષમ્યરૂપ મહત્તત્ત્વમાં એ એક જ ઈશ્વર બિરાજમાન છે. વળી—

प्रत्यगात्मस्वरूपेण दृश्यरूपेण च स्वयम् ।
व्याप्य व्यापकनिर्देश्यो ह्यनिर्देश्योऽविकल्पितः ॥

(૭-૬-૨૨)

અર્થ—એ ઈશ્વર અનિર્વચનીય અને અવિકલ્પિત છે, તો પણ અંતર્યામી દ્રષ્ટારૂપથી વ્યાપક અને અનાત્મા દૃશ્યરૂપથી વ્યાપ્ય કહીને તેનું જ વર્ણન અપિ કેટલું થાય છે.

છતાં તેનું દર્શન કેમ થતું નથી? તો તેને માટે પ્રહ્લાદ કહે છે કે કેવળ જ્ઞાન અને આનંદસ્વરૂપ એ પરમાત્માનું ઐશ્વર્ય, ગુણમયી સૃષ્ટિ કરવાવાળી માયાથી ઢંકાયેલું છે, તે માયાની નિવૃત્તિ થાય તો તેનું દર્શન થઈ શકે છે (૭-૬-૨૩)

જો કોઈ જાતની અભિલાષા બાકી છે તો એમ સમજવું કે હજુ અનન્ત અભિલાષા બાકી છે કારણ કે ત્યાગ સમસ્તનો થાય છે એક અંશનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી થોડોક સંસાર રાખવો અને થોડોક છોડવાથી પણ ભગવત્પ્રાપ્તિ થતી નથી મૃગજળમાં થોડુંક જળ પીવા જેવું હોતું નથી કલ્પિત વસ્તુ નિરાકાર હોય છે તેથી તેમાંથી એક અંશની નિવૃત્તિ થતી નથી. વળી મૃગજળ ધીરે ધીરે સુકાતું નથી,

તેમ કલ્પિત જગત્ ધીરે ધીરે કાઢી શકાતું નથી. ખરી નિર્બળતા તો એ છે કે જેનું બળ સંસારની સહાયતા ઉપર આધાર રાખે છે સંસારની વસ્તુઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખવો એ નિર્બળતા છે. જો સંસારની સહાયતાનો ત્યાગ થઈ શકે તો મહાન બળ ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્ઞાન, બળ, અર્થ અને ક્રિયા એ ચારે ધારણ કરનારને અનુક્રમે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર કહે છે.

શુદ્ધ જ્ઞાન પોતે બળ, અર્થ અને ક્રિયા ઉપર શાસન કરે છે.

બળ–અર્થ અને ક્રિયા ઉપર શાસન કરે છે તેથી ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શુદ્રોને તાબે રાખે છે પણ મહાત્માને તાબે રાખી શકતા નથી

અર્થ–માત્ર ક્રિયા ઉપર શાસન કરે છે તેથી વેપારીઓ મજુરો ઉપર અમલ ચલાવી શકે છે

વિશેષ જ્ઞાન હોવાથી બ્રાહ્મણ એટલે બ્રહ્મજ્ઞાની જગત્–ગુરુ કહેવાય છે, વિશેષ બળની વિશેષતાથી ક્ષત્રિય સંસારનો રાજા કહેવાય છે. વિશેષ અર્થની વિશેષતાથી વૈશ્ય સંસારનો નિધિ કહેવાય છે. વિશેષ ક્રિયાની વિશેષતાથી શુદ્ર સંસારનો દાસ કહેવાય છે. મજુરોની સ્થિતિ સુધારવાનો હાલમાં ઘણો પ્રયત્ન થાય છે, પણ તેમને પ્રહ્લાદના જેવું જ્ઞાન કોણ આપશે? ભોગથી શક્તિઓનો વિનાશ થાય છે, યોગથી શક્તિઓનો વિકાસ થાય છે. શારીરિક ઉન્નતિને માટે સદાચારની જરૂર છે, માનસિક ઉન્નતિને માટે સેવા જરૂરની છે, આત્મિક ઉન્નતિને માટે ત્યાગ જરૂરનો છે. હાલ મજુરોમાં જે જાગૃતિ આવી છે તેને પરિણામે તેઓ ઓછું કામ અને વધારે પગાર માગે છે હક્ક તરફ ધ્યાન રાખે છે અને જવાબદારી સમજતા નથી તેથી વધારે મળતા પગારનો ઉપયોગ પણ સંસારનાં સુખ વધારે મેળવવામાં કરે છે ગુણમયી માયાથી વાસના વધે છે, યોગમાયાથી વાસનાની નિવૃત્તિ થાય છે

પ્રહ્લાદ અસુરના બાળકોને કહે છે કે "તમે આસુરી ભાવ છોડીને બધા પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરો તો ભગવાન પ્રસન્ન થશે અને ભગવાન પ્રસન્ન થાય તો પછી શું મેળવવાનું બાકી રહે? ધર્મ, અર્થ અને કામ પણ જો ભગવાનની સેવામાં લગાવી શકાય તો ઠીક છે, નહિં તો વ્યર્થ છે. તેથી આખું જીવન ભક્તિના સાધનરૂપ કરવું જોઇએ

એનો અર્થ એવો છે કે વિષયાસક્ત પ્રાણી ક્રિયાજન્ય આસક્તિનો રસ ચાખે છે. ક્રિયાજન્ય રસ સમાધાન વગર સિદ્ધ થતો નથી તેથી વિરલી માણસ સંસારની ગુલામીથી છુટી શકતો નથી. સૃષ્ટિ તો માત્ર પોતાની અંદર વિષયો વગેરેનો ભાવ ધારણ કરવાથી પ્રતીત થાય છે. વિષયાસક્ત પ્રાણી પોતાના કલ્પિત સત્તને સ્વીકારી લે છે. તેથી તેને જગતમાં ઘણી સત્તાઓ જણાય છે. પણ જો વિષયજન્ય સ્વભાવનો અંત થાય તો સૃષ્ટિની કલ્પિત સત્તાનો અંત થાય અને માત્ર એક સત્તા રહે.

તેથી સમર્પણની પૂર્ણતા થતાં ઈશ્વરનો અનુભવ થાય છે, જ્ઞાનનું સ્વતંત્ર સાધન વિચાર છે. પણ પ્રહ્લાદમાં આવું અદ્ભુત જ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું? બીજા અસુરના બાળકોએ પ્રહ્લાદને પૂછ્યું કે આપણે બધા સાથે ભણીએ છીએ છતાં તારામાં આટલું બધું જ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું?

પ્રહ્લાદ કહે છે કે જ્યારે મારા પિતા તપ કરવા માટે મંદરાચળ પર્વત ઉપર ચાલ્યા ગયા હતા ત્યારે દેવોએ દૈત્યો સાથે યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરી તેથી દૈત્યો ચારે તરફ ભાગવા માંડ્યા. દેવો અમારા રાજમહેલને લુટવા લાગ્યા અને ઇંદ્રે મારી માતા કયાધુને પકડી. તે વખતે હું ગર્ભમાં હતો જ્યારે ઇંદ્ર મારી માને સ્વર્ગલોક તરફ લઇ જતો હતો ત્યારે રસ્તામાં દેવર્ષિ નારદજી મળ્યા તેમણે ઇંદ્રને કહ્યું કે આ નિરપરાધ અબળાને લઇ ન જાઓ, તેના ગર્ભમાં જે બાળક છે તે સર્વથા નિર્દોષ છે, તે સાક્ષાત્ પરમ ભગવાન છે, ગુણોમાં અતિ મહાન છે અને ભગવાનનો સેવક છે અને અતિ બળવાન છે તેને તું મારી શકીશ નહિ નારદજીનાં વચન સાંભળી ઇંદ્રે મારી માને છોડી દીધી પછી નારદજીએ મારી માને ધર્મનું પરં રહસ્ય અને વિશુદ્ધ જ્ઞાન સંભળાવ્યું. (૭–૭–૧૫) પરંતુ ઘણો કાળ થવાથી સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે મારી

માતા તે જ્ઞાન ભૂલી ગઇ અને મને હજુ તે જ્ઞાનનું વિસ્મરણ થયું નથી. હે બાળકો ! તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે પણ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકો. શ્રદ્ધાથી બીજા બાળકો પણ એવી બુદ્ધિ કરી શકશે. કાળના પ્રભાવથી જેમ વૃક્ષમાં જન્મ, વૃદ્ધિ, પરિણામ, ક્ષય, જીર્ણતા અને નાશ એ ૭ વિકાર થાય છે તેમ શરીરના પણ જન્મ વગેરે ૭ વિકાર થાય છે પણ આત્માને તેની સાથે કાંઇ સબંધ નથી આત્મા તો નિત્ય અવિનાશી, શુદ્ધ, એક, ક્ષેત્રજ્ઞ, અધિષ્ઠાન, અવિકારી, સ્વયં-પ્રકાશ, બધાનું કારણ, વ્યાપક, અસંગ અને પૂર્ણ છે. માટે વિચારવાન પુરુષોએ તો દેહમાં મોહથી પ્રાપ્ત થયેલ "હું અને મારું" એ ભાવનો ત્યાગ કરવો જોઇએ (૭-૭-૨૦)

તત્ત્વજ્ઞાન થયા પછી તત્ત્વમાં નિષ્ઠા થાય તેને ફળ-ભક્તિ કહે છે ભક્તને પ્રથમ ભક્તિ અને પછી તત્ત્વ-જ્ઞાન થાય છે જિજ્ઞાસુને પહેલા તત્ત્વજ્ઞાન અને પછી તત્ત્વનિષ્ઠા થાય છે એ જ જીવન્મુક્તિ છે જો જગતના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છા હોય તો પ્રહ્‌લાદ કહે છે તેમ રાગ અને મોહને દૂર કરવા જોઇએ જ્યારે મનમાં રાગ કે મોહ હોય ત્યારે યથાર્થ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થતી નથી. અસત્ સત્તાનું યથાર્થ સ્વરૂપ અસતથી અસંગ થવાથી જાણી શકાય છે તેથી સામાન્ય બુદ્ધિયો અસગ થઇ જવું. વિષયજન્ય સ્વભાવનો ત્યાગ કરવાથી જગતની સત્તા જગતરૂપથી બાકી રહેતી નથી કાર્ય રહે ત્યારે કારણનું જ્ઞાન થતું નથી, કાર્યનો અંત થતાં કારણનું જ્ઞાન થાય છે. એ બાબત હવે પ્રહ્‌લાદ અસુરના બાળકોને સમજાવે છે.

પ્રહ્‌લાદ કહે છે કે આચાર્યોએ, મૂળ પ્રકૃતિ, મહત્તત્ત્વ અહંકાર અને પાંચ તન્માત્રા એ આઠ પ્રકૃતિ અને તેના ત્રણે ગુણ (એટલે મન સહિત ૧૧ ઇંદ્રિયો અને શબ્દ વગેરે પાંચ વિષયો મળી) ૧૬ વિકૃતિ અને તેમાં એક અનુગત આત્મા બતાવેલ છે તેમાં જે અનાત્મ ભાગ છે તેનો "આ આત્મા નથી" એમ બાધ કરીને આત્માનુ અનુસંધાન કરવુ જોઇએ."

તેનો અર્થ એવો છે કે દ્વન્દ્વની સત્તાને અભાવ થતાં જ હદ વગરની સત્તા મળે છે પોતાની અપૂર્ણતાનુ જ્ઞાન નો ભાગ્યવાનને થાય છે. અપૂર્ણતાના જ્ઞાનથી અપૂર્ણતાથી છૂટાય છે અને સંસારનુ બરાબર જ્ઞાન થાય તો સંસારનો સંબંધ છૂટે છે. દોરડીમાં ભૂલથી સર્પ દેખાય તે સર્પનું બરાબર જ્ઞાન થાય તો તે સર્પના સંબંધથી છૂટી શકાય છે તેવુ સંસારની બાબતમાં પણ સમજવાનું છે

જ્યારે આપણાથી કોઇને મોટા જોઇએ છીએ ત્યારે આપણામાં હીનતા આવે છે અને જ્યારે કોઇને નાના જોઇએ છીએ ત્યારે આપણામાં અભિમાન આવે છે. નાના મોટા ક્યારે દેખાય છે, જ્યારે પોતાને શરીર સમજીએ છીએ ત્યારે તેથી શરીરના ભાવથી ઉપર જવું એમાં જીવનનો સદુપયોગ છે એમ કરવાથી દુ:ખનો અંત આવી જશે અને હૃદય શુદ્ધ પ્રેમથી ભરાઇ જશે. પોતાના આનંદ માટે પોતાથી ભિન્ન બીજા કોઇની આવશ્યકતા નથી.

પ્રહ્‌લાદ નિશાળના બાળકોને કહે છે કે જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ બુદ્ધિની વૃત્તિઓ છે તે વૃત્તિઓ જેની સત્તાથી ચાલે છે તે સર્વસાક્ષી પરમાત્મા છે. બુદ્ધિની કર્મજન્ય આ બદલાવાવાળી ત્રણે અવસ્થા દ્વારા તેના સાક્ષી આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરવું. તેમાં અન્વય અને વ્યતિરેક ભાવે વિચાર કરવો એ ત્રણે અવસ્થા વ્યભિચારી હોવાથી આત્મામાં નથી, એ વ્યતિરેકભાવ છે અને આત્મા ત્રણે અવસ્થામાં અનુસ્યુત છે એ અન્વયભાવ છે જેમ સ્ફટિકની પાસે લાલ પુષ્પ પડયુ હોય ત્યારે પણ સ્ફટિક શુદ્ધ સફેદ છે છતાં સફેદપણું જોઇ શકાતુ નથી, તેમ ઉપાધિમાં શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ મળવો મુશ્કેલ છે માટે ઉપાધિનો બાધ કરીને આત્માનો અનુભવ લેવો જોઇએ. મુખ્ય ઉપાધિ અહંભાવની છે. અહંભાવ બદલવાથી કર્તવ્ય બદલઇ જાય છે અને અહંભાવ મટી જવાથી કર્તવ્ય મટી જાય છે

ખેતરમાં મરચાં વાવ્યાં હોય ત્યારે તેમાંથી મરચાંની તીખાશ નીકળે છે અને શેરડી વાવી હોય તો શેરડીની મીઠાશ એનામાંથી નીકળે છે ખેતર પોતે તીખું કે મીઠું નથી, એ તો શેરડીની મીઠાશ અને મરચાંની તીખાશ પૂરી કરે છે તે જ પ્રમાણે સત્ય વિષયયુક્ત પ્રાણીઓના સ્વભાવને અનુસારે પ્રગટ થઇને તેની પૂર્તિ કરે છે. તેને તે સ્વભાવથી ઉપર લઇ આવો તો તે પોતાના અનંત સ્વભાવમાં આપણો લય કરી દેશે.

સાચા જિજ્ઞાસુ સત્યની સાથે અભેદ પામીને સત્યને જાણે છે.

પ્રહ્લાદ બાળકોને કહે છે કે:–

एवद्वारो हि संसारो गुणकर्मनिबन्धनः ।
अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपि पुंसः स्वप्न इवेष्यते ॥७-७-२७

અર્થ–ગુણ અને કર્મના નિબન્ધનરૂપ સંસારનું કારણ દેહનો અધ્યાસ છે. તે મિથ્યા હોવા છતાં અને અજ્ઞાનજનિત હોવા છતાં સ્વપ્નની માફક જીવને પ્રતીત થાય છે. આવા સંસારથી છૂટવા માટે ત્રિગુણાત્મક કર્મના બીજનો નાશ કરનાર અને જાગ્રત વિગેરે બુદ્ધિવૃત્તિઓને નિવૃત્ત કરનાર યોગનું સાધન કરવું જોઈએ. તેને માટે હજારો ઉપાય છે, પણ જે જે સાધનથી ભગવાન વિષ્ણુમાં પ્રેમ વધે તે ઉપાયનું પાલન કરવું. એ ઉપાય ભગવાનને ગમે છે. તે ઉપરાંત ગુરુની સેવા કરવી, પોતાની વસ્તુઓ ભગવાનને અર્પણ કરવી ભક્તોનો સંગ કરવો, ભગવાનની ભક્તિ કરવી, ભગવાનની કથામાં શ્રદ્ધા રાખવી, ભગવાનનાં કર્મોનું કીર્તન કરવું વગેરેથી ભગવાનમાં સ્વાભાવિક પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે ભગવાન શ્રીહરિ બધા પ્રાણીમાં રહેલા છે. એવી ભાવનાથી બધાના તરફ મનમાં સમાન ભાવ રાખવો અને યથાશક્તિ તેમની સેવા કરવી. જેમણે કામક્રોધ વગેરે ૭ શત્રુઓને જીતી લીધા છે તેઓમાં તેમની અનન્ય ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. (૭–૭–૩૩)

આ ભાવ રહે તો પ્રેમપાત્રને માટે રહેવાનું સ્થાન મળતું નથી અહંભાવ મળી જાય તો કંઈ કરવાનું રહેતું નથી. સિદ્ધ અવસ્થામાં અહંકાર ગળી જાય છે. સાધારણ જીવ એક એક ક્રિયાને બદલીને કાલાન્તરે અહંભાવને બાળે છે. વિચારશીલ પ્રાણી અહંભાવને બદલીને બધી ક્રિયાને એક સાથે બદલે છે. સાચો ભક્ત અહંભાવને મટાડી પ્રેમપાત્ર ભગવાનને મેળવી લે છે.

પ્રહ્લાદ બાળકોને કહે છે કે જે હરિ પોતાના હૃદયમાં આકાશની માફક રહેલ છે તેની ભક્તિ કરવામાં શો વિશેષ પરિશ્રમ છે? એ સામાન્ય ભાવથી સંપૂર્ણ પ્રાણીઓના સખા અને આત્મા છે તેને છોડીને બીજા વિષયો ભેગા કરવાથી શો લાભ છે? ધન, સ્ત્રી, પશુ, પુત્ર વિગેરે ઘર પૃથ્વી અને બધી ભોગસામગ્રી ક્ષણિક આયુષ્યવાળા મનુષ્યને શું લાભ આપી શકે? તેજ પ્રમાણે યજ્ઞ વિગેરેથી જે સ્વર્ગનો લાભ થાય છે તે પણ નાશવાન છે માટે જે ભગવાનમાં કોઈ દોષ જણાતો નથી તેમજ સમજાતો નથી તેનું એક નિષ્ઠાથી ભજન કરો (૭-૭ ૪૦)

પ્રહ્લાદની આ શિખામણમાં સારો વૈરાગ્ય બતાવેલો છે વૈરાગ્ય એ ફકીરીની સજા છે. એ સજા સાધુઓને અને ભક્તોને ગમે છે. સંસાર પૂરું સુખ આપી શકતો નથી એવું જ્ઞાન થવું એ યથાર્થ જ્ઞાન છે સંસારની જરૂર નથી એટલું બુદ્ધિ સમજી જાય તો તે આનંદભવનમાં ચાલી જાય છે એટલે નિર્વિકલ્પ સમાધિ થઈ જાય છે. જે સાધનોથી વિષય તરફ જઈ શકાય છે તે સાધનોથી સત્ય તરફ જઈ શકાતું નથી

પ્રહ્લાદ અસુરના બાળકોને કહે છે કે જે શરીરને માટે પુરુષ આ લોકમાં કામ્યકર્મદ્વારા ઘણા પ્રકારના ભોગની ઇચ્છા કરે છે એ દેહ તો પારકો અને ક્ષણભંગુર છે, તે આવે છે અને જાય છે. તેની સાથે સાચો સમ્બંધ થતો નથી. તો તેનાથી દૂર રહેવાવાળા મમતાના આશ્રયરૂપ પુત્ર, સ્ત્રી, ઘર, ધન, રાજ્ય, પશુ, નોકર અને મિત્રોની તો વાતજ શી કરવી? અર્થાત્ એ કોઈની સાથે પણ સાચો સમ્બન્ધ બનો નથી આવા તુચ્છ વિષયોથી આત્માને શું પ્રયોજન છે? એ બધા તો દેહની સાથે નાશ પામવાવાળા છે. જોકે તેમાં થોડોક પુરુષાર્થ દેખાય છે છતાં નિત્ય આનંદના સાગરરૂપ આત્માને માટે એ બધા અનર્થરૂપ છે. (૭–૭–૪૫) કર્મ અને શરીર બન્ને અવિવેકથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જે ચૈતન્યને આધારે સંપૂર્ણ અર્થ, ધર્મ અને કામ રહેલા છે તે નિર્દેષ આત્મા પરમેશ્વર શ્રીહરિને સંકલ્પરહિત થઈને ભજો. કારણ કે શ્રીહરિ જ પંચભૂત અને મહત્તત્ત્વ અને બધા પ્રાણીઓના આત્મા છે. તેથી તેને અંતર્યામી કહે છે. હે બાળકો! કોઈપણ દેવ, અસુર, મનુષ્ય, યક્ષ અને ગંધર્વ શ્રી મુકુંદના ચરણોનું ચિંતન કરવાથી અમારી માફક આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે (૭ ૭-૫૦)

નિષ્કામ કર્માર્પણ એ ભક્તિ. કર્માર્પણ બનાવે છે પ્રીતિ એ ક્રિયા નથી, પૂર્વ ભક્તિમાં છે ક્રિયાનો જન્મ તો કામનાથી થાય છે અને કામનાયુક્ત દશામાં ભક્તિ થઈ શકતી નથી. જ્યારે ભક્તિ ઉત્પન્ન

થાય છે ત્યારે કામના રહેતી નથી, ભક્તિ થતાં ભેદ રહેતો નથી. ભક્તિથી જ્ઞાનની નિષ્ઠા દઢ થાય છે ભક્ત જાણે છે કે આ જે કાંઇ છે તે મારા પ્રિય ભગવાન છે. જ્ઞાની કહે છે કે આ જે કાંઇ છે તે મારૂં સ્વરૂપ છે. નિષ્ઠા થયા પછી આ જે કાંઈ મટી જાય છે. અનાત્મભાવને છોડીને આત્મભાવનો અનુભવ કરવો એ-તત્ત્વજ્ઞાનનો અર્થ છે. જળની દૃષ્ટિ થયા પછી લહેરની દૃષ્ટિ રહેતી નથી. પછી લહેરમાં ભેદ છે એ શી રીતે કહી શકાશે!

જેને જે પ્રતીત થાય છે તે તેની એક અવસ્થા છે જો પ્રતીતિની સત્તા જ સિદ્ધ થતી નથી તો સુખની સત્તા કેવી રીતે સિદ્ધ થશે વિષયોની સુંદરતા તત્ત્વવેત્તાને પ્રતીત થતી નથી. કારણ કે તે સ્વરૂપમાં નથી. વિષયી માણસો સ્વરૂપને જાણી શકતા નથી. જેની સત્તા જીવ સ્વીકાર કરી લે છે તે તેના ઉપર શાસન કરે છે તેથી કોઇ કાળે પોતાથી ભિન્ન કોઈની સત્તાનો સ્વીકાર ન કરો રાજ્યનું સુખ છોડવું કોઇને ગમતું નથી, છતાં અંગ્રેજો હિન્દુ રાજ્ય શા માટે છોડે છે! ઈગ્લાંડના રાજા આઠમા એડવર્ડે એક સ્ત્રીની ખાતર રાજ્ય છોડ્યુ અને રાજ્ય છોડયા પછી બીજે દિવસે તે સ્ત્રી મરી ગઇ હોય તો તે રાજાની શી દશા થાત! સંસારમાં સાચું સુખ હોત તો કોઇ સાધુ થાત નહિ

તેથી સંસારની સત્તા સ્વીકારવી જોઈએ નહિ. સિનેમાની સત્તા સ્વીકારવાથી સિનેમાની વાસના મટતી નથી. સિનેમાની ભાવના જેવો જ સંસાર છે. સિનેમાના ભાવથી વિષયોનો ઉપયોગ કરવો એ વિષયી માણસોની ચતુરતા છે. વિચારશીલ માણસ તો વિષયોનો અંત કરે છે. સિનેમાના જેવી દૃષ્ટિથી તો વિષયોની રક્ષા થાય છે, માટે તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિષયોનો અંત કરી દેવો જોઇએ. પ્રત્યેક ભોગીને ભોગને અંતે ભોગની અરુચિ સ્વત. થાય છે પણ જે ભોગી એ અરુચિને સ્થાયી બનાવી શકતો નથી તેની પ્રવૃત્તિ ભોગોમાં અનેકવાર થાય છે. ભોગોની નિવૃત્તિ એ યોગની પ્રાપ્તિ છે. "ભોગ વખતે ક્ષણિક નિવૃત્તિનો રસ એ પણ યોગનો રસ છે એમ મનાય છે. ક્ષણિક યોગ તે વખતે પણ જણાય છે. જેને પ્રહ્લાદની માફક આત્મજ્ઞાન થયું હોય છે તે ભોગની સત્તાનો અને જગતની સત્તાનો અભાવ માને છે જગત મારૂં સ્વરૂપ છે એ દૃષ્ટિથી જગતનો અભાવ થઇ જાય છે અને તત્ત્વનિષ્ઠા પણ થઈ જાય છે પછી માત્ર એક સત્તાનો અનુભવ રહે છે. તેથી જ પ્રહ્લાદને મારવવાળા તેને મારી શક્યા નહિ

વિષયોની નિવૃત્તિ જ્ઞાનથી થાય છે, ક્રિયાથી થતી નથી કારણ કે વિષયોની ઉત્પત્તિ અજ્ઞાનથી થાય છે, સ્વરૂપથી થતી નથી. જે વસ્તુ સ્વરૂપથી સિદ્ધ છે તેનો અભાવ થઇ શકતો નથી. પ્રવૃત્તિને ક્રમશઃ નિયમમાં લાવવા માટે આશ્રમધર્મ કરેલા છે. પહેલાં બ્રહ્મચર્ય-આશ્રમમાં ગુણોનો વિકાસ કરવો,-પછી સંયમપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગુણોનો ઉપયોગ કરવો, પછી ભોગનું યથાર્થ જ્ઞાન કરી વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં ભોગને યોગમાં બદલી નાખવો અને છેવટે સંન્યાસ-આશ્રમમાં ભોગ અને યોગ બનેનો અભાવ કરી નિર્વિશેષ અને કલ્પનાતીત સર્વોત્કૃષ્ટ નિર્દોષ તત્ત્વથી અભેદ પામી જવું એ સામાન્ય નિયમ છે. પણ વૈરાગ્ય બરાબર હોય તો તરત જ ત્યાગ થઇ શકે છે. यदेव विरजेत् तदेव प्रव्रजेत् એટલે વૈરાગ્ય થય કે તરત સંસારનો ત્યાગ કરી ચાલી નીકળવું એવી શાસ્ત્રોમાં આજ્ઞા છે છતાં કોઇનું પ્રારબ્ધ બહુ તીવ્ર હોય અને સંસારમાંથી નીકળી ન શકે તો પોતામાંથી સંસારને કાઢી નાખવો જોઇએ. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ પરણેલા હતા છતાં તેમનામાં સંસાર નહોતો, સંત તુકારામ સંસારમાં હતા છતાં તેમનામાં સંસાર નહોતો પ્રહ્લાદ અસુરોની વચ્ચે રહેતા છતાં તેમનામાં અસુ-પણું નહોતુ. તેથી તે અસુરના બાળકોને પણ સાચે રસ્તે દોરી શકતા હતા.

પ્રહ્લાદ બાળકોને કહે છે કે "ભગવાન મુકુન્દને પ્રસન્ન કરવામાં બ્રાહ્મણપણું, દેવત્વ, ઋષિત્વ, સદાચાર, બહુ વાચન, અથવા દાન, તપ, યજ્ઞ, શૌચ કે એવા કોઇ વ્રતની જરૂર નથી, એટલે એ બધામાં પૂરી શક્તિ નથી ભગવાન તો કેવળ વિશુદ્ધ ભક્તિથી જ પ્રસન્ન થાય છે. બાકીનું બધું વિડમ્બનામાત્ર છે. તેથી હે દાનવબાળો ! બધા જીવોને પોતાની સમાન માની સર્વ ભૂતોના આત્મા પરમેશ્વર ભગવાન હરિની ભક્તિ કરો. ભગવાનની ભક્તિ કરવાથી દૈત્યો, યક્ષ, રાક્ષસ, સ્ત્રીઓ, શૂદ્ર, વ્રજવાસી, પક્ષી મૃગ તથા ઘણા પાપી જીવ પણ ભગવદ્ભાવને પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે.

एतावानेव लोकेऽस्मिन्पुंसः स्वार्थः परः स्मृतः।
एकान्तभक्तिर्गोविन्दे यत्सर्वत्र तदीक्षणम् ॥"
(૭-૭-૫૫)

અર્થ આ લોકમાં પુરુષને સર્વથી મોટો સ્વાર્થ એટલો જ છે કે સર્વત્ર શ્રી ગોવિન્દનું જ દર્શન કરવું, તેને જ એકાન્તિકી ભક્તિ કહે છે

ખરો શ્રેષ્ઠ માણસ સંસારને આધીન રહેતો નથી સાચું સુખ એકાન્તમાં મળે છે, એટલે બધે એક જોવાથી મળે છે તેથી શરીરનો ભાવ છોડવો દ્રૌપદીની માફક પોતાની સાડી (શરીર) પણ ન પકડો ત્યારે હરિની કૃપા થશે એકમાં અનેકનો અંત કરવો એ એકાન્ત છે. બધી શક્તિઓનો સંચય નિર્વિષય થવાથી થાય છે જે વસ્તુ અપૂર્ણ હોય તેની ભક્તિ કરવી નહિ અનેક ક્રિયાઓને અને ભાવોને એક જ અર્થમાં લીન કરી દો એટલે બધુ જીવન એક નિષ્ઠાવાળુ કરી દો. સંસારની મદદથી પૂર્ણતાની આશા રાખવી એ ભૂલ છે. વિષયપ્રવૃત્તિથી લાભ સંસાર છે નહિ ભવિષ્યની આશા એ પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિનુ મૂળ કારણ છે ભવિષ્યની અભાગી આશા પૂર્ણ ભક્તિ થવા દેતો નથી, તેથી ભવિષ્યની આશા છોડી દેવી. સાધારણ પ્રાણી પ્રવૃત્તિ કાળે નિવૃત્તિ મેળવવાનુ ચિંતન કરે છે અને નિવૃત્તિ-કાળે પ્રવૃત્તિનું ચિંતન કર્યા કરે છે વાસ્તવમાં કોઈ ચિંતનની જરૂર નથી. કારણ કે બધે એક સત્તા વ્યાપીને રહેલ છે.

વસ્તુઓની સ્થિતિ સ્વીકારવાથી રાગ થાય છે પણ એ બુદ્ધિનો પ્રમાદ છે તેનાથી વિપરીત ભાવ રાખવો એ બુદ્ધિનો સદુપયોગ છે. જો ભિખારી થવું હોય તો એવા ભિખારી થવું કે દાતાને પણ ભીખમાં લઇ લો દૃષ્ટિને દૃશ્યથી હટાવી લ્યો, ચિત્તને તેના આધારથી દૂર કરો પરતન્ત્રતાપૂર્વક જીવતુ રહેવાને બદલે સ્વતન્ત્રતા પૂર્વક મરી જવુ વધારે સારૂ છે બધે સ્વને જોવા એ, ખરી સ્વતન્ત્રતા છે, પરને જોવા એ પરતન્ત્રતા છે.

પરતન્ત્રતાથી સચ્ચાઈ પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી પ્રહ્લાદ બધા બાળકોને બધે ઠેકાણે ગાત્ર સ્વને એટલે ભગવાનને જોવામાં સમજાવતા હતા. એ બાબત તેમણે અનુભવથી સિદ્ધ કરી હતી તેથી નિશાળના બધા બાળકોએ તેમનો ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યો, અને ગુરુનુ શિક્ષણ છોડી દીધુ તેથી ગુરુજીએ આ બધી હકીકત હિરણ્યકશિપુને કહી તેથી હિરણ્યકશિપુનો ક્રોધ વધ્યો, તેણે પ્રહ્લાદને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને કહ્યું કે "અરે મન્દ બુદ્ધિવાળા, કુળનાશક અધમ! તુ આડો ચાલે છે અને મારી આજ્ઞાનુ ઉલ્લંઘન કરે છે તેથી હમણાં જ તને યમરાજને ત્યાં મોકલી આપું છું. મારા ક્રોધથી તો બધા લોકો કાંપે છે તુ કોના બળથી નિર્ભય થઇને મારી આજ્ઞાનુ ઉલ્લંઘન કરે છે? (૭-૮-૭)

પ્રહ્લાદજી કહે છે કે—

न केवलं मे भवतश्च राजन्
स वै बलं बलिनां चापरेषाम् ।
परेऽवरेऽमी स्थिरजङ्गमा ये
ब्रह्मादयो येन वशं प्रणीता ॥ ७-८-८

અર્થ—હે રાજા! જેણે બ્રહ્માથી શરૂ કરી બધા નાના મોટા સ્થાવર જંગમ પ્રાણીઓને પોતાને વશ રાખેલ છે તે ભગવાન માત્ર મારૂં જ બળ નહિ પણ તમારૂં અને બીજા બધા બળવાનોનુ બળ છે." તે પરમ પરાક્રમી ઈશ્વર જ કાળ છે અને તે જ ઇંદ્રિયબળ, મનોબળ, ધૈર્ય, દેહબળ અને ઇંદ્રિયસ્વરૂપ છે તે ત્રણ ગુણોના નિયન્તા પરમાત્મા જ પોતાની શક્તિઓથી સંપૂર્ણ જગતની રચના, પાલન અને સંહાર કરે છે.

પિતા! આપ આપના અસુરભાવનો ત્યાગ કરો, અને મનને સમદર્શી બનાવો આ સંસારમાં અસંયત અને કુમાર્ગનો આશ્રય લેનાર ચિત્તના સિવાય બીજો કોઇ દોષપાત્ર નથી, એવા ચિત્તને સમદર્શી બનાવવુ એ અનન્ત ભગવાનની મોટામાં મોટી ઉપાસના છે

(૭ ૮-૧૦)

આ જવાબ ઉપરથી જણાઈ આવશે કે જગતમાં બધે એક સત્તા રહેલી છે. તે ભગવત્ચૈતન્યને કોઇ સાથે રાગદ્વેષ નથી માણસનુ ચંચળ મન એ જ માણસનો શત્રુ છે. પ્રહ્લાદ કહે છે કે કોઇ માણસ પોતાની ૭ ઇંદ્રિયરૂપી શત્રુઓને જીત્યા વગર પોતાને દશે દિશાનો સ્વામી માને છે, પરંતુ સાધુ પુરુષ જિતેન્દ્રિય, બોધવાન અને સંપૂર્ણ પ્રાણીઓ પ્રતિ સમાન ભાવ રાખવાવાળા હોય છે. તેની પાસે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતા કામક્રોધરૂપી શત્રુ રહેતા નથી તો બહારના શત્રુ ક્યાંથી રહે?

(૭-૮-૧૧)

અહીં એક બાજુ હિરણ્યકશિપુની આસુરી સત્તા છે, બીજી બાજુ પ્રહ્લાદનો સત્યનો આગ્રહ છે. પ્રહ્લાદના જવાબથી હિરણ્યકશિપુનો ક્રોધ વધ્યો તેણે પ્રહ્લાદને કહ્યુ કે મારા સિવાય બીજા ઈશ્વરની તું વાત કરે છે

તો તે ક્યાં છે? બતાવ. પ્રહ્લાદે કહ્યું કે “તે સર્વત્ર છે” હિરણ્યકશિપુએ કહ્યું “જો તે સર્વત્ર છે તો આ થાંભલામાં કેમ દેખાતો નથી? પ્રહ્લાદે કહ્યું, “દેખાય તો છે” હિરણ્યકશિપુએ તે તરફ જોતાં કાંઈ ન જોયું ત્યારે તેણે કહ્યું કે તું મિથ્યા વાતો કરે છે તેથી હમણાં જ તારૂં માથું કાપી નાખું છું, અને હું જોઉં છું કે તને આશ્રય આપનાર આજે તને કેવો બચાવે છે

આટલું કહી હિરણ્યકશિપુ પોતાનું ખડ્ગ લઈ સિંહાસન ઉપરથી કૂદયો અને થાંભલામાં ખડ્ગથી પ્રહાર કર્યો, એટલામાં તરત જ તેમાં મોટો ભયાનક શબ્દ થયો, અને હિરણ્યકશિપુ અને બધા દૈત્યો ભયભીત થઈ ગયા, પરંતુ એ શબ્દના આધારભૂત કોઈ વ્યક્તિ જોવામાં આવી નહિ તે વખતે:—

सत्यं विधातुं निजभृत्यभाषितं
व्याप्तिं च भूतेष्वखिलेषु चात्मनः।
अदृश्यतात्यद्भुतरूपमुद्वहन्
स्तम्भे सभायां न मृगं न मानुषम्॥

૭-૮-૧૮

અર્થ—શ્રીહરિ પોતાના સેવક પ્રહ્લાદના વચનની સત્યતા બતાવવા ખાતર અને પોતે બધે વ્યાપક છે તેની ખાત્રી આપવા માટે સભાની વચમાં એવું વિચિત્ર રૂપ ધારણ કરી તે થાંભલામાંથી પ્રગટ થયા. તે પૂરૂં પશુનું રૂપ નહોતું તેમજ માણસનું રૂપ પણ નહોતું

થાંભલામાં તો આજે પણ પરમાત્મા રહેલા છે પણ જોવા માટે પ્રહ્લાદના જેવી દૃષ્ટિ જોઈએ વ્યાપ્ત રહેવું એ પરમાત્માનો ધર્મ છે, તેને પ્રાપ્ત રાખવા એ આપણો ધર્મ છે જેનો નિત્ય સંબંધ બની રહેલ છે તેનું સતત ભાન રહેવું હોય તો તેનો પરિચય આપણા જીવનમાં મળી શકે છે. એવો ભાવ રાખી શકાય તો તે અવિનાશી પરમાત્માને આપણી સામે પ્રગટ થવું પડે છે. ભક્તની ભાવનાને અનુરૂપ બની રહેવું એ ભગવાનમાં એક મુખ્ય ગુણ છે. તેથી ખરો ભક્ત પોતાના ભાવ દ્વારા આશ્રયદાતાનો પરિચય આપી શકે છે ભાવ હોય પણ ભાવ પ્રમાણે જીવન ન રખાય તો ભાવની શુદ્ધિનો પરિચય શી રીતે મળી શકે? જડ વસ્તુ આપણને મદદ કરી શકતી નથી, પણ ચેતન માટે એવી શંકા રાખવી એ નાસ્તિક ભાવ છે. બધે માત્ર પરમાત્મા રહેલ છે. એ પ્રમાણિત કરવું એ આપણો ધર્મ છે

બીજા કોઈ વિચારથી ભય કે ઇચ્છા ચિત્તમાં પેસી ન શકે એ જ પ્રહ્લાદ જેવા સતજીવનનું આશ્ચર્ય છે.

મોઢેથી બોલવું કે હું ભગવાનમાં માનું છું, છતાં પોતાના ધ્યાનમાં બીજી સત્તાનો અથવા બીજાના અસ્તિત્વનો વિચાર રહી જાય તો સર્વત્ર એક ભગવાન હોવા છતાં તેનાથી ભિન્ન બીજું કાંઈ માનવાથી સાચા ભગવાન માન્યતામાં નથી તો મનને ગમે તે ભગવાનનું સ્વરૂપ માનવાથી અને મોઢેથી કહેવાથી ખરા ભગવાનનો અનુભવ મળશે નહિ

આશ્રિત ભાવનો પરિચય દેવામાં આશ્રયદાતાનો પણ પરિચય દેવો જોઈએ, દઈ શકાય છે, થઈ જાય છે રહેવું છે, જીવવું છે તો જેની સત્તાથી નિત્ય જીવન ચાલી રહેલ તેનો સંબંધ લેવો પડશે. એ જ ખરો સત્ય-આગ્રહ છે ક્રિયાશીલ અવસ્થામાં પણ એ ભાવ ચાલુ રાખવો એ જ પુરુષાર્થ છે. જે ભગવાન નિત્ય પ્રાપ્ત છે અને સર્વત્ર છે તેને કેવી રીતે ભૂલી શકાય? તેનો સંબંધ કાયમ રાખીને શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનો છે, તે વખતે તે કાર્યન અવસ્થામાં ભક્તની સાથે ભગવાનનું રહેવું જોવામાં આવશે અને ભગવાનની સાથે ભક્તનું રહેવું જોવામાં આવશે. (અપૂર્ણ)

ૐ.

અંક—રમુજ

લે૦ સ્વામી શ્રી સચ્ચીદાનંદજી—આનંદી

મહાત્મા કબીર સાહેબે એક સ્થળે પોતાના કાવ્યમાં એવા ભાવનું કહ્યું છે કે—“પાની મે મીન પીયાસી, મુઝે દેખત આવત હાંસી” આ પંક્તિનો યથાર્થ ભાવ શું હશે? તે તો મહાત્મા જ જાણે કારણ કે આ પંક્તિમાંથી ઘણું રહસ્ય નીકળી શકે છે છતાં એટલું તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે માછલું પાણીમાં જ રહે છે. પાણી વિના તેનું જીવન ટકી શકતું નથી. આવું હોવા છતાં માછલું પાણી વિના તૃષાથી તરફડે છે. આ જોઈને કબીર સાહેબ કહે છે કે મને ઘણું જ હસવું આવે છે. આ દૃષ્ટાંત પાછળ સિદ્ધાંત એ જણાય છે કે સમું

જગત એક મહાન જળનિધિ છે તેમાં જીવો રૂપી મચ્છો સત્ય સુખ વિના-આનંદરૂપી જળ વિના તૃષાએ મરે છે વાત પણ એમ જ છે કે સમગ્ર જગત એટલે જ્ઞાનભંડાર વિશ્વવિદ્યાલય. આ ભંડારમાં અખૂટ જ્ઞાન ભરેલું છે જેવું જોઈએ તેવું જ્ઞાન આ ભંડારમાં ભરપૂર છે છતાં જગતના જીવો જ્ઞાનના અભાવે દુ:ખી થાય, તે દેખીને મહાન પુરુષોને હસવું ન આવે ત્યારે થાય શું ? બગલમાં બેટા ને શહેરમાં ખોળા ખોળ જેવો આ ઘાટ છે. કોઈ મહાત્માએ કહ્યું છે કે મનુષ્યના જીવનની દરેક પળે અને ક્ષણે ક્ષણે થતી ક્રિયામાં કંઈને કંઈ અનુભવ રહેલો જ છે અને તે અનુભવમાં કોઈ મહાન ઈતિહાસ રહેલો હોય છે. છતાં અજ્ઞાની લોકો આ ભેદને જાણી શકતા નથી નિરીક્ષક-સારગ્રહીને આ જગતભંડારમાંથી કંઈ પણ અપ્રાપ્ય છે જ નહિ. ગુરુ દત્તાત્રેયે આ જ જગતભંડારમાથી ચોવીશ ગુરુઓ કરેલા તેઓએ જગતરૂપી પુસ્તક માહેના કોઈ કોઈ પાનાં ઊકેલ્યા ને તેમાથી સારરૂપ બોધ ગ્રાહ્ય કર્યો જેમાંથી બોધ મળ્યો તે ગુરુ

સંખ્યાના અંકમાંથી પણ એક કાલ્પનિક ભાવ નીકળે છે અને તે ભાવને મનુષ્ય પોતાના જીવનમા જો યાદ રાખે તો અવસ્ય તેને એક સૂચના યાને ચેતવણીરૂપ થઈ પડે છે. સંખ્યાના મૂળ અંક એકથી નવ સુધી ગણાય છે અને તે પછીની સંખ્યાઓ તે અંકનો જ વિસ્તાર છે.

૧ થી ૯—મનુષ્ય જન્મે ત્યાથી નવ વર્ષ સુધી અબોધ-નાદાન ને શિશુ-અવસ્થામાં હોય છે જો કે એકથી બે એમ ઉત્તરોત્તર સંખ્યા વધતી જાય છે તેમ મનુષ્યનો જીવનવિકાસ તો થતો જાય છે. છતાં નવ વર્ષ સુધી લગભગ તદ્દન નાદાન અવસ્થા હોય છે દુનિયા શું છે, દુનિયાના વ્યવહારો શું છે તેનાથી તે અજ્ઞાન જ હોય છે. નવ વર્ષનું બાળક માતાના અથવા બીજી કોઈ સ્નેહીના ખોળામાં સ્વતંત્ર ને નિર્દોષ રીતે બેસી કૂદી શકે છે, તેમના ગમે તેવા બોલવા ચાલવામાં પણ નરી નિર્દોષતા જ તરવરતી હોય છે અંક એટલે સંખ્યા અને અંકનો એક બીજો અર્થ અંક એટલે ખોળો (ગોદ). ખરેખર મનુષ્ય એકથી નવ વર્ષ સુધી પ્રકૃતિ માતાના અંક (ખોળા)માં જ ખેલ કૂદ કરતો હોય છે અને—

૧૦ થી ૧૫—આ વર્ષના ગાળાને કિશોર-અવસ્થા કહે છે. બાલક અવસ્થાની વિકાસવાળી અવસ્થા તે કિશોર. દશમે વર્ષથી ક્રમે ક્રમે દશાનું યાને સ્થિતિનું ભાન થવા માંડે છે દુનિયાના સામાન્ય જ્ઞાનની શરૂઆત થવા માંડે છે. કપડાંલત્તાંની ટીક ટાક, સગાં સબંધીની પિછાન, વિદ્યાભ્યાસ કરી પોતાનો વિકાસ કેમ કરવો તેનાં તેની બુદ્ધિ પ્રમાણે સ્વપ્નો રચવા લાગે છે. સારાંશ કે દશમા વર્ષથી દશા-ભાનની શરૂઆત અને પંદરે પડયો અંદર. એટલે પંદર વર્ષથી—

૧૫ થી ૨૦—પંદર વર્ષ પછીથી કિશોર અવસ્થા વટાવીને ક્રમે ક્રમે તે યુવાવસ્થામાં પગલાં માંડે છે સંસારનું મોહમય ઝેરી વાતાવરણ તેના અંતરને હવે સ્પર્શવા માંડે છે શરીરમાં અવનવા વિકારો જાગ્રત થવા માંડે છે કોઈ અગમ્ય માદીલી નિશા ચડવા લાગે છે મનોરથોના ઘોડાઓ દોડવા લાગે છે સ્રીની કામના, ધનપ્રાપ્તિની કામના તેમ બીજી અનેક સુખવૈભવની કામના જાગ્રત થવા માંડે છે. પંદર વર્ષ પછીથી ક્રમે ક્રમે ઉપરોક્ત કામનાઓનું વિષ તેને ચડવા માંડે છે. અને એ વિષની અસર વીશે (વીશ વર્ષે) જીવનમાં વ્યાપી જાય છે ત્યાર બાદ—

૨૦ થી ૨૫ અને ૨૫ થી ૩૦ અને ૩૦ થી ૪૦ એ વિષ ઉત્તરોત્તર વધારે ગહેરું બનવા લાગે છે પચીશ વર્ષે તો આ ઝેરની કોઈ અજબ જ અસર થઇ હોય છે. ત્યારે સંત પુરુષો-જ્ઞાની મહાત્માઓ આ પચીશ વર્ષની અવસ્થામાં ચઢેલી વિષની અસર જોઇ શું કહે છે ? સાંભળ, હે ભાઇ ! આ ચઢેલા ઝેર-વિષાને તું પચવીશ ? જો પચાવીશ તો તરીશ (૩૦) નહિતર ચાળીશ (૪૦) સારાંશ કે-આ પચીશ વર્ષની અવસ્થાએ મન-ઇંદ્રિયો સ્વચ્છંદ રીતે એશઆરામ વર્તતી હોય છે મન તથા ઇંદ્રિયો કાબુમાં હોતી નથી જેથી તેનો જીવનરથ ઊંડી ગર્તોમાં જઈ રહ્યો હોય છે તે દેખીને મહાત્માઓ કહે છે, ચેતવણી આપે છે કે હે ભાઇ ! તું જો તારી ઇંદ્રિયો, મન વગેરેને સંયમ વડે કાબુમાં લઇ જો તારા જીવનરથને નીતિ, ન્યાય, પરોપકાર, દયા, ક્ષમા, સમભાવ, સત્સંગ, ઈશ્વરચિંતન અને સ્વધર્મના પંથ ઉપર લઇ જઇશ તો તું અવશ્ય આ સંસારસમુદ્રને તરી જઇશ. નહિતર ચાલીશ યાને અધોગતિમાં જઇશ-ડૂબી મરીશ.

વીશથી ચાલીશ વર્ષની ઉમરના ગાળામાં મનુષ્ય જો ધારે તો મનુષ્યજીવનની સાફલ્યતા અવશ્ય કરી શકે તેમ છે, પરંતુ 'ઘડપણમાં ગોવિંદ ગાવું' એ કહેણી જ કટાક્ષરૂપ છે વૃદ્ધોને પૂછો, જવાબ એ જ મળશે કે વૃદ્ધાવસ્થા જીવનવિકાસને માટે નિરૂપયોગી છે વળી આપણામાં એક કહેવત છે કે 'નાનપણનું નાણું ને શિયાળાનુ છાણું.' તો ઉપરોક્ત ગાળામાં જે કંઇ કરવું હોય તે થઇ શકે. જીવનવિકાસનો પ્રવાહ વીશથી ચાલીશ સુધી ઉત્તરોત્તર ચઢાણ ઉપર જ ગતિ કરતો હોય છે પરંતુ ચાલીશથી તે પ્રવાહ ઢાળ તરફ આગળ વધે છે. શરીરમાં કંઇક શિથિલતા આવવી, દાંતનો કિલ્લો કમજોર થવો, સફેદ બાલનુ દેખાવુ, આંખે ચસ્મા આવવાં (આઠત્રીશ, બેતાળાં) આ બધાં ચિહ્નો પ્રવાહને ઢાળ તરફ લઇ જનારાં છે, માટે જ ચાળીશની સંખ્યા કહે છે કે ચાલીશ કર્યાં કે ઢાળ તરફ ચાલીશથી જેટલું જીવવું તે ભીનરતો પાણી જ છે છતાં હજી નિરાશ થવાનું કારણ નથી. ચાળીશથી પચાસ સુધીમાં પણ કેટલાય મહાત્માઓ પોતાનું જીવન સફળ બનાવી ગયા છે. પરંતુ પચાસ સુધી કંઇ ન કરનારને હજી મહાત્માઓ કહે છે કે હે ભાઇ! તારા જીવનને માટે તને કંઇ પસ્તાવો થાય છે? અર્થાત્ પચાશી પસ્તાશે. જો પસ્તાશે તો હજી કંઇક કરી શકીશ.

તે પણ ક્યાંસુધી કે સાઠ સુધી. જો સાઠ સુધી કંઇ ન કરી શક્યો તો પછી તારી ગણના સાઠે શામાં થશે સાઠ પછીનુ જીવન જ્યાંસુધી લંબાશે તે શકમાં જ ગણાશે. માટે ઓ માનવ! આ અંકની સંખ્યા સમજી લે તે અંકની સંખ્યામાં તું ક્યાં સુધી આવ્યો છે, તારા જીવનનો વિચાર કર અને યથાર્થ જીવનની સફળતા કર

(૧ થી ૯ પ્રકૃતિ માતાના ખોળામાં. દશથી દિશાભાન, પંદરે પડયો અંદર, વીશે ચઢયુ વીષ, અને વિષને તું પચવીશ? જો પચવીશ તો તરીશ. નહિતર ચાલીશ છતાં ચૈ પચાસે પસ્તાશે તો ઠીક, નહિતર સાઠે શઠ થશે.)

ॐ

પ્રભાતનાં પુષ્પો

લે. શ્રી વજુ કોટક

એક દિવસ અમે તમને મળવા માટે નીકળી પડયા, કોઇપણ જાતનું સાધન સાથે ન લીધું કે જેથી મુસાફરીમાં કામ લાગે તમારી પાસે આવવાનુ મન એટલા માટે થાય છે કે તમારા જીવનમાં આચાર અને વિચારનું ઐક્ય છે. તમે જે કહો છો એને તમે આચારમાં ઊતારવાનો સતત પ્રયત્ન કર્યા કરો છો અને તેથી જ અમને તમારા શબ્દો પ્રભાતનાં પુષ્પો જેવા સુવાસિત લાગે છે એમ તો અમારી આસપાસ એવા ઘણા મહાન વિદ્વાનો વસી રહ્યા છે કે જેમના મન-મંદિરમાં જ્ઞાનના દીપક ચોવીસે કલાક સળગ્યા કરે છે પણ એમની પાસે જવાનું મન નથી થતું, કારણ કે તેઓ આચારના આંધળા છે કહેવાય છે કે તેઓએ સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે, વૈરાગ્ય સ્વીકાર્યો છે પણ અમે જોઇ શકયા છીએ કે આ પુરુષોએ એક સંસારનો ત્યાગ કરીને બીજો સંસાર માંડયો છે. મોટા મોટા આશ્રમો બાંધ્યા છે, નવા શિષ્યો બનાવ્યા છે, નાનું એવું કર્યું છે અને જાતજાતનો વૈભવ વસાવ્યો છે, આમ તો આ લોકો ત્યાગની વાતો કરે છે પણ એમના અમદનો કંઇ પાર નથી, એમના શિષ્યો સત્સંગ કરવા ભેગા થાય છે અને પછી કરે છે એકબીજાની નિંદા! હાથમાં ઉપનિષદનાં પુસ્તકો રાખીને, શરીરના નાડીઝૂડને કેમ શુદ્ધ કરવો એવી વાતો કરે છે અને બેચાર દિવસ પછી આશ્રમની મૂડીના ટ્રસ્ટી થવાનો યોગ કેમ પ્રાપ્ત કરવો એની યોજના ઘડે છે અને એ માટે અદાલતમાં એકબીજાની સામે દાવા માંડે છે.

ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે તેઓ સવારમાં સંધ્યાવંદન કરે છે, હોમ કરે છે અને કપાળે ભસ્મ લગાવે છે. આટલું કર્યા પછી એમને એમ લાગે છે કે આ દુનીયામાં ધર્મનું આચરણ તેઓ જ કરી રહ્યા છે અને બીજા બધા નાસ્તિકો છે કપાળ ઉપર ભસ્મ લગાવીને આ લોકો બહાર નીકળી પડે છે અને ઠેઠ સાંજ સુધી એકબીજાના ગળાં કાપવાની જ પેરવીમાં પડયા હોય છે.

સાંજ પડે એટલે ફરી સંધ્યા કરે છે અને પછી રાત્રે વિલાસી જીવન ગાળવું શરૂ કરે છે, સંસારમાં કંઈ સાર નથી એવું કહેનારા કહેનાં ફસાર ઉડાવે છે. આ દુનિયા તો એક જાતની માયા જ એવું કહીને નવી નવી મોટરો વસાવે છે અને નારી નરકની ખાણ છે એવું ઉચ્ચારીને સ્ત્રીને ફસાવે પણ છે.

આવા છે અમારા આ જ્ઞાની પુરુષો ! જ્ઞાનની વાતો કરતાં કરતાં અમારા જેવા અભણ લોકોને લાગો લગાવતા જાય છે. એમની જીભ એકી સાથે બે કામ કરે—વેદના પવિત્ર મંત્રો ઉચ્ચારે છે અને સાથે બીજાને ગાળો પણ દઈ શકે છે. જમણા હાથમાં કલમ પકડીને વિશ્વપ્રેમની ફિલસૂફી લખે છે અને ડાબા હાથમાં ખંજર રાખીને પોતાના જ ગુરુબંધુનું કેમ કાસળ કાઢી નાખવું એની યોજના વિચારે છે. ઠેઠ કે ભંગીને અડક્યા પછી એ ત્રણવાર સ્નાન કરે છે, કોઈ જોડા પહેરીને એમના ઓરડામાં આવી ગયું હોય તો આખો ઓરડો સાબુથી ધોવરાવે છે અને પૂજા કરતી વખતે ધૂપ તથા અગરબત્તીના ઢગલા કરે છે પણ ખૂબીની વાત તો એ છે કે એમના અંતરમાં જે ઉકરડો ભેગો થયો છે એની એમને જરાપણ દુર્ગંધ આવતી નથી !

અવસાનસમયે ગુરુએ એમ કહ્યું હતું કે શાંતિથી જીવન ગાળજો, પણ ગુરુજીના કૈલાસવાસ પછી, હવે શાંતિમય જીવન કેમ ગાળવું એના ઉપર મોટી તકરાર કરવા બેઠા છે અને એકબીજાની સામે કાદવ ઊડાડે છે આવા છે એમના પરમ સુખી થવાના વિચિત્ર ઉપાયો ! કામ, ક્રોધ, મોહ, ઈર્ષ્યા વગેરે આસુરી વૃત્તિઓનું પોટલું બાંધીને આ લોકોએ અશાંતિ તરફ દોરી જતા માર્ગ ઉપર યાત્રા શરૂ કરી છે અને કહે છે કે તેઓ પરમ શાંતિના માર્ગ ઉપર ચાલી રહ્યા છે. ગીરના જંગલોની સરહદ છોડીને જે આગગાડી જુનાગઢ તરફ જાય છે એમાં આ લોકો બેસી ગયા છે અને હવે એવી આશા રાખે છે કે આ ગાડી એમને જ મધ્યમાં કુદરતને ખોળે મૂકી આવશે અને ત્યાં જઈને મોક્ષ માટે તપ શરૂ કરશે.

રાત્રિના અંધકારમાં આ ભાવિક પુરુષોએ પશ્ચિમ દિશા તરફ પ્રયાણ કર્યું છે અને કહે છે કે જે દિશા તરફ તેઓ જઈ રહ્યા છે ત્યાં જ સૂર્યનો ઉદય થવાનો છે.

અમે આપને મળવા આવતા હતા ત્યારે આ મુમુક્ષુઓ અમને સામા મળ્યા. અમે એમને નમ્રતાથી જણાવ્યું કે તેઓ અવળી દિશામાં જઈ રહ્યા છે, પણ અમારી વાત સાંભળીને તેઓ ચીડાઈ ગયા અને પોકારવા લાગ્યા કે 'ઓ નાસ્તિકો ! તમે અસત્ય ઉચ્ચારો છો. તમે નથી જનોઈ પહેર્યું કે નથી તમે સંધ્યાવંદન કરતા, નથી હોમ કરતા કે નથી ગાયત્રીનો મંત્ર ઉચ્ચારતા. તમે તો ગંદા વાતાવરણમાં રહેનારા પામર જીવ છો જુઓ અમારા હાથમાં ઉપનિષદો છે, અમારા પોટલામાં ગીતા બાંધી છે શુદ્ધ જ્ઞાન શું છે એ અમે જાણીએ છીએ. તમે જુઠા છો અમે સાચા છીએ"

આટલું કહીને આ લોકો અંદર અંદર લડતા, ઝગડા કરતા અને આત્માના તત્ત્વજ્ઞાનની ગરમાગરમ ચર્ચાઓ કરતા આગળ વધ્યા. અમે તો શાંતિથી આગળ ચાલ્યા અને ચાલતાં ચાલતાં આપના સ્થાન પાસે જ્યારે આવી પહોંચ્યા ત્યારે ઉદય પામતા સૂર્યનાં અમને દર્શન થયાં. વડલાના ઝાડ નીચે પદ્માસન વાળીને આપ બેઠા હતા. અમે પ્રાર્થના કરી કે 'ઓ મહાપુરુષ ! લોકો અમને અજ્ઞાની કહે છે. અમને કંઈ ઉપદેશ કરો.'

આપે જવાબ આપ્યો, 'તમને અજ્ઞાની કહેનારા જ્ઞાની લોકો જ ખરેખર અજ્ઞાની છે, કારણ કે જ્યારે શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે સાચા જ્ઞાનીને કયાંય પણ અજ્ઞાન દેખાતું નથી દીપક કદિ અંધકારને જોઈ શકતો નથી જે માર્ગે તમે ચાલ્યા જાઓ છો એ જ સાચો માર્ગ છે. કારણ કે તમે કદિ કોઈ પ્રત્યે દ્વેષ કે તિરસ્કાર રાખતા નથી તમે એવો માર્ગ પકડ્યો છે કે જ્યાં રોજ સૂર્યનાં દર્શન થશે. ચાલો હું પણ તમારી સાથે આવું'

આમ કહીને આપે પણ અમારી સાથે પ્રયાણ શરૂ કર્યું ખરેખર, આપના જીવનમાં આચાર તથા વિચારનું ઐક્ય છે, તેથી જ અમને વારવાર તમારી પાસે આવવાનું મન થાય છે.

શીખવા લાયક

અનુ—શ્રી અમૃતલાલ ન. ગાંધી

ગરીબ ચોરને સહાનુભૂતિ —

એક ભક્ત હતો. કોઇ તેનાં કપડાં ચોરી ગયું. થોડાક દિવસ પછી ભક્તે ચોરને બજારમાં કપડાં વેચતા જોયો. દુકાનદાર ચોરને પૂછતો હતો કે 'કપડાં તમારાં છે કે ચોરીનાં તેની શી ખાત્રી? હાં, કોઇ સજ્જન માણસ ઓળખાણ જતાવે કે તમારાં છે તો હું ખરીદી લઉં.' કુદરતી રીતે એવું બન્યું કે તે વખતે ભક્ત ત્યાં હાજર હતો અને તેને દુકાનદાર સાથે સારો પરિચય હતો તેણે કહ્યું, 'હું જાણું છું, તમે ખરીદીને પૈસા આપી દો.' દુકાનદારે કપડાં ખરીદી કીમત ચૂકવી આપી.' આમ બનવાથી ભક્તના એક સાથીએ તેને પૂછ્યું કે તમે આવું કેમ કર્યું? જવાબમાં તે ભક્તે કહ્યું કે, 'તે બીચારો બહુ જ ગરીબ છે, ગરીબી બહુ આવવાથી તેને ચોરી કરવી પડી હતી ગરીબને દરેક માણસે સહાયતા કરવી જોઇએ આવી સ્થિતિમાં તેને ચોર બનાવીને ફસાવવો એ પણ પાપ છે' આ વાતનો ચોર ઉપર મોટો પ્રભાવ પડયો અને તે ભક્તની ઝૂપડી પર જઇને રોવા લાગ્યો આ દિવસથી તે પણ ભક્ત બની ગયો

ખેડૂતનો અદ્દભુત ત્યાગ —

જાપાનમાં એક વખત ભયંકર દુકાળ પડયો. તે ગામમાં એક ગરીબ ખેડૂતની પાસે અનાજની એક ગુણી હતી આખા ગામમાં તેમજ કોઇની પાસે બીલકુલ અનાજ ન હતું. તે ધારત તો તે અનાજથી ઘણા દિવસ સુધી પોતાનો જીવનનિર્વાહ ચલાવી શકત, પરંતુ તેણે વિચાર્યું કે, 'હું જો આ અનાજ ખઇ જઇશ તો આવતા વર્ષના બીજ માટે ગામમાં કોઇને પણ બીલકુલ અનાજ મળશે નહિ' આમ વિચારી પોતાના ઘરમાં અનાજ હોવા છતાં પણ ઉપવાસ કરીને પોતાનો પ્રાણ આપી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો લોકોએ જોયું તો સવારમાં અનાજની બધ ગુણી ઉપર તેની લાશ પડી હતી પછી લોકોને તેના ત્યાગની ખબર પડી.

ગરીબ ડોશીની ઝુંપડી —

કોઈ એક જગ્યાએ રાજાએ પોતાનો નવો મહેલ બનાવ્યો. તેના મહેલ પાસે એક ગરીબ ડોશીની ઝુંપડી હતી. તે ઝુંપડીમાંથી નીકળતી ધૂમાડી રાજાના મહેલમાં જતી હતી. એટલે રાજાએ ડોશીને ત્યાંથી ઝુંપડી કાઢી નાખવાનું કહ્યું. પણ તેણે કંઇ ઉત્તર આપ્યો નહિ. ત્યારે સીપાઇઓ તેને પકડીને રાજાની પાસે લઇ ગયા. રાજાએ પૂછ્યું, "ડોશી! તું ઝુંપડી કેમ કાઢી નાખતી નથી? મારા હુકમનું કેમ અપમાન કરે છે?' ડોશીએ કહ્યું મહારાજ' આપનો હુકમ માથે ચઢાવું છું પણ આપ ક્ષમા કરો, હું એક વાત તમને પૂછું છું કે, મહારાજ! હું તો તમારો મોટો મહેલ અને બાગ-બગીચો જોઇ શકું છું, પણ તમારી આંખોમાં મારી આ નાની ઝુંપડી કેમ નડે છે? તમે તો સમર્થ છો. ગરીબની ઝુંપડી ઊખેડી શકો છો, પણ એવું કરવામા તમારા ન્યાયમાં કલંક નહિ લાગે?" ડોશીની વાત સાંભળીને રાજા શરમાઇ ગયો અને ડોશીને પૈસા આપી માનપૂર્વક વિદાય કરી.

અપરાધ સ્વીકારીને નિર્દોષને બચાવનાર —

એક વખત એક નિશાળમાં ભણતી વખતે છોકરાઓ વારંવારીએ સીટી વગાડતા હતા એક દિવસ ગુરુજીએ કહ્યું "હવેથી જે કોઇ ભણતી વખતે સીટી વગાડશે તેને સજા કરવામાં આવશે" તે દિવસે કોઇએ સીટી વગાડી નહીં. પણ બીજા દિવસે ફરીથી સીટી વાગી. હવે નિશાળમાં એક છોકરો તોફાન કરવામાં અને વાંઘડીએ સીટી વગાડવામાં પ્રસિદ્ધ હતો. ગુરુજી સમજ્યા કે આ તોફાની છોકરાએ સીટી વગાડી હશે. તેને બોલાવીને પૂછવાથી તેણે કહ્યું, "ગુરુજી! મેં તો નથી વગાડી." પણ ગુરુજીને તેની વાત પર વિશ્વાસ ન આવ્યો ગુરુજી ગુસ્સામાં આવી તેને મારવાને જાય છે કે, તરતજ એક છોકરાએ સામે આવીને વિનયથી કહ્યું, "ગુરુજી! તેણે સીટી નથી વગાડી, પણ ભૂલથી મે વગાડી હતી, સજા મને કરો"

ગુરુજીએ પ્રસન્ન થઇને કહ્યું, તને સજા નહિ થાય, કારણ કે તે તારો અપરાધ સામે આવીને કબુલ કર્યો છે અને બીજાઓને અન્યાયના ભોગ થતા બચાવ્યા છે તારી આ સદ્દબુદ્ધિ પર હું ઘણો જ પ્રસન્ન છું. બધા છોકરાઓએ તારા જેવા સાચા થવું જોઇએ

કૂતરો ઉત્તમ કે મનુષ્ય —

કોઇ એક મહાત્મા બેઠા હતા તેમની પાસે એક કૂતરો આવીને બેસી ગયો. ત્યારે કોઇ અસભ્ય માણસે મહાત્માને પૂછ્યું 'તમારા બેમાં ઉત્તમ કોણ?' મહાત્માએ કહ્યું, 'જો હું પ્રભુની સેવાને માટે સત્કર્મ કરું ત્યારે તો હું ઉત્તમ છું, અને જો હું ભોગવિલાસમાં જીવન વીતાવું તો મારા જેવા હજારો માણસો થી આ કૂતરો ઉત્તમ છે.'

સ્યમન્તક મણિની વાર્તા

[પુનિતગાથા]

પ્રાચીન કાળમાં યદુવંશી નિઘ્ન રાજાના સત્રાજિત્ અને પ્રસેનજિત્ નામના બે પરાક્રમી પુત્રો હતા. તેમાં સત્રાજિત્ ભગવાન્ સૂર્યનો પરમ ભક્ત હતો. ભગવાન સૂર્ય તેના પ્રાણપ્રિય સખા હતા એક દિવસ વહેલા પ્રભાતમાં સત્રાજિત્ તેના ઉત્તમ રથમાં બેસીને સ્નાન અને સૂર્યોપસ્થાન કરવા માટે નદીકિનારે ગયો. ત્યાં પહોંચી સ્નાન કરી જ્યારે તે સૂર્યોપસ્થાન કરતો હતો ત્યારે ભગવાન સૂર્ય તેજોમયહસ્તયુક્ત રૂપથી તેની આગળ પ્રકટ થયા. સત્રાજિત્ સૂર્યદેવને કહેવા લાગ્યો 'પ્રભો' આપ જેના વડે બધા લોકોને પ્રકાશિત કરો છો તે મણિરત્ન આપવાની મારા ઉપર કૃપા કરો." સત્રાજિતે આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે ભગવાન્ ભાસ્કરે તેમનો સ્યમન્તક નામનો દિવ્ય મણિ તેને આપ્યો. સત્રાજિત્ તે મણિ ગળામાં ધારણ કરીને પોતાના નગરમાં આવ્યો. તેને જોઈને લોકો દોડવા લાગ્યા અને બધાને કહેવા લાગ્યા કે, "અરે આ તો જુઓ, અહિ બધાને સૂર્ય જાય છે!" આ પ્રમાણે નગરના લોકોને આશ્ચર્યમાં નાખીને તે પોતાના રાજભવનમાં ગયો. થોડા વખત પછી સત્રાજિતે તે મણિ પોતાના નાના ભાઈ પ્રસેનજિતને બહુ ગમતો હોવાથી આપી દીધો. તે મણિથી આ યદુઓના ઘરમાં સુવર્ણ ઉત્પન્ન થતું હતું તે મણિ જ્યાં રહેતો તેની નજીકના પ્રદેશોમાં સમય પ્રમાણે વરસાદ પડતો હતો, તથા તેને લીધે કોઈને રોગ ઉત્પન્ન થતા ન હતા એકવખત ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે આ સ્યમન્તક મણિ લેવાની પોતાની ઇચ્છા પ્રસેનને જણાવી પરન્તુ પ્રસેને તે આપ્યો નહિ. પ્રસેનની પાસેથી આ મણિ પડાવી લેવાને ભગવાન્ સમર્થ હોવા છતાં ભગવાને પોતે બલપૂર્વક તેનું હરણ કર્યું નહિ.

એક દિવસ તે મણિરત્નથી વિભૂષિત થઈને પ્રસેન જંગલમાં શિકાર કરવા માટે ગયો. ત્યાં સ્યમન્તક મણિ લેવાની ઇચ્છાથી એક સિંહે તેને મારી નાખ્યો. તે મણિને મોમાં પકડીને સિંહ ભાગી રહ્યો હતો તે વખતે મહાબળવાન એવો રીંછોનો રાજા જામ્બવાન્ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે આ સિંહને મણિ લઈને દોડતો જોયો અને પોતાને પણ તે મણિરત્ન લેવાની ઇચ્છા થઈ તેણે સિંહને મારી નાખ્યો અને મણિ લઈ પોતાની ગુફામાં ચાલ્યો ગયો આ બાજુ લોકોને એવો સંદેહ થવા લાગ્યો કે કદાચ શ્રીકૃષ્ણે જ મણિ લેવા માટે પ્રસેનનો વધ કર્યો હોવો જોઈએ કારણ કે તેમણે એકવાર પ્રસેન પાસે તે મણિ માગ્યો હતો. ભગવાન કૃષ્ણે આ પ્રમાણે કર્યું ન હતુ છતાં તેમના ઉપર આ પ્રમાણેનો સંદેહ ઊભો થવાથી આ કલંક ધોવા માટે ભગવાન્ તે મણિ ખોળી કાઢવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ કેટલાક લોકોને સાથે લઈ વનમાં ગયા. કોઈ જાણકાર વિશ્વાસુ પુરુષોને પૂછતા પૂછતા અને પ્રસેનનાં પગલાં જોતા જોતા ભગવાન ત્યાં પહોંચ્યા કે જ્યાં પ્રસેન શિકાર કરવા ગયો હતો વિન્ધ્યાચળના આ જંગલોમાં ખોળતાં ખોળતાં બધા થાકી ગયા ત્યારે અંતમાં શ્રી કૃષ્ણે એક સ્થળે ઘોડા સહિત મરેલા પ્રસેનની લાશ જોઈ પરન્તુ ત્યાં મણિ મળ્યો નહિ ત્યાર પછી આગળ ચાલતાં મારી નખેલા સિંહનું શરીર નજરે પડ્યું ત્યાં પડેલાં રીંછનાં પગલાં ઉપરથી સિંહને રીંછે મારી નાખ્યો હોય એમ જણાતુ હતુ. એ પગલાનાં ચિહ્નો તરફ જતાં જતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જામ્બવાનની ગુફાના દ્વાર ઉપર આવી પહોંચ્યા ત્યાં ગુફામાંથી એવો અવાજ સંભળાયો–"મારા સુકુમાર બચ્ચા! તું રોઈશ નહિ; સિંહે પ્રસેનને માર્યો અને તારા પિતા જામ્બવાને સિંહને માર્યો, હવે આ સ્યમન્તક મણિ તારે જ રમવાનો છે."

આ પ્રમાણે સાંભળીને ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે બલરામ તેમજ સાથે આવેલ યાદવોને ગુફાના દ્વારમાં બેસાડયા અને પોતે ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો. ગુફાની અંદર રીંછરાજ જામ્બવાન્ નજરે પડયો. ભગવાને તેની સાથે એક સામટુ એકવીસ દિવસ સુધી બાહુયુદ્ધ કર્યું. અહિં ગુફા ઉપર ઘણો વખત થવાથી બલરામ વગેરે યાદવો દ્વારકા પાછા ફર્યા, અને ગુફામાં શ્રીકૃષ્ણના મરી જવાની દરેકને ખબર આપી દીધી ગુફામાં ભગવાન્ વાસુદેવે મહાબલી જામ્બવાનને હરાવ્યો તેમજ તેનીજ સંમતિથી સ્યમન્તક મણિ પણ પોતાની શક્તિ બતાવવા માટે લઈ લીધો. ત્યારપછી શ્રીકૃષ્ણ જામ્બવાનને સમજાવી સાન્ત્વન આપી તેના જ સેવકો સાથે દ્વારકા ગયા, ત્યા યાદવોની ભરી સભામાં શ્રીકૃષ્ણે તે મણિ સત્રાજિતને આપી દીધો. આ પ્રમાણે મિથ્યા કલંક લાગવાથી ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે મણિને ખોળી કાઢી તેને સોંપી દઈ પોતાના કલંકને દૂર કર્યું. સત્રાજિતને તેની દુ

પત્નીઓથી મો પુત્રો અને ત્રણ કન્યાઓ થઇ હતી. ત્રણ કન્યાઓમાં સત્યભામા સૌથી ઉત્તમ હતી. સત્રાજિતે શ્રીકૃષ્ણ સાથે તેનો વિવાહ કર્યો.

શ્રીકૃષ્ણે સત્રાજિતને આપ્યો હતો, તે મણિનું અક્રૂરે યોજનાથી શતધન્વાદ્વારા અપહરણ કરાવ્યું મહા બળવાન શતધન્વા સત્રાજિતને મારીને તે મણિ લઇ આવ્યો અને તેને અક્રૂરને આપ્યો. અક્રૂરે મણિ લેતી વખતે શતધન્વા પાસે પ્રતિજ્ઞા કરાવી કે તારે કોઇને મારુ નામ બતાવવું નહિ.

પિતા સત્રાજિતના મરી ગયા પછી મનસ્વિની સત્યભામા તેના દુઃખથી અકળાઇ ઊઠી અને રથમાં બેસી વારણાવત નગરમાં જ્યાં પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ ગએલા હતા ત્યાં ગઇ. તેણે શ્રીકૃષ્ણ આગળ ઊભી રહીને આંસુ વહાવતાં શતધન્વાનું વર્તન જણાવ્યું. ત્યારે ભગવાન તરત દ્વારકા આવી પહોંચ્યા અને પોતાના મોટા ભાઇ બલરામને કહ્યું, 'પ્રભો ! પ્રસેનને સિંહે માર્યો અને સત્રાજિતને શતધન્વાએ હવે સ્યમન્તક મણિ મારા અધિકારમાં આવવાનો છે, હું તેનો ઉત્તરાધિકારી છું માટે જલદી રથમાં બેસો અને મહારથી શતધન્વાને મારીને મણિને કબજે કરો. હે મહાબાહો ! હવે સ્યમન્તક મણિ અમારો જ થવો જોઇએ, ત્યારપછી તેઓ સેના લઈ શતધન્વાની મિથિલા નગરી ઉપર ચઢી આવ્યા

શતધન્વા અને શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ થયું શતધન્વા ચારે બાજુ અક્રૂરને આવી પહોંચવાની વાટ જોવા લાગ્યો, કારણ કે તે અને ભગવાન્ એકબીજા ઉપર ખૂબ કુપિત થઇ ગયા હતા. જ્યારે હવે અક્રૂરનો સાથ નહિ મળે એમ લાગતાં ભયભીત થઇને તેણે નાસી જવાનો વિચાર કર્યો. તેની પાસે હૃદયા નામની એક ઘોડી હતી તે એકી સાથે સો યોજન ચાલનારી હતી. જેની ઉપર બેસીને શતધન્વા યુદ્ધ કરી રહ્યો હતો. યુદ્ધમાં ૧૦૦ યોજનનો માર્ગ કાપવાથી તે ઘોડી હવે થાકથી શિથિલ થઇ ગઇ હતી ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે આ જોયું અને બલરામને બોલ્યા, "મહાબાહો ! આપ અહિં જ ઊભા રહો. તેની ઘોડી થાકી ગયાની મને ખબર હોવાથી હું હવે પગે ચાલીને જ જઇને તેની પાસેથી સ્યમન્તક મણિને પડાવી લઇશ." આમ કહીને ભગવાન તેની પાસે પહોંચ્યા અને મિથિલા નગરી નજીક તેનો વધ કર્યો, પરન્તુ તેની પાસેથી સ્યમન્તક મણિ જડયો નહિં. મહાબલી શતધન્વાને મારીને ભગવાન જ્યારે પાછા આવ્યા ત્યારે બલરામે તેમને કહ્યું, "મણિ મને આપી દે." શ્રીકૃષ્ણે જવાબ આપ્યો, "મણિ મળ્યો નથી." આથી બલરામને શ્રીકૃષ્ણ ઉપર શંકા રહી કે શતધન્વા પાસેથી મણિ લઇ તેણે પોતાની પાસે ગુપ્ત રાખ્યો હશે થોડા દિવસ પછી નરશ્રેષ્ઠ અક્રૂર દ્વારકા આવ્યા ત્યારે શ્રી કૃષ્ણે યોગદ્વારા જાણી લીધું કે મણિ ખરી રીતે અક્રૂરની પાસે છે. ત્યારે તેમણે સભામાં બેસીને અક્રૂરને કહ્યું, "આર્ય ! મણિશ્રેષ્ઠ સ્યમન્તક તમારી પાસે આવ્યો છે તેમ હોય તો તે મને આપી દો, કારણ કે તેને ખોળવામાં બહુ શ્રમ ગયો છે" બધા યાદવોની સભામાં શ્રીકૃષ્ણે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે મહામતિ અક્રૂરે જરા પણ દુ:ખ વગર મણિ ભગવાનને આપી દીધો. સરલતાથી મણિ આપી દેવાને લીધે ભગવાન બહુ પ્રસન્ન થયા અને તે મણિ અક્રૂરને જ પાછો આપ્યો, ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણના હાથથી પ્રાપ્ત થએલ મણિરત્ન સ્યમન્તકને ગળામાં પહેરી અક્રૂર સૂર્યની સમાન પ્રકાશવા લાગ્યા.

× × ×

આધ્યાત્મિક સાર

અહિં સ્યમન્તક મણિ એ ઐશ્વર્યની સિદ્ધિરૂપે છે પ્રસેનને બીજાના પરાક્રમથી મેળવાએલો મણિ મળ્યો છે. તેમાં તે આસક્ત થઇ ગયો તેને એવી ભાવના ન થઇ કે મને આ મણિ મળ્યો છે એમાં મારું કંઇ પરાક્રમ નથી, કેવળ ભગવાનની કૃપાથી જ મળ્યો છે ભગવાને તેની પરીક્ષા જોવા તેની પાસે મણિની માગણી કરી છતાં તે, મણિમાં એટલો બધો મુગ્ધ હતો કે તે મણિ ભગવાનને અર્પણ કરી શક્યો નહિ. જે લોકો પોતાની સંપત્તિ અને સ્ત્રી-પુત્ર વગેરેને ભગવાનને અર્પણ કરી શકતા નથી અને તેમાં ખૂબ આસક્ત થઇ જાય છે તેમની પાસેથી કાળબળ તે વસ્તુઓને પડાવી લે છે મણિને ધારણ કરીને પ્રસેન વનમાં શિકાર કરવા ગયો અર્થાત્ સંપત્તિને આસક્તિથી ધારણ કરીને માણસો અટવીમાં નાના પ્રકારના ભોગો ભોગવે છે એમ સમજવાનું છે સંપત્તિમાં આસક્ત રહીને વ્યવહાર કરનારા થોડા વખતમાં નિર્બળ બની જાય છે અર્થાત્ અજ્ઞાનના ભોગ બને છે-મૂઢ બને છે. અને બુદ્ધિહીન અને નિર્-

જાની સંપત્તિ બીજા સ્વાર્થીઓ છીનવી લે છે છીનવી લેનારાઓનું પરિણામ પણ સારું આવતું નથી એકબીજાની પાસેથી સામ્રાજ્યો છીનવી લઇ પોતે મઝા કરવાની ઇચ્છાવાળા યુરોપના દેશો એકબીજાથી માર ખાઇ રહ્યા છે આથી પ્રસેનની પાસેથી મણિ પડાવી લેનાર સિંહની પણ એ જ દશા થઇ તેવી રીતે રીંછની પણ એ જ દશા થાત જો મણિમાં તેની આસક્તિ પ્રસેન અને સિંહના જેવી અધિક પ્રમાણમાં થઈ હોત. પરન્તુ તે મણમાં એટલો બધો આસક્ત થયો ન હતો, તેણે પોર જાંબુને આટલા બધા સુંદર મણિને પણ તેના છોકરાનું રમકડું કરવા આપી દીધો હતો. તેથી તેને જ્ઞાન થવાની શક્યતા હતી, તેને ભગવાનનાં દર્શન થયાં. જો કે તેને થોડા અજ્ઞાનને લીધે એકદમ ભગવાનના બળ-સામર્થ્યનું ભાન થયું નહિ, પણ જ્યારે તેણે ભગવાનની સાથે તેની શક્તિપૂર્ણ યુદ્ધ ખેલ્યું ત્યારે તેનો અહંકાર ગળી ગયો તેને ભગવાનની શક્તિનું જ્ઞાન થયું ને પોતાની પુત્રીરૂપી સંસારી ફળ અને મણિ તેણે ભગવાનને અર્પણ કર્યાં.

ભગવાનને કોઈ જાતની સંસારી સંપત્તિની ઇચ્છા હોતી નથી. તેઓ પોતાની પાસે અવિદ્યાવાળી સંપત્તિ રાખતા નથી, તેમજ કોઇને કદી મારતા નથી, છતાં સંસારી અજ્ઞાની લોકો ભગવાન લોકોને મારી નાખે છે અને ભગવાન માણસોની સંપત્તિ લઇ લે છે એવો ભગવાનને માથે આક્ષેપ મૂકે છે, પરન્તુ ભગવાન પોતે તેમ નથી કરતા, એવું એમણે સાબીત કરી બતાવ્યું અને મણિ તેમણે તેના મૂળ અધિકારી સત્રાજિતને આપી દીધો. ભગવાને ન મળી શકે એવી જગાએ ગએલો મણિ શોધી કાઢીને સત્રાજિતને આપ્યો છતાં સત્રાજિતે મણિમાં આસક્ત થઇ ભગવાનને એમ પણ ન કહ્યું કે, "આપે મણિ આપ્યો હતો, અને આપ ૨૮ દિવસ સુધી મહાન યુદ્ધ ખેલીને તે લાવ્યા છો તો અમુક વખત તમે પણ તેનો ઉપયોગ કરો" આથી જો કે તે મણિ સત્રાજિતે પોતાની શક્તિથી સૂર્ય પાસેથી મેળવ્યો હતો, છતાં તેમાં આસક્ત બુદ્ધિ થતાં તેનાથી વિશેષ શક્તિવાળા શતધન્વાએ તેને મારી તે મણિ પડાવી લીધો શતધન્વાએ પોતાના બળ-સામર્થ્યનો અન્યાયી રીતે સત્રાજિતનો વધ કરવામાં અને બીજાને માટે વસ્તુ મેળવવામાં દુરુપયોગ કર્યો તેથી ભગવાને તેનો નાશ કર્યો. છેવટે સાર એટલો જ કે વિષયોમાં ખૂબ આસક્તિ કરીને વિષયો ભોગવનારા લોકો વિષયોનો ઉપભોગ કરી શકતા નથી, તેમનો સમય કલેશ-કંકાસમાં જ જાય છે અક્રૂરે પોતાને મળેલો મણિ અનાસક્તિથી ભગવાનને અર્પણ કરી દીધો. ભગવાન કોઇની કોઇ વસ્તુ રાખતા નથી, કારણ કે બધી વસ્તુઓ ભગવાનની જ છે તેમણે પ્રસન્ન થઇ તે મણિ અક્રૂરને પાછો આપ્યો. અને ભગવાનની પ્રસાદી તરીકે મળેલો તે મણિ ધારણ કરીને અક્રૂર પ્રકાશવા લાગ્યા. માટે જેઓ ભગવાનને—અન્તરાત્માને ભૂલીને કેવળ ભોગોમાં જ આસક્ત રહીને તેમને ભોગવે છે તેઓનો નાશ થાય છે. ને અક્રૂરની માફક બધું ભગવાનનું ગણીને પોતે ભગવાનના અનુસંધાનમાં સ્થિર રહીને શરીર અને ઇન્દ્રિયોને, પ્રાપ્ત યથેષ્ટ પદાર્થો ખાવા માટે આપે છે તેઓ ભગવાનનો પ્રકાશ મેળવી પોતાના આનંદમાં નિર્વિઘ્ન રીતે સ્થિત રહે છે—સુખી થાય છે ॐ

—શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ

પ્રગતિ-પંથે પ્રયાણ

લેખક—શ્રી મહાશંકર વિશ્વનાથ દવે 'મોહન'

આ અવનિમાં કોઇને હેતુહીન નિરર્થક જીવવું ગમતું નથી જીવનને હેતુહીણુ અને હેતુની સાધનાથી વિમુખ રાખવું યોગ્ય ન કહેવાય.

અત્યારના ,અશાંત વાતાવરણમાં સંતોષનું એક શુભ ચિહ્ન માત્ર માનવીની અનુપમ, અપૂર્વ અને અખુટ્ટ ખંત પ્રગતિ છે.

માનવ જીવન એટલે અવનવી ભૂમિકાઓનું સિષ સર્જન. જ્યારે જીવનના રંગ પલટાય છે, ત્યારે બધું જ પરિવર્તનના શીખરે પહોંચે છે ઉન્નતિ અને અવનતિ એ તો જીવનનાં પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં પોતાનો પ્રભાવ પાડી દે છે...જેમ પ્રત્યેક કાળાં વાદળોને રૂપેરી કોર હોય છે...તેમ માનવી જીવન માટે પ્રગતિ સાધવાની તમન્ના

અત્યારના સંજોગોમાં આશાનું એકમાત્ર કિરણ છે

પ્રગતિનાં વર્તુળો આગળ વધતાં જ જોઈએ. કારણ કે પ્રગતિ એ આજના યુગનું, આજની સંસ્કૃતિનું અને સુધારણાનું અતિ પ્રખર સાધન છે. આ સંસારનો સામાન્ય સૃષ્ટિનિયમ શું છે? જવાબમાં આપણે કહી શકીશું કે વૃદ્ધિનિયમ સર્વત્ર, સર્વ કાળે ચાલુ જ છે. દુનિયામાં પ્રગતિનો જમાનો આવ્યો છે, દરેકે દરેક બાબતમાં ઝીણવટથી જોઈશું તો તેમાં કંઈ ને કંઈ સુધારા વધારા થયા જ કરે છે.

માનુષી જીવનની શું સ્થિતિ છે? એક પ્રવાહી લોહીનું ટીપું, માતાના ગર્ભથી માંડી સાઠ સિત્તેર કે સો વર્ષનું માનવ જીવન કેટલા મોટા વૃદ્ધિનિયમને અવલંબી રહ્યું હશે! એક બાળક જેનું માતાના સ્તનમાં જ જીવન છે, એ જ બાળકનું તે વખતનું ધન્ય હૃદય રસાયણિક, તત્ત્વજ્ઞાન, તર્ક, કલ્પના વિગેરે શાસ્ત્રોનો પ્રોફેસર થઈ જાય એ શું થોડો ફેરફાર છે? અને એ શું થોડા વૃદ્ધિનિયમને લાગુ પડે છે.

માનવીના હૃદયની ઘટના જ એવી છે કે તેને કેવળ ભૌતિક વિષયોથી તૃપ્તિ થતી નથી,–આ જીવનના નિત્ય વ્યવહારને અંગે ભોગવવાં પડતાં દુઃખથી કંટાળો આવીને મનુષ્ય કોઈ છૂટકારો મેળવવા તલપે છે, એટલું જ નહિ પણ એ વ્યવહારમાં પ્રાપ્ત થતાં ભૌતિક સુખથી પણ મનુષ્ય અતૃપ્ત થાય છે, આ સ્થિતિમાં માનવ હૃદય કાંઈક ઊંચે ઊડવાને મથે છે–પ્રગતિપથે વળે છે.

પ્રગતિમય જીવન એ આત્માના પુરુષત્વનો નાશ કરનારી વિષમય અને ભ્રષ્ટ અસરોને બાળી મૂકનાર પવિત્ર અગ્નિ સમાન છે.

પ્રગતિ એ આરાધના છે, પરંતુ પ્રગતિ સાધવામાં પણ પગથિયાં છે, જેમ અસલના વખતમાં કોડીયામાં દીવા થતા અને તેમાં પ્રગતિ થતાં થતાં અત્યારના જમાનામાં વીજળીના દીવા પ્રચલિત થયા છે, તેવી રીતે આપણે પણ ધીમે ધીમે પ્રગતિ સાધવાની જરૂર છે કારણ કે કુદરતે દિવસ પ્રવૃત્તિ માટે અને રાત્રિ નિવૃત્તિ માટે રચ્યાં છે

મનુષ્યજીવન પ્રારબ્ધવશાત્ છે, એમ કહેવા કરતાં મનુષ્ય પોતે જ પ્રારબ્ધનો શિલ્પશાસ્ત્રી વા કર્તા જ છે, એમ કહેવાય તો અયોગ્ય નથી, અને તે મનુષ્યત્વલક્ષણિક વર્તન, પ્રારબ્ધમાંથી માનવજીવનનું અનેરું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરાવી બતાવે છે.

ધનાઢય થવું કે ગરીબ થવું, સુખી થવું વા દુઃખી થવું એ આપણા હાથમાં નથી; પરંતુ મનુષ્યની પ્રગતિ મનુષ્યના હાથમાં છે. "ગુરુ થા તારો તું જ" એ કૃષ્ણમૂર્તિના ઉપદેશનું નવનીત છે

પ્રારબ્ધવશાત્ ભોગવાતી પોતાની દુર્દશામાં પોતાના આશયો ઊંચા રાખવા એ બહાદુર અને સુજ્ઞ પુરુષનું કર્તવ્ય છે. જીવનના નાનામાં નાના વ્યવહારમાં પણ આપણે ઉક્ત ભાવનાથી પ્રેરાઈને વર્તવાનું છે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યો તે ઉચ્ચ સ્થિતિને એકદમ પામ્યા નથી, પરંતુ તેઓ નિદ્રા વા વિષયી ભોગોમાં મશગુલ ન બનતા રાતોની રાતો સુધી તેઓનો પ્રયત્ન જારી રાખનારા હતા.

જમાનો પ્રગતિનો ચાલે છે. ચારે બાજુ પ્રગતિ જોવામાં આવે છે પ્રગતિમય જીવનને કોઈવાર કોઈ ક્ષણે ચાલુ સ્થિતિ કરતાં ઉચ્ચતર સ્થિતિની અપેક્ષા થયા વગર રહેતી નથી; પરંતુ જ્યાંસુધી ગૃહકાર વા કડિયો ચૂનો અને ઇંટોમાંથી કંઈ નવીન બનાવતો નથી, ત્યાંસુધી તે ચૂનો અને ઇંટો તરીકે જ પ્રતીત થાય છે.

પ્રગતિસાધક બળો સામે માણસ નિર્માલ્ય પણ નથી. પણ એ બળોનો એ પોતે જ સર્જક છે, એ ખ્યાલ જો આવી જાય તો સહેલી પડતી કારમી કંગાલિયતમાંથી જનતા જરૂર ઉગરી જાય.

સર્વ પ્રકારે સાંસારિક અનુકૂળતાવાળા કરતાં રંકમાં રંક મનુષ્યો આજીવિકાના સાધન વિહીન અને પ્રગતિના સાધનોથી અજ્ઞાત પુરુષો જ જેમ કોલસામાંથી હીરા પ્રકાશિત થાય છે, તેમ બહાર ઝળકી પોતાના ઉચ્ચ આશયોને બહાર પાડી પોતાની જીંદગીમાં તેને સાધી શકે છે નેપોલિયન, વેલિંગ્ટન...વગેરે અનેક રત્નો દુનિયામાં પોતાનું નામ અમર કરી ગયા છે. સમ્રાટ નેપોલિયનનાં એક વખતના ઉદ્‌ગાર અત્રે યાદ આવે છે .."જ્યારે એક નાનું સરખું મકાન બાંધવાને માટે અગાઉથી તેને માટે નકશા પ્લાન્ટસ; ઇસ્ટીમેટ, વિગેરેની સર્વ તૈયારીઓ થાય છે અને ત્યારપછી મકાન બાંધવાની શરૂઆત થાય છે, એવી રીતે જો દરેક વ્યક્તિ કોઈપણ અમુક લક્ષ્ય સ્થાપી, પોતાના જીવનને વહેતું કરે તો અવશ્ય સમષ્ટિને અને વ્યષ્ટિને લાભદાયી છે.

આપણા જીવનની વેદીપર અને તેટલા ઉંચીએ હોમી સર્વત્ર પ્રગતિ સાધવાની છે ભોજનગાહ, ભોગવિલાસ,

માન, ગુલતાન અને તેનાથી વિરુદ્ધ ઉદાસીનતા વા દીલગીરી એ તમરાં લક્ષ્યબિંદુ નથી, પણ તમે એવી રીતે વર્તો યા વર્તો આચરણ રાખો કે તમે દરેક દિવસે કેટલા આગળ વધી શકયા છો, તે જોઇ શકાય

- એક વસ્તુ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે કે- "મુશ્કેલી ભરી પોતાના ભાવિ જીવનના માર્ગ પર નિરાશા અને નાહિંમતનાં અંધારાં ભીન રવાથી સત્તોષી મુક્તિના મહેલે પહોંચી શકાશે નહિ—તેને માટે તો પ્રભાવાતી અને વિધાતક બળોની સામે અડગ નિશ્ચય અને અરહાનગી ભર્યો પડકારના પ્રકાશની જ આવશ્યકતા છે.'

હાર તરફ ફેંકાએલા તીર કરતાં, આકાશ તરફ ફેંકાયેલું તીર હમેશાં ઊંચુ જાય છે. એ સ્વાભાવિક છે. "દેશની આબાદી તેના રેવન્યુ ઉપર, મજબુત કિલ્લા ઉપર કે શહેરના 'મકાનો ઉપર નથી ટકી રહેતી. પણ તેની કેળવાયેલી પ્રજા ઉપર, પ્રગતિ અને ઉચ્ચ વર્તણુક ઉપર ટકી રહે છે. અને અહીં જ તેનું ખરૂં જોર અને ખરી સત્તા સમાએલી છે.

જો તમે જમીનમાં પત્થર રોપશો તો તે ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને અનુસરી જેમનો તેમ જ પડી રહેશે.. પરંતુ જો તમે વનસ્પતિનું બીજ રોપશો તો તે કુદર ના નિયમ પ્રમાણે વિકાસ જ પામશે. કેમકે તે બીજમાં પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણ કરતાં ઉચ્ચ કોટિની શક્તિ હોય છે. સમગ્ર વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓ ઉન્નતિ તરફ જ પ્રયાણ કરે છે

પ્રકૃતિએ સર્વ કેઇના કાનમાં એવો જ મંત્ર ફુંકયો છે કે, "ઊંચી દૃષ્ટિ રાખો." એમાં પણ મનુષ્યે તો ઉચ્ચતા તરફ જ દૃષ્ટિ રાખવી જોઇએ. પ્રત્યેક સાચા મનુષ્યની મહત્વાકાંક્ષા વિશેષ ધન મેળવવું એ નહિ. પરંતુ અધિક વિકાસ પામવો એ જ હોવી જોઇએ.

વિરોધનાં વાદળ ગમે તેટલાં મોટાં-ઘાટાં હોય તો પણ તેને વિખેરી નાખવા માટે પુરુષાર્થનો પ્રકાશ જ ન્માવવાની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવી જોઇએ કારણ કે જો આપણામાં સંકલ્પબળ પ્રગટી નીકળતાં પ્રગતિપથે પ્રયાણ થાય તો નિરાશા, નિરુત્સાહ, શોષણ અને જુલમનાં દળો હટી જશે અને ઉજ્જવલ ભાવિના સર્જક આપણે બની શકીશું.

પ્રગતિ એ જીવનની ઉત્તમમાં ઉત્તમ ભાવના છે. તમે જીવનને આગળ્ે ઊભા છો......તમે અત્યારે તમારા જીવન-મંદિરના પાયા નાખો છો, તેવે પ્રસંગે એ ભાવના તમારા સમક્ષ મૂકાય, તમારી બુદ્ધિ અને હૃદયનો આદર પામી તમારા સમગ્ર જીવનની પ્રેરણારૂપ બને..... એ અતિ ઇષ્ટ છે

યુવક ! પ્રગતિપથે પ્રયાણ કરો. આત્મસંયમન કરો. પ્રગતિ સાથેની બદુ કાબુ છે એ વૃત્તિને સીમાબદ્ધ કરવી જોઇ જ, જીવનમાં પ્રગતિ એ જીવનનો ઉદ્દેશ છે, અને એ ઉદ્દેશથી જ સાફળ થશે જીવન તમારૂં અને તે દેશનું કે જેના તમો સંતાન છો.

સ્વર્ગ અને નરક

મૃત્યુ બાદ મળનારાં સ્વર્ગ અને નરક તો કેણે જોયાં છે ! કેણુ જોઈને કહી શકવાનું હતું !

આંખ ખુલ્લી રાખી નિરીક્ષણ કરવાથી તમે જોઇ શકશો કે સ્વર્ગ અને નરક પૃથ્વી પર જ છે.

જો તમારામાં સ્વાર્થ ન હોય, લોભ, મોહ અને મદથી તમે પર હો, કામ અને ક્રોધ જો તમને ન સ્પર્શતા હોય; જગતના દરેક જીવ પ્રત્યે તમારા દીલમાં અનુકંપા હોય તો તમારૂં જીવન તમને આનંદમય લાગશે અને આ પૃથ્વી જ તમારે માટે સ્વર્ગ બની જશે !

પરંતુ ઇર્ષ્યા, દ્વેષ અને વેરઝેરથી જો તમારૂં અતઃકરણ દરદમેશ સળગતું રહેતું હોય, કામ અને ક્રોધ જો તમારા પર વિજય મેળવતા હોય; "મારૂં, મારૂં," કરી તમારૂં મન વ્યર્થ વલખાં મારતું હોય; તમને જીવતરમાં ક્યાંયે શાંતિ જ ન લાગતી હોય, જીવન કડવું ઝેર બની ગયું હોય તો તો આ પૃથ્વી પર જ તમે નરકનો સાક્ષાત્કાર કરી રહ્યા છો એમ નક્કી માનજો !!

જગતમાં જીવીને તમારે તમારા માટે સ્વર્ગ રચવું કે નરક એ તમારા પર જ અવલંબે છે, અને પ્રયત્ને નરકને પણ સ્વર્ગમાં ફેરવી શકાય છે.

—શ્રી રમણલાલ વ્યાસ

પાર્વતી-ચરિત્ર

એક વખત મહર્ષિ કશ્યપ પર્વતરાજ હિમવાનને ત્યાં પધાર્યા. તે વખતે હિમવાને પૂછ્યું, કે, "હે મુને! ક્યા ઉપાયથી મને અક્ષય લોક પ્રાપ્ત થાય, મારી અધિક પ્રસિદ્ધિ થાય તેમજ સત્પુરુષોમાં હું પૂજનીય ગણાઉં?"

કશ્યપે કહ્યું, "હે મહાબાહો! ઉત્તમ સંતાન થવાથી આ બધું જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે બ્રહ્મા અને ઋષિઓ સહિત આ મારી પ્રસિદ્ધિ પણ સંતાનને લીધે જ થએલી છે માટે હે ગિરિરાજ! તમે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરીને ગુણવાન્ સંતાન-શ્રેષ્ઠ કન્યા ઉત્પન્ન કરો."

કશ્યપે આ પ્રમાણે કહ્યા પછી ગિરિરાજ હિમાલયે નિયમમાં રહીને એવી તપશ્ચર્યા કરી કે જેની તુલના કોઈથી થઈ શકે નહિં. એ તપશ્ચર્યાથી તેના ઉપર બ્રહ્મા ખૂબ પ્રસન્ન થયા અને તેની પાસે જઈ કહેવા લાગ્યા, "હે ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનાર ગિરિરાજ! હવે હું તમારી આ તપશ્ચર્યાથી સંતુષ્ટ થયો છું. તમે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે જે જોઈતું હોય તે માગો."

હિમાલયે કહ્યું, "ભગવાન્! હું બધા ગુણોથી સુશોભિત સંતાનની ઇચ્છા રાખું છું, જો આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હોવ તો મને આ જ વર આપો."

ગિરિરાજની આ વાત સાંભળીને તેને મનોવાઞ્છિત વર આપતા બ્રહ્માએ જણાવ્યું કે, "હે શૈલેન્દ્ર! આ તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી તમારે એક કન્યા ઉત્પન્ન થશે, જેનાથી તમને સર્વત્ર ઉત્તમ કીર્તિ પ્રાપ્ત થશે તમારે ત્યાં અનેક તીર્થો વાસ કરશે. તમે સમ્પૂર્ણ દેવતાઓથી પૂજિત થશો તથા દેવતાઓને પણ પાવન કરશો." ત્યાર પછી ગિરિરાજને પોતાની પત્ની મેનાના ગર્ભથી અપર્ણા નામની એક કન્યા ઉત્પન્ન થઈ અપર્ણાએ ખૂબ વખત સુધી નિરાહાર રહી તપ કરવા માંડ્યું, ત્યારે તેને રોકતાં માતાએ કહ્યું, "બેટી! 'ઉ મા' અર્થાત્ આમ તપ ન કર." આ વખતે માતા પુત્રી ઉપરના સ્નેહને લીધે તેની કઠિન તપશ્ચર્યાથી દુઃખી થઈ રહી હતી માતાના આ પ્રમાણે કહેવાથી કઠિન તપ કરનારી એવી પાર્વતીદેવી ઉમા નામથી સંસારમાં પ્રસિદ્ધ થઈ. પાર્વતીની તપશ્ચર્યાથી ત્રણે લોક સંતપ્ત થઈ ગયા, ત્યારે બ્રહ્માએ તેની આગળ પ્રકટ થઈ કહ્યું કે, "દેવિ! આવી કઠોર તપશ્ચર્યાથી તું ત્રણે લોકને સંતાપ આપી રહી છે. હે કલ્યાણિ! આ સંપૂર્ણ જગતની સૃષ્ટિ તે જ કરી છે, તો પોતે જ રચીને તું પોતે જ તેનો વિનાશ કર નહિ, જગન્માતા! તું તારા તેજથી સંપૂર્ણ લોકોને ધારણ કરી રહી છે, પછી એવી કઈ વસ્તુ છે જેને તું આ વખતે તપશ્ચર્યા દ્વારા મેળવવા ચાહે છે? તે મને બતાવ."

દેવીએ કહ્યું, "હું જેને માટે આ તપશ્ચર્યા કરી રહી છું તેને આપ સારી રીતે જાણો છો, ફરી મને શા માટે પૂછો છો?"

ત્યારે બ્રહ્માએ કહ્યું, 'હે શુભે! તું જેને માટે તપ કરી રહી છે તે સ્વયં જ તને વરશે ભગવાન્ શંકર જ સર્વશ્રેષ્ઠ પતિ છે. તે સંપૂર્ણ લોકેશ્વરોના પણ ઈશ્વર છે. અમે સદા તેમના આધીન રહેનારા તેમના સેવકો છીએ. દેવિ! તે દેવતાઓના પણ દેવતા, પરમેશ્વર અને સ્વયમ્ભુ છે, તેમનું સ્વરૂપ બહુ જ વ્યાપક છે, તેમની સમાનતા કરનાર ક્યાંય પણ કોઈ નથી." ત્યાર પછી દેવતાઓએ આવી પરમ સુન્દરી પાર્વતીને કહ્યું, "દેવિ! ભગવાન્ શંકર થોડા જ દિવસોમાં તમારા સ્વામી થશે. હવે તેમને માટે વધુ તપશ્ચર્યા કરવી ન જોઈએ." આ પ્રમાણે કહીને દેવતાઓએ ગિરિરાજકુમારીની પ્રદક્ષિણા કરી અને ત્યાં અન્તર્ધાન થઈ ગયા. પાર્વતી પણ તપથી નિવૃત્ત થઈ ગઈ, છતાં પોતાના તે આશ્રમમાં જ રહેવા લાગી. એક દિવસ જ્યારે તે પોતાના આશ્રમમાં ઊગેલા અશોક વૃક્ષનો આધાર લઈ ઊભી હતી ત્યારે દેવતાઓની પીડા દૂર કરનારા ભગવાન્ શંકર ત્યાં પધાર્યા. તેમના લલાટમાં ચન્દ્રાકાર તિલક હતું, તે ઠીંગણું અને વિકૃત રૂપ ધારણ કરીને આવ્યા હતા, તેમનું નાક કાપેલું હતું, શરીર કુબડું હતું અને વાળના છેડાઓ પીળા પડી ગએલા હતા. તેમના મુખની આકૃતિ પણ બગડી ગએલી હતી. તેમણે પાર્વતીને કહ્યુ, "દેવિ! હું તમારું વરણ કરું છું." ઉમા યોગસિદ્ધ બની ગઈ હતી, આન્તરિક ભાવની શુદ્ધિથી તેનું અન્તઃકરણ શુદ્ધ થઈ ગયું હતું તે સમજી ગઈ કે સાક્ષાત્ ભગવાન્-શંકર પધાર્યા છે. હવે તેમની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી પાર્વતીએ અર્ધ્ય, પાદ્ય અને મધુપર્ક વગેરે દ્વારા તેમનું પૂજન કર્યું, અને કહ્યું, "ભગવાન્! હું સ્વતંત્ર નથી, ઘરમાં મારા પિતા માલિક છે તે મને આપવા માટે સ્વતંત્ર છે, હું તેમની કન્યા છું." આ સાંભળીને ભગવાન શંકરે એ વિકૃત રૂપમાં જ ગિરિરાજ હિમાલયની પાસે જઈને કહ્યુ, "શૈલેન્દ્ર! મને તમારી કન્યા આપો."

એવા વિકૃત વેષમાં અવિનાશી રુદ્રને જ આવ્યા જાણીને ગિરિરાજને શાપનો ભય ઉત્પન્ન થયો, તેમણે ઉદાસ થઈને કહ્યું, 'ભગવન્! બ્રાહ્મણ આ પૃથ્વીના દેવતા છે, હું તેમનો અનાદર કરતો નથી. પરન્તુ મારા મનમાં પહેલેથી જ જે ઇચ્છા છે તે સાંભળો, "મારી પુત્રીનો સ્વયંવર થશે, તેમાં તે જેનું વરણ કરશે તે તેનો પતિ થશે." હિમાલયની આ વાત સાંભળીને ભગવાન્ શંકરે દેવીની પાસે આવીને કહ્યું, "તમારા પિતાએ સ્વયંવર કરવાની વાત કરી, અને તેમાં તમે જેનું વરણ કરશો તે તમારો પતિ થશે. એ વખત તમે બીજા સ્વરૂપવાનોને છોડીને મારા જેવા અયોગ્યનું વરણ શી રીતે કરશો?"

શંકરે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે પાર્વતીએ તેમની વાતો ઉપર વિચાર કરતાં જણાવ્યું કે "હે મહાભાગ! આપે જુદા વિચાર કરવા ન જોઈએ. હું તમારું જ વરણ કરીશ, એમાં કોઈ બીજી વાત નથી અથવા જો આપને મારા પર સન્દેહ હોય તો હું અહિં જ આપનું વરણ કરું છું" એમ કહીને પાર્વતીએ પોતાના હાથેથી અશોકનો ગુચ્છો લઈને ભગવાન્ શંકરના ખભા ઉપર રાખ્યો અને કહ્યું, "દેવ! મેં તમારું વરણ કરી લીધું" ભગવતી પાર્વતીએ આ પ્રમાણે વરણ કર્યું ત્યારે ભગવાન શંકરે તે અશોક વૃક્ષને સજીવ કરતા હોય તે પ્રમાણે કહ્યું કે, "હે અશોક! તારા પરમ પવિત્ર ગુચ્છાથી મારું વરણ થયું છે અથી તું જરાવસ્થા–ઘડપણથી રહિત અને અમર થઈશ. તું જેવું ઇચ્છીશ તેવું રૂપ ધરી શકીશ તું બધા પ્રકારની કામનાઓને આપનારા બધા પ્રકારનાં આભૂષણો રૂપ, ફૂલ અને ફલોથી યુક્ત અને મને અત્યન્ત પ્રિય થઈશ તેમજ દેવતાઓને પણ તું અધિક પ્રિય બની રહીશ."

આ પ્રમાણે કહીને જગતની સૃષ્ટિ–અને સર્વભૂતોનું પાલન કરનારા ભગવાન્ શંકર હિમાલયકુમારી ઉમાથી વિદાય થઈ ત્યાં જ અન્તર્ધાન થઈ ગયા તેમના ગયા પછી પાર્વતી દેવી પણ તેમનામાં જ મન લગાવીને એક શિલા પર બેસી ગયાં. આ વખતે દેવાધિદેવ શિવ સ્વયં લીલા કરવા માટે બ્રાહ્મણબાળકનું રૂપ ધારણ કરીને પાસેના સરોવરમાં પ્રકટ થયા, તે વખતે તે બાળકને મગરે પકડેલો હતો, તે બોલ્યો, "હાય! આહયી–મગરથી પકડાઈ જવાને લીધે હું અચેત થઈ રહ્યો છું, કોઈ હોય તો મને આવીને બચાવો!"

પીડિત બ્રાહ્મણબાળકના તે પોકાર સાંભળીને કલ્યાણમયી દેવી પાર્વતી એકદમ ઊઠીને તે સ્થાને ગયાં, જ્યાં તે બ્રાહ્મણબાળક હતો ત્યાં જઈને ચન્દ્રમુખી દેવીએ જોયું તો એક બહુ જ સુન્દર બાળક મગરના મુખમાં પકડાએલો થરથર કંપી રહ્યો છે. અને મગરના ખેંચવાથી તે બાળક મોટા આર્તનાદ–દુઃખની ચીસો નાખતો હતો મગરથી પકડાએલા આ બાળકને જોઈ દેવી ઉમા દુઃખથી વિહ્વલ થઈ ગઈ અને બોલી, "હે ગ્રાહરાજ! આ પોતાના માતા–પિતાનો એક જ બાળક છે, તેને જલદી છોડી દો."

ગ્રાહે કહ્યું 'દેવિ' છઠ્ઠા દિવસે સૌથી પહેલાં જે મારી પાસે આવી જાય છે, તેને જ વિધાતાએ મારા આહાર તરીકે નિશ્ચિત કરેલો હોય છે, માટે હું તેને કોઈ પણ પ્રકારે છોડીશ નહિ.'

દેવી બોલી, "ગ્રાહરાજ! મેં હિમાલયના શિખર પર જે ઉત્તમ તપશ્ચર્યા કરી છે તેનું પુણ્ય લઈને આ બાળકને છોડી દો. હું તમને નમસ્કાર કરું છું"

ગ્રાહે કહ્યું, દેવિ! તમે જે કંઈ થોડી ઘણી ઉત્તમ તપશ્ચર્યા કરી છે તે સંપૂર્ણ મને આપી દો, તુરત જ આ બાળક છૂટો થઈ જશે.

દેવી બોલી, "હે મહાગ્રાહ! મેં જન્મ લઈને આજસુધી જે કંઈ પુણ્ય કર્યું છે તે સંપૂર્ણ તમને સમર્પિત કરું છું આ બાળકને છોડી દો."

દેવીના આ પ્રમાણે કહેતાંની સાથે જ તપશ્ચર્યાથી વિભૂષિત થએલો તે ગ્રાહ મધ્યાહ્નના સૂર્યની સમાન તેજથી પ્રકાશમાન થઈ ગયો તે વખતે તેની સામે જોવું મુશ્કેલ થઈ ગયું હતું ગ્રાહે સન્તુષ્ટ થઈને વિશ્વને ધારણ કરનારી દેવીને કહ્યું, "હે મહાવ્રતે! તેં આ શું કર્યું", જરા વિચાર તો ખરી! તપશ્ચર્યા ખૂબ કષ્ટથી સધાય છે, માટે તેનો પરિત્યાગ કરવો યોગ્ય ગણાય નહિ, તું તારી તપશ્ચર્યા લઈ લે, આ બાળકને પણ હું છોડી દઉં છું."

દેવીએ કહ્યું, "હે ગ્રાહ! મારે મારું શરીર આપીને પણ યત્નપૂર્વક બ્રાહ્મણની રક્ષા કરવી જોઈએ. તપ તો હું ફરીથી પણ કરી શકું છું પરન્તુ આ બ્રાહ્મણ ફરીથી મળી શકતો નથી. હે મહાગ્રાહ! મેં પૂરેપૂરો

વિચાર કરીને જ તપદ્વારા બાળકને છોડાવ્યો છે. તપશ્ચર્યા બાળકથી શ્રેષ્ઠ નથી, હું બાળકોને જ શ્રેષ્ઠ માનું છું. ગ્રાહરાજ ! હું તપ આપીને હવે પાછું લઈશ નહિ. સાધારણ મનુષ્ય પણ આપેલી વસ્તુ પાછી લેતા નથી. માટે આ તપશ્ચર્યા તમારું જ ભૂષણ બનો, અને આ બાળકને છોડી દો."

પાર્વતીના આ પ્રમાણે કહેવાથી સૂર્યની સમાન પ્રકાશિત થઈ રહેલા તે ગ્રાહ-મગરે તેની પ્રશંસા કરી તે બાળકને છોડી દીધો અને દેવીને નમસ્કાર કરીને ત્યાં જ અન્તર્ધાન થઈ ગયો. પાર્વતીએ પોતાના તપની હાનિ સમજીને ફરીથી નિયમપૂર્વક તપનો આરંભ કર્યો. તેને ફરીથી તપસ્યા કરવા માટે ઉત્સુક જાણીને સાક્ષાત્ ભગવાન શંકરે પ્રગટ થઈને કહ્યું, "દેવિ ! હવે તપશ્ચર્યા ન કરો ! તમે તમારું તપ મને જ સમર્પણ કર્યું છે. માટે તે જ અનેકગણું થઈને તમારે માટે અક્ષય બની જશે.

આ પ્રમાણે તપશ્ચર્યા અક્ષય થવાનું ઉત્તમ વરદાન મેળવીને ઉમા દેવી ખૂબ પ્રસન્ન થઈ અને તે સ્વયંવરની રાહ જોવા લાગી (ચાલુ)

+ + +

સંક્ષિપ્ત આધ્યાત્મિક સાર

પુરાણોને કોઈ સાધારણ કાલ્પનિક વાર્તાઓ સમજીને વાંચવાનાં નથી. પુરાણોને આપણે એટલા માટે વાંચવાં જોઈએ કે તેમાં જે કહેલ છે તે બધું આપણા માટે કહેલ છે, તેઓમાં જે કથાઓ આપેલી છે તે બધી આપણી જ કથાઓ છે. કથાઓમાં જે વસ્તુ કહેવામાં આવ્યું હોય છે તે બધું આપણી સાથે જ સંબંધ રાખતું હોય છે. વળી પુરાણો એ કોઈ સામયિક ગ્રંથો નથી કે તે અમુક વખતે ઉપયોગી હોય અને અમુક વખતે ઉપયોગી ન હોય, અથવા પહેલાંના વખતમાં ઉપયોગી હતાં અને હવે ઉપયોગી થઈ શકે તેમ નથી. પુરાણો એ સિદ્ધાન્તોપાદક પ્રક્રિયાના ગ્રન્થો છે. સિદ્ધાન્ત જેમ કાલમાં-દરેક જમાને એકસરખી રીતે વ્યાપક હોય છે. તેમ પુરાણોમાં નિરૂપેલ વસ્તુ દરેક વ્યક્તિને લાગુ પડતું હોય છે. તેને સમજીને વિચાર કરે તો માણસોને દરેક વખતે દરેક પ્રસંગે કેવી રીતે વર્તવું અને દરેક જીવનનું ઉત્તમોત્તમ ફળ શી રીતે લાવી શકાય અને પોતાનું અને જગતનું અન્તિમ નિઃશ્રેયસ લક્ષ્ય શું છે તેનું દર્શન તેમાંથી મળે છે.

અહિં હિમાલય પર્વતરૂપે જીવને સમજવાનો છે. પર્વત જેમ પોતાના જડ શરીરને ધારણ કરીને રહેલો હોય છે તેમ જીવ પણ જડ પ્રકૃતિથી બનેલા પોતાના અજ્ઞાનમય શરીરને તેમજ અન્તઃકરણને ધારણ કરીને રહેલો છે. હિમાલયે કશ્યપરૂપી સત્પુરુષનો સમાગમ થતાં તેમને પોતાના કલ્યાણનો ઉપાય પૂછ્યો, ત્યારે તેને તેમણે જણાવ્યું કે ઉત્તમ સન્તાન થવાથી સર્વ કંઈ મળી શકે છે સન્તાન એટલે વૃદ્ધિ, વિશાળતા અથવા વિકાસ હિમાલયે યમ-નિયમાદિના આચરણરૂપ તપશ્ચર્યા કરી તેનાથી તેને એક ઉત્તમ સંતાનરૂપ કન્યા-વ્યાપકતાવાળી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ. તે વૃત્તિ હિમાલય પર્વતના શિખર ઉપર અર્થાત્ પર્વત સમાન જડ પ્રકૃતિથી ઊંચે જઈ ખૂબ તપશ્ચર્યા કરવારૂપ પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નિશ્ચિત કરી શંકરરૂપ પરમાત્મતત્ત્વને પામી ગઈ "દેવીએ કહ્યું, "ભગવાન ! હું સ્વતંત્ર નથી, ઘરમાં મને ઉત્પન્ન કરનાર માત પિતા માલિક છે" તેનો અર્થ એ થાય છે કે વૃત્તિ સ્વતંત્ર હોતી નથી, વૃત્તિ તેને ઉત્પન્ન કરનાર શરીરમાં રહેલા જીવને અધીન હોય છે જીવે તેને આત્મસ્વરૂપમાં અર્પણ કરવાની હોય છે. પાર્વતીના જોવામાં આવેલ બ્રાહ્મણબાળક એ તેને શરૂઆતમાં અનુભવમાં આવેલું બ્રહ્મનું સ્વરૂપ છે. અજ્ઞાનરૂપ સંસારગ્રાહ તેને ગળી જવા આવે છે. પાર્વતી પોતે કરેલી બધી તપશ્ચર્યા તેને અર્પણ કરી દે છે કરેલી તપશ્ચર્યા, પ્રાપ્ત કરેલ જ્ઞાન અને ભક્તિ એ બધું આત્માભિપ્રાયક હોવા છતાં પણ સંસારમય શરીરવાળું હોય છે, કેવળ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં તેમાંથી પણ અભિમાનને દૂર કરી તે સંસારને જ અર્પણ કરી દેવાનું હોય છે. તે સંસારને અર્પણ કરી દેતા છતાં પણ, સંસાર પણ આત્મસ્વરૂપમાં ઓતપ્રોત હોવાથી આત્માને જ પ્રાપ્ત થાય છે, પોતાની કેળવામાં કેળવેલી તપશ્ચર્યારૂપ સિદ્ધિનો પણ જ્યારે નિર્મુક્ત ભાવથી ત્યાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે કૈવલ્યરૂપ આત્મતત્ત્વ પ્રગટ થાય છે, પરન્તુ જો તપશ્ચર્યામાં મમત્વ ધરી બ્રહ્મસ્વરૂપની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો આપણા બ્રહ્મસ્વરૂપને અજ્ઞાનરૂપ સંસારગ્રાહ ગળી જાય છે. અને એવી રીતે જો સંસારી સિદ્ધિઓના મોહમાં ડૂબી દરેક વખતે આત્મતત્ત્વની ઉપેક્ષા જ કરવામાં આવે તો, ગતા ૪ થા અંકમાં 'ભગવાનને શા માટે ભજવા જોઈએ !' એમાં અમે વર્ણવ્યા પ્રમાણે મનુષ્ય એટલી હીન સ્થિતિએ પહોંચી જાય છે કે ફરીથી તેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થવું મુશ્કેલ બને છે ૐ

—શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ

ભક્તોની ભેટો

લેખક—શ્રી વ્રજલાલ દ. મહેતા

૧...શરીરને સ્વચ્છ રાખવાની કાળજી રાખો છો, તો પછી તમારા મનને-તમારા દિલને સ્વચ્છ રાખવાની પણ તેટલી જ કાળજી રાખજો, જો તમારું પોતાનું કલ્યાણ કરવાની તમારામાં ઇચ્છા પ્રકટી હોય તો.

૨...ભક્તિનો પ્રવાહ તો જગતના વાતાવરણમાં અવિરત વહ્યા જ કરે છે પણ તેનું રસપાન કોઇ વિરલાઓ જ કરી શકે. કારણ કે સંસારની અનેક પ્રકારની લાલસાઓથી લપેટાએલી માયાની જાળ તોડવાની શક્તિ બહુ જ ઓછા ભાગ્યશાળીઓમાં હોય છે.

(૩).. ભક્તિનો રસાસ્વાદ ચાખ્યા પછી તમને જગતના અણુએ અણુમાં આનંદ જણાશે. તમારા શ્વાસોશ્વાસે તમે પ્રભુ તરફ ગતિ કરી રહ્યા છો એમ લાગશે.

(૪)..તમારા જીવનમાં નિર્દોષતા લાવો; ખૂબ પવિત્રતા લાવો, આટલી વસ્તુ તમે પ્રાપ્ત કરશો તો તમારું જીવનસંગીત બસૂરું નહિ જણાય. બસૂરા અને તાલમેળ વિનાના જીવનસંગીતથી તમને અને જગતને શો લાભ?

(૫)...આપણા ગામમાં દેવમંદિરોની કેટલી સંખ્યા છે તેના આંકડાથી ધાર્મિકતા કેટલા પ્રમાણમાં છે તે નહીં જાણી શકાય. દેવમંદિરોના વાતાવરણમાંથી જે ચીનગારી પ્રકટે છે તે ગામની જનતાના હૃદયમાં રહેલી ભક્તિની જ્યોતને કેટલી પ્રજ્વલિત કરે છે તેના પ્રમાણથી જ ગામની ધાર્મિકતા કેટલી છે તે જાણી શકાય.

(૬). માનવજીવનમાં પ્રભુપ્રાર્થનાને અમૂલ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. સવાર સાંજ હજાર કામ પડતાં મૂકીને પણ પ્રભુની પ્રાર્થના કરવાનું રખે ચૂકી જતા.

(૭)...સંસારમાં જેટલી મીઠાશ દેખાય છે તે કરતાં પણ વધારે કડવાશ તેમાં ભરી છે આ કડવાશ અને મીઠાશના મિશ્રિત વાતાવરણમાંથી જે પોતાના હૃદયને બચાવે-દૂર રાખે તે બહાદુર.

(૮) તમારું હૃદય આરસી જેવું ચોખ્ખું રાખો કારણ કે તેમાં આપણા અંતર જીવનનું પ્રતિબિંબ પડે છે. પોતાના સાચા અંતર જીવનના પ્રતિબિંબ પાડવાને મેલું હૃદય કદાપિ કામ નહિ લાગે.

(૯). સાંસારિક સગાંસબંધી તો માત્ર દેહસંબંધી જ ઘણે ભાગે હોય છે આત્મીય સંબંધી ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે. એનાથી કદાચ તમારું દેહકલ્યાણ ભલે થાય, પરંતુ આત્મકલ્યાણને માટે તો તમારાં ભલાં કર્મ જ કામ આવવાનાં.

(૧૦)...માબાપ એ આપણાં દુનિયા પરનાં પરમેશ્વર છે જેમાંથી તમારી કાયા ઘડાઈ છે તેને તમે કદી પણ બેવફા ન નીવડશો.

(૧૧)...તમારી આંખ ભાગ્યે દુઃખરૂપી ભડકાં ભલે બળે, પરંતુ તેની ઝાળ સરખી તમારા હૃદયને ન અડવા દેશો.

(૧૨)...સંસારરૂપી મહાસાગરનાં ન્હાનાં મોટાં અનેક સંકટો-દુ:ખોરૂપી વમળોમાંથી તમારી જીવનનૌકાને પાર ઉતારવા ઉચ્ચત્તમ ભાવના અને પવિત્ર કર્મોરૂપી હલેસાંનો ઉપયોગ કરજો.

(૧૩)...ગરીબાઇ જો વિકારે નહિ તો તે પ્રભુ-મોકલી મહાપ્રસાદી છે. એમાં મનુષ્યજીવનના પ્રમાણિકપણાની કસોટી છે.

(૧૪)...ગરીબીની અસર હૃદય સુધી નથી પહોંચતી, હૃદયને એ મેલું નથી કરી શકતી. એમ થતું હોત તો ગરીબોમાંથી જે મહાનુભાવી રત્નો પાકવાં છે-પાકે છે, એ ન બનત. સોનું, હીરા હમેશાં ધૂળમાંથી જ શોધાઇને બહાર આવે છે ને!

(૧૫). ગરીબાઈ અને સંકટોનાં દુઃખ સહન કરવાથી જ મનુષ્ય દૃઢ અને વીર્યવાન બને છે. સોનું જેમ તપે છે તેમ વધુ ઉત્તમ બને છે.

(૧૬)...જેટલે અંશે હૃદયની વિશુદ્ધિ તેટલે અંશે પ્રેમપ્રકાશ વધારે

(૧૭).. હૃદયની ભાવનાઓ ઊંડે તે જ્ઞાની, હૃદયશૂન્યની અજ્ઞાનતામાં ન હોય કશી ખામી.

(૧૮) ..તમે એટલે અંશે પવિત્ર બનો કે તમારી આસપાસનું વાતાવરણ પવિત્ર બની રહે એ વાતાવરણમાં પણ સચ્ચાઇનું અને પવિત્રતાનું એટલું બળ હોવું જોઇએ કે પ્રપંચો, જગતનાં ગમે તેટલાં પાપ અને પ્રપંચમિશ્રિત માયાનાં બળો તેના ઉપર ગમે તેટલા સાથે હુમલો કરે-તો પણ ભેદી ન શકે ને તમારા શાંત હૃદયને અસર ન કરી શકે

(૧૯)..."મિત્ર" શબ્દમાં જ એવો જાદુ સમાઈ રહ્યો છે કે તેનું સ્મરણ કરતાં જ દુઃખી મિત્રનાં અડધાં

દુઃખ ઓછાં થઇ જાય છે. એવા મહાપવિત્ર શબ્દને કોઇ હૈયાફૂટા હૃદયશૂન્ય કે લેભાગુ માનવોના નામ સાથે જોડીને રખે ધૂળ ચઢાવતા.

(૨૦).. પરમાત્માએ માતામાં વાત્સલ્ય મૂકીને હાથ ધોઇ નાખ્યા છે, તેમજ મિત્રમાં સ્નેહ મૂકીને હાથ ધોઇ નાખ્યા છે.

(૨૧).. પરમ વિશુદ્ધ અને ઉચ્ચતમ સ્નેહસાગરના સારનું મૂર્ત સ્વરૂપ એ "મિત્ર"

(૨૨)...જગતમાં એવા મિત્ર પણ પૂર્વજન્મના સુસરકારી અને ભાગ્યવાનોને જ પ્રાપ્ત થાય છે. રત્નો ઠેરઠેર આથડતાં ક્યાં દીઠાં છે?

(૨૩)...શુદ્ધ સ્નેહની ઝાંખી કરવી હોય તો તમારા વ્હાલામાં વ્હાલા સબંધી કરતાં કદિક મિત્રના હૃદયમંદિરમાં પેસી શકતા હો તો ત્યાં જઇને ડોકિયું કરી આવજો.

(૨૪)...અમૃતઝરણું કોઇએ દીઠું છે? ન દીઠું હોય તેને મિત્રવિહોણો માનજો. વિખૂટા પડયા પછીના પ્રથમમિલનને પ્રથમ મિત્રદર્શને આંખમાં આવેલાં પ્રેમાશ્રુને કદિક નિહાળી જોજો

ભક્તિનો હિસાબ

લે: શ્રી નાગરદાસ અમરજી પડયા. B. A.

"કેમ, શાસ્ત્રીજી! કેટલી વાર હવે?" ડેલીનું બારણું ઉઘાડતાં પાનાચંદ શેઠે કહ્યું, "પધારો" શાસ્ત્રીજીએ પરસાળમાંથી ઉત્તર આપ્યો "આ જરા પૂજા કરી લઉં. બે મિનિટ બિરાજો. બેન પાથરણું નાખ શેઠને માટે."

શાસ્ત્રી દેવપૂજા કરતા હતા. પરસાળમાં શેઠ માટે પાથરણું નંખાયું "ઉતાવળ રાખો" તેમણે કહ્યું, "કાનજી ગાડું જોડીને ઉભો છે. આ તો થવા આવ્યા, અગિયારે ગાડી આવે છે."

"જરાય વાર નથી" શાસ્ત્રી બોલ્યા. એમની એક દીકરી બે દીવા પૂરી લાવી. શાસ્ત્રીએ દીવો અને આરતી પ્રગટાવ્યાં. પછી સ્તુતિપાઠ કરતાં આરતી ઉતારી એમ તો ભક્તિભાવ હૃદયનો હતો એટલે આરતી ઉતારતાં કંઠ જરા ગદ્ગદ થતો દેખાયો. શેઠે જોયું કે શાસ્ત્રીના નાના મંદિરમાં દેવોની સંખ્યા સારી હતી.

"પ્રેમશંકરભાઇ, આટલા બધા દેવ તમારે ત્યાં વસે પછી તમારે ખોટ શેની?" શેઠ બોલ્યા

"ખોટ શેની જેને માથે ભગવાનનું રાજ્ય છે એનો" શાસ્ત્રી બોલ્યા.

"लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः
येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥

શેઠને શાસ્ત્રીના વાક્યમાં જરા ટાપલાપણું લાગ્યું. આવા જાગૃતિના જમાનામાં પુરાણા કાળમાં જ ચાલી શકે તેવી ભક્તિને સુધરેલા લોકો વેવલાપણું-વ્હેમ કહીને તિરસ્કારતા હતા, તે સમયમાં પાનાચંદે પોતાનું નામ ઘણીવાર નોંધાવ્યું હતું.

"શાસ્ત્રી! અત્યારે જગત બહુ આગળ વધ્યું છે" તેમણે કહ્યું "માણસે કોઇ જાતના દેવમાં નહિ, કાલ્પનિક શક્તિઓમાં નહિ પણ પોતાનામાં જ વિશ્વાસ રાખવાનો. કલ્પનાથી આપણાથી નહિ જીવી શકાય."

"અમે તો અમારી ભાવનાથી જીવ્યા અને જીવીશું" શાસ્ત્રીજી શેઠનાં કહેતાં બોલ્યા. "મનુષ્ય જ નહિ, પણ એની સમસ્ત જગતની પાછળ રહેલી શક્તિ જ અમારા મનથી સાચી વસ્તુ છે. ભલે અમને તમારૂં જગત મૂર્ખ કહે" શાસ્ત્રીએ કપડાં પહેર્યાં પોતાને માટે તૈયાર કરેલું પોટલું એક દીકરીએ લાવીને પાસે મૂક્યું. તે લઇ ઇશ્વરનું નામ લઇ ડેલી બ્હાર જવા લાગ્યા. રસ્તામાં મળતા લોકો એમને બે હાથ જોડી વંદન કરતા હતા, એ શેઠને વધારે પડતું લાગ્યું. પોતે પૈસે ટકે સદ્ધર હતા ગામનો લગભગ બધો વેપાર પોતાને હાથ હતો, છતાં લોકોને મન પોતાના પૈસાનો હિસાબ કેમ ન હતો અને શા માટે તેઓ પોતાની પાછળ ચાલ્યા આવતા નિર્ધન બ્રાહ્મણને વંદન કરતા હતા, આ કોયડો અત્યારે એમને મૂંઝવતો હતો. હજી પોતાના ગામના લોકો પછાત હતા, હજી દેશબાપા વેપાર, અને સર્વને માર્ગ કરી આપનાર લક્ષ્મીનો એ લોકોને ખરો ખ્યાલ ન હતો એમ એમણે મન મનાવ્યું. બે ગાઉ શેરી વટાવી, ત્યાં આગળ કાનજી

ગાડું જોડીને એમની રાહ જોતો હતો. શેઠ અને શાસ્ત્રી ગાડામાં ચડ્યા એટલે ગાડું ચાલવા લાગ્યું.

× × ×

શાસ્ત્રીજીને એક દીકરીના લગ્ન કરવાનાં હતાં. ન્યાતમાં આબરૂ રહે તે પ્રમાણે સારી રીતે પૈસાની તૈયારી રાખવાની હતી. જમાનાએ એમની આવકને ઘસી નાખી હતી. પોતાની જમીન શેઠને ઘેર ગીરો મૂકી એમણે હજાર રૂપિયા ઉપાડ્યા હતા. એને જોઈતું કાપડ લેવા તેઓ શહેરમાં જતા હતા. પાનાચંદ શેઠને પણ શહેરમાં કામ હતું અને શેઠ સાથે હોય તો એમની ઓળખાણથી કાપડમાં પાંચ ટકાનો ફાયદો થાય તેથી શાસ્ત્રીએ ધારેલું કે શેઠની સગવડથી પોતાને ખરીદમાં લાભ થશે અને શેઠે ધારેલું કે શાસ્ત્રીજી જેવો બાહ્મિક ઘરાક લઈ જઈ પોતાના સબંધી કાપડીયાને પોતે પાંચ ટકા કમાવી આપશે. આવી રીતે શાસ્ત્રીજી તેમજ પોતાના સબંધી કાપડીયાને બેઉને ખુશી કરી પોતાની દલાલી પણ વચમાંથી મેળવી શેઠે કાપડની ખરીદી તો કરાવી આપી. પોતે સો ગુણી ઘઉંનો સોદો શહેરના વેપારી સાથે કરેલો. તેની ઉઘરાણી પણ પતાવી શાસ્ત્રીજીને સાથે લઈ તેઓ પાછા ફરતા હતા

પાછી ફરતી ટ્રેન પણ કલાક મોડી થતાં પાંચ વાગે સ્ટેશને પહોંચી જ્યાંથી શાસ્ત્રીજીનું ગામ પાંચ ગાઉ થતું હતું. સ્ટેશને વાહન ન મળ્યું તેથી બાજુના ગામમાંથી એક એક્કો ભાડે કરવો પડ્યો. આ રસ્તો બીકવાળો હતો, શાસ્ત્રી પાસે કાપડ હતું અને પોતાની પાસે વધારે નાણુંનું જોખમ હતું તેથી દિલમાં સહેજ કચવાતા શેઠે એક્કો હંકાવ્યો. હંકતાં વેંત એક બિલાડી આડો ઊતરી એને ગાળો દેતા શેઠ પોતાના ગામ ભણી બીરુ દૃષ્ટિથી જોતા હતા, તે વખતે પણ શાસ્ત્રીજીના મ્હોંએ તો ભગવાનનું નામ જ હતું બીલાડીને ગાળો દેતા શેઠને તેમણે ફરીથી પેલો —

लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः
येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥

એનો એ જ શ્લોક સ‌ંભળાવ્યો. એ સાંભળી અત્યારે તો અનિચ્છાથી પણ શેઠના મનમાં શાસ્ત્રી માટે પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયો. શાસ્ત્રીજી બોલ્યા, 'શેઠ ભગવાનનું નામ લો. આપણી સાથે ભગવાન છે એમ શ્રદ્ધા રાખો. પછી ભય શેનો ?' શેઠનું ડહોળું હૃદય અત્યારે ઢીલું પડી શાસ્ત્રીજીના વાક્યમાં શ્રદ્ધા રાખવા લલચાયું. અને એ શ્રદ્ધાનો સંચાર થતાં એમની ધાક કંઈક ઓછી થઈ.

× × ×

શેઠે અનેક વાર ટપાર્યો છતાં એક્કાવાળાએ પોતાની ઝડપ વધારી નહિ. અને અરધો રસ્તો પણ કાપ્યા પહેલાં અંધકારનું આવરણ મુસાફરોને મૂંઝવવા માંડ્યું શાસ્ત્રીએ દરરોજના નિયમ પ્રમાણે સાયંકાળની પ્રાર્થના ધીમી બોલવા માંડી હતી

"તમે માનો છો કે અત્યારે કોઈ દુશ્મન આવી ચડે તો આપણી રક્ષા કરવા તમારો કોઈ ભગવાન આવે ? આખો દી આવું બોલ બોલ કરતાં તમને કંટાળો નથી આવતો ?" શેઠે એક અનગમાભર્યું હાસ્ય કરતાં શાસ્ત્રીને પૂછ્યું

"મને તો એ જ સાચું લાગે છે. હું તો જીવું છું અને જીવીશ એને જ આધારે, પાંદડું પણ ભગવાનની ઇચ્છાથી હાલે છે, સમજ્યા ! શાસ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો.

એક જગ્યાએ એક્કો વળાંક લેતો હતો, ત્યાં માણસોનો અવાજ આવ્યો "અલ્યા ! ઊભું રાખ" એક બુકાની બાંધેલા પડછંદ આદમીએ એક્કાવાળાને પડકાર્યો. એની પછવાડે બીજા ચાર જણ હતા તે પણ આવી પહોંચ્યા સૌથી વધારે વિષમ સ્થિતિ એમને જોતાં શેઠ પાનાચંદની થઈ પડી આઠ દિવસ પહેલાં અહીં જ એક આસામી લૂંટાવાની વાત એમણે સાંભળી હતી. ઘડી વાર તો જમીન મારગ આપે તો અલોપ થઈ જવાનું એમને મન થયું. શાસ્ત્રી પણ સમજી ગયા.

"અલ્યા એ ઊતરો હેઠા. કાઢી નાખો જે કંઈ હોય ઈ" એક બુકાનીવાળો આદમી બોલ્યો.

"કંઈ નથી ભાઈસાબ. જોઈ લ્યો કંઈ હોય તો, ધરમના સોગન" શેઠનો તૂટકતૂટક કંપતો અવાજ સંભળાયો તેઓ નીચે ઊતરીને ઊભા રહ્યા "એક જોડ પહેરવાનાં કપડાં છે"

શાસ્ત્રીજી પણ ગભરાયા હતા. આવો આકરો અનુભવ, અંગ્રેજી રાજની છત્રછાયામાં એમણે કદી નહિ કરેલો એમની આંખમાં ભય અને વ્યાકુળતાનાં ઝગઝગીયાં દેખાયાં. પેલા ધાડપાડુઓમાંથી એક એમની પાસે આવ્યો શાસ્ત્રી નીચે ઊતરીને ઊભા રહ્યા. કપાળમાં ત્રિપુંડ્ર જોઈ.તે માણસ બોલ્યો. "બામણ લાગેસે."

ગમાં ઉછીના નાણાં આપવાની પ્રેરણા પણ શાસ્ત્રીના ભગવાને જ કરેલી. પોતે શાસ્ત્રીને હજાર ધીર્યા હતા અને એન કપડાં વિગેરે ખર્ચ હતા પોતે રાખેલા ગાળામાં પોતાને સો મળ્યા હતા પણ જો શાસ્ત્રીની હાજરી ન હોત તો પોતે ૭ હજાર ખોઈ બેસવાનો હતો વળી તદ્દન અજાણ્યા એવા લૂટારાએ પણ શાસ્ત્રીની દીકરીને હાથખરચીના પાંચ રૂપિયા એના ઉપર ભાવ થવાથી આપ્યા હતા

મૂળથી જ પાનાચંદને એ ભલા ભોળા બ્રાહ્મણ ઉપર સદ્ભાવ તો હતો જ, જોકે એની અતિ ભક્તિ, અતિ શ્રદ્ધા પોતાને ગમતી નહિ; પણ એ શ્રદ્ધા આજે સો ટચના સોના જેવી સિદ્ધ થઈ હતી તેથી પાનાચંદનું હૃદય શાસ્ત્રી ઉપર મરી પડતું હતું. એને માટે તે ગમે તે કરવા માટે તૈયાર થયો હતો, કારણ શાસ્ત્રીએ લૂંટારુ એ કહ્યું ત્યારે પોતાને એકલો મૂકી જવા ના કહી હતી કૃતજ્ઞ હૃદયે એને શાસ્ત્રીની પુત્રીના લગ્નમાં ખૂબ જ મદદ કરવા માટે પ્રેરણા કરી શાસ્ત્રીની આબરૂ ખૂબ સચવાય એમ ઓછું ચીજ વસ્તુ પૂરી પાડી અને જ્યારે પાછળથી શાસ્ત્રી પોતાને ચોપડે લખાયેલ દોઢ હજારનું નાણું ચૂકવવા આવ્યા ત્યારે તેણે પાઈ પણ લેવાની સાફ ના પાડી. "શાસ્ત્રી બાપા," બહુ જ સદ્ભાવથી પાનાચંદે કહ્યું, "આ દુકાન તમારી જ છે હું તો તમારો છોકરું છું. એનને પરણાવી તમે જે સત્કાર્યનો લહાવો લીધો છે, તેમાં મારે પોતાને પણ પુણ્યનો ભાગ પડાવવો છે એક પાઈ પણ મારે ન જોઈએ વે દી લુંટારાએ તમે જ મને જીવતો રાખ્યો તો ને ! અને લો આ સો રૂપિયા મારા તરફથી ચાંદલાના ના કહો તો મારા સમ છે બધાની વચમાં દેખાવ કરવાની મારી ઇચ્છા ન હતી."

શાસ્ત્રી કૃતજ્ઞતા અને ભક્તિભાવભરી નજરે પાનાચંદ તરફ જોઈ રહ્યા. "શેઠ, પાનાચંદભાઈ! આ બહુ થાય છે હું એનો શું બદલો વાળીશ !" એમનાં નેત્રો સજલ બન્યાં.

"મારાં બાળકોને તમારા શુદ્ધ હૃદયના આશીર્વાદ દેતા રહેજો હમેશ." પાનાચંદે કહ્યું

શાસ્ત્રીના મોઢામાંથી અત્યારે પણ પેલો શ્લોક નીકળતો પાનાચંદે સાંભળ્યો.

लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ।
येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥

એક ભક્ત

એક ભક્ત હતા, તે ૪ વાગે ઊઠી ૬—૭ વાગતાં સુધીમાં પોતાનું નિત્યકર્મ પૂરું કરતા. તે સૂર્યોદય પહેલાં પૂરું થવું જોઈએ એવો તેમનો દૃઢ નિયમ હતો. સૂર્યનું કિરણ દેખાયું અને જો નિત્યકર્મ ના મિનિટનું પણ બાકી હોય તો એ આખા દિવસનો નકોરડો ઉપવાસ કરતા. એટલી નિયમબદ્ધતા! ક્યારેક લાગલાગટ બે દિવસ ભૂલ થાય તો અઠવાડિયાના ઉપવાસ, તેમાં થોડો જ ગોળ એક વખત ખાઈને પાણી પીવાની છૂટ નિત્યકર્મ ઉપરાંત પાંચેક કલાક નામજપ રહે તો જ તે દિવસનું ભોજન લેવાય. આવી કડકાઈમાં તેમને બાર માસમાં ૭ માસના ઉપવાસ તો સહજ થતા. લગભગ ૧૫—૨૦ વર્ષ સુધી આ નિયમ ચાલ્યો ત્યારપછી તો તેમના કોઈક અંતરંગ મિત્ર એ નિયમ સંબંધે કંઈક જાણવા લાગ્યા, ઘરનાં માણસોને પૂરી ખબર નહિ, માત્ર બધાં આધીન રહે, ડખલ ન કરે એટલું જ, ઉપરાંત વ્યવહાર-ધંધો-પ્રવૃત્તિ-વેપાર પ્રતિષ્ઠા-જ્ઞાતિની પંચાતોના ગુંચવાયલા કેસો વગેરે કેટલાંય કામો, મિત્રો, ભજનો, સત્સંગ, સેવા બધું ચાલતું રહે, તેમાં જરા પણ કંટાળો કે અશાંતિ નહિ. ઉપવાસોથી શરીર એવું તો ખડતલ કે કોઈ દિવસ રોગ તો થાય જ શાનો! તેમને કોઈએ પૂછ્યું કે આવું દેહદમન શા માટે? તેમણે કહ્યું સરકારની નોકરી હોય કે છોકરાનાં લગ્ન હોય, સ્વાર્થની-કમાણીની બીજી કોઈ લાલચ હોય ત્યાં આપણે ભૂખ, તરસ, નિદ્રા, થાક બધું ભૂલી જઈને મિનિટે મિનિટનો સમય સાચવીએ છીએ, તો પછી ભગવાનની સેવામાં ગમે તેમ ગોટાળો કેમ ચલાવી લેવાય? આ જવાબ ખરેખર વિચારવા જેવો હતો આ ભક્ત અત્યારે હયાત છે અને એમની સાથે બે દિવસ રહેવું એ પાઠશાળામાં હાજરી આપ્યા જેવું લાગે છે. ભરત.

અધ્યાત્મ રામાયણઃ સમાધિ ભાષા

લેખક ભક્ત પુંજીરામ પરમાનંદ-તત્ ચિનગારી.

વ્હાલા પથિક ! ઓ મનરૂપ બનેલા માનવી ! ઊઠ, જાગ. હજુ બાલક છું, જુવાન છું, વાર છે, એવી આશાએ આયુષ્યની અમૂલ્ય પળોને રક્તપ્રવાહિણી ગંદી ગટરમાં વહેવાવી દેનાર ઓ વ્હાલા પ્રવાસી ! તું આંખ ઉઘાડી જો કે તારો જીવનરથ જીવે છે કે મૃત્યુને વરી ચૂકયો છે ! તને ખબર નથી પણ તે ક્યારનો યે સળગી ઉઠયો છે.

ષટ્ શત્રુરૂપ યોદ્ધા જેમાં શોભતા જ નથી એવા સૂક્ષ્મદેહરૂપ અયોધ્યાનગરીની ગાદી પર વિરાજિત દશ ઇન્દ્રિયોરૂપ ઘોડા દેહરૂપ રથને જોડીને આવેલા ઓ દેહી દશરથ ! તું મરણને વરી ચૂકેલો પડયો પડયો તારી જીવનકથનીનો ઈતિહાસ મારી પાસેથી શુદ્ધ ચિત્તે સાંભળી પછી યોગ્ય લાગે તેમ કરજે, કારણ કે પૂર્વ ઇતિહાસને કહેનારો હું આજે તારો વહીવંચો થયો છું. પણ ..એટલું તો જરૂર યાદ રાખજે કે ..

લાખ લખોને લેખ, લાખ અધા શું લેશે,
વળગી વાંચન-ટેવ, વિચારો વણસી જહશે,
કહેતા આવ્યા કાક કવિ પણ કોક કમાશે,
ગર ગળનાર ગમાર ગુંચવણીમાં જ ગમાશે,
પુંજી પરમાનંદ તતની ચો દિશ ચિનગારી કરી,
ભાગ્યે ભાગીદાર ભાગ્યશાળીની ભક્તિ ત્યાં ભળી.

સાવધાન.

ઓ પ્રેમી !...આજે ઉતાવળ હોય તો આટલો લેખ કાલે વાંચજે, અને શાંતિ હોય તો સાવધાન થઇ આંખ બંધ કરીને તારી જીવનનાટ્યશાળાનું નાટક જોવા આંતર ગુહામાં ઊંડામાં ઊંડો ઊતરી જા પણ.. દિવ્ય ચક્ષુ ઉઘાડાં રાખજે.

હે મનરૂપ બનેલા માનવી ! જો ..જો દશ ઇન્દ્રિયોરૂપ દશ ઘોડાથી શણગારેલો તારો દશરથ જેમાં કામ ક્રોધાદિ શત્રુ શોભે નહિ એવા સૂક્ષ્મદેહરૂપ અયોધ્યાનો સ્વામી બન્યો છે. અને ત્રિગુણાત્મિકા ત્રણ ગુણવાળી ત્રણ રાણીઓને વર્યો છે ઋતંભરા પ્રજ્ઞા (બુદ્ધિ) રૂપ કળા કુશલ દેશની કન્યા કૌશલ્યા પણ તેના આધીન છે. 'વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્' એ મંત્ર ભણનારો વિશ્વમિત્રા સુમિત્રા પણ તેના સ્વાધીન છે. વળી જ્યહારથી બહુ બળ કરનારી રૂપાળી જણાતી સુમતિરૂપ કૈકેયીને પણ પોતાના પક્ષમાં લીધી છે.

યાદ છે ?...વિચારી જો. માયાવી અરણ્યમાં મૃગયા રમવા નીકળેલા તારા દેહરૂપ દશરથે બાલહત્યા કરી છે. પૂર્વે ન દેખનારાં આશાવતી અને ઇચ્છાશંકર બ્રાહ્મણને ત્યાં વેદાન્તરૂપ સત્શાસ્ત્રના શ્રવણરૂપ પ્રગટેલો પુત્ર અવિદ્યારૂપ અંધાપાને પામેલાં માતાપિતાને સ્કંધે લઇ તેમનો મોક્ષ કરવા અર્થાત્ મુમુક્ષુતા પ્રાપ્ત કરાવવા પિંડબ્રહ્માણ્ડમાં રહેલા દેહના દેવતાઓના સ્થાનરૂપ તીર્થોમાં ફરતો હતો, છતાં તારા દેહરૂપ દશરથે સત્શાસ્ત્ર શ્રવણને એવો તો વિંધી નાખ્યો કે તે રામ કહેતો આરામ પામ્યો અર્થાત્ સદાને માટે તારો શ્રવણભાવ નાશ પામ્યો.

અમર આશા અને મોક્ષેચ્છારૂપ બ્રાહ્મણ દંપતીએ ઝૂરી ઝૂરીને પુત્રવિયોગે પ્રાણ છોડતા તારા દેહરૂપ દશરથને શાપ આપ્યો કે અમારી ગતિ થઇ તે ગતિ તારી થજો.

આશા, ઇચ્છા અને શ્રવણ એ ત્રણેનો નાશ થવાથી શાપિત થયેલો દેહરૂપ દશરથ ત્રિવિધ તાપમાં તપવા લાગ્યો—આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિમાં ઘેરાયો. પશ્ચાત્તાપમાં આંસુ પાડતો માયાવી અરણ્યમાંથી સૂક્ષ્મદેહરૂપ અયોધ્યામાં આવીને પૂર્વે કહી તે પોતાની ત્રણે રાણીઓથી વિહાર કરવા લાગ્યો.

અજ્ઞાનતારૂપ અંધાપાને લીધે પોતાને વાંઝીયો માનનાર દેહરૂપ દશરથને પરમાર્થ યંત્ર જ્ઞાન થતાં તેનું વંધ્યત્વ દૂર થયું.

આદિ અનાદિ છે, છે, ને છે જ, એવા અમર પુત્રો જ્ઞાન થતાં આ દેહી દશરથને ઘેર પ્રગટ થયા. ઋતંભરા પ્રજ્ઞા (બુદ્ધિ) કળા-કૌશલ્યાના ઉદરથી આત્મારૂપ રામનો જન્મ થયો. વિશ્વપ્રેમી વિશ્વમિત્રારૂપ સુમિત્રાથી અદ્વૈતરૂપ એક લક્ષ્યવાળું મન લક્ષ્મણ પ્રગટયા. અને સુમતિરૂપ કૈકેયીના હૃદયમાંથી ભક્તિરૂપ ભરત તથા ષટ્ શત્રુઓનું હનન કરનાર પ્રેમરૂપ શત્રુઘ્ન પ્રગટ થયા. તેથી તું પુત્રપાલનાના વાત્સલ્ય પ્રેમમાં આનંદના હીંડોળે હીંચવા લાગ્યો.

હે મનરૂપ માનવી ! અનાદિ અજર અમર ઇશ્વરી સ્વરૂપોને ઓળખાણના અભાવે પુત્રરૂપે અને મારા શબ્દ ઉચ્ચારવો પોતાના માનવા લાગ્યો. તેથી ચલિત થઇને રંગવિલાસમાં રમનારા દેહરૂપ દશરથને જોઇને તેમજ તેને મમતાની ઝપટમાં આવતો જોઇને દેહના

દેવતાઓ દાઝવા લાગ્યા, ધીમે ધીમે દેહમાં રહેલા આસુરોનું બળ વધતું ચાલ્યુ, દેવતાઓનું સયમરૂપ તપ નાશ પામતુ ગયુ અને શુભકર્મો રૂપ યજ્ઞો બંધ થયા.

બાર વરસની અહંતા અને મમતારૂપ અવિદ્યાથી ઘેરાયેલા દેહરૂપ દશરથની જીવનકથા જોઈને તેમજ તેને ભાન આવ્યા પછીથી તેને ઘેર બાર જ વરસના થયેલા આત્મારૂપ રામચંદ્રજી અતિ વૈરાગ્યવાન થઈને એકાન્તમાં જઈ સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરીને ત્રીજા દેહમાં જઈને બેઠા

આત્મારૂપ રામની ઉદાસીનતાથી દેહરૂપ દશરથ સહિત આખુય કુટુમ્બ કરમાવા લાગ્યુ. આત્મારામને રીઝાવા દેહરૂપ દશરથે માયિક અને ભૌતિક મોહને ઉત્પન્ન કરનારી અનેક વસ્તુઓ અર્પણ કરી, પણ તેથી કંઈ આત્મારૂપી રામ જરા પણ રીઝયા નહિ. પરંતુ ઉલટા, અધિક ને અધિક કરમાવા લાગ્યા. તેથી ત્રણે દેહોની શોભા માત્ર કરમાવા લાગી. તેથી દેહી દશરથ રડતો રડતો સર્વેના અંતર્યામી રહેલા મહાકારણ ચોથા દેહરૂપ આશ્રમમાં રહેલા વસિષ્ઠ ગુરુના શરણે ગયો. અર્થાત્ સમાધિભાષામાં તુર્યપદરૂપ બ્રહ્મજ્ઞાનને પ્રાર્થના કરતો દેહી આત્મારૂપ રામને બહિર્ જગતમાં વિનવવા લાગ્યો

ચતુર્થ દેહરૂપ આશ્રમમાં વિરાજી રહેલા અવશિષ્ટ બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપ વસિષ્ઠ ગુરુનું ત્રીજા દેહમાં આગમન થવાથી દર્શન માત્ર કરતાં જ આત્મરૂપ રામચંદ્રજી અત્યંત પ્રસન્ન થયા. તેથી ગુરુજીએ તેઓને પોતાના આશ્રમરૂપ ચોથા દેહમાં સ્થિત કરીને પોતાના સર્વજ્ઞ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો. જેથી સર્વ બંધનથી અને રૂધનથી રહિત ગુરુપત્ની અરુંધતીજીએ આત્મારામને વિજયમાળા પહેરાવી, પરંતુ આત્મારૂપ રામને પોતાના પુત્રરૂપ અર્થાત્ પુત્રરૂપ માનનારો દેહી દશરથ અહંતા અને મમતાથી નિવૃત્ત થયો નહિ

પિંડબ્રહ્માંડમાં વિશ્વકલ્યાણની ઈચ્છાવૃત્તિરૂપ વિશ્વામિત્રે શુભ કાર્યોરૂપ ઘણા યજ્ઞો આરંભ્યા, પણ અવિદ્યાના અરણ્યમાં ઉત્પાત આદરી બેઠેલા મદમત્સરાદિ અસુરોએ સર્વ યજ્ઞોનો સંહાર કરવા માંડયો. તેથી સર્વ સાધુગ્રહોરૂપ મુનિમંડળથી યુક્ત થયેલા તેમજ લક્ષચોરાશી વર્ષના અઘોર તપોબળથી તપસ્વી થયેલા મહાતપસ્વી મુમુક્ષુતારૂપ મુનિ વિશ્વામિત્રજી આત્મબળરૂપ રામચંદ્રજીની માગણી કરવા માટે પિંડબ્રહ્માંડરૂપ સાર્વભૌમ ચક્રવર્તિ સામ્રાજ્યના અધિપતિ દેહરૂપ દશરથના દ્વારે આવ્યા.

હતો નહિ જન્મ સીતારામનો ત્યાં
કેમ રામાયણ કરી!
આદિ કવિ વાલ્મીકિ મુનિએ,
શું સમાધિ આદરી! ૧
અંતર તણા મંતર મહીં
તંતર નિરંતર આદર્યું
શોધી હૃદયનો સાર સૌ
સાહિત્યમાં સંચય કર્યું ૨
સ્થૂલ દ્રષ્ટિના, સ્થૂલ સૃષ્ટિના,
સ્થૂલ બુદ્ધિના જન શું લહે,
ભાવ મુનીશ્વર ભેદમાં
ગરજુ વિના જન શું ગ્રહે! ૩
સૂક્ષ્મ રહ્યો છે શ્રીહરિ
શોધે શરીર તો સાંપડે,
પોતા તણા તત્ પદ તણી
ચીનગારી અંગે જો અડે. ૪

સંતોનાં વચનામૃતો

૧ વૈરાગ્યને ગુપ્ત રાખશો, તેટલો તે દૃઢ થશે.

૨ વૈરાગ્યને દૃઢ કરશો તેટલા ઈશ્વરની નજીક પહોંચશો.

૩ કાંચન (ધન), કામિની (વિષયલાલસા), કીર્તિ (માન-લાલસા) એ ત્રણે ય કાળના મુખમાં લઈ જનારા જમદૂતો છે. ધનવાનો, સ્વાદુભોજન, સ્ત્રીઓ, પ્રશંસા (માન) જ્યાંથી મળવાનાં હોય ત્યાંથી દૂર ભાગો, એ જ નરકમાં લઈ જનાર છે.

૪ સ્તુતિ-નિંદાને સરખાં ન ગણી શકો તો બન્નેમાં પ્રસન્ન રહો. ઈશ્વર જે સ્થિતિમાં રાખે તેમાં રાજી રહો. જગતનું નાટક રમત-બાજી સમજીને રમ્યા કરો.

રમીયે બાજી જગતની, રમીયે ગમ્મત બાજી
કોઈ દિન હારી કોઈ દિન જીતી, કોઈ દિન વિજયે ગાજી. જગતની.
કોઈ દિન રોવા, કોઈ દિન હસવા, કોઈ દિન રાજીરાજી. જગતની.
કોઈ દિન લાતો, કોઈ દિન ગાળો, કોઈ દિન કીર્તિ ઝાઝી જગતની.
ઘડી ભર ખોટો ખેલ બજવતાં કોણ મુરખ કોણ કાજી. જગતની
હર્ષભેર હરિ રામરાજા પર રહેવું રાજી રાજી જગતની.

૫ કૃપણતા છોડીને કરેલો ધનસંચય, બદલાની આશા વિનાનું કરેલું દાન, સરળ શુદ્ધભાવે કરેલું સત્કર્મ, સત્ય, પ્રિય અને હિતકર વચન, એ ચાર ગૃહસ્થને શોભાવનારાં છે

૬ સાધક ભક્તના મોટા શત્રુ તે છે કે જે તેની પાસે ઈશ્વર સિવાય બીજી વસ્તુ વિષે વાતો કરવા જાય છે

૭ માયિક ચિજોના મૂલ્યમાં ધર્મરૂપી ધન આપવું પડે છે.

૮ ઈશ્વરથી, બ્રાહ્મણથી અને ગુરુથી જે ડરે છે, તેનાથી જગત ડરે છે એ ત્રણેથી જે ન ડરે તેનાથી જગત પણ ન ડરે.

૯ અમારું ધન તો રામનામ છે તમારી કુબેર જેટલી સંપત્તિ છતાં તમે 'ગરીબ' છો એમ અમને સ્પષ્ટ દેખાય છે.

૧૦ મનુષ્યોથી બહુ ઓછી વાત કરનાર પ્રભુથી વાત કરી શકે છે. પ્રભુથી બહુ વાત કરનાર મનુષ્ય જગતના લોકોથી વાત કરી શકતો નથી

૧૧ પેસવું સહેલું છે, પણ નીકળવું મુશ્કેલ છે એવી દુનિયા જાણવા છતાં ય મૂર્ખ લોકો તેમાં પેઠા જ કરે છે

૧૨ આહાર વધે કે તરત જ સાધન, જપ, ધ્યાન, બ્રહ્મચર્ય, પ્રભુપ્રેમ એ બધાંના પાયા હાલવા માંડે. વધુ ભોજન લેતાં ડરે તેનાથી મૃત્યુ ડરે છે.

૧૩ વિશ્વાસરૂપી નેત્રોથી ઈશ્વર જ બધે દેખાય છે. આ અંધના જેવાં નેત્રોથી તો બધું ઊલટું જ દેખાય છે

૧૪ મોહન એ જ ખરો મિત્ર છે. સંસારમાં મોહનને મિલાવે તે મિત્ર.

૧૫ નિર્વાહની ચિંતામાં કીડીઓ અને પશુ-પંખી જેટલી ય શ્રદ્ધા નથી, તો પણ પ્રભુ દયાળુ જ રહે છે.

૧૬ ભાર ઉપાડવા પ્રભુ તૈયાર છે, તો પછી શા માટે ય ભાર ઉપાડોને ફરો છો? તેમાં પણ તમારો સત્તા કે શક્તિ તો કંઈ દેખાતી નથી, ત્યારે નિશ્ચિન્ત થઈ જાઓ ને!"

૧૭ પ્રેમી તે જ કે જે પ્રેમ સુદ્ધાં આપી શકે. પ્રભુ ખાતર થોડી સુખ-સગવડોનો પણ ભોગ ન આપનાર તું પ્રેમી થવા ચાહે તે કેવી મૂર્ખાઈ છે!

૧૮ સદ્‌ગુરુનું મૌન એ ઈશ્વરની સાથે વાતચીતને લીધે છે. તેમનું નેત્રમિચન એ ઈશ્વરની રૂપમાધુરીના દર્શનને લીધે છે, તેમનો ક્રોધ ઈશ્વરના માર્ગે વિઘ્નને આઘળ ધકેલવા માટે હોય છે.

૧૯ જેના સખા, પિતા કે પતિ, સર્વવ્યાપી, લક્ષ્મીપતિ અને સર્વશક્તિમાન હોય તેને કોનો ભય, કોની સંપત્તિની ઈર્ષ્યા, શી કમી! સર્વ કંઈ એનું જ છે. તણુ લોકની સંપત્તિ મળતાં કે આખી દુનિયાની ગરીબી મળતાં એનું રુંવાડું યે શાને ફરકે!

૨૦ બહેરા, મુંગા અને આંધળાને પ્રભુપ્રાપ્તિ કેમ ન થાય, જો એ પ્રભુ વિના કશું ન દેખે, ન બોલે, ન સાંભળે. તો જ એ સાચો આંધળો, મુંગો ને બહેરો ગણાય.

૨૧ ઈશ્વરના ભજનમાં જગત ભૂલી જવાય છે, એનો અર્થ એ કે, ભજનમાં જગત ઈશ્વરરૂપે દેખાય છે.

૨૨ સાધુતાનું મુખ્ય ચિહ્ન એ છે, કે અન્તરથી પ્રબળ અનુરાગ સાથે ભક્તિ કરવી, છતાં બહાર તો એને પ્રસિદ્ધ ન થવા દેવી.

૨૩ ઈશ્વર સંબંધી વાત કરવાને તે લાયક છે, કે જેનું મન બ્રહ્મલોકના વૈભવથી પણ લોભાય નહિં. મેરુ ડગે પણ જેનું મન ન ડગે.

૨૪ જ્યારે મારી ઉંમર ઈશ્વરનો ગુણમહિમા ગાવા લાગી તે વેળા મેં જોયું કે ભૂલોક ને સ્વર્ગલોક મારા પ્રદક્ષિણા કરતા હતા. લોકો તે દેખી શક્યા નહિ

૨૫ એના જન્મને ધન્ય છે, એની માતાને ધન્ય છે, કે જેણે પોતાનું સર્વસ્વ 'રામ'ને માની લીધા છે, અને રામને પ્રાપ્ત કરવા જેનું હૃદય એકદમ તલસે છે.

[સત્સંગ-સરિતામાંથી]

એક પતિવ્રતા સતી

અનુ શ્રી નાનાલાલ ભાઈશંકર ભટ્ટ

કિશનગઢ રાજ્યમાં દેવીપુરા નામનું એક શહેર છે. ત્યાં એક રજપૂત મહિલાએ સતી થઈ વર્તમાન સમયમાં પણ હિંદના જૂના રિવાજની - પવિત્રતા અને દઢતાનું સમર્થન કર્યું છે.

દેવીપુરામાં નારાયણસિંહ નામનો એક રજપૂત રહે છે. તેની પત્નીનું નામ હતું હેમકુમારી, જે પ્રસિદ્ધ ચૌહાણ વંશમાં જન્મી હતી અને કિશનગઢના મહારાજા સુરતસિંહની ફોઈની દીકરી હતી. હેમકુમારીનો પતિ નારાયણસિંહ માંદો પડ્યો. માંદગી વધતાં તેમાંથી ન્યુમોનિયા થઈ પડ્યો ત્યારે નારાયણસિંહને ખાત્રી થઈ આવી કે હું આમાંથી બચી શકીશ નહિ.

"સતી થવાની છું"

નારાયણસિંહના પિતાનો સ્વભાવ બહુ કડક હતો. અને તે હેમકુમારીને વાતવાતમાં તતડાવતો. નારાયણસિંહે મૃત્યુ પહેલાં સાત દિવસ અગાઉ હેમકુમારીને કહ્યું કે "આ માંદગીમાંથી હવે હું બચીશ નહિ અને એક વાતનું મને દુઃખ થાય છે કે મારા મૃત્યુ પછી પિતાજી તરફથી તને દુઃખ પડશે." હેમકુમારી જવાબ આપે છે કે "મને દુઃખ જ નથી પડવાનું, કારણ કે હું તમારી સાથે સતી થવાની છું." આ સાંભળી નારાયણસિંહને આશ્ચર્ય થયું અને તે સંતોષ પામ્યો. પતિના મૃત્યુ સુધી હેમકુમારી પ્રસન્ન ચિત્તથી સેવા કરવા લાગી. ૭ દિવસ પહેલેથી જ તેણે (હેમકુમારીએ) ખાવા-પીવાનું છોડી દીધું હતું. પતિ જે દૂધ-ફળ લે તે જ હેમકુમારી લેતી.

પતિના મૃત્યુના દિવસે હેમકુમારીએ પોતાનાં સુંદર વસ્ત્રો પહેરી પોતાનો સતી થવાનો વિચાર દર્શાવ્યો. કુટુંબના માણસોએ સતી થવાનું સહેલું નથી અને જ્યાં શરીર બળવા લાગશે ત્યારે બહુ કષ્ટ પડશે વગેરે દલીલો કરી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

હેમકુમારીએ કહ્યું, "મને માતાજીની પૂર્ણ કૃપા છે અને મને તેમણે જ સત ચઢાવ્યું છે. તમારે કોઈએ જરા પણ ચિંતા કરવી નહિ, હું જરૂર સતી થવાની છું."

તેનો નિશ્ચય સાંભળી ઘરવાળાએ એને એક ઓરડામાં પૂરી બારણાં બંધ કર્યાં અને બહાર સ્મશાને લઈ જવાની તૈયારી કરી. હેમકુમારીએ બારણાં ખોલવા ખૂબ વિનંતિ કરી પણ કોઈએ બારણાં ખોલ્યાં નહિ. કહે છે કે બારણાં આપોઆપ ખૂલી ગયાં. કોઈ કહે છે કે જ્યારે તેણે શાપ આપવાની ધમકી આપી ત્યારે તેના દીયરે બારણાં ખોલ્યાં. બહાર નીકળી તેણે ગાયનું છાણ-મૂત્ર માગ્યું પણ આ વખતે એ મળી શકે તેમ નહિ હોવાનું ઘરવાળાઓએ જણાવ્યું. હેમકુમારીએ જણાવ્યું કે "જાઓ અમુક ગરનાળા ઉપર ગાય ઊભી છે" લોકો ત્યાં ગયા તો ગાય ઊભેલી જોઈ અને તેનું છાણ-મૂત્ર-દૂધ વગેરે લઈ આવ્યા. હેમકુમારીએ તેના સસરાને ભૂતકાળના દોષો માફ કરી આપી અને કહ્યું કે, "આ બાબતમાં આપે જરાપણ બીવાનું નથી મને જે કષ્ટ પડ્યું હશે તે મારા પૂર્વકૃત્યનું ફળ છે મને આપના તરફ ખુબ માન છે. પ્રભુ આપનું ભલું કરે, આપની વૃદ્ધાવસ્થા છે તો બીજા વિચારો છોડી દઈ કેવળ પ્રભુસ્મરણમાં દિવસો ગાળજો."

હેમકુમારીએ તેના દીયરને પણ ઉપદેશ આપ્યો.

આપોઆપ અગ્નિ પ્રગટ્યો

હજારો માણસો સાથે નારાયણસિંહનું શબ (ઠાઠડી) ઉપાડ્યું અને હેમકુમારી સાથે સ્મશાનભૂમિ તરફ ચાલવા માંડ્યું. તે દરમિયાન હેમકુમારી નાળિયેર ઉછાળતી અને 'ભજ ગોવિંદ ભજ ગોવિન્દ'નું સ્મરણ કરતી હતી. તેના શરીરનો રંગ બદલાવા લાગ્યો. તેનામાં ઉત્સાહ, આનંદ અને તેજ જણાતાં હતાં લોકો સતી માતાનો જય પોકારતા સ્મશાનભૂમિ ઉપર આવી પહોંચ્યા. હેમકુમારી તેના પતિનું શબ ખોળામાં લઈ ચિતા પર બેઠી. આ વાતમાં કેટલું સત્ય હશે તે સમજાતું નથી. પણ કહે છે કે અગ્નિદાહ કરનાર કોઈ નીકળ્યો નહિ અને થોડી વારમાં આપોઆપ અગ્નિ પ્રકટી નીકળ્યો એ બહુએ જોયું. અને એકદમ જ્વાળા નીકળી. હેમકુમારીના મોં ઉપર પ્રસન્નતા દેખાતી હતી. અગ્નિ ચોતરફ ફેલાઈ ગયો. ફક્ત મોઢું ખુલ્લું રહેલું હતું વરદાન લેવાવાળાઓ એકઠા થયા. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે ઘણું આંધળા માણસોએ સતીના વરદાનથી આંખો પ્રાપ્ત કરી હતી, એમનો કોઢ મટી ગયો, હિસ્ટેરીઆ અને મેનમાનસવાળા કેટલાક લોકોને રોગોથી મુક્તિ મળી ગઈ.

આ દરમિયાન એક વિચિત્ર ઘટના બની કે એક કાબરચિતરો સાપ ચિતાની પાસેના ઝાડની ડાળી ઉપર ચઢી ચિતાની તરફ મોં રાખી બેસી ગયો અને તે રીતે બાર દિવસ સુધી બેસી રહ્યો. પછી સાપ ક્યાં ચાલ્યો ગયો તે જ કોઈને ખબર ન પડી. ઘણા દિવસ સુધી ચિતા સળગતી રહી હતી.

સ્મશાનભૂમિ પર લોકોની આવનજાવન ખુબ વધી પડી. સૌ કોઈ સતી માતાની વંદના અને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

અર્ધી કિમ્મતે મળતાં ચાતુરમાસ માટે નીચેનાં ભક્તિરસથી ભરપુર ધાર્મિક પુસ્તકો

	મૂળ કિંમત
અવસરને ઓવારેથી	૧-૮-૦
શ્રી બાબા ગંભીરનાથ	૧-૪-૦
જીવનસ્મૃતિ ૦-૧૨-૦ જીવનયાત્રા	૧-૦-૦
ભિક્ષુ અખંડાનંદ	૦-૬-૦
મુક્તિમાર્ગ ૨-૦-૦ ભક્તિમાર્ગ	૧-૮-૦
સ્વામી રામતીર્થ, જીવન ને વચનામૃતો	૧-૦-૦
ભગવતી ભક્તચરિત્ર	૦-૧૨-૦
સારુકતાવલિ	૦-૧૨-૦
ઉપનિષદોનાં ચૌદ રત્નો	૦-૧૨-૦
શ્રી વિષ્ણુસહસ્રનામ તથા શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા	૦-૧૨-૦
ભક્ત પંચરત્નો	૦-૧૦-૦
આદર્શ ભક્તો	૦-૧૨-૦
ભક્તરાજ હનુમાન	૦-૮-૦
તારાના તેજ	૦-૮-૦
કરણી તેવી પાર ઉતરણી	૦-૬-૦
સંસાર તરવાનો સહેલો ઉપાય તથા શ્રી રામસહસ્રનામ	૦-૫-૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (૧૫મો અધ્યાય)	૦-૫-૦
સાચી યાત્રા ૦-૪-૦ હિંદુત્વ	૦-૪-૦
આત્મસાક્ષાત્કાર થયેલા એક મહાત્મા	૦-૪-૦
પુનર્જન્મનો નિયમ [સાધકનો પરિચય	૦-૪-૦
શ્રી શિવસહસ્રનામાવલી	૦-૪-૦
શ્રી વિષ્ણુસહસ્રનામાવલી	૦-૪-૦
ધર્મમયજીવન શા માટે અને કેમ ગાળવું?	૦-૪-૦
મનોબોધ ૦-૬-૦ પ્રાર્થના મહાત્મ્ય	૦-૨-૦
સત્સંગનો મહિમા ૦-૪-૦ સાધનપંચક	૦-૨-૦
કર્મનો નિયમ અને આત્મસાક્ષાત્કાર	૦-૬-૦
શ્રી વિષ્ણુસહસ્રનામ	૦-૪-૦
મંગળમયી ૦-૩-૦ વિષ્ણુ સાથે વાર્તાલાપ	૦-૩-૦
તત્ત્વવિચાર ૦-૩-૦ ઈશ્વર સંબંધી પ્રશ્નોત્તર	૦-૩-૦
ભગવાન શું છે? ૦-૩-૦ ભજનાનંદપ્રસાદ	૦-૩-૦
ભગવાન પ્રાપ્તિના વિવિધ ઉપાયો	૦-૩-૦
ગોવિંદદામોદરસ્તોત્ર	૦-૨-૦
એક સંતનો અનુભવ	૦-૨-૦
ઈશ્વર સાક્ષાત્કાર માટે નામજપ સાધન છે	૦-૨-૦
શ્રી સ્વામીનારાયણ (ભક્તોને ઉપયોગી)	૧-૮-૦

	મૂળ કીમત
હનુમાનચાલીસા ૦-૪-૦ દેહમ્ ગહનમ્ ગતિ	૦-૨-૦
કર્મનું રહસ્ય ૦-૨-૦ બ્રાહ્મણ મીમાંસા	૦-૨-૦
ધર્મ શું છે તથા ધર્મ અને તેનો પ્રચાર	૦-૨-૦
સાચું સુખ અને તેની પ્રાપ્તિના ઉપાય	૦-૨-૦
વેપાર સુધારવાની જરૂર અને વેપાર શુદ્ધિ	૦-૨-૦
વૈરાગ્ય ૦-૨-૦ શ્રી પ્રેમભક્તિપ્રકાશ	૦-૨-૦
સ્વામી રામતીર્થનો સંક્ષિપ્ત જીવનવૃત્તાંત	૦-૪-૦
શ્રીરામ લક્ષ્મણ અને પરશુરામ	૦-૨-૦
તેત્રીસ પ્રશ્નો તથા તેર આવશ્યક વાતો	૦-૨-૦
ઉચ્ચજીવન ૦-૪-૦ મહાસતી ચુડાલા	૦-૪-૦
આપણું કર્તવ્ય	૦-૧-૦
ત્યાગથી ભગવાનની પ્રાપ્તિ	૦-૧-૬
કલ્યાણ જલ્દી કેવી રીતે થાય	૦-૧-૬
કલ્યાણનું તત્ત્વ તથા કલ્યાણપ્રાપ્તિના ઉપાય	૦-૧-૬
ભગવાનના દર્શન પ્રત્યક્ષ થઈ શકે છે	૦-૧-૦
મનુષ્યજીવનનો અમુલ્ય સમય [કર્તવ્ય	૦-૧-૦
[illegible] થતું નુકશાન તથા [illegible]	૦-૧-૦
ગુરુસ્તુતિ ૦-૦-૬ શિવમહિમ્ન સ્તોત્ર	૦-૧-૬
પશુધન ૦-૦-૬ અંધેર નથી વાર છે	૦-૦-૬
આરતી સંગ્રહ	૦-૪-૦
યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર અને તેનું રહસ્ય	૦-૧-૦
રામસહસ્રનામ ૦-૧-૦ વહેવારનીતિ	૦-૨-૦
મહાત્મા તુલસીદાસ અને કબીરની સાખીઓ	૦-૨-૦
શ્રમણનારદ ૦-૩-૦ ભક્તિ માર્ગમાં સાધન	૦-૧-૦

સ્ત્રી-ઉપયોગી પુસ્તકો

ભક્તનારી	૦-૧૦-૦
નારી ૦-૪-૦ માતાજી	૦-૬-૦
સ્ત્રીનીતિધર્મ ૦-૨-૦ વિરાંગના વિદુલા	૦-૨-૦

બાલોપયોગી પુસ્તકો

બાલશિક્ષા	૦-૮-૦
બાળકોના વિવેકાનંદ	૦-૮-૦
કિશોરોના રામકૃષ્ણ	૦-૮-૦
ગૌરાંગ મહાપ્રભુજી	૦-૮-૦
ધન્ય જીવન	૦-૮-૦
ભારતની સંત ત્રિપુટી	૦-૪-૦
ધરતીને ખોળે ૦-૪-૦ બ્રહ્મચર્ય	૦-૩-૦
વર્તમાન શિક્ષણ ૦-૬-૦ રમણ મહર્ષિ	૦-૪-૦

નોંધ—પોસ્ટેજ દરેક પુસ્તકનું જુદું સમજવું. દરેક પુસ્તકની મૂળ કિંમત છાપેલી છે, તેથી અરધી કીમત ગણીને ઓર્ડર મુકવો એક રૂપીયાથી ઓછી કિંમતના પુસ્તકોનું વી. પી. કરવામાં આવતું નથી. પુસ્તકોની વિશેષ માહિતી માટે મોટું સૂચીપત્ર મફત મંગાવો. પુસ્તકોની વિશેષ માગણીને લઈને સીલીકમાં હશે તે પુસ્તકો મોકલી શકાશે. જો ઉપર ન આપેલ પુસ્તકો શીલીકે નથી એમ સમજી લેવું.

લખો—શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય સલાપસ રોડ : અમદાવાદ.

ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર નીચેના ઠેકાણે 'વિશ્વમંગલ'નું

લવાજમ ભરી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

મુંબઈ

અમદાવાદ અંબાલાલ શાહ
જયવંત વી. પ્રેસ ૪૪ સી.પી. ટેન્ક પદ્દેશમાળે
મેન. મિસ. કાકરેલી ફું. ૧૬૦ પ્રિન્સેસસ્ટ્રીટ
પં. નારાયણ મૂળજી પુસ્ત-કાલબાદેવીરોડ
મો. ડા. રામજી ભીમજી કેસરવાલા ૧૦૭
સોપારીવાળા બીલ્ડીંગ, ગુલાલવાડી
ત્રિકમલાલ તુલસીદાસ પહેલી કુંભારવાડે.
પારસી નગીનદાસ સામે કુસ્તીયાની દુકાન.
અમદાવાદ નગીનદાસ જ્ઞાન તલાટી
મી. મુળજી કરસનદાસ, ૬૬ સોપ ડેપો કેરલ
સ્ટ્રીટ–અન તલાટીને નાકે મુંબઈ ૨
મી. વિઠ્ઠલદાસ વીરચંદ C/o શાહ મનસુખલાલ
નારાયણદાસ ૨૨૮ કેશવલાલ પ્ર.મા. મું ૨
ડાહ્યાભાઈ વલ્લભભાઈ ઠાકોરદ્વાર
પ્રભુદાસ હરગોવનદાસ બુકસેલર–નવસારી
મહેન્દ્રરાય દવાકર શુક્લ C/o સરદ
ઔષધ ભંડાર બાબાજીરોડ–સુરત
બુકસેલર્સ દેસાઈ બ્રધર્સ નવા–મહુધા
પીલ હનુમાન રાણાભાઈ–
શ્રી રામકબીર હાથીપોળ વડોદરા
મધુસુદન લાલુભાઈ બુકસેલર પાદરા
પોપટલાલ ત્રિભુવનદાસ પાદરા
શ્રી સત્યનારાયણ અનાજભંડાર નવી રાણ્ય
નારાયણદાસ હરગોવનદાસ પાદરા
બુકસેલર વાપીકર ગેધકર નવુ બુદ્ધ
વીરજીદાસ બેચર શાહ, ગાયરોડ–કલોલ
શાન્તિલાલ ઉમાભાઈ–બાલોલ
મહનસિંહજી ગુમાનસિંહજી રામોદ
C/o રાજપૂત હોસ્ટેલ–ગોધરા
બરોડા બુક ડીપો સ્ટેશનરોડ–આણંદ
ધીરજલાલ ઉમાભાઈ કરિયાણા બજારપોળ
ઉમરેઠ
દુર્ગાપ્રસાદ શર્મા પબ્લીશરી
ચારકુંભ ભુવન મિરજી
શાહ બ્રધર્સ —ડાકોર
શ્રી જગન્નાથ વ્યાસ, ન્યુઝપેપર એજન્ટ „
મોહનદાસ વલ્લભભાઈ પટેલ(શા) કરમસદ
નારાયણભાઈ હરિરામ રાવલ મુ ખાત્રજ

ગોપાળજી પરષોત્તમ મસીદ પાસે સાણંદ
કૃષ્ણ પ્રિન્ટરી (ધાર્મિક બ્રધર્સ) પેટલાદ
અમીનઅંબાલાલ ઉત્તમભાઈ જનરલ ઓફીસ પેટલાદ
પટેલ અમથાભાઈ નાથાભાઈ નાવલી
વૈષ્ણવ પ્રિન્ટરી બોરસદ
બાલાભાઈ ડાહ્યાભાઈ દલાલ નડીઆદ
શ્રી મહારાજા મંગળ મિલકંપની માર્કેટ „
અમૃતલાલ ત્રિકમલાલ નવાપરા મહીસા
ગોવિંદરાય વલ્લભભાઈ વસો હારકેશવ વસો
કાળીદાસ મોતીભાઈ જેઠાભાઈ વડાલા પાસે
પેટલાદ
ડાહ્યાભાઈ વલ્લભભાઈ ઠાકોરદ્વાર
વીઠ્ઠલદાસ નાગરદાસ પટેલ મેલા
નવનીતલાલ મોહનલાલ દેસાઈ પડવણજ
ચીમનલાલ બાર પરીખ „

અમદાવાદ

મહાત્માજી શ્રી સીતારામ શર્મા મોટીની
પોળ સોનીની પોળના મેડા ઉપર
પરમપૂજ્ય પ્રભુદાસ મહારાજ
સારંગપુર તળીયાની પોળ
બુકસેલર્સ મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે
ગાંધી રસ્તા
દેવરાજ દયાળજી બુકસેલર ગાંધીરોડ
શાહ સોમચંદ જમનાદાસ પતાસાની
ખાળની પોળમાં રમણલાલની પોળ
નર્મદાશંકર મુળશંકર પંડ્યા રાયપુર ઝાંપડીવાડ
અમાલાલ શ્રી વિઠ્ઠલ ટેક
રાયપુર કુંભારની પોળ
મોહનલાલ અદેશરદાસ મહેતા
રાયપુર વનમાળીવાંકાની પોળ
કાળીદાસ હીરાલાલ મગનલાલ
રાયપુર, મેઘજીના ડહેલામાં
ચંદ્રશંકર માધવરાવ યાજ્ઞિક
રાયપુર ભુવાની પો
લક્ષ્મીચંદ કાનીદાસ પટેલ નવા વાડજ
વ્યાસ જેઠાલાલ અમૃતલાલ ૮૧૨ રવિવાર
પેઠ પૂના સીટી
પટેલ છોટાભાઈ ઈશ્વરભાઈ ધરમજ
ચંદ્રકાન્ત ગૌરીશંકર દીક્ષિત રામપરા
કાકા મલ ઠવકુરા–ઠગેર
ગુજરાત જનરલ કંપની–મહેસાણા
બી. એ. એન્ડ કું. મહેસાણા

હરગોવનદાસ હીરાભાઈ શ્રીકૃષ્ણપુર
ગુજરાત વિદ્યાલય ગીરનીર પાલન
મોહનલાલ દામોદર શેઠ બલસાર
રામજીદાસ મોહનલાલ મહુવા
રસિકલાલ સદ્દેશ્વર કેસ ટેપ શિરસ્તદાર
નારણભાઈ પ્રેમચંદ ગાંધી બજાર ધોળકા
મોહનલાલ બાબાભાઈ મોરવા ગૌરી ધંધુકા
હર્ષદરાય મણીલાલ શાહ ગુલાબવાડા પ્રાંતિજ
C/o મણીલાલ બ. શાહ સી. પી. મોડાસ
રતિલાલ ગુલાબચંદ દોશી દોશી પ્રિ. પ્રેસ
સરદારચોક જુનાગઢ
ઈશ્વરલાલ જી. રાજા દવેની સેન „
હોસનય એન્ડ કો સરોટી(ભુવાના)
હનુમાન ગામ માલકન. ૧૧૪૧ નૈરોબી
એ. પી. વશાત ઘે. બી. ૨૪૧ મોમ્બાસા
જેઠાલાલ પી. વ્યાસ ન્યુઝપેપર એજન્ટ
અમનદર.

ડા. કાનજીભાઈ રામજીભાઈ, કાપર
ભાવસાર રાજકોટ
રતીલાલ હરજીવનદાસ ત્રિવેદી રાજપુર
નરોત્તમ ગુલાબ કાર વડોદરા
મધુસુદન નાગરદાસ બુકસેલર વેરાવળ
કાનજી રામસીંગ દેરાવાળા
સ્ટેશન સામે, ભાવેણા
દેસાઈ પ્રવીણચંદ્ર મનસુખ, વઢવાણ કેમ્પ
જગજીવન શુક્લ એન્ડ ગોવિંદ „
નટવરલાલ નારસીભાઈ પટેલ કલ્યાણપુરા
શામેશ્વર પુસ્તકાલય અમરેલી
નાનાલાલ ત્રિભોવનદાસ પંડ્યા મુળ ગ્રામ-
કુલ અમદાવાદ (ભીલ)
ત્રિવેદી પ્રભાશંકર ભવાનીશંકર ઈડર
મોહનલાલ એમ. શીમાવાલા
દેવગઢબારીયા
માધવજી હાથીભાઈ C/o હાઉસ પોસ્ટઓફિસ
સામે નવા બારદાન
કંપનીઓની સભા તળાવ બાદમાં
ગુજરાત પુસ્તક ભંડાર નાનકવાડા કરોળિયા
બાબુલાલ નરસિંહભાઈ કચ્છ–મોરબી

વાર્ષિક લવાજમ . હિંદ બહાર

રૂા. ૫-૩-૦ તંત્રી : મગનભાઇ છોટાભાઇ દેસાઇ રૂા. ૭-૮-૦

વિષય સૂચિ

ક્રમાંક	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	વૃન્દાવનવિહારીને વિનતિ [કાવ્ય]	શ્રી 'પુનિત'	૪૮૧
૨	સંપાદકીય		૪૮૨
૩	શ્રીકૃષ્ણનું જીવનચરિત્ર	સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી	૪૮૩
૪	શ્રીકૃષ્ણતત્ત્વ	શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર M. A. B. T.	૪૮૯
૫	ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ	શ્રી પદ્મનાભ શાસ્ત્રી	૪૯૨
૬	ચાહે અમરપદ તો [કાવ્ય]	શ્રી 'રમણ' નાવલીકર	૪૯૪
૭	અધ્યાત્મ ભાગવત	સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી	૪૯૫
૮	શ્રીકૃષ્ણ-પ્રાગટ્ય [કાવ્ય]	શ્રી વાડીલાલ મંજુલાલ	૫૦૪
૯	નવનાથ કથામૃત	શ્રી પૂ. શ્રી સીતારામ શર્મા	૫૦૫
૧૦	હિન્દનું ધર્મચક્ર	શ્રી ડૉ. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી M. A. Ph. D.	૫૦૭
૧૧	ભક્તોની ભેટો	શ્રી મંજુલાલ દ. મહેતા	૫૦૯
૧૨	મોહન બાળસ્વરૂપ [કાવ્ય]	શ્રી મગનલાલ નયવાણી	૫૧૦
૧૩	ગોવધ બંધ કરાવવાની પ્રવૃત્તિ	શ્રી જગન્નારાયણ ભટ્ટ વેદાન્તશાસ્ત્રી	૫૧૧
૧૪	હિન્દુ ધર્મ	સ્વામી શ્રી અદ્વૈતાનંદજી	૫૧૫
૧૫	મોહન [કાવ્ય]	શ્રી મહીપતરામ જોષી	૫૧૭
૧૬	શીખવા લાયક	શ્રી અમૃતલાલ ગાંધી.	૫૧૮
૧૭	પ્રભાતનાં પુષ્પો	શ્રી વજુ કોટક	૫૧૯

જરૂરી સૂચનાઓ—

૧. ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ-ઠેકાણું સ્પષ્ટ લખવું જોઇએ, અને પોતાનો ગ્રાહક નંબર લખવાનું ભૂલવું ન જોઇએ.

૨. પત્રનો જવાબ મેળવવા માટે રીપ્લાઇ પોસ્ટકાર્ડ કે ટીકીટ મોકલવી જરૂરી છે.

૩. ગ્રાહકોએ મનીઑર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવું જોઇએ વી. પી. મંગાવવાથી કેટલીકવાર મહીને દોઢ મહીને મળે છે વી. પી. અને મનીઑર્ડર બન્નેનો ખર્ચ એક જ છે; માત્ર વી. પી. મોકલવાની વ્યવસ્થામાં શ્રમ વિશેષ પડે છે.

લખો:—શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય પો. બો. નં. ૬ અમદાવાદ.

વિશ્વમંગલના સલાહકારો

પરમ પૂજ્ય સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી
હાલ ઠે. કુંભેશ્વર, પોસ્ટ ચાંદખેડા, સ્ટેશન સાબરમતી.

પરમ પૂજ્ય કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ મહારાજ
માંડવીની પોળ, સોનીની ખાડી—અમદાવાદ

પરમ પૂજ્ય શ્રી પુનિત મહારાજ
સારંગપુર કાપડીવાડ—અમદાવાદ.

શેઠ શ્રી રમણલાલ લલ્લુભાઇ
મોતીભાગ એંજીનીયર

શ્રી વીરવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ઢાળની પોળ પાસે કાળુપુર,
અમદાવાદ

મુદ્રક અને પ્રકાશક
દેસાઇ મગનભાઇ છોટાભાઇ

શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય,
ઘાસાપસ દેરાસર,
મોતી વિલા નં. ૧ અમદાવાદ

सत्संगं जनयत्परात्मविषये भक्तिं समुद्दर्धयत् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं साहित्यमुन्मूलयत् ।
धर्मद्वेषमनुक्षण प्रशमयत्सन्दर्शयत्सद्‌गतिं, संजातं खलु 'विश्वमंगल'-मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

વર્ષ ૧] ૧૧ મી. શ્રાવણ-૨૦૦૩ : સપ્ટેંબર-૧૯૪૭ [૬ [અંક ૩ જો

વૃન્દાવનવિહારીને વિનતિ

(આ સંસારમાં રે (૨) જનમ્યા ગોવિંદના ગુણ ગાવા...રામ)

કાના વસી જજે રે (૨) મારા હૃદય તણા વૃન્દાવન
દેહ મારો છે નંદ રાજા ને પ્રીતિ માત જશોદા,
ભક્તિ-સ્વરૂપે ફરતું ઊભું
ગોપી-જનનું વૃન્દ ...કાના ! વસી જજે રે (૨)....(૧)
પ્રેમ તણી અખંડિત ધારા શ્રી રાધિકા દેવી,
આંખે આંસુ-ધોધ વહે છે
યમુનાજી પાવન...કાના ! વસી જજે રે (૨)...(૨)
પાપ-પુણ્ય-રાશિ-ગોવર્ધન, કાન ! ઊઠાવી લેજે,
'અહં'-કંસને મારી કરજે
રાક્ષસ સૌનો અંત...કાના ! વસી જજે રે (૨)....(૩)
અહીં તહીં ફરતી ઇન્દ્રિય-ગાયો કાના ! તું વશ કરજે,
કૃપા-બંસી બજાવી કરજે
'પુનિત'ને ધન્ય ધન્ય....કાના ! વસી જજે રે (૨)....(૪)

શ્રી 'પુનિત'

સંપાદકીય

સહૃદય ગ્રાહકોની સેવામાં આ છઠ્ઠો અંક નિવેદિત કરાય છે

આ અંકમાં પ્રધાનત શ્રીકૃષ્ણના આધ્યાત્મિક તત્ત્વ ઉપર પ્રકાશ થાય એવો ઉદ્દેશ રાખવામાં આવેલો છે. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ શ્રીકૃષ્ણનું અદ્‌ભુત ચરિત્ર તો આખાય ભારતવર્ષમાં સુવિદિત છે જ; પરન્તુ અદ્‌ભુત ચરિત્રને સાંભળીને કેવળ આશ્ચર્ય પામીને, સમાજ તેનાથી પોતાને માટે કોઈ વિશેષ ઉત્કર્ષ મેળવી શક્યો–શકતો નથી. ઉત્કર્ષનો માર્ગ તો ત્યારે ખુલ્લો થઈ શકે કે જ્યારે પ્રત્યેક વ્યક્તિ તે કૃષ્ણનો પોતાના આત્મામાં સમન્વય જુએ –શ્રી કૃષ્ણે જ ગીતામાં કહ્યું છે કે અહમાત્મા ગુડાકેશ સર્વભૂતાશયસ્થિતઃ। અર્થાત્ હું જ બધા પ્રાણીઓમાં આત્મારૂપે રહેલો છું.–અને ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણે જીવનમાં જે પરાક્રમો કરી બતાવ્યાં છે તેનું બળ, નીતિ–સત્યનિષ્ઠા અને નિર્લેપતા મનુષ્ય પોતાના જીવનપ્રસંગોમાં ધારણ કરે, તેમના કાર્યોના રહસ્યને સમજીને પોતાના કાર્યક્ષેત્રને શુદ્ધ બનાવે, પોતાના અંતરમાં કામ–ક્રોધ–લોભ અને સ્વાર્થને લીધે ઉત્પન્ન થયેલી આસુરી ભાવનાઓનો નાશ કરવા પ્રયત્નવાન થાય. એટલે 'શ્રીકૃષ્ણ' વિષે પુષ્કળ પ્રમાણમાં આવી પડેલ લખાણમાંથી ઉપરોક્ત ઉદ્દેશને ઉપકારક થાય એવા જ સાહિત્યને અમે આમાં લીધું છે હિન્દના આધ્યાત્મિક ખજાના ઉપરથી સ્થૂલ ભાવરિયા વૃત્તિનું આવરણ દૂર થાય અને સમાજ તેમાંથી સ્વચ્છ પ્રાણવાયુ મેળવી શકે એવા જ એક-માત્ર સાહિત્યથી હિન્દની અને જગતની સાચી ઉન્નતિ થઈ શકે એમ છે

અંકના ઉક્ત ઉદ્દેશમાં સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજીના લેખથી સૌથી કિંમતી સહાય થઈ છે. તેમજ શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર તથા શ્રી પદ્મનાભ શાસ્ત્રીજી તરફથી આવેલા લેખો પણ ઉપકારક થયા છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે લેખક મહાશયો આવી રીતે પોતાની ઉત્તમ રચનાઓ દ્વારા અમને સહાયક થશે.

ગ્રાહકો અને જનતા પ્રત્યે

માસિકમાં આવતા લેખો કેવળ વાંચી લઈ છોડી દેવાથી કોઈ કલ્યાણ નથી. તેમાંની ભાવનાઓ ઉપર વિચાર કરી જે વસ્તુ સાચી અને વિશાળ જણાય તેને હૃદયમાં ધારણ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને તે માટે હૃદયની સંકુચિતતા અને દોષોને શોધી કાઢી દરેક પ્રસંગે તેમને દૂર કરવા ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ. આવા સાધનની અંદર 'વિશ્વમંગલ'નો સાથ લેવાથી ઘણી સરળતા થઈ પડશે. અને આપણે આપણી દુર્બળતાને દૂર કરવામાં સારી પ્રગતિ સાધી શકીશું ૐ.

ક્ષમા યાચના

આ અંક જન્માષ્ટમી પહેલાં કૃપાળુ ગ્રાહકોની સેવામાં પહોંચી જાય એવી ધારણાથી તૈયાર કર્યો હતો. પરન્તુ કાગળ અનેક પ્રયત્ને પણ ન મળવાની મુશ્કેલીઓને લીધે તેમજ પ્રુફો બંધ રહેવાથી મુંબઈથી કાગળો ટાઈમસર આવી ન પહોંચવાને લીધે ગ્રાહકોને મોડો પહોંચે છે તે માટે ખેદ થાય છે. આવા સંજોગોને લીધે અમારે જે એક ફોર્મ વધુ આપવાનો ઉત્સાહ હતો એ પણ અટકાવવો પડ્યો છે અમોએ જલદી વખતસર છપાય તે માટે બીજેથી પણ કાગળો મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં વધુ ભાવ આપતાં પણ જોઈતા પ્રમાણમાં કાગળ ન મળવાથી ઢીલ થઈ છે તે માટે ગ્રાહકો અમારી ક્ષમાભાવે નોંધ લેશે

વિનીત નિવેદક,

મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ, તંત્રી 'વિશ્વમંગલ'

નવનીત કેલેન્ડર

જેનાથી નિત્ય સત્સંગનો લાભ મળે છે. જે દરરોજના જીવનમાં આચરણમાં મૂકવા યોગ્ય જગતના મહાપુરુષોના સાહિત્યને હંમેશાં તમારી આગળ મૂકે છે; તેનો લાભ લેવા વિનતી છે. વધુ માટે પાછળની જાહેર ખબર જુઓ.

શ્રીકૃષ્ણનું જીવનચરિત્ર

લે. સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી

શ્રીકૃષ્ણના જીવનચરિત્રના સંબંધમાં બે રીતે વિચાર થઈ શકે છે —

૧. ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ.

૨ આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિએ.

શ્રીકૃષ્ણનું જીવનચરિત્ર એવું અદ્ભુત છે અને આશ્ચર્યકારક છે કે એક જ લેખકને તેનો વારંવાર વિચાર કરવાથી નવું નવું ઘણું સૂઝે છે અને જુદા જુદા લેખકને પણ તેમાંથી નવું નવું ઘણું જાણવાનું મળી આવે છે તેનું કારણ એ છે કે શ્રીકૃષ્ણ સગુણ તેમજ નિર્ગુણ બ્રહ્મરૂપ છે. વળી સગુણ સ્વરૂપ અનંત હોવાથી તે અનંત રીતે સમજી શકાય છે.

ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો શ્રીકૃષ્ણના અવતારનો બરાબર વખત મળી શકતો નથી મહાભારતના કાળમાં શ્રીકૃષ્ણ હતા એટલું જ માનીએ તો મહાભારતની પહેલાંના વેદના કાળમાં એટલે ઋગ્વેદમાં પણ શ્રીકૃષ્ણનું નામ જોવામાં આવે છે સામવેદીય છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં પણ દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણનું નામ આવે છે. વૃત્રાસુરના પ્રસંગમાં જ્યારે દેવોએ ભગવાનની સ્તુતિ કરેલ છે ત્યાં પણ કૃષ્ણનું નામ આવેલું છે વળી આપણા પુરાણોની રચના અને મહાભારત અને રામાયણ જેવા ગ્રંથો ઉપરથી એમ જણાય છે કે તેમાં ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિને બહુ મહત્ત્વ આપેલ નથી ઇતિહાસની તારીખો રાખવાની કોઈ પ્રાચીન લેખકે મહેનત કરેલી નથી અને લેખક તરીકે પણ કોઈએ પોતાનું નામ પ્રસિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા કરેલી નથી. જે કાંઈ આવું સાહિત્ય પ્રાચીનકાળનું મળી શકે છે તેમાં વાલ્મીકિનું રામાયણ અને યોગવાસિષ્ઠ અને બાકીના પુરાણો, મહાભારત, વેદ, બ્રહ્મસૂત્ર વગેરે શ્રી વ્યાસજીના નામે મૂકવામાં આવેલ છે

વળી મહાભારતનાં પાત્રોનો વિચાર કરીએ તો તેમાંના ઘણાખરા અયોનિજ હતા, એટલે માણસની પેઠે ઉત્પન્ન થયા નથી દ્રૌપદી વેદીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેનો ભાઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન કુંડમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે, પાંડવો પણ કુંતાજી અને દેવતાઓના સંબંધથી ઉત્પન્ન થયા છે. કર્ણની ઉત્પત્તિ પણ એવી છે. એવી રીતે બીજાં પાત્રોની ઉત્પત્તિ પણ વિચિત્ર પ્રકારે બનાવવામાં આવેલ છે રામાયણમાં પણ સીતાજીની ઉત્પત્તિ વિચિત્ર પ્રકારે (હળ ખેડતાં મળેલ એમ) બતાવેલ છે. તેથી આવા ગ્રંથોને તદ્દન ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ સમજવા પ્રયત્ન કરીએ તો કોઈ જાતનો મેળ ખાય તેવું નથી. શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ પણ સાધારણ માણસની પેઠે થયેલ નથી. પહેલાં શ્રીકૃષ્ણ વસુદેવના અંતઃકરણમાં પધાર્યા છે (ભાગવત ૧૦-૨-૧૬) અને પછી વસુદેવજીએ દેવકીના સામું જોયું એટલે દેવકીજીના મનમાં તેમનું તેજ પ્રવેશ પામ્યું (૧૦-૨-૧૮) આત્મજ્ઞાની અને અનુભવી પુરુષોનો અનુભવ પણ એવો છે કે હૃદયથી મન સુધી એક નાડી જાય છે તેને આત્મનાડી કહે છે. વળી બ્રહ્માએ અને દેવોએ તે તેજસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરેલ છે પછી બ્રહ્મા અને દેવો ત્યાંથી વિદાય થયા અને શ્રીકૃષ્ણે ચતુર્ભુજ સ્વરૂપે વસુદેવજીને અને દેવકીજીને દર્શન આપ્યાં. (૧૦-૩-૯) તે પછી દેવકીજીની પ્રાર્થના ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પ્રાકૃત બાળકરૂપ બની ગયા (૧૦-૩-૪૭) છતાં ગીતાના ૧૧મા અધ્યાયમાં અર્જુનને વિશ્વરૂપ જોયા પછી ભગવાનને ચતુર્ભુજ થઈ જવાની પ્રાર્થના કરેલ છે. આ પ્રસંગો એમ બતાવે છે કે આપણું પ્રાચીન સાહિત્ય તદ્દન ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ સમજી શકાય તેવું નથી.

હવે અધ્યાત્મભાવે જોઈએ તો એ સાહિત્ય બહુ સારી રીતે સમજી શકાય છે અને શ્રીકૃષ્ણ દરેકના આત્મારૂપે આજે પણ અનુભવમાં આવી શકે છે. વળી કોઈ ભક્તની ઇચ્છા તેમના સગુણ સ્વરૂપનાં દર્શન કરવાની થાય તો પણ જેમ નરસિંહ મહેતાને અને મીરાંબાઈને દર્શન આપ્યાં હતાં તેમ આજે પણ કોઈ ભક્તની તેવી ભાવના હોય તો શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થઈ શકે છે અને તેમની સાથે વાર્તાલાપ પણ થઈ શકે છે અક્ષરસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની અંદર એવી દિવ્ય શક્તિ નિત્ય રહેલ છે. પણ શ્રીકૃષ્ણના જીવનના બધા પ્રસંગો અધ્યાત્મભાવે સમજવામાં ઘણી બુદ્ધિની જરૂર છે અને ભગવાનની કૃપાની પણ જરૂર છે, કારણ કે ઘણા પ્રસંગોમાંથી વ્યાસજીની કલ્પનામાં પણ નહિ હોય તેવા અર્થ પણ નીકળી શકે છે અધ્યાત્મભાવે શ્રીમદ્‌ભાગવત સમજાવવું હોય તો જેમ બને તેમ મૂળ શ્લોકનો આધાર લઈને તે શ્લોક પ્રમાણરૂપે બતાવવામાં આવ્યો હોય તો વાંચનારાને વધારે શ્રદ્ધા બેસે.

શ્રીમદ્‌ભાગવત અધ્યાત્મભાવે સમજાવવા માટે પહેલો મારો પ્રયત્ન શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યે કરેલો છે. તે લખે છે કે—શ્રી વ્યાસજીની મુખ્ય ભાષા સમાધિભાષા છે. તેમણે સુબોધિની ટીકામાં દશમ સ્કંધનો ઘણો ભાગ અધ્યાત્મભાવે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે, પણ તે ટીકા સંસ્કૃતમાં હોવાથી અને તેમાં કેટલોક ભાગ બહુ અઘરો હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગના ઘણા વૈષ્ણવો તે ટીકા બરાબર સમજી શકતા નથી.

વળી શ્રીકૃષ્ણના મુખમાંથી જે વાણી નીકળેલ છે તેમાં ખાસ કરીને ગીતાનો ઉપદેશ જોઇએ તો જ્યાં જે તત્ત્વની વાત ચાલતી હોય ત્યાં તે તત્ત્વનાં ખૂબ જ વખાણ કરેલ છે, ભક્તિનો પ્રસંગ ચાલતો હોય ત્યારે ભક્તિનાં ખૂબ વખાણ કરેલ છે, જ્ઞાનનો પ્રસંગ ચાલતો હોય ત્યારે જ્ઞાનનાં ખૂબ વખાણ કરેલ છે, અને કર્મનો પ્રસંગ ચાલતો હોય ત્યારે કર્મનાં ખૂબ વખાણ કરેલ છે મહાભારતમાં પણ એવી રીતની ભાષા જોવામાં આવે છે અને આવી લેખનશૈલી જરૂરની પણ છે કે જેથી, જે કર્મનો અધિકારી હોય તે કર્મદ્વારા આગળ વધી શકે અને જ્ઞાનના જે અધિકારી હોય તે ભક્તિ અને જ્ઞાન દ્વારા આગળ વધી શકે.

આપણા પુરાણોની કથા અધ્યાત્મ ભાવે સમજાવવાનો બીજો પ્રયત્ન દક્ષિણમાં કે. નારાયણ સ્વામી આયરે કરેલો છે તેમનાં બે અંગ્રેજી પુસ્તક Permanent history of Bharat varsha વિદ્વાનોને વાંચવા જેવાં છે પણ તે હાલમાં વેચાતાં મળતાં નથી. મુંબઇની પીટીટ લાયબ્રેરીમાં છે

ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનું જીવન તેમનાં કર્મ, તેમનો પ્રેમ અને તેમનું જ્ઞાન આશ્ચર્ય પમાડે તેવાં છે. તેવો પરાક્રમ જેનામાં હોય તેવો બીજો પુરુષ હજુસુધી આ પૃથ્વી ઉપર થયેલ નથી. તેમણે નારદજીને પોતે બધા ઘરમાં છે એવી માયા બતાવી. અક્રૂરજીને જળમાં અને સ્થળમાં પણ પોતે છે એવી માયા બતાવી અને અર્જુનને એક જગાએ બેઠાં આખું વિશ્વ બતાવ્યું. ઇતિહાસના બીજા કોઈ પુરુષોએ આવાં કામ કરી બતાવ્યાં નથી

વિષ્ણુ ભગવાનના મુખ્ય દશ અવતાર એટલે મત્સ્ય, કચ્છપ, વરાહ વગેરેને ડારવીનની ઉત્ક્રાન્તિ (evolution)ની થીઅરી પ્રમાણે આપણે માનવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો માની શકાય છે. અમે પણ ૨૫ વર્ષ પહેલા એક પુસ્તકમાં એ પ્રમાણે જણાવેલ હતું, પણ પાછળથી જે સાપેક્ષવાદ (theory of Relativity)નું વિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે તે જોતાં ઉત્ક્રાંતિ વાદ ટકી શકતો નથી ઉત્ક્રાન્તિવાદમાં એક સમાન કાળની જરૂર છે. અને સમાન કાળની વાત હાલના સાયન્સમાંથી ઉડી ગઇ છે. સૃષ્ટિ–દૃષ્ટિવાદની સાથે ઉત્ક્રાન્તિવાદને સબંધ છે પણ દૃષ્ટિસૃષ્ટિવાદને સાપેક્ષ વાદ સાથે સંબધ છે. શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં પહેલો વાદ ગૌણપણે છે અને બીજો વાદ મુખ્યપણે છે પહેલો વાદ સાચો હોય તો પરીક્ષિત રાજાનો મોક્ષ ૭ દિવસમાં થાય નહિ.

જ્યારે જ્યારે ધર્મનો ક્ષય થાય અને પાપનો અભ્યુદય થાય ત્યારે સર્વેશ્વર ભગવાન અવતાર ધારણ કરે છે. એવું શાસ્ત્રમાં ઘણે ઠેકાણે આવે છે અને ગીતામાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે પણ કહેલું છે. એ વાક્યના બે અર્થ થઇ શકે છે સૃષ્ટિ–દૃષ્ટિવાદની રીતે ઐતિહાસિક અવતાર થઇ શકે છે અને દૃષ્ટિસૃષ્ટિવાદની રીતે અથવા અધ્યાત્મભાવે એવો પણ અર્થ થઇ શકે છે કે હાલમાં પણ રોજ જે જીવના હૃદયમાં ધર્મનો ક્ષય થાય અને પાપનો અભ્યુદય થાય ત્યારે જો તે જીવ ભગવાનના અનુગ્રહની માગણી ખરા હૃદયપૂર્વક કરે તો હાલ પણ તે ભક્તને ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર પોતાના હૃદયમાં થઇ શકે છે

જીવને કેવા કૃષ્ણ ગમે છે તે ઉપર પણ ઘણો આધાર છે જેઓને નિષ્કામ કર્મ ગમે છે તેમને ગીતાના કૃષ્ણ ગમે છે જેમને ભક્તિ ગમે છે તેમને રાસલીલાના કૃષ્ણ ગમે છે અને જેમને જ્ઞાન ગમે છે તેમને ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં ઉદ્ધવગીતા કહેનાર કૃષ્ણ ગમે છે. આપણાં શાસ્ત્રો એવાં છે કે દરેકમાં કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન જોવામાં આવે છે કે જેથી દરેક પ્રકારના અધિકારીને પોતાને ઠીક પડે તેવું, પોતાના અધિકાર પ્રમાણે આગળ વધવાનું કંઇક સાધન મળી શકે. ઇંગ્લાંડનો તત્ત્વવેત્તા કાર્લાઇલ અને અમેરિકન તત્ત્વવેત્તા એમરસન ગીતાને હમેશાં ખીસામાં રાખતા અને તેનો સતત અભ્યાસ કરતા. એકાદશ સ્કંધના ૨૦મા અધ્યાયમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવજીને કહે છે કે "જેમનામાં બહુ વૈરાગ્ય હોય તેમને માટે જ્ઞાનયોગ સારો છે. અરધો વૈરાગ્ય હોય તેમને માટે ભક્તિયોગ સારો છે અને વૈરાગ્ય ન હોય તેમને માટે કર્મયોગ સારો છે.

ભગવાનની માયા એવી વિચિત્ર છે કે બધાને માયામાંથી નીકળવાની ઇચ્છા થતી નથી. અને જેમની ઇચ્છા થાય છે તેમને પણ એક જ પ્રકારનુ સાધન ફાવતું નથી છતાં કોઈ સાધકમાં માયામાંથી છૂટવાની સાચી જિજ્ઞાસા હોય તો ગમે તે સાધનથી આગળ વધી શકે છે અને આગળ વધ્યા પછી વધારે આગળ જવા માટે રસ્તો બતાવનાર મળી રહે છે પણ તેની જિજ્ઞાસા સાચી જોઇએ અને ભગવાને શાસ્ત્રોમા કહેલ નિયમો પાળવાની તૈયારી રાખવી જોઈએ

શ્રીમદ્ભાગવતમાં જે પ્રકારની ભક્તિનુ વર્ણન આવે છે તેમાં જ્ઞાન અને વૈરાગ્યવાળી ભક્તિનુ સ્વરૂપ છે. તે વાત ભાગવતના મહાત્મ્યમાં જ સ્પષ્ટ કરેલ છે જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય વગરની ભક્તિ ૭ દિવસમાં મોક્ષ આપી શકે નહિ એ વાત સમજાવી સહેલી છે તેથી ભાગવતની કથાને પણ જ્ઞાનયજ્ઞ કહેવામા આવે છે. વળી તે પરમહંસની સંહિતા કહેવાય છે તે કથા પરીક્ષિત રાજાને સંભળાવનાર શુકદેવજી પણ પરમહંસ છે અને તેમાં કપિલ, જડભરત, અંબરીષ, પ્રહ્લાદ, દત્તાત્રેય અને ગોપીઓનો જે અધિકાર આપેલો છે તે પણ પરમહંસનો અધિકાર છે. શ્રી કૃષ્ણ તો પરમહંસના મુગટ જેવા છે. આ બાબત વધારે વિસ્તારથી સમજવાની જેમની ઇચ્છા હોય તેમણે સદેશ કાર્યાલય તરફથી પ્રગટ થયેલ અમારું પુસ્તક "શ્રીમદ્ ભાગવત માર્ગદર્શિકા" વાંચવુ અને ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ પુસ્તક "અધ્યાત્મ ભાગવત" વાંચવું

ભક્તો માટે શ્રીમદ્ભાગવતમાં મુખ્ય પ્રસંગ રાસલીલાનો છે. તેમાં આપેલ કેટલાક કુમારી શબ્દોના અર્થ કરવામાં કાશીના પંડિતો પણ થાકી ગયા હતા અને એમ કહેવાય છે કે બધાએ મળીને એકવાર એવો નિર્ણય કર્યો કે એક ચિઠ્ઠીમા લખવુ કે "આપની રાસલીલા બરાબર કોણ સમજે છે ?" અને તે ચિઠ્ઠી કાશીવિશ્વનાથના મંદિરમા મૂકવી. એવો નિર્ણય કરી એક રાત્રે તે ચિઠ્ઠી તે મંદિરમાં મૂકવામાં આવી અને સવારે તેમાં આ પ્રમાણે જવાબ લખેલો મળ્યો હતો "રાસલીલા હું જાણું છું, બીજા શુકદેવજી જાણે છે અને વ્યાસ થોડું ઘણું જાણે છે." આ હકીકત સાચી હોય કે નહિ પણ શ્રી કૃષ્ણના જીવનના ઘણા પ્રસંગો સમજવામાં વિદ્વાનો હારી જાય છે છતાં બને તેટલો પ્રયત્ન કરીને સમજીએ અને બીજા વાંચનારા પાસે મૂકીએ તો બીજાને પણ નવા અને સારા વિચાર તે બાબતમાં આવે છે

વળી શ્રીમદ્ભાગવતના લેખક શ્રી વ્યાસજીના લખાણ તરફ જોઇએ તો તે ઇતિહાસનો રસ રાખવા માટે અધ્યાત્મ દૃષ્ટિ પાછળથી આપે છે. દૃષ્ટાંત તરીકે તક્ષક નાગ એ સંસારનું સ્વરૂપ છે એમ છેલ્લા અધ્યાયમાં કહેલ છે (૧૨-૧૩-૨૧) વૃત્રાસુર એ પૂર્વજન્મનો ચિત્રકેતુ રાજા હતો એમ પાછળથી કહેલ છે. પુરંજન આખ્યાનનું ખરું રહસ્ય પાછળથી કહેલ છે. હંસ એ દ્વૈતનું સ્વરૂપ હતું અને બે ન હોય ત્યાં તે બે દેખતો હતો એ વાત પણ પાછળથી મલ્લયુદ્ધ વખતે કહેલ છે (૧૦-૪૨-૨૮) શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામજી એ યોગ અને સાંખ્યનાં તત્ત્વો હતાં એ વાત પાછળથી બલિરાજાની સ્તુતિમાં આપેલ છે. (૧૦-૮૫-૩૯) એટલે જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામજી દેવકીજીના પુત્રો લેવા માટે પાતાળમાં ગયા ત્યાં બલિરાજાની સ્તુતિમાં તે વાત આવે છે. વળી દેવકીજીના પહેલા ૭ પુત્રો કોણ હતા, તેનાં નામ પણ દશમ સ્કંધના ૮૫મા અધ્યાયમાં આપેલાં છે (૧૦-૮૫-૫૧) વળી બારમા સ્કંધમાં (૧૨-૧૩-૧૪) શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને કહે છે કે જેટલી જેટલી કથાઓ આખ્યાનરૂપે કહેલી તેમણે કહી તે સાચી માનવાની નથી. તેમાં માત્ર જીવ-બ્રહ્મની એકતાનો વિષય એટલે પરમાર્થનો વિષય જ યાદ રાખવા જેવો છે. આ પ્રમાણે વ્યાસજીની લેખનશૈલી જોતાં એમ જણાય છે કે તે ઇતિહાસનો ભાગ પહેલાં મૂકે છે અને પાછળથી અધ્યાત્મભાવ મૂકે છે. તેથી બન્ને દૃષ્ટિવાળા તેમાંથી આનંદ લઈ શકે છે.

માણસના જીવનની અંદર લાગણી અને બુદ્ધિ એ બે મુખ્ય સાધન છે લાગણીને ઐતિહાસિક તત્ત્વથી સંતોષ થાય છે અને બુદ્ધિને અધ્યાત્મ તત્ત્વથી સંતોષ થાય છે. છતાં લાગણી અને બુદ્ધિ બન્ને જેનામાં સારા હોય તેવા જ્ઞાની ભક્તની તો બલિહારી જ છે. સામાન્ય રીતે કોઇ માણસમાં બુદ્ધિ વધારે હોય છે અને કોઇમાં લાગણી વધારે હોય છે વળી લાગણીની શુદ્ધિ માટે વૈરાગ્યની જરૂર છે અને બુદ્ધિની શુદ્ધિ માટે જ્ઞાન અને અભ્યાસની જરૂર છે જો લાગણી વૈરાગ્યથી શુદ્ધ કરી ન હોય તો જીવને ખોટા રાગમાં ઘસડી જાય છે અને જ્ઞાન શુદ્ધ કર્યું ન હોય તો દુનીઆદારીના જ્ઞાનને ઇશ્વરનું જ્ઞાન માની બેસે છે. વિદ્યા અને

કળા બનેની જરૂર છે. સારી કળા ભોક્તામાં પ્રસુપ્ત ઉત્પન્ન કરે છે અને સારો ભોક્તા કળામાં પોતાના આત્માને જુએ છે. એવા દર્શનમાં વિદ્યા ખાસ ઉપયોગી છે. શ્રીકૃષ્ણના જીવનની બધી કળા આત્માની જાગૃતિ કરી આપે તેવી છે. રાસલીલાનું તાત્પર્ય પણ અદ્વૈત ભાવમાં પર્યવસાન પામે છે. સગુણ ભક્તિ ભેદનો અભેદ કરાવી આપે છે, અને જ્ઞાનમાર્ગ ભેદનો નિષેધ કરવાની રીત બતાવે છે. બંને રીતે અદ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. અદ્વૈતનો જરા પણ અનુભવ થયો હોય તેમને રાસલીલાની બાબતમાં સમજાય છે કે, ભગવાનના સંબંધમાં પરકીયાનો ભાવ બનતો નથી. ભગવાનથી જુદું કોઈ ન હોવાથી તે દૃષ્ટિમાં કોઈ પારકા જીવનો સ્પર્શ થયો એમ કહી શકાતું નથી. વળી પ્રેમની દૃષ્ટિએ પરકીયાનો અર્થ કરીએ તો પરકીયાનો સ્નેહ ઘરનાં બીજા કામ કરતાં પણ ભૂલાતો નથી, તેવી જ રીતે જે ભક્ત વ્યવહારનાં કામ કરતાં કરતાં ભગવાનને જરા વાર પણ ભૂલતો નથી તેનામાં પરકીયાના જેવો પ્રેમ છે એમ કહી શકાય.

ઉદ્ધવજી ગોપીઓને મળ્યા પછી તેમનો પ્રેમ જોઈને એવું બોલી ગયા છે કે "ક્યાં વનમાં રહેતી આ વ્યભિચારી ગોપીઓ અને ક્યાં કૃષ્ણમાં તેમનો અનન્ય ભાવ!" અહીં વ્યભિચાર શબ્દનો અર્થ એવો થઈ શકે છે કે ભગવાન સિવાય બીજું જોવું એ વ્યભિચારી વ્યવહાર છે, એટલે ભગવાનને ભૂલાવે તેવા સંસાર રૂપી વનમાં રહેલા વ્યવહારમાં પણ ગોપીઓ અનન્ય ભાવ કેળવી શકી હતી. એવા અર્થમાં એ વાણી સમજી શકાય તેવી છે.

ગોપીઓને રાસલીલા વખતે ભગવાનનો અનુભવ મળ્યો હતો પણ નિષ્ઠા થઈ નહોતી તેથી જ્યારે ભગવાન ગોકુળથી મથુરા જતા હતા ત્યારે ગોપીઓને તેમના વિરહનું દુઃખ થયું હતું. તે પછી ભગવાને કંસરૂપી આવરણ દૂર કર્યું અને સાંદિપનીને ત્યાં બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવ્યું અને પછી બુદ્ધિરૂપી ઉદ્ધવજીને ગોપીઓ પાસે મોકલીને બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપી કહ્યું કે "તમારો અને મારો સાચો વિયોગ બની શકતો નથી એટલે જે ચૈતન્યનો તમે રાસલીલા વખતે અનુભવ લીધો તે સર્વવ્યાપક છે એની નિષ્ઠા રાખો." એવી નિષ્ઠા માટે જ્ઞાન અને પ્રેમ બંને જોઈએ. ઉદ્ધવજીએ ગોપીઓને જ્ઞાન આપ્યું અને ગોપીઓએ ઉદ્ધવજીને પ્રેમનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. આવા પ્રેમમાં શરણભાવ જોઈએ, અનન્યતા જોઈએ, તન્મયતા જોઈએ અને દીનતા જોઈએ. એ બધું બરાબર ન હોય તો દીનતા અને શરણભાવ કેટલીક વાર વિષયો તરફ વળી જાય છે. તેથી હૃદયનો કાબુ ભામ વિષયો તરફ રાખવો જોઈએ કે જેથી હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ ભરાય તેથી દીનતાની દિશા જાણવી એ ભક્તો માટે ખાસ જરૂરનું છે. ભગવાન પણ જ્યારે સાંદિપનીને ત્યાં અભ્યાસ કરવા ગયા હતા ત્યારે સુદામાને સાથે રાખીને અભ્યાસ કરતા હતા એટલે અભ્યાસની સાથે ઇંદ્રિયોનું દમન પણ જોઈએ.

ગોપીઓની સાથે ભગવાનનો સંબંધ અથવા ૧૬૧૦૮ સ્ત્રીઓ સાથે ભગવાનનો સંબંધ કેવો હતો તે રુક્મિણીના વિવાહના પ્રસંગમાં (દશમ સ્કંધ અધ્યાય ૫૩–૫૪–૬૦માં) બહુ સ્પષ્ટ રીતે મળી શકે છે. ત્યાં પુરુષ-પ્રકૃતિની એકતાની જ વાત આવે છે. રુક્મિણી પોતાને ત્યાં પ્રકૃતિરૂપે જણાવે છે (૧૦–૬૦–૩૪) અને તેણે સંસારી વિવાહની નિંદા કરેલ છે. જો સંસારના જેવો તે વિવાહ હોત તો રુક્મિણી સંસારી પતિની નિંદા કરત નહિ. તે ઉપરથી ભગવાન શ્રી કૃષ્ણના બધા વિવાહ અને બધા સંબંધ એ જીવ અને બ્રહ્મના સંબંધ માટેના જુદા જુદા ઉપાય બતાવવાના નિમિત્તથી વર્ણવેલા છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. આપણાં શાસ્ત્રોમાં બધે ઠેકાણે મુખ્ય લક્ષ્ય આત્મસાક્ષાત્કારનું જ રાખેલ છે હાલની કેળવણીમાં એ લક્ષ્ય ભૂલાઈ ગયું છે એ શોકની વાત છે.

રાસલીલામાં અઘરામાં અઘરો પ્રસંગ અંગસંગનો છે. તે મહારાસના પ્રકરણમાં આવે છે. તેનો અર્થ કરવામાં ઘણા વિદ્વાનોને મુશ્કેલી પડે છે. કેટલાક હઠયોગી એવો અર્થ કરે છે કે ભગવાન ઊર્ધ્વરેતા હતા તેમણે ગોપીઓનું રજ પોતાના શરીરમાં ખેંચી લીધું હતું અને તેથી ગોપીઓ નિષ્કામ થઈ હતી. પણ એવો અર્થ કરવામાં ઘણું જોખમ છે અને સમાજને પણ સાચો માર્ગ મળતો નથી. અમને તે બાબતમાં શ્રી અરવિંદનો અર્થ વધારે ઠીક લાગે છે. તે અધ્યાત્મભાવે એમ સમજાવે છે કે પહેલાં વ્યતિરેકભાવે આત્માનો અનુભવ લેવા માટે જીવે પાંચ કોશથી અતીત નિર્વિકલ્પ દશામાં પહોંચવું જોઈએ. તે પછી અંદર રહેલ

ભગવત્ ચૈતન્યનું અવતરણ મન, પ્રાણ અને શરીરમાં થાય છે તે અવતરણની અસર જ્યારે શરીરના પરમાણુઓમાં આવે ત્યારે ભક્તના આત્મારૂપ કૃષ્ણનો ભક્તના શરીર સાથે અમસંગ થયો કહેવાય આવો અમસંગ સૌને બને તેવો છે એવા શરીરમાં પછી રોગ, વૃદ્ધાવસ્થા વગેરે આવતાં નથી અને ભક્ત પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે લાંબુ આયુષ્ય પણ કરી શકે છે એવું શ્રી અરવિંદનું માનવું છે. શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્‌માં પણ કહેલું છે કે એવા યોગીને રોગ, ઘડપણ કે મૃત્યુ આવતાં નથી.

સાધકને બીજો પ્રશ્ન એ નડે છે કે બ્રહ્મમાંથી અનેક જીવ થયા શી રીતે? વેદાન્તનો સીધો જવાબ એ છે કે અનેક થયા નથી પણ અનેક દેખાય છે શુકદેવજી પણ પરીક્ષિત રાજાને બીજા સ્કંધમાં (૨-૯-૨) કહે છે કે માયાથી અનેક જેવું દેખાય છે. વળી એ માયા પણ એવી ખુબી છે કે તેની તપાસ કરવા જાઓ એટલે તે અદૃશ્ય થઇ જાય. એ વાત ચતુઃશ્લોકી ભાગવતમાં પણ કહી છે હાલના સાયન્સવાળા પણ કહે છે કે એક જ ઇલેક્ટ્રોન અનેકરૂપે દેખાવ આપે છે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પણ એકાદશ સ્કંધમાં ઉદ્ધવજીને કહે છે કે જ્યાંસુધી માણસને નાનાત્વ એટલે ભેદ દેખાય છે ત્યાં સુધી તે સ્વપ્નમાં છે, તે જાગ્યો નથી. તેથી ભેદદૃષ્ટિ એ પુરુષાર્થ નથી, ઉલટું ભેદથી ભય થાય છે એમ શ્રુતિમાં કહેલ છે. જે માણસ પ્રાતિભાસિક સત્તા સમજી શકે છે તેને ભેદ કલ્પિત છે એવું સ્પષ્ટ સમજાય છે છતાં વ્યાવહારિક સત્તામાં રહેલ જીવને ભેદ રાખીને ભક્તિ કરવી હોય તો વ્યાવહારિક ભેદનો અભેદ કરવા માટે ભગવાનના અનુગ્રહની જરૂર પડશે. સગુણ સ્વરૂપ અનંત છે અને અનંત સ્વરૂપ સાથે એકતા કરવાનું કામ જીવના પુરુષાર્થથી બની શકશે નહિ તેથી ભગવાનના અનુગ્રહની જરૂર પડે છે. પણ હવેના સાપેક્ષવાદના સાયન્સવાળા અને ક્વાન્ટમ થીઅરીવાળા હિસાબથી વ્યાવહારિક જગતને પ્રાતિભાસિક બનાવી દે છે અને પ્રાતિભાસિક જગતનો પારમાર્થિક સત્તામાં અનુભવ લેવા માટે જીવની શુદ્ધ બુદ્ધિનું ખરું કામ એ છે કે જે ખોટું હોય તે તેવું સમજાવીને દૂર કરવું. એટલે જે આવરણ છે તે અધિષ્ઠાનરૂપ થઇ જાય છે અને બધું બ્રહ્મરૂપ છે એવો અનુભવ મળી શકે છે. સામાન્ય માણસનું જ્ઞાન એ સાચું પ્રમાણ નથી.

શ્રી કૃષ્ણની બાળલીલા વખતે જ્યારે તૃણાવર્ત દૈત્યને કંસ વ્રજમાં મોકલે છે ત્યારે તે તૃણ-આવર્તરૂપી આવરણથી વ્રજમાં (સંસારમાં) માયારૂપી ધૂળ ઊડે છે અને તેથી કોઇ પોતાને કે બીજાને ઓળખી શકતું નથી. પછી ભગવાનને લઇને તે દૈત્ય આકાશમાં ચડી ગયો છે ત્યાં ભગવાને પોતાનો ભાર વધાર્યો એટલે તૃણાવર્ત આકાશમાંથી નીચે પડીને મરી ગયો છે. વગભગ આવી બધી બાળલીલામાં ભગવાને પોતાનું શરીર વધાર્યું છે અથવા વજન વધારેલ છે અને તેથી અસુરોને માર્યા છે તે એમ બતાવે છે કે બ્રહ્મભાવથી માયાનો નાશ થઇ શકે છે

કેટલાક સાધકોને એવી શંકા થાય છે કે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં રાધાજીનું નામ કેમ આવતું નથી. ખરી રીતે રાધાજી એ ભગવાનની અભિન્ન શક્તિ છે. જે વસ્તુ જેનાથી અભિન્ન હોય તેનું જુદું નામ આપવાની જરૂર નથી. કાન્તિલાલના હાથપગના જુદા નામ પાડવા પડતા નથી. કાન્તિલાલ નામમાં એ બધાં સમાઇ જાય છે સ્ત્રીઓ પણ પતિનું નામ લેતી નથી અને પુરુષો પણ પોતાની સ્ત્રીનું નામ લેતા નથી, કારણ કે એ અભિન્ન સંબંધ છે. રાસલીલાનો હેતુ જ એ હતો કે જે જીવજગત ભગવાનથી અભિન્ન છે અને જેને સાધારણ અજ્ઞાની માણસો ભિન્ન માને છે તેનો અભિન્નરૂપે અનુભવ આપવો. જ્ઞાની ભક્તને તો તે બાબત શંકા રહેતી નથી. સાધારણ ભક્તો માટે તો ધીરે ધીરે ભક્તિ કરીને અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરીને આગળ વધવું પડે છે અંતઃકરણની અશુદ્ધિનું ખરું કારણ જાણવું હોય તો દેવકીજીના પહેલા ૭ દિકરા કોણ હતા અને તેમને કંસે કેવી રીતે માર્યા તે સમજવાની જરૂર છે એવી કથા બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્‌માં પહેલા અધ્યાયના ત્રીજા બ્રાહ્મણમાં પણ આવે છે એ બન્ને કથા ભેગી કરીને વાંચીએ તો તેમાંથી નીચે પ્રમાણે અર્થ નીકળે છે—

૧. દેવકીજીનો પહેલો પુત્ર સ્મર એટલે ભગવાનું સ્મરણ છે, તેને કંસરૂપી અવિદ્યાએ મારી નાખ્યો તેથી જીવને ભગવાનનું વિસ્મરણ થઇ ગયું.

૨. દેવકીજીનો બીજો પુત્ર ઉદ્‌ગીથ હતો, એટલે ભગવાનનું ભજન કરવું જોઇએ તેને કંસરૂપી અવિદ્યાએ મારી નાખ્યો તેથી જીવ સંસારનું ભજન કરવા લાગ્યો.

૩. ત્રીજા પુત્રનું નામ પરિષ્વંગ હતું એટલે ભગવાનના ચરણનો સ્પર્શ કરવો જોઈએ તેને કસે મારી નાખ્યો તેથી જીવ સ્ત્રીઓને સ્પર્શ કરવા લાગ્યો.

૪. ચોથા પુત્રનું નામ પતંગ છે. તે રૂપનું સ્વરૂપ છે. તેથી આંખોથી ભગવાનનાં દર્શન કરવાં જોઈએ. તેને અવિદ્યાએ મારી નાખ્યો તેથી જીવને વિષયો જોવાની ઇચ્છા થઈ.

૫. પાંચમો પુત્ર ક્ષુદ્રભૃત. તે જળનું અથવા રસનું સ્વરૂપ છે. તે મરી જવાથી જીવ ખોટા રસ લેવા લાગ્યો.

૬ ઘૃણી એ ગંધનું સ્વરૂપ છે. તે મરી જવાથી જીવને ખોટી સુગંધ લેવાનું મન થયું.

૧. હાલના કાળમાં સીનેમાવાળા ઘણે ભાગે કંસનું કામ કરે છે. તેઓ વિષયો બતાવી, ભગવાનનું વિસ્મરણ કરાવે છે અને સંસાર માદ આપી માણસોનાં મન બગાડે છે.

૨. સંસારી ગીત અને સંસારી વાતો સંભળાવી ઉદ્ધીયને મારી નાખે છે અને તેથી માણસોના કાન . ે છે.

૩. ખોટા સ્પર્શના દેખાવ બતાવી સ્પર્શ–ઇંદ્રિયને . છે.

૪ ખોટાં રૂપ બતાવી માણસોની આંખો ખરાબ કરે છે.

૫. જીભના રસ માટે નજીકમાં હોટલો રાખે છે અને સીનેમાના થીએટરની અંદર પણ સોડા, આઈસ-ક્રીમ વગેરે આપી દેવકીજીનો પાંચમો દીકરો મારી નાખે છે.

૬. નાકને સારી સુગંધથી લલચાવવા માટે સીનેમાની આસપાસ એક નાનો બગીચો અથવા સુગંધી ફૂલોનાં ઝુંડાં મૂકે છે. ટુંકામાં મન અને પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષય સીનેમાવાળા હાજર રાખે છે. તેથી સીનેમાની પાસે કંસનું પૂરું રાજ્ય જોવામાં આવે છે

વળી માબાપો પણ નાની ઉંમરનાં બાળકોને ખુશી કરવા એ બધા દેખાવ જોવા સાથે લઈ જાય છે અને પછી મોટી ઉંમરે દીકરા–દીકરીઓ માબાપનું કહેવું માનતાં નથી ત્યારે માબાપને તેના કારણની ખબર પડતી નથી. "હાલનાં કેટલાંક માબાપો છોકરાંઓને યુરોપ અને અમેરિકા ભણવા મોકલે છે ત્યાં પણ કેટલાક ખરાબ રસ્તે ચડી જાય છે અને પાછાં આવ્યા પછી માબાપને જવાબ આપતાં નથી. ભક્તિમાર્ગનો સિદ્ધાંત એવો છે કે જે ઇંદ્રિયો માણસોના કબજામાં રહેતી નથી તેમને ભગવાનના ભજનમાં, ભગવાનના દર્શનમાં અને સત્સંગમાં લગાડી હોય તો જ તે નિયમમાં રહી શકે તેવું છે પણ જેટલું જોર સીનેમાવાળા સમાજ ઉપર કરી શકે છે તેટલું જોર સત્સંગવાળા કરી શકતા નથી જે સમાજમાં ઘણાં માણસોનાં મન નબળાં હોય ત્યાં જાહેરખબરવાળા ફાવી જાય છે. માણસોને માટે પડવું સહેલું છે પણ ચડવું સહેલું નથી. તેથી પ્રેમમાં પડેલાને માટે એમ કહેવાય છે કે તે પ્રેમમાં પડ્યો.

પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અચ્યુત છે, એટલે પોતે પડેલા નથી અને બીજાને પડવા દેતા નથી. તે પ્રેમમાં ચડવાનો રસ્તો બતાવે છે. તૈત્તિરીય ઉપનિષદમાં કહેલું છે કે સંસારનું સુખ એ તો બ્રહ્માનંદની એક અલ્પ માત્રા છે અને અલ્પમાં દુઃખ છે ભૂમા એટલે પરિપૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપમાં સુખ છે. એવા ભૂમા ભગવાનને કેમ મળવું એ બાબત ધ્યાન કરવાનો વિધિ ભાગવતના દશમ સ્કંધ ૮૯મા અધ્યાયમાં બતાવેલ છે. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન ભૂમા ભગવાનને મળવા જાય છે. તે વખતે પહેલાં અંધારું દેખાય છે, પછી અજવાળું દેખાય છે, પછી જળની ઠંડક જેવો અનુભવ થાય છે, તે પછી બાકી રહેલ શેષરૂપી સચ્ચિદાનંદ અને તેની સાથે રહેલ ભૂમા ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર થાય છે જ્યારે ધ્યાનમાં 'અંધારું' દેખાય ત્યારે સુદર્શન ચક્રરૂપી સમ્યક્ દર્શન યાદ કરવાથી આગળની સમાધિ સગવડ પડતી થઈ જાય છે. એ રહસ્ય ત્યાં બતાવેલું છે.

શ્રીકૃષ્ણતત્ત્વ

લે. શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર, એમ એ. બી. ટી

શ્રીકૃષ્ણને હિંદુ લોકો પૂર્ણ પુરુષોત્તમ-પૂર્ણાવતાર માને છે. મુખ્ય દશેય અવતારોમાં-મત્સ્ય, વરાહ, કૂર્મ, નૃસિંહ, વામન, પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ અને કલ્કિ આ સઘળા અવતારોમાં આપણે સમુત્ક્રાન્તિવાદ-વિકાસવાદની ચડતી શ્રેણી જોઈ શકીએ છીએ. મત્સ્ય અને કૂર્મ જળચર અવતારવિભૂતિઓ હતી. વરાહ પશુઅવતાર વિભૂતિ હતી નૃસિંહ અર્ધપશુ અને અર્ધમાનવ કોટિની અવતારવિભૂતિ હતી વામન માનવતા તરફ પ્રગતિ કરતી પશુપ્રકૃતિનું પ્રથમ અવતાર સત્ત્વ હતું. પરશુરામ વામન કરતાં, માનવ દેહનું પ્રમાણ અને સ્થૂલ શક્તિઓ જોતાં મહાન અને વધારે વિકસિત અવતાર-વિભૂતિ ગણાય. મર્યાદાપુરુષોત્તમ રામ, કારુણ્યમૂર્તિ બુદ્ધ, પરાક્રમમૂર્તિ કલ્કિ એ પણ માનવ અવતારની કોટિની વિભૂતિઓ. પણ શ્રીકૃષ્ણની જીવનલીલામાં આપણને માનવજીવનના સર્વ પાસાં પૂર્ણ વિકસિત રૂપમાં જોવા મળે છે. તે માનવોત્તર સત્ય છે. તેમનો વિક્રમ-વૈભવ સર્વાંગીણ અને સર્વદેશીય છે. તેથી જ આપણે બીજા બધા અવતારોને અંશ-અવતારો ગણીએ છીએ, પણ શ્રીકૃષ્ણને પૂર્ણાવતાર, સોળેય કળાએ ખીલી રહેલો સોહામણો પૂર્ણ અવતાર માનીએ છીએ. તેમાં જ શ્રીકૃષ્ણની મહત્તા છે, અને તેમના અવતારકૃત્યની પીઠમાં રહેલા તત્ત્વની વિશુદ્ધતા છે આપણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં રહેલા આંતર તત્ત્વની વિચારણા કરીએ, ત્યાર પહેલાં તેમની અવતારલીલા ટૂંકમાં જોઈ જવાની જરૂર છે, કારણ કે દરેક મનુષ્ય પછી તે સામાન્ય હોય કે અસામાન્ય-પોતાના આંતર તત્ત્વને વફાદાર રહીને જ, પોતાના આદેશોને અનુસરીને જ પોતાની બાહ્ય જીવનલીલા વિસ્તારે છે.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના આશ્ચર્યકારી મહિમાવંતા જીવનકાર્યને-જીવનવૈભવને આપણે પાંચ પાસાંમાં વિચારી શકીએ તેમાંનું દરેક પાસું પહેલવાનું, પ્રાણવાન, સમર્થ, પાણીદાર અને મહિમાવંતું ઋદ્ધિ સિદ્ધિ ભરેલું છે. સૌથી પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર આપણું ધ્યાન ખેંચે છે જીવનના કલાધર તરીકે તે તો ભક્તકવયિત્રી મીરાંના 'સુંદર વર નટવર નાગર' છે. તેમનો કાલીય-નાગની ફેણ ઉપરનો વિજયી મદોન્મત્ત નાચ જેટલો આહ્લાદજનક છે, તેના કરતાં પણ હૃદયવલ્લભા ગોપી-જનોની રાસમંડળીમાં થતું તેમનું લલિત મધુર રાસનૃત્ય વધારે શૃંગારપૂર્ણ, પ્રેમ નીતરતું અને માર્દવયુક્ત છે. તે નિખિલરસામૃતસિંધુ છે. બંસીના બજવૈયા કૃષ્ણ જ્યારે પોતાની ભુવનમોહિની મોરલીમાંથી સ્વર્ગીય સૂરો છોડે છે ત્યારે ઋષિઓ, મુનિઓ, દેવો, ગન્ધર્વો, ગાયો, મનુષ્યો અને ગોપીઓ-ચરાચર જગત સ્તબ્ધ થઈ જાય છે, ઘડીભર ભાન ભૂલેલાં બની જાય છે, કોઈ અપૂર્વ રસરાશિમાં લીન બની જાય છે તેને માથે છે રંગબેરંગી મોરપિચ્છનો મુગટ, તેમણે વેશભૂષામાં આહીરી પ્રાવીણ્ય પ્રાપ્ત કરેલું છે 'પીળાં પીતાંબર અને જરકશી જામા તેમણે ધારણ' કર્યાં છે. તે ગાયોને ચરાવતાં ચરાવતાં કુદરતના એકાંતને, શાન્તિને, સૌન્દર્યને જાણે કે પી જાય છે, અને અંતરમાં અક્ષોભ્ય શાન્તિ અને ચિંતનપ્રેરી દિવ્યસ્ફુરણાના ઘૂંટડા ભરી લે છે. ખરેખર શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનું કલાજીવન અદ્‌ભુત, રોમાંચકારી, રંગબેરંગી અને તાજગી આપનારું છે

યદુકુળભૂષણ શ્રીકૃષ્ણના જીવનનું બીજું નોંધપાત્ર પાસું છે તેમની ક્ષાત્રોચિત વીરતા કંસ, ચાણૂર, મુષ્ટિક વગેરે રાક્ષસોને તે મલ્લવિદ્યાના જોરે હણે છે. પૂતનાના સ્તન્યનું પાન કરી લઈ, ઝેર ચૂસી લઈ, પચાવી લઈ, તેને માતાયોગ્ય ગણી વૈકુંઠલોકમાં વાસ અપાવે છે સુદર્શન ચક્રના ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ એક વીર સુભટ છે, વિશ્વના રક્ષણહાર છે, નિર્ભીક યોધરાજ છે માનવજીવનના વિષમમાં વિષમ અને કટોકટી ભરેલા પ્રસંગોમાં પણ તેમની નીડરતા હંમેશાં હાજર જ હોય છે

તેમના પૂર્ણ દિવ્ય જીવનનું ત્રીજું પાસું તેમની રાજનીતિનિપુણતા. મહાભારતના તે એક અપ્રતિમ અગ્રણી છે તે પાંડવોના કુશળ સલાહકાર અને અદ્વિતીય વિષ્ટિકાર છે તે સમયના ભારતના રાજ્યો તેમની શતરંજ બાજીનાં પ્યાદાં છે એવો એક પણ સમકાલીન રાજવી નહિ હોય, જે એક વખતે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની મુત્સદ્દી ભેદી ચાલની ગણતરી પ્રમાણે તે શતરંજ ઉપર નહિ ચાલ્યો હોય. ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં યુધિષ્ઠિર મહારાજના રાજસૂય યજ્ઞ વખતે શ્રેષ્ઠ પુરુષને પ્રથમ તિલક કરવાની વિધિ થાય છે, ત્યારે તે પસંદગી શ્રીકૃષ્ણ ઉપર જ પડે છે. જો કે તે વખતે પણ શિશુપાલ

જેવા કેટલાક અભિમાની દ્વેષી રાજાઓના વિરોધનો ગણગણાટ સંભળાય છે, પણ શ્રીકૃષ્ણે તેની સો ગાળો-સો અપમાનો સહન કરી લઈ, છેવટે સુદર્શન ચક્રથી તેનો શિરચ્છેદ કર્યો છે, અને સાચો ક્ષત્રિય જાહેર અપમાનને સહન કરી લે તે કરતાં મૃત્યુ સારું-એ સત્ય સાબીત કર્યું છે. દરેક મહાપુરુષના જીવન પરત્વે ગેર સમજણ થાય છે જ. અમેરિકાના ચિંતક એમર્સને કહ્યું છે તે પ્રમાણે-"To be great is to be misunderstood." અર્થાત, મહાન થવું એટલે જ પોતાને માટે ગેરસમજ ઉત્પન્ન થાય તેમ કરવું કારણ કે, મહાપુરુષના અંતરના આદર્શો-ધ્યેયો-હેતુઓ-સિદ્ધાંતો પ્રાકૃત જન સમજી શકે તેમ હોતું નથી, અને બહારથી તો મહાપુરુષોનું વર્તન પણ સામાન્ય મનુષ્યોના વર્તન જેવું જ હોય છે. પણ આખરે તો તેમના સત્ય સૂર્યપરથી ગેરસમજનું વાદળ હટી જાય છે, અને તેમની મહત્તા બીજી અધિક તેજથી પ્રકાશી રહે છે.

શ્રીકૃષ્ણના ભવ્ય જીવનનું ચોથું પાસું તે તેમનું વિરલ કોટિનું, સમર્થ સમન્વયકારી, પુરુષાર્થ પ્રેરતું, અમણી અધ્યાત્મજ્ઞાન. જીવાત્માનો તે પરમ સખા છે. અર્જુનને રણક્ષેત્રમાં જે ક્ષણિક મમતા અને ભીરુતાનું વાદળ આવી ગયું હતું, તે દૌર્બલ્ય અને વિષાદયોગમાંથી ભગવાન તેને ગીતાનું જ્ઞાનામૃત પાઈને વીર બનાવે છે, મડદાને બેઠું કરે તેમ-તેને પુરુષાર્થપ્રવણ બનાવે છે અને તે પણ ક્લેશછારહિત નિષ્કામ કર્મયોગના પાયા પર તેના અંતઃકરણને સ્થિરપણે સ્થાપીને ગીતાના ગાનાર ભગવાન કૃષ્ણચન્દ્ર જ્ઞાન, યોગ, ભક્તિ અને કર્મના સમન્વયકાર છે, અદ્ભુત જીવનસાધક અને ક્રિયાશૂર છે, અધ્યાત્મ દર્શનની જીવંત પ્રક્રિયાના પ્રબોધનાર છે, ક્રાન્તદર્શી કવિ છે, સર્વજ્ઞ વિભુ છે.

અને તેમની જીવનલીલાનું છેલ્લું પણ મહાન પાસું છે તેમની માનવતા. કાકા કાલેલકર કહે છે કે રામચન્દ્રે આર્યનીતિની સઘળી આજ્ઞાઓને જીવનમાં ઊતારી, પિતૃધર્મ, રાજધર્મ, પત્નીધર્મ, ક્ષાત્રધર્મ, માતૃધર્મ, ભ્રાતૃધર્મ, સખાધર્મ પાળી જીવનની સર્વોચ્ચ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાનું નિદર્શન પૂરું પાડ્યું; પણ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રે આર્યનીતિના સઘળા કાયદાઓને બાહ્ય રીતે-દેખીતી રીતે બાધા મૂક્યા, અને છતાં અંતર અધ્યાત્મ સ્થિતિમાં નિર્લેપ રહી, એવાં જીવનકાર્યો વિસ્તાર્યાં કે જેથી તે દરેક ક્ષેત્રમાં, સર્વાંગીણ સંસ્કૃતિ સાધી, પરમકોટિના પૂર્ણ યોગીશ્વર બની, પૂર્ણ પુરુષોત્તમપદને પામ્યા અને માટે જ તે આપણને રામ કે બુદ્ધ કરતાં વધારે માનવતાપૂર્ણ લાગે છે, અને આપણને ઉત્સાહ-મળે છે કે "નર જો કરણી કરે, તો નરનો નારાયણ થાય" "તેમની આંગળી છેદાઈ, અને પાંચાલીએ પોતાનું પટકૂળ ચીરી પાટો બાંધ્યો.-તે દિવસથી તેમણે તેને ધર્મભગિની કરી સ્થાપી પરિણામે તેનું પતિસૌભાગ્ય તેમણે અનેક વિષમ પ્રસંગોમાં પણ સંભાળ્યું.-અને દુર્યોધનની ભરસભામાં વસ્ત્રાહરણ જેવા નિર્લજ્જ પ્રસંગે તેમણે ચીરપૂરણ કરી દ્રૌપદીની લાજ રાખી. કુંતા માતાને ફોઈ તરીકે સ્વીકાર્યાં, તો ઠેઠ સુધી તેમને પૂજ્ય ગણ્યાં, તેમનું મન મનાવ્યું; પાંડવોને સહાય કરી. ઉત્તરા પર કૃપા કરી, અને અભિમન્યુને રણે જતો રોકી રાખી, ૭ મહિનાની રાત કરી, તેને પુત્રગર્ભનું દાન કરાવ્યું ભીમ અને દુર્યોધનના ગદાયુદ્ધ પ્રસંગે, દુર્યોધનની વજ્રકાયામાં માત્ર સાથળ જ એક ભેદ્ય અંગ છે એવું દેખાડતા ભીમની નજર ખેંચી પોતાની સાથળ ઠોકી. ભીમ અને જરાસંધના મહાયુદ્ધમાં ભીમ હતોત્સાહ થઈ ગયો, ત્યારે પાસેના વૃક્ષના પાંદડાંને લઈ, ચીરી નાખી, જરાસંધના દેહનાં બે અડધિયાં કરી વચ્ચે શિવલિંગની સ્થાપના કર્યા સિવાય તે મરવાનો નથી, તેવી સૂચક નિશાની કરી. અર્જુનની પ્રાણરક્ષા ખાતર પોતે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈ સૂર્યપુત્ર કર્ણનું કવચ ભીખી આવ્યા. યુદ્ધના આરંભકાળમાં યુધિષ્ઠિરને પ્રેરણા કરી અજેય અજિત ભીષ્મ પિતામહ પાસે 'વિજયી થા' તેવી આશિષ પ્રાપ્ત કરાવી અગાધ જ્ઞાનસંપત્તિના સહજ સંસ્કાર હોવા છતાં સાંદીપનિ મુનિને ઘેર રહી વિદ્યાભ્યાસ કર્યો, ગુરુપુત્રને યમલોકમાંથી પાછો લાવી ગુરુપત્નીને મ્હોંમાગી દક્ષિણા આપી સંતોષ કર્યો, ગુરુપત્નીની આજ્ઞાથી છાશની દોણી હાથ લગાવીને પણ વશમાં બેઠાં બેઠાં આપી સહાધ્યાયી સુદામા સાથે ગુરુના ઘર માટે મુસલધાર વરસાદમાં લાકડાં ચીરી, ભારા માથે લાવી, શિષ્યોચિત સેવાભાવ અને નમ્રતા દાખવ્યાં સુદામાના તાંદુલને અમૃત કરતાં પણ અધિક સ્વાદવાળા બતાવી, બળજબરીથી માગી લઈ, તેનો આહાર કરી, બદલામાં અપાર રિદ્ધિસિદ્ધિ આપી. વિદુરને ઘેર ભાજી ખાધી, કારણ કે તેની

પાછળ ભક્તિ અને પ્રેમની સંપત્તિ હતી. અરે અંતમાં, પોતાના જ યાદવકુળનો સુરાપાનથી નાશ થતો જોઈ રહ્યા, અને પારસપીપળા નીચે સૂઈ જઈ પોતાના પગના પદ્મમાં પારધિને બાણ મારવા દીધું અને વૈકુંઠલોકમાં ગયા.

કર્મનો કાયદો, જે માનવથી તોડી શકાતો નથી, તેને પોતે પણ પાળી બતાવ્યો. આવી છે પરમ યોગેશ્વર કર્તુ અકર્તુ અન્યથાકર્તું સમર્થ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની માનવતા અને તેમાં જ છે તેમની મહત્તા.

ઉપર આપણે ભગવાન કૃષ્ણચન્દ્રની જીવનલીલા ટૂંકમાં અવલોકી. હવે આપણે એવી જીવનલીલા વિસ્તારનાર અવતારી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની પીઠમાં રહેલા તત્ત્વનો વિચાર કરીએ તો તે વધારે સુગમ થશે. કૃષ્ણ એટલે આકર્ષનાર. પોતાના ભક્તોને, ગોપીઓને, અધિકારી જીવાત્માને સંસારપાશમાંથી મુક્ત કરવા ભગવાન પોતાના તરફ આકર્ષે છે. એટલે તો એક પ્રાચીન કાવ્યમાં ભગવાનને 'પારાવારનો માછીડો' કહ્યો છે ભક્ત કવિ પૂજાલાલે પણ પારિજાતમાં તેવી જ મતલબનું એક કાવ્ય રચ્યું છે આ સંસારસમુદ્રમાં પ્રેમની જાળ લઈને પોતાના ભક્તોને-ભવ્ય જીવાત્માઓને તે પોતાના મુક્તિધામ તરફ ખેંચી રહ્યો છે, જેથી તેમને સંસારના ત્રિવિધ તાપ, શોક, દુઃખ, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ સહન ન કરવાં પડે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં જે ચતુર્વ્યૂહ છે વાસુદેવ, સંકર્ષણ, અનિરુદ્ધ અને પ્રદ્યુમ્ન—તેમાં પણ સંકર્ષણવ્યૂહમાં આ ભક્તજનોના આકર્ષણની ક્રિયા જ અભિપ્રેત છે. વળી શ્રી કૃષ્ણનું ચૈતન્ય તત્ત્વ એટલે નિર્મુક્ત પ્રભુચેતના ઉપર આપણે જોઈ ગયા તેમ તેમણે સર્વક્ષેત્રીય ગંજાવર પ્રવૃત્તિ કરી છે, છતાં તેમની આંતર ચેતનાની સમતામાં જરા પણ ભંગનો સ્પર્શ થતો નથી કારણ કે તે નિર્લિપ્ત હતા, સાક્ષી માત્ર હતા, કૂટસ્થ હતા. તેમને કંઈ મેળવવાનું બાકી હતું નહિ, કોઈ કર્તવ્ય કર્મ અવશિષ્ટ ન હતું છતાં પણ લોકસંગ્રહ માટે જ તે અવિરત કાર્યધારા ચાલુ રાખે છે અને છતાં તે ચૈતન્યતત્ત્વની પીઠિકા જ એવી છે કે તેથી તેમાં જરા પણ ખલેલ ના પડે. न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा। એમનો ઈશ્વરી યોગ એવો છે કે તેમને કર્મ લેપ કરી શકે જ નહિ. કારણ કે તે भूतभृन्न च भूतस्थः છે, પ્રાણીમાત્રને ધારણ કરતા હોવા છતાં તે કૂટસ્થ ચૈતન્યરૂપ હોવાથી પ્રાણીઓમાં રહેલા નથી. પણ પ્રાણીમાત્ર તેમની અંદર રહેલાં છે. ઉપર આપણે તેમનું આકર્ષણસ્વરૂપ, પ્રેમસ્વરૂપ જોયું; અહીં આપણને તેમના તત્ત્વનું જ્ઞાનસ્વરૂપ જોવા મળે છે, અને તેમની બાલ જીવનલીલામાં તેમનું કર્મસ્વરૂપ તથા યોગસ્વરૂપ જોવા મળે છે જે બોધ તેમણે ઉપનિષદોના દોહનરૂપ ભગવતી ભગવદ્‌ગીતામાં આપ્યો છે તે જ સમન્વય-જ્ઞાન, કર્મ, યોગ અને ભક્તિ (પ્રેમ)નો—તેમના ચૈતન્યની પીઠમાં—તત્ત્વમાં આપણને દેખાય છે.

શ્રી કૃષ્ણ વિશ્વંભર છે, ગોપ્તા, શાશ્વત ધર્મગોપ્તા છે, પાલક છે, દુનિયાના રક્ષણહાર છે. એટલે તેમનો ક્રિયાકલાપ બહુ ક્લિષ્ટ, જટિલ, સંકુલ, અટપટો, વિવિધતાવાળો, વિરોધાભાસથી ભરેલો લાગે છે, અને તેમાં તેમની પીઠમાં રહેલા ચૈતન્ય તત્ત્વનો જ્ઞાન, કર્મ, ભક્તિ અને યોગ—એ ચારેય સ્વરૂપોનો કુશળ કારીગરીથી વિનિયોગ કરવો પડે છે. માટે જ ભગવાન કહે છે કે योगः कर्मसु कौशलम्। યોગ એટલે આધ્યાત્મિક નિષ્ઠાનો લોપ થવા દીધા સિવાય, સર્વે સાધનોથી, કારણોથી, દિવ્ય ગણતરી પૂર્વક, અચૂક સફળતા પ્રાપ્ત કરે તેવું, જ્ઞાનયુક્ત, પ્રેમયુક્ત, યોગવૈભવયુક્ત કર્મકૌશલ. અને તેવા પ્રકારનું કર્મકૌશલ—ચારેય સ્વરૂપોનો વિનિયોગ બધા અવતારો કરતાં શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રના જીવનમાં વધારે દેખાય છે માટે જ તે પરિપૂર્ણ બ્રહ્મ છે, પૂર્ણાવતારી તત્ત્વ છે, દેહધારી પરમાત્મા જ છે. અને તેથી જ તેમની પીઠમાં રહેલું તત્ત્વ પણ જ્ઞાનથી આલોકિત, પ્રેમથી આપ્લાવિત અને પુલકિત, કર્મથી સર્જનોન્મુખ, યોગથી પરિનિષ્પન્ન, સંપૂર્ણ, નિર્મુક્ત, વિભુ, અખંડાનંદ, યોગીઓની ધ્યેયમૂર્તિ, ગોપીઓનો પુંજીભૂત પ્રેમ, કોઈ અવર્ણનીય છવિછટાવાળું, તેજસ્વરૂપ, પરબ્રહ્મતત્ત્વ, પૂર્ણ પરમાત્મસ્વરૂપ છે

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ

લે. શ્રી. પદ્મનાભ શાસ્ત્રી

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની લીલા અપાર છે. તેમના ચરિત્રથી જ તે ભગવાન કહેવાય છે. ષડૈશ્વર્યસંપન્ન વ્યક્તિ જ ભગવાન શબ્દને યોગ્ય ગણાય છે. શ્રીમદ્-ભાગવતકારે ઈશ્વરના અવતારનું વર્ણન કરતાં એતેચાંશકલાઃ પ્રોક્તાઃ । કૃષ્ણસ્તુ ભગવાન્સ્વયમ્ ॥ એવી રીતે કહી વિષ્ણુ ભગવાનના બીજા અવતારોને અંશાવતાર ગણાવ્યા છે અને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને પૂર્ણાવતાર ભગવત્સ્વરૂપ કહ્યા છે. ક્ષીરસાગરમાં પોઢેલા વિષ્ણુ ભગવાન શેષનાગ ઉપર સૂતા છે અને સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજી ભગવાનની સેવા કરી રહ્યાં છે એવો ધ્વનિ શ્રીકૃષ્ણ સાથે શ્રી લગાડી શ્રીકૃષ્ણ બોલવાથી નીકળે છે.

વિષ્ણુ ભગવાનના જ અનેક અવતારો થયા છે અને બીજા દેવો બ્રહ્મા તથા શંકરના અવતાર પ્રસિદ્ધ નથી તેનું કારણ પણ એવું જણાય છે કે બાળક જન્મે કે તુરત એની સારવાર વગેરે માબાપને સોંપાય છે અર્થાત્ જન્મથી મરણકાળપર્યંતમાં જ બધું કરવાનું હોય છે જન્મ થયા પછી જ માણસને વ્યવહાર વળગે છે અને એ વ્યવહાર સાંગોપાંગ પાર ઉતારી સંસારની ઉપાધિથી નિવૃત્ત થઈ પરલોકમાં જાય છે ત્યારે એ વ્યવહાર ભર્તા-સ્ત્રી, પુત્ર, ધર્મ, સંબંધી, પશુ વગેરે આદિ પડ્યું રહે છે. ભગવાન મનુએ જણાવ્યું છે તેમ मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं क्षितौ । विमुखा बान्धवा यान्ति । અર્થાત્ મુએલા શરીરને લાકડાં કે ધૂળનાં ઢેફાંની પેઠે આ પૃથ્વી ઉપર પડતું મૂકી–એટલે દફનાવી કે બાળી ખાખ કરીને–સગાંવહાલાં પાછાં ફરે છે અર્થાત્ મુઆ પછી શરીર સાથે કાંઈ લેવા-દેવા રહેતી નથી માટે વિપત્તિકાળમાં જે દેવ રક્ષા કરી જીવનને ઉપયોગી અને ઉન્નત બનાવી જીવને જીવન્મુક્ત બનાવે છે એ દેવ જન્મદાતા કે અવસાન કાળે સંભાળનાર દેવ કરતાં મોટો ગણાવા યોગ્ય છે.

પૃથ્વી જ્યારે જ્યારે મુંઝાવા માંડે ત્યારે ગાયનું રૂપ ધારણ કરી દેવતાઓની સહાય માગે છે. અને એ સહાય અપાવવા દેવતાઓ સમર્થ નહિ હોવાથી બ્રહ્માદિ દેવો વિષ્ણુલોકમાં જઈ ત્યાં ભગવાનને સ્તુતિ કરે છે અને ભગવાન સઘળું સાંભળી તેમને શાંત કરી અવતાર લેવાનું વચન આપે છે. આવી હકીકત આપણે પુરાણોમાં અવતારપ્રસંગે વાંચીએ છીએ.

વળી બાદરાયણ વ્યાસજીએ વેદ, પુરાણ વગેરે અનેક અનેક શાસ્ત્રો રચ્યાં તેથી એ પુરાણ પુરુષને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ સાથે સરખાવવામાં આવે છે કે–

अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुरपरो हरिः
अमाललोचनः शंभुर्भगवान्बादरायणः ॥

અર્થાત્ ચાર મોઢાં વિનાના બ્રહ્મા, બે હાથવાળા વિષ્ણુ, કપાળમાં ત્રીજું લોચન નહિ હોવા છતાં જે શંભુ જેવા છે તે ભગવાન બાદરાયણ વ્યાસજીનું સ્વરૂપ છે.

આવા અસાધારણ શક્તિસંપન્ન વ્યાસજીને પણ જ્યારે મનમાં અશાંતિ રહેવા લાગી અને નારદજીનાં વચનથી વિષ્ણુ ભગવાનના ગુણ ગાવા માટે શ્રીમદ્-ભાગવત રચ્યું ત્યારે જ ચિત્તમાં શાંતિ પ્રગટ થઈ.

બાણ કવિએ વ્યાપક ચેતનનાં ગુણગાન કરતાં ત્રણે દેવો ત્રિગુણાત્મક સ્વરૂપ છે એમ જણાવતાં કહ્યું છે કે,

रजोजुषे जन्मनि सत्त्ववृत्तये
स्थितौ प्रजानां प्रलये तमःस्पृशे ।
अजाय सर्ग–स्थिति–नाशहेतवे
त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः ॥

જગતની ઉત્પત્તિકાળે જે રજોગુણને સેવે છે, સ્થિતિકાળે જે સત્ત્વગુણને ધારણ કરી રહેલ છે અને પ્રલયકાળે જે તમોગુણનો આશ્રય કરી રહે છે તે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયના કારણરૂપ અજન્મા ત્રિગુણાત્મા જે ત્રણે ગુણોમાં વ્યાપીને રહ્યા છે એવા ભગવાનને નમસ્કાર. આમ બ્રહ્માજી અને શંકર કરતાં જગતની સ્થિતિનો બોજો વિષ્ણુ ભગવાન ઉપર વારેવારે આવ્યા કરે છે, અને એવી વિષમ સ્થિતિ જે માત્ર એક લીલા જ છે તેમાં વિષ્ણુ ભગવાન અનેક અવતાર ધારણ કરે છે.

આગળ કહી ગયા તેમ બીજા અવતારો અંશરૂપ હતા જ્યારે શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર પૂર્ણાવતાર હતો.

આવી રીતે પૂર્ણાવતાર ધારણ કરવાનું કારણ

પણ હોવું જ જોઇએ એ કારણ તપાસતાં જણાય છે કે બીજા અવતારો વખતે જગત્ બહુ બગડી ગયું ન હતું. સત્યયુગમાં મનુષ્યો નીતિરીતિથી ચાલનારા અને ધર્મપરાયણ હોવાના કારણે બહુ પોતપોતાના વ્યવહાર સાચવી લેતા પરન્તુ કાળ જતાં વિચારમાં પલટો આવવા લાગ્યો અને વ્યવહાર શિથિલ થવા માંડયો. એટલે વ્યવહારને માટે સ્મૃતિકારોએ ધારાધોરણ ઘડવા માંડયાં. ગુણ અને કર્મ પ્રમાણે જગન્નિયંતાએ જગતને ચાર વિભાગમાં વહેંચી દીધું હતું. જે ચાર વિભાગ વર્ણભેદે જુદા જુદા ગુણ અને કર્મથી અત્યારે પણ સંકળાએલ છે. જડ–ચેતન વિભાગો પણ ગુણ અને કર્મના કારણે ચાર વિભાગમાં વહેંચાય ગયેલા જોઇ શકાય છે. એ ગુણ અને કર્મના વિભાગના કારણે જ વસ્તુમાત્રમાં ફેરફાર જોવામાં આવે છે. અસ્તુ.

અવતારલીલાના પ્રસંગો મુદ્દેથી વિના આવતા નથી. સ્મૃતિકારોએ વર્ણ અને આશ્રમની વ્યવસ્થા પ્રભુના આદેશને વશ વર્તી ઠીક વ્યવસ્થિત બનાવી જગતમાં શાંતિ સ્થાપવા યત્ન કર્યો પરન્તુ વિલક્ષણ બુદ્ધિતત્ત્વ જે સવળા–અવળા નિશ્ચયો બાંધવામાં કાબેલ છે તેણે વ્યવસ્થામાં ગોટાળો કરી મૂક્યો. આચાર-વિચારની હદ ટુંકાવી કે વધારીને અથવા આડીઅવળી મનસ્વી સત્તે ચલાવીને નેસર્ગિક વહીવટ બદલાવી નાખ્યો પરિણામે યુગભાવનાનાં પ્રમાણો નક્કી કરવામાં આવ્યાં ભારત વર્ષમાં આદર્શ રાજા પૃથુ થયો, જેના નામ ઉપરથી ભૂમિએ પૃથ્વી નામ ધારણ કર્યું. તેણે કલિયુગની નિમકહલાલી જોઇ તેને મારી નહિં નાખતાં જીવતા દીધો અને એ કલિયુગને અનીતિ અને અનાચારનાં ધામમાં રહેવા માટે જગ્યા આપી. વિષ્ણુપુરાણમાં તથા શ્રીમદ્‌ભાગવતના માહાત્મ્યમાં એટલે પદ્મપુરાણમાં કલિને અધર્મનો મિત્ર કહ્યો છે. તેનો જે પ્રભાવ દર્શાવવામાં આવ્યો છે તે આજ ઘેરઘેર અને દેશેદેશમાં પ્રત્યક્ષ જોવા મળે છે એવું જે વિધાન શ્રી રાધાકૃષ્ણ સર્વપલ્લીએ કલિ નામક પોતાના વ્યાખ્યાનમાં કહ્યું છે તે વાસ્તવિક છે

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ માટે વેદાન્તના પ્રખર અભ્યાસી મધુસૂદન સરસ્વતી પણ કહે છે કે —

कृष्णात्परं किमपि तत्त्वमहं न जाने ।

અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા કરતાં બીજું કોઇ પરમ તત્ત્વ હું સ્વીકારતો નથી. અર્થાત્ कृष्णस्तु भगवान्स्वयम् ॥ એવું ભાગવતકારનું વચન દરેક રીતે યથાર્થ જ છે

વિષ્ણુ ભગવાનના અનેક અવતારોમાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનો અવતાર જ પૂર્ણ પુરુષોત્તમરૂપ છે તેનો ખ્યાલ તેમણે ગોકુળ, મથુરા તથા દ્વારકામાં રહી કરેલા પરાક્રમોથી તથા શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતામાં અર્જુનને આપેલા ઉપદેશ ઉપરથી અને એકાદશ સ્કંધ ભાગવતમાં ઉદ્ધવજીને આપેલા ઉપદેશ ઉપરથી તુરત આવી શકે છે.

ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ।

અર્થાત્ 'હેતુગર્ભ' અને નિશ્ચયાત્મક બ્રહ્મસૂત્રોના ઉપદેશ જેવો જ ભગવદ્‌ગીતાનો ઉપદેશ પણ યથેષ્ટ અને આદરણીય છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને ગીતાકારે યોગેશ્વર અને જગદ્‌ગુરુ કહ્યા છે તે વાસ્તવિક અને યોગ્ય જ જણાય છે. કારણ કે યોગેશ્વર તરીકે બાલકૃષ્ણે પોતાની બાલ્યાવસ્થાથી ગોકુલવાસીઓને પરિચય કરાવવા માંડયો હતો. શિશુપાલને એ બાળલીલાનું રહસ્ય આધુનિક તુચ્છ વિચારનાં અલ્પજ્ઞ મનુષ્યોની માફક સમજાતું નહિ હોવાથી એ બાળલીલાની ભર્ત્સના તેણે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરના રાજસૂય યજ્ઞમાં જાહેર કરી હતી. કંસની બાજી ઉંધી વળી હતી તેથી તેના મનમાં આ બાળલીલાએ ભય ઉપજાવ્યો હતો. દયાળુ પરમાત્માએ એ શિશુપાલની સો (૧૦૦) અવહેલનાઓ સાંખી પોતાની ફોઇ શિશુપાલની માતાને આપેલું વચન પાળ્યું હતું. કંસના અત્યાચાર બેસુમાર હતા, છતાં પણ જ્યારે કંસવધ કરવા પ્રભુ મથુરામાં પધાર્યા ત્યારે ત્યાં આવી મળેલાં સર્વને તેમની ભાવના પ્રમાણે દર્શન આપી ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् । એ કોલ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પાળ્યો હતો. અને તેથી મલ્લોને વીજળીના પડવા જેવો મારો પડયો હતો. સામાન્ય મનુષ્યોને તે નટવર રૂપે દેખાયા હતા. સ્ત્રીઓને મન તે વલ્લભાધીશ હતા પરન્તુ કંસને તો તે કાળ સ્વરૂપે જ દેખાયા. છતાં પણ ગોપીજનવલ્લભ તો કાયમ રહ્યા.

ગોપીઓને કાત્યાયનીવ્રતની દીક્ષા આપી જળાશયમાં નગ્ન સ્નાન નહિ કરવાનો બોધ આપવા તેમનાં વસ્ત્રો ઉપાડી આપણું હઈ લેઇને નિરાવરણ પ્રકૃતિરૂપ બનાવી જગતને પ્રકૃતિ–પુરુષની લીલા સમજાવી. ઇશ્વર

ભગવાનની છેડતી કરવા જતાં બળીને ભસ્મ થઇ ગયેલા અનંગ નામધારી કામદેવને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ શરદપૂર્ણિમાના ઉજ્જવળ દિવસે રાસલીલા જેવા કામોદ્દીપક પ્રસંગે પોતાનું બળ અજમાવવા આમંત્રણ આપ્યું. કુસુમબાણથી કામ લેવામાં કુશળ કામદેવે પોતાનું બળ અજમાવવા બહુ ધમપછાડા કર્યા, પરંન્તુ મન્મથમન્મથ અર્થાત્ મન્મથરૂપી કામદેવને પણ વલોવી નાખે તેવા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું રૂંવાડું પણ ફરક્યું નહિ. અનંગ કામદેવ લજવાઇને નીચું જોઇ રહ્યો અને પરાભવ સ્વીકારી પ્રદ્યુમ્નરૂપે અવતરી પુત્રપદ સ્વીકાર્યું. દુર્ગાસપ્તશતીમાં જણાવેલું છે કે

ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती हि सा ।
बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयच्छति ॥

અર્થાત્ એ ભગવતી દેવી મહામાયા મોટા મોટા જ્ઞાનીઓનાં ચિત્તને પણ પરવશ બનાવી ચક્કર ખવરાવી દે છે. એ મહામાયા જે પ્રભુની પરમ શક્તિ છે તેને કોણ જીતી શકે ? યોગીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જેની પરમ શક્તિ મહામાયા ચિતિશક્તિ સ્વરૂપિણી છે તેમને માટે શું અશક્ય હોઇ શકે ?

સૃષ્ટિકર્તા બ્રહ્માજીએ પરમાત્માની એ મહાશક્તિનું માપ કાઢવા વિચાર કરી ધણુ સહિત ગોવાળીઆઓને અલોપ કરી દીધા ત્યારે યોગેશ્વર જગદ્દગુરુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પોતે ધણુ અને ગોવાળીઆ વગેરેનું સ્વરૂપ ધારણ કરી પોતાની યોગશક્તિથી એક વરસ સુધી બધો વ્યવહાર સાંગોપાંગ ચલાવ્યા કર્યો ત્યારે બ્રહ્માજી પણ પોતાની કરામતમાં નિષ્ફળ જવાથી શરણે આવ્યા. મોહિનીસ્વરૂપ ધારણ કર્યું વગેરે એવા યોગેશ્વરની અદ્દભુત શક્તિ અને કળાનો વિચાર કરવાથી પણ મનુષ્ય ભવસાગર તરી જાય તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી. માટે આપણે આ શુભ પ્રસંગે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં કહીશું કે—

सत्यं ज्ञानमनंतमाद्यममलं वेदान्तवेद्यं परम्
मायातीतमभेद्यमान्तरमजं सर्वज्ञमीड्यं सुखम्
आराध्यं विधिशंकरादिभिरपागारापहं केशवम्
वंदे भक्तजनप्रियं सुरगुरुं कृष्णं श्रिया संयुतम् ॥

ચાહે અમરપદ તો

(શિખરિણી)

અજાણ્યો પંથી હું મહીપટપરે આથડી અને
ગયો થાકી આજો, શિથિલ પગ હાવાં બસ કહે
"જલા હતાં ક્યાં તું અમરપદ ચાહે આગળ જવા ?
નથી જાવું માપે બસ કર હવે આગળ જવું.
નથી વે'તો દીસે પરિમલભર્યો શ્વાસ તુજને,
વિશુદ્ધિ ત્યાં ના તો ચરણથકી યાત્રા બહુ કર્યે
થશે શ્રેયસ તારું ? નવ પડી જતો સૂર્ય વમળે.
નહીં પસ્તાશે તું ગમન ફેરીને દૂર ઉલટો.
ભગાવી હૈયાની મલિન સઘળી આથ, દૂર, ત્યાં
જગાવી દેજે કો અનુપમ રસે અંતરમહીં,
મજાની આશાઓ જગતપર કલ્યાણ કરવા,
ભલા ચાહે જો તું અમરપદ લેવા જીગરથી."

—શ્રી 'રમણ' નાવલીકર.

અધ્યાત્મ ભાગવત

લે. સ્વામીશ્રી માધવતીર્થજી

[અંક પૃષ્ઠ ૪૫૮ થી ચાલુ]

ભગવાનમાં વિષમભાવ નથી, તો જગતમાં વિષમભાવ શી રીતે આવ્યો ?

શ્રીમદ્‌ભાગવતની સપ્તાહ જ્યારે શરૂ થાય છે ત્યારે બીજે દિવસે સાંજે જડભરતની કથા આવે છે. જડભરતમાં પરમહંસદશા હતી પણ તે માણસના સંગથી બીતા હતા અને એકલા ફરતા હતા. માણસની વચ્ચે રહીને માણસના જેવું થવું સહેલું છે, એકાંતમાં રહીને પરમહંસ થવું પણ સહેલું છે, પણ માણસોની વચ્ચે રહીને પરમહંસ થવું મુશ્કેલ છે તેથી કેટલાક માણસોને સંસાર છોડવાનો વિચાર આવે છે. સંસારમાં દ્વૈતની ભાવના વારંવાર આવ્યા કરે છે એવા વિકટ સંજોગોમાં પણ ભક્તિ કરવી હોય તો કરી શકાય તેટલા માટે સાતમા સ્કંધમાં પ્રહ્‌લાદની ભક્તિ બતાવેલ છે અને નવમા સ્કંધમાં રાજા અંબરિષની કથા આવશે. હાલના કાળમાં પણ ભગવાને શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસનો દૃષ્ટાંત આપણી પાસે મૂકેલ છે. તે સંસારમાં હતા, તેમને સ્ત્રી પણ હતી છતાં તેમની અંદર સંસાર ન હતો. ભક્ત તુકારામને કજીઆખોર સ્ત્રી હતી અને બે બાળકો પણ હતાં છતાં એવા સંજોગોમાં તેઓ સારી ભક્તિ કરી શક્યા હતા. જ્યારે સંસારમાં રહીને ભક્તિ કરવી હોય ત્યારે પ્રહ્‌લાદની માફક ભગવાનનું સતત સ્મરણ જોઈએ અને બીજી માયાનું વિસ્મરણ જોઈએ. વળી પ્રહ્‌લાદને ચારે બાજુ રાક્ષસોની વચ્ચે રહેવાનું હતું તે રાક્ષસો ભક્તિનો દ્વેષ કરતા હતા પણ પ્રહ્‌લાદે એવું શિક્ષણ લીધું હતું કે માત્ર ભગવાન જ બધે રહેલા છે. આવા શિક્ષણથી અનન્ય ભાવ રહી શકે છે. જો બધે ભગવાન છે એવું જ્ઞાન ન રહે તો સાચા ભગવાન આપણી માન્યતામાં નથી, તેથી ભગવાનને બદલે જગત મળે છે. પ્રહ્‌લાદનું જ્ઞાન સાચું હતું તેથી તેને જગતને બદલે ભગવાન મળતા હતા.

પ્રહ્‌લાદની રક્ષા માટે અને સંપૂર્ણ પ્રાણીઓમાં પોતાની વ્યાપકતા છે એ બતાવવાને માટે હિરણ્યકશિપુની સભામાં થાંભલામાં વિચિત્ર રૂપવાળા શ્રીહરિ પ્રગટ થયા હતા. તેમનો દેખાવ તદ્દન પશુ જેવો ન હોવો તેમજ મનુષ્ય જેવો પણ ન હોતો. હિરણ્યકશિપુ પણ તેને જોઈ બોલી ઊઠ્યો કે આ નરસિંહરૂપધારી વિચિત્ર જીવ કોણ છે!

ભગવાનનું એ રૂપ બહુ ભયાનક હતું, અને તેથી તેની પાસે જવાની કોઈની હિંમત ચાલી નહિં. હિરણ્યકશિપુને પણ એમ લાગ્યું કે કદાચ ગદામાંવાળી હરિમાંથી જ મને મારવા માટે આ વિચિત્ર શરીર નીકળેલ હોય, છતાં તેણે પોતાની ગદા હાથમાં લીધી અને તે નરસિંહ ભગવાન તરફ દોડ્યો, પણ જેમ પતંગ તેજમાં લીન થઈ જાય છે તેમ હિરણ્યકશિપુ નરસિંહ ભગવાનના તેજમાં લીન થઈ ગયો. સૃષ્ટિના આરંભમાં પણ કૃષ્ણએ પોતાના તેજથી અંધકારનું પાન કર્યું હતું. અહીં ઉપમા આપી એમ બતાવેલું છે કે હિરણ્યકશિપુનું સ્વરૂપ (અધ્યાત્મભાવે) અંધકારનું અથવા આવરણનું હતું (૭-૮ ૨૫)

હિરણ્યકશિપુએ પોતાની ગદા ફરીથી ઉપાડી અને ભગવાન ઉપર ફેંકી, પણ જેમ ગરુડ સર્પને પકડી લે તેમ ભગવાને તે ગદા સહિત હિરણ્યકશિપુને પકડી લીધો, છતાં સર્પ જેમ ગરુડના પંજામાંથી છૂટી જાય તેમ હિરણ્યકશિપુ ભગવાનના હાથમાંથી નીકળી ગયો. ગરુડ એ શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ છે એ વાત આઠમા સ્કંધમાં આવશે. સર્પ એ સંસારનું સ્વરૂપ છે. એ વાત બારમા સ્કંધના ઉપરના ભાગમાં આવે છે. શાસ્ત્રદ્વારા સંસારને પકડી શકાય છતાં ઝેરમાં પાછો સંસારી ભાવ આવી જાય છે તે વખતે દેવો એ સાંઈ જોઈ રહ્યા હતા. આપણામાં પણ સંસારી ભાવ આવે ત્યારે દેવો જોઈ રહે છે. ફરીથી હિરણ્યકશિપુ ભગવાનની તરફ દોડ્યો. પછી ભગવાને સિંહના જેવો નાદ કરી તેને પકડી

લીધો એ નાદથી હિરણ્યકશિપુની આંખો બંધ થઈ ગઈ તે વખતે ભગવાને સભાના બારણાં વચ્ચે તેને પોતાના ખોળામાં લઈને લીલાથી ચીરી નાખ્યો પછી ભગવાન પોતાની જીભથી તેનું લોહી પીવા લાગ્યા. હિરણ્યકશિપુ મરવાથી દેવો વાજાં વગાડવા લાગ્યા, ગંધર્વો ગાયન કરવા લાગ્યા અને અપ્સરાઓ નૃત્ય કરવા લાગી. આપણામાં પણ જ્યારે આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે નવું ચેતન અને નવો આનંદ આવે છે

પછી બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, ઋષિઓ, પિતૃઓ, સિદ્ધો વગેરેએ ભગવાનની સ્તુતિ કરવી શરૂ કરી. ઇંદ્રે કહ્યું કે "અમારૂં હૃદયકમળ દૈત્યના ભારથી દબાયેલું હતું તેને આપે વિકસાવી દીધું" બધા કહે છે કે એ દૈત્ય અમને બહુ નડતો હતો તે અહંકારરૂપી અંધકારનું સ્વરૂપ છે. તે બધાને બહુ નડે છે.

વિદ્યાધર કહે છે કે તેણે અમારી વિદ્યાનો નાશ કર્યો હતો. મનુઓ કહે છે કે તેણે ધર્મની બધી મર્યાદા તોડી નાખી હતી પછી પ્રજાપતિ ગંધર્વ અને ચારણ વગેરેએ સ્તુતિ કરી છે પછી યક્ષો, કિંપુરુષો અને વૈતાલિકો વગેરેની સ્તુતિ આવે છે એ બધી સ્તુતિ ઉપરથી જણાય છે કે બધા લોકોમાં વિષમભાવનું કારણ એ અહંકારરૂપી હિરણ્યકશિપુ હતો. એ નાશ પામ્યા પછી બધા ભગવાનને કહે છે કે અમે આપના સેવક છીએ, હવે અમે આપની સેવા કરી શકીશું છેવટે વિષ્ણુના દૂતોએ કહ્યું કે, "આ દૈત્ય તો વાસ્તવમાં ગયા જન્મમાં આપનો સેવક હતો અને બ્રાહ્મણ (સનકાદિ)ના શાપથી તેની આ ગતિ થઇ છે. તેથી તેનો વધ થયો તે ઠીક થયું છે.

આ પ્રમાણે બધાએ સ્તુતિ કરી, પણ ભગવાન ક્રોધના આવેશમાં હોવાથી કોઇ તેમની પાસે જઈ શક્યું નહિ. સંસારમાં પણ ક્રોધી માણસમાં ક્રોધ હોય ત્યારે તેની પાસે જવું મુશ્કેલ પડે છે દેવોએ લક્ષ્મીજીને આગળ કર્યાં પણ લક્ષ્મીજી તે સ્વરૂપથી બીને પાછા વળી ગયાં પછી બ્રહ્માજીએ પ્રહ્લાદને કહ્યું, "તમારા પિતા ઉપર ગુસ્સે થયેલ ભગવાનની પાસે તમે જાઓ અને તેમને શાંત કરો" પ્રહ્લાદ ભગવાનની પાસે ગયા અને પૃથ્વી ઉપર લોટી તેમને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો ભગવાને તેમને ઉપાડી લીધા અને તેમના મસ્તક ઉપર કૃપાથી હાથ મૂક્યો. ભગવાનના હાથનો સ્પર્શ થતાં જ પ્રહ્લાદનાં બધા અશુભ કર્મ નાશ પામ્યાં અને તે જ વખતે તેમને પરમાત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થયો (૭-૯-૬) પછી પ્રહ્લાદજી નીચે પ્રમાણે ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા:–

"જેમની બુદ્ધિ સત્ત્વગુણમાં સ્થિર થઇ છે એવા બ્રહ્મા વગેરે દેવગણ અને મુનિ અને સિદ્ધગણ પણ પોતાની વાણીથી આપની સ્તુતિ કરી આપને પ્રસન્ન કરી શક્યા નથી, તે આપ શ્રીહરિ ઉગ્ર જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ મારા ઉપર કેમ સંતોષ પામ્યા ?

ભગવાનમાં વિષમતા નથી તો જગતમાં ક્યાંથી આવી એ મૂળ પ્રશ્ન પરીક્ષિત રાજાએ શુકદેવજી પાસે સાતમા સ્કંધમાં મૂકેલ છે તેનો જવાબ હવે પ્રહ્લાદની સ્તુતિમાં સ્પષ્ટ થતો જાય છે. પ્રહ્લાદ કહે છે કે, "ધન, કુલીનતા, રૂપ, તપ, વિદ્યા, ઓજ, તેજ, પ્રભાવ, બળ, બુદ્ધિ અને યોગ એ બધા ગુણ પણ શ્રી હરિને પ્રસન્ન કરવાને સમર્થ નથી પણ ભક્તિથી ભગવાન ગજેન્દ્ર (હાથી)ની ઉપર પણ પ્રસન્ન થઇ ગયા હતા જે બ્રાહ્મણ ઉપરના ૧૨ ગુણોથી યુક્ત હોય પણ ભગવાનથી વિમુખ હોય તો તેના કરતાં મન-વચન-કર્મથી ભગવાનની સન્મુખ રહેનાર ચાંડાળ પણ શ્રેષ્ઠ છે. તેવો ચાંડાળ પોતાના કુળને પણ પવિત્ર કરી દે છે. પણ અભિમાન રાખનાર બ્રાહ્મણ એવું કરી શકતો નથી. (૭-૯-૧૦) આ શ્લોકમાં અહંકારી બ્રાહ્મણ કરતાં ભક્તિવાળા હરિજનની કિંમત વધારે બતાવેલ છે તેથી ભગવાનમાં વિષમ ભાવ નથી પણ માણસમાં છે.

તેથી એમ ન સમજવું જોઇએ કે ભગવાનને પૂજાની જરૂર છે ભગવાન તો આત્મલાભથી પૂર્ણ જ છે.

नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो
मानं जनादविदुषः करुणो वृणीते ।
यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं
तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ॥ ७-९-११

અર્થ–ભગવાન આત્મલાભથી પૂર્ણ હોવાથી, ક્ષુદ્ર પુરુષોની પૂજાની ઇચ્છા રાખતા નથી. તે તો કરુણાળુ થઇને પોતાના ભક્તોની સેવાનો સ્વીકાર કરે છે તેમા પણ ભક્તોને લાભ મળે છે જેમ મુખ ઉપર કરેલી શોભા દર્પણમાં દેખાતા પ્રતિબિંબને સુશોભિત

કરે છે, તેમ ભક્તો ભગવાનને જે જે માન આપે છે તે પ્રતિબિંબરૂપ ભક્તોનેજ મળે છે.

એટલે આપણે જેવો ભાવ ભગવાનને આપીએ છીએ તેવો આપણને પાછો મળે છે તેથી આપણું પ્રમાણ ઠીક કરવાની જરૂર છે. પ્રમાણની ભૂલ પકડવી બહુ મુશ્કેલ છે. જેમ સ્વપ્ન વખતે સ્વપ્નનું પ્રમાણ સાચું લાગે છે તેમ જાગ્રત વખતે જાગ્રતનું પ્રમાણ પણ સાચું લાગે છે. એવું માયાનું સ્વરૂપ છે આ બાબત ઉપર યોગવાસિષ્ઠમાં નિર્વાણ પ્રકરણ (ઉત્તરાર્ધ)ના સર્ગ ૯૭માં બહુ સારો ખુલાસો કરેલો છે તેમાંથી થોડોક ભાગ નીચે આપેલો છે.

વસિષ્ઠ કહે છે. 'જગત એક જાતનું પરમાત્માનુ સ્વપ્નજ છે તે ચિદ્રૂપ હોવાથી અને બ્રહ્મથી કાંઈ 'જુદું' ન હોવાથી સર્વ બ્રહ્મરૂપ છે એમ અનુભવ થાય છે જગતરૂપી બ્રહ્મ અત્યન્ત દશ્ય છે અને મહા ચૈતન્ય અદશ્ય છે, તેથી ચિદાત્મા પેઠે પોતે અદશ્ય રહેલ છે એ વાત પણ (તેમ માનવને) સત્ય જેવી જણાય છે સર્વ દશ્યની શાંતિ થતાં પ્રાપ્ત થતો મોક્ષ અજ્ઞાનને લીધે મળતો નથી અને તે વિના અદ્વિતીય ચિદાત્મા અલભ્ય છે. વળી મોક્ષ સમયે પણ તેનો જુદો 'અનુભવ કરનાર બીજો કોઇ નથી એવો શૂન્યતાવાદ પણ (તે મત માનનારને) સત્ય હોય એમ ભાસે છે પુરુષ ચિન્માત્ર છે અને અકર્તા છે, જગત,પ્રધાન રૂપી મૂળ કારણમાંથી મહત્તત્ત્વ, અહંકાર વગેરે ક્રમે આવિર્ભાવને પામે છે એમ માનનારાઓ (સાંખ્ય મત વાળાઓ)ને તેવોજ અર્થ અનુભવવામાં આવવાથી તે વાત સત્ય લાગે છે. દશ્ય એ બ્રહ્મનો વિવર્ત છે એમ માનનારને (વેદાંતીને) તે મત સત્ય જણાય છે કેમ કે તેમને સર્વ કાંઇ એવી જાતનું જ દષ્ટિગોચર થાય છે અને અનુભવમાં આવે છે

આ બધા દષ્ટાંત એમ બતાવે છે કે જેવો ભાવ આપણે ચૈતન્ય તરફ રાખીએ છીએ તેવો પ્રતિબિંબરૂપ જીવને મળે છે ગીતામાં પણ કહેલ છે કે ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम्। એટલે ભગવાન કહે છે કે જે મને જે ભાવે ભજે છે તેને હું તેવા ભાવે ભજું છુ. તેથી ભગવાનની અંદર વિષમ ભાવ નથી. ક્રોધ વખતે ક્રોધ પ્રમાણરૂપ થઈ જાય છે, કામ વખતે કામ પ્રમાણરૂપ થઇ જાય છે અને લોભ વખતે લોભ પ્રમાણરૂપ થઈ જાય છે. પાકીસ્તાનવાળાને પોતાની વાત સાચી લાગે છે અને કોંગ્રેસવાળાને પોતાની વાત સાચી લાગે છે. આપણે મુસ્લીમ લીગના સભ્ય હોઇએ તો આપણને લીગની વાત સાચી લાગે અને કોંગ્રેસના સભ્ય હોઇએ તો કોંગ્રેસની વાત સાચી લાગે. આપણે ઇંગ્લાંડમાં જન્મ્યા હોઇએ તો ઇંગ્લાંડની વાત સાચી લાગે અને રૂશીઆની દષ્ટિએ રૂશીઆની વાત સાચી લાગે વસિષ્ઠ મુનિ કહે છે કે જગત પરમાણુઓના સમૂહરૂપ છે એ (કણાદ, ગૌતમ વગેરેનો) મત પણ તેમના વિચારને અનુસારે સત્ય છે. કેમકે જેવો જેવો જેનો દઢ નિશ્ચય થાય છે તેવો તેવો તેને અનુભવ થાય છે. જેવુ સર્વ અહીં દેખાય તેવુ જ પરલોકમાં છે જગત ખરેખર અનિર્વચનીય છે પણ તે સદ્રૂપ કે અસદ્રૂપ કહી શકાતું નથી. જગતની પ્રતીતિ મનની પ્રૌઢ કલ્પનાને અનુસારે થાય છે. આ વાત પણ (તેમ માનનારને તેવો અનુભવ હોવાથી) સત્ય જણાય છે.

કેટલાક (ચાર્વાક વગેરે) વાદીઓ બાહ્ય જ સત્ય છે. પૃથ્વી વગેરે ૫ મહાભૂતોથી જુદો આત્મા નથી એમ કહે છે. તેમના વિચાર પ્રમાણે તે વાત પણ સત્ય છે. કેમકે અતીન્દ્રિય આત્માને તેઓ પોતાના દેહમાં વિચાર કરતાં છતાં જોઇ શકતા નથી. પ્રતિક્ષણ વસ્તુમાત્રનો ફેરફાર થતો જોવામાં આવે છે તેથી ક્ષણિક વાદીઓની ક્ષણિકતા વિષેની બુદ્ધિ પણ તેમની દષ્ટિમાં શુદ્ધ જ ભાસે છે. કેમકે સર્વના આદિરૂપ પરમતત્ત્વ સર્વશક્તિમાન હોવાથી તેમાં બધા વિકલ્પોનો સમાવેશ સંભવે છે જેમ ઘડામાં પૂરેલું કપિંજલ પક્ષી પાત્રનું મોઢું ખુલ્લુ થતાં તેમાંથી ઊડી બહાર જતું રહે છે તેમ દેહમાં પરિચ્છિન્ન આકારે રહેલો જીવ કર્મનો ક્ષય થઇ જતાં દેહમાંથી ઊડી જઇ પરલોકમાં જતો રહે છે આવો (આર્હત મતનો) વિચાર પણ તેમ માનનારના અનુભવને સાચો લાગે છે. વળી યવન વગેરે જીવ વગેરેની કલ્પના (તેના અનુભવ પ્રમાણે) ખોટી કહી શકાતી નથી.

આ પ્રમાણે જો દષ્ટિ પ્રમાણે જ સૃષ્ટિ હોય તો સાચું શું હશે? તે બાબતમાં વસિષ્ઠ કહે છે કે બન્ધુ-રુષો વિપ્ર, અગ્નિ, વિષ, અમૃત અને મરણ વગેરે વિષમ પદાર્થોમાં પણ સમાન બુદ્ધિ રાખનારા હોય છે કેમ કે તત્ત્વવેતાઓની દષ્ટિમાં બ્રહ્મ જ સર્વરૂપ છે અને સર્વના આત્મારૂપ છે

પ્રહ્લાદમાં આવી જ દષ્ટિ હતી. હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્લાદને મારવા માટે ઘણા ઉપાય કર્યા પણ પ્રહ્લાદમાં બ્રહ્મદષ્ટિ હોવાથી તેને બધું બ્રહ્મરૂપ લાગ્યું હતું. આવી દષ્ટિ મહાત્મા પુરુષોમાં હોય છે. સામાન્ય માણસ કે જે માત્ર પોતાની પરિચ્છિન્ન દષ્ટિને સાચી માને છે તેની સામે બીજી સત્તા બાકી રહી જતી હોવાથી તેમને દુ:ખ આવ્યા વગર રહેતું નથી તેથી જ્યાસુધી આખી પૃથ્વી ઉપર એક રાજ્ય થાય નહિં ત્યાંસુધી બધા દેશોને લડાઈ માટે તૈયાર રહેવું પડશે, અને તેથી દરેકને માથે કાયમ ચિંતા રહ્યા કરશે. તેમાં કેટલાક દેશો પહેલા હુમલા (offence) માટે તૈયારી કરે છે અને કેટલાક બચાવ (defence) માટે તૈયારી રાખે છે. છતાં અંતે બધાને નુકસાન થાય છે. પ્રહ્લાદને પોતાના રક્ષણ માટે કોઈ જાતની જરૂર ન હોતી, કારણ કે તેની દષ્ટિમાં એક જ સત્તા હતી. બીજા માણસો જેમની દષ્ટિ ખોટી હોવા છતાં તેમને સાચી લાગે છે તેમને સુધારવાનું કામ બહુ મુશ્કેલ પડે છે વસિષ્ઠ મુનિ શ્રીરામચંદ્રજીને કહે છે કે "આ સર્વ સ્વભાવથી સિદ્ધ છે એવું સ્વભાવવાદીઓનું કહેવુ પણ તે મત સ્વીકારનારાઓને યુક્ત જણાય છે. કેમકે શોધ કરતાં છતાં તેમની બુદ્ધિમાં કોઈ બુદ્ધિમાન સર્વકર્તા આરૂઢ થતો નથી. ઈશ્વરમાં આસક્ત ચિત્તવાળા પુરુષો કહે છે કે સર્વત્ર એક જ કર્તા છે. આ વાત પણ સત્ય જ છે, કેમકે તે ઉપાસક પુરુષ પોતાનો દઢ નિશ્ચય હોવાથી સર્વકર્તા પરમેશ્વરને જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે એ વાત અબાધિત છે. કેટલાક (આસ્તિકો) આ લોકની પેઠે જ પરલોકને પણ માને છે તેમની એ પ્રબળ ભાવના પણ સત્ય છે એમ તમે સમજો આવી રીતે સર્વ વાદીઓના ઇચ્છિત વિચારને એક ચિદાત્મા જ (ભાવનાને અનુસારે) ચિંતામણિની પેઠે અને કલ્પદ્રુમની પેઠે પોતાની મેળે જ તત્કાળ પાળે છે સત્ખ્યાતિવાદી, અસત્ખ્યાતિવાદી અને અનિર્વચનીયખ્યાતિવાદી એ સર્વના મત પણ ખોટા નથી, કેમ કે બ્રહ્મ સર્વશક્તિમાન છે અને તેની માયાશક્તિ અનિર્વચનીય છે. જે પુરુષ જેવા નિશ્ચયમાં સ્થિર થઈ રહ્યો છે તેમાંથી જો તે પોતાની બાળકબુદ્ધિથી પાછો ન હઠે તો અવશ્ય ફળ મેળવે છે. બુદ્ધિમાન પુરુષે પંડિતો સાથે વિચાર કરવો અને તત્ત્વરૂપ શ્રેષ્ઠ વસ્તુ વિષે દઢ નિશ્ચય કરી લેવો, પણ જે તે સિદ્ધાંત ગ્રહણ કરી લેવો નહિ. શાસ્ત્રના અધ્યયનથી અને આચરણથી માણસ ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો થાય છે. શાસ્ત્રની બાબતમાં મતભેદ થાય તો જે સૌનું સમાધાન કરી તેમને આનંદ ઉપજાવે અને નિષિદ્ધ આચરણથી રહિત હોય તે પુરુષને શ્રેષ્ઠ સમજવો અને તેનો આશ્રય કરવો. એવા સાચા બોધવાળા પુરુષ વિરલ જ હોય છે."

ગીતામાં પણ ભગવાન કહે છે કે હજારો મનુષ્યોમાં કોઈક જ સિદ્ધિને માર્ગે એટલે આત્માને માર્ગે ચડે છે અને તેમાં કોઈક જ મને બરાબર જાણે છે. પ્રહ્લાદજી પણ સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે "જો કે હું નીચ જાતિનો છું, તો પણ નિ:શંક થઈ મારી બુદ્ધિને અનુસાર સર્વ પ્રકારે ઈશ્વરના મહિમાનું વર્ણન કરું છું એવા વર્ણનથી અવિદ્યાવશ સંસારચક્રમાં પડેલા જીવ તે જ વખતે પવિત્ર થઈ જાય છે. હે ભગવાન, આપના અવતારોદ્વારા આપ જે જે લીલાઓ કરો છો તે જગતના કલ્યાણ માટે એટલે આત્માના આનંદને માટે થાય છે તેથી આપનો ક્રોધ શાન્ત કરો. કારણ કે અસુરનો નાશ થઈ ગયો છે સર્પ અથવા વીંછી જેવા દુ:ખદાયી જીવને જ્યારે કોઈ મારે છે ત્યારે સાધુજન પણ આનંદ માને છે. જે માણસને ભયથી છૂટવું હોય તેણે આપના આ રૂપનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. મને આપના આ ભયંકર રૂપથી કાંઈ ભય લાગતો નથી. હું તો અતિ ઉગ્ર અને દુસહ સંસારચક્રના દુ:ખથી ભયભીત થઈ રહ્યો છું, હવે આપ પ્રસન્ન થઈને મને આપના મોક્ષદાયક ચરણોમાં ક્યારે બોલાવશો ? સંસારનાં દુ:ખ દૂર કરવા માટે જે સંસારના ઉપાય થાય છે તે પણ દુ:ખરૂપ છે. તેથી હું દેહ વગેરે અનાત્મામાં આત્મબુદ્ધિ કરી ઘણા કાળથી ભટકી રહેલ છું, આપ મને આપના દાસભાવનો ઉપદેશ આપો. બાળકની સંભાળ માતાપિતા રાખે. રોગીને ઔષધિ આપવામાં આવે તો પણ તેનું વિપરીત ફળ જોવામાં આવે છે

રાજપ્રકરણમાં પણ દરેક રાજ્યો પોતાના દેશના રક્ષણ માટે લશ્કર રાખે છે. છતાં તેમની ચિંતા ઓછી થતી નથી છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં ભૂમા વિદ્યામાં કહે છે કે જે પરિપૂર્ણ બ્રહ્મ છે તેમાં જ સુખ છે, અલ્પમાં સુખ નથી, તેથી અલ્પ દુ:ખરૂપ છે જે માણસ ભયવાનથી અક્ષમ રહે છે તે આ સંસારસાગરને પાર થઈ શકતા નથી. (૭ ૯. ૨૧). તેથી સંસારમાં જેઓને

વૈરાગ્ય આવે છે તેમને જ સાચો રસ્તો મળે છે પ્રહ્લાદ કહે છે કે સંસારની લક્ષ્મી અને વિભૂતિ તો મારા પિતા પાસે ઘણી હતી, છતાં તે એક ક્ષણમાં નષ્ટ થઈ ગઈ, તેથી હું બ્રહ્મા સુધીનું આયુષ્ય, વૈભવ કે ઇંદ્રિયસંબંધી ભોગની ઇચ્છા કરતો નથી. એ બધા ભોગ તો કાળથી ગ્રસ્ત છે વળી

कुत्राशिषः श्रुतिसुखा मृगतृष्णिरूपाः
क्वेदं कलेवरमशेषरुजांविरोहः
निर्विद्यते न तु जनो यदपीति विद्वा-
न्कामानलं मधुलवैः शमयन्दुरापैः॥७-९-२५॥

અર્થ-કેવળ સાંભળવામાં સુખરૂપ મૃગજળ જેવાં વિષય સુખ ક્યાં અને ક્યાં સંપૂર્ણ રોગનું ઉત્પત્તિ સ્થાન આ શરીર માણસ એની અસારતા અને નાશવત્તા જાણવા છતાં, બહુ મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થવાવાળા ભોગરૂપ મધની કણીઓથી પોતાની ઇચ્છારૂપ અગ્નિને શાંત કરવા પ્રયત્ન કરે છે પણ તેનાથી વિરક્ત થતો નથી. આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ ખોટી કેળવણી છે. નિશાળોમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને સાચા સુખની અને ખોટા સુખની ખબર હોતી નથી તેમજ સાચું જ્ઞાન કોને કહેવાય અને ખોટું જ્ઞાન કોને કહેવાય તેની પણ ખબર નથી. રાજદ્વારી નેતાઓ તેમને જેમ ઘસડે છે તેમ તેઓ ઘસડાય છે પણ રાજદ્વારી નેતાઓને સાચી દોરવણી આપનાર નેતાની જરૂર છે. તેમને માટે નિશાળોની જરૂર છે. પણ હાલનાં રાજ્યો અજ્ઞાની માણસોની બહુમતિથી ચાલે છે, ઉત્તમ મતિથી ચાલતાં નથી ઉત્તમ મતિ તો સંસ્કારથી પ્રાપ્ત થાય છે. સંસ્કારી માણસ ઇતિહાસને માનતા નથી. તે તો બધે એક બ્રહ્મને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. રાજ કરનારાઓ ઇતિહાસને ઉત્પન્ન કરે છે, અને લોકો ઇતિહાસ-ભૂગોળ શીખીને તેમાં બંધાય છે પ્રહ્લાદે એવું શિક્ષણ લેવાની ભૂળથી ના પાડી હતી. એ વાત આ પ્રકરણમાં આવી ગયેલ છે. તેથી આપણે કેવા થવું છે તે પહેલાં નક્કી કરવું જોઈએ. જે સાધનેથી માણસ વિષયો તરફ જાય છે તે સાધનોથી સત્ય તરફ જઈ શકાતું નથી. પાકીસ્તાનમાં કે હિંદી યુનીયનમાં કેવા સંસ્કાર ઉત્પન્ન થશે તેની ચોક્કસ અટકળ થઈ શકે તેવું છે પણ છતાં ભગવાનની અગમ્ય શક્તિ કામ કરે તો જ સારો રસ્તો નીકળે તેવું છે તેથી હિંદી યુનીયનમાં દરેક સભા વખતે પહેલાં ભગવાનની પ્રાર્થના કરવાનો કાયદો રાખવો જોઈએ. મુસલમાનો સાથે હોય તો હિંદી ભાષામાં અને ઉર્દૂભાષામાં બન્ને ભાષામાં પ્રાર્થના થવી જોઈએ. જો ભગવાનને ભૂલ્યા તો હવે બીજી કોઈ સત્તા હિંદુસ્થાનને બચાવે તેવું નથી. સ્વરાજના હક્ક લેવા જતાં અનંત પ્રકારની જવાબદારી લોકોના ઉપર આવી પડી છે. ભોગથી શક્તિનો વિનાશ થાય છે, તેથી આત્મિક ઉન્નતિ માટે અને દેશની ઉન્નતિ માટે ત્યાગની જરૂર છે. જો પાકીસ્તાનમાં અને હિંદુસ્તાનમાં સરકાર બગડશે તો સ્વરાજ માત્ર નામનું જ રહેશે. હવેના નવા સંજોગોમાં પાકીસ્તાનમાં અને હિંદુસ્તાનમાં સારા સંસ્કાર દાખલ કરવા હોય તો બન્ને દેશની વસ્તીએ બન્ને ધર્મ શીખવા પડશે. એવું થાય તો જ માણસોને સમજાશે કે સ્વરાજ એ માણસની જીંદગીનું મુખ્ય લક્ષ્ય ન હોય પણ સંસ્કાર એ મુખ્ય લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. સ્વરાજ એ તો સાધન છે તેને ધ્યેય માની લેવું ન જોઈએ હિંદુઓનું સંગઠન થાય કે મુસ્લીમ લીગનું સંગઠન થાય પણ જો તે માત્ર સંસારના સુખ માટે થાય તો ઝઘડા વધશે. બંગાળાના મુસલમાનો હિંદુની સ્ત્રીઓને ઉપાડી જાય અને હિંદુઓ પણ એવું શીખે તો બન્ને પ્રજાના સંસ્કાર બગડી જશે. બન્ને ખુદાની પ્રાપ્તિનું લક્ષ્ય રાખે તો બન્ને વચ્ચે સંસ્કારની એકતા થાય અને બીજા દેશો ઉપર પણ સારી અસર કરી શકાય.

તેથી વધારે ક્ષત્રિયોને બદલે વધારે બ્રાહ્મણોની જરૂર છે, વધારે શ્રીમાનને બદલે વધારે મોક્ષીઓની જરૂર છે. જનકના રાજ્યમાં વધારે પોલીસ કે લશ્કરની જરૂર પડી નહોતી તે વખતે ધાર્મિક જ્ઞાન સારું હોવાથી લગભગ બધા માણસો સદાચાર પાળતા હતા.

ભગવાન સદા સમરૂપ છે. તેનામાં વિષમભાવ નથી. ઉપર કહ્યું તેમ જે ભાવ આપણે બિંબને આપીએ તે ભાવ પ્રતિબિંબને મળે છે (૭. ૯. ૧૧) તોપણ ઘણા માણસોને એવા વિચાર આવે છે કે ભગવાને આવી વિષમતા જગતમાં ઉત્પન્ન કરી શા માટે? એ પ્રશ્ન કરનાર ભગવાનને ઓળખીને પ્રશ્ન પૂછતા નથી. જ્ઞાનીને ભગવાનમાં વિષમતા દેખાતી નથી અને અજ્ઞાની પણ ભગવાનને જોયા વગર વિષમતા શી રીતે સિદ્ધ કરી શકશે! તેથી આવા સિદ્ધ

થઈ શકતી નથી માયા પોતાને સિદ્ધ થવા ન દે એ માયાનું ભૂષણ છે. કલ્પિત માયાથી જગતનું સદ્દભાવ પણ સિદ્ધ થતું નથી. ભગવાનમાં માયા નથી એ ભગવાનને જોઈને હવે પ્રહ્લાદ આપણને નીચે ગમાણે પોતાની સ્તુતિમાં સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે.

"હે ઈશ, તમ-પ્રધાન અસુરકુળમાં રજોગુણથી ઉત્પન્ન થયેલો હું ક્યાં અને આપની કૃપા ક્યાં ! જે પરમ પુરુષાર્થરૂપ આપનું હસ્તકમળ બ્રહ્મા, મહાદેવ અને લક્ષ્મીજીના મસ્તક ઉપર આપે મૂકેલ નથી તે મારા મસ્તક ઉપર આપે મૂકેલ છે, તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, કારણ કે બીજા સંસારી જીવોની સમાન આપમાં ઉત્તમ-અધમ બુદ્ધિ નથી. કારણ કે આપ સંપૂર્ણ જગતના આત્મા અને સુહૃદ છો. છતાં આપની કૃપામાં જે અન્તર દેખાય છે તેનું કારણ એ છે કે કલ્પવૃક્ષની સમાન આપનો પ્રસાદ પણ સેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે એટલે આપની સેવા પ્રમાણે જીવમાં ધર્મ વગેરેનો ઉદય થાય છે. તેમાં જાતિગત ઉચ્ચતા અથવા નીચતા એ કારણ નથી."

આ સ્તુતિ એમ બતાવે છે કે ભગવાનની અંદર વિષમતા નથી પણ જીવની અંદર જેવો ભાવ હોય છે તેવો તે ભગવાનની અંદર જુએ છે એ બાબત દશમ સ્કંધમાં જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ કંસને મારવા માટે રંગ મંડપમાં મલ્લ સાથે યુદ્ધ કરવા માટે પ્રવેશ કરે છે ત્યાં પણ સમજાવેલ છે. એટલે તે વખતે શ્રીકૃષ્ણ મલ્લોને મલ્લ જેવા લાગ્યા હતા, કંસને કાળરૂપ, યોગીઓને પરમ તત્ત્વરૂપ વગેરે.

હવે પ્રહ્લાદજી કહે છે કે, "હું જ્યારે સંસારરૂપી કૂવામાં પડયો હતો ત્યારે દેવર્ષિ નારદે મારા ઉપર કૃપા કરી હતી, તેથી હવે હું આપના દાસોની સેવા કેવી રીતે છોડી શકું ! વળી જ્યારે મારા પિતાએ અન્યાય કરવા માટે હાથમાં ગદા લઈને એમ કહ્યું કે "મારાથી જુદો જો કોઈ ઈશ્વર હશે તો તારી રક્ષા કરશે, હું તારું માથું કાપી નાખું છું. તે વખતે આપે મારા પ્રાણોની રક્ષા કરી અને મારા પિતાનો વધ કર્યો એ કામ આપના દાસ દેવર્ષિ નારદનું વચન સત્ય કરવા માટે કર્યું હતું એમ હું માનું છું. હે નાથ ! આ સંપૂર્ણ જગત એકમાત્ર આપ જ છો, તેના આદિ, મધ્ય અને અંત આપમાં જ છે. આપ એક હોવા છતાં માયાના ગુણોના પરિણામરૂપ જગતને રચી તેમાં પ્રવિષ્ટ થઈ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયની ક્રિયાઓથી જગતના સ્રષ્ટા, રક્ષક અને સંહારકના રૂપમાં અનેક જેવા પ્રતીત થાઓ છો. હે ઈશ ! આ સત્ (કાર્ય) અને અસત્ (કારણ) રૂપ સંપૂર્ણ જગત આપ જ છો તથા તેનાથી ભિન્ન પુરુષ પણ આપ જ છો, તેથી "આ મારું છે અને આ પારકું છે" એવી બુદ્ધિ એ વ્યર્થ માયા છે કારણ કે જેનો જેનાથી જન્મ, સ્થિતિ, લય અને પ્રકાશ થાય છે તે તદ્રૂપ જ થાય છે. તેથી જેમ કાર્યરૂપ વૃક્ષ અને કારણ રૂપ બી બન્ને ગન્ધતન્માત્રારૂપ છે, તે પ્રકારે આ સંપૂર્ણ જગત આપનું જ રૂપ છે (૭-૯-૩૧)"

જીવને જે મારા તારાનો બોધ લાગે છે તે દેહના અભિમાનથી લાગે છે. ભગવાનમાં એવું દેહનું અભિમાન નથી તેથી ભગવાનની અંદર વિષમભાવ નથી. તેથી દેહનું અભિમાન જે રીતે છૂટે એવી બ્રહ્મવિદ્યા સમાજમાં વ્યાપવી જોઈએ પણ તેવી વિદ્યા આપનાર ક્યાં છે ! કોલેજોમાં બ્રહ્મસૂત્રો અને ઉપનિષદો શીખવવામાં આવે છે પણ જે શિક્ષકો તે ઉપદેશ પ્રમાણે રહેતા ન હોય તેમની અસર વિદ્યાર્થીઓ ઉપર રહેતી નથી, ને ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓના મગજમાં બીજું દ્વૈતનું વાંચન, સીનેમા ન્યુસપેપર, રેડીઓ વગેરેના સંસ્કાર એટલા બધા ભરાઈ જાય છે કે બધું ઈશ્વરનું સ્વરૂપ છે એ વાત ટકતી નથી. તેઓની નજરમાં ઘણી સત્તા દેખાય છે. બ્રહ્મવિદ્યામાં એક સત્તાની વાત આવે પણ બીજા વિષયો એટલે ઈતિહાસ, ભૂગોળ, વગેરેમાં અનેક સત્તાની વાત આવે તેથી એક સત્તાની વાત ટકતી નથી પ્રહ્લાદ તો જ્યાં અનેક સત્તાની વાત આવે એવા ધર્મ, અર્થ અને કામના વિષયો ભણ્યા જ ન હોતા. જેવું જ્ઞાન હોય તેવું જગત દેખાય છે એ સામાન્ય નિયમ છે

હવે પૃથ્વી વગેરે સંસાર કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો તે બાબતનું વર્ણન પ્રહ્લાદ આપે છે અને કહે છે કે, "આપના માયામય વિરાટ્ પુરુષનું દર્શન કરીને બ્રહ્માજીને પરમ આનંદ થયો. વળી આપ મનુષ્ય, તિર્યક, ઋષિ, દેવ અને મત્સ્ય વગેરે રૂપે અવતાર લઈને સંપૂર્ણ લોકોનું પાલન કરો છો અને પાપી માણસોનો સંહાર કરી ધર્મની રક્ષા કરો છો, પરંતુ કલિયુગમાં અવતાર ન લઈને આપ ગુપ્તરૂપથી રહો છો, તેથી આપ "ત્રિયુગ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છો." (૭૯૩૮)

પ્રહ્લાદજીની આ સ્તુતિ એમ બતાવે છે કે કલિયુગમાં

ભગવાનનો અવતાર થવાનો નથી પણ ભગવાન ગુપ્તરૂપથી કોઈની મારફત કામ કરશે, એટલે કોઇ મહાત્મા દ્વારા અથવા કોઇ યોગી દ્વારા ભગવાન કામ કરશે. હાલના કાળમાં કોઈ એવું અનુમાન કરે છે કે ૫ વર્ષ પહેલાં જ્યારે યુરોપની લડાઈમાં હીટલર જીતતો જીતતો સ્ટેલીનગ્રાડ સુધી પહોંચ્યો ત્યારે હિંદના મહાન યોગી શ્રી અરવિન્દે પોતાની યોગશક્તિ વાપરીને હિટલરને હાર અપાવી અને રશીઆનો બચાવ કર્યો હતો. આ વાત સાચી હોય કે ન હોય પણ શ્રી અરવિંદ કે જે એક વખત સ્વદેશી ચળવળના નેતા હતા, તે યોગી થયા પછી, તેમનામાં પાછળના સંસ્કાર સ્ફૂરે અથવા ભગવાન તેમની મારફત કાંઇ કાંઇ કામ કરવાની ઇચ્છા રાખે તો કદાચ મોટા રાજદ્વારી ફેરફાર જગતમાં થાય. પણ તે સાપેક્ષ તત્ત્વ છે ભગવાનના સાચા સ્વરૂપમાં કોઇ ઇચ્છા નથી અને કોઇ વિષમભાવ નથી છતાં કોઇ ભક્ત તેની મદદ અથવા તેનો અનુગ્રહ માગે તો તે જે ભાવ ભગવાનને આપે તે તેને પાછો મળે છે, એ બાબત શ્લોક ૭-૯-૧૧માં સ્પષ્ટ કરેલ છે.

સગુણ સ્વરૂપથી અમુક અમુક લાભ મળે છે પણ પરમ લાભ જોઇતો હોય તો નિષ્કામ ભાવ જોઇએ. પ્રહ્લાદ સગુણ ભગવાનની નજીક બેઠા છે છતાં સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે "મારૂં મન અતિ અસાધુ, દોષદુષિત, કામાતુર તથા હર્ષ, શોક, ભય અને તૃષ્ણે ઇચ્છાઓથી વ્યાકૂળ છે, આપની કથામાં તેને પ્રીતિ થતી નથી. આવા કલુષિત ચિત્તથી હું આપના સ્વરૂપનું ચિંતન કેવી રીતે કરૂં ? જેમ એક માણસને ઘણી સ્ત્રીઓ હોય, તે તેમના પતિને પોતપોતાની તરફ ખેંચે છે તેમ મને અનુખ્ય જીભ એક તરફ ખેંચે છે, ઉપસ્થ બીજી તરફ, કાન ત્રીજી તરફ, રૂપ ચોથી તરફ અને ગંધ પાંચમી તરફ ખેંચે છે અને બીજી કર્મેન્દ્રિયો અનેક સ્થાન તરફ ખેંચે છે માટે હે નિત્યમુક્ત ! સંસારરૂપ વૈતરણીમાં માણસો પોતાના કર્મથી પડયા છે, તેઓ ખાનપાન અને જન્મમરણથી ભયભીત થયેલ છે, તેઓ મારૂં તારૂં કરી પરસ્પર દ્વેષ કરે છે, તેમના ઉપર મને કરુણા અને ખેદ થાય છે માટે આપ તેમનું રક્ષણ કરો આ બધાને સંસારથી પાર કરવામાં આપને શી મહેનત પડવાની છે ?

મહાપુરુષોની કૃપા તો મૂઢ પુરુષો ઉપર થવી જોઈએ. આપના પ્રિય દાસોની સેવા કરવાવાળા અમને તો આપની કૃપા જરૂર મળે તેવું છે મને સંસારરૂપી વૈતરણીની કાંઈ બીક નથી, કારણ કે મારૂં ચિત્ત તો આપના ગુણગાનમાં મગ્ન છે, મને તો એ અજ્ઞાની ઓની અને મૂઢ લોકોની ચિન્તા છે કે જે આપનાથી વિમુખ રહી ઇંદ્રિયોના માયિક સુખને માટે કુટુંબના પોષણ વગેરેનો ભાર વહન કરી રહેલ છે સાધુઓ અને મુનિઓ તો એકાન્તમાં રહી મૌનવ્રત ધારણ કરી પોતાનું કલ્યાણ કરી લે છે, તે બીજાના હિતમાં ભાગ્યે જ તત્પર હોય છે. પરંતુ મને તો આ ગરીબોને છોડીને એકલા મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા નથી. સંસારમાં ભટકવાવાળા આ લોકમાં આપના સિવાય બીજા કોઈ તેમનો ઉદ્ધાર કરવાવાળા મને દેખાતા નથી (૮-૯-૪૮)"

આ સ્તુતિમાં બે ત્રણ બાબત સમજવા જેવી છે સંસારને વૈતરણી નદી કહેલ છે. કેટલાક માણસો એમ માને છે કે મર્યા પછી વૈતરણી નદી આવશે. ગરુડ પુરાણમાં પણ એવી વાત આવે છે, પણ અહીં અધ્યાત્મભાવે સંસારની વાસના એ જ વૈતરણી નદી સમજવાની છે. બીજું પ્રહ્લાદે ભગવાનને બીજાનો ઉદ્ધાર કરવાનું કહેલ જે હાલના કાળમાં જેમને ભગવાન દર્શન આપે તે ભગવાન પાસે આવી વાત મૂકતા હશે કે કેમ ? તે વિચારવા જેવું છે. જ્ઞાની પુરુષોની દૃષ્ટિમાં તો આત્મથી ભિન્ન જગ કે જગત છે જ નહિ, તેથી તેઓ તો આવી વિનતી કરે અથવા ન કરે. જે સમુદ્રનું મોજુ સમુદ્રથી જુદું નથી તે સમુદ્રની કૃપાની યાચના કરે નહિ ભક્તોમાં હાલના કાળમાં મ. ગાંધીજી એવી પ્રાર્થના ભગવાન પાસે મૂકે છે, પણ તેમાં વધારે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જોઇએ તો ગરીબોને સંસારની સગવડ આપવાનો પુરુષાર્થ છે. બધાને સંસારરૂપી વૈતરણીમાંથી મોક્ષ મળે તો ઠીક એવી પ્રાર્થના તો મ. ગાંધીજી પણ ભગવાન પાસે કરતા હશે કે કેમ તે શંકા જેવું છે. પ્રહ્લાદનો મતલબ એવો છે કે જેથી બધાને સત્ય મળે એટલે મોક્ષ મળે.

હવે પ્રહ્લાદ કહે છે કે "ગૃહસ્થાશ્રમમાં જે મૈથુન વગેરેનું સુખ છે તે ખરજવાના સુખ જેવું છે. જેમ ખરજવું ખોતરતાં પહેલાં સુખ લાગે છે અને પછી અધિક અધિક દુઃખ વધે છે તે પ્રમાણે સંસારના ભોગમાં સુખ અલ્પ છે અને દુઃખ અધિક છે. આવાં અનેક દુઃખ ભોગવવા છતાં એ દીન સંસારી માણસો

શ્રીકૃષ્ણ–પ્રાગટ્ય

(રાગ—મીઠા લાગ્યા છે મને આજના ઉજાગરા)

પ્રગટ્યા શ્રીકૃષ્ણ રાજ અંતરની વાડીયે,
ભક્તોનાં ઉઘડ્યાં સૌભાગ્ય રે...(૨)...પ્રગટ્યા૦

ઘેરી યમુનાનાં નીર, થંભી રહ્યાં રે...
મેહુલો કરે રે ઝમકાર રે...(૨)...પ્રગટ્યા૦

પુત્રી લઈ ને પુત્ર દીધો છે;
કંસ તણો કરવા ઉચ્છેદ રે...(૨)...પ્રગટ્યા૦

નંદ–ભવનમાં નોબત ને નાદ–સંગ
મંગલ ગાવે વ્રજ–નાર રે, (૨)...પ્રગટ્યા૦

શામળિયા ! જનમ્યા છો, ગાવલડી ચારવા,
ગોપિકાને દેવા રસદાન રે. (૨)...પ્રગટ્યા૦

દેવાધિદેવ કૃષ્ણ, રાધિકાની સંગે,
રાસ–રસ રેલાવી રેલ રે..(૨)...પ્રગટ્યા૦

અષ્ટ પટરાણી ને અષ્ટ સખા સાર છે,
અષ્ટ દરશન નિત્ય નેમ રે...(૨)...પ્રગટ્યા૦

વાડી ને વારણું વરજો હો વાલમા,
વારણિયાં વારૂં વારી વારી રે. (૨)...પ્રગટ્યા૦

ભક્ત જનોના, પ્રાણ! પારણિયે,
નિત્યે ઝુલોને નંદલાલ રે...(૨)—
પ્રગટ્યા શ્રી કૃષ્ણ રાજ અંતરની વાડીયે, ભક્તોનાં૦

- શ્રી વાડીલાલ વ્રજલાલ

નવનાથ કથામૃત

લેખક–પ. પૂ. મા. શ્રી સીતારામ શર્મા

(અંક પૃષ્ઠ ૪૪૫થી ચાલુ)

મત્સ્યેન્દ્રનાથ એના પિતાની સાથે નદી ઉપર જાય છે ત્યાંનો' મત્સ્યેન્દ્રના પિતા કામિક નામનો માછીમાર હતો તે યમુનાકિનારે માછલાં પકડતા પોતાના પુત્રને લઈ આવ્યો અને પુત્રને એમોડી નદીમાં જાળ નાખી પોતાનુ મત્સ્ય પકડવાનુ કામ ચાલુ કર્યું અને જ્યારે સંખ્યાબંધ માછલાં ગ્રહણ કરવા માંડયો જેથી મત્સ્યેન્દ્રના દિલમાં આ હિંસા થતી જોઈને દુઃખ થયું અને એઓ પૂર્વજન્મના મહાયોગી હતા, તેથી એમને એમ થયુ કે જનમેજય રાજાના સર્પયજ્ઞમાંથી આસ્તિક મુનિએ નાગકુળનુ રક્ષણ કર્યું તેમ મારે પણ મારી માતાના કુળનુ રક્ષણ કરવુ જ જોઈએ અને મારે મારા પિતાને આ પાપકર્મ કરતાં અટકાવવા જોઈએ એમ માની અર્ધમૃતવત્ પડેલાં મત્સ્યોને જોઈ બે હાથે ઉપાડી પાછાં પાણીમાં નાખવા માંડયાં, કેમકે એ તો પૂર્વજન્મના યોગી હતા અને ગર્ભમાં ભગવાન શંકરે અંબિકા ભવાનીને આપેલો ઉપદેશ એમણે સાંભળેલો હતો (આ વાત અંકમાં આવી ગઈ છે) જેથી નાનપણથી એમની અભેદ ભાવના હતી એટલે કે आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पश्यति એવી તેમની બ્રહ્મભાવના હતી. એ સઘળાં મત્સ્યોને પાણીમાં ફેંકી દઈ એમને જીવનદાન આપી દઈ રાજી થયા. એટલામાં તો એમના પાલક પિતા જાળમાં બીજાં મત્સ્યોને લઈને આવ્યા અને પુત્રને કહેવા લાગ્યા કે બીજાં મત્સ્ય ક્યાં ગયાં? ત્યારે પુત્રે માછીના બહાર કાઢેલાં મત્સ્યોને જળમાં ફેંકી દઈ પિતાને કહ્યું કે, "પિતા! કેટલા કાળ માટે આ પાપકર્મ કરો છો! કેમકે–

दुर्लभो मानुषो देहो देहिनां क्षणभंगुरः ॥

આજે મને તમને અને સારીએ દુનિયાને જે આ મોંઘું મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત થયું છે. તે કેવળ આહાર, નિદ્રા અને મૈથુનકર્મમાં પ્રવૃત્ત રહી પશુ માફક પેટ ભરી મરી જવા અર્થે મેળવ્યું નથી. પણ સેવા અને સ્મરણ રૂપી સત્કર્મ કરી મનુષ્યત્વનો સદુપયોગ કરી ભવસાગર તરવા અર્થે મેળવ્યું છે. એક કવિ કહે છે કે–

"માનવ જીવન મળ્યું આ પ્રભુ પુણ્યના પ્રભાવે,
તોય ભજ્યા નહિ તેં સીતાપતિને ભાવે."

તદનુસાર પિતા! તમે પ્રતિદિવસ આટલાં મત્સ્યો મારી આજે આવી સ્થિતિ ભોગવો છો તો આવતા જન્મે તમારું શું થશે? કારણકે દરેક મનુષ્યને પોતાનાં સારાં નરસાં કર્મનો બદલો ભોગવવો પડે છે માટે પિતા! આ પાપકર્મને ત્યજી દે અને બની શકે તેટલું ઈશ્વરભજન કરો. નહિતર ચોરાશી લક્ષ યોનિઓમાં ભટકવુ પડશે. આ પ્રમાણે પુત્ર પિતાને ઉપદેશ આપવા લાગ્યો પરંતુ મૂર્ખ મનુષ્યોને કદીએ સદ્વિવેક ઉપદેશ રુચતો જ નથી. જેમકે ઋષિરાજ મહારાજ પોતાની વાણી અને ભજન ભંડારમાં એક જગ્યાએ લખી ગયા છે કે–

"પાનનાં બીડાં શાં પામરને પાયે સોને પગાર,
પામર પ્રભુ રસ તે શું પીવે!
બબરે મેમાને ભોજન્યો, બપો દેખાડ્યો બાગ,
પામર પ્રભુરસ તે શું પીવે?"

તદનુસાર કામિકને પુત્રનો ઉપદેશ રુચ્યો નહિ અને પોતાની મહેનત વ્યર્થ ગઈ એમ માની ઉશ્કેરાઈ ઉપરથી ક્રોધ કરી પુત્રને મારવા માંડયો અને પુત્ર બેશુદ્ધ થઈ ગયો ત્યાંસુધી માર્યો. પછી બેશુદ્ધ સ્થિતિમાં પુત્રને યમુના કિનારે મૂકી ક્રોધમાં ઘેર ચાલ્યો ગયો અહીં આ પુત્ર થોડીવાર પછી શુદ્ધિમાં આવ્યો અને ધીરે રહી બેઠો થઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે હવે મારે એ માતાપિતાનું મોઢું જોવાની ઇચ્છા નથી. એમ કહી એણે જંગલ તરફ પ્રયાણ આદર્યું. ચાલતાં ચાલતાં મનમાં બોલે છે "હરિ અને સત્યથી જે વિમુખ છે, તેનો સંગ સર્વથા તજવો તે ઠીક છે આવા પ્રસંગો ઘણા ભક્તો માટે બન્યા છે જેમકે મહારાણી મીરાંને એના સગાંઓ તરફથી જ્યારે ભજનસ્મરણમાં બહુ વિક્ષેપ પડવા લાગ્યો ત્યારે મીરાંએ ચાલી, કંટાળી અને ત્રાસી, રામચરિત માનસના લેખક તુલસીદાસજીને પણ એમણે પત્ર લખેલો કે હવે મારે કયો રસ્તો લેવો? જવાબમાં ગોસાંઈજીએ જવાબ આપ્યો

તજ મન હરિ વિમુખનો સંગ
જાકે સંગ કુબુદ્ધિ ઉપજત પરત ભજનમેં ભંગ

તદનુસાર પત્ર મળતાંજ મીરાં પણ ગાદી છોડતા હતાં એ પતિનો પરિત્યાગ કરી (હજી ભૂમિ સોપ.ઘરી, થાબે ...)

એમ કહી એણે વૃંદાવનનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો અને પોતાનું અવશેષ જીવન સાધુવૃત્તિથી ગાળ્યું. તેમ પાંચ વર્ષના માત્સ્યેન્દ્રનાથ પણ માતાપિતાનો પરિત્યાગ કરી ગામેગામ જંગલેજંગલ તીર્થાટન કરતા કરતા બાર વર્ષે બદ્રિકાશ્રમમાં આવી પહોંચ્યા.

વ્હાલા આત્માનંદો ! આપણને કદાચ સંશય પડશે કે પાંચ વર્ષના છોકરામાં આટલું બધું જ્ઞાન ક્યાંથી, પરંતુ ભાઈ વાચક ! જરા ખ્યાલ કરી જોશો તો સમજાશે કે ધ્રુવ અને પ્રહ્લાદ પાંચ વર્ષે જ ભગવત્સાક્ષાત્કાર કરી શક્યા હતા એટલે કે આવા મહાન પુરુષો થતા નથી પણ જન્મે છે. એટલે એ તો પૂર્વજન્મના યોગભ્રષ્ટ જીવો હતા અને ગર્ભમાં પણ જ્ઞાન થયું, એટલે એ તો સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાન હતા. જુવોને ભગવાન મનુ પાંચ જ વર્ષના હતા ત્યારે એમના સ્વજનોને ઉપદેશ આપતા. તે જ પ્રમાણે મત્સ્યેન્દ્રનાથનું પણ બન્યું અને બદ્રિકાશ્રમમાં આવ્યા બાદ એક એકાન્ત સ્થળને શોધી કાઢી બાર વર્ષ પર્યંત ઉગ્ર તપશ્ચર્યાનો દૃઢ સંકલ્પ કરી સિદ્ધાસન લગાવી તપમાં આરૂઢ થયા. તત્ સંબંધે ગોસાંઈદેવે પણ લખ્યું છે કે

તપબલ રચઈ પ્રપંચ વિધાતા,
તપબલ વિશ્નુ સકલ જગત્રાતા;
તપબલ શંભુ કર હિ સંહારા,
તપબલ શેષ મહી શિર ધારા.

અને એ જ પ્રમાણે હાલના મહાત્મા ગાંધી પણ તપના જ બળે આજે જે કંઈ સિદ્ધિ મેળવી શક્યા છે તે તપોબળનું જ પરિણામ છે. બસ્સ.

મત્સ્યેન્દ્રનાથ સિદ્ધાસન લગાવી ક્રમ પ્રમાણે આગળ વધવા લાગ્યા. એટલે કે આસન સિદ્ધ થાયે ધ્યાન અને પ્રાણાયામ સિદ્ધ થાય છે. પ્રાણાયામ સિદ્ધ થતાં પંચ પ્રાણનો રોધ થાય છે. બંકનાલ કે જે નાભિપ્રદેશ છે, (જેને યોગમાં કુંડલિની કહેવામાં આવે છે) ત્યાંથી માંડી એક પછી એક એમ છ ચક્રો ભેદાય છે ત્યારે પ્રાણ'મા બ્રહ્મરંધ્ર (દશમદ્વાર)માં સ્થિત થાય છે. તેનું નામ અસંપ્રજ્ઞાત કે નિર્વિકલ્પ સમાધિ કહેવાય છે. અને ત્યાં ગયા પછી સમાધિદશાનો અપૂર્વ આનંદ અનુભવાય છે અનહદ જ્યોતિ ઝળહળે છે, તેમજ વિધવિધ શબ્દો તથા વીણા, શંખ આદિ વાદ્યોના નાના પ્રકારના નાદો સંભળાય છે. આહા ! એ સુખ કહ્યું કે લખ્યું જાય તેમ નથી. એ તો ગુરુકૃપાથી જે જાણે તે જ માણે. જેમકે એક દુનિયાદારીની સમજ વિનાની એક ભલી ભોળી કન્યા હતી, તે પુખ્ત ઉંમરની થઈ ત્યારે એને સાસરે વળાવતાં પહેલાં એની મા એનો કેશકલાપ સમાળવા બેઠી ત્યારે ભલી ભોળી છોકરી એની માને પૂછે છે, 'મા ! સાસરાનું સુખ કેવું ? ત્યારે મા સ્મિત કરીને કહે છે કે તારા ત્યાં જઈ આવ્યા પછી કહીશ. પછી છોકરી સાસરે જઈ જ્યારે પાછી આવી અને પુનઃ મા દીકરીનું મિલન થયું ત્યારે માએ દીકરીને પૂછ્યું કે સાસરાનું સુખ કેવું ! ત્યારે છોકરી પણ સ્મિત કરી બંધ પડી ગઈ. તે જેમ અકથ્ય અને અવર્ણનીય છે, તેમ આ બ્રહ્માનંદનું સુખ તો એથીય કરોડ ગણું બલ્કે એથીય અકથ્ય અને અવર્ણનીય છે. તદનુસાર મત્સ્યેન્દ્રનાથ પણ બ્રહ્માનંદમાં (બ્રહ્માનંદમાં) એટલા બધા મસ્ત બની ગયા કે એમને બહારની દુનિયાનું લેશ પણ ભાન રહ્યું નહિ સજ્જનો ! જ્યારે જ્યારે આવી વાતો વાંચવામાં કે સાંભળવામાં આવે છે, ત્યારે ઘણા ભાઈઓને એમ લાગે છે કે આવા માણસને એકદમ ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થાય છે, તો અમારી કેમ થતી નથી ! એના ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવાનું કે ભગવદ્ધ્યાનમાં ખરી એકતા અને તદ્રૂપતાનો આનંદ અનુભવવાનો બધો આધાર મન ઉપર છે.

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

અર્થાત્ મન એ જ મનુષ્યોને મુક્તિ અને બંધનનું કારણ છે વળી મનમાં એવો વિચિત્ર સ્વભાવ છે કે આપણે એક જગાએ દારૂખાનું ભર્યું હોય એવી જગાએ સળગી જાય એવી વસ્તુઓ લઈ જવા દેતા નથી, તદનુસાર દીવો અને દારૂને ભેગાં કરી શકાતાં નથી. તેમ ભગવદ્ધ્યાનમાં બેઠા પછી આપણા ચંચલ મનને સ્થિર કરવા માટે એવી વસ્તુઓથી (મનને અવળી દિશામાં લઈ જાય તેવી) દૂર રાખવું માટે જ ભગવદ્ધ્યાન કરતી વખતે એકાંત સેવવામાં આવે છે અને ધૂપદીપ મનની શુદ્ધિ અર્થે જ કરવામાં આવે છે.

અપૂર્ણ

હિંદનું ધર્મ-ચક્ર

લેખક—ડૉ. હરપ્રસાદ શાસ્ત્રી, એમ. એ., પી. એચ. ડી

અધિક શ્રાવણના પુરુષોત્તમ માસની કૃષ્ણ ત્રયોદશીની મધ્યરાત્રિએ સ્વતંત્રભારતનો જન્મ થયો, જેવી રીતે શ્રાવણ માસની કૃષ્ણ અષ્ટમીની મધ્યરાત્રિએ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થયો હતો. ધન્ય દિવસ ને ધન્ય ઘડી, સ્વતંત્ર ભારતને પાટનગરે વિદેશી વાવટાની જગ્યાએ રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકતો થયો. દેશને નગરેનગરે ને ગામડે ગામડે આ રાષ્ટ્રધ્વજને વંદન થયાં. આ રાષ્ટ્રધ્વજના ત્રિરંગી પટા તો રાષ્ટ્રીય મહાસભાના ધ્વજમાં હતા, પરંતુ સ્વતંત્ર ભારતના રાષ્ટ્રધ્વજનું વિશિષ્ટ ચિહ્ન છે તેનું ચક્ર, વચલા સફેદ પટામાં શોભતું આસમાની ચક્ર આ ચક્ર તે ભારતની સંસ્કૃતિનું સાચું પ્રતીક છે; તેથી એ ગરવા ધ્વજને વંદન કરનાર દરેક નરનારીએ તે ચક્રનો મહિમા જાણવો જોઈએ

રાષ્ટ્રધ્વજના ચક્રનું પ્રતીક મહાન અશોકના સારનાથ સ્થંભ પરના ધર્મચક્ર પરથી પસંદ કરવામાં આવ્યું છે સારનાથ એ કાશીની નજીક આવેલું એક પરમ બૌદ્ધ તીર્થ છે. સારનાથ એટલે સારંગનાથ. જાતક કથામાં આ પૂર્વજન્મમાં બુદ્ધ ભગવાન આ સ્થળે સારંગનાથ એટલે મૃગોના નાયકના રૂપે અવતર્યા હતા. જાતક કથામાં આ પૂર્વજન્મની કથા આલેખવામાં આવી છે. તે સમયના કાશીરાજને હરણોના શિકારનો ભારે શોખ હતો, આ ત્રાસથી કંટાળીને હરણોના નાયકે રાજા સાથે એવો કરાર કર્યો કે રોજ એક હરણ આપોઆપ રાજાના ભક્ષ્ય તરીકે હાજર થાય. એક દિવસ એક ગર્ભવતી હરણીનો વારો આવ્યો એક જીવને ખાતર બે જીવની હત્યા થવાનો કારમો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો આ ધર્મસંકટનું નિવારણ કરવા કરુણામૂર્તિ સારંગનાથ પોતે પેલી હરણીની જગાએ ભક્ષ્ય તરીકે રાજા સમક્ષ હાજર થયા. આવા સ્વાર્પણના સચોટ દૃષ્ટાન્તથી કોનું હૃદય ન પીગળે? રાજાની મોહપટ્ટી ખૂલી ગઈ. અંતરની જડતા દૂર થઈ, તેનો હૃદયપલટો થયો. લજ્જા, વ્યથા ને પશ્ચાત્તાપની ભાવનાથી કાશીરાજ સારંગનાથને કહે છે કે, "મનુષ્યના રૂપમાં હોવા છતાં વસ્તુતઃ પશુ તો હું છું; ને પશુના રૂપમાં હોવા છતાં આપ ખરેખર મનુષ્ય છો. આ કર્તવ્યભાન થતાં રાજાએ મૃગયાની ક્રૂર આદત તજી દીધી તે પછી તે આજીવન જીવદયાના પરમ પક્ષે પડ્યો. આવા આ સારંગનાથના નિવાસથી પવિત્ર થયેલી ભૂમિ હાલ 'સારનાથ' કહેવાય છે. પછીથી આ સ્થળ ગૌતમ બુદ્ધના પોતાના જીવનમાં પણ મહત્ત્વનું બન્યું. બોધગયામાં સંબોધિજ્ઞાન પ્રગટ થયા પછી બુદ્ધ ભગવાને પોતાના પરમ જ્ઞાનનો પ્રથમ ઉપદેશ સારનાથમાં આપ્યો. આ ઉપદેશનો ઉદ્દેશ ધર્મચક્ર-પ્રવર્તનનો હતો ત્યારથી સારનાથ એ ધર્મચક્ર-પ્રવર્તનના મહિમાથી પરમ તીર્થ બન્યું. આજે પણ વિશ્વનાથની નજીકમાં રહેલું સારનાથનું આ પરમ તીર્થ અનેકાનેક તીર્થયાત્રાળુઓને ધર્મભાવના પ્રેરે છે.

ગૌતમ બુદ્ધના મહાનિર્વાણ પછી લગભગ બસો વર્ષે મગધ સામ્રાજ્યના પાટનગર પાટલિપુત્રની ગાદી પર ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યનો પૌત્ર અશોક રાજ્યશાસન કરતો હતો. રાજ્યાભિષેક પછી આઠમા વર્ષે તેણે કલિંગદેશ પર ચઢાઈ કરીને એ દેશ જીતી લીધો. પરંતુ આ વિજય પ્રાપ્ત કરવામાં દોઢ લાખ માણસોને પકડવામાં આવ્યા, એક લાખ માણસોની હત્યા કરવામાં આવી ને અનેક લાખ માણસ મરણને શરણ થયા. પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષા માટે એક નાનો દેશ જીતવામાં આટલા અસંખ્ય માનવીઓ પર થયેલા આ ત્રાસ સિતમોથી સરલ હૃદયના એ રાજવીને અપાર દુઃખ થયું. તેનું હૃદય વિષાદ અને પશ્ચાત્તાપથી દ્રવિત થયું. તેના અંતઃકરણમાં અહિંસા ને જીવદયાની પરમ ભાવના પ્રગટ થઈ અશોકનો હૃદયપલટો થયો ને એના ભૌતિક વિજયનો મોહ વિલીન થયો. ધર્મના આંતરિક વિજયની આકાંક્ષા જાગી. વિહારયાત્રાના મોજશોખ તજી તે ધર્મયાત્રા કરવા લાગ્યો. રાજ્યાભિષેકના દસમા વર્ષે તેણે બોધિવૃક્ષના તીર્થધામની યાત્રા કરી; વીસમા વર્ષે તેણે બુદ્ધની જન્મભૂમિની તીર્થયાત્રા કરી. તદુપરાંત અશોકે બોધિવૃક્ષની નજીક આવેલા સારનાથ-ધામની પણ યાત્રા કરી. આ તો ધર્મચક્ર-પ્રવર્તનના ઉપદેશની પુનિત ભૂમિ હતી. અહીં તેણે ધર્મરાજિકા સ્તૂપનું સ્મારક બંધાવ્યું. તે સ્તૂપની ઉત્તરે એક ઊંચો ધર્મ-સ્તંભ ઊભો કરાવ્યો. આ જ અશોકનો સારનાથ-સ્તંભ. મૂળ સ્તંભ ૫૫ ફૂટ જેટલો ઊંચો હતો. આ સ્તંભના ટોચ ઉપર ભવ્ય સિંહ-શિખર હતું. શિખરમાં સહુથી નીચે ઊંધા કમળની સુંદર આકૃતિ કોતરેલી છે. કમળની ઉપર એક ગોળાકાર પટી પર ચાર આકૃ-

તિઓ કોતરેલી છે ગજ, ચક્ર, વૃષભ, ચક્ર, અશ્વ, ચક્ર, સિંહ ને ચક્ર આ ચાર પશુઓ ચાર દિશાનાં રક્ષક મનાય છે. ગજ પૂર્વનું, અશ્વ દક્ષિણનું, વૃષભ પશ્ચિમનું ને સિંહ ઉત્તરનું દર બબ્બે પશુની વચ્ચે આવતું નાનું ચક્ર તે ધર્મચક્રનું પ્રતીક છે. ચાર દિશાએ ચાર ગતિમાન પશુઓને એકાંતરે આવતા ચક્રની આકૃતિ એમ સૂચવે છે કે ભગવાન બુદ્ધે પ્રવર્તાવેલું ધર્મ-ચક્ર ચારે દિશામાં સતત ગતિમાન રહે આ આઠ આકૃતિઓના પટા પર ચાર દિશામાં ચાર સિંહની ઊભી ભવ્ય આકૃતિઓ સ્થંભ-શિખરની શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરે છે. આ સિંહના શિર પર વળી એક મોટું ભવ્ય ધર્મચક્ર રહેતું હતું. આખા ઉત્તુંગ સિંહસ્થંભની કલગી સમું આ ચક્ર તે ધર્મચક્રનું મુખ્ય પ્રતીક છે. આ ચક્રના પરીઘમાં ચોવીસ આરા છે સ્તૂપ-ઉપાસના માટે આવનાર ભાવિક જનને આ સિંહસ્તંભ પરના વિશાળ ધર્મચક્રનું દર્શન કરતાં જ ધર્મપ્રવર્તનની પરમ ભાવના કેટલી જાગ્રત થતી હશે!

સારનાથ સ્થંભના શિખર પરનું આ અશોક-ચક્ર શાનું પ્રતીક છે? ભગવાન બુદ્ધે પ્રવર્તાવેલું ને મહાન અશોકે પ્રસરાવેલું એ ચક્ર સર્જનની સર્વોત્તમ ભાવનારૂપ ધર્મનું પ્રતીક છે. આ ધર્મ એટલે કોઈ સંપ્રદાયનો બાહ્ય ઉપચાર નહિ પણ સર્વ ધર્મનો આંતરિક આચાર. આ ધર્મચક્રને આચાર તેમજ પ્રચારમાં મૂકનાર અશોકનો ધર્મોપદેશ સર્વધર્મના મૂળભૂત સૂત્રોનો છે, માત્ર બૌદ્ધ ધર્મનાં વિશિષ્ટ સૂચનોનો નહિ અશોકે ઉપદેશેલો ધર્મ એટલે સાધુતા, સન્મતિ, દયા, દાન, સત્ય, શૌચ ને માર્દવના સદ્‌ગુણોનો વિકાસ. આ વિચારોને માનવીએ આચારમાં કેવી રીતે મૂકવા? અશોકના શિલાલેખોમાં આ આચારસૂત્રો વારંવાર ગણાવવામાં આવે છે. (૧) પ્રાણીઓની હિંસા ન કરવી (૨) પ્રાણીઓને ઈજા ન કરવી. (૩) માતાપિતાની સેવા (૪) વૃદ્ધ જનોની સેવા. (૫) ગુરુઓ પ્રતિ માન. (૬) મિત્રો, પરિચિતો ને સબંધીઓ તરફ તેમજ બ્રાહ્મણો ને ભિક્ષુકો તરફ દાન ને સન્માનની વૃત્તિ. (૭) ગુલામો તેમજ નોકરો તરફ સદ્‌ભાવ. ઉપરાંત અશોક વધુ સંઘરા ને વધુ ખરચા ન કરવાનો બોધ દે છે. મંગલ પ્રસંગો કરવા તો તે ઇષ્ટપ્રાપ્તિ ને, અનિષ્ટનિવારણના નહિ, પણ ધર્મપાલનના. દાન દેવું તો ધર્મનું. વિજય કરવો તો તે ધર્મદ્વારા ને સદ્‌ગુણોના વિકાસની જેમ દુર્ગુણોના ત્યાગનાં આચારસૂત્રોમાં તે ચંડતા, નિષ્ઠુરતા, ક્રોધ, અભિમાન ને ઈર્ષ્યા ગણાવે છે સત્કર્મને આચરવાનો ને કુકર્મને તજવાનો મહત્ત્વનો માર્ગ છે આત્મ-પરીક્ષણનો. રોજ સવારે કે સાંજે માણસ પોતાની જાતને તપાસતો રહે તો તેને ભાન રહેશે કે મેં આ સત્કર્મ કર્યું ને આ કુકર્મ કર્યું. અશોકના ધર્મના સિદ્ધાન્તો આમ સર્વધર્મના મૂળગત સિદ્ધાન્તો છે. અશોકને સર્વધર્મ તરફ સમભાવ હતો. તે ઇચ્છતો કે સર્વ સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ સર્વત્ર સાથે રહે, એકબીજાના વિચારોથી પરિચિત બને ને સર્વધર્મના સારરૂપ સંયમ ને ભાવશુદ્ધિ કેળવે. અશોકે આ પરમ ધર્મને પ્રથમ પોતાના આચારમાં મૂક્યો ને પછી આ વિચારોને પ્રજા માટે પ્રચારમાં મૂક્યા. મનુષ્ય ને પ્રાણીના ઐહિક કલ્યાણના ઉપાયો કર્યા ને માનવીને ધર્મપાલનની ભાવના શિખવી અશોક ધર્મના ગહન તત્ત્વજ્ઞાનમાં ન ઊતરતો, તે કામ તેના ધર્મોપદેશકોનું હતું તે તો જનતાને માનવધર્મના મૂળગત નિયમો સમજાવવા ને આચરાવવા માગતો હતો. સંયમ ને ભાવશુદ્ધિથી વધુ ઉત્તમ ધર્મભાવના બીજી કઈ હોય? આ હતો મહાન અશોકનો પરમ ધર્મ ને આ હતું સારનાથસ્થંભના પ્રતીક ધર્મ-ચક્રનું રહસ્ય. બ્રાહ્મણો ને શ્રમણોથી માંડીને નોકરો ને ગુલામો તરફ તેમજ માનવીથી માંડીને પશુ ને ઢોર તરફ-પ્રાણીમાત્ર તરફ સદ્‌વર્તન રાખવું ને પોતાના તેમજ પ્રજાના આહારવિહારમાં અહિંસાવૃત્તિ કેળવવી એ હતો અશોકના ધર્મનો પરમ આદર્શ. આ આદર્શ માત્ર અશોકનો નહોતો; એ આદર્શ તો હતો સમસ્ત ભારતની સર્વકાલીન સંસ્કૃતિનો પ્રાચીન યુગમાં બુદ્ધ ને અશોક જેવા નરપુંગવોએ આ આદર્શને પ્રચારમાં પ્રસરાવ્યો, અર્વાચીન યુગમાં ગાંધીજીને જવાહર જેવા રાષ્ટ્રવિધાયકો એ જ આદર્શને ફરી પ્રચારમાં પ્રસરાવે છે. દેશવિદેશમાં ને સાગરે સાગરે ફરકતા ભારતનો રાષ્ટ્રધ્વજ ભારતદેશની આ સંસ્કૃતિના પ્રતીકરૂપ ધર્મચક્રને માનવ સૃષ્ટિમાં સદા સર્વદા પ્રવર્તિત રાખે તેવું પ્રભુ ભારતના સંતાનોને બળ આપે એ જ પ્રાર્થના.

ભક્તોની ભેટો

લે. શ્રી વ્રજલાલ દ. મહેતા

(અંક ૫૮ ૪૭૨ થી ચાલુ)

૨૫...પ્રત્યેક માણસે ઉદારતા અને વિશાળતા કેળવવી જ જોઈએ નહિ તો એનાથી જેટલાં કાર્યો સારાં થશે તેના કરતાં નઠારાં કાર્યોની સંખ્યા વધારે હશે.

૨૬ દીપોત્સવી જેવું પર્વ તો વર્ષે દહાડે આવે પણ જીવનનું સાર્થક કરનારાં મહાત્માઓનું જીવન જીવતા મહાપુરુષોની જીંદગીનો એકેએક દિવસ એકેએક મહાન પર્વ નથી તો બીજું શું છે? તેવા મહાનુભાવોના ચરિત્રો પરથી બની શકે તેટલો આદર્શ પોતપોતાના જીવનમાં ઉતારવાની ધારણા રાખવી. તેવા મતો સેવાની પ્રણાલિકામાં પર્વનું સાર્થક રહેલું છે

૨૭..માનવમાત્રના જીવનનો એકેક દિવસ મારે તો નાતાલ જેટલો જ પવિત્ર છે માત્ર માણસને તેની જીંદગીની કિંમત જ નથી, માનવ જ્યારે પોતાની જીંદગીની કિંમત જાણી શકશે ત્યારથી જગતનું ચિત્ર જુદું જ હશે.

૨૮..ત્હમારા જીવનના દિવસની વાત તો બાજુ પર રહી, પણ જીવનની એક પળનો વિચાર કર્યો કે એ કેવી રીતે પસાર થાય છે? કારણ કે માનવજીવનની આખી જીવનયાત્રાના ઇતિહાસમાં એવી પળેપળનાં જ કર્તવ્યોનો હિસાબ ભરેલો હોય છે

૨૯..મહાન પુરુષો સત્કાર્યો કરે છે એ જગત પાસેથી બદલાની આશાએ નહિ, પણ પ્રભુને ખાતર જ કરે છે અને એથી જ જગતના સારા નરસા અભિપ્રાયની એમને કિંમત કે પરવા હોતી નથી.

૩૦...જીવનની ઘટમાળના દિવસો એક પછી એક પસાર થતા જાય છે ને માનવી સાંસારિક ખાબોચીયામાં ઊંડો ને ઊંડો ઉતરતો જાય છે એક દિવસે તેની મુસાફરીનો અંત આવીને ઉભો રહે છે ત્યારે માનવનું હૃદય મૂંઝાતું હશે કે, "મેં ઘણીએ માયાજાળ કરી પણ જીવનને ઉચ્ચ સ્થાને પહોંચાડનારો એક પણ પ્રયત્ન કરી શક્યો નહિ."

૩૧...આંબો જેમ ફાલે તેમ નીચો નમે છે, અને માનવ જાતને મૂંગો બોધપાઠ આપે છે કે તમે જીવનમાં આર્થિક કે બીજી કોઈપણ સ્થિતિમાં જેમ આગળ વધો તેમ વધારે ને વધારે નમ્ર બનતાં શીખો.

૩૨..માનવજીવનનો મહામૂલો એક દિવસ પસાર થયો, આપણા જીવનના કિંમતી દિવસો સાંજ પડે છે ને જતા જાય છે. એટલી જ આપણને ખાતરી રહેતી હોય તો પણ કેવી વાત! એનાથી-એટલે [illegible] એવા વિચાર મગજમાં રહેતા હશે તો પણ ઘણાં સારાં કાર્યો તમારાથી થઈ શકશે.

૩૩..દરેક માણસે પોતાના જીવનને માટે કંઈક આદર્શ રાખવો જોઈએ તે આદર્શ એવો હોવો જોઈએ કે જીવનને ઊર્ધ્વગામી બનાવે.

૩૪.. મોટેરા મહાત્માઓના જીવનને કલ્યાણકારી ગણવાનું પ્રમાણપત્ર એ જ તેમના જન્મોત્સવ ઉજવનારી જયંતીઓ છે

૩૫...માણસની પોતાની કિંમત કરતાં તેના ચારિત્ર્યની જ કિંમત સાચી છે

૩૬..."વિવેક દશમો નિધિ છે" એ વાક્યને સમજીને તેનો યથાયોગ્ય અમલ કરનાર વ્યક્તિ ખરેખર સામા માણસનું હૃદય નમાવે છે પણ એ સમજવું ને જીવનમાં ઉતારવું એ જેવાતેવાથી નથી બનતું.

૩૭..."સેવાધર્મ" જ એવો છે કે તેમાં સરળતા કરતાં અંતરાયો જ વધારે હોય છે.

૩૮..શ્રદ્ધા ફળે છે, પણ સંજોગો અને સમાજ અંતરાયરૂપ હોય તો? તો માનવું કે શ્રદ્ધા આપણને કસોટીએ ચઢાવે છે કારણ કે છેવટે જો આપણે દૃઢ રહીએ તો શ્રદ્ધા ફળે તો છે જ.

૩૯..કોઈપણ સંજોગોમાં સામા માણસના દ્વેષ, ક્રોધ, દંભ કે એવી ધમપછાડાઓથી તમારે જરા પણ ડરવાનું કાંઈ કારણ નથી. તમારામાં-ત્હમારા હૃદયમાં સત્યની ટેક મજબૂત હશે તો સામા માણસનાં એવાં હથિયાર તમને કાંઈ જ કરી શકશે નહિ

૪૦.. બહારથી માણસ ભલે તેનું શાણપણ ધારણ કરે છે. પણ તેના હૃદયમાં તો એક ન્હાનામાં ન્હાના બાળકના જેવી જ નિર્દોષતા ભરી હોય છે ને તેથી જ ભલે તેના હૃદયમાં તે પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી શકે છે.

૪૧.. સમાજમાં તમારે જો મહાન કાર્યો કરવાં હોય, સમાજને તમારે તમારી ભાવનાના આદર્શો સમજાવવા હોય તો પ્રથમ તમે એક ન્હાનામાં ન્હાના બાળકની કોમળતા-નિર્દોષતા ધારણ કરો ત્યારે ન્હાના બાળકના જેવું સુખ હરકોઈ સામા માણસના હૃદયને જીતવાને બસ થઈ પડશે. અસ્તુ.

મોહન બાળસ્વરૂપ

મધુરાં તારાં ઓષ્ઠદ્રય ને મધુરાં તારાં મુખ,
ધન્ય કારાગાર મથુરાં નગરી, ધન્ય દેવકી-કૂખ.
ભાંગી દિવ્ય ધેરાની ભૂખ
નીરખી મોહન બાળસ્વરૂપ. ૧

સુંદર તારી મોહક બંસી, સુંદર તારા નાદ,
ધન્ય ગોપીવૃન્દ ગોકુળ કેરાં, પૂજ્યા તારા પાદ;
છોડયાં સંસારી સુખદુઃખ
નીરખી મોહન બાળસ્વરૂપ. ૨

મધુરી માળા કંઠ-આભૂષણ, મધુરાં કુંડળ કાને,
ધન્ય સરિતા યમુનારાણી વહાલે કીધાં સ્નાન;
વારિ કૃષ્ણ બન્યાં અદ્ભુત
નીરખી મોહન બાળ સ્વરૂપ. ૩

મધુર પીતાંબર વસ્ત્રાભૂષણ નિત્ય વિરાજે અંગ,
ધન્ય વૃંદાવન ભૂમિ મનોહર પ્રભુચરણ સ્પર્શંતઃ
રાચે ગોપ-ગોપિકા ખૂબ
નીરખી મોહન બાળસ્વરૂપ. ૪

નંદકુંવર-ગુણગાન કથંતી આર્યભૂમિ સુખકારી,
સકલજનોનું મનડું મોહ્યું વંદું કૃષ્ણ મુરારિ;
ટળશે તાપ ત્રિવિધ ભવકૂપ
નીરખી મોહન બાળસ્વરૂપ. ૫

—શ્રી મગનલાલ મૂળજી નથવાણી

ગોવધ બંધ કરાવવાની પ્રવૃત્તિ

લે. શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ, વેદાન્તશાસ્ત્રી

હાલમાં પાકીસ્તાન અલગ પડી જવાથી હિન્દુસ્થાનનો બાકીનો બધો પ્રદેશ હિન્દુ બહુમતિવાળો થઈ જવાથી તેમાંથી ગોવધને કાયદેસર રીતે બંધ કરાવવા માટે કેટલાક વૈષ્ણવ સંપ્રદાયવાળાઓએ તેમજ હિન્દુ મહાસભાએ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી છે અને તે માટે હિન્દી સરકારના સત્તાવાળાઓને શ્રી રાજેન્દ્રપ્રસાદ તેમજ વાઈસરોય ઉપર લોકસમૂહની સહીઓવાળા કાગળો તેમ જ તારો મોકલાવાય છે.

ગાય એ નિર્દોષ તેમજ સમાજને જીવાડનાર હિન્દુઓનું પવિત્ર પ્રાણી છે. સમાજને ઉત્તમ પોષકતત્ત્વોવાળા દૂધ, દહિં માખણ, ઘી જેવા પદાર્થો ગાયની પાસેથી મળી શકે છે વળી ગાયની સંતતિમાંથી અનેક ગાયો થાય છે અને ધાન્ય ઉત્પન્ન કરવામાં ઉપયોગી બળદો પણ સમાજને ગાયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીકૃષ્ણે પણ ગાયોનું પાલન અને રક્ષણ કર્યું છે અને સમાજને તેવો આદર્શ બતાવ્યો છે. આથી હિન્દુ ભાવનાઓને ધારણ કરવાવાળા લોકો આવી ગોવધ બંધ કરાવવાની પ્રવૃત્તિ ઉપાડે તે અસ્વાભાવિક નથી.

છતાં આપણી ધર્મભાવનાઓને બીજાઓના ઉપર બળજબરીથી અથવા બહુમતિના જોરે ઠોકી બેસાડવી એ પણ ધર્મ નથી હિન્દુ ધર્મ એ વૈદિક ધર્મ છે, એટલે કે બુદ્ધિથી અથવા હૃદયથી સ્વીકારવામાં આવતો ધર્મ છે શ્રી મનુ ભગવાને કહ્યું છે કે:—

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः
हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तं निबोधत ।

હિન્દુ ધર્મના આચારો અથવા ભાવનાઓ કોઈના ઉપર બળજબરીથી લાદવાનાં નથી, તેમનો તત્ત્વથી સમજીને જ સ્વીકાર થવો જોઇએ. હિન્દુ ધર્મ એ રૂઢિના આચારોનું ગાડું નથી અથવા બંધનરૂપ નથી. તેવા ધર્મો તો ક્ષણજીવી જ હોય છે હિન્દુ ધર્મ એ વૈદિક ધર્મ છે અર્થાત્ બુદ્ધિના સમાધાન પૂર્વકનો છે અને એથી જ એ સનાતન છે સમજાવીને, હૃદય પલટો કરાવીને સમાજ પાસે યોગ્ય કર્તવ્ય કાર્ય કરાવવામાં જ હિન્દુ ધર્મનું બળ છે હિન્દુ ધર્મમાં બળજબરી કરવાનો અધિકાર પ્રભુ ભગવાનને પણ નથી. હિન્દુ ધર્મના શાસનની નીતિ પણ સમજાવટ પૂર્વક જ કામ લેવાની છે અર્જુને ભગવાન પાસે પોતાને માટે જે કર્તવ્ય હોય તે કરાવવા માટે શાસન માગ્યું, અર્થાત્ 'મારે માટે જે કર્તવ્ય હોય તેમાં પ્રવૃત્ત થવા માટે મને આદેશ કરો' એમ અર્જુને માગ્યું, છતાં ભગવાને વાસ્તવિક આદર્શ ધર્મ પ્રમાણે તેને માર્ગદર્શન કર્યું, તેની આગળ કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનું સમજાવટપૂર્વક નિરૂપણ કર્યું. તેનો અર્થ એ છે કે જેનો બુદ્ધિ સ્વીકાર કરે છે તે જ કર્તવ્ય ગણાય છે કર્તવ્ય તરીકે કોઈ નિશ્ચિત કરેલી વસ્તુ ઠોકી બેસાડી શકાતી નથી તેથી જ ભગવાને અર્જુનને પૂર્ણ રીતે સમજાવ્યા પછી પણ અન્તમાં તેને કહ્યું કે 'यथेच्छसि तथा कुरु' એટલે હિન્દુ ધર્મનું બળ હૃદયપલટો કરાવવામાં છે. અને એટલે જ એ દૈવી બળ છે, પાશવ બળ નથી, આસુરી બળ નથી, હિરણ્યકશિપુનું બળ નથી. તેવા બળનો જ જો ઉત્કર્ષ કરવામાં આવે તો એ સર્વસમર્થ થાય છે

બહુમતિના બળનો માત્ર આસુરી ઉપયોગ કરવામાં આવે એ વાસ્તવિક રીતે તો કાયદેસર પણ નથી, બહુમતિનો મત એ તે મતની બહુમતિને માટે જ કાયદેસર છે. અને જો એ મતને વૈદિક બનાવીને સર્વસંમત બનાવવામાં આવે તો વગર કાયદે જ એ સર્વના હૃદયમાં કાયદેસર બની જાય છે અને વિના બળજબરીએ ભાવનાપૂર્વક અનુષ્ઠિત પણ થાય છે.

પરન્તુ બહુમતિ જો તેના મતબળનો અવૈદિક રીતે અર્થાત પાશવી રીતે ઉપયોગ કરે તો એ કાયદેસર પણ નથી, તેને લીધે જ પાકીસ્તાનો સર્જાય છે અને તે કાયદેસર બને છે. માટે સિદ્ધાન્ત એ છે કે બહુમતિના બળવાળો કાયદો એ કાયદો નથી, પરન્તુ વૈદિકતા એ જ કાયદો છે કાયદાનું ક્ષેત્ર એટલું જ હોઈ શકે કે જેટલા ક્ષેત્રમાં તેની વૈદિકતા સ્વીકારાઈ હોય, જેટલા ક્ષેત્રોમાં તેની વૈદિકતા સ્વીકારાઈ ન હોય તે ક્ષેત્રમાં તે કાયદો ઉપયોગી તો તે ત્યાં કાયદારૂપે નથી રહેતો પણ પાશવ આક્રમણ તરીકે બની જાય છે. અને પાશવ બળનો ઉપયોગ કરવો એ સમ્પૂર્ણ મનુષ્યસમાજમાં કે જે વૈદિકતાના અધિકારવાળો છે તેમાં ગેરકાયદેસર છે. આથી ગોવધ બંધ કરાવવાની પ્રવૃત્તિ એ બહુમતિના

કાયદાના બળથી કાયદેસર બનતી નથી પણ હૃદયપરિવર્તનથી જ કાયદેસર બને છે.

કોઈ પ્રતિવાદી કહેશે કે ગોવધ બંધ કરવાનું ધાર્મિક માન્યતાની દૃષ્ટિએ દરેક માટે કાયદેસર ન હોય તો પણ ગોવધને લીધે સમાજમાં ઘી-દૂધની તંગી ઊભી થતી હોવાથી સમાજમાંથી તેને બંધ કરાવવો જોઈએ તો આની સામે બીજાઓ પણ એમ કહી શકે છે કે યજ્ઞ-યાગોમાં પુષ્કળ ઘી અને ધાન્યનો દુરુપયોગ-ધૂમાડો થતો હોવાથી સમાજને પોષણની દૃષ્ટિએ તે હાનિકારક હોવાથી તે પણ કાયદાથી બંધ થવા જોઈએ તેમજ પાકીસ્તાની પ્રદેશમાં બહુમતિના બળના કાયદાથી યજ્ઞયાગો ઉપર પ્રતિબંધ થશે તો ગોવધ બંધ કરાવવાની પ્રવૃત્તિવાળાઓ પાસે તેનો શો જવાબ છે તે પણ વિચારવું જોઈએ.

આથી કોઈએ એવો ભ્રમ ધારણ કરવાનો નથી કે હું ભારતમાં ગોવધ ચાલુ રહેવા ઉપર સમર્થન કરું છું. ખરેખરો હિન્દુ તેમજ વિચારશીલ મનુષ્ય કદિ પણ ગોવધને સમ્મતિ આપી શકે જ નહિ. અને આવા સર્વભૂતાત્મદર્શી ભારતને આંગણે જ ગોવધ થાય એ કેવી રીતે સહન થઈ શકે ! અવશ્ય એને નિવારવો જ જોઈએ. પરંતુ મારું કહેવું એ છે કે હિન્દુઓએ જો તેને નિવારવો હોય તો હિન્દુ ધર્મના બળથી જ નિવારવો જોઈએ,પાશવ બળથી નહિ, કે જે પાશવ બળ અસુરોનું છે, હિન્દુ ધર્મીઓનું નથી; અને હતું જ નહિ. અવિનાશી ધર્મનું સર્વવિજયી વૈદિક બળ શું નાશ પામ્યું છે કે જેથી તેવા ધર્મના મનુષ્યોએ આસુરી બળનો આશ્રય લેવો ? અને વૈદિક ધર્મના બળ ઉપરની શ્રદ્ધા છોડી આસુરી બળનો આશ્રય કરનારાઓને શું વૈદિકધર્માનુયાયીઓ કહી શકાશે ? તેમને નાસ્તિકો શા માટે નહિ કહી શકાય ? માટે જરૂર એ વસ્તુની છે કે ગોવધ બંધ કરાવવાની પ્રવૃત્તિનો પ્રકાર બદલવો અને વૈદિક પદ્ધતિનો આશ્રય કરવો.

જો હિન્દુઓ આત્મનિરીક્ષણ કરશે તો જણાશે કે હિન્દુઓ જ ગોવધ કરાવી રહ્યા છે. ગોવધ થવાનાં કારણો હિન્દુઓમાં જ છે. તે જડમૂળનાં કારણો દૂર કરવાનું છોડી દઈ ધર્મનો દંભ કરનારાઓ પોતાની ધર્મશીલતાની ખ્યાતિ વધારવા માટે જાહેર દેખાવ માટે આવી પ્રવૃત્તિ ઉપાડે છે અને તે ખેદની વસ્તુ છે. ગાયો લગભગ હિન્દુ સમાજના લોકો જ પાળે છે. મોટાં જૂથોમાં પાળનાર લોકો-ભરવાડ, રબારી વગેરે લોકો હિન્દુ હોય છે. ગામડામાં ખાસ કરીને ખેડૂત લોકો અને ગરીબ વર્ગના લોકો, સર્વસાધારણ લોકો તેમજ ઉપરના ગણાતા બ્રાહ્મણ-વાણિયા વગેરે પણ ગાયો પાળે છે આ બધા હિન્દુઓ જ હોય છે ઊંચી કોમના ગણાતા લોકો ગાય જ્યાંસુધી દૂઝણી રહે છે ત્યાંસુધી પોતાને ઘેર પાળે છે અને દૂધ-ઘી ખાય છે પછી તેને ગરીબ કોમને ત્યાં બધાવી દે છે. કારણ કે દૂધ ન આપતો હોય તેવી ગાયની વેઠ કરવાનું તેમનાથી બની શકતું નથી. તેને માટે તો નીચલી કોમના ગરીબ માણસો ઉપર જ તેઓ ઉપકાર કરે છે તે લોકો હંમેશાં ગરીબ જ રહે એવું તન્ત્ર ગોઠવવામાં આવેલું હોય છે હવે વિચારવાનું એ છે કે ફરી ન વિયાનારી ગાયોનું પોષણ કરવા તરફ ઊંચો વર્ગ આંખ આડા કાન કરે છે, અનાદર રાખે છે તો તેવી ગાયોનું પોષણ ગરીબ અને સાધારણ લોકો શા આદર્શના દૃષ્ટાન્તને લઈને કરે ! યદ્યદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જનઃ । વળી ગોચરોની જમીનોમાં પણ વાવણીવાળાં મહેસુલી ખેતરો થઈ ગયાં છે. અને જ્યાં ફરતાં ઢોરો, માટે ચારાની મુશ્કેલી થતી હોય ત્યાં નિષ્ફળ ઢોરોને કોણ ચારો નીરે ! તેમણે પહેલાં આપેલાં દૂધ-ઘી કઈ ન્યાયી બેંકમાં પડ્યાં નથી હોતાં કે જેના વ્યાજમાંથી વૃદ્ધાવસ્થામાં તેમનું પોષણ કરવામાં આવે. એટલે જે ગામોમાં કતલખાનાના વેપારીઓ પહોંચી વળ્યા ન હોય તેવાં ગામડાંનાં આવાં પોઠાં ઢોરોને ઘર ઉપર ટીંગાઈને ફરું લોકોનાં સોટાં ખાતાં ખાતાં તણખલાં કે કચરાના ડૂચા ખાઈને શેષ જીંદગી માટે પ્રબુધ્ધારણયોગ સાધવાનો હોય છે તે કોણ નથી જાણતું ! વળી ઘી અને દૂધને સારી રીતે જમનારો શ્રીમન્ત વર્ગ કે જેના તન્ત્રમાં પશુપાલક વર્ગ સરકારહીન અને કંગાલ દશામાં છે તે શ્રીમન્ત વર્ગ તો ઘી-દૂધ પૈસા ચૂકવીને ખરીદે છે એટલે ખોડાં ઢોરોને રક્ષણ આપવાની ફરજ તો તેને માથેથી નાશ પામી જાય છે. એટલે પાંજરાપોળો કે ગૌશાળાઓ બંધાવવાનો પ્રશ્ન તો હિન્દુ ધર્મના શ્રીમન્તો અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાયવાળાઓ આગળ રહી શકતો નથી. આવી વસ્તુસ્થિતિ છે આવી સ્થિતિમાં કતલખાનાના

એજન્ટો એ પશુપાલકો માટે અને ખેડૂત ઢોરો માટે આશીર્વાદરૂપ નથી શું !

તપાસ કરનાર દરેક માણસને એ જણાયા વગર રહેશે નહિ કે કતલખાનાવાળાઓને પશુઓ આપનાર મોટે ભાગે હિન્દુઓ જ હોય છે હિન્દુ સમાજ એમનાં ઢોરોને રક્ષણ આપવા પૂરતી વ્યવસ્થા શા માટે ન કરી શકે ? તેમજ પોતાના જ જાતિબંધુઓમાં પોતાને જ પોષણ આપનાર પશુઓને કમોતે મરવા માટે ન આપવા જેટલી સંસ્કારિતા અને લાગણી શાથી ન ઉત્પન્ન કરી શકે જો પોતામાં એટલી પવિત્રતા અને સહૃદયતા હોય તો ? હિન્દુ સમાજમાં વૈદિક ધર્મની ભાવના સતત જાગ્રત રાખવાની ધર્માચાર્યોની ફરજ શું નાશ પામી છે ? જે હિન્દુ લોકો તેમની પવિત્ર ગૌમાતાઓને કતલખાના માટે વેચવા લાગ્યા છે તેમના હૃદયમાં પોતાના ધર્મની પવિત્ર લાગણી જાગ્રત કરવા માટે ધર્માચાર્યો અને ધર્મધુરંધરો શું નપુંસક બની ગયા છે ? ગાય માતાને માટે હિન્દુ ધર્મમાં મોટા મોટા સમ્રાટો પણ શું પ્રાણાર્પણ કરતા અચકાતા હતા ? સૂર્યવંશી સમ્રાટ્ દિલીપે ગાયને બચાવવા ખાતર પોતાનું શરીર સિંહને ધરી દીધું નહોતું ? અત્યારે શું હિન્દુ ધર્મરક્ષકો ઉપર એ ફરજો રહી નથી ? પરન્તુ સાચો સાર છે કે તેમને તેમની જવાબદારી સમજાતી નથી, માત્ર ટીલાં-ટપકાં અને છત્રપલંગના પેનમાં જ પડી રહેવું છે ધર્મઘેલી ભોળી જનતાને ધૂતીને માલમલીદા ઊડાવવા છે અને પછી જ્યારે અધર્મ વધતો વધતો ગોહત્યા સુધી આવે ત્યારે તેને કાયદાથી દાબી દેવડાવવા માટે સરકાર બાપાને અરજ કરવી છે. પરન્તુ એ યાદ રાખવું જોઈએ કે ધર્મનું રક્ષણ એ સત્તાશાહી કાયદાઓથી થઈ શકતું નથી. એનું રક્ષણ માત્ર વૈદિક કાયદાઓથી અર્થાત્ હૃદયના કાયદાઓથી થઈ શકે છે સરકારી કાયદો એ આર્થિક રક્ષણ પૂરતો જ છે. ધર્મના રક્ષણ માટે ધાર્મિક કાયદો જ કામ કરી શકે, તેને માટે સત્તાશાહી કાયદો કાયદો કાપી શકતો નથી. એક દુરાચારી માણસને આપણે આપણી સત્તાના બળથી આપણા ક્ષેત્રમાં દુરાચાર કરતો રોકીશું તો તે ત્યાંથી બીજી જગાએ જઈ તેના દુરાચાર શરૂ કરશે, તેથી કંઈ દુરાચાર અટકતો નથી આપણે દિલ્હીમાં ગોવધ બંધ કરાવીએ તો

એ લોકો કરાંચીમાં જઈને ગોવધ કરશે. અથવા તો કદાચ તેઓ કરાંચી ન જઈ શકે અને દિલ્હીમાં પણ ગોવધ ન કરી શકે તેથી ગોવધ બંધ થયો કહેવાય નહિ. કારણ કે આવી રીતના પ્રતિબંધથી કંઈ ગોવધ કરનારાઓના અંતરમાંની તેની વાસના નિવૃત્ત થતી નથી આવા પ્રતિબંધ એ માત્ર તેમને માટે પ્રતિકૂળ સંજોગરૂપે જ છે. બીજા જન્મમાં તેઓ તેમની અધૂરી વાસનાના સંસ્કારને અનુકૂળ સંજોગોવાળા સ્થળમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે અને ફરીથી તેની બુદ્ધિ જાગ્રત કરી ત્યાં પોતાની વાસના સિદ્ધ કરવા તેવાં કર્મો ફરી શરૂ કરે છે —

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥

એટલે આવો પ્રતિબંધ એ માત્ર નામનો જ પ્રતિબંધ છે અથવા તો દેશકાળ ઉપરનો પ્રતિબંધ છે ગોવધ ઉપરનો નથી. તેથી તેનો કોઈ અર્થ નથી, વળી એમ પણ નથી કે પ્રતિબંધ મૂકવાથી માણસો એટલી વાર માટે પણ પાપકર્મ કરતા બચે છે.

न कर्मणामनारम्भान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ॥
कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन्
इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥

કર્મો થતાં ન દેખાય એટલે કંઈ તે નાશ પામ્યાં એવું બનતું નથી. તેમજ શરીરથી પાપકર્મો કરતો અટકાવવાથી તે માણસ નિષ્પાપ બની જતો નથી. એટલે આવા પ્રતિબંધથી વાસ્તવિક રીતે કોઈ જાતનો ધનલાભ કે ધર્મરક્ષણ થતું નથી. તે પ્રતિબંધ દેશકાળ ઉપરનો બને છે, ગોવધ ઉપરનો નહિ. ગોવધ બંધ કરવાની લાગણીના સમાજમાં ઉત્પન્ન કરાવી અને વિશ્વાસની પવિત્ર સહૃદયતા ઉપર આધાર રાખે છે, કે જે માટેની ફરજ ધર્મપ્રવર્તકોની અને પ્રત્યેક સાચા હિન્દુ ધર્મી નાગરીકોની છે. આને માટે સરકારી કાયદાનો ઉપયોગ એ ગેરફાયદે છે કાયદાનો ગેરફાયદે ઉપયોગ થાય તો કાયદો નિષ્ફળ બને છે, એવો કાયદો તૂટી પડે છે. (આનો અર્થ જ એ છે કે અવૈદિક ધર્મો નાસ્તિવન્ત છે) આવા કાયદાઓ ઉત્પન્ન કરવાની સમાજના મોટા વર્ગની મનોવૃત્તિને લીધે જ નવા નવા વિભાગો અને સ્થાનો ઉત્પન્ન થાય છે જે લોકો ધાર્મિક માન્યતાઓના આગ્રહથી ઉત્તેજિત થઈને અધાર્મિક પદ્ધતિથી

બીજાઓ ઉપર પોતાની બહુમતિવાળા શાસનતંત્રના બળથી પ્રતિબંધના કાયદાઓ ઊભા કરાવવા પ્રયાસ કરે છે, બીજાઓને પાશવી બળને વશ વર્તાવવા માગે છે–તેઓ જ કાયદેસર રીતે ગુનેગાર થાય છે ધાર્મિક બાબતોમાં બીજાઓ ઉપર જેઓ પાશવ બળથી પ્રતિબંધ મૂકાવવા પ્રયત્ન કરે છે તેઓના માટે - નિષ્પક્ષ શાસનતંત્રની એ ફરજ થઈ પડે છે કે તે પોતાના એ જ બળથી તેઓના ઉપર નિયન્ત્રણ કરી–તેમને અટકાવે, કે જેઓ અધાર્મિક રીતે વર્તે છે. જેઓ ધર્મના કાયદામાં ન્યાયી રહેતા તેમને શાસનના કાયદાએ કાબુમાં રાખવા જોઇએ સરકારી કાયદો સામાજિક જ હોઈ શકે. ધાર્મિક બાબતમાં ધાર્મિક જ કાયદો હોય શકે, સરકારી નહિ. ધાર્મિક કાયદામાં બળજબરી હોય શકે નહિં, બળજબરીવાળો કાયદો ધાર્મિક હોય શકે નહિ, પરન્તુ તે પાશવી જ છે મનુષ્યોને માટે પાશવી કાયદો હોય શકે નહિં. મનુષ્યો એ બુદ્ધિને હૃદયથી અનુસરનાર પ્રાણી છે, આટલા માટે માનવ ધર્મના કાયદાએ વૈદિક એટલે બુદ્ધચતુરાંરી જ હોવા જોઇએ. જે માણસ જે કાયદાને પોતાની બુદ્ધિથી યોગ્ય માને છે તે કાયદો તે માણસને માટે વૈદિક બને છે. અને તેને જ તે હૃદયથી અનુસરે છે જે હિન્દુધર્મના કાયદા ઇશ્વરસિદ્ધ વૈદિક છે તે કાયદાઓને માનવો પોતાની બુદ્ધિથી ... અનુભવે–વૈદિક બનાવે તે જ જીવમાંથી શિવ-થવ ના માર્ગમાં પ્રગતિ છે અને વૈદિક ધર્મની સફળતા છે–સાર્થકતા છે.

દુંક સમયમાં પ્રકટ થશે	પ્રત્યેક દિવસે અત્યુત્તમ બોધદાયક ગ્રંથ	'વિશ્વમંગલ' ના ગ્રાહકોને ખાસ ખરીદવા લાયક

સૌભાગ્ય-સૂર્યોદય

[દૈનિક વિચાર]

આ પુસ્તકમાં જગતની પવિત્ર સાહિત્યવાડીમાંથી દરરોજ માટે ચૂંટી કાઢેલાં પુષ્પોરૂપ અતિ ઉત્તમ ચારિત્ર્યસુધારક વાચન આપેલુ છે. અનેક હિન્દુ મહાપુરુષોના તથા ઇસ્લામના, ખ્રીસ્તી, પારસી તેમજ મહર્ષિ દયાનંદ, પૂ૦ ગાંધીજી વગેરેના જીવનસુધારક, આરોગ્ય સબંધી, બાળોપયોગી તેમજ સ્ત્રી-ઉપયોગી સાહિત્યનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાથી આપણા ચારિત્ર્યના વ્યાપક ઘડતરની તેમજ વ્યવહારોપયોગી પ્રેરણાઓ આપણે દરરોજ મેળવી શકતા હોઇ ઘરમાં વસાવવા લાયક છે જ્ઞાન-લહાણી માટે તેમજ નવીન વર્ષે મિત્રો અને સ્નેહીઓને ઉત્તમ ભેટ તરીકે આપવાના ઉપયોગમાં લઇ શકાય છે મૂ રૂા ૩–૦–૦.

આ પુસ્તકનું વાચન **નવનીત** કેલેન્ડરના રૂપમાં બહાર પાડવામાં આવેલ છે. વધુ કિંમત ખર્ચી શકે તેવા ભાઈઓ ઘરમાં શોભા અને સદ્‌વિચારના દીવારૂપ તે કેલેન્ડરને વસાવી શકે છે તેની વધુ માહીતી માટે જાહેર ખબર જુઓ.

શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, સલાપસ ક્રોસરોડ, અમદાવાદ.

હિન્દુ ધર્મ

લે. સ્વામી શ્રી અદ્વૈતાનંદજી

હિંદુ ધર્મના વિધવિધ, અને ઉપલક દૃષ્ટિથી જોનારને એકબીજાનો વિરોધ કરતા, સંપ્રદાયો અને પંથો તરફ જ્યારે નજર નાખવામાં આવે છે ત્યારે પ્રથમ તો નિરીક્ષકના મનમાં ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે, અને હિંદુ ધર્મનું હાર્દ તેનાથી એકદમ પકડી શકાતું નથી. હિંદુ સંસ્કૃતિના સમસ્ત વિકાસ દરમ્યાન એક જ પ્રેરક આદર્શ, એક જ પ્રકારની જીવનદૃષ્ટિ કામ કરી રહી છે, એના પ્રાણનું આપણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો તેના, આરંભથી તે અત્યાર સુધીના, સમગ્ર પ્રવાહની તપાસ કરવી જોઈએ અને ભવિષ્યમાં આ ગતિની કઈ દિશા હશે તે વિષે અનુમાન બાંધવું જોઈએ.

ઘણા લેખકોનો (તેમાં ખાસ કરીને પાશ્ચાત્ય વિચારશ્રેણીના આધિપત્ય નીચે આવી ગએલા માણસોનો) એવો અભિપ્રાય છે કે, "હિંદુ ધર્મ એ ખાલી નામ જ છે, જુદી જુદી માન્યતાઓનું સંગ્રહસ્થાન છે, કર્મકાંડના વિધિઓનો શંભુમેળો છે, વેદકાળમાં હિંદુ ધર્મનો અર્થ એક હતો, ઉપનિષદોના સમયમાં બીજો હતો, બૌદ્ધ કાળમાં વળી ત્રીજો જ હતો, અને અત્યારના પૌરાણિક સમયમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની માન્યતાઓ પ્રમાણે હિંદુ ધર્મનો અર્થ કરે છે, તેથી હિંદુ ધર્મ જેવી કોઈ અમુક વસ્તુ અસ્તિત્વ ધરાવતી જ નથી અને દેશના ભાવી ઘડતરમાં હિંદુ ધર્મને કોઈપણ પ્રકારનું સ્થાન આપવાની આવશ્યકતા નથી."

અત્રે એ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે હિંદુ સંસ્કૃતિને હિંદુ નામ આપવાનું કારણ એ છે કે તેના મૂળ સંસ્થાપકો સપ્તસિંધુના પ્રદેશમાં વસતા હતા. સિંધુ નદીની પૂર્વ તરફ વસતી પ્રજાને ઈરાનીઓ અને તેમની પછી આવનાર લોકોએ "હિંદુ" નામ આપ્યું હતું. "હિંદુ" શબ્દ શરૂઆતમાં પ્રદેશસૂચક હતો અને ધીમે ધીમે આ દેશમાં રહેનારા લોકોના ધર્મને પણ "હિંદુ ધર્મ"નું નામ આપવામાં આવ્યું.

હિંદુ સંસ્કૃતિ અલ્પાયુષી નથી, ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પાંચ હજાર વર્ષોથી તે હયાતિમાં છે. આખું જગત હિંદુ ધર્મે બતાવેલા માર્ગ ઉપર જાય છે તેના સ્રોતની ગતિ કોઈવાર મંદ થઈ છે અને કોઈવાર પૂર જોરથી ચાલી છે, તે છતાં હિંદુ સંસ્કૃતિએ પોતાનું પ્રભુત્વ, અત્યાર સુધી પણ ટકાવી રાખ્યું છે અને હજુ હવે એવાં સ્પષ્ટ ચિહ્નો જણાઈ આવે છે કે વિશ્વની પુનઃરચનામાં ભારતીય સંસ્કૃતિના શાશ્વત આદર્શને પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવશે.

હિંદુ ધર્મનો આ આત્મા શો છે, આ પ્રાણરૂપ ભાવના કઈ છે તે વિષે આપણે સંક્ષિપ્તમાં વિચાર કરીએ.

હિંદુસ્તાન પ્રાચીન કાળથી અનેક ધર્મો, જાતિઓ અને સંસ્કૃતિઓનું મિલનસ્થાન બન્યું છે. આ દેશ ઉપર શક, મુસ્લિમ, યુરોપિયન અને તે ઉપરાંત બીજી અનેક પ્રજાઓનાં આક્રમણો થયાં છે તે છતાં હિંદુ સંસ્કૃતિએ પોતાની પ્રણાલિકા અખંડ રાખી છે અને આખા એશિયાના માનસમાં એનો રંગ લાગ્યો છે. પશ્ચિમમાં અત્યારે જે વાદોનું પ્રાધાન્ય છે (બુદ્ધિવાદ અને પ્રત્યક્ષવાદ) તે માનવજીવનના ગૂઢ પ્રશ્નોનું સંતોષકારક નિવારણ કરવાને શક્તિવાન નથી, તે અધૂરા છે એવું બતાવી તેની ખામીઓ દૂર કરવાનું કામ હિંદુ સંસ્કૃતિ કરે છે એનો સર્વોત્તમ આદર્શ આખા જગતને માટે ઉપયોગી છે.

પાશ્ચાત્ય અને ભારતીય ભાવનાઓ વચ્ચે એક મુખ્ય ભેદ છે હિંદુઓ માને છે કે મનુષ્ય એટલે કેવળ સ્થૂળ શરીર નહિ તેમ એની અંદર રહેલું સૂક્ષ્મ શરીર પણ નહિ, પણ એ બન્ને કરતાં કાંઈક વધારે. એક પદાર્થ છે એને "આત્મા" એવું નામ આપવામાં આવે છે. આ આત્મા અનંત છે, અવિનાશી છે, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે મૃત્યુ જેવી કોઈ વસ્તુ આત્માને માટે નથી. આ આત્મા જ્યાંસુધી પોતાને જાણે નહિ ત્યાંસુધી વિવિધ શરીરો ધારણ કરે છે, સંસારમાં નવાનવા અનુભવો લે છે, અને જ્યારે સર્વ પ્રકારની વાસનાઓનો જડમૂળથી ઉચ્છેદ થઈ જાય છે ત્યારે તે મુક્ત થાય છે, મન અને શરીરથી અલગ થાય છે. આપણે ગમે તે સંપ્રદાયના હોઈએ તોપણ આત્માના નિત્યત્વનો સિદ્ધાન્ત તો આપણે સર્વ સ્વીકારીએ છીએ. આત્મા અને પરમાત્માના પરસ્પર સંબંધ વિષે ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયોમાં મતભેદ છે અદ્વૈત વાદીઓ આત્મા અને પરમાત્માને એકરૂપ માને છે વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદીઓ આત્માને પરમાત્માનો અંશ માને છે, અને દ્વૈતવાદીઓ

આત્મા પરમાત્માથી તદ્દન ભિન્ન જ છે એમ માને છે. આપણે શાક્ત, શૈવ, વૈષ્ણવ હોઈએ અથવા બૌદ્ધ કે જૈન હોઈએ તો પણ બધા હિન્દુઓની એ માન્યતા છે કે આત્મા સ્વભાવથી જ પવિત્ર છે, પરિપૂર્ણ છે, અનંત છે, ઐશ્વર્યવાન છે, આનંદમય છે. દ્વૈતવાદીઓ માને છે કે આત્મા મૂળથી તો પવિત્ર છે પણ દુષ્કર્મોથી સંકુચિત થઈ જાય છે, અને ભક્તિદ્વારા ઈશ્વરની કૃપાથી પુન પૂર્ણત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. અદ્વૈતવાદીઓના મત પ્રમાણે આત્માનો કોઈપણ દિવસ સંકોચ થઈ શકે નહિ અવિદ્યાથી આપણા મનમાં ભ્રમણા ઉત્પન્ન થાય છે કે આત્મા પોતાની નૈસર્ગિક શક્તિઓ ગુમાવી બેઠો છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તેવી સ્થિતિ નથી આત્મા પોતાની અસલ સ્થિતિમાંથી ચલિત થતો નથી જ પાશ્ચાત્ય અને પૌર્વાત્ય ભાવનાઓ વચ્ચે આ વિષયમાં એક અભેદ્ય દુર્ગ આડો આવ્યો છે પૂર્વના લોકો શાંતિ, શક્તિ, આનંદ માટે નેત્રો બંધ કરીને હૃદયની અંદર ધ્યાન કરે છે, પશ્ચિમના લોકો ઈશ્વરને જોવા માટે બાહ્ય સૃષ્ટિ ખોળે છે.

આધુનિક સમયમાં આપણા દેશની પુનર્ઘટનામાં આ વિચારને અગ્રપદ આપવાની ઘણી જ આવશ્યકતા છે જે માણસ "હું પામર છું," "હું પાપી છું," આવા વિચારો (કે જે સત્યથી વેગળા છે) કર્યા કરે તે ખરેખર તેવો જ થઈ જાય. આપણા સૂક્ષ્મ શરીરનું બંધારણ વિચારો અને ભાવનાઓથી ઘડાય છે આ બન્ને શરીરો એકબીજા ઉપર અસર કરે છે જેમ જેમ મનોબળમાં, વૃદ્ધિ થતી જાય છે તેમ તેમ મનના સંકલ્પોની અસર શરીર ઉપર અને આસપાસના વાતાવરણ ઉપર વધારે પ્રબળ બનતી જાય છે આ મહાન સત્ય મનમાં દૃઢ કરીને "આપણે સર્વશક્તિમાન છીએ. આપણામાં સર્વપ્રકારનું સામર્થ્ય છે, આપણામાં અખૂટ આનંદ છે, આપણે સર્વજ્ઞ છીએ." આવો આત્મવિશ્વાસ જાગ્રત કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે આપણા પૂર્વજોમાં આવી અવિચળ શ્રદ્ધા હોવાથી જ તેઓ સંસ્કૃતિના સર્વોત્કૃષ્ટ શિખરે પહોંચ્યા હતા. જો આપણે ખરેખર હિંદુ ધર્મમાં માનતા હોઈએ, જો આપણને આત્માના અસ્તિત્વમાં શ્રદ્ધા હોય, આત્માના સ્વરૂપ વિષે આપણને સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોય, તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનું સંકલ્પબળ હોય તો નિરુત્સાહી થવાનું, બાયલા થવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. આપણાં સંતાનોને પ્રથમથી જ આ જીવનપ્રદ, ઉચ્ચ વિચાર આપવાની જરૂર છે, આત્માના પૂર્ણત્વમાં, અમર્યાદિત આનંદમાં આત્માની અમાપ શક્તિમાં પહેલેથી જ વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ. આ માન્યતા એવી મનમાં સ્થિર થવી જોઈએ કે તેનું વિસ્મરણ કદી પણ થાય નહિ. આટલા માટે જ ધાર્મિક જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. આપણામાં દોષો હોય, નિર્બળતા હોય, પણ તેમને કાઢવાનો ઉપાય એ નથી કે કાયમ તેમનો વિચાર કરીને મનમાં પશ્ચાત્તાપ કર્યા કરવો. આપણા પોતાના સત્ય સ્વરૂપનું મનમાં કાયમ સ્મરણ રાખી સર્વ પ્રકારની નબળાઈઓનો વિરોધી વિચારોથી પ્રતિકાર કરવો એ જ સર્વશ્રેષ્ઠ ઇલાજ છે.

હિંદુઓના મત પ્રમાણે જીવનનો ઉદ્દેશ આત્માનો અનુભવ છે ધર્મ એટલે બુદ્ધિથી કરેલો અમુક મતોનો સ્વીકારમાત્ર નથી. ધર્મ એ બુદ્ધિથી જાણવાની વસ્તુ છે એના કરતાં અનુભૂતિ કરવાની અને જીવનમાં ઉતારવાની ને આચરવાની વસ્તુ વધારે છે. ધાર્મિક જીવન બુદ્ધિવિકાસ, વિદ્વત્તા કે વાદવિવાદથી પ્રાપ્ત થતું નથી. જગત ત્રણે કાલમાં નથી એવું કથન કરવાથી જ જ્ઞાની થવાતું નથી, સત્યનો સાક્ષાત્કાર જ્યાં સુધી ન થયો હોય, આત્માનું અપરોક્ષ જ્ઞાન જ્યાં સુધી થયું ન હોય ત્યાં સુધી ધર્મની સિદ્ધિ મળેલી કહી શકાય જ નહિ અમુક વાતમાં, અથવા મતમાં શ્રદ્ધા રાખવાથી જ મોક્ષ મળી શકતો નથી. શાસ્ત્રોનું પાન કે શ્રવણ કર્યાથી, અથવા પોપટની માફક અમુક શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરવાથી કાંઈ લાભ થતો નથી. પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન કાળમાં અનેક મહાત્માઓએ આત્માનું અપરોક્ષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, ઈશ્વરનું સાક્ષાત્ દર્શન કર્યું છે, અને ત્યાર પછી જ તેઓએ જ્ઞાની થવાનો દાવો કર્યો છે. ત્યાં સુધીની સાધકની અવસ્થા કહી શકાય, જ્ઞાનીની નહિ. જેમ જેમ આપણે આધ્યાત્મિક વિકાસમાં આગળ વધતા જઈએ છીએ તેમ તેમ આપણામાં સાંપ્રદાયિક ભાવના કમી થતી જાય છે. આપણું અભિમાન ગળતું જાય છે અને આપણને જણાવા લાગે છે કે માણસ ભલે દ્વૈતવાદી હોય પણ જો તે અનુભવમાં આગળ વધેલો હોય, તેનું ચિત્ત સાત્ત્વિક હોય તો તે વિતંડાવાદ કરતા અદ્વૈતવાદી કરતાં હજાર દરજ્જે ચઢિયાતી કોટિનો છે. જે ઈશ્વર પાસેનો પાસે છે અને

કુરતો દર છે તેનું દર્શન કરવાથી સંશય માત્ર નાશ પામે છે, કર્મચન્થિ કપાઈ જાય છે મિથ્યા ભ્રમણાઓને સત્ય તરીકે માનવાથી સંકુચિતતા અને દ્વેષને ઉત્તેજન મળે છે.' ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યના સંપર્કમાં આવવા માટે આપણે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ કેળવવી પડે છે અને સ્થિતપ્રજ્ઞનાં લક્ષણો તેમનામાં છે કે નહિ તે જોવું પડે છે. માનવમાત્રમાં ઈશ્વરનું દર્શન કરવાની જે શક્તિ કુદરતી રીતે રહેલી છે તે વડે તેને થયેલા સાક્ષાત્કારને અને તેને સમજાયેલી પરમાત્માની વાણીને, સાચાં માનીને સ્વીકાર કરવામાં જે શંકાઓ મનમાં ઉત્પન્ન થાય તેમને દૂર કરવામાં તર્કની મદદની જરૂર પડે છે ખરી, પણ તાર્કિક નિયમ એ પ્રથમ પગથિયું છે, ત્યાર પછી અભ્યાસ-સાધન દ્વારા સત્યને નજરોનજર નિહાળવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આવા અનુભવમાંથી જ જગતના શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ સત્કર્મોનો જન્મ થયો છે જે મહાન અવતારી પુરુષોએ જીવનમાં નૂતન પ્રવાહો વહાવ્યા છે, જેમણે નવી દુનિયા સરજાવી છે, તેઓએ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરીને તેમની પ્રેરણાથી જ પોતાનું નિયત કાર્ય સંસારમાં શરૂ કર્યું હતું.

(અપૂર્ણ)

❀

મોહન

(ધ્રુપદ કલ્યાણની ચાલમાં)

મોહન વનવન ધેનુ ચરાવન
ધેનુ ચરાવન બંસી બજાવન
ગોકુલ કુ (ગજાવન શ્રીધન-મોહન૦

ગોપી નચ રન ધન ધન ધન ધન
ધર કર પર વપુ ગિરિ ગોવરધન
બાલ સુમન મન ધન તુજ વારન-મોહન૦

ચોરન ચિત જન મંજ મહી ખાવન
રાધા રિઝાવન નંદકે નંદન
વદન યશોમતી-તનય વિરાજન-મોહન૦

મકરંદ કુંડલ કાન સુશોભન
અંબર પીત લલિત મનલોભન
કોટિક રતિપતિ સમ રૂપ-દર્શન-મોહન૦

દીન દુઃખ હારન સબ સુખ કારન,
તારનું ભવસિંધુ મદ-મારનું
પાવન પતિત ત્રિવિધ હર પીડન-મોહન૦

ભારત-ધર્મ ઉદ્ધારન તારન,
ખલ છલ અઘ જન દુષ્ટ સંહારન,
ગાવન ગીતા વિપદા ધાવન-મોહન૦

—શ્રી મહીપતરામ જોષી

પ્રભાતનાં પુષ્પો

[લેખક :—શ્રી. વજુ કોટક]

એવા ઘણા માણસો આપણા જોવામાં આવે છે કે જેઓ શરૂઆતમાં કંઈ આપવાનું વચન આપે છે પણ પાછળથી સગવડતાએ ભૂલી જાય છે. કેટલાક એવા હોય છે કે જેઓ ખરેખર વચન આપીને ભૂલી જાય છે જાહેર સભામાં પોતાનું દાન પ્રસિદ્ધ કરશે પણ થોડા વખત પછી જો એમની પાસે લેવા જઈશું તો એ તરત જ જવાબ આપશે કે વચન આપતી વખતે સમજતા હતી પણ હવે નથી. વહેલા કેમ ન આવ્યા! ત્યારે બીજો વર્ગ એવો છે કે તમને દશ બાર ધક્કા ખવડાવશે ત્યાર પછી જ આપેલા વચન પ્રમાણે પૈસા આપશે. ખરી રીતે તો દાન આપવાનો જેવો તમે મનોરથ કર્યો કે એ જ પળે તે આપી દેવું જોઈએ કારણ કે એ પૈસા ઉપરથી નૈતિક દૃષ્ટિએ તમારો અધિકાર ઊઠી જાય છે નિશ્ચય કરીને તરત આપેલું દાન મહાપુણ્ય આપે છે. આપ્યા પછી જો તમને મનમાં કચવાટ લાગે, આપતી વખતે હાથ સંકોચાય, કોઈની શરમથી આપવું પડે તો એવા દાનમાં લેનારને કે દેનારને કંઈપણ ફાયદો થતો નથી. આના કરતાં તો ન આપવું તે વધારે સારું છે. ઉત્સાહ અને ઉમળકા વિના જે ચીજ આપવામાં આવે છે એનું ફળ કદીપણ ઊગી નીકળતું નથી. ઉત્સાહથી આપેલી એક પાઈ, સંકોચ રાખીને આપેલા એક હજાર રૂપિયા કરતાં પણ વધારે મહત્ત્વની છે પ્રેમ અને આનંદથી આપેલી વસ્તુ સામી વ્યક્તિમાં કેવો પ્રકાશ પાથરે છે એનું એક દૃષ્ટાંત છે—

આ બનેલી વાત છે દરભંગામાં 'દાઈનું તળાવ' એ નામનું સુંદર તળાવ છે. એની પાછળ મધુર વાત છે સોળમા સૈકામાં મિથિલા દેશમાં એક બ્રાહ્મણ બાઈને પુત્ર આવ્યો બાળકનું રૂપ જોઈને એને મનમાં ઊગી નીકળ્યું કે આ બાળક મહાન પંડિત થશે. અંતરમાં આવી શુભ ભાવના પ્રગટ થઈ એટલે તે ગરીબ સ્ત્રીને દાઈને કંઈ આપવાનું મન થયું, પણ પાસે કંઈ હતું નહિ. તેણે દાઈને કહ્યું, "બાઈ આજે મારી સ્થિતિ તદ્દન કંગાલ છે, હું તને કાંઈ આપી શકું એવી સ્થિતિમાં નથી, પણ આજ મેં એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે મારો આ બાળક પ્રથમવાર જે કમાઈને લાવશે તે હું તને આપી દઈશ.".

બાળક પાંચ વર્ષનો થયો. એના પિતા ગરીબ હતા પણ બહુ વિદ્વાન! આ બાળકમાં પણ જ્ઞાનના સંસ્કાર પ્રગટ થવા લાગ્યા એક વખત દેશના રાજાએ આ ગામના નાકે મુકામ કર્યો અને ઘણા બાળકો રાજા કેવો હશે એ જોવા ગયા. રાજા વિદ્યાવિલાસી હતો. તેણે આ બાળકને પ્રેમથી પૂછ્યું.

"વત્સ! તને કંઈ ગાતાં આવડે છે?"

છોકરાએ જવાબ આપ્યો, "મહારાજ! કોઈની બનાવેલી કવિતા ગાઈ સંભળાવું કે હું કવિતા બનાવીને ગાઉં?"

આ સાંભળીને રાજાને ખૂબ નવાઈ લાગી. તેણે, કહ્યું, "બેટા, હજુ તારી ઉંમર નાની છે. તું કવિતા શું બનાવી શકે? મારી મશ્કરી તો નથી કરતો ને?"

બાળકે નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો, "રાજન્! વિદ્યાની બાબતમાં ઉંમરનો સવાલ નથી. ભલે મારી વય પાંચ વર્ષની રહી, પણ હું આખા ત્રિભુવનનું વર્ણન કરી શકું એમ છું."

અને પછી તેણે રાજાની આજ્ઞાથી, વેદમાં આવેલા એક શ્લોકની એક લીટી લઈને બાકીની પોતે બનાવી. નાના એવા આ સુંદર કાવ્યમાં રાજાના તેણે યશોગાન ગાયાં. રાજા પ્રસન્ન થયો અને ખોબો ભરીને સોનામહોર તથા થોડાં કીમતી રત્નો આપ્યાં. છોકરો આ લક્ષ્મી લઈને ઘેર આવ્યો કે તરત જ માતાએ કહ્યું.—

"બેટા, બહાર ઊભો રહેજે. આ ધન ઉપર આપણો અધિકાર નથી"

માતાને દાઈને આપેલું વચન યાદ આવ્યું. મા-દીકરો પેલી બાઈને ત્યાં ગયાં અને માતાએ કહ્યું, "બાઈ! આ પુત્રના જન્મપ્રસંગે મેં તને જે વચન આપ્યું હતું એનું પાલન કરવા હું આવી છું. આ ધનનો કૃપા કરીને સ્વીકાર કર"

દાઈને વચન યાદ આવ્યું, પણ આ ગરીબ સ્ત્રીની અદ્ભુત વચન પાળવાની શક્તિ જોઈને એની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવી ગયાં. એના અંતરમાં પણ શુભ ભાવના પ્રગટ થઈ. જનસેવા માટે તેણે આ દાનનો ઉપયોગ કરવાનો તરત જ નિશ્ચય કર્યો અને આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું,

"માતાજી, ધન્ય છે તેમને તમારો આ બાળક અમર રહે એમ હું ભગવાનને પ્રાર્થના કરું છું."

આ પૈસામાંથી પેલી દાઈએ તળાવ બંધાવ્યું. આજે પણ એ તળાવ 'દાઈના તળાવ'થી પ્રસિદ્ધ છે અને આ બાળક ભવિષ્યમાં મહાવિદ્વાન શંકર મિશ્રના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.

કહેવાનો અર્થ એ છે કે ઉમળકાથી આપેલું દાન, લેનાર તથા દેનાર માટે કલ્યાણદાતા બને છે પછી ભલે તે એક પૈસો હોય કે પચ્ચાસ હજાર રૂપિયા હોય.

ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર નીચેના ઠેકાણે 'વિશ્વમંગલ'નું

લવાજમ ભરી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

મુંબઈ

છગનલાલ જમનાદાસ શાહ
જયવંતસી સ્ટ્રીટ ૪૪ ધી પી. ટેન્ક પદેરેમાળે
સી. ડા. રામજી ભીખજી કેશરવાળા ૧૦૧
શેઠ પારીખવાળા બીલ્ડીંગ, ગુલાલવાડી
ડાહ્યાલાલ તુલસીદાસ પટેલ ફેન્સવાડી.
પારસી અગીઆરી સામે ફરનીચરની દુકાન.
મગનલાલ વ્રજભુખનદાસ અનંતવાડી
ટુ. મુળજી કસ્યાણ, ટવે સોપ ડેપો કેરેટર
સ્ટ્રીટ-અનંતવાડીને નાકે મુંબઈ ૨
શ્રી ચિમનલાલ નીરચંદ C/o શાહ મનસુખલાલ
તારાચંદ ૧૧૮ કંસારાચાલ પ. માળે મું. ૨
દાદાભાઈ નારણભાઈ દેસાઈ સ્ટ્રીટ
મુળદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર્સ-નવસારી
મહેન્દ્રરાય દયાશંકર શાહ C/o સરસ્વતી
ઔષધ કાર્યાલય ખાટલાચોક-સુરત
બુકસેલર્સ દેસાઈ બ્રધર્સ બજાર-ભરૂચ
પટેલ કનુભાઈ ડાહ્યાભાઈ-
શ્રી રામકબીર હાથીપોળ વડોદરા
મધુસુદન લાલભાઈ બુકસેલર ખારેકા
બાપાલાલ કેશવદાસ ખારેકા
શ્રી સત્યનારાયણ વાચનગૃહ નવી શાળા
નાથુદાસ હરજીવનદાસ ખારેકા
જ્યોતિર્વિદ તાપીશંકર જેઠાર જ મુસ્તર
ચીમનદાસ એમ. શાહ, દાનપોળ-ડભોઈ
શાન્તિલાલ છોટાલાલ-બોરીઆ
ચતુરસિંહજી કુભાનસિંહજી રાણોલ
C/o રાજપૂત હોટેલ-ગોધરા
શ્રીધર ગુરુ ચોક રેલવેરોડ-આણંદ
ચમનલાલ છોટાલાલ હરિજન સ્કૂલ પાસે
ઉમરેઠ
ભગિરથ શર્મા યજ્ઞયાજી
યાજ્ઞિક ભુવન સોરઠી
શાહ બ્રધર્સ -સોરઠ
શ્રી જગન્નાથ શાહ, ન્યુઝપેપર એજન્ટ "
મોહનદાસ નવલભાઈ પટેલ(સર) કેરમલલ
ગોકળભાઈ હરિરામ રાવલ મુ આંબડ
કાશીરામ પરષોત્તમ મસ્જીદ પાસે આબુડ
કૃષ્ણા પ્રિન્ટરી (પાદિજ બજાર) પેટલાદ
અમૃતલાલ કાલીદાસ શાહ મહાજનવાડા પેટલાદ
પટેલ છગનલાલ નાથાભાઈ નારસી
વૈષ્ણવ પ્રિન્ટરી બોરસદ
ચંદ્રકાન્ત લાલ ડાહ્યાભાઈ ચતુરભાઈ નડીઆદ
શ્રીમાન ભાઈ મકન માટેકર્તા માઈરોડ "
ચમનીશંકર ત્રિભોવનદાસ જવારી મહેડા
કાલીદાસ હરજીવનદાસ ગીરધરીવાળા વસો
કાશીઆ મોતીભાઈ જેઠાભાઈ વહુઆ પાસે
પેટલાદ
ડાહ્યાભાઈ નરસનભાઈ કપડવંજ
વીઠ્ઠલદાસ નાગરદાસ પટેલ ખેડા
નવનીતલાલ મોહનલાલ દેસાઈ પરવરજ
ચીમનલાલ ભાર પરીખ "

અમદાવાદ

મહારાજશ્રી સીતારામજી શર્મા ગોરાણીની
પોળ સોનીની પોળના નાકા ઉપર
પરમપૂજ્ય પ્રભુદાસ મહારાજ
સારંગપુર તળીયાની પોળ
શાહ સોમચંદ અમલાલ મહીવાળી
હાજીની પોળમાં કમાનવાળી પોળ
નગીનદાસ સુતરીયા પટવા રાયપુર કાપડીવાડ
અંબાલાલ ચુનીલાલ પટેલ
શાહપુર દુધવાળી પોળ
મોહનલાલ બહેચરદાસ મહેતા
શાહપુર વનમાળીવાંકાની પોળ
ભાવસાર હીમતલાલ મગનલાલ
શાહપુર, ચેતીઆ હનાં ડહેલામાં
શંકરરાવ ભગવંતરાવ પાવસ્કર
શાહપુર મુખાકાની પોળ
હરગોવંદ કાળીદાસ પટેલ નવા વાડજ
ભાઈ જયકૃષ્ણ છગનલાલ ઠાકર રવિવાર
પેઠ પૂના સીટી
પટેલ ભાઈલાલ ઉજમલાલ ધરમજ
શંકરલાલ જેઠારામ દીક્ષિત રામપરા
અડાજ મકન છત્રપુરા-વેરાવળ
ગુજરાત જનરલ ટ્રે. કંપની-બેઠેસાજી
બી. મિ. મિત્ર કે. મહેસાણા
હરજીવનદાસ હાલાભાઈ સ્ટેશનરપુર
કૃષ્ણરાવ મોરારરાવ ઓટનીસ પાલઘર
મોહનલાલ હરગોવંદ સંઘવી હળવદ
શામળદાસ મોહનલાલ મહુવા
રવિશંકર શાંતિલાલ દેસાઈ પોળ શ્રીરામપુર
નારણભાઈ પ્રેમચંદ મોદી બજાર ધોળકા
મોહનલાલ છોટાલાલ મોદી ચોરી ધંધુકા
હર્ષદરાય મણીલાલ સાહનુકાનવાળા મતિયજ
C/o મણીલાલ બ. શાહ ઠે. બા. મેટ્રો સ
રતિલાલ મુળચંદ દોશી દેસી પ્રિ. પ્રેસ
સરકલચોક જુનાગઢ
ભીખનલાલ મિત્ર ઠે. સરોદી(ગુજરાતી)
હનુમાન આશ્રમ પો. ન. ૧૧૧૧ નૈરોબી
ક્રે. પી. બગડ પેટ નં. ૨૪૧ મોમ્બાસા
એસ. ડી. બગડ ન્યુઝપેપર એજન્ટ
જામનગર
ડો. માનભાઈ રામભાઈ, કાપડ
માર્કેટ રાજકોટ
રતીલાલ હરજીવનદાસ ત્રીવેદી રાજપુર
નારેરામ કુબરજી ઠાકર વંથલી
મધુસુદન નાથુદાસ બુકસેલર દેરાવળ
ડાહ્યીન રામજીક દોશવાળા
સ્ટેશન સામે, ભાટીઆ
ડોકટર પ્રભુદાસ કેશવલાલ, મહાવીર રેઝ
જગજીવન બુક ડીપો, ઓથીઓક
નરહરલાલ નરસીભાઈ પટેલ ઠક્કરપુરા
કાશીશ્વર પુસ્તકાલય અમરેલી
નાનાભાઈ ત્રિભોવનદાસ પંડ્યા મુ. જંબુસર
ઠક્કર અમરાવતી [બીદર]
ત્રિવેદી પ્રભાકર જયશંકર પોઇન્ટ
મોહનલાલ મિ. બીબાવાળા
હૈદ્રાબાદ
માધવજી હરિભાઈ C/o હરિભાઈ મિલિટરી
હાફ બજાર આણંદપુર
કમ્પાઉન્ડરી બાગ લશ્કર બજાર
ગુજરાત પુસ્તકાલય નાનાલાલ કેશવજી
ભાગુભાઈ નરસિંહભાઈ ચકલા-મોડાસા

વાર્ષિક લવાજમ : હિંદ બહાર
રૂા. ૫-૩-૦ તંત્રી: મગનભાઇ છોટાભાઇ દેસાઇ રૂા. ૭-૮-૦

વિષય સૂચિ

ક્રમાંક	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	પ્રીતમના પ્રેમીઓની પરિભાષા [કાવ્ય]	શ્રી 'પુનિત'	૫૨૧
૨	સંપાદકીય	...	૫૨૨
૩	નવનાથ કથામૃત	કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ મહારાજ	૫૨૩
૪	પ્રભાતનાં પુષ્પો	શ્રી વજુ કોટક	૫૨૫
૫	અધ્યાત્મ ભાગવત	સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી	૫૨૯
૬	અમારો માર્ગ [કવિત]	શ્રી 'ભરતમયૂર'	૫૩૮
૭	યાદ રાખો	શ્રી 'રજનીકાન્ત'	૫૩૮
૮	શીખવા લાયક	અનુઃ શ્રી અમૃતલાલ ગાંધી.	૫૩૯
૯	હીરાકણીઓ	...	૫૪૦
૧૦	પાર્વતી-સ્વયંવર	...	૫૪૧
૧૧	નંદલાલનું પારણીયું [ગીત]	શ્રી 'દીન સેવક'	૫૪૩
૧૨	ભક્ત હરિદાસજી	શ્રી ચન્દુલાલ શકરાલાલ પ્રજાપતિ	૫૪૪
૧૩	શ્રી કૃષ્ણ અને ગોવાળ	શ્રી કાન્તિલાલ લક્ષ્મીરામ ચાંપરાવાળા	૫૪૭
૧૪	હિન્દુ ધર્મ	સ્વામી શ્રી અદ્વૈતાનંદજી	૫૪૮
૧૫	દેવ-દર્શને	શ્રી હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી M. A. ph. D	૫૫૨
૧૬	ચિંતનપ્રસાદ	શ્રી 'રમણ' નાવલીકર	૫૫૫
૧૭	ભક્તોની ભેટો	શ્રી વ્રજલાલ દ મહેતા.	૫૫૬
૧૮	મહારાષ્ટ્રના સંત અને ચોર	શ્રી હર્ષદરાય જેઠાલાલ સઘવી	૫૫૭
૧૯	આદર્શ વદનાભક્ત અક્રૂરજી	શ્રી 'શિવમ્ સુંદરમ'	૫૫૮
૨૦	મંદિરથી દેવ વિદાય થયા	મૂ. લે શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોર	૫૫૯
૨૧	પ્રાર્થના [કાવ્ય]	શ્રી દિનકરરાય છોટાલાલ પંડ્યા	૫૬૦

જરૂરી સૂચનાઓ—

૧ ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ-ઠિરનામું સ્પષ્ટ લખવું જોઈએ, અને પોતાનો ગ્રાહક નંબર લખવાનું ભૂલવું ન જોઈએ.

૨. પત્રનો જવાબ મેળવવા માટે રીપ્લાઈ પોસ્ટકાર્ડ કે ટીકીટ મોકલવી જરૂરી છે.

૩. ગ્રાહકોએ મનીઑર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવું જોઈએ વી. પી. મંગાવવાથી કેટલીકવાર મહીને દોઢ મહીને મળે છે. વી. પી અને મનીઑર્ડર બન્નેનો ખર્ચ એક જ છે. માત્ર વી. પી મોકલવાની વ્યવસ્થામાં શ્રમ વિશેષ પડે છે

લખો :—શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય પો. ઓ નં ૧ અમદાવાદ.

વિશ્વમંગલના સલાહકારો

પરમ પૂજ્ય સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી
હાલ ઠે. કુબેરેશ્વર, પોસ્ટ કોટેશ્વર, સ્ટેશન સાબરમતી.

પરમ પૂજ્ય કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ મહારાજ
માંડવીની પોળ, સોનીની ખડકી—અમદાવાદ

પરમ પૂજ્ય શ્રી પુનિત મહારાજ
સારંગપુર કાપડીવાડ—અમદાવાદ

શેઠ શ્રી રણછોડલાલ લલ્લુભાઇ
મોતીબાગ એલીસબ્રીજ

શ્રી વીરવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
સલાપસ ક્રોસરોડ,
અમદાવાદ

મુદ્રક અને પ્રકાશક
દેસાઈ મગનભાઈ છોટાભાઈ

શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય,
સલાપસ ક્રોસરોડ,
મોતી વિલા બં. નં. ૨ અમદાવાદ

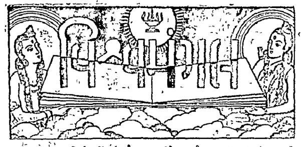

सत्संगं जनयत्परात्मविषये भक्तिं समुद्बोधयत् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं साहित्यमुन्मूलयत् ।
धर्मद्वेषमनुत्तमं प्रशमयत्तान्दर्शयत्सद्गतिं, संजात खलु 'विश्वमंगल'-मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

વર્ષ ૧] ભાદ્રપદ-૨૦૦૩ * ઓક્ટોબર-૧૯૪૭ [અંક ૪ થો

પ્રીતમના પ્રેમીઓની પરિભાષા

(ઝુરી મરું છું નાથ ! દર્શન દેજો . .રાગ)

પ્રીતમની પ્રીત જાણે પ્રીતમના પ્રેમીઓ,
અનોખી ભાત કેરી વાત રે (૨)
પ્રેમીની ભાષામાં ફેર છે...પ્રીતમની...(૧)

નહિ કક્કો કે નહિ બારાખડી,
નહિ વ્યંજન-સ્વર સાથ રે (૨)
પ્રેમીની ભાષામાં ફેર છે...પ્રીતમની...(૨)

ક્રિયા છતી પણ કર્તા સમજાય ના,
કર્મનો થઇ જાતો નાશ રે (૨)
પ્રેમીની ભાષામાં ફેર છે...પ્રીતમની...(૩)

પૂર્ણ-અપૂર્ણ કે અલ્પવિરામ ના,
આશ્ચર્ય-પ્રશ્નો અપાર રે (૨)
પ્રેમીની ભાષામાં ફેર છે...પ્રીતમની...(૪)

પ્રેમીની ભાષામાં સંધિ જરૂરની,
'પુનિત' પ્રભુનો મિલાપ રે (૨)
પ્રેમીની ભાષામાં ફેર છે...પ્રીતમની...(૫)

શ્રી 'પુનિત'

સંપાદકીય

સહૃદય ગ્રાહકોની સેવામાં આ સાતમો અંક નિવેદિત થાય છે

ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે હજુ કાગળના સંજોગો સુધર્યા નથી સરકારી કાયદા પ્રમાણે અંકને ન્યુઝપ્રિન્ટ કાગળોમાં છાપવો પડે અને તે કાગળો પણ વહેલેથી ઑર્ડર આપી રાખવા છતા ટાઈમસર મળી શકે નહિ આવી પરિસ્થિતિ હોવાને લીધે અંક બહાર પાડવામાં વિલમ્બ થાય એ અનિવાર્ય છે આને લીધે અને અંકના કાગળો માટે જે ભાઇઓને પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ નથી તેઓ ફરિયાદો કરવા પ્રેરાય એ સ્વાભાવિક છે પણ તેઓએ એ પણ સમજવું જોઇએ કે આમા દરેકને સંજોગોને આધીન થવું પડે છે જ્યારે પહેલાંની માફક કાગળોની છુટ થશે અને ન્યુઝપ્રિંટ વાપરવાનો કાયદો દૂર થશે ત્યારે 'વિશ્વમંગલ માટે કશું કહેવાનું રહેશે નહિ તો દરેક ગ્રાહકબંધુઓને એટલી વિનતિ છે કે તેઓ હાલના વિષમ સંજોગો પૂરતી ધીરજ રાખે

ગયા અંકમાં નવનીત કેલેન્ડર માટે અને સૌભાગ્યસૂર્યોદય પુસ્તક માટે જે જણાવવામાં આવેલ હતું અને આ અંકમા જે જણાવેલ છે તે કેલેન્ડર અને પુસ્તક લગભગ દશેરા સુધીમાં તૈયાર થઈ જશે જેઓને તે ખરીદવાનાં હોય તેઓએ તે સમય દરમ્યાન પેતાની માગણી મોકલી આપવી જરૂરી છે

આ અંકમાં જે રામનામની યોજના આપવામાં આવેલી છે તે અનુસાર શાખાઓ મારફત જેઓ રામનામનો પ્રચાર કરવા ઇચ્છતા હોય તેઓએ વિશેષ વિગતો માટે રામનામ વિભાગના વ્યવસ્થાપક સાથે પત્રવ્યવહાર કરવો.

આવતા અંકમા દીપોત્સવી સબંધી ભાવના અને કર્તવ્યને નિરૂપતા પ્રબંધોને ખાસ સ્થાન આપવામાં આવશે આ વિષયના લેખકોને પોતાની કૃતિ મોકલી આપી સહકાર આપવા વિનતિ છે

<u>શ્રી કલ્યાણ ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકોને</u>

શ્રી કલ્યાણ ગ્રન્થમાળાનું ચોથુ પુસ્તક 'અગમ નાદ' છપાય છે ગ્રાહકોને તે દીપોત્સવી પહેલાં મોકલી આપવામાં આવશે.

વિનીત નિવેદક

મગનભાઈ છોટાભાઇ દેસાઇ

તંત્રી 'વિશ્વમંગલ'

નવનાથ કથામૃત

લેખક—કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૫૦૬ થી ચાલુ)

મત્સ્યેન્દ્રનાથ નિરયમનિમેષચક્ષુઃ હતા માને એમ! નિત્ય ત્રણે કાળમાં અબાધિત જ્ઞાનરૂપ દૃષ્ટિ હતી. તથા 'સત્પક્ષસમાશ્રય' સાધુઓના પક્ષનો એમને ઉત્તમ આશ્રય હતો, નહિ કે અસત્ દુર્જન પક્ષનો. તે જ પ્રમાણે 'ઘન પકતૃત્તિ' એમનું મુખ્ય વર્તન અરણ્યમાં જ હતું. તેમ છતાં સર્વત્ર તેમનો જે વિહાર થતો હતો તે સુચન એટલે જગતના લોકોની મતિ પાપરહિત કરવાને ખાતર જ. સાધુઓના સમાગમવડે સત્શીલ થવાય છે અને સત્રૂપ પરમાત્માને વિષે નિરતિશય પ્રીતિ ઉપજે છે અને જ્ઞાનદ્વારા મુક્તિ મળે છે, એવું કોઈના સાંભળવામાં નથી? હવે આર્થાન્તર (એજ પદના દૃષ્ટાન્ત માટે બીજો અર્થ) જુઓ. "માત્સ્યેન્દ્ર (મોટો મત્સ્ય) પણ નિરંતર અનિમેષચક્ષુ હોય છે. અર્થાત્ નેત્ર મીંચતો નથી. મત્સ્ય જાતિને નેત્રને ઢાંકવાને માટે પાંપણ હોતી નથી અને પાણીને વિષે તેઓ હરહમેશ ખુલ્લા નેત્રથી ફરે છે. તથા 'સત્પક્ષ સમાશ્રય' ઉત્તમ પંખનો પણ તે આશ્રય કરે છે અને તેઓ પાણીના ઉપર થઈને એકાદ વખત ઊડે છે પણ ખરા. તે જ પ્રમાણે 'વન પકવૃત્તિ' જલ જ મત્સ્યનું મુખ્ય જીવન છે અને 'સુવન' જે જલ તેને વિષે જ તેનો સર્વત્ર વિહાર (ક્રીડા) થાય છે અને તે પણ જલને 'વિમલ' મેલ વગરનું બનાવવા માટે જ જે જલમાં માછલાં હોય છે તેની નિર્મલતા સુપ્રસિદ્ધ છે. સારાંશમાં કહેવું કે, લોકોની મતિ નિર્મળ કરવાને માટે જ, મત્સ્યેન્દ્રનાથ પૃથ્વી ઉપર સર્વત્ર સંચાર કરવાને નીકળી પડ્યા.

મત્સ્યેન્દ્રનાથનું આવું ઉગ્ર તપશ્ચરણ સતત બાર વર્ષ પર્યન્ત ચાલ્યું. એટલામાં એક દિવસ ભગવાન દત્તાત્રેયનાથના મનમાં પિનાકપાણિ ભગવાન શંકરનાં દર્શન કરવાની જિજ્ઞાસા ઉદ્ભવી અને ત્યાં જઈ ભગવદ્દર્શન કરી કૃતાર્થ થયા. ભગવાન શંકરે પણ તેમનું સ્વાગત-સન્માન કર્યું. કુશળસમાચાર પૂછ્યા ત્યારબાદ દત્તપ્રભુ કામારિ ભગવાન શંકરને સ્તુતિ-પ્રાર્થના-વંદના કર્યા પછી કહે છે કે પ્રભુ! જો આપ પધારો તો બદ્રિકાશ્રમની આસપાસ આવેલા રમ્ય પર્વતનાં કુદરતી સૌંદર્ય જોવાની મારી ઇચ્છા થઈ છે. જો કે ભગવાન શંકરથી અજાણ્યો ન હતો. જેથી દત્ત ભગવાન અને શંકર સૃષ્ટિસૌંદર્ય નિહાળતા નિહાળતા એ તપોવનમાં વિચરવા લાગ્યા. એટલામાં બન્ને દેવોની દૃષ્ટિ એક કંટક પર અડેલા પગના અંગૂઠાને ટેકી ઊભા, રહીને તપોમગ્ન બનેલા મત્સ્યેન્દ્રનાથ ઉપર પડી. તેમને જોઈને દત્ત ભગવાન, ભગવાન શંકરને પ્રશ્ન પૂછે છે. "આ કોણ છે?" ત્યારે ભગવાન શંકર કહે છે: "તમે પૂછીને ખાત્રી કરો ને." એટલે દત્તાત્રેય ભગવદ્-આજ્ઞાને માન્ય કરી મત્સ્યેન્દ્રનાથની આગળ જઈ ઊભા રહ્યા. પરંતુ મત્સ્યેન્દ્ર ધ્યાનમગ્ન હતા એટલે એમને બહારની દુનિયાનું લેશમાત્ર પણ ભાન ન હતું જેથી તેમને જાગૃત કરવા માટે ભગવાન દત્તે પોતાના કંઠના આભરણ રૂપ શીંગી નાદ કર્યો જેમ ધ્રુવજી તપમાં આરૂઢ થયેલા હતા ત્યારે એમને જાગૃત કરવા માટે ભગવાન નારાયણે શંખધ્વનિ કરી શંખને કપોલ પર સ્પર્શ કરાવ્યો જેથી ધ્રુવજી જાગૃત થયા, તદનુસાર દત્ત ભગવાને મત્સ્યેન્દ્રને જાગૃત કરવાને શીંગી નાદ કર્યો, જેથી મત્સ્યેન્દ્ર જાગૃત થયા અને દત્તાત્રેયનાથના પરમ પવિત્ર પાદારવિંદમાં સપ્રેમ દંડવત્ પ્રણામ કર્યાં અને ભગવાન દત્તના પાદારવિંદે અશ્રુજલથી અભિષેક કીધો પછી કરસંપુટ કરી પૂછે છે કે "પ્રભુ આપ કોણ?" ત્યારે દત્ત ભગવાન સ્મિત કરી કહે છે, "અત્રિ મહર્ષિ અને માતા અનસૂયાથી ઉત્પન્ન થએલ બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ્વરના અંશરૂપ મને જગત દત્ત-આત્રેય તરીકે ઓળખે છે. આ નામ સાંભળતાં મત્સ્યેન્દ્ર ભાવભીના થઈ ગયા અને પુનઃ ચરણમાં પડી કહ્યું કે, "ભગવાન મારી વિસ્મૃતિ આપને કેમ થઈ, હવે મારો અંગીકાર કરી મને કૃતાર્થ કર!"

મત્સ્યેન્દ્રનાથની પ્રાર્થના સાંભળ્યા બાદ દત્ત પ્રભુ કહે છે, "તમારી કામના પૂર્ણ થશે, ચિંતા કરવાનું કશું પ્રયોજન નથી. બાદ પ્રભુએ તેમના મસ્તક પર વરદ હસ્ત મૂકીને કાનમાં મંત્રોપદેશ કર્યો અને તે જ ક્ષણે મત્સ્યેન્દ્રને સચરાચર જગત બ્રહ્મમય દેખાવા લાગ્યું. પછી દત્તાત્રેયે મત્સ્યેન્દ્રને દૃઢ આલિંગન દીધું અને પૂછ્યું, "બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ ક્યાં બિરાજે છે?" ત્યારે મત્સ્યેન્દ્રે કહ્યું, "સત્ત્વ, રજ, તમરૂપ ત્રિગુણ માયાથી દેખાતા ભિન્નભિન્ન પણ અંતે એક, જલ-સ્થલ-કાષ્ઠ-પાષાણાદિમાં સર્વત્ર હું તે ઈશ્વરને જ (બ્રહ્મને જ) વસી રહેલ જાણું છું." આથી દત્ત પ્રભુને નિરતિશય આનંદ થયો.

સજ્જનો! જોયું ને! કે પૂર્વજન્મના કવિ નારાયણ નામ-ધારી પુરુષને-જન્મમાં પણ શંકર ભગવાને જેમને જ્ઞાનદાન દીધું છે, એવા મહાપુરુષને પણ આજે ગુરુ કરવા પડે છે કારણ કે:—

'ગુરુ બિન જ્ઞાન ન હોય, સમજ મન ગુરુ બિન.
ગુરુ બિન મૂઢ અજ્ઞાની મુરખ, ઉંમર સારી ખોય.
સમજ મન ગુરુ બિન જ્ઞાન ન હોય.'

તદનુસાર અહીં મત્યેન્દ્રનાથે પણ ભગવાન દત્તની પાસે દીક્ષા લીધી રામ કૃષ્ણ જેવા અવતારી પુરુષે ને વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર અને સાંદીપનિ મુનિ પાસે જઈ દીક્ષા લેવી પડી હતી. કેમ કે સદ્‌ગુરુ વિના સદ્‌જ્ઞાનની કદી યે પ્રાપ્તિ થતી નથી. માટે દરેકે ગુરુ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે છતાં હાલના દુસ્તર કલિ કાળમાં એ પ્રણાલિકા સદંતર અટકી પડવા જેવી થઈ ગઈ છે આના જવાબમાં કોઈ કહે છે કે હમણાં વિદ્યાર્થીઓ સ્કૂલમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા જાય છે અને આમ કેમ લખ્યું છે ? પરંતુ બાપલાં ! પ્રથમના ભણતરમાં અને હાલના ભણતરમાં (vast difference) હોય છે ઘણો જ ફેર હોય છે એટલે કે પહેલાં બાળકને જે જ્ઞાન મળતુ એથી બાળકનું જીવન સ્વાશ્રયી બનતુ અને હાલ જે જ્ઞાન મળે છે એથી બાળકનું જીવન વિલાસી બને છે અને એ સૌના સમજવામાં સ્પષ્ટ પણે આવ્યુ છે—

'ગુરુગૃહે ભણવા જતા કયાં કૃષ્ણ જેવા શિષ્ય ક્યાં ! નિઃસ્વાર્થ વિદ્યા આપતા સાંદીપનિ ગુરુ શુક ક્યાં ! જ્યારે હાલ તો—

'વિદ્યાતણું અધ્યયન કરવા જે જતા ગુરુ—આશ્રમે
તે હીન્દુપુત્રો ધર્મ ભૂલી હાલ હોટલમાં જમે
આચારને વિચારનું વળી ભાન કોઈ ને નવ રહ્યુ,
રે હિન્દુપુત્ર વિચારી જો કિ કુત્વ તારૂ ક્યાં ગયુ !
સાત્ત્વિક ભૂલી ભોજન વિદેશી વ્હાલથી સ્વીકારિયા
બળ–બુદ્ધિ દાતા પય સ્હજી ચાહ કોફી નિ પે ગ્રેવિયા
શુભ સર્વ મન્ત્ર ભોળ ગીને તામ્બૂલસેવન તે કર્યુ
—રે હિન્દુપુત્ર !
શિખા જટા આદિ તજી ગપ્પા મર્યાં તે બાબરાં
આજે મૂંછી તેલ લેપનમાં ન તેં રાખી મણા
વિસારીને શુભ પાદુકા બુટ સ્ટોકી ગે મન તુજ ગયું
—રે હિન્દુપુત્ર !
માતા પિતા આચાર્યની આજ્ઞા–પૂજા સૌ પરહરી
કેમ કુલ સંરક્ષણ આદિ શબ્દો બોલવા હિંમત ધરી
ઉપદેશ પ્રેમી ભક્તનો લેવા કદી ના ચિંતવ્યુ
—રે હિન્દુપુત્ર !
ધર્મો ભૂલી કર્મો ભૂલી આચાર પણ એહ ભૂલો
સંધ્યા–પૂજાદિ નિત્યકર્મોને, દીધો તિલાંજલિ
સુધરેલ સુધારક બનાવી ગુરુતત્ત્વ તો ચાલ્યુ ગયુ
—રે હિન્દુપુત્ર !

'સજ્જનો ! પ્રથમ નિઃસ્વાર્થ ભાવે વિદ્યાનુ દાન અપાતુ, જ્યારે હાલ જ્ઞાન–દાનની લ્હાણી જુદી રીતથી થઈ રહી છે એ કંઈ સમાજ અજાણ્યું નથી. પહેલાંનો વિદ્યાર્થી ગુરુ માટે સઘળું બલિદાન આપવા તૈયાર હતો જ્યારે હાલનો વિદ્યાર્થી કેવો છે તે તમારા હૃદયને પૂછી જુઓ. ને હવે ક્યાં છે એ ગુરુભાવ અને એ શિષ્યવૃત્તિ. મેકોલે મહાશયના ભણતરે તો ભારતમાંથી આર્યત્વ મીટાવી દીધુ છે પહેલાંના વૃદ્ધોને પૂછો કે તમો જન્મ્યા ત્યારે અને હાલના ભારતમાં તમને કંઈ ફેર દેખાય છે એટલે તરત જ તેનો આત્મા કકળી ઉઠશે અને કહેશે કે સજ્જનોને જીવવા લાયક હાલની દુનિયા રહી નથી.

આજ આર્યાવર્તના જ આર્યો આર્યત્વને ભૂલી નાખવા ફરજ પડી રહ્યા છે આદર્શ સિદ્ધાંતોને તિલાંજલિ આપી રહ્યા છે અને દિનપ્રતિદિન વિદેશીઓનુ અંધ અનુકરણ કરી આર્યત્વ ગુમાવી દઈ અનાર્યત્વમાં ઝંપલાવી દઈ રહ્યા છે અને પોતાની જાત પોતાને ના સમજાય એ સૂત્રાનુસાર ઉપરથી ગર્વ કરે છે કે ભારત ઠીક ઠીક સુધારો આગળ વધી રહ્યુ છે પરંતુ એ લોકો ને પોતાની જાત ન સમજાય સમજના–ફેરનું આવી બને છે, તેમ ભારતને માટે પણ બન્યું છે નહિતર વિશ્વવંદનીય ભારતના ટુકડા ન થાત. આજે વિદેશની માનવીઓ ભારતીય આર્ય સંસ્કૃતિને પગે પડી વખાણે છે અને રામાયણ મહાભારત, ગીતા અને વેદ–નારાયણ એના તરજુમા પોતપોતાની ભાષાઓમાં છપાવે છે અને વાંચી–વિચારી ચિત્રવત્ થઈ જાય છે કે, અહો ! ભારત કેવો હતો ! જ્યારે આધુનિક જમાનામાં ખુદ આર્યો કહે છે કે આ ભણતર ખરાબ છે ઘણાં ચંચળ ચિત્તવાળા ભાઈબેનો આપણા એ મહાન ધર્મગ્રંથોને કલ્પિત વાતો કહે છે અને રેનોલ્ડ્ઝ મિલ્ટન અને શેક્સપીયરનાં પુસ્તકો વાંચે છે તે અંગે અમારો વિરોધ નથી કારણ કે અમે તેની પાસેથી પણ જ્ઞાન મેળવવું એ જ અમારો માનવ ધર્મ છે પરંતુ દુઃખદ વાત એ છે કે તેઓ આપણી આર્ય સંસ્કૃતિને વગર વિચાર્યે વખોડે છે એ જો ન જોઈએ ઓહો આપણા પૂર્વજો કેવા મહાન હતા, ભારત કેવો મહાન હતો અને ભારતીય ભાઈબેનોમાં કેવી ધીરતા અને વીરતા હતી અને આર્યત્વના આદર્શોથી એ શોભતા હતા, જ્યારે હાલ એમાનું કંઈ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી આજનું આર્યાવર્ત આર્યત્વના સિદ્ધાન્તોથી ચૂકી અનાર્યત્વમાં ડગલું દઈ ચુક્યુ છે, માટે મારા પ્યારા ભાઈઓ ! જાગો અને જુઓ કે તમારૂં સ્થાન ક્યાં છે !

'જાગો ! જાગો ! નર–નારિ જગમાં ધર્મ તમારો જાય.'
ધર્મ તમારો જાય કિંમત કોડી ના અંકાય
જાગો જાગો નર–નારી જગમાં ધર્મ તમારો જાય.

(ચાલુ)

પ્રભાતનાં પુષ્પો

લેખક—શ્રી વજુ કોટક

ઘણાં માણસો ફક્ત મનોરથોની દુનિયામાં જ ફરતાં હોય છે. એમનું મન રોજ નવા નવા નિશ્ચયો કરતું હોય છે: આજે આ કરવું છે, કાલે પેલું કરવું છે અને આટલા વખતમાં આ વસ્તુ પાર પાડવી છે એવા વિચારોનું ભરતકામ કર્યા જ કરે છે પણ આવી તરંગી દુનિયામાં વસનારા માનવીઓમાં એક ખાસ ખૂબી હોય છે અને તે એ કે એમનું મન દોડે છે, બુદ્ધિ દોડે છે, પણ હાથપગ કંઈ કામ કરતા નથી! નિશ્ચય કર્યા પછી કામ કરવા માટે જે બળ જોઈએ એ એમની પાસે નથી, અને એક વસ્તુ પકડીને એમાં આરપાર ઊતરી જવાની તાકાત નથી. મનોરથની સાથે જો રચનાત્મક શક્તિનાં ચક્રો ન હોય તો એ રથ આગળ વધતો નથી. મનના રેશમી પડદા ઉપર અનેક જાતનાં ચિત્રો આકાર લેતાં હોય, પણ જ્યાંસુધી ચિત્રકાર હાથમાં પીંછી લઈને મહેનત કરતો નથી, ત્યાંસુધી એ કલાકારની કોઈ કિંમત કરતું કરતું નથી. અંતરના તાર ઉપર કાવ્યની ઝણઝણાટી ઊઠતી હોય પણ કવિ જ્યાંસુધી શબ્દોની સુરાવટ ગોઠવતો નથી ત્યાં સુધી કોઈ એને ઓળખી શકતું નથી.

પ્રેરણા પાછળ પરસેવાનું પાણી ન વહે તો એ પ્રેરણા થોડા વખતમાં જ રાખ જેવી બની જાય છે.

ઘણાં માણસો બળાપો કાઢે છે કે અમારી યોજનાઓ મહાન છે, અમારા વિચારો જગતને આંજી નાખે એવા છે, પણ શું કરીએ, સંજોગો નથી, અનુકૂળ વાતાવરણ નથી અને અમને કોઈ પ્રોત્સાહન આપનારા નથી. જે બુદ્ધિશાળી લોકો કંઈ કરવા નથી માગતા અથવા તો કાર્ય કરવાની શરૂઆતથી ડરે છે, એ જ લોકો આવા સત્વહીન શબ્દો ઉચ્ચારે છે અને હાથ જોડીને એક ખૂણે બેસી રહે છે. પણ સત્ય હકીકત તો એ છે કે મહાન કાર્ય કરવા માટે કદી પણ અનુકૂળ સંજોગો મળતા નથી. પ્રતિકૂળ સંજોગોની સામે જ સર્જકની શક્તિ સદા ખીલી ઊઠે છે. જેમ જેમ આઘાતોના પહાડ તૂટતા જાય છે તેમ તેમ 'એની શક્તિ' પ્રચંડ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને કાર્યની સિદ્ધિ માટે એ ઝઝૂમે છે. નદી જ્યારે પહાડમાંથી નીકળે છે ત્યારે તે એમ નથી કહેતી કે 'મારી સામે પથ્થરો પડેલા છે, હું કેવી રીતે આગળ વધીશ!' એ તો રસ્તા ઉપર પડેલા પથ્થરો સામે માથું ફોડે છે, હેરાન થાય છે, પોતાનો પ્રવાહ વેગવંતો બનાવે છે અને આખરે પથ્થરોની છાતી વીંધીને તે સાગરને ભેટી પડે છે. કિનારા ઉપર કાગ-ળના પથ્થરના પહાડ ઊભા છે એ જોઈને ડગવાના ભોળાઓએ અર્ધે રસ્તેથી 'પાછા' ફરી ગયાં હોય એ જાણ્યું નથી. આકાશમાં ચારે બાજુ અનંત વાદળાં છે અને તેથી મારો પ્રકાશ પૃથ્વીના પટ ઉપર નહિ પહોંચે એવો ભય સૂર્યને સવે પોતાનું મોં 'છુપાવ્યું' નથી અને અમે ખીલી ઊઠીશું તો કોઈ માળી અમને ચૂંટી જશે, એવો ડર ગુલાબની કળીઓએ રાખ્યો નથી.

જેને કંઈ કરી બતાવવું છે, પ્રકાશવું છે, ખીલી ઊઠવું છે અને આગળ વધવું છે એને કદિ પણ પ્રતિકૂળ સંજોગોની શરમ લાગતી નથી. વિજય મળે કે પરાજય એની પરવા કર્યા વિના એ પોતાની અખંડ શક્તિને કામે લગાડી દે છે. ઇતિહાસને પાને નોંધાયેલા એવા કયા મહાપુરુષના માર્ગ ઉપર ગુલાબના સુવાસમય બગીચાઓ બિછાવ્યાં હતા, એ કોઈ કહેશો? ભગવાન બુદ્ધ જ્યારે ગૃહત્યાગ કરીને મધરાતે નીકળી પડ્યા, ત્યારે તેમણે વિચાર પણ કર્યો ન હતો કે બહાર ચાંદ-નીનું અપૂર્વ તેજ પથરાયેલું હોય તો સારું! ઇસુ ક્રાઇસ્ટ, મહંમદ પયગમ્બર કે મહાવીર પ્રભુ- માટે, શરૂઆતમાં કોણ કહે છે કે અનુકૂળ સંજોગો હતા!

આમ કરીશું તો લોકો હસશે, તેમ કરીશું તો બીજા વાતો કરશે અને યોજનાઓ અમલમાં મૂકવા માટે હજી સંજોગો આવ્યા નથી, એવા વિચારો કરનારા હસ્તાક્ષુપાતા ઘર કરી શકતા નથી. કોઈ પણ કાર્ય કરવા માટે જીવનમાં ડગલે અને પગલે મુશ્કેલીઓ તો ઊભી રહેવાની છે. નાની એવી આફતથી ગભરાઈ જવાનો ડર રાખનારા ભલે અમે એવા બુદ્ધિશાળી હોય, ભલે એના એમના સુંદર વિચારો હોય પણ એ બધું નકામું છે. એમના વિચારો કાગળનાં ફૂલ જેવા છે, જેમાં સૌંદર્ય છે પણ સુગંધ નથી.

વિચારોમાં સુગંધ તો ત્યારે જ પ્રગટે કે જ્યારે એમાં શક્તિનું થોડું સિંચન કરવામાં આવે. યોજના ભલે ઉત્તમ કોટિની હોય, પણ જો એના ઉપર યોગ્ય મહેનત કે મારમત કરવામાં નહિ આવે તો એ કોઈ દિવસ પ્રકાશ નહિ પામે.

અનેક જાતના વિચારો કરીને બેસી રહેવા કરતાં, એક જ વિચારને અમલમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કરવો એ કલ્યાણકારી માર્ગ છે. એક જ વિચારની પાછળ જીવન સમર્પણ કરનારો વર્ગ જ અનેક જાતની સિદ્ધિ પામે છે. આચાર વિનાનો વિચાર ભલે એવો સુંદર હોય, પણ તે, માણસના મન ઉપર સદા અત્યાચાર કર્યા કરે છે. અને પરિણામે એની કાર્યશક્તિને મારી નાખે છે.

નજર આગળ થઈને ચાલી જતી અમૂલ્ય તક

સંસારમાંથી નીતારેલું માખણ : અર્થાત

તાકીદે વસાવી લો

નવનીત કેલેન્ડર

તાકીદે વસાવી લો

આ કેલેન્ડર સંબંધી હકીકત બધા અંકમાંથી આપે, વાંચી હરી જીવન સાર્થક કરવાનો આ એક સરળ ઉપાય છે બહુ પ્રવૃત્તિવાળી જીન્દગીમાં શાસ્ત્રો અને તત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી જીવનનું રહસ્ય સમજવું મુશ્કેલ છે અને છેવટે આ મોંઘા મનુષ્યજન્મ છોડતી વખતે માણસને આત્મસંતોષ આપે એવા કોઇ સાધનનો આધાર તેને રહેતો નથી. વ્યવહારમાં પૈસા અનેક રીતે ખર્ચાઇ જાય છે સ્ત્રી, પુત્ર અને સંસારના વ્યવહારોમાં જે પૈસા ખર્ચાય છે તેમાં તેનો પૂરો સદુપયોગ નથી. ખરો સદુપયોગ પોતાના આત્માની ઉન્નતિ માટે જે ખર્ચાય છે તેમાં છે સમજુ મનુષ્યો સંસારની માયાની વચ્ચે પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા ઉપર દુર્લક્ષ્ય કરી શકે નહિ

નવનીત કેલેન્ડરનું સાહિત્ય એ જગતના મહાપુરુષોના ગ્રંથોમાં ઊંચા સાહિત્યમાંથી ચૂંટી કાઢેલું માખણ છે દરરોજ તેને આરોગનાર પોતાને ઉચ્ચ સંસ્કારી બનાવે છે. માખણની જેમ જ ગળે ઉતરી જાય એટલી સરળ રીતે તેને રજુ કરવામાં આવેલું છે, તેના એક પેઇજનો નમૂનો જોડે આપવામાં આવેલ છે આમ છતાં આમાં દરેકને ઉપયોગી થાય એવો વિવિધતાભર્યો સમૂહ છે તત્વજ્ઞાન-ધર્મ-નીતિનું સાહિત્ય, સ્ત્રી ઉપયોગી સાહિત્ય, બાળોપયોગી સાહિત્ય, આરોગ્ય સંબંધી સાહિત્ય અને ઇસ્લામ ધર્મનું, પારસી ધર્મનું, વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનું, આર્યસમાજનું, ગાંધીજીનું અને અન્ય મહાપુરુષોની પ્રસાદીનું સાહિત્ય આમાં સંગ્રહવામાં આવેલું હોવાથી દરેકને તે અમૂલ્ય રીતે એકસરખું ઉપયોગી છે

આ ઉપરાંત દરરોજ માટે મોટા અક્ષરે તિથિ, વાર, તારીખ, મુસલમાની તારીખ, પારસી તારીખ, તેમજ શરુઆતમાં ગોરખ આંક, ચોઘડિયા, લગ્ન અને જનોઇના મુહૂર્તો, રાશિફલ, માસફલ, વ્યાજ ગણવાનો કોઠો, વેપાર સંબંધી તેમજ બીજી ઉપયોગી માહિતી આપવામાં આવેલ છે.

સુંદર બેરંગી છપાઇવાળું અને લેખ્યકના સુશોભિત સ્ટેન્ડ સાથે, સરળ રીતે તેમાં મૂકી શકાય અને વાંચી શકાય એવી રચના કરવામાં આવેલ છે. દીવાળીના શુભ દિવસોમાં મિત્રો અને સંબંધીઓને સુંદર ભેટ તરીકે આપી શકાય છે કલ્યાણપ્રેમી જનતાને પહેલી તક આપવામાં આવે છે.

જનતા અને ગ્રાહકો સત્વર કરે

સમય ઓછો હોવાથી અને કાગળોના તંગીને લીધે અમોએ મર્યાદિત સંખ્યામાં જ આની કૉપીઓ કાઢેલ છે નવનીત કેલેન્ડરની હકીકતની જાણ થતાં જ જનતાએ એને અપનાવવા માટે જે ઉત્સાહથી ઑર્ડરો મૂકવા માંડયા છે તે ઉપરથી છપાઇને તૈયાર થતાં સુધીમાં જ બધી કોપીઓની સંખ્યા પૂરી થઇ જશે એમ જણાય છે આથી બીજી આવૃત્તિ કાઢવાનું શક્ય ન હોવાથી અગાઉ હાલ વેપારી ઑર્ડર ન લેવાનો નિર્ણય કરવો પડયો છે. કેલેન્ડર તૈયાર થયા પછી પબ્લીકના ઑર્ડરો પૂરા થયા બાદ અમારી પાસે સ્ટૉક હશે તો વેપારીઓ અને એજન્ટોને ખબર આપવામાં આવશે.

જે સાધારણ સ્થિતિના લોકો કેલેન્ડર વસાવવા જેટલી કિંમત ન ખરચી શકે તેઓને માટે તેમાંના વાચનભાગને સૌભાગ્ય સૂર્યોદય નામના ગ્રંથરૂપે પ્રગટ કરવામાં આવનાર છે. તેને ખરીદી શકશે.

નવનીત કેલેન્ડર લેખ્યકના સ્ટેન્ડ સહિત મૂલ્ય માત્ર રૂ ૧૦-૦-૦ પોસ્ટેજ રૂ. ૧-૦-૦ જુદું.

ગ્રાહક થનારાઓ મનીઑર્ડરથી પૈસા મોકલીને અથવા વી. પી. થી મંગાવવા માટે ઑર્ડરો નોંધાવી શકે છે

લખો—શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, સલાપસ રોડ, અમદાવાદ.

કાર્તિક સુદ	Novem.
૧	13
ગુરુવાર	Thursday

મુ. તા. ૧	પારસી તારીખ	સૂ. ઉ. ૬-૮
મી. તા. ૨૯	૧૧ ખો ૬૬	સૂ. અ. ૫-૨

હિંદુઓનું બેસતું વર્ષ. સંવત્-૨૦૦૪
ગોક્રીડન, ગોવર્ધનોત્સવ, અન્નકૂટ.
જય શ્રી કૃષ્ણ
સર્વેને સાલ મુબારક હો.

પ્રભુ પ્રાર્થના

હે પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્! અમારા સર્વ કર્મોના જ્ઞાતા, પ્રભો! અમે આપને વારંવાર નમસ્કારપૂર્વક પ્રાર્થીએ છીએ કે આપ અમોને સદાયે શુભ માર્ગે દોરજો તથા અશુભ અને પાપમાર્ગથી દૂર રાખજો.

'વૈદિક પ્રાર્થના'

આજનો દિવસ મુખ્યત્વે મિત્રોને મળવાનો તેમજ ગુરુજનોને મળીને તેમના આશીર્વાદ લેવાનો છે. નવા વર્ષનો નવો સંકલ્પ અને આખા વર્ષ અંગેની નિશ્ચિત યોજના પણ આ દિવસે થાય. જે વિચાર કરી શકે છે તે, એક બે કલાક શાન્તિથી એકાંતમાં બેસીને પ્રાર્થનાપૂર્વક નવા વર્ષનો સંકલ્પ અને એને પાર પાડવાની વિગતો મનમાં ગોઠવે, અને જેની આગળ એ જાહેર કરવું ઘટે તેને તે જણાવે અને નોંધપોથીમાં લખી રાખે.

—'જીવતા તહેવારો' માંથી

અહીં એ વાતનો ખ્યાલ રહેવો જરૂરી છે કે આજનું મિલન એ સ્નેહભાવનું મિલન છે. એક જ દિવસનું મિલન કરીને શિષ્ટાચારને ખાતર પ્રણામ કરવા એ તો આડંબર છે ભગવાન પ્રેમદેવનું એ ભયંકર અપમાન છે આજના પવિત્ર દિવસે આપણે આપણાં ભૂતકાલનાં વેરઝેરને ભૂલી જઈએ અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રેમ કાયમ ટકી રહે તેવું અપૂર્વ મિલન કરવું જોઈએ એવા સ્નેહ-મિલનવડે હૃદયમાં જે શાન્તિ અને આનંદ પ્રાપ્ત થશે તે આખાયે વર્ષ માટે આશીર્વાદરૂપ નિવડશે

મત-પંથ-ધર્મ વગેરેનાં વેરઝેર પણ આપણે હવે ભૂલી જવા જેવાં છે જ્યારે સમગ્ર માનવ સમુદાય દૃષ્ટિમાં હોય, જ્યારે સમગ્ર જાતિ નષ્ટ-ભ્રષ્ટ થવા બેઠી હોય અને જ્યારે સમગ્ર દેશ પર મહાન આપત્તિઓ આવી પડી હોય ત્યારે આન્તરિક વેર-ઝેરને ન ભૂલનારાઓને બહુ પસ્તાવું પડે છે આપણી જાતિ, દેશ અને ધર્મને ખાતર આજે આપણા ધાર્મિક વિતંડાવાદને સત્વર દૂર કરી દેવા જોઈએ. કારણ કે એમાં સાચો ધર્મ સમાએલો નથી

ખાસ નોંધ

ધર્મમાં શું છે?

"છે શુદ્ધ વર્તન આચરીને સમજવાનું ધર્મમાં,
મંદિરને મસ્જીદના ઝગડા નથી કોઈ ધર્મમાં,
મનમાં ભરી છરા અને કાજળ લગાડો ધર્મમાં
તો છરાના ટુકડા વિના જોયું તમે શું ધર્મમાં?"

'દી. પં. ધર્મ' માંથી

નોંધ—આ છાપેલ નમુના મુજબની સાઇઝમાં એજ કાગળમાં દ્વિરંગી છપાઇથી દરરોજ જુદા જુદા પુસ્તકમાંથી લીધેલ લખાણ મુજબ નવનીત કેલેન્ડર બહાર પાડવાનું છે. તેમાં તિથિ અને તારીખો લાલશાહીમાં છાપેલ હશે અને દરરોજ સહેલાઇથી પાન ફેરવી શકાય તેવી યોજના રાખેલ છે. ઉપરાંત લેખકનું સુંદરચિત્ર દરરોજ તમારી નજર સામે રહી શકે તેવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવશે. આપ તેને ખરીદી આવી સુંદર વસ્તુનો લાભ લેશો

શ્રી 'પુનિત' મહારાજની

શ્રી રામનામપ્રેમી મંડળોને આગ્રહભરી અપીલ

વિશ્વમંગલના પ્રેમી પાઠકોને સુવિદિત છે કે પરમકૃપાળુ પરમાત્માની પ્રેરણાથી કેવળ ભગવન્નામ પ્રચારના શુભાશયથી પ્રેરાઈને શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલયે, છેલ્લાં કેટલાક વર્ષોથી શ્રી રામનામ બેંકની સ્થાપના કરી છે મને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે અત્યારે ઉક્ત બેંકની લગભગ ૨૨૫ ઉપરાંત શાખાઓ નિઃસ્વાર્થભાવે, જુદા જુદા કેન્દ્રોમાં પ્રચાર-કાર્ય કરી રહી છે તેમ છતાં પણ હજુ વધુ પ્રચાર થાય એવી મારી હાર્દિક ભાવના છે માટે બહારગામની રામનામપ્રેમી મંડળીઓના ભક્તો, પ્રમુખો મંત્રીઓ યા વ્યવસ્થાપકો તેમજ બહારગામના અન્ય ઈશ્વરનામાનુરાગી ઉત્સાહી-સેવાભાવી ભાઈઓને હું તમામ શક્ય આગ્રહપૂર્વક વિનમ્ર પ્રાર્થના કરું છું કે તેઓ, પોતપોતાના ગામમાં, શ્રી રામનામ બેંકની શાખા ખોલી, અમને, અમારી વિશુદ્ધ યોજનાઓમાં, પ્રેમપૂર્વક સહકાર આપી આભારી કરશે

આ બેંકની યોજનાઓની ટૂંકી માહિતી નીચે મુજબ છે —

(૧) ૫૧૦૦૦) રામરામ લખવાની, ખાનાવાળી નોટની કિંમત ૦-૪-૦ છે તે નોટ એક માસમાં લખીને પાછી આપનારને બૃહદ્‌ગુજરાતના જાણીતા હરિકીર્તનકાર પૂ. શ્રી 'પુનિત' મહારાજ વિરચિત, ભક્તિ ઝરણાં નાં ૧ થી ૨૦ ભાગમાંથી ગમે તે એક ભાગ મફત મળશે. અથવા પૂ. શ્રી પુનિત' મહારાજનો મોટો રંગીન ફોટો મફત મળશે બહારગામવાળાઓએ ૦ ૬ ૦ની ટીકીટો બીડવી

(૨) ૧૨૫૦૦૦) રામરામ લખવાની ખાનાવાળી નોટની કિંમત ૦-૮- છે તે નોટ એક માસમાં લખીને પાછી આપનારને પૂ. શ્રી પુનિત મહારાજનો મોટો દર્શનીય ત્રિરંગી ફોટો મફત મળશે બહારગામ વાળાઓએ ૦—૧૦—૦ની ટીકીટો બીડવી.

(૩) ૫૧૦૦૦) રામરામ લખવાની ખાનાવાળી પાંચ નોટોની કિંમત ૨- -૦ છે તે લખીને પાછી આપનારને 'શ્રીપુનિતકાવ્યકુંજ' નો ગમે તે એક ભાગ મફત મળશે 'શ્રીપુનિતકાવ્યકુંજ'ના કુલ ચાર ભાગ છે પહેલા ભાગમાં 'ભક્તિ ઝરણાં' ભાગ ૧ થી ૫ બીજા ભાગમાં ભક્તિ ઝરણાં ભાગ ૬ થી ૧૦ ત્રીજા ભાગમાં 'ભક્તિ-ઝરણાં' ભાગ ૧૧ થી ૧૫ અને ચોથા ભાગમાં ભક્તિ—ઝરણાં ભાગ ૧૬ થી ૨૦નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે પાકા પૂંઠાવાળા 'પુનિતકાવ્યકુંજ' ને ત્રિરંગી ફોટા સોનેરી સુવાક્યો સુંદર બાઈન્ડીંગ વિગેરેથી સુશોભિત બનાવવામાં આવ્યું છે ભજનો કાયમ માટે તિજોરીની જેમ સચવાય એ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તક ચોક્કસ વસાવવું જ જોઈએ બહારગામવાળા ભાઈઓએ રૂા ૧—૮—૦ મનીઓર્ડર દ્વારા મોકલવો.

શાખા ખોલવા સબંધી તમામ પત્રવ્યવહાર, શ્રી 'પુનિત' મહારાજ રાયપુર અમદાવાદ અથવા શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય પો. બો. નં ૬ અમદાવાદ એ સરનામે કરવા વિનંતિ છે

બેંકની યોજનાઓ બેંકનો ઈતિહાસ બેંકના ઉદ્દેશો બેંકની શાખાના નિયમો બેંકની સત્તાવાર સ્થાપના વિ. વિ. માહિતી માટે ઉપરના ગમે તે સરનામે, પત્ર લખીને વિસ્તૃત સૂચિપત્ર મગાવવા કૃપા કરવી.

(ખાસ નોંધ —શાખા ખોલનારાઓને બેંકના નિયમ મુજબ પૂ. શ્રી પુનિત' મહારાજના ભજનોની ચોપડીઓનો લાભ મફત મળે એવી વ્યવસ્થા કરી છે તેમજ શાખા ખોલનારને બીજું કોઈપણ જાતનું નુકશાન નથી.)

મારી આ અપીલને ભાગવતધર્મની સંસ્થાઓ પ્રેમપૂર્વક વધાવી લેશે એવી આશા રાખું છું

યૌગિક જીવન

શરીરને આરોગ્યવંતુ બનાવવા માટે યોગમાર્ગમાંથી ઉપયોગી થાય તેવી ક્રિયાઓ મુદ્રાઓ આસનો, પ્રાણાયામ તેમજ બીજા કુદરતી ઉપચારો આમાં બતાવવામાં આવેલા છે નિત્ય વ્યવહારને લગતી પણ આરોગ્યપ્રદ સૂચનાઓ અને અનુભવો આમાં આપવામાં આવ્યા છે આરોગ્યનું રક્ષણ કરવા માટે આ પુસ્તક ખૂબ ઉપયોગી છે કિં. રૂા ૧-૮-૦

[ગતાંક પૃષ્ઠ ૫૦૮ થી ચાલુ]

વર્ણાશ્રમધર્મ

" માણસના જીવનમાં મુખ્ય જરુરીઆત એ છે સાગ સુમાર રહે તેવી કેળવણી અને ચારિત્ર અને શરીરનો ખોરાક ઘેરી વસ્તી હોય ત્યારે એ બાજુ ઉપર ઠીક ધ્યાન આપી શકાય છે પણ વસ્તી વધી પડે ત્યારે એ બાબત ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપી શકાતું નથી.

આગળના વખતમાં કાયદા બનાવનાર સત્ત્વગુણી બ્રાહ્મણો અને સાધુઓ હતા અને કાયદા પાલન કરનાર રજોગુણી અને તમોગુણી માણસો હતા. હાલના કાળમાં બહુમતવાળાં પ્રજાતંત્ર રાજ્યો ઉત્પન્ન થયા છે તેમાં કાયદા બનાવનાર રજોગુણી વૃત્તિવાળા અને સમજ વગરના હોય છે અને કેટલાક સત્ત્વગુણી માણસોને એ કાયદા પાલન કરવા પડે છે. સત્ત્વગુણી માણસોમાં કુદરતી સમજ હોય છે, તેઓ ખોટું બોલતા નથી, ચોરી કરતા નથી, તેમને કોર્ટ કે પોલીસની જરૂર પણ પડતી નથી. તેમના હાથમાં કાયદા કરવાનું કામ આપવામાં આવે તો લોકોમાં નીતિ કેવી રીતે વધે તેવા કાયદા કરે, અથવા કેળવણી એવા પ્રકારની કરે કે જેથી માણસ અનીતિ કરતાં અટકે, હાલના કાળમાં કાયદા અને અંકુશ વધી ગયા છે અને તે ઉપરાંત અનીતિ પણ વધી ગઈ છે.

વળી કાયદા કરો તે પહેલાં માણસના જીવનનો હેતુ નક્કી કરવો જોઈએ અને તે પ્રમાણે કાયદા કરવા જોઈએ. માણસના જીવનનો હેતુ સુખ મેળવવાનો છે પણ સુખ કેટલા પ્રકારનાં છે અને તેનાં સાધન ક્યાં છે તે બાબતનું જ્ઞાન કાયદા ઘડનારમાં હોવું જોઈએ. હિંદુસ્થાનમાં ૪ પુરુષાર્થ માનવામાં આવેલા છે. એટલે કે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. તેમાં પહેલા ત્રણનું ફળ અનિત્ય છે, અને ચોથા પુરુષાર્થનું ફળ નિત્ય છે. તેમાં જેને જે પુરુષાર્થ કરવો હોય તેને માટે પૂર્ણ છૂટ જોઈએ. બહુમતિનાં રાજ્યોમાં બધાને લડવા માટે તૈયાર રહેવાનું શીખવવામાં આવે છે. તેવું આપણા દેશમાં બનશે તો મોક્ષ માટે કોઈ તૈયાર થઈ શકશે નહિ, બધા બાળકો ભણી શકે નહિ અને બધા ક્ષત્રિય થઈ શકે નહિ. કોંગ્રેસના નેતાઓ પોતે જેવા હોય તેવા બધાને બનાવવાનું કરશે તો સમાજવ્યવસ્થા અને રાજ્યવ્યવસ્થા બરાબર રહેશે નહિ. મજુરોની પાસે મજુરીની કિંમત હોય છે. શાંતિથી આત્માનું ધ્યાન કરવા માટે જે ફુરસદની જરૂર છે અને તેનાથી જે લાભ થાય છે તે મજુરોના પ્રધાનો સમજી શકશે નહિ તેથી સારો સમાજ કરવા પહેલાં માણસના જીવનનો હેતુ શો છે તે પહેલાં નક્કી કરવું જોઈએ.

' આપણે શું કરવાનું છે તે જાણવા પહેલાં આપણે કેવા થવું છે તે જાણવું વધારે જરૂરનું છે.'

યુધિષ્ઠિર રાજા નારદજીને પૂછે છે કે "હું વર્ણાશ્રમના આચાર સહિત મનુષ્યોના સનાતન ધર્મ સાંભળવા માગું છું કે જેથી માણસોને ભક્તિ અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય

નારદજી—સનાતન ધર્મ મેં શ્રી નારાયણના મુખથી સાંભળેલ છે. હે રાજા ! તે સર્વવેદમય હરિ છે મહર્ષિઓએ રચેલી સ્મૃતિઓ અને ચિત્તને સંતોષ થાય તેવું આચરણ એ ધર્મનું મૂળ છે વળી સત્ય, દયા, તપ, શૌચ, તિતિક્ષા, સ્વાધ્યાય, સરલતા, સન્તોષ, સમદર્શી મહાત્માઓની સેવા, અભ્યાસ દ્વારા સંસારી ભોગોની ચેષ્ટાથી નિવૃત્ત થવું, મૌન રહેવું, બધા કર્મનું ફળ વિપરીત કેમ આવે છે તેનો વિચાર કરવો, આત્મચિંતન કરવું, પ્રાણીઓને અન્નનો ભાગ દેવો, બધા પ્રાણીઓમાં અને ખાસ કરીને માણસોમાં ઈશ્વરબુદ્ધિ રાખવી અને મહાત્માઓના આશ્રયભૂત શ્રીહરિનું શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણ કરવું, તેમની સેવા-પૂજા, નમસ્કાર અને દાસત્વ કરવું અને તેમના પ્રતિ સખ્ય અને આત્મસમર્પણ કરવું. આ ૩૦ પ્રકારના આચરણ એ સંપૂર્ણ મનુષ્યોનો ઉત્તમ ધર્મ કહેવાય છે તેનું પાલન કરવાથી માણસો ઉત્તમ ધર્મવાળા કહેવાય છે.

હે ધર્મરાજ ! સાગ સંસ્કારવાળા દ્વિજ કહેવાય છે અધ્યયન, અધ્યાપન દાન લેવું, દાન દેવું તથા યજ્ઞ કરવા

અને કરાવવા એ છ બ્રાહ્મણના ધર્મ છે ક્ષત્રિયોને ઘટે દાન લેવાનો ધર્મ નથી. ક્ષત્રિયોએ પ્રજાનું પાલન કરવું અને બ્રાહ્મણ સિવાય બીજાને દંડ આપવો અને બીજા પાસેથી કર લેવા

(આ પદ્ધતિ એમ બતાવે છે કે સમાજમાં સંસ્કારી માણસોનું ઘણું માન હતું) વૈશ્યોએ બ્રાહ્મણોનું કહેવું માનવું અને વેપાર અને ખેતીથી પોતાની આજીવિકા ચલાવવી તથા શૂદ્રોએ દ્વિજની એટલે સંસ્કારી માણસોની સેવા કરવી જોઈએ.

બ્રાહ્મણોએ સાદાઈથી રહેવું જોઈએ અને અલ્પ સિંગળ સિવાય ક્ષત્રિય સિવાય બીજા હલકા વર્ણના માણસો પાસેથી મદદ લેવી ન જોઈએ. આપત્તિકાળે ગમે તેની મદદ લઈ શકાય છે બ્રાહ્મણે હલકા વર્ણની સેવા કરવી ન જોઈએ. શમ, દમ, તપ, શૌચ, સન્તોષ, ક્ષમા, આર્જવ જ્ઞાન દયા ભગવદ્‌પરાયણતા અને સત્ય એ બ્રાહ્મણનાં લક્ષણ છે. શૂરવીરતા, પુરુષાર્થ, ધૈર્ય, તેજસ્વિતા, ત્યાગ, મનોજય, ક્ષમા બ્રાહ્મણોમાં ભક્તિ રાખવી અનુગ્રહ અને પ્રજાનું રક્ષણ કરવું એ ક્ષત્રિયનાં લક્ષણ છે દેવ, ગુરુ અને ભગવાનમાં ભક્તિ રાખવી, ધર્મ, અર્થ અને કામની પુષ્ટિ કરવી, આસ્તિકતા, નિત્ય ઉદ્યમ અને વ્યવહારકુશલતા એ વૈશ્યનાં લક્ષણ છે, ઉચ્ચ વર્ણોને સમાન વિનમ્રભાવ રાખવો, શૌચ, સ્વામીની નિષ્કપટ સેવા, ચોરી ન કરવી, સત્ય ભાષણ અને ગાયો અને બ્રાહ્મણોની રક્ષા કરવી એ શૂદ્રના ધર્મ છે

આ પદ્ધતિ બાળમાં સારા સંસ્કાર ઉત્પન્ન કરવા માટે છે જેમ ખરાબ બટાટાને સારા ભેગા રાખ્યા હોય તો બધા બગડે છે તેમ ખરાબ સંસ્કારવાળા ગુંડાઓને સારા સંસ્કારવાળાની વચ્ચે રાખ્યા હોય તો બધાને બગાડે છે તેથી ગુણ-કર્મ પ્રમાણે એટલે સંસ્કાર પ્રમાણે ૪ ભાગ કે જે શાસ્ત્રોમાં બતાવેલ છે તે પ્રમાણે સમાજની રચના થાય તો બધા ઠીક આગળ વધી શકે છે. આખી પ્રજાને લડવા માટે તૈયાર કરવાથી સંસ્કાર સુધરતા નથી વળી પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં બહુમતિનું રાજ્ય હોવાથી બધી પ્રજાને રાજ્યના વિચાર કરવા પડે તો પણ સમાજમાં સુધારો થઈ શકશે નહિ સંસ્કારી માણસો દેશ-કાળના ભેદ માનતા નથી અને ઇતિહાસ અને ભૂગોળને સાચાં માનતા નથી. હાલના કાળમાં બધા દેશોના સંસ્કારની ભેળસેળ થયેલી છે અને લડાઈ થાય ત્યારે વિમાનો અને અણુ બોમ્બ જેવાં શસ્ત્રો પણ તૈયાર થાય છે. તેથી બધા દેશના જુવાનોને એવી લડાઈ કરવાની તાલીમ આપવી પડે છે. તેનાથી રાગદ્વેષ વધે છે અને સંસ્કાર સારા થતા નથી

મુખ્ય મુશ્કેલી એ છે કે હિંદુસ્થાનની પશ્ચિમે બે મોટો ધર્મ આવેલા છે. એટલે ખ્રિસ્તી અને ઇસ્લામ ધર્મ આવેલા છે. તેમના ધર્મમાં જીવ અને જગત વિષે ચોખ્ખું તત્ત્વજ્ઞાન જણાવ્યું નથી તેઓ મડદાને દાટે છે અને જાણે કે જીવ શરીરને ચોટેલો હોય તેમ કબરમાં રહે છે એમ માને છે અને બધાનો હિસાબ કયામતને દિવસે થશે તે વખતે તેમાંથી જીવ નીકળીને પોતાનાં કર્મનો હિસાબ ભગવાનને દેશે ને જીવ બ્રહ્મરૂપ થઈ શકે તેવું માનતા નથી. વળી એ બે ધર્મ ઇતિહાસને માને છે, અને હિંસામાં પણ માને છે. હિંદુધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ સંસ્કારમાં માને છે તેઓ હિંસામાં માનતા નથી અને ઇતિહાસમાં માનતા નથી હિંદુ ધર્મમાં એમ માનેલું છે કે જીવ બ્રહ્મરૂપ થઈ શકે છે. હવે એ બંને નથી જાતની પ્રજાની અથડામણ શા થઈ છે કારણ કે હિંદુ માણસને મારી શકે તેની સિદ્ધનું જીવન ઘણું માની શકાતું નથી તેમ જેઓ હિંસકવૃત્તિ બતાવે તેઓ સંસ્કારી હોતા નથી.

મુસલમાનોને સ્વતંત્ર પાકીસ્તાન દેશ મળ્યો છે પણ બધો આધાર તેમના સંસ્કાર ઉપર છે જો કોઈ પણ સારા આદર્શ વગર કોઈ પ્રજામાં જાગૃતિ આવે તો તે હલકા સ્વભાવની જાગૃતિ હોય છે. ઊંચા આદર્શ વગરનું જીવન પણ જેવું થાય છે તેમાં કોઈ પુરુષાર્થ થઈ શકતો નથી અહીંયાના સંસ્કાર માટે અહીંયાનું રાજ્ય વખણાય છે સારા સંસ્કાર માટે ભક્તિ વધવી જોઈએ અને અહંકાર દૂર થવો જોઈએ ગયાં ૨૦૦ વર્ષ સુધી વેપારીઓ રાજા તરીકે કામ કરતા, હવે મજુરોને રાજ્ય-ગાદી જોઈએ છે વેપારીને બદલે મજુર રાજા થાય તેથી સંસ્કાર સુધરતા નથી મજુરો બધાને મજુરીની કિંમત સમજાવશે. મજુરો સાધારણ રીતે વધારે પગાર માગે છે અને ઓછું કામ આપે છે આપણા દેશમાં એવો અનુભવ બધાને થાય છે વળી મજુરોમાં સંયમ નથી તેમને સંસ્કારના વિષયો બહુ ગમે છે આવા માણસોના હાથમાં સત્તા આવે તો સારા ભવિષ્યની આશા શી રીતે રાખી શકાય!

સંઘ અને રાજ્ય માટે શક્તિની જરૂર છે પણ શક્તિની પછવાડે આશા, જ્ઞાનનો અને નીતિનો ટેકો ન હોય તો તે સંઘની અને તે રાજ્યની પડતી આવે છે. દાખલા બધા દેશોમાં શિક્ષકો કરતાં મજુરોને વધારે રોજી મળે છે પણ પ્રજામાં સારા સંસ્કાર કેળવવા હોય તો શિક્ષકોને પુરતો પગાર આપવો જોઈશે. જે શિક્ષકોના મનમાં પોતાના ભરણપોષણની ચિંતા હોય તે ઉત્તમ વિચાર કરી શકતા નથી અને ઉત્તમ વિચાર આપી શકતા નથી. શિક્ષકોએ પણ સંયમથી રહેવાની જરૂર છે. તેઓ પોતાના વર્તનથી સારું શિક્ષણ આપી શકે.

હવે નારદજી યુધિષ્ઠિર રાજાને સ્ત્રીઓના ધર્મ બતાવે છે. પતિની સેવા કરવી, તેને અનુકૂળ રહેવું, પતિના સબંધીઓને અનુવર્તન કરવું અને પતિના નિયમોની રક્ષા કરવી એ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓના ધર્મ છે સાધ્વી સ્ત્રી ઘરને સ્વચ્છ રાખે છે અને પોતાના શરીરને પણ સ્વચ્છ રાખે છે તેણે ઇન્દ્રિયોનો સંયમ રાખવો અને સત્ય અને પ્રિય વચનોથી પતિની પ્રેમપૂર્વક સેવા કરવી. જે કાંઈ મળી જાય તેમાં સંતોષ રાખવો, કાર્યકુશળ રહેવું, અને સાવધાન રહેવું. જે સ્ત્રી આવી રીતે પતિપરાયણ થઈને તેને ભગવદ્ભાવથી ભજે છે તેને વૈકુંઠલોકમાં વિષ્ણુની સારૂપ્ય મુક્તિ મળે છે તેથી જેમ વિષ્ણુ લક્ષ્મીજીની સાથે રહે છે તેમ તેને પતિનું સુખ મળે છે. (૭-૧૧-૨૯)

મુંબઈમાં એક બ્હેન અમને પૂછતી હતી કે મર્યા પછી તે તેના પતિને મળી શકે કે નહિ. અમે કહ્યું કે તે બની શકે નહિ, કારણ કે બન્નેનાં કર્મ ભિન્ન ભિન્ન હોય બન્ને સાથે જન્મતા નથી અને સાથે મરતા નથી. વળી સ્ત્રી મરી ગયા પછી તેનો પતિ બીજી સ્ત્રી કરે અને બીજી પણ તેને સાથે રાખવાની ઇચ્છા રાખે તો તે બની શકે નહિ એ સ્ત્રીનો પતિ પહેલો મરી જાય તો તે બે સ્ત્રીમાંથી કોની રાહ જોઈને તે નવા લોકમાં રહે. તેથી ભાગવતમાં એમ કહેવું છે કે એની સ્ત્રીને સારૂપ્ય મુક્તિ મળે એટલે ભગવાન તેના પતિ થાય એટલને જીવતાં તેણે અનન્ય ભાવથી પતિસેવા કરવી જોઈએ અને પતિને પરમેશ્વર માનવા જોઈએ. વળી પતિને પરમેશ્વર માનવાથી પરમેશ્વર જેવાં બાળક મળે ... જો વસુદેવ અને દેવકીના જેવાં માબાપ તૈયાર થાય ... પુત્રરત્ન આપ બાપ અને એવું થાય તો જગતની બધી ગરબડનો અંત આવે અને બહુમતિના રાજ્યની જરૂર રહે નહિ આવા પુત્ર રત્ન માટે માત્ર એ માબાપોની મદદની જરૂર છે. એટલે માબાપ જો બ્રહ્મચર્યથી, સંયમથી અને તપથી રહે તો જરૂર રામ અને કૃષ્ણ જેવા અથવા વ્યાસ અને વાલ્મીકિ જેવા મહાત્મા આપણી પૃથ્વી ઉપર જન્મ લે.

નારદજી કહે છે કે—"જે માણસો વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે ધર્મનું આચરણ કરે છે તે ધીરે ધીરે સ્વાભાવિક કર્મોનો ત્યાગ કરી ગુણાતીત થઈ જાય છે જે પુરુષને માટે જે વર્ણના ધર્મ બતાવ્યા છે તે ધર્મ જો બીજા વર્ણમાં મળી જાય તો તે માણસને પણ તે વર્ણનો સમજવો જોઈએ. (૭-૧૧-૩૬) એટલે ગુણ-કર્મ પ્રમાણે વર્ણ માનવા જોઈએ."

વર્ણાશ્રમધર્મની પદ્ધતિનો મૂળ હેતુ ધીરે ધીરે ઇંદ્રિયો ઉપર સંયમ કેળવવાનો છે બ્રાહ્મણ ૪ આશ્રમ કરી શકે છે, કારણ કે તે ઘણા સંયમથી રહે છે. ક્ષત્રિયો ૩ આશ્રમ કરી શકે છે તેથી રાજદ્વારી માણસો ઘણે ભાગે વાનપ્રસ્થ આશ્રમ સુધી પહોંચી શકે છે. વૈશ્યો માટે બે આશ્રમ છે અને શૂદ્રો માટે એક ગૃહસ્થાશ્રમ છે. જેઓ હલકાં-ગામડાંનો ધંધો કરે છે તે શૂદ્ર મનાય છે, તેથી જ રીતે જેઓ માત્ર ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી કામ્ય-ગામડાંના વિષયી સુખમાં અટકી જાય છે અને આગળ વધીને વાનપ્રસ્થ-આશ્રમમાં અથવા સંન્યાસ-આશ્રમમાં આવી શકતા નથી તે બધા શૂદ્રની કોટીના સમજવાના છે

આશ્રમધર્મ ગીતાજીમાં આપેલા નથી તેનું કારણ એમ લાગે છે કે અર્જુનનો પ્રશ્ન વર્ણસંકર પ્રજા બાબતનો હતો. તેથી ગીતામાં ભગવાને વર્ણ ભેદના ચર્ચા અધ્યાયમાં કહેલા છે, અને વચમાં પણ ભગવાન અર્જુનને કહે છે કે ચારે વર્ણ મેં ઉત્પન્ન કરેલા છે હવે આ બાબતમાં પ્રશ્ન એ ઉત્પન્ન થાય છે કે જો ભગવાને ચાર વર્ણ કર્યા તો માત્ર હિંદુસ્તાનમાં અને હિંદુઓમાં કેમ કર્યા અને બીજા દેશોમાં અને બીજી પ્રજામાં કેમ ન કર્યા? કદાચ તે પ્રજા હજુ એવી અવસ્થાને લાયક થઈ નહિ હોય એમ અનુમાન કરી શકાય અથવા અસ્પષ્ટ રીતે તેમનામાં પણ પાદરીઓ બ્રાહ્મણ જેવા હોય છે, ક્ષત્રિયો હોય છે, વૈશ્યો તો છે જ અને મજુરો પણ છે, પણ તેમની વ્યવસ્થા અને સંયમની રીત હિંદુ ધર્મના જેવી સ્પષ્ટ નથી.

હવે નારદજી યુધિષ્ઠિર રાજાને આશ્રમધર્મ સમજાવે છે. એટલે બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસીએ કેવી રીતે રહેવું તે સમજાવે છે બ્રહ્મચારીએ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરવો અને ગુરુની સેવા કરવી. સાંજે અને સવારે તેણે ગુરુ, અગ્નિ, સૂર્ય અને દેવતાઓની ઉપાસના કરવી, તથા એકાગ્રતાપૂર્વક ગાયત્રીનો જપ કરવો. સવાર-સાંજ ભિક્ષા લાવી ગુરુને અર્પણ કરવી, પછી ગુરુની આજ્ઞા લઈ ભોજન કરવું, તેણે સુશીલ રહેવું, અલ્પ-આહારી થવું, દક્ષ, શ્રદ્ધાળુ અને જિતેન્દ્રિય થવું અને ખાસ જરૂર સિવાય સ્ત્રીઓ સાથે બોલવું નહિ. બ્રહ્મચારી યુવાન હોય અને ગુરુપત્ની જુવાન હોય તો બ્રહ્મચારીએ ગુરુપત્નીને અડાય તેવી સેવા ન કરવી. હે રાજા! તત્ત્વજ્ઞાનમાં સમર્થ પુરુષ પણ સ્ત્રી વગેરે ભોગ્ય પદાર્થને આભાસરૂપ જાણી લીધા પછી જો તેનું ચિંતન કરે-એટલે હું પુરુષ છું અને તે સ્ત્રી છે-તો તેની દ્વૈતબુદ્ધિ નિવૃત્ત થતી નથી. તેથી તેનું પતન થાય છે (૭-૧૨-૧૦)

"સુશીલત્વ વગેરે સાધારણ ધર્મ ગૃહસ્થ અને સન્યાસીને માટે પણ છે. પણ ઋતુમાંથી ગૃહસ્થને માટે ઋતુકાળથી અતિરિક્ત સમયમાં સબંધ વિહિત નથી."

આ બધા નિયમનો હેતુ સંયમ કેળવવાનો છે એ અઘરું કામ છે તેથી શાસ્ત્રમાં નિયમો મૂકેલા છે એ નિયમ પ્રમાણે રહે તો સંયમ કેળવાય છે સ્ત્રી નજરે આવે તો તેને માનડી વખરની જોવાની ટેવ રાખવી. એવી ટેવથી પણ તેમાં રાગબુદ્ધિ થતી નથી.

પછી બ્રહ્મચારીએ પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી ગુરુને દક્ષિણા આપવી અને તેની આજ્ઞા હોય તો ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અથવા સંન્યાસ આશ્રમમાં પ્રવેશ કરવો.

માણસના જીવનમાં મુખ્ય મુશ્કેલી, વ્યવહાર અને પરમાર્થની એકતા કરવામાં રહેલી છે વ્યવહારમાં ભેદબુદ્ધિ રાખવી પડે છે અને 'મારું-તારું' કરવું પડે છે. પરમાર્થમાં અભેદબુદ્ધિ રાખવી પડે છે અને તે દૃષ્ટિએ આખું જગત પોતાનું છે આ કારણને લઈને પરમાર્થ તરફ વધતાં કેટલીક વ્યાવહારિક મુશ્કેલીઓ સહજ ઉત્પન્ન થાય છે તે દૂર કરવા માટે અને જીવન વ્યવસ્થિત કરવા માટે નાની ઉંમરથી જ કોઈ મહાત્મા પાસે જઈ થોડું ક ઉપયોગી શિક્ષણ મેળવી લેવું જોઈએ. તેમના અનુભવ બીજાને માર્ગદર્શક થાય છે.

યુધિષ્ઠિર રાજા નારદને પૂછે છે કે હે દેવર્ષે! જેનું ચિત્ત ઘર વગેરેમાં આસક્ત છે એવા મારા સમાન ગૃહસ્થ પુરુષ પણ જે પ્રકારે અનાયાસે પરમાર્થપદને પ્રાપ્ત કરે તેવો ઉપાય બતાવો।

નારદ-ગૃહસ્થાશ્રમીએ બધાં કર્મો ભગવાનને અર્પણ કરવાં અને શાન્ત પુરુષોના સંવાસમાં રહી ભગવાનના અવતારોની અમૃતમય કથા શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળવી અને મુનિઓની સેવા કરવી. જેમ સ્વપ્નમાંથી જાગેલો પુરુષ સ્વપ્નકલ્પિત સબંધોઓમાં આસક્ત થતો નથી તેમ સત્સંગદ્વારા ધીરે ધીરે પોતાના સ્ત્રી-પુત્ર વગેરેની આસક્તિને છોડી દેવી માત્ર ખાસ જરૂર જેટલો શરીરનો સંબંધ રાખવો, એટલે અંદરથી વૈરાગ્ય અને ઉપરથી રાગ બતાવવો તો જ ખરો પુરુષાર્થ થઈ શકે છે. માત્ર વ્યવહારની વાતોમાં પણ મમતા રાખવી નહિ. વળી ગૃહસ્થો પાસે જે ધન-ધાન્ય વગેરે હોય તેમાંથી સાધુ-સેવામાં પણ વાપરવું પોતાને તો ઉદરપૂર્તિ જેટલો ધન ઉપર હક છે એમ માનવું પશુ-પક્ષી ઉપર દયા રાખવી ધર્મ, અર્થ, અને કામમાં વ્યય ન કરવું અને દેશ-કાળ પ્રમાણે જે મળે તેમાં સંતોષ રાખવો જેઓ પોતાની સ્ત્રીમાં પણ મમતા અને અભિમાન છોડી દે છે તેઓ પરમાત્માને જીતી શકે છે વળી ગૃહસ્થે પાંચ યજ્ઞોનુંવિધિથી દેવતા, ઋષિ, મનુષ્ય, ભૂત અને પિતૃઓનું અને આત્માનું પૂજન કરવું જોઈએ. તેનાથી પૃથક્ પૃથક્ સર્વાન્તર્યામી પરમેશ્વરની આરાધના થાય છે. વળી ગૃહસ્થોએ શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે નિત્ય-નૈમિત્તિક કર્મ પણ કરવાં જોઈએ જ્યાં સાધુઓ રહેતા હોય અને ભક્તિ થઈ શકતી હોય તે દેશ ઉત્તમ છે. એવા સ્થળે કરેલાં કર્મ હજાર ઘણાં વધારે ફળવાન થાય છે. શ્રીહરિની પૂજાથી સર્વની પૂજા થાય છે. છતાં જેનામાં તપ કે યોગ વધારે હોય તેના વિશેષ પ્રકાશ જણાય છે માણસોમાં ભગવાન માનીને પૂજા કરવામાં એવી મુશ્કેલી નડે છે કે માણસો એકબીજાનું અપમાન કરે છે તેથી ત્રેતાયુગમાં ઉપાસનાને માટે ભગવાનની પ્રતિમાની કલ્પના કરવામાં આવી છે ત્યારથી કેટલાક લોક મોટી શ્રદ્ધાથી અને સામગ્રીથી પ્રતિમામાં ભગવાનની પૂજા કરે છે પણ જે પુરુષોમાં દ્વેષબુદ્ધિ છે તેમને પ્રતિમાપૂજાથી પણ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થતી નથી (૭-૧૪-૪૦) છતાં જે પુરુષોમાં સંસ્કાર હોય એટલે બ્રાહ્મણપણું હોય અથવા

તરફ દોડે છે. (૭-૧૩-૨૮) તેની બધી ક્રિયા વ્યર્થ જાય છે. જેઓ ધનના લોલુપ છે અને અજિતેન્દ્રિય છે, તેઓને સર્વત્ર શંકા રહે છે અને તેમને ભયના કારણથી નિદ્રા પણ આવતી નથી. તેથી બુદ્ધિવાન માણસોએ ધનની ઇચ્છા પણ રાખવી નહિ. આ લોકમાં અજગર અને મધમાખી એ બે મારા ગુરુ છે. તેના જીવનથી સાર ગ્રહણ કરીને મે વૈરાગ્ય અને સંતોષ પ્રાપ્ત કરેલ છે મધમાખીએ એકઠું કરેલું ધન બીજા લઈ જાય છે. એ જોઇ હું બધા ભોગથી વિરક્ત રહી અને અજગરની માફક દૈવવશ જે કાંઇ મળી જાય તેમાં સંતોષ ગણું છું. જો કાંઇ ન મળે તો ધીરજ રાખી ઘણા દિવસ એમ જ પડ્યો રહું છું. હું સંતોષથી આગ્રહ ભોગવું છું, જેવા કપડાં મળે તેવાં પહેરી લઉં છું, અને જ્યાં-ત્યાં પડ્યો રહું છું. મનુષ્યોના સ્વભાવ ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે તેથી હું કોઈની નિંદા કે સ્તુતિ કરતો નથી. હું તો પરમાત્મા સાથે સાયુજ્ય મોક્ષ ઇચ્છું છું. માટે ડાહ્યા પુરુષોએ બધા પ્રકારના કર્મનો ત્યાગ કરી ઉપરામ પામી જવું. આ પ્રમાણે પ્રહ્લાદજીએ તે અવધૂત પાસેથી પરમહંસના ધર્મ સાંભળ્યા. પછી પ્રહ્લાદે પૂજન કર્યું અને તેની આજ્ઞા લઇ તે પ્રસન્ન પોતાને ઘેર પાછા આવ્યા.

સંસાર એવો છે કે સંસાર તરફથી આપણે જેટલા મની અને જેટલી સગવડતાની આશા રાખીએ છીએ તેટલા પ્રમાણમાં સંસાર પ્રત્યે આપણી જવાબદારી અને ફરજ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી પોતાનાથી જેટલી જવાબદારી ઉપડે તેટલી જ ઉત્પન્ન કરવી જોઇએ અને એવી રીતે જીવન ગોઠવવું જોઇએ કે આત્મજ્ઞાન માટે અને આત્મનિષ્ઠા માટે પૂરતો વખત રહે. સુખ જોઇએ માટે વિચાર વગર ગમે તે રીતે લેવું એવી વૃત્તિ રાખવાથી જીવન બગડતું જાય છે. જે માણસો સંસારના સુખમાં પડ્યા હોય તે ખરેખર સુખી છે કે નહિ તેની તપાસ કરવી જોઇએ. જે દેશમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય હોય તે દેશના માણસો ખરેખર સુખી છે કે નહિ તેની પણ તપાસ કરવી જોઇએ. બીજા માણસો ખરેખર સુખી છે કે નહિ તેની પણ તપાસ કરવી જોઇએ. બીજા માણસો અને બીજા દેશો કઇ બાબતમાં આપણાથી વધી જાય છે અને આપણે કઇ બાબતમાં પાછળ રહી જઇએ છીએ તેનો પણ વિચાર કરવો જોઇએ.

માણસનું જીવન સુધારવા માટે બે સાધનની જરૂર છે. ૧ ધર્મ અને ૨ રાજ્ય. ધર્મ નીતિનો માર્ગ બતાવી ચિત્તશુદ્ધિ દ્વારા આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવે છે રાજ્ય કમાવાના સાધન કરી આપે છે અને સામાજિક સુખ માટે કેટલીક સગવડો આપે છે. રાજ્ય અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થમાં મદદ કરે છે

ધર્મ લોકોમાં નીતિ જાળવવા આપની અદાલતો સ્થાપી સગવડ કરે છે, પણ ત્યાં તેના લાભનું ક્ષેત્ર સમાપ્ત થાય છે લોકોને આત્મજ્ઞાન જોઇતું હોય તો જેને તે મળ્યું હોય તેની પાસેથી લેવું જોઇએ

આગળના વખતમાં રાજ્યની ચિંતા એક સારા વિદ્વાન રાજા ઉપર નાખવામાં આવતી. લોકોને આત્મજ્ઞાન આપવાની ફરજ એક સારા બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્મા ઉપર રહેતી અને તેનો નિભાવ રાજ્ય તરફથી થતો અને સમાજના સુધારા કરવાની ફરજ એક સારા નગરશેઠ ઉપર નંખાતી હતી, અને સૌ પોતપોતાની ફરજ ઓળંગતા નહિ. તેથી રાજા વેપારી થતો નહિ અને વેપારી રાજા થતો નહિ.

પણ હાલમાં વ્યક્તિગત સદ્‌ગુણો ઓછા થવાથી સંઘશક્તિથી, રાજધર્મ અને સમાજમાં, સુધારા કરવામાં આવે છે. તે હાલનો યુગધર્મ છે સંઘશક્તિને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કહે છે. તેનાથી કેટલીક સગવડ મળે છે અને કેટલીક અગવડ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રજાસત્તાક રાજ્યો પણ લડાઈ બંધ કરી શક્યાં નથી અને લોકોને સારા સંસ્કાર તરફ દોરી શક્યાં નથી. જ્યારે માણસોમાં નીતિ અને સદ્‌ગુણો વધશે ત્યારે પાર્લામેન્ટના રાજ્ય કરતાં એક રાજાનું રાજ્ય સારું લાગશે. ધાર્મિક બાબતોનાં પુસ્તકો અને ભાષણો કરતા અનુભવી આત્માઓની વાણીમાં વધારે શ્રદ્ધા રહેશે અને ગામમાં નાતજાતના ઝઘડામાં એક પ્રમાણિક નગરશેઠના વચન ઉપર ન્યાય અપાશે, મોટી અદાલતોની જરૂર રહેશે નહિ.

સુધારો જગત કોને કહેવું તે પહેલાં સ્પષ્ટ સમજવું જોઇએ. અર્થ અને કામની દ્રષ્ટિએ જે સારું લાગે, તે ધર્મ અને મોક્ષની દ્રષ્ટિએ સારું ન લાગે. આત્મદ્રષ્ટિએ બધું આત્મરૂપ લાગે છે. રાજનીતિમાં માત્ર લશ્કરની જરૂર પડતી નથી પણ સામ, દામ, ભેદ અને દંડ એ ચાર કેળવણીની જરૂર પડે છે. હાલનો વિદ્યાર્થી એવી વિદ્યા માટે ભણતો નથી, તે કમાવા માટે ભણે છે

વર્ણાશ્રમધર્મ પ્રમાણે જીવન ગાળીને તેના ફળરૂપે

સારા બ્રાહ્મણો સારા ક્ષત્રિયો, સારા વૈશ્યો, સારા બ્રહ્મચારીઓ, સારા ગૃહસ્થો, સારા વાનપ્રસ્થો અને સારા સંન્યાસીઓ ઉત્પન્ન કરી શકીએ તો આપણા સંસ્કારની અસર બહુ સારી થાય. જે ધર્મરાજા પોતાને બહુ સારા માને તેમણે સમાજ પાસે તેના ફળ રજુ કરવાં જોઈએ. તેને બદલે તેમાંથી અનેક જાતની સમજણ વગરની નાતો, અનેક જાતના પંથો અને વાડાઓ, નબળાં શરીર, નબળાં મન, સંસારમાં કજીઆ, વેપારમાં સ્વાર્થ, નોકરીમાં લાંચરૂશ્વત વગેરે ફળ દેખાય તો હિંદુધર્મની સંસ્કૃતિમાં કાંઈક મોટી ખામી છે એમ લાગ્યા વગર રહે નહિ.

માણસના ટૂંકા જીવનમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય એવી સમાજવ્યવસ્થા રાજ્યવ્યવસ્થા અને ધર્મવ્યવસ્થા કરવી એ કામ સહેલું નથી. માણસ પોતાના પગરખાં અને પાઘડી વચ્ચે સમાઈ જતો નથી. તેની અંદર જે જે જ્ઞાન, શાંતિ, પ્રેમ વગેરે રહેલા છે તે માત્ર અર્થ અને કામથી પૂરા ખીલતા નથી. તે માટે ધર્મ અને મોક્ષ એ બે પુરુષાર્થની જરૂર છે.

હવે નારદજી યુધિષ્ઠિર રાજાને ગૃહસ્થને માટે મોક્ષધર્મ સમજાવે છે. અમુક નૈમિત્તિક કર્મ વખતે ગૃહસ્થોએ બ્રાહ્મણોને જમાડવા જોઈએ. દુકાળમાં અન્ન માત્ર પોતાને માટે રાખવાનું નથી પણ બધાને પરમાત્મરૂપ માની બધા વચ્ચે વહેંચી લેવાની આજ્ઞા છે (૭-૧૫-૧) વળી કોઈ પણ પ્રાણીને મન, વાણી અને શરીરથી કોઈપણ પ્રકારનું કષ્ટ આપવું નહિ. જેમ જેમ વૈરાગ્ય આવતો જાય છે તેમ તેમ બહારના કર્મોથી ઉપરામ પામીને મનોનિગ્રહરૂપ આત્મચિંતનમાં તત્પર રહેવું જોઈએ.

પગમાં પહેર્યા છે તેને કાંટા વગેરેની બીક લાગતી નથી તેનાથી વિ રીત જે માણસ ઉપાય અને ઉદ્યમ સબંધી વિષયોની વાસનાથી કુપણ થઈને પરની ચોકસી કરે છે તે કુતરાની સમાન થઈ જાય છે હે રાજા! મનુષ્ય દૈવયોગથી પ્રાપ્ત થતા કેવળ જીવનમાત્રના સંતોષી બનીને કેમ નથી રહેતા એ સમજાતું નથી! જેનામાં સંતોષ નથી તેના તેજ, વિદ્યા તપ તથા યશ ઈન્દ્રિયલોલુપતાથી ક્ષીણ થઈ જાય છે અને તેનો વિવેક પણ નષ્ટ થઈ જાય છે ભૂખનો તો અંત અન્નથી આવી જાય છે પણ લોભનો અંત આવતો નથી.

હાલના કાળમાં જોઈએ તો રશીઆ પાસે ઘણો મોટો મુલક છે છતાં તેને વધારે મુલકની ઈચ્છા થાય છે પાકી તાલવાળાને પણ જેટલો મુલક વધારી શકાય તેટલો વધારવાની ઈચ્છા રહે છે. ફક્ત હિંદુઓએ પોતાનો મુલક વધારવાની ઈચ્છા કરી નથી, કારણ કે તેમનું લક્ષ મોક્ષ સુધી પહોંચવાનું છે. ભાગવતમાં કહે છે કે દુર્ગુણો નીચે પ્રમાણે જીતવા —

૧. કામને નિઃસંકલ્પતાથી જીતવો.
૨. ક્રોધને કામનાના ત્યાગથી જીતવો.
૩. લોભને અર્થમાં અનર્થબુદ્ધિ કરવાથી જીતવો.
૪. ભયને તત્ત્વચિંતનથી જીતવો.
૫. શોક અને મોહને આત્મપરિચયથી જીતવા.
૬ દમ્ભને મહાપુરુષની સેવાથી જીતવો.
૭. યોગના વિઘ્નોને મૌનથી જીતવાં.
૮ હિંસાને શરીરની નિશ્ચેષ્ટતાથી જીતવી.
૯ આધિભૌતિક દુઃખને દયાથી જીતવાં.
૧૦. આધિદૈવિક વેદનાને સમાધિથી જીતવી.

પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં ઉપન્ના દેષો છતવાની કેટલી સગવડ મળશે તે હવે જોવાનું છે. તેમાં રાજ્યની સાથે ધર્મની જરૂર છે. જે પ્રમાણે ખેતી વગેરે કર્મ મોક્ષ તરફ લઈ જતાં નથી તેમ ધારાસભામાં બેસવાનો હક ભગવવાથી મોક્ષનો માર્ગ મળતો નથી.'

નારદજી કહે છે કે જે માણસે મનને જીતવા માટે ઉદ્યમ કરવો હોય તેણે પરિગ્રહ અને સંગનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ લેવો અને એકાન્ત દેશમાં એકલા રહીને ભિક્ષાવૃત્તિથી પ્રાપ્ત થયેલ સ્વલ્પ આહાર કરવો. તેણે સ્થિર આસન રાખવું, તેના ઉપર સીધું શરીર રાખીને બેસવું અને ૐકારનો જપ કરવો, અને પ્રાણાયામ કરવો, તેણે ભટકતા મનને પાછું વાળવું. આમ કરવાથી ચિત્ત શાંત થઈ જાય છે, બ્રહ્માનંદનો અનુભવ મળે છે અને બધી વૃત્તિઓ શાંત થઈ જાય છે (૭-૧૫-૩૫) જે ભિક્ષુ અથવા યતિ ધર્મ, અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ગૃહસ્થાશ્રમધર્મને છોડીને પછી તેમાં ફરીથી પડે તો તે અતિ નિર્લજ્જ છે ગૃહસ્થોએ કર્મત્યાગ ન કરવો જોઈએ, બ્રહ્મચારીએ વ્રતનો ત્યાગ ન કરવો, તપસ્વીએ ગામમાં ન રહેવું અને સંન્યાસીએ ઇંદ્રિયોમાં લોલુપતા ન રાખવી; કારણ કે તેમ કરવાથી આશ્રમભ્રષ્ટ થવાય છે.

आत्मानं चेद्विजानीयात्पर ज्ञानधुताशयः।
किमिच्छन्कस्य वा हेतोर्देह पुष्णाति लम्पटः॥

૭-૧૫-૪૦

અર્થ—જેણે પોતાના આત્માને બ્રહ્મરૂપ જાણી લીધો છે એવા આત્મજ્ઞાની પુરુષની બધી વાસનાઓ ક્ષીણ થઈ જાય છે. એવો પુરુષ કઈ ઇચ્છાથી અને કયા કારણથી ઇંદ્રિયલોલુપ થઈને પોતાના શરીરને પુષ્ટ કરે!

આવા અર્થવાળો શ્લોક બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં આવે છે અને તેનું વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન પંચદશીમાં તૃપ્તિદીપમાં આવે છે તે પ્રકરણ પંચદશીમાં સારામાં સારું ગણાય છે.

વળી નારદજી કહે છે કે શરીર રથ છે, ઇંદ્રિયો ઘોડા છે, મન લગામ છે શબ્દાદિ વિષયો માર્ગ છે, બુદ્ધિ સારથી છે, ચિત્ત બંધન છે, દશ પ્રાણ ધુરી છે, ધર્મ અને અધર્મ પૈડાં છે અને અભિમાની જીવ તેમાં બેઠો છે. એ રથને ૐકારરૂપી ધનુષ કરીને, જીવરૂપી બાણ કરીને લક્ષ્ય પરબ્રહ્મનું કરવું. એટલે જેમ ધનુષ ઉપર ચડાવી બાણને લક્ષ્યમાં ઘુમાડી દેવામાં આવે છે તેમ ૐકારના જપ દ્વારા પોતાના આત્માને પરમાત્મામાં લીન કરી દેવો. તેમાં સાવધાન રહેવું. નહિતર જો ઇંદ્રિયો બહિર્મુખ થશે તો બુદ્ધિરૂપી સારથી જીવને કુમાર્ગમાં લઈ જશે અને વિષયોરૂપી લુટારાના હાથમાં સોંપી દેશે, પછી મૃત્યુરૂપી મહાભય ઉત્પન્ન થશે અને અંધકારમય સંસારના કૂવામાં પડવું જોઈશે.

હે રાજા! વૈદિક કર્મ બે પ્રકારનાં થાય છે તેમાં જે પ્રવૃત્તિપર છે તેનાથી જન્મમરણરૂપ સંસાર પ્રાપ્ત થાય છે અને નિવૃત્તિપર થવાથી અમરત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે માણસ શાસ્ત્રરૂપી નેત્રવાળો પિતૃયાન અને દેવયાન નામક વેદોક્ત માર્ગને જાણે છે તે જનસમુદાયમાં રહેવા છતાં મોહને પ્રાપ્ત થતો નથી, કારણ કે—

आदावन्ते जनानां सद् बहिरन्तः परावरम्।
ज्ञानं ज्ञेयं वचोवाच्य तमोज्योतिस्त्वय स्वयम्॥

૭-૧૫-૫૭

અર્થ—શરીરોના આરંભમાં અને અંતમાં (ભોક્તા અને ભોગ્ય રૂપથી) અંદર, બહાર અને ઊંચે-નીચે, જ્ઞાન-જ્ઞેય, વચન, વાચ્ય અને અંધકાર અને પ્રકાશરૂપ જે કાંઈ વસ્તુ છે, તે જ્ઞાની પુરુષ પોતે જ છે.

એટલે આત્મસ્થિત જ્ઞાનીની દષ્ટિમાં આત્મા સિવાય બાજા કોઈની સત્તા રહેતી નથી તેને મોહ પણ કેવી રીતે થાય?

आबाधितोऽपि ह्याभासो यथा वस्तुतया स्मृतः।
दुर्घटत्वादैन्द्रियकं तद्वदर्थविकल्पितम्॥ ७-१५-५८

અર્થ—જે પ્રકારે પ્રતિબિંબ વગેરેનો આભાસ (યુક્તિ અને વિચારથી) બાધિત થયા પછી પણ વાસ્તવિક જેવો જણાય છે તે પ્રમાણે ઇંદ્રિયોનો વિષય અસંભવ હોવાને કારણે, ન હોવા છતાં સત્યની માફક પ્રતીત થાય છે.

આ શ્લોકમાં જગતને પ્રતીતિમાત્ર જણાવેલ છે. વૃક્ષની છાયા એ વૃક્ષનો સંઘાત નથી, તેમ આ શરીર પણ પંચ મહાભૂતોની છાયામાત્ર હોવાથી મિથ્યા જ છે જો શરીરને સત્ય માનવામાં આવે તો તે ભૂતોનો સંઘાત હોવું જોઈએ અથવા તેનું પરિણામ હોવું જોઈએ. જેમ વૃક્ષોના સંઘાતને વન માનવામાં આવે છે તેમ

શરીર પંચમહાભૂતોના સંઘાતરૂપ હોય તો તેનો એક અવયવ ખેંચવાથી બધું શરીર ખેંચાવું ન જોઈએ, જેમ એક વૃક્ષને ખેંચવાથી આખું વન ખેંચી શકાતું નથી વળી જો શરીરને ભૂતોનું પરિણામ માનીએ તો તે ભૂતોના પરિણામરૂપ પોતાના અવયવથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે? ભિન્ન તો કહી શકાતું નથી, કારણ કે હાથ પગ વગેરે પોતાના અવયવથી ભિન્ન શરીર કોઈ ઠેકાણે જોઈ શકાતું નથી અને અભિન્ન હોય તો તે ભૂતો સાથે પૂર્ણ રીતે મળેલું છે કે અંશરૂપથી? જો પૂર્ણરૂપે મળેલું હોય તો એક આંગળીમાં શરીરની બુદ્ધિ થવી જોઈએ અને કોઈ અંગ નકામું થતાં આખું શરીર નકામું થવું જોઈએ, પણ તેમ બનતું નથી. જો અંશથી ભૂતોમાં મળેલું હોય તો એક અવયવથી-બીજા અવયવને, તથા તેનાથી અને તેના અવયવ માનવાથી અને એ બધામાં શરીરને અંશતઃ અનુસ્યૂત માનવાથી તેની અંશપરંપરાનો અંત આવશે નહિ અને અનવસ્થા દોષ પણ ઉત્પન્ન થશે તેથી વસ્તુતાએ શરીર ભૂતોનો સંઘાત નથી, તેમજ પરિણામ પણ નથી. તે ફક્ત આરોપિત છે એટલે મિથ્યા છે. અવયવી અસત્ સિદ્ધ થવાથી અવયવ પણ અસત્ છે કહ્યું છે

स्यात्सादृश्यभ्रमस्तावद्विकल्पे सति वस्तुनः ।
जाग्रत्स्वापौ यथा स्वप्ने तथा विधिनिषेधता ॥
॥ ૭-૧૫-૬૧ ॥

અર્થ—જ્યાંસુધી વસ્તુઓનો અવિદ્યાકલ્પિત વિકલ્પ બની રહે છે, ત્યાંસુધી સાદૃશ્યતાનો ભ્રમ પણ બની રહે છે તથા સ્વપ્નમાં જે પ્રમાણે કોઈ વખત જાગ્રતની પ્રતીતિ થાય છે અને કોઈ વખતે સ્વપ્નની પ્રતીતિ થાય છે તે પ્રમાણે મોહનિદ્રા રહે ત્યાંસુધી શાસ્ત્ર વિધિનિષેધ પણ છે.

હવે નારદજી યુધિષ્ઠિર રાજાને ત્રણ પ્રકારનું અદ્વૈત સંભળાવે છે. હે રાજા! ભાવ-અદ્વૈત, ક્રિયા-અદ્વૈત અને દ્રવ્ય-અદ્વૈતની આલોચના કરવાવાળા મુનિ આત્માનુભવદ્વારા પોતાની જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિરૂપ ત્રણે સ્વપ્ન (અવસ્થાઓ)ને ત્યાગી દે છે. તેનો વધારે ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે

૧. ભાવ-અદ્વૈત

પટ જે પ્રકારે તન્તુરૂપ છે તે પ્રકારે સર્વત્ર કાર્યકારણરૂપ વસ્તુ, એક જ છે. કારણ કે ભેદ વાસ્તવમાં અસત્ય છે એવો વિચાર કરવો તેને ભાવ-અદ્વૈત કહે છે (૭-૧૫-૬૩)

૨. ક્રિયા-અદ્વૈત

મન, વાણી અને શરીરથી કરેલાં પોતાનાં બધાં કર્મ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મને સમર્પણ કરવાં એ ક્રિયા-અદ્વૈત છે (૭-૧૫-૬૪)

૩ દ્રવ્ય-અદ્વૈત

પોતાના સ્ત્રી-પુત્ર વગેરે ને અન્ય સમસ્ત પ્રાણીઓના સ્વાર્થ અને ભોગની એકતા કરવી એ દ્રવ્યનું અદ્વૈત છે. એટલે બધાનાં શરીર પંચભૂતવાળાં છે અને ભોક્તા એકમાત્ર સર્વાન્તર્યામી પરમાત્મા છે એવી ભાવનાથી બધાના ધનની અને ભોગોની એકતા કરવી તે દ્રવ્ય-અદ્વૈત છે

માટે શાસ્ત્ર પ્રમાણે રહેવું. એવી રીતે રહેવાથી ભક્તિ વધે છે, હે રાજા! તમે ભગવાનની કૃપાથી ઘણા યજ્ઞ કરેલ છે અને તેની જ કૃપાથી તમે સંસારસાગરથી પાર થઈ જશો.

હવે નારદજી પોતાની થોડીક કથા યુધિષ્ઠિર રાજાને કહેતાં જણાવે છે, કે, હું ગયા મહાકલ્પમાં એક ઉપબર્હણ નામનો ગંધર્વ હતો, હું સુંદર હોવાથી લોકોને મારા દર્શન બહુ ગમતું, સ્ત્રીઓને તો હું બહુ પ્રિય તેથી હું અત્યન્ત આસક્ત અને ઉન્મત્ત રહેતો હતો. એક વાર દેવોની યજ્ઞશાળામાં પ્રજાપતિઓએ ભગવાનનું ચરિત્ર ગાવા માટે ઘણી અપ્સરાઓને બોલાવી હતી. હું પણ તેમની સાથે ઉન્મત્ત ભાવથી ગાવા લાગ્યો. મારી એવી અવજ્ઞાપૂર્ણ પ્રવૃત્તિ જોઈ પ્રજાપતિઓએ મને શાપ આપ્યો કે "તેં અમારી અવજ્ઞા કરી છે તેથી તું શૂદ્રયોનિને પ્રાપ્ત થા, તેથી મેં દાસીના ગર્ભથી ફરીથી જન્મ લીધો, પણ ફરીથી સત્સંગ કરવાથી અને બ્રહ્મવાદીઓની સેવા કરવાથી હું બ્રહ્માનો પુત્ર થયો આ કથાનું અધ્યાત્મ રહસ્ય જોઈએ તો નારદજી એ સાક્ષીનું સ્વરૂપ છે. તે બહુ સુંદર સ્વરૂપ છે. તેનું નામ ઉપબર્હણ હતું એટલે બ્રહ્માની નજીકનું તત્ત્વ સમજવું. તે સાક્ષી જ્યારે સ્ત્રીઓની સાથે એટલે પ્રકૃતિઓની સાથે નાચવા લાગે છે ત્યારે, તેને શાપ મળે છે અને પછી તે દાસીપુત્ર એટલે પ્રકૃતિનો પુત્ર થાય છે. તે પછી સત્સંગથી અને સત્પુરુષોની સેવાથી ફરીથી તેને બ્રહ્માનું પુત્રપણું પ્રાપ્ત થાય છે (૭ ૧૫-૭૩) તેથી એમ સમજવું કે સાક્ષીને પ્રકૃતિની સાથે નાચવા દેવો નહિ. ખરી રીતે, સાક્ષી નાચતો નથી. કોઈમાં

તટસ્થ રહે તેને સાક્ષી કહે છે. છતાં આજકાલ કોઈ સાક્ષી પણ કોર્ટમાં પક્ષપાતી થઈ જાય છે. એવું થાય તો તેને શાપ મળે કોર્ટમાં કેટલાક સાક્ષી ગીતા ઉપાડીને કહે છે કે હું ખોટું નહિ બોલું અને છતાં પાંચ મીનીટ પછી તરત ખોટું બોલવા માંડે છે. ગીતા અને કુરાનના ઉપદેશની કિંમત હવે રહી નથી.

આ પ્રમાણે (નારદજી કહે છે) ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મ જો શાસ્ત્ર પ્રમાણે પાળ્યા હોય તો ગૃહસ્થ પુરુષ પણ અનાયાસે સંન્યાસીને પ્રાપ્ત થનાર યોગ્ય ગતિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. હે રાજા! તમે ભાગ્યવાન છો, કારણ કે તમારા ઘરમાં 'મનુષ્યરૂપમાં છુપાયેલ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ નિવાસ કરી રહેલ છે. તેથી તમારે ઘેર તેના દર્શન માટે મુનિજન આવે છે.

પછી મહારાજ યુધિષ્ઠિરે પ્રેમથી વિહ્વળ થઈને પ્રસન્નતાપૂર્વક નારદજીની અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરી. પછી નારદજી ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

અ મા રો મા ર્ગ

અમારા માર્ગ પર સંકટ વિકટ વેરાયલાં હોયે!
અમારા શિર ઉપર ઘેરાં ઘનો ઘેરાયલાં હોયે!

વિષમ વિઘ્નો ઉભાં લાખો' અમારી કાપવા પાંખો!
છતાં નિર્ભય'– ન મુખના ભાવ કો વંકાયલા હોયે!

અમારી શક્તિ જાુદી છે! અનુરક્તિ ય જાુદી છે!
ઉરે વિરક્તિના સ્વસ્તિક પુનિત પૂરાયલા હોયે!

અમારું મન રહી નિશ્ચલ, અગમ પગલાં ભરે આગળ;
ભલે સંહાર ભૂતિના પથે પથરાયલા હોયે!

વિપિન મજાની મનોહારી' બજે જ્યાં બાંસુરી ન્યારી!
ત્રૂટે રાસેશ્વરી રાધા સ્વરો ગ્રંથાયલા હોયે!

સ્વરો હું દિવ્ય શોધું છે, સજાવા ગીત શબ્દોને;
ગહન નિસર્ગમંજીાનાદમાં ગૂંથાયલા હોયે!

જડ્યા 'તા રસરસ્યા સ્વર એ મીરાં શાની દિવાનીને;
ગૂંથ્યા છે નરસિંહે પદમાં સ્વરો સંભળાયલા પોતે!

હું પણ એ સ્વર અનુગૂંજ–પુરાણો પન્થ કાપું છું!
સુપન્થે મસ્ત ભક્તોનાં જીવન પથરાયલાં હોયે!

શ્રવણપથ બંસીધરની બંસીનો જો એક સ્વર પડશે
કરીશ પણ શું!–છો–બીજા સ્વરો વિખરાયલા હોયે!

:કવિ–મિત્રકાર: "મસ્તમયૂર"

–: યાદ રાખો :–

(૧) સંયમ રાખો અને મન પર કાબુ મેળવો.
(૨) "ભગવાન મારી સાથે જ છે", એ ધ્યાનમાં રાખવું.
(૩) દાન કરવું. અતિથિઓની હમેશાં સેવા કરવી.
(૪) જીવનને આદર્શમય બનાવવું જોઈએ.
(૫) આત્મા પર વિશ્વાસ રાખો કે તે સદા સત્ય કહેશે.
(૬) સદાથી ભગવાન આપણી સમક્ષ છે.
(૭) દરેક કામમાં હિંમત રાખો: 'હિંમતે મરદા તો મદદે ખુદા'
(૮) 'વસુધૈવ કુટુમ્બકમ' તેને જીવનમાં ઉતારજો.
(૯) ગમે તેટલું સંકટ આવે તોપણ પોતાનો ધર્મ છોડવો નહિ.
(૧૦) પરાયા ધર્મની નિંદા કરવી નહિ.
(૧૧) પોતાના જીવનમાં થતી ભૂલોને વિચાર કરીને સતત સુધારતા જવી.
(૧૨) હમેશાં આજના કર્તવ્યને અનુસરવું, ગઈ કાલની કે આવતી કાલની ચિંતાથી બળવું નહિ. 'ચિંતાથી ચિંતા બુરી.'
(૧૩) સ્ત્રી–સહવાસ, ચોરી, હિંસા આના વેગને રોકો.
(૧૪) બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરો.
(૧૫) કદિ કોઈ કર્તવ્ય કરવું આજ શામાં વખત ગુમાવવો નહિ.

–શ્રી ભક્તિકાન્ત, પોરબંદર.

શીખવા લાયક

સં. શ્રી અમૃતલાલ નરસિંહદાસ ગાંધી

એકનાથજીનો અક્રોધ–

પૈઠણમાં કોઈ દુષ્ટોએ મળીને પોતાના હઠી કે જે કોઈ એકનાથ મહારાજનો ક્રોધ દેખાડશે, તેને ૨૦૦ રૂપીઆ ઇનામ આપવામાં આવશે. એક બ્રાહ્મણપુત્રે બીડું ઝીલ્યું. તે બીજા દિવસે સવારે એકનાથજીના ઘેર પહોંચ્યો. તે વખતે, એકનાથજી પૂજા કરી રહ્યા હતા તે હાથ-પગ ધોયા વગર અને કોઈને પૂછ્યા વગર સીધો પૂજા-ઘરમાં જઈને, તેમના ખોળામાં બેસી ગયો. તેણે વિચાર્યું હતું,–કે આમ કરવાથી એકનાથજીને જરૂર ક્રોધ થશે. પરંતુ તેમણે હસીને કહ્યું—'ભાઈ! તને જોઈને મને મોટો આનંદ થયો. મળે છે તો બહુ લોક પણ તમારો પ્રેમ વિલક્ષણ્યું જ છે.' તે અચંબો પામી બોલ્યો કે તેમને ક્રોધ કરાવવો બહુ કઠણ છે, પણ તેને ૨૦૦ રૂપીઆનો લોભ હતો. ત્યારપછી બીજી વખત ચેષ્ટા કરવાનો વિચાર કર્યો. ભોજનની વખતે તેનું આસન એકનાથજીની પાસે રાખવામાં આવ્યું હતું. ભોજન પીરસાઈ ગયું. ઘી પીરસવા માટે એકનાથજીની પત્ની ગિરિજાબાઈ આવી. તે જરા નીચે નમી ને બ્રાહ્મણના ભાણામાં ઘી પીરસવા ગઈ કે તરત જ તે બ્રાહ્મણ કુદીને તેની પીઠપર બેસી ગયો. એકનાથજીએ પત્નીને કહ્યું —'જોજો બ્રાહ્મણ પડી જાય નહિં.' ગિરિજાબાઈ પણ એકનાથજીની ધર્મપત્ની હતી. તેણે હસતાં હસતાં–કહ્યું –'કોઈ ડરની વાત નથી, મને હરિને (એકનાથજીના પુત્રનું નામ) પીઠપર બેસાડી કામ કરવાનો અભ્યાસ છે, તો આ બ્રાહ્મણને કેમ પાડી નાખીશ?' આ સાંભળીને બ્રાહ્મણની બધી આશા તૂટી ગઈ. તે એકદમ એકનાથજીના ચરણોપર પડી ગયો અને ક્ષમા માગવા લાગ્યો.

પ્રભુવિશ્વાસી રાજકન્યાઃ—

કરયાન દેશનો રાજા મોટો ભક્ત અને ઈશ્વરવિશ્વાસુ હતો. તેને એક પરમ ભક્તિમતી સુંદર કન્યા હતી. રાજાએ નિશ્ચય કર્યો હતો કે હું ભગવાનપર વિશ્વાસ રાખનાર મારી આ કન્યાને તેના હાથમાં સોંપીશ, કે જે સાચો ત્યાગી અને ગાઢ પ્રભુવિશ્વાસી હોય. રાજાએ તપાસ બહુ કરી પણ તેને તેવો પુરુષ મળ્યો નહિ. છોકરીની ઉંમર ૨૦ વર્ષની થઈ હતી. એક દિવસ રાજાને એક પ્રસન્નમુખવાળો ત્યાગી નવયુવક મળ્યો. તેના શરીર ઉપર કપડું ન હતું અને તેની પાસે કોઈ પણ વસ્તુ ન હતી. રાજાએ તેને ભગવાનની મૂર્તિ સામે ઘણા ભક્તિભાવથી ધ્યાનમગ્ન થયેલો જોયો. મંદિરમાંથી નીકળતાં રાજાએ તેને પૂછ્યું–'તમારું ઘર ક્યાં છે?' તેણે કહ્યું, 'પ્રભુ જ્યાં રાખે ત્યાં.' રાજાએ પૂછ્યું 'તમારી પાસે કોઈ સામગ્રી છે?' તેણે કહ્યું–'પ્રભુની કૃપાએ મારી સામગ્રી છે.' રાજાએ ફરીથી પૂછ્યું–'તમારું કામ કેમ ચાલે છે?' તેણે કહ્યું—'જેમ પ્રભુ ચલાવે તેમ.'

તેની વાતોથી રાજાને નિશ્ચય થઈ ગયો કે આ અવશ્ય પ્રભુવિશ્વાસુ અને વૈરાગ્યવાન છે. હું મારી ધર્મશીલા કન્યાને માટે જેવો વર ખોળું છું તેવો જ પ્રભુએ આજે મને મેળવી આપ્યો છે.

રાજાએ બહુ જ આગ્રહ કરીને એને પોતાની કન્યાના ત્યાગ-વૈરાગ્યની સ્થિતિ બતાવી ને તેને પરણવા માટે આગ્રહ કર્યો. ઘણા જ આનંદ સાથે લગ્ન થઈ ગયું.

હવે રાજકન્યા પોતાના પતિની સાથે જંગલમાં એક ઝાડ નીચે પહોંચી. ત્યાં જઈને તેણે જોયું–તો ઝાડની એક બખોલમાં સૂકી રોટીનો ટુકડો પડ્યો હતો. રાજકન્યાએ પૂછ્યું– સ્વામિન! આ રોટી અહીં કેમ રાખી છે?' નવયુવકે કહ્યું–'આજે રાત્રે ખાવાના કામમાં આવશે એમ વિચારી કાલે થોડીક રોટી બચાવીને રાખી મૂકી હતી.'

આ સાંભળીને રાજકન્યા રોવા લાગી અને નિરાશ થઈ. તે જોઈને નવયુવકે કહ્યું–'હું તો પહેલાંથી જાણતો હતો કે તું રાજમહેલમાં ઉછરેલી મારા-જેવા દરિદ્રની સાથે રહી શકીશ નહિ.'

રાજકન્યાએ કહ્યું–'સ્વામિન! હું દરિદ્રતાના દુઃખથી ઉદાસ થઈને રડતી નથી, પણ મને તો એ વાતપર રડવું આવે છે કે તમારામાં પ્રભુના તરફ વિશ્વાસની એટલી બધી ખોટ છે કે તમે 'કાલે શું ખાશું', એ ચિંતાથી રોટલીનો ટુકડો પણ બચાવી રાખ્યો છે. હું અત્યાર સુધી એટલા માટે કુંવારી રહી હતી કે મને કોઈ પ્રભુનો વિશ્વાસુ પતિ મળે. મારા પિતાએ બહુ તપાસ કર્યા બાદ તમને પસંદ કર્યા. હું સમજી કે આજ મારા જીવનની સાધના પૂરી થઈ, પરંતુ મને મોટો ખેદ થાય છે કે તમને એક ટુકડો રોટી જેટલો પણ ભગવાનપર વિશ્વાસ નથી.'

પત્નીની વાત સાંભળીને, તેને પોતાના ત્યાગપર મોટી

લજ્જા આવી, અને ધૃણા સંકોચથી કહ્યું—' ખરેખર મેં મોટું પાપ કર્યું છે. બતાવ, તેનું શું પ્રાયશ્ચિત કરું ?

રાજકન્યાએ કહ્યું—' પ્રાયશ્ચિત કંઈ પણ નહિ; ફક્ત મને રાખો અથવા રોટીના ટુકડાને રાખો ' નવયુવકની આંખો ખુલી ગઇ અને તેણે રોટીનો ટુકડો ફેંકી દીધો.

સહનશીલતા—

યુનાનના મહાપુરુષ સાક્રેટીજની સ્ત્રી બહુ કકાસ કરતી હતી. એક દિવસ તેણે ક્રોધમાં આવી પોતાના પતિ ઉપર ગંદા પાણીની ડોલ ઠાલવી દીધી તે સમયે સાક્રેટીજે ક્રોધ ન કરતાં ઠંડા મીજાજથી હસીને કહ્યું, ' ગરજ્યા પછી પાણી વરસ્યા કરે છે.'

ફરીથી એક દિવસે ઘણા બન્ધુ-બાન્ધવોની સામે તેણે સાક્રેટીજના ગાલ ઉપર એક તમાચો મારી દીધો. બન્ધુ-બાન્ધવોએ તે સ્ત્રીને દંડ દેવા માટે સાક્રેટીજને બહુ ઉશ્કેર્યો, પરન્તુ તેને ગુસ્સો ન આવ્યો અને બધાને કહ્યું —' હું તમારી સામે તમાશો કરવા નથી ચાહતો કે તમે લોકો દૂર ઊભા જોતા રહો, અને કૂળીના કૂતરાઓને લડતા જોઈ ને જેમ બાલક તાલી વગાડે છે, તેમ તાલીઓ વગાડો '

* * *

પંડિત વિશ્વનાથ શાસ્ત્રીજી બંગાલના પ્રસિદ્ધ પંડિત હતા. એક વખત કોઇ વિષયને લઇને પંડિતો સાથે શાસ્ત્રાર્થ થઇ રહ્યો હતો. હવે વિરુદ્ધ પક્ષની હાર થવા લાગી ત્યારે તે પક્ષના એક પંડિતે નાક છીંકીને શાસ્ત્રીજીના મોં ઉપર નાખ્યું, શાસ્ત્રીજીએ તરત જ મોં સાફ કરી હસતાં-હસતાં કહ્યું-' આ તો, ક્ષણભર માટે અપ્રાસંગિક વિષયની વાત થઇ, હવે તેને ભૂલી જઈ પોતાના મૂળ વિષયપર ધ્યાન રાખો ' શાસ્ત્રીજીની આ સહનશીલતા અને ક્ષમાને જોઈ વિરુદ્ધ પક્ષવાળાઓએ લજ્જિત થઇને પોતાની હાર સ્વીકારી લીધી

હીરાકણીઓ

(૧) स कीर्त्यमानः शीघ्रं आविर्भवति। નારદ-ભક્તિ-સૂત્ર.

કીર્તન કે સ્મરણ કરતા જ ભગવાન પ્રકટ થઇ જાય છે. માત્ર એને આપણે દેખી શકતા નથી. દેશકાલ—અંદભાવ ભૂલાય તો તરત દેખાય. એ શક્તિ હજુ આવી નથી, પણ સ્મરણથી જરૂર આવશે.

(૨) ધ્યાન સહસ્રારમાં થાય છે ત્યારે જ દર્શન થાય છે. હૃદય અને સહસ્રાર એ સમયે એક હોય છે. હૃદયમાંથી સીધો પ્રાણ સહસ્રારમાં જતો રહે છે. ભક્તોને ષટ્ ચક્રો ભેદવાં પડતાં નથી.

(૩) ઈશ્વરનું ઘર સંતોનું હૃદય છે ઇશ્વરને મળવું હોય તો તેને સંતોના હૃદયમાં શોધો, દરેક જણ પોતાના ઘરમાં જ મળી શકે, માટે જ સત્સંગની જરૂર છે.

(૪) ખરા સંતો પોતાની જાતને છુપાવે પણ છે, શ્રીમન્તો પણ ખજાનો તાળાકુંચીમાં રાખે છે. લોકસંગ્રહ કે ઉપદેશ માટે જેને આદેશ મળે તે જ બહાર આવે છે, બીજાઓ તો કદાચ ભાગ-ગાંજાના દમ ફુંકતા બાપુજી સાધુ તરીકે જગતમાં ફરે છે

(૫) વ્યવહાર અને પરમાર્થનું ઘર્ષણ થાય ત્યારે ભોગ વ્યવહારનો જ આપવો જોઇએ, કેમકે તે મિથ્યા છે અનેક જન્મોથી એ વ્યવહારની માથાકૂટ કરતા આવ્યા છીએ. એક જન્મનો વ્યવહાર બગડવા દેવાનું સાહસ કરીશું તો ખાસ કંઈ ગુમાવીશું નહિ, ઉલટું પરમાર્થ સધાઈ ગયોં તો બેડો પાર.

(૬) પ્રાથમિક અવસ્થામાં વ્યવહાર પર સામાન્ય લક્ષ્ય આપવું, પણ વિશેષ લક્ષ્ય પરમાર્થ પર રહે પ્રગતિ થતાં વ્યવહાર પર દુર્લક્ષ્ય આપોઆપ જ થઇ જાય છે, કરવું પડતું નથી.

(૭) પ્રેમીનો વ્યવહાર પ્રભુ ઝાલી લે છે. ' પ્રભુ ઝીલી લે પછી જ વ્યવહાર છોડું ' એવું માન હોય તે પ્રેમી થયો નથી. તેમાં નરસિંહ મહેતા અને અનેક ભક્તોનાં પ્રમાણો છે.

(૮) વ્યાપક રૂપ અને વિશેષ વિગ્રહ બન્ને એક જ છે. એ ગુપ્ત છતાં એટલી દિવ્ય વાત છે કે ગુરુકૃપા વિના સમજાય નહિ.

પાર્વતી–સ્વયંવર

બ્રહ્માજી કહે છે—ત્યારપછી કેટલોક વખત પસાર થયો, ને હિમાલયના ઉપરના વિશાળ મેદાનમાં સ્વયંવર માટે એક સુંદર મંડપની રચના કરવામાં આવી. તે વખતે તે સ્થાન દેવતાઓનાં સેંકડો વિમાનોથી ઉભરાઇ રહ્યું. ગિરિરાજ હિમવાન્ કોઇ પણ બાબતનો વિચાર કરવામાં બહુજ કુશળ હતો. પુત્રીએ દેવાધિદેવ મહાદેવજી સાથે જે વાતચિત કરી હતી તેની ખબર તેને પડી ગઈ હતી. આથી તેણે વિચાર્યું કે મારી પુત્રી સંપૂર્ણ લોકોમાં નિવાસ કરનાર મહાદેવજીનું દેવો, દાનવો અને સિદ્ધોની સમક્ષ વરણ કરે તે ઘણુંજ પુણ્યકારક છે, અને તેમાં જ મારો અભ્યુદય છે. આ પ્રમાણે, વિચાર કરીને હિમાલયે હૃદયમાં મહેશ્વરનું સ્મરણ કરીને રત્નજડિત ભૂમિમાં સ્વયંવરનો આરંભ કર્યો. ગિરિરાજકુમારીના સ્વયંવરની ખબર મળતાં જ ત્રણે ભુવનોમાંથી દેવો વગેરે સુંદર સુંદર વેષ ધારણ કરીને ત્યાં આવવા લાગ્યા. મારી (બ્રહ્માજીની) સાથે સિદ્ધો અને યોગીઓ પણ હતા. ઇન્દ્ર, વિવસ્વાન્ (સૂર્ય), ભગ, યમ, વાયુ, અગ્નિ, કુબેર, ચન્દ્રમા અને અશ્વિનીકુમાર અને તે સિવાય કેટલાયે દેવતાઓ, ગન્ધર્વો, યક્ષ, નાગ, કિંનર પણ મનોહર વેષ પહેરીને ત્યાં આવ્યા હતા. ઇન્દ્રાણીનો પતિ ઇન્દ્ર એ સભામાં ખૂબ શોભાયમાન લાગતો હતો, અને બીજા દેવો ઉપર તેના આજ્ઞાકર્તાપણાથી તેમજ ખૂબ બળ અને ઐશ્વર્યને લીધે તે દીપંત હતો અને સ્વયંવરની શોભામાં વધારો કરતો હતો.

જે ત્રણે લોકની ઉત્પત્તિનું કારણ છે જે જગતને જન્મ આપનારી તથા દેવતાઓ અને અસુરોની માતા છે, જેને પરમ બુદ્ધિમાન્ આદિપુરુષ ભગવાન્ શિવની પત્ની માનવામાં આવેલી છે, તથા પુરાણોમાં જેને પરા પ્રકૃતિ તરીકે બતાવવામાં આવેલી છે, તે જ ભગવતી સતી દક્ષની ઉપર કુપિત થઇ પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરી દેવાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે હિમવાનના ઘરમાં ઉત્પન્ન થઇ હતી તે જે વિમાનમાં બેઠી હતી તેમાં સુવર્ણ અને રત્નો જડવામાં આવ્યાં હતાં, તેની બન્ને બાજુએ ચમરો લટકાવેલાં હતાં. દરેક ઋતુમાં ખિલનારાં સુગન્ધિત પુષ્પોની માળા હાથમાં લઇને પાર્વતી સ્વયંવરમાં જવા માટે નીકળી.

સ્વયંવરનો મંડપ ઇન્દ્ર વગેરે દેવતાઓથી ભરાઇ ગયો હતો. ભગવતી ઉમા હાથમાં માળા લઇને સભામાં આવી પહોંચી. આ વખતે દેવી પાર્વતીની પરીક્ષા કરવા માટે ભગવાન્ શંકર નાના બાળકનું રૂપ ધારણ કરી એકદમ તેના ખોળામાં આવી સૂઈ ગયા. દેવીએ તે સુંદર બાળકના સામું જોયું અને ધ્યાન દ્વારા તેના સ્વરૂપને જાણી લઇ તેને પ્રેમપૂર્વક પોતાના હાથોમાં લઇ લીધો. પાર્વતીનો સંકલ્પ શુદ્ધ હતો, તેની ભાવના પવિત્ર હતી. આથી તે બાળક મળતાં જ તેને પોતાનો મનોવાંછિત પતિ મળી ગયો. આથી ભગવાન્ શંકરને હૃદયસરસા લઇને પાર્વતી સ્વયંવરમાંથી પાછી ફરી. દેવીની પાસે રહેલા તે બાળકને જોઇને દેવતાઓ અંદર અંદર વિચાર કરવા લાગ્યા કે તે કોણ હશે! કંઇ ખબર ન પડવાથી તેઓ અત્યંત મોહમાં પડી જઈ ખૂબ કોલાહલ મચાવવા લાગ્યા અને વૃત્રાસુરને મારવાવાળા ઇન્દ્રે તો પોતાનો હાથ ઊંચો કરી તે બાળક પર પોતાના વજ્રનો પ્રહાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરન્તુ બાળકનું રૂપ ધારણ કરેલા દેવાધિદેવ ભગવાન્ શંકરે તેના હાથને તેમને તેમજ અટકાવી દીધો. આથી ઇન્દ્ર ન તો વજ્ર ચલાવી શક્યો કે ન તો પોતાનો હાથ પાછો ખેંચી શક્યો. ત્યારે ભગ નામના એક આદિત્યે તે બાળકના ઉપર પોતાનું તેજસ્વી શસ્ત્ર ચલાવવાનો વિચાર કર્યો. ભગવાને તેને ત્યાં જ જડ જેવો બનાવી દીધો. તેનું બળ, તેજ અને યોગશક્તિ પણ કંઇ કામ કરી શક્યાં નહિ. બ્રહ્માજી કહે છે, "તે સમયે મેં પરમેશ્વર શિવને ઓળખી લીધા અને એકદમ ઊઠીને તેમના ચરણોમાં મસ્તક નમાવી દીધું. ત્યાર પછી મેં તેમની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું કે, હે ભગવન્! આપ જન્મમરણ વગરના, ઘડપણ વગરના જગતના પરમ દેવતા છો. તમે જ જગતના સ્રષ્ટા, સર્વવ્યાપક, જગતના કારણરૂપ અને જગતરૂપ, પ્રકૃતિરૂપ અને પુરુષરૂપ તથા ધ્યાન કરવા યોગ્ય અવિનાશી છો. પરમાત્મા, મહાન્ કારણ, મારા પણ ઉત્પાદક, પ્રકૃતિના સ્રષ્ટા, દરેકના રચનાર અને પ્રકૃતિથી પણ પર તમે છો, આ દેવી પાર્વતી પણ આપની પ્રકૃતિરૂપ છે, જે સદા આપને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવામાં સહાયક થાય છે. આ પ્રકૃતિદેવી જ પત્નીરૂપમાં પ્રકટ થઇને જગતના કારણભૂત આપ પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત

થઈ છે. હે મહાદેવ! દેવી પાર્વતી સહિત આપને નમસ્કાર છે. હે દેવેશ્વર! તમારી જ કૃપાથી અને આજ્ઞાથી મેં આ પ્રજાઓની સૃષ્ટિ કરી છે આ બધા દેવો તમારી યોગમાયાથી મોહિત થઈ રહ્યા છે. આપ તેમના ઉપર કૃપા કરો જેથી તેમને સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય.

ત્યારપછી બ્રહ્માજીએ બધા દેવતાઓને કહ્યું કે, "અરે! તમે કેવા મૂઢ થઈ ગયા છો કે તેમને જાણી શકતા નથી! આ બાળકના રૂપમાં તો ભગવાન શાશ્વત શંકર છે. હવે જલદી તેમના શરણમાં જાઓ." ત્યારે બધા દેવતાઓ સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને મનમાં જ મહાદેવજીને શુદ્ધ ચિત્તથી પ્રણામ કરવા લાગ્યા. આથી દેવ શિવ મહાદેવજીએ પ્રસન્ન થઈને પોતાનું સ્વરૂપ પ્રથમ હતું તેવું બનાવી દીધું અને પરમ અદ્ભુત ત્રિનેત્રધારી શરીર ધારણ કર્યું. તે વખતે તેમના તેજથી પ્રભાવિત થઈને બધા દેવોએ પોતાના નેત્ર બંધ કરી દીધાં, ત્યારે મહાદેવજીએ દેવતાઓને દિવ્ય દૃષ્ટિ આપી જેનાથી તેઓ તેમના સ્વરૂપને બરાબર જોઈ શકવા લાગ્યા. તે સમયે પાર્વતીદેવીએ અત્યન્ત પ્રસન્ન થઈને સમસ્ત દેવતાઓના દેખતાં પોતાના હાથમાંની માળા ભગવાનનાં ચરણોમાં ચઢાવી દીધી. આ જોઈને બધા દેવતાઓ હર્ષના પોકારો કરવા લાગ્યા. અને પૃથ્વી ઉપર મસ્તક નમાવીને દેવીસહિત મહાદેવજીને ફરીથી પ્રણામ કર્યાં. ત્યાર પછી બધા દેવતાઓ સહિત બ્રહ્માજી હિમાલયને કહેવા લાગ્યા, "હે શૈલરાજ! તમે દરેક રીતે ધન્ય, પૂજનીય તથા વન્દનીય છો કારણ કે સાક્ષાત્ મહાદેવજીની સાથે તમારો સંબંધ થઈ રહ્યો છે. તમારા માટે આ મહાન્ અભ્યુદયની વાત છે. તો હવે વિલમ્બ કર્યા વિના જલદીથી કન્યાનો વિવાહ કરો."

આ સાંભળી હિમવાન્ બ્રહ્માજીને કહેવા લાગ્યા કે "હે દેવ! મારા દરેક પ્રકારના અભ્યુદયમાં આપ જ કારણ છો. હે પિતામહ! તો જે વિધિથી વિવાહ કરવો ઉચિત હોય તે પણ આપ જ કરાવો." બ્રહ્માજીએ શિવને કહ્યું, 'દેવ! હવે આપ ઉમાની સાથે વિવાહ કરો' તેમણે કહ્યું, 'જેવી આપની ઇચ્છા' પછી તો મહાદેવજીના વિવાહને માટે તુરત જ એક સુશોભિત રત્ન-ખચિત મંડપ તૈયાર કર્યો. ઘણાં જ જુદી જુદી જાતનાં રત્નો, સુવર્ણ, મોતીઓ વગેરે પોતે જ તૈયાર થઈને મંડપને સજાવવા લાગ્યાં. મરકત મણિથી બનેલો ચોક વેદ જ વિચિત્ર દેખાવા લાગ્યો, તેમાં સોનાના થાંભલાથી તેની શોભા ખૂબ જ વૃદ્ધિ પામી, સ્ફટિક મણિની ભીંતો ચળકી રહી હતી, દરવાજા ઉપર મોતીનાં ઝુમ્મર લટકાવેલાં હતાં. ચન્દ્રકાન્ત અને સૂર્યકાન્ત મણિ ચન્દ્ર અને સૂર્યના પ્રકાશથી પીગળવા લાગ્યા. મનોહર સુગન્ધ ધારણ કરીને વાયુ ભગવાન્ શિવ પ્રત્યે પોતાનો ભક્તિભાવ પ્રકટ કરવા લાગ્યો, ચારે સમુદ્ર, ઇન્દ્ર વગેરે એક દેવતા, દેવો, નદીઓ, મહાનદીઓ, સિદ્ધ, મુનિ, ગન્ધર્વ, અપ્સરાઓ, નાગ, યક્ષ, રાક્ષસ, જલચર, ખેચર, કિંનર તથા ચારણગણ પણ તે વિવાહના ઉત્સવમાં ઉપસ્થિત થયા તુમ્બુરુ, નારદ, હાહા અને હૂહૂ વગેરે સામગાન કરનારા ગન્ધર્વો મનોહર વાજિંત્રો લઈને તે વિશાળ મંડપમાં આવ્યા હતા. ઋષિઓ કથાઓ કહેતા હતા, તપસ્વીઓ વેદ ભણતા હતા તથા મનમાં ને મનમાં પ્રસન્ન થઈને વિવાહના મન્ત્રોનો જપ કરતા હતા. સમ્પૂર્ણ જગન્માતાઓ અને દેવકન્યાઓ હર્ષમગ્ન થઈને મંગલગાન કરી રહી હતી. ભગવાન્ શંકરનો વિવાહ થઈ રહ્યો છે એમ જાણીને છએ ઋતુઓ ત્યાં સુગંધ અને સુખમય વાતાવરણ પ્રસારવા લાગી.

આ પ્રકારે જ્યારે સંપૂર્ણ ભૂતો ત્યાં એકત્રિત થયા, અને નાના પ્રકારનાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં છે તે વખતે બ્રહ્માજી પાર્વતીને યોગ્ય વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવીને મંડપમાં લઈ આવ્યા, અને શંકરને કહેવા લાગ્યા; 'દેવ! હું આપનો આચાર્ય બનીને અગ્નિમાં હવન કરીશ. જો તમે મને આજ્ઞા આપો તો વિધિપૂર્વક આ કાર્યનો આરંભ કરવામાં આવે' ત્યાર દેવાધિદેવ શંકરે કહ્યું, "શાસ્ત્રાનુસાર જે કંઈ વિધિ કરવાનો હોય તે આપ આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરો, હું આપની બધી આજ્ઞાઓનું પાલન કરીશ" આ સાંભળી બ્રહ્માજી પ્રસન્ન થયા અને તુરત જ હાથમાં દર્ભ લઈ મહાદેવજી તથા પાર્વતીદેવીના હાથોને તેના યોગબંધથી જોડી દીધા તે વખતે ત્યાં અગ્નિદેવ સ્વયં હાથ જોડીને ઉપસ્થિત થઈ ગયા, શ્રુતિઓનાં ગીતો અને મન્ત્રો ત્યાં મૂર્તિમાન્ થયા, બ્રહ્માજીએ શાસ્ત્રીય વિધિથી અમૃતસ્વરૂપ ઘીનો હોમ કર્યો અને દિવ્ય દમ્પતીદ્વારા અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરાવી. ત્યારપછી તેમના હાથને યોગબન્ધથી મુક્ત કર્યો આ પ્રમાણે ક્રમશ વિવાહની વિધિ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો. વિવાહ સમાપ્ત થતાં બ્રહ્માજીએ ભગવાન શંકરને પ્રણામ કર્યો. આ પ્રમાણે જગતની યોગશક્તિ અને પરમેશ્વરનો ઉત્તમ વિવાહ પૂર્ણ થયો. —(ચાલુ)

નંદલાલનું પારણીયું

(રાગ બેરે ઝુમે તરવર: તાલ દાદરો—ખેમટો)

ઝુલો ઝુલો નંદલાલ! પારણીએ ઝુલો ઝુલો રે,
ખમ્મા ખમ્મા મ્હારા લાલ! પારણીએ ઝુલો ઝુલો રે—ધ્રુવ ટેક

સોના રૂપાનું પારણીયું સજાવ્યું,
હિરા ને લાલો જડાવ—પારણીએ૦

પાયે પારણીઆને રૂડા બે મોરલા,
માણેક ને મોતી મઢાવ—પારણીએ૦

મોતીની ચાદર ને ઝાંઝરી ઝવેરની,
પારણીયું ચટકે ચટકાવ—પારણીએ૦

સાદી વળાએ ને તકીયા મખમલના,
પારણું ઝુલાવે ગરકાવ—પારણીએ૦

બાલુડો કહાન ઝુલે રૂડે પારણીયે,
માતા ઝુલાવન હાર—પારણીએ૦

ઝુલોજી ઝુલોજી ઝુલો મારા લાલજી
જશોદા જી-જીવન આધાર—પારણીએ૦

દર્શને દોડતી પ્રેમઘેલી ગોપીઓ,
પ્રેમઘેલા ગોપ-ગોવાળ—પારણીએ૦

'દીનરત્ન'નો નાથ અંતર અજવાળતો,
રસીયો રામ પ્રભુ આધાર—પારણીએ૦

ભક્ત હરિદાસજી

અનુવાદક.—પ્રજાપતિ ચંદુલાલ શકરાલાલ, અમદાવાદ

'લગભગ એ સો વર્ષ પૂર્વેની વાત છે' શ્રી વૃન્દાવનમાં યમુનાતટ પર મનોરમ સ્થળમાં શ્યામાનન્દી વૈષ્ણવ મહાત્મા શ્રી હરિદાસજી મહારાજ પોતાના શિષ્યો સાથે નિવાસ કરતા હતા. તે પુણ્યભૂમિની રોનક અપ્રતિમ હતી. માલતી, માધવી વગેરે લતાઓની અનુપમ સુગંધિ મહેકી રહી હતી ભ્રમરવૃન્દ પ્રફુલ્લિત પુષ્પોના કુન્જોને પોતાના મધુરગુંજારવથી ગુંજાવી રહ્યા હતા. કોયલો અને પોપટોના કલરવ સાંસારિક પ્રપંચોથી ભરપૂર જીવન માનસને વિમલ બનાવી દેતા હતા. મયૂરોનું નૃત્ય ભક્તોને ઘનશ્યામના પ્રેમમાં નૃત્ય કરવાને માટે ઉત્સાહિત કરી રહ્યું હતું.

મહાત્મા હરિદાસજી મહારાજ તેજસ્વી હતા તેમના હૃદયમાં ભગવત્પ્રેમની સરિતા વહન કરી રહી હતી. જ્યારે કોઈ, મહાનુભાવ તપસ્વીના હૃદયમાં અલૌકિક પ્રેમામૃત પ્રવાહિત થાય છે ત્યારે સોનામાં સુગન્ધ જેવું થાય છે મહાત્માજીને અલૌકિક પ્રેમ પ્રાપ્ત હતો. હૃદયમાં માત્ર ભગવદ્-દર્શનની પ્રબળ વાસના હતી. ઊંઠતાં-બેસતાં, જાગતાં-સૂતાં પ્રભુના વિરહમાં 'આંસુ વહ્યા કરતા હતાં ઉત્કંઠા-ઉત્કંઠાએ વ્યાકુળતાને ... સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. રાત્રે જાગ્રત રહીને ઈશ્વરની ઝાંખીની પ્રતીક્ષા કરતા કરતા તેઓ ભગવાનને પ્રાર્થના કરતા હતા.

એક દિવસ મહાત્મા વિરહાતુર અવસ્થામાં બેઠા હતા ચાંદની રાત હતી. સામે કાલિન્દીના તરંગો ચન્દ્રના કિરણો સાથે ક્રીડા કરી રહ્યા હતા વાયુમંડળ સર્વત્ર પ્રશાંત હતું મહાત્માજીના હૃદયમાં એકાએક દૈન્યભાવનું સ્ફુરણ થયું. તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા—'અનન્ત કોટિ બ્રહ્માંડોના સ્વામી, બ્રહ્માદિ દેવશિરોમણિઓને નચાવનારી માયાના પતિ, પરિપૂર્ણ બ્રહ્મ જગદીશ્વરના દર્શનનો લાભ મારા જેવા મહાપતિત, ક્ષુદ્ર પ્રાણીને ક્યાંથી મળશે? હે દયામય! મારી અયોગ્યતા છે.' તેમના હૃદયમાં સમજો કે દીનતાનો સાગર ઉલટ્યો હતો તે મહાસમુદ્રમાં મહાત્માજી ડૂબી ગયા. વિરહાકુલ થઈને તેમણે તેમના સર્વસ્વને ભગવચ્ચરણારવિંદમાં સમર્પિત કર્યું. દીનવત્સલ, પ્રેમસિન્ધુ, કરુણાનિધાન ભગવાનને પણ ભક્તનો વિરહ અસહ્ય લાગ્યો. અને તત્ક્ષણ પ્રગટ થઈ ગયા! મહાત્માજી અનિમેષ નેત્રોથી ભગવદ્દર્શનની ઝાંખી કરવા લાગ્યા.

મનોહર હાસ્યયુક્ત મુખ રવિંદ ઉપર વાંકડિયા વાળ લટકી રહ્યા હતા. મણિજડિત મુકુટ તથા કોટના પુષ્પોથી સુશોભિત હતો, કાનોમાં કુંડલનો ઝગઝગાટ હતો. નેત્રોમાં મનોહારિણી દૃષ્ટિ હતી. શ્યામલ સુકુમાર અંગો ઉપર પીતાંબર શોભાયમાન હતું ચરણો સુધી વનમાળા લટકતી રહી હતી મહાત્માજી આ રૂપમાધુર્યમાં મસ્તાના બની ગયા ભગવાને તેમને સચેત કર્યા. પોતાનો કરકમલ તેમના મસ્તક ઉપર મૂક્યો મહાત્માજીએ ભગવાનના ચરણોમાં મસ્તક ઝુકાવ્યું ભગવાને અમૃતમયી વાણી વરસાવતાં કહ્યું—'તમે જગન્નાથપુરીમાં જાઓ! આવતા આષાઢ માસમાં વિગ્રહ-પરિવર્તન થશે પહેલો વિગ્રહ તમે લઈ આવો અને આ જ જગાએ વૃન્દાવનમાં સ્થાપિત કરો. હું સર્વ પ્રકારે તમારી રક્ષા કરીશ.'

આદેશ આપીને ભગવાન અન્તર્ધાન થઈ ગયા. મહાત્માજી વિરહવેદનાથી આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયા! ભગવાનની આજ્ઞાનું સ્મરણ કરીને મહાત્માજી ધૈર્યવાન બન્યા અને પોતાના સુયોગ્ય શિષ્યોને સાથે લઈને સંકીર્તન કરતા કરતા જગન્નાથપુરીના રસ્તે ચાલી નીકળ્યા ભીષણ જંગલ, સરોવર, નદીઓ, પર્વતો અને કંટક ભરેલા માર્ગમાંથી પસાર થતા ચાર મહિને મહાત્માજી જગન્નાથપુરીમાં પહોંચ્યા. માર્ગનો અથાગ પરિશ્રમ પુરીમાં પદાર્પણ કરતાં વેંત જ દૂર થઈ ગયો અને હૃદય દિવ્યાનંદથી ભરપૂર થઈ ગયું.

જેણે શ્રી જગન્નાથનું ધામ નિહાળ્યું નથી, તેણે શું જોયું છે? અર્થાત્ કશું જોયું નથી ભગવાને પોતાનો અચિન્ત્ય, અનન્ત ઐશ્વર્યસાગર ત્યાં પ્રવાહિત કર્યો છે. અદ્યાપિપર્યંત જ્યારે ત્યાં રથયાત્રા થાય છે, મહાવિશાળ ત્રણ રથ ચાલતા ચાલતા જ્યારે ઊભા રહે છે ત્યારે સહસ્રો મનુષ્યોનો પરિશ્રમ વ્યર્થ થઈ જાય છે પ્રત્યેક પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય છે ત્યારબાદ ભક્તોની પ્રાર્થનાથી તેઓ સ્વયં જ્યારે વેગીલી ગતિએ ચાલે છે ત્યારે મહાન આશ્ચર્ય થાય છે રથયાત્રાના દિવસે લાખો નર-નારીઓ એકત્રિત થાય છે પ્રતિવર્ષ આ મહોત્સવ બહુ જ ધામધૂમ અને ઠાઠમાઠથી ઉજવવામાં આવે છે. રથયાત્રાનો મહોત્સવ તો હતો જ, પરન્તુ બીજો વિગ્રહ-પરિવર્તનનો યોગ પણ હતો. છત્રીસ વર્ષો બાદ જ્યારે

મે આવે છે ત્યારે શ્રી જગન્નાથજીનું શરીર બદલવામાં આવે છે. બહુ ભારે પ્રતિષ્ઠા થાય છે. યજ્ઞ થાય છે, વેદાધ્યયન થાય છે અને અનેક પ્રકારના અભિષેક પણ કરવામાં આવે છે. આ રીતે આ મહોત્સવોમાં પણ મહોત્સવ હતો. આ વખતે કરોડો માનવીઓ જગન્નાથપુરીમાં દૂર દૂરથી આવ્યા હતા. આનંદસાગર ઉછળ્યો હતો.

આ વખતે આપણા ચરિત્રનાયક મહાત્માજી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા હતા. અભિષેક થવામાં ચાર દિવસ બાકી હતા. મહાત્માજીએ પૂજારીઓ પાસે જઈને પોતાનો પરિચય આપ્યો અને ભગવાનની આજ્ઞા તેમને કહી સંભળાવી. પૂજારીઓએ જવાબ આપ્યો, 'અમને કોઈ પણ જાતનો અધિકાર નથી. તમે રાજા સાહેબને મળો. મહાત્માજી રાજા સાહેબને મળવા ગયા. રાજા સાહેબે મહાત્માજીનું તેજોમય મુખમંડળ જોઈને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા અને પ્રસન્ન મને પરિચય પૂછીને આવવાનું પ્રયોજન જણાવવા કહ્યું. મહાત્માજીએ ઈશ્વરાજ્ઞાથી તેમને વાકેફ કર્યા. રાજા સાહેબે કહ્યું, 'મહારાજ! ચિરકાળથી પ્રથમ વિગ્રહને સમુદ્રમાં પ્રવાહિત કરવાનો નિયમ ચાલ્યો આવે છે. આજે અમે નવી પ્રણાલિકા કેવી રીતે ચલાવી શકીએ? મહારાજ! આ કાર્ય માટે અમે અસમર્થ છીએ. તમને કદાચ ભગવાનની આજ્ઞા થઈ હશે પરંતુ અમને તો પ્રભુનો હુકમ થયો નથી માટે ક્ષમા પ્રાર્થું છું.'

મહાત્માજીએ કહ્યું, 'રાજન્! જો વિગ્રહને સમુદ્રમાં પ્રવાહિત કરવામાં આવશે તો મારું આ શરીર પણ સાગરમાં પ્રવાહિત કરીશ, કારણ કે હું મારી પોતાની ઇચ્છાથી અહીં આવ્યો નથી.' રાજા સાહેબે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. મહાત્માજી સમુદ્રની ઉપર આવીને પ્રશાન્ત મનથી ભગવાનનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા.

અન્ન-જળનો પરિત્યાગ કરીને એકાગ્ર ચિત્તે જે રૂપનું પ્રથમ તેઓ દર્શન કરી ચૂક્યા હતા તે જ ભુવનમોહન રૂપનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા.

અર્ધરાત્રિનો સમય હતો. રાજા સાહેબે નિદ્રાધીન થયેલ અવસ્થામાં શ્રી જગન્નાથજીને પ્રગટ થયેલા દીઠા. તેમના મુખ ઉપર ક્રોધનો આવેશ હતો. તે મેઘ સમાન ગંભીર વાણીથી બોલ્યા, "તે મહાત્માજી મારી આજ્ઞાથી જ આવ્યા છે. તમો ભક્તોનો તિરસ્કાર કરો છો! જાઓ, તેમની પાસે જઈને ક્ષમા માગો અને તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરો. મારો એક વિગ્રહ હવે વૃન્દાવનમાં પણ રહેશે."

રાજાસાહેબ અત્યંત ભયભીત થઈ ગયા અને જાગી ઊઠ્યા; રાજાએ થરથર ધ્રૂજતાં શય્યામાંથી ઊઠીને તે મહાત્માજીને શોધવા માટે રાતે જ કર્મચારીઓને આજ્ઞા કરી. બહુ જ શોધ-ખોળને અંતે પત્તો લાગ્યો. રાજા સાહેબ સમુદ્રતટ ઉપર તે જ વખતે ગયા અને મહાત્માજીના ચરણોમાં પડી ગયા અને વારંવાર ક્ષમાયાચના કરવા લાગ્યા.

સવારે ધૂમધામથી રાજા સાહેબે મહાત્માજીનું પૂજન કર્યું. જગન્નાથપુરીમાં આ સમાચાર વિદ્યુત્ વેગે ચોતરફ ફેલાઈ ગયા, મહાત્માજીના દર્શનને માટે લોકો દોડતા આવતા લાગ્યા. તે સમયે મહોત્સવમાં એક અપૂર્વ આનંદોલ્લાસ છાઈ ગયો.

અભિષેક કર્યા બાદ રાજા સાહેબે શ્રી જગન્નાથજી શ્રી બલદાઉજી અને શ્રી સુભદ્રાજીને એક વિશાળ રથમાં વિરાજમાન કર્યા.

ધનધાન્ય અને સેના સહિત મહાત્માજીને વિદાય કર્યા. રથ સહિત ધૂમધામથી કીર્તન કરતા કરતા મહાત્માજીએ કેટલેક દિને વૃન્દાવનમાં પદાર્પણ કર્યું. જે સ્થાન પર તેઓ સ્વયં ભજન કરતા હતા તે સુરમ્ય સ્થાન પર એક સુંદર મંદિર બનાવીને મહાત્માજીએ તે વિગ્રહને સ્થાપિત કર્યો. વૃન્દાવનમાં અદ્યાપિપર્યંત તે જ દિવ્ય સ્થાન, તે જ દિવ્ય વિગ્રહ અને તે જ સુંદર મંદિર વિદ્યમાન છે. સામે યમુનાજી વહન કરી રહ્યાં છે, નીચે એક ઘાટ આવેલો છે કે જેને 'જગન્નાથ ઘાટ' કહે છે. આજે પણ આ સ્થાન પર અપૂર્વ દિવ્યતા ઝગઝગી રહી છે. ભજનમાં સ્વાભાવિક મન ચોંટે છે. જાણે શાંતિનું સામ્રાજ્ય છાઈ રહ્યું છે.

વૃન્દાવનમાં શ્રી જગન્નાથજી આજે પણ ભક્તોને દિવ્ય અનુભવ, દિવ્ય ચમત્કાર દેખાડે છે. ત્રણ વર્ષ પહેલાં વૃદ્ધ માતા શ્રી રામજી દેવી શ્રી જગન્નાથજીની સેવા કરતી હતી. જેમને તેમના દર્શનનો લાભ મળ્યો છે તેઓ જાણે છે કે માતાજી કેવાં તપસ્વિની અને પ્રેમની મૂર્તિ હતાં તેમને કેટલીયે વાર ભગવદ્દર્શન થતાં હતાં. ભગવત્સેવામાં હંમેશાં તેમને સુખપ્રાપ્તિ થતી

હતી, તેમના વખતની કેટલીક સાચી ઘટનાઓ અમે નીચે ઉદ્ધૃત કરીએ છીએ—

(૧) એક વાર માતાજી ભગવાનને પુષ્પ અને તુલસી ચઢાવી રહ્યાં હતાં. એકાએક શ્રી જગન્નાથજીનું શરીર તેજોમય થઈ ગયું અને શરીરમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલતો દેખાયો. ભગવાનના શ્વાસની હવાનો સ્પર્શ કરવાથી તે ગભરાઈ ગયાં અને મૂર્છિત થઈને પડી ગયાં અડધા કલાક પછી તેને ભાનજ્ઞાન થયું. આ ઘટના લગભગ અગ્યાર વર્ષ પહેલાંની છે.

(૨) એકવાર માતાજી હરિદ્વાર ગયાં હતાં. મંદિરમાં પૂજારીએ ભોગ ધરાવ્યો તે વખતે તે હરિદ્વારમાં ધ્યાન ધરી રહ્યાં હતાં. ધ્યાનમાં જગન્નાથજી પ્રગટ થયા અને થાળ સન્મુખ બતાવીને કીધું— 'આજે મેં ભોજન કર્યું નથી. આજે અમુક ત્રુટિ રહી ગઈ છે.' માતાજી વ્યાકુળ થઈ ગયાં અને તેમણે તત્ક્ષણ પૂજારીને એક પત્ર રવાના કર્યો. તે દિવસે જે જે પદાર્થનો ભોગ લગાવ્યો હતો તે લખ્યા અને ત્રુટિ પણ લખી જણાવી. તે કાગળની સર્વ હકીકતો સત્ય જોઈને બધાને મહાન આશ્ચર્ય થયું. તે દિવસથી સેવામાં બહુ જ સાવધાની રાખવામાં આવી. આ વાત આશરે ૭ વર્ષ પહેલાંની છે.

(૩) એક વાર મંદિરમાં ભંડારો થઈ રહ્યો હતો. એક મોટા પાત્રમાં યમુનાજીથી પાણી મંગાવ્યું અને તે જ પાત્રમાં દાળ બનાવવામાં આવી. જ્યારે દાળ બની ત્યારે પાત્ર એકાએક ઊંધું થઈ ગયું અને તેમાંથી એક સજીવ માછલી નીકળી. તે નાની માછલી ઉકળતી દાળમાં કેવી રીતે જીવિત રહી હશે! આ અદ્દભુત ઘટના લગભગ વીસ વર્ષ પૂર્વેની છે.

(૪) મંદિર પાસે એક કૂવો બનાવેલો છે. એ કૂવામાં લગભગ વીસ હાથ પાણી હતું. એક યાત્રિક જળ ભરવા ગયો. પાણી ભરતાં ભરતાં જ અકસ્માત તે પડી ગયો. તેણે જગન્નાથજીનું ધ્યાન કર્યું. ધ્યાન કરતાં વેંત જ તેને એક પ્રકાશ દેખાયો અને કૂવામાં પાણી એક હાથ જ રહી ગયું. તે સાનંદ કૂવામાં ઊભો થઈ ગયો. તેને બહાર કાઢવામાં આવ્યો ત્યારે તે હસી રહ્યો હતો. ઘાનું નામનિશાન પણ ન હતું. તે નીકળ્યો ત્યારે પાણી પાછું વીસ હાથ થઈ ગયું. આ ઘટના લગભગ પચીસ વર્ષ પૂર્વેની છે. (આ દાખલાને મળતો જ એક દાખલો આજથી ત્રીજે વર્ષે જ્યારે શ્રીયુત 'પુનિત' મહારાજનો સંઘ પગપાળા ડાકોર જઈ રહ્યો હતો ત્યારે બનવા પામ્યો હતો. લગભગ સવારના પાંચનો સમય હતો. ફાગણ સુદ ૧૧નો દિવસ હતો. ધામતવાણ અને ધોળાસર સ્ટેટની વચ્ચે એક વાવ આવે છે. તે વાવ આશરે ૪૦ થી ૫૦ ફૂટ ઊંડી હશે. સંઘની આગળ હમેશાં નિશાન હોય છે નિશાન દર વર્ષે જેમ ત્યાં ઊંચું રાખવામાં આવે છે તેમ આ સાલ પણ ઊંચું રાખવામાં આવ્યું હતું. નિશાન સાથે કેટલાક કિશોરો પણ હતા. ઘોર અંધારું હોવાને કારણે એક બાર-ચૌદ વર્ષનો કિશોર ચાલીસ ફૂટ ઊંચેથી વાવમાં પડ્યો. એક મોટો અવાજ થયો. હું પણ નિશાન સાથે જ હતો. અમે બધાએ બત્તી લઈને જોયું તો એક છોકરો પાણીમાં તરફડીયાં મારી રહ્યો હતો. કેટલાક લોકો નીચે ઊતર્યા ઉપરના લોકો તો 'ગોપાલ કૃષ્ણ, રાધે કૃષ્ણ' ની ધૂન મચાવી રહ્યા હતા. એ ધૂન સાચા હૃદયની હતી. શ્રી. ઈશ્વરલાલ શાસ્ત્રીજીએ નીચે ઉતરીને પોતાની કીમતી શાલ પાણીમાં નાખીને તે છોકરાને બહાર કાઢ્યો. ત્યાર બાદ તે છોકરાને ઊંધો લટકાવવામાં આવ્યો. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે છોકરાએ અડધો લોટો પણ પાણી પીધું ન હતું. અને વધુ આનંદાશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે તેને કોઈપણ જગ્યાએ ઇજા થઈ ન હતી. અને બહાર નીકળીને કપડાં બદલીને પાછો તે છોકરો પૂર્વવત્ નિશાનની સામે ચાલવા લાગ્યો. તેનું વદન પ્રફુલ્લ હતું. તેનું મુખમંડળ અપૂર્વ હાસ્યથી ચમકી રહ્યું હતું. તેને તો એમ જ લાગતું હતું કે કશું જ બન્યું નથી. તેને બાળસ્વરૂપે ભગવાનની ઝાંખી થઈ હતી એમ મારી સાથેની વાતચીત દરમિયાને તે છોકરાએ કહ્યું હતું. આ ખરેખર ચમત્કારિક પ્રસંગ હતો. નાસ્તિકવાદના પ્રચંડ પૂરની અંદર ઘસડાતાં નવયુવાનોને ધડો લેવા જેવો આ પ્રસંગ છે—અનુવાદક)

(૫) એક વાર મંદિરમાંથી એક અત્યંત મનોહર છડી મળી. તેની ચમક વિલક્ષણ હતી. તે ન તો લોઢાની માલૂમ પડતી હતી કે ન લાકડાની કે ન તો પીત્તળની; તે અલૌકિક જ હતી. તેની પ્રાપ્તિ બાદ તેની પૂજા થવા લાગી. જે દિવસથી તે આવી તે દિવસથી મંદિરમાં આનંદની લહેરીઓ ઉછળતી હતી. ભક્તોને દિવ્ય અનુભવ થવા લાગ્યા. ધનધાન્યથી પણ આશ્રમ પરિપૂર્ણ થઈ ગયો. એક દિવસ માતાજીએ યમુનાતટ પર તેનું પૂજન કર્યું. પૂજન પછી જે વખતે તેને મૂકી તે જ

વખતે તે છડી જેવી રીતે માણસ ચાલે છે તેવી જ રીતે જઈ ને યમુનામાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ. આ ઘટના પંદર વર્ષ પહેલાંની છે.

(૬) અષાઢ માસમાં એકવાર રથયાત્રાના દિવસે સન્ધ્યાસમયે આરતી થવાની હતી અંધકાર વ્યાપી ચૂક્યો હતો. તે જ વખતે યમુનાતટની બાજુએથી એક સુકુમાર શ્યામવર્ણયુક્ત બાળક આવ્યું. તેના ગાલ ઉપર વાળ વિખરાએલા હતા. તેનું રૂપમાધુર્ય જોઈને માતાજીએ પૂછ્યું, ભાઈ! તું ક્યાં રહે છે? બાળકે સહાસ્ય કહ્યું, યમુનાકિનારે. માતાજીએ પુનઃ પ્રશ્ન પૂછ્યો, 'તમારા પિતાશ્રીનું નામ શું છે?' બાળકે હસીને તે વાત ઉડાવી દીધી. પૂજારી મંદિરમાં હતો. માતાજીએ પૂજારીને કહ્યું, 'પ્રસાદ લાવીને આને આપો.' જે વખતે તે પૂજારી પ્રસાદ લાવ્યો તે વખતે તે બાળક અન્તર્ધાન થઈ ગયો. આ બધી ઘટનાઓ જેમણે સગી આંખોએ જોઈ છે તે ભક્તગણ હજી પણ વૃન્દાવનમાં મોજૂદ છે. આ ઘટના લગભગ સોળ વર્ષ પહેલાંની છે.

બોલો ભક્ત અને ભગવાનની જય! સમ્પૂર્ણ

શ્રી કૃષ્ણ અને ગોવાળ

લે ઠક્કર કાન્તિલાલ લક્ષ્મીરામ ચાંપશવાળા

એક વખત શ્રીકૃષ્ણ, બળરામ તથા ગોવાળીયાઓ, ગાયો લઈને, યમુના નદીના કિનારે, ચરાવવા માટે ગયા. આ બધી ટુકડીનો સરદાર, કાનુડો હતો. રસ્તે ચાલતાં, ભોરમ ભૂલીને તેઓ અજાણ્યા મારગે ચડી ગયા.

ગાયને પુષ્કળ ચારો મળ્યો, અને યમુના નદીનું પાણી પી, ગાયો ચરવા માંડી. પરંતુ ગોવાળોને ખૂબ જ ભૂખ લાગી, હજુ સુધી ભાતું આવ્યું ન હતું. કારણ કે, ધારેલા ઠેકાણે ગોપીઓ ભાતું લઈને આવી પરંતુ ગોવાળો રસ્તો ભૂલી બીજે રસ્તે ચાલવા હતા તેથી ગોપીઓ ફરી ફરીને થાકી ગઈ અને ઘેર ચાલી ગઈ.

ગોવાળો—હે કાનુડા! તેં ઘણા જ રાક્ષસોને માર્યા તો આ ભૂખને કેમ ન મારી! કારણ કે અમારા પેટમાં ભૂખની આગ લાગી છે.

ત્યારે કાનુડાએ દૂર નજર કરી તો જમના નદીના કિનારા ઉપર બ્રાહ્મણોને યજ્ઞ કરતા જોયા.

કાનુડો—હે! ગોવાળો, તમે જમના નદીના કિનારે બ્રાહ્મણો પાસે જઈને અરજ કરો અને કહો કે, "અમને કૃષ્ણ તથા બળરામે મોકલ્યા છે તો ખાવાનું આપો."

ગોવાળો—હે બ્રાહ્મણો! ભૂદેવો, અમોને ખાવા માટે અન્ન આપો. શ્રીકૃષ્ણ અને બળરામે અમોને મોકલ્યા છે.

ભૂદેવ—હે ગોપબાળો! તમે તો મૂરખા છો! અને સાથે કૃષ્ણ અને બળરામ પણ મૂરખા છે આ તો દેવનો ભાગ છે-માટે તમોને કંઈ મળશે નહિ.

ગોવાળો કૃષ્ણ પાસે આવ્યા અને બોલ્યા, "હે કાનુડા! સેતુદેતુ તો બાજુએ રહ્યું પરંતુ ભૂદેવોએ અમારી સાથે પ્રેમથી વાત પણ ન કરી."

કૃષ્ણ—હે ગોવાળો! એ કર્મકાંડી બ્રાહ્મણોને સાચી માનવતાનો ખ્યાલ જ ઓછો છે તેમને સ્વર્ગમાં હોય તેવાં સુખ જોઈએ છે અને પરબ્રહ્મની કિંમત તેમનામાં હોતી નથી. તેઓ તો એ જ કર્મના ધક્કે ચડશે અને પડવાના

ગોવાળો—ભાઈ કાનુડા! તારી વાત સાચી એ ચડવાના હશે ત્યારે ચડશે પરંતુ અમો તો આજે જ ચડ્યા. આશામાં ગયા હતા અને નિરાશામાં પાછા પડ્યાં.

કાનુડા! જો ભૂદેવ આટલા દયા વગરના હશે તો સ્વર્ગના દેવ કેટલા નિર્દય હશે! અને જ્યારે દેવમાં આવી દાનવતા વસવાટ કરશે ત્યારે એમને વહન કોણ કરશે!

કાનુડો—એ જ કારણથી બ્રાહ્મણો, આજે કૂતરાની માફક અપમાનિત થાય છે જ્યારે ઈશ્વરે ડોક્ટર રૂપી બ્રાહ્મણોને દુનિયા પર મૂક્યા અને જગતના રોગોરૂપી કામ ક્રોધને દૂર કરી ઉપદેશ કરવા મોકલ્યા; પરંતુ ડોક્ટરોરૂપી બ્રાહ્મણોએ ખીસ્સાં ભરીને ફી લેવામાં મોટો ભાગ આપ્યો છે એટલે પૈસા લઈ ઉપદેશ આપે છે.

ડોક્ટરોને જેટલી માણસની જીંદગીની કિંમત નથી તેટલી તેમની ફીની કિંમત છે તેજ પ્રમાણે આજે બ્રાહ્મણોને જેટલી પૈસાની (લક્ષ્મીની) કિંમત છે તેટલી

માણસને ઉપદેશ આપી સીધે રસ્તે ચલાવવાની કિંમત નથી.

વળી પરદુ:ખભંજનની ભાવનાને ડૉકટરે દેશવટો આપ્યો છે તેવી જ રીતે બ્રાહ્મણોએ સાચી માનવતાને દેશવટો આપ્યો છે.

તો હે ગોપબાળો! હવે તે ડૉકટરોને છોડો અને વૈદ્યોને પકડો, કારણ કે વૈદ્યો વાટકાપમાં કુશળ ન હોઈ તેમનાં કલેજા નરમ છે, તે જ પ્રમાણે તમો બ્રાહ્મણોને પડતા મૂકી હવે તેમની ધર્મપત્નીઓ પાસે જઈને અન્નની માગણી કરો તો તેમનાં હૃદય નરમ હોઈ તેઓ તમોને આપશે.

હે ગોપાળો! જાઓ તમે બ્રાહ્મણપત્નીઓ પાસે મારું નામ દેશો તો તમોને તે અન્ન આપશે. કારણ કે એમને અને મારે જૂની ઓળખાણ છે" ત્યારે ગોવાળો ગયા અને બ્રાહ્મણીઓ પાસે જઈને અન્નની માગણી કરી કાનુડાનું નામ દીધું.

બ્રાહ્મણીઓએ કહ્યું કે તમારા કાનુડાનું અમોને દર્શન કરાવો તો અમો ભાત ઉપાડીને પગે ચાલી ત્યાં પહોંચાડવા આવીએ.

ત્યારે ભાત લઈને બ્રાહ્મણીઓ કાનુડાના દર્શને ચાલી. આ બાજુ કૃષ્ણ ભગવાને સર્વ શણગાર ધરી બ્રાહ્મણીઓને દર્શન આપવા ઊભા છે જ્યારે બ્રાહ્મણીઓએ કાનુડાને જોયા ત્યારે દેહનું ભાન ભૂલી અને જ્યારે જોયું ત્યારે—

શંખ, ચક્ર, ગદાપદ્મ મુખ મોરલી ધનીર,
વૃંદાવનની કુંજમાં જયજય નંદકિશોર.. સીતાવર

હિંદુ ધર્મ

લે શ્રી સ્વામી અદ્વૈતાનન્દજી

[અંતાક ૫૪ ૫૧૭થી ચાલુ]

(૨)

અદ્યતન માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે મનુષ્યના ચિત્તની અંદર જે ઉચ્ચતર વિચારો અને ભાવનાઓ ઉદ્ભવે છે, તેનું મૂળ શોધવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો આપણને જણાય છે કે સામાન્ય ચેતનાની પરના પ્રદેશમાં એનો ઉગમ છે તમામ ધર્મો પણ એક મહાન સત્યનું પ્રતિપાદન કરે છે કે માનવી અંતઃકરણ અમુક સમયે મન, અને ઇન્દ્રિયોની પરિમિત દશાને વટાવી જઈ ઇન્દ્રિયાતીત અવસ્થાનો અનુભવ કરે છે અને તે દશામાં જે જ્ઞાન મેળવે છે તે જ્ઞાન જ સર્વ ધર્મના પાયારૂપે છે. આ સત્યોની યથાર્થતા વિષે નિર્ણય કરવાનો અને તર્કબુદ્ધિની કસોટીએ ચઢાવવાનો આપણને હક્ક છે એમ ન કરવામાં આવે અને અંધશ્રદ્ધાથી કામ લેવામાં આવે તો એક અજ્ઞાની મનુષ્ય પણ જ્ઞાની થવાનો દાવો કરી જનસમાજને ખાડામાં ઉતારી શકે છે પરમ સત્ય તર્કથી પર છે, બુદ્ધિથી અગમ્ય છે, એનો અર્થ એ નથી કે સત્ય બુદ્ધિવિરોધી છે. હિંદુ ધર્મની અંદર વેદો ઋષિઓએ લખેલા છે એમ મનાય છે ઋષિનો ખરો અર્થ "મંત્રદ્રષ્ટા" થાય છે. જે મનુષ્ય પોતાના આત્માથી પર એવા પરમાત્માના હાથમાં જીવનની દોરી સોંપી જેમ તે નચાવે તેમ નાચે, જેમ તે બોલાવે તેમ બોલે, જે મનુષ્ય આ દુનિયા કરતાં વિશાળ એવા જગતની સાથે સતત સંપર્કમાં રહે અને તેમાં પ્રાપ્ત થયેલી પ્રેરણાથી સર્વ ક્રિયાઓ કરે તેને આપણે "મંત્રદ્રષ્ટા" કહી શકીએ. વેદને આપણે અપૌરુષેય કહીએ છીએ એનું કારણ એ છે કે તેમાં આરેલા જ્ઞાનને સમયે અહંભાવનું અસ્તિત્વ લેશ માત્ર પણ નહોતું. યહુદી, ખ્રિસ્તી, અને મુસ્લિમ ધર્મોમાં પણ આ જ સિદ્ધાન્તનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે બુદ્ધ દેવના જીવનચરિત્રનો, જેમણે અભ્યાસ કર્યો છે તેઓ પણ જાણે છે કે બોધિવૃક્ષની છાયામાં આસન દઢ કરી આત્મચિંતનમાં જ્યારે બુદ્ધ ભગવાન બેઠા હતા તે વખતે તેમણે સમાધિ-અવસ્થામાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને તેમનો સમગ્ર ઉપદેશ તેમને થયેલા અનુભવના પરિણામ રૂપે જ હતો.

વિજ્ઞાનદ્વારા મળેલું જ્ઞાન થોડા જ વખતમાં જૂનું અને નકામું થઈ જાય છે આ જ્ઞાન સાપેક્ષ છે, કારણ કે તે જગતના પરિવર્તનરૂપ પદાર્થોનું છે, પદાર્થોની નીચે રહેલા શાશ્વત સત્યનું નહિ. પશ્ચિમમાં પણ ઘણા સતપુરુષો થઈ ગયા છે કે જેમણે આ અનુભવ કરેલો છે 'સોક્રેટિસ' કહેતા કે 'મારા હૃદયમાં એક દેવ વસે છે અને તે જ મારી વાણી મારફત બોલે છે." પ્લેટો પણ માને છે કે મનુષ્યને પ્રેરણા કોઈ દેવ અથવા

દેવી પાસેથી મળે છે ફ્રિડ્રો, જ્યોર્જ ઇલિયટ, સ્પીનોઝા વગેરે અનુભવી પુરુષોનું મતવ્ય છે કે મનુષ્ય જ્યારે પોતાની આસપાસની વસ્તુઓ ભૂલી જાય છે અને ઉન્માદની અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે જ તે સારામાં સારું સર્જન કરી શકે છે અમેરીકાના સુપ્રસિદ્ધ શાસ્ત્રી શ્રી. વીલીઅમ જેમ્સે પોતાના એક પુસ્તકમાં જણાવે છે કે પૂર્વ અને પશ્ચિમ બન્ને વિભાગોમાં આવા અનુભવી સંતો ઉત્પન્ન થયા છે અને આપણે તેમના ઉપદેશોનો નિષ્પક્ષપાત પણે અભ્યાસ કરીએ છીએ તો જણાય છે કે આવા મહાત્માઓના બોધવચનોમાં વૈષમ્યના કરતાં સામ્ય ઘણું હોય છે.

પરમ તત્ત્વનુ દર્શન, બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર, આત્માનુંભૂતિ, એ મનુષ્યજીવનનુ અંતિમ લક્ષ્ય છે કારણ કે અનંત આનંદ, અનંત જ્ઞાન, અનંત ઐશ્વર્ય સર્વ નામરૂપાત્મક પદાર્થોના અધિષ્ઠાન તરીકે કાયમને માટે છે જ, મનુષ્ય માત્રનો એ જન્મસિદ્ધ હક્ક અને સ્વભાવ છે.

હિંદુ ધર્મ, મનુષ્યના મનમાં પરબ્રહ્મપ્રાપ્તિ માટે ઉત્પન્ન થયેલી તાલાવેલીજન્ય પ્રયોગોનો ઇતિહાસ છે. ઇતિહાસ શબ્દનો અર્થ આપણે ઘણો જ મર્યાદિત કરીએ છીએ અને બનાવોના ક્રમબદ્ધ પ્રવાહને આપણે તે નામ આપીએ છીએ, પણ આ ઘટનાઓના ઊંડાણમાં પ્રવેશ કરી તેનુ રહસ્ય સમજવા આપણે સામાન્ય રીતે પ્રયત્ન કરતા નથી મનુષ્યના આદર્શોને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવામાં હજારો વર્ષ લાગે છે

જે જ્ઞાની છે, અનુભવી છે, તે સમાધિ-અવસ્થામાં અનિર્વચનીય, નિત્ય, બોધસ્વરૂપ, અનુપમ, અપાર, નિત્યમુક્ત, નિષ્ક્રિય, અસીમ, આકાશતુલ્ય, ભેદરહિત, જરા મૃત્યુ રહિત, અમાત્ર રહિત, વસ્તુસ્વરૂપ, નામ રહિત, સ્થિર, સમુદ્રતુલ્ય, અક્ષય, શાંત અને સર્વ રીતે પરિપૂર્ણ એવા પરબ્રહ્મનો પોતાના હૃદયમાં અનુભવ કરે છે

આ અનુભવ કરનાર પુરુષ સમસ્ત જગતને પોતાની અંદર પોતાના સંકલ્પજન્ય તરંગ તરીકે જુએ છે પોતાનાથી ભિન્ન તેનુ અસ્તિત્વ છે એવો સામાન્ય અનુભવ તેની દૃષ્ટિમાંથી નીકળી જાય છે.

પરમ સત્યને પરબ્રહ્મ તેમજ ઇશ્વર, નિર્ગુણ તેમજ સગુણ એ બન્ને રીતે જણાવેલું આપણે જોઈએ છીએ એનુ કારણ એ જ છે કે પરમાત્મા કાયમ સ્થિર રહીને, પોતે અસંખ્ય રૂપો ધારણ કરી શકે છે. આ બે સ્વરૂપો એકબીજાના હરીફ છે એમ નથી પરમાત્મા ઉભય રૂપે ભાસે છે, કોઇને જ્ઞાનનો અને કોઇને અનુભવનો વિષય બને છે અને કોઇને ઉપાસના અથવા ભક્તિનો જ્યારે ઉંડાણનો અનુભવ થાય છે ત્યારે આ બધા ભેદો આપોઆપ શમી જાય છે.

" મનુષ્યોની પ્રકૃતિમાં નૈસર્ગિક ભેદ હોવાથી એક જ લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે ભિન્ન ભિન્ન માર્ગો હોઇ શકે. જેમ સાધનોમાં વિધવિધતા તેમ ઉન્નતિનો માર્ગ સુગમ થાય છે "ધર્મના આવા આમન્ત્રક ક્ષેત્રમાં વૈવિધ્ય એ ધાર્મિક ભાવનાના વિકાસનું સાધન છે," આ વિચાર હિંદુ મનસમાં સુદૃઢ થવાથી હિંદુ ધર્મે સર્વ પ્રકારના આચાર-વિચારને પોતાના વિશાળ ઉદરમાં સમાવી લીધા છે જે મત ઘણા માણસો આગ્રહપૂર્વક ધરાવતા હોય, જેનાથી તેમના જીવનની થોડે ઘણે અંશે પણ ઉન્નતિ હોય, તે સામાન્ય પણે નર્યો ભ્રમ છે એમ આપણે કહી શકીએ નહિ માનવ સમાજ અદૃશ્ય વાતાવરણની સાથે એકતા સાધવા કાયમ પ્રયત્ન કરે છે. જગતમાં જે શાંતિમય અવસ્થાનો આપણને અનુભવ થાય છે તે આ ક્રિયાનું જ પરિણામ છે. જે ગૂઢ તત્ત્વને વિશ્વની પાર તથા વિશ્વની અંદર જુએ છે તેને મનુષ્યોમાં ભાવ અને આકાંક્ષા-બન્ને પ્રકારની લાગણીઓ હોય છે.

હિંદુધર્મની માન્યતા પ્રમાણે સ્વધર્મ એ સ્વભાવનું અવિભાજ્ય અંગ છે, તેથી દરેક જણે સ્વધર્મને પોતા માટે ઉત્તમ ગણી તેનું જ રક્ષણ કરવુ જોઈએ. આ પક્ષપાતનો અતિરેક ન થાય તે પણ જોવુ જોઈએ, સ્વધર્માનુસરણનો સિદ્ધાન્ત મનુષ્યની પ્રગતિ માટે આવશ્યક છે, પણ તેની સાથે આ પ્રમાણે વર્તન કરવાની બીજાને પણ છૂટ આપવી જોઈએ, તેથી અન્ય ધર્મો પ્રત્યે સમાન આદરભાવ કેળવવા ઉપર હિંદુ ધર્મમાં ખાસ આગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. આ ભ્રાતૃભાવ વિશુદ્ધ હોવો જોઈએ તેની સાથે ગાઢ પણ હોવો જોઈએ જ્યારે ધર્મ શબ્દનો ખરો અર્થ લોકોના મનમાં દૃઢ થશે ત્યારે જ 'ધર્મ' તેના ખરા સ્વરૂપમાં પ્રકાશશે અને મનુષ્ય જીવનના ઘડતરમાં સક્રિય ભાગ લેવા માંડશે. પ્રત્યેક વિચારદ્વારા, પ્રત્યેક આચારદ્વારા, સમાજને લગતા પ્રત્યેક કાર્યમાં ધાર્મિક ભાવનાનો આવિર્ભાવ થવો જોઈએ. ધર્મ કેવળ મંદિરોમાં, દેવળોમાં, ધાર્મિક પુસ્તકોમાં અથવા અમુક પ્રકારની વિધિઓમાં જ પરિસમાપ્ત થતો નથી, ધર્મ માનવજાતિના સમગ્ર જીવનને સ્પર્શ કરે છે.

પરમાત્મા પ્રત્યેની આત્માની જે સ્વાભાવિક ગતિ છે તેમાં મદદ કરી તેને વધારે ત્વરિત બનાવવી એ ધર્મગુરુનું કર્તવ્ય છે. મનુષ્યનો હૃદયપલટો દલીલો વડે કરી શકાતો નથી. યુક્તિઓ બુદ્ધિને સ્પર્શ કરે છે, જીવનને નહિ. આચરણનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ બતાવીને જ આચાર-વિચારમાં ચિરસ્થાયી ફેરફારો થઈ શકે છે એવું હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોનું ખાસ મતવ્ય છે. સાધકોની ઉપાસનાનો પ્રકાર બદલ્યા વિના જ હિંદુ ધર્મમાં તેમની આત્મપ્રાપ્તિની ઝંખનાને પોષણ આપવામાં આવે છે જે કોઈ દેવ યા દેવીને ઉપાસ્યરૂપે સ્વીકારવામાં આવે છે, તેને જ છેવટે પરમાત્મપદ આપવામાં આવે છે.

હિંદુઓ એ સ્વીકારે છે કે પરમાત્મા મનુષ્યના અંતરમાં વસે છે. કોઈ પણ નાતજાતનો ને કોઈ પણ ધર્મ કે દેશનો પ્રત્યેક મનુષ્ય આ પરમ પદ મેળવી શકે છે અને પોતાના આખા જીવનમાં તેનો આવિર્ભાવ કરી શકે છે

ભગવાનના ભવનમાં પ્રવેશ કરવાના અનેક રસ્તા પણ એના મોટા વિભાગો ત્રણ પાડવામાં આવ્યા મનુષ્ય જ્યાંસુધી મનને આધીન છે ત્યાંસુધી દ્વારા જ ઉચ્ચતમ ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરી શકે. માં ત્રણ શક્તિઓ છે જ્ઞાન, ઇચ્છા, ક્રિયા. આમાંથી જેનું પ્રાધાન્ય હોય તેનો આશ્રય કરીને યોગમાર્ગમાં આગળ વધવાનું કહેવામાં આવે છે, તેથી સર્વ યોગમાર્ગનો સમાવેશ જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ અને કર્મયોગમાં કરવામાં આવ્યો છે પ્રત્યેક યોગની અંદર બીજા માર્ગો પણ થોડેવત્તે અંશે અંતર્ગત હોય છે પણ અમુક પદ્ધતિની પ્રધાનતા ઉપરથી એક વિશેષ નામ આપવામાં આવે છે જ્ઞાનયોગમાં શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન ઉપર ભાર દેવામાં આવે છે ભક્તિયોગમાં શ્રવણ, કીર્તન, નામસ્મરણને અંતરંગ સાધન તરીકે ગણવામાં આવે છે અને કર્મમાર્ગમાં, અનાસક્ત, લોકસંગ્રહાર્થ પ્રવૃત્તિ, સાક્ષીભાવ અને નિષ્કામતાને આવશ્યક ગણવામાં આવે છે. સર્વ યોગોમાં ચિત્તશુદ્ધિની, અહિક વાસનાઓના સંપૂર્ણ ત્યાગની, ચિત્તસ્થિરતાની, સંપૂર્ણ વૈરાગ્યની અને અભ્યાસની જરૂરિઆત સ્વીકારવામાં આવે છે.

સંસાર પરમાત્માની ઇચ્છાનુસાર ચાલે છે અને તેમાં નીતિ-નિયમનો અમલ છે એવું હિંદુ ધર્મ સ્વીકારે છે. જીવન એક વ્યાયામશાળા છે. માણસને પોતાનાં કર્મો પ્રમાણે દુઃખ પડે છે. કર્મની શરૂઆત વિચારો ને ભાવનાથી થાય છે, પછી તે વાણી અને આચારદ્વારા અભિવ્યક્ત થાય છે. પ્રત્યેક ક્રિયાના સંસ્કાર વ્યક્તિના ચિત્ત ઉપર પડે છે અને તેથી તેના અંતઃકરણનું ઘડતર થાય છે, તેની સાથે પ્રત્યેક ક્રિયા બ્રહ્માંડ ઉપર પણ અસર કરે છે હાલના સમયમાં ધ્વનિવાહક યંત્ર બતાવે છે કે દરેક શબ્દ સમસ્ત જગતમાં પ્રસરી જાય છે. આ જ નિયમ માનસિક વિચારો અને ભાવનાઓને પણ લાગુ પડે છે. જેવો આઘાત તેવો પ્રત્યાઘાત આ સિદ્ધાન્તાનુસાર પ્રત્યેક કાર્યમાં તેનું પરિણામ અંતર્ગત હોય છે જ. આ કર્મનો અચળ નિયમ બરોબર મનમાં દૃઢ કરવામાં આવે તો દૈવવાદને જીવનમાં મહત્ત્વનું સ્થાન રહેતું નથી. કોઇ પણ દૈવી શક્તિ સ્વેચ્છાનુસાર આપણા ઉપર શાસન ચલાવે છે એવું કાંઈ નથી. ગરુડપુરાણ કહે છે કે "આપણને સુખદુઃખ દેનાર કોઈ બહારની વસ્તુ નથી કોઈ પરાયું આપણને સુખદુઃખ આપે છે એમ માનવું એ કુબુદ્ધિ છે. આપણે પોતે કરેલું કામ જ આપણને ફળ આપે છે અને આપણા પોતાના કર્મથી જ આપણે સુખદુઃખના દ્વંદ્વમાંથી મુક્તિ મેળવી આપણો ઉદ્ધાર કરવાનો છે" ઈશ્વર પોતાની કૃપાનું દાન મનસ્વીપણે કરતો નથી, નિયમો પ્રમાણે જ બ્રહ્માંડમાં સર્વ કાર્યો થયાં કરે છે દરેક મનુષ્ય પોતાના ભાવિનો સ્વતંત્ર સ્વામી છે. જે સાંકળથી આપણે અત્યારે બંધાયેલા છીએ તે આપણે પોતે જ ઘડી છે અને તેને તોડી નાખવાનું કામ પણ આપણે જ કરવાનું છે. આ પ્રયત્નમાં ગુરુઓ—આપણાથી આગળ વધેલા મનુષ્યો—સહાય કરી શકે, પ્રોત્સાહન આપી શકે પણ બીજાઓ આપણું કામ કરી આપે એ આશા રાખવી એ ફોકટ ફાંફાં છે.

સ્થૂળ શરીર નષ્ટ થઈ જાય પછી આત્માની શી સ્થિતિ થાય છે એ વિષે હિંદુ ધર્મનો મત એવો છે કે આ જીવન એ આત્માનો છેલ્લો મુકામ નથી. આત્મા મનુષ્યદેહથી જ શરૂઆત નથી કરતો અને ત્યાં જ ખતમ થઈ જતો નથી. જ્યાંસુધી અવિદ્યા નાશ પામે નહિ ત્યાંસુધી આત્માની ઉન્નતિનું મહાન કાર્ય એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં અને બીજાથી ત્રીજામાં એમ અખંડપણે ચાલ્યાં કરે છે. કર્મનો નિયમ સ્વીકારવામાં આવે તો

પુનર્જન્મનો સિદ્ધાન્ત પણ સ્વીકારવો જ જોઇએ. આ બન્ને વિચારો એકબીજાની સાથે સંકળાએલા છે આપણાં મથનો, આ જીવ પુરુષાર્થ આપણને માર્ગદર્શક થઈ પડે છે, અને આપણને ભિન્ન ભિન્ન જન્મોમાં મળેલા અનુભવોદ્વારા આપણે પ્રગતિ સાધીએ છીએ. આપણા અનુભવો નકામા જતા નથી જીવન એક અખંડ અને અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ છે. જેમ સરિતાનો પ્રવાહ જ્યારે તે સાગરમાં લીન થાય છે ત્યારે અટકે છે તેવી રીતે જીવનની ગતિ પણ નિર્માણ કરેલ સ્થાને પહોંચતાં (મોક્ષ મળતાં) સ્થગિત થઇ જાય છે.

હિંદુ સંસ્કૃતિના ઘડતરમાં અનેક બળોએ ફાળો આપ્યો છે. આ બધા પ્રવાહોને હિંદુ ધર્મે અપનાવી પોતાના અસલ સ્વરૂપમાં મેળવી દીધા છે પ્રત્યેક જીવંત ધર્મ હમેશ ગતિમાન હોય છે. ધર્મનું બાહ્ય અંગ (ક્રિયાકાંડ) અને ધર્મનું શાશ્વત અંગ (કેન્દ્રવર્તી સિદ્ધાન્તો) આ બે એક વસ્તુ નથી, ધર્મના આધારના કલેવરમાં દેશકાલાનુસાર ફેરફાર કરવો પડે હાલના સમયમાં હજારો સ્ત્રી-પુરુષોના મનમાં સાચા ધર્મના, ન્યાયી સમાજવ્યવસ્થાના, રાજકીય, આર્થિક, આંતર રાષ્ટ્રીય અને સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રોમાં પુનર્ઘટનાના વિચારો રમી રહ્યા છે હિંદુધર્મના સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્તોમાંથી આવા વિચારોને માર્ગદર્શન અવશ્ય મળી શકે એમ છે.

ॐ

દેવ-દર્શન

લેખક—શ્રી હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી, M. A, ph. D.

કયો સાત્વિક ભક્ત જન પ્રતિદિન સવાર નવાર દેવ-દર્શને નહિ જતો હોય ? જાહેર દેવાલયમાં તેમજ પોતાના ઘરના દેવાલયમાં, શિવપાર્વતી, વિષ્ણુ, કૃષ્ણ, ગણપતિ, લક્ષ્મી, મ બાજી ઇત્યાદિ દેવદેવીઓના દર્શન ભક્તના અંતરને કેવો આનંદ આપે છે !

ઈશ્વર મૂળ તો નિર્ગુણ-નિરાકાર છે ગીતામાં ભગવાન કહે છે કે अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धय.। 'હું અવ્યક્ત (નિરાકાર) હોવા છતાં બુદ્ધિહીનો મને વ્યક્ત (સાકાર) માને છે' (અ. ૭, શ્લો, ૨૪) આમ ઈશ્વર તત્ત્વતઃ નિરાકાર છે, છતાં ઈશ્વરની ઉપાસના માટે તેના સાકાર સ્વરૂપની કલ્પના ઘણી આવશ્યક છે. ગીતામૃત દેનાર- એ જ, શ્રીકૃષ્ણ આગળ જતાં અર્જુનને ખુલાસો કરે છે કે क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् । ઈશ્વરના વ્યક્ત તેમજ અવ્યક્ત એ બને સ્વરૂપના ઉપાસકો ઈશ્વરને પામે છે, પણ અવ્યક્તની ઉપાસના કરનારાઓને શ્રમ વધારે પડે છે. (અ. ૧૨, શ્લો. ૫) આથી ઈશ્વરના અવ્યક્ત સ્વરૂપના વિવિધ પાસાંને જુદાં જુદાં વ્યક્ત રૂપ આરોપીને તે તે વ્યક્ત રૂપની ઉપાસના કરવાનો સરળ માર્ગ પ્રચારમાં આવ્યો. પરંતુ આ વ્યક્ત રૂપનું ધ્યાન તો આખરે અવ્યક્તપણે અર્થાત્ સૂક્ષ્મ કલ્પનાથી ધરવાનું હોવાથી એ રૂપની પ્રત્યક્ષ ઝાંખી કવચિત્ કોઈ પ્રખર ધ્યાનીને જ થાય. આથી સર્વસામાન્ય ભક્તજનને ધ્યાન ધરવામાં સરળતા રહે તવો તે તે વ્યક્ત રૂપની તાદૃશ પ્રતિકૃતિ સ્થૂલ પદાર્થમાં ઉતારવાની આવી. આવી પ્રતિકૃતિને આપણે મૂર્તિ અથવા પ્રતિમા કહીએ છીએ; ને નિરાકાર ઈશ્વરનાં જુદાં જુદાં સાકાર રૂપને આપણે દેવતા અથવા દેવ-દેવી કહીએ છીએ. આ સાકાર દેવતાઓની પ્રત્યક્ષ પ્રતિમાઓ દ્વારા નિરાકાર ઈશ્વરની ઉપાસના ઘણી સરળતાથી કરી શકાય છે એ સહુના અનુભવની વાત છે

ઈશ્વરને સાકાર સ્વરૂપ આરોપીને તેની પ્રતિકૃતિની ઉપાસના કરવામાં ઈશ્વરનો-જ ઉપાસના થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં સ્પષ્ટ કહે છે, કેઃ-

यो यो यां यां तनु भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।
तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥
स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।
लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हि तान् ॥

"જે જે ભક્ત જે જે રૂપને શ્રદ્ધાથી અર્ચવા ઇચ્છે છે, તેને તેને હું તે પ્રકારની શ્રદ્ધા બેસાડું છું; તે શ્રદ્ધાથી એ તેનું આરાધન કરે છે ને તેના વડે મારા દ્વારા જ તેનાં ઈપ્સિત ફળ પ્રાપ્ત કરે છે." (અ० ૭, શ્લો० ૨૧-૨૨)

ભગવાનના ભક્તો ચાર પ્રકારના હોય છે આર્ત, જિજ્ઞાસુ, અર્થાર્થી ને જ્ઞાની (ગીતા, અ. ૭, શ્લો.

૧૬) કોઈ દ્રૌપદીની જેમ દુઃખથી પીડાતાં ભગવાનને ઉપાસે છે, તે આર્ત, કોઈ વિદ્યાર્થીની જેમ જિજ્ઞાસાથી ઉપાસે છે તે જિજ્ઞાસુ; કોઈ સંસારીની જેમ પોતાની અભિલાષા માટે ઉપાસે છે તે અર્થાર્થી, ને કોઈ નિઃસ્પૃહ ઋષિની જેમ માત્ર જ્ઞાનના સમજથી જ ઉપાસે છે તે જ્ઞાની. સંસારનો મોટો વર્ગ દુઃખ અને અભિલાષાથી પ્રેરાઈ ઈશ્વરના સગુણ રૂપોને ઉપાસતો જોવામાં આવે છે; પરંતુ વસ્તુત પ્રતિમાદ્વારા થતી સગુણરૂપની ઉપાસનાનું પરમ ધ્યેય ધ્યાનના તે સરળ માર્ગદ્વારા મૂળ ઈશ્વરની ઉપાસના કરીને તેના સ્વરૂપને પામવાનું હોવું જોઈએ.

દરેક દેવ-દેવીમાં મનુષ્યના જીવનને આદર્શરૂપ કોઈ ને કોઈ દૈવી ગુણ રહેલા હોય છે આથી તે દેવતાના દર્શનસમયે તેના તે પરમ ઉદાત્ત ગુણોને સ્મરીને તેનું પોતાના આચરણમાં અનુસરણ કરવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરતા રહેવું એ જ દેવદર્શનનો ખરો ઉદ્દેશ છે માત્ર દેવાલયમાં જઈ ને શૂન્યચિત્તે દેવનાં દર્શન કરવાથી કે તે દેવની પ્રતિમા સમક્ષ તેનાં કોઈ સ્તોત્ર ગાવાથી તેમ જવાથી એ દેવદર્શન આપણા મનુષ્યજીવનને ભાગ્યે જ કંઈ પારમાર્થિક પ્રેરણા આપી શકે તેથી દર્શનપ્રસંગે તે તે દેવની મૂર્તિના તાદૃશ ભાવ જાણવા એ દરેક ભક્તજન માટે ખાસ જરૂરી છે. ઘણાખરા ભક્તજનો તો શું પણ કેટલાક પૂજારીઓ પણ પોતે જેની ઉપાસના કરતા હોય તે દેવના તાદૃશ ભાવ યથાર્થ ન સમજતા હોય એમ જોવામાં આવે છે. આથી આ લેખમાળામાં આપણાં વિવિધ દેવ-દેવીઓની મૂર્તિઓના વિવિધ સ્વરૂપોની સમજુતી આપવા માગીએ છીએ.

× × ×

દેવની મૂર્તિ ત્રણ પ્રકારની હોય છે : ચલ, અચલ અને ચલાચલ ચલ નાની, ધાતુની, ખસેડી શકાય તેવી; બલિ, અર્ચન, ઉત્સવ ને સ્તવન માટેની અચલ-પાષાણની, ન ખસેડી શકાય તેવી, નિત્યપૂજા માટેની. ચલાચલ-સામાન્યત ન ખસેડાય છતાં ખાસ પ્રસંગે ખસેડાય તેવી વળી જે મૂર્તિઓ દેવ ઊભા રજૂ કરવામાં આવે તે સ્થાનક, જેમાં બેઠેલા રજૂ કરવામાં આવે તે આસન ને જેમાં સૂતેલા રજૂ કરવામાં આવે તે શયન કહેવાય છે. શયનાવસ્થામાં માત્ર વિષ્ણુની મૂર્તિ હોય છે; અન્ય દેવોની મૂર્તિઓ આસનાવસ્થામાં કાં તો સ્થાનકાવસ્થામાં હોય છે. વળી મૂર્તિના રૌદ્ર-ઉગ્ર અને શાન્ત-સૌમ્ય એવા પણ બે પ્રકાર છે

વિષ્ણુની મૂર્તિમાં ચાર વિશિષ્ટ સ્વરૂપ છે (૧) યોગ-સ્વરૂપ વસ્તીથી દૂર શાંત એકાંત સ્થળે દેવાલયમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવે છે ને તે ભક્તોને યોગસિદ્ધિ અપાવે છે. (૨) ભોગ-સ્વરૂપ ગામ કે નગરની વસ્તીની વચ્ચે સર્વજનોને દર્શનનો લાભ મળે તેવી રીતે પ્રતિષ્ઠા પામે છે ને તે ભક્તોના ઇચ્છિત ભોગ પૂરા પાડે છે. (૩) વીર-સ્વરૂપ ભક્તોને શારીરિક વીર્ય આપનારું છે ને તેની સ્થાપના વસ્તી વચ્ચે તેમજ વસ્તીથી દૂર બન્ને સ્થળે થાય છે. (૪) આભિચારિક-રૂપ શત્રુના પરાભવ તેમજ અવસાનનિમિત્તે હોવાથી એટલી વિઘાતક ઉત્તેજક હોવાથી વસ્તીથી દૂર આવેલાં પર્વત, અરણ્ય, મેદાન ને દુર્ગ જેવાં એકાંત સ્થળોએ આરાધાય છે.

દેવાલયો, નદી, જળાશય, સંગમ, સમુદ્રતટ, ગિરિ-શિખર, ગિરિતળેટી ને ગામ જેવાં મનુષ્યની ભારે અવરજવરવાળાં સ્થળોએ બંધાવાય છે. સામાન્ય રીતે શિવનું દેવાલય ગામની ઈશાને, વિષ્ણુનું પશ્ચિમે, સૂર્યનું પૂર્વે, દુર્ગાનું દક્ષિણે, કાર્તિકેયનું વાયવ્યે ને ગણપતિનું ઉત્તરે હોય છે દેવાલયનું મકાન સમચતુરસ્ત્ર (ચોરસ), વૃત્ત (ગોળ), આયતાસ્ત્ર (લંબચોરસ) કે વૃત્તાયત (લંબગોળ) હોય છે.

દેવ અને દેવાલયની પદ્ધતિસર માહિતી આગમ, તંત્ર ને પુરાણના ગ્રંથોમાં મળી આવે છે. અંગ્રેજીમાં મૂર્તિ-વિધાનનાં અદ્યતન પુસ્તકો છે, મરાઠીમાં પણ એક પુસ્તક છે. ગુજરાતીમાં જૈન ધર્મને ઉપયોગી પુસ્તકો છે. આથી આપણાં પૌરાણિક દેવ-દેવીઓની મૂર્તિના વિષય પર ગુજરાતીમાં પુસ્તક તૈયાર કરવાની જરૂર રહે છે.

(૧) ગણપતિ

દેવદર્શને જતાં ઘણાખરાં દેવાલયમાં ગણપતિની મૂર્તિ મોખરે જોવા મળે છે આપણા ધાર્મિક અને સામાજિક પ્રસંગોમાં પણ સર્વ દેવમાં ગણપતિની પ્રથમ પૂજા થાય છે. તેથી આપણે પણ સહુથી પહેલાં આ દેવનું સ્વરૂપ સમજીએ.

એ જગત પિતરૌ-જગતનાં માતાપિતા ગણાતાં પાર્વતી-પરમેશ્વરના પુત્ર છે. યોગેશ્વર શંકરે બે પુત્ર ઉત્પન્ન

કર્યો છે તેમાં શ્રી ગણપતિ બુદ્ધિમાં અને કાર્તિકસ્વામી બળમાં શ્રેષ્ઠ છે ગણપતિની ઉત્પત્તિ વિઘ્નેશ્વર તરીકે થઈ

છે આ સ્વરૂપનો ઉદ્દેશ દેવો અને દૈવી પ્રકૃતિના જનોના સત્કાર્યમાં આડે આવતાં વિઘ્ન દૂર કરવાનો તેમજ અસુરો અને આસુરી જનોનાં કુકર્મમાં વિઘ્ન નાખવાનો છે ભક્તોને માટે તે વિઘ્નહર હોવાથી સર્વ સમારંભની શરૂઆતમાં તેમની ઉપાસના થાય છે

વિઘ્નેશ્વર ગણપતિ કેવી રીતે બન્યા તેને માટે શિવપુરાણમાં આવી કથા આવે છે. શિવને જેમ પોતાના ગણ છે તેવી રીતે પાર્વતીએ વિઘ્નેશ્વરને પોતાના ગણ બનાવ્યા. એક પ્રસંગે પાર્વતી સ્નાન કરતાં હતાં ને વિઘ્નેશ્વર દ્વાર સાચવતા હતા, ત્યારે શિવ ત્યાં દાખલ થવા ગયા ને વિઘ્નેશ્વરે તેમને અટકાવ્યા. શિવે તેમને સમજાવ્યા, પણ વિઘ્નેશ્વર ન માન્યા. પછી શિવ પરાણે જોરથી જવા ગયા તો વિઘ્નેશ્વરે તેમને મારી હાંકી કાઢ્યા આથી વિઘ્નેશ્વર અને શિવના ગણો વચ્ચે વિગ્રહ થયો. આખરે શિવે વિઘ્નેશ્વરનું શિર છેદી ઉડાવી દીધું. પાછળથી પાર્વતીની વિનવણીથી શિવ તેમને સજીવન કરવા સંમત થયા. તેમણે દેવોને કોઈ પ્રાણીનું મસ્તક લાવવા ઉત્તરમાં મોકલ્યા; દેવોને તે દિશામાં જતાં પ્રથમ એક હાથી મળ્યો ને તેનું શિર વિઘ્નેશ્વરના ધડ પર બેસાડવામાં આવ્યું. હવે વિઘ્નેશ્વર ગજાનન બન્યા શિવે તેમના પર પ્રસન્ન થઈ ને તેમને પોતાના તમામ ગણોના નાયક બનાવ્યા. ત્યારથી તે ગણપતિ-ગણેશ કહેવાય. પોતે જ ગણોના નાયક હોવાથી ને તેમના ઉપર કોઈ નાયક ન હોવાથી તેઓ विनायक પણ કહેવાય છે.

ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં ' ગણપતિ 'ને બૃહસ્પતિ તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા છે. બૃહસ્પતિ દેવોની પ્રાર્થનાઓના અધિષ્ઠાતા છે, તેમ વિઘ્નેશ્વર ગણેશ તેઓ ગણોના પતિ હોઈ બુદ્ધિના અધિષ્ઠાતા છે. વિઘ્નેશ્વર તરીકે તેઓ સિદ્ધિના પણ અધિષ્ઠાતા છે આથી તેમની પત્ની તરીકે બુદ્ધિ અને સિદ્ધિને સ્થાન અપાય છે. તેમના ભાઈ કાર્તિકેય બુદ્ધિને બદલે બળના અધિષ્ઠાતા છે ને આજીવન અવિવાહિત રહ્યા છે. આ પરથી ગણપતિના વિવાહ માટે એવી વાત રજૂ કરવામાં આવી છે કે વિવાહ માટે બંને ભાઈ તૈયાર થતા તેઓ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરવાની દોડની શરતમાં ઊતર્યા કાર્તિકેય મયૂરવાહન પર ઝડપથી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી આવ્યા, ત્યારે ગણેશ તો માત્ર માતાપિતાની સાત પ્રદક્ષિણા કરીને બેસી રહ્યા હતા. પણ માતાપિતાની સાત પ્રદક્ષિણા તે આખી પૃથ્વીની એક પ્રદક્ષિણા બરાબર છે એવો શ્રુતિનો આધાર ટાંકી ગણપતિએ પોતાનો વિજય કબૂલ કરાવ્યો, ને આથી કાર્તિકેય કંટાળીને વનમાં જતા રહી અવિવાહિત જીવન ગાળવા લાગ્યા. કાર્તિકેયના અગ્રજ (મોટાભાઈ) તરીકે તેઓ મહાગ્રજ કહેવાય છે.

ગજાનન સ્વરૂપે ગણેશને એકદંત, લાંબી સૂંઢ ને શૂર્પકર્ણ (સૂપડા જેવા કાન) છે. એક દાંત માટે એવી વાત છે કે શિવે આપેલા પરશુ વડે પૃથ્વીને નક્ષત્રી કરીને પરશુરામ શિવને ત્યાં ગયા, ત્યારે શિવ-પાર્વતી એકાંતમાં બેઠાં હોવાથી ગણપતિએ તેમને અંદર જતાં અટકાવ્યા, આથી પરશુરામે તેમના પર પરશુનો પ્રહાર કર્યો. પિતાના પરશુ તરફના માનને લીધે ગણેશે પ્રહારનો સામનો ન કરતાં પોતાના ડાબા દંત પર પ્રહાર ઝીલ્યો. એમ કરતાં તેમનો તે દંત તૂટી ગયો. ત્યારથી તે एकदन्त બન્યા

વળી गणपति लम्बोदर છે સ્થૂલ દૃષ્ટિએ તેઓ અનેક મોદક આરોગે છે ને તેથી લંબોદર છે પરંતુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ એમના લંબોદરનો કંઈ ઉદાત્ત અર્થ હોવો જોઈએ. પદ્મપુરાણમાં મોદકને મહાબુદ્ધિનું પ્રતીક જણાવ્યું છે ઉદાર દિલથી તે સહુના કષ્ટભાવને મિષ્ટ અન્નની જેમ અંગીકૃત કરી લે છે, એવો પણ અર્થ ઘટાવી શકાય. તેમને વિવિધ રૂપોનો પણ શોખ છે. તેમના આયુધમાં પરશુ ને અંકુશ ખાસ જોવામાં આવે છે. તેમનું વાહન મૂષક (ઉંદર) છે.

ગણપતિનાં અનેક સ્વરૂપ આલેખવામાં આવ્યાં છે.

बाल गणपति—આ ગણપતિનું બાલસ્વરૂપ છે, તેમના ચાર હાથમાં ચાર પ્રકારનાં ફળ હોય છે.

તરુણ ગણપતિ—આ ગણપતિનું તરુણ સ્વરૂપ છે; તેના ૭ હાથમાં પાશ, અંકુશ, ઈત્યાદિ હોય છે.

ભક્તિ ગણપતિ—ચાર હાથમાં, શ્રીફળ, આમ્રફળ, સાકર, ને પાયસ) પાત્રવાળું આ સ્વરૂપ શ્વેતવર્ણું છે

ઘોરવિઘ્નેશ—આ સ્વરૂપને સોળ હાથ હોય છે, તેમાં તે વેતાળ, શક્તિ, ધનુષ્ય, બાણ, ખડ્‌ગ, ખેટક (ઢાલ) મુદ્‌ગર (મોગરી), ગદા, અંકુશ, પાશ, શૂળ, કુંદ, પરશુ ને ધ્વજ ધારણ કરે છે.

શક્તિ ગણેશ—આ સ્વરૂપના અનેક પ્રકાર છે. એમને ચાર, ૬ કે આઠ હાથ હોય છે બાજુમાં દેવી બિરાજે છે તે વિઘ્નેશ્વરી દેવી છે તેના એક હાથમાં પદ્મ હોય છે ને બીજો હાથ આશ્લેષની મુદ્રામાં હોય છે.

હેરમ્બ—આ ગણેશનું પંચાનન સ્વરૂપ છે. ચાર દિશામાં ચાર ગજમુખ ને એ ચાર પર પાંચમું ગજમુખ હોય છે સિંહ પર આરૂઢ હોય છે આઠમાંથી ૭ હાથમાં પાશ, દંત, અક્ષમાલા, પરશુ, મુદ્‌ગર હોય છે ને બાકીના હાથ વરદમુદ્રા અને અભયમુદ્રા દર્શાવે છે. વરદ-મુદ્રામાં હાથ આંગળીઓ નીચે ને હથેળી સામે રહે તેમ નીચો ધરવામાં આવે છે. અભયમુદ્રામાં હાથ આંગળીઓ ઉપર ને હથેળી સામે રહે તેમ ઊંચો ધરવામાં આવે છે.

પ્રસન્ન ગણપતિ—આ ગણેશનું પદ્માસનસ્થ સ્થાનક સ્વરૂપ છે. દેહનો તેમજ વસ્ત્રનો વર્ણ રક્ત છે. બે હાથમાં પાશ અને અંકુશ છે. બીજા બે હાથ વરદ અને અભય મુદ્રામાં છે અથવા એ બીજા બે હાથમાં દંત અને મોદક હોય છે.

ધ્વજ-ગણપતિ—ચાર હાથમાં પુસ્તક, અક્ષમાલા, દંડ અને કમંડળ હોય છે.

ઉન્મત્ત-ઉચ્છિષ્ટ-ગણપતિ—આ રક્ત વર્ણનું ત્રિનેત્ર સ્વરૂપ છે. ચાર હાથમાં પાશ, અંકુશ, મોદકપાત્ર ને દંત છે તેમના ગજમુખ પર ઉન્મત્ત ગજનો ભાવ હોય છે.

વિઘ્નરાજ-ગણપતિ—આ રક્ત મૂષકારૂઢ સ્વરૂપને ચાર હાથ હોય છે; બે હાથમાં તે પાશ અને અંકુશ ધારણ કરે છે, બીજા બે હાથથી તે આમ્રફળ આરોગે છે.

ભુવનેશગણપતિ—આ શ્વેતવર્ણું સ્વરૂપને આઠ હાથ છે. હાથમાં શંખ, ભગ્નદંત, પાશ, અંકુશ, કુસુમ-મંજરી, ઇક્ષુકાર્મુક (શેરડીનું ધનુષ્ય)ને પુષ્પબાણ હોય છે છેલ્લાં બે આયુધનો કામદેવ સાથેનો સંબંધ સુવિદિત છે.

નૃત્તગણપતિ—આ નૃત્ત કરતા ગણેશનું સ્વરૂપ આહ્‌લાદક છે. આઠમાંથી સાત હાથમાં તે પાશ, અંકુશ મોદક, કુઠાર, દંત, વલય ને અંગુલીય (વીંટી) ધારણ કરે છે ને આઠમો હાથ નૃત્તની વિવિધ લીલાઓ માટે છૂટો રાખે છે. મૂર્તિઓમાં આઠને બદલે ચાર હાથ જોવામાં આવે છે નૃત્ત સ્વરૂપમાં ડાબો પગ જરા વાળીને પદ્માસન પર મૂકેલો ને જમણો પગ વાળીને અદ્ધર ઊંચો કરેલો હોય છે

હરિદ્રા ગણપતિ—ગણેશના આ ત્રિનેત્ર સ્વરૂપનો વર્ણ હળદર જેવો પીળો છે, વળી વસ્ત્ર પણ પીળાં છે, ચાર હાથમાં પાશ, અંકુશ, મોદક ને દંત છે.

ભાલચન્દ્ર—શંકરની જેમ ગણેશ આ સ્વરૂપમાં પોતાના ભાલ પર ચંદ્ર ધારણ કરે છે.

શ્રી ગણેશની મૂર્તિના આ વિવિધ સ્વરૂપનાં વર્ણન મૂર્તિવિધાનનાં પ્રાચીન પુસ્તકોમાં મળે છે. ધાતુ કે પાષણ પરના તેના પ્રત્યક્ષ નમૂનાઓ પ્રાચીન કાળની કેટલીક મૂર્તિઓમાં જોવા મળે છે, પરંતુ અર્વાચીન શિલ્પીએ ઘડેલી મૂર્તિમાં મોટે ભાગે ગણપતિનાં અમુક સાદાં સ્વરૂપોની ઓછી વિવિધતા રજૂ થાય છે ગુજરાતનાં અર્વાચીન દેવાલયોમાં મુકાતી ગણેશની મૂર્તિ બનતા સુધી આસન (બેઠેલી) પ્રકારની હોય છે. નીચે મૂષકનું વાહન, દેહે લાંબી ફાંદ ને મુખે જમણી બાજુ વાળેલી સૂંઢ, ડાબી બાજુ દંત અને સૂપડા જેવડા વિશાળ કર્ણ હોય છે. મૂર્તિ ચતુર્ભુજ હોય છે. ઉપલા બે હાથમાં અંકુશ ને પરશુ અને નીચલા બે હાથમાં માળા ને મોદક હોય છે. ફાંદ પર સર્પનો ઉદરબંધ હોય છે.

આવા વિઘ્નેશ્વર ઉમામહેશસુત ગણેશનાં દર્શન સર્વને બુદ્ધિ અને સિદ્ધિને પંથે પ્રેરે !

—સ્થિતપ્રજ્ઞ—

લે શ્રી. 'રેમણ' નાવલીકર

વર્તમાન જગતમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ થવું એ ઘણું જ કઠિન કામ છે. માનવી ધારે એ દિશામાં જઇ શકે એમ તો જાણે છે જ છે, કિંતુ આધુનિક દુનિયા વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓથી એટલી તો ભરી ભરી બની ગઈ છે કે જેમાંની એકાદ પ્રવૃત્તિ તો એ ધારેલી દિશામાં ગમન કરતા માનવીના માર્ગમાં અંતરાયરૂપ બની જ રહે

એક માનવી મનમાં ઠરાવ કરીને નીકળે કે મારે આજથી ઈશ્વરપરાયણ જ રહેવું છે. હાં, એ ઈશ્વરપરાયણ રહી તો શકે, પરન્તુ ક્યારે? એનું મન જગતની પ્રવૃત્તિઓથી પર રહે ત્યારે. જગતનું સુખ-સામર્થ્ય એને ન લલચાવી શકે ત્યારે, ખોટા મોહ અને દંભથી એ અલિપ્ત રહેતાં શીખે ત્યારે, માયાનાં આવરણો એને ન ચળાવી શકે ત્યારે, નહિ કે પાર્થિવ પદાર્થોના પ્રેમપંકમાં પડ્યો પડ્યો પોમાતાના પ્રચંડ પોલ પેદા કરે ત્યારે એણે ઈશ્વરપરાયણ બનવું જ હોય તો પ્રથમ એની પ્રજ્ઞાને સ્થિર કરવી જોઈએ, અને જગતની પ્રવૃત્તિઓમાં ભટકતા મનને રોકીને આત્માથી જ આત્મામાં સંતુષ્ટ રહેતાં શીખવું જોઈએ. બાકી એવા ઠરાવો કર્યે જીવન ધન્ય બની જતું નથી.

જેઓ માત્ર મનસુબા જ કરે છે તેઓ તો ઘડી પછી પાછા જીવનની માયાવી ઘટમાળની ગૂંચમાં ગૂંચવાઈ જ પડવાના. કારણ કે એમનું મન એમના તાબામાં હોતું નથી, એઓ સુખદુઃખમાં સમ રહી શકતા નથી અને ઘડી પછીના જીવનની એમણે કલ્પના કરી હોતી નથી.

દુનિયામાં આવા માણસો કાંઈ એક કે બેની સંખ્યામાં નથી, જેથી આપણે એમનો વ્યક્તિગત પરિચય સાધી એમના માનવ સ્વભાવનું પૃથક્કરણ કરી એમને કલ્યાણને માર્ગે દોરી શકીએ. એવા તો કેટલાયે માનવીઓ મળી આવશે કે જેઓ ઘડી પહેલાં આત્મકલ્યાણની વાતો કરતા હોવા છતાં નજીકનાં જ ભવિષ્યમાં પાર્થિવ પદાર્થોની લોલુપતામાં લપસી પડ્યા હોઈ એમના પ્રાકૃતિક દુર્ગુણોનું પ્રદર્શન કરી અનાચારના અખાડાઓને પોષમાર ધપાવ્યે જતા હોય.

ભલા! આ પ્રકારના માનવીઓ શી રીતે સુધરી શકે! જેમની પ્રજ્ઞા સ્થિર નથી. જેઓ જગતને અહંભાવે જોતાં શીખ્યા નથી. જેમનું ચંચળ મન જગતના વ્યવસાય આગળ નવરું જ પડતું હોતું નથી. અને જેમનું મન જગત અસાર છે એમ ભાસતાં—એટલે કે દુઃખનો સ્વાનુભવ થતાં—વૈરાગ્યની વાતો કરવા માટે તત્પર બને છે, અને બીજી જ ક્ષણે જ્યારે તેઓ માયાવી જગતમાં મૃગજળ સમાન સુખને જોતાં તેની પાછળ દોડી જતા હોય છે આ પ્રમાણે બધ આપે શું આત્મસાક્ષાત્કાર થતો હશે? નહિ નહિ, કદાપિ નહિ. એ તો દ્વાર બંધ કરી પાછળ શૃંગળ લગાવી કોઈ મિત્રને આમંત્રણ આપ્યા જેવી વાત થઈ. આત્મસાક્ષાત્કાર કરવો હોય તો પ્રથમ વિશાળ બનવું જોઈએ, અનન્યભાવે જોતાં શીખવું જોઈએ અને હૃદયના દરવાજા ખુલ્લા મૂકી દઈને પ્રેમ, દયા અને સદ્ભાવનારૂપી પૂજાની સામગ્રી મહીને ઉરમાં ઉમળકો લાવી, મુખડે હાસ્ય ફરકાવી ત્યાં ઊભા રહેવું જોઈએ.

આ પ્રકારના માનવીએ તો ઈશ્વરપરાયણ થવાનું લાગવાની સાથે જ—દુઃખના સ્વાનુભવ પછી જગતના સુખ ઉપર વૈરાગ્ય આવવાની સાથે જ કોઈ સદ્ગુરુની શોધમાં સંચરવું જોઈએ, અને મનની અપવિત્ર, હલકી અને માયાવી વૃત્તિઓનો સંહાર કરી હૃદયને નિર્મળ બનાવવું જોઈએ. ગુરુના પ્રતાપે જ્યારે એનું અંતઃકરણ પવિત્ર ભાવનાઓથી પીગળશે ત્યારે એનું દેહ વિષેનું અભિમાન છૂટી જશે. પછીથી આ જગતને એ જુદીજ દૃષ્ટિએ જોવા માંડશે, અને દુઃખ તેમજ ઉદ્વેગ એના ચિત્તથી દૂર થઇ એની સુખની કલ્પના નષ્ટ થશે. પછીથી એ જે આચરણ કરશે તે અનાસક્તભાવે અને સંયમી ઇન્દ્રિયોથી કરશે. અને સંયમી ઇન્દ્રિયોથી વિષયો ગ્રહતા છતાં એ પ્રસન્નતા જ મેળવશેઃ

रागद्वेषविमुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥

ગીતા—અધ્યાય ૨જો. શ્લોક ૬૪.

પ્રસન્નતા એ સુખનું નિકેતન છે વળી ઉપર પ્રમાણે મેળવાએલી પ્રસન્નતા એ સાત્ત્વિક પ્રસન્નતા હોવાથી એમાંથી મળતું સુખ પણ સાત્ત્વિક જ ગણાય.

હવે આ પ્રમાણેના સાત્ત્વિક સુખનો સ્વાનુભવી આત્મા એ સામાન્ય તો ન જ ગણાય ને? એને તો નથી દેહાભિમાન કે નથી આત્માભિમાન. એને મન તો બધુંજ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ છે એની દૃષ્ટિએ જગત એ જગત નથી પણ બ્રહ્મનું વ્યાપક સ્વરૂપ છે એ જ્યાં જ્યાં અને જે જે સ્થિતિમાં હોય છે ત્યાંત્યાં અને તેતે સ્થિતિમાં સમાનતા સાચવી શકે છે એની બુદ્ધિ સ્થિર બની જાય છે—એ સ્થિતપ્રજ્ઞ બની જાય છે. ભારત

ભક્તોની ભેટો

લે શ્રી વ્રજલાલ દ. મહેતા

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૫૦૯ થી ચાલુ)

૪૨ કૃત્રિમતાના અંચળા ઓઢીને મોટા કે મહાન થવાની ઈચ્છા સેવ્યા કરો છો તેથી જ તમે સમાજનો શુદ્ધ પ્રેમ સંપાદન કરી શકતા નથી. ને ઉલટા તમે સમાજને-શિષ્ટ સમાજને ઉતરતે પાટલે જઈ પડો છો કૃત્રિમતા તથા ડોળ કે દંભના અવનવા વેષ ભજવીને સમાજમાં માન મેળવવા માટેના ધમપછાડા છોડીને જેવા છો તેવા જ રહો તો જરૂર સમાજ તમને તમારી લાયકાતના પ્રમાણમાં-તમારી યોગ્યતાના પ્રમાણમાં માનપાન આપતો થઈ જશે. કારણ કે સમાજ એટલે એક નહિ પણ અનેક. અને પંચ ત્યાં પરમેશ્વર એ તો જાણો છો ને ?

૪૩...તમારી દુન્યવી સત્તા, તમારી આર્થિક બળવાન સ્થિતિ કે તમારી કોઈપણ પ્રકારની પાટવી કે પ્રપંચો-દાવાદાવા ભરેલી યુક્તિઓનું બળ એક ચારિત્ર્યવાન અને સંયમશીલ માનવને કદી પણ નહિ દબાવી શકે એ યાદ રાખજો સામાના હૃદયબળ આગળ તમારી આ પાપી વાસનાઓ પછાડ ખાઈને પૂરા વેગથી પાછી ફરશે ને વીજળી પડે તેટલા જોરથી પાછી તમારા જીવનમાં એ કે કોઈને તમારા જ જીવનને ભસ્મીભૂત કરશે, ઉપર ઉપરથી ખોટી દેખાતી તમારી વેશધારી વૃત્તિઓ જ તમારા નાશનું કારણ બનશે

૪૪.. ખોટી રીતે કોઈની લાગણી દુઃખાય તેવું વર્તન ચલાવતાં પહેલાં તમે કેટલે અંશે એ બાબતમાં નિર્દોષ છો તેનો વિચાર કરજો બાટલો વિચાર કર્યા વિના તમે જે પગલું ભરશો ને તેથી કોઈ માણસનું દિલ ખોટી રીતે દુખાશે તો તેનો બદલો તમારે જરૂર ભોગવવો પડશે.

૪૫.. ભગવાનની ભક્તિ કરવી એટલે માનવજીવનને ઉર્ધ્વગામી બનાવવું જો પ્રભુભક્તિ આપણા જીવનને ઊર્ધ્વગામી ન બનાવે તો એવી ભક્તિનો શો અર્થ છે ?

૪૬. .પ્રભુભક્તિની અસર માણસના સામાન્ય સંસારવ્યવહારમાં પણ બહુ જ થાય છે પ્રભુભક્તિ કરનારો માણસ જો વ્યવહારમાં પ્રામાણિકતા, દયા, નિસ્વાર્થતા ન બતાવી શકતો હોય તો માનજો કે એ પ્રભુભક્ત નથી, પણ પાખંડી છે. સમાજને છેતરવાને માટે પ્રભુભક્તિરૂપી અંચળો ઓઢીને ફરનારો "ઠગ" છે.

૪૭...જો તમારે ઊંચા વિચારો કરવા હોય, ઉચ્ચભાવના કેળવવી હોય તો વખતોવખત મૌન પાળતાં શીખો. મૌન રહેવાથી મન ખૂબ શાંત બને છે, શાંતિ અનુભવે છે અને એવી શાંત સ્થિતિમાં જ આપણા હૃદયપટમાંથી ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક વિચારોનો પ્રવાહ પ્રકટે છે.

૪૮ ..માણસ માત્ર નાશવંત છે, આ દેહ ક્ષણભંગુર છે આવાં વાક્યો તમે કોઈ જ્ઞાન કે કથાવાર્તાના પ્રસંગે કથાકારના મુખેથી સરવા કાન રાખીને સાંભળ્યા કરતા હશો; અને માથું પણ કથાકારના પક્ષમાં જ હલાવ્યા કર્યું હશે, પણ તમારા હૃદયને જરા સ્વસ્થ થઈને પૂછો કે કથા થતી હતી તે જમાની હદ સુધી પણ તમારા મગજમાં આ વિચાર ટક્યો હતો ! એ વિચાર જેટલો લાંબો વખત આપણા હૃદયમાં રહે તેટલો આપણો ભાગ્યોદય માનજો.

૪૯...સંસ્કાર વિનાનો માણસ સેવા નથી કરી શકતો, કારણ કે સંસ્કાર વિના સેવાનો મર્મ-સેવાનું રહસ્ય સમજી શકાતું નથી.

૫૦.. તમે કોઈ સજ્જનને અંદરથી ખોટા સેવાભાવીની જાળમાં ફસાયા હો એમ તમને લાગે તો તેની બીજી કોઈપણ જાતની પરીક્ષા ન કરતાં સમાજમાં તેને એકલો-અટૂલો વહેતો મૂકી દો, તમે એની સાથે બહારથી એવો વ્યવહાર રાખો કે જાણે કેમ એ તમારો તારણહાર જ હોય, પછી તેનાથી તમે સાવ છૂટા પડી જાઓ. છૂટા પડી જઈને અંધારપછેડો ઓઢીને તેની એવી જબરજસ્ત ચોકી રાખો કે તેની અંદરની જે વાસનાઓ હશે તે તમે નથી જાણતા એમ માનીને તે વહેતી મૂકશે. તુર્ત જ તમને તેની ખરી સ્થિતિ જણાઈ આવશે. આમ તમારી એ પરીક્ષામાં નાપાસ થયેલા એ ધોળીઆ ઠગને તેના વર્તનથી સમાજમાં ઉઘાડો પાડી જનતા ચેતે એવું પ્રચારકાર્ય કરી એ ભાઈને પાણીચું પકડાવો સેવાનો યુગ બેઠા પછી આપણાં કમભાગ્યે ઘણાં મે માનવજંતુઓ આવી રીતે તકસાધુનો વેષ લઈને આપણી ગરીબ અને અજ્ઞાન જનતાનું લોહી ચૂસી રહ્યા છે

અપૂર્ણ.

મહારાષ્ટ્રના સંત અને ચોર

આલેખક—શ્રી હર્ષદરાય જેઠાલાલ સંઘવી (રાજકોટ)

ઝાંઝ પખાલના મધુર ઝણકાર સાથે હરિભક્તિના સુમધુર સ્વરો ભજનોના સ્વરૂપે ગુંજી રહ્યા હતા. ભજન ગવાતાં હતા અને જાણે ભજન સાથે ભજનના ગાયક ભક્તરાજ અને બીજો ભક્તસમુદાય પણ તન્મય થઈ જતો હતો. સંસારનાં દુઃખોને અત્યારે વિસારે પાડીને પેઠણ નગરના ભક્તજનો મહાત્મા એકનાથને નિવાસ-સ્થાને પ્રભુભજન કરતાં હતા. રોજ સતપુરુષ એકનાથના ઘરમાં હરિભક્તિની ધૂન જામતી.

મહાત્મા એકનાથની ધૂનમાં રંકથી માંડીને રાયને તેમજ બ્રાહ્મણથી માંડીને અછૂત સુધી સર્વને આવવાની છૂટ હતી. એકનાથે સ્પૃશ્ય-અસ્પૃશ્ય કે ઉચ્ચનીચનો ભેદ રાખ્યો ન હતો. પ્રભુનાં સર્વ સંતાનોને સરખા ગણનાર એકનાથ પ્રત્યે પૈઠણના 'ધર્મચુસ્ત' બ્રાહ્મણોને વિરોધ હતો. પણ સંતની પાસે તો એક જ વાત હતી 'પ્રભુના સર્વે બાળકો સરખાં જ છે'

(૨)

રોજની માફક બેઠેલી ધૂનમંડળીએ ભજનો પૂરાં કર્યાં મહાત્મા એકનાથ અને એમના કુટુંબ સિવાય ઘર ખાલી થઈ ગયું. મધરાતનો સમય હતો પણ એકનાથે નિત્યનિયમ પ્રમાણે પ્રભુનું એકાગ્ર ચિત્તે ધ્યાન ધરવાનું શરુ કર્યું.

બરાબર . એ જ વખતે કાળા અંધારા એકનાથના ઘરના અંદરના ભાગમાં ફરતા હતા એ કાળી આકૃતિઓ કંઈક શોધની જણાતી હતી. બીજી તો કાંઈ મૂલ્યવાન વસ્તુ હાથમાં ન આવી એટલે એ ચોરોએ ઠામવાસણનો બચકો બાંધ્યો. ઠામ ખખડવાનો અવાજ થયો પણ પ્રભુમાં તન્મય થયેલા મહાત્માનું ધ્યાન પ્રભુ સિવાય દુનિયામાં ન હતું ચોરોએ ગાંસડી ઉપાડી અને ત્યાંથી રફુચક્કર થઈ જવા આગળ ચાલ્યા, ત્યાં પવિત્ર સંત પર તેમની નજર પડી.

મહાત્મા એકનાથ પર ચોરોના દૃષ્ટિ ફરતાં ચમત્કાર થયો. વિકારી ચિત્તવાળા ચોરોના મનમાં પશ્ચાત્તાપ થયો. 'ઓહો ! આવા પવિત્ર સંતને લૂંટીને આપણે સુખી થઈશું ?' એવા પોકારો ચોરોના અંતરથી આવવા લાગ્યા. પારસમણિના સ્પર્શે લોઢું સુવર્ણમાં પલટાય છે પણ આ તો એવો પારસમણિ હતો કે તેના સ્પર્શ વિના માત્ર દર્શનથી જ કથીર કનકમાં પલ-ટાઈ ગયું. એવા મહા પ્રભાવિ સંત પુરુષનું હૃદય કેટલું નિર્મળ હશે, અને તેમની ભક્તિ કેવી નિર્દોષ હશે !

'ચોરો સંતના પ્રભાવજળથી સ્નાન કરી રહ્યા એટલે તેમના મનનો સર્વ મેલ ધોવાઈ ગયો, 'હૃદય શુદ્ધ થયું' અને તેમણે મહાત્માનાં ચરણોમાં શિર નમાવ્યાં

એ જ વખતે મહાત્મા સમાધિમાંથી મુક્ત થયા. તેમની નજર આ ચોરો પર પડી તરત જ તેમનો મધુર ટહુકાર ગાજ્યો; "કાં ભાઈઓ, આ શું ? અરધી રાત્રે તમે મને કાં પાપમાં નાખો ?

"મહારાજ મહારાજ !" એક ચોરે કહ્યું, "આપ તો પવિત્ર પુરુષ છો. આપ જેવા ભોળા મહાત્માને અમારા કપટ-કરતૂકની ક્યાંથી ખબર પડે ?"

"એવું તે શું ખરાબ કામ તમે કર્યું છે ?" સંતની વાણીવીણા વાગી.

બીજા ચોરે જવાબ દીધો, "મહાત્માજી ! અમે તો આજ આપના અને ઈશ્વરના મોટા ગુનેગાર બનતા બચી ગયા આજે તો અમે આપને ત્યાં ચોરી કરી હતી ! મહારાજ અમને માફી આપો અને અમારો ઉદ્ધાર કરો !"

સંત પુરુષ ચોરોની વાત સાંભળી રહ્યા. મુખ પર ન ક્રોધનાં ચિહ્નો દેખાયાં કે ન કંઈ અણગમો તેમનું મુખ તો હતું તેવું જ નિર્દોષ રહ્યું, "માફ એમાં તમારે માફી માગવાની જરૂર નથી. માફી તો પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરે આપી છે. ઠીક પણ તમે ભૂખ્યા હશો. ચાલો જરા જમો તો ખરા, પછી નિરાંતે વાતો કરીશું"

મહાત્માની કેવી વિશાળ હૃદયની ઉદારતા ! ચોરો તો શું પણ પત્થરને પણ પીગળાવે એવી સંતની ઉદા-રતાએ ચોરોના નયનોમાંથી આંસુઓ વહાવ્યાં. અપકાર પર ઉપકાર કરનારની વાત તેમણે સાંભળેલી પણ નજરે તો અત્યારે જોઈ

એકનાથની આવી ઉત્તમ વૃત્તિ જોઈને તેમણે ત્યાં કદી ચોરી ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. મહાત્માએ તેમને ખુબ પ્રેમથી જમાડ્યા અને તેમને સન્માર્ગે વળવાનો ઉચ્ચ બોધ આપ્યો.

આવા આ મહાન સંત મહારાષ્ટ્રના કવિરત્ન હતા. તેમના અભંગો (સાદાં ભજનો) હજી પણ મહારાષ્ટ્રમાં પ્રસિદ્ધ છે અને ગવાય છે તેઓ નાટક પણ રચતા. તેમનો દેહોત્સર્ગ સંવત ૧૫૫૬માં થયેલો.

卐

આદર્શ વંદના-ભક્ત અક્રૂરજી

લે શ્રી 'શિવમ્ સુન્દરમ્'

આપણાં હિંદુ શાસ્ત્રોમાં ભક્તિના નવ પ્રકાર બતાવ્યા છે એ નવ પ્રકારો અથવા માર્ગો 'નવધા ભક્તિ'ના નવ પ્રકારો નીચે મુજબ છે શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ પાદ-સેવન, અર્ચન વંદન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદન. એકાગ્રતાથી શાસ્ત્રોપદેશનું શ્રવણ કરવાથી ભગવાન મેળવાય છે આવા આદર્શ શ્રવણ-ભક્ત તરીકે પરીક્ષિત રાજાનું નામ લેવાય છે. પ્રભુકીર્તનથી પણ પ્રભુ મેળવાય છે. પ્રભુની કીર્તિના ગુણગાન ગાવાનું દરેક ધર્મમાં ઉપદેશેલું છે મહાત્મા ગાંધી જેવા અર્વાચીન ઋષિ પણ જાહેરમાં 'રામનામ'નું કીર્તન ગવડાવે છે. કીર્તનથી તો તુકારામ, ગાયક સંત ત્યાગરાજ, સંગીતસમ્રાટ તાનસેનના ગુરુ હરિદાસ જે કેટલાયે સંતો પ્રભુપદને પામ્યા હતા. પ્રભુસ્મરણથી પણ પ્રભુને પમાય છે અંત કાળે માત્ર પોતાના દીકરા 'નારાયણ'ના નામસ્મરણથી અજામિલ જેવો પાપી માણસ પણ પાપમુક્ત થઈ પ્રભુ-પદને પામ્યો હતો, એવી કથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં આવે છે. પાદસેવનથી પણ પ્રભુ મેળવાય છે પાદ-સેવન એટલે શાહેલાઓના પાદ એટલે કે પગ દબાવવા તે; એગનો થાક ઉતારવો તે. અર્ચન એટલે સ્વચ્છ આચારવિચાર સેવાવા તે. દાસ્યથી પણ દરિદ્રનારાયણ દેખવા મળે છે. એટલે કે, પ્રભુના દાસ થઈને પ્રભુને પમાય છે ગોપી-ઓએ શ્રી કૃષ્ણને દાસી-ભાવે ભજ્યા હતા, સખ્યથી પણ સર્જનહાર સમીપ જવાય છે. 'સખ્યથી' એટલે કે સાચી દિલોજાન દોસ્તદારીથી; સાથે તરવાથી અથવા સાથે ડૂબવાથી. આદર્શ સખાભક્ત તરીકે અર્જુન અથવા ઉદ્ધવજીના દાખલા દેખાય છે. આત્મનિવેદન એ ભક્તિનો એક અનોખો પ્રકાર છે પોતાનું બધું પાપ પરમેશ્વરની મૂર્તિ આગળ રજુ કરવું, એનું નામ આત્મનિવેદન. વિશ્વાસીઓમાં (ખ્રિસ્તીઓમાં) તો આત્મ નિવેદન ઉપર ખાસ ભાર મૂકાય છે જ્યારે કોઈ વિશ્વાસી મરણો-મુખ હોય છે ત્યારે તે પાદરીને તાબડ-તોબ બોલાવે છે, અને એની આગળ પોતાનાં તમામ કાળાધોળાં કબૂલ કરે છે, ને આમ પોતાનું હૈયું હળવું ફૂલ કરી એના ગૉડ(પરમેશ્વર) સમીપ જાય છે વંદનથી એટલે નિર્મળ હૃદયથી કરેલા નમસ્કારથી પણ નારાયણની પ્રાપ્તિ થાય છે. એવા આદર્શ વંદનાભક્ત શ્રી અક્રૂરજીનું જીવનચરિત્ર આ લેખમાં નિરૂપ્યું છે. અક્રૂરજી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના મામા કંસ રાજાના દરબારમાં નોકરી કરતા હતા તેઓ શ્રીકૃષ્ણની જ્ઞાતિના એટલે કે યાદવ હતા એટલું જ નહિ, પણ શ્રી કૃષ્ણના પિતા વસુદેવના પિત્રાઈ ભાઈ થતા હતા. આ સંબંધથી શ્રી કૃષ્ણ એમને 'અક્રૂર કાકા' ના નામથી સંબોધતા.

કંસે બનેવી વસુદેવને અને બેન દેવકીને બહુ દુઃખ દીધું હતું. બેનબનેવીનાં સંતાનો પોતાને (કંસને) મારી નાખશે, એવી બીક માત્રથી એણે વસુદેવ-દેવકીને કેદમાં નાખ્યાં હતાં, અને ગભરુ બચ્ચુંજિવાનું જન્મતાં જ નિકંદન કાઢી નાખ્યું હતું. આ કારમા બાળ-હત્યા-કાંડમાંથી માત્ર બાળકૃષ્ણ શ્રી કૃષ્ણ જ બચી શક્યા હતા.

અક્રૂરજી કંસના આ બધા કારમા અત્યાચારોના સાક્ષી હતા. આ બધું જોઈ એમનું કૂણું દિલ ખૂબ દ્રવતું હતું, કારણ કે, તેઓ 'યથાનામા તથાગુણા' હતા એટલે કે, ક્રુદ્ધ ક્રૂર ન હતા; અપાર દયાળા હતા. જેમના તરફ ચોકખો અન્યાય થતો હતો એવાં વસુદેવ, દેવકી તેમજ શ્રી કૃષ્ણ તરફ તે ખૂબ દયાભાવ રાખતા પણ તેઓ શું કરે? નોકરીને લીધે એમના હાથ કંસની સત્તાના દોર વડે બંધાયેલા હતા. છતાં, તે ન્યાયની વાતમાં જરાય નમતું જોખતા નહિ, સાચો પક્ષ લેતાં ડરતા નહિ કંસ ના પાડતો તોયે તે કંસના દુશ્મન-પક્ષના સારા માણસોની સોબત કેળવતા, એમને નિર્મળ દિલના નમસ્કાર કરતા, એમને આદરીને બોલા-વતા. બાળપણ શ્રીકૃષ્ણની સ્ફટિકમણિશી નિર્દોષતા અને સિંહશી નીડરતા એ ક્યારનાયે પારખી ચૂક્યા હતા. શ્રીકૃષ્ણને તો ખાસ આદરીને બોલાવતા, ને નીચા નમીને નમસ્કાર કરતા. કંસને આ ખૂબ ખૂચતું, પણ અક્રૂરજી એવી કાચી માટીના ન હતા કે, ખોટી ધમ-કીથી ડરી જાય.

વિભીષણ, પોતે રાવણના ભાઈ હોવા છતાં, જેવી નિર્મળ ભક્તિ ભગવાન શ્રી રામ પ્રત્યે રામાયણમાં બતાવી છે, તેવી જ નિર્મળ ભક્તિ અક્રૂરજીએ, કંસના આશ્રિત હોવા છતાં, ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ પ્રત્યે બતાવી છે એટલે, આપણે અક્રૂરજીને 'શ્રીમદ્ ભાગવતના વિભીષણ' સુખેથી કહી શકીએ; કારણ કે, એમની કથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં (દશમસ્કંધ)માં આવે છે.

'કામ કરે કામ, અને લૂંટી કરે સલામ' એવી કહેવત બજારોમાં છે. અને એ પ્રમાણે અસલના બાદશાહોના લૂંટાલૂંટીની જેમ, આપણે કોઈને ને કોઈને, એની ખુશામત કરવા ખોટી ખોટી સલામો (વંદનાઓ) કરીએ છીએ. આ વસ્તુ અક્રૂરજી મુદ્દલ નાપસંદ કરતા. એ જે વંદનાઓ કરતા, તે સાચા દિલથી કરતા. એની પડખે, સંકટસમયે કોઈપણ ભોગે ઊભા રહેવામાં પાછી પાની કરતા નહિ. શ્રી કૃષ્ણને એમણે (જે વંદનાઓ કરી) જે નમસ્કારો કર્યા, તે સાચા દિલના હતા. કંસની નોકરી કરતાં છતાં પણ ન્યાયના પક્ષવાળા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને તેમણે સહાય કરી હતી. એટલે જ એ ભગવાનના આદર્શ ભક્ત ગણાયા. આદર્શ વંદનાભક્ત તરીકે શાસ્ત્રોમાં એમનું પવિત્ર નામ લેવાય છે.

કંસના મોકલ્યા અક્રૂરજી શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવજીને મથુરા તેડી લાવવા ગોકુળ ગયા હતા. કંસ બડાશ હાંકતો હતો કે, કૃષ્ણની મારી આગળ શી મજાલ! પણ ભગવાનનું હૃદય ભક્ત પારખે છે. ભગવદ્ભક્ત અક્રૂરજી જાણતા હતા કે, કાલીય નાગને નાથનાર, પૂતના જેવી રાક્ષસીના ઝેરીલા સ્તન ચૂસી તેને મારી નાખનાર, અઘાસુર–બકાસુર વિ. રાક્ષસોને ચપટીમાં ચોળી નાખનાર શ્રીકૃષ્ણ નાનું તો મેં 'સિંદૂર' ભર્યું છે શ્રી કૃષ્ણ કદી હારે જ નહિ. શ્રી કૃષ્ણને કદી આંચ આવે જ નહિ. સત્ય તે કદી હારતું હશે? સાચને આંચ હોય જ નહિ.

થયું પણ એમ જ, શ્રી કૃષ્ણને હાથે મામો કંસ મરાયો. પછી શ્રીકૃષ્ણે વૃદ્ધ વડિલ કંસના પિતા ઉગ્રસેનને મથુરાની ગાદી પર બેસાડ્યા. ત્યારપછી તો અક્રૂરજી કાયમ સારુ શ્રીકૃષ્ણની પડખે રહ્યા. શ્રીકૃષ્ણે સાંભળ્યું હતું કે, કૌરવો પોતાની ફુંતી ફોઈના દીકરા પાંડવોને બહુ દુ:ખ દે છે. આ વાતની તપાસ કરવા એમણે અક્રૂરજીને જ મોકલ્યા. અક્રૂરજી પાંડવોના સુખ-દુ:ખની સાચી ખબરો ચોક્કસપણે લઈ આવ્યા.

આમ અક્રૂરજી શ્રીહરિની સેવામાં જિંદગીભર રહ્યા, ને સ્વર્ગે સંચર્યા.

"મંદિરથી દેવ વિદાય થયા"

લે: શ્રી રવીંદ્રનાથ ટાગોર. અનુ.—નટવર ભાવસાર.

એક ઝાડની નીચે ભક્તોની મંડળીમાં એક સંન્યાસી બેઠા છે. ભક્તો શાંત બેઠા હતા તે પરથી એમ લાગતું હતું કે સંન્યાસીએ થોડીવાર પહેલાં જ પોતાનું ઉપદેશપૂર્ણ પ્રવચન બંધ કર્યું હશે. સંન્યાસીના ઉપદેશમાં સંસારની નશ્વરતા તથા જન્મ–જન્માન્તરના કલેશ–કષ્ટો વિષે સાંભળીને શ્રોતા જનોનાં હૃદય દ્રવિત થઈ ગયાં અને તેમની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી.

એટલામાં એક રાજસેવક આવ્યો. સંન્યાસી તેમજ ભક્તોની મંડળીને આમ ઝાડની છાયામાં બેઠેલાં જોઈ તે રાજાના નોકરને આશ્ચર્ય થયું. તે સંન્યાસીને સારી રીતે ઓળખતો હતો, કે તે ભવ્ય રાજમંદિરના એક ભાગમાં રહેતા હતા. અચાનક આમ ભવ્ય મંદિરને ત્યાગી તે આમ કેમ બેઠા? એ રાજસેવકને આશ્ચર્ય થયું. અને આ સંન્યાસી બીજા છે કે તે જ એ ખાત્રી કરવા તેણે મંદિરમાં તપાસ કરી. પણ ત્યાં સંન્યાસી ન હતા. સોનાના વાસણમાં મધ ભલે મૂક્યું હોય છતાં પણ ભમરો તો સરોવરમાં રહેલાં કમળ તરફ જ ગુંજારવ કરતો જશે. દિવ્ય સુવર્ણશિખરવાળા મંદિરને છોડી સંન્યાસી, ભક્તોના મંડળમાં આવ્યા. ભક્તોના હૃદય-કમળમાં તેમણે વાસ કર્યો. મંદિરની રત્નજડિત ગાદી પર તો કેવળ એકલા દેવ બિરાજમાન હતા.

આ ખબર રાજસેવકે રાજાને આપી, કે "ગંગાજ-લક્ષ્મીનું સુખ છોડી ગુરુદેવ એક વૃક્ષની નીચે ધૂળ પર જઈ બેઠા છે." આ સાંભળી રાજાને ઘણો ક્ષોભ થયો.

સાંભળતાં વેંત જ રાજા સંન્યાસીની પાસે ગયો.

રાજાએ પોતાનું મસ્તક સંન્યાસીના ચરણોમાં નમાવી કહ્યું, "ગુરુદેવ! આપને આ શું સૂઝ્યું? સુવર્ણના ગગનચુમ્બિત દેવમંદિરનો ત્યાગ કરી તમો આ ધૂળ પર, નિર્જન સ્થાને આવી બેઠા!"

"તે મંદિરમાં દેવનો વાસ નથી." સંન્યાસીએ શાંતિથી જવાબ આપ્યો. રાજા સ્તબ્ધ થયો, 'શું' કહ્યું મહારાજ, મંદિરમાં દેવ નથી!" નાસ્તિકોના જેવી તમારા મુખથી નીકળતી વાત એ શોભા નથી, ગુરુદેવ! રત્નોથી અલંકૃત ગાદી પર મણિ-મુક્તાઓ દ્વારા જ્યોતિ

બિરાજમાન છે, અને આપ કહો છો ત્યાં દેવ નથી! તો શું મંદિર શૂન્ય પડ્યું છે!"

"મંદિર શૂન્ય તો નથી!" સંન્યાસીએ કહ્યું: "રાજ્યના સમસ્ત દંભથી મંદિર ભરપૂર છે. રાજન્! તેં દેવના નહિ પરન્તુ તારા દંભ—અભિમાનનું અર્પણ કર્યું છે. ત્યાં તારા વૈભવનો અભિષેક થાય છે. મંદિરમાં વિશ્વવર્તી દેવ નથી."

રાજા ગુસ્સે થયા તેમણે ભમર ચઢાવી, કપાળ પર રુષ્ટતાની રેખા પડી, અને આંખો ફાડી કહ્યું, "જેના પર વીસ લાખ સુવર્ણમુદ્રા ખર્ચાઇ છે, આના જેવું આકાશની સાથે વાતો કરતું બીજું મંદિર તો બતાવો, મહારાજ! નવી વિધિ સાથે મંત્રોચ્ચાર અને ષોડશોપચારપૂર્વક દેવતાની સ્થાપના કરવામાં આવી છે અને આપ કહો છો કે એ મંદિરમાં દેવ નથી!"

ગુરુદેવ શાંતિથી બોલ્યા, "રાજા આ વર્ષ આખા ગામમાં આગ લાગી હતી. અનેકો ઘરબાર વગરના અબાલ વૃદ્ધ, નરનારી તમારી શરણે આવી અન્ન અને સહાયતા માટે ટળવળી રહ્યા હતા, ત્યારે તે ? નિર્દયતાપૂર્વક નિઃસહાય પાછા કાઢયા હતા. તે દીન બીચારાઓએ ઝાડની છાયામાં, પહાડોની ગુફામાં અને જંગલોમાં રોતાં કકળતાં જેમતેમ પોતાનું કષ્ટમય જીવન વીતાવ્યું, ત્યારે તેં વિસ લાખ સુવર્ણમુદ્રા ખરચીને આ મંદિર બંધાવ્યું અને તે જોઇ દેવોને અકથ્ય દુઃખ થયું. અને તેમણે વિચાર્યું, "આ મંદિર મારે માટે નથી!" જ્યારે આ બિચારા ગરીબ, ઘર વગરના નિરાશ્રય નરઅ ભટકી રહ્યા છે અને મારે માટે આ વૈભવશાળી મંદિર! ઠીક, તો હું પણ આ ગગનચુમ્બી સુવર્ણમંદિરથી નીકળી આ ગરીબ ભક્તોની ટોળીમાં રહું. એ માટે જ મંદિરના પ્રભુ ભગવાન પોતે આ ગરીબોની ટોળી વચ્ચે આવી વસ્યા છે જે રીતે સમુદ્રના પાણી પર ફીણ તરે છે તેવી રીતે હે રાજન્! તારું આ મંદિર, તારા દંભ અને પાખંડનું શિખર માલમ પડે છે અને તે દેવો વિના શૂન્ય પડ્યું છે.

આ સાંભળતાં રાજા સન્યાસી પર બગડી ગયો. એકદમ ગુસ્સે થઇ તે બોલ્યો "પાખંડી, નાસ્તિક, ચાલ્યો જા! હમણાં ને હમણાં જ આ જ વખતે તું મારા રાજ્યની સીમા છોડી ચાલ્યો જા."

સંન્યાસીએ શાન્ત ભાવથી કહ્યું, "જ્યારે તે ભક્તવત્સલ પ્રભુને પણ તારા રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢયા, તો તારી દૃષ્ટિએ હું કોણ? હું પણ ભગવાનની સાથે તારાથી દેશનિકાલ થઇશ." અસ્તુ.

પ્રાર્થના

આવજે, વિભુ આવજે!
મધુ બંસીનાદ સુણાવજે,
અમ હૃદયમાં,
નવજીવનમાં,
તુજ પ્રેમજ્યોત જગાવજે

અજ્ઞાનમાં ડૂલ્યા અમે,
કર્તવ્ય શુભ ભૂલ્યાં અમે,
એ વિમલ વેણુનાદથી કર્તવ્ય-મંત્ર ભણાવજે.

અમ હૃદય જે દુઃખે ભર્યાં,
કરજે મૃદુ વળી નિર્મળાં,
એ દિવ્ય બંસીનાદથી આનંદ ઉર રેલાવજે.

કુદરત તણી અદ્ભુત કૃતિ,
દીસે બધી તુજ ઉપકૃતિ,
હે સન્મતિ,
અકલિત ગતિ—
અવલોકવા મમ હૃદય-ચક્ષુ ઉઘાડજે.

વીણા તણા સુમધુર ધ્વનિ,
ગ્રહવા સદા તત્પર બની,
અમ બાલનો સ્નેહી બની, તું જીવન પાર પમાડજે....
—આવજે૦

-દિનકરરાય છોટાલાલ પાઠક

ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર નીચેના ઠેકાણે 'વિશ્વમંગલ'નું

લવાજમ પાકી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

મુંબઈ

અમૃતલાલ જગનાદાસ શાહ
જશવંતપ્રી. પ્રેસ ૪૪ સી.પી. ટેન્ક પહેલેમાળે
મો. ડા. રામજી ભીમજી કેસરવાલા ૧૦૭
સોપારીવાળા બીલ્ડીંગ, ભુલેશ્વરના
ત્રંબકલાલ તુળજાશંકર ઠે. મુલજી
પારસી અગીઆરી સામે ફરનીચરની દુકાન.
અમથાલાલ જગજીવનદાસ અનંતવાડી,
શ્રી મુળશંકરભાઈ, ઠે સોપ ડેપો કેરેકલ
રોડ—અનંતવાડીને નાકે મુંબઈ ૨
શ્રી વિઠ્ઠલદાસ વીરચંદ C/o શાહ મનસુખલાલ
નારાયણદાસ ૧૧૮ કંસારાચાલ ૫ મે માળે મું ૨
ડાહ્યાભાઈ વલ્લભભાઈ ઠે. બાલુભાઈ
પ્રભુદાસ હરગોવનદાસ બુકસેલર્સ—નવસારી
મહેન્દ્રરાય દયાશંકર શુકલ C/o સસ્તુ
ઔષધ કાર્યાલય ભાલાજીરોડ—સુરત
બુકસેલર્સ દેસાઈ બ્રધર્સ બજાર—બારડોલી
પટેલ ઈન્દુભાઈ રણછોડભાઈ—
શ્રી રામકબીર હાથીપોળ વડોદરા
મધુસુદન બાપુલાલ કસેરા પાદરા
પોપટલાલ જેઠાભુદાસ પાદરા
શ્રી સત્યનારાયણ બાલમંડળ પછી શાહુ
નારણદાસ હરગોવનદાસ પાદરા
બુકસેલર વાપીકર નેચરર જંબુસર
વીરચંદદાસ એમ. શાહ, ગણરોડ—ડભોઈ
શાન્તિલાલ ફુલાભાઈ—ડાકોર
મહેન્દ્રસિંહજી રૂપાસિંહજી રાઓલજી
C/o રાજપૂત બોર્ડીંગ—બોરસદ
મરોતર બુક ડેપો સ્ટેશનરોડ—આણંદ
શ્રીમનલાલ છોટાલાલ ડાંગાવાળા સરદારપોળ
ઉમરેઠ
દુર્ગાપ્રસાદ શર્મા પ્રધાપીઠી
ભારદ્વાજ ભુવન મીરખાં
શાહ બ્રધર્સ —ડાકોર
શ્રી જગન્નાથ પાઠક, ન્યુઝપેપર એજન્ટ „
ગોરધનદાસ નરસનભાઈ પટેલ(સર) કરમસદ
નારાયણભાઈ હરિરામ રાવલ મુ. આણંદ

ડાહ્યાભાઈ પરષોત્તમ મસ્જીદ પાસે આણંદ
કૃષ્ણા પ્રિન્ટરી (પાર્થેશ બ્રધર્સ) પેટલાદ
અમીનઅંબાલાલ ભાઈલાલભાઈ બજારમાં વીરસદ
પટેલ છગનલાલ નાગાભાઈ નાવલી
વૈષ્ણવ પ્રિન્ટરી બોરસદ
પાનાચંદ દાદાભાઈ બજારમાં નડીઆદ
શ્રીમાઈ બાલમંડળ મોટકુંભીયા માઈરોડ „
ભવાનીશંકર ત્રિભોવનદાસ ત્રવાડી પથીકા
કાળીદાસ વલ્લભભાઈ નવસો કોપરેટીવ બેંક વસો
મણિભાઈ મોતીભાઈ નેચાભાઈ વડલા પાસે
પેટલાદ
ડાહ્યાભાઈ વલ્લભભાઈ કઠલાલરોડ
વીઠ્ઠલદાસ નાગરદાસ પટેલ મહેમદાવાદ
નવનીતલાલ શિવશંકરલાલ દેસાઈ ખડાળ વહુર્જ
શ્રીમનલાલ બાર પરીખ „

અમદાવાદ

મહારાજશ્રી સીતારામજી શર્મા મારવીની
પોળ સોનીની પોળના મેડા ઉપર
પરમપૂજ્ય પ્રભુદાસ મહારાજ
સારંગપુર તળીયાની પોળ
શાહ સોમચંદ અંબાલાલ પટીયાળી
ઢાળની પોળમાં કમાનવાળી પોળ
નર્મદાશંકર મુળશંકર પંડ્યા રાયપુર ગાંધીવાડ
અંબાલાલ ચુનીલાલ પટેલ
શાહપુર કુવાવાળી પોળ
મોહનલાલ બહેચરદાસ મહેતા
શાહપુર વનમાળીવાંકાની પોળ
સાવંકાર હીમતલાલ મગનલાલ
શાહપુર, વેલજી દલાના ડહેલામાં,
શંકરરાવ માધવરાવ ગાયકવાડ
શાહપુર સુથારની પો
લક્ષ્મીચંદ કાળીદાસ પટેલ નવા વાડજ
વ્યાસ જયકૃષ્ણ છગનલાલ ઠે. રવિવાર
પેઠ જૂના સીદી
પટેલ છોટાભાઈ ઈજનભાઈ ધમભ
શંકરલાલ એચ્છારામ દીક્ષિત રાયખડ
ભારત મંડળ છીપુરા—કઠોલ
ગુજરાત જનરલ કું. કમ્પની—મહેસાણા
જી. એ. એન્ડ કુ. મહેસાણા

હરગોવનદાસ હાલાભાઈ ઓડપુર
કૃષ્ણારામ મેઘાભાઈ શીતોલ પાટણ
મોહનલાલ હરખચંદ સંઘવી હળવદ
શામળદાસ ઓધવજી મહુવા
રવિશંકર સદ્ધિશ્વર દેસાઈ પોળ વીરમગામ
નારણભાઈ પ્રેમચંદ ગાંધી બજાર ધોળકા
ગોરધનદાસ છોટાલાલ મોટવાડાપીરી ધંધુકા
દયાશંકર મણીલાલ શાહ ભુરાભાવાડા ગોંડલ જ
C/o મણીલાલ બ. શાહ હો. ભા. ધોળ સ
રતિલાલ મુળચંદ દોશી દોશી પ્રિ. પ્રેસ
સરદારરોડ જુનાગઢ
હીરાલાલ એન્ડ કો. અટોદી(પુનાગઢ)
હનુમાન આશ્રમ બાપાસન, ૧૧૧ નેરોબી
B. પી. બગત પો. બો. ૨૪૧ મોમ્બાસા
જેમાલાલ પી. બગત ન્યુઝપેપર એજન્ટ
જામનગર
ડા. શાનજીભાઈ શામજીભાઈ, કાપડ
બજાર રાજકોટ
રવીલાલ હરજીવનદાસ ત્રીવેદી રાણપુર
નારણરામ કુબરજી ઠક્કર વાંકાનેર
મધુસુદન નારણદાસ બુકસેલર વેરાવળ
કાનજી રામસીંગ ઢોકળવાળા
ફોરેસ્ટ સામે, પ્રાંતીજ
રાજ પ્રતીમુખ હેમલતાલ, ઘડીયાળ ટેપ
જગજીવન બુક ડેપો, ધોળકા „
નાથુભાઈ નરસીભાઈ પટેલ કસ્પાદપુરા
સાહિત્ય પુસ્તકાલય અમરેલી
નાનાલાલ ત્રિભોવનદાસ પંડ્યા મુ. જેતપુર
શુભ આશ્રમવાડી (બીલ)
ત્રિવેદી પ્રભાશંકર જયશંકર પેટલાદ
મોહનલાલ એમ. ચોપાવાળા
દેહગામ—ડીસા
માનચંદ વસંતજી C/o હારદેસ ધીરજલાલ
લાલો બજાર ભાવનગર
હળવદ રોડ સામે વખાર ભાવનગર
ગુજરાત પુસ્તક ભંડાર નાના બજાર કરોડ
બાપુલાલ નરસિંહદાસ કચ્છ—માંડવી

આપણી દાનવૃત્તિ

શીળી સાતમનો દિવસ હતો. માતાની પૂજા કરી આગલે દિવસે રાંધેલ ધાન બગડી ન જાય એટલે સવારના વહેલા ઊઠી લોકો માતાની પૂજા કરી જમી પરવાર્યા હતા.

સવારના દસ થયા હશે અને ગટરવાળા તથા ઝાડુવાળાઓ તરફથી બૂમો પડી! "ઝાડુવાળાઓને આપજો બા!" ટપોટપ લોકો બારણે આવી ઝાડુવાળાને વધ્યું-ઘટ્યું આપવા માંડ્યાં જોતજોતામાં તો એનો ટોપલો છલોછલ ભરાઈ ગયો.

આમ છતા ઉપરાઉપરી બૂમો પડયે જ જતી હતી ગટરવાળાને કે ઝાડુવાળાને તો પડી યે નહોતી છતાં લોકો આપવા માટે આજે ઘણા આતુર જણાતા હતા.

એટલામાં જ એક ફાટેલ તૂટેલ મેલો સાડલો પહેરેલ એક અપંગ ગરીબ ડોશી ભીખ માગવા આવી તેના હાથ-પગ ધ્રૂજતા હતા, ચાલવાની હામ નહોતી, કોળીયા ધાન માટે બૂમો મારવાની શક્તિ પણ નહોતી લોકોને આ ડોશીની પડી જ નહોતી એમને તો આ ઝાડુવાળાને જ આપવું હતું

ઓટલા પર ઊભેલા એક પાંચ વર્ષના બાળકે હાથમાં ઝાડુવાળાને ખાવા આપવા ઊભેલી તેની માને કહ્યું, 'બા, આ બિચારી ડોશીને આપ ને!' તરત જ મા બોલી, "ડોશી ઓછી કંઈ આપણું કામ કરે છે. આ ઝાડુવાળો તો આપણું આંગણું સાફ કરે છે ને! અને સામે ઊભેલાં પાડોશી કમળા બેન તરફ નજર નાખતાં એ બોલી, "કેમ કમળા બેન, આપણે કચરોબચરો બહાર નાખીએ તે ય આ ઝાડુવાળો લઈ જાય છે!" જો આજે ધાન ન આપીયે તો મ્યુનિસીપાલીટીમાં ફરિયાદ કરે. ખાવાનું આપ્યું હોય તો દબાયલો તો રહે ને! અને આ ભિખારીઓને ટેવ પડી, દરરોજ આવા ચાળા કરે એ છાએ આપણને કામ લાગવાના જ છે.

બિચારી અપંગ ડોશીને કોઈએ આપ્યું નહિ એટલામા બારી પર ઊભેલી એક દયાળુ યુવતિની નજર એ વૃદ્ધા પર પડી. તે તુરત જ નીચે ગઈ અને ડોશીને ભાખરી વિગેરે આપ્યું

'લોકનાદ'માંથી.

વાર્ષિક લવાજમ રૂા ૫-૩-૦ | તંત્રી મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ | હિંદ બહાર રૂા ૭-૮-૦

વિષય સૂચિ

ક્રમાંક	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	નૂતન વર્ષારંભે [કાવ્ય]	શ્રી પુનિત	૫૬૧
	[illegible]		૫૬૨
૨	વીર વિક્રમનું નવું વર્ષ	શ્રી પદ્મનાભ શાસ્ત્રી	૫૬૩
	નવનિધ કથામ	કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા	૫૬૫
૫	જીવન-ઝરણું [કાવ્ય]	શ્રી મનુ જ. જોષી	૫૬૭
૬	[illegible]	સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી	૫૬૯
૭	નમો ! [કવિતા]	ધીરજભાઈ વિ. પુરોહિત	૫૭૬
૮	સત્ય પ્રભુનું સ્વરૂપ	શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ વેદાન્ત શાસ્ત્રી	૫૭૮
૯	ધનતેરસની ધન્યતા [કવિત]	શ્રી પુનિત	૫૮૦
૧૦	પ્રેમભક્તિની મૂર્તિ મહારાણી મીરાંબાઈ	શ્રી મગનભાઈ નાયક	૫૮૧
૧૧	[illegible] [કવિત]	શ્રી ધીરજભાઈ વિ. પુરોહિત	૫૮૨
૧૨	દેવ-દયાને	શ્રી હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રીજી	૫૮૩
૧૩	[illegible]	શ્રી ચંદુભાઈ	૫૮૫
૧૪	કાળી ચૌદશનો બોધ [કવિત]	શ્રી પુનિત	૫૮૮
૧૫	પ્રભાતના પુષ્પો	શ્રી વજુ કોટક	૫૮૯
૧૬	ગોમતી	અનુ. શ્રી યોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી	૫૯૦
૧૭	હું નિત્યતૃપ્ત છું	શ્રીમતી [illegible] શાસ્ત્રી	૫૯૧
૧૮	કેવળ વૈષ્ણવને	શ્રી અમૃતલાલ શાહ	૫૯૨
૧૯	[illegible]	શ્રી 'સંતચરણરજ'	૫૯૩
૨૦	દીવાળીને દહાડો [કવિત]	શ્રી પુનિત	૫૯૪
૨૧	ભક્ત તુલસીદાસ	શ્રી હ. જે. વિદ્યાવિહારી	૫૯૫
૨૨	ત્રણ શબ્દ—ચિત્રો	શ્રી ઈન્દ્રવદન [illegible] દેસાઈ	૫૯૭
૨૩	[illegible]	શ્રી મગનલાલ દ. મહેતા	૬૦૦

જરૂરી સૂચનાઓ—

૧ ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ-સરનામું સ્પષ્ટ લખવું જોઈએ અને પોતાનો ગ્રાહક નંબર લખવાનું ભૂલવું ન જોઈએ.

૨ પત્રનો જવાબ મેળવવા માટે રીપ્લાઈ પોસ્ટકાર્ડ [illegible] જરૂરી છે.

૩ ગ્રાહકોએ મનીઑર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવું જોઈએ. વી. પી. મંગાવવાથી કેટલીકવાર મહીને દોઢ મહીને મળે છે. વી. પી. અને મનીઑર્ડર બન્નેનો ખર્ચ [illegible] છે. માત્ર વી. પી. મોકલવાની વ્યવસ્થામાં શ્રમ વિશેષ પડે છે.

લખો:—શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય પો. બો. નં. ૧ અમદાવાદ

વિશ્વમંગલના સલાહકારો

પરમ પૂજ્ય સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી
[illegible] પોસ્ટ [illegible] સ્ટેશન [illegible]

પરમ પૂજ્ય કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ મહારાજ
[illegible] પોળ, [illegible]—અમદાવાદ.

પરમ પૂજ્ય શ્રી પુનિત મહારાજ
[illegible]—અમદાવાદ

શેઠ શ્રી રમણલાલ લલ્લુભાઈ
[illegible]

[illegible] પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ [illegible] અમદાવાદ

મુદ્રક અને પ્રકાશક રમણભાઈ મગનભાઈ [illegible]

શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, [illegible] પો. બો. નં. ૧ અમદાવાદ

सत्संगं जनयत्परात्मविषये भक्तिं समुद्वर्धयत् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं सांसारिकं सुन्मूलयत् ।
धर्मद्वेषमनुक्षणं प्रशमयत्सन्दर्शयत्सद्गतिं, संजातं खलु 'विश्वमंगल'-मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

वर्ष १] आश्विन-२००३ * नवेंबर-१९४७ [अंक ५ मो

નૂતન વર્ષારંભે

(ભક્તિ તણાં ન્યાં પૂર ઉધરે, મોતની પરવા નથી રાગ)

નૂતન વર્ષે, નૂતન હર્ષે, ભક્તિ અમારી નૂતન હજો,
સંત નૂતન સાંપડો, સત્સંગ નૂતન મળ્યે જજો....
નૂતન....(૧)

નૂતન વર્ષે હે પ્રભો! નૂતન સરજો ભાવના,
પ્રેમભીનાં—રંગભીનાં, અંતર અમારાં નૂતન હજો...
નૂતન....(૨)

નૂતન વર્ષે, નૂતન રવિકર, નૂતન કિરણો ફેંકતો,
એવી પ્રભુ! તમ આંખથી, દૃષ્ટિ અમો પર નૂતન હજો...
નૂતન....(૩)

નૂતન જગની માન્યતા, આદિ-અનાદિ તું પ્રભો!
નૂતન ઇચ્છા શું કરું! 'પુનિત' નૂતને માંગી ચહે....
નૂતન....(૪)

શ્રી 'પુનિત'

સંપાદકીય

વિશ્વમંગલના પરમ સૌજન્યશાળી વાચકોની સેવામાં આ આઠમો અંક નિવેદિત થાય છે આ પછીનો નવમો અંક મળતા પહેલાં આપણે વર્ષના અંતિમ દિવસોને દીપોત્સવથી ઉજવી, નવીન શુભ ઊર્મિઓ ધારણ કરી નવીન વર્ષના દિવસોમાં આપણા કલ્યાણકર ભાવીને સર્જવા માટે પ્રવૃત્તિ કરતા હોઈશું આપણે આ મનુષ્યજન્મનાં જેટલાં વર્ષો પસાર કરીએ તે દરેક વર્ષોના વર્ષના દિવસોની અંતિમ રાત્રિએ દીવાઓ કરી હિસાબ મેળવવો જોઈએ કે આપણે કેટલા વખતનો સદુપયોગ કર્યો છે અને કેટલો વખત વ્યર્થ વીતાવ્યો છે અથવા તો તેનો દુરુપયોગ કર્યો છે. પસાર થએલ વખતથી આપણે આપણા હૈયામાં જે સાંકડી ભાવનાઓ પકડી રાખી હોય, જે સ્વાર્થી ભાવો ગુંથી રાખ્યા હોય, જે વિષયવાસનાઓનો અંધકાર ભરી રાખ્યો હોય તેને પરોપકારના, સેવાના, વિશાળતાના દીવડાઓ ચેતવી દૂર કરવાનો છે અને નવા વર્ષથી આપણા આત્મસ્વરૂપનું ભાન થવા માટે 'આત્મવિચાર-યોગ' આદરવાનો છે. ઘણા વખતથી અજ્ઞાનરૂપ મગરના મોંમાં પકડાએલ આ જીવરૂપ 'ગજેન્દ્રનો મોક્ષ' કરવાનો છે. ઘુવડની માફક આંખો મીંચીને આપણે સંઘરી રાખેલ સંકુચિતતાના 'અંધકારને અજવાળવાનો' છે અને 'સત્ય સ્વરૂપ'નાં દર્શન કરવાનાં છે. સત્પુરુષોથી અને સદ્વાચનથી સત્સંગ મેળવી નવીન 'વર્ષનો અધિકાધિક સદુપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય તે નિશ્ચિત કરી તે પ્રમાણે વર્તવાને વ્રત લેવાનાં છે. વિશ્વમંગલનો સુજ્ઞ પરમાર્થસાધક વર્ગ પોતાનાં તેવાં વ્રતોનું પાલન કરવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરે એવી નવીન વર્ષે દરેક બંધુઓ માટે અમારી મંગલકામના છે.

ઉક્ત આશયોને સહાયભૂત થવા માટે જેને વિષે અમોએ આગળના અંકમાં જણાવેલ છે તે નવનીત કેલેન્ડર અને સૌભાગ્ય સૂર્યોદય તૈયાર થઈ ગએલ છે અમે આશા રાખીએ છીએ કે સુજ્ઞ વાચકો તેને સારો આવકાર આપી પોતાને અને કુટુમ્બને માટે તેને સદ્વાચનમાં સ્થાન આપશે. ગ્રાહકોમાંથી જેઓને તે વસાવવાં હોય તેઓએ દીવાળી પહેલાં પોતાની માગણી મોકલી આપવી જરૂરી છે. કારણ કે હવે પોણા ભાગના ઓર્ડરો નોંધાઈ ચૂક્યા હોઈ પાછળ રહેનારને રહી જવું પડે.

કલ્યાણ ગ્રન્થમાળાનું ચોથું પુસ્તક આગમ નાદ તૈયાર થઈ જવા આવ્યું છે. દીવાળી પછી તુરત તેના ગ્રાહકોને તે મળી જશે. તેના વિષેની અન્ય માહીતી અને સૂચના ગ્રાહકોને જુદા જ બુકપોસ્ટથી આપવામાં આવશે.

<u>સુજ્ઞ વાચકબંધુઓ !</u>

હાલના વિષમ સંજોગોમાં કાગળો માટે અનેક પ્રયત્નો કરવા છતાં વખતસર કાગળો મળતા નથી તેથી જે કાગળો મળી આવે છે તેમાં માસિક છાપીને વાચક વર્ગ આગળ રજુ કરીએ છીએ પણ વખત સુધરશે અને કાગળો જોઈતા પ્રમાણમાં મળી આવશે વાચકોને અવશ્ય સંતોષ થશે.

વિનીત નિવેદક:
મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ
તંત્રી : 'વિશ્વમંગલ'

વીર વિક્રમનું નવું વર્ષ

લે. શ્રી પદ્મનાભ શાસ્ત્રી

ભારતવર્ષના અતીવ પ્રાચીન કાળમાં આર્યાવર્તનો ઉત્કર્ષ અને વિકાસ સાધવાના ઉદ્દેશથી સમાજવ્યવસ્થા સુદૃઢ અને જીવન સાથે વણાઈ જઈ પ્રજાને કાયમી લાભ આપી શકે તેવું શાસન ચલાવનારા તથા એવાં શાસનની દોરવણી આપનારા ઋષિમુનિઓનાં વિસ્તારપૂર્વક વૃત્તાંતો હિંદુઓના પુરાણ ગ્રંથોમાં સુરક્ષિત પણે જળવાઈ રહ્યા છે

પ્રજાનું કલ્યાણ સાધવામાં શ્રેષ્ઠ પુરુષ મનુ નામથી ઓળખાતો અને એ મનુઓ જ વિશ્વનું સંચાલન પર માત્માની પ્રેરણા પ્રમાણે વ્યવસ્થિત ચલાવે છે.

સૂર્યવંશી અને ચન્દ્રવંશી રાજાઓ જેઓ કાયમ પ્રજાકલ્યાણમાં તત્પર રહેતા તેમના વંશો તથા જે ઋષિમુનિઓએ નિઃસ્વાર્થભાવે પ્રજાના ઘડતર ઘડવામાં પોતાની કાયમ સલાહ આપ્યા કરી અને પોતે ઈશ્વરપરાયણ જીવન ગાળી કેવી રીતે કૃતકૃત્ય થયા તેમનાં પણ યથાર્થ વર્ણનો પુરાણગ્રંથોમાંથી મળી આવે છે

આખા આર્યાવર્તને આબાદ અને સંસ્કારસમૃદ્ધ બનાવવામાં પુરાણકાળમાં સહુ સત્યના રાહે ચાલનારા હોવાથી રાજાઓને બહુ પરિશ્રમ વેઠવો પડતો નહિ અને રાજાનો એ રાજધર્મ હોવાથી તેવી ફરજની કદર કરવા કોઈ સંવત્સર શરૂ કરવાનું પણ પ્રજાવર્ગને આવશ્યક જણાયું નહિ. અને એવાં કારણે, જ્યોતિષ શાસ્ત્ર પૂર્ણ કળાએ પહોંચેલું હોવા છતાં રામકૃષ્ણાદિ દેવોથી રાજાઓના પણ સંવત્સર શરૂ થયા નહિં. તેમની પુણ્યસ્મૃતિ આજ હજારો વર્ષ થવા છતાં પણ આર્ય હૃદયોમાં જળવાઈ રહી છે અને એવા પુણ્યશ્લોક સ્ત્રી-પુરુષોનું પ્રાતઃસ્મરણ કરવાથી પાપ બળીને ખાખ થઈ જાય છે. એની ઉન્નત ભાવના આજ હજારો વરસો થયાં છતાં પણ પ્રજાહૃદયમાં એવી ને એવી જાગ્રત્ રહે અને એવા રાજાઓને પ્રજા દેવ તરીકે પૂજ્યા કરે તેના કરતાં સંવત્સરની બહુ કિંમત ન ગણાય.

કાળના વહેવા સાથે પ્રજામાં યુગપરિવર્તનના કારણે વીરપૂજાનું માનસ ઘડાવા લાગ્યું. યુધિષ્ઠિરના જીવનકાળમાં તેમનો સંવત્સર ચાલુ હતો એવું જણાવવામાં આવે છે પરન્તુ કૌરવો અને યાદવોના હત્યાકાંડ પછી હૃદય બેસી જાય એવું દુઃખ થતાં પાંડવોએ હિમાલયમાં જઈ હાડ ગાળ્યાં અને શ્રીરામચન્દ્રજી અયોધ્યાવાસીઓને સાથે લઈ સ્વધામ પધાર્યા તથા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રે યાદવાસ્થળી રચી ઉન્મત્ત યાદવોનો હાલોવાળો કાઢી નાખ્યો. અને પોતે પ્રભાસ ક્ષેત્રમાં જઈ એક પારાધને નિમિત્ત બનાવી દેહવિલય કરી નાખ્યો. આવી હકીકતોના પરિણામે એમના સંવત્સરો લાંબા ન ચાલે એ સ્વાભાવિક છે

સંવત્સર એ ભીતાકારના મતે નામયાદ ગણાય. એવો નામયાદ સંવત્સરના નામથી વીર વિક્રમના નામથી આજથી બે હજાર ઉપર ચાર વર્ષ થયાં શરૂ કરવામાં આવ્યો. ગંગોત્રીમાંથી નાનાં ઝરણાંરૂપે શરૂ થતી ગંગા હરદ્વાર-પ્રયાગ તથા ગંગાસાગર આગળ વિરાટ્ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, તેમ વિક્રમાદિત્યના સંવત્સર સાથે બીજા સંવત્સરો જોડાવા લાગ્યા. અને વિક્રમસંવત્‌ને વધારે વેગવાન બનાવ્યો. શાલિવાહનનો શક ગંગાયમુનાની પેઠે વિક્રમસંવત્‌ની સાથે સાથે ચાલવા લાગ્યો. પછી તો તેમાં વીર-સંવત્, હીજરી સંવત્, ઇસુનો સંવત્ વગેરે વિક્રમના સંવત્ સાથે હાથ મીલાવી માન ખાટવા લાગ્યા. પરંતુ એ સંવત્ બધા ધર્માવતાર પુરુષોના હતા, જ્યારે પ્રજા ખાતર પ્રાણ આપનાર વીર વિક્રમનો સંવત્ તો એક વીર રાજવીના નામના પુકારતો સંવત્ હતો.

આજે બે હજાર ઉપર ચાર વર્ષ થવા છતાં દીવાળીના શુભ દિવસે વ્યાપારી આલમ તેનું સ્મરણ કરે છે. પરસ્પર મીઠાઈ, તલ, ગોળ વગેરે આપે છે ચોપડામાં નવું વર્ષ વિક્રમના સ્મરણપૂર્વક નોંધી તેના નવા વર્ષનો પ્રથમ દિવસ ચોપડે નોંધી બીજી આવશ્યક નોંધ પાછળથી કરે છે.

બે હજાર વર્ષના ગાળામાં અનેક રાજ્યો સ્થપાયાં અને અસ્ત પામ્યાં, પરન્તુ એ વિજયી રાજકર્તાઓએ પોતાનો સંવત્સર નહિ ચલાવતાં વિક્રમનો સંવત્સર રાખ્યો. કારણ કે લોકો તેને પરદુઃખભંજન કહેતા. ક્ષતાત્કિલ ત્રાયત ઇત્યુદગ્રઃ ક્ષત્રસ્ય શબ્દો ભુવનેષુ રૂઢઃ એ સમ્રાટ દિલીપ રાજાની ઉક્તિ વીર વિક્રમે ચરિતાર્થ કરી બતાવી હતી માટે એ રાજાને વિક્રમાદિત્યને ભાગે

પ્રજા પરદુઃખભંજન વીર વિક્રમ એવા પ્રિય નામથી બોલાવતી, प्रजाः प्रजाः स्वा इव तन्त्रयित्वा ॥ એ કાલિદાસ કવિની ઉક્તિ, વીર વિક્રમમાં પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવતી. એટલું જ નહિ પરન્તુ પોતાના સંતાનોની પરવા કર્યા વિના અનેક કષ્ટો વેઠીને પોતાની કરેલી પ્રજાને રંજાડનાર વર્ગનું દમન કરવા રાતદિવસ જોયા વિના દોડી જતો. "રાડય પડયે રજપુત છુપે નહિ" એ બિરદાવલિ વિક્રમના શાસનમાં ચરિતાર્થ થતી. ભીમ અને અર્જુનની પેઠે તેણે વૈતાલ અને આગીઆ જેવા ભીમકાય સત્ત્વોને વશ વર્તાવ્યાં હતાં. મહાપચીશી અને સુંડાભોતેરીની વાતોઓ વિક્રમના મહોત્સાહ અને પરાક્રમથી ભરપૂર છે.

વિક્રમાદિત્યના સમયમાં ધર્મ અને સાહિત્ય ઝળહળતા રહ્યાં હતાં. રામ અને શ્રીકૃષ્ણ પછી પ્રજા માટે પ્રાણ આપનાર રાજા વીરવિક્રમ થયો. રાજાઓ પ્રજાનું રક્ષણ આજ પણ કરે જ છે. પરન્તુ આજના પરાક્રમ અભિમાનુષી અને પ્રજા તરફની બેપરવાઈ ભરેલાં છે કારણ કે રાજાઓ હજાર વર્ષથી પરદેશીઓના આક્રમણના ભોગ થતા આવ્યા છે અને પરદેશી ધુસરી કાયમ રહેવાથી રાજાઓ પોતાનું વર્ચસ્વ જાળવી રાખવા જેવી સ્થિતિમાં રહ્યા નથી. અને આપત્કાળમાં પ્રજાને ભોગે પોતાનું વર્ચસ્વ અને વૈભવ જાળવવામાં આજના રાજાઓ પ્રજાકલ્યાણના માર્ગ તરફ ઉદાસીન બની ગયા છે. તેથી પ્રજાનું માન વીર વિક્રમ પરત્વે જેવું ઉમળકાભર્યું હતું તેવું ન રહે એ સ્વાભાવિક છે.

આ જમાનામાં ગુલામી માનસ અને ધનલોલુપતાનું જોર એટલું બધું વધી ગયું છે કે જેને પરિણામે પ્રજાના પ્રાણ શોષાય છે પ્રજાનું આરોગ્ય, પ્રજાનું પોષણ, પ્રજાનું રક્ષણ લગભગ પરવારી બેઠું જોવામાં આવે છે. લોકરક્ષકવર્ગ લોકભક્ષકનું કામ કરે છે સાંપ્રતનું જોર પ્રજાકીય સંસ્થાઓ પણ નાબૂદ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડી છે વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થાને છિન્નભિન્ન કરવા તત્પર બનેલી સત્તા પ્રજાના પ્રાણ બચાવવામાં, પ્રજાને અનાજ, વસ્ત્ર, આરોગ્ય આપવામાં નિષ્ક્રિય બની છે.

વીર વિક્રમનું નવું વર્ષ પ્રજા ઉપર વરસાવવામાં આવતા આર્થિક–ધાર્મિક–સામાજિક ત્રાસ ઓછા કરાવવામાં બળ પ્રેરે અને નાસ્તિકવાદી માનસ સુધારવા પ્રેરણા આપે એમ ઇચ્છીશું

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः भद्रं पश्येमाक्षिभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेमहि देवहितं यदायुः ॥

सर्वेऽत्र सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखमाप्नुयात् ॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

દીપોત્સવી પંચપર્વ

દીપોત્સવી ઉપર આવતાં પાંચે મહાપર્વોને કેવી રીતે ઉજવવા ? એમાં કયા, દેવોનું પૂજન કરવું ? એ વગેરે દાખલા દૃષ્ટાન્તો અને આધ્યાત્મિક તથા શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ લખાયેલા આ પુસ્તકને પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાની પાસે રાખવું જ જોઈએ. અને નૂતન–વર્ષાભિનંદનનાં કાર્ડ મોકલવાને બદલે પોતાના સ્નેહીજનોને આ પુસ્તક જ મોકલવું જોઈએ નિત્ય મનન કરવા યોગ્ય સુવર્ણસૂત્રો પણ આમાં બહુ ઉપયોગી વાચન પૂરૂં પાડે છે મૂલ્ય રૂ. ૧–૦–૦

લખો—શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, સલાપોસ ક્રોસરોડ–અમદાવાદ.

નવનાથ કથામૃત

લેખક-કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા

(અંક પૃષ્ઠ ૪૨૪થી ચાલુ)

संचारस्तीर्थसंचारः समाधिः शयनंमुनेः ।
यं पश्यति स विश्वेशः शृणोत्युपनिषद्व सा ॥

જ્ઞાનીનું સ્વાભાવિક ચાલવું, પુષ્કરાદિ તીર્થોમાં જ થાય છે એમ જાણવું. કેમ કે, ઈશ્વરના ચરણમાં સકલ તીર્થોનો નિવાસ થાય છે. અને જ્ઞાની અભરૂપ પણાથી ઈશ્વરરૂપ થયો છે, એથી કરીને, જ્ઞાનીરૂપી ઈશ્વરના ચરણોનું ગમન, તીર્થોમાં જ થાય છે, એવો આશય છે. અર્થાત્ જ્ઞાની જ્યાં જાય તથા નિવાસ કરે તે તીર્થ જ સમજવાં મોટા મોટા મહાત્મા પુરુષો, સાધુ સન્યાસીઓ મહર્ષિઓ જ્યાં જ્યાં સ્થિત થાય છે અગર છે. તે સઘળાં તીર્થ જ કહેવાય છે. અને ત્યાં આગળ લોકો યાત્રાનિમિત્ત ગમન કરે છે, એ વાત હાલ પણ જોવામાં આવે છે

વ્હાલા આત્માનંદો! ગુરુના કૃપાકટાક્ષનું કેવું સુંદર ફળ હોય છે જ્યારે આજે ગુરુશીષ્યની કેવી સ્થિતિ છે તે તમે નજરે જુઓ છો. ખેર એ આપણી મહાન ભૂલ આપણને હમણાં નહિ સમજાય. કારણ કે કોઈપણ, ઠોકર વાગ્યા સિવાય કબૂલ કરતું નથી એ તો જ્યારે વાગશે ત્યારે સમજાશે. આપણી અધુનિક જ્ઞાન-પ્રણાલિકા સદંતર અવળી છે. ખેર આમ લખ્યે પાર આવે તેમ નથી, હું મારા મૂળ રાહ ઉપર આવું છું.

સજ્જનો! આ પ્રમાણે મત્સ્યેન્દ્રના ઉપર દત્ત ભગવાનની કૃપા ઊતરી અને મત્સ્યેન્દ્ર હવેથી મત્સ્યેન્દ્રનાથ બન્યા. ભગવાન દત્તે એમને નાથ-સંપ્રદાયની દીક્ષા દીધી. પછી તો મત્સ્યેન્દ્રનાથ ગદ્‌ગદિત કંઠે થઈ ગયા. અને દત્તપ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

"જય જય દત્તગુરુ મહારાજ!
જય જય દત્તગુરુ મહારાજ,
તપ કરતેકા આજ હમારા
સફળ હુઆ સબ કાજ: —જય, જય
શરણાગતકી લાજ રખો પ્રભુ!
તુમ હો દીનદયાળ —જય જય.

ત્યાંથી ગુરુદેવની સાથે મત્સ્યેન્દ્ર ભગવાન પિનાકપાણિની પાસે આવ્યા અને પિનાકી પ્રભુએ (શંકરે) એમના મસ્તકપર વરદ હસ્ત મૂક્યો અને આશીર્વાદ દીધા. પછી ગુરુને મત્સ્યેન્દ્રે કહ્યું હવે મારે શું કરવું એનો આદેશ આપો. ભગવાન શંકરે દત્ત પ્રભુને આજ્ઞા કરી કે એને સકલવિદ્યાવિશારદ બનાવો; જેથી દત્તની દયાએ મત્સ્યેન્દ્રનાથ સકલ વેદવિદ્યા-વિશારદ બન્યા.

સજ્જનો! અધુનિક જમાનાના ભાઈને અમારી આવી વાતોથી આશ્ચર્ય થતું હશે કે ભણ્યા વિના મત્સ્યેન્દ્રનાથ વેદવિશારદ કેમ બન્યા! પણ બાપલા! એક નહિ પણ આવા તો અનેક દાખલાઓ મોજુદ પડ્યા છે. જો આપ ધર્મગ્રંથોનાં પાનાં ઉથલાવી જુઓ તો આપને ખ્યાલ આવે. પણ કમભાગ્યની વાત છે કે હાલના ભાઈને એ ધર્મગ્રંથો પ્રત્યે સૂગ છે અને ઉપરથી સંસ્કૃત દેવવાણીને બિચારો (Dead Language) કહે છે. આથી આપણું વિશેષ અધઃપતન કયું કહેવાય? છતાંય દાખલા તરીકે ગુરુ-કૃપાનું કેવું ફળ હોય છે તેનું એક જ દષ્ટાંત રજુ કરું છું.

ભગવાન શંકરાચાર્યનો પ્રાદુર્ભાવ ચાર્વાક અને બીજા અધઃપતન કરનારા માર્ગોનું ખંડન કરવા થયો હતો અને ભારતની પવિત્ર ભૂમિપર તેઓ સનાતન (સત્યધર્મ) સમજાવતા વિચરી રહ્યા હતા. તેવામાં કાશ્મીર જતાં રસ્તામાં એક બ્રાહ્મણ પોતાના એક ગાંડા પુત્રને ભગવાન શંકરાચાર્યના ચમત્કારો સાંભળી તેમની પાસે લઈ આવ્યો. સજ્જનો! વાસ્તવિક રીતે તે ગાંડો ન હતો, પરંતુ એની સ્થિતિ જડભરત જેવી હતી. એવાને હાલની દુનિયાના વહેવારકુશળોઆએ ગાંડા ગણતા આવ્યા છે, ગણે છે અને ગણશે.

હવે બ્રાહ્મણ ભગવાન શંકર પાસે આવી કહે છે: પ્રભુ! કંઈક દયા કરો તો આ મારો છોકરો ડાહ્યો થાય. જો કે એ છોકરો દુનિયાનો ડાહ્યો પુરુષ હતો, છતાંય એને જગત ગાંડો ગણતું હતું. કારણ કે મત્યામાં ડૂબેલું જગત તો ડાહ્યો એને ગણે છે, કે જે બહુ કાવાદાવા કરી દ્રવ્યોપાર્જન કરે છે.

આદર્શવાદી પુરુષો આ 'વહેવારકુશળ જગતમાં ગાંડા ગણાતા આવ્યા છે અને ગણાશે." તદનુસાર

ઉપરના બ્રાહ્મણપુત્ર માટે બન્યું એને જોતાની સાથે જ શંકર ભગવાન મસ્ત બની ગયા અને કહ્યું કે તમો અહિંયાં છો! તરત જ દુનિયાની દૃષ્ટિએ ગાંડા ગણાતા મૂક યોગીએ હકારમાં જવાબ આપ્યો. આથી એનાં માતા વગેરેને પણ આશ્ચર્ય થયું. મારા શબ્દોથી તમને પણ આશ્ચર્ય થશે. કારણ કે આ બધી વાતો હાલની દુનિયાને અસંભવિત લાગે પરંતુ બાપલા! આપણને આ વાતોમાં વિશ્વાસ નથી તેનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે આપણે એ માર્ગના બીલકુલ અજ્ઞાત છીએ અને સર્વગુણસંપન્ન હોવાનો દાવો કરીએ છીએ. એટલે સત્યાસત્ય સમજાતું નથી. કારણ કે આપણે જાણતા ન હોવા-છતાં પણ જાણવાનું અભિમાન કરીએ છીએ. એટલે એ અભિમાનરૂપી શત્રુ સત્ય સમજવા દેતો નથી. છતાંય મારાથી જેટલું સત્ય સમજાવવાનો બનશે તેટલો પ્રયત્ન કરીશ અને આપ પણ ખોટા આગ્રહોનો ત્યાગ કરી સમજવા પ્રયત્ન કરો તો મને અને તમને વધુ અનુકૂળ બનશે હવે શંકર ભગવાને પેલાને કેવી રીતે

એનો એક દાખલો:–જેમ કે હમણાંના જ રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ જેમ નરેન્દ્રને વિવેકાનંદને) જોઈ ભાવસમાધિમાં મસ્ત હતા, તેમ અહીં પણ બન્યું.

ભગવાન શંકર પેલા બ્રાહ્મણને કહે છે, "જો આ તારો પુત્ર મને આપી દે તો એને ડાહ્યો બનાવી દઉં! આથી પેલો ગાંડો (મૂક યોગી) મનમાં હસવા લાગ્યો અને એના બાપે પણ વિચાર કર્યો કે આ ગાંડાને ઉછેરવા કરતાં આપી દો ને. સજ્જનો! જોયું કે આ દુનિયા કેવી છે!

"સ્વારથ–હેતુ કરે સબ પ્રીતિ
સકલ જગતકી હૈ યહ રીતિ."

આજ તમારે માટે પણ તેવું જ છે. છતાં આપણે —હું અને તમે–સર્વે મારૂંતારૂં કરી મરી જઈએ છીએ. પણ નક્કી માનજો કે જગતમાં કોઈ કોઈનું નથી. સજ્જનો! એક દાખલો દઉં, હું અને તમે સર્વે એક માત્ર શરીર માટે કેટલું કરીએ છીએ, છતાં એ શરીર આપણું નથી તો પછી બીજું તો આપણું ક્યાંથી થાય! તો મિથ્યા મમત્વનો ત્યાગ કરી સદ્‌ગુરુને શરણે જઈ ભવતારક ભગવાનને મેળવવા કમર કસો. નહિ તો જે મહત્ કાર્યમાં આજે આપણો જન્મ થયો છે તેને જો નહિ સમજો તો ચોરાશી લક્ષ યોનિઓ આપણે માટે તૈયાર છે. માટે ચેતો, સમજો, હજુ વખત છે.

એક ભક્ત કહે છે:

"પાણી પહેલાં બાંધી લેને પાળ રે, ઉંઘ તને કેમ આવે!
આ તો સ્વપ્ના જેવો સંસાર રે ઉંઘ તને કેમ આવે!

ભગવાન શંકરાચાર્યની માગણીથી પેલા બ્રાહ્મણે પોતાનો પુત્ર શંકર ભગવાનને અર્પણ કર્યો. દુનિયામાં વ્યવહારની કુશળતા એમાં જ ગણાય છે કે સૌ પણ બળદુ ઘર કૃષ્ણાર્પણ કરવા તૈયાર થાય છે. અને આપણી દાનવૃત્તિ કેવી છે! એરણની ચોરી અને સોયનું દાન કરનારા છીએ પણ ભાઈ જરા સજાગ થા અને સદ્‌ગુરુને અંજલિ જોડીને કહે.–

"અંજન આંજો ગુરુજી મને જ્ઞાનનું રે
મુજને દેખતો કરજો બાપ!—અંજન
ગુરુજી જ્ઞાન શલાકા ધારજો રે
ધીરે રહી આંજજો મારી આંખ—અંજન.
મારાં પાપ છે મહા અમાપ—અંજન.

તદનુસાર અભિમાનનો પરિત્યાગ કરી જો સદ્‌ગુરુને શરણે જઈએ તો સત્યાસત્યનું ભાન થાય. તો જ ખબર પડે કે બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા છે. નહિતર જો અભિમાની બન્યા તો સત્ય વેગળું ખસી જશે. અને વિષ્ટાનો કીડો જેમ વિષ્ટામાં જ સુખ માણે છે તેમ આપણી દશા થશે. માટે સવેળા સમજો અને ભગવદ્-માર્ગને ગ્રહણ કરો અસ્તુ.-

બ્રાહ્મણ પુત્રને અર્પણ કરી ચાલ્યો ગયો અને શંકર ભગવાને મૂક યોગીને મસ્તકપર વરદ હસ્ત મૂકી નારાયણ–મંત્ર પ્રદાન કર્યો, અને તેને પણ સાથે લીધો. ભગવાન શંકરના મુખ્ય ચાર શિષ્યો હતા તેમાંના આ એક એક વખત સુરેશ્વરાચાર્ય (મૂળ મંડન મિશ્ર) ભગવાનને કહે છે, પ્રભુ' અમને શાંકરભાષ્ય સમજાવો." જ્યારે મૂક યોગી ખાસ કશું ભણતા કરતા નહિ, માત્ર એ તો આઠ પ્રહર ગુરુની સેવામાં રહેતા, જેથી આ વખતે પણ તેઓ નદીકિનારે કૌપીન ઈત્યાદિ વસ્ત્રો ધોવા ગએલા, જેથી ભગવાન શંકરે કહ્યું, "પેલા ગાંડાને આવવા દો" સુરેશ્વરાચાર્ય કહે છે, 'પ્રભુ! એ આવે તોય અમને ન આવે

તોપૈબધું શરણું છે. કેમકે આવશે તો પણ અધ્યયન કરવા બેસનાર છે જ નહિ, તો આપ પાઠ આપો (સમજાવો)" સુરેશ્વરાચાર્યના શબ્દોથી ભગવાન શંકરને સહેજ ઓછું લાગ્યું અને મનમાં બોલ્યા: "જે શિષ્ય આઠ પ્રહર ગુરુની સેવાની ચિંતામાં નિમગ્ન હોય છે એના જ્ઞાનની, અજ્ઞાનવાળા મંડનમિશ્રને શું ખબર હોય!" અહિં ભગવાન શંકરાચાર્યની દયા (ગુરુકૃપા) પેલા નદીકિનારે ગયેલા ગોઠા (મૂઢ યોગી) ઉપર ઊતરી અને જેથી તે પાછા ફર્યો ત્યારે તોટક છંદમાં વેદનાં સૂત્રો બોલતો આવ્યો. જે જોઇને બીજા ત્રણે શિષ્યો ચિત્રવત્ થઇ ગયા અને ગુરુદેવને ચરણમાં સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યો. સજ્જનો! આ છે અમારા પૂર્વના ભારતની ભવ્યતા. તોટકછંદ બનાવનાર ગુરુકૃપાએ એ મૂઢ યોગી પહેલા જ હતા અને તેથી કરીને જ ભગવાન શંકરાચાર્યે એમનું નામ તોટકાચાર્ય રાખ્યું. અને આ ભેદ પેલા ત્રણે શિષ્યોથી અજાણ્યો ન રહ્યો અને એમણે પણ કબુલ કર્યું કે સેવાથી મેવા મળે છે. અને એ સૂત્ર હાલના યુગદ્રષ્ટા મહાત્માજી પણ કહે છે 'સેવા ધર્મ' એ પરમ ગહન ધર્મ છે."

અને એટલા માટે તેઓશ્રી કહે છે ભલે મુસલમાન ભાઇઓ આપણા પર ભીષણ હત્યાકાંડ રચે, તો પણ આપણે એક મુસલમાન ભાઇને બચાવવા આપણા દસ હિન્દુ ભાઇઓની કુરબાની આપવી જોઇએ એ શબ્દો હાલના દુન્યવી માનવીને ભલે ન રુચતા હોય, છતાં લાખો હિન્દુભાઇઓની કતલ થઇ હોવા છતાં ય અને સહસ્રાવધિ બેનદીકરીઓની બેઇજ્જતી થતી હોવા છતાં એ ભારતના ધર્મવીર આ ભવ્ય ઉદારતા દર્શાવે છે એ ઓછી વાત ન ગણાય કારણ કે એમનો મંત્ર દુનિયાને પ્રેમથી વશ કરવાનો છે. અને એટલા માટે અમે પણ વારંવાર કહીએ છીએ કે –

"સમજી લ્યો સાચો ધર્મ સનાતન
'જનસેવા એ પ્રભુસેવા'
'એ જનસેવા એ પ્રભુસેવા'
એથી રીઝે છે જગદેવા'　　　　—અપૂર્ણ.

જીવન-ઝરણું

[શિખરિણી]

પ્રભો! મારું નાનું જીવનઝરણું પ્રેમથી વહો!
વહો એનાં વારિ જગતમલ પ્રક્ષાલન કરો!
સદા સત્કીર્તિની પ્રબલ રસધારા સભર હો!
દીનોના કલ્યાણે જીવન-જલધારા પ્રબલ હો!

પિતા ઇચ્છુ એવું પતિત જનને પાવન કરો!
વિધિના ઉદ્યાને રસકસ ભર્યો એ શીકર હો!
શુચિ શાન્તિ કાન્તિ તુજ સ્મરણ એનાં પ્રતીક હો!
તમારા ચરણોમાં મુજ જીવનધારા વિલીન હો!

—શ્રી કલ્યા. ગ. જોષી.

જીવનનું ધોરણ ઊંચું લઈ જવું જોઈએ. પણ, આથી તો જીવનને અનાવશ્યક એવી ચીજો લોકો વધુ ને વધુ ખરીદશે અને તો એ આશ્ચર્ય લાગે છે કે આ ઊંચુ ધોરણ ક્યાં જઈને અટકશે! કારણ કે ઊંચું છે તે વધુ ઊંચુ બનાવવામાં આવે છે અને સર્વોચ્ચ તો દેખાતું જ નથી. અન્ન અને વસ્ત્ર માટે આપણે એટલાં બધાં ઊંચાં દામ આપવાં પડે છે કે જે બહુ જ ઓછા આપી શકે અને આમ આપણું જીવન દીર્ઘ દુષ્કાળમાંથી પસાર થતું જાય છે. જીવનનું ધોરણ હજી વધુ ઊંચું બનાવવામાં આવશે તો આપણે હજી વધુ કિંમતો આપવી જ પડશે.

સાદું અને શાંતિભર્યું જીવન ગાળનારા હિન્દના લોકોનો મોટો ભાગ આટલી બધી ઊંચી કિંમત નહીં આપી શકે અને પરિણામે ભૂખે મરવા માંડશે આ લોકો બળવો કરી શકશે નહીં, વિરોધસૂર ઉઠાવી શકશે નહીં, ભીખ માગી શકશે નહીં, પણ ભગવાનના આ ભલા ભગતો ઠેઠ ભગવાનના ધામમાં જ પહોંચી જશે. તો પછી, સ્વચ્છંદી વિચારોના અને મન ફાવતા પ્રલાપનોના આ યુગમાં અનાજ, દૂધ અને કપડાંની કિંમત સસ્તી કરવાની, વધુ ને વધુ અનાજ ઉગાડવાની અને લોકોને ખેતીના જીવનપ્રદ ધંધા તરફ મીટ માંડવાની જેહાદ જગાવવી એ શું જીવનને કંઈક અંશે સરળ બનાવી શકાય તે માટે વધુ શ્રેયસ્કર નથી? જીવનપ્રદ તત્ત્વો (Vitamins), દવાઓ, સત્ત્વો, રસો, તેલો, ઈન્જેકશનો અને એવી અનેક કૃત્રિમ ચીજોનો ઉપયોગ કરીકરીને દવાના વેપારીઓને લક્ષાધીશો બનાવવા કરતાં સવારસાંજ પેટપૂરતું ભોજન આપીને લોકોની તંદુરસ્તી ટકાવી રાખવી એ શું વધારે સારું નથી? ખુદ પ્રભુએ મનુષ્યને માટે સર્જેલા ખોરાકને બદલે જીવનપ્રદ તત્ત્વો (Vitaminas) અને દવાઓ વડે જીવી શકાય એ ખ્યાલ જ કેવો વિચિત્ર છે! લોકોને પૂરતા પ્રમાણમાં ઘી, અને દૂધ આપો અને પછી જુઓ કે હિન્દમાંથી રોગો નાબૂદ થાય છે કે નહીં? ઇસ્પીતાલોમાં દવાઓ અને દાક્તરો વધારવા કરતાં દર્દીઓની અગ્નિ ઘીનો હોમ કરો અને જુઓ કે માત્ર ઘીના ધૂમાડાથી જ કેટલા દર્દીઓ સારા થઈ જાય છે! પણ જ્યાં એક ટીપું પણ ચોખ્ખું દૂધ મેળવવાની મુશ્કેલી હોય ત્યાં અગ્નિમાં ઘી હોમવાની વાતો કરવી એ મૂર્ખાઈ જ લેખાય. વેદકાલના ઋષિમુનિઓ યજ્ઞો કરતા અને કરાવતા, એઓ મૂર્ખ તો ન્હોતા જ.

હિન્દમાં ઘઉં અને ચોખા પુષ્કળ પાકે છે અને વસ્તુમાત્રનું મૂલ્ય ઘઉં અને ચોખાથી જ નીકળે છે મુસલમાનોના શાસનકાળમાં હતું તેમ ચોખા બેથી ચાર આને મણ મળવા માંડે તો આપણું બેકારીનું, અનારોગ્યનું અને બીજું બધું પણ દુખ તરત જ નાશ પામે. સમાજની યુદ્ધોત્તર પુનર્ઘટનામાં જીવનની આ મુખ્ય બાબત ઉપર દુર્લક્ષ્ય સેવવામાં આવશે તો જીવનને વધુ સુખી બનાવવા માટેના અન્ય સર્વ ઉપાયો જરૂર જ નિષ્ફળ જશે. એમ કહેવામાં આવે છે કે મનુષ્યને જન્મતાંની સાથે જ કેટલાક મૂળભૂત હક્કો પ્રાપ્ત થાય છે અને તે હક્કો તે શ્વાસ લેવાનો હક્ક, ખાવાનો હક્ક અને પાણી પીવાનો હક્ક માટે જેવી રીતે ફેફસાં સહેલાઈથી હવા મેળવી જાય છે તેમ મનુષ્યને અન્નજળ મળ્યા કરવાં જોઈએ પાણીના જે દામ આપવા પડે અને દુષ્કાળમાં આપવા પડે એવા મોંઘા દામથી જો આખું વર્ષ અનાજ ખરીદ કરવું પડે અને પરિણામે કુટુંબને નિભાવવા માટે થોડાં નાણાં મેળવવા માટે જો બધા ય દિવસ સવારસાંજ વૈતરું જ કર્યા કરવું પડે તો એ અકુદરતી છે જો આમ જ ચાલ્યા કરે તો મનુષ્ય પોતાની કે પોતાના દેશબન્ધુઓની પ્રગતિ માટે પોતાની સુષુપ્ત શક્તિઓનો વિકાસ કરવાને કેવી રીતે સમય મેળવી શકે? (અપૂર્ણ)

મારો આજનો સંકલ્પ

મારી જરૂરિયાત હું બહું જ ઓછી કરું, તો જ મારી ચોરી સંકુચિત બનશે; નહિ તો મારી જરૂરિયાતે ઉભી કરેલી સમૃદ્ધિની ઇન્દ્રજાળ જોતજોતામાં આટોપાઈ જશે. "દેહ ટકે એટલી જ મારી જરૂરિયાત હો." અને દેહ પણ એટલા જ માટે ટકે કે તે સર્વના ઉપયોગમાં આવે.

[અંક પૃષ્ઠ ૫૪૮ થી ચાલુ]

જડબુદ્ધિરૂપી ગજેન્દ્ર

હવે આઠમો સ્કંધ શરૂ થાય છે. શ્રીમદ્‌ભાગવતનો મુખ્ય વિષય જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સહિત ભક્તિનો છે. તેથી દરેક સ્કંધમાં એ ત્રણની વાતો જુદા જુદા પ્રકારથી આવે છે. કથા કહેનાર મહાન પરમહંસ શ્રી શુકદેવજી છે કે જેમને સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેમાં બ્રહ્મદર્શન રહે છે કથા સાંભળનાર પરીક્ષિત રાજા પણ એવી હદ જિજ્ઞાસાવાળા છે કે તેમને ભગવાનની કથા સિવાય બીજું કંઈ યાદ આવતું નથી તેને ભાન કે જલ લેવાનું પણ યાદ આવતું નથી (૮-૧-૩૩) શ્રીમદ્‌ભાગવતની કથા એવા પ્રકારની છે કે તેમાં અનેક જાતની માયા બતાવવામાં આવેલી છે. પાંચમા સ્કંધમાં ભરત રાજાને ફક્ત હરણમાં પ્રીતિ રહી જવાથી હરણ થવું પડયું હતું છઠ્ઠા સ્કંધમાં ચિત્રકેતુને વિષયોમાં એટલો રાગ હતો કે અંગિરા મુનિ તેને બ્રહ્મજ્ઞાન આપવા આવ્યા તો પણ તેણે બ્રહ્મજ્ઞાન લીધું નહિ પણ પુત્રની માગણી કરી. આજે પણ કેટલાક માણસો સાધુઓ પાસે જઈને સંસારના સુખની માગણી કરે છે. તેઓ પોતાની વૃત્તિ ફેરવવા માગતા નથી. તેઓ એમ સમજે છે કે સંસારની જાળમાંથી કોઈ મુક્ત થઈ શકે નહિ. તેથી સાતમા સ્કંધમાં શુકદેવજી પ્રહ્‌લાદનું ચરિત્ર આપીને એમ સમજાવે છે કે રાક્ષસના કુળમાં જન્મેલ માણસ પણ પરમ ભક્તિ કરી શકે છે છઠ્ઠા સ્કંધમાં જેમ ચિત્રકેતુએ બ્રહ્મવિદ્યા લેવાની ના પાડી તેમ તેથી ઉલટુ સાતમા સ્કંધમાં પ્રહ્‌લાદે સંસારની વિદ્યા શીખવાની ના પાડી હતી. પ્રહ્‌લાદના જેવી દઢતા હોય તો જ સંસારનો ચેપ લાગે નહિ સંસારમાં વારંવાર દ્વૈતની ભાવનામાં આવવું પડે છે, તેથી એવી દ્વૈતની વિદ્યા જેટલી ઓછી શીખાય તેટલો વધારે પુરુષાર્થ પારમાર્થના માર્ગમાં થઈ શકે છે જય-વિજય વૈકુંઠમાં ગયા તો પણ તેમનામાં દ્વૈતભાવ રહી ગયો. તેથી તે વૈકુંઠમાંથી પડયા દ્વૈતભાવ તદ્દન દૂર કરવો બહુ જ મુશ્કેલ છે પ્રહ્‌લાદ પણ શ્રી નરસિંહ ભગવાનના ખોળામાં બેઠા બેઠા સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે "હું આપના આ ઉગ્ર રૂપથી બીતો નથી પણ સંસારના વિષયોથી બીઉં છું" આ વચનો એમ બતાવે છે કે પ્રહ્‌લાદનું પરમહંસપણું પણ પૂર્ણ ન હતું, તેને એમ લાગતું હતું કે બધે એક સત્તા રહેલી છે, પણ તેની નાની ઉંમર હોવાથી અદ્વૈતમાં પૂર્ણ નિષ્ઠા થઈ નહિ હોય સંસારના વ્યવહારમાં ભગવાનનું વિસ્મરણ કેટલીવાર થઈ જાય છે તે વાત બધા સાધકના અનુભવમાં આવે છે જે દશામાં વારંવાર ભગવાનનું વિસ્મરણ થઈ જાય છે તેને હાથીની યોનિનું રૂપ આપીને હવે આઠમા સ્કંધમાં શુકદેવજી ગજેન્દ્રમોક્ષનો પ્રસંગ શરૂ કરે છે. હરણ જેમ શબ્દમાં આસક્ત થઈને મરણનો ખ્યાલ રાખતું નથી, પતંગિયું દીપમાં આસક્ત થાય છે, માછલું રસમાં આસક્ત થાય છે, ભમરો ફૂલમાં આસક્ત થઈ પોતાનો જાન ગુમાવે છે, હાથી હાથણીમાં આસક્ત થઈ કાગળની હાથણી પછવાડે દોડીને પણ ખાડામાં પડે છે, તેવી જ રીતે માયારૂપી ખોટી હાથણી જેવી વાસનામાં પડીને માણસ પોતાનું આયુષ્ય વ્યર્થ ગુમાવે છે માંડૂક્ય ઉપનિષદ ઉપર શ્રી ગૌડપાદાચાર્યની કારિકા છે તેના ઉત્તરના ભાગમાં કહે છે કે अणुमात्रेऽपि वैधर्म्ये એટલે જરા પણ અનાત્મભાવ 'આવી' જાય તો આવરણભંગ થતો નથી. આવરણને આઠમા સ્કંધમાં મગરનું સ્વરૂપ આપેલ છે અને દશમા સ્કંધમાં કંસનું સ્વરૂપ આપેલ છે. કંસના શત્રુ બ્રહ્મસ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણ છે એ મામા-ભાણેજ ફક્ત એક જ વાર મળેલા છે અને જ્યારે મળ્યા છે ત્યારે કંસનું મરણ થયું છે. કારણ કે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન સાથે રહી શકે નહિ. અજ્ઞાન અથવા આવરણ એ કલ્પિત છે છતાં અજ્ઞાનદશામાં તે પ્રમાણરૂપ થઈ જાય છે એવા આવરણનું મૂળ કારણ આત્માનું વિસ્મરણ છે એ વિસ્મરણને ગજેન્દ્રનું રૂપ આપેલ છે

ભગવાનનું અથવા આત્માનું વિસ્મરણ ન થાય તેટલા

માટે આઠમા સ્કંધની શરૂઆતમાં શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને મંત્રોપનિષદ્ સંભળાવે છે તેમાં મનુજી ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે —

येन चेतयते विश्वं विश्वं चेतयते न यम् ।
यो जागर्ति शयानेऽस्मिन्नायं तं वेद वेदसः ॥
८-१-९

અર્થ—જેની સત્તાથી સંપૂર્ણ વિશ્વ ચેતના પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ વિશ્વ જેને ચેતન આપી શકતું નથી. વિશ્વનો લય થતાં પણ જે સાક્ષી રૂપથી જાગતા રહે છે, જેને જગત્ જાણી શકતું નથી તે પરમાત્મા આ જગતને બરાબર જાણે છે

आत्मा वास्यमिदं विश्वं यत्किञ्चिज्जगत्यां जगत्।
तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा मा गृधः कस्य स्विद्धनम् ॥
८-१-१०

અર્થ—આ સંસારમાં જે કોઈ ભૂતસમુદાય છે તે બધો પરમાત્માથી વ્યાપ્ત છે. તેથી બધું પરમાત્માને અર્પણ કરીને પછી તેનો ઉપયોગ કરવો. એટલે પોતાના અને પારકા કોઈના ધનમાં આસક્તિ રાખવી નહિ

આવો મંત્ર ઇશોપનિષદ્‌ની શરૂઆતમાં પણ આવે છે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પણ ઉજ્જૈનમાં ગુરુ સાંદિપનીને ત્યાં ઉપનિષદ્ ભણ્યા હતા. શ્રીમદ્‌ભાગવત પણ નિગમરૂપી 'કલ્પતરુ ઉપરથી પડેલું' તૈયાર પાકેલું ફળ છે તેથી ભાગવતમાં ઘણી જગ્યાએ વેદાન્ત ભરેલું જણાય છે. હવે મનુજી કહે છે કે:—

यं न पश्यन्ति पश्यन्तं चक्षुर्यस्य न रिष्यति ।
तं भूतनिलयं देवं सुपर्णमुपधावत ॥
८-१-११

અર્થ—જે સર્વસાક્ષીને ચક્ષુ વગેરે ઇંદ્રિયો દેખી શકતી નથી પણ જેનું જ્ઞાન કોઈ દિવસ ક્ષીણ થતું નથી, એટલે ચક્ષુ વગેરે ઇંદ્રિયોના વિષયો ન હોવા છતાં જે બધું જાણે છે તે સર્વાન્તર્યામી અસંગ પરમાત્માનું ભજન કરો.

न यस्याद्यन्तौ मध्यं च स्वः परो नान्तरं बहिः ।
विश्वस्यामूनि यद्यस्माद्विश्वं च तदृतं महत् ॥
८-१-१२

અર્થ—જેના આદિ, અન્ત અને મધ્યમાં કાંઈ નથી. જેને પોતાનું પારકું, અંદર બહાર, કાંઈ નથી, પણ જે સ્વયં જગતના આદિ અન્ત વગેરે બધું છે, તથા જેનાથી સંપૂર્ણ જગત ઉત્પન્ન થયું છે તે સત્ય અને પરિપૂર્ણ છે.

જો જગતને આદિ કે અંત ન હોય તો જગત શી રીતે ઉત્પન્ન થાય તેને માટે હવે પછીના શ્લોકમાં કહે છે કે ભગવાન માયાશક્તિથી જગતની રચના, પાલન વગેરે કરે છે અને પોતાની નિત્યસિદ્ધ જ્ઞાનશક્તિથી માયાને ત્યાગી, ઇચ્છા વગર પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત રહે છે તેથી નિષ્કામ ભાવથી કર્મ કરવાં જોઈએ. ભગવાન પરમેશ્વર પણ કર્મ કરે છે પણ આત્મલાભથી પૂર્ણકામ હોવાથી તેમાં આસક્ત થતા નથી (૮-૧-૧૫) તેજ પ્રમાણે તેનું અનુવર્તન કરનાર પુરુષ પણ કર્મોમાં આસક્ત થતા નથી.

સ્વાયંભૂવ મનુની પછી અગ્નિપુત્ર સ્વારોચિષ બીજા મનુ થયા. પછી બીજા કેટલાક મનુઓ થયા તામસ મન્વન્તરમાં હરિમેધા નામક ઋષિની ભાર્યા હરિણીથી હરિ નામનો ભગવાનનો અવતાર થયો અને તેમણે ગજેન્દ્રને ગ્રાહથી છોડાવ્યો.

તામસ મન્વન્તર, જ્યારે મન તમોગુણી અને જડબુદ્ધિવાળું થાય છે ત્યારે દરેક માણસના જીવનમાં શરૂ થાય છે તેથી પરીક્ષિત રાજા હવે શુકદેવજીને પૂછે છે કે તમોગુણથી જીવને મુક્તિ કેવી રીતે મળી શકે છે! તેમાં ચૈતન્યરૂપી હરિની કથા આવે છે તેથી બધાને શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે

શ્રીમદ્‌ભાગવતની કથા એવા પ્રકારની છે કે સાચી હકીકત એટલે અધ્યાત્મ રહસ્ય ઘણે ભાગે કથાની પછી આવે છે. તેથી ગજેન્દ્રમોક્ષ પછી ગ્રાહ કોણ હતો અને ગજેન્દ્ર કોણ હતો એ બાબત જ્યારે શુકદેવજી સમજાવે છે ત્યારે કહે છે કે ગ્રાહ અજ્ઞાનનું સ્વરૂપ હતું (૮-૪-૧) અને ગજેન્દ્ર એ આત્માનું વિસ્મરણ હતું (૮-૪-૧૦, ૮-૪-૧૨) જ્યારે આત્માનું વિસ્મરણ થાય છે ત્યારે જીવને અજ્ઞાનરૂપી ગ્રાહ પકડે છે

આત્માનું વિસ્મરણ કેવી રીતે થાય છે તે માટે આઠમા સ્કંધમાં બીજા અધ્યાયની શરૂઆતમાં કહે છે કે "ક્ષીરસાગરથી ઘેરાયેલ એક ત્રિકૂટ નામનો પર્વત હતો" આ ત્રણ ગુણવાળી માયા સમજવાની છે. તે

દશ હજાર યોજન ઊંચો હતો. એટલે માયાની શક્તિ દશ ઇંદ્રિયોના કામ કરે છે તે પર્વતની ગુફામાં સિદ્ધ, ચારણ, ગંધર્વ, વિદ્યાધર, નાગ, કિંનર અને અપ્સરાઓ વિહાર કરતાં હતાં. ત્યાં એક અવાજની સામે બીજા અવાજના પડઘા પડતા હતા તેથી ઇર્ષ્યા અને અસહિષ્ણુતાની ગર્જના થતી હતી (૮-૨-૬). તેમાં જંગલી જીવ રહેતા હતા. તેમાં નદીઓ અને તળાવો પણ હતાં. તેમાં અનેક જાતનાં સુગંધી વૃક્ષો હતાં. તેમાં એક મોટું સોનેરી કમળવાળું સરોવર હતું એક દિવસ આ પર્વતના વનમાં રહેનાર એક યૂથપતિ ગજરાજ (હાથી) પોતાની હાથણીઓ સહિત અને બચ્ચાં સહિત સ્નાન કરવા આવ્યો. દરેક જીવ પણ આવી રીતે પોતાની વૃત્તિઓ સહિત સંસારરૂપી સરોવરમાં આનંદ લેવા આવે છે. ગજરાજ ગૃહસ્થ પુરુષોની સમાન મોહગ્રસ્ત થઈને પોતાની સૂંઢના અગ્રભાગથી જળના ફૂવારા ઉડાડી પોતાની હાથણીઓને નવરાવવા લાગ્યો (૮-૨-૨૬) જ્યાં જ્યાં ઉપમાનું પ્રમાણ ભાગવતમાં આવે છે ત્યાં અધ્યાત્મભાવનો અર્થ ખુલ્લો થાય છે તેથી અહીં દરેક ગૃહસ્થની રતિક્રીડા સમજવાની છે રતિક્રીડામાં કેવા જળના ફૂવારા છૂટે છે તેનો અનુભવ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારાને હોય છે પણ એ રીતે તમોગુણ કેટલો વધે છે, દેહનું અભિમાન કેટલું વધે છે અને આત્માનું વિસ્મરણ કેવું થાય છે તેનું માણસને ભાન રહેતું નથી. ભગવાનની માયાથી મોહિત થયેલ ગજેન્દ્ર પણ પોતા ઉપર આવનાર કષ્ટનો વિચાર કરી ન શક્યો (૮-૨-૨૬)

તે વખતે દૈવેચ્છાથી કોઈ મહા બળવાન ગ્રાહે (મગરે) ક્રોધમાં ગજેન્દ્રનો પગ પકડી લીધો. પછી ગજેન્દ્રે તેના મુખમાંથી નીકળવાનો બહુ પ્રયત્ન કર્યો પણ તે છૂટી શક્યો નહિ. ગજેન્દ્રને છોડાવવામાં બીજા હાથીઓ અને હાથણીઓએ ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છતાં તેઓ પણ તેને છોડાવવાને સમર્થ થયાં નહિ. એવી રીતે ગજેન્દ્ર અને ગ્રાહની પરસ્પર ખેંચતાણમાં એક હજાર વર્ષ વીતી ગયાં તેથી દેવોને પણ ઘણું આશ્ચર્ય થયું. પછી ગજેન્દ્રનો ઉત્સાહ, બળ અને તેજ ક્ષીણ થવા લાગ્યાં અને ગ્રાહનો ઉત્સાહ બળ અને તેજ વધવા લાગ્યાં. (૮-૨-૩૦)

ઉપર કહ્યું તેમ ગ્રાહ એ અજ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે અને ગજેન્દ્ર એ આત્માનું વિસ્મરણ છે જ્યારે આત્માનું વિસ્મરણ થાય છે ત્યારે અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે બધું ભગવન્મય લાગે છે. શ્રી અરવિંદ એક જગ્યાએ લખે છે કે—

Its absence leaves the greatest actions dull. Its presence makes the smallest seem divine.

ઉપર કહ્યું તેમ અજ્ઞાન સાથે યુદ્ધ કરવામાં ગજેન્દ્રને એક હજાર વર્ષ વીતી ગયાં. અહિં ગણીને હજાર વર્ષ માનવાં નહિ પણ ઘણો કાળ વીતી ગયો એમ સમજવું. દરેક જીવ પણ અનંત કાળથી અજ્ઞાનદશામાં પડી રહેલો હોય છે અને જેમ ગ્રાહનું જોર વધતું ગયું તેમ અજ્ઞાનનું જોર વધતું જાય છે. એક ભૂલ કરી તો તેની વાસનાને લઈને તેમાંથી અનેક ભૂલો ઉત્પન્ન થાય છે અને સંસારના માણસો આપણને તેમાંથી છોડાવી શકતા નથી.

અજ્ઞાન અથવા અવિદ્યા સ્વતંત્ર નથી, જીવની આશ્રિત પણ નથી કારણ કે અવિદ્યા આવ્યા પછી જીવભાવ આવે છે પરંતુ એક અપેક્ષાએ બ્રહ્મની આશ્રિત મનાય છે. તેમાં કોઈને એવો પ્રશ્ન ઊઠે કે બ્રહ્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તો તેમાં તેથી વિપરીત સ્વભાવવાળી અવિદ્યા કેવી રીતે સંભવે? તો એ શંકા ઠીક નથી કારણ કે અવિદ્યાસંબંધ બ્રહ્મમાં તાત્ત્વિક માનીએ તો વિરોધ થાય. કારણ કે વિરુદ્ધ બે ધર્મ એક ધર્મીમાં રહી શકતા નથી જો એકને તાત્ત્વિક મનાય અને બીજાને અતાત્ત્વિક મનાય તો કોઈ વિરોધ નથી. તાત્ત્વિક અંધકારની સ્થિતિ સૂર્યમાં રહી શકતી નથી, પણ કલ્પિત અંધકારની સ્થિતિ સૂર્યમાં વિરુદ્ધ નથી. ઘૂવડ સૂર્યમાં અંધકારની કલ્પના કરે છે, સૂર્યનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રકાશસ્વરૂપ છે, તેમાં ઘૂવડનો કલ્પિત અંધકાર રહે તેમાં વિરોધ નથી. તેવી જ રીતે સ્વયંપ્રકાશ બ્રહ્મમાં કલ્પિત અવિદ્યાની સ્થિતિ વિરુદ્ધ નથી. ગ્રાહનું સ્વરૂપ એ અવિદ્યાનું સ્વરૂપ છે, તેમાં ગજેન્દ્રરૂપી જીવ પકડાઈ ગયો છે, પણ એ અવિદ્યા સાચી નથી; સાચી હોય તો તેની નિવૃત્તિ થાય નહિ અવિવેકથી બ્રહ્મમાં અવિદ્યાની પ્રતીતિ થાય છે અને વિવેક થતાં વાસ્તવિક—અવિદ્યાશૂન્ય બ્રહ્મ સિદ્ધ થાય છે વિવેક એ સમ્યક્ દર્શન છે.

તે જ ભગવાનનું સુદર્શન ચક્ર છે. જ્યારે ગજેન્દ્ર ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે અને ભગવાન તેને બચાવવા માટે આવે છે ત્યારે છન્દરૂપી ગરુડ ઉપર બેસીને આવે છે. એટલે વેદમય ગરુડની ઉપર બેસીને આવે છે (૮-૩-૩૧) આ ઉપરથી જણાશે કે શાસ્ત્રની મદદ હોય તો વિવેક ઉત્પન્ન થાય અને વિવેકથી અથવા સંમ્યક્ દર્શનથી અવિદ્યા દૂર થાય.

અવિદ્યા પ્રમાણજન્ય નથી. અવિદ્યા પ્રમાણનો વિષય પણ નથી. જો અવિદ્યા પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય તો તે નિવૃત્ત થાય નહિ. બ્રહ્મ અને અવિદ્યાનો સંબંધની કલ્પના પણ આવરણમાં રહીને થાય છે બ્રહ્મદષ્ટિએ તો અવિદ્યાનો સંબંધ કોઇ રીતે બ્રહ્મમાં થતો નથી. પણ ગજેન્દ્રરૂપી જીવ માયારૂપી ત્રિકૂટ પર્વતની પાસે આવી માયાના કાર્યરૂપી વૃત્તિઓરૂપી હાથણીની સાથે રમવા લાગે ત્યારે અવિદ્યામાં બંધાય છે.

અવિદ્યાનો વિરોધ પ્રમાણજન્ય જ્ઞાન સાથે છે. તેથી જ્યારે ગજેન્દ્રને અકસ્માત્ એવો વિચાર આવ્યો કે ગ્રાહરૂપ પાશમાં પડવાથી મને આ સંકટ ઉત્પન્ન થયું છે, તેમાંથી મારા સાથી હાથી મને છોડાવી શકતા નથી તો હાથણીઓ મને શી રીતે છોડાવી શકશે એમ માની તેણે શ્રીહરિનું (બ્રહ્મનું) શરણ લીધું.

જેના ભયથી મૃત્યુ પણ ભાગે છે એવા ઇશ્વરને શરણે ગજેન્દ્ર ગયો, અને તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો (૮-૨-૩૩) ભગવાનના ગુણનું સ્મરણ કરવાથી આત્માના સ્વરૂપનું ભાન થાય છે. કારણ કે આત્મા એ જ પરમાત્મા છે. આત્મજ્ઞાન થતાં સંપૂર્ણ દ્વૈત નિવૃત્ત થઇ જાય છે, કેવળ ચિદાત્મા જ અવશિષ્ટ રહે છે. જ્યારે જીવ-બ્રહ્મના અભેદ વિષયનું સમીચીન જ્ઞાન થાય છે ત્યારે એમ લાગે છે કે અવિદ્યા હતી નહિ, અને રહેશે નહિ એમ અવિદ્યાનો ત્રૈકાલિક નિષેધ થાય છે અવિદ્યાની દશામાં અવિદ્યાનો ત્રૈકાલિક નિષેધ બની શકતો નથી કારણ કે તે વખતે તેની અપરોક્ષ પ્રતીતિ થાય છે. તો પણ પારમાર્થિક રીતે જોતાં અવિદ્યાનો ત્રૈકાલિક નિષેધ પ્રસિદ્ધ છે.

ગજેન્દ્રે શરૂઆતમાં પોતાના મનને હૃદયદેશમાં સ્થિર કર્યું અને પછી તે પોતાના પૂર્વજન્મમાં શીખેલ સ્તોત્રથી પરમેશ્વરને નમસ્કાર કરી નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો —

यस्मिन्निदं यतश्चेदं येनेदं य इदं स्वयम् ।
योऽस्मात्परस्माच्च परस्तं प्रपद्ये स्वयम्भुवम् ॥
૮-૩-૩

અર્થ—જેનામાં આ જગત સ્થિત છે, જેનાથી ઉત્પન્ન થયું છે, જેનાથી વ્યાપ્ત છે, જે સ્વયં જગત છે, અને જે આ કાર્યકારણરૂપ જગતથી પરે છે તે ભગવાન સ્વયંભૂનું હું શરણ લઉં છું.

આ શબ્દો એમ બતાવે છે કે બ્રહ્મ સિવાય બીજી કોઇ સત્ય વસ્તુ નથી એવા જ્ઞાનથી અવિદ્યાની અને તેના કાર્યની નિવૃત્તિ થાય છે. ચિદાત્મામાં જેનું સ્વરૂપ ન હોય તેવી મિથ્યા વસ્તુનો આરોપ કરવો અને તેના સમ્બંધની કલ્પના કરવી તેનું નામ અવિદ્યા છે. અવિદ્યા એ આત્માના અવિચારની અપેક્ષાએ જ રહી શકે છે, આત્માનું વિસ્મરણ એ જ ગજેન્દ્રનું સ્વરૂપ છે તેથી તેને અજ્ઞાનરૂપ ગ્રાહે પકડયો છે ગજેન્દ્ર હવે આત્માનું સ્મરણ કરીને અવિદ્યાથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ગજેન્દ્ર સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે—જેની દૃષ્ટિ કદાપિ લુપ્ત થતી નથી એવા જે પ્રભુ પોતાની અંદર પોતાની માયાદ્વારા સ્થાપિત, કોઇ વખતે પ્રકટ અને કોઇ વખતે અપ્રકટ એવા કાર્યકારણરૂપ જગતના પ્રપંચના સાક્ષીરૂપથી નિરંતર જોયા કરે છે અને બધું પ્રલય થતાં જ્યારે અંધકાર વ્યાપી જાય છે તે વખતે સર્વવ્યાપક ભગવાન તેની પાર રહે છે, તે આત્મયોનિ પરાત્પર પ્રભુ મારી રક્ષા કરો. જેનું સ્વરૂપ દેવો અને ઋષિગણ પણ જાણી શકતા નથી તેને બીજાં પ્રાણીઓ કેવી રીતે જાણી શકે અથવા તેનું વર્ણન કરી શકે? ઘણા પ્રકારના વેશ ધારણ કરી વિચિત્ર ચેષ્ટાઓ કરવાવાળા નટની માફક દુર્ગમ લીલા કરવાવાળા પ્રભુ મારી રક્ષા કરો.

(૮-૩-૬)

(લીલા એટલે નાટક અને નાટક એટલે (વિવર્ત-ભાવે) જેવા હોઇએ તેવા ન દેખાતાં બીજા રૂપે દેખાવું એ જ વેદાન્તનો સિદ્ધાંત છે)

જેના મંગળમય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છાથી સંપૂર્ણ જીવોના આત્મસ્વરૂપ મિત્ર, જનસંગશૂન્ય અને સાધુસ્વભાવવાળા મુનિજન વનમાં રહી અખંડ ભાવથી બ્રહ્મચર્ય વગેરે વ્રતોનું પાલન કરે છે તે ભગવાન! મારી ગતિ છે. જેને જન્મ, કર્મ, નામ, રૂપ અથવા ગુણદોષ કંઇ પણ નથી, તો પણ લોકોની રચના અને

રક્ષણને માટે પોતાની માયાથી વખતો વખત રચના વગેરે સ્વીકાર કરી લે છે તે અનંતશક્તિ આશ્ચર્યકર્મી, રૂપરહિત હોવા છતાં પણ અનેક રૂપ ધારણ કરનાર પરબ્રહ્મ પરમેશ્વરને વારવાર નમસ્કાર છે (૮-૩-૯) (આ સ્તુતિ ઉપરથી જણાય છે કે જગતમાં જે ક્રિયાનો અંશ જણાય છે તે માયાનો છે અને સત્તા બ્રહ્મની છે.) જે સ્વયંપ્રકાશ, બધાના સાક્ષી તથા મન, વાણી અને ચિત્તથી પણ અનન્ત દૂર છે તે પરમાત્માને વારવાર નમસ્કાર છે (૮-૩-૧૦) જે સમસ્ત ઇન્દ્રિયોના વિષયોને જોવાવાળા છે, બધી પ્રતીતિઓનું કારણ છે. છાયારૂપ અસત્ અહંકાર વગેરેથી જેની સત્તા સૂચિત થાય છે, અને જે સંપૂર્ણ વસ્તુઓમાં સત્ રૂપથી પ્રકાશિત છે એવા આપને નમસ્કાર છે. (૮-૩-૧૪)

હવે જગતના કારણની વાત આવે છે

"જે બધાનું કારણ છે છતાં પોતે કારણ રહિત છે. તથા (કારણ હોવા છતાં માટી વગેરેની સમાન વિકારને પ્રાપ્ત થતા નથી એવા) અદ્ભુત કારણરૂપ છે-વળી (નદીઓના લયસ્થાન સમુદ્રની માફક) જે સંપૂર્ણ વેદ અને શાસ્ત્રોના મહાસાગરરૂપ (પરમ આશ્રય હોવાથી) મોક્ષસ્વરૂપ અને શ્રેષ્ઠ પુરુષોના આશ્રમસ્થાન છે. એવા આપને વારવાર નમસ્કાર કરું છું (૮-૩-૧૫)

અહીં ભગવાનની અંદર વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વ બતાવેલ છે. તે સાપેક્ષ દૃષ્ટિથી સમજવાનું છે એટલે અવ્યક્ત પણ વાસ્તવમાં અધિષ્ઠાનરૂપ છે છતાં અવ્યક્ત વાયુ દેખાય તો તે સાપેક્ષભાવે દેખાય. તેથી સાપેક્ષભાવે વિરુદ્ધ ધર્મ માની શકાય"

દશમ સ્કંધમાં જ્યાં શ્રી કૃષ્ણ કંસને મારવા જાય છે ત્યાં સાપેક્ષભાવે ભગવાનમાં વિરુદ્ધ ધર્મ માનેલા છે એટલે બધાની સાથે કલ્પિત વિરુદ્ધ ધર્મ રહી શકે છે

હવે ગજેન્દ્ર કહે છે કે, "જે ગુણરૂપ અરણિમાં છુપાયેલ જ્ઞાનાગ્નિસ્વરૂપ છે, ગુણક્ષોભના કારણથી જેમાં મનની સ્ફૂર્તિ થાય છે, આત્મતત્ત્વની ભાવના-દ્વારા વિધિનિષેધરૂપ શાસ્ત્રની ઉપેક્ષા કરનાર જ્ઞાનીની પ્રતિ જે સ્વયં પ્રકાશિત થાય છે તે આપને હું નમસ્કાર કરું છું. (૮-૩-૧૬)"

'વિધિનિષેધ બન્ને માયાના કાર્ય હોવાથી (વિધિ નિષેધાગમ) જ્ઞાની પુરુષો તેની દરકાર કરતા નથી, તેમ જ્ઞાની પુરુષો સ્વચ્છંદી થતા નથી. તેઓ મોટા દોષ કરતા નથી અને નાના દોષથી બીતા નથી.

હવે કહે છે કે "જે પુરુષ દેહ, પુત્ર, સ્વજન, ઘર, ધન અને નોકર વગેરેમાં આસક્ત છે તેને ભગવાન અત્યન્ત દુષ્પ્રાપ્ય છે જે ભગવાન ગુણસંગથી રહિત છે, જેનું ચિંતન જીવન્મુક્ત પુરુષો કરે છે તે જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન ઇશ્વરને મારા નમસ્કાર છે. (૮-૩-૧૮)

માણસોને સંસારનાં સુખ વધારે મળે એવી જાતની લોકસેવા જે સેવકો કરી રહેલ છે તેમણે આ શ્લોક સમજવા જેવો છે. શ્રીમદ્ભાગવત તો ૭ દિવસમાં મોક્ષ આપે તેવી કથા છે તેથી તેમાં વૈરાગ્યની ભાવના બહુ ઊંચી રાખેલી છે. વૈરાગ્ય એટલે ફાંસીની સજા સમજવાની છે પણ સંસારની જે સગવડોથી ભક્તિ વધે તેવી સગવડો લેવા માટે ભાગવતમાં છૂટ આપેલી છે પણ સગવડોને નામે ઇંદ્રિયોના સુખની પુષ્ટિ થવી ન જોઈએ. ઇંદ્રિયોના સુખમાં દેહનું અભિમાન વધે છે.

ગજેન્દ્ર કહે છે કે, "ભગવત્પરાયણ અનન્ય ભક્તજન જેનાં અતિ અદ્ભુત અને મંગળમય ચરિત્રોનું કીર્તન કરતાં પરમાનન્દસમુદ્રમાં મગ્ન થઈ કોઇપણ વસ્તુની ઇચ્છા કરતા નથી તે અવિનાશી પરમેશ્વર, અવ્યક્ત, આત્મજ્ઞાનથી જાણવા લાયક, અતીન્દ્રિય, સૂક્ષ્મ, અતિદૂર, અનન્ત, આદ્ય અને પરિપૂર્ણ પરબ્રહ્મની હું સ્તુતિ કરું છું (૮-૩-૨૦)

स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यङ्
न स्त्री न पण्ढो न पुमान्न जन्तुः ।
नायं गुणः कर्म न सन्न चास-
न्निषेधशेषो जयतादशेषः ॥

૮-

અર્થ-એ ભગવાન દેવ, અસુર, મનુષ્ય, સ્ત્રી, નપુંસક, પુરુષ અથવા જીવ કોઇપણ નથી. ...ન ગુણ, કર્મ, સત્ કે અસત્ પણ નથી' તેથી બધાનો નિષેધ થતાં જે નિષેધના અવધિરૂપથી બાકી રહે છે તે સર્વરૂપ પરમેશ્વરનો જય હો એટલે મારો ઉદ્ધાર કરવાને માટે તે પ્રકટ થાઓ.

બ્રહ્મ સિવાય બીજું કાંઇ દેખાય તે આરોપ છે,

તે અજ્ઞાન છે, તે અજ્ઞાનરૂપ ગ્રાહથી છૂટવા માટે હવે ગજેન્દ્ર કહે છે કે -

जिजीविषे नाहमिहामुया कि-
मन्तर्बहिश्चावृतयेभयोन्या ।
इच्छामि कालेन न यस्य विप्लव-
स्तस्यात्मलोकावरणस्य मोक्षम् ॥

૮-૩-૨૫

અર્થ-મને આ ગ્રાહ (મગર)ના મુખથી છૂટીને જીવતા રહેવાની ઇચ્છા નથી. કારણ કે જે બહાર અંદર બધી તરફથી અજ્ઞાનથી આવૃત્ત છે એવી હાથીની યોનિથી મને શું પ્રયોજન છે? હું તો આત્મપ્રકાશને ઢાંકવાવાળા તે અજ્ઞાનથી મુક્ત થવા ઇચ્છું છું કે જેનો કાળથી અન્ત આવતો નથી.

આ શ્લોક ઉપરથી જણાય છે કે ગ્રાહ એ અજ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે બધા સંસારનું કારણ અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાન હોય ત્યારે અધિષ્ઠાન અધ્યસ્તરૂપે જણાય છે અને જ્ઞાન થાય તો અધ્યસ્ત અધિષ્ઠાનરૂપ થઇ જાય છે અનાત્મા અધ્યસ્ત છે તે સદા અવ્યભિચારી સ્વરૂપવાળો રહી શકતો નથી. તેની સત્તા અથવા હયાતિ માની હોય ત્યારે પણ અન્યથા થયા કરે છે. સુષુપ્તિમાં તો તેનો અત્યંત અભાવ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે છતાં અજ્ઞાનરૂપે તે જણાય છે. આત્મા અને અનાત્માના સ્વભાવ વિરુદ્ધ હોવા છતાં તેમની સેળભેળ કરી તેમના ધર્મ પરસ્પર એકબીજામાં આરોપ કરનાર જે વૃત્તિ તેને આત્મજ્ઞાની પુરુષો અવિદ્યા અથવા અજ્ઞાન કહે છે જેના આવરણથી વસ્તુ જેવી હોય તેવી દેખાય નહિ અને જેનાથી ધ્યાન જાય તો જીવ અનર્થમાં આવી પડે છે તેને લોકમાં અવિદ્યા અથવા અજ્ઞાન કહે છે. જેમ અગ્નિ ઉષ્ણતાવાળો હોવા છતાં તેના સ્વભાવની જેને ખબર નથી એવો બાળક પગલે પગલે તેને અડવા દાઝે છે. તે જ પ્રમાણે અહીં પણ આત્માના સ્વરૂપનો નિશ્ચય જેને નથી હતો, તે, મિથ્યા વસ્તુનો સંબંધ તેમાં આરોપીને, મન વગેરે ઉપાધિનું તાદાત્મ્યપણું આત્મામાં માનીને જન્મમરણ અને સુખદુ:ખ વારંવાર ભોગવે છે અને તેનાથી એ ગ્રાહના તેનું ફળ ભોગવતાં પોતાની સ્વરૂપસ્મૃતિ થાય છે તેનું પણ સ્મરણ તેને રહેતું નથી. તેથી પોતાના કર્મોથી સંસારમાં જાણે કે પોતે ગરબડતો હોય તેવુ દેખાય છે તેથી બધા અનર્થનો હેતુ આત્મા અને અનાત્માનો પરસ્પર અધ્યાસ છે. એ જ અધ્યાસને તત્ત્વચિંતકો અવિદ્યા કહે છે.

ગજેન્દ્ર કહે છે કે "યોગાભ્યાસથી જેના કર્મ બળી ગયાં છે તે યોગિજન પોતાના શુદ્ધ અંતઃકરણમાં જેનો સાક્ષાત્કાર કરે છે તે યોગેશ્વર પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરૂં છું. વળી જે પુરુષે પોતાની ઇન્દ્રિયો જીતી નથી તેને ભગવાનનો માર્ગ મળતો નથી. જેની માયાથી ઉત્પન્ન થયેલ અહંબુદ્ધિદ્વારા આવૃત થયેલ પોતાના આત્મસ્વરૂપને જીવ જાણી શકતા નથી તે અપાર મહિમાવાળા ભગવાનને હું નમસ્કાર કરૂં છું." (૮-૩ ૨૯)

જેઓને એમ લાગે છે કે માયા ભગવાનની રચેલી છે તેમને માટે ભક્તિ કરીને ભગવાનનો અનુગ્રહ મેળવવાની જરૂર છે જેમને એમ લાગે કે માયા એ માત્ર દેખાવ છે અને જીવની ભૂલથી અથવા જીવના અજ્ઞાનથી પ્રતીત થાય છે તેમને માટે આત્મજ્ઞાનની જરૂર છે. ગને રીત શાસ્ત્રોમાં માનેલી છે અને એ શાસ્ત્રને ગરુડનું સ્વરૂપ માનેલ છે એ ગરુડ ભગવાનનું વાહન છે એ બાબત હવે પછીની કથામાં શુકદેવજી સ્પષ્ટ કરે છે. શુકદેવજી કહે છે કે આ પ્રમાણે નિર્વિશેષ ભાવથી સ્તુતિ કરવાથી, ભિન્નભિન્ન રૂપોનું અભિમાન રાખનાર બ્રહ્મા વગેરે દેવોમાંથી કોઈપણ દેવ ગજેન્દ્રને છોડાવવા માટે આવ્યા નહિ, ત્યારે જે હરિ સર્વરૂપ છે અને સર્વદેવમય છે તે ત્યાં પ્રગટ થયા. ગજેન્દ્રનું અતિ કરુણાવાળું દુ:ખ જોઈને તેની સ્તુતિ સાંભળી જગન્નિવાસ શ્રીહરિ, વેદમય ગરુડ ઉપર ચડીને, હાથમાં સુદર્શન ચક્ર લઈને, દેવોસહિત, જ્યાં ગજેન્દ્ર હતો ત્યાં તરત આવ્યા

અહીં બે બાબત ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવી છે. એક તો छन्दोमयेन गरुडेन समुह्यमान વેદમય ગરુડ ઉપર ચડીને એટલે (અજ્ઞાનરૂપી ગ્રાહને મારવા માટે) શાસ્ત્રની સાથે આવેલ છે અને સુદર્શન ચક્ર હાથમાં લીધું છે એટલે સમ્યક્દર્શન એ તેમનું મુખ્ય હથીઆર છે આપણે પણ શાસ્ત્રનો આધાર લઈને સમ્યક્ દર્શન અથવા સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરી શકીએ તો અજ્ઞાનનો નાશ થાય. ખરી રીતે ગજેન્દ્રની સ્તુતિમાં જ સમ્યક્ દર્શન જણાઈ આવે છે. (સંસારરૂપી) સરોવરની અંદર મહા બળવાન ગ્રાહ (અજ્ઞાન)થી પકડાયેલ ગજેન્દ્રે આકાશમાં ચક્રધારી હરિને ગરુડ ઉપર આવતા જોઈને (ભગવાનને અર્પણ કરવાને માટે પોતાની સૂંઢમાં એક કમળનું ફૂલ

લઈને તેને ઉપર ચડાવી કષ્ટથી સ્તુતિ કરતાં કહ્યું કે "હે નારાયણ, હે અખિલગુરુ, હે ભગવાન આપને મારા નમસ્કાર છે" ગજેન્દ્રને અત્યંત પીડા પામતો જોઈને અજન્મા હરિ, એકદમ ગરુડ ઉપરથી ઊતરી ગયા અને કૃપાપૂર્વક તરત તેને મગરસહિત સરોવરથી બહાર કાઢયો અને બધા દેવોના દેખતાં પોતાના ચક્રથી મગરનું મોઢું ચીરી નાખ્યું અને ગજેન્દ્રની મુક્તિ કરી.

અહીં ગજેન્દ્રે ભગવાનને અર્પણ કરવા માટે કમળનું ફૂલ લીધું તેનો અર્થ એમ સમજવો કે અપ્રાકૃત ભાવ ગજેન્દ્રે તે વખતે ધારણ કર્યો. કમળ એ બ્રહ્માની પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. બ્રહ્મા પણ કમળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે તેથી કમળની વાત જ્યાં આવે ત્યાં અપ્રાકૃત ભાવ સમજવાનો છે તેથી ભગવાનના મુખને મુખારવિંદ એટલે મુખ કમળ કહે છે, નેત્રને નેત્રકમળ કમળ કહે છે, ચરણને ચરણકમળ કહે છે, હૃદયને હૃદયકમળ કહે છે.

આથી કોઈને ભક્તિમાર્ગની રીતે આ પ્રસંગ સમજવો હોય તો પણ ભગવાન પતિતપાવન અને અધમોદ્ધારણ થઈ શકે છે અથવા જેનું દિલ સાચું હોય તેની મદદમાં તરત આવે છે એવો એક પ્રસંગ નીચે પ્રમાણે થોડા વખત ઉપર મદ્રાસ પ્રાંતમાં બન્યો હતો.

દક્ષિણમાં વ્યંકટેશ ભગવાનનાં મંદિરો ઘણાં હોય છે. તેમાં એક ગામમાં કોઈ સાચો ભક્ત હતો અને હમેશાં ભગવાનનાં દર્શન કરવા માટે મંદિરમાં જતો હતો અને ભગવાનનું સ્મરણ પણ બરાબર રાખતો હતો. થોડા વખત પછી તેને પૈસાની જરૂર પડી તેથી ગામના એક વાણીયા પાસેથી ૫૦૦ રૂપીઆ ઉછીના લીધા. છ મહિના પછી તેણે તે રૂપીઆ તે વાણીઆને પાછા આપી દીધા પણ તેની પહોંચ લીધી નહિ. થોડા વખત પછી તે વાણીઆએ તે ભક્તની પાસે પોતાના લેણા ૫૦૦ રૂપીઆ માગ્યા. તે ભક્તે કહ્યું કે 'મેં તને તે રકમ પાછી આપી દીધી છે.' વાણીઆએ લુચ્ચાઈથી અથવા વિસ્મરણથી ૫૦૦ રૂપીઆ માટે કોર્ટમાં કેસ માંડયો. કોર્ટે તે ભક્તને સાક્ષી આપવા માટે કહ્યું ભક્તે કહ્યું કે 'મારો સાક્ષી બીજો કોઈ નથી, માત્ર ભગવાન મારા સાક્ષી છે" ન્યાયાધીશે કહ્યું કે "એ એવો પુરાવો કોર્ટની અંદર ચાલે નહિ, તારા ભગવાનને કોર્ટની અંદર સાક્ષી તરીકે બોલાવી શકાય નહિ." ભક્તે કહ્યું કે "જેમ બીજા સાક્ષીને બોલાવો છો તેમ તેમને બોલાવો." ન્યાયાધીશે કહ્યું કે "બીજા સાક્ષી ઉપર સમન્સ કાઢીને બોલાવવામાં આવે છે." ભક્તે કહ્યું, કે 'મારા ભગવાન ઉપર પણ સમન્સ કાઢો." ન્યાયાધીશે કહ્યું કે "એ સમન્સ ક્યાં જઈને કોને આપવો?" ભક્તે કહ્યું કે' વ્યંકટેશ ભગવાનના મંદિરના બારણા ઉપર સમન્સ ચોંટાડો, તેમને આવવું હશે તો સાક્ષી તરીકે આવશે." ન્યાયાધીશને એ વાત હસવા જેવી લાગી તો પણ ભક્તની માગણી પ્રમાણે ભગવાન ઉપર સમન્સ કાઢીને મંદિરના બારણા ઉપર તે કાગળ ચોંટાડવામાં આવ્યો અને અમુક તારીખે ભગવાને કોર્ટમાં હાજર થવું એ પણ તેમાં જણાવ્યું હતું. કેસની મુદત પડી અને પછી નક્કી કરેલ દિવસે બંને પક્ષના વકીલો અને ભક્ત વગેરે કોર્ટમાં કેસ માટે ભેગા થયા પછી ન્યાયાધીશે તે ભક્તને પૂછ્યું કે "તારો સાક્ષી ક્યાં છે?" ભક્તે કહ્યું કે "તમે સાક્ષીને કેવી રીતે બોલાવો છો?" ન્યાયાધીશે કહ્યું કે અમારો પટાવાળો જે સાક્ષીનું નામ હોય તેને બહાર જઈ પોકારે છે કે "અમુક સાક્ષી હાજર છે?" ભક્તે કહ્યું કે "તે પ્રમાણે પોકારવાને માટે પટાવાળાને કહો." ન્યાયાધીશે તે પ્રમાણે પટાવાળાને કહ્યું પટાવાળાએ બૂમ પાડી કે "...... ભક્તના વ્યંકટેશ ભગવાન સાક્ષી તરીકે હાજર છે?" એટલામાં તે કોર્ટની અંદર દિવ્ય તેજનો પ્રવેશ થયો. તે તેજ એટલું સખત હતું કે ન્યાયાધીશ અને વકીલો પણ તે જોતાં આંખ મીંચી ગયા માત્ર તે ભક્ત તે દેખાવ આનંદથી જોઈ રહેલ હતો. પછી બધાને ખાત્રી થઈ કે તે ભક્તના સાક્ષી સાચા છે તેને છોડી મૂકવામાં આવ્યો અને તે વાણીઆને ખોટી ફરીઆદ માટે ઠપકો મળ્યો. આ બાબત ન્યાયાધીશની સહીથી અને બંને તરફના વકીલોની સહીથી કોઈ ન્યુસપેપરમાં થોડા વખત પહેલાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી.

ભગવાન સાક્ષી તરીકે તો (અધ્યાત્મભાવે) સૌના હૃદયમાં હાજર છે જ, છતાં બહાર પણ સાક્ષી તરીકે આવી શકે છે તેમાં માત્ર ભાવની શુદ્ધિ જોઈએ. એટલે તે ભક્તને એવી શંકા જરાવાર પણ થઈ ન હોતી કે ભગવાન આવશે કે નહિ. શંકા વગરની ભાવશુદ્ધિ જ્યાં હોય ત્યાં ભક્તની સાથે ભગવાનને રહેવું પડે છે. વ્યવહારમાં પણ માયારહિતપણું—તેને ભાવશુદ્ધિ કહે છે ગજેન્દ્રને માટે પણ જેમ ભગવાન આવ્યા હતા તેમ

હાલના કાળમાં પણ ઘણા ભક્તોને હજુ ભગવાનનાં દર્શન થાય છે. ભગવાન વ્યાવહારિક લાભ આપે છે અને ઉપર પ્રમાણે ભક્તની રક્ષા કોર્ટમાં ભગવાને કરી. પણ વ્યાવહારિક લાભ માટે ભગવાનની ભક્તિ કરવી નહિ વિશુદ્ધ ભાવવાળા, ભગવાન પાસે વ્યાવહારિક લાભ માગતા નથી તેથી ગજેન્દ્રે ભગવાન પાસે એવું માગ્યું કે મને અજ્ઞાનમાંથી છોડાવો. અજ્ઞાનમાંથી મુક્તિ મળે તો ફરીથી જન્મમરણ આવે નહિ અને બધા પ્રકારના દુઃખમાંથી આત્યન્તિક નિવૃત્તિ મળે

શ્રીમદ્ભાગવતની કથા એવા પ્રકારની છે કે તેમાં અધ્યાત્મ ભાગ ઘણે ભાગે પાછળથી આવે છે ચાલુ પ્રસંગ વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે હવે શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને ગજેન્દ્ર અને ગ્રાહ (મગર)ના પૂર્વજન્મની હકીકત કહે છે ગ્રાહ એટલે મગર પૂર્વજન્મમાં શ્રેષ્ઠ ગન્ધર્વ હુહુ હતો. તેને દેવલ ઋષિનો શાપ મળ્યો હતો તેથી તેને મગરનો જન્મ આવ્યો હતો. તે ભગવાનના સુદર્શન ચક્રથી મર્યો તેથી તેની મુક્તિ થઇ અને તેણે આશ્ચર્યમય દિવ્ય શરીર ધારણ કર્યું. ગન્ધર્વલોક એ મનુષ્યલોક કરતાં શ્રેષ્ઠ લોક છે ત્યાં વધારે સારું જ્ઞાન હોય છે. પણ ઋષિનો શાપ મળવાથી તેને મગરની યોનિ પ્રાપ્ત થઇ. એટલે અજ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત થઇ પ્રાચીનકાળમાં ઋષિમુનિઓ તરફ માણસોને બહુ માન હતું અને ઋષિમુનિઓ પણ સિદ્ધ હતા જનાગ ઝીણાના જેવા અત્યાચારી રાજાઓનો તો ઋષિમુનિઓ શાપથી નાશ કરી નાખતા હતા ફરીથી એવો યુગ આવશે ત્યારે જગતમાંથી અન્યાય તરત દૂર થઇ શકશે જે કામ ઉત્તમ મતિથી થાય છે તે મદ્ધમતિથી થતું નથી હાલમાં માણસોમાં અજ્ઞાન ઘણું છે તેથી મદ્ધમતિના મતથી રાજ્યો ચલાવાય છે. છતાં એ રીતે પણ અન્યાય દૂર થતો નથી. તેથી હવે ઉત્તમ મતિની જરૂર છે. જે કામ એક રામ અથવા એક કૃષ્ણથી થઇ શકે છે તે કામ લોકોની મદ્ધમતિથી થઇ શકતું નથી ઉત્તમ મતિનો એક નમુનો હાલના કાળમાં પ્રો. આઇન્સ્ટાઇને કરેલી સાપેક્ષવાદની શોધ છે. તે એક માણસે આખી પૃથ્વીના બધા માણસોના જ્ઞાનમાં ફેરફાર કરી નાખ્યો છે. તે શોધ બરાબર સમજાય તો દેશકાળ ખોટા થઇ જાય છે. તેનાથી જન્મમરણ ખોટાં થાય છે, ઇતિહાસભૂગોળ ખોટાં થાય છે, રાજ્યતંત્રો ખોટાં થાય છે અને ન્યુઝ પેપરો પણ ખોટાં થાય છે. એ શોધનું ખરું સ્વરૂપ જ્યારે લોકોને સમજાશે ત્યારે કોઇને ઇતિહાસભૂગોળ શીખવાની ઇચ્છા થશે નહિ. એવી જ રીતે બીજા કોઇ એક મહાપુરુષ (ઉત્તમ મતિવાળા)નું જ્ઞાન પ્રસિદ્ધ થાય તેનો સંભવ છે અને તે પણ લોકોના જ્ઞાનમાં ફેરફાર કરી નાખશે

ભગવાનનો સ્પર્શ થવાથી ગજેન્દ્ર પણ અજ્ઞાનના બન્ધનથી મુક્ત થઇ ગયો તથા ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ ધારણ કરી ભગવાનના સારૂપ્યને પ્રાપ્ત થયો. ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ કેવું હશે તે સામાન્ય માણસને માટે સમજવું ઘણું અઘરું છે હાલમાં સાપેક્ષવાદના ચાર-પરિમાણ જેને dimensional continuam કહે છે તે બરાબર સમજાય તો ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ પણ સમજાય તે સાપેક્ષ ગણિતથી ચતુર્થ પરિમાણ સિદ્ધ કરે છે, તેથી બધા ધર્મોને કબુલ કરવું પડે તેવું છે

હવે ગજેન્દ્રનો પૂર્વજન્મ શુકદેવજી કહે છે પૂર્વજન્મમાં ગજેન્દ્ર ઇંદ્રદ્યુમ્ન નામનો પાણ્ડ્ય દેશનો પ્રખ્યાત રાજા હતો. તે વખતે તે વિષ્ણુ ભગવાનની ઉપાસનામાં તત્પર રહેતો હતો એક વખતે તે રાજા મલય પર્વત ઉપર શ્રીહરિની આરાધના કરતો હતો. તે વખતે દૈવયોગથી પોતાની શિષ્યમંડળી સહિત મહા યશસ્વી અગસ્ત્યજી ત્યાં આવ્યા. પણ રાજાએ તેમનો સત્કાર ન કર્યો, તેથી મુનિએ તેને શાપ આપ્યો કે, “ આ મોટો અસાધુ અને દુરાત્મા તથા મૂર્ખ છે, તેણે આજે બ્રાહ્મણજાતિનો તિરસ્કાર કરેલ છે, તેનામાં હાથીની માફક જડબુદ્ધિ છે તેથી તેને ઘોર અજ્ઞાનવાળી યોનિ પ્રાપ્ત થાય ”

આ શાપમાં ગજેન્દ્ર એ જડબુદ્ધિનું સ્વરૂપ છે એમ સ્પષ્ટ બનાવેલું છે જેઓ બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે એટલે બ્રહ્મજ્ઞાનનું અપમાન કરે છે તેમનામાં જડબુદ્ધિ અથવા અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. હાલમાં બ્રહ્મજ્ઞાનનો આદર ભાગ્યે જ થાય છે લોકસેવામાં પણ કેટલીકવાર ભેદજ્ઞાન વધે તેવી સેવાનો આદર થાય છે. તેથી માણસોમાં જડબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે ગજેન્દ્ર પણ બીજા જન્મમાં આત્મજ્ઞાનનો નાશ કરનાર શરીરને પ્રાપ્ત થયો. પણ ભગવાનની ભક્તિના પ્રભાવથી હાથીના શરીરમાં પણ તેને આત્મસ્વરૂપનું સ્મરણ થયું. પછી ગજેન્દ્રને ભગવાનનું પાર્ષદપણું

પ્રાપ્ત થયું અને ભગવાન ગજેન્દ્રને લઈને પોતાના અદ્ભુત ધામમાં ચાલ્યા ગયા. (૮ ૪–૧૩)

ભક્તિમાર્ગમાં પહેલી ભૂમિકા મૂર્તિપૂજા છે, બીજી ભૂમિકામાં ભગવાનના ગુણ ગાવા અને સાંભળવા, ત્રીજી ભૂમિકામાં સમર્પણ અથવા શરણાગતિ અને ચોથી ભૂમિકાએ તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે અને આત્માનું સ્મરણ થાય છે આત્માનું સ્મરણ થતાં આવરૂપી અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે બ્રહ્મમાં અજ્ઞાન કલ્પિત છે તેથી જ્ઞાન થતાં અજ્ઞાનનો બાધ થાય છે. આત્માનું અધ્યસ્તરૂપે ભાસવું એ આત્માનો સ્વભાવ નથી. આત્માનો સ્વભાવ તો પ્રકાશ કરવાનો છે અધ્યાસનો નિરોધ તો પ્રમાણથી ઉત્પન્ન થયેલ અથવા ભક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાનથી થાય છે. એવું જ્ઞાન જેનામાં ઉત્પન્ન થયેલ નથી તેણે આત્માનો વિચાર કરેલ નથી, તેથી આત્મા પ્રકાશતો નથી એવું દેખાય છે જેણે આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી તેનામાં અનાત્માના સંબંધવાળું અભિમાન ઉત્પન્ન થાય છે પછી તે બાબતમાં સમ્યગ્જ્ઞાન, વિપરીત જ્ઞાન, આભાસ વગેરેની મનોવૃત્તિઓ ઊઠે છે પછી મિથ્યા વિષયને સાચો માનવાના નિમિત્તે તેમાં રાગદ્વેષ થાય છે. તેવી જ ગજેન્દ્ર ત્રિકૂટ પર્વતની પાસેના સરોવરમાં હાથણીઓની સાથે રમવા લાગ્યો હતો.

એવી રીતે સંસારનું આલંબન અવિદ્યા છે અથવા આત્માનું વિસ્મરણ છે. તેને જ જડબુદ્ધિ કહે છે.

શુકદેવજીએ આ પ્રમાણે ગજેન્દ્રમોક્ષનો પ્રસંગ પરીક્ષિત રાજાને સંભળાવ્યો. આ પ્રસંગ કલિના દોષોનો નાશ કરવાવાળો, ખોટા સ્વપ્નનો નાશ કરવાવાળો અને સ્વર્ગ અને સુયશ પ્રાપ્ત કરાવવાવાળો છે. તેથી ખોટા સ્વપ્નનો નાશ કરવાની જેમની ઇચ્છા હોય તેમણે સવારે ઊઠીને ગજેન્દ્રમોક્ષનો પાઠ કરવો (૮–૪–૧૫) જગત એ પણ એક ખોટું સ્વપ્ન છે જગત વિષે જેટલા વિચાર આવે તે બધા પણ ખોટાં સ્વપ્ન છે. હાલના પ્રખ્યાત સાયન્ટીસ્ટ પ્રો. આઇન્સ્ટાઇન પણ કહે છે કે What we see is not the world, it is only a human conception of something that exist વેદાન્ત પણ એમ કહે છે કે બધાને માણસ પોતાની દૃષ્ટિ પ્રમાણે કલ્પે છે

ભગવાને પણ ગજેન્દ્રને કહ્યું કે જે માણસ પાછલી રાતના પહોરમાં ઊઠી ઇન્દ્રિયનિગ્રહપૂર્વક એકાગ્ર ચિત્તથી મારા જન્મ અને રૂપનું સ્મરણ કરશે તે સંપૂર્ણ પાપથી મુક્ત થઈ જશે. અને પ્રાણાન્ત વખતે તારી આ સ્તુતિથી પ્રાર્થના કરશે તો હું તેને પવિત્ર કરી દઈશ. (૮–૪–૨૫)

એમ કહી ભગવાને પોતાનો શંખ વગાડ્યો અને દેવોને આનંદ આપતા ગરુડ ઉપર ચડી સ્વધામ પધાર્યા. (૮–૪–૨૬). (ચાલુ)

ન કાં ?

(હરિગીત છંદ)

દીપોત્સવીનું પર્વ આવ્યું, દિવ્ય દીવા દિલ કરો,
અજ્ઞાનને આવરોધીને, ઉર જ્ઞાનગંગાથી ભરો
ગૃહમંદિરો કરી સ્વચ્છ, ચારુ સાથિયા પૂર્યા છતાં
મનમંદિરે ના ફેરવી સૌજન્યની સાવરણી કાં ?
અંગે અનુપ ભૂષણો ને સોહતા સ્વાંગો સજ્યા,
શામળ-સ્મરણ-શણગાર સહ સત્સંગરત્રાંગ ન કાં ધર્યા ?
લક્ષ્મી તણું પૂજન કરીને ચોપડે "શ્રી" ચીતર્યું,
સદ્વ્યય કર્યો ના વિત્તનો, લક્ષ્મીપૂજનનો અર્થ શું ?
દ્યુતિ દ્વારમાં પ્રગટાવીને, ગૃહમંદિરે પણ દીપ કર્યો,
તિમિર ભર્યું તનમા છતા મનમંદિરે દીવડા ન કાં ?

—ધીરૂભાઈ વી. પુરોહિત

સત્યાગ્રહનું સ્વરૂપ

લે-શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ, વેદાન્તશાસ્ત્રી.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૪૭, અંક ૫)

સંસારના વિષયોમાં લોભાએલા, વિષયોની વાસનામાં બંધાઇ વિષયો માટે જ દિનરાત કર્મમાં લાગી રહેનારા લોકો બને છે. તેવા લોકો જો સમાજના સેવક થઇ સમાજને ઉપયોગી કામ કરી તે બદલ જે પૈસા મળે તેનાથી પોતાને ભોગવવાના પદાર્થો મેળવે અને જે મળે તેથી સંતોષ માનીને તેને ભોગવે, તોતો તેઓ સત્યાગ્રહના માર્ગમાં આગળ જઇ શકે છે અને તે જ જન્મમાં અથવા બે-ત્રણ જન્મોમાં સત્યના પ્રકાશનો અનુભવ કરી શકે છે અને ચંદપણાથી મુક્ત થઇ શકે છે. પરન્તુ જેઓ વિષયોને મેળવવાના અતિશય આગ્રહમાં બંધાઇ જાય છે, થોડી જ વારમાં તેમણે ઇચ્છેલા બધા પદાર્થો મહેનત કર્યા વગર અથવા પ્રમાણિકપણે ?? કર્યા વગર એકદમ મેળવવા માટે અધીરા બની . છે, બીજી કોઇ વસ્તુ સહન કરી શકતા નથી અને ક્રોધ, લોભ અને મોહના આવેશમાં ઉત્તેજિત થઇ જાય છે તેઓ ચંદમાંથી અસુર બની જાય છે. જેઓ અસુર બને છે તેઓ નીતિ-અનીતિ, યોગ્ય-અયોગ્ય, ધર્મ-અધર્મ સારું કે ખોટું કંઇ જોઇ શકતા નથી. વિષય હાથમાં આવવા સિવાયનો કોઇ જાતનો વિચાર કરી શકતા નથી, અને કોઈ પણ રીતે સમાજને છેતરી, દબાવી, લૂટી, ભોળવી, હેરાન કરી પોતાના ભોગો મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે.

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ॥
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥

ગીતામાં સોળમા અધ્યાયના સાતથી વીસ શ્લોકમાં આવા અસુર લોકોનાં લક્ષણો બતાવ્યાં છે, જેનામાંથી સુરતા અથવા વિવેક-વિચાર, અથવા સત્યની દૃષ્ટિ નાશ પામી હોય તે અસુર છે.

જ્યારે આવા અસુરો સમાજમાં ભરાઇ જાય છે, સમાજને ત્રાહિ ત્રાહિ પોકરાવે છે, સમાજની મહેનતની કમાણી ઝૂંટવી લે છે ત્યારે લોકોની નિરાશાનો પાર રહેતો નથી, લોકોને જીવવું દુઃખમય બની જાય છે, તેમને સંતોષ રહે એવું કંઇપણ રહેતું નથી. ત્યારે ધરતી માતાને અથવા કુદરતને તે સાલવા લાગે છે આવા દુષ્ટોના ત્રાસથી પૃથ્વીમાતા આકુળવ્યાકુળ થાય છે જે ધરતી માતાની સંપત્તિ તેને ખોળે રમતાં દરેક બાળકોને ખાવાની હોય છે તે સંપત્તિને જ્યારે એકલાં વરૂઓ કબજે કરે છે, તેના દૂધને જ્યારે એકલા સર્પો જ પી જવા લાગે છે ને બીજાં સરળ બાળકો તરફડે છે, ટળવળે છે, ધર્મને અનુસરનારાઓના અર્થ-કામ જોખમમાં મૂકાઇ જાય છે ત્યારે આવા અસુરોના ભારથી ત્રાસ પામતી પૃથ્વી તેના સર્જનહાર ચૈતન્ય તત્ત્વને શરણે જાય છે. તેના આશ્રયની-તેની વ્હારની ઝંખના કરે છે: દુરાચારીઓથી ત્રાસ પામી સદાચારીઓની ધૃતિ-ધૈર્ય-ધારણશક્તિ અન્તરાત્માને પ્રાર્થના કરે છે, હે પ્રભુ! શું આ દુનિયા કેવળ અધર્મીઓને જ મઝા કરવા માટે છે? સત્યમાર્ગે ચાલનારાઓને ત્રાસ જ ભોગવવાનો છે? હે ભગવન્! પૃથ્વીમાંથી દ્રવ્યોને-વસ્તુઓને બહાર લાવી તે બધાં દ્રવ્યોને-સંપત્તિને સમાજને માટે તૈયાર કરનાર વર્ગને-વસુદેવને શું અસુરોની જ નાગચૂડમાં-અસુરોના જ બંધનમાં સડવાનું છે? તેનાં બધાં ફળો શું અસુરોને જ ખાઇ જવાનાં છે!

આવી રીતે સમાજની આર્ત પ્રાર્થના ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે સંસારના કશા પણ સાધનનો આધાર નથી રહેતો, સંસારી બધાં આલંબનો નિષ્ફળ લાગે છે, ઘોર નિરાશા ઉત્પન્ન થાય છે, ચોમેર અંધકારની અમાસરાત્રિ પથરાઇ રહે છે ત્યારે एतदालम्बनं परम्। પરમ આલંબન પ્રકટ થાય છે.

જ્યાંસુધી સંસારી આલંબનની આશાએ-સંસારી મદદ માટે સંસારને દેખાડવા માટે, સંસારી આલંબન પ્રાપ્ત થવાની ભાવનાથી પ્રાર્થના થાય છે ત્યાંસુધી પરમ આલંબન પ્રાપ્ત થતું નથી, ત્યાંસુધી સાચું આલંબન પ્રાપ્ત થતું નથી, તે પ્રાર્થનામાં સત્યાગ્રહ નથી. નરસિંહ મહેતાએ સંસારનાં બધાં આલંબનોમાંથી મહા છોડી જંગલમાં જુના મહાદેવના દેવળમાં ઘોર રુદન કર્યું, સંપૂર્ણ નિરાલંબ થઇ સંસારનાં મરેલાં આલંબનોનું પોતાના અશ્રુજળથી તર્પણ કર્યું ત્યારે તેમને પરમ આલંબન પ્રાપ્ત થયું હતું

પરમ આલમ્બનના દર્શનથી જડ બંધનો તૂટી જાય છે બન્ધનો તૂટી જાય છે એટલે તે બંધનોનું બંધનકર્તાપણું નાશ પામે છે. દેહને હું માનનાર લોકો જ દેહની જેલમાં પૂરાયેલા હોય છે સંસારના પદાર્થોને પોતાનાં આલંબન માનનાર દેહાભિમાનીઓનાં વાસનાનાં બંધનો વધતાં જ જાય છે. જેઓ પોતાને પરમ સ્વરૂપે જોઈ શકે છે તેઓને કોઈ જેલમાં પૂરી શકતું નથી તેઓ દેહને 'હું' માનતા નથી, દેહને તેઓ જગતની સેવા કરવાનું સાધન ગણે છે. જેનો દેહને જગતની સેવા કરવાનું સાધન જ ગણે છે તેઓના દેહને ભલે કેદમાં પૂરવામાં આવે, તેઓના જેલમાં પૂરવામાં આવેલા દેહથી જગતની જેટલી સેવા થાય છે તેટલી સેવા જેલની બહાર રહેલા સ્વાર્થીઓના દેહથી થતી નથી દેહાભીમાન રહિત મુક્ત પુરુષોનો બંધનગ્રસ્ત દેહ પણ જેટલો કાર્યસાધક થાય છે એટલો જેલની બહાર રહેલા દેહાભિમાની બદ્ધ પુરુષોનો થતો નથી. એટલે જેઓને પરમ આલંબન પ્રાપ્ત થાય છે તેમનાં જડ બંધનો તૂટી જાય છે. તેમના દેહને જડ બંધનોમાં બાંધવામાં આવ્યો હોય છતાં તેઓ પોતે મુક્ત હોય છે અને તેમના બંધાએલા દેહથી પણ તેઓ મુક્ત દેહ જેટલું જ કાર્ય-સેવા કરી શકે છે. એટલે જેમને પરમ આલંબન પ્રાપ્ત થાય છે તેમનાં બંધનો બંધનો તૂટી જાય છે બંધનો નિરર્થક થાય છે, તેમને બંધનો રહેતાં નથી. તેમનો દેહ ભલે કેદના કારાગારમાં રહેતો હોય છતાં તેઓ પરમ આલંબન સ્વરૂપે નિર્મળ હૃદયોમાં અને દરેક ઠેકાણે રહેલા હોય છે

દેહાભિમાનીઓ દેહના ગર્ભમાં આવે છે, દેહરૂપે જન્મે છે અને દેહનો સ્વાર્થ સાધવામાં જીવન ગાળે છે. પરમ આલંબન-પરમ તત્ત્વ દેહનું અભિમાની હોતું નથી, પરમ તત્ત્વ પોતા સિવાય બીજા કોઈનું અભિમાની હોતું નથી. તેની આગળ પોતા સિવાય બીજું કોઈ હોતું નથી. તે દેહના ગર્ભમાં આવતું નથી, કારણ કે તમામ પદાર્થો તેની અંદર રહેલા હોય છે ગીતામાં કહેલું છે કે न त्वहं तेषु ते मयि। તે જન્મતું નથી, છતાં જે પુરુષો તેને આલંબન બનાવે છે, તેમની નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધિમાં તેની સત્યાગ્રહી શક્તિનો અવતાર થાય છે. તે શક્તિથી પરમ આલમ્બનને અટકાવનારા આસુરી ભાવોનો નાશ થાય છે, અથવા જે અન્યાયી લોકોએ બીજાઓના અર્થ-કામ કબજે કર્યા હોય છે તેમના અન્યાયનો નાશ કરે છે ભગવાનનું પૂર્ણ સ્વરૂપ અવતારની ઉપાધિમાં જ સમાઈ જતું નથી. છતાં પૂર્ણાવતાર એથી કહેવાય છે કે તે પુરુષમાં અવતરેલી શક્તિ જગતના તમામ અનર્થોને દૂર કરવામાં સમર્થ હોય છે. પરમાત્મા પોતે તત્ત્વત કોઈમાં અવતરતો નથી છતાં ઉપાધિના પ્રકારોથી અનેક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે:

प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तरजायमानो बहुधा विजायते।

અસત્યનો આગ્રહ એ ઉપાધિ કહેવાય છે અવિદ્યા કહેવાય છે અસત્યના આગ્રહને લીધે સ્થૂળ શરીર બંધાય છે અસત્યાગ્રહ જેટલા પ્રમાણમાં ઓછો તેટલા પ્રમાણમાં ઉપાધિની પવિત્રતા ગણાય. જ્યારે અસત્યાગ્રહ જરાપણ ન હોય, સ્વાર્થભાવના જરા પણ ન હોય, કેવળ અસત્યાગ્રહીઓના અન્યાયોને દૂર કરવાના આગ્રહથી જે શરીર ધારણ કરાય છે તે 'અવતાર કહેવાય છે. જ્યારે અસુરોના જુલમથી બચવા માટે નિર્બળ મનુષ્યો પાસે એકેય ઉપાય રહેતો નથી ત્યારે ઈશ્વરના ન્યાયી કાયદાનું દર્શન કરાવવા માટે જે શક્તિ 'વીટો પાવર' શરીરમાં પ્રકટ થાય છે તેને અવતાર કહે છે. તે શક્તિમાં ઈશ્વરનું અનુસન્ધાન હોય છે અર્થાત્ સત્યાગ્રહ હોય છે. અસુરોની શક્તિમાં વિષયોનું અનુસન્ધાન હોય છે અર્થાત્ વિષયોમાં રાગ હોય છે અને તે વિષયો બીજાઓ પાસેથી ગમે તે રીતે મેળવી લેવાનો તેમાં આગ્રહ હોય છે

આત્મસાક્ષાત્કારમાં અથવા બ્રહ્માકાર વૃત્તિમાં જે અવતાર થાય છે તે સમાજનાં કાર્યો કરતો નથી તેથી સમાજમાં તે અવતાર તરીકે પ્રસિદ્ધ થતો નથી. સમાજની અન્યાય દૂર થવા માટેની ઇચ્છાથી જે અવતાર થાય છે તે સમાજનાં કાર્યો કરે છે અને સમાજમાં અવતાર તરીકે ગણાય છે. અવતાતાર કદી પૂર્ણ હોતો નથી. પૂર્ણને અવતાર કહી શકાય નહિ પૂર્ણ પરમ તત્ત્વ જ છે તે કદિ નીચું ઊતરતું નથી કે ઉપર ચડતું નથી. એક રીતે અવતારને પૂર્ણ કહી શકાય, જેમાં પૂર્ણનું અનુસંધાન હોય, પૂર્ણથી જુદો કોઈ અહંકાર ન હોય, કોઈ સ્વાર્થ ન હોય તેને પૂર્ણ પુરુષ અથવા અવતારી પુરુષ કહી શકાય. पूर्णात्पूर्णमुदच्यते। સૃષ્ટિના અમુક કાળમાં જે શરીરકામ હોય અર્થાત્ જેને પોતાના શરીરની ઇચ્છાઓ પૂરી કરવાની હોય અને

પાછળથી પૂર્ણકામ થતાં એટલે ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થતાં જે આત્મનિષ્ઠાવાળું જીવન રહે છે તે પુરુષને અવતાર કહી શકાય નહિં. કારણકે તેને માટે કર્તવ્ય તરીકે કોઈ વસ્તુ રહેતી નથી, જ્યારે અવતારને સમાજને માટે ધર્મસંસ્થાપનનું કર્તવ્ય હોય છે આપ્તકામ નિઃસ્વાર્થી પુરુષોમાં, દુઃખી લોકોને જોઈને તેમનાં દુઃખ દૂર કરવા માટે જે સ્ફુરણા થાય છે, તેને માટે જે પ્રવૃત્તિ કરાય છે તેમાં ઈશ્વરી શક્તિનો જ અવતાર થાય છે. કારણ કે આપ્તકામ આત્મનિષ્ઠ પુરુષને અવિદ્યામય અહંકાર હોતો નથી. તેણે નિર્મળ પરમ તત્ત્વને જ આત્મા માનેલું હોય છે. તેથી તેમનામાં જે શક્તિ આવે છે તે પરમ તત્ત્વની જ આવે છે. તેમનામાં સત્યનું જ બળ આવે છે. આસુરી બળ કદાપિ આવી શકતું નથી તે અસુરતાને ઓળખતો હોતો નથી, તેને કોઈ શત્રુ હોતો નથી, તેને કોઈના ઉપર રાગદ્વેષ હોતો નથી, તે કોઈનું પણ ભૂંડું ઇચ્છતો નથી, તેને કોઈના ઉપર ... હોતો નથી. તેનો આગ્રહ હોય છે માત્ર ...પણાને દૂર કરવામાં–અસુરભાવનો નાશ કરવામાં.

સત્યાગ્રહી કોઈનો હિંસાથી નાશ કરતો નથી તે કોઈના ઉપર આક્રમણ કરતો નથી, તે કોઈને મારતો નથી, તે દરેકને જીવાડે છે. વળી અસુરપણાનો નાશ સત્યાગ્રહી જ કરી શકે છે સત્યાગ્રહી સિવાય કોઈથી અધર્મનો નાશ થઈ શકતો નથી હિંસાથી અસુરપણાનો અથવા અધર્મનો નાશ થતો નથી હિંસાથી સ્થૂલ શરીરનો નાશ થાય છે. હિંસા સ્થૂલ શરીરના કટકા કરી શકે છે અને તેમાં રહેનાર અસુરને તે શરીરમાંથી બહાર કાઢી શકે છે. અથવા હિંસા જો અસુર કરતાં વધુ બળવાળી હોય તો તે અસુરનું ઘર ભાંગી આપી શકે છે, પરન્તુ તે અસુર તો જીવતો જ રહે છે. તે અસુર તો બીજી જગાએ ઘર માંડે છે, બીજી જગાએ શરીર ધારણ કરે જ છે કારણ કે તેનું અસુરપણું દૂર થયું હોતું નથી.

અસુરપણાનો અથવા અધર્મનો નાશ સત્યાગ્રહીથી જ થઈ શકે છે સત્યાગ્રહીથી નાશ પામેલો અસુર ફરી ઉત્પન્ન થતો નથી, તેનો મોક્ષ થાય છે यद् गत्वा न निवर्तन्ते तद् धाम परमं मम। સત્યાગ્રહીના કાર્યની અસર હૃદયને–અંતઃકરણને–બુદ્ધિને પલટાવનારી હોય છે, નિર્મળ કરનારી હોય છે, પવિત્ર કરનારી હોય છે, આસુરી મટાડી દિવ્ય–દૈવી બનાવનારી હોય છે· जन्म कर्म च मे दिव्यम्। તે અધર્મીઓને સત્યમાં જોડે છે

ॐ

ધનતેરશની ધન્યતા

(શરણે આવ્યો જીવનના રખવાળ રે...રાગ)

ધન-તે-રસને હરિજન પ્રેમે પીતા રે,
પીતાં પીતાં જીવતર જેનાં વીત્યાં રે.. ધન .. (૧)

રસ વિનાની જીભલડી છે કોરી રે,
ભક્તોને તો રસમાં જીવન-દોરી રે...ધન ..(૨)

રસ વિહોણા જીવ્યા છતાં મુવેલા રે,
રહે છે સદાયે મનડાંના એ મેલા રે....ધન...(૩)

×રસના હોય તે રસને ચાખી જાણે રે,
નહિ તો પછી એ ચામલડી પરમાણે રે...ધન...(૪)

રસની મસ્તી હરિને ખેંચી લાવે રે,
'પુનિત' લ્હાવો ધનતેરશનો કહાવે રે. ધ... (૫)

× જીભ

—શ્રી 'પુનિત'

પ્રેમભક્તિની મૂર્તિ મહારાણી મીરાંબાઈ

લેખક—શ્રી મગનભાઈ નાયક

મારવાડના મેરાતા ગ્રામમાં રત્નસિંહ રાઠોડને ત્યાં રાજકન્યાનો જન્મ થયો: જેણે જન્મ પછી પ્રથમ શબ્દોચ્ચાર કર્યો 'શ્રી કૃષ્ણ'

શૈશવકાળમાં એ રાજકન્યાએ રમવાની......પુતળીઓ અને રમકડાંને જ કૃષ્ણપ્રભુની મૂર્તિ કલ્પી—તેને—ભક્તિરસ અને આનંદોર્મિ નીતરતાં હાલરડાં અને ભજનો ગાયાં

કૌમાર્યમાંથી યૌવનમાં સરતી, મૂર્તિમતી ઉષા જેવી, શાંત, વિનમ્ર મીરાં કૃષ્ણભક્તિ-રસની યમુના બની વહી રહી હતી, ત્યાં રાઠોડને કન્યાદાનની ચિંતા થઈ.

મીરાં—શ્રીકૃષ્ણભક્તિરસનું દિવ્ય પાન કરતી મીરાં માતા કને યાચના કરી રહી "માતાજી! મારી એક પ્રાર્થના... દૈવે મને દેવનું નિરંતર સ્મરણ અને શુશ્રૂષા કરવા માટે ઐહિક લોકમાં જન્મ આપ્યો છે, માયામાં લેપાતા લોકોએ પણ એનું વિસ્મરણ કરવું ન જોઈએ. લગ્નના બંધન અનેક છે એ બંધનથી મને મુક્ત રાખો

"બેટા! રાજકન્યાના હૃદયે આવી અનુચિત વાણી ન હોય. લગ્ન શું એ તું ન સમજે. તારાં સ્વજનો સર્વોત્તમ વરની વરણી કરશે, અને તારે અમારી આજ્ઞા પાળવાની રહેશે."

રાજકન્યાના વર તરીકે મેવાડના રાણા સંગના પુત્ર કુમાર ભોજ રાજની વરણી થઈ લગ્ન લેવાયાં; પતિગૃહે મીરાંના નૂતન જીવનની શરૂઆત થઈ

' સ્વરૂપ સૌન્દર્યમૂર્તિ મીરાં રાજવૈભવ-વિલાસથી અલિપ્ત રહી, સ્વહસ્તે સાદું ભોજન બનાવી ભૂમિ ઉપર શયન કરી, શ્રીકૃષ્ણભક્તિમાં લીન બની રહી

મીરાંએ પરિચારિકાઓની પરિચર્યા ત્યાજ્ય ગણી, કિંતુ તેમને કૃષ્ણભક્તિ—ધ્યાનની પ્રેરણા આપી મીરાંની આવાસ-અટારીમાં ગપ, જપ, જૂઈ કે ગુલાબને બદલે પવિત્ર તુલસીક્યારો જ શોભી રહ્યાં.

મીરાંના અપ્રતિમ ભક્તિરસ અને વૈરાગ્યથી રાણો ઉકળ્યો "રાણીના સ્થાનને શોભતું આ કર્તવ્ય નથી —રાણીનો આ ધર્મ નથી."

"કુમારજી! મારી મનોવૃત્તિ વિરુદ્ધનાં આપણાં લગ્ન છે; મેં મારું જીવન શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કર્યું છે. મારી પ્રતિજ્ઞા એ છે કે મારે પ્રભુની પ્રતીક્ષા, પરિચર્યા અને શુશ્રૂષામાં જીવન વ્યતીત કરવું, મારે બીજો ધર્મ નથી," મીરાંએ શાંતિથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો

કૃષ્ણમંદિરમાં—મીરાંએ ભક્તિગંગાનાં કાવ્યોથી પ્રભુભક્તિ કરવા માંડી એ કાવ્યરસની સુગંધ મોગલ શહેનશાહને પહોંચી. શહેનશાહને એ અપૂર્વ, નૈસર્ગિક, પવિત્ર પ્રભુભક્તિના કાવ્યના આસ્વાદની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ.

પરંતુ મીરાં સર્વશ્રેષ્ઠ રજપૂતકુળની પુત્રી અને પુત્રવધૂ જેની હતી એ આશા કેમ ફળીભૂત થાય!

રાજસભાના વિચક્ષણ સંગીતજ્ઞ તાનસેને યુક્તિ રચી શહેનશાહ અને તાનસેન છૂપા વેશે મેવાડ જઈ, પીળાં વસ્ત્ર પરિધાન કરી મંદિરમાં ગયા. ભક્તિપૂર્વક મીરાંના ભક્તિરસનું પાન કર્યું. શહેનશાહ મીરાંની ભક્તિથી મુગ્ધ બન્યો, અને ભક્તિરસના માનથી મીરાંને પગે પડ્યો. ચરણમાં એક અમૂલ્ય રત્નમાળા ભેટ ધરી.

આશ્ચર્યચકિત સ્વરે મીરાં બોલી: "તપસ્વીઓને રત્નમાળા શા ખપની! આ રત્નમાળા સાચા અને પ્રમાણિક રસ્તે તમે મેળવેલી છે!",

"દેવીજી, કાલિન્દીમાં સ્નાન કરતાં, મને એક સાધુએ આ માળા સોંપી.—આ વિનમ્ર ભેટ હું તમારા પ્રભુને અર્પણ કરું છું" શહેનશાહે સ્પષ્ટીકરણ કર્યું.

અને—મીરાંએ એ માળા શ્રીકૃષ્ણમૂર્તિને આરોપી.

રાણાને માળાના પ્રતિદાનની ખબર પડી. વળી રાણો ઉકળ્યો—બોલ્યો: "મીરાં આગ પત્ની થવાને લાયક નથી, ભવિષ્યમાં મેવાડની રાણી થવાને પણ લાયક નથી" અને આ આરોપમાં મીરાંનો વધ કરવાની આજ્ઞા કરી.

પરંતુ—ભક્તિરસથી દેદીપ્યમાન મીરાંને કોઈ મારી શક્યું નહિ

પછી—નાનકડા અવસરમાં મીરાંને રહેવાની આજ્ઞા થઈ રાણાએ એક બંધ પેટી સાથે સંદેશો મોકલ્યો.

"તું ભક્ત છે, તારે માટે એક રત્નાલંકાર મોકલું છું"

આનંદમગ્ન મીરાંએ પેટી ઉઘાડી. તરત જ તેમાંથી ક્રોધી મણિધર તણખો આપતો—ડસ્યો. મીરાંએ નમ્રતાપૂર્વક રાણાને કહ્યું "કુમારજી' આ ભેટ—જેની

હું ભક્ત છું તેને અર્પણ કરું છું" અને-મણિધરને પોતાના ગળાની આસપાસ વિંટાયો, કૃષ્ણરક્ષિત મીરાં નિર્ભય બની રહ્યા

પછી : કુમારે સુવર્ણપ્યાલામાં ઝેર મોકલી કહાવ્યું, "આ અમૃત તું પી જજે." મીરાંએ ઝેર પી શાંતિથી જણાવ્યું "ઝેર એ પણ પ્રભુની જ શક્તિ છે આપનો મહદ્ ઉપકાર. યુવરાજ!"

મીરાં એ કૃષ્ણચરણામૃત પી પાવન થઈ; ત્યાં તો ફરી આજ્ઞા થઈ. "તું આ જગતમાં જીવવાને યોગ્ય નથી; તારા જીવનનો ધ્વંસ કર."

મીરાંએ હસત કહાવ્યું, "આપની આજ્ઞા શિરે ચઢાવું છું."

'અને શ્યામ રાત્રિના નીરવ અંધકારમાં તારાઓના ઝાંખા તેજમાં આવાસ છોડી મીરાંએ યમુનાના કાળા શાંત જળમાં આત્મઅર્પણ અર્થે ઝંપલાવ્યું

તે જ ક્ષણે અકારાશકનો અવાજ થયો.

"મીરાં! તારી પતિભક્તિ-ધર્મ, પૂરાં થયાં. તારે આ જગતમાં અન્ય કાર્ય છે. માનવ જાતિ તારી રાહ જુએ છે; જા અને માનવ જાતિને પ્રભુ-ના સમીપના માર્ગ-પ્રકાશનું દર્શન કરાવ"

'યમુનાના ઓવારેથી મીરાં જાગી અને માધ્ય વિસ્તારોથી-ભક્તિરસનાં કલ્લોલ વહાવતી સર્વ જનોનો સત્કાર પામતી દ્વારકા પહોંચી

"યુવરાજને કાને મીરાના પ્રયાણની વાત પહોંચી. તેણે મીરાંને વધ કરવા યોદ્ધાઓ મોકલ્યા યોદ્ધાઓને જોતાં જ મીરાં સર્વ વર્ણ પામી ગઇ

કૃષ્ણમંદિરે જઇ પ્રાર્થના કરવા લાગી. "પ્રભુ! રિપુઓથી રક્ષણ કર." યોદ્ધાઓએ મીરાંને પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેમને આંખને આંજતા દિવ્ય પ્રકાશનું જ દર્શન થયું; અને ગર્જનાયુક્ત એવી અવાજ સંભળાયો, "અપવિત્ર આત્માઓ! પાછા વળો."

ભોંઠા પડેલા યોદ્ધાઓ ત્વરિત ગતિએ મેવાડ પહોંચ્યા આ પ્રસંગની વાત મેવાડમાં ગવાઇ, ચૂંથાઇ અને અને ચવાઇ અને છડેચોક નિંદાયુક્ત બની.

અંતે મીરાં વૃંદાવન ગયાં અને મીરાંના કાવ્યો સર્વ લોકોને મોઢે રમી રહ્યાં. રાણાને-મેવાડની પ્રજાને મીરાંની પ્રતિભા અને પવિત્રતાની ઝાંખી થઈ.

યુવરાજે મેવાડના પ્રજાજનોને મીરાંની ચરણરજ લેવાને ઉત્સુક જોઇ, અને મીરાંના ભક્તિસામ્રાજ્યને પોતાના સ્થૂળ સામ્રાજ્ય કરતાં વિસ્તીર્ણ થએલું જોયું.

યુવરાજની પ્રજા અને પ્રધાનોએ મેવાડનો ગૌરવને સામ્રાજ્ઞી પદે પુન પધરાવવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. તેમને સ્વકર્તવ્ય માટે પશ્ચાત્તાપ થવા માંડયો, "મીરાં-પ્રભુભક્ત મીરાં! કૃષ્ણભક્તિને તાંતણે જીવન જીવતી મીરાં-તારૂં પુનઃ આગમન થાય! ના ... .ના... ..તું ભક્તિ સામ્રાજ્યની રાણી-પટરાણી કરતાં વિશેષ છે'

અને વૃંદાવનના કૃષ્ણમંદિરે યુવરાજ પીળાં વસ્ત્ર પરિધાન કરી આવી ઊભો.

"ભિક્ષાં દેહિ"

"અરે, કુમાર! એક ભિક્ષુક આ રને આશીર્વાદ સિવાય શું આપવાનું હોય!"

"ના, ના, મીરાં દેવી! તું મને ભિક્ષા આપી શકે છે."

"યુવરાજ-મેવાડપતિ! હું તમારી શી સેવા કરું!

"સેવા! સેવા! મીરાં, મને ક્ષમા આપવાની"

મીરાંના વિશાળ ભવ્ય હૃદયમાં લેશમાત્ર-ક્રોધ ન હતો સૌમ્ય બનીને મીરાંએ યુવરાજને આવકાર્યો.

અંતે યુવરાજ સાથે મીરાં મેવાડ ગઇ અને મેવાડનો કીર્તિકળશ બની મૃત્યુપર્યંત પ્રકાશી

દેહ–દીપોત્સવ (હરિગીત છંદ)

દ્વારે દીપક પ્રગટાવીને, દીપોત્સવી સૌ ઉજવે,
પણ દેહ-દીપક હું ધરીશ, દીપોત્સવીના શુભ દિને.
કાયા તણું કરી કોડિયું, ભરી તેલ ત્રય તાપો તણું,
સત્સંગ-સૂતરથી, વિમલ વર્તન તણી વાટો વણું!
શ્રી સચ્ચિદાનંદ-સ્મરણની ઘસી ચકમક આખરે,
જ્યોતિ જગાવું જીવનની દેવી દીપોત્સવીના દિને?

—ધીરૂભાઇ વી. પુરોહિત

દેવ-દર્શને

લે. શ્રી હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી

૨ શિવ-લિંગ

વિશ્વેશ્વર શ્રી મહેશના જનક શિવ એ જગતની વિરાટ્ શક્તિનું ભીષણ સ્વરૂપ છે વેદ-સંહિતામાં તેમને તોફાનના દેવ રુદ્ર તરીકે આલેખવામાં આવ્યા છે. અગ્નિસ્વરૂપે તે આકાશ, અંતરિક્ષ અને પૃથ્વી એ ત્રણે લોકમાં વ્યાપક છે પૃથ્વીના સંબંધમાં તે મરુતોને ઉત્પન્ન કરે છે પ્રજાવૃદ્ધિ અર્થે પ્રજાપતિએ એક સ્વરૂપ ઉત્પન્ન કર્યું તેના નર અંગમાંથી અગિયાર રુદ્ર થયા ને નારી અંગમાંથી અનેક શક્તિ થઈ અસુરોના પરાભવ માટે સર્વ દેવોએ તેમને પોતપોતાની અર્ધી શક્તિ આપી, આથી આ એક દેવમાં સહુથી વધુ પ્રબળ શક્તિનો ઉદય થવાથી રુદ્ર મહાદેવ કહેવાયા. સમુદ્રમંથન-પ્રસંગે રુદ્રે સમસ્ત વિષનું પાન કર્યું, ત્યારથી તે નીલકણ્ઠ બન્યા.

રુદ્ર આરંભમાં આર્યોના માનીતા દેવ ન હોતા, પરંતુ પાછળથી તેમને એમના સ્વરૂપનું વધુ ને વધુ જ્ઞાન સ્ફુટ થતું ગયું. પછી તેઓ જગતના સર્જન, પાલન ને સંહારના તમામ કાર્યનું મૂળ આ મહાદેવમાં પ્રકલ્પિત કરવામાં આવ્યું. ને 'રુદ્ર' મનાતા એ દેવ જ શિવ-શંકર જેવા કલ્યાણકર દેવ તરીકે ઓળખાયા.

સંહાર કરતાં ય સર્જનનું તત્ત્વ હવે શંકરમાં વધુ દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યું. તે વેદના શિશ્નદેવ બન્યા. સૃષ્ટિના સર્જનકર્મના ઉત્પાદનમૂળનું નરસ્વરૂપ તે શિશ્નદેવ રૂપે પૂજાતું; ને તેના પૂરકરૂપે રહેલું નારી-સ્વરૂપ ભગ રૂપે શક્તિ નામે ઉપાસાતું. આ શિવ-શક્તિ એ જ જગતનાં સર્જક તત્ત્વ છે તેથી તો આપણે તેમને જગત પિતરૌ તરીકે આરાધીએ છીએ. આ જ જગતનાં પુરુષ પ્રકૃતિ છે. વિશ્વનાં આ મૂળ તત્ત્વ પ્રાણીના નર દેહમાં લિંગ રૂપે અને નારી દેહમાં યોનિ રૂપે વ્યાપક છે આથી આપણે વિશ્વના આ મૂળતત્ત્વની ઉપાસના યોનિ (પિંડિકા)માં સ્થાપેલા લિંગના મૂર્ત સ્વરૂપે કરીએ છીએ. લિંગપુરાણ, ભાગવતપુરાણ આદિ પુરાણોમાં લિંગના પ્રતીકનું આ રહસ્ય સ્ફુટ કરવામાં આવ્યું છે શિવલિંગની પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં પણ એવો મંત્ર આવે છે કે उमायै भगरूपिण्यै लिङ्गरूपधराय च शङ्कराय नमस्तु भ्यम्। પ્રાચીન દેવાલયોનાં પુરાતન શિવલિંગની આકૃતિ પુરુષદેહના લિંગને તાદૃશ મળતી આવે છે જગતના સર્જનકાર્યનાં જનક-જનનીનાં આ પ્રતીકની મૂર્તિના વિધાન પાછળ કંઈ જુગુપ્સા-ભાવ નથી, ઊલટું, જગત પિતરૌ તરફનો પૂજ્ય ભાવ છે નિયમ તરીકે શિવની આરાધના લિંગ સ્વરૂપે જ કરવાનો પ્રઘોષ પ્રચાર છે મનુષ્ય જેવી દેવદેહની આકૃતિમાં તો તેમની ક્વચિત જ ઉપાસના કરવામાં આવે છે.

લિંગ બે પ્રકારનાં છે-ચળ અને અચલ.

ચલ લિંગ અનેક દ્રવ્યનાં બનાવાય છે. મૃણ્મય એટલે માટીનાં લિંગ પવિત્ર સફેદ માટીમાં દૂધ, દહીં, ઘી ઇત્યાદિ પ્રવાહી ભેળવીને બનાવે છે મૃણ્મય લિંગ આભિચારિક પ્રયોજન માટે વપરાય છે. લોહજ લિંગ સુવર્ણ રૂપુ, તાંબુ, લોખંડ, પિત્તળ ઇત્યાદિ અષ્ટધાતુનાં બને છે સુવર્ણલિંગની પૂજા રાજસંપત્તિ આપે છે રાવણ નિત્યપૂજા માટે સુવર્ણલિંગ પાસે રાખતો. રત્નજ લિંગ મોતી, પ્રવાલ વૈડૂર્ય, પોખરાજ ઇત્યાદિ સાત રત્નનાં બને છે. દારુજ લિંગ સમડી,-મહુડો, પીપળો, ઉમરડો ઇત્યાદિ અષ્ટ વૃક્ષોના લાકડાનાં બને છે. ખાખરો, ચંદન, સાલ, બિલી, બોરડી ને દેવદારનાં વૃક્ષ પણ આ પ્રયોજન માટે પવિત્ર મનાય છે શૈલજ લિંગ એ પથ્થરનાં નાનાં ચલ લિંગ છે લિંગાયત વગેરે સંપ્રદાયના લોકો આ લિંગ દેહપર ધારણ કરે છે. ક્ષણિક લિંગ પૂજાના અમુક પ્રસંગનિમિત્તે બનાવાય છે ને તે નિમિત્ત પૂરું થયે તેનું વિસર્જન થાય છે. આ લિંગ રેતીનાં ચોખાનાં, ખીરનાં પવિત્ર માટીનાં, ગોમય (છાણ)નાં, દહીંનાં, રુદ્રાક્ષનાં, ચંદનનાં, કૂર્ચ (ઘાસ)નાં, પુષ્પનાં, ગોળનાં ને લોટનાં બને છે માટીનાં લિંગ ભૂમિસંપત્તિ આપે છે, ચોખાનાં વિભવ આપે છે, ખીરનાં અન્નસંપત્તિ આપે છે, છાણનાં આરોગ્ય આપે છે, દહીંનાં આનંદમય પ્રકૃતિ આપે છે, રુદ્રાક્ષનાં જ્ઞાન આપે છે, ચંદનનાં સૌભાગ્ય આપે છે, કૂર્ચનાં મુક્તિ આપે છે, પુષ્પનાં દીર્ઘ આયુષ્ય આપે છે, ગોળનાં અભિલાષા પૂરી પાડે છે, ને લોટનાં ભોગ આપે છે.

અચલ લિંગ મોટા પથ્થરનાં હોય છે. ચલ લિંગ તેની પીઠિકા પર દેખાય છે તેટલાં જ નાનાં હોય છે પણ અચળ લિંગ પીઠિકાની નીચે ઊંડે સુધી સ્થાપેલાં હોય છે અચલ લિંગના ત્રણ ભાગ હોય છે નીચેનો

ભાગ ચોરસ હોય છે ને તેને બ્રહ્મભાગ કહે છે, વચલો ભાગ અષ્ટકોણ હોય છે ને તેને વિષ્ણુભાગ કહે છે, ઉપરનો ભાગ ગોળ હોય છે ને તેને રુદ્રભાગ કહે છે. આમાંથી બ્રહ્મભાગ અને વિષ્ણુભાગ લિંગની પીઠિકાની સપાટીની નીચે રહે છે ને પૂજાભાગ તરીકેનો રુદ્રભાગ તે સપાટીની ઉપર રહે છે. ચોરસ બ્રહ્મભાગને લીધે લિંગ ગોળગોળ ફરતું અટકે છે ને અષ્ટકોણ વિષ્ણુભાગને લીધે લિંગ પીઠિકાના કેન્દ્રમાંથી ઉપર નીકળતું અટકે છે.

રુદ્રભાગના ગોળ મથાળાને શિરોવર્તન કહે છે. લિંગનાં શિરોવર્તન ચારપાંચ આકારનાં હોય છે છત્રાકાર, ત્રિપુષાકાર (કાકડીના આકારનાં) કુક્કુટાંડાકાર (કૂકડાના ઇંડાના આકારનાં), અર્ધચંદ્રાકાર ને બુદ્બુદાકાર (પરપોટાના આકારનાં) વળી પૂજાભાગ પર બ્રહ્મસૂત્રની રેખા કોતરવામાં આવે છે. રુદ્રભાગની આગલી સપાટી પર બે ઊભી સમાંતર રેખા કોતરે છે. તે બે રેખાઓ વચ્ચેનું અંતર પૂજાભાગના ... ભાગનું હોય છે, રેખાઓની પહોળાઈ ને ઊંડાઈ આના ... ભાગની હોય છે. પછી એ બે ઊભી રેખાના મથાળા પરથી બે બાજુ એક ઢળતી આડી રેખા શરૂ કરીને લિંગની પાછલી બાજુએ જોડવામાં આવે છે. પૂજાભાગની નીચલી સપાટીથી આ આડી રેખા પાછલી બાજુએ ઊભી રેખાઓ વચ્ચેના અંતરના માપથી બમણા ભાગની ઊંચાઈએ રાખવામાં આવે છે. મોટાં પ્રાચીન લિંગના રુદ્રભાગ પર બ્રહ્મસૂત્રની રેખા પ્રત્યક્ષ જોવા મળે છે પુરુષદેહના લિંગના ઉપલા ભાગનો આકાર શિરોવર્તન અને બ્રહ્મસૂત્રવાળા રુદ્રભાગને બરાબર મળતો આવે છે

જે લિંગના બ્રહ્મભાગ, વિષ્ણુભાગ ને રુદ્રભાગ પ્રમાણમાં સરખા માપના હોય તે લિંગ સર્વસમ કહેવાય છે જે લિંગમાં બ્રહ્મભાગ કરતાં વિષ્ણુભાગ મોટો હોય ને વિષ્ણુભાગ કરતાં રુદ્રભાગ, મોટો હોય, તે લિંગને વર્દ્ધમાન કહે છે જે લિંગમાં બ્રહ્મભાગ અને વિષ્ણુભાગ સરખા હોય ને રુદ્રભાગ એ બને કરતાં વધારે હોય એ લિંગ ત્રૈરાશિક કે અનાઢ્ય કહેવાય છે. વર્દ્ધમાન લિંગમાં ત્રણ ભાગનું પ્રમાણ ૨ ૩ ૪ હોય, તો તેને સ્વસ્તિક લિંગ કહે છે. જે લિંગમાં બ્રહ્મભાગ કરતાં વિષ્ણુભાગ નાનો ને વિષ્ણુભાગ કરતાં રુદ્રભાગ નાનો હોય, તે લિંગ આઢ્ય કહેવાય છે.

હિંદનાં ૬૮ તીર્થોમાં સ્વયંભૂ લિંગનાં દેવાલયો છે. આ લિંગ સ્વયં પ્રગટ થયાં મનાય છે. આ લિંગ ખંડિત થાય તો તેને કંઈ સુધારણા કરવાની જરૂર રહેતી નથી સ્વયંભૂ લિંગ કંઈ કારણે સમૂળ ઊખેડી ફેંકી દેવામાં આવે, તો તે રાજાનો તેમજ તેના રાજ્યનો વિનાશ કરે છે. સ્વયંભૂ લિંગનાં પ્રખ્યાત તીર્થ વારાણસી, પ્રયાગ, ગયા, પ્રભાસ, ઉજ્જયિની, કેદાર, કાશ્મીર નેપાલ ને કૈલાસ છે.

દૈવિક લિંગ આકાશેકરાવાળા અંજલિ-આકારનાં છે કોહાના આકારનાં લિંગ ગાણપ કહેવાય છે. શ્રીફળના આકારનાં લિંગને આર્ષ કહે છે.

લિંગની પહોળાઈ તેની લંબાઈ પરથી નક્કી કરવામાં આવે છે. સ્વયંભૂ, દૈવિક ને આર્ષ લિંગને નિયત માપની જરૂર નથી. આઢ્ય લિંગની પહોળાઈ તેની લંબાઈના [illegible] ભાગની, અનાઢ્ય લિંગની [illegible] ભાગની, વર્દ્ધમાન લિંગની [illegible] ભાગની ને સર્વસમ લિંગની [illegible] હોય છે. જે લિંગની લંબાઈ-પહોળાઈનું પ્રમાણ ૧૬ : ૫ કે ૧૬ : ૪ કે ૧૬ : ૩ હોય, તે નાગર લિંગ કહેવાય છે; ને તે અનુક્રમે જયદ, પૌષ્ટિક ને સાર્વકામિક ગણાય છે. દ્રાવિડ લિંગમાં ૨૧ : ૬ પ્રમાણનું જયદ, ૨૧ ૫ પ્રમાણનું પૌષ્ટિક ને ૨૧ : ૪ પ્રમાણનું સાર્વકામિક ગણાય છે. વેસર લિંગમાં તે પ્રમાણ ૨૫ : ૮ હોય તો જયદ, ૨૫ : ૭ હોય તો પૌષ્ટિક ને ૨૫ ૬ હોય તો સાર્વકામિક મનાય છે.

માનુષ લિંગમાં બ્રહ્મભાગ, વિષ્ણુભાગ ને રુદ્રભાગનાં માપ પ્રમાણસર લેવામાં આવે છે. સમભાગ, વર્ધમાન, અનાઢ્ય ને આઢ્ય આ પ્રકારનાં લિંગ છે આ ઉપરાંત ચાર વિશેષ પ્રકાર પ્રચલિત છે અષ્ટોત્તરશતલિંગ ૧૦૮ નાના નાનાં લિંગ હોય છે. વર્દ્ધમાન લિંગના પૂજાભાગ પર ચાર આડી ને સત્તાવીસ ઊભી રેખાઓ દોરી કુલ ૧૦૮ ખાનાં પાડવામાં આવે છે. સહસ્રલિંગમાં આઢ્ય લિંગના પૂજાભાગ પર અગિયાર આડી ને એકસો ઊભી રેખા દોરીને ૧૦૦૧ ખાનાં પાડવામાં આવે છે. ધારાલિંગમાં રુદ્રભાગ પર નાની ઊભી પાંચ, સાત, નવ, બાર, સોળ, વીસ, ચોવીસ, અઠ્ઠાવીસ, બત્રીસ કે ચોસઠ મુખ હોય છે. મુખલિંગમાં સમભાગ લિંગના પૂજાભાગ પર એક, બે, ત્રણ, ચાર કે પાંચ મુખની આકૃતિ રાખવામાં

આવે છે. પૂર્વ તરફ તત્પુરુષ,-દક્ષિણ તરફ અઘોર, પશ્ચિમ તરફ સદ્યોજાત, ઉત્તર તરફ વામદેવ ને ચારેયની ટોચે ઈશાનસ્વરૂપ છે

લિંગની સ્થાપના જે પથ્થરના થાળા પર કરવામાં આવે છે, તેને પિણ્ડિકા અથવા પીઠ કહે છે. પીઠ ચોરસ, લંબચોરસ, ષટ્કોણ, અષ્ટકોણ, દ્વાદશકોણ, ષોડશકોણ, ગોળ, લંબગોળ, ત્રિકોણાકાર ને અર્ધગોળ આકારની હોય છે. પીઠની પહોળાઈ લિંગની લંબાઈ પ્રમાણે હોય છે જે પીઠ લિંગની લંબાઈના જેટલી પહોળી હોય તે ઉત્તમોત્તમ. ૨૪ ' ૨૦ ભાગની હોય તે મધ્યમમધ્યમ, ને ૨૪ . ૧૬ ભાગની હોય તે અધમાધમ કહેવાય છે પીઠની ઉપલી બાજુ એવી બનાવવામાં આવે છે કે લિંગના સ્નાનનું પાણી તેની ચારે બાજુથી ડાબી બાજુ પર રાખેલા નળમાં થઈ બહાર નીકળે લિંગ પુંલ્લિંગ પ્રકારના પથ્થરમાંથી ને પીઠ સ્ત્રીલિંગ પ્રકારના પથ્થરમાંથી બનાવવામાં આવે છે.

❀

આત્મવિચાર–યોગ

લે. જ્ઞાનયોગી શ્રી ચદુભાઇ

પ્રભુમય જીવન ગાળવું તે જ આત્મવિચાર–યોગ છે આ યોગ ચોવીસે કલાક કરવાનો છે. અરે જીવનપર્યંત એ ચાલુ રહે છે. પહેલાં થોડાં વર્ષ સતત જાગૃતિ રાખવી પડે છે પછી તો સ્વાભાવિક બની જાય છે. જેમ કોઈ આપણું નામ દઈ પોકારે તો આપણે તરત બોલીએ છીએ. ઊંઘમાં હોઈએ, આપણી સાથે અનેક માણસો સૂતા હોય તેમાંથી આપણા નામની કોઈ બૂમ મારે છે તો આપણે જ ઊઠીએ છીએ. આપણે જાગીએ છીએ એ યાદ કરવું નથી પડતું, સ્વાભાવિક થઈ પડ્યું છે, તેમ થોડાં વર્ષની સતત જાગૃતિથી આત્મવિચાર–યોગ દૃઢ થઈ જાય છે પછીથી યોગ તો ચાલુ જ રહે છે પણ પરિશ્રમ કરવો પડતો નથી. એ યોગ આ રીતે થાય.

પ્રથમ સૂર્યોદય પહેલાં ઊઠવાનો નિયમ કરી નાખવો. સર્વત્ર શાંતિ હોય તે સમયે આપણા યોગનો પ્રારંભ થાય તો સારું અને ત્યાંસુધી પાછલી રાત્રિએ એટલે પાંચ–છના અરસામાં ઊઠાય તો ઉત્તમ છે ઊઠતાં જ સૌથી પ્રથમ બિછાના ઉપર જ બેસી જાઓ. પછી વિચારવું કોણ જાગ્યું ? પ્રથમ મન જાગૃત થયું, તેણે ઇન્દ્રિયોને જાગૃત કરી, અને પછી શરીર બિછાના પર બેઠું થયું છે. ઊંઘમાં હું કેવો શાંત હતો ? સુખ નહિ, દુઃખ નહિ, રાગ નહિ, દ્વેષ નહિ, મારું નહિ, તારું નહિ. એક પરમ શાન્ત અવસ્થા ચાલી જતી હતી મન, તું જાગ્યું છે. જાગ્યું તો ભલે જાગ્યું. પણ મારે તને કહેવાનું કે જે રીતે નિદ્રામાં તું શાંત રહ્યું હતું તે રીતે જાગૃતમાં પણ શાંત રહેજે. નિદ્રાની શાંતિથી તને બળ મળ્યું, ઉત્સાહ મળ્યો અને કાંતિ મળી. એ જ રીતે જાગૃતમાં પણ વર્તશે તો તને જ લાભ થશે. હું તારો માલિક છું. તને મારી આજ્ઞા છે કે તારે સર્વ સ્થિતિમાં શાંત અને સમ જ રહેવાનું છે ક્રોધના પ્રસંગે ક્રોધ નથી કરવાનો, અને લાલચના પ્રસંગે લલચાઈ જવાનું નથી. ઇન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાને તારે બરાબર ચલાવવાના છે શરીર, કર્મેન્દ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો પોતપોતાનાં કામો કર્યા કરશે. તું વચમાં ડખલગીરી ન કરીશ તને ફરીથી કહું છું કે તું નિદ્રામાં જેવું શાંત અને સમ હતું તેવું જાગૃતમાં પણ રહેજે. આમ મન સાથે વાત કરી, મન અને વાણીથી જે પેરની અવસ્થા છે તે અવસ્થામાં લીન થઈ જવું. મારી ઉપર તે પરમાત્મા છે, નીચે તે પરમાત્મા છે અંદર બહાર, આજુબાજુ સર્વત્ર, સર્વરૂપે તેનો તે જ પરમાત્મા વ્યાપ્ત છે, હું તેમાં જ છું હું નથી, હું નથી પણ તે જ છે, તે જ છે સ્વરૂપચિંતનના વિચારો પણ તે જ છે હું શું વિચારું ! સર્વત્ર સર્વરૂપે તે જ છે. મન નથી વિચારો પણ નથી. પણ તેજ એક અખંડ એકરસ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા વ્યાપ્ત છે મારા આખા શરીરમાં એ જ છે મારું બીછાનું પણ એ જ છે જ્યાં જ્યાં મારી દૃષ્ટિ જાય છે ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર એનો એ જ છે. મારાં કામ પણ એ જ છે મારો અભ્યાસ, મારા મિત્રો, પત્ની પુત્ર કે ભાઇ, બ્હેન, સગાંસબંધી, ઘર, જમીન, ગામ, દેશ, અને બ્રહ્માંડરૂપે પણ એ જ એક તત્ત્વ છે. બધું જ તે એક તત્ત્વ છે. એ તત્ત્વને કોઈ સત્ કહે છે. કેઇ પરમાત્મા કહે છે, પણ જે કાંઇ છે તે, તે એક

અખંડ, એકરસ સત્–ચિત્–આનંદસ્વરૂપ છે. હું નથી, તું નથી, રમત નથી જમત નથી, વાતો નથી, કો કંઈ છે તે તેજ છે. ૐ ૐ ૐ. આ રીતે ધીમો ઉચ્ચાર કરી પરમભાવ સાથે એકરૂપ થઈ જવું. અહીં મિનિટ, મિનિટ કે વધારે સમય, બને તેટલો વધારે સમય એ પરમ ભાવમાં બેસી રહેવાનો આગ્રહ રાખવો પણ એક ક્ષણ એ રીતે બેસી પછી વિચારવું કે શરીર, મન, ઇંદ્રિયો અને પ્રાણનો બનેલો આ 'અહું' હવે નિત્યકર્મ શરૂ કરે છે હું તો શાંત સાક્ષી છું હું એ સૌની ક્રિયા જોતો રહીશ દાતણ, પાણી, શૌચ, વ્યાયામ, સ્નાન વગેરે દરેક ક્રિયા પોતાનામાં જેટલી વિવેકબુદ્ધિ હોય તે વાપરીને કરવી. એક કામ પૂરું થાય અને બીજું કામ શરૂ થાય એ બેની વચ્ચેનો સમય આત્માનુસંધાને માટે કાઢી લેવો. ઓછામાં ઓછો એક મિનિટ તો ફરીને જ દાતણ કરી રહ્યા પછી શૌચ માટે જાઓ તો રસ્તામાં વિચારી લેવું રહ્યું:–શરીરની શુદ્ધિ માટે દાતણ પાણી થયાં છે, હવે એ શૌચ જાય છે. હું શાંત જોયા કરું છું આ અનુસંધાન દરેક કામ પૂરું થયા પછી રાખવાનું છે. કામ શરૂ કરતાં પણ જોડી દેવું કે મન સાથે મળીને અમુક અમુક ઇંદ્રિયો કામ કરી રહી છે. હું શાંત સાક્ષી જોયા કરું છું આ મસ્ત સ્નાનવિધિ તો ખૂબ સુંદર રીતે આત્મચિંતન કરતાં કરતાં થઈ શકે. ભોજનસમયે પણ યોગ્ય ભોજનનો વિવેક કરી આત્મચિંતન કરતાં કરતાં શાંતિથી જમી, શકાય. આ રીતે આખા દિવસનાં કામો પૂરી નિષ્ઠાથી કરવાં કામની પસંદગી વખતે, કામ કરતી વખતે, કોઈ સાથે વાતચીતનો પ્રસંગ હોય તો વાતચીત–પ્રસંગે, નાનામોટા દરેક પ્રસંગે મારામાં હોય એટલી સમજશક્તિ, સૂઝ–બુદ્ધિ કે વિવેક વાપરીને કામ કરો. કામ સાથે તન્મય થઈ જાઓ. એકનિષ્ઠાથી કામ કરો એક નિષ્ઠાથી, એકાગ્રતાથી કરેલું કામ એ પણ યોગ જ છે. એ એકાગ્ર ચિત્તથી કરેલા કામને પરિણામે પણ આનંદ, ઉત્સાહ અને શાંતિ મળે છે કામ ત્રાસરૂપ ત્યારે જ લાગે છે કે જ્યારે તેમાં એકાગ્રતા નથી હોતી કામની પસંદગીમાં પોતાની શક્તિની મર્યાદા, કામ નીતિરૂપ છે કે અનીતિરૂપ છે એ તો જોવાનું હોય જ એને માટે પોતાની નિષ્ઠા જે કહે તે જ સાચું ગણવું નિષ્ઠા સાફ રાખવી. स्वेस्वे कर्मण्यभिरत संसिद्धि लभते नर। પોતપોતાના કામમાં લીન રહેતો મનુષ્ય મોક્ષરૂપી, શાંતિરૂપી કે કાર્યની સફળતારૂપી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે તે આ જ રીતે ખરેખર ગીતાની એ એક પરમ શોધ છે જગતના લગભગ બધા જ ધર્મો પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે કર્મો છોડવા કહે છે બધું જ છોડવા સિવાય ભગવાન ન મળે એમ કહે છે. તેમની દૃષ્ટિએ ધંધો રોજગાર કરનારા–પોતપોતાની આજીવિકા ચલાવવા માટે કામ કરનારા–માણસોને મોક્ષ મળતો નથી. ગીતા સૌને અભય વચન આપે છે. એકાદ વકીલ કે સામાન્ય મજૂર, રાજા–મહારાજા કે ઝાડુવાળો, સાધુ સંન્યાસી કે ગૃહસ્થ સૌને મોક્ષની પરમ શાંતિ મળી શકે છે. શરત એ કે કામને પ્રભુમય કરતાં આવડવું જોઈએ વિવેક વિના અકળામણમાં કરેલું કામ તો જેટલું વધારે થશે તેટલું વધારે બોજારૂપ થશે. મને લાગે છે કે આ બધી ઝંઝટમાં પડવા કરતાં કામો જ છોડવાનો વિચાર કેટલાક વિચારકોને સારો લાગ્યો અને તેમણે એ રીતે પ્રચાર કરવા માંડ્યો. એથી થોડાને કદાચ શાંતિ મળી હશે. પણ ગેરસમજૂતિ એટલી થઈ કે સમાજમાં એક પ્રકારનું અવ્યવસ્થિતપણું આવી ગયું. આથી જ પરમાત્માની આટલી બધી વાતો ચાલે છે, આટલાં બધાં ધર્મિક સ્થાનો છે છતાં સમાજ જાણે ત્યાંનો ત્યાં જ લાગે છે

કામ કલાકો ચાલે એવું હોય તો વચ્ચે વચ્ચે કલાકના ટકોરા પડે ત્યારે મિનિટ–બે મિનિટ શાંતિ કરી લેવી આગળ કહ્યું એ રીતે કામ કરનાર, કામ, આખું જગત, અને પોતે કોણ છે તેનો વિચાર કરી, આત્માનુસંધાન કરી લેવું. વળી કામ સાથે એકરૂપ થઈ જવું. કારીગર કે ચિત્રકાર, મજૂર કે માલિક, શિક્ષક કે વિદ્યાર્થી, વેપારી કે એનો મહેતાજી સૌ એકસરખા કામ પછી થોડી મિનિટ આરામ માટે કાઢે છે. એ વખતે માત્ર બે જ મિનિટ આ રીતે જોડી લેશો તો આરામ, શાંતિ, અને આનંદ તો જરૂર મળશે. અનુકૂળતા હોય તો દરેક કલાકના અંતરે જમીન ઉપર શરીરને નાખી દઈએ, શબવત્ થઈ જઈએ, અને સ્વરૂપચિંતન કરી લઈએ આ રીતની પાંચ જ મીનીટ ખૂબ પ્રેરણા શાંતિ અને આનંદ આપે છે કરી જોવા જેવું છે. દર કલાકે બે મિનિટ નીકળી શકે તો પણ પૂરતી છે

આખો દિવસ એ રીતે જાય તો આખો દિવસ

પામ ભાવમાં ગયો ગણાય. કારણ કે કામમાં તો તમે એક-રૂપ હતા જ, તે વખતે પરમભાવમાં જ હતા અને કામ પૂરું થવાની અને નવું કામ શરૂ થવાની સંધિ તમે સંભાળી લીધી હોય છે. એ બે કામ વચ્ચેની સંધિમાં જ મનને સંભાળવું પડે છે કામમાં તો સૌ પ્રભુમય જ છે. કામના કલાકો પૂરા થાય એટલે વળી હાથ-પગ ધોઈ જાને તો સ્નાન કરી સ્વરૂપચિંતનમાં લીન થઈ જવું. પા કલાક કે અર્ધો કલાક પણ પૂરતો છે એ પછી સાંજનાં કામો લેવાં: બાળકો સાથે વાતચીત, સગાં-સ્નેહી સાથે હળવું મળવું, ઘરનાં કામો, સૌ થઈ શકે વાતચીતપ્રસંગે પણ ક્યારેક મીનીટ કે થોડી સેકન્ડમાં અનુસંધાનમાં કરી લેવું વાત કરનાર કોણ, વાત સાંભળનાર કોણ, વાત પોતે શું છે! આસપાસ બધું શું છે! આ બધું થોડી ક્ષણમાં પણ વિચારી લેવાય. વાત પૂરી થયા પછી વિચારી લેવું કે વાતમાં કંઈ અસત્ય તો નથી આવ્યું ને! સાંભળનારને ખેદ થાય એવું કંઈ નથી બોલાયું ને! વાત થઈ રહ્યા પછી મન સાથે વાત કરી લેવી. ભૂલ કરી હોય તો યોગ્ય શબ્દોમાં ઠપકો પણ આપવો બીજે પ્રસંગે એવી ભૂલ ન કરવાનો નિશ્ચય કરાવવો મન મનના વિચારો, વાણી વગેરે કર્મેન્દ્રિયો, જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પ્રાણ વગેરેથી કામ કરી રહ્યું છે. આખું શરીર જેને લોકો 'ચંદુ'ના નામથી ઓળખે છે તે હું નથી. એ સૌ ભૂલો કરશે તો એનું ફળ એ ભોગવશે ભૂલોથી હેરાન થવાનું પણ એમને જ છે. જેના જેના પ્રસંગમાં આવો તેની સાથે વાતનો આરંભ કરતાં પહેલાં તેમના તરફની દેવદૃષ્ટિ કેળવી લો. એ પણ તમારું જ સ્વરૂપ છે. તમારામાંથી શરીર, મન, ઇન્દ્રિયો વગેરે લઈ લો. અને સામી વ્યક્તિમાંથી એ સૌને જુદાં કરી દો. જે ભાવ રહે તેમાં એકાદ ક્ષણ સ્થિર રહી પછી જે વાતો કરવી હોય તે કરો. વાતો પૂરી થયા પછી વળી હું અને તમે કોણ? વાતો શું થઈ? વાતનું સ્વરૂપ શું? એ વિચારી લઈ, બીજાં કામમાં વળગો. નિર્દોષ બાળકો સાથે કામ પાડતાં તો આવો ભાવ જરૂર આવી શકે આ રીતે રોજની નાનીમોટી દરેક કામોને પ્રભુમય કરી શકાય આ પછી સૌ વ્યવહારમાં જોઈએ, વ્યવહારમાં ગુસ્સે થવાના પ્રસંગો આવશે, પૈસાની લેવડદેવડના પ્રસંગો આવશે. વેપાર, ધંધો, સામાજિક કે રાજકીય કામો વગેરે અનેક કામોમાં વૃત્તિ એકસરખી નથી રહેતી. ભૂલો પણ થશે, મન ચંચળ પણ થશે. એ સૌ પ્રસંગે ગભરાશો નહિ. દરેક પ્રકારની વૃત્તિ એ મનની વૃત્તિ છે. ગુસ્સાની વૃત્તિ કે પ્રેમની વૃત્તિ, ચંચળ વૃત્તિ કે શાંત વૃત્તિ, આનંદવૃત્તિ કે શોકની વૃત્તિ, વિષય વૃત્તિ કે સંયમની વૃત્તિઓ છે તમે તો એ સૌના શાંત સાક્ષી છો. એ ભાવના વધતી જશે તેમ તેમ વૃત્તિઓથી તમે જુદા છો, વૃત્તિઓ તમારામાં ચાલી રહી છે એ સમજાશે. આમ સમજાશે એટલી વૃત્તિઓનું બધું બળ તૂટી ગયું સમજો. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન કરાવીને યુદ્ધ માટે તૈયાર કર્યો. અર્જુનને દિવ્ય દૃષ્ટિ મળી અને તે પોતાનું, શ્રીકૃષ્ણનું, સર્વ સેનાનું અને આખા વિશ્વનું સાચું દર્શન કરી શક્યો એ દિવ્યદૃષ્ટિ આપણને પણ મળી શકે અર્જુનને જેમ તીવ્રતમ વિષાદ થયો હતો તેમ આપણને થવો જોઈએ. તીવ્રતમ વિષાદ એટલે અત્યંત ખેદ કશું જ ન સમજાવું—હતાશ થઈને સમાપ્ત પડવું, અને ચોતરફ અંધકાર એ સૌ પણ પેલા પરમ તત્ત્વ તરફ જવા માટે પ્રેરનારાં સાધનો જ છે એ સમયે શ્રીકૃષ્ણ જેવા યોગ્ય માર્ગદર્શક મળી જાય તો એ તીવ્રતમ વિષાદની પળોમાંથી દિવ્ય તત્ત્વ તરફ દોરી જઈ જાય.

સારાંશ એ કે દરેક વૃત્તિને આપણે ચિંતનામાં પલટી શકીએ છીએ દિવસનાં કામો પૂરાં થયા પછી રાતે પણ અર્ધો કલાક આત્મચિંતનમાં ગાળવો. બની શકે તો કુટુંબીજનો, મિત્રો અને બાળકો સાથે સામુદાયિક પ્રાર્થના કરવી. એમાં આપણું બળ સૌને મળે છે અને સૌનું બળ આપણામાં આવે છે (રેડાય છે). સામુદાયિક પ્રાર્થનાની જરૂર એટલા માટે જ છે. રાત્રે સૂતી વખતે દિવસના કર્મોનો વિચાર કરી જવો નિત્ય નોંધ રાખવી તેમાં એ સર્વ હિસાબ નોંધી લેવો અલબત્ત એમાં કશું ગુપ્ત રાખવાનું હોય જ નહિ તેમ તમારી નિત્યનોંધ તમારી અંગત વસ્તુ તરીકે રાખી શકો છો, પણ એમાં તો તમારું સાચું સ્વરૂપ જ આલેખવું જોઈએ. નોંધ ભરી જે જે દોષો થયા હોય તે બીજે સમયે ન થાય તેનો નિશ્ચય કરી લેવો બિછાના ઉપર બેસીને સત્વર પ્રભુમય જ આત્મચિંતન કરવું પોતે, પોતાની આસ-પાસનું જગત સર્વ કાંઈ તે પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે. એવા પરમ ભાવનું દર્શન કરતાં સૂઈ જવું

એક નિયમ એવો છે કે નિદ્રા લેતા પહેલાં જે વિચાર

મનમાં રહી ગયો હોય છે તે રાત દરમિઆન મનમાં જ રહે છે. નિદ્રા સમાપ્ત કર્તા સૌથી પ્રથમ વિચાર એ જ આવે છે. સંપૂર્ણ રાત તો ગાઢ નિદ્રામાં ગઈ, તે સમયે મન સુષુપ્ત કે અસ્પષ્ટ દશામાં હતુ અને તે પણ એક પૂર્ણ ભાવના વિચારવાળુ હતું. આવું મન એ મન જ ન ગણાય. એ સત્વ એટલે શુદ્ધ અંતઃકરણ ગણાય. આત્માની પાસેમાં પાસેની એ સ્થિતિ છે. આ રીતે તમારો દિવસ જશે. રાત્રિ પણ સંપૂર્ણ બ્રહ્મમય સ્થિતિમાં જશે, તો તમે ધીરે ધીરે શુદ્ધ બનતા જશો. પ્રાતઃકાળમાં ઊઠતાં જ વળી અગાઉ વિચાર્યું તે રીતે વિચારીને કામ શરૂ કરી દો. બીજે દિવસે માત્ર એટલુ વધારે વિચારી લેવાનું કે, "હે મન, ગઈ કાલે રાતે સૂતા પહેલાં તે નિશ્ચય કર્યો હતો કે અમુક ભૂલો ફરીથી થવા ન પામે તો તને હું ફરીથી યાદ અપાવું છું કે હવે એ ભૂલો ન થાય તે જોજે" આ રીતે ગયા દિવસની ડાયરી સબંધી વિચારી લેવાનું."

આ અનુભવ જીવન કે આત્મવિચાર-યોગ છે. આ જ જીવનમાં એ રીતે રહેવાનો સંકલ્પ કરી લ્યો. હું કહું છું કે તમારૂં જીવન એક નવું જ જીવન બની જશે. પરમ ધાર્મિક, પરમ સામાજિક અને પરમ રાષ્ટ્રિય બની જશે. આખા વિશ્વ સાથે તમારી એકતા થતી જણાશે. નવા નવા માર્ગો જડશે, શાંતિ, આનંદ, પ્રેમ, અને ઉત્સાહનાં પૂર વહેશે. એથી વધારે તમારે શું જોઈએ?

એક વાત રહી ગઈ જે કામ કરવા મન ટેવાયેલું છે, એટલે જેમાં પ્રવેશ કર્તાં મનને જરાયે શ્રમ નથી પડતો, જે કામ એને સ્વાભાવિક છે, (દાખલા તરીકે) દળવાનું, ખાંડવાનું, પાણી ભરવાનું, ઝાડુ મારવાનું) તે કામ કરતાં કરતાં પણ મનને ૐ ના ભાનમાં મસ્ત કરી શકાય. આપણે ફરવા જઈએ છીએ ત્યારે ચાલતાં ચાલતાં નીચી દૃષ્ટિ રાખો. જુઓ, જાણે આખો માર્ગ મારામાં સમાઈ જાય છે. એ ભાવનાને વિશાળ કરો. આ રસ્તો તો શું પણ આખું બ્રહ્માંડ મારામાં સમાયેલું છે. હું નથી, પણ તે જ છે. આ ચાલી રહ્યું છે તે પંચમહાભૂતનું શરીર છે. પ્રાણ તેને ચલાવી રહ્યા છે, મન તેમાં વિચાર કરી રહ્યું છે અને હું? એ સૌથી પર છતાં એ સૌ સાથે એકરૂપ છું. શરીર, મન, વગેરેનો કોઈ ભાગ એવો નથી કે જેમાં હું ન હોઉં. અરે. વિશ્વનો કોઈ ભાગ એવો નથી કે જે મારાથી અલગ હોય, સર્વત્ર. સર્વરૂપ હું હું ને હું જ છું. તે જ એક પરમ ભાવમાં ચાલ્યા જાઓ. તમારી ઉપર, નીચે, આસપાસ, નાના નાના પરમાણુ ઊડતા જણાય છે, એ શું છે? એ સૌમાં ૐ—ની ભાવના કરો. ૐ ૐ ૐ જ સર્વત્ર વિલસી રહ્યો છે. ફરવામાં સાથે મિત્રો હોય તો તેમને અનુકૂળ વાતો કરો. ન હોય તો તો ઉપરના ભાવ સાથે સર્વત્ર સ્વરૂપનું દર્શન કરતા રહો. ખુલ્લી હવા, સૂર્યનો પ્રકાશ, વ્યાયામ, અને સાથે સાથે બ્રહ્મભાવની એકરૂપતાથી તમે એક નવો જ આનંદ અનુભવશો. એ રીતે જરા કરી તો જુઓ.×

—સંપૂર્ણ.

× વર્તમાં જ બહાર પડનારા તેઓશ્રીના 'અધ્યાત્મ વાર્તાલાપ' નામના ગ્રંથમાંથી.

ૐ

કાળીચૌદશનો બોધ

(તારો નેડો લાગ્યો મને રાજા રણછોડ! રે.. રાગ)

કાળી કાળી કાનત રાખે, દૂર પ્રભુથી થાય રે,
ચૌદશિયામાં ચાહે નહિ–કોઈ એ,ચૌદશિયા કહેવાય રે
કાળી...(૧)

કોઈને દેખે સુખમાં ત્યારે, હિયડું એનું દાઝે રે,
પણુ અશ્રુનો ઠગલે ઠગલે, સઘળાં સાથે બાઝે રે
કાળી...(૨)

હરિ તણાં દર્શન તો એને, સ્વપ્ને પણ નહિ થાતાં રે
ભગવદ્માર્ગે જનારાને, વચમાં બાધા થાતો રે
કાળી...(૩)

'પુનિત' પ્રભુને વિનવણી છે, અપનાવી એ લેજો રે,
"કાળીચૌદશ કાઢી નાંખી, "દીવાળી" તો દેજો રે
કાળી...(૪)

—શ્રી 'પુનિત'

પ્રભાતનાં પુષ્પો

લેખક—શ્રી વજુ કોટક

રાજાએ દિવાનને પૂછ્યું, "દિવાન સાહેબ, તમે ઘણા વિદ્વાન છો અને તેથી હું આજે તમને જે પ્રશ્ન પૂછું એના સંતોષકારક જવાબ આપો. કહો, ઈશ્વર આ જગતમાં કેવી રીતે રહે છે, એ કઈ તરફ જુએ છે અને તે શું કરે છે?"

દિવાને આ પ્રશ્નો ઉપર વિચાર કર્યો અને એનું મન મુંઝાવા લાગ્યું. રાજાએ આ સવાલો ઘણાને પૂછ્યા હતા, પણ કોઈ એને સંતોષી શક્યું ન હતું ઘણાંએ લાંબાં લાંબાં ભાષણો આપેલાં તો કોઈએ તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવેલું પણ રાજાના મનનું સમાધાન થયેલું નહિ દિવાને કહ્યું.

"હું આપને આવતી કાલે જવાબ આપીશ."

દિવાન સાહેબ ઘેર આવ્યા પણ જીવ આરે નહિ, શાસ્ત્રો ઉથલાવ્યાં પણ એમાં આવા સીધા સાદા પ્રશ્નો ન હતા. તેમ જ ચોખ્ખા જવાબ પણ ન મળ્યા એમની પુત્રી વિદ્વાન તેમજ ચાલાક હતી પુત્રીએ મુંઝવણનું કારણ પૂછ્યું. પિતાએ વાત જણાવી એટલે તે બોલી ઊઠી.

"વાહ, આમાં કંઈ મુંઝવણનું કારણ નથી રાજાને કહેજો કે આવા પ્રશ્નોના જવાબો તો અમારાં ઘરનાં છોકરાં જાણે છે."

"બેટા, રાજાને સંતોષ થાય એવા જવાબ તું આપી શકીશ? મારું નાક નહિ કપાય ને?"

"નહિ પિતાજી, આપ શાંતિથી નિદ્રા લો."

અને બીજે દિવસે દિવાને હસતાં હસતાં રાજાને કહ્યું "આમાં શું જવાબ આપવા જેવું છે? આવી વાતો તો અમારા ઘરનાં છોકરાં પણ જાણે છે"

"તો પછી એમને બોલાવો" રાજાએ આજ્ઞા કરી.

દિવાનની દીકરી સફેદ વસ્ત્રોમાં દરબારમાં દાખલ થઈ અને રાજાની સામે જમીન ઉપર બેઠી નમ્રતાથી તેણે પૂછ્યું, "મહારાજ! આપના પ્રશ્નો શું છે તે કહો."

"ઈશ્વર આ જગતમાં કેવી રીતે રહે છે, કઈ તરફ જુએ છે અને શું કરે છે?"

સભાજનો જવાબ સાંભળવા માટે આતુર બન્યા. છોકરીએ કહ્યું, "મારે થોડું દૂધ જોઈએ છે, જરા ભૂખ લાગી છે."

દૂધ આપવામાં આવ્યું; સભાજનોને લાગ્યું કે આજે રાજાની મશ્કરી થવાની છે અને દિવાન વગર-મોતે મરવાનો છે. પ્યાલામાં થોડું દૂધ રહ્યું એટલે છોકરીએ રાજાને પૂછ્યું,

"મહારાજા! માખણ શેમાંથી બને છે?"

"દહીંમાંથી."

"અને દહીં?"

"દૂધમાંથી" રાજાએ જવાબ આપ્યો.

છોકરીએ પૂછ્યું; "તો પછી દૂધમાં માખણ ખરું કે નહિ?" રાજાએ હા પાડી એટલે છોકરીએ જવાબ આપ્યો, "અચ્છા, મહારાજા સાહેબ, ત્યારે મને બતાવો કે આ દૂધમાં માખણ ક્યાં છે. મને તો દેખાતું નથી.

રાજાએ કહ્યું, "એમ તે તે કંઈ દેખાય? દૂધમાં માખણ છુપાયેલું છે એ વાત તદ્દન સાચી છે."

છોકરીએ કહ્યું કે, "ત્યારે જેમ દૂધમાં માખણ પથરાએલું છે પણ દેખાતું નથી એવી જ રીતે ઈશ્વર આ જગતમાં ચારે બાજુ વસી રહ્યો છે, હવે કહો કે તમારો બીજો પ્રશ્ન શું છે?"

"ઈશ્વર કઈ તરફ જુએ છે?" રાજાએ કહ્યું.

રાજાના સિંહાસનની બાજુમાં ઘીની દીવીએ ઝગઝગી રહી હતી. આ જોઈને છોકરીએ રાજાને પૂછ્યું, "આ જ્યોત કઈ તરફ જુએ છે? તમારી તરફ કે મારી તરફ?"

"અરે, એ તો ચારે બાજુ જુએ છે!"

"બસ, ત્યારે, ઈશ્વર પણ આ જ્યોતની જેમ ચારે બાજુ જુએ છે"

જવાબ સાંભળીને રાજા મ્હોંમાં આંગળાં નાખી ગયો. પ્રસન્ન થઈને તેણે છેલ્લો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

"ઈશ્વર શું કરે છે?" છોકરીએ જવાબ આપ્યો, "મહારાજ! આ પ્રશ્નનો જવાબ જોઈતો હોય તો આપ સિંહાસન છોડીને મારી સામે જમીન ઉપર બેસો."

સત્કારી રાજા જમીન ઉપર બેઠો, પણ છોકરી તો કૂદકો મારીને રાજાના સિંહાસન ઉપર બેસી ગઈ, આવું વર્તન જોઈને બધા નવાઈ પામ્યા છોકરીએ કેમ જાણે મહારાણી હોય એવી છટાથી પૂછ્યું, "આપના પ્રશ્નનો જવાબ મળી ગયો? રાજાએ ના પાડી એટલે તે બોલી.

"જુઓ, મારા જેવી એક પામર છોકરીને એક પળમાં ઈશ્વર સિંહાસન ઉપર બેસી જવાની તક આપે છે અને સિંહાસનના માલિકને જમીન ઉપર બેસાડે છે આ બધું ઈશ્વર જ કરી રહ્યો છે"

રાજાએ કન્યાને પ્રણામ કર્યા અને નાની એવી આ કુમારિકાને ગુરુપદે સ્થાપી. અસ્તુ.

ગોમાતા

લેખક-ડૉ બી ભટ્ટાચાર્ય; એમ એ.; પી એચ. ડી.
અનુવાદક-શ્રી યોગીન્દ્ર જ ત્રિપાઠી એમ એ

ગોમાતા-જેટલો સાદો છતાં કેટલો બધો મહત્ત્વનો વિષય! ગાય એ તદ્દન સાદું પ્રાણી કહેવાય-સામાન્ય દૃષ્ટિએ જોતાં આપણને એની કશી જ ઉપયોગિતા ન લાગે. આમ છતાં દૂધ આપનાર તરીકે જનસમાજ એની ઓછી કિંમત ન જ આંકી શકે. ગાય એ મનુષ્યની બીજી જનેતા છે, એમ કહેવામાં જરાયે અતિશયોક્તિ નથી. હિન્દુ ધર્મનો પાયો બે મૂળ તત્ત્વો ઉપર રચ્યો છે અને તે બે, તે ગાય અને બ્રાહ્મણ ગોબ્રાહ્મણ. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને એમનું આખું યે જીવન ગાયો, ગોપાળો અને ગોપીઓ સાથે વીતાવ્યું છે. એમના સ્વર્ગને પણ ગાયોનું સ્વર્ગ-'ગોલોક' કહ્યું છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું જીવન જેમ ગોપાલનનું પ્રતીક છે તેમ હલાયુધ ધારણ કરનાર બલરામનું જીવન કૃષિજીવનનું પ્રતીક છે જેમ બલરામ કરતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું પ્રાધાન્ય વધારે તેમ કૃષિ કરતાં ગોપાલનનું મહત્ત્વ પણ વધારે.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અને બલરામ એ બે બન્ધુઓના પ્રસારેલા હરેક, એકબીજાને મળી જઈને આમ-જાણે એકબીજામાં ગૂંથાઈ જતાં, એક એવો શાશ્વત સેતુ બંધાઈ જાય છે, જેની નીચે ભૂતકાળની તેમજ આધુનિક આર્ય અને અનાર્ય સર્વ પ્રકારની સંસ્કૃતિઓ અબાધિતપણે વહ્યાં જ જશે. જ્યારે આ સેતુ તૂટી જાય છે ત્યારે આ સંસ્કૃતિ પણ નાશ પામે છે અને નવીન સંસ્કૃતિ જન્મે છે. અને આ શાશ્વત સેતુ ફરીથી બંધાય છે.

આપણે જાણીએ છીએ તેમ મનુષ્યમાત્રને જગતમાં જીવવા માટે બે જ અનિવાર્ય વસ્તુઓ જોઈએ-અન્ન અને વસ્ત્ર. સન્યાસીઓ જેઓએ જગતનો ત્યાગ કર્યો છે તેમને પણ કૌપીનનો ટુકડો અને અન્ન વિના ચાલતું નથી. દિગમ્બર જૈનો અને નાગા બાવાઓએ જીવનની જરૂરીઆત માટે વસ્ત્રને પણ અનાવશ્યક ગણ્યું છે, પણ અન્ન તો જોઈએ જ. આમ, જીવનની પ્રથમની જરૂરીઆત તે અન્નની.

પ્રજાકીય જીવનના સુદૃઢ અસ્તિત્વ માટે અન્ન ખોરાક એ પ્રથમની જરૂરીઆત છે એમ તો સંસ્કૃતિ માત્રને સ્વીકારવું જ પડશે. અત્યારના સમયની જેમ જ્યારે જ્યારે અન્નની જરૂરીઆત તરફ દુર્લક્ષ થયું છે ત્યારે ત્યારે મનુષ્યો એકસરખી રીતે મૃત્યુના મુખમાં કાળના ખપ્પરમાં હોમાયા વિના રહ્યા નથી બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો પ્રત્યેક યુગમાં અને પ્રત્યેક સંસ્કૃતિના જીવનમાં ભૂખ એ મનુષ્યનો મોટામાં મોટો શિક્ષક છે મનુષ્યજીવનના ઇતિહાસમાં કોઈ પણ પ્રજા કે સંસ્કૃતિ જ્યારે જ્યારે જીવનની પ્રથમ જરૂરીઆત અન્ન પ્રત્યે દુર્લક્ષ સેવીને જીવનની અન્ય બીનજરૂરી વસ્તુઓ મેળવવા પાછળ મન પરોવે છે ત્યારે ત્યારે, દુષ્કાળ એનો શિક્ષક બને છે અને આ દુષ્કાળ લાખો મનુષ્યોનો સંહાર કરીને એ દિશાભૂલેલી પ્રજાને જીવનની પ્રથમની જરૂરીઆત અન્ન જ છે એનો બોધપાઠ આપે છે આ બોધપાઠ ઉપર જો દુર્લક્ષ કરવામાં આવે તો દિવસ પછી જેમ રાત્રિ ચોક્કસ જ આવે છે તેમ આવી પ્રજાનો પ્રથમ અર્ધનાશ અને પછી સર્વનાશ થાય છે

દેશમાં સર્વવ્યાપી બનેલા ભૂખમરાનાં કારણો તરફ કોઈએ દૃષ્ટિપાત કર્યો છે! જીવનની દુઃખદ અને સાચી પરિસ્થિતિ આપણે કદી યે તપાસી છે! આજે તો જોવા જ્યાં જુઓ ત્યાં રેડિયો, ટેલીફોન, સંગીત, નાચગાન, સીનેમા, નાટ્યગૃહ ચ્હાકોફી અને બીજા પીણાંઓ અને મોજશોખની એવી બીજી અનેક વસ્તુ પાછળ જીવન અને પૈસો બરબાદ કરે છે અને કેવળ પરાવલંબી જીવન જીવે છે. અને વળી ભૂખમાં જીવનને તદ્દન નિરુપયોગી ચીજવસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે ધન ખર્ચે છે. આ એક દુઃખદ અને આશ્ચર્યકારક ઘટના છે આ બધી જ વસ્તુઓ જીવનને માટે નિરુપયોગી છે પરિણામ એ આવ્યું કે અનાજનાં દર્શન લોકોને ઓછાં ને ઓછાં થવા લાગ્યાં અને આજે આપણે એ વિષમ અને દુઃખદ સ્થિતિમાં છીએ કે વસ્તીનો પોણો ભાગ અર્ધભૂખ્યો રહે છે અંગ્રેજોએ હિંદની ધરતી પર પગ મૂક્યો તે સમયે સિરાજુદ્દૌલાના સમયમાં બંગાળામાં ચોખા એથી વધુ આને મળતા. એ જ ચોખા ઐતેલા [?] દુષ્કાળ વખતે બંગાળાના એ જ હાલુપ [?] પ્રદેશમાં રૂા ૧૨૦ના મણ વેચાયા કેટલાક કહે છે કે આપણી પ્રજાના

(જુઓ અનુસંધાન આગળ પૃષ્ઠ ૫૧૮.)

તૈયાર છે　　　　　　　　　શ્રીહરિ　　　　　　　　　તૈયાર છે

જગતના મહાપુરુષોના સાહિત્યની પ્રસાદી જેમાં સંગ્રહવામાં આવી છે.
સંસારમાંથી તારવેલો જીવનનો સાર અથવા માખણ.

પ્રત્યેક પ્રભાતે જે જીવનને નવચેતનવન્તું બનાવે છે,

ગૃહો, મહાલયો અને સભાગૃહોના આભૂષણરૂપ

લોખંડના સુશોભિત સ્ટેન્ડ સાથે સુંદર બોક્સમાં

નિત્યવ્યવહારમાં દિવ્ય દોરવણી આપનાર, અને કલ્યાણકર ચેતના જગવતું ઉત્તમોત્તમ વાચન જગતની સાહિત્યવાડીમાંથી જેમાં એકઠું કરવામાં આવેલ છે તેમજ તિથિ, વાર, તારીખ વગેરેનું દૈનિક પંચાગ અને વાચન જેના પ્રત્યેક પૃષ્ઠ ઉપર બેરંગી છપાઈથી વાચન દ્વારા સત્સંગ અને સુસંસ્કાર બક્ષવા આપણને આકર્ષિત કરી રહ્યું છે તેવા એક અદ્વિતીય આદર્શ કેલેન્ડરને તુર્તજ વસાવી લો. સગાં-સ્નેહીઓ અને મિત્રોને નવીન વર્ષે એક ઉમદા ભેટ તરીકે આપી શકાય છે. ઘરમાં, દુકાનમાં, ઓફિસમાં, અને સભાગૃહોમાં જે સંસ્કૃતિ અને શોભાનું દર્શન કરાવે છે

મૂ. રૂા ૧૦-૦-૦ પોસ્ટેજ સહિત રૂા. ૧૧-૦-૦

સંસારમાંથી નીતારેલું માખણ, અર્થાત્ નવનીત કેલેન્ડર

જેઓ કેલેન્ડરની કિંમત ન ખરચી શકે અને કેવળ તેના વાચનને જ ઈચ્છતા હોય તેઓએ સૌભાગ્ય-સૂર્યોદય નામનું પુસ્તક ખરીદી લાભ લઈ શકે છે. મૂ. રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું આજેજ લખો

શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય—રાયપુર હોસરો, અમદાવાદ.

હું કૃતાર્થ છું, નિત્ય તૃપ્ત છું

પ્રભુ !

શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ આદિ વિષયોમાં હું પૂર્ણ પ્રીતિ ધરતી હતી, શ્રુતિ, સ્મૃતિ આદિ વેદાંતથી વિરોધી તર્ક–કુતર્કો ઉઠાવતી હતી; દેહાદિને હું આત્મરૂપ નિત્ય સમજતી હતી, જગતમાં સત્યપણું માનતી હતી, આવા પ્રતિબંધ હું રંકને રંજાડી–ભમાડતા હતા.

તાત !

પ્રાપ્ત પ્રારબ્ધકર્મ પ્રમાણે હું હર્ષ, શોક, સુખ, દુ:ખ, આશા, નિરાશામાં નિયુક્ત થતી હતી, વર્ણ, આશ્રમ અને અવસ્થાદિનું અભિમાન ધરતી હતી, ધર્મશાસ્ત્રમાં દર્શાવેલ વિધિ અને નિષેધ પ્રમાણે હું વર્તતી ન હતી. અનાદિ અવિદ્યાથી આમ સંસારના આવાગમનમાં હું પડી હતી

દયાળુ !

આજ હૃદયાકાશે દિવ્ય જ્યોતિ પ્રગટતાં, સ્વસ્વરૂપ ઓળખાતાં જન્મ ગયો, મૃત્યુ ગયું, દેહ ગયો, દેહવાસના ગઈ, પુણ્ય ગયું, પાપ ગયું, સંચિત ગયાં, પ્રારબ્ધ રહ્યુ. હું જીવનમુક્તને એ ન હલાવી શકે—ન ચલાવી શકે. વૈરીઓનાં વેર–ઝેર, કે સ્નેહીઓના સ્નેહભાવ હું કૃતાર્થને ન લોભાવી શકે; ન હસાવી શકે ન રડાવી શકે; આજ હું નિત્ય તૃપ્ત છું

પિતા !

સન્માનની અત્યુત્તમ પદવી કે તિરસ્કારની નિકૃષ્ટ ભૂમિકા હું નિર્મુક્તને ન ચલિત કરી શકે. આજ હું સિદ્ધ યોગી નથી, જ્ઞાની નથી, વૈરાગી નથી, ભક્ત નથી, મુક્ત નથી, ભોગી નથી, અજ્ઞાની નથી, રાગી નથી, અભક્ત નથી, બદ્ધ નથી, બસ આજ હું કાંઈ જ નથી કેવળ નિરામય, નિરાકાર, નિરવયવ નિત્ય તૃપ્ત છું.

કૃપાળુ !

માયા અને અવિદ્યાના કાર્યરૂપ આ જગત, જગદીશ, જીવ આવું ભિન્ન હું કાંઈ જ સમજતી નથી. આજ ચિત્ત વિચલિત થઇ શકતુ નથી આજ મનોવ્યાપાર બંધ છે, આજ અહંતાના અભિમાની જીવે ખરૂં સુતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં હું કૃતાર્થ છું નિત્ય તૃપ્ત છુ.

પરમેશ !

પ્રારબ્ધ ભોગવવા ભવપંથે ભટકતા, સુખ દુ:ખ, શીત ઉષ્ણ વગેરે દ્વંદ્વો સહન કરતા, કંઇ ઉચ્ચનીચ યોનિઓમાં ભમતા, કંઇ સ્નેહી—સંબંધીયોમાં વ્યવહાર કરતા, નિર્વાહ કાજે પ્રાપ્તવ્ય વ્યાપાર કરતા, કંઈ મંગલ–અમંગલ પ્રસંગે વિહરતા આ દેહને અને મારે કાંઈ જ લેવાદેવા નથી આજ હું સચ્ચિદાનંદ આનંદઘન, બ્રહ્મસ્વરૂપ છું. આજ હું કૃતાર્થ છું. નિત્ય તૃપ્ત છું.

—મનોરમા મગનજી શાસ્ત્રી.

કહેવાતા વૈષ્ણવને

રે મનુષ્ય ! તને વૈષ્ણવનું બીરુદ ધારણ કરવું કેમ ગમ્યું ? કઈ લાયકાત ઉપર તેં આ બીરુદ ધારણ કર્યું ? સાચો વૈષ્ણવ કોને કહેવો તે તું જાણે છે ? જો—

"વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે
પરદુઃખે ઉપકાર કરે તોય, મન અભિમાન ન આણે રે."

તારું અંતર ખોલીને અંદર નજર નાખ. છે તારામાં કંઈ ? તું તો બીજાને દુઃખી જોઈને આનંદમાં મહાલે છે. અને ઉપકાર ઉપર અપકાર કર્યા વિના તો તને આવડતું જ નથી. ખરો વૈષ્ણવ કોઈ દિવસ પોતે વૈષ્ણવ હોવાનો દાવો કરતો જ નથી. તેને તો લોકો તરફથી જ આપમેળે વૈષ્ણવપદ મળે છે. જ્યારે તારી વાત તો આમ છે જો—

"વૈષ્ણવ જન તો કોણ કહાવે, જે ટીલાં ટપકાં કરતો રે,
અગભક્તિ ને ભવનો ભાગી, ભાલે ભભૂતિ ભરતો રે"

તું સાચો વૈષ્ણવ હોવાનો જે દાવો કરે છે તે ખરેખર ખોટો છે. તું તો માત્ર રંગબેરંગી ટીલાં ટપકાં કરીને લોકોની સામે વૈષ્ણવ હોવાનો દાવો કરે છે. અને ગળામાં માળા પહેરીને, નામની ભક્તિ કરીને, અને શરીરે રાખ લગાડીને વૈષ્ણવ હોવાનો માત્ર દેખાવ જ કરે છે. સાચા વૈષ્ણવ કંઈ આમ ન થવાય. સાચા વૈષ્ણવ થતાં પહેલાં તો જો—

"સમદૃષ્ટિ ને તૃષ્ણાત્યાગી, પર–સ્ત્રી જેને માત રે,
જિહ્વાથકી અસત્ય ન બોલે પરધન નવ ઝાલે હાથ રે."

ક્યાં છે તારામાં સમાનતાનો ભાવ ? લાલચ રૂપી તું પણ તેની પાછળ દોડે છે. કોઈ સ્ત્રીની સામું મીટ માંડ્યા વિના તો તને આવડતું જ નથી. તો પછી પર સ્ત્રીને માત ગણવાની લાયકાત તો કોણ જાણે ક્યારે આવશે ! તું એમ માને છે કે તું હંમેશાં સત્ય બોલે છે ? ના ના, હું નથી માનતો કે તારા મુખમાંથી નીકળતો એક પણ શબ્દ અસત્યવિહીન હોય. આમ તે કંઈ વૈષ્ણવ થવાય !

"સત્ય–અસત્ય ઘડીમાં વદતો, ઘડીએ ભજતો રામ રે;
દામ ધરીને હરિને વચે, કૂડાં કરતો કામ રે."

અરે ! હરિને છેતરતાં પણ તું વિચાર કરતો નથી ! તને એમ લાગતું હશે કે તું હંમેશાં વખતસર પ્રભુને મંદિર જઈ દર્શન કરે છે છતાં લોકો તને આમ કેમ કહેતા હશે. પણ મને પૂછ તો આ તો માત્ર ઉપરછલ્લા દેખાવ માત્રની જ ભક્તિ છે

"કાળાં પીળાં કામ કરે જે, કાળાં કરતો નામ રે;
હિંમત ઠોકી બારે બારે, હોરી મહતો દામ રે."

અરે ભાઈ ! આમ તે કંઈ ચાલે ! એક બાજુ તું ઈશ્વરભક્તિની વાત કરે છે અને બીજી બાજુ તો કાળા-બજારોમાં ધમધોકાર વેપાર કરે છે તારે તો ખરેખર આંતરશુદ્ધિની જરૂર છે તે વિના તું કેમે ઊંચો આવી શકીશ નહિ.

ત્યારે તને એમ પ્રશ્ન થશે કે સાચો વૈષ્ણવ બનવા માટે શું કરવું જોઈએ ! તો જો.—

'મોહમાયા વ્યાપે નહિ જેને, દૃઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે
રામનામ શું તાળી રે લાગી, સકળ તીરથ તેના તનમાં રે,'

તારે દૂર દૂર યાત્રાઓ કરવા જવાની કંઈ જરૂર નથી, મંદિરમાં જવાની પણ તારે બિલકુલ જરૂર નથી, માત્ર તારે આંતરશુદ્ધિની જ જરૂર છે એટલે કે તારે દૃઢ વૈરાગ્યની જરૂર છે બસ આટલી પડેલાં કાર્યો નિર્મળ રીતે કરીને રામનામમાં લીન થા. બીજું કંઈ નહિ.

—શ્રી અમૃતલાલ એમ. શાહ

અંધારું... અજવાળું

લે. શ્રી 'સંતચરણરજ'

અંધકાર અજવાળું શોધવા નીકળ્યો, અજવાળામાં સમાઈ ગયો. અજવાળું અંધકારને શોધવા નીકળ્યું, સમસ્ત વિશ્વને શોધી વળ્યું, પ્રયાસ નિષ્ફળ નિવડ્યો. જ્યાં અજવાળું પોતે હોય ત્યાં અંધારું ટકી શકે—નહી, જ્યાં જ્ઞાન હોય ત્યાં અજ્ઞાનની કલ્પના સમુચિત નથી અને અજ્ઞાન છે ત્યાં જ્ઞાનનો સંચાર છે. જ્ઞાનની સ્થિરતા એ જ અજ્ઞાનનો ક્ષય છે.

બીચારૂં ઘૂવડ જુવોને! છતી આંખે અંધાપો એને નસીબે! જગત જ્યારે સૂર્યના તેજમાં હરે છે ફરે છે, આનંદ-કલ્લોલ કરે છે, ત્યારે એ બીચારૂં એકાદ વૃક્ષની ડાળીએ આંખો મીચીને શરીર સંકોચી, મરી ગયું બનને બેસી રહે છે. સૂર્યનું તેજ એનાથી જીરવાતું જ નથી. જ્ઞાનની પ્રભા અલ-કપટીને અકળાવી જ મૂકે છે, શું જગતને જોવાની એને ઇચ્છા ન હોય? પણ બીચારૂં લાચાર છે, આંખો જ ઊઘાડી ન શકે એટલે શું કરે? પણ ઘૂવડનો વિચાર શા માટે કરીએ, મનુષ્યો પણ ક્યાં ઘૂવડથી ઉતરે એવા છે? જ્ઞાનનો પ્રકાશ એના અંતરચક્ષુ ક્યાં ઝીલી શકે છે? જ્ઞાનના પ્રકાશની ઝલક આગળ એનાં અંતરચક્ષુ બંધ જ થઈ જાય છે. અને એ જ ઘૂવડ જુવોને, સૂર્યનો અસ્ત થતાં વાર જ અંધારૂં થયું કે શીકારની શોધમાં આંખો ઊઘાડીને અહીં તહીં ઉડવા જ માંડે છે. અંધારામાં જ એની આંખો કામ કરે છે. ફુદુ, કુદુ કુદતું એ ઝટ શીકારને ઝડપી લે છે.

અને મનુષ્યોનું પણ એમ જ છે ને! અજ્ઞાન-અવસ્થામાં વિષયો પાછળ એ પાછા પડે તેવા પડે છે? વિષયો દેખ્યા કે બાજ પક્ષી જેમ શીકાર ઉપર તરાપ મારે છે, તેમજ મનુષ્યો પણ ઝટ તરાપ મારી વિષયોને ઝડપી લઈ આનંદ માને છે. બીલાડી ઉંદરને પકડે છે તે જોયું છે? જેમ ઘૂવડ રાત્રે જાગે છે, તેમજ મનુષ્યો પણ અજ્ઞાન અવસ્થામાં—અજ્ઞાનના અંધકારમાં જ જાગ્રત રહે છે જેમ ઘૂવડ પક્ષી દિવસે ઊંઘે છે, તેમ મનુષ્યો પણ જ્ઞાન-અવસ્થા તરફ દુર્લક્ષ્ય કરે છે. અને જ્ઞાનથી સો ગાઉ આઘા જ નાસતા ફરે છે. ઘૂવડ અને મનુષ્યોમાં શો ફેર છે?

ઘૂવડનો એ વાંક નથી ઘૂવડની ઇચ્છા તો એ સૂર્યનો પ્રકાશ જોવાની છે, પણ સ્વાભાવિક રીતે જ એની આંખો એ પ્રકાશ જોવાને એ પ્રકાશનું 'ઓજસ ઝીલવાને અશક્ત છે પણ મનુષ્યો તો એ ઘૂવડ કરતાં પણ અધમ છે જ્ઞાન શું એ મનુષ્ય જાણે છે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને ભગવાને મનુષ્યને બુદ્ધિ પણ આપી છે. છતાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની વૃત્તિ મનુષ્ય કેળવતો નથી. અજ્ઞાન શું એનું તેને ભાન છે, છતાંય અજ્ઞાન તરફથી વૃત્તિને પાછી લેતો નથી એટલું જ નહીં પણ ઇચ્છાપૂર્વક અજ્ઞાનમૂલક વિષયો તરફ વૃત્તિઓનો વેગ દિનપ્રતિદિન વધારતો જ જાય છે મનુષ્યમાં સૂર્યનું તેજ એટલે જ્ઞાન જોવાની શક્તિ છે, તેને ઝીલવાને તે સમર્થ છે છતાંય તે જોવાની કે તેને ઝીલવાની ઇચ્છા કરતો નથી. મનુષ્યની આંખો અંધકારમાં જોવાને ટેવાયલી નથી. છતાંય તે પ્રકાશ તરફ દુર્લક્ષ્ય કરીને અંધકારમાં જ અથડાયા કરે છે ઇરાદાપૂર્વક ઠોકરો ખાય છે, અથડાય છે પણ અંધકારને તરછોડી પ્રકાશમાં જતો નથી. ઘૂવડ તો બીચારૂં લાચાર છે, પ્રકૃતિનું દાસ છે મનુષ્ય તો શક્ત છે, પ્રકૃતિને પલટાવવાની, અજ્ઞાનને ઠોકરે મારી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની તેનામાં બુદ્ધિ છે, શક્તિ છે, પ્રભુએ તેને મનુષ્યજન્મ જ એટલા માટે દીધો છે, છતાં ય ઘૂવડ કરતાં ય તે ભૂંડો છે

પણ એમાં કોઈ વીરલો રાત્રિને રાત્રિ જાણીને, દિવસને દિવસ જાણીને રાત્રિના ધર્મને ત્યાગીને દિવસના ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે. એવો સંયમી પુરુષ સદાય જાગ્રત રહે છે. જે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને દિવસ માનીને પ્રાણિમાત્ર પ્રવૃત્તિ કરતાં રહે છે તે—અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને એવો સંયમી પુરુષ ભેદે છે, પ્રાણિમાત્ર જે અવસ્થામાં—એટલે અજ્ઞાન અવસ્થામાં—જાગ્રત રહે છે તે—અવસ્થામાં સંયમી મુનિ અજ્ઞાનને જોતા હોય છે. અજ્ઞાનમૂલક મોહક વિષયોને ઠોકરે મારવા એ જ સંયમ છે અને એ— સાચું મૌન છે. પ્રાણીમાત્ર જે અવસ્થામાં એટલે અજ્ઞાન અવસ્થામાં નિદ્રાગ્રસ્ત હોય છે, તે અવસ્થામાં એ સંયમી પુરુષ અખંડ જાગ્રત હોય છે. આમ જેને સંયમી પુરુષ નિદ્રા માને છે તેને જ સંસારી જાગ્રત્ અવસ્થા માને છે. જેને સંયમી પુરુષ જાગ્રત્ માને છે તેને જ સંસારી નિદ્રાવસ્થા માને છે. સંસારી મનુષ્ય અને સંયમી મુનિમાં આટલો ફેર છે. બાકી પંચતત્ત્વના તો બન્ને એક-સરખાં પુતળાં છે. એક 'પાપને પાપ સમજી તેનાથી

દૂર રહે છે, બીજો પાપને પાપ સમજવા છતાં ય તેમાંજ ઓતપ્રોત બનીને જીવન વીતાવે છે.

અજ્ઞાનના અંધકારમાં સંયમી ઘૂવડ જેવો છે, સંયમીને અજ્ઞાનનો અંધકાર જણાતો જ નથી અને જણાય કે તો પણ તે જ્ઞાનના પ્રકાશ આગળ ટેકીશું કરી શકતો નથી. પણ જ્યાં પ્રકાશ હોય ત્યાં અંધકારને શોધવા નીકળવું એ શું મૂર્ખતા નથી? કાળી ઓરડીમાં અંધકાર છવાયલો તો છે જ, મનુષ્યના અંતઃકરણમાં વિષયોના આવરણરૂપી અંધકાર તો છવાયલો જ છે પણ એ ઓરડીમાં સૂર્યનું એક જ કિરણ ગમે તે માર્ગે પ્રવેશ કરે એટલે જ અંધકાર તો અદ્દશ્ય થશે. પણ એ પુરુષાર્થ કોણ કરે? પાપ છે એમ જાણવા છતાં પાપ કરતાં જે મનુષ્ય પાછાં પગલાં કરતો નથી, ધર્મ છે એમ જાણવા છતાં ધર્મ તરફ જે મનુષ્ય પગલાં ભરતો નથી. તે મનુષ્યને ઘૂવડ કરતાંયે હીન જ સમજવો ને!

પણ ઘૂવડના જેટલો સંયમ તો કેળવો! જાણે અજાણે પણ ઘૂવડ સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી એટલે જ્યાં સુધી સૂર્યના પ્રકાશનું અંતિમ કિરણ ઝાંખો પણ પ્રકાશ આપતું હોય ત્યાં સુધી પોતાની આંખો ઉઘાડતું નથી. ઘૂવડનો એ ભલે સ્વભાવસિદ્ધ પણ સંયમ તો છે ને! એટલો અથવા એનો અડધો. સંયમ તો કેળવો! અજ્ઞાનના અંધકારની ઓથે એ જ્ઞાનનો પ્રકાશ રહેલો છે. એ જ્ઞાનના પ્રકાશનું એકાદ કિરણ અંતરમાં સંચાર કરે એટલું તો કરો! બસ પછી તો પ્રકાશનો એ સહજ સ્વભાવ છે કે અંધકારને ત્યાં રહેવા જ ન દે અથવા અંધકારને એ પ્રકાશનો એટલો ભય છે કે એ ત્યાં ન જ રહે. નોળીઆને દેખી સર્પ કિંવા બીલાડીને દેખી ઉંદર કેમ રહી શકે! ના, ના, પણ વિષયોનો ભોગ મોહ મનુષ્યને ન નીકળવા દે. ચારે બાજુથી કેવળ વિષયોની જાળમાં જકડાયેલો મનુષ્ય જાગતાં, ઊંઘતાં અને સ્વપ્નમાં પણ વિષયોનું ચિંતન કરતો હોય, સેવન પણ વિષયોનું કરતો હોય ત્યાં તેને જ્ઞાનના પ્રકાશની કલ્પના સરખીયે કેમ આવે? જેમ ઘૂવડને મન 'ભલે મારું અંધારું' તેમ મનુષ્યને મન 'ભલે મારું અજ્ઞાન' એ અજ્ઞાનમાં જ ઘરબાર છે, એ અજ્ઞાનમાં ધન, ભંડાર છે. સ્ત્રી, પુત્ર પણ એ અજ્ઞાનમાં છે. અને અહંકાર પણ એ અજ્ઞાનમાં છે. એ અજ્ઞાનમાં મિથ્યા છતાં પણ સાચા જણાતા સંસારના વૈભવવિલાસો છે, પ્રતિષ્ઠા છે. અને એ જ્ઞાનમાં! એ જ્ઞાનમાં તો એમાંનું કશું નથી એ જ્ઞાન એટલે કેવળ પ્રકાશ. એ પ્રકાશમાં નથી સ્ત્રી, પુત્ર, ઘરબાર કે ધન-ભંડાર અને કેહની પ્રતિષ્ઠા. એને તો જ્ઞાનના તેજોમય પણ દાહક સ્વભાવ આગળ રાખનો ઢગ બની જતાં વાર જ લાગતી નથી. એ જ્ઞાન એટલે આનંદ એ જ્ઞાન એટલે મૌન, એ જ્ઞાન એટલે જ પરમાત્મા અને એ જ્ઞાનનું એકાદું કિરણ પણ જેને મળ્યું તે કોણ? પૂછો એ જ્ઞાની અનુભવીને! અને તેથી જ શ્રી ભગવાને કહ્યું–

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः॥

(ગીતા. અ. ૨ શ્લોક ૬૯)

– દીવાળીને દહાડે –

(શિર ઝૂક્યું, શિર ઝૂક્યું, બાપા! તારા ચરણોમાં રે...રાગ)

મળ્યો જીવન-બાગ માળી, રે આજ મારે દીવાળી રે
અંતરની આંખ ઉઘાડી, રે આજ મારે દીવાળીરે...
મળ્યો....(૧)

સાથો ભજનો મારે હાથે તો ચડીયો,
વેળા પ્રભુએ આજ વાળી, રે આજ મારે દીવાળી રે...
મળ્યો....(૨)

રોમે રોમે આજ આનંદના દીવડા,
વીતી જીવન-રાત કાળી, રે આજ મારે દીવાળી રે...
મળ્યો....(૩)

દિવ્ય છે દૃષ્ટિ ને દિવ્ય છે સૃષ્ટિ,
દિવ્ય હૃદયની અટારી, રે આજ મારે દીવાળી રે....
મળ્યો....(૪)

'પુનિત' પ્રભુના દર્શન કરતાં,
જન્મ-મરણ-બીક ટાળી, રે આજ મારે દીવાળી રે....
મળ્યો....(૫)

—શ્રી 'પુનિત'

ભક્ત તુલસીદાસ

લે૦—મો ઉ. જે વિદ્યાવિહારી

"એક ભરોસો એક બલ, એક આશ વિશ્વાસ
રામરૂપ સ્વાતી જલદ, ચાતક તુલસીદાસ

મારા બાળપણમાં મેં કેટલાક સાધુ–મહાત્માઓના મુખેથી મહાત્મા તુલસીદાસનાં ભજનો તથા સાખીઓ સાંભળેલી તે હજુ મને જાદુની માફક અસર કરે છે જો કે તે વખતે હું કેટલીક બાબતો સમજી શકતો ન હતો પણ ભક્તજનોના ભાવો તથા પ્રભુભક્તિનાં ચિહ્નો તેમનાં મુખ ઉપર તરી આવતા હતાં તે હું ઝટ પારખી શકતો હતો

તુલસીદાસ વિષે એક સાખી બહુ જ લોકપ્રસિદ્ધ છે અને તે મને બહુ જ ગમે છે "ચિત્રકૂટ કે ઘાટ પર ભઈ સંતનકી ભીર, તુલસીદાસ ચંદન ઘસે, તિલક કરે રઘુવીર." તંબુરા સાથે ભજનમંડળીમાં આ પદ ભજાતો એટલું અસરકારક થાય છે કે, પથ્થરસમાન પણ પીગળી જઈ બે ઘડી રામનામની ધૂનમાં ગયા સિવાય રહે જ .નહિ. આ મહાત્મા પુરુષ બધીનું ટુંક જીવન સ. સા વ. કાર્યાલયમાંથી પ્રસિદ્ધ એવા રામાયણમાંથી જાણવાને મળ્યુ છે માટે હું પોતાને ભાગ્યશાળી માનું છું અને મારી ખાત્રી છે કે, જે ભાઈઓ તથા બહેનો તેને શુદ્ધ ભાવથી વાંચશે–વિચારશે તેમને નવું જીવન, બળ, શાંતિ તથા આશિષ મળ્યા સિવાય રહેશે જ નહિ. રામાયણનો મેં થોડોક ભાગ વાંચ્યો છે પણ તેટલું વાંચ્યા પછી મારી બુદ્ધિ ચોક્કસ એમ માને છે કે જેમ શ્રી રામચંદ્રનો અનન્ય શિષ્ય હનુમાન હતો તેવો જ અનુપમ શિષ્ય તુલસીદાસ ભક્ત છે.

તુલસીદાસનું બાળપણ—જીવનચરિત્ર જોતાં તુલસીદાસનું કુટુંબ ગરીબ નથી. પ્રભુ તુલસીદાસને પોતાની કૃપાનું પાત્ર બનાવવા તે પોતાની લીલા વિસ્તારે છે, તેના કુટુંબને વેરણછેરણ કરી નાખે છે, અને તુલસીદાસને દુઃખી ને નિરાધાર બનાવે છે. હુલસીબાઈને પેટે તુલસીદાસનો જન્મ થયો હતો, તેમના જન્મનો પ્રસંગ વિચિત્ર રીતે બતાવાય છે. કુદરતી રીતે જેમ બધાં બાળકો જન્મતાંની સાથે રડે છે તેમ આ બાળક રડતું નથી પણ "રામ" એ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે. વળી તેમના મુખમાં બત્રીસ દાંતો આવી ગયા હતા તે ઉપરાંત આ બાળકની ઉમર પાંચ વર્ષની હોય એમ સર્વ જોનારને લાગતું હતું. આ બધાં લક્ષણો બાળકના ભાવી જીવન ઉપર કંઈ નોખી ભાત પાડતાં હતાં ત્યારબાદ ટુંક સમયમાં હુલસીમાતા બિમાર પડે છે, અને પોતે બચી શકશે નહિ એવું લાગ્યાથી પોતાની દાસીને આ બાળકની સોંપણી કરે છે અને કહે છે કે "તું આ મારા પ્રિય બાળકનું જતન કરજે" આમ કહી જે આપવાનું હતુ તે આપીને આ દાસીને આપેલા બાળકને લઈ તેને સાસરે જતા રહેવાનું કહે છે. દાસીના ગયા પછી હુલસીબાઈ મરણ પામે છે. હવે દાસીને ત્યાં લગભગ પાંચેક વરસ સુધી બાળક દાસીની દેખરેખ નીચે રહ્યો અને ઉછર્યો. એટલામાં દાસીને સાપ કરડવાથી તે પણ મરી ગઈ છેવટે બાળક તુલસીદાસ દુઃખી અને નિરાધાર બની ગયો. આમ આ બાળક પૂરેપૂરો ઘરબાર વગરનો નિરાધાર થઈ જવાથી વહેમી લોકો માનતા કે આ બાળકને આશ્રય આપવા જેવું છે જ નહિ કેમકે જે કોઈ તેને આશરો આપશે તેનું નખોદ વળી જશે. એટલે તુલસીદાસની દશા કૂતરાથી પણ ભૂંડી થઈ ગઈ જેમ કૂતરું એક ઘેરથી બીજા ઘેર હાડે હાડે થાય છે અને ડાંગના માર ખાય છે તેવી આ છોકરાની પજવણી શરૂ થઈ ગઈ. ભૂખથી કકડી રોટલાને માટે કોઈ ઘર આગળ જઈ ઊભો રહે કે, તેને હાંકી કાઢવામાં આવતો હતો. રામાયણમાં તેની આ દશા વિષેનું એક ચિત્ર બહુ અસરકારક રીતે દેખાડવામાં આવ્યું છે. એક માણસ રાતી આંખે, ગુસ્સાના આવેશમાં લાકડી લઈ તેની પાછળ દોડયો છે અને બાળક કોઈ સાધુ પુરુષનો આશરો લઈ રહ્યો છે. આ સાધુ મહાત્મા ત્યાર પછી એ બાળકને પોતાના આશ્રમે લઈ જાય છે અને ત્યાં સર્વ વિદ્યા શીખવી હોંશિયાર બનાવે છે હવે તે બાળક જુવાન બને છે, તે પોતે રામાયણની કથા લોકોને કહી સંભળાવે છે. અને તેની કથા શ્રોતાઓને બહુ અસરકારક લાગે છે.

તુલસીદાસનો ઘરસંસાર ને સંસારત્યાગઃ—હું કંઈ જીવનચરિત્ર લખતો નથી, પણ મુખ્ય મુદ્દાઓ જ જણાવી લેખને બંધ કરીશ. તુલસીદાસના પ્રથમ ગુરુ તેમની સ્ત્રી થાય છે એમ કહું તો તે અસ્થાને નહિ ગણાય તુલસીદાસ પોતાની સ્ત્રી ઉપર બહુ જ પ્રેમ કરતા હતા. ઘડીવાર પણ તેનાથી વિખુટા થઈ

એ તેમનાથી સહી શકાતું નહોતું. એકવાર તે બાઈ પતિની રજા સિવાય પોતાના પિયેર ગઈ અને તુલસીદાસ ઘેર હતા નહિ, તેઓ આવીને ઘરમાં જુએ છે તો પોતાની સ્ત્રી ન મળે, હવે શું કરવું! અરે! તે મોહક મુખ અને મધુર વાણી વગરનું ઘર મને ખાવા ધાય છે. હું ક્ષણવાર પણ આવા કારમા ઘરમાં રહી શકું જ નહિ. અને તે પળે તે ઊઠીને પોતાની સાસરીએ ગયા. ટુંક સમય બાદ – સ્ત્રીના રૂપદર્શન પાછળ ગાંડો ગાંડો ફરનાર તુલસીદાસ, સ્ત્રીના દબ્દ બાજુથી રામના રૂપદર્શન પાછળ ગાંડો બની જનાર ભક્ત–સાસરીના રસ્તે એકલો ચાલ્યો જાય છે. મધ્યરાત્રિનો સમય હતો રસ્તે નદી આવી તો તે તરીને સામે પાર જતો રહ્યો, મરણની પરવાહ વગરનો માણસ શું ન કરી શકે! આખરે ગામ આવી પહોંચ્યુ જ્યારે બધા નિદ્રાદેવીના ખોળામાં ઉંઘતા હતા ત્યારે પોતાની સ્ત્રીના ઘર આગળ આવી બૂમો પાડવા માંડી. તે બાઈએ પોતાના સ્વામીનો સાદ ઓળખ્યો અને બારણું ઉઘાડ્યું. બારણા આગળ પોતાના સ્વામીને પ્રેમપાગલ બની રહેલા જોઈ હિન્દીમાંનીચે પ્રમાણે કહ્યું

"લાજ ન લાગત આપુકો, દારે આયેહુ સાગ,
ધીક્ ધીક્ એસે પ્રેમકો કહા કહોં મ નાથ,
અસ્થિચર્મમય દેહમે તામેં જૈસી પ્રીતિ,
તૈસી જો શ્રી રામ મહેં, હોત ન તો ભવભીતિ"

તુલસીદાસની સ્ત્રીના મુખેથી આ અલૌકિક શબ્દબાણ નીકળી પડ્યું આ પ્રસંગે તુલસીદાસનું હૃદયક્ષેત્ર પરમાત્માની ખેતી માટે તૈયાર બની ગયું હતું. માટે આ સોનેરી પ્રભાએ જે અમૂલ્ય શબ્દોનાં બી મુખમાંથી સરી પડ્યાં તે આ બાઈએ ઝીલી લીધા અને કુશળ ખેડૂત પરમાત્માએ એવું અલૌકિક પાત્ર બનાવ્યું કે દુનીયાના આદર્શ ભક્તોમાં જીવનનું પરિવર્તન થતાં તે મહદુર ભક્તકવિ તુલસીદાસ તરીકે પ્રખ્યાત બની ગયા.

"જે જાળનું મોતી થયુ સખી જાણી લે, તે તો પાછું કદી ના પાણી થાય રે સખી જાણી લે"

આ પ્રમાણે આ અદ્‌ભુત સંત ઈશ્વરનાં ગુણગાન ગાવા માટે સહુને માટે સંસારત્યાગ કરી જતા રહે છે. આ સંતનો દૃઢ નિશ્ચય જાણી તેમની સ્ત્રી પોતાના ભાઈને સમજાવીને ઘેર લાવવા માટે મોકલે છે પણ પાછા વળતા નથી. સ્ત્રીનો ભાઈ ઘેર આવીને પોતાની બ્હેનને મૂર્છિત દશામાં અને મરણને શરણ થતી જુએ છે. તે બાઈના છેવટના શબ્દો આ છે "ભાઈ! હું તો આ સંસારમાં માત્ર મારા સ્વામીને પ્રભુનો માર્ગ બતાવવા જ આવી હતી, તેઓ હવે તે રસ્તે ચઢી ચૂક્યા, એટલે હું અહીં શું કરવા રહું!" વાચક! શું તારા હૃદયમાં આવો સાચો શુદ્ધ પ્રેમ છે! જો હોય તો તમારી સેવાથી કદમાં ઉત્તમ પાત્રો ઝગઝગી રહે! ઘેર ઘેર ટુકડો ખાનાર તુલસીદાસ ઘેરઘેર પૂજાય છે—

"ગુરુ ગોવિંદ દોનું ખડે, કીસકો લાગું પાય,
બલિહારી ગુરુદેવકી જિને ગોવિંદ દીયો બતાય"

જે પાત્રની કશી જ કિંમત ન હતી તે પાત્ર મહામૂલ્યવાન પાત્ર બની ગયું. રાજા મહારાજાઓ તથા પંડિતોમાં પૂજ્ય થઈ ગયું તેનું શું કારણ! જો સોનાનું પાત્ર હોય પણ તેમાં વિષ ભરેલું હોય તો તેનો કોઈ ભાવ પણ પૂછતું નથી, પણ જો માટીનું પાત્ર હોય પણ તેમાં અમૃત ભરેલું હોય તો તેની કિંમત આંકી શકાતી નથી. તે જ પ્રમાણે તેમને સાચા ગરીબનવાજ મોંઘા પ્રભુ મળતાં તુલસીદાસને મોંઘા બનાવી દીધા એકવાર ઘેરઘેર ટુકડા માગી ખાઈ પેટ ભરતા હતા અને હાડે–હાડે થતા હતા તેનું કારણ પરમાત્માની સહાય અને જે આશરા વગરનો કોરો ઘડો હતો તે ઈશ્વરની મોંઘી હાજરીથી ભરાઈ ગયો પછી પૂછવું જ શું! વાચક, હાથમાં તારું જીવન કેવું છે! શું પ્રભુપ્રેમથી તારા હૃદયનો ઘડો ભરેલો છે કે કોરો છે! જો કોરો હોય તો હાથ ને અત્યારેજ આ શુભ ચોઘડીઉં છે કે જેમાં તું તારા સૂકા હૃદયને પ્રભુની દેવી હાજરીથી ભરી શકે ?

ત્રણ શબ્દ-ચિત્રો

લે. શ્રી ઇન્દ્રવદન નરોત્તમદાસ દેસાઈ

ચિત્ર ૧ લું.

સ્થળ—કેદખાનું સમય—સંધ્યા પહેલાનો.

(જ્યારે સત્ય અને વચનપરાયણ વીર વસુદેવ જેલમાં સડી રહ્યા હતા. કર્તવ્યનિષ્ઠ આર્ય રમણી દેવકી તેમની સાથે રહી જેલને મહેલ બનાવી રહી હતી, દુષ્ટશિરોમણિ રાજા કંસ મથુરાની મહાપ્રજાને દુઃખ આપી રહ્યો હતો ત્યારે.)

દેવકી—નાથ! આટઆટલાં દુઃખો વેઠ્યાં, બળ હોવા છતાં વાપરી ન શક્યા, મારી સાથે પરણી આપને પણ દુઃખ વેઠવું પડ્યું.

વસુદેવ—પ્રિયતમે! વચન અને સત્યને વળગી રહી, જીવન ગુજારવું એમાં જ આપણું કર્તવ્ય સમાયેલું છે.

દેવકી—દેવ! વચન અને સત્યને વળગી રહી, આપ બાળહત્યાના ભાગીદાર નથી બન્યા!

વસુદેવ—નહીં નહીં, એ હત્યા સત્ય અને વચનની ..ા કરી શકે એમ નથી

દેવકી—તો શું સત્ય અને વચનને વળગી રહી આપને કંઈ લાભ થયો!

વસુદેવ—પ્રિયે! લાભ થયો નથી, પણ થશે. દુઃખ વિના સુખનો અનુભવ થતો નથી.

દેવકી—હા! દુઃખથી અનુભવ થાય છે, મન પ્રભુમય રહી પ્રભુને સંભારે છે, પણ આ દુઃખમય સ્થાનમાં એવો કો અનુભવ થશે!

વસુદેવ—વચન અને સત્ય ખાતર પ્રાણ આપતાં કદિ ભારતપુત્રો ડરતા નથી. અને અનુભવ! અનુભવ તો પ્રભુના મેળાપનો થશે જ ને

દેવકી—હા, નાથ! પ્રભુ અવતાર લઈ, દુઃખી ભારતીનું અધર્મીઓથી રક્ષણ કરે! પણ નાથ! શું પ્રભુનો આપણને મેળાપ થશે!

(કેદખાનાનું દ્વાર ખોલી રાજા કંસ પ્રવેશે છે)

કંસ—પ્રભુનો મેળાપ!! આ તલવારથી તને ત્હારા પ્રભુનો મેળાપ થઈ ગયો હોત, દેવકી! તને ખબર નથી કે આ કંસની સામે ત્હારો પ્રભુ કંઈ વિસાતમાં નથી.

દેવકી—(આંસુભીની આંખે) ભાઈ! બંધુ થઈને આવો દ્રોહ!

કંસ—ચૂપ કર, ત્હારો પુત્ર મને મારશે, એ શું હું સાંખી શકું! (ચોપદારને) વસુદેવને બીજી કાળી કોટડીમાં લઈ જાવ.

માયા—(અદ્રશ્ય રૂપે) કંસ! ત્હારી દુષ્ટતાનો તને પૂરતો બદલો મળશે. ત્હારું કર્તવ્ય ભૂલી તું કાપ-રની માફક બ્હેન ઉપર હથિયાર ઉગામતાં લજવાતો નથી તો તું ત્હારી પ્રજાનું હજાર શું રક્ષણ કરવાનો હતો!

ચોપદાર—મહારાજ! આ અદ્રશ્ય શબ્દો આપને શું સૂચવે છે!

કંસ—એ હશે અમતના ચાનને ચઢી રહેલી માયા! (વસુદેવને લઈને કંસ બહાર જાય છે)

દેવકી—નાથ! નાથ! આપ ના જશો, તમારા વિના મારું કોણ! (રડતાં રડતાં) ઓ પ્રભુ! પ્રભુ! આ કારાગારમાંથી ઉગાર. સત્ય અને વચનને ખાતર નાથ પ્રાણ આપવા તૈયાર હોય તો શું આર્ય રમણી દેવકી ધર્મવીર કર્મવીર ભારતના તારણહારને પોતાના ઉછંગ ઉપર ન રમાડી શકે! (દેવકી બેભાન બની જમીન પર ઢળી પડી, દેવકીના રુદનના સૂર સાંભળી ઇન્દ્ર રાજાની સુરસભા પણ ડોલી ઉઠી)

અદ્રશ્ય અવાજો:—દેવી! શાન્તિ ધારો, હું જાતે અવતાર લઈ આવું છું તમારા ખોળામાં રમીશ! પાપીઓનો નાશ કરીશ! પૃથ્વીને નંદનવન બનાવીશ. વિશ્વની પ્રજાને સુખી બનાવીશ. તમોએ ભોગવેલા દુઃખોનો હું બદલો વાળીશ, શાન્તિ રાખો, આનંદમાં રહો.

(બેભાન દેવકી આવા સુન્દર ને આશ્વાસનપૂર્ણ અવાજો સાંભળી ઝબકીને જાગે છે, ને વારંવાર અવતાર લેનાર પ્રભુને નમસ્કાર કરે છે. દેવકીને કાને ઘંટારવ સંભળાય છે)

ચિત્ર ૨ જું.

સ્થળ—ગોકુળ. સમય—મધ્યાહ્નકાળ

(જ્યારે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનો જન્મ થયો, ગોકુળમાં ઉત્સવ ઉજવાયો, દુષ્ટ કંસ ગભરાતો ફરવા લાગ્યો, શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ જશોદા માતા સાથે લાડ કરતા, ગોપ-ગોપીઓ સાથે ગેલ કરતા અને મધુરી બંસીના નાદે યમુનાજીનાં જળ ઉછાળતા ત્યારે ..)

જશોદા—કૃષ્ણ! કેટલી મસ્તી!–મસ્તીમાં માન મુકાવી માન કરતાં શરમાતો નથી!

કૃષ્ણ—માતા! મસ્તી, એ તો મરદોની મસ્તી.

જશીના ગાન અને મસ્તોના તોફાન એ તો અમારું ગોપોનું કર્તવ્ય ને?

જશોદા—તને કહી કહીને થાકી, પણ માનતો નથી લોકોને પજવી મને શા માટે હેરાન કરે છે?

કૃષ્ણ—તેમાં તારે શું? અમે સર્વે ગોપો આનંદ કરીએ, માખણ અને દૂધ ખાઈએ, અને કુદીએ નાચીએ તેમાં બીજાને શું?

જશોદા—કેમ નહી? બીજાને હેરાન કરવાં, લોકોને ત્યાં ચોરી કરવી, ગોરસ અને વાસણો ફોડવાં અને મારી પાસે ત્હારી રોજની હજારો ફરીઆદ આવે તે મને ન ફાવે

કૃષ્ણ—તને ન ફાવે તો છેટી બેસ. આ અમે તો ચાલ્યા. (જશોદા રડે છે)—જરા વિચાર કરી. મા! નહીં નહીં રડીશ નહી. હું ગાંડો નથી. બોલ, ત્હારે શું કહેવું છે?

જશોદા—કંઈ નહીં.

કૃષ્ણ—કેમ કંઇ નહીં? ક્રોધ શાને કરે છે? અપરાધ થયો હોય તો માફી આપ

જશોદા—હા! દીકરા, બેસ, હવે મસ્તી કરીશ નહીં.

ગોપબાળકો—ચાલ ચાલ, કૃષ્ણ! આપણે રમવા જઈએ

કૃષ્ણ—મિત્રો! માતા રજા આપે તો આવી શકું.

ગોપ—કેમ આજે માતાની રજા!

કૃષ્ણ—માતાની રજા વગર જવું કૃષ્ણને ન શોભે.

ગોપ—ઓહો! મોટો શોભાનો પૂતળો!

કૃષ્ણ—હું જો માતાની રજા અપાવતો હોય તો મારી આવવાની ના નથી.

ગોપ—જશોદા મા! કૃષ્ણને રમવા જવા રજા આપો

જશોદા—માખણ અને દૂધ ખાવા જવું હશે કેમ?

ગોપ—ના, માતાજી! આજે તો અમે યમુના-કિનારે દડો રમવા જવના છીએ

જશોદા—કૃષ્ણની મરજી હોય તો જાય.

કૃષ્ણ—તમારી રજા છે તો જવા તૈયાર છું માબાપની આજ્ઞા પાળવી એ બાળકનું પહેલું કર્તવ્ય છે.

જશોદા—(કૃષ્ણને છાતી સાથે ચાંપી) જા, બેટા! જા, મારો ચંદ, સર્વ ક્ષેમ શોભાવી ખરો!

(ગોપો અને બાળકૃષ્ણ જાય છે, અને પછી મધુરી, બંસીનો નાદ ભારતવર્ષમાં ગુંજતો રહે છે)

ચિત્ર ૩ જુ.

સ્થાન.—યુદ્ધભૂમિ. સમય—ઉષાના આગમન પછી.

(દ્વાપર અને કળિનો સંધિકાળ હતો. જ્યારે ભારત વર્ષમાં ધર્મ અને અધર્મના અરિહનો થઈ રહ્યાં હતાં, ભારતની મહાપ્રજા કુરુક્ષેત્રમાં મહાભારતનું પ્રખર યુદ્ધ ખેલવી બનાવવાની હતી. મહાપ્રતાપી રાજાઓ સામસામી ગોઠવાયા હતા ત્યારે....... જ્યારે યુદ્ધભૂમમાં ગાંડીવધારી અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સાથે પોતાના વ્હાલા સંબંધીઓને જોઇ ક્ષોભ પામ્યો ત્યારે.)

અર્જુન—(હાથમાં ધારણ કરેલું ગાંડીવ ફેંકી દીધા પછી) નહીં, નહી, પ્રભુ! આ સર્વ કોણ! પેલા મ્હારા ભાઈઓ કાકાઓ, ગુરુઓ મિત્રો અને અસંખ્ય ભારતના વીર પુત્રો, મ્હારે હાથે શું હણું! કદાપિ નહીં, એ પાપ હું ન કરું

શ્રીકૃષ્ણ—પ્રિય સખા! તને આ શું થયું! ત્હારા ભાઈઓ મરેલા છે, કાકા, મામા અને મિત્રો મરેલા છે અને અસંખ્ય ભારતીના વીર પુત્રો જો આ મ્હારા મુખમાં મરેલા પડેલા છે

અર્જુન:—મરેલા છે! કે મ્હારે હાથે મરશે!

શ્રીકૃષ્ણ:—ત્હારે ત્હારું કર્તવ્ય બજાવવાનું છે. ત્હારામાં તેમને મારવાની શક્તિ નથી. તું અપૂર્ણ છે અને દેવ દિવ્ય પૂર્ણતાએ તેઓને હણેલા છે તે તું મ્હારા મુખમાં જો.

અર્જુન—મ્હારાં પ્રિયજનોને મારીને હું શું આ પૃથ્વીનું રાજ્ય કરીશ? નહી, પ્રભુ! એ રાજ્ય કરતાં તો જંગલમાં ભટકવું સારું

શ્રીકૃષ્ણ—અર્જુન! તને ખબર છે કે તારે તારું કર્તવ્ય બજાવવાનું છે ત્હારો ધર્મ અધર્મીઓનો સંહાર કરવાનો છે—પાપીઓનો નાશ કરવાનો છે. સર્વને યુદ્ધભૂમિ ઉપર આમંત્રી આમ કાયર કાં બને છે?

અર્જુન—કાયર! હું કાયર નથી આપનો બનાવો તે ભગીરથ તમારા વિના બીજું કોણ? પણ, વ્હાલા દેશવાસીઓને હણી હું શું સુખ ભોગવીશ!

શ્રીકૃષ્ણ—જે તેનું કર્તવ્ય નથી બજાવતો તે મારો ભક્ત નથી. જે જેની ફરજ અદા નથી કરતો તેને હું તારતો નથી. સત્ય, ધર્મ અને નિઃસ્વાર્થ સેવાને માટે જે પ્રાણ અર્પણ કરે છે તે જ મ્હારો ખરો ભક્ત છે અને તેનો જ હું ઉદ્ધાર કરું છું કર્તવ્યવિમુખ બની જે ફરજનો વિરોધ કરે છે તે જગતને ભારરૂપ છે.

પ્રિય ધનંજય! ત્હારું કર્તવ્ય તું કર! ભારત ઉપર આવી પડેલા સંકટોનું હરણ કર! ધર્મનો ડંકો વગાડી વિજય કર! ત્હારું કર્તવ્ય બજાવી તું મ્હારા સ્વરૂપમાં આવી જા.

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज!'

. (અને ફરીથી યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની ગીતા કર્તવ્યનું ભાન કરાવવા બંસીના નાદની જેમ ચારે દિશાઓથી ગૂંજી ઊઠી.)

ॐ

ભક્તોની ભેટો

લે શ્રી વ્રજલાલ ક. મહેતા

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૫૦૯ થી ચાલુ)

૫૧. ભગવાન પ્રત્યેની વિહ્વળતા જાગવી જોઇએ. ભગવાન વિના તમે રહી જ ન શકો, એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત ક્યા સિવાય તમે આગળના પરિણામની રાહ જોયા કરો તેનો શો અર્થ છે! પ્રાથમિક કેળવણી પામ્યા વિના કૉલેજનું જ્ઞાન શી રીતે મેળવી શકશો! સચ્ચાનું જ્ઞાન મેળવ્યા વિના તમે જો તેને ચલાવવાનું સાહસ કરો તો જરૂર તમને ને સંધાને નુકશાન થાય.

૫૨. ભાવિ પ્રબળ છે, એનો અર્થ એ કે તમે કાળને ઘોળીને પી જાવ તમારા જીવનને માટે જ સાચો ને પૂરેપૂરી રીતે ઉચ્ચગામી બનાવવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરી તમારી જીવનનૌકાને તેનું સુકાન પ્રભુને સોંપી સંસારના આ મહાસાગરમાં વહેતી મૂકી દો તમારી ચોટ તો તમારા સુકાની તરફ જ લાગી રહેવી જોઇએ. તે યોગક્ષેમ સંભાળશે. તમે તેના છો એ ખ્યાલ જેટલો તમારામાં સાચો હશે તેટલું તમારૂં પરમ કલ્યાણ છે

૫૩ હે નાથ—હે પ્રભુ! તારા તરફથી મને બહુજ દુ:ખ થાય છે હવે તો સુખ આપે તો સારૂં, આવાં વાક્યો ઉચ્ચારવાં કે મનમાં લાવવાં એ ભક્તહૃદયની નિશાની નથી. એવા ભક્તમાં ભારોભાર નબળાઇ ભરી છે એમ માની લેજો. એવી માયાવી નબળાઇ દૂર કર્યા સિવાય ભક્ત તેની ભક્તિમાં આગળ વધી શકતો નથી. કારણ કે સુખદુ:ખથી તેની સમતા—તેની દૃઢતા ભાંગી જતી હોય છે.

૫૪. જ્યાંસુધી સાંસારિક સુખદુ:ખોથી આપણું મન રહેજ સ્હેજ પણ ચલિત કે દુ:ખી થઇ જતું હોય ત્યાંસુધી નરસિંહ મહેતો, મીરાંબાઇ, વગેરે મહાન ભક્તોનાં દૃષ્ટાન્તોનો આદર્શ કાયમ આપણે આપણી સ્મૃતિમાં રાખવો જોઇએ. જે માર્ગ તે મહાનુભાવોએ અંકિત કર્યો હતો તે જ લેતો આપણે પણ છીએ—તેમના જ આપણે વારસદાર છીએ. એમ માનીએ તો હૃદય જરાયે ડગશે નહિ. ઉલટું તેમાં પૂર્ણ કલ્યાણ, નવું બળ—ને પ્રેરણા મળશે.

૫૫ તમે ભક્તિ કરો છો એ જગતને માટે નહિ, તમારા માટે નહિ, પણ ભગવાનના માટે. આટલી વાત પહેલેથી વાળી લેજો, 'જ્યાં તમે ભગવાન માટે બધું કરો છો, પછી તમારે એ બધું કોને દેખાડવાનું છે! એટલે આવી નકામી ધમાલ, નકામો શોરબકોર નીકળી જઇ તમે તમારા હૃદયમાં શાંત થઇ શકશો તેથી જ ભક્તોમાં આગળ વધી શકશો.

૫૬...જગતમાં સૌથી ન્હાનામાં ન્હાના બનો. સૌના દાસ થઇને રહો, બીજા પાસેથી માન લેવાના કોઇપણ પ્રકારની મૂર્ખાઇભરી ચેનચાળા છોડી દો, તો જ તમે સમાજમાં મહત્વના થઇને તમારે આસને ટકી શકશો. નહિ તો દુનિયા તેના એક જ પૂરતા આવેગવાળા પાણીમાં આમતેમ પછાડી ઓવાળે ચડાવી ક્યાંઇ ફેંકી દેશે.

૫૭ સોબત અને સંસર્ગ તો એવા માણસનો રાખો કે જેના વિચાર અને વર્તનથી તમારૂં જીવન ઉન્નતિ મેળવી શકે. જેની સોબત અને સંસર્ગથી આપણા જીવનને ખાસ કશો ફાયદો નથી, ઉલટું લાંબી મુદતે કદાચ આપણા જીવનને અવનતિને પંથે પણ દોરી જાય, તો પછી એવી સોબત કરવાનો શો અર્થ છે! કોઇ સારા વિચાર કે વર્તનવાળો માનવી આપણી આસપાસ ન હોય તો બહેતર છે કે એકલા જ રહેવું. સારાં સારાં શિષ્ટ પુસ્તકોનું વાચન રાખવું, પણ જીવનને નીચે ઉતારી દે એવા માણસોથી સદાયે દૂર જ રહેવું

ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર નીચેના ઠેકાણે 'વિશ્વમંગલ'નું

લવાજમ પાકી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

મુંબઈ

અમથાલાલ જમનાદાસ શાહ
જશવંત પ્રી. પ્રેસ ૪૪ સી.પી. ટેન્ક પહેલે માળે
મી. કા. રામજી ભીમજી દેસાઈવાળા ૨૦૬
સોપારીવાળા બીલ્ડીંગ, ભુલેશ્વર
ત્રિકમલાલ તુળસીદાસ પરીખ સુરતવાળા
પારસી અગીઆરી સામે ફરનીચરની દુકાન.
અમથાલાલ જગજીવનદાસ અનંતવાળા
મી. મુળશંકરભાઈ, દવે સોપ ડેપો ટેમ્પલ
સ્ટ્રીટ–અનંતવાડીને નાકે મુંબઈ ૨
શ્રી ચિમનદાસ વીરચંદ C/o શાહ મનસુખલાલ
નારણદાસ ૧૧૮ કંસારાચાલ ૫ માળ. મુંબઈ ૨
રાજાભાઈ વલ્લભભાઈ કોલાબા
પ્રભુદાસ હરગોવનદાસ પ્રોફેસર–નવસારી
મહેન્દ્રરાય દયાશંકર રાવલ C/o સરસ્વતી
ઔષધ કાર્યાલય બાવાજીરોડ–સુરત
પ્રોફેસર રેવાશંકર જયશંકર બજાર–શાહપુર
પટેલ ઇન્દુલાલ છોટાભાઈ–
શ્રી રામકબીર હાથીપોળ વડોદરા
મધુસુદન બાબુલાલ ડભોઈ ખાદરા
પીપરલાલ પ્રેમસુખદાસ ખાદરા
શ્રી સત્યનારાયણ વનમાળી ગલી રાયખડ
નારણદાસ હરગોવનદાસ ખાદરા
મુરલીધર વાપીકર જેસરા ૭ જુહુર
પી. ડી. દાસ એમ. શાહ, અવરોડ–ડભોઈ
શાન્તિલાલ છોટાલાલ–ઝાલોદ
પ્રતાપસિંહજી ગુમાનસિંહજી રામોલ
C/o રાજપૂત બોર્ડીંગ–બોરસદ
ભરીતર બુક ડેપો સ્ટેશનરોડ–આણંદ
શ્રીમનદાસ છોટાલાલ કોઠારીના પુસ્તકાલય
ઉમરેઠ
મુળશંકર શર્મા પ્રજાહીતેચ્છુ
બારકોટ ચાવળ શેરડી
શાહ બ્રધર્સ —લહેર
શ્રી જગન્નાથ પારેખ, ન્યુઝ પેપર એજન્ટ ,,
મોરારદાસ મગનલાલ પટેલ (સર) કરમસદ
નારાયણભાઈ હરિરામ રાવલ મુ. આણંદ
દવાખાનું જુગલદાસ મસીદ પાસે સાણંદ
કૃષ્ણા સ્ટીવરી (પાટીલ બ્રધર્સ) પેટલાદ
અમીચંદભાઈ અંબાલાલ ગજ્જર અંબીરપુર
પટેલ છગનભાઈ નાથાભાઈ નાવલી
વૈષ્ણવ સ્ટીવરી બોરસદ
પાનાચંદ ડાહ્યાભાઈ લખાણ નડીઆદ
શ્રી માઈ બાગ મંડળ મોરડીયા મહાવીર ,,
ભવાનીશંકર ત્રિકોણદાસ જ્યોતિ મહીડા
કાશીદાસ વસ્તુભાઈ ગલી ડેપોઝીટ ડભોઈ
કાળીદાસ મોતીલાલ જેઠાભાઈ વડુવા પાસે
પેટલાદ
ડાહ્યાભાઈ વલ્લભભાઈ બોરસદ
વીઠ્ઠલદાસ નાગરદાસ પટેલ ખેડા
નવનીતલાલ ભીખાભાઈ દેસાઈ કપડવંજ
શ્રીમનલાલ આર. પરીખ ,,

અમદાવાદ

મહારાજશ્રી સીતારામજી શર્મા માંડવીની
પોળ સોનીની પોળના નાકા ઉપર
પરમપૂજ્ય પ્રભુદાસ મહારાજ
સારંગપુર તળીયાની પોળ
શાહ સોમચંદ અમથાલાલ પડીવાળી
દાળની પોળમાં કમાનવાળી પોળ
નર્મદાશંકર મુળશંકર પંડ્યા રાયપુર કાપડીવાડ
અંબાલાલ ચુનીલાલ પટેલ
શાહપુર કુવાવાળી પોળ
મોહનલાલ જાદવજીદાસ મહેતા
શાહપુર વનમાળીવાંકાની પોળ
બાલચંદ હીરાલાલ મગનદાસ
શાહપુર, વૈષ્ણવના ડહેલામાં
ગણપતરાવ માધવરાવ ગાયકવાડ
શાહપુર મુખ્યાજીની પોળ
વશીભાઈ કાળીદાસ પટેલ નવા વાડજ
વ્યાસ જયકૃષ્ણ અમૃતલાલ ૯૨૩ રવિવાર
પેઠ જૂના કોઠી
પટેલ કાશાભાઈ ઈશ્વરભાઈ ધરમજ
શંકરલાલ મેઘારામ દીક્ષિત રામપુરા
સરદાર મંડળ છત્રપુરા–ડભોઈ
ગુજરાત જનરલ ટ્રે કંપની—મહેસાણા
બી. એ. મીન્ટ કુ. મહેસાણા
કસ્તુરનદાસ લાલભાઈ સ્ટેશનપુર
કૃષ્ણરાવ ગોપાળરાવ મરાઠી પાંડવ
મોહનલાલ હરજી જોષી વિજાપુર
શામળદાસ મોહનજી મહુધા
રતિશંકર શાંતિશંકર દેસાઈ પોળ વીરમગામ
નારણભાઈ પ્રેમચંદ મોદી બજાર પીલાઠ
ગોરધનદાસ છોટાલાલ મેરઆલા શેરી મહુધા
હર્ષદરાય મણિલાલ શાહ ગુલાબના પ્રાંતિજ
C/o મણિલાલ જ. શાહ સી. પી. મોર સ
રતિલાલ ગુલાબચંદ કોઠારી ટોસી પ્રિ. પ્રેસ
શરાફબજાર જુનાગઢ
મોહનલાલ એન્ડ કુ. અરોડી (ગુજરાત)
હનુમાન આશ્રમ બિલ્ડીંગ નં. ૨૨૫૬ નૈરોબી
કે, પી. ભગત પો. બો. ૨૪૨ મોમ્બાસા
જેઠાલાલ પી. ભગત ન્યુઝપેપર એજન્ટ
અમનગર
મ. કાનજીભાઈ રામજીભાઈ, કાપડ
બજાર રાજકોટ
રવીલાલ હરજીવનદાસ ત્રીવેદી રાણપુર
નરભેરામ કુંવરજી ઠક્કર વાંકાનેર
મધુસુદન નારણદાસ પ્રોફેસર વૈશાખ
કાળુસીંગ રામસીંગ દોરકવાળા
સ્ટેશન સામે, પ્રાંતિજ.
રીટાયર્ડ પ્રભુદાસ કેશવલાલ, બરવાળા ટેમ્પલ
જગજીવન બુક ડેપો, ટીંબી
નટવરલાલ નરસીભાઈ પટેલ કમાલપુર
કાશીશ્વર પુસ્તકાલય આમોદ
નાનાલાલ ત્રિભોવનદાસ પંડ્યા મુ. ઝંડ
શ્રી બહુ આશ્રમવાડી [બીલીમોરા]
ત્રિવેદી પ્રભાશંકર જયશંકર પીજ
મોહનલાલ એમ. ભોપાવાળા
દેવગઢબારીયા.
માણેકલાલ C/o હાટકેશ મેડીકલ સ્ટો
ટાવર બજાર ભાવનગર
કમલશ્રી મંડળ વસ્ત્ર ભંડાર
ગુજરાત પુસ્તકભંડાર નાનામાટા કરૌલી
બાબુલાલ નાગરદાસ કચ્છ–માંડવી

જીવનચક્રના વર્ષારંભ

પહેલો વિચાર

માનવી, તારૂં જીવન કેટલું ? આ વાત ઉપર ગંભીરપણે કેઇ વિચાર કર્યો છે ? છતાં પણ હું તને એ જ પ્રશ્ન કરૂં છું કે માનવી તારૂં જીવન કેટલું ?

તું કહેશે કે સો વર્ષનું હું કહું છું ના સાઠ વર્ષ પચાસ વર્ષ ? ના ત્યારે કેટલું ?

એક શ્વાસનું માનવી તારૂં જીવન એક શ્વાસનું છે એક ક્ષણવારનું છે

તું એક શ્વાસ ઉપાડે છે પણ એ ઉપાડેલો શ્વાસ બેસી જશે કે કેમ એનો તને ભરોસો છે ? નથી માટે જ માનવી તારૂં જીવન એક શ્વાસનું છે. ક્ષણવારનું છે

માટે જ તું તારા એકએક શ્વાસની કદર કર ગએલો શ્વાસ પાછો આવતો નથી ગએલો શ્વાસ એ તારા આયુષ્યનું મૃત્યુ છે એ મૃત્યુનો વિચાર કર શ્વાસને નકામો જવા ન દે ક્ષણને નકામી ન વીતાવ. દરેક ક્ષણે તું તારો વિચાર કરતો રહે એ આવતી ક્ષણમાં જ તારા માટે એવી પણ એક ક્ષણ આવવાની છે જેમાં તારો આ સંસારમાં અને આવતા સંસારમાં વિજય છે.

બીજો વિચાર

જો મારા–તારાનો પ્રશ્ન દુનિયા ઉપરથી નાશ પામે તો સર્વ સંકટો સહેજમાં ભૂંસાઈ જાય

હવે હું તને પૂછું છું; કદાચ તને જો તારૂં બચપણ યાદ ન હોય તો તું તારી માતને પૂછજે કે જન્મ્યો ત્યારે સાથમાં શું હતું ? માણસ મરણ પામે છે ત્યારે સાથમાં શું જાય છે તે ધારી ધારીને જોજે છેવટે સ્મશાનયાત્રાએ જઈને જોજે અને તેથી ન સમજાય તો તારી જાતે પ્રયોગ કરી જોજે

ત્રીજો વિચાર

દુનિયામાં એક રીતે કહીએ તો માણસનું કોઇ નથી કારણ કે મે એવા પણ ઘણા મનુષ્યો જોયા છે કે જેમને આ દુનિયામાં સાંજ પડે ચાર હાથ જમીન પણ સુવા જગા નથી મળતી ત્યાં ખાવાપીવાની તો વાત જ ક્યાં ?

જિંદગીમાં જેણે જનની અને જન્મભૂમિના અંતિમ શબ્દોને કાને નથી ધર્યા તેના જીવનને હું જીવન નથી ઓળખતો એ જેમાં જ બધાનો સમાવેશ થઈ જાય છે

સૌભાગ્ય ધર્મદેવ માને ઓ દિવસ

અમદાવાદ

૧ મહારાજશ્રી સીતારામજી શર્મા માંડવીની પોળમાં સોનીની પોળના મેડા ઉપર
૨ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, સંચાલિત સાર્વજનિક દવાખાનું, આસ્ટોડીયારોડ નારાયણ નીવાસ
૩ કાકસેશ્વર મહાદેવ રામચંદ્ર જાસુખે ત્રણ દરવાજા
૪ ઠાકર શુક કથા, રાયખડ, પુલ નીચે
૫ શ્રી પ્રભુદાસ મહારાજ સારંગપુર તળીયાની પોળ
૬ શાહ સોમચંદ અંબાલાલ મડીયાળી.રાજાની પોળમાં કમાનવાળી પોળ
૭ નર્મદાશંકર મુળશંકર પંડયા રાયપુર કાપડીવાડ
૮ પરમાર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ ભાલાહનુમાન પાસે
૯ ભોપકર ભીખાભાઇ સખારામ અસારવા મ્યુનિ. ના કુવા પાસે ઠાકોવાસ,
૧૦ ધીરજલાલ ખીમજી બળદેવ, ગિરધરનગર નં. ૧૪
૧૧ પટેલ મોહનલાલ જહેચરદાસ મહેતા મથીનીશ્વર શાહપુર-વનમાળી વાંકાની પોળ.
૧૨ ભાવસાર હીંમતલાલ મંગળદાસ શાહપુર-વહીકોટડીની પોળ પાસે, વેણીચંદના ડહેલામાં.
૧૩ શંકરરાવ માધવરાવ ગાયકવાડ મીરઝાપુર અમદાવાદ ગેરેજ
૧૪ વિનોદચંદ્ર રામજીભાઈ ગીરધરનગર બંગલા નં. ૧
૧૫ વૈદ્ય અંબાલાલ વિઠ્ઠલદાસ ઘુણગાવાડ કુંભારવાડ
૧૬ ચીમનલાલ છોટાલાલ દલાલ જુના શાકમાર્કેટ જશવંતલાલ એન્ડ કું.
૧૮ ધાર્મિક પુસ્તકાલય, ઘીકાંટા રોડ
૧૭ અનડા બુક ડેપો, ભાલાહનુમાન પાસે
૧૯ દેસાઇ બ્રધર્સ, લક્ષ્મી વિલાસ હોટલ સામે
૨૦ આદર્શ પુસ્તક ભંડાર, ભદ્ર પાસે
૨૧ વ્યાસ જયકૃષ્ણ છગનલાલ ૮૧૩૨લિવારપોકપુનાસીટી
૨૨ મણીલાલ અમથાલાલ, માદલપુર-અમદાવાદ
૨૩ લક્ષ્મીચંદ કાળીદાસ પરેલ, નવા વાડજ ,,
૨૪ મહંત માધવદાસજી ગુરૂ મોહનદાસજી પીતળીયા બંબા વિષ્ણુમંદીર
૨૫ ફ્રેન્ડ્ઝ સ્ટોર્સ ભદ્ર, તાર ઓફીસ
૧ પટેલ છોટાભાઈ ઉજમભાઇ મુ. ધરમજ
૧ શ્રી. શાહ બાલકૃષ્ણભાઈ ચીમનલાલ, કાપડના વહેપારી, ઉંવારસદ
૧ શંકરલાલ જોઈતારામ દીક્ષિત રામકથા સત્સંગ મંડળ ઝાલપુરા-કડીલા
૧ માધવલાલ કેવળદાસ પરેલ મુ. રૂપાલ વાયા કલોલ
૧ ઠાકર કાળીદાસ ગોરધનદાસ-અડુસરાજી

૧ ગુજરાત જનરલ કે. કમ્પની-મહેસાણા
૧ શ્રી. ઇશ્વરલાલ વસ્તારામ જોષી, કબીર સાહેબનું મંદિર, વડનગર
૧ કૃષ્ણરાવ ગોપાળરાવ ચીટનીસ, પાટણ
૧ શ્રી. પટેલ નાથાભાઇ નરસીભાઈ, ચાણસ્મા
૧ શ્રી. રતનલાલ નરસીદાસ, બજારમાં, વડનગર
૧ રવિશંકર સાંકળેશ્વર બ્રાહ્મ દેસાઇ પોળ-વીરમગામ
૧ શ્રી. નારણભાઇ પ્રેમચંદ ગાંધી, બજાર, ધોળકા
૧ શ્રી, જેઠીસન મુલજી સોની, કોઠ (ધોળકા તાલુકા)
૧ શ્રી. ભવાનભાઈ મગનલાલ દરજી, ગાંગડ (ધોળકા તાલુકા)
૧ ગોરધનદાસ છોટાલાલ, મોઢવાડા શેરી-ધંધુકા
૧ હર્ષદરામ મણીલાલ શાહ બુટાલવાળા-મોડાસા.

જુનાગઢ

૧ રતિલાલ ગુલાબચંદ શેઠ, શેઠ પ્રિ. પ્રેસ સરદારબાગ
૨ ઇશ્વરલાલ જી. રાજા, હવેલી લેન
૧ મોહનચંદ એન્ડ કો.-ચરોટી, (કુમાન્ડા)
૧ હનુમાન આશ્રમ મોઢશ નં. ૧૧૫૧ નૈરોબી
૧ હી. પી. ભગત, પો. બો. ૨૪૧ મોમ્બાસા
૧ જેઠાલાલ પી. ભગત ન્યુસપેપર એજન્ટ-જામનગર
૨ હરિદાસ વાળંદ રણજીતરોડ જામનગર
૧ શ્રી. રમણિકલાલ કાળીદાસ ઉપાધ્યાય, ભોજરાજપુરા, ગોંડલ
૧ ડૉ. કાનજીભાઈ રામજીભાઇ, કાપડ માર્કેટ-રાજકોટ
૧ મધુસુદન નારણદાસ જ્વેલર-વેરાવળ.
૧ શ્રી.ગીરધરલાલ હરિલાલ દવે, રાવળ ફળીયા, હળવદ
૧ શ્રી. કસ્તુરચંદ પુંજારા, ધી ધ્રાંગધ્રા કેમીકલ વર્કસ, ધ્રાંગધ્રા
૨ શ્રી. કાનજીભાઈ રામસીંગ હોટલવાળા, સ્ટેશન સામે, ,,
૩ મહંતશ્રી રામબાલકદાસજી પ્રભુદાસજી, ધ્રાંગધ્રા
શ્રી. હરજીવનદાસ પ્રાગજીભાઈ ઠક્કર, બજારમાં, રાજસીતાપુર (ધ્રાંગધ્રા)
૧ શેઠી પ્રવીણચંદ્ર વ્રજલાલ, વઢવાણ કેમ્પ.
૨ જગજીવન શુકદીપ, ટાવરરોડ-વઢવાણ કેમ્પ
૧ નટવરલાલ નરસીભાઇ પટેલ, કલ્યાણપુરા
૧ કામેશ્વર પુસ્તકાલય, અમરેલી
૧ નાનાલાલ ત્રિભોવનદાસ પંડયા,ગુજ. આય. સ્કૂલ અમરાવતી (બીરાર)
૧ ત્રિવેદી પ્રભાકર જયશંકર પોળ
૧ ઓગડલાલ એમ. વોમાવાળા દેવગઢબારીઆ
૧ માધવજી લક્ષ્મણ C/o. હાટોલ મેડીકલ સ્ટોર, કરાણબજાર-ભાવનગર
૧ ગુજરાત પુસ્તક ભંડાર, નાનાકવાડા-કરાંચી
૧ મેસર્સ બાબુલાલ નરસિંહભાઈ કચ્છ-ભુજ

ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર નીચેને ઠેકાણે 'વિશ્રામ ગલી નું'

લવાજમ પાકી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

મુંબઈ.

૧ એન. એમ ઠક્કરની કમ્પની; ૧૪૦ પ્રિન્સેસસ્ટ્રીટ
૨ પં. નારાયણ મૂળજી પુસ્તકાલય–કાળબાદેવીરોડ
૩ શ્રી. ડૉ. રામજી ભીમજી કેસરવાલા ૧૦૭ ગુલાલવાડી
૪ શ્રી. જમનાદાસ માધવજી ઝવેરીબજાર બારાકુવાપાસે
૫ જયવંત પ્રી. પ્રેસ ૪૪ સી. પી. ટેન્ક પહેલે માળ
૬ શાહ બુક ડેપો. —પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.
૭ ત્રિકમલાલ તુલસીદાસ પહેલી કુંભારવાડી, પારસીની અગીઆરી સામે ફરનીચરની દુકાન
૮ નાયક સોપ ડીપો, ભુલેશ્વર
૯ અમથાલાલ જગજીવનદાસ અનંતવાડી
૧૦ શ્રી. મૂળશંકરભાઈ, દવે સોપ ડેપો
કેપ્રિકૉર્ન સ્ટ્રીટ – અનંતવાડીને નાકે મુંબઈ ૨
૧૧ શ્રી. વિઠ્ઠલદાસ વીરચંદ,
શાહ મનસુખલાલ નારાયણદાસ
૧૧૮, કંસારા ચાલ, પહેલે માળ, મુંબઈ નં. ૨
૧૨ શ્રી. દરજી જ્ઞાતિ સેવા મંડળ,
૧૭૭, બજાર ગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઈ નં. ૧
૧ ડાહ્યાભાઈ વલ્લવભાઈ-દહાણુ રોડ
૧ પ્રભુદાસ હરગોવનદાસ બુકસેલર્સ–નવસારી
૧ મહેન્દ્ર દ. શુકલ, સસ્તુ ઔષધકાર્યાલય બાલાજીરોડ સુરત
૨ શ્રી. પ્રાણલાલ ભગવાનદાસ મર્ચંટ,
ભાગા તળાવ, પાણીની ભીંત, સુરત
૧ બુકસેલર્સ દેસાઈ બ્રધર્સ, ફ્લોપોર બજાર–ભરૂચ
૧ પટેલ ચંદુભાઈ શિવાભાઈ-શ્રી રામકબીર
મંદિર–કોટિજની બાજુમાં, હાથી પોળ, વડોદરા
૨ નર્મદાશંકર ઈશ્વરલાલ પાઠક જોગીદાસ વિઠ્ઠલની પોળ
૩ બુકસેલર જગજીવનદાસ હરગોવનદાસ વડોદરા
૪ શ્રી. મહાકાળી એજન્સી સ્ટોર્સ,
ન્યાયમંદિર પાછળ, હનુમાન ચકલા, વડોદરા
૧ મધુસૂદન ભાઈલાલભાઈ બુકસેલર પાદરા
૨ પોપટલાલ ચોથાભાઈદાસ, ,, પાદરા
૩ રાજરત્ન પટેલ નાથજીભાઈ લાલદાસ મુ: કુરાલ તા. પાદરા
૧ બુકસેલર તાપીશંકર જેશંકર જંબુસર
૧ વીઠલદાસ એમ. શાહ, ટાવર રોડ-ડભોઈ
૧ શાન્તિલાલ છોટાલાલ–ઓડ
૧ અંબાલાલ હસમુખરામ ઉપાધ્યાય મોદીનીવાડી. બોધરા
૧ ચરોતર બુક સ્ટોલ સ્ટેશન રોડ–આણંદ
૧ શ્રી. રમણલાલ જેઠારામ શાસ્ત્રી, રેટીઆપોળ-ઉમરેઠ
૨ શ્રી. મંજુલાલ સોમાભાઈ, શાહ, દલાલપોળ, ,,
૩ ચીમનલાલ છોટાલાલ, સટાકપોળ-ઉમરેઠ
૧ શ્રી. રામુભાઈ શંકરલાલ ભટ્ટ, ,, બજારપોળ, ડાકોર
૨ શ્રી. જગન્નાથ પાઠક, ન્યુઝ પેપર એજન્ટ ,,
૧ ગોરધનભાઈ વલ્લવભાઈ પટેલ (સર) મુ. કરમસદ
૧ નારાયણભાઈ હરિરામ રાવલ–મુ ખાત્રજ
૧ દયાળજી પરશોતમ મસીદ પાસે–સાણંદ
૧ કૃષ્ણા પ્રિન્ટરી (પારેખ બ્રધર્સ) પેટલાદ
૧ અમીન છોટાભાઈ કાશીભાઈ બજારમાં–મુ વીરસદ
૧ શ્રી. ભાદરણ સત્સંગ મંડળ, ભાદરણ
ડાહ્યાભાઈ મગનદાસ પટેલ, મોટી ખડકી, ,,
૨ શ્રી. સુણાવ ભજન મંડળ, C/O પટેલ ચતુરભાઈ આશાલાલભાઈ, સરકારની ખડકી સુણાવ
પટેલ છગનભાઈ નાથાભાઈ, નાવલી
૧ વૈષ્ણવ પ્રિન્ટરી બોરસદ
૧ દેસાઈ બુક ડેપો, સાંથપીપળી નડીઆદ
૨ પા. અંબાલાલ ડાહ્યાભાઈ, લખાવાડ ,,
૩ શ્રી શક્તિ સાહિત્ય મંદીર માઇનગર ,,
૪ શ્રીમાઈ–બાલ–મંડળ મોટાળીયા માઇનોર ,,
૫ શ્રી સૌભાગ્ય કંગન સ્ટોર્સ, ભાવસારવાડ ,,
૬ સી. અમીન કંપની, દેવભુવન સ્ટેશન રોડ ,,
૭ શ્રી નડીઆદ ભજન મંડળ ,,
શાહ મધુસૂદન ગોરધનદાસ, કોયલા પોળ.
૧ ભવાનીશંકર ત્રિભોવનદાસ ગતાડી–ચલોડા
૧ કાશીદાસ લલ્લુભાઈ પટેલ વસો કોપરેટીવબેંક–વસો
૨ કાછીઆ મોતિભાઈ જેઠાભાઈ, વડકુવા પાસે, પેટલાદ
૧ શ્રી વસો ભજન મંડળ,
૫ટ. પરસોતમદાસ મગનલાલ, ચોક, વસો
૧ ડાહ્યાભાઈ વલ્લવભાઈ દહાણુ રોડ
૨ વીઠ્ઠલદાસ, નાગરદાસ પટેલ ખેડા
૧ શ્રી. મહુધા ભજન મંડળ
ઠા, મા: ચંદુલાલ ગણપતરામ દેસાઈ, મહુધા
૧ શ્રી. મહેતા જયંતિલાલ મણિલાલ જોષી, નરસંડા
૧ શ્રી. મનસુખલાલ એમ. ત્રિવેદી.
કેડીવા કોટેજ, ૭/૩૭, તીલકનગર કાનપુર
૧ શ્રી. પીજ ભજન મંડળ, શ્રી. મગનભાઈ બી પટેલ,
પટેલ મેડીકલ સ્ટોર્સ, પીજ
૧ નવનીતલાલ ઓછવલાલ દેસાઈ, કપડવણજ
૨ ચીમનલાલ આર. પરીખ કપડવણજ
૧ સ્વ. શ્રી. મહેશ્વરદાસ સુખરામ દીક્ષીત
સાર્વજનિક લાયબ્રેરી, મુ. ઝામડી

વર્ષ ૧૦ મું
કાર્તિક ૨૦૦૩
અંક ૮ મા
નવેમ્બર ૧૯૪૬

પ્યારા મુસાફર !

દુ:ખનો અનુભવ થાય છે? મુસાફરી કરનાર દુ:ખ ન વેઠે તો તે પોતાના નિશ્ચિત સ્થાને પહોંચવાનો આનંદ માણી જ કેમ શકે?

દુ:ખથી કંટાળીને ક્યાંય તું પાછો વળી જાય તો શું તેનાથી તારું દુ:ખ ઓછું થવાનું છે? નહિ જ:

<u>એક વાત કહી દઉં :-</u>

દુ:ખ વિના સુખની કલ્પના સંભવે જ નહિં, રોગ વિના આરામ અસાધ્ય છે, અંધકાર વિના પ્રકાશની કલ્પના પણ થઈ ન શકે, અને ઝેર ન હોય તો અમૃતની ગણના કેવી રીતે થઈ શકે?

વિરુદ્ધ તત્ત્વોમાંથી નીકળતા સત્ત્વની જ સાચી કિંમત આંકી શકાય છે.

વિરોધી તત્ત્વોથી જે ગભરાઈ જાય છે- તે કાયમને માટે ગભરાયેલા જ રહેવાના છે, એનું વિરોધી તત્ત્વ શાન્ત પડવાને બદલે ઉગ્ર રૂપ પકડતું જાય છે:

દુ:ખ વિનાનું સુખ, ક્લેશ વિનાનો આનંદ, અંધકાર વિનાનો પ્રકાશ, અને ઝેર વિનાનું અમૃત કદાચ હોય તો પણ તે શુષ્ક છે, નીરસ છે — નકામું છે:

<u>પ્યારા મુસાફર !</u>

દુ:ખનો અરેરાટ ન પાડવે, એને તો હસતે મુખે સહન કરવું રહ્યું: એના વિના મળેલું સુખ પણ દુ:ખરૂપ જ જણાવાનું છે. તો પછી દુ:ખને જ શા માટે સહન ન કરવું?

આશાવાદી મનુષ્યે દુ:ખને આવકાર આપવો જ રહ્યો, પ્રભાતની આશા રાખનાર રાત્રિની અવગણના કેવી રીતે કરી શકે? અને બારદરીયામાંથી કિનારે આવવાની આછી આશા પણ સુખકર નથી.

'શરણ્ય'

આધિપતિઃ-પં. મંગળજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી. :: સહતંત્રી : મગનભાઇ શંકરભાઇ દેસાઇ
સદ્વિચારક.] વ્યવસ્થાપકો—શાન્તિલાલ વિ. ત્રિવેદી અને ઇશ્વરલાલ શાહ
' વિશ્વમંગલ ' કાર્યાલય જૂનાગઢ

વાર્ષિક લવાજમ : રૂા. ૪-૩-૦
હિંદ બહાર : રૂા. ૬-૮-૦

વિષય સૂચિ

ક્રમાંક	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	પ્રાણધારા	શ્રી 'પુનિત'	૫૬૧
૨	સમ્પાદકીય.	... ...	૫૬૨
૩	બજા પીપાજી	કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામજી શર્મા...	૫૬૩
૪	શ્રી 'સાગર' મહારાજ અને તેમનું સાહિત્ય	શ્રી ડાહ્યાશંકર ત્રિ. 'કંસાર' ...	૫૬૫
૫	અધ્યાત્મ ભાગવત.	સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી... ...	૫૬૯
૬	પ્રાર્થના [કાવ્ય]	શ્રી છોટાલાલ ત્રિવેદી ...	૫૭૪
૭	અવધૂતની મસ્તી	સ્વામી શ્રી સચ્ચિદાનંદજી આનંદી...	૫૭૫
૮	ઉદ્દેશ પંચદશી	શ્રી વિમલશંકર શાસ્ત્રી	૫૭૬
૯	ભગવાન બુદ્ધનો અન્તિમ ઉપદેશ [કાવ્ય] ..	જયન્તીલાલ મગનજી ઓઝા	૫૭૭
૧૦	ત્રિવેણી સંગમ	કુમારી શ્રી નિર્મળાદેવી ...	૫૭૮
૧૧	હિન્દુ-મુસ્લીમ સંસ્કૃતિઓ ...	શ્રી શાન્તિલાલ દીનાનાથ મહેતા ...	૫૮૧
૧૨	વસ્તુગતિ	શ્રી શંકરશાસ્ત્રી	૫૮૨
૧૩	જગતની સર્વ શોભાને [કાવ્ય] ...	શ્રી મંજુલાલ ચુનીલાલ જાની ...	૫૮૪
૧૪	રસિક દયારામ	શ્રી જીવણલાલ છગનલાલ જોશી ...	૫૮૫
૧૫	પુનિત માયા	શ્રી દીનાનાથ જે મહેતા... ...	૫૮૬
૧૬	દીપોત્સવી [કાવ્ય]... ...	શ્રી ધીરૂભાઈ વી. પુરોહિત	૫૯૦
૧૭	કાવ્યકુંજ	... ...	૫૯૧
૧૮	પ્રભાતનાં પુષ્પો	શ્રી વજુ કોટક	૫૯૪
૧૯	પાત્ર ભરવી લ્યો [કાવ્ય] ...	શ્રી ચંદ્રકાન્ત ઓઝા	૫૯૫
૨૦	જીવન્મુક્તિ-વિવેક	શ્રી પદ્માનાભ શાસ્ત્રી	૫૯૬
૨૧	પતિવ્રત ધર્મનો પ્રભાવ ...	શ્રી 'સ્નેહકુંજ'	૫૯૮
૨૨	શીખવા જેવું	અનુ. શ્રી 'સિન્ધુર્મિ'	૫૯૯

જરૂરી સૂચનાઓ—

૧. ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ-સિરનામું સ્પષ્ટ લખવું જોઈએ, અને પોતાનો ગ્રાહકનંબર લખવાનું ભૂલવું ન જોઈએ.

૨. પત્રનો જવાબ મેળવવા માટે રીપ્લાઈ પોસ્ટકાર્ડ કે ટીકીટ મોકલવી જરૂરી છે.

૩. ગ્રાહકોએ મનીઑર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવું જોઈએ. વી. પી. મંગાવવાથી કેટલીકવાર મહીને દોઢ મહિને મળે છે. વી. પી. અને મનીઑર્ડર બન્નેનો ખર્ચ એક જ છે; માત્ર વી. પી. મોકલવાની વ્યવસ્થામાં શ્રમ વિશેષ પડે છે.

૪. માસિકનું કાર્યાલય જુનાગઢ હોવા છતાં વિશ્વમંગલની વ્યવસ્થા સંબંધી પત્રો, ગ્રાહક બનવાની સૂચના, મનીઑર્ડર વિગેરે—અધિપતિ: 'વિશ્વમંગલ' C/o શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય પો. બો. નં. ૧ અમદાવાદ એ શિરનામાથી કરવાં જોઈએ.

પ્રકાશક : પં. મંગળજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી
વિશ્વમંગલ કાર્યાલય. હવેલી લેન-જુનાગઢ
મુદ્રક : રતિલાલ ગુલાબચંદ દોશી
દોશી પ્રેસ, માંડવીચોક, જુનાગઢ

શ્રી રામને પગલે સીતાજી

सत्संगं जनयत्परात्मविषये भक्तिं समुद्बोधयत् । ज्ञानोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं साहित्यमुन्मूलयत् ।
धर्मद्वेषमनुक्षणं प्रशमयत्सन्दृश्यपत्सत्युगाविं, संजातं खलु 'विश्वमंगल'-मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

વર્ષ ૧૦ મું. કાર્તક-૨૦૦૩ નવેમ્બર-૧૯૪૬ અંક ૮ મો.

પ્રાણ-પ્યારાને પોકાર.

(મારે રથ તમે ઊડાવો રે—એ રાગ)

ક્યાં જઇ તુજને મળવું રે ! પ્રાણ પિયારા,
આ ઊભા ઊભાં બળવું રે ! પ્રાણ પિયારા....(૧)

શું શું મારે કરવું ને શું શું કરી નાખું !
હું ગાંડું ઘેલું-ભાખું રે, પ્રાણ પિયારા....(૨)

સૌ પંખીડાં રીસાણાં, ના દેતાં એની પાંખો,
મુજ પાવન કરવી આંખો રે, પ્રાણ પિયારા...(૩)

હજી શું મારાં પાપો, કંઇ રહી ગયાં અધૂરાં !
આશાના કરતાં ચૂરા રે, પ્રાણ પિયારા....(૪)

શોધી શોધી થાક્યો, પણ હાથ ન આવે,
શું 'પુનિત'ને તલસાવે રે ! પ્રાણ પિયારા....(૫)

શ્રી 'પુનિત'

સંપાદકીય

વિશ્વમંગલનો આ આઠમો અંક દીવાળીનાં મહાપર્વોના કારણથી એક અઠવાડીયું વહેલો પ્રકાશિત થાય છે દેવદીવાળીએ લગભગ બધા ગ્રાહકબંધુઓને મળી જવા સંભવ છે.

દેશ-કાલના વાતાવરણમાં ભેદભાવના અને માયિક કલહ વધતો રહ્યો છે, શ્રી હરિ પ્રત્યેક વ્યાધિઓ દૂર કરે છે, દેહશામાં છેલ્લો એ એક જ રક્ષક છે, જો કે પ્રત્યેક મનુષ્યે નિર્ભય અને સાવચેત રહેવું તો જરૂરી છે જ:

<u>કલ્યાણ ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહકબંધુઓને</u>

કલ્યાણ ગ્રન્થમાળાનું પાચમું પુસ્તક 'વંદના' હજી પણ સહેજ વિલંબમાં પડ્યું છે, આશા છે કે જેવી રીતે અત્યાર સુધી ગ્રાહકબંધુઓએ ધૈર્ય રાખ્યું છે તેવી જ રીતે એકાદ પખવાડીયું ધૈર્ય રાખે:

કલ્યાણ ગ્રન્થમાળાનું નવું વર્ષ જાન્યુઆરીથી શરૂ થશે, એક વર્ષમાં કુલ પાંચ સુંદર પુસ્તકો આપવાના નિર્ણય સિવાય એના માટે કોઈ સમય આ બીજા વર્ષમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવતો નથી. બીજા વર્ષમાં અત્યંત મનનીય અને બોધપ્રદ પુસ્તકો પ્રકાશિત થશે તેનું પ્રથમ પુસ્તક "હું કોણ ?" અત્યારથી જ છાપવાની શરૂઆત થઈ રહી છે. આ એક જ પુસ્તક ગ્રન્થમાળાના અર્ધા લવાજમની કિંમત જેટલું છે, એ સિવાયનાં બીજાં ચાર પુસ્તકો દર ત્રણ માસે અપાશે, તે પણ વાંચવા અને વસાવવા યોગ્ય હોવાની અમો ખાત્રી આપીએ છીએ.

વાર્ષિક પાંચ રૂપિઆમાં ૧૦૦૦ પૃષ્ઠોનું સચિત્ર વાચન પૂરૂં પાડનાર આ ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહક બની જઈને ગ્રાહકો પોતાના ધાર્મિક જ્ઞાનમાં અભિવૃદ્ધિ કરે એવું અમો ઇચ્છીએ:

<u>આવતો વિશેષાંક:</u>

વિશ્વમંગલ માસિકના અગીઆરમા વર્ષનો પ્રવેશાંક-(ચૈત્ર સં. ૨૦૦૧) શ્રીમદ્ ભાગવતાંક પ્રકાશિત કરવાનો નિશ્ચય થયો છે આ વિશેષાંકથી ભક્તિપ્રેમી જનતાને એક આવશ્યક અને મનનીય સામગ્રી મળી રહેશે. શ્રીમદ્ ભાગવત ઉપર મનનીય લેખો, કાવ્યો અને વાર્તાઓથી આ અંકને સર્વાંગસુંદર-સચિત્ર બનાવવાનો સંપૂર્ણ પ્રયત્ન કરવામાં આવશે:

'વિશ્વમંગલ'ના આ વિશેષાંકને વધાવવા માટે અત્યારથી જ ગુજરાત-કાઠિઆવાડની ધર્મપ્રેમી જનતા તત્પર બનશે એવો અમોને વિશ્વાસ છે:

આ અંકના લેખો માટેની વિષયસૂચિ પોષ માસના અંકમાં અપાશે ત્યાંસુધીમાં વિદ્વાન લેખકો, પૂજ્ય મહાત્માઓ અને વિચારક સજ્જનો અમોને આ અંક માટે યોગ્ય માર્ગદર્શન કરાવે એવી અમો માગણી કરીએ છીએ.

'વિશ્વમંગલ'ના દરેક ગ્રાહક બંધુઓને આ સાથે એક પાનાનું બારે માસનું કેલેન્ડર મોકલાય છે, તેને પૂંઠાપર ચોડીને ભીંતપર ટાંગી શકાશે.

વિનમ્ર નિવેદકો

પં. મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી
તંત્રી : વિશ્વમંગલ

દેસાઈ મગનભાઈ છોટાભાઈ
સહતંત્રી : વિશ્વમંગલ

ભક્ત પીપાજી

લેખક- કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામજી શર્મા.

[ગતાંક પૃષ્ઠ ૫૨૪ થી ચાલુ]

ત્યારે પીપાજી દોકના પૈસો ભરવાડણ બાઈ પાસે ગયા અને કહ્યું, બ્હેન ! હાલ તો મારી પાસે કંઇ નથી એટલે તને હું દહીંના પૈસા આપી શકું એ સ્થિતિમાં નથી પણ બ્હેન આજે સાંજે તું મારે ત્યાં આવજે એટલે આજે મને જે સેવા (ભેટ) મળી હશે તે બધી જ તને અર્પણ કરીશ. એમ કહી દહીં લાવી સાધુને તૃપ્ત કર્યા. સાધુઓના જમીને ગયા બાદ એક વણિક સો સોના મહોરો આપીને ભેટ મૂકી ગયો. એટલે પીપાજી પેલી દહીંવાળીને બોલાવી એ બધી જ સોના-મહોરો એને આપવા લાગ્યા. ત્યારે દહીંવાળી કહે છે, "હું તો આટલા બધા પૈસા નહિ લઉં. મારે તો બે પૈસાનું દહીં છે. માટે બે જ પૈસા આપો, પીપાજીએ કહ્યું બેટા ! તારું કહેવું સત્ય છે પણ મેં તો તને દહીં લેતી વખતે જે શરત કરી હતી એ હિસાબે મારે તને આપવા જ જોઈએ." અને બન્નેમાં રકઝક થવા લાગી. જેથી ગામના લોકો ભેગા થયા અને દહીંવાળીને સમજાવીને કહ્યું કે હમણાં તું એ મહોરો લઈ લે કારણ કે એ તને આપ્યા સિવાય રહેનાર નથી અને હમણાં તું તે મહોરો લઈ તારે ઘેર જા. અને તારા બે પૈસા બાકી લઈ એ રકમ ભેટ કરીશ તો તે જરૂર લેશે અને દહીંવાળીએ તદનુસાર કર્યું. બીજો પ્રસંગ એમને માટે એવો બન્યો કે એક તેલણ (ઘાંચણ) બહુ રૂપાળી હતી એ તેલ વેચતી વેચતી પીપાજીને ત્યાં આવી. પીપાજી એના રૂપને જોઈ પ્રેમપૂર્વક બોલ્યા "જેવું તારું રૂપ સુંદર છે એવું તું જો 'રામ રામ' બોલે તો તારું હૃદય પણ સુંદર થઈ જાય. તેલણ બાઈ હસીને કહે છે મારે રામ રામ શું કરવા કહેવું પડે' જેનો ધણી મરી ગયો હોય તે 'રામ રામ' કહે. પીપાજી કહે ભલે ત્યારે 'રામ રામ' કહેજે. ત્યાંથી તેલણ બાઈ ઘેર ગઈ તો ખરેખર તેનો ધણી મરી જ ગયો હતો. લોકો એને સ્મશાને કાઢ્યો. ત્યાં તેની પત્ની પણ હાય હાય શબ્દો કરી કૂટતી પીટતી 'રામ રામ' શબ્દો કહેવા લાગી. એટલામાં પીપાજી રસ્તામાં જ મળ્યા અને હસીને કહે છે કે હવે રામ રામ કેમ કહે છે ! ત્યારે તેલણ સમજી કે આ સાધુને શાપે જ મારો ધણી મરી ગયો છે એટલે હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી, મેં ભૂલ કરી છે ! એટલે ભગતના ચરણમાં પડી રામ રામ કરી પ્રણામ કર્યા અને પતિને જીવતો કરવા પ્રાર્થના કરી. એટલે પીપાજીએ એ મૃત શબના કાનમાં રામ-મંત્ર સંભળાવ્યો; એટલે તેલી બેઠો થયો. પીપાજીએ કહ્યું કે હવે બે જણ રામ રામ કરજો આમ કહી એમનો પણ ઉદ્ધાર કર્યો. એક દિવસ પીપાજી તેમના એક ગુરુભાઈ મીરંગને ગામ જવા નીકળ્યા. ત્યાં રસ્તામાં એક ભંગીના વાડ આગળ ભંગીની બે રૂપવતી કન્યાઓને દીઠી એટલે પીપાજીએ તેમને પણ એમ જ કહ્યું કે બેટા ! રૂપે તો બે જણીઓ રૂપાળીઓ છો પણ જો મુખેથી રામ રામના જપ જપો તો વધારે સુંદર દેખાઓ. ભંગીજણીઓએ એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને પીપાજીએ માથા પર હાથ મૂકી રામમંત્ર દીધો પછી પોતાના ગુરુભાઈને ત્યાં જઈ પાછા ફર્યા. ત્યાં રસ્તામાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણ મળ્યા અને પીપાજીને કરગરીને કહે છે-પ્રભુ હું અત્યંત નિર્ધન (ગરીબ) છું તો મારા ઉપર દયા કરી મને થોડું ધન આપો. પીપાજી કહે જો ભાઈ ! આપણી પાસે તો રાતી પાઈએ નથી પણ તારે પૈસા લેવા હોય તો મારી સાથે આવ એમ કહી એને ઘેર લઈ ગયા. સાધુના જેવાં કપડાં પહેરાવ્યા ને માથું મુંડાવી નાખ્યું અને ટોડા ગામના દરબાર જે એમનો શિષ્ય હતો તેની પાસે જઈને કહ્યું કે રાજા ! આ મારા ગુરુ રામાનંદાચાર્યદેવ છે તો એમને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપો રાજાએ ગુરુના એ ગુરુ આવેલા જોઈ તે બ્રાહ્મણનું બહુ સન્માન કરી તેને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપ્યું અને બ્રાહ્મણ પાછો આશીર્વાદ દેતો પોતાને સ્વસ્થાને ગયો.

એક દિવસ એવું બન્યું કે દરબારશ્રી ઠા.મંદિરમાં એકાંત મંત્રજાપ કરતા બેઠા છે, ત્યાં પીપાજીએ બે હાથ મસળવા માંડ્યા ને ફૂંકવા માંડ્યા ત્યારે રાજાએ પૂછ્યું ગુરુદેવ ! આ શું કરો છો ? પીપાજી સ્મિત કરી કહે છે. એનો હાલ મર્મ અત્યારે ઉકેલ નથી અને એ ઉત્સવમાં ૧૪ દહાડે નહિ એ દ્વારકા મથુરા ના મહાભાગીએ પોતાના હાથ સહેજ ઊંચો કર્યો એટલે ઉપર ભગવાનનો જરીયાનથી ભરેલો ચંદરવો છે તે બળે છે એને હું ઓલવું છું એટલે પીપાજીના દેખતાં કહે છે કે હવે ગુરુએ ઠીક આપ્યું બોલવા માંડ્યું છે.

રાજાને પણ સહેજ વિચાર થયો કે દ્વારકામાં ચંદરવો બળે ને ગુરુ અહીં રહીને ઓલવે એ વાત આશ્ચર્યની ગણાય. ગુરુ ! ઘેર ગયા પછી દ્વેષીલાઓએ રાજાને ચડાવ્યો અને આ વાત સાચી છે કે ખોટી એની ખાત્રી માટે માણસ દ્વારિકા મોકલ્યો. તપાસ કરવા જનાર માણસ પ્રભુના મંદિર આગળ જઈ ઊભો રહ્યો અને જોયું તો ચંદરવો બાંધેલો હતો અને બળેલો હતો ત્યારે એણે પાંડેને પ્રશ્ન કર્યો કે પ્રભુ ! આ કિંમતી ચંદરવો દાઝ્યો શાથી ? ત્યારે પાંડે જે હાથે દરબારમાં પીપાજીએ હાથ મસળ્યા હતા તે તિથિ વાર ને સમય બતાવી કહ્યું કે એ દિવસે કીર્તન ઉત્સવમાં એટલી બધી ભીડ હતી કે અકસ્માતે હાથ જરા ઊંચો થઈ ગયો જેથી ચંદરવો દાઝ્યો; પણ એ તો આશ્ચર્ય થશે કે એ જ હાથે ભક્ત પીપાજી હતા કે તે હાથે ઊભા થઈ એમણે ચંદરવો ઓલવી નાખ્યો. તપાસ કરવા જનાર માણસે ઘેર આવી જોયેલા ચમત્કારની વાત કરી. દુર્જનોનાં મોઢાં શ્યામ પડી ગયાં ને રાજા પીપાજીને આજદિન સુધી જે ગુરુભાવથી જોતા હતા તે આ ચમત્કાર સાંભળી ચિત્રવત્ બની ગયો અને પીપાજીને ત્યાં જઈ ચરણમાં સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યો કે પ્રભુ આપ ખરેખર કોઈ દૈવી પુરુષ છો અને હવે આપ કૃપા કરી મને દીક્ષા આપો, મારા ગુરુ થાઓ મને કંઠી બાંધો, ઉપદેશ આપો પીપાજી હસીને કહે છે ગુરુદક્ષિણામાં શું લાવ્યો છે ? ત્યારે રાજા કહે પ્રભુ ! આપ જે માગો તે. ત્યારે પીપાજી કહે તારું રાજપાટ અને તારી સુંદરમાં સુંદર પટરાણી છે તે તું મને આપી દે તો અમે તને ઉપદેશ આપીએ. રાજાએ તેમ કરવાની હા પાડી. અને પોતાની સુંદર રાજ્યરાણી પીપાજીને સ્વાધીન કરી અને રાજ્યનો સંકલ્પ કરવા ઊભો થયો. પીપાજી રાજાની આ સદ્‌વૃત્તિ જોઈ બહુ જ પ્રસન્ન થયા અને રાજાને પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ (નવડેલો) જોઈ અને ગુરુને માટે તન, મન, ધન, સર્વસ્વ અર્પણ કરવાની તત્પરતા જોઈ પીપાજીએ તેમ । મસ્તક પર હાથ મૂકી કર્ણપટમાં "રામ–રામ" મંત્ર પ્રદાન કર્યો અને જાતે બમા સોળ માગા કરવાનો અને જનસેવા કરવા કરાવવાનો ઉપદેશ દીધો. પછી રાજ્ય અને રાણી રાજાને સ્વાધીન કર્યાં રાજા કહે છે પ્રભુ ! રાણીને હવે પાછી કેમ આપો છો ? ત્યારે પીપાજી હસીને કહે છે. ગાંડાભાઈ ! એ તો મારી દીકરી છે માત્ર તારી પાત્રતા જોવા માટે અને ગુરુ કરવાની તને કેવી ભૂખ લાગી છે એ જોવાની ખાતર એટલે કે પરીક્ષા કરવા માટે મેં આવી માગણી કરી હતી. એમ કહી રાજાને રાજ્ય અને રાણી સમર્પણ કર્યાં. રાજાએ બહુ આનાકાની કરી ત્યારે પીપાજીએ એને બહુ સમજાવ્યો અને કહ્યું કે શિષ્ય અને ગુરુનો સંબંધ દુનિયાના પ્રત્યેક સંબંધો કરતાં વિશેષ ગણાય છે એટલે તું હવે વાસ્તવિક રીતે મારો ધર્મપુત્ર ગણાય. માટે ગુરુરૂપ બાપની મિલ્કત (વારસો) તારા જેવા સુયોગ્ય પુત્રને ન આપું તો કોને આપું ? માટે મારી આ મિલ્કત હું તને અર્પણ કરું છું અને જો ને ! આવો જ પ્રસંગ સનાતન ધર્મ ઉદ્ધારક છત્રપતિ મહારાજ શિવાજી માટે પણ બન્યો હતો તેમાં પણ એવું બન્યું હતું કે શિવાજી મહારાજ એક વખત પોતાના રાજભવનમાં બેઠા હતા ત્યાં અચાનક તેમના ગુરુ સમર્થ રામદાસ ભિક્ષા માગવા નીકળ્યા અને "જયજય રઘુવીર સમર્થ" એવો મંત્રોચ્ચાર કર્યો. ત્યાં શિવાજીને લાગ્યું કે જાણે સમર્થ દેવનો અવાજ ન હોય! એટલે બારીએ ડોકિયું કર્યું તો ખરેખર સમર્થ દેવનાં જ દર્શન જણાયાં ત્યાં છત્રપતિ મહારાજને વિચાર થયો કે હું છત્રપતિ થયો તે ગુરુદેવની કૃપાનું ફળ છે અને ગુરુદેવ આમ ઘરોઘર ભિક્ષા માગે એ શોભે ખરું ? એટલે શિવાજી કંઈક કાગળમાં લખી તરત જ નીચે ઊતર્યા. સમર્થદેવ! જેવા રાજભવનના આંગણામાં આવી "જય જય રઘુવીર" સમર્થનો મંત્રોચ્ચાર કર્યો ત્યાં શિવાજી દોડતા બહાર નીકળ્યા. સમર્થદેવે પોતાનું અન્નરિપાત્ર (ભિક્ષાપાત્ર) શિવાજી તરફ લંબાવ્યું ને શિવાજી લખેલો કાગળનો કટકો ભીક્ષાપાત્રમાં મૂકી કરસંપુટ કરી ઊભા રહ્યા. જો કે સમર્થ દેવ તો સમર્થ હતા. એ બધું જ સમજી ગયા હતા. છતાં અજાણ્યા બની સ્મિત વદને બોલ્યા. બેટા ! શિવબા ! ભૂખ્યા માણસની ભૂખ કેમ કાગળ ખાવાથી ઓછી થાય છે ?

શિવાજી કહે—પ્રભુ એ કાગળમાં સર્વ કંઈ છે.

સમર્થ—કાગળમાં એવું શું છે ?

શિવાજી—રાજ્યસમર્પણ.

સમર્થ—બેટા ! અમ સંન્યાસીઓને રાજપાટ શા કામનાં ? કારણ:

અમે તો રમતા રામ ફકીર (૨)
એક દિન હોવે રાજસિંહાસન.
એક દિન ભલી કુટિર—અમે તો.
એક દિન હોવે લૂખું ભોજન.
એક દિન હોય ક્ષીર...અમે તો.

માટે અમારે રાજપાટ ન જોઈએ, માટે લે આ તારો કાગળનો કટકો પાછો. જો કે શિવાજી મહારાજની આ ત્યાગવૃત્તિ જોઈ સમર્થદેવ બહુ જ પ્રસન્ન થયા હતા.

શિવાજી—પ્રભુ !

"જે દાનમાં આપેલ તે લેવા કદિ ચહાતો નથી.
સંકોચ પામે દાન દેતાં, તે ખરો દાતા નથી

એટલે મેં તો મારું સર્વસ્વ આપના ચરણારવિંદમાં અર્પણ કરી દીધું છે. માટે હવે તો આપ દયા કરો અને આપના જેવો બનાવી દો.

સમર્થ—ધન્ય બેટા ! ધન્ય શિષ્યા ! તારો મહત્ કાર્યોર્થે અત્રે જન્મ થયો છે જગતનાં કેટલાંક કાર્યો હજી તારે માટે અધુરાં છે માટે હમણાં તો તારે—

"પાળે પ્રજાને પુત્રસમ તે દેવસમ પુજાય છે;
પશુ સમાન એવા નૃપતિઓનાં દેવતાઓ ગાય છે."

માટે હમણાં તો તું તારી પ્રજાને પુત્રવત પાળ અને તારા હિંદુત્વનો વિજયધ્વજ ફરકાવ. કારણ કે—

"આખા જગતના ધર્મોથી પણ જાતિની સેવા વધી. માટે બેટા ! હમણાં તારે સંન્યાસી થવાની વાર છે.

શિવાજી—પણ પ્રભુ ! રાજ્ય તો આપને સમર્પણ કર્યું હવે હું કરવાનો પણ શું હતો ?

સમર્થ—(સ્મિત કરી કહે છે) તારું કહેવું યથાર્થ છે. તેં જેમ મને સમર્પણ કર્યું એમ હું તને મારા પટ્ટ શિષ્ય તરીકે આ રાજ્ય બક્ષિસ કરું છું માટે મારી આજ્ઞાનુસાર તેનો સ્વીકાર કર અને હિન્દુત્વના કલ્યાણ અર્થે તારા સર્વસ્વને અર્પણ કર. શિવાજી મહારાજે ગુરુ-આજ્ઞાનુસાર રાજ્યનો સ્વીકાર કર્યો પણ પોતાના મહારાજ્યના નિશાન સૂચક જે એમનો ધ્વજ હતો તે ધ્વજ ઉતારી નાખી તે જગાએ ભગવો ઝંડો ચઢાવ્યો અને જગતને વિદિત કર્યું કે આ રાજ્ય એમોને સાધુઓ તરફથી બક્ષિસ થયેલું છે. આજ પણ જ્યાં જ્યાં મરાઠાનું રાજ્ય હશે ત્યાં એમનો ફ્લેગ (ધ્વજ) ભગવો ઝંડો જ છે. તેમ પીપાજીએ કહ્યું કે બેટા ! હું પણ તને આ રાજ્યને રાણી સમર્પણ કરું છું માટે તું એનો સહર્ષ સ્વીકાર કર.

અદીબાઈ રોડાના દરબારે રાજ્યનો સ્વીકાર કર્યો અને તન, મન, ધનથી ભગવાનની, ગુરુની અને હરિજનારાયણોની સેવા કરી આ ભવાટવીમાંથી મુક્ત થયા.

એમ સજ્જનો ! આજે મારો અને તમારો જન્મ પણ સેવા અને સ્મરણરૂપી સત્કાર્ય કરી મનુષ્યત્વનો સદુપયોગ કરી ભવસાગર તરવા માટે થયો છે એ મરણાન્તે પણ ભૂલશો નહિ.

સજ્જનો ! પીપાજી જેવા ભારત માતાના લાડીલાનાં કેટલાં ગુણગાન કરીએ ! એમને માટે છેવટનો છેલ્લો પ્રસંગ એક એવો બન્યો કે—પેલા બે ભંગીની સુંદર છોકરીઓને એમણે શિષ્યાઓ બનાવી હતી. એ બે છોકરીઓને કેટલોક સમય વ્યતીત થવા બાદ ગુરુપૂર્ણિમા પર ગુરુનાં દર્શન કરવાની લાલસા પ્રગટી. એટલે ગુરુદર્શનમાં પ્રેમી બનેલી તે શિષ્યાઓ ભગવાન અને ગુરુનું ભજન-ધ્યાન કરતાં કરતાં મસ્ત હૈયામાં ગુરુના દર્શનાર્થે ચાલી. ત્યાં રસ્તામાં એક ગામ આવ્યું, એ ગામના સ્મશાનમાં મડદું બળતું હતું. ભંગી છોકરીઓએ સ્વાભાવિક રીતે પૂછ્યું કે કોણ મરી ગયું ભાઈ ! ત્યારે સ્મશાનમાં બેઠેલા સાધુઓએ કહ્યું—આ તો ગાગરોન ગઢના રાજાને પીપાજી ભગત હતા તે મરી ગયા છે. એમને અમે અગ્નિસંસ્કાર કરીએ છીએ. ભંગીની છોકરીઓ આ વાત સાંભળીને સમજી કે જેનાં આપણે દર્શન કરવા જઈએ છીએ તે તો મરી ગયા. અને એમ કહી પૂર્ણ શોકાતુર બની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહેવડાવવા માંડી. છતાં એકબીજીની સામે પાછી વાતો કરવા લાગી કે આજે આપણે ઘણા વખતે ભગવાન અને ગુરુની ઈચ્છાથી જ ગુરુનાં દર્શન કરવા જઈએ છીએ તો ગુરુ મરે જ નહિ માટે આપણે તો જરૂર ગુરુદેવનાં દર્શન કરવા જઈશું જ. સ્મશાનીઆઓ હસીને કહે છે. પણ ગાંડી છોકરીઓ ! હવે તમે દર્શન કોનાં કરશો ? પીપાજી તો મરી ગયા ! છોકરીઓ કહે છે—અમારો સત્ય સંકલ્પ છેઃ ગુરુ મરે જ નહિ એમ કહી એમણે ચાલવા માંડ્યું અને અનુક્રમે રસ્તામાં બીજાં ત્રણ ગામ આવ્યાં ત્યાં દરેક ગામના પાદરે પડેલા ગામની માફક જ ચિતા બળતી જોઈ અને માણસોને પણ જોયાં અને પૂર્વવત્ છોકરીઓએ ગામેગામ પૂછ્યું પણ ખરું, કે કોણ મરી ગયું ? ત્યારે ગામવાળા તરફથી જવાબ મળ્યો કે—પીપાજી. છતાં છોકરીઓ તો પહેલાંની માફક જ ધૈર્ય ધરી પીપાજીને ગામ જ ગઈ તો પીપાજીને ત્યાં જીવતા બેઠેલા જોયા અને જઈ અને ગુરુજીના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા ને સઘળી વાત કહી. ત્યાં છોકરીઓએ ગુરુદેવને રસ્તામાં બનેલી બીના રજુ કરી. ત્યારે પીપાજી કહે છે બેટા ! એ તો તમારી ભાવના જોવા માટે મેં લીલા કરી હતી. છોકરીઓ કેટલાક દિવસ સુધી ત્યાં રહી. અને પછી ગુરુનાં ગુણગાન ગાતાં ગાતાં સ્વસ્થાને ગઈ અંત સમય સુધી એ છોકરીઓ પણ ગુરુકૃપાએ કરી સેવા અને સ્મરણ કરી ભવસાગર તરી ગઈ.

સજ્જનો ! આ પ્રમાણે પીપાજીએ અનેક માણસોને ભવજળથી ઉદ્ધાર્યાં હતા. પીપાજી જેવા અનેક નરરત્નો આ પુણ્યતમ ભારત વર્ષની ભૂમિ પર થયા છે, થાય છે, અને થશે. અસ્તુ. ૐ શાંતિઃ શાંતિ. શાંતિ

સંપૂર્ણ.

શ્રી "સાગર" મહારાજ અને તેમનું સાહિત્ય

લેખક:—શ્રી મહાશંકર જયશંકર ત્રિપાઠી. "કાસાર"

[ગતાંક પૃષ્ઠ ૫૫૨ થી ચાલુ]

કંઈ લાખ જહાજ તૂટી ગયાં,
જબરા નવા મળવા મળ્યાં;
ભરપુર સાગરીએ મળ્યાં,
આમીન ! ભરો, મારી સનમ.

ઓ સનમ! ઓ પ્યારા પ્રભુ! ઓ વ્હાલા નાથ! તમારાથી છૂટા પડયા પછી બહુઓ શરીરો ધારણ કર્યાં ને જરૂર પડતું જીવન જીવી, તે શરીરો નાશ પામ્યાં. કોઈ કોઈ શરીરમાં તારા ભક્તિમાર્ગના રસ્તા જતાં તારા પ્રેમનો પરિચય થએલો. છતાં પૂરે-પૂરો તને ન પિછાનતાં, તારા શુદ્ધ સ્વરૂપનાં દર્શન કરવાં બાકી રહી ગએલાં, આમ અધૂરી અધૂરી આશાઓમાં તે તે શરીરો નાશ થયાં. આમ છેવટે "સાગર"ના શરીરમાં આપણે પૂરેપૂરાં ભેટી ચૂક્યાં છીએ-મળી ગયાં છીએ. હવે અભિન્ન છીએ, અદ્વૈત છીએ. ૐ તત્ સત્...

"તું" માં ડૂબ્યું "હું" સનમ,
"હું" માં ડૂબે છે "તું" સનમ;
આ વસ્લ સાગરીએ સનમ,
કાયમ રહો, મારી સનમ.

(દિ. સા. પુ. ૧ પૃ. ૨૯૩ થી ૨૯૮)

ઓ પ્યારા પ્રભુ, હું તારામાં ઓગળી જાઉં છું ને તું મારામાં ઓતપ્રોત મળી જાય છે. આમ, આ "સાગર" ઓગળી જઈ તારા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં "અહં બ્રહ્માસ્મિ' બની જાય છે. અહા, હા, આ મેળાપ, આ પ્રેમ ભેટ, આ પ્રભુની એકમેકતા, અદ્વૈતતા, કાયમ રહો-કાયમ રહો. ૐ સ્વસ્તિ, સ્વસ્તિ, આમીન, આમીન.

શ્રી સાગર મહારાજ શરીર નિભાવની-ઉદરપોષણ જરૂરીઆત માટે કેટલા બેદરકાર ને પ્રભુ તરફ અડગ વિશ્વાસ રાખનારા હતા. તે નીચેની બેતોથી સમજાશે.

મમં પ્રભુજી આપશે.
હાં કોણ મમં આપશે;
ૐ પ્રભુજી મમં આપશે,
મમં પ્રભુજી આપશે.

તું બોલ, કોણે શીખવ્યું !
મધ માખીને જ બનાવવું;
જે પ્રભુજીએ એ શીખવ્યું,
તે પ્રભુજી મમં આપશે.

ચાંદા સૂરજ પણ પાણીને.
કોણે કર્યાં સહુ જીવને;
જેણે બનાવ્યો છે તને,
તે પ્રભુજી મમં આપશે.

આંખો મીચી તું માગજે,
મમં પ્રભુજી આપશે;
ૐ પ્રભુજી મમં આપશે,
મમં પ્રભુજી આપશે.

હાં, ગાણું હૈયામાં રહે,
શું જાણું ! સાગર ને તને;
ૐ પ્રભુજી ૐ આ નામજે,
મમં પ્રભુજી આપશે.

(દિ. સા. પુ. ૧, પૃ. ૪૧૧)

ઉપરની ગઝલ પોતાના આપ્તજનને ઉદ્દેશી લખાએલી છે. પ્રભુએ ઝીણી માખી બનાવી, ને તેની સાથે તેના ઉદરનિર્વાહ માટે, તેને મધ કેમ બનાવવું તે શીખવ્યું, તે પ્રભુજી તને, મને, ને સારી આલમને મમં (ખારાક) જરૂર આપશે.

જે પ્રભુએ ચંદ્રમા, સૂરજ, તમામ જીવોને પૂરતને પણ તેમણે જ બનાવ્યો છે, તો તારો નિભાવ કરવાનું સાધન, મમં (ખાવાનું) તે જરૂર જ તને આપશે.

પણ રહે, જો, જ્યારે તારે ખાવાનું જોઈએ, તે વખતે, તારે એક ધ્યાનમાં આંખો મીંચી, પ્રભુભક્તિમાં લીન થઈ, પ્રભુની પાસે માગવું જોઈએ. જો એમ તું માગીશ, તો જરૂર જ તે તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ, તને મમં આપશે.

તારે મમંની ચિન્તા કરવી નહિ, તારે તો ૐ પ્રભુજી "ૐ પ્રભુજી" "ૐ પ્રભુજી" એમ ગાયા જ કરવું, ને તેની પ્રેમભક્તિથી પ્રીતિ વધારી નાખ્યા કરવું. બસ, પછી: જરૂર જ તે તારા માટે મમં તૈયાર જ કરી દેશે. ૐ પ્રભુજી.

શ્રી સાગર મહારાજ હરદમ એક જ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખતા હતા. તે એ કે —"આત્મા એ જ પરમાત્મા છે" આ સકળ વિશ્વરૂપ તે બ્રહ્મમય છે. જુદી જુદી

વ્યક્તિઓ દ્વારા તે આતમદેવ જ લીલા રમી રહ્યો છે. તે સમજાવતાં કહે છે કેઃ—

યે હિ હૈ ખેલ તુમ્હારા,
આતમજી, એ હિ હૈ ખેલ તુમ્હારા;
નાહિ હુવા કછુઃ હોત નાહિ કછુ,
ના કછું હોવણ હારા...આતમજી...

ઓ પ્રભુ, ઓ 'આત્મા હો પરમાત્મા'! આ બધા તારા જ ખેલ છે. તારા સિવાય કાંઈ પણ નથી. તારા સિવાય કાંઈ પણ બનેલું નથી ને તારા સિવાય હવે પછી કાંઈ બનનાર નથી. તમામ પ્રકારે બધી જ ક્રિયાઓ તારી જ લીલા છે.

કૌન હૈ આશક, કૌન હૈ માશુક
સારા હિ ખેલ પસારા...આતમજી.
(દિ. સા. પુ. ૧ પૃ. ૩૬૨)

હે પ્રભુ, ભક્ત કોણ છે! ને તું પ્રભુ પણ કોણ છે! એ જુદું જુદું નથી એ બધું જ—"ભક્ત અને પ્રભુ" તુંમય જ છે. તે બધાં પ્રભુનાં જ તારાં જ સ્વરૂપો છે. આ બધી તારી લીલા છે. તું જ સચરાચર વ્યાપેલ વિશ્વંભર દેવ છે. તારા સિવાય "તારાથી જુદું" કંઈ છે જ નહિ. સર્વત્ર તું-મય જ છે. ૐ "સર્વં ખલ્વિદં બ્રહ્મ" એ વેદ-વચન સત્ય જ છે.

શ્રી સાગર મહારાજ પોતાપણું—"દેહાધ્યાસ" દ્વૈત ભાવનાનો લય કરવાને હમેશાં નિદિધ્યાસન કર્યો કરતા હતા કેઃ—

દેહાધ્યાસ છોડાના પિયારે,
દેહાધ્યાસ છોડાના
યેહિ સબ એકહી અદ્ભુત લીલા
તાહીમેં હોના લીના...પિયારે.
(દિ. સા. પુ. ૧ પૃ ૩૬૬)

ઓ પ્યારે પ્રભુ, ઓ વ્હાલી સનમ, મારો દેહાધ્યાસ છોડાવી દે. મારા શરીરનું ભાન ભુલાવી દે. "હું" શરીર છું "હું" જગન્નાથ છું. "હું" સાગર છું. એ બધું જ ભુલાવી દે. ફક્ત મને તો એ જ ભાન રહે કેઃ—

આ બધી દેખાતી વ્યક્તિ યા સમષ્ટિ, પ્રભુમય જ છે. પ્રભુની લીલા જ છે, એવું હું સમજું, ને તે બધું જ પ્રભુસ્વરૂપે જ જોઉં તેવું કરી દે.

જાવન, આવન, ના કછું કારન,
મનવા કો મનન કરાના...પિયારે.
(દિ. સા. પુ. ૧ પૃ. ૩૬૬)

પ્યારે તો હવે ક્યાંય જવું એ નથી ને ક્યાંય આવવું એ નથી. હવે તો મારા મનને બસ એક ચિત્તથી હરદમ મનન થયા કરે કેઃ-આ બધું પ્રભુમય છે, પ્રભુ સ્વરૂપ છે. હું પણ પ્રભુમય છું. પ્રભુથી જુદું કાંઈ જ નથી. હું બરાબર એ મનન કર્યો કરું એવું કરી જ દો.

"ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન" ગ્રંથ ગૂર્જર સમાજમાં મૂકતાં તેની અર્પણપત્રિકા લખતાં શ્રી સાગર મહારાજ સુણાવે છે કેઃ—

× × × ×
તુંને પ્રેમે ધરાવેલું, અને તારું જે આપેલું,
તને અર્પણ લખું પેલું નિરૂપિતનું નિરૂપણ છે.

ઓ પ્યારા પ્રભુ, ઓ વ્હાલી સનમ, પ્રેમ અને જ્ઞાન તારાં જ અમને તેં આપેલ છે. ને તે જ પ્રેમના પ્રવાહવા પ્રગટ સ્વરૂપે ઝરી પડેલી, આ પ્રેમ-વર્ષણી ગઝલો, "તને અર્પણ કરું છું," એવું જો હું લખું તો તે પેલું જ કહેવાય. આ તો તારું જ આપેલું છે તે જ હું તારી આગળ રજુ કરું છું. તેમાં મારું કાંઈ જ નથી:

× × × ×
અમર દિલબર પરાત્પર તું,
નિરંજનને સનાતન તું;
ત્રિવે ૐકાર મૂર્તિ તું,
સુજનનું આદિ કારણ છે.

"ઓ વ્હાલી" "ઓ પ્યારી દિલબર" "ઓ વ્હાલા પ્રભુ" "ઓ વ્હાલી સનમ" તું તો નિરંજન ને સનાતન છે, તું ૐકાર સ્વરૂપે સર્વ બ્રહ્માંડમાં ઓતપ્રોત છે. તમામ કાર્ય ને કારણનું ઉત્પત્તિસ્થાન તું જ છે. તારામાંથી જ તારી ઈચ્છાથી જ આ તમામ કાર્યો ઉદ્ભવે છે આ બધી તારી જ લીલા છે.

હકીકતમાં "અનલહક" છે,
જપું હું પ્રિયા, પ્રિયા, હોંશે;
પ્રિયા, એ પ્રભુલીલા છે.
અમર તું જાદુગારણ છે.

ખરેખર સત્ય તો તે છે કે—આખા બ્રહ્માંડમાં તું જ બસ તું જ ઓતપ્રોત ઠાંસોઠાંસ વ્યાપેલ છે. હું અને આ બધું વિશ્વ, તે, તું. તું. તું જ છે. છતાં પણ હું તને ઓ વ્હાલી, ઓ પ્રિયા ઓ સનમ, ઓ વ્હાલા નાથ, ઓ પ્યારા પરમેશ્વર, એવું એવું બોલી તારા નામની જપમાળા જપ્યા કરું છું. એ બધું જ તારું જાદુ છે. તું જ મને બોલાવે છે તું જ પ્રેરણા પાય છે. ને તું જ મારી વાણીને વેગ આપી, તું જ શબ્દરૂપે સરી પડે છે. આ બધી, ઓ, બ્રહ્મસ્વરૂપ, સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ! તારી જ લીલા છે.

કરોડો કૃષ્ણનો આત્મા,
હવે દિલદાર તારામાં;

અહા હા, ભગવતિ ! તારૂં,
અનિર્વચનીય, વર્ણન છે.

અહાહા તારૂં વિશ્વસ્વરૂપ સર્વ સ્થળે વ્યાપેલ છે. શ્રી મોરલીધર કૃષ્ણ જેવા કરોડો પ્રેમાત્માઓ તારામાંથી જ ઉદ્ભવેલા છે. ઓ પ્રભુ, હે ભગવતિ ! તારૂં વર્ણન, વચનોથી–બોલવાથી –જીભથી–કરી શકાય તેમ નથી. તારૂં વર્ણન, અનિર્વચનીય છે. તારી અગાધતા વાણીથી માપી શકાય તેમ નથી. અરે કોઈ પણ તેમ કરી શકે તેમ જ નથી ૐ

આ ભાવના આ શ્લોક સાથે સરખાવો.

असितगिरिसमं स्यात्, कज्जलं सिन्धुपात्रे,
सुरतरुवरशाखालेखिनी, पत्रमूर्वी;
लिखति यदि गृहीत्वा शारदा सर्वकालं.
तदपि तव गुणानामीश पारं न याति.

× × ×

અને બસ તારી પ્રીતિ એ,
પ્રિયે પરમાત્મદર્શન છે;
મઝધનો સ્નેહ સાગર આ,
સનમ, કાયમ સમર્પણ છે.

ઓ વ્હાલી સનમ, ઓ પ્યારા પ્રભુ, ઓ અનાદ્યનંત સર્વેશ્વર, ઓ સર્વત્ર વ્યાપેલ વિશ્વેશ્વર, તારી રહેમ નજર, "તારી કૃપા," તારી અમીદ્દષ્ટિ, એ જ અમારી પ્રેમપ્રાપ્તિ, એ જ શ્રી પવિત્ર પરમાત્મદર્શન કરાવનાર પ્રેરક બળ. પ્રીતિથી, સ્નેહથી, 'સાગર' સંગ્રહ કરેલો, પ્રેમના મહાસાગર જેવો, સ્નેહના વારિથી રસભર છલોછલ ભરેલો, આ "ગુજરાતી ગઝલીસ્તાન" નો ગ્રંથ તે તો અનાદિથી કાયમ જ તમને જ સમર્પણ થએલ જ છે. ૐ તત્ સત્ઃ સ્નેહના અને પ્રેમના પૂર્ણ સ્વરૂપ આપ પોતે જ શ્રી પરમાત્મા છો, ૐ પ્રેમસ્વરૂપાય નમઃ

શ્રી સાગર મહારાજને એકાન્ત જીવન વધુ પ્રિય હતું. ને તેથી જ સ્વર્ગના સ્થાન સ્વરૂપ શ્રી હિમાલયને આશરે વસવું તેમને ઘણું જ પ્રિય લાગતું. તેથી બરાબર શિયાળાની ઋતુ, કે જ્યારે આપણને અહીં ગુજરાતમાં પણ વધુ ઠંડી જણાય, તેવે સમયે, તે હિમાલયના ખોળે ઋષીકેશમાં વાસ કરી. એક ઝુંપડી બાંધી ઓછામાં ઓછી જરૂરીઆતથી રેવાઈ પોતાના નિજાનંદમાં પ્રભુ સ્મરણમાં જીવન વીતાવતા. આમ. ઘણી વખત તે ઋષીકેશ જઈ રહેલા, ને ત્યાંથી જ મનોનિગ્રહ, ઇન્દ્રિયદમન, આત્મવિશ્વાસ, ને પરમાત્માની પ્રેમપ્રસાદી પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થએલા.

પવિત્ર પુણ્યભૂમિ, શ્રી ઋષીકેશમાં નિવાસ કરતા, ત્યાંના પવિત્ર વાતાવરણમાંથી જ પ્રેરણા પામેલા, મુમુક્ષુઓના કલ્યાણ સ્વરૂપે ઘણાં ભજનો લખાયાં છે. તે હવે આપણે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ.

ઋષીકેશમાં જેમ જેમ ભજનો લખાતાં, તેમ તેમ તેની, હાથે જ બને તેટલી કોપી (નકલ) કરી, તેમને ચાહનાર મુમુક્ષુઓને તે એક એક કોપી મોકલતા જતા હતા. આવી પુણ્યમય પ્રસાદી પ્રાપ્ત કરવા, તેમને ચાહનાર ઘણા પ્રેમાત્માઓ ભાગ્યશાળી થએલા. સાગર મહારાજનો મુકામ જ્યાં થાય, ત્યાંની પોસ્ટ ઓફિસને ભારે તકલીફ પડતી. એક સારા કાર્ટર ઓફિસર જેટલી, તેમની રોજ ટપાલ આવજા કરતી હતી. આ ટપાલમાં રોજને રોજ જિજ્ઞાસુ જનોને અમૂલ્ય જ્ઞાનામૃતના ટુંકા ટુંકા ફકરાઓ, પત્રદ્વારા પેશ કરવામાં આવતા. પે તે હિમાલય જેટલે દૂર વસવા છતાં તે તેમના પ્રિયજનો ભક્તજનો પ્રેમાત્માઓને પોતાની પ્રેમ પ્રસાદીરૂપે જ્ઞાનામૃતની લહાણી બીજે ને ત્રીજે દિવસે જરૂર જ મોકલ્યા કરતા હતા. આવી તેમના હસ્તાક્ષરની જ પુનિત પ્રસાદીની ટપાલ સતત વહ્યા કરતી હતી મુમુક્ષુ જનોને માર્ગદર્શક બની, તેમના ટપાલપત્રો જેટલી મદદ થઈ શકે તેટલી તે દૂરથી પણ પ્રેમપ્રસાદી ને સત્ય ભાવના રેલાવ્યા કરતા હતા. તેમના તે પ્રસાદીનો, વિશેષ મોટે ભાગે મનોનિગ્રહ સત્યદર્શન ઇન્દ્રિયદમન, વિશ્વવ્યાપી પરમાત્મદર્શન, ને નિજાનંદની મસ્તી ભરેલી તમન્નાથી ઓતપ્રોત થએલ, વહ્યા કરતો હતો. મનને ઓળખાવતાં તે ઘણી વખત કહેતા હતા કે– મન એ એવી ચીજ છે કે તે મનુષ્યનો વ્હાલો મિત્ર, તથા મોટામાં મોટો દુશ્મન થઈ બેસે છે. મન એવું હથીઆર છે કે જો તેને યોગ્ય રીતે વાપરતાં આવડે તો તે પરમ લાભદાયક મિત્રની ગરજ સારે છે. જો તેને બુદ્ધિપૂર્વક સાચે માર્ગે ન વાપરે, ને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને સ્વચ્છંદથી વર્તવા દેવામાં આવે, તો તે મોટામાં મોટો દુશ્મન થઈ બેસે છે. માટે મુમુક્ષુ જનોએ તેવા મનને જ કાબુમાં લેવા સતત મહેનત ઉઠાવવી જોઈએ. ને તેને કબજે કરી, વશ કરી ન્યાયબુદ્ધિથી તેને યોગ્ય ગતિમાં વિચરવા દેતાં, તે મહાન ફળદાયક બની જાય છે. માટે મનને કબજે કરવા મુમુક્ષુઓએ બરાબર હિંમતથી લડી લેવું જોઈએ. અપૂર્ણ.

અધ્યાત્મ ભાગવત

લે. સ્વામીશ્રી માધવતીર્થજી

(ગતાંક પૃ૪ ૫૩૫ થી ચાલુ)

નવા પ્રકારની ભૂગોળવિદ્યા

પાંચમા સ્કંધમાં આપવામાં આવેલી ભૂગોળવિદ્યામાં ઘણું અધ્યાત્મ રહસ્ય રહેલું છે. તેનો બરાબર અર્થ કરવામાં વિદ્વાનોની બુદ્ધિ પણ થાકી જાય છે. તેમાં શેરડીનો સમુદ્ર, મદિરાનો સમુદ્ર, ઘી અને દૂધનો સમુદ્ર વગેરેની એવી વાતો આવે છે કે શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં આ પ્રસંગ બહુ અઘરો માનવામાં આવે છે. જ્યારે "કલ્યાણ" માસિકના તંત્રીએ શ્રીમદ્ ભાગવતનો મોટો અંક પ્રસિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે આ વિષય ઉપર કોઇ સ્પષ્ટ ખુલાસો કરી આપે તો ઠીક એવી સૂચના છપાવી હતી પણ કોઈએ બરાબર ખુલાસો કરેલ હોય એવું જાણવામાં આવેલ નથી.

આ ભૂગોળની શરૂઆત નીચે પ્રમાણે એક પ્રસંગથી ઉત્પન્ન થાય છે. એક વાર પ્રિયવ્રત રાજાને એવી ઇચ્છા થઇ કે જ્યારે ભગવાન સૂર્ય સુમેરુ પર્વતની પરિક્રમા કરે છે ત્યારે અરધી પૃથ્વીમાં તેમનાં કિરણોથી પ્રકાશ ફેલાઇ જાય છે અને અરધા ભાગમાં પૃથ્વી ઉપર અંધારૂં રહે છે તે ઠીક નથી તેથી હું રાત્રિને પણ દિવસરૂપે કરી નાખું એવા વિચારથી પ્રિયવ્રત રાજાએ એક તેજસ્વી રથમાં ચઢીને સૂર્યની પાછળ પાછળ સાત પરિક્રમા કરી. (૫-૧-૩૦). તે વખતે તેના રથના પૈડાથી જે ખાડા પડી ગયા તેમાંથી સાત સમુદ્ર થયા અને તેની અસરથી પૃથ્વીમાં ૭ દ્વીપ થઈ ગયા. (૫-૧-૩૧)

ઉપરની બાબતમાં સ્થૂળ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો જણાય છે કે:-

૧. રાત્રિમાંથી દિવસ હજુ થયેલ નથી અને આજે પણ પૃથ્વી ઉપર અરધા ભાગમાં (વારા ફરતી) રાત્રિ રહેલ છે.

૨. સૂર્ય ફરે છે એમ આપણે પૃથ્વી ઉપર રહીને કહી શકીએ છીએ પણ પૃથ્વીથી અલગ રહીને જોઈ શકીએ તો પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરતી હોય તેવું લાગશે.

૩. પ્રિયવ્રત રાજાના રથના પૈડાથી સમુદ્ર જેવા ખાડા પડી જાય એવી વાત સાધારણ બુદ્ધિના માણસો માની શકે તેવું નથી.

જે દ્વીપ અને જે સમુદ્ર થયા તેનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં આપવામાં આવેલ છે.

૧. જંબુદ્વીપ	તેની	આસપાસ ખારો સમુદ્ર
૨. પ્લક્ષદ્વીપ	,,	,, શેરડીનો સમુદ્ર
૩. શાલ્મલદ્વીપ	,,	,, મદિરાનો સમુદ્ર
૪. કુશદ્વીપ	,,	,, ઘીનો સમુદ્ર
૫. ક્રૌંચદ્વીપ	,,	,, દૂધનો સમુદ્ર
૬. શાકદ્વીપ	,,	,, દહીંનો સમુદ્ર
૭. પુષ્કરદ્વીપ	,,	,, સ્વાદિષ્ટ જળનો સમુદ્ર

ઉપરના વર્ણનમાં શરૂઆત ખારા સમુદ્રથી થાય છે અને છેવટે સ્વાદિષ્ટ જળના સમુદ્રની વાત આવે છે. આઠમા સ્કંધમાં જ્યાં સમુદ્રમન્થનની વાત આવે છે. ત્યાં પણ પહેલાં સમુદ્રમાંથી ઝેર નીકળે છે અને છેવટે અમૃત નીકળે છે. તેથી આ ભૂગોળ જે સાધારણ નિશાળોમાં શીખવવામાં આવે છે તેવી નથી પણ સમાધિભાષામાં (અધ્યાત્મભાવે) તેનો અર્થ કરીએ તો તે બાબત કેટલુંક રહસ્ય સમજી શકાય છે. અધ્યાત્મ માર્ગમાં જેઓ પ્રવેશ કરે છે તેમને પણ પહેલાં ખારો અનુભવ થાય છે અને પાછળથી મીઠો અનુભવ થાય છે.

ઉપર જે સાત દ્વીપનાં નામ આપવામાં આવેલ છે તે બધાંનાં નામ સાત જાતના ઝાડ ઉપરથી પડેલ છે. જેમકે જંબુદ્વીપ એ જાંબુના ઝાડ ઉપરથી, પ્લક્ષદ્વીપ એ પીપરના ઝાડ ઉપરથી વિગેરે. દરેક દ્વીપમાં એક મુખ્ય ઝાડ હતું તે ઉપરથી નામ પડેલ છે. ગીતામાં ૧૫ મા અધ્યાયમાં પણ આ સંસારને ઝાડની સાથે સરખાવેલ છે. તેથી એ સાત દ્વીપને ૭ પ્રકારના સંસાર સાથે સરખાવી શકાય છે. દરેક સંસારની આસપાસ અમુક જાતનો રસ રહેલો હોય છે તેથી શેરડીનો સમુદ્ર કે દૂધનો સમુદ્ર ( ) બરાબર માનવું નહિ, પણ

જે જાતનો સમુદ્ર, એવી જાતનો રસ અથવા એવી જાતનું સુખ એ દ્વીપના સંસારમાં રહેલું છે એમ માનવું.

જો કર્મની દષ્ટિથી જોઈએ તો કર્મ પ્રમાણે બધાંને ફળ મળે છે અને કર્મ અનેક પ્રકારનાં હોવાથી તેનાં ફળ ભોગવવા માટે અનેક લોક હોવા જોઈએ, તેથી ૭ ઉપરના લોક અને ૭ નીચેના લોકની કલ્પના શાસ્ત્રોમાં કરેલી છે.

અને જ્ઞાનદષ્ટિથી જોઈએ તો જ્ઞાનની ૭ ચડતી ભૂમિકાનાં નામ આ પ્રમાણે છેઃ-શુભેચ્છા, વિચારણા, તનુમાનસા, સત્ત્વાપત્તિ, અસંક્તિ, પદાર્થાભાવિની અને તુરીયા. એ ભૂમિકાના રૂપમાં પણ ઉપરના સાત દ્વીપ સમજાવી શકાય છે.

સદ્‌ગત સાક્ષર શ્રી મણિલાલ ન. દ્વિવેદી પોતાના સિદ્ધાંતસારના પુસ્તકમાં લખે છે કે "પુરાણમાં જે સ્થૂલ અતિશયોક્તિ અને રૂપક રચ્યાં છે તે જાણી જોઇનેજ તે રૂપે રચ્યાં છે કે જેથી કરીને તે તે વાતના અસંભવિતપણાના ઉપરથી બુદ્ધિમાન માણસો તેને અક્ષરશઃ સત્ય ન માનતાં તરત તેમનું રહસ્ય વિચારવા તરફ વળે અને તેને પરમાર્થરૂપે સત્ય સમજી ન જાય. બધા માણસો બુદ્ધિમાન હોતા નથી અને હોય નહિ. તેમાં પણ વિશેષ કરીને પુરાણના કાળની અવ્યવસ્થાના સમયમાં તો થોડાક જ હશે; એટલે કે જેમ એક બાજુથી સંસ્કારવાન માણસને માટે પુરાણોની અસંગત ભવ્ય કલ્પનાઓમાં પણ સત્ય માર્ગ સૂચવી દીધો છે તેમ એ જ અસંભવિતવાળા રૂપક વગેરેથી પ્રાકૃત લોકોની બુદ્ધિને ભક્તિભાવવાળી બનાવી તેમને ધર્મભ્રષ્ટ થતાં અટકાવવાની સબળ શૃંખલા બાંધી દીધી છે. આ પ્રમાણે જોતાં પુરાણ રચનારની સ્વાર્થપરાયણતા કરતાં નિ:સીમ પરમાર્થતા સમજાય છે ××××× જો એ જ પુરાણો વચમાં આવ્યાં ન હોત તો આજ આપણે અધમતાને પામ્યા હોત."

આ ખુલાસો કરવાનું કારણ એ છે કે જ્યારે હાઈસ્કુલ અને કોલેજમાં ભણેલા જુવાનો શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા સાંભળવા બેસે છે ત્યારે પાંચમા સ્કંધની આ ભૂગોળ સાંભળીને નાસ્તિક બની જાય છે અને આખા ભાગવત ઉપર તેઓ શંકાની દષ્ટિથી જુએ છે.

પ્રિયવ્રત રાજાના રથના પૈડાથી પૃથ્વીમાં ૭ ખાડા પડી ગયા. તે રથ જ્યોતિર્મય હતો. (૫-૧-૩૦) હાલના શોધનથી પણ એવું સિદ્ધ થયેલ છે કે જ્યોતિ એટલે તેજ-રૂપ પદાર્થ ઘણી જગ્યાએ વળી જાય છે, અને તેથી ત્યાં તેજ પણ વળી જાય છે. Course of a ray of light depends definitely upon the Geometry of the space through which it moves.

દષ્ટાંત તરીકે મુંબઈથી કોઈ વાત હવામાં બોલાય અને આપણા ઘર ઉપર વીજળીનો તાર ગોઠવ્યો હોય અને તેમાં વીજળીનું તેજ પસાર કર્યું હોય તો ત્યાં જગ્યા પણ વાંકી થઈ જાય છે અને તેજ પણ વાંકુ થઈ જાય છે અને આકાશમાં રહેલા તેજમય શબ્દો આપણા ઘરના રેડીઓમાં ચાલ્યા આવે છે. આવી રીતે જ્યાં જ્યાં જ્યોતિ અથવા તેજ હોય ત્યાં પૈડા જેવું Curvature હોય છે અને તેથી ખાડા જેવું થઈ જાય છે.

વળી આ ભૂગોળ ભગવાનનું સગુણ સ્વરૂપ જાણવામાં ઉપયોગી છે એ બાબત શ્લોક ૫-૧૬-૨ અને ૫-૨૬-૩ માં સ્પષ્ટ કરેલી છે.

પરીક્ષિત રાજા શુકદેવજીને પૂછે છે કે (૫-૧૬-૨) આપે જે સાત સમુદ્ર અને સાત દ્વીપની વાત કહી તે બધાનું પરિણામ અને લક્ષણ સહિત હું પૂરેપૂરું વિવરણ જાણવા માગું છું; કારણ કે જો ભગવાનના સ્થૂલ રૂપમાં ચિત્ત લાગે તો પછી નિર્ગુણ અને અત્યન્ત સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાં પણ ચિત્ત લાગી શકે છે.

શુકદેવજી જવાબમાં કહે છે કે કોઈ પણ પુરુષને દેવોના જેટલું આયુષ્ય મળે તો પણ તે શ્રી ભગવાનની માયાના ગુણનો અંત મનથી જાણવામાં અથવા વાણીથી વર્ણન કરવામાં સમર્થ નથી તેથી હું મુખ્ય મુખ્ય નામ, રૂપ, પરિણામ અને લક્ષણોની વ્યાખ્યા કરું છું.

પહેલો જે જંબુદ્વીપ છે તેના નવ ખંડ છે. તેમાં ૮ ખંડમાં દેવો રહે છે. અને નવમો ભારત વર્ષ છે. તે કર્મભૂમિનું ક્ષેત્ર છે. જંબુદ્વીપ એક લાખ યોજન મોટો છે. અહીં યોજન એટલે કેટલું અંતર ગણવું તે બાબત આપેલી નથી. તેની વચમાં ઇલાવૃત ખંડ છે અને તે ખંડમાં સોનાનો મેરુ પર્વત છે. તે પણ એક લાખ યોજન ઊંચો છે. ઇલાવૃત ખંડમાં જે પુરુષ જાય તે સ્ત્રી થઇ જાય છે. અહીં ઇલા-આવૃત શબ્દોમાં આવૃત એ આવરણ કરનાર માયાનું તત્ત્વ સૂચવે છે. ત્યાં પુરુષને પ્રકૃતિના ધર્મોનો અધ્યાસ થાય છે. તેથી

તે પ્રકૃતિ જેવો એટલે આરોપ થઈ જાય છે એમ સમજવાનું છે. ઇલાવૃત ખંડની આસપાસ ૮ પર્વત છે તે આઠ પ્રકારની પ્રકૃતિ સમજવાની છે. એટલે પાંચ ભૂત મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર એ આઠ પર્વત સમજવાના છે. તેનાથી આવરણ થાય છે.

મેરુ પર્વતની ચાર દિશામાં ચાર પર્વત આવેલા છે. તે દરેક ઉપર એક એક ઝાડ છે. એ ઝાડ ધજા જેવાં લાગે છે. તેમાંથી ૪ પ્રકારના રસની ૪ ધારા નીકળે છે. એ રસ જે પીએ તેને યોગનું ઐશ્વર્ય મળે છે. તેથી અહીં ચાર ઝાડ એ ચાર પ્રકારના યોગ (હઠયોગ, કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને જ્ઞાનયોગ) સમજવાના છે. એક મંદર પર્વતના ઝાડ ઉપરથી પર્વતના શિખર જેવડાં કેરીઓ પડે છે, તેમાંથી જે મધુર લાલ રસ નીકળે છે તેમાંથી અરુણોદા નામની નદી બને છે. અરુણોદા એ આત્મસાક્ષાત્કારમાં શરૂઆતનો અનુભવ છે. અને તે ઇલાવૃતને ભીંજવે છે. એટલે આવરણ દૂર કરે છે. બીજા મેરુ મંદર પર્વત ઉપર જાબુનું ઝાડ છે. તેમાંથી હાથીના શરીર જેવડાં અને નાના ઠળીઆ વાળાં ફળ પડે છે. તે નીચે પડતાં ફાટી જાય છે, તેના રસમાંથી જંબુ નદી થાય છે. તે જ્યારે ઇલાવૃતમાં પહોંચે છે, ત્યારે તેના રસથી તે ખંડની માટી પાકી થઈને સોનારૂપે થઈ જાય છે. અહીં માટી એટલે શરીર સમજવાનું છે. કોઈ યોગથી શરીરના પરમાણુ એવા દૃઢ થઈ જાય છે કે શરીરનું આયુષ્ય વધે છે. બીજા બે પર્વતો ઉપરથી પણ એવા નવા રસ નીકળે છે, અને યોગીના યોગક્ષેમ તેનાથી ચાલે છે એમ અર્થ સહજ નીકળે છે. એટલું જમ્બુદ્વીપના એક ખંડનું વર્ણન થયું. બાકીના ૮ ખંડ દેવોનાં (બાકી રહેલાં પુણ્ય ભોગવવાનાં) સ્થાન છે (૫-૧૭-૧૧) તે ખંડોમાં માત્ર ત્રેતાયુગ ચાલે છે અને ત્યાં રહેનારનું આયુષ્ય દસ હજાર વર્ષનું હોય છે.

ઉપર કહેલ ઉંસલી વાતમાં ખંડ પ્રમાણે કાળ ફરે છે એમ બતાવેલું છે તે વાત હાલના સાપેક્ષવાદના સાયન્સ Theory of Relativityથી પણ સિદ્ધ થાય છે. વળી જાગ્રતનો કાળ સ્વપ્નમાં રહેતો નથી અને સ્વપ્નનો કાળ જાગ્રતમાં રહેતો નથી. હિંદુસ્તાનમાં રવિવારે સાંજે કોંગ્રેસના ઠરાવ થાય તે ઇંગ્લાંડમાં રવિવારે બપોરે રેડીઓથી પહોંચી જાય છે. કોઈ સ્ટીમર મુંબઈથી લંડન જાય ત્યારે રોજ સ્ટીમરમાં રહેલ ઘડીઆળોનો વખત ફેરવવો પડે છે. એટલે કે જે જગ્યાએ સ્ટીમર હોય તે જગ્યાનો વખત મૂકવો પડે છે. મુંબઈમાં મુંબઈનો ટાઈમ ચાલે છે અને કલકત્તામાં કલકત્તાનો ટાઇમ ચાલે છે. હાલનું સાયન્સ વળી એમ પણ કહે છે કે દરેક બનાવની સાથે અથવા દરેક પ્રસંગની સાથે દેશ-કાળ ઉત્પન્ન થાય છે. આપણે માત્ર એકપ્રકારના દેશ-કાળની જાળમાં ફરતા હોઈએ તેવું ભૂલથી લાગે છે. જેમ કોઈ મચ્છીમાર હોય, તે દરીઆમાં માછલાં પકડવા માટે જાળ નાખે ત્યારે જેવાં માછલાં તેની જાળમાં આવે તેવાં દરીઆમાં હોય તેવું તે માની બેસે છે; પણ એ જાળનો સ્વભાવ છે. એ દરીઆની અંદર રહેલ માછલાંનો સ્વભાવ નથી. તેવી જ રીતે આપણે જે જગત જોઈએ છીએ તે આપણી દૃષ્ટિનો સ્વભાવ છે પણ તે જગતનો સ્વભાવ નથી.

સ્વપ્નામાં કોઈએ ૮૦ વર્ષનો માણસ જોયો અને તેને ૮૦ વર્ષ થયાં છે એમ તેણે માની લીધું જાગ્રત થતાં ખબર પડી કે તે માન્યતામાં ભૂલ હતી. જાગ્રતમાં પણ કોઈ કહે છે કે કુકડા બોલે છે ત્યારે સવાર પડે છે. કોઈ કહે છે કે સૂર્ય ઊગે છે ત્યારે સવાર પડે છે, અને કોઈ કહે છે કે જાગીએ ત્યારે સવાર પડે છે, કોઈ માણસ આખી રાત જાગ્યો હોય અને સૂતો ન હોય તો તે જાગ્યો એમ પણ કહેવાય નહિ. રાત્રે રેલ્વેટ્રેનના ડ્રાઈવર ૨ થી ૭ વાગ્યા સુધી ટ્રેન ચલાવતા હોય તેમની સવાર ક્યારે પડે છે તે કહી શકાય નહી. તેથી શાસ્ત્રમાં જગતને નીચે પ્રમાણે ચાર પરિણામ વાળુ માનવામાં આવે છે.

૧. આગળ-પાછળ.
૨ ઉપર-નીચે.
૩ જમણું-ડાબું.
૪ વહેલું-મોડું.

અને જેમ આગળ-પાછળનું દદ ફરી જાય છે, તેમ વહેલું-મોડું પણ ફરી જાય છે. ટ્રેનમાં મુંબઈ જાય તે કરતાં વિમાનમાં મુંબઈ જાય તો વહેલો પહોંચે છે. અને આગામાં જાય તો મોડો પહોંચે છે. દરેક પ્રસંગ પ્રમાણે કાળ ફરે છે. તેનો એક દૃષ્ટાંત નીચે પ્રમાણે માંડુક્ય ઉપનિષદની કારિકામાં આપવામાં આવેલ છે.

એક માણસ કોઈ ગવલી વાડામાં દૂધ લેવા ગયો ત્યારે દૂધવાળાએ તેને કહ્યું કે તું અહીં બેસ એટલી

વારમાં હું ગાય દોહી આપું છું, તે માણસે કહ્યું કે તું ગાય દોહી લે ત્યાંસુધી હું આંહી બેઠો છું આ બંન્ને પ્રસંગમાં નવો કાળ ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે ગાય દૂધ વધારે આપે તો વધારે વખત લાગે અથવા દોહનાર ધીરો હોય કે ઉતાવળો હોય, અથવા ત્યાં આવનાર માણસ થોડીવાર બહાર બીડી પીવા જાય તો કાળનો નિયમ રહે નહિ. તેથી કાળ એ એક કલ્પિત વસ્તુ છે. તેથી આપણી ઘડીઆળને Time piece કહે છે.

ઈલાવૃત ખંડમાં ભગવાન શંકર એક જ પુરુષ છે. બીજો કોઈ ત્યાં પ્રવેશ કરે તો સ્ત્રી (પ્રકૃતિ) થઈ જાય છે. આ ઉપરથી પણ સમજાશે કે આ ભૂગોળ હાઈસ્કુલ અને કોલેજના કામની નથી. એ નિશાળો તો રોટલી મેળવવા માટે છે. તેમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષાર્થી હોય છે, વિદ્યાર્થી હોતા નથી.

પાંચમા સ્કંધમાં એમ જણાવેલું છે કે જંબુદ્વીપમાં નવ ખંડ છે, તેમાં નીચે પ્રમાણે ઉપાસક દેવ અને ઉપાસ્ય દેવ પણ છે,

ખંડ	ઉપાસક દેવ	ઉપાસ્ય દેવ
૧. ઇલાવૃત	શંકર	મહાપુરુષ ભગવાન
૨. ભદ્રાશ્વ	ભદ્રાશ્વ	હયગ્રીવ
૩. હરિવર્ષ	પ્રહ્લાદ	નરસિંહ
૪. કેતુમાલ	કામદેવ	લક્ષ્મીજી
૫. રમ્યક ખંડ	મનુ	મત્સ્યાવતાર
૬. હિરણ્ય ખંડ	અર્યમા	કચ્છપાવતાર
૭. ઉત્તરકુરુખંડ	પૃથ્વી	વરાહ અવતાર
૮. કિંપુરુષ ખંડ	હનુમાનજી	શ્રીરામચંદ્રજી
૯. ભારતવર્ષ	નારદજી	નરનારાયણ

પહેલા ૮ ખંડ એ દેવોનાં સ્થાન છે. છેલ્લો ભરતખંડ એ મનુષ્યના કર્મની ભૂમિ છે. ભારતખંડના જે પર્વત અને નદીઓનુ વર્ણન ૧૯ મા અધ્યાયમાં આપવામાં આવેલું છે તે ઘણે ભાગે હિંદુસ્થાનના પર્વતો અને નદીઓને મળતું આવે છે. વર્ણાશ્રમધર્મ પણ આ ભારતવર્ષમાં જ છે અને મોક્ષ પણ ભારતવર્ષમાં મનાય છે. તેથી દેવો પણ આ ભારત વર્ષનો મહિમા ગાય છે.

ભારતવર્ષમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ છે. બીજા ખંડોમાં ધર્મ, અર્થ, અને કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થ છે. તેથી ત્યાં હમેશાં ત્રેતાયુગ રહે છે. આપણને એ ૮ દેવોના ખંડની ખબર નથી પણ હિંદુસ્થાન સિવાયના (આ પૃથ્વી ઉપરના) બીજા દેશોમાં હાલ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થ મુખ્યત્વે રહેલા છે. ત્યાં મોક્ષ પ્રધાનપણે પુરુષાર્થ તરીકે મનાતો નથી. ગીતામાં ભગવાન કહે છે કે ચતુર્વર્ણ એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્રના વર્ણ મેં ઉત્પન્ન કરેલા છે. તો યુરોપ, અમેરીકા જાપાન, ચીન, વગેરેમા વર્ણાશ્રમધર્મ ભગવાને ઉત્પન્ન કરેલ નથી તે સમજવામાં આવતું નથી જો ત્યાં વર્ણાશ્રમ ઉત્પન્ન થયેલ હોત તો માત્ર ક્ષત્રિયો જ લડવાનું કામ કરત અને મોક્ષની ઇચ્છા સમાજમાં રહેત. તો નીતિ પ્રમાણે રાજ્યવ્યવસ્થા અને સમાજવ્યવસ્થા કરવી પાત. ભારતવર્ષમાં મોક્ષ સુધી પહોંચી શકાય એવી પ્રણાલિકા હોવાથી પશ્ચિમના વિદ્વાનો મેક્સમુલર અને એમરસન જેવાને ભરતખંડમાં જન્મ લેવાની ઇચ્છા થાય છે બીજા દેશો દેવોની ભોગભૂમિ માનવી હોય તો માની શકાય પણ ત્યાંનો ફળ દેવાના કાળ સાથે મળતો આવતો નથી. આટલુ જંબુદ્વીપનું વર્ણન ભાગવતમાં છે.'

હવે પછી બાકીના ૭ દ્વીપનું વર્ણન આપવામાં આવેલ છે. છેલ્લો પુષ્કરદ્વીપ છે. તેની આસપાસ સ્વાદિષ્ટ જળ છે, એ પુષ્કરદ્વીપની મધ્યમાં માનસોત્તર નામનો પર્વત આવેલો છે. (૫-૨૦-૩૦) તેના ઉપર સૂર્યના રથનું સંવત્સરરૂપી ચક્ર ઉત્તરાયન અને દક્ષિણાયનરૂપે ફરે છે. તે દ્વીપમાં બે ખંડ છે, ત્યાંના માણસો બ્રહ્મસાલોક્યના સાધનરૂપ કર્મથી બ્રહ્માનુ આરાધન કરે છે. આ દ્વીપનું વર્ણન વાંચતાં એમ લાગે છે કે તે મનોમય કોશથી ઉપરનો વિજ્ઞાનમય કોશ છે શુદ્ધ જળના મીઠા સમુદ્રની બહાર લોકાલોક નામે પર્વત આવેલો છે તે લોક અને આ લોકની વચ્ચે વિજ્ઞાનમય કોશ રહેલો છે. તેનો અર્થ એમ છે કે લોકરૂપી મનોમય કોશ અને અલોકરૂપી આનંદમય કોશ એ બન્નેની વચ્ચેનો વિજ્ઞાનમય કોશ એ આ પુષ્કરદ્વીપ છે. એ લોકાલોક પર્વતની પેલી તરફ (એટલે વિજ્ઞાનમય કોશની ઉપર) યોગેશ્વરોની વિશુદ્ધ ગતિનું સ્થાન છે. (૫-૨૦-૪૨) શ્રીધરસ્વામી ભાગવત ઉપરની પોતાની ટીકામાં લખે છે કે આ વિશુદ્ધ સ્થાન બ્રાહ્મણપુત્રોને લાવતી વખતે ભગવાને અર્જુનને બતાવ્યું હતું. આ કથા દશમા સ્કંધમાં ૮૯ મા અધ્યાયમાં છે. આકાશ અને ભૂમિ વચ્ચે સૂર્ય છે.

જ્યારે બ્રહ્માંડ અચેતન હતું ત્યારે આ સૂર્યે વિરાટરૂપે તેમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તે સુવર્ણની માફક પ્રકાશે છે તેથી તેને હિરણ્યગર્ભ પણ કહે છે. માંડૂક્ય ઉપનિષદની રીતે જોતાં સમષ્ટિસૂક્ષ્મ તત્ત્વોના અભિમાની દેવ હિરણ્યગર્ભ છે. આ સૂર્યની મદદથી આકાશ, સ્વર્ગ, પૃથ્વી, ભોગ, સ્થાનક, મોક્ષ, નરક, પાતાળ વગેરે જુદા જુદા વિભાગો પડેલા છે. વળી આ સૂર્ય દેવો, તિર્યંચો મનુષ્યો, સર્પો અને લતા સહિત સર્વ જીવસમૂહોના આત્મા તરીકે ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે અને સર્વની દૃષ્ટિના અધિષ્ઠાતા છે (૫-૨૦-૪૬)

અધ્યાય ૨૧ થી સૂર્યની ગતિનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવેલ છે. તેની સાથે કાળની ઉત્પત્તિનું વર્ણન આવે છે, એ સૂર્ય યમદેવની નગરી, વરુણની નગરી સોમની નગરી અને ઇંદ્રની નગરી એમ ચાર નગરીમાં ફરે છે. એ વાત હાલની ખગોળવિદ્યા સાથે મળતી આવશે નહિ પણ એ ચાર નગરીને ચાર પરિમાણ માનીને (four dimensions) ચાર પ્રકારના દૃષ્ટિ બિંદુ માનીએ તો તેમાંથી દૃષ્ટિસૃષ્ટિવાદ સહજ રીતે નીકળી શકે છે.

અધ્યાય ૨૨ માં પરીક્ષિત રાજા શુકદેવજીને પૂછે છે કેઃ- આ ભગવાન સૂર્ય મેરુ તથા ધ્રુવને જમણી બાજુ રાખીને સર્વ રાશિઓની સન્મુખ ગતિ કરે છે અને મેરુ તથા ધ્રુવને ડાબી બાજુ રાખીને પણ ગતિ કરે છે, તો આવી બે વિરુદ્ધ ગતિ અમે કેમ સમજી શકીએ? તેના જવાબમાં શુકદેવજી કહે છે કે જેમ કુંભારનો ચાક ભમતો હોય ત્યારે તેની ઉપર રહેલાં કીડી વગેરે પ્રાણીઓ પણ તેની સાથે જ ભમે છે, છતાં તે પ્રાણીઓની ગતિ તે ચાક ઉપર જુદા જુદા પ્રદેશોમાં પણ આડી અવળી જોવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે નક્ષત્રો અને રાશિઓથી યુક્ત એવું કાળચક્ર જો કે ધ્રુવ અને મેરુની જમણી બાજુ દોડી રહેલ છે અને તેની સાથે સૂર્ય વગેરે ગ્રહો પણ મેરુની જમણી તરફ દોડી રહેલ છે તો પણ એ કાળચક્રની અંદર આવેલાં જુદાં જુદાં નક્ષત્રો અને જુદી જુદી રાશિઓમાં સૂર્ય વગેરે ગ્રહોની જુદી જુદી ગતિ પણ જોવામાં આવે છે તે આ ભગવાન સૂર્ય આદિ પુરુષ સાક્ષાત્ નારાયણ જ છે આંદી સૂર્યનું સ્વરૂપ દ્રષ્ટારૂપે સમજી શકાય છે અને દ્રષ્ટાની ભૂમિકા પ્રમાણે observer's system of reference કાળમાં ફેરફાર થાય છે એ બાબત હાલ પ્રો. આઇન્સ્ટાઇનના સાપેક્ષવાદના ગણિતથી સિદ્ધ થઈ શકે છે.

હાલની ખગોળવિદ્યા પ્રમાણે પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ એક સેકન્ડમાં ૧૮ માઇલની ઝડપે ફરે છે છતાં આપણને તે ગતિની ખબર પડતી નથી. સામાન્ય દૃષ્ટિથી જોતાં ટ્રેન ચાલે છે અને સ્ટેશન ચાલતાં નથી પણ પૃથ્વીથી અલગ થઈને સૂર્ય ઉપરથી જોઈએ તો સ્ટેશન પણ ચાલતાં લાગશે કારણ કે પૃથ્વી ફરતી લાગે છે. હાલનું સાયન્સ કહે છે કે:-

Things that we perceive are not located in time and space but messages from things which reach our sense organs travel through time and space.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પાંચમા સ્કંધમાં જે ભૂગોળનું વર્ણન છે તેમાં સૂર્યનું વર્ણન કોઈ વાર આધિભૌતિક ભાવે પણ આપેલ છે. અને કોઈ જગ્યાએ આધ્યાત્મિક ભાવે પણ આપેલ છે. પહેલા જમ્બુદ્વીપ ૭ દ્વીપ અને તેમાં રહેલા ખંડનું વર્ણન પણ બન્ને રીતે સમજી શકાય છે. તેથી ભાગવત વાંચનારને આ ભાગ ઘણીવાર મુશ્કેલીમાં નાખે છે. દેશ અને કાળ એ બન્ને દ્રષ્ટાની ભૂમિકા ઉપર સાપેક્ષ રહે છે. એ વાત યોગવાસિષ્ઠમાં બહુ સારી રીતે સમજાવેલ છે અને પ્રો. આઇન્સ્ટાઇને જે સાપેક્ષવાદની શોધ કરેલ છે તેનાથી એ મતને ટેકો મળે છે*

હવે એવું વર્ણન આવે છે કે (૫-૨૦-૧૦) સોળ કળાવાળા ચંદ્ર મનોમય છે. અન્નમય છે, અમૃતમય છે અને બધાંય પ્રાણીઓને જીવન આપવાવાળા હોવાથી સર્વમય છે. આ ચંદ્ર, સૂર્યના કિરણોની ઉપર એક લાખ યોજન દૂર છે. ચંદ્રની ઉપર જેમ નક્ષત્રો છે, તેના ઉપર ગ્રહ છે, તેના ઉપર સપ્તર્ષિઓ જોવામાં આવે છે અને સપ્તર્ષિઓની ઉપર ધ્રુવનું સ્થાન છે. એ બધાં જ્યોતિષચક્રો પ્રકૃતિ અને પુરુષના સંયોગથી થયેલાં અને કર્મથી નિર્માણ પામેલી ગતિવાળાં હોઈને આકાશમાં ગતિ કર્યા કરે છે. પણ પૃથ્વી ઉપર પડતાં

---

* આ બાબત વિસ્તારથી સમજવાની જેમની ઇચ્છા હોય તેમણે "કાળની ગતિ" એ પુસ્તક વાંચવું મળવાનું ઠેકાણું:—ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય. પો. બો. ૬ અમદાવાદ

નથી. એ બધાં જ્યોતિશ્ચક્ર મળીને કુંડલાકાર થાય છે. તેને ઈશ્વરનો આધાર હોવાથી નીચે પડવાની શંકા નથી. હાલના સાયન્સવાળા પણ કહે છે કે દિક્ અને કાળનું ભેગું ચક્કર (Time–space curvature) રચાય છે અને તે દ્રષ્ટાની દૃષ્ટિને આધારે રહે છે. એવા મહાચક્રને ભાગવતમાં પાંચમા સ્કંધના ૨૩મા અધ્યાયમાં શિશુમારચક્ર કહે છે.

ઉપર કહેલ હકીકતમાં સૂર્યની ઉપર ચંદ્ર છે એમ કહેલું છે, પણ ખગોળવિદ્યામાં એમ સિદ્ધ કરેલ છે કે ચંદ્ર નજીક છે અને સૂર્ય બહુ દૂર છે તેથી ચંદ્રની ઉપર સૂર્ય છે. શાસ્ત્રમાં ઉલટી વાત કેમ આવે છે તેનો ખુલાસો શોધતાં તે આધ્યાત્મિક ભાવે કહી એમ માની શકાય છે, આવાં વર્ણન આપતાં શુકદેવજી કહે છે કે "કોઇ પંડિત આમ કહે છે અને કોઇ વિદ્વાન બીજી રીતે માને છે. (૫–૨૪–૪) (૫–૨૧–૭)" તેથી એમ જણાય છે કે શુકદેવજીને પોતાને આ બાબતમાં નિશ્ચય નથી. આ બાબતમાં નિશ્ચય કરવા જેવું પણ નથી. સૃષ્ટિ એ કોઇ સાચી વસ્તુ નથી એમ આગળ એકાદશ સ્કંધમાં કહેલ છે. (૧૧–૧૧–૨ (ગીતામાં ૯મા અધ્યાયમાં ભગવાન કહે છે કે પ્રાણિમાત્ર મારામાં છે અને પછી તરત કહે છે કે પ્રાણિમાત્ર મારામાં છે જ નહિ. એટલે હું જ છું. ઉપનિષદમાં કોઇ વાર સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ ત્રણ ભૂતથી બતાવેલ છે, કોઈ વાર પાંચ ભૂતથી બતાવેલ છે. કોઈવાર માયાથી ઉત્પત્તિ બતાવેલ છે અને કોઈવાર બ્રહ્મથી ઉત્પત્તિ બતાવેલ છે તેથી સૃષ્ટિ એ કોઇ સાચી વસ્તુ નથી. વળી સૃષ્ટિ પોતે કહેતી નથી કે પોતે કેવી છે. તેની સિદ્ધિ જોનારાની ભૂમિકા પ્રમાણે રહે છે તે વાત હવે પછીના ભાગવતમાં ઘણી વાર આવશે.

ખરી રીતે મન પ્રમાણે જગત છે. ઉંઘમાં મન નથી તો જગત નથી જાગતમાં જેની જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ જણાય છે, શરૂઆતમાં માણસો સૃષ્ટિ પ્રમાણે દૃષ્ટિ માને છે પણ આગળ વધેલા માણસો દૃષ્ટિ પ્રમાણે સૃષ્ટિ માને છે વેદાન્તમાં ૪ આંધળાએ જોયેલ હાથીની વાત આવે છે તેવું જગત વિશે સમજવાનું છે સૃષ્ટિની વિચિત્રતા અને કાળની વિચિત્રતાના ઘણા દૃષ્ટાંત યોગવાસિષ્ઠમાં મળી આવે છે. તેમાંથી કેટલી હકીકત ગયા અંકમાં આપવામાં આવેલ છે.

હવે પછી પાંચમા સ્કંધના ૨૪મા અધ્યાયમાં સાત પાતાળનું વર્ણન આવે છે. તેમાં મય દાનવે રચેલી નગરીઓ છે. તે સાત પાતાળોની નીચે શેષનાગ ભગવાન રહે છે. તે અનંત નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેથી તેને બ્રહ્મનું સ્વરૂપ કહી શકાય છે. તેના મસ્તક ઉપર રહેલું આ ભૂમંડળ જાણે એક સરસવનો દાણો હોય તેવું જણાય છે. તેનો અર્થ એમ પણ થઇ શકે કે બ્રહ્મની આગળ માયા એ તલમાત્ર છે. નારદજીએ પણ સ્તુતિ કરતાં તેમને એ પ્રમાણે વર્ણવ્યા છે. તેવી કહેલ છે કે આ સર્વ જીવસમૂહના પામરૂપ ઈશ્વરનું અદ્ભુત સ્થૂલ શરીર છે.

પાંચમા સ્કંધને છેડે નરકોનું વર્ણન આવવાથી છઠ્ઠા સ્કંધની શરૂઆતમાં પરીક્ષિત રાજા શુકદેવજીને પૂછે છે કે મનુષ્ય અનેક ઉગ્ર વેદનાવાળા નરકોથી જે ઉપાયોથી બચી શકે તે મને કહો. તેના જવાબમાં શુકદેવજી કહે છે કે જો મનુષ્ય પોતે કરેલા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરે તો તેના પાપનો નાશ થાય છે. બધાં પ્રાયશ્ચિતમાં ઉત્તમ પ્રાયશ્ચિત ભગવાનનું નામસ્મરણ છે. તે નામસ્મરણની શક્તિ કેવી છે એ બાબત અજામિલના આખ્યાનથી શુકદેવજી આ સ્કંધમાં પરીક્ષિત રાજાને હવે સમજાવશે. (ઉપપૂર્ણ)

" પ્રાર્થના "

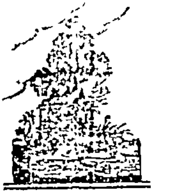

હે દીનદયાળુ જગતત્રાતા, ભક્તજન તારણહાર હરિ!
ભવસાગરે અટવાય નૈયા, કરો ભવસાગરથી પાર હરિ!!

જલ છે અગાધ, ઉલ્ટી ધારા વહે, મારુત વંટોળ દિન–રાત ફરે,
નૈયા ડોલે ડગમગ મારી, તુજ વિણ નૈયા કોણ તારે હરિ!

ઘનઘોર તિમિરે પંથ ના સૂઝે, નાવ મ્હારી પ્રભુ કયમ બચે,
ઘનશ્યામ દયાળુ દયા કરો ને,–ઉગારો મઝધાર થી નાવ હરિ!

ભૂપતિને પ્રભો રંક બનાવે, રંક હોય તે રાય બને,
કોઈ કાર્ય કઠિન નહિ તુજને, પલમાં રચે–સંહારે સંસાર હરિ!

શ્રી છોટાલાલ ત્રિવેદી.

અવધૂતની મસ્તી

(લે. સ્વામીશ્રી સચ્ચિદાનંદજી આનંદી)

રમતારામને મેં પૂછ્યું, મહારાજ! ક્યાં રહો છો?

રમતારામ કહે—મારા ગામમાં.

મેં કહ્યું—તમારે વળી ગામ કેવું!

રામ—અરે! ભાઈ, મારે તો ત્રણ ગામો હતાં; પરંતુ તેમાંનાં બેના તો ભાગી ભુક્કા થઈ ગયા છે, ને હાલ એકનું જ અસ્તિત્વ જણાય છે.

મેં—એ તમારા ગામનું નામ શું!

રામ—એનું નામ વર્તમાન. અને તેમાં પણ હું ક્યાં તરીકે અને ઘણો વખત તો બહાર જ વિચરતો હોવાથી તે પણ ઉજ્જડ જેવું જ છે.

મેં—તમે કહેવાઓ છો તો રમતારામ ને તેમાં વળી ત્રણ ગામ!

રામ—ભાઈ! એમ તો દરેકને ત્રણ ગામો હોય છે.

મેં આશ્ચર્યથી પૂછ્યું-તો એ હિસાબે મારે પણ ત્રણ ગામો થાય તો તેનાં નામ!

રામ—તેનાં નામ છે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન. એ ત્રણ પૈકી મારાં ભૂત ને ભવિષ્ય એ બેનો નાશ થયો છે; પરંતુ તમારાં તો એ બે આબાદીથી ભરપુર છે, ને એક વર્તમાન ઉજ્જડ જેવું છે.

મેં—એમ તમે શા ઉપરથી કહો છો?

રામ—તમે તો શું પણ જ્યાંસુધી પોતે પોતાને જાણતો નથી ત્યાંસુધી કોઈપણ માનવી એ બંને ગામનો ત્યાગ કરી શકતો નથી. અને વર્તમાન ગામમાં કદાચિત તે જાય છે ત્યારે તેને ખાસ ખબર પણ હોતી નથી; કારણકે અજ્ઞાનતાના નિંદ્રામાં તે ચકચૂર હોય છે જેથી તેને તે ગામની ખબર પડતી નથી. જેથી મેં કહ્યું કે એ તમારૂં ત્રીજું ગામ વર્તમાન ઉજ્જડ જેવું છે.

મેં—અમે એ અમારા ભૂત, ભવિષ્ય ગામમા રહી શું કર્યાં કરીએ છીએ?

રામ—તમે જ્યારે 'ભૂત' મા હો છો ત્યારે જીવનમાં કરેલાં કાર્યો (તેના સંસ્કાર) ને જાગ્રત કરી તેનાં ચૂંથણાં ચૂંથો છો. અને ભવિષ્યમાં હો છો ત્યારે હું અમુક કરીશ, અમુક કરીને અમુક કરીશ, હાય મારૂં હવે પછી શું થશે, આમ ન કર્યું હોત તો આમ કરી નાખત વગેરે હવાઈ કિલ્લા ચણ્યા કરો છો ને તેમાં રહેલી જે આશા તૃષ્ણા તેમાં તણાયા કરો છો. આમ કહી તેઓ ખૂબ જોરથી હસી પડ્યા.

તેમનું હસવું જોઈ મેં પૂછ્યું—તમને હસવું શાથી આવ્યું!

રામ—ભાઈ! માનવી એટલે પાણીમાં ઉત્પન્ન થએલો પરપોટો. એની જેટલી સ્થિતિ રહે તેટલું તેનું (માનવીનું) જીવન. છતાં ક્યા હેતુથી આવા મનોરથ રૂપ હવાઈ કિલ્લા ચણતા હશે!

આ સાંભળી ક્ષણવાર હું વિચારમાં પડી ગયો. પુનઃ મેં પૂછ્યું, 'ત્યારે માનવીએ શું કરવું ઘટે!'

રામ—તેમનાં ભૂત અને ભવિષ્ય એ બંને ગામનો નાશ કરવો જોઈએ અને વર્તમાનમાં ધારી મુકામ જમાવવો જોઈએ

મે—વર્તમાનમાં શા માટે વસવું જોઈએ!

રામ—ત્યાં આત્યંતિક સુખ શાંતિ છે માટે ત્યાં ભય, ચિંતા અને દુ:ખનું તો સ્થાન જ નથી, પૂર્ણ આનંદ છે.

મેં—એ ગામોનો નાશ કેમ કરવો અને વર્તમાનમાં કેવી રીતે વસવું!

રામ—ભાઈ! એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. કોઈક વિરલા જ આ રહસ્યને સમજે છે; છતાં હું મારા આનંદની ખાતર તમને કહું છું જુઓ! ભૂતકાળ તથા ભવિષ્યકાળનું ચિંતન તજી વર્તમાનમાં સાક્ષી તરીકે રહો એટલે બસ.

મેં—ભગવન્! તે બનવું તદ્દન અસંભવિત જેવું લાગે છે. કોઈ સરળ રસ્તો બતાવશો?

રામ—ભાઈ! સાંભળો. હંમેશાં શુભ વિચારો

કરો, તેમને હૃદયમાં દૃઢ રીતે ધારણ કરો, અને હલકા—નેષ્ટ વિચારોનો ત્યાગ કરો. તથા પાછા તે અંદર ન ઘુસી જાય તેથી સદા સાવધાન રહો. તથા પ્રભાવ સહિત ભગવત્‌—નામસ્મરણ તથા તેનું ધ્યાન કરતા રહો. એટલે પછી તમારામાં ભૂત, ભવિષ્યને તારાજ કરવાની યોગ્યતા આવશે.

મેં—તમે બતાવેલા તે અયોધ્યા ગામ ક્યા દેશમાં આવ્યાં ?

રામ—તમારા અંતઃકરણરૂપ વિશાળ પ્રદેશમાં. આટલું બોલી મસ્તરામ પોતાની મસ્તીમાં નીચેની પંક્તિઓ ગાતા ગાતા ચાલી નીકળ્યા.

"ગોટાળો"*

હરિ ગોટાળો રે ગોટાળો, હરિ એ તો અનાદિકાળનો
ગોટાળો રે ગોટાળો.

જ્યારે ઈશ્વરે સૃષ્ટિ રચી ત્યારે, મહી મૂક્યો ગોટાળો,
અજ્ઞાની જીવ તેમાં અટવાયા, ન ટળે એ ગોટાળો...
હરિ એ તો...

પંચભૂતને પેદા કરીને, તેનો કર્યો રે પસારો,
સર્વવ્યાપક છતાં નિરાળો, એ જ કર્યો ગોટાળો...
હરિ એ તો

દ્રષ્ટા—દૃશ્યની ભાવના કલ્પી, સાક્ષીનો કર્યો વધારો,
વિચારવાને વિચારી જોતાં, મહીં જોયો ગોટાળો...
હરિ એ તો...

માથા માથા કરી મરતાં સુધી, કીધા કર્યા રે પોકારો,
કોઈએ ન દીઠી કોઈએ ન પકડી, એ જ મહા ગોટાળો...
હરિ એ તો...

સર્વવ્યાપક એક જ બ્રહ્મ છે, જ્યાં નથી બીજો ન્યારો,
છતાં મુક્તિ મોક્ષ માગે છે અહીં થયો ગોટાળો...
હરિ એ તો...

જ્યારે ઈશ્વરે જગત રચ્યું તો, ક્યાં બેઠા રચનારો,
કોઈ કહે એ બેઠા આકાશે, ત્યાં જ થયો ગોટાળો...
હરિ એ તો...

જગતમાં હરિને હરિમાં જગત, સંતો કરે રે પોકારો,
છતાં કોઈ એ સાંભળે નહિ ને, ઉલટો કર્યો ગોટાળો...
હરિ એ તો...

સદ્‌ગુરુ સાચા મળ્યા વિના ભાઈ, ટળે નહિ ગોટાળો,
સચ્ચિદાનંદ સમજાવે સૌને, અધિકારી ગો—ટાળોx ..
હરિ એ તો...

---

* ગોટાળો—ભ્રાન્તિ.

x ગો—મન સહિત ઇંદ્રિયો.

ટાળો—તેનાં વિષયોથી મુક્ત કરો.

ઉપદેશ—પંચદશી

(લે. શ્રી વિમલશંકર શાસ્ત્રી સાહિત્યાચાર્ય.)

૧ ધૈર્યશાલીને વિપત્તિઓ પણ વરદાન બની જાય છે.

૨ ગંદી ગલીઓમાં રહેવું પણ ગંદા વિચારોમાં નહિ.

૩ જેને પોતાની મૂર્ખાઈનું ભાન નથી એને પ્રોત્સાહન ન અપાય.

૪ પ્રાણી વાણીથી પરખાય છે.

૫ દિમાગને વેચજો પણ દિલને વેચશો નહિં.

૬ આત્મઘાત કરજો પણ વિશ્વાસઘાત કરશો નહિં; કારણ કે આત્મઘાતથી એક જ વ્યક્તિનો વિનાશ થાય છે, જ્યારે વિશ્વાસઘાતથી આખા સમાજનો વિનાશ નોતરાય છે.

૭ સ્નેહને હદ સુધી ન આવવા દેશો; નહિં તો એ દિલથી છૂટો પડી જશે.

૮ મર્દની સ્મશાનયાત્રામાં જજો પણ નામર્દની જાનમા જશો નહિ.

૯ જેને સાં તમે રહેવા ચાહો છો ત્યાં તમારી જરૂરીયાત પેદા કરો. દયા પર પેટ પોષી શકાય છે આત્મસન્માન નહિં.

૧૦ તમારા દિમાગની ટોપલીમાં દુર્ગુણોનો કચરો ભરી એને ખેંચનાર ભંગી શા માટે બનો છો, સદ્‌ગુણોનાં ફૂલ ભરીને એને ખેંચનાર માળી બનો ને !

૧૧ વ્યક્તિ સંસ્થાનું નિર્માણ કરે છે. અને સંસ્થા વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ કરે છે, માટે જ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સંસ્થાનું વિશેષ મહત્ત્વ છે.

૧૨ નાણાંથી માણસ ખરીદી શકાય, માણસાઈ નહિં. માટે જ માણસ કરતાં માણસાઈને ચાહતાં શીખો.

૧૩ સાવધાન ! સફળતા મળે તો પગ ગર્વથી ધરતી ફાડશો નહિં. તેમ કરવા જતાં મસ્તક નમી જશે.

૧૪ જીવનની મહત્તા આયુષ્યનાં વર્ષો પર નિર્ભર નથી એના અનુભવો, વિચારો અને કાર્યો પર નિર્ભર છે.

૧૫ જેનો પોતાના મન્તવ્ય પર અતિ અધિક વિશ્વાસ હોય એને સમજાવવાનો વ્યર્થ પ્રયાસ ન કરશો.

★

ભગવાન બુદ્ધનો

અન્તિમ ઉપદેશ

શ્રી જયન્તીલાલ મંગલજી ઓઝા

શાર્દૂલ

જાગ્યો છે નભમાં શશી પુનમનો શાન્તિસુધા વર્ષતો,
ને વાસન્તી સમીર પુષ્પસુરભિ ધીરે ધીરે અર્પતો;
શિષ્યો શાલતરુને સબાષ્પ નયને નીર્ખે ગુરુદેવને
આજે હા! પ્રભુ દેહત્યાગ કરશે તેથી ઉદાસી મને. ૧

જ્ઞાનાલોકથી દીપતું વદન છે, નેત્રો હસે સ્નેહમાં,
શી ખીલી રહી ભવ્યતા અગાધ દિવ્યાત્મના દેહમાં
આજે સ્તબ્ધ બની ઊભી રજની છે, વૃક્ષો મ યોગાસને,
શું શિષ્યો સહુ એ સહુ ઝીલી રહ્યા નિર્વાણ—આદેશને. ૨

અનુષ્ટુપ

નિહાળી સર્વ શિષ્યોને પ્રેમથી પ્રભુ ગૌતમ
મિષ્ટ કંઠે પ્રબોધે છે માર્ગ નિર્વાણ ઉત્તમ. ૩

વસંતતિલકા

"છે આજનો દિવસ શાન્તિ વધારનાર,
આ જન્મચક્ર મમ પૂર્ણ હવે થનાર;
હું ધ્યેય માનવનું અન્ત્ય દિને સ્મરું છું,
નિર્વાણ—બોધ ફરીથી તમને કરું છું. ૪

'બ્રહ્માંડ આ સકલનો રચનાર કોણ?
રક્ષા અને પ્રલયનો કરનાર કોણ?'
આ પ્રશ્ન ગૂઢ ન કદી ઉકેલ પમાય,
ઊંડું જલો શું કદી તર્જનીએ મપાય! ૫

એ તત્ત્વગુહ્ય રહ્યું માનવને અજાણ્યું,
ત્યાં પાર પામતું ન માનવ બુદ્ધિજ્ઞાન.
ના વ્યર્થ યત્ન કરવા કહું છું પ્રબોધ:
એ તત્ત્વ શોધનપથે ધરજો નિરોધ. ૬

જ્ઞાન પ્રમાણથી પડો બહુ દૂર થાશે,
લોમે ન આવરણ—અંત કદી પમાશે,
બ્રહ્માંડનો જનક શબ્દ નહિં સમાય,
સેવો જ મૌન પ્રિય! ઉત્તમ એ ઉપાય. ૭

આવી રહ્યો અહીં ચરાચરનો જમાવ,
સૌ કર્મચક્ર વશ આ થતી આવજાવ;
કોટિ અનન્ત શશિસૂર્ય નભે ભમે છે,
આધીન આ નિયમને સહુ એ નમે છે ૮

સંસારજીવન વિષે બહુ દુઃખભોગ,
મૃત્યુ અને જનમનો અનિદૂર યોગ,
મોક્ષેચ્છુએ ફરી ફરી કરવો વિચાર,
દુઃખ્યા વિના ઊતરવા ભવ—અબ્ધિ પાર. ૯

કર્મોવડે જગત બંધનરૂપ થાય,
કર્મોવડે જગત-બંધ છૂટી જવાય;
શિષ્યો! ચહો યદિ થવા ભવ-છૂટકારો,
આ ચાર સત્ય નિજ અંતરમાં ઉતારો. ૧૦

સંસારમાં સુખ ન, ગર્જતી દુઃખરેલ
તૃષ્ણા અરે! સુખતણી વિષવૃક્ષ વેલ;
નિર્વાણ—શાંતિ મળતાં દુઃખ નષ્ટ થાય,
નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરવા રચવા ઉપાય. ૧૧

ના દેહકષ્ટથી ન ભોગથકી પમાય,
ત્યાં માર્ગ મધ્યમની લેવી પડે સહાય;
અષ્ટાંગ માર્ગ થકી શાંતિ સુદૂર જાય,
તેથી જ શુદ્ધપદ સાધ્ય કરી શકાય. ૧૨

દૃષ્ટિ અમી કરી ચરાચરને વિચારો,
વાણી વિષે પરમ કેવળ સત્ય ધારો;
સંકલ્પ શુદ્ધ ધરજો પર શ્રેયકારી,
આદર્શ ઉચ્ચ નિજ જીવનમાં ઉતારી. ૧૩

કર્મો પવિત્ર કરી પુણ્ય તમે વધારો,
નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરવા શુભ નીતિ ધારો;
સૌ દેહ, કર્મ, મન શુદ્ધ અતિ બનાવો,
સુધ્યાન નિશ્ચય મને સુખદા જગાવો. ૧૪

આ ધર્મપંથ જ સનાતન મ્હેં પ્રબોધ્યો,
પ્રાચીન કાલથી સદા અહિં જે પ્રવર્ત્યો;
સદ્ધર્મ, બુદ્ધ, વળી સંઘ સદા રહેજો,
ધર્મધ્વજા ધરણિમાં ફરકાવી દેજો. ૧૫

અનુષ્ટુપ

સંસારના સર્વ જીવોને શ્રેષ્ઠ આશિષ આ દઉં,
પૂર્ણતા શીઘ્ર પામીને પદ નિર્વાણ ,, ,, ૧૬

શિષ્યસંઘ, નિશા, ચંદ્ર; વાયુ, વિશ્વ, અનન્તતા,
ભક્તિભાવભરી શાન્તિમાં પદ નિર્વાણ ગુંજતા. ૧૭

સ્તબ્ધતા કાલની વિષે મહાસંગીત એ ઉઠ્યું,
બહુ વર્ષો ગયાં વીતી ર્‌હોયે છે ઘૂમતું રહ્યું. ૧૮

સુણી સંગીત એ મીઠું અનેક પદ એ ભણ્યું,
આપણે સર્વને તો એ કહીએ સાંભળું રહ્યું. ૧૯

ત્રિવેણી—સંગમ

બ્ર. કુમારી શ્રી નિર્મલાદેવી,
વેદાન્તતીર્થ, કાવ્યતીર્થ, અભિનવભારતી

સેવાથી શોભે છે સંયમ, સંયમથી શોભે છે સેવા,
એ બન્નેથી શોભે છે જીવન.
વિદ્યાથી શોભે છે વિનય, વિનયથી શોભે છે વિદ્યા;
એ બન્નેથી શોભે છે જીવન.
કર્મયોગથી શોભે છે જ્ઞાનયોગ, જ્ઞાનયોગથી શોભે છે કર્મયોગ;
એ બન્નેથી શોભે છે જીવન.
દેવભક્તિથી શોભે છે દૈન્ય, દૈન્યથી શોભે છે દેવભક્તિ;
એ બન્નેથી શોભે છે જીવન
શીલથી શોભે છે શાન્તિ;, શાન્તિથી શોભે છે શીલ;
એ બન્નેથી શોભે છે જીવન.

*

વિશ્વાસથી શોભે છે નિખાલસતા નિખાલસતાથી શોભે છે વિશ્વાસ
એ બન્નેથી શોભે છે મૈત્રી.
સારલ્યથી શોભે છે સૌજન્ય સૌજન્યથી શોભે છે સારલ્ય
એ બન્નેથી શોભે છે મૈત્રી.
પ્રેમથી શોભે છે અનન્યતા અનન્યતાથી શોભે છે પ્રેમ
એ બન્નેથી શોભે છે મૈત્રી.
બલિદાનથી શોભે છે સ્નેહ સ્નેહથી શોભે છે બલિદાન
એ બન્નેથી શોભે છે મૈત્રી.

*

ચંદ્રથી શોભે છે તારામંડળ તારામંડળથી શોભે છે ચન્દ્ર
એ બન્નેથી શોભે છે રાત્રિ.
ઉષાથી શોભે છે સંધ્યા સંધ્યાથી શોભે છે ઉષા
એ બન્નેથી શોભે છે આકાશ.
ફૂલોથી શોભે છે ઝાડ; ઝાડથી શોભે છે ફૂલો
એ બન્નેથી શોભે છે બાગ.
તુળસીથી શોભે છે ક્યારો ક્યારાથી શોભે છે તુળસી
એ બન્નેથી શોભે છે ધરતી.
મયુરથી શોભે છે પીંછ પીંછથી શોભે છે મયુર
એ બન્નેથી શોભે છે ટહુકાર.
હાંડાથી શોભે છે ઘડો ઘડાથી શોભે છે હાંડો
એ બન્નેથી શોભે છે પનિહારી.

શાટિકા (સાડી)થી શોભે છે રંગ રંગથી શોભે છે સાડી
એ બન્નેથી શોભે છે શરીર.

હરિરંગથી શોભે છે હૃદય હૃદયથી શોભે છે હરિરંગ
એ બન્નેથી શોભે છે શરીર.
સેવાથી શોભે છે સદ્ગુણ સદ્ગુણથી શોભે છે સેવા
એ બન્નેથી શોભે છે શરીર.
શીલથી શોભે છે સેવા સેવાથી શોભે છે શીલ
એ બન્નેથી શોભે છે સૌંદર્ય.
કંઠથી શોભે છે રાગ રાગથી શોભે છે કંઠ
એ બન્નેથી શોભે છે સંગીત.
કળાથી શોભે છે કેશ કેશથી શોભે છે કળા
એ બન્નેથી શોભે છે મસ્તક.

નમ્રતાથી શોભે છે જ્ઞાન જ્ઞાનથી શોભે છે નમ્રતા
એ બન્નેથી શોભે છે મસ્તક.

મણિથી શોભે છે બંગડી બંગડીથી શોભે છે મણિ
એ બન્નેથી શોભે છે હસ્ત.

સત્ક્રિયાથી શોભે છે સદ્ભાવ સદ્ભાવથી શોભે છે સત્ક્રિયા
એ બન્નેથી શોભે છે હસ્ત.

*

સંતોષથી શોભે છે બ્રાહ્મણત્વ
બ્રાહ્મણત્વથી શોભે છે સંતોષ
એ બન્નેથી શોભે છે વિપ્ર.
નિઃસ્પૃહતાથી શોભે છે શાસ્ત્રાભ્યાસ
શાસ્ત્રાભ્યાસથી શોભે છે નિઃસ્પૃહતા
એ બન્નેથી શોભે છે વિપ્ર.
શૌર્યથી શોભે છે સિંહાસન
સિંહાસનથી શોભે છે શૌર્ય
એ બન્નેથી શોભે છે ક્ષત્રિય.

પ્રજાપ્રિયતાથી શોભે છે રાજ્યલક્ષ્મી
રાજ્યલક્ષ્મીથી શોભે છે પ્રજાપ્રિયતા
એ બન્નેથી શોભે છે ક્ષત્રિય.

સ્વધર્મ પ્રિયતાથી શોભે છે નીતિ
નીતિથી શોભે છે સ્વધર્મપ્રિયતા
એ બન્નેથી શોભે છે રાજા.

પ્રમાણિકતાથી શોભે છે વાણિજ્ય
વાણિજ્યથી શોભે છે પ્રમાણિકતા
એ બન્નેથી શોભે છે વૈશ્ય.

ઉદ્યોગથી શોભે છે શક્તિ
શક્તિથી શોભે છે ઉદ્યોગ
એ બન્નેથી શોભે છે વૈશ્ય.

યજ્ઞોપવીતથી શોભે છે સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ
સંધ્યાદિનિત્યકર્મથી શોભે છે યજ્ઞોપવીત
એ બન્નેથી શોભે છે દ્વિજત્વ.

સ્વચ્છતાથી શોભે છે સેવા
સેવાથી શોભે છે સ્વચ્છતા
એ બન્નેથી શોભે છે શૂદ્ર.

સરળતાથી શોભે છે ત્રિવર્ણસેવા
ત્રિવર્ણસેવાથી શોભે છે સરળતા
એ બન્નેથી શોભે છે શૂદ્ર.

×

સ્વાધ્યાયથી શોભે છે સંયમ
સંયમથી શોભે છે સ્વાધ્યાય
એ બન્નેથી શોભે છે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ.

યજ્ઞોપવીતથી શોભે છે વૈદિકધર્મ
વૈદિકધર્મથી શોભે છે યજ્ઞોપવીત
એ બન્નેથી શોભે છે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ.

ગુરુસેવાથી શોભે છે ત્યાગ
ત્યાગથી શોભે છે ગુરુસેવા
એ બન્નેથી શોભે છે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ.

*

અતિથીસેવાથી શોભે છે તન, મન, ધન,
તન, મન, ધનથી શોભે છે અતિથીસેવા
એ બન્નેથી શોભે છે ગૃહસ્થાશ્રમ.

સત્સંગથી શોભે છે સંતસેવા
સંતસેવાથી શોભે છે સત્સંગ
એ બન્નેથી શોભે છે ગૃહસ્થાશ્રમ.

શ્રી હરિપૂજાથી શોભે છે દીનપૂજા
દીન દુઃખિયાની પૂજાથી શોભે છે શ્રી હરિપૂજા
એ બન્નેથી શોભે છે ગૃહસ્થાશ્રમ.

પરોપકારથી શોભે છે લક્ષ્મી
લક્ષ્મીથી શોભે છે પરોપકાર
એ બન્નેથી શોભે છે ગૃહસ્થાશ્રમ.

બાળુડાઓથી શોભે છે ઉલ્લાસ
ઉલ્લાસથી શોભે છે બાળુડાંઓ
એ બન્નેથી શોભે છે ગૃહસ્થાશ્રમ.

ઉત્તમ સ્ત્રીથી શોભે છે ઉત્તમ પતિ
ઉત્તમ પતિથી શોભે છે ઉત્તમ સ્ત્રી
એ બન્નેથી શોભે છે સંસાર.

પુસ્તકોથી શોભે છે કબાટો
કબાટોથી શોભે છે પુસ્તકો
એ બન્નેથી શોભે છે ઘર.

પ્રભુમૂર્તિથી શોભે છે મંદિર
મંદિરથી શોભે છે પ્રભુમૂર્તિ
એ બન્નેથી શોભે છે ઘર.

સંત ભક્તની પ્રતિકૃતિ-(છબી) ઓથી શોભે છે દિવાલ
દિવાલથી શોભે છે સંતાદિની છબીઓ
એ બન્નેથી શોભે છે ઘર.

*

ઈશ્વરચિંતનથી શોભે છે તન્મયતા
તન્મયતાથી શોભે છે ઈશ્વરચિંતન
એ બન્નેથી શોભે છે વાનપ્રસ્થાશ્રમ.

અનાસક્તિથી શોભે છે તત્ત્વવિચારણા
તત્ત્વવિચારણાથી શોભે છે અનાસક્તિ
એ બન્નેથી શોભે છે વાનપ્રસ્થાશ્રમ.

યજ્ઞધૂમથી શોભે છે વેદધ્વનિ
વેદ ધ્વનિથી શોભે છે યજ્ઞધૂમ
એ બન્નેથી શોભે છે ઋષિ આશ્રમ.

મૃગશાવકોથી શોભે છે ઉપવનો
ઉપવનોથી શોભે છે મૃગશાવકો
એ બન્નેથી શોભે છે ઋષિ-આશ્રમ.

ઋષિઓથી શોભે છે ઋષિ પત્નીઓ
ઋષિ પત્નિઓથી શોભે છે ઋષિઓ
એ બન્નેથી શોભે છે ઋષિ આશ્રમ.

*

આશી સ્થિતિથી શોભે છે વૈરાગ્ય
વૈરાગ્યથી શોભે છે આશી સ્થિતિ
એ બન્નેથી શોભે છે સંન્યાસ.
ત્રિકરણ (મન, વચન, કાયા) સંયમથી શોભે છે ત્રિદંડ
ત્રિદંડથી શોભે છે ત્રિકરણસંયમ
એ બન્નેથી શોભે છે સંન્યાસ.
સાચા ત્યાગથી શોભે છે શાસ્ત્રજ્ઞાન
શાસ્ત્રજ્ઞાનથી શોભે છે સાચો ત્યાગ
તત્ત્વનિષ્ઠાથી શોભે છે વિશ્વબંધુત્વ
વિશ્વબંધુત્વથી શોભે છે તત્ત્વનિષ્ઠા
એ બન્નેથી શોભે છે મહાત્મા.
અનાગ્રહથી શોભે છે તત્ત્વજ્ઞાન
તત્ત્વજ્ઞાનથી શોભે છે અનાગ્રહ
એ બન્નેથી શોભે છે મહાત્મા
વિરક્તિથી શોભે છે અનુરક્તિ
અનુરક્તિથી શોભે છે વિરક્તિ
એ બન્નેથી શોભે છે ભક્ત.
ભગવત્-પ્રેમથી શોભે છે વિશ્વપ્રેમ
વિશ્વપ્રેમથી શોભે છે ભગવત્પ્રેમ
એ બન્નેથી શોભે છે ભક્ત.
શ્યામથી શોભે છે મહારાસ
મહારાસથી શોભે છે શ્યામ
એ બન્નેથી શોભે છે બંસીધર.
ગોપ સખાઓથી શોભે છે શ્યામ
શ્યામથી શોભે છે ગોપસખાઓ
એ બન્નેથી શોભે છે વ્રજ.
યમુનાના નીરથી શોભે છે ઘાટ
ઘાટથી શોભે છે યમુનાનાં નીર
એ બન્નેથી શોભે છે વૃંદાવન.
પૂર્ણ ચંદ્રમાથી શોભે છે શરદ્ઋતુ
શરદ્ઋતુથી શોભે છે ચંદ્ર
એ બન્નેથી શોભે છે મહારાસ.
રાસથી શોભે છે ગોપાંગનાઓ
ગોપાંગનાઓથી શોભે છે રાસ
એ બન્નેથી શોભે છે શ્યામ.
ગોપીજનોથી શોભે છે કુંજ-નિકુંજો
કુંજ-નિકુંજોથી શોભે છે ગોપીજનો
એ બન્નેથી શોભે છે શ્યામ.
શ્રી શ્યામથી શોભે છે બંસી
બંસીથી શોભે છે શ્યામ
એ બન્નેથી શોભે છે શ્યામ.
ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

સ્વમાં

રાગ—"સારંગ લાવણી"
પ્રભુ મુજ સ્વમાં સાચાં ઠરે આપો આશીષ માગું
ખરે. ૨૬૦

વૃક્ષ બની ફાલી ફૂલી વનમાં વાટે બનુ વિસામો,
પુષ્પ મુખે જગહાસ્ય વેરતાં રહે કે જાઉં સામો;
મીઠપ અર્પું ફળે. આપો૦
શશી બની નિશાએ ઝબકું તારલિયા ઝબકાવું,
શ્રમિત જગને શાની રૂપેરી રસીક રસે રસાવું;
ભલે સ્વપ્રકાશ ન મળે. આપો૦
બની મહાસાગર, મુજ ઉપર નોકા અગણિત તારું,
મેઘરૂપે અમૃત નીર સિંચી પીવરાવી રહું જગ સારું;
ભલે ખારો હોઉં જળે. આપો૦
બની સૂર્ય અગીને જગવું જગને જીવને ભરી,
અવનિનો અંધાર હરું સૌ નિત નિત જ્યોતિ ધરી;
ભલે મુજ કાયા સળગ્યા કરે. આપો૦

—સંતશ્રી સીતારામજી

એશિયાની બે મહાન સંસ્કૃતિઓ

હિન્દુ અને મુસ્લીમ

બંને સંસ્કૃતિઓનો સમન્વય હિન્દને શાંતિ અને આબાદીની ભેટ ધરશે

[મુનીશ્રી સંતબાલજીના પ્રવચન ઉપરથી]

નિવેદક—શ્રી શાન્તિલાલ દીનાનાથ મહેતા

હિન્દની પવિત્ર ભૂમિમાં અનેક સંસ્કૃતિઓ આવી છે અને ફૂલીફુલી છે. આજે તો ધર્મને નામે ખંજરબાજી ચાલે છે; તે શરમરૂપ છે. આજકાલ ધર્મને નામે ચાલતી લડાઈ ખરેખર ધર્મોની નથી. ધર્મને ઓથે સ્વાર્થી તત્ત્વો પોતાનું કામ કરી રહ્યા છે સ્વાર્થ એ માનવજાતને બહેકાવનારું તત્ત્વ છે અને આવી રીતે તેને બહેકાવવાથી તો અંતે બંને કોમોને વેઠવું પડે છે.

હિન્દુ ધર્મના મહાન વડલો

ધર્મ અને સંસ્કૃતિ શબ્દો વચ્ચે ઘણો ફેર છે. ધર્મ એટલે બીજ અને સંસ્કૃતિ એટલે તેનું ધરુ. ધર્મનું ઘડતર ઘડાતાં સંસ્કૃતિ ઊભી થાય છે. હિન્દુ શબ્દ તો દેશ ઉપરથી આવ્યો છે. જ્યારે આપણે હિન્દુ શબ્દ વાપરીએ છીએ ત્યારે હિન્દુ ધર્મ નહીં પરંતુ તેની સંસ્કૃતિ સમજવી. હિન્દુ સંસ્કૃતિ પર અનેક ધર્મની અસર છેઃ જૈન, બૌદ્ધ, વૈદિક વગેરે ધર્મો અને દ્રાવિડ, હૂણ, શક વગેરે જાતિઓની સંસ્કૃતિનું એમાં મિશ્રણ થએલું છે.

હિન્દુ ધર્મ પર ત્રણ ધર્મનો ઉપકાર છેઃ વૈદિક, જૈન અને બુદ્ધ. એ ત્રણે સ્વતંત્ર ધર્મો છે. એનાં મુખ્ય તત્ત્વો નીચે મુજબ કહી શકાય.

વૈદિક ધર્મના મૂળ અંગમાં ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમની અવસ્થા છે. તેમાંથી વિકાસ થયો. હિન્દુ ધર્મમાં વૈદિક ધર્મ પાયારૂપ છે તે પછી બુદ્ધ અને મહાવીર થયા. તેમણે વર્ણથી નહીં પરંતુ કર્મથી વર્ણવ્યવસ્થા કરવાનો આદેશ કર્યો. હિંદમાં જ્યારે જ્યારે વર્ણવ્યવસ્થાને નામે અવ્યવસ્થા જામી છે ત્યારે ત્યારે તેના સામે ક્રાન્તિ જગવતા ધર્માચાર્યો પાક્યા છે. જૈન મત પહેલાં હિન્દ ભરમાં યજ્ઞના બલિદાન નિમિત્તે હિંસા વ્યાપક થયેલી તેને રોકી અહિંસાનો પ્રચાર કરવામાં જૈન ધર્મનો ફાળો મહાન છે.

ઈસ્લામના જન્મ પહેલાંનો સમાજ

મુસ્લીમ ધર્મનો જન્મ ઈ. સ.ની પાંચમી સદીમાં થયેલો છે. તેના પર યહુદી ધર્મની અસર થઈ છે. પાંચ પેગમ્બરોમાં તે ગેબીઝને સ્વીકારે છે મુસલમાનો કુરાનને દૈવનું લખેલું પુસ્તક અને તેની આયાતોને ઈશ્વર-પ્રેરિત માને છે અને મહમ્મદ પેગમ્બરને ઈશ્વરના દૂત માને છે

ધર્મ પર તેની સંસ્કૃતિની ખૂબ અસર હોય છે. સંયોગો ઉપરથી એનો જન્મ થાય છે તેના પર લોક માનસ અને કાળની છાપ હોય છે ઉત્પાદકના જીવનની પણ તેના પર અસર હોય છે. એટલે કોઈપણ ધર્મને તેના ખરા સ્વરૂપમાં સમજવા માટે આ બધી હકીકત સમજવી જોઈએ. આ બધું બરાબર સમજવામાં આવે તો તમામ ધાર્મિક ઝઘડાઓનો નાશ થાય

ઇસ્લામ ધર્મ પર યહુદી, ખ્રિસ્તી, કુરેશી, ખ્રિસ્તી મંડળ, કુરેશી મંડળ વગેરેની છાપ છે. મહમ્મદ પેગમ્બર પહેલાંનો જમાનો વહેમ અને જંગાલિયતનો હતો. અરબસ્તાનના મરૂદેશમાં મૂર્તિવાદનું સામ્રાજ્ય ચોમેર જામ્યું હતું ગુલામીનો વેપાર છૂટથી ચાલતો હતો. અનેક દેવની પૂજા કરવામાં આવતી તે એટલે સુધી કે દરરોજના દેવ જુદા. ધર્મને નામે અંધેર જામ્યું હતું.

મહમ્મદ પેગમ્બરના મહામંત્રો એકેશ્વર વાદ અને બિરાદરી

બરાબર આ સમયે મહમ્મદ પેગમ્બરે ઇસ્લામના મહામંત્રોદ્વારા પ્રજાને જાગૃત કરી. તેમણે કહ્યું: “આખા વિશ્વમાં એક જ ઈશ્વરનો આ પરિવાર છે. બધા ખુદાના બંદા છે” એકેશ્વરવાદ અને વિશ્વબંધુત્વ-ભ્રાતૃ-ભાવનાના મહામંત્રોદ્વારા તેમણે વાતાવરણમાં જબ્બર ક્રાંતિનું આંદોલન જગાવ્યું. ઇસ્લામી સંસ્કૃતિનાં આ બે મહાન તત્ત્વો છે.

મહમ્મદ પેગમ્બરે કાબાના મંદિરના બધા દેવ તોડી નાખ્યા. લોકોને દાન (ત્યાગ) અને બંદગી (ઈશ્વર-પ્રાર્થના) નો ઉપદેશ આપ્યો.

બંને સંસ્કૃતિઓ વચ્ચેનું સામ્ય

આમ, મૂળ સિદ્ધાન્તો તપાસતાં હિન્દુ સંસ્કૃતિ અને મુસ્લીમ સંસ્કૃતિ વચ્ચે ઘણું સામ્ય છે મહમ્મદ

પેગમ્બરે બિરાદરીનો સંદેશ આપ્યો. તો અહિં હિન્દુ ધર્મ વનસ્પતિમાં ચૈતન્ય જોઈ રહી છે આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ। એ એણે ઉપદેશેલું ગદા ઘસ છે, બંને સંસ્કૃતિઓ બ્હેનો સમી છે.

હઝરત મહમ્મદ પેગમ્બર મહાન ધર્મક્રાંતિકાર હતા. આખર સુધી સત્યને વળગી રહેનાર હતા તેમના વિચારો વિશાળ હતા. અન્ય ધર્મીઓ પ્રત્યે તેમના દિલમાં સમાન સ્થાન હતું ઈસ્લામ એટલે તો શાંતિવાદક ધર્મ: તેમાં હિંસાનું નામ નથી. કુરાનની એક આયાત છે કે કત્લ કરવા કરતાં ફિતુર (એટલે ધર્મને નામે ખોટો ઝઘડો) કરનાર વધુ ભયંકર છે.

ધર્મનો સાચો સંદેશ જીવનમાં ઉતારો

આમ બંને ધર્મો વચ્ચે આટલું સામ્ય હોવા છતાં-બને ધર્મો વિશ્વપ્રેમનો સંદેશ આપતા છતાં આજે હિન્દની ભૂમિ પર આટલા કોમી ઝઘડા શા માટે છે? એના મૂળમાં સ્વાર્થભાવના અને અજ્ઞાનતા રહેલી છે. આજે બને ધર્મના મૂળ સિદ્ધાન્તો ભૂલી જવાયા છે.

હિન્દમાં સૌ પહેલાં આવનાર મુસલમ નો ઇસ્લામી સંસ્કૃતિને તેના અર્થમાં સમજ્યા જ નહોતા—તેઓ લૂંટ કરવા આવ્યા હતા. એટલે તેમણે અહીં મંદિરો તોડવાની તેમજ વટાળ પ્રવૃત્તિ ચલાવી. જ્યારે ખરી રીતે ઇસ્લામમાં વટાળ પ્રવૃત્તિનું તેમજ હિંસાનું નામ નિશાન પણ નથી. અહીં રહેલા મુસલમાનો ઇસ્લામનાં મૂળતત્ત્વો ભૂલી ગયા હતા.

"અલ્લા હો અકબર"નો અર્થ જાણો છો! ઈસ્લામ એ પોકારથી કહે છે કે "ખુદાતાલા-ઈશ્વર શ્રેષ્ઠ છે." એટલે કે ઈશ્વરની ઉપર બીજો કોઈ દેવ નથી હવે આ શબ્દો સાથે સૈતાનીયત આચરવી, કોઈનું રક્ત વહાવવું એ કેટલું ખોટું છે! એવી જ રીતે "હરહર મહાદેવ" એટલે શંકર સર્વ શ્રેષ્ઠ દેવ છે એવા અર્થનું સૂત્ર પોકારતાં બીજાના પ્રાણ લેવા કુદી પડવું એ પણ એટલું જ ખોટું છે.

એક વાતો છે. રમુજી હોવા છતાં તે અજબ સત્ય સમજાવે છે કહે છે કે બે મુસ્લીમો જંગલમાં ખાણું લેતા હતા ત્યાંથી બે વાણીયા પસાર થતા હતા. મુસ્લીમોએ તેમને પકડીને પૂછ્યું કે 'બોલો, હિન્દુધર્મ સારો કે મુસલમાન ધર્મ સારો"! એમણે તો નક્કી કરેલું કે હિન્દુ ધર્મને સારો કહેશે કે તરત તેમના જાન લેશું ને ઈસ્લામ ધર્મ સારો કહેશે તો આપણું ખાણું ખવડાવી તેમને વટલાવીશું!

જવાબ દેનારા વાણીયા હુંશીયાર હતા. તેમણે કહ્યું: "એક રાખ ને બીજી ધૂળ!" એટલે કે હિન્દુ મરે તો તેની રાખ થવાની ને મુસ્લીમ મરે તો તેની કબરમાં ધૂળ થવાની. આમાં કોને સારો કહેવો ને કોને ખોટો કહેવો! તાત્પર્ય કે બંને ધર્મ સરખા જ મહાન છે

મહમ્મદ પેગમ્બર બહુ ઉદાર દિલ સાધુપુરુષ હતા. એક માણસ ગલીમાં નિમાઝ પડતો નહીં પરંતુ નિમાઝ પઢવા આવનારના પગ ધોતો. મુસલમાનોએ તેને કહ્યું કે તું નાસ્તિક છે, નમાઝ કેમ પઢતો નથી? એમ કહી તેને ખુબ મા-ર્યો ને મહમ્મદ સાહેબ પાસે લઈ ગયા ને ફરિયાદ કરી.

પેગમ્બર સાહેબે તેને પૂછ્યું કે 'ભાઈ, તું નમાઝ કેમ પઢતો નથી?

તેણે કહ્યું કે 'નમાઝ પઢવાની મ્હારામાં લાયકાત નથી."

"ત્યારે તું શું કરે છે?' મહમ્મદ સાહેબે પૂછ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો. 'બંદગી કરવા આવનાર સાફ દિલવાળા મનુષ્યોનાં હું પગ ધોઉ છું!"

તેના આ જવાબમાં કેટલું ડહાપણ અને નમ્રતા ભરી હતી! મહમ્મદ પેગમ્બર તેના પર મુગ્ધ થઈ ગયા ને ફરિયાદ કરવા આવનારાઓને કહ્યું: "તમે બધા નામના મુસલમાન છો. ખરો પાક મુસ્લીમ તો આ માણસ છે. સાચી બંદગી એની જ છે."

વળી એમણે કહ્યું; 'પ્રાર્થના કરો કે સેતાનથી તમને દૂર રાખે યાદ રાખો કે જે માણસ દાન કરે છે અને સાચા દિલથી પ્રાર્થના કરે છે તે જ ઈશ્વરનો સાચો ભક્ત છે"

હિન્દુ-મુસ્લીમોને સંદેશ

આજે હિન્દવાસીઓએ—હિન્દુઓ અને મુસ્લીમોએ બને સંસ્કૃતિ પાછળ રહેલાં શુભતત્ત્વો સમજી ઉદાર ભાવનાએ કેળવવાની જરૂર છે. અકબરે તેના જમાનામાં એવો પ્રયત્ન કરેલો પણ તેને સફળતા મળી નહીં. કબીર સાહેબે અને નાનક સાહેબે કેટલોક સફળ પ્રયત્ન કર્યો. આજે પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજી વર્ષોથી હિન્દુ મુસ્લીમ ઐક્ય માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તે પ્રયત્નો સફળ થાય એવી આપણે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરીએ.

અંતમાં બન્ને કોમના નરનારીઓને મારી વિનતિ છે કે ધર્મની ઉન્નતિ અને ધર્મની શોભા પરસ્પરના ગુણો લઈને ભાતૃભાવે જીવવામાં છે એમ સમજી કોમી ઝઘડાઓથી ત્રસ્ત બનેલા આ દેશમાં શાંતિની સ્થાપના કરો. શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

વસ્તુગતિ

લે: ક્ષ. શંકરશાસ્ત્રી.

એક માણસ માંકડી ખાતો જતો હતો:—અરે! મનુષ્યને પણ તડકા છાયા છે ને! ક્યાં હું અરબસ્તાનનો નગર શેઠ ને ક્યાં આજ જડેલા પૈસાની માંકડી ફાકતો રઝળતો વરેમાનું! કમબખ્તી બેઠી ને ઘોડા વેચવા નીકળ્યો. લુટારાથી સપડાઈ માંડ જીવતો બચ્યો. આજ ત્રીજે દિવસે માંકડી મળી છે હજારોને ખવરાવનાર આજ એકલો ખાય છે! હા દૈવ! (થંભી જાય છે.)

ભાઈ વિચાર પછી કરજો પહેલાં મગફળી મને દે. આગ પેટમાં આગ ભભુકે છે અરે ભાઈ માનો ફોફાં મગ નાર હું કોણ છે! આવ ભાઈ આવ આપણે સાથે જમીએ. હા. દૈવ! તેં મને ઉંઠ કમાળ નથી બનાવ્યો. ભાઈ તું કોણ છો!

જે છું તે તો ઊભો છું. ભૂતકાળ મીઠો છે ભવિષ્ય કાળ ઊજળો છે ને વર્તમાન કાળ નઠારો છે. નઠારાને સુધારો કરવો એમાં ખરું ડહાપણ છે.

ભાવિની ચિન્તા નહિ, ગુજરીનો ના શોક.
વર્તમાનમાં વર્તતા સમજુ શાણા લોક;
જે આવે તે સહી રહો, જો ધાર્યો છે દેહ.
જ્યાં ધરતી ત્યાં આવશે, ટાઢ તાપ ને મેહ.

ભાઈ! તારાં વચન બળતાને ઠારે છે. મુવાને જીવાડે છે.

સુકાતા માલને દેખી મુંઝાતા ખેડુ શા મને,
જીવાડે મેઘ સમ ભાઈ કોણ તું બોધવૃષ્ટિથી

ઘડી સંધ્યા ઘડી સાંજ, ઘડી દહાડો ઘડી રાત,
ઘડી થંડી ઘડી ગરમી, દશાના કાળની સરખી.
ઘડી સાજો ઘડી માંદો, દશા જો ચંદની સાખો.
ઘડી રાજા ઘડી રંકો, ઘડી રંકો ઘડી રાજા,
ઘડી તડકો ઘડી છાયા, તથા છે દૈવની માયા.
ઘડી પહાડ ઘડી મીઠ, ઘડી ખીણ ઘડી ખેત,
નશીબની ફેરતી ગાડી, ઘડી રેત ઘડી લેત.
ફરે છે દેહની છાયા, અમર દેહી તણી કાયા.
ફરતાથી ફેરવો દૃષ્ટિ, નહિ દૃષ્ટિ નહિ સૃષ્ટિ,

તો પણ હું આપને જાણવા માગું છું.

ઘણું જાણ્યું ઘણું માણ્યું, ઘણું દીધું ઘણું લીધું
ઘણું ખાધું ઘણું પીધું, ખરે તેથી નહિ સીધ્યું
અહીં દીધું તહીં તાર્યું. અહીં ભાસે તહીં નાસે
અહીં જે છે તહીં તે છે, ખરું તે છે ખરે તે છે

માંડવીવાળો—

ભવાયાણુ સુધાલેપન, સુભટને યુદ્ધનાં વાધો
તપેલાને શીતળ છાયા, મધુરાં આપનાં વાક્યો
અહીં શું છે તહીં શું છે, ખરું શું છે ખરે શું છે
અહીં ભાસે તહીં ના છે, કહવ એ આપનું શું છે?

ફેફાંવાળો—

અહીં ચેતન તહીં ચેતન, ખરું ચેતન ખરે ચેતન
ખરું ના મન ખરું ના તન, ખરું ના ધન ખરું ચેતન
અહીં એ સહચેતન છે, તહીં એ બ્રહ્મચેતન છે
ખરું એ જીવચેતન છે, ખરે જીવ બ્રહ્મચેતન છે.

માંડવીવાળો—

જૂઠી કાયા જૂઠી માયા, જૂઠાં જો ગંઠને રાયા
જૂઠી ભૂખે તમે ભાઈ, જૂઠે ફેરે શું લોભાયા!

ફેફાં—

જાગે છે ભોગ ભોગવવા, ઉંઘે છે થાક દૂર કરવા
ખરાં જાગ્રત અને સુષુપ્તિ, વચેથી સ્વપ્ન શું કરવા!
ખરે જો સ્વપ્નને માણે, બધું સ્વપ્નામય જાણે
જહીં જાણે તહીં જાગ્યો, છતાં જાગ્રત નહીં માણે
જમેલો સ્વપ્નમાં ભૂખ્યો, ધરાયો સ્વપ્નમાં ભૂખ્યો
તથા આ સ્વપ્ન જેવું, જહીં રેવું તહીં સેવું.

માંડવીવાળો—

બધું સ્વપ્ના સમુ ખોટું, છતાં જો નાનું ને મોટું
જણાયે લોકમાં સાચું, ખરું શી વાત હું માનું!

ફેફાં—

ખરો તું જે ખરો હું છું, ખરો જીવ ખરું બ્રહ્મ
ખરું તુજ રૂપ જે બ્રહ્મ, ખરું શિવરૂપ જે બ્રહ્મ
કરે ફેફાંતણી યાદ, હતો એ હિન્દનો શાહ
દશા પલટી જગત પલટ્યું, હતા મિત્રો બન્યા શત્રુ
હતું નાનું બન્યું મોટું, હતું મોટું બન્યું નાનું
બધું ખોટું બધે ખોટું, ખરે એ નાનું ને મોટું
ક્ષણે કાંઈ ક્ષણે કાંઈ ખરે એ ચાલતી છાંઈ
ખરો એ ધૂપ ને સૂર્ય, ખરો એ જીવ ને બ્રહ્મ
ભલે દેખો ભલે પેખો, નવા રાચો નવા શોચો
ફરંતા વિશ્વમાં રચાયા, સદા આનંદને લેખો.

ફેફાં માંકડી—

નાની મોટી વસ્તુ કાંઈ, કહેવી ક્યાં ઘટતી નથી
ઉરનની ગતિ એક ધારી, કોઈની ટકતી નથી
નાની મોટી થાય છે, વધુ નાની પાસે આવતાં
તો મોટી પણ નાની થતી, વધુ મોટી પાસે તે જતાં
હતી ના તેમાં કૈં લાખની, તે માંકડી ફાકી રહ્યા
મણનો ન લેખાં કોટિનાં, તે ફેતરાં માટે રડ્યા
રડતા હતા જે ધાન માટે, તે કોટિને કોડી ગણે
નાની મોટી વસ્તુને, નરસી દશા કરતી કરે
દૈવ મોટો દૈવ જે, નહી દૈવથી કોઈ વડું
દૈવ આગળ જગત સઘળું, હાથ જોડી છે ખડું
બ્રહ્મા ઘડે, ભાનુ ભમે, મહાદેવ ભિક્ષા માગતા
રામ ચેને વિષ્ણુ રડતા, દૈવની એ છે સત્તા.

ઇતિ શિવમ.

જગતની સર્વ શોભાને

(ગઝલ)

તમારે ને અમારે તે, પડે વાંધા અરે શાને ?
કશું શું વહેંચવાનું છે ? અહં એનું જ કારણ છે.
અહંને કોઈને તાબે ગમે ના અંકુશે રહેવું,
છટકવાનાં બધાં બાનાં, રહે તે ખોળતું કેવું !
બતાવ્યા તે કરે કં કં, પલિતા શા મૂકે જુદા.
કંઈ આધાર ના હોય, કરે તે એવું સઞાડર્યા.
રહે જ ચેતતો એનાં બધાં કરતૂકમાં પૂરો,
રહી તે એકલો સાવધ શકે શો જાગૃતિ વાળો !
નથી મનનો કશો વાંક, નથી ચિત્ત બુદ્ધિનો ક્યાં યે,
શરણતા કેળવવાને રહે જ જીવતો તેને.
મનેંદ્રિયો તણાં કરણોતણા જ પ્રકૃતિધર્મ,
શકે ત્યજી તે શરણ પામે, બને તે પાપથી મુક્ત.
ત્યજી શકશે મનેંદ્રિયોતણા તે ધર્મ ભક્તિથી,
રહે આરાધનો પ્રભુ જ કરંતાં કર્મ અંતરથી.
પ્રભુને જીવતો રાખો કરતાં સર્વ કર્મોમાં,
પ્રભુનો જીવતો ભાવ થશે તે આપ પોતામાં.
ખુમારી દિલની ત્યારે, જીવનમાં પામશો કેવી !
મહાસમ્રાટથી યે તે મહાસમ્રાટની સુરખી.
બધાં વર્ણન નકામાં છે, જીવનની તે મઝા આગળ,
નમેલાં સર્વથી ને શાં તરેલાં સર્વની આગળ.
થતું પોતા થકી સર્જન અને રક્ષાતું પોતાથી,
મરાતું જ અનુભવશો બધું તે સાથ પોતાથી.
જીવન પોતે જીવન પોતે, બીજું કોઈ ન ક્યાં યે છે,
જીવન વિસ્તૃત તે વિશ્વે થયેલું લાગશે ત્યારે.
જીવનની શી લીલા-શક્તિ જીવનના વ્યક્ત બિંદુમાં,
થતા રે' સ્ફોટ પોતે, તે કળા આવે અનુભવમાં.
જીવન આનંદ એવો તે મહાત્મા ધન્ય જ પામે,
જગત-આધાર એવા તે જગતની સર્વ શોભા છે.

વ્રજલાલ ચુનીલાલ જાની.
M. A.

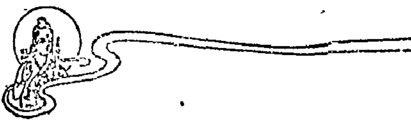

રસિક દયારામ

લે: શ્રી જીવણલાલ છગનલાલ જોશી

આપણા જુના ગુર્જર-સાહિત્યના ત્રણ ચક્રવર્તિ મહારાજાઓ-ગુજરાતના ત્રણ મહાન જ્યોતિર્ધરો નરસિંહ, પ્રેમાનંદ અને દયારામ: નરસિંહ મહેતાએ-ગુર્જર-સાહિત્યની શુભ શરૂઆત કરી. પ્રેમાનંદે ગુર્જર સાહિત્યને સમૃદ્ધ બનાવ્યું. દયારામે એ નંદન વનસમા દીસતા ગુર્જર સાહિત્યોદ્યાનને સદાને માટે શણગારી વૃંદાવન બનાવ્યું ઈ. સ. ૧૪૧૫ થી તે ૧૪૮૧ સુધીનો યુગ તે નરસિંહ મહેતાનો યુગ: પ્રભાતિયાનો યુગ-ભક્તિરસનો યુગ: ઈ. સ. ૧૬૩૬ થી તે ૧૭૩૪ સુધીનો યુગ તે પ્રેમાનંદનો યુગ-આખ્યાનોનો યુગ માણના મધુર રણકારનો યુગ. ઈ. સ ૧૭૭૬ થી ૧૮૫૨ સુધીનો યુગ તે દયારામનો યુગ-ગુજરાતના રસરાજનો યુગ-રસભીના ગુજરાતનો યુગ-રસરસિયેણ ગુજરાતણોનો યુગ-રસિક ગુજરાતીઓનો યુગ-ગરવી ગરબીઓનો યુગ-ગુજરાતના રસમાધુર્યનો યુગ-ગુજરાતના રસગુંજનનો યુગ-ગુજરાતની રસગીતાનો યુગ-તંબુરાના તારના મંજુલ રવનો યુગ-પ્રેમરસના રસપાનનો યુગ-ભક્તિરસની લહેરોનો યુગ-શૃંગારરસની સરિતાનો યુગ-આનંદરસના સાગરનો યુગ.

ઈ. સ ૧૭૦૫થી તે ઇ. સ. ૧૮૫૦ સુધીનો કાળ તે જગત્-ક્રાંતિનો કાળ: આ સૈકામાં ઓછામાંઓછી પાંચ જબરજસ્ત ક્રાંતિઓ થઈ એની અસર એ થઈ કે સારાયે જગતને અનેરો ઓપ અપાયો. ઈ. સ ૧૭૭૫ થી ૧૭૮૩ સુધી અમેરિકન-રિવોલ્યુશન થયું એને 'અમેરિકન ઈન્ડીપેન્ડન્સ'ની લડાઇ કહેવામાં આવે છે. બીજુ 'Intellectual-Revolution' થયું. ત્રીજું 'ફ્રેંચ રિવોલ્યુશન' થયું (ઈ. સ. ૧૭૮૯-૯૫) ચોથુ 'લેટીન અમેરિકન રિવોલ્યુશન' થયું. (ઈ. સ. ૧૮૦૦ ૧૮૨૫) પાંચમુ Industrial Revolution' થયું જે સારાયે જગતમાં પ્રસર્યું. આ ક્રાંતિ યુગમાં દયારામભાઈ જન્મ્યા, ઉછર્યા અને વિદેહ થયા.

ઈ. સ. ૧૭૭૬માં શ્રી દયારામભાઈનો જન્મ, ઈ. સ. ૧૮૫૨માં એમનું અવસાન. આ પોણી સદીનો કાળ તે જગતભરમાં મહાન ક્રાંતિઓ અને મહાન વિગ્રહનો કાળ: અશાંતિ, અરાજકતા, ભુખમરો, ઉપદ્રવ, લુંટફાટ, ધાડપાડુ અને પિંઢારાઓનો કાળ: મરાઠા અને નિઝામ, મરાઠા અને અંગ્રેજો (ઇ સ. ૧૭૭૫થી ૧૮૧૮), અંગ્રેજો અને નિઝામ (ઈ. સ. ૧૭૮૦ ૧૭૮૮). અંગ્રેજો અને સિંધિયા (ઈ. સ. ૧૮૦૩) અંગ્રેજો અને હોલકર (ઈ. સ. ૧૮૦૪) અંગ્રેજો અને બ્રહ્મદેશ (ઇ. સ. ૧૮૨૪-૧૮૨૬) અને (ઇ સ. ૧૮૫૨) અંગ્રેજો અને શીખ (ઇ સ. ૧૮૪૮ ૧૮૪૯) સાથેના વિગ્રહનો કાળ. યુરોપ તે વખતે યુદ્ધમાં સંડોવાએલું હતું. ઈ. સ ૧૭૮૯માં ફ્રેંચ રિવોલ્યુશન થયું ઈ. સ. ૧૭૯૩ થી ૧૮૦૨ સુધી ઈંગ્લેંડને ફ્રાંસ સાથે વિગ્રહ થયો. ઈ. સ. ૧૮૦૨ થી ૧૮૧૪ સુધી દ્વિપકલ્પીય વિગ્રહ ચાલ્યો ઇ. સ. ૧૮૧૨ થી ૧૮૨૦ સુધી સખત મોંઘવારી, ભયંકર ભૂખમરો, અશાંતિ અને અરાજકતાનું સામ્રાજ્ય છવાઇ રહ્યું.

શ્રી નર્મદાના સોહામણા આરે આવેલા અને કુદરતની અનુપમ શોભાથી સુશોભિત થએલા ચાણોદ ગામની કંસાલપુરીમાં (જેને હાલમાં દયારામપુરી કહેવામાં આવે છે તે મહોલ્લામાં.) આવેલા વડીલોપાર્જિત મકાનમાં સંવત ૧૮૩૩ના ભાદરવા સુદી ૧૨ ના રોજ શનિવારના દિવસે મળસ્કે મહાગુજરાતના મહારત્નસમા શ્રી દયારામભાઇનો જન્મ થયો હતો. (ઈ. સ. ૧૭૭૬.)

શ્રી દયારામભાઈ જાતે સાઠોદરા નાગર ગૃહસ્થ હતા. એમનો વેદ ઋગ્વેદ હતો. એમનું ગોત્ર શાર્કરાક્ષ હતું. એમની શાખા શાખ્યાયની હતી. એમનું સૂત્ર આશ્વલાયન હતું. એમની અટક ભટ્ટની હતી. એમના પ્રવર પાંચ હતાં ૧ ભૃગુ, ૨ ચ્યવન, ૩ ઓરવન, ૪ આપ્નુવાન અને ૫ જમદગ્નિ.

ચાણોદ એમનું સ્થાન અને વતન. ડભોઈ એમનું નિવાસસ્થાન અને વિદેહ-સ્થાન. મહાલક્ષ્મી ઉર્ફે રાજકોર એમનાં માતા. પ્રભુરામભાઈ એમના પિતા એમના વડીલો કંસાલપુરીમાં આવેલા ઉંચે ઓટેના ઉંચા મકાનમાં રહેતા હતા એ મકાન સ્વામીઓના બાવાના કબજામાં છે હાલમાં ત્યાં શ્રી રામની મૂર્તિ બિરાજે છે. મૂળ પુરુષ રાઘવજી ભટ્ટ. તેમના ગોકળજી, તેમના નરભેરામ, તેમના આણંદરામ, તેમના પ્રભુરામ, તેમના દયારામઃ આ એમની વડીલપરંપરા.

શ્રી દેવકીનંદન મહારાજે બાલદયારામ ભાઈને નામ મંત્ર–અષ્ટાક્ષરમંત્ર (શ્રી કૃષ્ણઃ શરણં મમ) આપ્યો હતો. એમને આઠ વરસની વયે યજ્ઞોપવીત દેવામાં આવ્યું હતું. તે વખતે એમના વિવાહની વાત ચાલી. એમનું બાલપણ માતતાતની શીતળ છાંયડીમાં ચાણોદમાં પોતીકા મકાનમાં પસાર થતું હતું.

પ્રભુરામભાઈનો વિચાર દયારામભાઈને સંસ્કૃતના મહાન પંડિત બનાવવાનો હતો. એ માટે વડોદરે અભ્યાસ કરવા મૂકવાની તજવીજ કરતા હતા પણ, એ વિચાર અમલી બને તે પહેલાં જ પ્રભુરામભાઈ પરલોકવાસી થયા (ઇ. સ. ૧૭૮૬) બે વરસ પછી માતા પણ હરિશરણ થયાં (ઇ. સ ૧૭૮૮) બાલ દયારામભાઈ દશ અને બાર વરસની વયે તાત અને માત વગરના થયા. એથી એમને નર્મદાનો સોહામણો કિનારો નીરસ લાગ્યો. ચાણોદનું કુદરતી સૌંદર્ય ફીકું લાગ્યું ઘર ખાવા ધાતું અને ગામ વગડા જેવું લાગતું મનોહર આરા જડ જેવા લાગતા. એમને ચાણોદમાં ઘડીએ ગમ્યું નહિ. માસી દેવબા સાથે ચાણોદ-ડભોઈ આરંભ કરવા લાગ્યા. એને બાલપણના સ્મૃતિકાળ દિવસોને દુઃખે-સુખે જેમતેમ પસાર કરવા લાગ્યા.

શ્રી દયારામભાઈમાં બાલપણથી જ ભક્તિરસનાં બી રોપાએલાં હતાં. પરમ પુનિત માતતાત એ બીનાં રોપનાર હતાં. નાનપણથી જ એમનું મન ભગવાનના ગુણગાનમાં જ મસ્ત બન્યું હતું બાલપણથી જ એમને મોહનની જ લગની લાગી હતી. ફક્ત એ લગનીને વધારે ચમકદાર અને જોરદાર બનાવનાર ભક્તવર્યની ખાસ જરૂર હતી. એ ભક્તિબીજને વારવાર સિંચનની જરૂર હતી. એને નવપલ્લવિત બનાવનારની ખાસ જરૂર હતી. એ જરૂર થી હરિએ પૂરી પાડી. ચેટલાદ વાગા, ડાકોર–નિવાસી, વિરાગદર્શી મહાત્મા શ્રી ઇચ્છારામ ભટ્ટજીનો સોહામણો સમાગમ ચાણોદ અને ડભોઈ વચ્ચે આવેલા તેનતળાવ આગળ મેળવી આપ્યો, તે વખતે એમની વય તેર વરસની હતી. શ્રી. ઇચ્છારામ ભટ્ટજીના સમાગમનું વર્ણન શ્રી દયારામભાઈએ પ્રવધ-બનાથા રાસના ગ્રંથોમાં અને ગુરુ–શિષ્ય સંવાદ ગ્રંથમાં કર્યું છે. એ સમાગમ શ્રી દયારામભાઈના ભીષ્મ-જીવનના નિમિત્ત રૂપ હતો–એમના દિવ્ય જીવનના પ્રતીકરૂપ હતો એમના અલૌકિક જીવનના સાક્ષીરૂપ હતો–એમના ગોપી-જીવનના નિરૂપ હતો.

શ્રી દયારામભાઈને સદૈવ શ્રી હરિના જ વિચારો આવતા. તેઓ એમના જ ગુણગાનમાં હમેશાં મસ્ત રહેતા, એમને શ્રી હરિ વગર કશું યે ગમતું નહિં–નાયાં યે ગમતું નહિં. એ બધા ને એમના ભગવાન બધા. તેથી જ, એમણે સંસારમાં જકડાવાનું ના પસંદ કર્યું. તેથી જ એમણે લગ્ન કરવાની સાફ ના પાડી. મામા માસીએ સર્વ વડીલોએ ઘણા યે સમજાવ્યા પણ નાની ના જ. જે કોઈ પૂછે તેને ના જ કહેતા. 'મારું લગ્ન તો ક્યારનું યે શ્રી કૃષ્ણ સાથે થઈ ગયું છે. હવે કેટલું કરાવો છો. છતાં યે મામા-મામીએ છાની તૈયારી કરવા માંડી. આ બાબતની ખબર પડતાં જ નાસી દયારામભાઈએ સીધો મથુરાંનો પંથ પકડ્યો. પ્રથમ યમુના સ્નાન કર્યું. ત્યાર પછી ગોકુલ-વૃંદાવને પરવરી શ્રી વલ્લભજી મહારાજ પાસે બ્રહ્મ-સંબંધ લીધો. પછી સારા યે વ્રજની પરિક્રમા કરી. ત્યાર પછી ત્યાંથી હિંદભરનાં એકાગ્રો તીર્થોએ ફરી વળ્યા. ફરી પાછા વ્રજમાં વિચર્યા.

શ્રી ઇચ્છારામ ભટ્ટજીની આજ્ઞાથી અને એમના આશીર્વાદથી શ્રી દયારામભાઈ ૧૪ વરસની વયે હિંદના ૧૯ વરસ જેટલા લાંબા ગાળાના પર્યટને પરવર્યા એ પર્યટન વખતે હિંદની પરિસ્થિતિ કફોડી હતી. ઠેર ઠેર અંધાધુંધી અને અરાજકતા પ્રસરેલી હતી. આવા કપરા સમયમાં શ્રી દયારામભાઈએ ખભે ઝોળીઓ નાખી જાનની પણ પરવા કર્યા વગર હિંદનું પગદંડી પર્યટન કર્યું જ કર્યું. રાત પડે ત્યાં વિસામો કરે. વખતે વખત મળે તો સાહિત્ય સર્જે. સવારે વહેલા ઊઠી નિત્યકર્મથી પરવારે. શ્રી હરિની સેવા કરી પ્રયાણ કરે. વચ્ચે રોકાણે એઓ શ્રી મહિનો બે મહિના કે છ છ માસ સુધી રહેતા. જેવું સ્થાન તેવો વસવાટઃ આ એમના દેશાટનના કાર્યક્રમની આછેરી ઝાંખી.

શ્રી દયારામભાઈએ છેક નાનપણથી જ કાવ્યો લખવાનું શરૂ કર્યું હતું. શ્રી દ્વારકાધીશજીનાં, શ્રી રેવાજીનાં અને શ્રીરણછોડજીનાં કવનો એ એમની પ્રારંભની પ્રાથમિક કૃતિઓ છે. ૧૪ વરસની વયે એમણે વ્રજભાષામાં વસ્તુ વધનાથી-રાગમાં શુદ્ધાદ્વૈત-સિદ્ધાંત અને સર્વસામાન્ય સિદ્ધાંતની સ્પષ્ટ છણાવટ કરતું ૬૬ કડીનું પદ રચ્યું. એમણે વસંતધનાશ્રી-રાગમાં આશરે સો ગ્રંથો લખ્યા છે. એ ગ્રંથોની અને વારંવાર પ્રકટ થએલા ગ્રંથોની ભાષા જોતાં માલુમ પડે છે કે વસંતધનાશ્રી રાગના ગ્રંથોનું સર્જન ૧૪ થી ૩૫ વરસની વય સુધીમાં વારંવાર થયા કર્યું હોવું જોઈએ.

શ્રી દયારામભાઈની ૧૪ થી ૨૬ વરસની વય હિંદના પ્રથમ પર્યટનમાં પસાર થાય છે. ૨૯ વરસની વયે એમણે ડભોઈમાં પત્રલીલા રચી. ૩૦ વરસની વયે એમણે વ્રજભાષામાં અજામિલાખ્યાન રચ્યું. એમની ૩૧ થી ૩૮ વરસની વય હિંદના બીજા પર્યટનમાં પસાર થાય છે. એ પર્યટનકાળ કપરો હતો. ઠેરઠેર અંધાધુંધી ચાલતી, પિંઢારાઓ લોકોને રંજાડતા, લુંટારાઓનો ત્રાસ અપાર હતો, લોકોના જાનમાલ જોખમમાં હતા, યાત્રાવાસીઓ એ લોકોના ભોગ થઈ પડતા, સંઘના સંઘો લૂંટાઈ જતા. સરકાર એ લોકોને જેર કરી શકતી નહોતી. આવા સમયમાં શ્રી દયારામભાઈએ હિંદમાં મુસાફરી કરી. નહિ કોઈનો સાથ કે નહિ કોઈનો સહારો. શ્રીહરિ એમના સાથી અને એ જ એમનો સહારો. ૩૯ વરસની વયે એમણે વ્રજભાષામાં સતસૈ રચી. ૪૧ વરસની વયે એમણે વ્રજભાષામાં વસ્તુવૃંદદીપિકા લખી તે વખતે ગુજરાતનું વાતાવરણ શાંત હતું. પિંઢારાઓનો નાશ થઈ ગયો હતો. એમની ૪૨ થી ૪૪ વરસની વય વ્રજની પરિક્રમામાં, ડાકોરથી અને શ્રીનાથદ્વારાના છ છ માસ જેટલા વસવાટમાં પસાર થાય છે. ૪૬ વરસની વયે એમણે વ્રજભાષામાં શ્રીમદ્ ભાગવતની અનુક્રમણિકા લખી તે જ વરસે એમણે વ્રજભાષા અને ડભોઈ બન્ને ઠેકાણે રહી શ્રીમદ્ ભગવદ્‌ગીતા-માહાત્મ્ય લખ્યું. ૪૭ વરસની વયે એમણે સૂરદાસના વિનું ડભોઈમાં ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કર્યું. ૪૯ વરસની વયે એમણે અરબમાં વ્રજવિલાસામૃતની રચના કરી. ૫૨ વરસની વયે એમણે વ્રજભાષામાં રસિકરંજન રચ્યો. ૫૧ થી ૫૭ વરસની વય હિંદના ત્રીજા પર્યટનમાં પસાર થાય છે. એમની ૬૦ વરસની વયે એમના પટ્ટશિષ્ય અને સંપૂર્ણ કૃપાપાત્ર થવા સર્જાએલા જેઠાભાઈ રણછોડભાઈનો એમને ભેટો થાય છે, તે વખતે રણછોડભાઈની વય તેર વરસની હતી. ૬૫ વરસની વયે તેઓશ્રી ગંભીર માંદગીના બિછાને પટકાયા. તે વખતે એમણે વીલ કર્યું. ૭૩ વરસની વયે તેઓશ્રી શ્રીનાથજીનાં છેલ્લાં દર્શન કરવા શ્રીનાથદ્વારા ગયા. ૭૬ વરસની વયે તેઓશ્રીએ ડભોઈમાં ચારોતરમાંથી આવેલા લખીદાસના મકાનમાં ક્ષરદેહને સંવત્ ૧૯૦૯ના મહા વદી પાંચમના રોજ હંમેશને માટે છોડ્યો (ઈ. સ. ૧૮૫૨).

શ્રી દયારામભાઈને સંગીતનો ખૂબ શોખ હતો. શ્રીનાથદ્વારા, ડાકોરથી, ગોકુલ-વૃંદાવન, આગ્રા, લાહોર વગેરે સ્થળે મહિનાઓના મહિનાઓ રહી તેઓશ્રી હિંદુસ્તાની-સંગીત-પદ્ધતિના પ્રખર જાણકાર બન્યા હતા. એમણે જુદાં જુદાં વાજિંત્રો પર અસાધારણ કાબુ મેળવ્યો હતો, એમણે કંઠને ખૂબ કેળવ્યો હતો. ગળાને ખૂબ કર્યું હતું. એમના કંઠમાં મધુરાશ હતી. એમના ગળામાં હીર હતું. એમની જાદુભરી વાણી સૌને મંત્રમુગ્ધ કરી મૂકતી. તેઓશ્રી ગાતા ત્યારે સૌનાં મસ્તક ડોલવા જ કરતાં–સૌનાં હૃદય નાચવા જ લાગતાં. સૌને એમ જ લાગતું કે એક અનુપમ કોયલ રાણી ટહુકી રહી છે.

શ્રી દયારામભાઈ નાજુક તો એટલા બધા હતા કે જ્યારે પાન ખાતા ત્યારે પાનનો રસ ગળાવાટે ઊતરતો તે સાફ સાફ દેખાતો. આટલા બધા નાજુક હોવા છતાં યે એમનું શરીર કસાએલું અને ખડતલ હતું. જેવા શરીરે નિરોગી અને નાજુક તેવા જ કપડે-લત્તે ૨૭ અને સાદા સફેદ ધાબળા જેવું રેશમી કોરનું ધોતિયું, તકતસનું અંગરખું, લાલચટક સાફોદરીયા પાઘડી. લાલગુલાબી મલરાસી પાય આ એમનો માનીતો પોષાક.

સવારમાં મળસ્કે વહેલા ઊઠવું, દંતધાવન કરી, શૌચાદિક ક્રમથી પરવારી, સ્નાન સંધ્યા કરી, શ્રીહરિની સેવા કરવી. સામગ્રી સિદ્ધ કરી, શ્રીહરિનો ભોગ ધરી લગભગ ૧૨-૧ વાગે પ્રસાદ લેવો. ૩ થી ૬ સુધી ગ્રંથો લખવા અને કવનો રચવાં. ૭ થી ૯ સુધી ભગવદ્‌વાર્તા કરવી. રાતનો વખત મળે ત્યારે અને સ્ફુરી આવે ત્યારે

લખવું અગર લખાવવું, સૂતી વખતે શેર દૂધ પીવું: આ એમની આખેરી દિન ચર્યા:

મહાગુજરાતના રસચંદ્રની આસપાસ તારલાઓ શા દીપતા સેંકડો લહિયાઓ બેસતા. દયારામભાઈ જે બોલતા તે લહિયાઓ લખતા. દરેકની ચારચાર પ્રતો થતી એ પ્રતોને શ્રી દયારામભાઈ નવરાશે તપાસતા, ભૂલ હોય તે સુધારતા, શુદ્ધ પ્રત પોતાની પાસે રાખતા. જે જે લખવામાં આવે તે બેચારવાર વંચાવતા. પાણીના રેલાની માફક કાવ્ય–સરિતા વહેતી, પથારીમાં તે જ રટણ રહેતું. સેવામાં તે જ ભાવ રહેતો, શ્રી હરિની સામગ્રી સિદ્ધ કરતી વખતે કવનો પડાપડી કરી મૂકતાં. વિચારો અવરનવર આવ્યા જ કરતા. રણછોડભાઈની ત્યાં હાજરી રહેતી. શ્રી દયારામભાઈ જે જે બોલતા તે તે લખતા. રણછોડભાઈ ન હોય, લહિઆઓ ન હોય. કોઈ પે ન હોય ત્યારે જાતે લખવું પડતું. સેવામાં હોય અને વખતે કોઈ પે ન હોય ત્યારે કવનો જેવાં બોલતા તેવાં ચાલ્યાં જતાં. ચાલ્યાં ગએલાં કવનો તેને તે સ્વરૂપમાં પાછાં આવતાં નહિ તે પદના વિચારો, તે કવનનો ભાવ બીજા સ્વરૂપમાં બીજા પદમાં કે બીજા કવનમાં આવતો. એમનો વાણીપ્રવાહ ચાલુ જ રહેતો. એમનું ગ્રંથ–સર્જન નિયમિત થતું.

શ્રી દયારામભાઈની જીવન–નાવના સુકાની શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર હતા. એ સુકાની જ્યાં હંકારે ત્યાં એ નાવ વહે જતી. એ નાવ એ સુકાનીને છોડી કયાંયે ગઈ નથી. તરવું એને હાથ અને ડૂબવું એને હાથ. એ સુકાનીએ એ નાવને જરા યે આંચ આવવા દીધી નથી. ઝીવલેણ પવન વાવા દીધા નથી. ઉલટું એ નાવને ઘણી જ સંભાળ પૂર્વક કંઠારી દીવાદાંડીએ (ગોલોક ધામે) સહિસલામત પહોંચાડી, હમેશને માટે લંગર નાખી (જન્મ-મરણનો ફેરો ટાળી), ત્યાં જ વાસો આપ્યો હતો.

શ્રી દયારામભાઈને ત્યાં રોજ ભગવદ્‌મંડળી ભરાતી, ભગવદ્‌વાર્તા થતી. દરેક ગ્રંથનું વાચન થઈ, વાચન પછી ચર્ચા થતી. ચર્ચામાં રસિકો ભાગ લેતા; ચર્ચા વાચનમાં ચર્ચારૂપે થતી. ચર્ચા પૂરી થયા પછી, ભગવન્નામધ્વનિઓ ગવાતી રણછોડભાઈ દરરોજ નામધ્વનિઓ બોલાવતા ત્યારે આનંદરસની ઝડીઓ વરસતી. એમણે સેંકડો નામધ્વનિઓ બનાવી છે

શ્રી દયારામભાઈને ત્યાં સેંકડો લોકો આવતા. ભગવદ્વિષયક ચર્ચા કરતા, સાંપ્રદાયિક પ્રણાલિકા સમજતા, શુદ્ધાદ્વૈત-સિદ્ધાંત શીખતા. ફિલસૂફીના ગહન વિષય પર ચર્ચા કરતા. શંકર, મધ્વ, નિમ્બાર્ક, રામાનુજ અને વલ્લભવેદાન્તનો અભ્યાસ કરતા. શંકાઓ પૂછતા. પૂર્વપક્ષ કરતા. શ્રી દયારામભાઈ તેનો સચોટ જવાબ આપતા

એ ગુર્જર–સાહિત્યાકાશના રસીલા રસચંદ્ર જે જે નવા ઢાળ કાઢતા, જે જે નવી ગરબીઓ રચતા, જે જે નવાં કવનો બનાવતા, જે જે નવીનતા ઉપજાવતા તેને ચાલાક તારલાઓ તરત જ ઝીલી લેતા. શ્રી દયારામભાઈએ ઘણાઓને કવિતા રચતાં શીખવ્યું હતું. ઘણાને સંગીતમાં નિષ્ણાત બનાવ્યા હતા. ઘણાને વેદાંતમાં નિપુણ બનાવ્યા હતા. ઘણાઓને સેવાના રસિયા બનાવ્યા હતા. ઘણાઓને સાંપ્રદાયિક પ્રણાલિકામાં પારંગત બનાવ્યા હતા.

અમદાવાદના કવિ માધવરામ વ્યાસ અને કૃષ્ણારામ મહારાજ, વડોદરા નરેશ સયાજીરાવ બીજા અને ફતેસિંહ મુતાલિક વડોદરાના હરિભક્ત અને ગોપાલરાવ મહેરાળ, સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુવરો, ભાગવત કહેનાર પુરાણી—વગેરે પ્રસંગો પરથી આપણે બેધડક કહી શકીશું કે શ્રી દયારામભાઈનો કીર્તિકળશ સાહિત્ય–મંદિરના સુવર્ણ શિખરે સોહતો હતો.

સાહિત્ય, સંગીત, સિદ્ધાંત, ભાવના અને અભ્યાસની દૃષ્ટિએ સાલવારી ગ્રંથો અગત્યના છે. શ્રી દયારામભાઈએ પત્રલીલામાં જેવી રીતે કૃષ્ણ અને રાધાના પત્રમાં અરસપરસ પ્રેમપત્રો પદમાં પાઠવ્યા છે તેવી રીતે નવા પ્રેમપત્રો ગુર્જર સાહિત્યમાંથી આપણને ભાગ્યે જ થોડાક જ મળી આવશે દરેક કાળમાં અને તેમાં યે કળિકાળમાં શ્રીહરિ–નામ જ સર્વોત્તમ છે એ સિદ્ધાંતને દાખલા દલીલો સાથે સચોટ અને સચિત્ર પંચ અજામિલાખ્યાનમાં સમજાવ્યો છે. સતસૈયા દરેક દૃષ્ટિએ સર્વોત્તમ છે. વસ્તુવૃંદદીપિકામાં ૧ થી તે ૧૦૮ વસ્તુ સુધીનું વર્ણન છે. એ ગ્રંથને શબ્દકોશ કહેવામાં કશોયે વાંધો નથી. ભાગવતાનુક્રમણિકા, ભગવદ્‌ગીતા માહાત્મ્ય અને વ્રજવિલાસામૃત–એ વર્ણનાત્મક, આખ્યાનાત્મક અને ભાવનાત્મક ગ્રંથો છે. સારાવલિ એમને ભાષાંતરકાર તરીકે અમર બનાવે છે. રસિકલાલ માટે કહેવાનું જ શું હોય ! એની લોકપ્રિયતા એજ. એનું સાર્વભૌમત્વ

પુનિત ગાથા

સંધ્યા

અનુવાદકઃ—શ્રી દીનાનાથ જે. મહેતા.

"સંત પ્રજાજનો ઉપસ્થિત થઈ ગયા!"

શ્રીમાનની આજ્ઞા અને જગત્પતિનાં દર્શનના સૌભાગ્યનું કોણ ઉલ્લંઘન કરી શકે મહારાજ! પરંતુ........"

કિન્તુ...કિન્તુ કેમ મંત્રીવર! "કિન્તુ એટલે તમે શું કહેવા માગો છો?" આનર્ત મહારાજે કાંઈક ચંચળ અને ઉદ્વિગ્ન થતાં કહ્યું." શું મ્હારાં ત્હારાં કોઈ પૂર્વપાપ અને દુર્ભાગ્યથી ભગવાન અહીંથી નહિ પધારે શું. એમણે પોતાનો રાહ બદલી નાંખ્યો છે કે શું! આહ! શું હું એટલો બધો અધમ, કમભાગ્ય છું કે એમનાં શ્રીચરણોમાં માત્ર બે પુષ્પ પણ નહિ ચઢાવી શકું!"

"આપ વ્યર્થ વ્યાકુલ બનો છો મહારાજ! ભગવાન અહીંથી પધારવાના છે. હાથ જોડીને વૃદ્ધ મંત્રીએ કહ્યું "દૂતો એ સમાચાર લાવ્યા છે કે પ્રભુની મધ્યાહ્ન સંધ્યા આપણા નગરમાં જ થશે."

"ત્યારે 'કિન્તુ'નો શો અર્થ છે?" સ્વસ્થ થતાં મહારાજાએ પૂછ્યું.

"મહારાજ, મ્હારો કહેવાનો આશય કાંઈ જુદો જ હતો. પેલો સોમપીડ લુહાર......"

"હા, હા, પેલો વૃદ્ધ! અત્યંત આસ્તિક વૃદ્ધ" મહારાજાએ અત્યંત શ્રદ્ધાપૂર્વક મંત્રીની વાતને અધવચથી રોકતાં કહ્યું: "એ વૃદ્ધ સર્વપ્રથમ પ્રભુનાં ચરણોમાં પોતાનો ઉપહાર પધરાવવાની અપેક્ષા રાખે છે, એને એમ જ કરવા દો! એ ચરણોમાં રાજા કે ભિક્ષુક વચ્ચે લેશમાત્ર ભેદ નથી ત્યાં તો માત્ર પ્રેમ જ પુરસ્કૃત થાય છે. અને અમારે એ વાત શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકારી લેવી જોઈએ કે વૃદ્ધ એ માર્ગમાં તો અમારા સર્વનો ગુરુ છે, અમારા સર્વનો નરેશ છે. એને સન્માનપૂર્વક સર્વપ્રથમ જ પૂજન—અર્ચન—વિધિ કરવા દેવી જોઈએ."

"પણ એ આવે તો ને!" મંત્રીએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું "એ નથી આવ્યો, હજુ સુધી નથી આવ્યો!" મહારાજે અત્યંત વ્યાકુલ થતાં કહ્યું.

"ના, મહારાજ! એ હજુ સુધી નથી આવ્યો અને આવવા ઇચ્છા પણ નથી સેવતો. મંત્રીએ અત્યંત મર્યાદિત વિવેકપૂર્ણ રીતે કહ્યું: "મ્હારા વિશ્વાસપાત્ર માણસોએ એ પ્રકારનું સૂચન મને કર્યું છે મહારાજ. "એ પ્રમાણે ન જ બની શકે." મહારાજના અવાજમાં વિચિત્ર પ્રકારનું આશ્ચર્ય હતું. મંત્રીવર, તમે એ વૃદ્ધને પીછાણો છો! ભગવાનના હસ્તિનાપુર જવાના સમાચાર માત્ર સાંભળતાં જ તે પ્રેમાનંદ બની ગયો હતો. તે જ દિવસથી તેણે તે માર્ગોને તોરણદ્વાર ઇત્યાદિથી શણગારવાનો પ્રારંભ કરી દીધો હતો. કાલ રાત સુધી તે સિંહાસન શણગારવામાં જ રત હતો. મારો તો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, એ પ્રેમવશ બનીને જ પ્રભુએ દ્વારકા જવા માટે આ માર્ગ નિશ્ચિત કર્યો હશે."

"શ્રીમાન યોગ્ય જ કહે છે." મંત્રીએ કહ્યું "અમે વારંવાર મદદ માટે તેને કહ્યું છતાં પણ તેણે તે ન જ સ્વીકારી અને એ પણ ચોક્કસ જ છે કે તેણે જો આટલી મહેનત ન કરી હોત તો એ તોરણદ્વાર એટલું સુંદર બની પણ ન શકત.

"ત્યારે તો તે પ્રભુના આગમન સમયે જ હાજર ન રહે એ શું કદિ સંભવિત છે પણ?" મહારાજનું હૃદય દ્રવી ગયું. "જાઓ, અત્યારે જ જાઓ. તમે સ્વયં જઈને એને લઈ આવો."

"જેવી આજ્ઞા", રાજાનો જ રથ લઈને પ્રધાન મંત્રી તે લુહારને લેવા ઉપડી ગયા.

ઘાસની એક ઝુંપડી છે, ઘાસની દીવાલ અને ઘાસનું છાપરું છે, છાણથી લીંપેલ સ્વચ્છ એક ખૂણામાં લુહારનાં પોતાનાં હથીયારો ગોઠવીને મૂકેલાં પડ્યાં છે. એક બાજુ થોડા પૂળા પડ્યા છે અને એક કેળાના પાન પર પુષ્પોની માળા, ચોખા, ચંદન વગેરે મૂકેલું પડ્યું છે. પાસે જ પડેલા ત્રાંબાના લોટામાં આશા છે કે પાણી હશે!

પૂજાનો સર્વ સરંજામ તો તૈયાર છે, પણ પૂજારી સાવધાન હોય ત્યારે ને! મંત્રીએ રથ એ જ ઝુંપડી પાસે રોક્યો અને જોયું તો વૃદ્ધ હાથમાં તુલસીની માળા

થઈ તુલસી ક્યારામાં ઉપસ્થિત તુલસીને અનિમેષ નયને નીરખી રહ્યો છે. હાથમાં માળા સ્થિર રહી ગઈ છે અને આંખમાંથી અવિરત અશ્રુપ્રવાહ વહ્યે જાય છે.

"આપને મહારાજ યાદ કરી રહ્યા છે" મંત્રીના વચનોથી એની તન્મયતામાં ભંગ પડ્યો. તેણે અચાનક બન્ને હાથો જોડી દીધા અને એવી વિમૂઢતાથી મંત્રી તરફ જોયું કે જાણે કંઈ સાંભળ્યુંજ નથી. "શ્રીદ્વારકાધીશનાં દર્શન માટે આપને લેવા માટે આ રથ લઈને આવ્યો છું. પ્રભુ પધારવાના છે" મંત્રીએ અત્યંત આગ્રહ કરતાં વિનીતભાવે કહ્યું.

"આપે વ્યર્થ કષ્ટ ઉઠાવ્યું." વૃદ્ધના હાથ હજી જોડેલા જ હતા. એના સ્વરમાં અત્યધિક નમ્રતા હતી. "અમે એ પ્રકારે મહારાજની જેમ પ્રભુનાં દર્શન નથી કરતા."

"ત્યારે આપ કયે પ્રકારે પ્રભુનાં દર્શન કરશો?" મંત્રીએ આશ્ચર્યચકિત થતા કહ્યું.

"જ્યારે એ મ્હારા દ્વાર પર પધારશે ત્યારે" વૃદ્ધે અત્યંત સ્વાભાવિક રીતે જ કહ્યું. એ વૃદ્ધના ગર્વ પર મંત્રી પોતાનું હાસ્ય ન રોકી શક્યો." જે રાજ્યપુરુષમાં પણ પૂજ્ય મનાતા ગયા છે. જેણે મહારાજની અત્યંત આગ્રહ ભરી રાજસદનમાં પધારવાની પ્રાર્થનાને પણ અસ્વીકૃત કરી હતી, જેના દર્શનમાત્ર માટે મહારાજ પોતે ગામની સીમા સુધી દોડયા હતા, તેઓ શું પધારશે?" મંત્રીને એના આ ગર્વથી અસર ન થઈ, તેઓ પાછા ચાલ્યા ગયા. શી ખબર કે વૃદ્ધે કહ્યું તે તેણે સાંભળ્યું હશે કે કેમ? કે "દીનોના દ્વારે દીનબંધુના સિવાય બીજું કોણ આવશે?"

રથ જેવી રીતે આવ્યો હતો તેવી જ રીતે પાછો ચાલ્યો ગયો.

ગરુડધ્વજ દ્રષ્ટિગોચર થયો. કોલાહલ થવા લાગ્યો. સર્વ લોક દોડધામ કરવા લાગ્યા. સ્વયં મહારાજ પણ પૂજનો થાળ લઈ આગળ આગળ બાળકની જેમ દોડી રહ્યા હતા. પણ આ શું? રથ તો બીજી બાજુ વળી ગયો. ભગવાન એ બાજુ ક્યાં જઈ રહ્યા છે? માનવ સમુદાય આશ્ચર્યપૂર્વક એ દિશામાં ધસડાવા લાગ્યો.

"થોભો દારુક" પ્રભુએ સારથીને આજ્ઞા કરી અને ચારે ય કર્પૂરવર્ણ અશ્વ ત્યાં જ સ્થિર થઈ ગયા.

વૃદ્ધ કુમાર કંઈપણ કલ્પના કરી શકે તે પહેલાં તો રથમાંથી કૂદીને મોરમુકુટધારી એક નીલોજ્જવલ જ્યોતિ એની સન્મુખ આવી ઊભી રહી. એકવાર મુખ ઊંચું કરીને જોયું, ઊભા થવાનો પણ અવકાશ ન રહ્યો એમ જ રીતે મસ્તક એ કમલાકાર લલિત ચરણો પર ઢળી પડ્યું.

મહારાજ, મંત્રી, સામન્ત, સેનાપતિ સર્વ ધીરે ધીરે ત્યાં પહોંચી ગયા. સર્વ આશ્ચર્ય અને સંકોચથી પ્રભુ પાસે જ ઊભા હતા. દીનબંધુ દીનના દ્વારપર ઊભા હતા. અને દીન એમના ચરણોમાં પડયો હતો. પૂજાની સામગ્રી કેળના પાનમાં જેમની તેમજ પડી હતી. એ અર્પણ કરવાની સ્મૃતિ પણ કોને રહી હતી?

ઘણો સમય વીતી ગયો. ન તો ભગવાન ઉઠ્યા ન તો ભક્ત વૃદ્ધ ઉઠ્યો. અત્યંત સંકોચપૂર્વક નમ્રતાથી દરકે કહ્યું. 'ભગવન્–પ્રભુ મધ્યાહ્ન સંધ્યા માટેનો સમય વીતી જાય છે'!

"દારુક, સંધ્યા તો થઈ"! એ કમળનયનમાંથી બે અશ્રુબિંદુ એ વૃદ્ધના મસ્તક પર પડ્યાં. જીવ અને બ્રહ્મની એકતા એ જ સંધ્યા છે ને? એ સંધ્યા સંપૂર્ણપણે થઈ ગઈ હતી.

પ્રભુના પાદપંકજમાં વૃદ્ધનું માત્ર માનવ ખોળિયું જ પડયું હતું. એનો આત્મા તો સ્વામીશ્રી સાથે ક્યારનોય ઐક્ય પામી ચૂક્યો હતો. સમ્પૂર્ણ.

દીપોત્સવી

[ઉપજાતિ છંદ.] —હીરાભાઈ વી. પુરોહિત

દીવાળી આવી શુચિ, સૌમ્ય, શાણી,
આનંદ કેરા ઉભરા ભરીને;
લોકો ચડયા છે સહુ હર્ષ હેલે,
વ્યથા વિસારી, વિચરે ઉમંગે. ૧
દીપોત્સવી નામ યથાર્થ ભાસે,
ગૃહે ગૃહે જો દીપ ઉત્સવો છે!
જનો તણા દ્વાર અને ગૃહોમાં,
દીપ્તિ દિસે છે નવધા પ્રકારે! ૨

જો વાયુથી આ સહુ દીપ ડોલે,
જણાવતા ગૂઢ હસી જનોને;
"સંતાન ભોળાં, પ્રિય ભારતીનાં!
ઘમંડ શાને દીપ—ઉત્સવોના? ૩
દીવાળી દીપો પ્રગટા દિલે માં,
જુઓ દિસે અંતરમાં પ્રકાશ?
ન હોય તો ત્યાં જલદી જલાવો,
દીવો અને નૂતન તેજ લાવો. ૪

કાવ્યકુંજ

આ માસની પાદપૂર્તિ

જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે

મંથન એ જ્ઞાનાડંબરનું,
મુખમાંથી વિષ પ્રકટાવે છે;
વાણી–વર્તનમાં ભેદ કરી,
સુકો ઉપદેશ અપાવે છે.

નિર્મલ મનથી દિલ શુદ્ધ કરી,
વિશ્વંભરને સ્નેહે સ્મરજે;
ને આડંબરથી દૂર રહી,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

નહિં પૂર્ણ ઘડો છલકાય કદી,
અર્ધો કરતો બકવાદ વદી;
બહુ વાદથકી તું દૂર થજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

'મગન'

શું શોધ કરે તું રજેરજના?
કર વંદન એને નવભજના;
ધરણીધર પર શ્રદ્ધા ધરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

કંઈ લાખ ગુફાઓમાં ભટક્યો,
અજ્ઞાન થકી અવળો અટક્યો;
નિજ માનવ જન્મ સફલ કરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

શ્રી 'ગગનવિહારી'

ભવ–જંગલમાં ભટક્યો ભયથી,
ને ખૂબ તપ્યો તાપત્રયથી;
ગુરુ શાસ્ત્ર સુવાક્યો આચરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

જે સમજે છે તે ખોટું છે;
જે સૂક્ષ્મ રહ્યું, તે મોટું છે;
મનથી સ્થિર તત્ત્વ વિષે ઠરજે;
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

શ્રી. શૂન્યમ્

અંધાર વિષે અટવાઈ પડ્યો,
પેસેન્જર સાથે ખૂબ લડ્યો;
તજી દ્વેષ ધૈર્ય ધારણ કરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

થઈ આજ મુસાફર તું ફરતો,
પણ કષ્ટ ન કાંઈ સહન કરતો;
કરી કાર્ય પૂર્ણ પાછો વળજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

'મુસાફર'

બન્યો 'બી. એ.' છતાં બીતો ફરતો,
'એમ. એ.' થઈ 'એમ ને એમ' ઠરતો!;
ભણ નિર્મલ પ્રેમ દ્વિ–અક્ષર જે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

કંઈ કૃત્ય-સુકૃત્ય કરી મરજે,
નહિં તો નહિં ભાર વહન કરજે;
વિભુની લઈ વાટ ડગો ભરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

'શ્રી વિજય'

ધરી ધર્મ ધજાને સંચરજે,
સન્માર્ગ મહિં ડગલાં ભરજે;
દીનોનાં દુઃખો પરહરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે,

મન-મેલ બધા નિર્મલ કરજે,
પ્રભુ-પ્રેમ સદા હૈયે ભરજે;
સત્સંગ – બગીચે વિહરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

'શ્રી પુનિત'

ફરતાં ફરતાં હરિને રટજે,
પ્રભુની પ્રતિમા ઉરમાં ધરજે;
હરિનો રસ પી મદમસ્ત થજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

શ્રી. મણિલાલ દેસાઈ.

હે જીવનદોર પ્રભુ – ચરણે,
સહુ ભાવથકી અતિ નમ્ર પણે;

થી ચરણોમાં થઈ સ્થિર અને,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

શ્રી હેમન્તકુમાર નીલકંઠ.

જનતા તણું શ્રેય ચહી હૃદયે,
જગ તેજ ભરી હૃદપ્રેમ વડે;
નિજ જીવન ફોરમ અર્પી જગે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

શ્રી પ્રબોધચંદ્ર કાપડીઆ

ઓ જીવ થવા શિવરૂપ અરે,
નિજ આત્માની ઓળખ કરજે;
સર્વે ચરિત્રં બ્રહ્મ ગણી,
બ્રહ્મારિમ કહી તું વિચરજે;
એ જ્ઞાનમહિં તદ્રૂપ બની,
પછી મોક્ષપદે જઈને ઠરજે,
એ પૂર્ણ પ્રકાશિત ધામ તણા,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

શ્રી મણિશંકર ઉપાધ્યાય

સુખમાં દુ:ખમાં સમતા કરજે,
નિજ આત્મા પ્રભુચરણે ધરજે;
મન અંધકૂપે ન પડી રહીને,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

સૌ. પ્રભાવતી બ્હેન કાપડીઆ

ગઈ કૈંક દીપોત્સવીઓ સરતી,
ધરતી પરથી ત્વરિતા ધરતી;
ઝળક્યાં ગૃહમંદિર સુંદર હા,
પણ ના ઝળક્યું મનમંદિર આ;
ન અસત્ય પ્રકાશથી કાંઈ વળે,
તમ ઘોર અનાદિ તણું ન ટળે
પરબ્રહ્મ પથે પગલાં સરજે;
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે,

ભક્તકવિ શ્રી ગોવિંદજી રામેશ્વર

દુઃખ વાદળ આવી છવાઈ રહે;
સુખપ્રાપ્તિ તણો ન ઉપાય જડે,
બધું વિશ્વ બળેને ભસ્મ ત્યજી;
નહિં હોય ઉદાસ થનો તું કદી,
મદ મોહ તને લપી ઘેરી વળે;
કર્તવ્ય તણું નહિં ભાન રહે,
પ્રભુની સ્તુતિ આરતી કરજે;
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

શ્રી ઉ. બે. મહેતા

બની મસ્ત ફકીરી તું ધરજે,
પૂર ભાવ તણાં ઉરમાં ભરજે
હરિ-નામ નહિ પળ તું ભૂલજે.
પ્રભુ સન્નિધિમાં જઈને ઠરજે;
અજવાળાં આતમ પાથરજે,
તિમિરો અંતરનાં સંહરજે;

સ્વાત્માનન્દે સંયુક્ત થઈ,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;
ભલે વાદળ વિપદનાં ગરજે,
પણ અંતર શોક નહિ ધરજે;
પરિપૂરણ શાન્તિ સદા વરજે,
તજી રાગ પ્રભુ-અનુરાગી થજે;
મહાજ્યોત સ્વરૂપે સમાઈ જજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

દલસુખરામ કાપડીઆ

રહીને ઝૂકી સંતતણા ચરણે,
શીખ શાસ્ત્રપથી પ્રીછતાં સતને;
નવ રે' વળગી કહિયે મતને,
સહજે વિન શોચથી આફતને.
નથી કોઈ અહીં તવ આલમમાં,
નવ ખાલી દિસાઈ રહે ભ્રમમાં;
સમદૃષ્ટિ ધરી જગ વિચરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

અજવાઈ રહ્યા જગ-તાલ નવા,
કંઈ ભિન્ન પ્રકારની લાગી હવા;
દુઃખી નાદ બધે જ સુણાઈ રહે,
નવ વર્ષ તણાં કંઈ નીર વહે;
જગમાં ભરિયા વિષકુંડ મહા,
જન કોઈક હારથી રે' છલકયાં;
અઘ-ઓઘ ભર્યા તમથી છુટીને,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

શુક્રગર સાંકળચંદ હુલાભાઈ

સત્સંગ શુભ સાધુ તણો કરીને,
હૃદયે શુભ જ્ઞાન ઘડો ભરજે;
મતિહીન ભલે કદી હોય છતાં,
મનમાં વિભુનામ સદા સ્મરજે;
તજી મોહ સંબંધ જુઠા જગના,
ભવસાગર પાર સુખે તરજે;
કરી ચિત્ત બધું પરબ્રહ્મ વિષે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

સૌ. શ્રી બાલજ્યોતી સરદવાર

મધુરા ફૂલમાં રસગુપ્ત અરે,
શુક! પંજર બંધન શીદ પડે?

સુખ મુક્તવિહાર તણું રમરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

શ્રી "કાવ્યપ્રેમી"

નય-નીતિ પથે પદ તું ધરજે,
થઈ સજ્જ સદા રણ સંચરજે;
પ્રિય ! સઘ હણી રિપુ મુક્ત થજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે !;

કવિચિત્રકાર 'મસ્તમયૂર'

સમરાંગમાં શહિદી સેજે,
પરલોકે પ્રિય ! પોઢી લેજે;
થઈ કાળનો કાળ, વિમુક્ત બને,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

કવિ શ્રી. ગોવિંદરામ વ્યાસ

સવૈયાઃ—
ચળકાં સત્યનું કરી કોડીયું,
વિવેકની ત્યાં વાટ ધરો;
ઘોર તિમિર અંતરનું હરવા,
જ્ઞાન-તેલ ભરપૂર ભરો;
ચેતન-ચિનગારી પ્રકટાવી,
જ્ઞાન દીપ દિલમાં ધરજે;
જગ બંધનમાંથી નીકળી,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે,

શ્રી. 'વિશ્વામિત્ર'

દિન રાત જેમ સુખદુઃખ સરજે,
માયા-મૃગજળ અવનિ પર જે;
જિજ્ઞાસા જ્યોત પ્રગટ કરજે,
ગુરુબોધ ઉરે અનુભવ ભરજે;
વૈરાગ્ય ખડગ કરમાં ધરજે,
શમદમ સાધન સહુ વિચરજે;
આતમ સૂર્યે તમ સૌ હરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.
પીતાં જ્યમ ભાંગ સ્વમાન સરે,
થપ્પડ એ નિજ ગાલે જ ધરે;
ત્યમ મોહ વારુણી - અંધારે,
માનવ સર્જન સંહાર કરે;

સૌ એક વિભૂથી વિભાજિત જે;
અંને એકજ બનનાર જ છે;
એ જ્ઞાન-પ્રભા ઉર ઉર ભરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

'સંતશ્રી સીતારામજી"

રવિ ને વિધુ વ્યોમ વિષે વિલસે,
કરવા દ્યુતિપાવન એ જગને;
બન સૂર્યશશાંક જગે ઝળકી,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.
તજી દે અવ, ધૂર્ત ! મલિનાકૃતિઓ,
શિર-કેશ સફેદ થયા જરી જો !
જગહિત હવે ઉરમાં ધરજે,
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે;

શ્રી. ધીરુભાઈ વિ. પુરોહિત

અરે પામર બાળ સુણ આ જગના,
મુકી દે કુડ કપટ મનનાં;
મત સત્ય તણું તું આચરજે
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે.

નર્મદાશંકર હ. પાઠક.

તુજ ચેતનધર્મ ભૂલીશ નહિ,
જડવાદ કરી વિરમીશ નહિ;
શુભ સાધન કોઈ સુખે કરજે
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે
રહી સાવધ કર્મ રૂડાં કરજે
કહી कृष्ण तयास्मि બની બનજે
થઈ દક્ષ દુરાગ્રહથી ડરજે
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે
નવ-વર્ષ વિષે ગત ભૂલી જજે
નવ-મંગલ સાધવને સ્મરજે
નવ નિધિ નવોદયને વરજે
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે

શ્રી બાલશાસ્ત્રી

ઘનઘોર ભલે ય છવાઈ રહે
દિન કેંક, છતાં રવિરાજ જીતે.
નિજ પ્રકૃતિને ત્યમ તું જીતીને
જઈ પૂર્ણ પ્રકાશ વિષે ફરજે

સૌ. જયાકુંવર બ્હેન.

—આવતા માસની પાદપૂર્તિ—

"આનંદની ઉર્મિઓ"

તા. ૨૦-૧૧-૪૧ સુધીમાં જ કાર્યાલયમાં
મળી જવું જોઈએ.

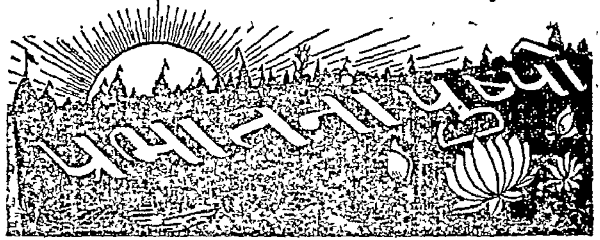

લેખક—શ્રી વજ્રકોટક.

હમણાં હમણાં થોડા વખતથી તમે સમાજમાં કામ કરી રહ્યા છો, એટલે તમે તમારી જાતને એમજ માની બેઠા છો કે તમે એક મહાન નેતા છો. બીજાનો ઉદ્ધાર કરવાનો જેમ જાણે તમે ઈજારો લીધો હોય એવી તમારી વાણી છે. ક્યાંય પણ સભામાં તક મળી કે તરતજ તમે લાંબા હાથ કરી ભાષણબાજી શરૂ કરી દો છો અને પછી ગંભીર મુખ રાખી મુંગા બેસી જાઓ છો. દેખાવ ઉપરથી એમજ લાગે કે તમારા અંતઃકરણમાં બીજાઓનું દુઃખ જોઈને આગ લાગી ગઈ છે. ગરીબોના દુઃખની તમે ગળગળે સાદે વાત કરો છો અને પછી ઘેર આવીને દૂધપાક ઉડાવો છો! મોટરમાં બેઠાં બેઠાં તમે પગે ચાલતા માણસોની દયા ખાઓ છો, સીનેમા કે નાટકમાં ઠંડીમાં ધ્રુજતા બાળકોને જોઈને તમે ત્યાં રડી પડો છો; પણ બહાર તમારો ડ્રાઈવર ઠંડીમાં ધ્રુજતો હોય એની તમને પડી નથી!

આવું છે તમારૂં જીવનઃ અને તમે તમારી જાતને સમાજ–સેવકમાં ખપાવી રહ્યા છો! હાથીના દાંત ચાવવાના જુદા અને દેખાડવાના જુદા. આમ તો મોટી સુધારવાની વાત કરો છો. સ્વતંત્રતાની વાત કરો છો અને તમારા ઘરમાં શું છે એ મારા સિવાય કોઈ જાણતું નથી. ઘરની બહાર તમે વીસમી સદીના માનવી ગણાવો છો અને જેવો તમે ઘરમાં પગ મૂકો છો કે તરત જ અઢારમી સદીના થઈ જાઓ છો. જે જુની રૂઢિઓનો નાશ કરવો જોઈએ એ જ વસ્તુઓ તમારા ઘરમાં ચાલી રહી છે. બહાર એમ કહો છો કે આપણા સમાજમાંથી લાજનો રિવાજ કાઢી નાખવો જોઈએ અને ઘરમાં તમારા દીકરાની વહુ લાજ ન કાઢે તો તમારૂં મગજ ફરી જાય છે!

એક વખત મેં આ બાબતમાં તમારૂં ધ્યાન ખેંચ્યું તો તમે જવાબ આપ્યો, "હું શું કરૂં? ઘરમાં બા જુના વિચારની છે એટલે મારે એમ કરવું પડે છે," પણ આ બહાનું છે. એમ શા માટે નથી કહેતા કે તમે જે બોલો છો એને આચારમાં મૂકવાની તમારામાં હિંમત નથી! એમ શા માટે નથી કહેતા કે તમે દંભમાં અને દુઃખમાં રહેવા માગો છો? બહાર યુવાનોના સંસર્ગમાં આવતી વખતે તમે નવા જમાનાની વાત કરો છો અને મુરબ્બીઓ સાથે તમે રૂઢિચુસ્ત બની રહો છો. એમ શા માટે કબુલ નથી કરતા કે જુના રીતરીવાજો જે તમને ખરાબ લાગે છે એને તોડી પાડવાની તમારામાં તાકાત નથી. આવું જીવન જીવીને જો તમે તમારી જાતને વ્યાવહારિક ગણાવતા હો તો મારે તમને સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ કે આ વ્યવહાર નથી પણ દંભ છે અને દંભની હું દુશ્મન છું.

તમે જો એમ માનતા હો કે જમાના પ્રમાણે બોલવાથી તમે સુધારક ગણાશો તો એ તમારી ભૂલ છે. નવા જમાનાનો સ્વભાવ બહુજ વિચિત્ર છે. નવો જમાનો કાર્યને જુએ છે, શબ્દોને નહિ; તમારા મુખમાંથી નીકળતા શબ્દોથી કોઈપણ સુધારો નહિ થાય, પણ જો તમારૂં વર્તન એવું હશે તો જરૂર પરિણામ આવશે અને વર્તનમાં તો તમે એક પણ વસ્તુ મૂકી શકો એમ નથી; કારણ કે તમારી બાનો સ્વભાવ એવો છે. એની પાસે તમારૂં કંઈ ચાલતું નથી.

છટકી જવાની આ અજબ યુક્તિ શોધી કાઢી છે. જો તમે ઘરમાં કંઈપણ કરી શકવાને અશક્તિમાન હો પછી બહાર આવીને બણગાં ફુંકવાનું વહેલી તકે બંધ કરો, કારણ કે તેથી બહુ નુકશાન થાય છે. જે

તમારું અનુકરણ બીજા માણસો કરતાં શીખી ગયા છે, આ લોકો પણ તમારા જેવી મોટી મોટી વાતો કરે છે અને કરતા નથી કંઈ!

ભાષણો કરવાથી જો સમાજમાં સુધારો થવાનો છે તો ચોક્કસ માનજો કે કંઈ નહિ થાય. શ્રોતાજનો ઉપર સદા ભાષણકારના વર્તનની જ અસર થાય છે, ગરીબોના દુઃખની વાત કરીને તમે માથામથીંદા ઉતારતા જ રહેશો તો ગરીબાઈ દૂર નહિ થાય. એને માટે ભોગ આપવો જોઈએ, ત્યાગ જોઈએ અને કંઈ કરી બતાવવાની તમન્ના જોઈએ.

તમારે તો તીજોરીના તળીયાં સાબુત રાખવાં છે અને ગરીબોના બેલી બનવું છે. સેવા કરવી નથી અને સેવક બનવું છે. અને મર્યા વિના તમારે અમર બનવું છે. જો તમારે ખરેખર કંઈ કરવું જ હોય તો તમારા શબ્દોનો પડઘો વર્તનમાં મૂકવો જોઈએ. આમ નહિ થાય તો પાણીના પરપોટાની જેમ તમારાં ભાષણો હવામાં ફુટી જશે!

જીંદગીમાં મોટી મોટી વાતો કરનારા તો, ઘણા મળે છે પણ તે પ્રમાણે કરનારા હજારમાંથી એક જ મળે છે. અને આવો માણસ કીર્તિ મેળવી જાય છે. હું શું કરું, મારી બીને માઠું લાગે છે અથવા તો મારા પિતાની વિરુદ્ધ મારાથી જઈ શકાય એમ નથી.' આવી વાતો કરનારા કદિ પણ કોઈનો ઉદ્ધાર કરી શકતા નથી.

જીવનના પહેલે જ પગથીયે જે લોકો પડવા માગે છે એ કદિ પણ ટોચ જોઈ શકતા નથી. તમારા સંસર્ગમાં આવ્યા પછી હું એટલું જાણી શક્યો છું કે તમારામાં કોઈનો વિરોધ સહન કરવાની તાકાત નથી. તમારે તો બધાને ખુશ રાખવા છે. જુવાનોની સાથે જુવાન બનવું છે અને વૃદ્ધોની સાથે વૃદ્ધ બનવું છે!

આ નહિ ચાલે; જુવાન બનવું હોય તો પછી વર્તન પણ એવું જ રાખો અને વૃદ્ધ બનવું હોય તો પછી જુવાનો સાથે મળવાની ખોટી વાતો ન કરો.

નવો જમાનો ની રતા માગે છે. આ વસ્તુ તમારામાં હોય તો જ આગળ ડગલું માંડો અને ભાષણ કરો.

પાત્ર ભજવી લ્યો

જગત આ રંગભૂમિ છે,
ઘડી બે ભાઈ! ગજવી લ્યો;
બનીને કુશળ નટ હોંસે,
ત્હમારાં પાત્ર ભજવી લ્યો.
નચાવે સૂત્રધાર અહીં,
બધાં શેતરંજ પર પ્યાદાં;
હો આલીશાન કે સાદાં,
ત્હમારાં પાત્ર ભજવી લ્યો.
ધનિકનો વેશ જો સોંપે,
અગર કંગાલિયત હોપે;
ઉભય પદ્રિ ચહો શોપે,
ત્હમારાં પાત્ર ભજવી લ્યો.
મળે ગાડી અગર ઘોડા,
પગે ફરવા પડે દોડા;
છે વેશ ઘણા વખત થોડા,
ત્હમારાં પાત્ર ભજવી લ્યો.
ત્હમારી હોય જે પૂંજી,
કદર એની રહો બૂઝી;
રહો પ્રભુ ગીતને ગુંજી, ત્હમારાં પાત્ર ભજવી લ્યો.

—મો ચંદ્રકાન્ત ઓઝા

જીવનમુક્તિ વિવેક (સંવાદ)

લે: શ્રી પદ્મનાભ શાસ્ત્રી

જીવતાં મુક્તિ કે જીવનકાળ પૂરો થયા પછી મુક્તિ એવી ચર્ચા આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓમાં થતી સાંભળી તે આ નીચે ઊતારવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. મંડનમિશ્ર સાથે શ્રી શંકરાચાર્યે અનેકપ્રકારની કર્મકાંડની ચર્ચાઓ ચલાવી મંડનમિશ્રને સુરેશ્વર બનાવ્યા હતા. અને કર્મવાદ એ જડવાદનો એક ઉત્તમ પ્રકાર છે તથા જ્ઞાનમાર્ગ એ જ સાચું શાશ્વત શાંતિનું રહસ્ય જણાવે છે એમ સિદ્ધ કરી મંડનમિશ્રની જડવાદમૂલક વૃત્તિ જ્ઞાનપ્રધાન બની શકે છે કે કેમ તેની ખાત્રી કરવા વેદાન્તસિદ્ધાન્તમૂલક નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ જેવો એક લઘુલેખ લખાવ્યો હતો અને ત્યારપછી બધા શિષ્યોની અનુમતિથી સુરેશ્વરે વાર્તિકગ્રંથો રચ્યા; જે સૂત્રભાષ્યને સમજવામાં બહુ જ ઉપકારક થઈ પડ્યા છે.

આપણે પણ મુક્તિનું પરમ રહસ્ય જાણવા આશ્રમવાસી વિદ્યાર્થિવર્ગની લાક્ષણિક ચર્ચા તપાસીએ:—

૧ વિદ્યાર્થી—ભાઈઓ તથા બહેનો! આજના વિષયને ન્યાય આપવા માટે શ્રીમતી મેના ભારતી પ્રમુખસ્થાન લેશે એવી હું આપ સર્વ પાસે દરખાસ્ત મૂકું છું.

૨ દમયન્તી—ઉમેશ ભાઈની દરખાસ્તને હું ટેકો આપું છું.

પ્રમુખ—સુજ્ઞ ભાઈઓ તથા બહેનો!

આપણી આ સંવાદસમિતિમાં આપે સહુએ મળી જે સ્થાન મને આપવા જણાવ્યું છે તે માટે હું આપ સર્વનો આભાર માનું છું. પરમાત્મા આપ ભાઈ બહેનોની ચર્ચામાં મને નિયામક રૂપે યોગ્ય નિર્ણયો આપવાનું સામર્થ્ય આપે એમ પ્રાર્થના કરી વક્તાને પોતાનો વિષય વાંચી સંભળાવવા હું વિજ્ઞપ્તિ કરું છું.

વક્તા—સજ્જનો તથા સન્નારીઓ! મારા જેવા બાળક અને અલ્પમતિ વિદ્યાર્થી માટે જગત્ શાશ્વત છે કે ક્ષણભંગુર તથા તેનો નિયામક કોણ હોઇ શકે વગેરે બાબતો એવી છે કે તેમાં કાંઇપણ નિશ્ચયપૂર્વક કહેવું એ એક પ્રકારનું સાહસ જ ગણાય. તથાપિ યથામતિ એ બાબતમાં હું મારા ભાંગ્યા તૂટ્યા વિચારો જણાવવા રજા લઉં છું.

વેદરાશિમાં એક નાસદીય સૂક્ત છે. જે મૂળ તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત લોકમાન્ય તિલક મહારાજ રચિત ગીતારહસ્ય નામક ગ્રંથમાં ગુજરાતી અનુવાદમાં પ્રગટ થયું છે એ સૂક્તમાં જગતની ઉત્પત્તિ વિષે પ્રારંભિક ચર્ચા આપેલી છે. વળી છાન્દોગ્ય ઉપનિષદમાં પણ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અથર્વવેદ, ઇતિહાસ, પુરાણ, દૈવવિદ્યા, બ્રહ્મવિદ્યા, ભૂતવિદ્યા, ક્ષત્રવિદ્યા, નક્ષત્રવિદ્યા, સર્પજનદેવવિદ્યા, વગેરે ભણીને નારદજી સનત્કુમાર પાસે આવ્યા અને એ પ્રસંગે સનત્કુમારે તેમના અધિકાર પ્રમાણે તેમને નામથી શરૂ કરીને ઉત્તરોત્તર ભૂમાને બ્રહ્મસ્વરૂપ જણાવેલ છે. વળી એ જ ઉપનિષદમાં ઉદ્દાલક આરુણિએ પોતાના પુત્ર શ્વેતકેતુને ઉપદેશ આપતાં અનેક દૃષ્ટાંતો આપી પરમકારણ પરમાત્માનો ઉપદેશ કર્યો છે. ત્યાં એક જ્ઞાનથી સર્વજ્ઞાનની સિદ્ધિ છે એવું સમજાવવાની ચર્ચા ઉપાડી છે. જેમાં કેટલાઓનું એવું કહેવાનું થાય છે કે શરૂઆતમાં બધું અસત્‌રૂપ એક અદ્વિતીય તત્ત્વ હતું. અર્થાત્ બૌદ્ધમત મુજબ બધું શૂન્ય હતું. પરન્તુ nothing comes out of nothing એ ન્યાયે અસત્‌માંથી સત્‌ની રીતે થાય એવી શંકા ઉઠાવીને નિશ્ચય બાંધ્યો છે કે सदेव सौम्य इदमग्र आसीत् । तदैक्षत बहु स्यां प्रजायेय इति । અર્થાત્ ઉત્પત્તિપૂર્વે બધું સદ્રૂપ જ હતું અને એ સત્ એક અદ્વિતીય હતું. અને એ સદ્રૂપ વસ્તુ—પરમાત્માએ ચિંતન કરી વિચાર કર્યો 'હું' જાતે એકરૂપ છું તે જ અનેકરૂપે થાઉં. અને ત્યારપછી અગ્નિ,જળ અને પૃથ્વીરૂપ તત્ત્વોમાંથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ જણાવવા માટે ત્રિવૃત્કરણની પ્રક્રિયા સમજાવે છે. જેમાં જગમશહૂર પંચીકરણ સમજાવવામાં આવે છે. અવ્યાકૃતથી વ્યાકૃત તત્ત્વોને જુદાં પાડી પ્રત્યક્ષ બોધ કરાવવા માટે અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી એ તત્ત્વોથી વસ્તુ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેથી પ્રથમનાં બે તત્ત્વો આકાશ ને વાયુને ઉઠાવી લેવામાં આવતાં નથી. પરન્તુ એ તત્ત્વો અવ્યાકૃત જેવાં હોવાથી ત્રણ તત્ત્વોને લઈને જ ત્રિવૃત્કરણની પ્રક્રિયા સમજાવી છે. એ રીતે બ્રહ્મસૂત્રમાં પણ जन्माद्यस्य यतः । તથા शास्त्रयोनित्वात् । અને तत्तु समन्वयात् । એ ત્રણ સૂત્રો જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનો ક્રમ સમજાવી શ્રુતિનો સમન્વય પરમાત્મા સાથે નક્કી કરવામાં આવ્યો છે. અધિકારી વર્ગ પોતાના નિશ્ચય પ્રમાણે यावदधिकारम् નિયામકો થાય છે. તેમને જગદ્‌વ્યાપાર સુપ્રત કરવામાં

આવતો નથી. એવી હકીકત આપણને जगद्व्यापार वर्जम् એ સૂત્રમાંથી જાણવા મળે છે.

આ રીતે यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते । येन जातानि जीवन्ति यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्ति । એ શ્રુતિથી આપણે પરમાત્માને જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયનું કારણ જાણી શકીએ છીએ માટે એ પરમ કારણને જાણવાથી પછી કશું જાણવાનું બાકી રહેતું નથી. એ વાત तत्त्वमसि એ મહાવાક્ય નવ વખત વાપરી શ્વેતકેતુને તેમના પિતા આરુણિએ દૃષ્ટાંતો આપીને સમજાવી છે. આટલી હકીકત પણ જો આપણે ધ્યાનમાં રાખી તેનું મનન કરીએ તો શાસ્ત્રતાત્પર્યનું ફળ આપણને અવશ્ય મળે. એટલું કહી મારું વિવેચન પૂરું કરવાની રજા લઉં છું.

પ્રમુખ—બંધુઓ તથા બહેનો ! આજનો વિષય શાસ્ત્રતાત્પર્ય જે ઘણો જ કઠિન અને ગહન ગણાય છે તે આપણા આ બાલ વક્તાએ સુંદર રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે માટે તેને મારા તરફથી તથા તમારા સર્વ તરફથી અનેક ધન્યવાદ આપું છું. બીજા ભાઈઓ તથા બહેનોને આ વિષયમાં બોલવાની વૃત્તિ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આ રહસ્યપૂર્ણ નિબંધનું વારંવાર મનન કરવાથી વધારે લાભ થવા સંભવ છે એમ ધારી આપ સર્વ ભાઈઓ તથા બહેનો એ વિષયમાં જણાવવામાં આવેલી હકીકતોનો પુનઃ પુનઃ વિચાર કરો એ વધારે હિતકાર છે.

આ બાબત ઘણીખરી શ્રુતિ તથા બ્રહ્મસૂત્રોના પ્રમાણો આપી સુંદર રીતે સમજાવવામાં આવી છે, તેથી તે બાબતમાં મારે પણ વિશેષ કહેવા જેવું કંઈ રહેતું નથી તો પણ यावदधिकारम् એ સૂત્ર જે ટાંકવામાં આવ્યું છે તેના ઉપર થોડો વધારે પ્રકાશ પડે તો ઠીક એમ ધારી જણાવવાનું કે એ અધ્યાયમાં મુક્ત, પુરુષોને જન્મ લેવો પડતો નથી. છતાં વસિષ્ઠ, બ્રહ્મા, વાલ્મીકિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, અપાન્તરતમા, નારદ વગેરે મહાત્માઓ જેઓને પુરાણોમાં મુક્તકોટિમાં ગણવામાં આવ્યા છે તેઓના જન્મ કહેવામાં આવ્યા છે માટે તેના ખુલાસા સારૂ આ સૂત્ર છે તેમાં એ પુરુષોમાં અવિદ્યાનો લેશ રહી જવાથી અધિકારી પુરુષો તરીકે તેમનો છેલ્લો જન્મ હોય છે. કારણ કે અવિદ્યાનો લેશ પણ જન્મનું કારણ થઈ પડે છે. એમ કહ્યું છે: કપૂર ભરેલા ડબ્બામાંથી કપૂર કાઢી લીધા પછી પણ કપૂરની વાસ જતી નથી તેવી રીતે તીવ્ર શુભ વાસનાના બળે તેનો કપૂરના ગંધ જેવો લેશ બાકી રહે છે અને તે જન્મ-મરણનું કારણ બને છે. અને એ જન્મ તેમનો છેલ્લો હોય છે. કારણ કે ત્યાર પછી તેમની મુક્તિ થવાથી તેમને જન્મ ધારણ કરવો પડતો નથી.

વળી મુક્તિ સંબંધમાં પણ એટલી એ વાત સમજવાની છે કે જીવન્મુક્તિ અને વિદેહમુક્તિ એવા બે ભેદ પ્રસિદ્ધ છે. આ પ્રસંગમાં કેટલાએક વિદ્યારણ્ય મુનિ વગેરે બન્ને ભેદ માને છે જ્યારે સંક્ષેપ શારીરક-કાર સર્વજ્ઞ મુનિ વગેરે વિદેહમુક્તિને જ મુક્તિ માને છે. અને જીવન્મુક્તિને સંન્યાસીઓના મન મનાવવા પૂરતો અર્થવાદ માને છે અને એ પણ વ્યાજબી પણ છે.

જન્મધારી જીવન્મુક્ત પુરુષોમાં અવિદ્યાનો લેશ કાયમ હોવાથી તે ખરી મુક્તિ ગણી શકાય નહિ. વળી શરીર છે, ત્યાંસુધી પ્રારબ્ધ કર્મ શેષ છે અને મુક્ત પુરુષોને કર્મનો સંબંધ સંભવે નહિ. એ રીતે પણ જીવન્મુક્તિ ખરી મુક્તિ નથી. અર્થાત્ અજાતવાદના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તે અર્થવાદ ગણાય, માટે વિદેહમુક્તિ એ જ ખરી મુક્તિ છે. ભગવાન ગૌડપાદ કહે છે કે પરમાર્થ સત્ય કોઈ વિલક્ષણ વસ્તુ છે. તેઓ જણાવે છે કે.

न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकः ।
न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता ॥

અર્થાત્ જે બદ્ધ હોય તે મુક્ત થાય. જે જેલમાં પડયો હોય તેને છૂટવાનું હોય પણ નિત્ય મુક્તમાં એ પ્રસંગો સંભવતા નથી.

માટે સ્વસ્વરૂપસ્થિતિના સંબંધમાં જીવનથી મુક્તિ જ ખરી મુક્તિ કહેવાય તેથી વિદેહમુક્તિ એ જ સાચી મુક્તિ છે એમ સમજાય છે.

આટલી વાત સ્પષ્ટ કરી આપણે આજનું કામ આટોપી લેવું જોઈએ.

૧ વિદ્યાર્થી–બંધુઓ અને બહેનો ! આજ રોજ આપણા વિદ્વાન બંધુએ શાસ્ત્રતાત્પર્ય ઉપર જે નિર્ણાયક નિબંધ વાંચ્યો અને તેના ઉપર પ્રમુખ સાહેબે વિદ્વત્તાપૂર્ણ સમાલોચના કરીને ગહન વિષયને ન્યાય આપી આપણને સમજાવવા અગાધ પ્રયત્ન કર્યો છે તેમને, તથા આજ રોજ આવા ગહન વિષયમાં એક ધ્યાનથી આપ સર્વેએ ચિત્ત પરોવી તેને સાંભળવા ભાગ લીધો છે તે માટે આપ સર્વનો હું આભાર માનું છું.

એક બેન—આપણા વિદ્વાન બંધુએ જે ઉપકાર માન્યો તેને હું મારા અંતઃકરણપૂર્વક ટેકો આપું છું.

પ્રમુખ—આજની સભાનું કામકાજ શાન્તિપૂર્વક સમાપ્ત થવાથી આપણે સહુ હવે છૂટાં પડી શકીએ એ માટે હું સભા વિસર્જન થએલી જાહેર કરું છું.

(સહુ જાય છે.)

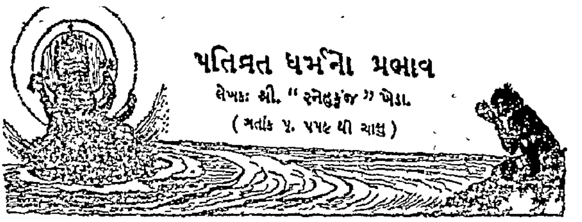

પતિવ્રત ધર્મનો પ્રભાવ

લેખકઃ શ્રી. "સ્નેહકુંજ" ખેડા.

(ગતાંક પૃ. ૫૫૯ થી ચાલુ)

...એ પ્રશ્નોના અનેક પ્રશ્નો મારા મગજમાં ઉઠવા લાગ્યા. ત્યારે તે તેઓએ મને મારો હાથ પકડી ઉપરના મજલે લઈ ગયો. અને એક રાજશાહી ઠાઠથી સજાવેલા ઓરડામાં લઈ જઈ મને એક મોટા સિંહાસન પર બેસાડ્યો તથા તે મારી સામેના આસન પર બેઠો. હું એ ઓરડાની ભવ્યતાને અવલોકી રહ્યો હતો. ભારતની કળાના નમૂનારૂપ ફરનીચર તેમાં ગોઠવેલું હતું. પાંચેક મીનિટમાં તો એ ઓરડામાં એક વીસેક વર્ષની યૌવના ઉપસ્થિત થઈ. આછા સૌભાગ્ય સૂચક દાગીના અને પરિધાન કરેલાં સાદાં વસ્ત્રોમાંથી બહાર નીકળી આવતું તે સુગઠિતનું અપ્રતીમ સૌન્દર્ય ગમે તેવા અરસિક પુરુષને પણ આકર્ષણ સમું હતું. છતાં એ અદ્ભુત સૌન્દર્યમાં તેનાં વિશાળ નયનોનું તેજ કામુક પુરુષોની કામુકતાને બાળતું હોય તેવું લાગતું. હું અપ્રતીમ સૌન્દર્યની માનસિક પૂજા અને વંદન કરતો અમીટ નયને જોઈ રહ્યો હતો ત્યારે તે પણ મારી સ્હામું ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યા બાદ તેના પાતળા રક્ત પ્રવાલ સરીખા અધરોમાં સ્મિત ફરકાવતી બોલી—"ઓહ! તું એ જ મુસાફર કે! ઘણાં વર્ષે આવ્યો હોં! આજ તો તું અમારો અતિથિ છે. એટલે હું તારા માટે અલ્પાહાર લઈ આવું." એમ કહી એ તરુણી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. મારા આશ્ચર્યની અવધિ હતી: અરે! આ સ્ત્રી-પુરુષ બેઉ મને ક્યાંથી ઓળખતાં હશે! અને મારા હૃદયની એ મીઠી મુંઝવણ વચ્ચે કેટલો ટાઈમ પસાર થઈ ગયો તેની મને કશી જ ખબર ના પડી, પણ જ્યારે પેલી તરુણી એક મોટા સુવર્ણ થાળમાં મીઠાં ફળ, મેવા-મીઠાઈ અને ગરમ દૂધના કટોરા સાથે થાળને મારી સામે મૂકી બોલી—

"હે મુસાફર! તને ક્ષુધા લાગી હશે. તું આ અલ્પાહાર કરી લે પછી આપણે શાંતિથી વાતો કરીશું" અને ત્યારે જ મારી વિચારતંદ્રામાંથી હું જાગ્રત થયો એટલું નહિ પરંતુ તેની સૂચનાનુસાર અલ્પાહારની વાનીઓને મારા ઉદરમાં પધરાવવા લાગ્યો. ક્રમે દૂધ પી. હાથ મ્હોં ધોઈ બોલ્યો—"હે સુભગી યુગ્મ! અવિનય માટે હું પ્રથમથી જ આપની ક્ષમા માગી લઉં છું. પણ મારા હૃદયમાં સાનંદાશ્ચર્ય સાથે પ્રબળ આકાંક્ષા જન્મી છે કે જેમનો મને કદી પરિચય નથી તે દંપતી મને કેવી રીતે ઓળખી મારો ભાવભીનો આતિથ્ય સત્કાર કરે છે!" અને ત્યાં તો આ ઉન્નત વક્ષ પૂર્ણ વનિતાની સાથે જ પેલી અપ્રતીમ સૌન્દર્યશાલીની તરુણી કિલકિલાટ હસતી બોલી ઊઠી:—

"હે મુસાફર! તું મને ન ઓળખી શક્યો! ઠીક, પરંતુ એ તો કહે કે અત્યારે તું ક્યા હેતુ ખાતર આ પર્વત પ્રદેશમાં આવ્યો છે?"

મારા પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપવાના બદલે મને સામો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો. 'મને ન ઓળખી શક્યો!' એ પ્રશ્ને મને વિચાર કરતો કરી મૂક્યો. ભૂતકાળની સ્મૃતિને તાજી કરી જોઈ; અને હૃદયમાં કંઈક સંશય પેદા થયો. એ તો ન હોય! અને મેં કહ્યું—'હે આર્ય રમણી! આ સ્થળે મારા આગમનનું કારણ એ છે કે આજથી પાંચેક વર્ષ પહેલાં સ્હામે જણાતા સરોવરના કિનારે સિદ્ધ-રમણી સાથે મારી પ્રથમ મુલાકાત થઈ હતી, અને તે વખતે એ રમણીની જીવનકહાણીએ મારા હૃદય પર ભારત સંસ્કૃતિની જે ન ભૂંસાય તેવી છાપ પાડી હતી તે રમણીના યાદને હું મારા વતનમાં એક દિવસ પણ ભૂલી શક્યો નથી; એ રમણીના વર્તમાન જીવનને જાણવા અને એ તપસ્વિનીનાં પુનઃ દર્શન કરી મારાં ચર્મચક્ષુઓને પાવન કરવાના હેતુથી મારું અત્રે આગમન થયું છે. 'હે મુસાફર! મને ન ઓળખી શક્યો!' આપના એ પ્રશ્ને મારા હૃદયને શંકાશીલ બનાવ્યું છે. પૂર્વ પરિચિત રમણી આપ છો કે નહિ?"

"મુસાફર! હું એ જ છું કે જેના ભૂતકાળના જીવનને જાણવાની તારા હૃદયમાં તે ટાઈમે પ્રબળ આકાંક્ષા જન્મી હતી, અને આ તારી સ્હામે બેઠા છે તે, તે વખતના શાર્દૂલસિંહ, મારા સૌભાગ્યનાથ."

અને એ રમણીના આ ઘટસ્ફોટ પછી મારા હૃદયને અત્યાનંદ થયો. હર્ષોન્વિત હૃદયે મેં પૂછ્યું—"ત્યારે તો હવે મને આપની તે પછીની અધૂરી રહેલી જીવન કહાણી કહી સંભળાવવાની કૃપા કરશો અને મારી જિજ્ઞાસા વૃત્તિને સંતોષશો."

(અપૂર્ણ)

શીખવા યોગ્ય

મહાત્માનો સ્વભાવ

અનુઃ 'સિન્ધુમિ'

એક મહાત્મા નદીમાં સ્નાન કરતા હતા. એ સમયે એમણે એક વીંછીને કાંઠા ઉપરથી નદીમાં જતો જોયો એટલે મહાત્માએ વીંછીનો પ્રાણ બચાવવા માટે વીંછીને હાથમાં લઈ લીધો. પરન્તુ વીંછીએ ડંખ માર્યો એટલે મહાત્માનો હાથ ધ્રૂજી ગયો. જેથી વીંછી પાણીમાં પડી ગયો. મહાત્માએ ફરીથી તેને ઉઠાવી લીધો જેથી વીંછીએ તેમને બીજો ડંખ માર્યો અને હાથ ધ્રૂજતાં ફરી પડ્યો તે વીંછી પાણીમાં પડી ગયો. મહાત્માએ પુનઃ ઉઠાવી બહાર કાઢ્યો. આથી પાસે જ સ્નાન કરી રહેલ એક સદ્‌ગૃહસ્થે મહાત્માજીને કહ્યું, "આપ આ શું કરી રહ્યા છો?" મહાત્માએ જવાબ આપ્યો, "ભાઈ! એનો સ્વભાવ ડંખ મારવાનો છે અને મારો સ્વભાવ બચાવવાનો છે." હવે એ તેનો સ્વભાવ છોડતો નથી તો મારે શા માટે મારો સ્વભાવ છોડવો જોઈએ.

જરા-મૃત્યુથી વિમુક્ત રહી શકાતું નથી.

રાજા જનકે પંચશિખ મુનિને વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુથી બચવા માટે ઉપાય પૂછ્યો ત્યારે પંચશિખે કહ્યું કોઈ પણ મનુષ્ય વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુથી અલિપ્ત રહી શકતો નથી. અજ્ઞાની મનુષ્ય જરામૃત્યુરૂપી જલચરોથી ભરેલ છે અને તે કાળરૂપી સાગરમાં હંમેશાં નાવ વિના ડૂબકાં ખાઈ રહ્યો છે. એને કોઈ બચાવી શકતું નથી. સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી. જેવી રીતે માર્ગમાં ચાલનાર વટેમાર્ગુઓનો એક બીજાની સાથે સંપર્ક સધાય છે. સંસારમાં સ્ત્રી, પુત્ર અને બાન્ધવનો સંબંધ પણ એવો જ છે. જેવી રીતે ગર્જના કરતાં વાદળોઓને કોઈ અનિલ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ સ્થળાંતર કરે છે, એ જ પ્રમાણે આ જગતનાં પ્રાણીઓ કાળથી કેટલાય હાય-હાય કરતાં મરણ પામે છે અને જન્મે છે. જરા અને મૃત્યુ ભેડીયાની માફક દુર્બલ અને બળવાન તથા ઉગ્ર અને નમ્ર સર્વને ખાઈ જાય છે. એથી જ નાશવંત શરીરનો શોક કરવો જોઈએ નહિ.

કોઈ મૃત્યુથી બચી શકતું નથી.

કીસા ગોતમીનો પ્રાણપ્રિય એકનો એક પુત્ર મૃત્યુ પામેલો; આથી એનું કોમળ હૃદય ઘવાઈ ગયું; જેથી તે પાગલ બની ગઈ અને પુત્રના મૃતદેહને પોતાની છાતી ઉપર ચિપકાવી કોઈ ઔષધિ આપો!! કોઈ મારા બાળકને સજીવન કરો!! એમ આક્રંદ કરતી અહીં તહીં દોડધામ કરવા લાગી. રસ્તામાં માનવીઓએ તેને ઘણું સમજાવી પરંતુ તેની અત્યંત દયાજનક સ્થિતિ જોઈને એક સજ્જને ભગવાન બુદ્ધની પાસે જવા માટે કહ્યું, "હે બાઈ! તું સામેના મઠમાં ભગવાન છે તેમની પાસે જઈને દવા માગ. એ જરૂર તારું દુઃખ દૂર કરવા શક્તિશાળી બનશે જ."

કિસા તુરત જ ત્યાંથી પલાયન થઈ ગઈ અને બાળકને બચાવવા માટે ભગવાન બુદ્ધના શરણમાં જઈ અને રડતાં રડતાં પ્રાર્થના કરવા લાગી. ભગવાને કહ્યું, "બહુ સારું કર્યું કે તું અત્રે આવી. બાળકને હું સજીવન કરીશ. તું ગામમાં જા. જેના ઘરમાં કોઈ આજ દિવસ સુધી મૃત્યુ ન પામ્યું હોય એને ત્યાંથી સરસવના થોડા દાણા માગી લાવ.

કિસા બાળકની લાશને છાતી સરસી ચાંપી લોકો પાસે સરસવના દાણા માગવા લાગી. કોઈએ આપવા માંડ્યા ત્યારે કિસાએ કહ્યું. "તમારા ઘરમાં કોઈ મૃત્યુ પામ્યું નથી ને? મારે તો એવાની પાસેથી સરસવ મેળવવાના છે જેના ઘરમાં આજ સુધી કોઈ મૃત્યુ જ ન હોય.' આ સાંભળી ઘરવાળાઓએ કહ્યું "અરે બાઈ એવું કોઈ ઘર નહિ હોય કે જેમાં કોઈ મનુષ્ય મર્યો નહિ હોય. મનુષ્યો તો પ્રત્યેક ઘરમાં મરે જ છે."

તે એક ઘેરથી બીજા ઘેર ફરી; પરંતુ દરેક જગ્યાએથી પ્રત્યુત્તર એવો જ મળ્યો. ત્યારે તેની સમજમાં આવ્યું કે મરવું એ તો દરેક ઘરનો રિવાજ છે. જે જન્મે છે તે મરે છે. મૃત્યુ હજારો ઉપાયો કરવા છતાં કોઈને છોડતું નથી, અને જો એમ હોય તો સૌ પોતાના પ્રાણપ્યારાને કેમ મરવા દે? ઘરમાં તો શું પણ આખી દુનિયામાં મરણ પ્રસંગ છે. આમ તેને શાન્તિ થઈ ત્યારે તેણીએ સ્મશાનમાં બાળકની લાશને લઈ જઈ દહન કરી અને પાછા ફરી ભગવાન બુદ્ધને બધી હકીકત કહી. આથી ભગવાને એને સમજાવ્યું કે જુઓ અહીંઆ જે જન્મે છે તેને મરવું જ પડે છે. એવી રીતે હું પણ મરણ પામીશ. આથી મૃત્યુનો શોક કરવો નહિ પરંતુ અમરતત્ત્વ વિષે ચિંતન કરવું જેથી ફરીથી જન્મ ન થાય. જન્મ નહિ થાય તો મરણ પણ થશે નહિ. આથી જ સમજુ મનુષ્યે ઉપર પ્રમાણે કરવું જોઈએ. પૂર્ણ.

ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર નીચેને ઠેકાણે 'વિશ્વમંગલ'નું

લવાજમ પાકી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

મુંબઇ.

1 મેસ. એમ ઠક્કરની કમ્પની; ૧૪૦ પ્રિન્સેસસ્ટ્રીટ.
૨ પં. નારાયણ મૂળજી પુસ્તકાલય–કાલબાદેવીરોડ
૩ શ્રી ઠા. રામજી ખીમજી કેસરવાળા ૧૦૭ ગુલાલવાડી.
૪ શ્રી. જમનાદાસ માધવજી ઝવેરીબજાર બાગ કુવાપાસે.
૫ જયવંત પ્રી. પ્રેસ ૪૪ રી. પી. ટેન્ક પહેલે માળ
૬ શાહ બુક ડેપો. —પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.
૭ ત્રિકમલાલ તુલસીદાસ પહેલી ફણસવાડી, પારસીની અગીયારી સામે ફરનીચરની દુકાન.
૮ નાયક સોપ ડીપો, કુલેશ્વર
૯ અમથાલાલ જગજીવનદાસ અનંતવાડી
૧૦ શ્રી. મૂળશંકરભાઇ, દવે સોપ ડેપો. કેપ્ટૂલ સ્ટ્રીટ – અનંતવાડીને નાકે મુંબઇ ૨
૧૧ શ્રી. વિઠ્ઠલદાસ વીરચંદ,
શાહ મનસુખલાલ નારાયણદાસ
૧૨૮, કંસારા ચાલ, પહેલે માળ, મુંબાઈ નં. ૨
૧ કાશાભાઈ વલ્લવભાઇ -દહાણુરોડ
૧ પ્રભુદાસ હરગોવનદાસ બુકસેલર્સ–નવસારી
૧ મહેન્દ્ર (શુક્લ, સસ્તુ ઔષધાલય બાલાજીરોડ સુરત
૧ બુકસેલર્સ દેસાઈ બ્રધર્સ, ફનોપોર બજાર–ભરૂચ
૧ પટેલ ચન્દુભાઈ ડાહ્યાભાઇ-શ્રી રામકબીર મન્દિર-કોટેજની બાજુમાં, હાથી પોળ, વડોદરા
૨ નર્મદાશંકર પ્રભુરલાલ પાઠક જોગીદાસ વિઠ્ઠલની પોળ
૩ બુકસેલર જગજીવનદાસ હરગોવનદાસ વડોદરા
૧ મધુસુદન બાપાલાલભાઇ બુકસેલર પાદરા
૨ પોપટલાલ ધોભજીદાસ, પાદરા
૧ બુકસેલર તાપીશંકર જેશંકર જંબુસર
૧ વીઠલદાસ એચ. શાહ, ટાવર રોડ-ડભોઈ
૧ શાન્તિલાલ છોટાલાલ–ઝાલોદ
સંતસિંહજી ગુમાનસિંહજી રાઓલજી, રાઓલજી, C/o રાજપૂત હોટેલ–ગોધરા
૧ અંબાલાલ દલસુખરામ ઉપાધ્યાય મોદીનીવાડી ગોધરા
૧ અરોતર બુક સ્ટોલ સ્ટેશન રોડ–આણંદ
૧ શ્રી. રમણલાલ જેઠારામ શાસ્ત્રી. રેંટીઆપોળ. ઉમરેઠ
પં. દુર્ગાપ્રસાદ શર્મા પખાલીશેરી ભારદ્વાજભુવન-મોરબી
૩ ચીમનલાલ છોટાલાલ, કાંટાવાળાસટાકપોળ–ઉમરેઠ
૧ શ્રી. રામુભાઇ શંકરલાલ ભટ, ભટપોળ, ડાકોર

તલાટી બ્રધર્સ રેમ્પલરોડ–ડાકોર ૨
૨ શ્રી. જગન્નાથ પાઠક, ન્યુઝ પેપર એજન્ટ ,,
૧ ગોરધનભાઈ વલ્લવભાઇ પટેલ (સર) મુ. કરમસદ
૧ નારાયણભાઇ હરિરામ રાવલ–મુ. ખાખર
૧ દયાળજી પરશોતમ મગીદ પાસે–સાણંદ
૧ કૃષ્ણા પ્રિન્ટરી (પારેખ બ્રધર્સ) પેટલાદ
૧ અમીન છોટાભાઈ કાશીભાઇ બજારમાં–મુ વીરસદ
૧ શ્રી. ભાદરણ સત્સંગ મંડળ, ભાદરણ
કાશીભાઈ મંગળદાસ પટેલ, મોટી ખડકી, ,,
૨ શ્રી. સુણાવ ભજન મંડળ, C/O પટેલ ચતુરભાઈ ભાઇલાલભાઇ, સરકારની ખડકી સુણાવ
પટેલ છગનભાઇ નાથાભાઈ, નાવલી
૧ વૈષ્ણવ પ્રિન્ટરી બોરસદ
૧ દેસાઇ બુક ડેપો, સાંથપીપળી નડીઆદ
૨ મા. અંબાલાલ કાલાભાઈ લખાવાડ ,,
૩ શ્રી શક્તિ સાહિત્ય મંદીર ગામડનગર ,,
૪ શ્રીમાઇ–બાલ–મંડળ મોટાકળીયા ગામચોક ,,
૫ શ્રી સૌભાગ્ય કંચન સ્ટોર્સ, બાવાસાહેબ ,,
૭ શ્રી. નડીઆદ ભજન મંડળ, ,,
શાહ મધુસૂદન ગોરધનદાસ, કોયલા પોળ.
૧ ભવાનીશંકર ત્રિભોવનદાસ ત્રવાડી–ચલોડા
૧ કાશીદાસ લલ્લુભાઈ પટેલ વસો કોપરેટીવપેંક–વસો
૨ કાછીઆ મોતિભાઇ જેઠાભાઈ, વડકુવા પાસે, પેટલાદ
૧ શ્રી. વસો ભજન મંડળ,
મા. પરસોતમદાસ મગનલાલ, ચોક, વસો
૧ કાશીભાઈ વલ્લવભાઇ. દહાણુરોડ
૨ વીઠ્ઠલદાસ નાગરદાસ પટેલ ખેડા
૧ શ્રી. મહુધા ભજન મંડળ
ગા, મા: ચંદુલાલ ગણપતરામ દેસાઈ, મહુધા
૧ શ્રી. મનસુખલાલ એમ. ત્રિવેદી, કેઠીમાકોટેજ, ૭/૩૭, તીલકનગર કાનપુર
૧ શ્રી. પીજ ભજન મંડળ, શ્રી. મગનભાઈ બી પટેલ પટેલ મેડીકલ સ્ટોર્સ, પીજ
૧ નવનીતલાલ ઓછવલાલ દેશાઇ, કપડવણજ
૨ ચીમનલાલ આર. પરીખ કપડવણજ
૧ સ્વ. શ્રી. બહેચરદાસ સુખરામ દીક્ષીત સાર્વજનિક લાયબ્રેરી, મુ. ગામડી

અમદાવાદ

૧ મહારાજશ્રી સીતારામજી શામળાજીની પોળમાં
ઘાંચીની પોળના મેડા ઉપર

૨ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય સંચાલિત સાર્વજનિક
વાચનાલય, આસ્ટોડીયારોડ નારાયણ નીવાસ

૩ આસેલર્ણ મહાદેવ રામચંદ્ર ભાવુષ્કે ત્રણ દરવાજા

૪ ઠક્કર કુંદન કેશા, રાયપુર, પુલ નીચે

૫ શ્રી પ્રભુદાસ મહારાજ સારંગપુર તળીઆની પોળ

૬ શાહ સોમચંદ અંબાલાલ પટીયાળીદાસની પોળમાં
કમાનવાળી પોળ

૭ નર્મદાશંકર મુળશંકર પંડ્યા રાયપુર કામદીવાડ

૮ પરમાર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ ભાલાહનુમાન પાસે

૯ મીરજલાલ ખીમજી ભાવસાર, ગિરધરનગર નં. ૧૪

૧૦ પટેલ મોહનલાલ જહેશ્વરદાસ મહેતા મહીનીધર
શાહપુર-વનમાળી વાંકાની પોળ.

૧૧ ભાવસાર હીંમતલાલ મંગળદાસ શાહપુર-
વહીવટદારની પોળ પાસે, વેણીચંદના ડહેલામાં.

૧૨ શંકરરાવ માધવરાવ ગાયકવાડ
મીરજાપુર અમદાવાદ ગૅરેજ

૧૩ વિનોદચંદ્ર રાગજીભાઈ ગીરધરનગર બંગલા નં. ૬

૧૪ વૈદ્ય અંબાલાલ વિઠ્ઠલદાસ ઘુમલાવાડ કુંભારવાડ

૧૫ ચીમનલાલ છોટાલાલ દલાલ જુના સાકમાર્કેટ
જસવંતલાલ એન્ડ કું.

૧૬ ધાર્મિક પુસ્તકાલય, ઘીકાંટા રોડ

૧૭ અનડા શુક ડેપો, ભાલાહનુમાન પાસે

૧૮ દેસાઈ બધર્સ, લક્ષ્મી વિલાસ હોટલ સામે

૧૯ વ્યાસ જયકૃષ્ણ છગનલાલ ૮૧ રવિવારપેઠ પુના સીટી

૨૦ મણીલાલ અમથાલાલ, માધવપુર-અમદાવાદ

૨૧ લક્ષ્મીચંદ કાળીદાસ પટેલ, નવા વાડજ „

૨૨ મહંત સાધવદાસજી ગુરુ મોહનદાસજી
પીતાંબરા બંધ વિષ્ણુમંદીર

૧ પટેલ છોટાભાઈ ઉત્તમભાઈ મુ. ધરમજ

૧ શંકરલાલ નેમતારામ દીક્ષિત રામસભા સત્સંગ મંડળ
છત્રપુરા-કપડવંજ

૧ માધવલાલ દેવળદાસ પટેલ મુ. રૂપાલ વાયા કલોલ

૧ ઠક્કર કાળીદાસ ગોરધનદાસ-ભાદુઆરાજી

૧ ગુજરાત જનરલ ટ્રે. કમ્પની-મહેસાણા

૧ કૃષ્ણરાવ ગોપાળરાવ ચીટનીસ, પાટણ

૧ શ્રી. પટેલ નાથાભાઈ નરસીભાઈ. આખરેખા

૧ રવિશંકર સોમેશ્વર વ્યાસ દેસાઈ પોળ-વીરમગામ

૧ શ્રી. નારણભાઈ પ્રેમચંદ ગાંધી, બજાર, ધોળકા

૧ શ્રી. ભવાનભાઈ મગનલાલ દરજી,
ભાગડ (ધોળકા તાલુકા)

૧ ગોરધનદાસ ઉકાલાલ, મોટવાડા શેરી-ધંધુકા

૧ હર્ષદરાય મણીલાલ શાહ ગુલાલવાડા-મોડાસા.

જુનાગઢ

૧ રતિલાલ ગુલાબચંદ દોશી, દોશી પ્રિ. પ્રેસ સરદારચોક

૨ ઝવેરલાલ જી. શાહ, હવેલી લેન

૧ કીશનચંદ એન્ડ કો.-સરોડી, (ગુમાન્ડા)

૧ હનુમાન આશ્રમ બોક્ષ નં. ૧૧૫૬ નૈરોબી

૧ ડી. પી. ભગત, પો. બો. ૨૪૧ મોમ્બાસા

૧ નેહાલાલ પી. ભગત ન્યુઝપેપર એજન્ટ-જામનગર

૧ શ્રી. રમણિકલાલ કાળીદાસ ઉપાધ્યાય,
લોજરાજપુરા, ગોંડલ

૧ ડા. કાનજીભાઈ રામજીભાઈ, શાક માર્કેટ-રાજકોટ

૧ મધુસુદન નારણદાસ ગુલસેતર-વેરાવળ.

૨ શ્રી. કાનસીંગ ગમસીંગ હોટલવાળા, સ્ટેશન સામે, „

૩ મહંતશ્રી રામનાથદાસજી પ્રભુદાસજી, શીંગડા

શ્રી. હરજીવનદાસ પ્રાગજીભાઈ ઠક્કર,
બજારમાં, રાજસીતાપુર (ઝાંઝા)

૧ દોશી પ્રવીણચંદ્ર જગજીવન, વઢવાણ કેમ્પ

૨ જગજીવન ગુલાબીયો, ટાવરચોક-વઢવાણ કેમ્પ

૧ નટવરલાલ નરસીભાઈ પટેલ, કલ્યાણપુરા

૧ કામેશ્વર પુસ્તકાલય, અમરેલી

૧ નાનાલાલ ત્રિભોવનદાસ પંડ્યા, મુન્સ. પ્રાથ. સ્કૂલ
અમરાવતી (બીરાર)

૧ ત્રિવેદી પ્રભાશંકર જયશંકર શાહ

૧ ઓચ્છવલાલ એમ. વીમાવાળા દેવગઢબારીઆ

૧ ગીરધરજી લક્ષ્મણ C/o. હાઉસ મેડીકલ સ્ટોર,
દરબારગઢ-ભાવનગર

૧ ગુજરાત પુસ્તક ભંડાર, નાનકવાડા-કરાંચી

૧ મેઘજી નાગજીભાઈ નરસિંહભાઈ કચ્છ-ભૂજ

સનાતન સત્ય

કર્મ-અનુસાર વહેંચાયલો સુખનો એક સમૂહ છે. તમે બીજાના સુખમાંથી બળાત્કારે જેટલો ભાગ પડાવ્યો છે, તેટલા સુખની ખામી બીજાને આપી છે, એના પ્રત્યાઘાતરૂપે તમને દુઃખ જ મળવાનું છે:

એના સામે કર્મ–અનુસાર વહેંચાયેલો દુઃખનો એક સમૂહ છે, બીજાના દુઃખમાં તમે પ્રેમથી અને સહકારથી ભાગ પડાવશો, એટલું એનું દુઃખ ઓછું થશે, એના પ્રત્યાઘાતરૂપે તમને સુખ જ મળવાનું છે

જેને દુઃખનો અનુભવ છે,–જેણે હર્ષથી સંકટોનો સામનો કર્યો છે તેને થોડા ઘણા પ્રમાણમાં સંયોગવશાત્ આવી પડેલું દુઃખ દુઃખરૂપ લાગવાનું નથી:

અને, જેઓ એકલા સુખના જ કીડાઓ છે, તેમને સહેજ પણ દુઃખ મહા ભયંકર દુઃખ જેવું લાગશે:

સંયોગાનુસાર આવી પડેલાં સુખ–દુઃખોને કેળવીને–સમજીને ભોગવો, એને ભોગવ્યા વિના છૂટકો પણ નથી, બીજાના સુખપર તરાપ મારીને સુખી થવા ઇચ્છશો તો સુખીને બદલે દુઃખી જ થવાના છો અને બીજાના દુઃખને દૂર કરવા માટે એના દુઃખમા ભાગીદારી કરશો તો દુઃખીને બદલે સુખી થવાના છો એ ભૂલશો નહિં.

–અને દુઃખના ઝાડને સુખના મૂળ હોય છે, તેવી જ રીતે સુખનાં ઝાડને દુઃખનાં મૂળ હોય છે એ સનાતન સત્યને પણ ભૂલશો નહિ

'शरण्य'

વિશ્વમંગલ

વર્ષ ૧૦ મું માર્ગશીર્ષ-૨૦૦૩
★
અંક ૯ મો ડીસેમ્બર-૧૯૪૬

ॐ હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે, હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે

અધિપતિ—પં. મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી. :: સહતંત્રી : મગનભાઇ છોટાભાઇ દેસાઇ
સહિત્યાલંકાર.] વ્યવસ્થાપકો—શાન્તિલાલ વિ. ત્રિવેદી અને-ઇશ્વરલાલ રાજા

'વિશ્વમંગલ' કાર્યાલય જૂનાગઢ

વાર્ષિક લવાજમ :
રૂ. ૪—૩—૦

હિંદ બહાર :
રૂ. ૬—૮—૦

વિષય સુચિ

ક્રમાંક	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	તારે ભરોસે	શ્રી 'પુનિત'	૧૦૧
૨	સમ્પાદકીય	... ...	૧૦૨
૩	પં. શ્રી માલવીયાજી [કાવ્ય]	શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ	૧૦૪
૪	હિન્દુ—ધર્મોપદેશ ,, ...	અનુ: શ્રી કાલીદાસ હ. જાની	૧૦૫
૫	પ્રભાતનાં પુષ્પો	શ્રી વજુ કોટક...	૧૦૬
૬	અંગરખું અને પીતિયું	શ્રી હીરાલાલ ર. કાપડીઆ ...	૧૦૮
૭	અધ્યાત્મ ભાગવત	સ્વામી શ્રી આધતીર્થજી	૧૦૯
૮	ભારતની વિભૂતિ.	શ્રી વિમનશંકર શાસ્ત્રી	૧૧૭
૯	કંબોજમાં પ્રાચીન ભારતીય સભ્યતા ...	શાસ્ત્રી શ્રી રેવાશંકર મેઘજી દેલવાડાકર ...	૧૧૯
૧૦	જગતનાથ [કાવ્ય]	શ્રી 'રાજેન્દ્ર'	૧૨૦
૧૧	સંસાર	શ્રી જયેન્દ્રરાય દુરકાલ	૧૨૧
૧૨	રત્ન પરીક્ષા	શ્રી શંકર શાસ્ત્રી	૧૨૨
૧૩	ભારતીય સંસ્કૃતિનાં પ્રધાન અંગો, ...	શાસ્ત્રી કેશવલાલ વિઠ્ઠલજી મહેતા... ...	૧૨૫
૧૪	ગુરુભક્તિ	સ્વામી આનંદાનંદ સરસ્વતી	૧૨૮
૧૫	પુનિત ગાથા	અનુ: શ્રી રમણલાલ એ. ભટ્ટ	૧૩૦
૧૬	કાવ્યકુંજ	... ...	૧૩૩
૧૭	મંગળ પ્રભાતે	શ્રી જહાંગીર અરદેશર ડોકટર ...	૧૩૬
૧૮	ભાગની ગાડી [કાવ્ય]	શ્રી નટવરલાલ પંચાલ	૧૩૭
૧૯	અદાલતે ગીતા	શ્રી મુકુન્દરાય પંડ્યા.	૧૩૮

જરૂરી સૂચનાઓ—

૧. ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ—શિરનામું સ્પષ્ટ લખવું જોઈએ, અને પોતાનો ગ્રાહકનંબર લખવાનું ભૂલવું ન જોઇએ.

૨. પત્રનો જવાબ મેળવવા માટે રીપ્લાઈ પોસ્ટકાર્ડ ૧ ટીકીટ મોકલવી જરૂરી છે.

૩. ગ્રાહકોએ મનીઑર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવું જોઈએ. વી. પી. મંગાવવાથી કેટલીકવાર મહીને રોક મહિને મળે છે. વી. પી. અને મનીઑર્ડર બન્નેનો ખર્ચ એક જ છે; માત્ર વી. પી. મોકલવાની વ્યવસ્થામાં મહ વિલંબ થાય છે.

૪. માસિકનું કાર્યાલય જુનાગઢ હોવા છતાં વિશ્વમંગલની વ્યવસ્થા સબંધી પત્રો, ગ્રાહક થવાની સૂચના, મનીઑર્ડર વિગેરે—અધિપતિ: 'વિશ્વમંગલ' C/o શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય પો. બો. નં. ૬ અમદાવાદ એ શિરનામાથી કરવાં જોઈએ

પ્રકાશક : પં. મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી
વિશ્વમંગલ કાર્યાલય, હવેલી લેન—જુનાગઢ

મુદ્રક : રતિલાલ ગુલાબચંદ દોશી
દોશી પ્રેસ, સરકલચોક, જુનાગઢ

થી હારે:

વિશ્વમંગલ

અધિપતિ 'વિશ્વમંગલ.

C/o શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય P. Box. 6 અમદાવાદ, તા.

હું ગયા વર્ષમાં વિશ્વમંગલ માસીકનો ગ્રાહક નંબર ________ થી ગ્રાહક હતો નવા વર્ષમાં હું વિશ્વમંગલ માસીકના ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહેવા માગું છું હું મારૂં લવાજમ મ. ઓ.થી રૂ. ૫-૩-૦ મોકલ્યા છે.

આ સાથે મારા તરફથી નવો ગ્રાહક ________ વધારી આપું છું તો મને આપની યોજના મુજબ **શ્રી મહાલક્ષ્મીનો સોનેરી ફોટો** (પૂજનમાં મુકવા લાયક) મોકલી આપવા કૃપા કરશો. તેનું લવાજમ મ. ઓ.થી મોકલ્યું છે.

નવા ગ્રાહકનું શીરનામું.

નામ ________

મુ ________

પો. ________

જી ________

---

(૧) સદર ફોર્મ ઉપર પોતાનો ગ્રા.નં. તથા પોતાનું નામ જરૂર લખેશો હેવોજ જોઇએ.

(૨) નવા થનાર ગ્રાહકનું શીરનામું પૂરેપૂરૂં સાફ લખવું.

(૩) લવાજમ મ.ઓ.થી મોકલી આપવુ. વી. પી. થશે નહિ.

(૪) નવો ગ્રાહક જે વધારી મોકલ્યો હોય તે વિશ્વમંગલનો જુનો ગ્રાહક ન જ હોય યા બીજા કોઇથી તે ગ્રાહક બનેલ ન હોય તે ખાસ ધ્યાન આપી લખવુ.

ઉપર પ્રમાણેની વિગતો બરાબર ધ્યાનમાં લઈ ફોર્મ ભરી મોકલવું સ્પષ્ટ હકીકત સારા અક્ષરથી લખેલ હશે તેને **શ્રી મહાલક્ષ્મીનો સોનેરી ફોટો** (પૂજનમાં મુકવા લાયક) મોકલાશે.

અધુરૂં કે ગરબડીયું એડ્રેસ હશે તો અમલ થશે નહિજ.

ઉપરનું ફોર્મ ભરી બુકપોષ્ટથી મોકલી આપવું. આ ફોર્મ જેમ બને તેમ જલ્દી મોકલી આપવું. **લવાજમ મ.ઓથી મોકલવા ગ્રાહકોને સુચના** છે. જેથી કાર્યાલયને કામનો ભાર હળવો થાય.

લી. ________

મુ. ________

પો. ________ જી. ________

તા. ક. શ્રી મહાલક્ષ્મીનો સોનેરી ફોટો મેળવવા માટે ગ્રાહકનું લવાજમ મનીઓર્ડરથીજ મોકલી આપવું વી. પી.થી મંગાવનારને ફોટો મોકલવામાં આવશે નહિ.

નોંધ. જે ગામમાં એજન્ટો છે ત્યાંના વતનીઓ સગવડતા મુજબ એજન્ટને જ લવાજમ પોતાનું તથા પોતે કરેલા ગ્રાહકનું ભરિ દે ને ગ્રાહક કરનાર પોતે છાપેલુ ફોરમ લવાજમની રકમ સાથેજ એજન્ટને આપીને ફોટો મેળવી લે.

ભક્ત નાગર નરસીંહનું પ્રેમનૃત્ય

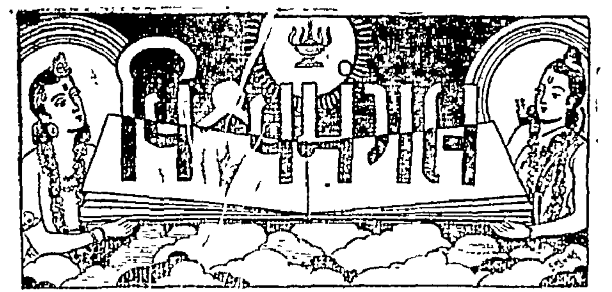

सत्संगं जनयत्परात्मविषये भक्तिं समुद्भावयत् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं साहित्यमुन्मूलयत् ।
धर्मप्रेमगुणं प्रथमयत्सन्दर्भयत्सद्गतिं, संजातं भवतु 'विश्वमंगल'-मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

વર્ષ ૧૮ મું. માર્ગશીર્ષ-૨૦૦૩ ડીસેમ્બર-૧૯૪૬ અંક ૯ મો.

ભગવાનને ભરોસે

(મારું રજુ તમે ભોળાવો રે, રજનો ગયા રામ)

મેં હાથ ઉઠાવી લીધો રે, ત્હારે ભરૂસે,
સૌ બોજ ઉતારી દીધો રે, ત્હારે ભરૂસે....મેં (૧)

કંઈ પેર હું જાણું કે કાલે શું થાશે ?
જે થવાનું તે થાશે રે, ત્હારે ભરૂસે....મેં (૨)

ખાલી હાથે આવ્યો ને ખાલી જવાનો,
એમાં તો બેઠો છાનો રે, ત્હારે ભરૂસે....મેં (૩)

હૈયે સૌના બેઠી, ઉચ્ચરજે તારી વાણી,
મેં લાંબી સોડ્યો તાણી રે, ત્હારે ભરૂસે....મેં (૪)

'પુનિત' કહે, હાંરે, ગળેથી ખોટા ગાળા,
મેં હાથે લીધી માળા રે, ત્હારે ભરૂસે...મેં (૫)

શ્રી 'પુનિત'

સંપાદકીય

શ્રીમદ્ ભાગવતાંક સંબંધે

શ્રીહરિકૃપાથી અને પ્રેમી પાઠકોદ્વારા સમ્માનિત બનેલું વિશ્વમંગલ આજે દશમા વર્ષમાં પ્રગતિ કરે છે હવે પછીના ત્રણ અંકો પ્રકાશિત થયા બાદ અગીઆરમા વર્ષના પ્રથમાંક તરીકે શ્રીમદ્ ભાગવતાંક પ્રકાશિત કરવાની અમારી યોજના સજ્જનો, વિદ્વાન્ લેખકો અને કૃપાળુ મહાત્માઓના સહકારથી સિદ્ધ થશે એવો અમોને સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

આ વિશેષાંક આશરે ૩૦૦ પૃષ્ઠ ઉપરાંતનો સચિત્ર દળદાર થશે. શ્રીમદ્ ભાગવતાંકની આખ્યાયિકાઓ, એ સંબંધનાં ગેય કાવ્યો અને સુંદર મનનીય લેખોથી આ અંક સંગ્રહ કરવા યોગ્ય બનશે. શ્રીમદ્ ભાગવતના અનેક ધર્મજ્ઞ વિદ્વાન મહાનુભાવોએ આ અંકના પ્રકાશન માટે અમોને અનુમતિ આપી છે, અનેક સજ્જનોએ એ અંકને કઈ રીતે સંપાદિત કરવો તેની સલાહ-સૂચનાઓ આપી છે એ સર્વેને લક્ષ્યમાં લઇને દેશકાલાનુસાર શ્રીમદ્ ભાગવતાંક માટે અમો ખુબ જ પ્રયત્નશીલ રહીશું અને અત્યાર સુધીના વિશેષાંકો કરતાં પણ અધિક મનન કરવા યોગ્ય અને સરસ થાય તેમ કરવા તત્પર રહીશું: આને અંગેની વિષયસૂચિ તૈયાર થઈ રહી છે જે હવે પછીના અંકમાં આપવામાં આવશે કૃપાળુ મહાત્માઓ અને વિદ્વાન લેખકબંધુઓ અમોને આપણા આ કાર્યમા સંપૂર્ણ સહકાર આપશે એવો અમોને વિશ્વાસ છે

એક નમ્ર નિવેદન

'વિશ્વમંગલ' માસિકે આજે ૧૦ વર્ષ થયાં આ કાર્યક્ષેત્રમાં ઝંપલાવ્યું છે. ગુજરાત-કાઠીઆવાડના ગુણજ્ઞ ગ્રાહકબંધુઓએ આને પોતાનું માન્યું અને એ પ્રગતિમાન્ બન્યું: અમો એ સર્વે શુભેચ્છકોના હાર્દિક રીતે કૃતજ્ઞ છીએ.

છતા 'વિશ્વમંગલ'ને સ્થાનાન્તરેથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં અને કાળાબજારમાં જે પરિશ્રમ પડે છે—જે આર્થિક અથડામણોમાં આવવુ પડે છે તે કહી બતાવીને પ્રેમી પાઠકોના હૃદયને આઘાત પહોંચાડવાની અમારી ઇચ્છા નથી, છતાં જે કાંઇ ઇચ્છાથી કે અનિચ્છાથી બની રહ્યું છે તે ગુણજ્ઞ સજ્જનોથી છુપું રહી શકતું નથી; 'વિશ્વમંગલ' માસિકે છેલ્લા ૩-૪ વર્ષમાં જે પ્રસિદ્ધિ મેળવી છે તેની પાછળના આર્થિક ભોગોનું આખ્યાન બહુ વિસ્તૃત છે અને એ આર્થિક અથડામણો સામે માત્ર આંખો મીંચીને ઝઝુમી જ રહેવું એ આવા લોકપ્રિય અને જનહૃદયમાં સારા સંસ્કારો આપનારા માસિકપત્રના જીવનમાં કુઠારાઘાત કર્યા જેવું જ ગણાય.

વાર્ષિક લવાજમ વધારવું

આના સંબંધમા અમારા હિતૈષીઓએ અમોને જુદી જુદી સૂચનાઓ આપી છે, તેમાંની એક એ સૂચના અમોને યોગ્ય જણાઈ છે કે જ્યારે 'कल्याण' જેવા અતિ પ્રસિધ્ધ અને લોકપ્રિય માસિક પત્રને પણ લવાજમ વધારવાની આવશ્યકતા પડી, ત્યારે આવા નાના ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરતા આ માસિકને વાર્ષિક લવાજમ વધારવામાં શું હાનિ છે?

દુ:ખી દીલે પણ અમો આ સૂચનાને અમલમાં મૂકીએ છીએ. એમ કરવામાં વિશ્વમંગલના જીવનને વિશેષ પોષણ મળી શકતું હોય, લોકસેવા કરવા માટે જોઇતાં જીવનતત્ત્વો મળી રહેતાં હોય તો કોઇ સમજુ ગ્રાહક એમ કરવામાં કચવાશે નહિં, અને પ્રેમપૂર્વક અમારી યોજનાને સ્વીકારી લેશે એમ અમોને સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

આથી આવતા અગીઆરમા વર્ષની શરૂઆતથી વિશ્વમંગલનું વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૫-૩-૦ એટલે રૂા. ૧-૦-૦ વધારવામાં આવે છે. અમો શ્રદ્ધા રાખીએ છીએ કે અમારા શુભેચ્છી ગ્રાહકો અમારા આ કાર્યને સહર્ષ સ્વીકારીને આવતા વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૫-૩-૦ મ. ઓ. દ્વારા મોકલી આપશો. વી. પી. પી. થી મંગાવનારને રૂા. ૫-૬-૦ થી વી. પી. પી. થશે. ચાલુ ગ્રાહકોએ પોતાનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો.

ધર્માંક જલદી મેળવો

ચાલુ વર્ષના ધર્માંકની હવે જૂજ થોડી નકલો શિલકમાં છે, ફરીવાર આ અંક પ્રસિદ્ધ થાય તેવા સંયોગો નથી, નવા ગ્રાહક બનનારે તાત્કાલિક ચાલુ વર્ષના રૂા. ૪-૩-૦ મોકલીને આખા વર્ષના અંકો સહિત ધર્માંક મેળવી લેવો જોઈએ

કલ્યાણ ગ્રન્થમાળાના સંબંધમાં

કલ્યાણ ગ્રન્થમાળાનું પ્રથમ વર્ષનું છેલ્લું પુસ્તક ‘મંગલ મંદિર’ મુંબઈના કુલ્લકની આફતિ બની ગયા બાદ એ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં અસાધારણ વિલંબ થઈ જવા પામ્યો છે. હવે એ જ પુસ્તક એકાદ અઠવાડીઆમાં તૈયાર થઈ જશે. એટલે પ્રત્યેક ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહકોને પહોંચાડી દેવામાં આવશે.

ગ્રન્થમાળાનું નવું વર્ષ

ગ્રન્થમાળાના નવા વર્ષનું પ્રથમ પુસ્તક હું કોણ? પણ તૈયાર જ છે. આ પુસ્તકના લેખક સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજીથી કોઈ વાચક અજાણ નથી, ગ્રન્થમાળાના નવા વર્ષના ગ્રાહક બનીને આ પુસ્તક વસાવવામાં નહિં આવે તો પાછળથી પસ્તાવો થશે એવું અદ્વિતીય આ પુસ્તક છે.

ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહક તરીકે ન રહેવું હોય તેઓએ તુરતમાં જ પોસ્ટકાર્ડ લખીને ખબર આપવી જોઈએ કે જેથી કાર્યાલયને ખોટો પોસ્ટખર્ચ કરવો ન પડે.

ગ્રન્થમાળાના નવા વર્ષમાં બહુ ઉપયોગી અને વાચન-મનનને યોગ્ય પુસ્તકો ચૂંટાયેલાં છે. એટલે બહુથી સરળ ઉપાય તો એ જ છે કે ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહક બની જઈ ને આ પુસ્તકો વસાવી લેવાં

વિનમ્ર નિવેદકો

પં. મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી　　　　દેસાઈ મગનભાઈ છોટાભાઈ
તંત્રી : વિશ્વમંગલ　　　　સહતંત્રી : વિશ્વમંગલ.

વિશ્વમંગલના ગ્રાહકોને ઉત્તમ પ્રોત્સાહન

શ્રી મહાલક્ષ્મીના પૂજનમાં મૂકવા લાયક સોનેરી એમ્બોઝ કરેલો ત્રિરંગી ફોટો મફત મળશે.

વિશ્વમંગલના નવા વર્ષમાં ચાલુ રહેનાર જે ગ્રાહકો એક નવો ગ્રાહક કરી આપશે તેમને શ્રી મહાલક્ષ્મીનો સોનેરી એમ્બોઝ કરેલો ત્રિરંગી ફોટો અપાશે, કે જે ખુબ જ સુંદર અને નવીન કલ્પના વાળો પૂજામાં મૂકી શકાય એવો છે. જે ગ્રાહકો ચાલુ ન હોય અને લવાજમ નવેમ્બરથી થતા ભાગના ડી.૦ તેમણે આ ફોટો મેળવવા માટે પોતાના સિવાય એક બીજો નવો ગ્રાહક કરી આપવો પડશે. વધુ ગ્રાહક કરનારને તેટલા વધુ ફોટા મળશે. આ સંબંધી વિગતવાર ફોર્મ આ અંક સાથે મોકલ્યું છે તે ભરી મોકલી, સાથે લવાજમ મનીઓર્ડરથી મોકલવું. શ્રીભાગવતાંક પ્રગટ થતા સુધી જ આ યોજના ચાલુ રહેશે.

અક્ષર લોક નિવાસી

પં. મદનમોહન માલવીયાજી

ઓ હિંદના અમરઆત્મ પવિત્ર તીર્થ !
તારા ગુણો પુનિત સૌ જનને કરે છે.
તારા માનોરથ મહોજ્જ્વલ-ભર્ગ-ભાવિ
સૌ ભારતીય જનને નયને ધરે છે.

ઊઠયો તું દિવ્ય સ્ફુરણા લઇ, ઊછરેલો
આલ્યે સુમંગલ સુધા ગ્રહી સંસ્કૃતિની,
તેં ઘોતના જ્વલતી સૌ જનદર્શને ધરી
અત્યન્ત ગૂઢ પરમોત્તમ વેદધર્મની.

આર્યત્વને નહિ ભૂલ્યો નહિ ધર્મક્ષેત્રને
તેં કોઇ દી મલિનતા જરી લાગવા દીધી,
ને અન્ય ધર્મ પ્રતિ તું-દિલમાં વારી સદા
સદ્ભાવના સકલલોકહિતાનુશાસિની.

આજીવન પ્રબલ પૌરુષ તું ધરીને
સેવાર્થ ઉદ્યત રહ્યો તું સુપુત્ર સોમનોઃ
તેં માતૃભૂમિ-જનમંડલમાં ઉતારા
શિક્ષા સ્વદેશ-પરિરક્ષણ રાષ્ટ્રભાવની.

તારા સુકોમલ દયાર્દ્ર દિલે દુઃખ્યું રે
કોમી કુસંપ-પ્રકટયું દુઃખ દુઃખીઓનું,
એ આસુરી હીન મતિ ત્યજવા સહુને
દે [1]દેશના, પરમ માર્ગ ગ્રહી ગયો તું.

તેં જીંદગી દઇ દીધી નિજ દેશ કાજો
સેવા-વ્રતે તું નિત દીક્ષિત ભારતીની.
તું એક નિશ્ચલ રહ્યો વિષમે પ્રસંગે
એકાન્ત સેવક સનાતન ધર્મ કેરો.

ઓ ! હિંદના અમર-આત્મ પવિત્ર તીર્થ !
તારા ગુણો પુનિત સૌ જનને કરે છે.
ઓ ! બ્રહ્મના પરમ તેજ-પથે પળેલા !
તારાં સુરમ્ય સ્મરણો હૃદયે રમે છે !

—શ્રી જયનારાયણ ભટ્ટ :

1 આદેશ.

हिन्दु—धर्मोपदेशः।

(भारतभूषण पं. मदनमोहन मालवीयजीकृत)

संघे शक्तिः कलौ युगे

हिताय सर्वलोकानां निग्रहाय च दुष्कृताम्।
धर्मसंस्थापनार्थाय प्रणम्य परमेश्वरम् ॥१॥

ग्रामे ग्रामे सभा कार्या ग्रामे ग्रामे कथा शुभा।
पाठशाला मल्लशाला प्रतिपर्वमहोत्सवः ॥२॥

अनाथा विधवा रक्ष्या मन्दिराणि तथा च गौः।
धर्म्यं संघटनं कृत्वा देयं दानं च तद्धितम् ॥३॥

स्त्रीणां समादरः कार्यो दुःखितेषु दया तथा।
अहिंसका न हन्तव्या आततायी वधार्हणः ॥४॥

अभयं सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं धृतिः क्षमा।
सेव्या सदामृतमिव स्त्रीभिश्च पुरुषैस्तथा ॥५॥

कर्मणां फलमस्त्येव विस्मर्तव्यं न जातुचित्।
भवेत्पुनः पुनर्जन्म मोक्षस्तदनुसारतः ॥६॥

स्मर्तव्यः सततं विष्णुः सर्वभूतेष्ववस्थितः।
एक एवाद्वितीयो यः शोकपापहरः शिवः ॥७॥

पवित्राणां पवित्रं यो मंगलानां च मंगलम्।
दैवतं देवतानां च लोकानां योऽव्ययः पिता ॥८॥

सनातनीयाः सामाजा सिक्खा जैनाश्च सौगताः।
स्वे स्वे कर्मण्यभिरता भावयेयुः परस्परम् ॥९॥

विश्वासे दृढता स्वीये परनिन्दाविवर्जनम्।
तितिक्षा मतभेदेषु प्राणिमात्रेषु मित्रता ॥१०॥

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चाप्यवधार्यताम्।
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥११॥

यदन्यैर्विहितं नेच्छेदात्मनः कर्म पूरुषः।
न तत्परस्य कुर्वीत जानन्नप्रियमात्मनः ॥१२॥

जीवितं यः स्वयं चेच्छेत्कथं सोऽन्यं प्रघातयेत्।
यद्यदात्मनि चेच्छेत तत्परस्यापि चिन्तयेत् ॥१३॥

न कदाचिद्बिभेत्वन्यान्न कंचन बिभीषयेत्।
आर्यवृत्तिं समालम्ब्य जीवेत्सज्जनजीवनम् ॥१४॥

सर्वे च सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद्दुःखभाग्भवेत् ॥१५॥

इत्युक्तलक्षणः प्राणी दुःखध्वंसनतत्परः।
दया बलवतां शोभा न त्याज्या धर्मचारिभिः ॥१६॥

શ૦૮માણુ પૂ ભા.ભૂ.પં. મ.મો. માલવીયાજીને,

હિન્દુ—ધર્મોપદેશ

(સંસ્કૃતમાંથી અનુગાતાઃ શ્રી. ડાહ્યાલાલ દ. જાની)

સર્વલોકહિતાર્થે ને દુષ્ટઅંકુશકારણે,
ધર્મને સ્થાપવા સારુ વંદીને પરમેશ્વર. ૧

ગામે ગામે સભા સ્થાપો, ગામે ગામે કથા કરો;
અખાડા પાઠશાળા ને પર્વે પર્વે મહોત્સવો. ૨

અનાથો, વિધવા, ગાયો તથા મંદિર રક્ષવાં;
ધર્મ્ય સંગઠનો સાધો ને તેમાં બહુ દાન દો. ૩

સ્ત્રીસન્માન કરો ખૂબ, દુઃખી પર દયા કરો;
અહિંસક ન કો હન્ય, હન્ય તો આતતાયીઓ. ૪

અભય, સત્ય, અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય, ધૃતિ, ક્ષમા;
અમૃત શાં સદા સેવો સૌ નારીઓ અને નરો. ૫

કર્મફળો મળે નિશ્ચે એ તો ના ભૂલવું ઘટે;
ફરી થાય પુનર્જન્મ આખરે મોક્ષ સાંપડે. ૬

સતત સ્મરવા વિષ્ણુ વસે જે સર્વ ભૂતમાં.
અદ્વિતીય જ એ એક શોક પાપ હરે શિવ. ૭

તે પવિત્ર પવિત્રોમાં મંગળ મંગળો મહીં;
દેવતા દૈવતો કેરો પિતા અવ્યય લોકનો. ૮

સનાતની, સમાજીઓ, બુદ્ધો, જૈનો અને શિખો;
રહે પોતા તણા કાર્યે સંપીને સૌ પરસ્પર. ૯

પરનિંદા ત્યજી દેને પૂર્ણ શ્રદ્ધા સ્વમાં ધરો;
સૌ જીવના બની મિત્ર સહી લો મતભેદને. ૧૦

સાંભળો ધર્મસર્વસ્વ સાંભળી લક્ષમાં ધરો:
જે પ્રતિકૂળ પોતાને બીજાને કરવું નહિ ૧૧

જે જે અપ્રિય પોતાને તે તો અપ્રિય અન્યને;
અપ્રિય કોઈને જે કૈં કદી ન આપ આચરો. ૧૨

સૌ કોઈ જીવવા ઇચ્છે તો શેં એ અન્યને હણે?
જેવું નિજ તણું ઇચ્છો અન્યનું એમ ઇચ્છવું. ૧૩

કદી ડરો ન બીજાથી ડરાવો અન્યને નહિ;
આર્ય વૃત્તિ ગ્રહી આપ જીવો જીવન, સજ્જન! ૧૪

સુખિયા સહુ કો થાય ને સૌ આરોગ્ય ભોગવે;
સહુ કલ્યાણને પામે દુઃખ પામે ન કોઇએ ૧૫

નરો સુલક્ષણા થાઓ તત્પર દુઃખ ટાળવા;
દયા સમર્થની શોભા ધર્મીએ ધારવી ઘટે. ૧૬

पारसीयैर्मुसल्मानैरीसाईयैर्यहूदिभिः ।
देशभक्तैर्मिलित्वा च कार्या देशसमुन्नतिः ॥१७॥

पुण्योऽयं भारतो वर्षो हिन्दुस्थानः प्रकीर्तितः ।
वरिष्ठः सर्वदेशानां धनधर्मसुखप्रदः ॥१८॥

गायन्ति देवाः किल गीतकानि
धन्यास्तु ये भारतभूमिभागे ।
स्वर्गस्य मोक्षस्य च हेतुभूते
भवन्ति भूयः पुरुषाः सुरत्वात् ॥१९॥

मातृभूमिः पितृभूमिः कर्मभूमिः सुजन्मनाम् ।
भक्तिमर्हति देशोऽयं सेव्यः प्राणैर्धनैरपि ॥२०॥

चातुर्वर्ण्यमत्र सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
चत्वार आश्रमाः पुण्याश्चतुर्वर्गस्य साधकाः ॥२१॥

उत्तमः सर्वधर्माणां हिन्दुधर्मोऽयमुच्यते ।
रक्ष्यः प्रचारणीयश्च सर्वलोकहितैषिभिः ॥२२॥

इति श्रीभारतभूषण-पंडितवर्य-मदनमोहन
मालवीयजीकृत-हिन्दुधर्मोपदेशः ।

મુસ્લીમ, પારસી, ખ્રીસ્તી, યહુદી આદિ કોમ સૌ;
સાથે મળી વધારે આ દેશ કેરી સમુન્નતિ ૧૭

ભારત ધન્ય ને પુણ્ય આ હિંદુસ્થાન આપણો;
માન્ય જે સર્વ દેવોને ધન ધર્મ સુખપ્રદ. ૧૮

દેવો જ સાચે યશ ગાય છે કે,
તે ધન્ય જે ભારતભૂમિ માંયે;
સ્વર્ગીય જીવો અવતાર ધારી,
આ કર્મલોકે વિલસે સુભાગી . ૧૯

માતૃ ને પિતૃની ભૂમિ કર્મભૂમિ સુભાગિની;
ભક્તિને યોગ્ય આ દેશ સેવો પ્રાણધનાદિથી. ૨૦

ચાર વર્ણ અહીં સર્જ્યાં પ્રમાણી ગુણકર્મને;
પવિત્ર આશ્રમો ચાર સાધક ચાર વર્ગના. ૨૧

ઉત્તમ સર્વ ધર્મોમાં ગણાય હિંદુ ધર્મ આ;
લોકહિતૈષી સૌને છે રક્ષાપ્રચાર–યોગ્ય આ. ૨૨

O

પ્રભાતનાં પુષ્પો

★

લે: શ્રી વણિકોટક.

મારા અવસાન પછી મેં શું શું જોયું એની આ હકીકત છે.

હું ઘણો જ ધનવાન માણસ હતો, એક મહાન ધનપતિ તરીકે ચારે બાજુ મારી કીર્તિ ફેલાઇ ગઇ હતી અને દેશપરદેશમાં મારો વેપાર જામી પડયો હતો. અલબત્ત, આજે પણ ચારેબાજુ મારી દોલત પથરાયેલી પડી છે પણ એના ઉપર મારો હક્ક નથી કારણ કે જે શરીર ધારણ કરીને હું જન્મ પામ્યો હતો તે તો બળીને ખાખ થઇ ગયું છે. ખૂબ મોજ–શોખમાં જીવન ગાળ્યા પછી હું માંદો પડયો અને આ વખતે તો વાતો થવા લાગી કે હું હવે જીવી નહિ શકું. મુરબ્બીઓ અને સ્નેહીઓ મને વીલ કરવાનું કહેવા લાગ્યા; વકીલો બોલાવીને મેં વીલ કર્યું અને મારી નવી પત્નીને મેં ઘણા પૈસા આપ્યા. હા, આ વાત મારી જુની પત્નીથી થએલા એક પુત્રને જરાપણ ન ગમી, પણ તે કંઇ બોલ્યો નહિ, બાજુના ઓરડામા મારો એક મિત્ર, મારા આ પુત્રને કહી રહ્યો હતો કે 'તું ગભરાઇશ નહિ, તારી નવી માને સમજાવી ફોસલાવીને પૈસા પડાવી લઇશું '

અને, અને થોડા વખતમાં જ હું છેલ્લા શ્વાસ લેવા માંડ્યો; જુવાન પત્ની છાનોકાટ રડવા લાગી, આ જોઇને મરતી વખતે મને ખૂબ જ દુઃખ થયું. શ્વાસ ક્યાં સુધી ચાલે? આખરે હૃદય કામ કરતું બંધ થયું અને હું મરી ગયો છું એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું. આમ મારો પ્રાણ પંચભૂતથી બનેલા દેહમાંથી આખરે છૂટી ગયો. જે શરીરને ડોકટરો જાળવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા એને બાંધવામાં આવ્યું અને અનેક માણસો સ્મશાન તરફ ચાલ્યા. આમ મને ઉપાડીને લઇ જતા હતા ત્યાં એક સદ્‌ગૃહસ્થે બીજાને કહ્યું, 'પેલા શેઠ તો કંઇ ખમ્મો આપતા જ નથી. હું તો થાકી ગયો છું ' આ એ જ સદ્‌ગૃહસ્થ હતા કે જેના કુટુંબનું મેં જીવન-ભર પોષણ કર્યું હતું, આજે મારા મૃતદેહને પાંચ ડગલાં સુધી ઉપાડતાં એને થાક લાગી ગયો. સ્મશાનમાં જ્યારે શબ બળતું હતું ત્યારે બે જણા એક ખુણામાં બેસીને વાતો કરતા હતા. એક જણ કહે, "સારું થયું કે શેઠ જલ્દી મરી ગયો. હવે આપણે એના છોકરાને શીશામા ઉતારીશું અને આપણું કામ પાર પાડીશું." આ બંને જણા મારા પુત્રને ખૂબ આશ્વાસન આપતા હતા અને જાણે એમને મારા અવસાનથી અતિશય દુ:ખ થયું હોય એમ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. મારા બળતા શરીરને જોઇને મારા પુત્રને દુઃખ તો ખૂબ જ થતું હતું પણ છૂટે છૂટે એક જાતનો એના

અંતરમાં આનંદ હતો, કારણ કે ઘણી નાની ઉંમરે એ મારી અઢળક લક્ષ્મીનો વારસદાર બન્યો હતો.

મારા મૃત્યુ પછી થોડો વખત તો ઘરમાં ગમગીન વાતાવરણ ફેલાઈ ગયું. મારી નવી પત્ની મારા ફોટા ઉપર રોજ પુષ્પનો હાર ચડાવતી અને એકાદ બે આંસુડાં સારતી; મારાં વસ્ત્રો અને વસ્તુઓ જોઈને તે રડી પડતી. હું જીવતો હતો ત્યારે મારા પુત્રને અને મારી નવી પત્નીને જરાપણ બનતું નહિ; પણ મારા અવસાન પછી એ પુત્રનો સ્નેહ એની નવી મા તરફ વધતો ચાલ્યો; થોડો વખત ગયો અને આજે હું જોઉં છું તો મારા ફોટા ઉપર ધૂળ ચડી છે અને મારી જૂની વસ્તુઓ તથા વસ્ત્રો વેચી નાખીને વ્યવહારિક ગણાતી મારી પત્નીએ એમાંથી પૈસા ઉપજાવ્યા છે.

દુનીયા કેવી સ્વાર્થી છે! હવે મને સમજાય છે કે જેમને હું મારાં ગણતો હતો એ કોઈ દિવસ મારાં હતાં જ નહિ. આજે મને ખ્યાલ આવે છે કે આ જગતની રંગભૂમિ ઉપર હું માત્ર અભિનય જ કરી રહ્યો હતો. એ અભિનય પૂરો થયો કે પત્ની, પત્ની મટી ગઈ અને પુત્ર, પુત્ર મટી ગયો. એમાંથી કોઈ યાદ કરતું નથી. કબીરનું પેલું-વાક્ય મને યાદ આવે છે કે 'આપ મૂએ પીછે ડૂબ ગઈ દુનિયા.'

મેં કંઈ થોડા પૈસા દાનમાં આપેલા એટલે સમાજના થોડા માણસોએ મારું બાવલું એક બગીચામાં મૂકવું એમ નક્કી કર્યું. થોડા વખતમાં એ કામ પણ પૂરું થયું. મારું સ્મરણ જાગતી રાખવા માટે એક જલાશય બાંધવામાં આવ્યું અને ત્યાં બાવલું ખુલ્લું મુકાયું. એ વાતને પણ દિવસો વીતી ગયા, આજે મારું બાવલું બગીચામાં ઊભું છે અને રોજ બપોરે એના માથા ઉપર કાગડા બેસે છે ગઈકાલે જ એક કાગડો, બીજા કાગડાને કહેતો હતો કે—

'એલા, આ માણસની જાત કેવી મૂર્ખ છે! મરી તો ગયો પણ પાછળથી એને પત્થર બનાવ્યો, તને ખબર છે કોણ મૂર્ખ આ પત્થર બનીને બેઠો છે?'

બીજાએ જવાબ આપ્યો, "ભાઈ, મને તો આ લોકોના રિવાજ જ સમજાતા નથી. મેં તો ઘણાં માણસો એવાં જોયાં છે કે જેઓ જીવતાં છતાં પણ પત્થર જેવાં હોય છે; ખરી રીતે તો આવા લોકોને જ જીવતા જાગતા જમીનમાં ખોડી દેવા જોઈએ પણ માણસોની જાત કરવાનું છે તે કરે નહિ અને ન કરવાનું કર્યા કરે; એમની જાતમાં કોઈવાર મહાપુરુષો થાય છે. આ દેવપુરુષો જ્યારે જીવતા હોય ત્યારે એમના ઉપર પત્થરો ફેંકે, ગાળો દે અથવા તો રીબાવી રીબાવીને મારી નાખે અને મર્યા પછી એમની પત્થરની મૂર્તિ બનાવીને પૂજા કરે.'

પહેલા કાગડાએ પૂછ્યું, "ત્યારે શું આ મૂર્તિ મહાપુરુષની છે?"

બીજાએ જવાબ આપ્યો, "ના રે ના, આ તો એક સાધારણ શેઠીયાની છે. લાખ્ખોને ચૂસીને એ લખપતિ બન્યો. અને પછી કર્યું થોડું દાન; કંઈ ખાસ દમ નથી. જીવતો હતો ત્યારે પણ પત્થર જ હતો. જોયું પેલું જળાશય? એ એનું નામ અમર કરવા માટે બનાવ્યું છે.'

પહેલાએ કહ્યું, 'હા, જોયું રોજ માણસો અહીં એના નામનું નાહી નાખતા લાગે છે!'

આવી છે મારા બાવલાની દશા! પગાર આપીને એક મવાલી રાખ્યો છે; એ રોજ, એને સાફ કરે છે. બિચારા મવાલીને ભાન પણ નથી આ બાવલું કોનું છે' આ જોઈને મને વિચાર આવે છે કે મંદિરોના પગારદાર પૂજારીઓ પણ મવાલી જેવા જ હોવા જોઈએ.

થોડા દિવસ પહેલા કોઈ ગરીબ માણસ આવ્યો અને ગુસ્સામાં બોલી ઉઠ્યો.

"શેઠ, તું જીવનભર છુપી રીતે વ્યભિચારી હતો પણ એના સંસ્કાર તારા પુત્રમાં ઉતર્યા છે. તારા પુત્રે મારું ઘર ભાંગી નાખ્યું છે અને જાહેર રીતે મારી બેટીને ઘરમાં રખાત તરીકે રાખી છે. તારા પુત્રને તું લાખ્ખો રૂપીયાનો વારસો આપી ગયો એના કરતાં જો એ ચાર સારા સંસ્કારનો વારસો એને આપ્યો હોત તો હું આજે તારા બાવલાની પૂજા કરત."

આટલું કરીને એ બાવલા ઉપર થૂંક્યો અને ચાલ્યો ગયો.

આમ વાત છે. કહેવા બેઠો છું એટલે સાચી જ વાત જણાવું-મારી નવી પત્ની નાસી ગઈ છે અને મારો પુત્ર તદ્દન વંઠી ગયો છે. ખરેખર હવે મને એમ લાગે છે કે લક્ષ્મી કરતાં બાળકોને સંસ્કારનો સારો વારસો આપવો એ જ જીવનનું પરમ કર્તવ્ય છે. ધન મેળવવાની ધૂનમાં મેં મારા પુત્ર તરફ જરા પણ ધ્યાન આપ્યું ન હતું. હું એવું જીવન પણ ન જીવી શક્યો કે એના ઉપર સારા સંસ્કાર પડે!

લક્ષ્મીને મેં જીવનનું સર્વસ્વ માન્યું હતું પણ હું જોઈ શક્યો છું કે એજ લક્ષ્મીએ મને જીવતાં પત્થર તો બનાવ્યો પણ મર્યા પછી પણ મને પત્થર બનાવ્યો. જીવતાં જો જીવનમાંથી સુવાસ ન પ્રગટી તે શું આ પત્થરમાંથી પ્રગટવાની છે?

શરીરરૂપી અંગરખું અને મનરૂપી ધોતિયું

લેખક—પ્રા૦ હીરાલાલ ર. કાપડિયા

આપણા શરીરને—ખાસ કરીને ઢાંકવાને માટે આ શરીરનું ટાઢ વગેરેથી રક્ષણ કરવા માટે તેમજ એને શણગારવા માટે અત્યાર સુધીમાં જાતજાતના ઉપાયો યોજાયા છે. આ સંબંધમાં વિચાર કરતાં હું કેટલીક માહિતી મેળવી શક્યો છું અને પ્રસંગાનુસાર મેં એમાંની થોડીક પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી છે. જેમકે "પ્રાચીન અને અર્વાચીન સમયની સ્ત્રીઓનો પહેરવેશ" (સચિત્ર) ઈ. સ. ૧૯૩૯માં પ્રકાશિત થયેલી છે. આ ઉપરાંત બીજી સામગ્રી પુસ્તકાકારે હજી સુધી પ્રસિદ્ધ થઈ શકી નથી, જો કે એ અંગેના મારા બે લેખો નામે "પાઘડી અને ટોપી" તેમજ "ધોતિયાં અને અબોટિયાં" અનુક્રમે "ગુજરાતી" (સાપ્તાહિક) તા. ૮–૧૧–૪૬ના દીપોત્સવી અંકમાં અને "પ્રતાપ" (સાપ્તાહિક)ના વિ. સં. ૧૯૯૪ના દીપોત્સવી અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે. વિશેષમાં 'તિલક' નામનો લેખ (સચિત્ર) "પ્રતાપ"ના વિ. સં. ૧૯૯૩ના દીપોત્સવી અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે. "અંગરખો અને ભેસ" એ લેખ આગળ ઉપર પ્રકાશિત થશે. આજે તો શરીરને અંગરખાની ઉપમા આપી રણછોડે (વિ સં. ૧૯૦૪) જે 'કાફી' રાગમાં આને અંગે 'પદ' લખ્યું છે અને જે ગુજરાતી કાવ્યદોહન (ત્રીજી આવૃત્તિ પૃ. ૪૩૧–૨)માં છપાયું છે તે હું રજૂ કરું છું

(૧)

"અંગરખું એક તારું રે, બનાવ્યું બહુ જુગતિ કરી,
સિવનારો દરજી ડાહ્યો રે, કીધી છે મહા કારીગરી.
કારીગરી માહિં કેવી રે કીધી તેનો, કહેતાં નાવે પાર; ટેક.
બારિક કામ કીધું ઝીણું, તેના ઉપર તાણ્યા છે તાર;
દોરો તો નજરે નાવે રે, દેખોને સર્વે સૂરત ધરી, અંગ૦–૧
ભાત્ય બનાવી દોરીવાળી રે બખિયા મૂક્યા છે બહુ સાર
વાળ્યું વળે છે અક્કડ નથી એ તાણ્યા નથી એક તાર,
સારું સિવ્યું સંગે રે, આવ્યું છે અંગે બરાબરી; અંગ૦–૨
કમરપટો કોઠો ને કૂણી, પુંઠથી પાની પ્રમાણ,
તેમાં કલેચડી કાંઈ નથી વળી, સિવનારો ચતુર સુજાણ,
પ્રમાણ કેવું કીધું રે, બેસતું છે બરાબરી; અંગ૦–૩
અંગરખું બહુરંગી બનાવ્યું, પૂરણ પ્રેમ પ્રકાશ;
ચોપ દેખો ને દરજીની કેવી! સિવતાં કર્યો નવ માસ;
દાસ રણછોડને રે; પહેરાવ્યું પ્રભુ પરાખરી; અંગ૦–૪

મનને ધોતિયાની ઉપમા આપી સમયસુન્દરે ધોબીડાની સજ્ઝાય રચી છે. અને એ જૈન લેખકની કૃતિઓ વિ. સં. ૧૬૪૧થી વિ. સં. ૧૭૦૦ સુધીની મળે છે. આ સજ્ઝાય સૌ. કમળાબ્હેન અમીચંદ નીચે મુજબ શ્રીસજ્ઝાયમાળા (પૃ. ૩૪૦)માં છપાવી પ્રસિદ્ધ કરી છે.—

(૨)

"ધોબીડા તું ધોજે મનનું ધોતીયું રે, રખે રાખતો મેલ લગાર રે;
એણે રે મેલે જગ મેલો કર્યો રે, અણધોયું ન રાખે લગાર રે–ધો.૧
જ્ઞાન-સરોવર સોહામણું રે, ભક્તિ તણી રૂડીપાળ રે;
દાનાદિક ચારે બારણાં રે, માંહી તત્ત્વનું જળ વિશાળ રે.ધો.૨
તિહાં ઝીલે મુનિવર હંસલા રે, પીયે છે તપ-જપ નીર રે;
શમ દમ આદે જે શિલા રે, તિહાં પખાળે આતમચીર રે–ધો.૩
તપવજે તપ તડકે કરી રે, બાળજે વાસના જાળ રે;
છાંટા ઉડાડે પાપના રે, એમ ઉજળું થશે તતકાળ રે.–ધો.૪
જડતા સાબુડો શુધ્ધ કરે રે, રખે આવે માયા શેવાળ રે;
નિશ્ચય પવિત્રપણું રાખજે રે, યમ નિયમ સંભાળ રે.–ધો.૫
રખે મૂકતો મન મોકળું રે, પડ મેલીને સંકેલ રે,
સમયસુંદર શીખડી રે, સુખડી અમૃતવેલ રે–ધો.૬

★

અધ્યાત્મ ભાગવત

લે. સ્વામીશ્રી માધવતીર્થજી

(અંક ૫૪ ૫૭૪ થી ચાલુ)

અજામિલનું ચરિત્ર

માણસના શરીરનું આયુષ્ય બહુ ટુંકું છે, છતાં એટલા ટુંકા વખતમાં જીવનના અઘરામાં અઘરા પ્રશ્નોનું સંતોષકારક સમાધાન કરી આપવું એ આર્યોની વિદ્યાનો મહિમા છે. કેટલીક આધ્યાત્મિક બાબતો જાણી શકાય તેવી નથી એમ માની પશ્ચિમના માણસો છોડી દે છે તેમાં આર્યોની વિદ્યા પ્રવેશ કરીને સારા ખુલાસા આપી શકે છે એ આંહીની વિદ્યાકળાની અદ્‌ભુત શક્તિ છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતના છઠ્ઠા સ્કંધની શરૂઆતમાં પરીક્ષિત રાજા શુકદેવજીને પૂછે છે કે આપે નિવૃત્તિમાર્ગનો ઉપદેશ આપ્યો તેમજ પ્રવૃત્તિમાર્ગનું પણ સારી રીતે વર્ણન કર્યું, તે ઉપરાંત આપે નરકોનું વર્ણન કર્યું. અને ભૂમંડળની સ્થિતિ, નક્ષત્રો વગેરેની રચના ભગવાને જે પ્રકારે કરી છે તે પણ સંભળાવ્યું. હવે જે પ્રકારે માણસો ઘણા પ્રકારના ભયંકર નરકના દુ:ખમાં ન પડે તેવા ઉપાય મને બતાવો. વળી પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવનાર રાજ્યના દંડ અને શાસ્ત્રોમાં સાંભળેલા નરકનાં દુ:ખના કારણરૂપ જે પાપ છે તે માણસનો શત્રુ છે એમ જાણવા છતાં પણ જે માણસ વારંવાર પાપ-કર્મમાં પડે છે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કેવી રીતે થઈ શકે છે અને કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત તો હાથીના સ્નાનની માફક નકામાં થઈ પડે છે એટલે કે હાથીને નવરાવીએ તો તે પછી તે તરત પોતાના શરીર ઉપર ખુબ ધુળ ઉડાડીને પાછું શરીર જેમ મેલું કરી નાખે છે તેમ માણસો ફરી ભૂલ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે છે છતાં તે પછી તેવી જ ભૂલ કરવા લાગે છે; તો એ કેવા પ્રકારની માયા છે અને તેને .તરવાનો શો ઉપાય છે ? આવી જાતના પ્રશ્નો પરીક્ષિત રાજાએ શુકદેવજીની પાસે મૂકયા.

શુકદેવજી કહે છે કે—હે રાજા ! ઉગ્ર તપ વગેરે પ્રાયશ્ચિત્તથી પાપકર્મનો આત્યન્તિક નાશ થઈ શકતો નથી; કારણ કે તેનો અધિકારી અજ્ઞાની માણસ છે એટલે જ્યાંસુધી અવિદ્યાનો નાશ થશે નહિ ત્યાં સુધી પાપકર્મ થતાં રહેશે. તેથી સાચું પ્રાયશ્ચિત્ત તો ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન જ છે.(૬-૧-૧૧). જે પુરુષ માત્ર પથ્ય અન્નનું ભોજન કરે છે તે રોગમાં સપડાતો નથી; તેજ પ્રમાણે જે પુરુષ નિયમ પ્રમાણે રહે છે તે ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેમ વાંસના વનમાં પ્રગટ થયેલ દાવાનળ વાંસોને ભસ્મ કરી નાખે છે તે જ પ્રમાણે ધર્મજ્ઞ અને શ્રદ્ધાવાન ધીર પુરુષ, તપ બ્રહ્મચર્ય, શમ, દમ, દાન, સત્ય, શૌચ અને યમ, નિયમ એ નવ સાધનોથી મન, વાણી અને શરીરથી કરેલા પાપને નષ્ટ કરી દે છે. વળી જેમ સૂર્ય અંધકારનો નાશ કરે છે તેમ કોઈ કોઈ પુરુષ પણ પોતાનાં સંપૂર્ણ પાપનો નાશ કરી શકે છે. પાપી પુરુષ પણ પોતાની સંપૂર્ણ ઇંદ્રિયો ભગવાનમાં લાવીને અને ભક્તોનો સંગ કરીને જેવો શુદ્ધ થાય છે તેવો તપ વગેરે અન્ય ઉપાયથી થતો નથી. તેથી સંસારમાં ભક્તિમાર્ગ જ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, કલ્યાણમય છે અને ભય રહિત છે. એ માર્ગમાં નારાયણપરાયણ સુશીલ સાધુજન ચાલે છે. દારૂના ઘડાને જેમ નદી પવિત્ર કરી શકતી . નથી તેમ જે માણસ ભગવાનથી વિમુખ છે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત શુદ્ધ કરી શકતું નથી. જેઓનું ચિત્ત એકવાર પણ ભગવાનમાં આસક્ત થઈ જાય તો તેઓ યમરાજને તેમજ યમના દૂતોને સ્વપ્નમાં પણ દેખાતા નથી; કારણ કે તેમ કરવાથી સંપૂર્ણ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત થઈ જાય છે. (૬-૧-૧૯)

આટલું કહી શુકદેવ પરીક્ષિત રાજાને અજામિલ નામના એક કુમાર્ગી અને દાસીપતિ બ્રાહ્મણની કથા સંભળાવે છે. આંહી અધ્યાત્મ ભાવે અર્થ કરીએ તો અજા એટલે માયા અને માયામાં રચ્યો-પચ્યો રહેલ દાસીરૂપી પ્રકૃતિને વશ રહેલ જીવ, એ અજામિલ સમજવાનો છે. એવા અજામિલ હાલના કાળમાં ઘણા નજરે પડે તેવું છે. અજામિલ દાસીના સંસર્ગથી

દૂષિત થઈ જવાથી હંમેશાં અપવિત્ર રહેતો હતો. તે નિન્દનીય વૃત્તિનો આશ્રય કરી રસ્તા ઉપર ચાલનાર માણસોને બાંધી લેતો, જુગાર ખેલતો, ચોરી કરતો અને બીજા પ્રાણીઓને પીડા આપીને પોતાના કુટુંબનું પાલન કરતો હતો.

હાલના કાળમાં પણ ઠેકાણે રમખાણો મચી રહેલ છે અને ઘણા લોકો એવા અજામિલોથી ત્રાસ પામી ગયેલ છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે ગયા ૧૫૦ વર્ષમાં લોકોને ધર્મનું જ્ઞાન મળેલ નથી, સામાન્ય રીતે કેળવાયેલા લોકો બહુ ઓછા છે. અને તેઓએ પણ વેપારી ઢબની કેળવણી લીધેલી હોય છે. તે એમ બતાવે છે કે અંગ્રેજ સરકારે ઘણા માણસોને જાણી જોઈને કેળવણી આપેલ નથી અને જેમને કેળવણી મળેલ છે તેઓમાં પણ ઘણાને ઊંધી કેળવણી મળેલ છે; હવે થોડા વખત થયાં અમારા સાંભળવામાં આવેલ છે કે ઇગ્લાંડની નિશાળોમાં ધાર્મિક કેળવણી શરૂ કરવામાં આવેલ છે. અહિં પણ એવી કેળવણીની ખાસ જરૂર છે. પણ નિશાળમાં ધાર્મિક પાઠ્યપુસ્તકો બહુ થોડાં છે તેમાં એક બાબુ ભગવાનદાસનું Essential unity of all religions છે. તે પુસ્તક હાઈસ્કુલો અને કોલેજોમાં ચલાવી શકાય તેવું છે. એવા પુસ્તકનો અભ્યાસ હિંદુઓ અને મુસલમાનો અને બીજા પણ સાથે રહીને કરી શકે તેવું છે.

માયા વગર સંસારના વ્યવહારનાં કામ થઈ શકતાં નથી, તેથી જ્યારે માયાનો ઉપયોગ કરવાનો વખત આવે ત્યારે અગ્નિની માફક સાવચેતીથી કરવો જોઈએ. અગ્નિથી પણ આપણે વ્યવહાર કરવો પડે છે, તેનાથી રસોઈ પકાવી શકાય છે, ટ્રેન અને વિમાન ચાલે છે અને બીજાં ઘણાં કામ થાય છે પણ અગ્નિને અડીએ તો દાઝી જઈએ, તેથી સાંડશી અથવા કપડાનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. તેવી જ રીતે માયા સાથે યુક્તિથી વ્યવહાર કરતાં શીખવું જોઈએ.

આપણા સંસારમાં અનાદિ કાળથી પ્રવૃત્તિમાર્ગ અને નિવૃત્તિમાર્ગ ચાલ્યા આવે છે. પ્રવૃત્તિમાં રહેલ માણસોને નીચે પ્રમાણે, બે પ્રકારની માયા નડે છે.—

૧. રાગદ્વેષવાળી માયા અથવા ત્રણગુણવાળી માયા. આ માયામાં રહેલ માણસો માટે નીતિ અને અનીતિ વચ્ચેનો ઝગડો રહે છે.

૨. દેશકાળવાળી માયા. આ માયામાં રહેલ માણસો માટે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન વચ્ચે ઝગડો રહે છે.

નિવૃત્તિમાર્ગવાળા માટે રાગદ્વેષના બહુ પ્રસંગ આવતા નથી. તેમને અજ્ઞાનમાંથી નીકળીને જ્ઞાનમાં કેમ આવવું એ તરફ લક્ષ આપવાનું રહે છે. હાલના કાળમાં અતિશય પ્રવૃત્તિને લઈને અનીતિ અને અજ્ઞાન બહુ વધી ગયેલ છે. લોકો કાળાં બજાર કરવામાં નીતિ માની રહેલ છે અને અજામિલ જેવા ક્રૂર માણસો નિર્દોષ માણસોને મારી તેમના જાન–માલનો નાશ કરવા લાગ્યા છે. એવી અનીતિ કેવી રીતે અટકાવવી તેને માટે બધા દેશના ડાહ્યા માણસો વિચાર ચલાવી રહેલ છે.

કોઈ એક માણસ બીજા માણસને મારી નાખે તો સમાજમાં એ કર્મ બહુ ઘાતકી ગણાય છે. છતાં જ્યારે દેશને નામે અથવા કોમને નામે એવું ઘાતકીપણું કરવામાં આવે છે ત્યારે તે દેશના માણસો અથવા તે કોમના કેટલાક માણસો એવા ખૂનીનાં વખાણ કરે છે. એ એક મુશ્કેલી હાલના સમાજમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે અને તેથી અનીતિને ટેકો મળે છે.

વળી પહેલાંના કાળમાં માત્ર ક્ષત્રિયો જ લડતા હતા. હાલના કાળમાં એક દેશની આખી પ્રજા બીજા દેશની આખી પ્રજા સામે લડે છે તેથી દરેક માણસે પોતાના બચાવ માટે તૈયાર થઈને રહેવું પડે છે. તેથી દરેક માણસ માટે નીચેનું ૪ પ્રકારનું શિક્ષણ લેવાનું કામ જરૂરનું થઈ પડયું છે:—

૧. બ્રાહ્મણના જેવું જ્ઞાન.
૨. ક્ષત્રિયના જેવી વીરતા.
૩. વૈશ્યની પેઠે કમાવાની શક્તિ
૪. બીજાની સેવા.

એ ચારે વસ્તુ એક માણસમાં હોવી બહુ મુશ્કેલ છે. તેથી માણસના જીવનમાં એક જ વખતે ઘણી ફરજ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી કેમ નીકળવું એ તેને સૂઝતું નથી.

માણસના જીવનનો હેતુ સુખ મેળવવાનો છે પણ સુખ કેટલા પ્રકારનાં છે, તેનાં સાધન કયાં કયાં છે તેની ચોકખી સમજણ જ્યારે સમાજમાં હોતી નથી ત્યારે દેહને આત્મા માની માન દેહના સુખને આત્માનું સુખ માની લેવામાં આવે છે. તેને પરિણામે નીચે પ્રમાણે ૩ ઇચ્છા બહુ જોરથી નીકળે છે.—

૧. સ્ત્રી–પુત્રની ઇચ્છા.
૨. ધનની ઇચ્છા.
૩. લોકોમાં પ્રખ્યાત થવાની ઇચ્છા.

એ ત્રણે ઇચ્છાને નિયમમાં રાખવી એ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે. એ ઇચ્છાઓને નિયમમાં રાખવી હોય તો નીચે પ્રમાણે ઉપાયો લેવા જોઈએ:—

૧. વસ્તી વધવા ઉપર અંકુશ જોઇએ અને બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ.
૨. સીનેમા, રેડીઓ, પ્રેસ અને કેળવણીમાં ફેરફાર કરવો જોઇએ.
૩. ઇતિહાસ અને ભૂગોળનું શિક્ષણ ફેરવવું જોઇએ.
૪. બધા દેશોનું એક રાજ્ય બનાવવું જોઇએ.
૫. કોઈ તકરારના નિવેડા માટે પંચ નીમવાં જોઈએ.
૬. ધાર્મિક કેળવણી આપવી જોઈએ.
૭. સાધુઓ અને રાજ્યકર્તાઓએ ભેગા મળીને ઉપરની બાબતોમાં સારી યોજના ઘડવી જોઇએ.
૮. દરેક સારા કામની શરૂઆતમાં ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી જોઇએ

રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ અજ્ઞાન છે. એ જ માયા છે. એવી માયાની અસર નીચે રહેનાર બધા અજામિલ છે. હાલ જે અજામિલની વાત ચાલે છે તે સ્ત્રી-પુત્રનું પાલન કરતાં કરતાં ૮૦ વર્ષનો થઈ ગયો. તેને ૧૦ દિકરા હતા. તેમાં સૌથી જે નાનો હતો તેનું નામ નારાયણ હતું તે દિકરો મા-બાપને અત્યન્ત પ્રિય હતો. અજામિલ પણ એ નાના દિકરાની વાતોમાં આસક્ત થઇ ગયો હતો. પોતે ખાતો-પીતો ત્યારે તે દિકરાને પણ સાથે ખવરાવતો. આવા મોહમાં ફસી જવાથી તે પોતાની નજીક આવતા મૃત્યુને પણ ભૂલી ગયો. આવી દશા ઘણા માણસોની થાય છે. કોઇ ને કોઇ આસક્તિમાં પડીને માણસો પોતાનો મૃત્યુકાળ ભૂલી જાય છે.

વખત જતાં અજામિલનો મૃત્યુકાળ પાસે આવ્યો. તે વખતે તેને નારાયણ નામનો સૌથી નાનો પુત્ર યાદ આવ્યો. તે વખતે અજામિલના જોવામાં આવ્યું કે ત્યાં ત્રણ અત્યન્ત ભયાનક પુરુષ (યમના દૂત) હાથમાં પાશ લઇ આવ્યા. તેમનાં મોઢાં વિકરાળ હતાં અને વાળ ખડા થઇ ગયા હતા. એમને દેખી અજામિલ વિહ્વળ થઈ ગયો અને નારાયણ નામના પુત્રને મોટે સાદે બોલાવ્યો.

આ વખતે ત્યાં પોતાના સ્વામીનું નામ સાંભળી એકદમ વિષ્ણુના પાર્ષદ કીર્તન કરતા આવી પહોંચ્યા. તે પાર્ષદોએ યમના દૂતોને અજામિલનો જીવ લઇ જતા રોક્યા. યમદૂતોએ વિષ્ણુના દૂતોને કહ્યું કે અરે! ધર્મરાજની આજ્ઞાનો ભંગ કરનાર તમે કોણ છો? તમે કોના દૂત છો અને કયાંથી આવો છો? તમે શું કોઇ દેવ, ઉપદેવ અથવા સિદ્ધશ્રેષ્ઠ છો? વિષ્ણુના દૂતોએ યમના દૂતોને કહ્યું કે "જો તમે ધર્મરાજની આજ્ઞાનું પાલન કરતા હો તો અમને સમજાવો કે ધર્મનું લક્ષણ શું છે અને ધર્મનું તત્ત્વ શું છે! દંડ કેવા સંજોગોમાં આપી શકાય અને દંડને પાત્ર કોણ હોઇ શકે? વળી બધા પાપી દંડને યોગ્ય છે કે તેમાંથી કોઇક જ દંડને યોગ્ય હોય છે?

યમદૂતે કહ્યું :— વેદમાં લખેલ છે તે પ્રમાણે રહેવું તે જ ધર્મ છે. તેનાથી જે વિપરીત હોય તે અધર્મ છે. વેદ સાક્ષાત્ ભગવાનના શ્વાસમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી નારાયણસ્વરૂપ છે. વેદના પ્રમાણદ્વારા જ સત્ત્વ, રજ અને તમોમય પ્રાણીઓના ગુણ, નામ, કર્મ અને રૂપ પ્રમાણે યથાયોગ્ય વિભાગ થયેલ છે. દરેક પ્રાણીને તેમના કર્મ પ્રમાણે દંડ મળવો જોઇએ. દેહધારી કોઈપણ જીવ કર્મવગર રહી શકતા નથી, બધા માયાના ગુણમાં બંધાયેલા છે. તેઓ શુભ અને અશુભ કર્મ કર્યા કરે છે. આ લોકમાં જે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારના જીવ જોવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે પરલોકમાં પણ જીવના ત્રણ પ્રકાર હોવા જોઇએ. ભગવાન યમ તો બધાના અંતઃકરણમાં બિરાજમાન હોવાથી પોતાના મનથી તેનું પૂર્વરૂપ જોઈ લે છે તથા તેના અપૂર્વનો પણ એ અજન્મા ભગવાન મનથી વિચાર કરી લે છે. (૬. ૧. ૪૮.)

આ ઉપરથી જણાય છે કે યમ એ કોઈ જુદા દેવ નથી પણ સર્વ જીવોના અંતર્યામી તરીકે અંતઃકરણમાં રહેલા જ છે. એ જ થકિત જીવને કર્મ પ્રમાણે બીજા લોકમાં ફળ આપે છે. હવે જીવ પોતાના પહેલાંના જન્મને કેવી રીતે ભૂલી જાય છે તે કહે છે.

यथाह्यस्तमसा युक्त उपास्ते व्यक्तमेव हि।
न वेद पूर्वमपरं नष्टजन्मस्मृतिस्तथा।

(૬-૧-૪૯)

અર્થ—જેમ નિદ્રાવશ થયેલ અજ્ઞાની પુરુષ સ્વપ્નમાં દેખાતા પોતાના કલ્પિત શરીરને પોતાનો વાસ્તવિક દેહ સમજે છે તે પ્રકારે જીવને પોતાના પૂર્વજન્મોની સ્મૃતિ નષ્ટ થવાથી વર્તમાન શરીરના સિવાય બીજા (એટલે પહેલાંના અને પછીના) જન્મ બાબતનું જ્ઞાન રહેતું નથી.

આવી ભૂલ થવાનું મુખ્ય કારણ અધ્યાસ છે. અધ્યાસનું કારણ આત્માનું અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાનને લઇને આત્માના ધર્મ અંતઃકરણમાં લાગે છે અને અંતઃકરણના ધર્મ આત્મામાં લાગે છે. જ્યારે અંતઃકરણને વિષયો સાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે અંતઃકરણના ત્રણ ભાગ નીચે પ્રમાણે થાય છે.—

૧. દેહમાં રહેલો અંતઃકરણનો પહેલો ભાગ છે તેને અહંકાર અથવા પ્રમાતા કહે છે.

૨. અંતઃકરણનો બીજો ભાગ દેહ અને વિષયની મધ્યમાં રહે છે તેને વૃત્તિ અથવા પ્રમાણચૈતન્ય કહે છે

૩. અંતઃકરણનો ત્રીજો ભાગ ઘટ વગેરે વિષયમાં રહે છે તેને પ્રમેયચૈતન્ય અથવા વિષયચૈતન્ય કહે છે.

જ્યારે વિષયનું જ્ઞાન થાય ત્યારે તે જ્ઞાનને પ્રમા અથવા પ્રમિતિ કહે છે. જાગ્રત્ અવસ્થામાં વિષય જડ સ્વભાવવાળો દેખાય છે છતાં તે પ્રકારની અંતઃકરણની વૃત્તિ થાય છે ત્યારે જ વિષયનું જ્ઞાન થાય છે. તે અંતઃકરણનો ત્રીજો ભાગ છે તેથી સ્વપ્નની માફક જાગ્રત્માં પણ આ બધી રમત અંતઃકરણની છે. માત્ર ઉપાધિભેદથી ભેદ જેવું જણાય છે. જ્યારે ઉપાધિ એક દેશમાં હોય ત્યારે ઉપહિત વસ્તુમાં ભેદ દેખાતો નથી. તેથી પ્રમેયચૈતન્ય અને પ્રમિતિચૈતન્ય એક જ છે. છતાં તેમાં આટલો વિશેષ છે: અજ્ઞાત–અવસ્થામાં તે ચૈતન્ય પ્રમેય કહેવાય છે અને જ્ઞાન અવસ્થામાં પ્રમિતિ કહેવાય છે અને પ્રમાતૃચૈતન્ય તેનાથી અભિન્ન છે. જ્ઞાનકાળે પ્રમાતૃચૈતન્ય, પ્રમેયચૈતન્ય અને પ્રમિતિચૈતન્ય એક જ છે. વાસ્તવમાં એક જ ચૈતન્ય ઉપાધિભેદથી ભિન્ન જેવું દેખાય છે ઉપાધિના જેવો આકાર ધારણ કરવાથી ચૈતન્ય ભિન્ન જેવું પ્રતીત થાય છે એ ભેદ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનકાળે રહેતો નથી; કારણ કે ત્રણે ચૈતન્ય એકાકાર થઇ ગયાં હોય છે.

પણ અજ્ઞાનદશા હોય ત્યારે અંતઃકરણની વૃત્તિ વિષયાકાર થાય છે અને તેથી પ્રમિતિચૈતન્ય ઘટાકાર થાય છે. તે વખતે પ્રમાતૃચૈતન્ય પણ ઘટાકાર થાય છે; કારણ કે અંતઃકરણથી અવચ્છિન્ન થયેલ ચૈતન્યને જ પ્રમાતૃચૈતન્ય કહે છે અને તે વખતે અંતઃકરણ ઘટરૂપ ઉપાધિને આકારે થાય છે. વાસ્તવમાં ચૈતન્ય એક જ છે. ચૈતન્યનો ભેદ તો ઉપાધિને લઇને છે. જ્યારે ઉપાધિ ભિન્ન દેશમાં હોય ત્યારે ઉપહિતનો ભેદ બતાવે છે. ઉપાધિઓ એક દેશમાં હોય ત્યારે ઉપહિતનું તાદાત્મ્ય રહે છે. સ્વપ્નમાંથી જાગ્યા પછી તરત એ બાબતની ખાત્રી થાય છે.

આ બધનો સાર એ છે કે જીવ–પદનું વાચ્ય પ્રમાતૃચૈતન્ય જ્યારે પ્રમેયચૈતન્યથી અભિન્ન થઇ જાય છે ત્યારે વિષયાકારના જેવો જીવ જણાય છે. એટલે તે કર્મને આધીન થઇ જાય છે અને તેને કર્મનાં ફળ ભોગવવાં પડે છે. તેથી જીવને વારંવાર હર્ષ, શોક, ભય અને પીડા કરનાર જન્મમરણનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. કોઈ પણ જીવ કર્મ કર્યા વગર રહી શકતો નથી. પ્રકૃતિના સંસર્ગથી અથવા વેદાન્તની ભાષામાં ઉપાધિના અધ્યાસથી પુરુષને આવી વિપરીત ભાવના થાય છે. હવે જ્યારે તે જીવ ભગવાનના ભજનથી ભગવાનનો સંગ કરે એટલે શુદ્ધ ચૈતન્યનો સંગ કરે ત્યારે તે વિપરીત ભાવના દૂર થાય છે. (૬. ૧. ૫૫).

વળી હાલના સાયન્સથી પણ એમ સિદ્ધ થયું છે કે દેશ અને કાળ કલ્પિત છે, તેથી ભિન્ન દેશમાં રહેલી ઉપાધિઓ પણ કલ્પિત છે અને તેથી વાસ્તવમાં એક જ ચૈતન્ય બધે વ્યાપી રહેલ છે. અજ્ઞાનદશા ઉપાધિઓને વધારે છે અને જ્ઞાનદશા ઉપાધિઓને ખાઇ જાય છે. અજ્ઞાનદશાનું પરિણામ શું આવે છે તે બાબત શુકદેવજી હવે પરીક્ષિત રાજાને સમજાવે છે.

પહેલી અવસ્થામાં અજામિલ બહુ શાસ્ત્ર જાણનારો હતો અને સદાચારી હતો. તે વ્રત પાળતો હતો, જિતેન્દ્રિય હતો, સત્યપરાયણ, અહંકારશૂન્ય, બધા જીવોનું હિત કરવાવાળો અને ઓછું બોલવાવાળો હતો. એક દિવસે તે પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે ફળ–ફૂલ અને લાકડાં લેવા માટે વનમાં ગયો. તે લઈ ને પાછો ઘેર આવતો હતો ત્યાં માર્ગમાં તેણે એક કામી, નિર્લજ્જ અને આચારભ્રષ્ટ શૂદ્રને જોયો, તે શૂદ્ર એક વ્યભિ-

ચારી દાસીની સાથે દારૂ પીને ગાતો અને હસતો ક્રીડા કરી રહેલ હતો. તે વેશ્યાની આંખો પણ દારૂના નિશાવાળી હતી અને નિશામાં ઉન્મત્ત થવાથી તેની સાડી થોડીક ખસી ગઇ હતી. આવો દેખાવ જોઈને અજામિલ મોહવશ થઇ ગયો. તેના હૃદયમાં મગજ એટલે માયા પેસી ગઈ. તેણે ધૈર્ય અને જ્ઞાન પ્રમાણે કામવેગથી કંપિત પોતાના ચિત્તને રોકવાની ઇચ્છા કરી પણ તે ચિત્તને શાંત કરી શક્યો નહિ. આ પ્રકારે સ્ત્રીના નિમિત્તથી એ અજામિલ કામથી ગ્રસ્ત થવાથી સ્મૃતિશૂન્ય થઈ ગયો અને મનમાં તેનું ચિંતન કરતો ધર્મથી વિમુખ થઈ ગયો. (૬ ૧. ૬૩).

હાલના કાળમાં એવા દૃશ્યથી કેટલા માણસો પોતાનું જીવન ખરાબ કરતા હશે! સીનેમાના પડદા ઉપર સીનેમાની કંપનીઓ એવા શૃંગાર રસના ઘણા બનાવ, જોનારાને આકર્ષવા માટે અને પૈસા કમાવા માટે મૂકે છે અને તેનાથી ઘણાંના જીવન બગાડે છે. માબાપો પણ વિચાર કર્યા વગર નાનાં છોકરાંઓને એવાં સીનેમા જોવા સાથે તેડી જાય છે અને પછી જ્યારે છોકરાંના મન કાબુમાં રહેતાં નથી ત્યારે માબાપને જ મુશ્કેલી ઊભી થાય છે. જ્યાં શૃંગારના ઘણા દેખાવ રોજ નજરે આવતા હોય ત્યાં અજ્ઞાની માણસો પોતાનું મન શી રીતે વશ રાખી શકે? તેથી આવા શઠોને અસ્પૃશ્ય માનવામાં આવેલ છે. એવા શઠો સમાજમાં બહુ રહે તો સમાજને બગાડી નાખે છે. હાલના કાળમાં ગુંડાઓને એવા શઠ માનવા જોઇએ અને તેમને આંદામાન જેવા બેટમાં અલગ રાખવા જોઇએ કે જેથી તેઓ સમાજને બગાડે નહિ. અજામિલ સારો હતો, પાછળથી ભક્ત થયો હતો પણ વચમાં તેને સંગદોષ થયો હતો.

અજામિલે તે વેશ્યાનો સંગ કરવા માંડ્યો અને પિતાના સંપૂર્ણ ધનથી તેને ખુશી કરવા લાગ્યો. વેશ્યાના હાવભાવથી વશ થઈને તેણે પોતાની પરણેલી સતીસ્ત્રીનો પણ ત્યાગ કર્યો. પછી જ્યાં–ત્યાંથી અન્યાયથી ધન ભેગું કરી તે વેશ્યાનું ઘર ચલાવવા લાગ્યો. યમના દૂતો વિષ્ણુના દૂતોને કહે છે કે આ પાપીએ શાસ્ત્રની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરેલ છે અને તે અનાચરણમાં પડી ગયેલ છે. તેનું જીવન પાપમય થઈ ગયું છે અને વેશ્યાનું અન્ન તેણે ભક્ષણ કરેલ હોવાથી તે અપવિત્ર થયેલ છે. તેથી અમે તેને યમરાજની પાસે લઇ જવા આવ્યા છીએ. તેણે પોતાના પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરેલ નથી તેથી યમપુરીમાં દંડ ભોગવીને તે શુદ્ધ થશે. (૬. ૧. ૬૮).

વિષ્ણુના દૂતોએ યમના દૂતોને જવાબ આપ્યો કે :— બહુ દુ:ખની વાત તો એ છે કે ધર્મરાજની સભાના સભ્યોમાં અધર્મનો પ્રવેશ થઈ ગયો છે. જેને દંડ ન દેવો જોઇએ તેને તમે દંડ દેવા તૈયાર થયા છો. આ અજામિલે પરાધીન દશામાં શ્રીહરિનું મંગલમય નામ લીધું છે, તેથી તેના કરોડો જન્મનું પ્રાયશ્ચિત્ત થઈ ગયું છે. (૬–૨–૭) જે વખતે તેણે "નારાયણ" એવા ચાર અક્ષરવાળું નામ લીધું તેજ વખતે તે પાપીનાં સમસ્ત પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત થઇ ગયું છે. ગમે તેવાં પાપ કોઇએ કર્યાં હોય પણ જો તે ભગવાન વિષ્ણુનું નામ લે તો તે બધાથી મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત છે; કારણકે તેમ કરવાથી ભગવાનના ગુણ તેની લીલા અને તેમનું સ્વરૂપ જાણવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજા વ્રત કે તપથી પાપી પુરુષ એવો શુદ્ધ થતો નથી, હરિનાં નામ હરિના ગુણનું જ્ઞાન કરાવે છે. જે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી ચિત્ત ફરીથી અસત્–માર્ગમાં દોડે તે પ્રાયશ્ચિત્ત ચિત્તની આત્યન્તિક શુદ્ધિ કરવાવાળું નથી. તેથી પાપકર્મની આત્યન્તિક નિવૃત્તિ જોઈતી હોય તો ભગવાનનો ગુણાનુવાદ કરવો જોઈએ; કારણ કે તે નિશ્ચય શુદ્ધ કરવાવાળો છે. ૬–૨–૧૨

કેટલાક માણસો એમ માને છે કે અમે જીંદગીભર ગમે તેવાં પાપ કરીએ અને પછી છેવટે મરતી વખતે "નારાયણ" નું નામ લઈશું તેથી મુક્તિ થઈ જશે, પણ તે વાત સાચી નથી. અજામિલની મુક્તિ "નારાયણ" નું નામ લેવાથી થઈ નથી પણ તેનાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત થયું છે. વળી ભગવાનનું નામ લીધા પછી ભગવાનના ગુણ સાંભળવાની અને સમજવાની રુચિ થવી જોઈએ. અજામિલ પણ સાજો થઈને ભક્તિ કરવા અને જ્ઞાન મેળવવા હરદ્વાર ગયેલ છે એ વાત હવે પછી આવશે. કોઈપાપી માણસ છેલ્લી વખતે ભગવાનનું નામ લે અને પછી તેનો દેહ તરત છૂટી જાય તો તેના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે પણ મુક્તિ માટે જે ભક્તિ અને જ્ઞાનની જરૂર છે તે માટે તેને વખત રહેતો નથી તેથી ડાહ્યા પુરુષોએ જીવતાં જ ભક્તિ અને જ્ઞાન વધે તેવી રીતે રહેવું જોઈએ.

વિષ્ણુના દૂત યમદૂતોને કહે છે કે, સંકેતથી,

હળીતે, ગાયન ગાતાં, વાતો કરતાં કે મશ્કરીમાં પણ ભગવાનનું નામ લેવાથી માણસનાં બધાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. જે માણસ ઊંચેથી પડતી વખતે અથવા કોઈ લાઠી અથવા ખંજર મારવા આવે ત્યારે વિવશ થઈ 'હરિ' 'હરિ' એવું બોલે તો તે માણસ યમપુરીની યાતનાનો અધિકારી નથી. (૬–૨–૧૫)

મહર્ષિઓએ નાનાં મોટાં પાપોનાં જુદાં જુદાં પ્રાયશ્ચિત્ત શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલાં છે. પણ તે તે પ્રાયશ્ચિત્તથી તે તે પાપ નાશ થાય છે. પણ તેનાથી પાપીનું ચિત્ત શુદ્ધ થતું નથી પણ ભગવાનના ચરણની સેવાથી ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે. ઔષધના ગુણ જાણ્યા ન હોય તો યે સ્વેચ્છાથી સેવન કરનારને જેમ લાભ થાય છે તેમ હરિના નામ-રૂપ-મંત્ર (તેનો પ્રભાવ જાણીને અથવા જાણ્યા વગર) જપાય તો પોતાનું ફળ જરૂર ઉત્પન્ન કરે છે.

શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને કહે છે કે આ પ્રમાણે વિષ્ણુના દૂતોએ યમના દૂતોને ભાગવત ધર્મ સારી રીતે સમજાવ્યો અને અજામિલને મૃત્યુના મુખથી છોડાવ્યો.

પ્લેટો નામનો તત્ત્વવેત્તા પોતાના "રીપબ્લીક" નામના જગવિખ્યાત પુસ્તકમાં કહે છે કે પ્રપંચી, રાગદ્વેષી અને કામવાસનાઓથી બળબળતો, સત્તાવાંચ્છુ, અહંકારી આ પૃથ્વીલોકનો માનવી, સામાજિક નિયમોથી નહિ સુધરે, રાજતંત્રની શિક્ષાપ્રણાલિકાથી નહિ સુધરે પરન્તુ જો તેનામાં પરલોકનો ભય જાગે; માનવજીવનની ક્ષુદ્ર મર્યાદાની પેલીપાર ગૂઢ રહેલું, અનંત અવતારોમાં વિસ્તરતું જીવન જો તે સમજે, અને તેની દૃષ્ટિ જો વિશાળ થાય તો જ માનવ સુધારણા શક્ય બનશે અને સમાજમાં નૈતિક જીવનનું ગૌરવ વધશે. બીજા એક પાદરી લખે છે કે પરલોકના જ્ઞાનથી જ માનવતાનો ઉદ્ધાર શક્ય બને છે; ત્રીજા એક જ્ઞાની પુરુષ કહે છે કે દિવ્ય જીવન સમજ્યા વગર તમને માનવ જીવનનો કોયડો સમજવાનો જ નથી.

વિષ્ણુના દૂતોના મુખથી નિર્ગુણ ભાગવત ધર્મ અને યમદૂતોના મુખથી ત્રણ વેદવાળો સગુણ ધર્મ સાંભળી અજામિલને શ્રીહરિમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ અને પોતાનાં દુષ્કર્મોનું સ્મરણ કરી તેને બહુ પશ્ચાત્તાપ થયો. તેને લાગ્યું કે "મેં કોઈ પૂર્વજન્મમાં મહાન પુણ્ય કર્યું હશે. નહિંતર મારા જેવા પાપીને છેલ્લી વખતે શ્રી ભગવાન વિષ્ણુનું નામ શી રીતે યાદ આવે? હું મહા કપટી પાપી નિર્લજ્જ ક્યાં અને ભગવાનનું "નારાયણ" જેવું મંગળમય નામ ક્યાં! હવે હું મારા મન, ઇંદ્રિય અને પ્રાણને વશ કરી એવો પ્રયત્ન કરીશ કે જેથી હું ઘોર અંધકારવાળા નરકમાં પડું નહિ. અને આ સ્ત્રીરૂપ ભગવાનની માયાથી હું મને મુક્ત કરીશ (૬–૨–૩૭)

અહીં અધ્યાત્મ ભાવે જોઈએ તો માયાને સ્ત્રીનું રૂપક આપેલ છે. તેથી જે વેસ્યાના પાશમાં અજામિલ ફસી ગયો હતો તે માયાનું સ્વરૂપ છે. અજામિલ શબ્દમાં અજાને સંસ્કૃત ભાષામાં માયા કહે છે. તેથી માયામાં પડેલા બધા માણસો અજામિલ સમજવાના છે.

અજામિલ પોતાના મનને કહે છે કે "હવે દેહ વગેરેમાં હું અને મારું એવી અસત્ બુદ્ધિને છોડીને હું ભગવાનનું કીર્તન કરી ભગવાનમાં બુદ્ધિને જોડીશ આ પ્રમાણે ક્ષણવારના સત્સંગથી તેને તીવ્ર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી બધો મોહ છોડી તે હરિદ્વાર ચાલી ગયો. ત્યાં સ્થિર આસનથી બેસી યોગમાર્ગનો આશ્રય લઈ, પોતાની બધી ઇંદ્રિયોને વિષયોથી હઠાવી લઇ, મનમાં લીન કરી દીધી અને મનને બુદ્ધિમાં લીન કરી દીધું (૬–૨–૪૦) પછી અધ્યાત્મ યોગદ્વારા આત્માને શરીર વગેરે દૃશ્યવર્ગથી પૃથક્ કરીને જ્ઞાનમય ભગવત્-સ્વરૂપ પરબ્રહ્મમાં તે લીન થઈ ગયો. (૬–૨–૪૧)

મન અને ઇંદ્રિયોનો સ્વભાવ સાધારણ રીતે બહાર દોડવાનો છે અને જ્યાંસુધી જગત સાચું લાગે છે ત્યાં સુધી તે બહાર જ દોડયા કરશે તેથી વૈરાગ્યની જરૂર છે. તેની સાથે અભ્યાસ પણ જોઈએ. ગીતામાં પણ ભગવાને કહેલ છે કે અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી મન વશ કરી શકાય છે. જેઓનું મન માયાના નામ અને રૂપમાં આસક્ત થઈ ગયું હોય છે તેમણે મનને ભગવાનના નામમાં અને ભગવાનના (સગુણ) રૂપમા આસક્ત કરવું જોઈએ. જેમ જમીન ઉપર પડી ગયેલો માણસ જમીનનો આધાર લઇને ઊઠે છે તેમ નામરૂપની માયામાં પડેલ જીવ ભગવાનના નામ અને રૂપનો આધાર લઈને ઊઠી શકે છે. વૈરાગ્યની કેટલીક હકીકત પાંચમા સ્કંધમાં જડ ભારતના આખ્યાનમાં આવી ગયેલ છે. અભ્યાસ માટે અને પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે ભગવાનનું નામ લેવું એ શરૂઆતમાં જરૂરી સાધન છે. વેદાન્તમાં પણ કહેલું છે કે જે કૃતોપાસ્તિ હોય છે (એટલે જેણે ઉપાસના સિદ્ધ કરેલ હોય છે તેને) જ્ઞાન

જલદી થાય છે અને તેનો મનોનાશ અને વાસનાક્ષય પણ તરત થાય છે. જેણે ઉપાસના કરી હોતી નથી તેના ચિત્તમાં વિક્ષેપ રહ્યા કરે છે અને તેથી મનોનાશ અને વાસનાક્ષયને વાર લાગે છે. તેથી બહારની શુદ્ધિ માટે નિષ્કામ કર્મ અને અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટે ઉપાસના એ જરૂરી સાધન માનવામાં આવેલ છે. એટલું કામ થયા પછી આત્મજ્ઞાન જલ્દી થાય છે અને નિષ્ઠા પણ તરત થાય છે. આત્મજ્ઞાન થયા પછી વ્યાવહારિક સત્તા પ્રાતિભાસિક થાય છે, તેમાં અંતઃકરણની વૃત્તિ ઉપર ઘણો આધાર છે. વૃત્તિનો આધાર અંતઃકરણની શુદ્ધિ ઉપર છે અને શુદ્ધિનો આધાર ઉપાસના ઉપર છે.

જ્યાંસુધી અજ્ઞાન હોય ત્યાંસુધી અંતઃકરણના ધર્મ આત્મામાં લાગ્યા કરે છે. જેમ કોઈ વખત લાલ પુષ્પની પાસે રહેલ સ્ફટિકને જોઈ, કોઈ કારણથી લાલ પુષ્પ ન દેખાય તો સ્ફટિકમાં લાલપણાની બુદ્ધિ થઈ જાય છે તેમ અંતઃકરણનું પૃથક્ દર્શન ન થાય ત્યારે કર્તા-ભોક્તાવાળા ધર્મ આત્મામાં પ્રતીત થવા લાગે છે. પણ એ ધર્મ આરોપિત છે. તેથી જ્ઞાનથી આરોપનો અપવાદ થાય ત્યારે જીવ-બ્રહ્મની એકતા થઇ શકે છે, એ નિર્ગુણ સ્વરૂપના સાક્ષાત્કારનો માર્ગ છે, તેની વધારે હકીકત એકાદશ સ્કંધમાં આપેલ છે.

પણ અજામિલે ભક્તિયોગદ્વારા પોતાની બુદ્ધિ ભગવત્સ્વરૂપમાં લીન કરી દીધી હતી. તે વખતે વિષ્ણુના દૂતોએ જોયું કે તે એ જ અજામિલ છે. તેથી તે દૂતોએ અજામિલને પ્રણામ કર્યા. તે પછી તરત અજામિલે પોતાનું શરીર ગંગાને કિનારે છોડી દીધું અને તેણે ભગવાનના પાર્ષદનું રૂપ ધારણ કર્યું. પછી તે બીજા પાર્ષદોની સાથે આકાશમાર્ગે વૈકુંઠધામમાં ચાલ્યો ગયો.

કેટલાક માણસોના મનમાં એવી શંકા થાય છે કે જો જય-વિજય જેવાને વૈકુંઠમાંથી પડવું પડ્યું તો વૈકુંઠમાં જવાથી ફળ શું? તેના જવાબમાં વૈષ્ણવો એમ કહે છે કે વૈકુંઠ ત્રણ પ્રકારનાં છે. ૧. રમા વૈકુંઠ. ૨. વ્યાપી વૈકુંઠ અને ૩. ગોલોક. પહેલા વૈકુંઠમાં ભેદબુદ્ધિ રહી ગઇ હોય તો ટકી શકાતું નથી અને ત્યાંથી પડવું પડે છે અજામિલ પહેલા વૈકુંઠમાં ગયો હતો પણ તેની નિષ્ઠા આત્મામાં ઠીક થઈ હતી. જય-વિજયમાં ભેદબુદ્ધિ રહી ગઈ હતી તેથી તે પડ્યા હતા.

અધ્યાત્મભાવે વિચાર કરીએ તો ભીષ્મસ્તુતિમાં કહેલ છે કે જ્યાં ધર્મ-કર્મ કરતાં છતાં જેની બુદ્ધિ વૈકુંઠ એટલે અવિકારી રહી શકે તેને વૈકુંઠ કહે છે. એવા વૈકુંઠમાંથી જીવ પડી શકે નહિ.

આ પ્રમાણે અજામિલ જેવો પાપી માણસ પણ ભગવાનનું નામ લેવાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થયા પછી અધ્યાત્મયોગદ્વારા મુક્ત થયો. તેથી શ્રીહરિના નામસંકીર્તનથી વધારે સારૂં સાધન મુમુક્ષુને માટે નથી. તે બરાબર કરવામાં આવ્યું હોય તો માણસનું મન ફરીથી કર્મમાં આસક્ત થતું નથી. બીજાં પ્રાયશ્ચિત કરવાથી ચિત્ત રજોગુણ અને તમોગુણમાં ઘેરાયેલું રહે છે (૬. ૨. ૪૬.)

પરીક્ષિત રાજા શુકદેવજીને પૂછે છે કે યમદેવના કાયદાનો ભંગ કોઇ કરી શકે એવું સાંભળવામાં આવેલ નથી; છતાં અજામિલની બાબતમાં આમ કેમ બન્યું?

શુકદેવજી—યમના દૂત ત્યાંથી વળીને પોતાના સ્વામી સંયમની પુરીના અધિપતિ યમ પાસે ગયા અને યમને પૂછ્યું કે "સંસારમાં પુણ્ય, પાપ અને મિશ્ર એ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ કરવાવાળા જીવોના કર્મનાં ફળ દેવાવાળા શાસક ખરેખરા કેટલા છે? જો જગતમાં ઘણા શાસક હોય તો કોને સુખદુઃખ પ્રાપ્ત થશે અને કોને નહિ થાય? જો જગતમાં ઘણા ઈશ્વર હોય તો જગત શી રીતે ચાલી શકે? અમે તો એમ સમજીએ છીએ: આ જગતમાં જીવોને કર્મ પ્રમાણે ફળ દેનાર તમે એકલા જ છો, છતાં હાલના કાળમાં આપનો દંડ ચાલતો નથી એમ લાગે છે અમે અજામિલનો જીવ લેવા ગયા ત્યાં જ વિચિત્ર પ્રકારના સિદ્ધ દૂતોએ આવીને અમને રોકીને પાછા કાઢ્યા. એ કોણ હતા? અજામિલે તો ફક્ત "નારાયણ" એટલું નામ લીધું તેટલામાં એ જ પાર્ષદોએ હાજર થઈને અમને દૂર કાઢ્યા." (૬-૩-૧૦)

યમરાજે જવાબ આપ્યો કે "મારા સિવાય એક સ્થાવર-જંગમના મુખ્ય અધીશ્વર છે. તેમનામાં આ આખું વિશ્વ તંતુમાં પટની સમાન ઓતપ્રોત છે, તેમના અંશ (બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ)ની અંદર ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય થાય છે અને બધા લોક નાથેલા બળદની માફક તેમને આધીન છે. હું અને બીજા દેવો તેમની લીલાનો કાંઇ મર્મ સમજી શકતા નથી. જેમ ઘડો પોતાના પ્રકાશક નેત્રને જાણી શકતો નથી તેમ જીવોના અંતઃકરણમાં સાક્ષિરૂપે રહેલ પરમાત્માને ઇંદ્રિય,

મન, પ્રાણ અને હૃદય કે વાણી જાણી શકતાં નથી. માયાપતિ જગદીશ્વર શ્રીહરિના દૂત તેમના સમાનરૂપ અને ગુણવાળા હોય છે અને તેઓ આ લોકમાં વિચર્યા કરે છે. એવા દૂત ભક્તિ કરનાર મનુષ્યોને તેમના શત્રુઓથી બચાવે છે. (૬–૩–૧૮).

અંહી ભગવાનના દૂતનો અર્થ સાધુ–સંતો એવો કરીએ તો સાધુ–સંતો ભક્તિ કરનારને સત્સંગ કરાવી આગળ ચલાવે છે એવો અર્થ પણ નીકળી શકે છે. ખાસ કરીને જેઓ ભગવાનનું નામ લેતા હોય તેમને ઘેર સાધુ-સંતોને જવાનું ગમે છે. પછી તેમના સત્સંગથી ભક્તો આગળ વધી શકે છે.

યમરાજ કહે છે કે;—

एतावानेव लोकेऽस्मिन्पुंसां धर्मः परः स्मृतः ।
भक्तियोगो भगवति तन्नामग्रहणादिभिः ॥

૬–૩–૨૨

અર્થ—આ લોકમાં ભગવાનનું નામ લેવાથી જે ભક્તિયોગ થાય છે તેને માણસનો સર્વશ્રેષ્ઠ ધર્મ માનવામાં આવે છે.

જુઓ! ભગવાનના નામનો પ્રભાવ કેવો છે! અજામિલ પણ એ પ્રભાવના બળથી મૃત્યુના પંજામાંથી બચી ગયો. મનુષ્યોના પાપોનો સમૂળ નાશ કરવા માટે ભગવાનના ગુણ સંબંધી નામ–કીર્તન એ મહાન સાધન છે. તેથી એવા પુરુષો મારા દંડને પાત્ર નથી. તેઓ પાપ કરતા નથી છતાં કોઈ પાપ તેમનાથી થઈ જાય તો ભગવાનના ગુણ ગાવાથી તે પાપ નષ્ટ થઈ જાય છે. જેઓ શ્રીહરિની ગદાથી રક્ષિત છે તેમની પાસે તમારે જવું નહિ. યમ કહે છે કે :—તેમને દંડ દેવામાં હું તથા સાક્ષાત્ કાળ પણ સમર્થ નથી. તમારે તો નીચેના સ્વભાવવાળા માણસોને જ મારી પાસે લાવવા.–

૧. જેઓ શ્રીહરિના ચરણકમળથી વિમુખ હોય અને નરકના દ્વારરૂપ પોતાના ઘરમાં આસક્ત હોય.

૨. જેમની જીભ ભગવાનનું નામ કદાપિ લેતી ન હોય, જેમનું મન ભગવાનનું સ્મરણ કરતું ન હોય, એવા અધમ પુરુષોને તમારે મારી પાસે લાવવા.

૩. મારા દૂતોએ–તમે જે અપરાધ કર્યો છે તેની ભગવાન ક્ષમા કરે એવું હું ઇચ્છું છું.

શુકદેવજી કહે છે કે આ પ્રમાણે યમરાજે તેમના દૂતોને ભક્તિનો પ્રભાવ સમજાવ્યો. શ્રીહરિના ઉદાર ચરિત્રોનું વારંવાર શ્રવણ અને કીર્તન કરવાવાળા પુરુષોનું અંતઃકરણ ભક્તિથી અનાયાસે જેવું શુદ્ધ થાય છે તેવું વ્રત વગેરેથી શુદ્ધ થતું નથી ગાવો પુરુષ માયાના ગુણોમાં ફરીથી ફસાઈ જતો નથી. (૬–૩–૩૩).

ભક્તિમાર્ગનો સિદ્ધાંત એવો છે કે જે ઇંદ્રિયો વિષયો તરફ દોડીને જીવનું અંતઃકરણ બગાડે છે તેમને જો ભગવાનના ઉપયોગમાં લગાડી હોય તો તે ઇંદ્રિયોને કામ મળે અને અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય. જે વાણીથી માયાની વાતો બહુ થાય તે અંતઃકરણને દૂષિત કરે છે પણ તે વાણીથી ભગવાનનું નામ લેવાય અને ભગવાનના ગુણનું કીર્તન થાય તો અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. કાનથી માયાની વાતો સાંભળીએ તો અંતઃકરણને બગાડે છે પણ તે જ કાનથી જો ભગવાનનાં ચરિત્રો સાંભળીએ તો અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. મનથી અનાત્માનું ચિંતન કરીએ તો તે બગડે છે પણ તેને જો આત્માના ચિંતનમાં લગાડીએ તો તે શુદ્ધ થાય છે. તેવી જ રીતે આંખ, જીભ વગેરે બીજી ઇંદ્રિયોને પણ ભગવાનનું કામ આપીએ તો અંતઃકરણને શુદ્ધ કરે છે. આ બાબત દશમ સ્કંધમાં શુકદેવજીએ પરીક્ષિત રાજાને વારંવાર કહેલ છે.

જ્ઞાનમાર્ગમાં વૈરાગ્યથી વ્યવહાર ઓછો કરવાની સૂચના વારંવાર આપવામાં આવે છે અને જે થોડો વ્યવહાર બાકી રહે તેનાથી આત્માનું અસંગપણું વારંવાર જણાવવામાં આવે છે. અંતઃકરણના ધર્મો આત્મામાં જણાય એ એક પ્રકારનું અજ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાનથી તેની નિવૃત્તિ થાય છે. પણ તે વ્યવહાર વધારે હોય તો એ ભૂલ દૂર થઈ શકતી નથી. જેમનો વ્યવહાર વધારે હોય તેમને માટે નામસ્મરણ અને નામ સંકીર્તન એ ઉત્તમ સાધન છે અને બધાં પાપનો નાશ કરનાર છે. બની શકે તો દિવસમાં પાંચ સાત વખત અર્ધો કલાક નામસ્મરણ કરવું કે જેથી માયાના સંસ્કારો જોર કરે નહિ. આવા અભ્યાસની સાથે વૈરાગ્ય પણ જોઈએ. હવે નારદજી દક્ષના પુત્રોને સંન્યાસી બનાવશે એવી કથા આવશે. (અપૂર્ણ)

ભારતની વિભૂતિ : વેદ, ઉપવેદ, વેદાંગ, સ્મૃતિ, પુરાણ અને દર્શનો

આલેખકઃ—શ્રી વિમલશંકર શાસ્ત્રી.

ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ એમ ચાર વેદ છે. શુક્લ યજુર્વેદ અને કૃષ્ણ યજુર્વેદ એમ યજુર્વેદમાં બે ભેદ છે. સંહિતા, બ્રાહ્મણ, આરણ્યક, અને ઉપનિષદોનો વેદમાં જ સમાવેશ છે. બ્રહ્મસ્વરૂપના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનોનો સાક્ષાત્ ઉપદેશ કરવો એ વેદની પ્રમુખ પ્રવૃત્તિ છે. તેમજ અંતઃકરણની શુદ્ધિનાં અને તેની એકાગ્રતાનાં સાધનોનો ઉપદેશ કરવો એ વેદની ગૌણ પ્રવૃત્તિ છે.

વેદમાં અનેક ઠેકાણે સકામ કર્મોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેમજ કેટલેક ઠેકાણે યજમાનના શત્રુઓનો વિનાશ કરનાર અભિચાર કર્મોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. અને એ અંગે વેદમાં અમુક પ્રકરણોમાં આપણને ન ગમે એવું તેમજ વાંચતાં સંકોચ થાય એવું આલેખન નજરે ચઢે છે. અને એથી અનેક વિદ્વાન ભાઇઓ પોતાની શ્રદ્ધાને વેદ પરથી ચલિત કરે છે.'

મને લાગે છે કે આવા વિશ્વના વિશિષ્ટ ગ્રન્થોને-ભારતના સાચા ખજાનાને પ્રૌઢ અને ગંભીર દૃષ્ટિથી જોવા અને વિચારવા જોઇએ. જે જમાનામાં એનો ઉદ્ગમ થયો છે, એ જમાના તરફ નજર કરી એમાં વર્ણવેલા વિષયોનો ઠીક સમન્વય કરવો જોઇએ અને નહિં તો વેદને વખોડવા કરતાં તમારે તમારી બુદ્ધિશક્તિને વખોડવી જોઇએ; કારણ કે એ એ વિષયનું તથ્ય મંથન કરી તારતમ્ય કાઢી શકવા સમર્થ નથી.

પોતાનું અને પોતાના સગાંવહાલાંઓનું શરીર નીરોગ અને દૃઢ હોય, તેમજ નિવાસસ્થાન, અન્નવસ્ત્ર, આભૂષણો, સ્ત્રી વગેરે ઉપયોગી પદાર્થો પોતાના અને અતિથિઓના ઉપયોગ પૂરતાં મળ્યાં હોય, શત્રુઓ તેમજ હિંસક પ્રાણીઓ કે જે પોતાના પર સતત હુમલો કરનારાં હોય તેમને પોતે શાન્ત કરી નાખ્યાં હોય તો જ જિજ્ઞાસુ મનુષ્ય બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનોનો અભ્યાસ પ્રસન્ન અને શાન્ત મને કરી શકે. એ માટે ખેતી વિગેરે સકામ લૌકિક કર્મોની માફક યજ્ઞાદિ સકામ અલૌકિક કર્મોનો ઉપદેશ વેદમાં અનેક સ્થળે કરવામાં આવ્યો છે.

વિશેષમાં આવાં સકામ કર્મોની સફળતાથી એની વેદ પરની શ્રદ્ધા મજબુત બને અને વેદે પ્રતિપાદન કરેલાં અંતઃકરણની એકાગ્રતાનાં અને બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનોમાં કામ કરવાની એની અભિરુચિ થાય.

જેમનાં અંતઃકરણો તીવ્ર દ્વેષ—રોષથી ભરેલાં હોવાને કારણે જેઓ પોતાના શત્રુઓને ક્ષમા આપી શકતા નથી અથવા જેઓ શત્રુઓ પર પ્રેમ રાખવાની વૃત્તિને કેળવી શકતા નથી અને બની શકે એટલું શત્રુનું અનિષ્ટ કરવા રાતદિન ઝંખતા હોય છે, તેમને પણ શાસ્ત્રની મર્યાદામાં લાવવા અને પોતાના કર્મના પરિણામનો વિચાર કરાવી તેમના અંતઃકરણમાં રહેલા તીવ્ર દ્વેષના સંસ્કારોને શિથિલ કરવા વેદમાં અભિચાર કર્મનો ઉપદેશ કર્યો છે.

જેથી એ પોતાના શત્રુને વિષ આપીને, અથવા એના નિવાસસ્થાનને બાળીને, અથવા એકાન્તમાં એને શસ્ત્રાદિ મારીને ન મારતાં અભિચાર કર્મથી જ શત્રુ મારવાની ઇચ્છા કરે છે. એકાદ વારના અનુભવથી વેદમાં એને અતૂટ શ્રદ્ધા જામે છે. અને એ એના પ્રત્યેક વચનને વિશ્વાસની લાગણીથી જુએ છે. એની નજર જ્યારે એ વચનનું મનન કરતી થાય છે, કે "અભિચાર કર્મનું ફળ નરકપ્રાપ્તિ છે." ત્યારે શત્રુને મારી નાખવાની વૃત્તિને વેગ આપનાર દ્વેષ શિથિલ થવા માંડે છે. અને અંતઃકરણ એ જ વિશ્વસ્ત ગ્રન્થમાંથી કલ્યાણનો રાહ શોધવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

એટલે વેદમાં વિહિત અભિચાર કર્મોનું પણ મારી નજરે આ રીતે સાફલ્ય દેખાય છે.

અંતઃકરણની શુદ્ધિ વિના એની એકાગ્રતા સંભવિત નથી એ તો સામાન્ય વાત છે. તેમજ અંતઃકરણની એકાગ્રતા વિના બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર ન થઇ શકે એ પણ

નેપાલમાં એક હસ્તલિખિત પુસ્તક મળ્યું છે. તેમાં લખ્યું છે કે "બુદ્ધની પૂજા કરવી, એ શિવની પૂજા કરવા બરોબર છે." "સ્વયંભૂ પુરાણ" નામના બુદ્ધ પુસ્તકમાં "પશુપતિ" (નેપાલના શિવજી)ની પૂજા કરવા આજ્ઞા કરી છે. ટુંકમાં "જૈનધર્મ" અને "બૌદ્ધ ધર્મ" ના લોકોને શિવ-પાર્વતી તરફ દ્વેષભાવ ન હતો, અને આજે પણ નથી. ઉલટાં કેટલાંક શિવનાં તથા દેવીના સ્તોત્રો સુદ્ધાં બંને ધર્મમાં મળી આવે છે. નામો પણ તેઓમાં પ્રાયઃ શંભુ, શંકર, મહાદેવ સંબંધી અને દેવીનાં નામવાળાં જણાય છે. જ્યારે આધુનિક વૈષ્ણવી વાઘાવાળાઓ શિવ અને દેવી સંબંધી નામ તરફ પણ સુગ ધરાવી હરિહરને ઠેકાણે હરિકૃષ્ણ અને જૈન ધર્મીને વૈષ્ણવી દીક્ષા આપ્યા પછી પૂર્વના તેના શિવદાસ નામને બદલી શ્યામદાસ વિગેરે ફેરફાર કરે છે એ કેવલ દ્વેષમૂલક જ છે.

– કંબોડીયામાં જે પ્રાચીન શિલાલેખો મળ્યા છે તે બધાયની ભાષા સંસ્કૃત જ છે–ભવવર્મન અને પૂર્ણવર્મનના શિલાલેખ તો શુદ્ધ સંસ્કૃત ભાષાના જ છે. સંસ્કૃતના આ શિલાલેખોની સમાનતા ભારત વર્ષના પ્રાચીન શિલાલેખો જોડે પૂર્ણ રીતે કરી શકાય છે. કંબોડીયાની ભાષા દેવનાગરી જેવી તો નહિ પણ બંગાલી ભાષાની સમાન છે. કંબોડીયામાં પાણિનિ, પતંજલિનાં વ્યાકરણ, તથા વાત્સ્યાયનનું "કામસૂત્ર", અને "રામાયણ" "મહાભારત" "વેદાન્ત" પુરાણાદિનું ત્યાંના લોકોને જ્ઞાન હતું અને આ રીતે ત્યાં પ્રાચીન કાળમાં હિન્દુ સભ્યતા પ્રસરી હતી, અને વૈદિક, પૌરાણિક દેવોને પૂજનારી તેમાં પણ ખાસ "હરિહર"માં એકતા માનનારી પ્રજા હતી.

હિન્દુધર્મમાં પણ લખ્યું છે કે,

यो हरे च हरौ साक्षात् भेदं पश्यन्ति मूढधीः।
स वर्णसंकरो नूनं विज्ञेयो मायितात्मभि ॥

જે મનુષ્ય હરિહરમાં ભેદ બુદ્ધિથી જુએ છે તેને વિદ્વાનોએ અવશ્ય કરીને વર્ણસંકર જાણવો. हरिं हरं भिन्नरूपं भावयत्यधमो नरः। હરિહરમાં ભિન્ન રૂપે અધમ નર જ ભાવના કરે છે. કેટલાક વૈષ્ણવી વાઘાવાળા શિવને જીવકોટિમાં માની તેને વૈષ્ણવ માને છે. કિન્તુ વૈષ્ણવ તરીકે પણ તેને વન્દન કરતા નથી. શિવરાત્રિને દિવસે પુષ્પપોળી ઇરાદાપૂર્વક ખાય છે. કેટલાક કપડું "શિવ" કહેવામાં આવતા શિવ નામથી અભડાઈ જવાથી 'શિવી આપ'ને બદલે ખીલી આપ કહે છે. શિવનાં દર્શન ન થાય એ માટે તેમના દેવળ આગળથી નીકળતાં આંખની આડક લાજ કાઢે છે. એવો બધો શિવદ્વેષ કુલચ્છેદ કરનારો યા વાંઝીયા રાખનારો છે. "શિવ" નામ જ કલ્યાણકારી છે.

જગતનાથ–

(પૃથ્વી)

વસંતસુપ્રભાતનો પવન મંદ વાયે, અને
ભરે મધુર કૂજને ક્વન કર્ણમાં કોકિલા;
ઉષા મૃદુલ હાસ્યથી સકલ વિશ્વ ઉજાળતી
નિહાળી તવ રમ્ય મૂર્તિ, મુજ હૈડું ત્યાં નાચતું.

વહે જીવનબોજ માનવ સળે-કડાં કાંગલાં,
ક્ષુધાતુર જનો કહીં કરુણ આર્તનાદો કરે;
જહીં કરત નાચ બીભત્સ દરિદ્રતા કાળ શી,
દયામય! મુખારવિંદ તવ ભાળતો ત્યાં ય હું.

પરાગ-વનપુષ્પમાં, ધનુષમેઘના વર્ણમાં,
ગુહા, શિખર, કંદરા, ઉદધિના મહાગાનમાં,
પ્રભા અરુણની અને ધવલ ચંદ્રનાં રશ્મિમાં
પ્રભો! નીરખતો તને, જીવનના નવ સ્પંદને.

ન ભાળું જડ મૂર્તિમાં જગતના પાપાણની
વને, સકલ વિશ્વમાં તવ નિવાસ રહ્યો સદા..

'राजेन्द्र'

કંબોજ—કંબોડિયામાં પ્રાચીન ભારતીય સભ્યતા

"હરિહર સંપ્રદાય"

લેઃ શાસ્ત્રી શ્રી રેવાશંકર મેઘજી દેલવાડાકર

પ્રાચીન ભારતીય સભ્યતાનો પ્રચાર લંકા, બ્રહ્મદેશ, સીયામ, કંબોડીયા, મલાયા, જાવા, સુમાત્રા, બાલી, અફઘાનિસ્તાન, તુર્કસ્તાન, ચીન, જાપાન, વિગેરેમાં હતો.

વર્તમાન કંબોડીયા હિન્દી—ચીનના દક્ષિણ ભાગનું નામ છે. રઘુવંશમાં રઘુના દિગ્વિજયમાં કંબોજ દેશનું નામ છે. હાલ ત્યાં બૌદ્ધ ધર્મ છે ઇ. ૪૭૯ થી ૫૦૧ માં એક જયવર્મન્ રાજાએ રાજ્ય કર્યું હતું. તે કૌડિન્ય ગોત્રનો હતો. તે પછીના ત્રીજા ઈશાનવર્માએ એક મંદિરમાં એક મૂર્તિની સ્થાપના કરાવી કે જે અર્ધી વિષ્ણુ અને અર્ધી શિવ હતી. અને તેની સાગીતીમાં કંબોડીયામાં "હરિહર સંપ્રદાય" નો પ્રચાર હતો; કારણ કે અન્ય-સ્થાનોમાં પણ એવી જ હરિહરની મૂર્તિઓ મળી આવી છે. મહીસુર પ્રાન્તમાં "હરિહર" નામે એક ગામ છે અને ત્યાં હરિહરની મૂર્તિવાળું દેવાલય છે. શાસ્ત્રમાં પ્રાચીન સમયથી હરિહરમાં એકતા જ મનાય છે; કિન્તુ પાછળના વૈષ્ણવી વાડાવાળાઓએ "હરિહર'માં ભેદની દીવાલ ઊભી કરી હર—શંકરની નિન્દા કરી છે. કિન્તુ નરસિંહ મહેતા જેવા અનન્ય વૈષ્ણવ કહે છે, કે:—

"ગંગાધર ને ગોકુલપતિમાં જે કોઈ માને ભેદ,
કહે નરસિંહ તે વૈષ્ણવ નહિ પણ અધમ જાતિ કહે વેદ"

એ યોગ્ય જ કહ્યું છે. એવા વૈષ્ણવ આજે ક્વચિત્ જ મળશે.

કંબોડીયામાં શૈવ ધર્મ

ઇ. ૧૩મી સદીના મધ્ય ભાગ સુધી કંબોડીયામાં હિન્દુ રાજાઓનું રાજ્ય હતું. ઇ. સ. આઠમી સદી સુધી કંબોડીયામાં "મહેશ્વર" ધર્મનો પ્રચાર હતો. કંબોડીયાના રાજાઓ પહેલાં શિવની પૂજા કરતા હતા. વર્તમાન "અંગચૂમનિક" જેનું પ્રાચીન નામ "અધ્યાપુર" હતું-તેમાં સિંહદત્તે એક શિવમંદિર બંધાવેલ. તેમાં શિવ-લિંગની સાથે દુર્ગા, શંભુ, તથા વિષ્ણુની મૂર્તિઓ પણ સ્થાપન કરાવી હતી. તે પછી તે સ્થાનપર બીજું "ત્રૈલોકયેશ્વર"નું દેવાલય સ્થાપન કર્યું હતું.

ભવવર્મન્ રાજાએ એક "ભદ્રેશ્વર" શિવલિંગની સ્થાપના કરી હતી. "હાઉમાબોન"માં મહેન્દ્રવર્માએ પોતાના વિજયની ખુશાલીમાં એક "ગિરીશ" શિવ-લિંગની સ્થાપના કરી હતી.

"કર્પોગ"ના શિલાલેખમાં ઇ. ૬૦૪ ને ૬૨૪ની સાલ છે, તેમાં "શંભુપદ"નું વર્ણન છે. શિવજીની પાદુકાની પૂજા ભારતમાં નથી, પણ કંબોડીયામાં તેનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. આમ કંબોડીયામાં શિવનાં મંદિરો મોટી સંખ્યામાં ખોદકામ કરતાં મળ્યાં છે. યશોવર્મા રાજાએ પોતાની રાજધાની "યશોધામપુર" ચાલુ નામ "અંગકોરથોમ"માં શિવલિંગની સ્થાપના કરી હતી. તેનુ નામ "દેવરાજ" રાખ્યું હતું. કંબોડિયાના પ્રાચીન રાજાઓના સમયમાં શિવધર્મ જ રાજ-ધર્મ હતો. યશોવર્માએ "યશોધામપુર"માં એક વિશાળ શિવમંદિર બનાવરાવ્યું હતું. તે દેવાલયની વિશાલતાનો પરિચય આજે પણ તેનાં ખંડેરોથી જણાઈ આવે છે. યશોધામપુરમાં મધ્યમાં "બેયોન" સ્થંભની ઉપર શિવની મૂર્તિની સ્થાપના કરી હતી. આ સ્થંભના મધ્યની ઊંચાઈ ૧૫૦ ફૂટ છે. તે સિવાય બીજા ૪૦ જેટલા નાના સ્થંભો છે, જેની ઉપર ૪ મુખવાળા બ્રહ્માની મૂર્તિઓ છે વર્તમાન "વૅન્તીઆય ચમર" નગરનું પ્રાચીન નામ "હરિહરલય" હતું.

બૌદ્ધો અને શૈવોને અન્યોન્ય દ્વેષ ન હતો.

આધુનિક કેટલાક વિદ્વાનોનો મત એ છે કે, બંગાલથી બૌદ્ધ ધર્મ, જાવા, સુમાત્રા થઈ કંબોડીયામાં ફેલાઇ ગયો; કિન્તુ થોડાક સમય પછી બૌદ્ધ ધર્મની સાથે તાંત્રિક ધર્મ પણ પ્રચલિત થયો, અને બુદ્ધની મૂર્તિ સાથે શિવની મૂર્તિ પણ પૂજાવા લાગી. બંગાલમાં પણ તે વખતે "લોકેશ્વર" અને "તારા" શિવ અને ઉમાનું રૂપ થઈ રહ્યા હતા. કંબોડીયાના "અંગકોરથોમ"ની શિવમૂર્તિમાં આજે પણ બુદ્ધની મૂર્તિ મળતી જોવામાં આવે છે. કંબોડીયામાં એક સ્થાનમાં એક જ મૂર્તિમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા બુદ્ધ બનેલા મળી આવે છે. આથી જણાય છે કે, તે વખતે લોકો બુદ્ધને શિવનો અવતાર માનતા હતા. અથવા બધા સમાન માનતા હતા. કોઈ દેવોમાં તેમને ભેદ ન હતો.

નેપાલમાં એક હસ્તલિખિત પુસ્તક મળ્યું છે. તેમાં લખ્યું છે કે "બુદ્ધની પૂજા કરવી, એ શિવની પૂજા કરવા બરોબર છે." "સ્વયંભૂ પુરાણ" નામના બુદ્ધ પુસ્તકમાં "પશુપતિ" (નેપાલના શિવજી)ની પૂજા કરવા આજ્ઞા કરી છે. ટુંકમાં "જૈન ધર્મ" અને "બૌદ્ધ ધર્મ"ના લોકોને શિવ–પાર્વતી તરફ દ્વેષભાવ ન હતો, અને આજે પણ નથી. ઉલટાં કેટલાંક શિવનાં તથા દેવીના સ્તોત્રો સુદ્ધાંએ બંને ધર્મમાં મળી આવે છે. નામો પણ તેઓમાં પ્રાયઃ શંભુ, શંકર, મહાદેવ સંબંધી અને દેવીનાં નામવાળાં જણાય છે. જ્યારે આધુનિક વૈષ્ણવી વાડાવાળાઓ શિવ અને દેવી સંબંધી નામ તરફ પણ સૂગ ધરાવી હરિહરને ઠેકાણે હરિકૃષ્ણ અને જૈન ધર્મીને વૈષ્ણવી દીક્ષા આપ્યા પછી પૂર્વોના તેના શિવદાસ નામને બદલી શ્યામદાસ વિગેરે ફેરફાર કરે છે એ કેવલ દ્વેષમૂલક જ છે.

કંબોડીયામાં જે પ્રાચીન શિલાલેખો મળ્યા છે તે બધાયની ભાષા સંસ્કૃત જ છે–ભવવર્મન અને પૂર્ણવર્મનના શિલાલેખ તો શુદ્ધ સંસ્કૃત ભાષાના જ છે. સંસ્કૃતના આ શિલાલેખોની સમાનતા ભારત વર્ષના પ્રાચીન શિલાલેખો જોડે પૂર્ણ રીતે કરી શકાય છે કંબોડીયાની ભાષા દેવનાગરી જેવી તો નહિ પણ બંગાલી ભાષાની સમાન છે. કંબોડીયામાં પાણિનિ, પતંજલિનાં વ્યાકરણ, તથા વાત્સ્યાયનનું "કામસૂત્ર", અને "રામાયણ" "મહાભારત" "વેદાન્ત" પુરાણાદિનું ત્યાંના લોકોને જ્ઞાન હતું અને આ રીતે ત્યાં પ્રાચીન કાળમાં હિન્દુ સભ્યતા પ્રસરી હતી, અને વૈદિક, પૌરાણિક દેવોને પૂજનારી તેમાં પણ ખાસ "હરિહર"માં એકતા માનનારી પ્રજા હતી.

હિન્દુધર્મમાં પણ લખ્યું છે કે,

यो हरे च हरौ साक्षात् भेदं पश्यन्ति मूढधीः।
स र्वर्णसंकरो नूनं विज्ञेयो भावितात्मभिः॥

જે મનુષ્ય હરિહરમાં ભેદ બુદ્ધિથી જુએ છે તેને વિદ્વાનોએ અવશ્ય કરીને વર્ણસંકર જાણવો. हरि हरं भिन्नरूपं भावयत्यधमो नरः। હરિહરમાં ભિન્નરૂપે અધમ નર જ ભાવના કરે છે. કેટલાક વૈષ્ણવી વાડાવાળા શિવને જીવકોટિમાં માની તેને વૈષ્ણવ માને છે. કિન્તુ વૈષ્ણવ તરીકે પણ તેને વન્દન કરતા નથી. શિવરાત્રિને દિવસે પુરણપોળી ઈરાદાપૂર્વક ખાય છે. કેટલાક કપડું "શિવ" કહેવામાં આવતા શિવ નામથી અભડાઈ જવાથી 'શિવી આપ'ને બદલે બીલી આપ કહે છે. શિવનાં દર્શન ન થાય એ માટે તેમના દેવળ આગળથી નીકળતાં આંખો આડે હાથ રાખે છે. એવો બધો શિવદ્વેષ કુલચ્છેદ કરનારો યા વાંઝીયા રાખનારો છે. "શિવ" નામ જ કલ્યાણકારી છે.

જગતનાથ–

(પૃથ્વી)

વસંતસુપ્રભાતનો પવન મંદ વાયે, અને
ભરે મધુર કૂજને કવન કર્ણમાં કોકિલા;
ઉષા મૃદુલ હાસ્યથી સકલ વિશ્વ ઉજાળતી
નિહાળી તવ રમ્ય મૂર્તિ, મુજ હૈડું ત્યાં નાચતું.

વહે જીવનબોજ માનવ સભે–કડાં કાંગલાં,
ક્ષુધાતુર જનો કહીં કરુણ આર્તનાદો કરે;
જહીં કરત નાચ ભીષણ દરિદ્રતા કાળ શી,
દયામય! મુખારવિંદ તવ ભાળતો ત્યાં ય હું.

પરાગ–વનપુષ્પમાં, ધનુષમેઘના વર્ણમાં,
ગુફા, શિખર, કંદરા, ઉદધિના મહાગાનમાં,
પ્રભા અરુણની અને ધવલ ચંદ્રનાં રશ્મિમાં
પ્રભો! નીરખતો તને, જીવનના નવ સ્પંદને.

ન ભાળું જડ મૂર્તિમાં જગતના પાપાણની
તને, સકલ વિશ્વમાં તવ નિવાસ રહ્યો સદા

'राजेन्द्र'

! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! સંસ્કાર ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! !

લેખક: શ્રી જયેન્દ્રરાય ભગવાનલાલ દુરકાળ
"એમ. એ. વિદ્યાવારિધિ"

શબ્દ એ અપ્રમેય વસ્તુ છે. શબ્દબ્રહ્મરૂપે શ્રુતિ ભગવતી એને સ્તવે છે. નાદ એ શબ્દ છે, પ્રણવ એ શબ્દ છે અને અખિલ વિશ્વમાં પ્રસરી રહેલો નિનાદ એ પણ શબ્દ છે. એટલેજ વિદ્વાનો કહે છે કે એક શબ્દના પણ પરિપૂર્ણ જ્ઞાનથી બ્રહ્મજ્ઞાનની અને પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે.

દેવભાષાને આપણે સંસ્કૃત ભાષા કહિયે છિયે. એની મહિમા—શક્તિ એ છે કે એના બધા શબ્દો ધાતુક મૌલિક શબ્દો અથવા ધાતુઓમાંથી ઉદ્‌ભૂત થયા છે. અને એ મૌલિક ધાતુઓ વા શબ્દો પ્રકૃતિથી પોતાની મેળે જ, સાર્થ અને અન્વર્થ થાય છે. જેમકે ૐ રૂપ શબ્દ અકાર, ઉકાર અને મકારનો છે. અ એ શબ્દ માત્રનું આદિ રૂપ છે. ઉ એ મધ્યસ્થાનીય છે અને મ એ ઓષ્ઠ્યરૂપે શબ્દોચ્ચારની અન્તિમ કલારૂપ છે. આથી શબ્દશક્તિના આદિ મધ્ય અને અંત રૂપ હોઈ ૐકાર એ અખિલ વિશ્વરૂપ છે.

આ ત્રણ અક્ષરોની મધ્યમાં ઉકારરૂપી સ્વર છે. તે જાડો થઈ જાય, સ્થૂલ થઈ જાય, મહાપ્રાણ 'હ' રૂપ થઈ જાય એટલે ઓમ્‌માંથી 'અહમ્ થઈ જાય છે, અહમ્ એટલે થયો જીવ: અહંકારવાળો આત્મા. મૂળે એ જે સર્વવ્યાપી પ્રણવરૂપ આત્મા એ જ મહાપ્રાણવાન મધ્યમાં થયો એટલે જીવ, 'પ્રણવ' અને 'પ્રાણ' શબ્દોનો સંબન્ધ પણ સહજ દેખાઈ આવે એવો છે. વળી 'પ્રણવ' એ પણ પરમાત્મતત્ત્વનું નિરન્તર નવ (નવીન) સ્વરૂપ છે.

આવી જ રીતે સંસ્કાર શબ્દ પણ સહજસિદ્ધ અર્થવાળો શબ્દ છે. ધાતુ અને તેને લાગતા સમ્ ઉપસર્ગથી તે ઉત્પન્ન થાય છે. કંઠમાંથી મૂળમાંથી જે વ્યંજનો ઉત્પન્ન થાય છે તેનો પ્રથમ વ્યંજન ક છે. અર્થાત્ પરમ સ્વરૂપ પરબ્રહ્મ. વ્યંજના કરનાર પ્રથમ ઉત્પન્ન થનાર 'ક' એ અક્ષરક્રિયાનો અને બ્રહ્માનો વાચક છે. 'કામ'નો પણ પ્રથમાક્ષર ક છે. ભગવાન મનુ કહે છે એમ સર્વ ક્રિયાઓ કામમૂલક છે. વળી ઋ પણ એક મૌલિક ધાતુ છે. જેમાંથી ઋષિ, આર્ય ઋતુ ઈ. શબ્દો થયા છે. અને આ 'ઋ' ધાતુ ગતિ થવાના અર્થમાં પ્રવર્તે છે. કામના બીજથી પ્રકૃતિ એ કૃ ધાતુનું આ રીતે તાત્ત્વિક અર્થ બીજ છે. ઈશ્વરને આ રીતે આપણે વિશ્વના કર્તા કહિયે છિયે અને પરમાત્મા રૂપે તેને જ આપણે અકર્તા કહિયે છિયે; કેમ કે આ વિશ્વ એની લીલારૂપ–લીલા જેવું છે. વેદાન્તની દૃષ્ટિએ માયારૂપ–ભ્રાન્તિરૂપ–મૃગતૃષ્ણિકાના જળ જેવું મનઃસંકલ્પનારૂપ મિથ્યા છે. આ બધું દેખાતું વિશ્વમાત્ર એક અદ્વિતીય બ્રહ્મ જ છે. અહીં કંઈ બીજું વાસ્તવિક છે જ નહીં.

હવે વિચારવાનો રહ્યો 'સમ્' ઉપસર્ગનો ભાવાર્થ. 'સમ્' ઉપસર્ગ 'સઘળી તરફથી'ના ભાવાર્થમાં વપરાય છે. આમ સઘળી તરફથી સરતો હોય, વહન આભા કરતું હોય તેને સંસાર કહેવાય છે, ચારે તરફ ચાલવા–ફરવાનું હોય તેને સંચાર કહે છે. એટલે આ રીતે વસ્તુનું 'સર્વતોમુખીકરણ' અથવા 'સઘળી તરફથી બનાવવું' એવો અર્થ સંસ્કાર શબ્દમાંથી નીકળે છે.

સામાન્ય રીતે તો આપણે સારા સંસ્કાર, ખોટા સંસ્કાર, એવા શબ્દોનો ઉપયોગ કરિયે છિયે. પણ સંસ્કારનો વધારે રૂઢ અર્થ શુભ સંસ્કારના ભાવમાં છે; કેમકે સારું કર્યું એને જ આપણે 'કર્યું' કહિયે છિયે. બાકી તો કર્યું ને ન કર્યું સરખું જ મનાય છે. એટલે સંસ્કારનો અર્થ સઘળી તરફથી સાર' બનાવવાની ક્રિયા એ ભાવ તરફ જાય છે. આ રીતે સર્વતોમુખથી સારી બનેલી ભાષાને આપણે સંસ્કૃત ભાષા કહિયે છિયે, સર્વતોમુખ સુયોગ્યતા વાળી જીવનચર્યાને આપણે

સંસ્કૃત કહિયે છિયે. પોતાના જીવનને ઉદાત્ત ભાવનાઓ અને આચાર વડે જેણે સરસ બનાવ્યું હોય એને આપણે સંસ્કારી કહિયે છિયે.

વિશેષે કરીને સંસ્કાર શબ્દ આ રીતે શરીરને-સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીરને લાગુ થાય છે. આત્મા સ્વત નિર્ગુણ નિષ્ક્રિય હોવાથી વાસ્તવિક રીતે એને એ માત્ર ઔપચારિક રૂપે જ લાગુ કરાય છે. આ રીતે શરીરના ગર્ભાધાનથી અંત્યેષ્ઠિ સુધીના સંસ્કારો ઋષિમુનિઓએ યોજ્યા છે જેથી આ તનુ (શરીર) આર્યત્વ, બ્રાહ્મણત્વ, વિપ્રત્વ આદિને પ્રાપ્ત થાય છે. પુરુષ તેમજ સ્ત્રી-શરીરને પણ સંસ્કારવાન કરવાનું હોય છે અને તે બન્નેના પ્રકૃતિગત ભેદો અને ભાવોને અંગે બન્નેના સંસ્કારમાં ભિન્ન ભિન્ન વિધિઓ છે. પ્રકૃતિકૃત ભિન્નતાને દૃષ્ટિમાં રાખી સમજીને આર્ય શાસ્ત્રોએ વ્યવસ્થા કરેલી હોવાથી તેમાં અધિકારભેદે ભિન્નતા દેખાય છે. આ ભિન્નતા વડે જ પ્રકૃતિમૂલ જગતમાં પ્રકૃતિનિયમને અનુસરતી સંસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અને શક્તિ વડે જે જ્યાં હોય ત્યાંથી તેનો અધિકાર નિશ્ચિત થાય છે.

આ ઉપરથી 'સંસ્કાર'એ વિશુદ્ધિ અને ઉન્નતિનું એક પ્રધાન સાધન છે એમ સૂચિત થાય છે. 'તપ' એ વિશુદ્ધિનું એક પ્રધાન સાધન હોવાથી યમનિયમાદિ તપશ્ચર્યા એ સંસ્કારની એક આવશ્યક પ્રણાલી છે. અને સંયમનો મહામાર્ગ જે ધર્મ, એ સંસ્કારનો પણ મહામાર્ગ છે. આ રીતે પરિણામે ધાર્મિકતા અને સંસ્કારિતા બન્નેનું વાસ્તવિક ઐક્ય બની જાય છે. સર્વતોમુખ સર્વતોભદ્ર સંસ્કાર એ જીવનને સર્વતઃ સુખમય, સદાચારમય અને સંસિદ્ધિમય બનાવે છે અને તેથી જ તે સર્વને સાધ્ય અને ઉપાસ્ય છે.

રત્ન–પરીક્ષા

લે. પ્ર થી • શંકરશાસ્ત્રી

* * *

ભોજ–સભ્યો! પરદુઃખભંજન વીર વિક્રમના પુરાણા ભંડારમાંથી આ તેજસ્વી મણિ મળ્યો છે, એનું મૂલ્ય આંકવું છે.

પારેખ– મહામોનું નંગ છે ભાઈ પાણીદાર છે.

રાજા–પણ તેનું મૂલ્ય?

પારેખ–ચમક જેટલું.

રાજા–અને ચમક?

પારેખ–આપના જેટલી.

રાજા–તો પછી મારું મૂલ્ય શું?

પારેખ–સભાને જ પૂછો. જેવી સભા તેવો જ સભાપતિ.

રાજા–એ બધી મમાંળી બાબત છે. નાણાં સાથે સરખામણી કરો.

પારેખ–ન તો અમે જીંદગીમાં આવું નંગ ભાળ્યું છે, ન તો કદી ખરીદ્યું છે; વેચવું તો દૂર રહ્યું.

સભા–રત્નો વીરભોગ્ય છે, શૌર્યથી મેળવાય છે, શક્તિથી જળવાય છે. સંભળાય છે કે વિક્રમને કોઈએ પૂછેલું, 'આ મણિનું મૂલ્ય શું?' તો એ વીરે કહેલું યવનરાજને કાપી એક ખાડું. મારીને પામ્યો છે.

રાજા–તો પછી મારવાનું મૂલ્ય કેટલું?

સભા–એ તો મારનાર પોતે જ જાણે. બાકી એક કથા લોકે ચડે છે. ભરવાડને હીરો જડ્યો. બકરીને ગળે બાંધ્યો. બકાલી કહે છોડી દે, પાંચ શેર કેરી આપું. કંદોઈ કહે તેને નહિ મને દે, હું તેટલા પેંડા આપીશ. કાપડિયો કહે એક સોનેરી ગેંડુ આપું. એમ રીએ જ મૂલ્ય કર્યું.

રાજા–તો પછી ઝવેરીનું મૂલ્ય કેટલું?

સભા–એના ઘરની મૂડી જેટલું.

રાજા–એ ખોટી વાત છે, પરખ એ તો કલા છે. હૃદયમાં એ રહે છે, મૂડી સાથે તેને કશો સંબંધ નથી.

સભા–તો પછી કલા અને કલાધરની કીમત કલાવંત જ આંકી શકે.

રાજા–આંકી જ નહિ ખોલી શકે. વાલીના ભયથી સુગ્રીવ નાસતો ત્યારે સાથે હનુમાન પણ નાસતા, રામચંદ્રે જ તેને મુદ્રિકા આપી મહાવીર બનાવ્યો.

સભા–સાવ સાચી વાત છે. સોનાસંગે કાચ પણ હીરા જેવો ચમકે છે. જેસલની લૂંટારુ શક્તિ સતી તોરલના સંગ પછી જ પીગળી ગઈ હતી. પ્રભાકરની મીમાંસાએ જેને બાપો ગણ્યો, એ જ કોરાને શંકરાચાર્યે હસ્તામલક બનાવ્યો તો.

રાજા—વિષયાન્તર બની ગયું છે. મણિનું મૂલ્ય એ પ્રકૃત વિષય છે. (સભા મૌન બેસે છે. કોઈ જુવાન આવે છે) જુવાન—(સ્વગત) મણિનુ મૂલ્ય માપી મારે મૂલ્યવંતા થવું છે. કીમત કળવી એ એક કીમતી કળા છે. કળા માગે છે પ્રયોગ, પ્રયોગ ચાહે છે સાધનો, સાધનોને જોઈયે સંપત્તિ, સંપત્તિ વસે છે શ્રીમંતો પાસે. કળા વસે છે ગરીબો પાસે. શ્રીમંતોને હોય છે શ્રીનો મદ, કલાધરને રહે છે કલાનું ગૌરવ. ચુંબક સામે ચુંબક ધરો બન્ને છેડા ફરી જશે. શક્તિ શક્તિને આકર્ષતી નથી ઉલટો વિરોધ કરે છે. મદ વિરુદ્ધ ગૌરવ દૂર દૂર જાય છે. શ્રી-કલાના સુમેળ વિના કોનો ઉદય થાય છે! કેમ? શ્રીમંતોનો તો ઉદય જ છે. ત્યારે કલાધરને શું અસ્ત છે? અસ્ત ના બોલાય, તંગી ના ના. જેનું હૃદય કલાના પ્રદેશમાં રમે છે તેને બાહ્ય સ્થિતિનો ખ્યાલ જ નથી. કલાધાર આ દુન્યવી સૃષ્ટિનો જીવ નથી. એ તો ઉચ્ચ અતિ ઉચ્ચ દિવ્ય દેશમાં વસે છે આ ભૂમિકાને ભોગવવા માટે માનવી મંથન કરે છે. કળા પરોપકારી છે. પરોપકાર સાચું સન્માન ચાહે છે. કલાધરને રહેતું કલાનું ગૌરવ એ દૂષણ નહિ પણ ભૂષણ છે. જે પોતાને તુચ્છ લેખે છે તે ઉચ્ચને ન તો પેખે છે ન તો માપી શકે છે. તો પછી શું કલાધરે શ્રી-મદને આધીન થવું? આધીન નહિ આશ્ચર્યકારક. સોદાગરે કહ્યું હજૂર ઘોડો પવનપંથી છે. જ્યાં સવાર આવે ત્યાં ઘોડો ઝાડ થાય. રાજા કહે જડ છે. ગાડીની યે કીંમત નથી. કુંવરે જોયું સાચે પાણીદાર છે અજાણનો પડછાયો યે સહેતો નથી. મોઢું ફેરવી સવાર થયો. અશ્વ સાચે એ રત્ન નીવડ્યો. પરીક્ષા દેવા કરતાં લેવી અઘરી છે. બેવકૂફ પરીક્ષકો કસાઈ કરતાંયે ક્રૂર છે.

परीक्षा कठिना दैवी छात्राणां प्राणहारिणी ॥

સોનાને અગ્નિ મહીં, નાખ્યો જ્યાં સોનાર,
મૂછને પાણી થયો, દેખ પરીક્ષાકાળ.

છતાં મારે પારેખ બની નિજનું પાણી દાખવવું રહ્યું. કેમકે—

પાત્ર કથે નહિ પાત્રના, પાત્ર ચહે નહિ દાસ્ય,
મોનું રણકો ના કરે, રણકે એ તો કાંસ્ય.

જય થાઓ સભા અને સભાસદોનો, જય થાઓ. આ સભાના સભ્યપદની આ દાસને પણ એક ઇચ્છા છે.

રાજા—રંગીનનું મૂલ્ય રસિક જ આંકી શકે એ સિદ્ધાન્ત છે. આપ આ મણિનું મૂલ્ય કહી શકશો?

કલાધર—રમત વાતમાં, સાધન અને સમય અપાય તો.

સભા—તમારા આશ્ચર્યે એટલો વિશ્વાસ તો અવશ્ય પેદા કર્યો છે.

સભા—ચિત્તાકર્ષક દશ્ય છે. સુરમ્ય એક બાજઠ ઉપર જરીયાનની ગાદી છે. વચ્ચે મણિ મૂક્યો છે. ફરતાં નવ મોતી છે. નવે નવ એક થઈને મણિને કાંતિ અર્પે છે. અથવા તો મણિની કાંતિ નવેને આકર્ષી બધું એકકાંતિ કરે છે. મણિ-મોતીની એકત્ર પ્રભા ગાદીને શોભાવે છે.

રાજા—સુંદરની સૌન્દર્ય છટામાં ભોક્તૃવર્ગ ગોથાય છે ખરીદનારનું ધ્યાન તો કેવળ પાણી ઉપર જાય છે.

સભા—ભોક્તા સિવાય સૌન્દર્યનો પછી ગ્રાહક નર પણ કોણ છે?

રાજા—ઉપયોગ અને ઉપભોગ બન્ને કૃતિ ભિન્ન છે ઉપયોગમાં વિવેક હોય છે, ઉપભોગમાં મોહ જ છે. માણના પાણીનો તેથી પૃથક્ વિવેક જરૂરી છે.

સભા—આ શંભુમેળામાં અકળ એક મણિ છે. બાજઠ સાથે જરીયાન ગાદી ખાલી બારદાન છે. 'જરજર હો વા જરીયાન, બારદાન મુદ્દા સાથે જાય છે.' મોતી એક, એકનું છે. હવે મણિનું આપ જ કહો.

કલાધર—અંક ચડયે નવાણું છે

રાજા—અને એકલાનું?

કલાધર—એકલો એકનો એક છે. સાથે જ નવાણું છે, બાંધી મૂઠી લાખની ઉઘાડી વા ખાય, એ હીંગનની કુંચી છે.

સભા—આપનું કથન સ્પષ્ટીકરણ માગે છે.

કલાધર—સજ્જનો' સઘળીનું એ કામ છે. મણિમોતીને એક કરનાર દોરો સમજી શકે છે.

પ્રધાન—મિત્રો' તમારું અમારું રાજાધિરાજનું, ટૂંકમાં સમગ્ર રાષ્ટ્રનુ પાણી ત્યાં પરખાય છે. મણિ એક નંગ છે, નંગ એકનું હોય નહિ; એકનું હોય તે નંગ નહિ નંગ જોડ માગે છે જોડ લાખ લાખની છે. બધાની કાંતિને મણિ, પોતામાં સમાવે છે. નવ કાંતિ સમાતી છે, હામી વેરાઈ જાય છે. જે જેટલાને સમાવી શકે, તેટલું તેનું મૂલ્ય છે. શેરનો કળશ, નવ ઘોડાના બળવાળું એ બધું કાર્યથી કહી શકાય છે.

સભા—તો પછી રત્નો નવનાં નવ છે, મણિ મધ્યે નવ છે; નવને નવ અઢાર છે.

કલાધર—ઉપરનીચે હોય તો અઢાર સંખ્યા થાય છે, તે જ પડખો પડખ થાતાં નવાણું બની જાય છે.

સભા—નીચે છે કે પડખે જે એ શા પ્રમાણે ઓળખાય છે ?

કલાધર—સભાપતિ તે કહી શકે હૃદય તમારાં કબુલી શકે; એક આખા નંગ સાથે સભા આવી જાય છે. જુઓ ! સેવ્યસેવક ભાવમાં સેવા, ઇચ્છા અને ચાહનાના વિષયો ભિન્ન ભિન્ન છે. સેવક સેવે છે સ્વામીને; ઇચ્છે છે દ્રવ્યને અને ચાહે છે બચ્ચાંને. તેથી ઉપર-નીચે રહે છે. પત્નીમાં સાધ્ય-સાધનનો અભેદ છે: સેવે છે પતિને, ઇચ્છે છે પતિને ને ચાહે છે પતિને: તેથી પડખો પડખ છે. તેથી અંગાંગી ભાવ છે. અહીં જુઓ રત્નો એ પોતે જ પોતાની કાંતિ મણિમાં સમર્પી છે, મણિની પ્રભા તે સૌને લઇને આદી સુધી વ્યાપી છે. માલવ દેશના ઉત્કર્ષ સારુ તમે સર્વેએ વિદ્યાકલા માલવપતિને સમર્પી છે. સભાપતિની ગુણગ્રાહકતા માલવભરમાં વ્યાપી છે. તેથી આપણું માલવ નવાણું લાખ થાય છે. એ એનું મૂલ્ય છે. હું તો આટલું જાણું છું.

રાજા—છતાં મણિતનું તત્ત્વ ગહન છે. આમાંથી ત્રણ ત્રણની ચાર હાર મણાય છે. નવમાંથી તો વળી બાદ કરી શકાય છે. પ્રેરકની ચાતુરી છે. એકની એક ત્રણ થવા ચહાય છે, થવી જ જોઈએ.

પ્રધાન—સત્ય વાત છે. મુખ સાથે દર્પણ મળતાં પ્રતિબિંબ ત્રીજું થાય છે. પતિ પત્નીનો અભેદ ગ્રન્થિ ત્રીજું બાલક લાવે છે એમ થવું જ જોઇએ. નહિ તો પુરુષ નપુંસક છે વા પત્ની પોતે વન્ધ્યા છે. વેણુપ્રવાહ એક છે, ભદ્રાપ્રવાહ ભિન્ન છે. બન્નેનો સાથ મળતાં વેણુભદ્રા ત્રીજી છે.

રાજા—તો પછી સમસ્તનું મૂલ્ય નવ્વાણું નહિ પણ એક કરોડ થાય છે. સંપૂર્ણ એ અંક છે.

સભા—મહારાજાનો હિસાબ મહારાજ જ સમજાવે.

રાજા—નવ મોતી નવ છે, એક મણિ એક છે. એક મળીને દશ છે. બાકી બીજું શૂન્ય છે. શૂન્ય અંકની ઉપર છે દેશ સમસ્ત ને અમાત્યમંડલ માલવપતિને હૃદયે છે, હું તો કેવલ એક છું. તમારાથી રૂડો લાગું છું.

સભા—આ કલાધરે પણ સભાને ઠીક ઠીક ઓળખાવી. આપનું શુભ નામ ?

કલાધર—આ દીન દાસનું નામ છે મટુખર્પર.

સભા—પતિ તો તમે પણ માલવ દેશના અર્થતંત્રને પદ કરવા આ સભામાં જ બિરાજો. તમે મળતાં સભાનો આંક નવ થશે. સદા નવની નવ રહેશે.

સભા— જય હો નવાણું લાખ માલવનો! જય હો કરોડ માલવપતિનો:—

નિશાથી ચંદ્રમા રાજે, શોભે છે ચંદ્રથી રાત્રિ,
ચન્દ્ર-રાત્રિ મળી બન્ને, દીપાવે આભની કાંતિ.
પંડિતોથી સભા શોભે, સભાથી છાજે પંડિતો;
સભાને પંડિતો સાથે, મળીને રાજવી રાજે.

—શ્રી વેણુભદ્ર

★

વિદ્યાર્થીની પ્રાર્થના

અધ્યયન જીવનનું પ્રથમ અંગ છે. ઋગ્વેદ જગતનો પ્રથમ ગ્રન્થ છે. બ્રહ્મચારી વિદ્યા માટે કેટલી ઝંખના કરે છે તે આ પ્રાર્થનાથી જણાય છે. પચ્યા વિનાનું અન્ન અને વર્તન વિનાનું ભણતર કેવલ વિષ થાય છે. તેથી જીવન ઘડવાની આ ઉચ્ચ પ્રાર્થના છે:—

ॐ वाङ् मे मनसि प्रतिष्ठिता। मनो मे वाचि प्रतिष्ठितम्। आविर् आविर् म एधि। वेदस्य म आणीस्थः। श्रुतं मे मा प्रहासी। अनेन अधीतेन अहोरात्रान् अनुसंदधामि। ऋतं वदिष्यामि। सत्यं वदिष्यामि। तन्मामवतु। तद् वक्तारमवतु। अवतु माम्। अवतु वक्तारम् ॥

વાણી મારી મનમાં રહી છે, મન મારૂં વાણીમાં રહ્યું છે. હું મનમાં છે તેવું બોલું છું, જેવું બોલું છું તેવું પાળું છું. હવે હે વેદવિદ્યા! મારામાં આપ સ્પષ્ટ પ્રકટ થાઓ. હે મારાં વાણી અને મન! મારા માટે વેદવિદ્યા લાવો. હે બ્રહ્મન્! ભણેલું ભૂલાય નહિ એવી મેધાશક્તિ મને આપો. હું આ અધ્યયનનું રાત્રિ-દિવસ ચિન્તન કરૂં છું. હું ઋત (મનમાં હશે તેવું) બોલીશ, હું સત્ય વદીશ. અને જેવું બોલીશ તેવું આચરીશ. હવે મને મેધાદાન આપી બચાવો, આચાર્યને અધ્યાપનકલા આપી બચાવો, બચાવો મને શિષ્યને, બચાવો મારા ગુરુને!

ॐ શાન્તિ શાન્તિઃ શાન્તિ

★

ધર્મ—સત્ય

હું મટી તું થવું એજ અજ્ઞાનતા,
તું મટી હું થવું જ્ઞાન જાણો;
તું-પણું વિશ્વને હું-પણું બ્રહ્મને,
મર્મમાં ધર્મનું સ્થાન જાણો.

—મોદી શ્રી પ્રભુદાસ લીલાધર

ભારતીય સંસ્કૃતિનાં પ્રધાન અંગોની સામાજિક તુલના

લેખક—શાસ્ત્રી કેશવલાલ વિઠ્ઠલજી મહેતા.

સૌ માનવી સુખને ઇચ્છે છે એથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શૂદ્ર એ વર્ણચતુષ્ટય, અથવા દરેક સંસ્થા, અથવા એવાં બીજાં કોઇ ન્હાનાં મ્હોટાં મંડલોના અન્તર્ગર્ભિત બાંધારણીય લક્ષણો, 'સર્વોદય'ને લક્ષ્ય બનાવી રહેલાં હોય છે.

આ 'સર્વોદય'નો અર્થ આપણી પરિભાષાનુસાર, 'ભારતીય સંસ્કૃતિના ભક્ષ્યાન્ન સમી પોષક અને આદર્શ સમાજને દિવ્ય સાથ આપતી એક શક્તિ'—એમ કહી શકાય; કારણ કે સર્વોદયનું પ્રથમ સોપાન જ સમાજ-સુધારણાની સંસ્કૃતિપોષક દેશ-કાલાનુસાર સાધન સામગ્રીની જ ભવ્ય ઇમારતથી સુદૃઢ રીતે ચણાયેલ હોઇ દુન્યવી દરેક જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા અને આધ્યાત્મિક સાધન-પૂર્તિ કરવા માટે તત્પર જ હોય!

...સમાજસુધારણાની સભાઓ, મંડલો શાખાઓ, આદિ પણ જગતની પેઠેજ ફરતાં ફરતાં રહે છે; કારણ કે એ બન્નેનો સંબંધ અતૂટ છે. બન્નેનો સમન્વય કરીએ તો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ બન્નેને દેહ છે, મન છે અને ગતિ છે. બન્ને પરિવર્તનશીલ છે—આદિથી સંકલના સર્જાશે.

નવા વિચાર, નવું કલાકૌશલ્ય, નવો આવિષ્કાર અને નવો વિજ્ઞાનવિકાસ પ્રતિદિન સમાજસુધારણા સ્વરૂપે જગતમાં પ્રવર્તી રહ્યાં છે. આજથી સો વર્ષ પહેલાં વાર્તમાનિક વિજ્ઞાનવિકાસની કલ્પના ન્હોતી અને ભાવિ વિજ્ઞાનસમૃદ્ધિની આજેય કલ્પના નથી. એટલે ટૂંકમાં હાલમાં સંસાર-સમાજ કહેવાતી રીતે, ખૂબ જ આગળ વધી રહ્યો છે, તો પણ આજે એ સંસાર સમાજને શાન્તિ કેમ નથી? એ જ એક મ્હોટો મહત્ત્વનો પ્રશ્ન બની રહે છે. આજનો સમાજ આપણને શા માટે કહી રહ્યો કે 'મારો દેહ મલિન થઇ ગયો છે. મને કુવાસનાઓએ ઘેરી લીધો છે, મ્હારા હાથ પગ હેઠા પડી ગયા છે,' 'મને ભૂખ છે કાળજૂની...મિટાવો કોઈ!'...

આજ એના સુષંદ પૂકાર ને હૃદયમાં સુદૃઢ સ્થાન આપી આપણી સંસ્કૃતિનાં સર્વ અંગો વિકસાવવા અને સુદૃઢ કરવા માટે, એને સામુહિક વિવેકપ્રથા અને દેશ કાલાનુસાર સ્વાતન્ત્ર્ય પ્રણાલી સમર્પણ કરી, સ્વચ્છન્દતા રોકવા આપણે કટિબદ્ધ થવું જોઈએ, એજ આ લેખનો ઉદ્દેશ છે. દરેક માનવીની આ મહામૂલી ફરજ છે. એથી જ આપણો આત્મા કૃતકૃત્ય બનશે અને આપણે એથી જ 'સર્વોદય'ની સીમાએ પહોંચી શકીશું અધ્યાત્મ-સ્વરૂપે મહાધી, શારીરિક સમ્પત્તિ પણ નૈસર્ગિક પ્રાપ્ત કરી, સુસંસ્કાર-આર્ય સંસ્કૃતિના એક પુનિત આરે પ્રયાણાધિકારી બની, પરમ તુષ્ટિ સમ્પાદન કરીશું.

આપણું આધુનિક કર્તવ્ય છે—ધ્યેય છે!...પ્રાચીન કાળમાં આપણા ઋષિ-મુનિઓએ આર્યોના પ્રાણ સમી આ સંસ્કૃતિને વિકસાવવા દૃઢ કરવા એનાં દરેક અંગો ઉપર પોતાના વિચારો સારી રીતે દર્શાવ્યા છે. હજુ સુધી એ પરમ પુનિત મહાત્માઓની વિચાર-ધારા જગતને સન્માર્ગે પ્રયાણ કરાવી રહી છે, તો પણ હવે એ વૃદ્ધ થઈ ગઇ છે!...(વૃદ્ધ જેવી દેખાય છે) આપણું જ માનસ અવિશ્વાસ ગ્રસ્ત હોવાથી એ વિચાર-ધારા સંસ્કૃતિપોષક થતાં પણ આપણને દોરવા અ-સમર્થ બની રહેલ છે. આપણો જ એમાં દોષ છે. આપણે જ એમાં પૂરા જવાબદાર છિયે. કારણ કે આપણાં માનસ બિલકુલ સંકુચિત અને નબળાં થઈ ગયાં છે. એથી આપણે આપણું વર્ચસ્વ ગુમાવી બેઠા છિયે... છતાં ય હારી જવું આપણને પાલવે નહિ! હજુ ય આપણે એ માટે પુનઃ પ્રયાણ કરવું જોઈએ, એ આપણી ફરજ છે.

એ માટે સૌથી પ્રધાન કારણ 'મનને વશ કરવું' એ છે. મન વશ થયા પછી એનો ક્રમિક વિકાસ શરૂ થશે. પછી મનોબલથી આપણે બધું કરી શકીશું આત્મબલ સર્વવસ્તુસંપાદક છે જ.

આપણી ઋષિપ્રદર્શિત દરેક સ્થૂલ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓમાં સંસ્કૃતિ પ્રધાન અધ્યાત્મવાદ પૂર્ણ ઝળકી રહ્યો છે. એથી સંસ્કૃતિપ્રોત અધ્યાત્મવાદ જ આપણા જીવનનું કેન્દ્ર બિન્દુ છે. આપણી દરેક વસ્તુઓ અધ્યાત્મતત્ત્વની સુબ્જ્વલ ભૂમિકા પર જ પ્રતિષ્ઠિત રહે છે.

આપણા ઋષિમુનિઓએ ઐહલૌકિક અને પારલૌકિક એમ દરેક વિષય ઉપર આજીવન-જીવનની બધી ઘટના ઉપર આહાર, નિદ્રા, મૈથુન, અરે! મલમૂત્ર ત્યાગાદિક સ્થૂલ ક્રિયાઓમાં પણ અધ્યાત્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કર્યો છે. એઓની દૃષ્ટિએ બધુંય આત્મમય હતું. તેઓ પરમ પુનિત મહાત્માઓને અધ્યાત્મ જ 'સત્ સ્વરૂપ' અને બીજું બધું જ 'અસત્' હતું વળી સ્વીય સંસ્કૃતિનાં પ્રધાનઅંગ જેવાં કે આર્યોની વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા. ધાર્મિક સંસ્કારો આર્યોની દિનચર્યા જગત્ અને જગતનાં સાધનો સાથેનો સંબંધ ઇત્યાદિ સર્વ અધ્યાત્માવલમ્બિત છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ અધ્યાત્મમય છે.

પ્રાચીન કાળમાં જેવો અધ્યાત્મવિકાસ થયો હતો. એની આજે આપણા મસ્તિષ્કમાં કલ્પના યે ઊઠી શકતી નથી, એથી આજે અધ્યાત્મજ્ઞાનથી વિહીન અને નબળા થઈ ગયેલા આપણા માનસમાં સત્યાસત્યનો વિચાર સુદ્ધાં કરવાની શક્તિ રહી નથી.

આપણા મહાન્ મંત્રદ્રષ્ટા મહર્ષિઓએ તો કોઈ અનોખી રીતે જ અધ્યાત્મવાદને સમાજવાદની સાથે સાંકળ્યો હતો એની સ્થૂલ ક્રિયાઓમાં પણ આત્મવાદને સુદૃઢ સ્થાન હતું.

એઓનું જીવનસૂત્ર—'न तत्र सूर्यो भाति (कठ ३-२-१६) नित्योऽनित्यानाम् चेतनश्चेतनानाम् (कठ २।२।१३) ઇત્યાદિ હતું. તેઓના દરેક જીવનના પ્રસંગો એ સૂત્રમાં સમ્પ્રોત રહેતા.

ખરે ! કેટલી વિજ્ઞાત છે ભારતીય સંસ્કૃતિ. વારંવાર કહેવાં ઇચ્છા થાય છે કે એ અનેરી ઉજ્જ્વલ સંસ્કૃતિએ તદાધીન સમગ્ર માનવ જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયાઓને પણ અધ્યાત્મમય બનાવી સમાજની અધ્યાત્મવાદ સાથે સંકલના કરી. આજે કરોડો વર્ષ થયાં પણ એ અમર છે. સૂર્ય સમું એનું તેજ છે. ક્ષણે ક્ષણે નવીનતા ધારણ કરતું એવું અવિચ્છિન્ન તેજોરશ્મ સ્વરૂપ મહાલી રહ્યું છે.

ગ્રીસ રોમ ને એથીય પ્રાચીન અસુરિકા; બેબિલોન અને મિશ્ર આદિ દેશોની સભ્યતા આજે કેવલ કથાવશેષ રહી છે; પરન્તુ ભારતની તો અધ્યાત્મપ્રધાન અધ્યાત્મમૂલક સંસ્કૃતિ આજેય લાખો-કરોડો વર્ષો વીત્યાં છતાં અદ્યાપિ જીવંત ને જાગતી બેઠી છે, છતાં આજે એની શક્તિ ક્યાં ગઈ? એ નથી સમજી શકાતું કારણ કે—

આદર્શ વૈજ્ઞાનિક સમાજસૃષ્ટિ ભારતીય સંસ્કૃતિની વિઘાતક બની છે. ઋષિ પ્રણીત આધ્યાત્મ ભૂમિકાને તોડી નાખવા તત્પર બની છે. સ્વચ્છન્દતા તરફ સવેગ દોડી જાય છે. વેદનિર્ણીત કુદરતી નિયમોનું પણ સમુલ્લંઘન કરવા જઈ રહ્યો છે. આ બધું જોવાં છતાં દરેક સંસ્કૃતિપ્રિય માનવો કિંકર્તવ્યતા વિમૂઢ બને અને નિષ્ક્રિય બેસી રહે, એ આશ્ચર્યજનક નહિ તો બીજું શું!

આજનો સમાજ ચારે તરફથી કેવલ ભૌતિક સુખનો જ વિસ્તાર કરવાવાળો અને એથી જ કલિકલુષિત મલિન બુદ્ધિવાળો અને લોભાવવા વાળી વિદેશી નીતિથી આક્રાન્તબનેલ ભયંકર ખડ્ગ સમૂહથી આપણી આર્ય સંસ્કૃતિને ખૂબ જ ઊંડા ઘા કરી રહેલ છે, અને એથી આપણી સંસ્કૃતિ જર્જરિત બની પીડા અનુભવી રહી છે... છતાં હજુય અમર રહી છે. પાશ્ચાત્યો સામે હજુય-સેંકડો વર્ષો થયાં આપણી સંસ્કૃતિ અધ્યાત્મમૂલક સમગ્ર તત્ત્વોની સાથે રહી ભૌતિકતામૂલક સમગ્ર તત્ત્વોથી ભરેલી વિદેશી સભ્યતા સામે મહાયુદ્ધ ખેલી રહી છે.

ટૂંકમાં બહુધા બધુંય આધુનિક જગત્ ભૌતિકતાની નિર્દય ચક્કીમાં પીસાઈ રહ્યું છે, પણ જો એને શાશ્વત શાન્તિની પ્રાપ્તિ કરવી હશે, તો એ માટે ભારત વર્ષની ઉચ્ચતમ અધ્યાત્મમૂલક સંસ્કૃતિનો જ આશ્રય કરવો પડશે-પડ્યો છે. એવાં પણ ઘણાં દૃષ્ટાન્તો મોજુદ છે.

પહેલાં અન્ય સંસ્કૃતિનો આશ્રય કરી કેવલ ભૌતિકતા પ્રધાન એજ સિદ્ધાન્તો ધારણ કરી અત્યન્ત દુ:ખદ પ્રસંગે આશા રહિત એ સાંસારિક મરુમરિચિકાનો ક્ષણિક ત્યાગ કરવા માટે એ ભારતના અધ્યાત્મ સંદેશ સાંભળે છે અને શાશ્વત શાન્તિનો અનુભવ કરે છે.

ઉપર કહેવા પ્રમાણે કાલક્રમથી કલુષિત મલિન બુદ્ધિએ સમાજે આપણી સંસ્કૃતિને જર્જરિત બનાવી દીધી છે. એથી આપણી સંસ્કૃતિનાં રૂપાન્તરો થઇ ગયાં છે. અને સમયપ્રાબલ્યથી એની ધારા મલિન થઇ ગઈ છે ને એમાં ઘણા દોષો નજરે પડે છે. અને જાણે એની જીવનશક્તિ ક્ષીણ થઇ હોય એમ ભાસે છે. તેનો ઉપાય શું?

અત્યારનો સમાજવાદ રોગી માણસને ઔષધ આપવાને બદલે એને મારી નાખવા જેવી ભયંકર ભૂલમાં ભમી રહ્યો છે. કહેવું જોઇએ કે આપણી આર્ય સંસ્કૃતિ ભલે અત્યારે જર્જરિત— દોષયુક્ત ભાસતી હોય, પણ મૂલસ્વરૂપે તો એ અત્યન્ત નિર્મલ છે — ઓજસ્વી છે. અન્ય નદીઓ અને ગટરના જલથી મિશ્રિત થયેલ પતિતપાવની ગંગાજીનું જલ, કલકત્તાની નજીક ઘણુંજ મલિન દશામાં છે, પણ તોએ છે તો ગંગાજી જ ' બસ ! એ જ પ્રમાણે અમારી આ અનાદિ કાલીન, ત્રિકાલજ્ઞ, રાગદ્વેષશૂન્ય, ઋષિમુનિઓથી આવિષ્કૃત, સનાતન સિદ્ધાન્તોથી અવલમ્બિત, અધ્યાત્મપ્રધાન — સંસ્કૃતિનું બહાર દેખાતું સ્થૂલ ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ ભલે ગમે એટલું મલિન હશે પણ એ મૂલત : સદાય નિર્મલ અને નિર્દોષ જ છે, એના ઉપર ગમે એટલા ઘાતક પ્રહારો કેમ નથી પડતા ! છતાં એ અમર રહેશે; એનો વિનાશ ન જ થાય '

આપણી સંસ્કૃતિનાં મુખ્ય પ્રમાણ બે છે. પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ બન્ને પ્રમાણો આ સંસ્કૃતિની અગાધતા સિદ્ધ કરે છે. પ્રવૃત્તિ વિભાગમાં આપણી વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થા આદિનો સમાવેશ થાય છે. અને નિવૃત્તિ વિભાગમાં જગતની સર્વ વસ્તુઓનું આધ્યાત્મ નિરૂપણ સારી રીતે પ્રસિદ્ધ છે. અને સર્વ કોઈ ભારતીય સંસ્કૃતિનો કેવા ઉદ્દેશથી કઇ રીતથી સ્વીકાર કરી શકે એ પણ બતાવવામાં આવ્યું છે. ઋષિમુનિઓનો સિદ્ધાન્ત કેટલો ઉચ્ચ છે એ એમાંથીજ કુદરતી રીતે પૂરવાર થઈ શકશે.

ભારતીય સંસ્કૃતિ એ એક મ્હોટી નદી છે. કાલતટ ઉપર નિર્ભયપણે વિચરતી એક કામધેનુ જ છે. આ સંસ્કૃતિમાં અનેક સંસ્કૃતિઓનું સુમિલન થયું છે. કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી અને બંગાળથી ગુજરાત સુધી આ એક જ સંસ્કૃતિનો ઓઘ વહે છે. ભેદ દેખાય છે એ માત્ર દેખાવ પૂરતો જ છે. ભૂતકાળની આપણી ભવ્ય સંસ્કૃતિ, કલાકૌશલ્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ અને સમાજશાસ્ત્રના ગૌરવનો ખ્યાલ કરીને ભાવીની નવી ઈમારત ઊભી કરવી એ આપણી સૌની ફરજ છે, વસ્તુત. 'અભિન્ન પ્રવૃત્તિનિવૃત્ત્યાત્મક પ્રમાણદ્વયનો મધુર સંગમ એક આર્યાવર્તમાં જ થયો છે. ભિન્ન ભિન્ન સંસ્કૃતિનું સુંદર મિલન કેવી રીતે કરવું, એ એક ભારત વર્ષે જ જાણ્યું છે. જાણે છે. ઈગ્લાંડ અને બીજા દેશોએ એશિયા અને આફ્રિકા વાસીઓનો મેળ પોતાની સાથે કેવી દુષ્ટ રીતે કર્યો છે એ બધા જાણે છે, પણ ભારતના દરેક ઇતિહાસના પાનાં ઉથલાવી જુઓ ! ક્યાંય ભારતની ધૃષ્ટતા નજરમાં આવે છે, ! ન જ આવે ' એ જ ભારતની અમોલી સંસ્કૃતિનું ગૌરવ છે

એ અધ્યાત્મ સંસ્કૃતિના પુનરુદ્ધાર માટે દરેકે કટિબદ્ધ બની તનમન ધનથી તત્પર રહેવા વિનંતી કરતો વિરમીશ.

ॐ

દર્શન દે

તોટક

રખડયો અહીં–તહીં બહુ
આપને શોધવાને.
જેમ પ્યાસી અધીર થાતો.
નીહાળવા તુજને.

આશો પોઉ અડિયો
દૂર દૂર કહીં ભટકતો
ક્યાંયે ન તુજને દેખું
દિલ દઈ પ્યાસ બુઝાવો ! !

—શ્રી નરવરલાલ પંચાલ

ગુરુભક્તિ

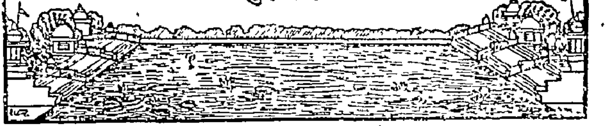

લે. સ્વામી આનંદઘનંદ સરસ્વતી.

ब्रह्मानंदं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिम् ।
द्वंद्वातीतं गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यम् ॥
एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधीसाक्षिभूतम् ।
भावातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ॥१॥

શિષ્યે અવશ્ય ગુરુની ભક્તિભાવ અને પ્રેમપૂર્વક સેવા કરવી જોઇયે. અને સેવા કરવાથી જ સદ્ગુરુની કૃપા સંપાદન થાય છે ગુરુનીસેવા કરવી એ શિષ્યનો પ્રથમ ધર્મ છે. ગુરુ સેવામાં આળસ કરનાર શિષ્યને કદાપિ (જો કે ગુરુ, સેવા કરાવવાની ઇચ્છા ન કરતા હોય તો પણ ગુરુસેવા કર્યા વગર) ઇચ્છિત પરાવિદ્યા સત્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી ગુરુ સેવ્ય અને શિષ્ય સેવક છે. ગુરુને કોઇપણ જાતનો કિંચિત્ પણ શ્રમ પડવા ન દેતાં તેમનું ઇચ્છિત કાર્ય કરવું અને તેમને સંતુષ્ટ રાખવા એ તેની સેવા કહેવાય. અને સેવા–પ્રમાદિ શિષ્યને બહુ હાનિ થાય છે.

પૂર્વે હસ્તિનાપુર વિષે નિર્મળયશ નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને બે રાણીયો હતી. જુની કરતાં નવી સ્ત્રી પર વિષયાભિલાષી પુરુષની પ્રીતિ વિશેષ હોય છે. અને તેમાં પણ આ રાજાને જુની સ્ત્રી સાથે કંઇક કારણસર અણબનાવ હોવાથી તેણે તેનો ત્યાગ કર્યો હતો. પણ જે વખતે રાજાએ તેને ત્યજી તે સમયે તે ગર્ભવતી હતી. ગર્ભને આઠેક માસ થયા હતા. અને તેટલી અણમાનીતી તો યે પણ રાજાની રાણી એટલે તેને રાજમહેલના એકાંત ભવનમાં રાખી હતી. પૂરે માસે તેને એક સુંદર પુત્ર જન્મ્યો.

પટરાણીને સંતતિ થયા પહેલાં એક પછી એક એમ બેબે વરસને અંતરે બે પુત્રો થયા હતા. એ ત્રણે રાજપુત્રો મોટા થયા ત્યારે તેમને રાજાએ વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા એક ઋષિને આશ્રમે મૂકયા. ઋષિ મહાસમર્થ હતા અને એકાંતવાસ કરનારા હતા. તે પોતાની સાથે ઝાઝા શિષ્યો રાખતા ન હોતા, પણ રાજાની સાથે ઘણા સમયથી પ્રીતિ હોવાને લીધે કુંવરોને અધ્યયન કરાવવાનું સ્વીકાર્યું હતું. પ્રભુસેવન કરી સતત આનંદમાં રહેનારા તે ઋષિ તથા ઋષિપત્ની પૂર્ણ વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યાં હતાં અને અપુત્ર હોવાથી રાજકુંવરોને પોતાની સંતતિ સમાન જ ગણતાં હતાં. ત્રણે રાજપુત્રો જોઓ પરસ્પર સાવકા ભાઇયો હતા. તેમાંના મોટા બેને આ ભગવત્ સ્વરૂપ ગુરુ અને લક્ષ્મીરૂપ ગુરુપત્નીની કૃપા સંપાદન કરતાં આવડી નહીં. એ બે મોટા ભાઇયો નવી રાણીના દિકરા હતા. એટલે તેમની મા રાજાની માનીતી હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે જ પોતે પણ રાજાના માનીતા હતા

વિમળમતિની મા સુશીલ, પતિવ્રતા, ડાહી અને સાધ્વી હતી. તેણે પોતાના પુત્રને ભણવા મોકલતી વેળાએ કહ્યું હતું કે ભાઈ કુમાર ! તારું કલ્યાણ થાઓ. તને સરસ્વતી તથા ગુરુ પ્રસન્ન થાઓ, એવી મારી આશિષ છે પરંતુ તને ગુપ્ત અને સર્વથા હિતરૂપ થઇ પડનારૂં એક વચન હું કહું છું તે કદી વિસરતો નહીં. સરસ્વતી સંપાદન કરવાનું મુખ્ય સાધન ગુરુની કૃપા એ જ છે. અને તે તેમની સેવા કરવાથી આપોઆપ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે તને પુનઃ પુનઃ એટલુંજ કહું છું કે તારા અધ્યયન ઉપરાંતનો સઘળો કાળ તું તારા ગુરુની સેવા કરવામાં જ ગાળ. ગુરુસેવામાં કદી પ્રમાદ–આળસ કે અનાદર કરતો નહિં. ગુરુસેવાપરાયણ થવાથી તને અભ્યાસ કરવાનો સમય ન મળી શકે તો પણ ચિંતા નહિ, પરંતુ નિરંતર શુદ્ધ મનથી ગુરુની સેવા કરજે. જેમ ગુરુની સેવા વિશુદ્ધ મનથી કરવાની છે તેમ ગુરુપત્નીની સેવા પણ વિશુદ્ધ મને જેમ પુત્ર માતાની કરે તેમ કરવાની છે. શિષ્યને માટે–

'ગુરુ એ જ બ્રહ્મા છે, એ જ વિષ્ણુ છે, એ જ દેવ મહેશ્વર છે, એ જ સાક્ષાત્પરબ્રહ્મ છે તેથી સદા ગુરુને નમસ્કાર હો.'

ગુરુમૂર્તિનું જ ધ્યાન, ગુરુના પાદારવિન્દની પૂજા,

ગુરુનું વાક્ય એ જ મંત્ર અને ગુરુની કૃપા એ જ મોક્ષનું સાધન છે. વળી કહ્યું છે કે-

જે પુરુષ પ્રમાદથી ગુરુને બીજા સાધારણ માણસની માફક જુવે છે તેને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી પરંતુ દુઃખ જ પ્રાપ્ત થાય છે.

જે પુરુષ કર્મથી, મનથી કે વાણીથી ગુરુની અવજ્ઞા કરે છે તે મહાન ઘોર રૌરવ નરકને પ્રાપ્ત થાય છે.

જે ગુરુ શિષ્યને એક અક્ષરનું પણ જ્ઞાન આપે છે. તેનો ઉપકાર વાળવા માટે આ પૃથ્વીમાં એટલું ધન નથી કે જે આપવાથી ગુરુના ઋણથી મુક્ત થવાય. એવા બ્રહ્મવિદ્યાના એક અક્ષરનો પણ ઉપદેશ કરવાવાળા ગુરુને જે પુરુષ નથી માનતો તે મૂઢ, જગતના પ્રલય પર્યંત નરકમાં નિવાસ કરે છે. કૃતઘ્ની અને બ્રહ્મહત્યારો મરીને જે ઘોર નરકાદિ લોકોને પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ લોકોને ગુરુદ્રોહી પ્રાપ્ત થાય છે. બ્રહ્મવિદ્યાના ઉપદેશ કરવાવાળા ગુરુની સાથે જે દ્રોહ કરે છે તેને મહાપાતકી તથા ઉપપાતકી જાણવો જોઈએ એવા ગુરુદ્રોહી રૌરવાદિ નરકને પ્રાપ્ત થઈને ત્યાં હજાર કલ્પ સુધી વાસ કરે છે અને અંતે વિષ્ટાનો કૃમી થાય છે.

સર્વ વિદ્યાઓની પ્રાપ્તિમાં ગુરુ જ કારણ છે તેથી અધિકારીઓએ મહાદેવ સમાન ગુરુનુ પૂજન કરવું જોઈએ અથવા શિવના પૂજનથી પણ ગુરુનુ પૂજન અધિક કરવું જોઈએ.

જે પુરુષ અભિમાનથી પોતાના ગુરુની અવજ્ઞા કરે છે તેના પાપની નિવૃત્તિ કરવાવાળું કોઈપણ પ્રાયશ્ચિત નથી. બ્રહ્મહત્યાદિ પાપોની નિવૃત્તિ કરવાવાળા પ્રાયશ્ચિત ધર્મશાસ્ત્રોમાં જોવામાં આવે છે પણ, ગુરુદ્રોહીના પાપની નિવૃત્તિ કરવાનું પ્રાયશ્ચિત કોઈપણ શાસ્ત્રમાં મળતું નથી.

यस्य देवे पराभक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ।
तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥

જે પુરુષની દેવમાં પરાભક્તિ છે અને તેવી જ પરમભક્તિ ગુરુમાં છે તેજ ભક્તની બુદ્ધિમાં વેદાંત શાસ્ત્ર મહાત્માઓ પ્રકાશિત કરે છે. અર્થાત્ ગુરુદ્રોહી શિષ્યનું કોઈપણ વિધિથી કલ્યાણ થઈ શકતુ નથી.

માટે હે પુત્ર, તું પ્રેમથી ગુરુને ત્યાં જા. અધ્યયન કરવામાં વધુ વખત ન મળે તો કોઈ ચિંતા નહીં, પણ ગુરુની સેવા કરવામાં, તેમના વચનનું પાલન કરવામાં અને દરેક પ્રકારે ગુરુની પ્રસન્નતા સંપાદન કરવામાં પ્રમાદ કે આળસ કરીશ નહિં. તારૂં કલ્યાણ થાઓ એજ [illegible] આશીર્વાદ છે.

હવે મુનિએ તેમને અનુક્રમે વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો શરૂ કર્યો, અને થોડા સમયમાં વ્યાકરણ, વેદ, ધર્મશાસ્ત્ર, સાંખ્ય ઇત્યાદિ શાસ્ત્રોમાં તેમને કુશળ કરી ત્યારપછી ક્ષાત્રધર્મને ઉપયોગી ધનુર્વેદને ભણાવવાનો આરંભ કર્યો.

હવે અધ્યયન કરતી વખતે એ ત્રણે ભાઈઓ પરસ્પર કેવી રીતે વર્ત્યા તે પણ જાણવું જરૂરનું છે. એ ત્રણેને રહેવા માટે ગુરુના આશ્રમ નજીક એક પર્ણકુટી હતી. તેમાં અધ્યયનથી નિવૃત્ત થઈ તેઓ નિદ્રા લેતા હતા. અભ્યાસ કરવામાં વિમળમતિ સૌ કરતાં વધુ આગળ પડતો દેખાતો હતો. કારણ કે તે બહુ બુદ્ધિમાન અને ગુરુભક્ત હતો. ગુરુજી જે વચન કહેતા તે એકચિત્તે શ્રવણ કરી પોતાના લક્ષ્યમાં લેતો હતો અને આગળનું અધ્યયન સંપાદન કરવા ગુરુને વિનંતિ કરતો, ત્યારે માનીતી રાણીના બન્ને પુત્રો પાછળના પાઠમાં જ ગોથા ખાધા કરતા, આથી તે બન્ને ભાઈઓ તેની ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યા. ગુરુજી પાસેથી છૂટા પડયા કે તરત પોતાની પર્ણશાળામાં જઈ વિમળમતિને નવાં નવા કૌતક કરીને ચીડવે અને અનેક પ્રકારે સતાવે. પ્રતિદિન ઈર્ષ્યા વધતી જવાથી ગુરુ પાસેથી પાઠ લેતા પણ તેઓ તેને અડચણ કરવા લાગ્યા. કોઈને કંઈ કારણસર તેને ગુરુ પાસેથી ખસેડી પોતે પાઠ લેતા હતા. વિમળમતિ તેમને કંઈ શીખામણની વાત કહે અથવા સમજાવે કે "ભાઈયો! આપણે એક પિતાના પુત્ર છીએ, એક ગુરુના શિષ્ય છીએ અને સહાધ્યાયી છીએ તો આપણે સહુએ પરસ્પર ઐક્ય અને પ્રીતિથી વર્તવુ જોઈએ, છતાં તમે આમ કરો છો એ ઠીક નહિ." એ ઉપદેશ સાંભળી તેઓ ઉલટા તેના પર ક્રોધે ભરાઈ તેને શિક્ષા કરવાની ધમકી આપતા હતા અને સમય પર ઝપાટો પણ લગાવી દેતા. વિમળમતિ તેઓ કરતા નાનો અને એકલો એટલે પહોંચી વળે તેમ નહોતું. અને પોતાની મા અણમાનીતી હોવાથી તેને કોઈના તરફથી કશી મદદની આશા નહોતી. તેથી જેમ તેમ કરી સુખેદુખે દિવસ નિર્ગમન કરી અભ્યાસ કર્યા કરતો હતો. એટલું દુઃખ છતાં પણ તેઓ કરતાં તે આગળનો આગળ જ રહેતો. તેથી તેઓ તેને દિન-પ્રતિદિન વધુને વધુ હેરાન કરવા લાગ્યા. આવું દુઃખ કેટલા દિવસ સહન થાય! આખરે વિમળમતિએ તેઓને કહ્યું કે જો તમારે નિરંતર આમ જ કરવું હોય તો હું તમારી પર્ણકુટીમાંથી નિકળી જઈશ. તેઓએ તે વાત માન્ય રાખી એટલે ગુરુની આજ્ઞા લઈ ગુરુના મઠમાં જ રાતે સૂવાનું રાખ્યું.

અપૂર્ણ

પુનિત ગાથા

ધનનો ઉન્માદ

અનુવાદક :—શ્રી રમણલાલ એ. ભટ્ટ

તે લોકોમાં ભગતજીના નામથી પ્રસિદ્ધ હતો. પરંતુ તેનું ખરૂં નામ એ ન્હોતું તેનું અસલ નામ તો નિત્યાનંદ હતું. નિત્યાનંદ ઘણું કરીને એ ગામમાં સૌથી વધુ દરિદ્રી હતો. લોકો કહેતા કે દરિદ્રતા તેને વારસામાં મળી છે. જુના ઘરડા લોકો પાસેથી સાંભળ્યું છે કે તેના બાપદાદા અને બાપના દાદા પણ આ રીતે ટુકડા રોટલા માટે દુ:ખિત અવસ્થામાં મરણ પામ્યા હતા.

સવારથી સાંજ સુધી અથાગ પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ બિચારા ભગતજી વખતસર પેટને માટે અન્ન અને શરીરને માટે વસ્ત્ર ન્હોતા મેળવી શકતા. આ બધી કર્મની ગતિ છે. સવારમાં સૂર્યોદય થતાં ઊઠીને મંદિરમાં જતા અને ત્યાં ભગવાનનું ભજન —ધ્યાન થઈ ગયા બાદ ઘેર આવી બે રોટલા બનાવી ખાતા. ભગતજી સૌથી પહેલા મંદિર જતા અને સૌની પછીથી આવતા. બીજા કેટલાક લોકો દેવનું દર્શન કરી ચાલ્યા જતા, પણ ભગતજી ત્યાં સ્થિર આસન જમાવી કલાકો સુધી ધ્યાનમાં બેસી રહેતા. જે મંદિરમાં બે મિનીટ પણ ન રોકાય, તે ચાર ચાર શાકો સાથે રોટી ખાય, ચાઈનાસિલ્કનો કોટ પહેરે, મોજમઝા ઉડાવે અને કલાકો સુધી ભગવાનની ભક્તિમાં નિષ્કપટ ભાવથી લીન રહેનાર સાધક બે રોટીના ટુકડા સારૂ ઘેર ઘેર ભટકતો ફરે, આ વાત જોઈને તાર્કિક લોક મન ફાવે તેમ કહ્યા કરતા. પરંતુ નિત્યાનંદનું ધ્યાન તે તરફ હતું જ નહિ. તે તો સર્વ વિધાતાનો ખેલ છે તેમ માનતા.

આ પ્રમાણે સાધારણ આદમી અથવા કાચા વિચારના યુવકો માટે નિત્યાનંદ એક ઉપહાસની વસ્તુ બની ગયો હતો. તે લોકો કોઈ કોઈ વખત તેને કહેતા કે આખો દિવસ ધ્યાનમાં પડી રહેવાથી શો લાભ છે? કંઈ ભગવાન પાસે ખજાનો નથી પડી રહ્યો કે તે તને સોંપી દે, કમાવાનો સમય છે તેને તો તું આવી રીતે બરબાદ કરી રહે છે. આ વખતે કામ પર બેસે તો બે ચાર આના મળી જાય; પણ તું તો બહુ અજબ આદમી છે જ્યારે જુઓ ત્યારે મંદિર જ મંદિર સૂઝે છે. જો તેમાં કંઈ માલ હોત તો અમે લોકો શું મૂર્ખા છીએ કે આ તરફ ધ્યાન ન દઈએ. તમે અમને એ તો બતાવો કે કલાકોના કલાકો મંદિરમાં ગાળવાવાળાને પેટ ભરીને ખાવા પણ કેમ મળતું નથી?

નિત્યાનંદ આવી વાતોનો કંઈપણ જવાબ દેતો નહિ. આ તેના માટે એક ભજનની કસોટી હતી. તે તેને ઝેરનો ઘુંટડો માની પી જતો. આ ઉપરાંત બીજું થઈ પણ શું શકે? જ્યારે તે આવા લોકોની વાતો સાંભળી સાંભળી તપી જતો ત્યારે તે કયારેક કયારેક ફક્ત એટલું જ કહી દેતો કે "તમારી વાતો વ્યર્થ છે હું તે સાંભળવા માગતો નથી; ધન-સંપત્તિમાં મનુષ્યની મહત્તા નથી તેતો વેશ્યાની પાસે પણ હોય છે. શું હું ભગવદ્-ભજન એટલાં માટે કરૂં છું? ભક્તિમાં જે આનંદ છે તેને તમે બિચારા શી રીતે જાણી શકો? લોકો તેની વાતો સાંભળી વિશેષ મશ્કરી કરતા.

આજે નિત્યાનંદ પાછલા દિવસનો ભૂખ્યો પથારીમાંથી ઊઠયો છે. અન્ન ન મળવાથી શરીરમાં કંઈક થાક જેવું લાગે છે. તેની પાસેના જ એક દવાખાનામાં જઈને નાડી બતાવી તો વૈદજી બોલ્યા તાવ છે, આજે ન્હાશો નહિ. ભગતજીએ કહ્યું—એ કેમ બનશે! ભલે મરી જાઉં પરંતુ પૂજા કરવાની નહિ છોડું અને ન્હાયા સિવાય તે થઈ પણ ન શકે. વૈદે કહ્યું કે એક દિવસ સહન કરી લે. નિત્યાનંદે વૈદ્યની વાતોનો કંઈપણ જવાબ ન આપતાં દવા લઈને ચાલવા માંડયું અને નદી પર જઈને ન્હાયો.

× × ×

ભગતજી સ્થિર આસન લગાવી મંદિરમાં બેઠા છે. એવું માલમ પડતું હતું કે જાણે પરબ્રહ્મમાં લીન થવા માટે કોઈ યોગી બેઠો હોય. કલાકોના કલાકો વીતી ગયા પણ તેમની સ્થિરતામાં કંઈપણ ફરક ન પડયો. છેવટે ધ્યાનમાં બેઠેલા ભગતજીને અકસ્માત એક દિવ્યમૂર્તિ દેખાવા લાગી. ભગતજીએ તેને પૂછ્યું કે તમે કોણ છો?

'જેની તું પૂજા કરે છે તે.'

'તમે અહીં કેમ આવ્યા છો?'

'તારી સંભાળ લેવા અને ઇચ્છાઓ પૂરી કરવા માટે. મારી શી સંભાળ રાખશો અને મારી શી ઇચ્છાઓ છે તેની તમને શી ખબર?'

'હું તારા મનની વાતો જાણું છું. તારે મારી સાથે પૂછપરછ કરવાની જરૂર નથી. હું તારી ભક્તિથી પ્રસન્ન થઇ આજે તને ધનવાનોનો રાજા થવાનું વરદાન આપું છું.'

આમ કહીને તે દિવ્ય પુરુષ અંતર્ધાન થઇ ગયા. નિત્યાનંદે ધ્યાનની સમાપ્તિ બાદ આંખો ખોલી તો પોતાની આ વિચિત્ર ઘટના પર તેને આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું. આ વિકટ માર્ગ તેની સમજમાં ન આવ્યો. વિચાર કર્યો કે ચંચળ મન એક જગાએ નથી રહેતું જ્યારે તેને વાસનાઓ ઉઠાવીને લઈ જાય છે ત્યારે એમજ થાય છે, આ એક સ્વપ્નવત્ બીના હતી. પણ આથી નિત્યાનંદના શરીર અને મનમાં કંઇક શક્તિ આવી ગઈ હતી તે દિવસનો આનંદ એવો હતો કે જે અત્યારસુધીમાં તેના હૃદયમાં ક્યારે પણ પેદા થયો ન્હોતો. મંદિરમાંથી ઊઠીને ઘેર ગયો તો ત્યાં ઘરનો દરવાજો ખોલતાં જ તેના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો ત્યાં સોનું, રૂપું અને હીરા-મોતીના ઢગલા પડેલા હતા.

× × ×

આ સમયે અજય નગરમાં નિત્યાનંદસિંહ એક મહાન વ્યાપારી ગણાતા અને કરોડપતિઓમાં તેમની ગણની થતી હતી. દશ મિલોના તો પોતે માલિક હતા. જેમની સાથે પહેલાં કોઈ સહાનુભૂતિથી વાત પણ ન્હોતા કરતા જે અજય નગરનો સૌથી અધિક દરિદ્રી અને દુઃખી પ્રાણી મનાતો હતો તે નિત્યાનંદ આજે નિત્યાનંદસિંહ બની ગયો છે. જે થોડા સમય પૂર્વે ભક્તિ અને ઉપાસનાનું પુતળું બનેલ હતો. પોતાનો વધુમાં વધુ સમય જે ભગવદ્ ભજનમાં ગાળતો હતો, તેને હવે ભગવાનનું નામ લેવાની પણ ફુરસદ મળતી નથી. જેમ જેમ લક્ષ્મીની કૃપા વધતી ગઈ તેમ તેમ ધર્મ ઉપરનો પ્રેમ ઘટતો ગયો. ધનના આ વિચિત્ર ઉત્પાતે તેનામાં મસ્તકથી તે પગના તળીયાં સુધી પૂરેપૂરૂં પરિવર્તન કરી દીધું. હવે આ સંબંધમાં પહેલાનાં ભગતજી અને આજના નિત્યાનંદસિંહ શેઠસાઈની સાથે વાત કરતા તો પોતે હુકમ કરતા કે ભાઇ શું કરૂં ' ફુરસદ નથી, શું આખો દિવસ મંદિરમાં જ બેસી રહું ! કંઇક ઘરનાં કામ કાજ તરફ તો જોવું ને? ગુમાસ્તાના ભરોસા પર રહીએ તો કારોબારનો સત્યાનાશ થઈ જાય છે. હું તો વ્યાપારના સંબંધમાં 'ધણી વિના ધણ સૂનું' એ કહેવતને માનનારો છું.

આ વખતે નિત્યાનંદસિંહની ઉમ્મર લગભગ ૪૫ વર્ષની હતી. એક વર્ષમાં જ તેનો વેપાર એટલો બધો વધી ગયો કે લોકો આ એકદમ પરિવર્તન જોઈને આશ્ચર્યચકિત થયા હતા. આ વખતે આ દેશનો બધો વેપાર તેના પોતાના હાથમાં હતો, જાણે પોતે વેપારના દેવતા હતા. લોકો તેમને પૃથ્વીનો કુબેર ભંડારી કહેતા હતા. પોતાના આલીશાન મહેલની સરખામણીમાં રાજમહેલની કંઇ કિંમત નહોતી. સર્વેના મુખમાં ચર્ચાનો વિષય એક ફકત શેઠ નિત્યાનંદસિંહનો જ હતો.

એક દિવસ એક આધેડ અવસ્થાના આદમીએ આવીને કહ્યું કમલાપતિ શેઠની પુત્રી સુભદ્રા એક સુયોગ્ય અને અતિ સુંદર કન્યા છે શેઠજીએ મને આપની પાસે મોકલીને કહેવડાવ્યું છે કે આપ આ સંબંધનો સ્વીકાર કરો. એ આદમીની આ વાતનો જવાબ દેતા શેઠજી બોલ્યા—ભાઇ શું કહું "પાંચસો જન્મપત્રિકાઓ આવી છે. જોશીઓને બતાવી આ સબંધી નિર્ણય કરીશ. હાલમાં હું કાંઇ જવાબ નથી આપી શકતો. તમો પણ જન્મપત્રિકા લઇ આવો. આ બાબત ઉતાવળ કરવામાં કંઇ લાભ નથી. તમો હાલમાં જાઓ જરૂર હશે તો હું તમને બોલાવી લઇશ." આ વાત સાંભળીને આવનાર માણસ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ત્યાર પછી એક ગરીબ આદમીએ આવીને શેઠજીને કહ્યું—શેઠ સાહેબ ! હું બે દિવસથી ભૂખ્યો છું. કંઇક ખાવાનું મળી જાય તો મારો પ્રાણ બચી જાય અને સાથે સાથે એક ઓઢવાનું વસ્ત્ર આપવાની કૃપા કરવામાં આવે તો આપનો ગુણ હું ક્યારે પણ નહિ ભૂલું આપ તો ઈશ્વરના પ્યારા છો. શેઠજી કામમાં એટલા બધા મશગુલ હતા કે આ ભૂખ્યા આદમીની વાતો પર તેમણે કંઇ પણ ધ્યાન ન દીધું જ્યારે તેણે શેઠજીને સંભળાવવા માટે બહુ જ જોરથી બોલવા માંડયું. ત્યારે શેઠ ક્રોધાયમાન થઇને એક નોકરને કહેવા લાગ્યા આ બહુ જ નાલાયક આદમી છે. એને કહીદો તુરત અહીંથી ચાલ્યો જાય. તે ન માને તો ધક્કા મારીને કાઢી મૂકો. આવા હૃષ્ટપુષ્ટ આદમી કમાઇને કેમ નથી

ખાતા ? શેઠજીની આ વાતો સાંભળીને ત્યાંથી પોતાની જાતે જ હટતા એ ભિખારીએ કહ્યું અરે શું એક જ વર્ષમાં તમારા એ વાતો ભૂલી ગયા શું ! તમને યાદ નથી કે કંઇક થોડા જ સમય પહેલા મારા જેવી જ તમારી અવસ્થા હતી. ભલા આદમી તે તારા પુરાણા દિવસો સંભાળ. મારે તારી રોટી નથી જોઈતી આજે મને આખા દિવસમાં કહીંથી રોટી મળી નથી. એટલા માટે તારા દ્વાર પર આવ્યો છું નહિં તો અહીં આવવાની જરૂર જ શી હતી ! અગર તારી પાસે મારા માટે કંઈપણ નથી તો ઇશ્વર કરે કે તારા માટે કંઇ પણ ન રહે.

× × ×

નિત્યાનંદસિંહ શય્યા પર સુઇ રહ્યા હતા. જાણે એકાએક કોઇએ તેમના હાથ પકડીને જોરથી કહ્યું મારા વરદાનનો દુરૂપયોગ ! આ તો મેં બહુ ખરાબ સોદો કર્યો કે જેથી ગાંઠની પુંજી ગુમાવીને ભકત વગરનો બની ગયો.

નિત્યાનંદે કહ્યું—તું કોણ છે ? અને આ શી વાત કરી રહ્યો છે ! મારા સમજવામાં કાંઈ આવતુ નથી.

'હું તે છું જેણે તને દરિદ્ર નિત્યાનંદમાંથી શેઠ નિત્યાનંદ સિંહ બનાવ્યો છે.'

"તમે તો બહુ જ મોટી મોટી વાતો બનાવો છો. હું તો મારી જાતે જ મારા પરિશ્રમથી આટલો મોટો બન્યો છું, આવી મૂર્ખતાની વાતો તો મેં આજ સુધી (મારા સંબંધમાં) કોઇ પાસેથી પણ સાંભળી નથી. તું અહીંથી ચાલ્યો જા, મને તારી સાથે વાત કરવા અવકાશ નથી. જેની આંખોના ઇશારાથી દેશનો આખો વ્યાપારી સમાજ નાચી રહ્યો છે તેની આગળ આવી વાતો ! આવી રીતે છુટ લેશો તો ધક્કા ખાશો ચાલી જાઓ અહીંથી !"

"શું હું મારી માયા સમેટી લઉં ?"

"મારી સમજમાં નથી આવતુ તમે શું કહો છો ! કેવી માયા ? કંઈ સ્પષ્ટ તો કહો ! અરે તારો અવાજ તો કાલના ભિખારીના જેવો માલુમ પડે છે શું તું ભૂખ્યો છે ! રોટી મંગાવી આપું ?"

હા હું તે જ છું. હવે મને રોટીની જરૂર નથી. શું તને આ વખતે મારૂં રૂપ નથી દેખાતું ? હું મૂલ્યવાન હીરાથી જડેલ મુગટને શિર પર ધારણ કરી તારી સામે ઊભો છું. સારૂં, હું જાઉં છું. ધનના ઉન્માદમાં તું કેટલો બધો બદલાઇ ગયો તે વિચાર કરતો કરતો જાઉં છું. નિત્યાનંદસિંહ આનો જવાબ દેવા જાય છે કે ઘડીયાળનો એલાર્મ વાગ્યો. પોતે તુરત ઊઠી ઊભો થઈ ગયો, આ સ્વપ્ન પર વિચાર કરતાં કરતાં થોડી વાર નિસ્તબ્ધ થઈ શય્યા ઉપર બેસી રહ્યો. થોડીક વાર પછી એક નોકરે આવીને કહ્યું—આપ બહાર પધારો, કોઠી પર સેંકડો આદમી ભેગા થઈ ગયા છે.

ત્યાં જતાં જ નિત્યાનંદસિંહે જે સમાચાર સાંભળ્યા તેથી તે બેહોશ થઇને ધડાક દઈને જમીન પર પડી ગયો.

* * *

રૂણ, સોનુ અને મીઠાનો ભાવ એકદમ ગગડી જવાથી, વખતસર તેનું વેચાણ ન થઈ શકવાથી આપનો બધો કારોબાર ઠંડો થઇ ગયો. કાલ સાંજ સુધી જે વેપારીઓનો રાજા હતા તે આજે બે રોટીની શોધમાં ફરવાવાળો તે જ પહેલા જેવો નિત્યાનંદ બની ગયો. ધનનો ઉન્માદ મનુષ્યમાં કેટલું પરિવર્તન કરી દે છે તે સર્વેલોકોએ પોતાની આંખોથી પ્રત્યક્ષ જોયું. નિત્યાનંદ 'પુનર્ભિક્ષુકોભવ'ની માફક પહેલાં જેવો જ કંગાલ થઈ ગયો. પછીથી તેનો બધો સમય ભગવાનની ભક્તિમાં મંદિરમાં જ જવા લાગ્યો અને તે જ ભગતજીના નામથી લોકો તેને બોલાવવા લાગ્યા.

ધ્યાનમાં બેઠેલા ભગતજીને ફરી એકવાર પરિચિત આકૃતિ દેખાવા લાગી, તે જોઈ ને આનંદ પામતાં નિત્યાનંદ બોલ્યો-' ભગવન હવે આવી ભૂલ કયારે પણ નહિ કરૂં, આ વખતે તો મને ક્ષમા આપો. પણ પરિચિત આકૃતિએ કહ્યું—હવે હું વારંવાર તારી ચુંગાલમાં ફસાવાનો નથી જે મારી માયા હતી તે મેં સમેટી લીધી છે. આટલું કહીને તે આકૃતિ અંતર્ધાન થઈ ગઈ."

હાર્યો હું અતિ શ્રમથી,
હૈયું ન ધીર ધરતું,
દર્શ દે હવે તો...
છેલ્લા શ્વાસ ભરતું !

—શ્રી નટવરલાલ પંચાલ

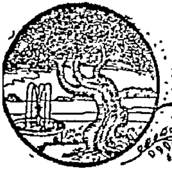

હાસ્યકુંજ

—આ માસની પાદપૂર્તિ—

આનંદની ઊર્મિઓ

ઊંચા આર્તસ્વરે પુકાર પ્રભુને, પ્યારા પ્રભુના કહે,
જંજાળી જગથી જુદાઈ જેને આંસુ નયનથી સરે;
રોમે રોમ ભરી દીસે વિકળતા, છે પ્રેમની પૂર્તિઓ.
એના 'પુનિત' ઊરમાં ઉલટતી આનંદની ઊર્મિઓ.

શ્રી. 'પુનિત'

જે જે મેળવશે ઉતાવળ્ યદી, ને વ્યગ્રતા વાપરી,
તે ચાલ્યું ય જશે ઉતાવળ કરી ચિન્તા દઈ આકરી;
શાન્તિ ને સમતા નથી જીવનમાં તો મેળવ્યું વ્યર્થ છે,
સ્વપ્નામાં યં ન સાંપડે કદિ તને આનંદની ઊર્મિઓ

'મીઠી સાકર'-શબ્દથી કદી તને ના શર્કરા સાંપડે,
બોલેલું સઘળું નકામું નિવડે, અંધારમાં આથડે;
જ્ઞાનો ભાષણીયાં ભણી બહુ ભલે વિદ્વાનમાં તું ખપે,
સત્કર્તવ્ય વિના નહિં કદિ મળે આનંદની ઊર્મિઓ.

—'મંગલ'

નિત્યે ભોજનમાં ભલે મળી શકે ભાજી અને ભાખરી,
ચિન્તામુક્ત બની ગુફા મહિં કરૂં સ્વાધ્યાયની ચાકરી;
ક્લેશોથી થઈ મુક્ત આપ્તજનની સાથે રહું સ્નેહથી,
આવે જંગલમાં ય મંગલ બની આનંદની ઊર્મિઓ.

સ્વપ્નામાં ય ભલે નહિં સુખ મળે, તો યે નિજાનંદમાં,
ના'વે કોઇ વિરોધપૂર્ણ જનતા એ દંભના ફંદમાં;
આત્મારામ બની સહી સહુ વિષે પ્રીતિ કરે સર્વદા,
અર્પે અંતરમાં ભરેલ ઉદધિ આનંદની ઊર્મિઓ.

શ્રી ગગનવિહારી

સ્હેજે 'શૂન્ય' સમાન હોય પણ એ મૂર્ખા બને હાથથી,
આંકે લાખગણું સદા નિજ સુખે છે મૂલ્ય એ વાતથી;
એવા અક્કલના બનેલ બહુધા એ 'બારદાનો' વિષે,
આવી કેમ શકે કહો કદિ ય એ આનંદની ઊર્મિઓ?

મોહું પૂર્ણ ખીલેલ ચંદ્ર સરખું સારૂં રહે સ્વાર્થમાં,
આવે જ્યાં પરમાર્થ ત્યાં બની રહે, પીધેલ એરંડીયું!
એવા દંભતણા ગુલામ થઇને રાચી રહે ગર્વમાં,
આવે અંતરમાં કહો કઈ રીતે આનંદની ઊર્મિઓ?

શ્રી '० શૂન્યમ્'

કંઠે ઝેર ભર્યું હલાહલ સમું આંખો વિષે આગ છે,
સર્પો સર્વ શરીરમાં ફરી અને વીંટાઈ બેસી ગયા!,
રાખ્યું સ્થાન સ્મશાનમાં પણ અરે! એ સચ્ચિદાનંદના,
શોભે છે સ્મિતપૂર્ણ એ મુખ વિષે આનંદની ઊર્મિઓ.

વેચાતી મળતી નથી, ન અદલામાં કોઈ રીતે મળે,
માગ્યાથી ન મળે અને કુસમયે એ ટાળતાં ના ટળે;
મુક્તાહાર વિહારથી વધી જતી: ના ક્ષીણ કો'દી' થતી,
સંસ્કારે સ્ફુરતી સુભાગી જનને આનંદની ઊર્મિઓ.

શ્રી 'શરણ્ય'

ચાલુ ટ્રેઈનમાં બે મુસાફરો વાર્તાલાપ કરે છે:—

પ્રશ્નઃ—બોલો કેમ ન બોલતા કંઈ તમો?—

ઉત્તરઃ—શું બોલ બોલું કહો?,

પ્રશ્નઃ—સર્વે તો હસતા મુસાફર અહીં
શું આપ મૂંગા રહો?

ઉત્તરઃ—

દીધા ડબ્બલ દામ મેં ટિકીટના તોયે નહીં સીટ છે!
આવે અંતરમાં કયા સુખ થકી આનંદની ઊર્મિઓ.'

"મુસાફર"

આરાધી પ્રતિમૂર્તિ દિવ્ય દીવડે ઊતારતાં આરતી.
જેના ગીત બજાવતી ગુણવતી શ્રી ભક્તની ભારતી;
જેના સંસ્મરણે મીઠાશ રસના નિત્યે નવી ધારતી,
સાક્ષાત્કાર થતાં ઉરે ઉછળતી આનંદની ઊર્મિઓ

શ્રી ચંદ્રકાન્ત મંગળજી ઓઝા B. A.

આવ્યું યૌવન આજ એ ગત થશે,
આવી રહી છે જરા,
શૈયા ઘોર સમક્ષ મૃત્યુ નિરખી,
શાને ધ્રૂજે છે, ભલા !

જન્મે ના, નવ મૃત્યુ રે,
મહદ છે આત્મા તણી ભવ્યતા,

જન્મે ના, કદિ મૃત્યુ, વ્યાધિ,
ચિત કે સ્પર્શે નહીં ઉષ્ણતા;
વર્ણી છે નિજ વાણીથી વિભુવરે,
આત્મા તણી કીર્તિઓ,
મૃત્યુનો ભય કાં ધરો ?
ઉર ધરો આનંદની ઊર્મિઓ !

ચિંતા, ખટપટ, કાંઈ કાંઈ કલહો, ને કાપાકાપી, ઘૃણા,
આક્રંદ, આર્જવ, આર્દ્રતા, પ્રબલ જ્યાં દ્વેષો અને દૈન્યતા;
ત્રાસે ભીષણ ત્રાસથી જન બની ઉદ્વેગની મૂર્તિઓ,
ક્યાં ક્યાં હાય ! કહો નિવાસ કરશે આનંદની ઊર્મિઓ ?

શ્રી ધીરુભાઈ વી. પુરોહિત

ઊછળતા અબ્ધિ સમું સુજન સૌ, નામે રૂપે ખળભળે,
મિથ્યા માય પ્રપંચ ખેલ જગના,
સમજાય ના શું અરે !
મહિમા આ અવિનાશી વ્યાપ્ત વિભુનો
જાણે સહુ મર્મીઓ,
ચિદાનંદ સ્વરૂપમાં વિલસતી આનંદની ઊર્મિઓ.

હું, તું, તે, સૌ ભાવ પાર કરીને સંભાવજે ધીરતા,
ત્રણ ગુણો ત્રય ભાનને સરકરી સાક્ષિ સમા રાજતા !
તેવા પૂર્ણાનંદી ને પ્રવૃત્તિ શું ? જાણે સહધર્મીઓ,
આત્મોલ્લાસ ઉછાળતી સહજ એ આનંદની ઊર્મિઓ.

સંતશ્રી સીતારામજી

ભારતમાં નવ તેજથી ચમકતી સ્વાતંત્ર્ય ઉષા ઊગી
ત્યાં તો શોણિતપાત ભ્રાત મહીં
આ શી ઘેલછા છે બધી !

ભાંડુ ભાન ભૂલી બન્યા ઝઘડવા દાવાનળો વેરના
આજે તો ભભૂકી રહ્યા: વિસરતા માનુષ્યને માનવો:
કોને ઉર પ્રફુલ્લતી ઊછળશે આનંદની ઊર્મિઓ ?

જ્યારે વેર તણો મહા ભભૂકતો અગ્નિ જશે આ શમી,
શાંતિ સ્વાર્પણ પાઠ દેશભરના સૌ માનવીમાં રમી–
રહેશે, પ્રેમ દયા અને ફરકશે ધર્મધ્વજા ત્યાં રૂડી,
આ હિંસામહીંથી પુનઃ પ્રકટશે શાંતિતણા સ્વસ્તિકો:
ત્યારે અંતરમાં અનંત ઊઠશે આનંદની ઊર્મિઓ.

શ્રી રમણલાલ વ્યાસ

છોને દુઃખો પડે શિરે, 'મૃત્યુ' યે ગર્જે ઊઠે
વશ તેને નહીં થતાં, મર્મ ઊંડો ઉરે લહે,
દુઃખના મૂળમાં કેવું 'સુખડું ઝરણું વહે !
વીરલા સંતના હૈયે વહે આનંદ-ઊર્મિઓ.

પ્રભાવતી ચુનીલાલ કાપડીઆ

પામે સૌખ્ય અધર્મીઓ અધિક ને ભૂખે મરે ધર્મીઓ!
દંડાયે મુનિ–સન્ત દુષ્ટ જનથી પૂજાય દુષ્કર્મીઓ !
પામે ઢોંગધતીંગથી ધન ઘણું જ્યાં ધૂર્ત નિષ્કર્મીઓ !
શી સ્ફુરે કલિ–નાટ્ય જોઈ હૃદયે આનન્દની ઊર્મિઓ!

શ્રી "મસ્તમયૂર"

શાં શા તેં કરમો કીધાં જગતમાં વિચારી લે ચિત્તથી,
સંતોષ્યાં દીન કેવી રીત વરત્યો વ્હાલાં પ્રતિ પ્રીતથી,
કેવા મિત્રથી હેત તું વરી રહ્યો, હિતસ્વી કોનો બન્યો ?
કેવાં પક્ષી પશુ અરે મનુજની, સેવા વિષે તું રહ્યો ?

કીધો લાભ વિચાર કોને જગમાં, કોથી વર્યો લાભને !
ક્યારે ધ્યાન વિષે રહ્યો પ્રભુતણા, કીધાં વિભુ ગાનને,
કોનાં અંતર પારખ્યાં રસભીનાં કોનાં કીધાં અંતરો?
વિચારો ઉપજાવતા સુહૃદયે, આનંદની ઊર્મિઓ.

ચૂડગર સાંકળચંદ ભુલાભાઈ

અંતર દીપ જ્યહાં સ્ફુરે તરત ત્યાં, ભાગી તમના ખરી,
ત્યાં લાગી જ સ્વતંત્ર શુદ્ધ બનતા, જ્ઞાની મુનિથઈ જતા,
યોગ પ્રેમ સ્ફુરંત એ વહનમાં, ધરતા પ્રવૃત્તિ નવી,
એના પ્રાણપ્રવાહમાં ભળી જતી, આનંદની ઊર્મિઓ.

ગંગા જેમ અનંત વારિધિમાં, છૂપા રહે સર્વદા,
તેમ પ્રેમપ્રવાહમાં ભળી નવા, વેગો જ્યહાં પામતા,
શાંતિ, શીતળતા તથા મધુરતા, આવી જ્યહાં સર્વદા,
એના પ્રાણ પ્રવાહમાં ભળી જતી, આનંદની ઊર્મિઓ

શ્રી કંચનલાલ કાંટાવાળા

આનન્દાર્ણવ એક દ્રષ્ટા દેવ દયાળુ છે
આ દૃશ્યોના ભેદ છે આનન્દની ઊર્મિઓ.

બ્રહ્મજ્ઞાન થતાં જતાં ભ્રમ બધા અદ્વૈત આરાધતાં
માયા ઓળખતાં ગુણો વિરમતાં સદ્વાસના સ્ફુરતાં
દેહાતીત થતાં સ્વરૂપ સઘળે છે એમ આલેખતાં
સોઽહં શાન્તિ ભરી સદાય ઊછળે આનન્દની ઊર્મિઓ

લોભીને ધનલાભથી પ્રણયીને સંયોગથી પ્રેમીના
રોગીને રસ વૈદ્યથી સુખિજનને ભેગા થઈ માતના
ભક્તોને ભગવાનથી ભ્રમિતને નિર્ભ્રાન્ત વિશ્રામથી
દેખાતી ઉરમાં રૂડી ઊછળતી આનન્દની ઊર્મિઓ.

શ્રી બાલયાત્રી

સંસારે દુઃખથી સદા ઉગરવા "શ્રીકૃષ્ણઃશરણં મમ"
ભક્તિભાવ ભર્યાં વિશુદ્ધ હૃદયે, ભક્તો જપે મંત્ર એ;
ભક્તિ અવ્યભિચારિણી પ્રભુ પ્રતિ, પ્રાર્થી રહે ભાવુકો,
ભક્તિના રસસાગરે ઊછળતી, આનંદની ઊર્મિઓ;

શ્રી ઉ. જે. મહેતા

યથેચ્છ યશ મેળવવા, નથી સત્કૃત્યો કંઈ કર્યાં,
જમાવી પાપના ઢગલા, પ્રભુનાં બંધુનાં ફૂકર્યાં,
નચાવે પ્રભુ ભક્તોને, દેવા પ્રેમની વૃત્તિઓ
મળે છે પ્રેમ-ભક્તોને, એ આનંદની ઊર્મિઓ.

શ્રી શાન્તિ કોન્ટ્રાક્ટર

સંસારે સ્થિતપ્રજ્ઞતા રચી વળી
સર્જી વિભૂતિ વળી,
ને સર્જ્યાં જનપ્રાણીઓ વિધવિધે
સૂર્યો શશાંકો વળી.
ને નભમંડળને વિષે ચમકતા
સપ્તર્ષિ ને તારકો.
આવે છે નિરખી દ્યુતિ વિભુ તણી
આનંદની ઊર્મિઓ.

શ્રી બાલજોષી સરદવકર

છોડી આ જગને જઈશ નવ તું જોગી બની જંગલે,
સિદ્ધિઓ સઘળી મળે મનુજને વાંચ્છિત ભૂમંડલે;
સેવામાર્ગ પવિત્ર છે, જગતમાં પૂજાય છે કર્મીઓ,
સેવાભાવી ઉરે સદા ઊછળતી આનંદની ઊર્મિઓ.

કવિ શ્રી બાલકૃષ્ણ એમ. વ્યાસ

આશામાં જીવતા મનુજ સહુકો આશા તણા તન્તુઓ,
આશા-સાગરમાં તરે મનુજ સૌ આશાતણા નાવડે.
આશા સ્વપ્ન મધુરને સુખદ છે એના સુસંસ્મરણો.
સાચા જીવન જેટલો સમય રે' આનન્દની ઊર્મિઓ.

કવિ શ્રી ગોવિંદરામ વ્યાસ

માયામાં લપટાઈ ફૂકે બધુંમાં, સંસારમાં સ્વાર્થનાં,
આપ્યામાં કંઈ કોઈને ન સમજે, ફૂલાઈ રે' દર્પમાં;
વ્યાધિઓ ઉપજે જહીં નવ નવી, ચિન્તા થકી દિલમાં,
રે'ના ઠામ જ ચિત્ત કેમ ખીલે રે', આનંદની ઊર્મિઓ.

"મુમુક્ષુ"

—આવતા માસની પાદપૂર્તિ—

" જે રમ્ય ક્ષેત્રે "

તા. ૨૦-૧૨-૪૬ સુધીમાં જ કાર્યાલયમાં મળી જવું જોઈએ.

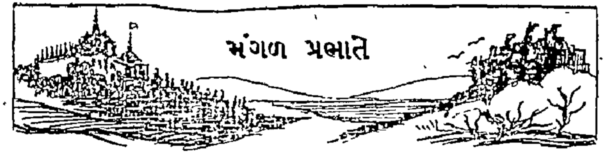

લે: શ્રી જહાંગીર અરદેશર ડાક્ટર

ગુરુદ્વાર ઉપર

મહાગુરુ જીસસ ક્રાઇસ્ટે બાંધેલા એક આશ્રમના ગુપ્ત ખુણામાં આ શિલાલેખ હતો.

રહેવા દે, રહેવા દે, દયાળુ ભગવન્, ત્હારા લક્ષ્મીના ભંડારો અને મહારાજ્યો રહેવા દે. કોક ભગત માટે, જે ત્હારા મંદિરના ઉમરા ઉપર માથુ મૂકી, પોતાની મુરાદો ત્હને કહી સંભળાવતો હોય તેને માટે

રહેવા દે, રહેવા દે, દીક્ષિતની પદવી, પોતાના રુધિરથી પગ ધોઇ, પાવન થયેલા એકાદ ઉત્સાહી ચેલા માટે:

રહેવા દે, રહેવા દે, પ્રભુ ત્હારાં દિવ્ય જ્ઞાનનાં પુસ્તકો અને તાડપત્રો, ભવિષ્યમા અવતરનારા પયગમ્બર માટે; મ્હારે ધર્મનો ઝંડો નથી ફરકાવવો.

દઈ દે, દઈ દે, ફક્ત મ્હને જોવાને આંખ, સાંભળવાને કાન અને ગરમ લોહીવાળુ દયાળુ હૈયું.

આ અજ્ઞાન અને અંધારી પૃથ્વી ઉપર અજાણ્યા ખુણામાં કર્મ અને ન્યાય અન્યાયની મુંગી શિક્ષાએ, મુંઝાએલા અનાથ લાચારના દુઃખને દેખવા મ્હને આંખો દઇ દે:

જંગલમા, ઘરમા, મહોલ્લામાં, પાંજરામાં, અજ્ઞાન હાથોએ ઘવાએલા અને તરફડતાં પંખીપશુની વેદના સાંભળવા મ્હને કાન દે:

પ્રભુ પ્રભુ, અનાથ મનુષ્યજાતિના હૈયાંની ચણુચણાટ બુઝવવા ગરમ લોહી અને હૈયાની મીઠી કુમળાશ મ્હને દઇ દે

હું શું કરું ત્હારા સ્વર્ગને ! ગીતા અને ગાથા, કુરાન અને બાઇબલના દિવ્ય જ્ઞાનને !

મહાત્મા અને દીક્ષિતના અવિચળ પદોને !

જગતનાં ગરમ અશ્રુ હજી મ્હને લુછવા દે, ગરમ હૈયાની લ્હાયથી ભસ્મીભૂત થવાનું મ્હને શીખવા દે· મુક્તિની શા માટે ઉતાવળ ?

★

શહેનશાહ અને સુફી

કર્મના નિયમ પ્રમાણે એક સુંદર આરામસ્થાનમાં બે કબરો સામસામી ચણેલી હતી, બન્ને કળામય રીતે સાદી અને રૂપાળી હતી, પૂજાના ફૂલો બન્ને ઉપર વેરાયેલાં હતા. તો યે બન્ને ઉપર કોતરેલા લેખમાં ભારે ભિન્નતા હતી.

જ્યારે આ ગામ, આ તાલુકા, આ પ્રાંતના જુલમી રાજાના શિરને, મ્હારી પોતાની શૂરવીર સમશેર વડે ભોંય ભેગું કરી વિજેતા તરીકે આ પાટનગરમા દાખલ થયો, ત્યારનાં મ્હારાં યશોગાનનાં શાં મહાકાવ્ય અહીં લખવા!

રૂપાળી કુમારિકાઓએ મ્હારા પગ તળે ગુલાબ અને મોગરાના પુષ્પો બીછાવી દીધાં હતાં, કલ્લોલ અને આનંદ, ગુલાલ અને અત્તરો ભેગાં મળી મ્હને વધાવતાં હતાં.

આખા જીવન પર્યંત સ્વર્ગીય દેવતાઓને દુર્લભ એવા અનેકાનેક લાવણ્યમય ભોગો મ્હારા ચરણને ચૂમતા હતા; કિંતુ આજે હું જાઉં છું. આ મધુરાં મધ, મારા ભરપૂર ખજાના અને અતિ કોમળ રાણીઓના અંતઃપુરનો લાચારીથી ફરજિયાત ત્યાગ કરીને હું ચાલ્યો જાઉં છું ત્યારે મ્હારી આધાર વિનાની વિષમ પરિસ્થિતિ હળવી બનાવવા માટે આ લાંબી પહોળી સૃષ્ટિમાં એકે જીવનસંજીવની શોધી જડતી નથી. સખ્યાબંધ ગુલામો અને સાથીઓમાંથી એકે મ્હારી જોડે થઈ શકતું નથી, તો ડરામણા મૃત્યુ પછી મ્હારો સાથી કોણ હશે! મ્હારું મન મુંઝાય છે.

પરમકૃપાળુ પ્રભુ ! મ્હારા ગુન્હા માફ કર, મ્હારા દોષો પ્રત્યે આંખમીંચામણું કર અને ત્હારી પોતાની દિવ્ય જ્યોતિ વડે મ્હારા કાદવમય માર્ગને જરી તો ઉજાળ ! રામ...... રામ...... રામ...... !

ત્યારે સામેની કબર ઉપર આ શબ્દો હતા "ઉનાળાના મધ્યાહ્નને, આ રમણીય પાટનગરમાં ગુરુ-ઇચ્છા પ્રમાણે દાખલ થયો છું : રાતનું ભાતું સમડીના માળામાં કદાચિત પડ્યું હશે."

ભિક્ષા માગવાની ગુરુની મનાઈ છે આથી આજ ત્રણ દિવસ થયાં ભાખરી કિંવા ઠંડું પાણી દેખ્યું નથી.

આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં યે ઊંચ મેદનીથી ઉભરાતા શહેરના મધ્યભાગમાં, પ્રેમી દેવાં વડે જ, વેદાંત અને પર જ્ઞાનની મોંઘી વાતો, સરળતાથી ટહુકી રહ્યો છું ત્યારે અનેકાનેક જડ અને બહેરા કાનો તો મ્હને સાંભળતા જ નથી; હજારો આંખો મારી મશ્કરી જ કરે છે, રખડેલ છોકરાઓ મ્હારા ભણી નાની નાની કાંકરીઓ ફેંકે છે, સારે મઝાકમાં કોક દયાળુ બોલી ઊઠે છે, "હે અડપલાઓ, મહાત્માને હેરાન શીદને કરો છો? એ ગરીબ આજ સુધી ભાખરી પણ પામ્યા હોય તો પ્રભુ જાણે—અ હા......!"

આ કોમળ શબ્દો પાછળ હૈયાને વીંધતી મજાક-મશ્કરી અને કોથળીમાં ભરવામાં આવતા ગીનીઓના સોનેરી રણકાર જ્યાં-ત્યાં સંભળાય છે. હશે! ગુરુ-ઇચ્છા!

એ બધા મ્હારા પ્રેમી અજ્ઞાન બંધુઓ જ છે ને!

ગુરુ–આજ્ઞાની શી મહત્તા!" "વહી ગયાં વરસો વહી ગયાં એ માયાવી સ્મરણોથી!

આજે હું તો જઈશ ક્યાં! કોઈ પૂછશો માં! અરે કોઈ રડશો મા!

પેલા મ્હારા દિવ્ય ગુરુ મૈત્રેય ભગવન્, મધુરાં અને મીઠાં હાસ્યથી મ્હને સત્કારે છે: ભૂલ્યો, એ મ્હારા ગુરુ સાથે જ બુદ્ધ ભગવાન પણ છે. મનુ મહારાજ પણ છે.

આવું છું—ગુરુ દેવો—હું આવું છું...પણ...પણ ...આ માયાવી કોલાહલાટ શો! આ રુદન શાં! આ મીઠી ફોરમ શાની!

અ હા હા, આ ગરીબ બંધુ આસપાસ હજારો ગમગીન ચહેરા ઊભા છે: તેમનો સ્નેહ જ્યાં ત્યાં વેરાઈ રહ્યો છે, કોક મ્હને પવન નાખે છે; મ્હારી છેલ્લી સેવાચાકરીના લ્હાવા લેવા, ધૂપદાની સળગાવી અત્તરો છાંટે છે. અસંખ્ય નિર્દોષ બહેનોએ કેટલાંયે સુંદર અને કોમળ ફૂલ વડે, આ બીછાનું તૈયાર કર્યું હશે!

મ્હારાં પ્રિયાં બાલુડાંઓ, મ્હને આ બધાંનો શો મોહ હોય! હું માયા જોડે પ્રેમ કરવા રોકાવાનો નથી, મ્હારા ગુરુ મ્હને બોલાવે છે: મીઠું આમંત્રણ દેવા તેઓ જાતે પધાર્યા છે, માટે હું જઈશ. ૐ શાંતિ: પ્રભુ આ અજ્ઞાન જગતનું કલ્યાણ સાધવાનો પ્રસંગ, ગુરુકૃપાથી ફરીથી એકવાર મ્હારા ભાગે આવજો. ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ!

ભાડાની ગાડી-

શ્રી નટવરલાલ પંચાલ

જગ છે ભાડાની ગાડી
એકદિન એવો આવશે મુસાફીર!
કરવી પડશે ખાલી ...જગ છે૦

જગમાં જેટલા જીવ ગણાયે
સઘળા પલ ભરના છે મુસાફીર
ઓ મુસાફીર જગત મુસાફીર! જગ છે૦

ભક્તિભાવની પૂંજી રળી લે
જેવી રળી પૂંજી નરસી-મીરાંએ
માન ઘણાં દિધાં ગાડીવાળાએ! જગ છે૦

એવી કમાણી કરીલે મુસાફીર
સફળ કરીલે મુસાફરી જગની જગ છે૦

જાવું પડશે છોડી એક દિન
માલીકને તું મલી લે મુસાફીર! જગ છે.

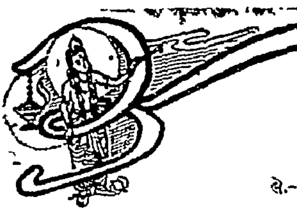

અદાલતે ગીતા

લે.–શ્રી. મુકુન્દરાય. પંડ્યા બી. એ.

[દશ્ય : અદાલતગૃહમાં વકીલો અદાલી પોતાની જગાએ બેઠા છે. પ્રેક્ષકગૃહ પણ ઘેલા ઘણા માણસોથી ભરાએલું છે. એક બાજુ કેદીના પીંજરામાં કેદીને ઊભો રાખવામાં આવ્યો છે, તેની આકૃતિ પરથી જ કોઈ અભ્યાસી બ્રાહ્મણ હોય એમ લાગે છે. તેની પાસે બે સશસ્ત્ર પોલીસો ઊભા છે. ન્યાયાધીશની બેઠકની બાજુમાં શિરસ્તેદાર. કપાળે અરમા ચઢાવી. કાગળિયાં ઉથલાવે છે

તે વખતે જ ન્યાયાધીશ આવે છે. સૌ ઊભા થઈ સલામ કરે છે. ન્યાયાધીશ પહેલાં વકીલો તરફ, અને પછી કેદી તરફ નજર નાખી પોતાની જગાએ બેસે છે શિરસ્તેદાર કેસના કાગળો તેમના ટેબલ પર મૂકે છે

તે સૌ કાગળ ઉપર ઉપરથી વાંચી, ઉથલાવી, ન્યાયાધીશ કેદીને પૂછે છે]

ન્યાયાધીશ૦—તમે ખૂન કર્યું છે ?

કેદી—ના, સાહેબ.

ન્યાયા૦—ડોક્ટર કહે છે કે મરનાર ઇસમ છરીથી મર્યો છે, ને તમે ત્યાં જ લોહીવાળી છરી સાથે પકડાયેલા તેનું શું ?

કેદી—'नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि' (એને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી.)

ન્યાયા૦—પણ તે શખ્સને તમે માર્યો ?

કેદી—ના.

ન્યાયા૦—તમારે બચાવમાં શું કહેવું છે ?

કેદી—(નમ્રતાપૂર્વક આકાશ તરફ જોઇને, અહોભાવથી) હું તો નિમિત્તમાત્ર છું. (પ્રેક્ષકો તરફ) અને 'नायं हन्ति न हन्यते' (આત્મા મરતો નથી, ને મારતો નથી.)

ન્યાયા૦—ત્યારે તેના શરીરને તમે માર્યું !

કેદી—મેં તો એને નવું વસ્ત્ર પહેરાવ્યું.

ન્યાયા૦—જુઓ, અહીં ગાંડાં કાઢવાં જવા દો. અદાલત છે તમે શું કહેવા માગો છો સ્પષ્ટ રીતે કહો.

કેદી—'वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि।' (જેમ જૂનાં કપડાં કાઢીને માણસ નવા પહેરે છે તેમ) હવે તેણે નવું જ વસ્ત્ર પહેર્યું.

ન્યાયા૦—પણ તેમ કરવાનું તમારે શું કારણ ?

કેદી—(નિસ્પૃહતાથી) કારણ કશું છે જ નહિ.

ન્યાયા૦—(જરા-સમભાવથી) એમ નહિ, જુઓ સરખી રીતે બોલો. અદાલતની દૃષ્ટિએ તમે ગુનેગાર ઠરો, તો તમને તે માટે સજા કરવી પડશે.

કેદી—'कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाच' (કર્મમાં જ મારો અધિકાર છે, ફળમાં નહિ. કર્મ કરતી વખતે મેં ફળની આશા રાખી નહીં અને ફળ એટલે સજા. સજા ભોગવવા જેટલો દુઃખી હું ન જ થાઉં.

ન્યાયા૦—(ગુસ્સે થઈ) એટલે એમ કે અમારે ખૂન કર્યા છતાં લોકોને છોડી દેવા, ને તેમને ફરી ખૂન કરવા તક આપવી ?'

કેદી—' स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः (સૌ પોતપોતાના કામમાં જ સિદ્ધિ મેળવે છે)

ન્યાયા૦—તમે એમ કહેવા માગો છો કે ખૂન કરવાનું તો તમારો ધંધો છે ? એમ નહિ ચાલે. તમારા તત્ત્વજ્ઞાનનાં છપ્પન છપ્પન જતાં કરી સીધે સીધું કહી દો કે તમારે આ વિષે શું કહેવું છે ?

કેદી—મે મારાં પ્રત્યેક કર્મ કૃષ્ણાર્પણ જ કર્યાં છે એટલે હું બધા પાપથી મુક્ત છું. તમે મને બોરો કેદ કર્યો છે, પણ તે તો તમે તમારો ધર્મ બજાવ્યો !

ન્યાયા૦—તમે ધર્મ ધર્મ કહો છો; તો બીજા માણસના કામમાં વચ્ચે ન આવવું અને સમાજમાં ખરાબ છાપ પડે તેવું ન કરવું એ તમારો ધર્મ નથી?

કેદી—सर्वान् धर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज। अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥' (કૃષ્ણે કહ્યું છે કે બધા ધર્મો છોડી તું મારી પાસે આવ, હું તને બધાં પાપમાંથી મુક્ત કરીશ.) એટલે મારે કોઈ ધર્મ નથી, ને પાપથી પણ હું મુક્ત છું.

ન્યાયા૦—(કંટાળીને) પણ તમને તેની શાંતિનો ભંગ કરવાની શી જરૂર પડી?

કેદી—શાંતિ ને અશાંતિ વચ્ચે સ્થિતપ્રજ્ઞોને ભેદ હોતો નથી.

ન્યાયા૦—(ફેરવીને પૂછતાં) તેણે તમને દુઃખ આપ્યું એટલે તમે તેને મારી નાખ્યો, એમ તમે કહેવા માગો છો?

કેદી—'सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ—' (સુખ અને દુઃખ, લાભ ને ગેરલાભ, જીત ને હાર સરખા ગણીને)—

ન્યાયા૦—(કેદીને અધવચ્ચે અટકાવીને) જો સુખ-દુઃખ તમને સરખા છે તો તમે તકરાર કેમ કરી?

કેદી—ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि (માટે તું યુધ્ધ કર, તને પાપ લાગશે નહિ) એમ ગીતામાં કહ્યું છે તેથી.

ન્યાયા૦—તમે ખૂન કરો તો પરલોકમાં તમારી દુર્ગતિ થાય તે તમે જાણો છો કે?

કેદી—न हि कल्याणकृत् कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति (કલ્યાણમય કામ કરનાર દુર્ગતિને પામતો નથી (સમજાવતો હોય તેમ) ગીતામાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે.

ન્યાયા૦—તમે ગીતા ગીતા કરો છો, પણ ગીતા કાયદો નથી તે જાણો છો?

કેદી—(સ્વસ્થતાથી) ઈશ્વરનું વચન એ પરમ કાયદો છે.

ન્યાયા૦—(કંટાળીને હાથમાંથી પેન મૂકી દે છે અને ખુરસીની પીઠ પર ઢળીને) ત્યારે તમારે બચાવ કરવાનો નથી, એમ ને?

કેદી૦—મારી નિર્દોષતા સિદ્ધ કરવા જરૂર કરતાં પણ વધારે બચાવ મેં કર્યો છે, છતાં આપ આમ કહેશો?

ન્યાયા૦—તમારે આમ જ વાત કરવી હોય, તો પુરાવો બંધ કરીએ.

[એકાએક એક વકીલ ઊભો થાય છે. તે બીજાના કાનમાં કંઈક કહે છે, ને બોલે છે:]

વકીલ૦—નામદાર કોર્ટ પાસે મારી નમ્ર અરજ પેશ કરવાની રજા લઉં છું કે (નમતો, નમતો) મારો આ અસીલ અત્યારે કંઈક ધૂનમાં છે. તો તેનો પુરાવો આવતી મુદતે લેવો. આશા છે કે (બીજા વકીલ સામું જોઈ) મારા વિદ્વાન મિત્રને પણ કાંઈ વાંધો નહિ હોય.

બીજો વકીલ૦—નામદાર કોર્ટ તેવો ઠરાવ કરે તે પહેલાં આ 'પ્રીસીડન્ટ્' વાંચી જાય એવી મારી નમ્ર અરજ છે. (તે બે ત્રણ પુસ્તકો, ઉઘાડેલાં પાનાવાળાં, ન્યાયાધીશને આપે છે.) (ન્યાયાધીશ તે જોઈ જાય છે ને કહે છે.)

ન્યાયા૦—(આખરી નિર્ણય બહાર પાડતાં, ઊભા થઈને) આ ગુનેગાર શખ્સ બહુ જ તત્ત્વજ્ઞાની છે. (જરા અટકીને) તે આ લોકમાં રહ્યા છતાં પરલોકમાં હોય તેમ લાગે છે. એટલે તેને આની આ જિંદગીમાં જ દિવસો કાઢવા પડે છે. જૂનું ને જૂનું વસ્ત્ર પહેરી રાખવું પડે છે. તેને કંટાળો આવતો હશે, એ આપણે જાણીએ છીએ. ગરીબોને અન્નદાન કરનાર માણસની ભાવના પરલોકમાં કે આ લોકમાં પોતાને ભૂખ્યા રહેવું ન પડે એ જ હોય છે. એટલે મરનાર શખ્સને તેણે જે નવાં કપડાં પહેરાવ્યાં તે પરથી લાગે છે કે તે પોતે જ નવાં કપડાં પહેરવા ખૂબ ઉત્સુક છે. માણસોએ રચેલી અદાલતો તેમાં આડે આવી જ કેમ શકે? માટે વિના વિલંબે તેને નવા કપડાં પહેરાવવાં એમ ઠરાવવામાં આવે છે.

(ન્યાયાધીશ બેસી જાય છે ને પડદો પડે છે.)

ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર નીચેને ઠેકાણે 'વિશ્વમંગલ'નું

લવાજમ પાકી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

મુંબઈ

૧ એન. એમ ઠક્કરની કમ્પની; ૧૪૦ પ્રિન્સેસસ્ટ્રીટ.
૨ પં. નારાયણ મૂળજી પુસ્તકાલય–કાલબાદેવીરોડ
૩ શ્રી. ઠા. રામજી ખીમજી કેસરવાલા ૧૦૭ ગુલાલવાડી.
૪ જ્યવંત પ્રી. પ્રેસ ૪૪ સી. પી. ટેન્ક પહેલે માળ
૫ ત્રિકમલાલ તુલસીદાસ પહેલી ફણસવાડી, પારસીની અગીયારી સામે ફરનીચરની દુકાન.
૬ અમથાલાલ જગજીવનદાસ અનંતવાડી
૭ શ્રી. મૂળશંકરભાઇ, દવે સોપ ડેપો. કેપ્પૂલ સ્ટ્રીટ – અનંતવાડીને નાકે મુંબઇ ૨
૮ શ્રી. વિઠ્ઠલદાસ વીરચંદ શાહ મનસુખલાલ નારાયણદાસ ૧૧૮, કંસારા ચાલ, પહેલો માળ, મુંબાઈ નં. ૨
૧ કાલાભાઈ વલ્લવભાઇ–દહાણુંરોડ
૧ પ્રભુદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર્સ–નવસારી
૧ મહેન્દ્રરાય દયાશંકર શુક્લ C/o સસ્તુ ઔષધ કાર્યાલય, ભાગાજીરોડ–સુરત
૧ બુકસેલર્સ દેસાઇ બ્રધર્સ, ફતેપોર બજાર–ભરૂચ
૧ પરેલ ઇન્દુભાઈ શિવાભાઇ–શ્રી રામકબીર ઇશ્વર–કોર્ટની બાજુમાં, હાથી પોળ, વડોદરા
૨ બુકસેલર જગજીવનદાસ હરજીવનદાસ વડોદરા
૧ મધુસુદન બાપલાલભાઇ બુકસેલર પાદરા
૨ પોપટલાલ શોભાગ્યદાસ, પાદરા
૧ બુકસેલર તાપીશંકર જેશંકર જંબુસર
૧ વીઠલદાસ એચ. શાહ, ટાવર રોડ–ડભોઈ
૧ શાન્તિલાલ છોટાલાલ–કાલોલ
૧ ચંદનસિંહજી ગુમાનસિંહજી રાઓલજી રાઓલજી C/o રાજપૂત હોસ્ટેલ–ગોધરા
૨ અંબાલાલ દલસુખરામ ઉપાધ્યાય હેડક્વાર્ટર્સ ગોધરા
૧ ચરોતર બુક સ્ટોલ સ્ટેશન રોડ–આણંદ
૧ શ્રી. રમણલાલ જ્યેષ્ઠારામ શાસ્ત્રી. રેંટીઆપોળ. ઉમરેઠ
૨ ચીમનલાલ છોટાલાલ, કંટાવાળાખડકાપોળ–ઉમરેઠ
પં. દુર્ગાપ્રસાદ શર્મા પખાલીશેરી ભારદ્વાજભુવન–મોરબી
૧ તલાટી બ્રધર્સ ટેમ્પલરોડ– ડાકોર
૨ શ્રી. જગન્નાથ પાઠક, ન્યુઝ પેપર એજન્ટ ,,
૧ ગોરધનભાઈ વલ્લવભાઇ પટેલ (સર) મુ. કરમસદ
૧ નારાયણભાઇ હરિરામ રાવલ–મુ. ખાવડ
૧ દયાળજી પરશોતમ મસીદ પાસે–સાણંદ
૧ કૃષ્ણા પ્રિન્ટરી (પારેખ બ્રધર્સ) પેટલાદ
૧ અમીન છોટાભાઈ કાશીભાઇ બજારમાં–મુ. વીરસદ
૧ પટેલ છગનભાઇ નાથાભાઈ, નાવલી
૧ વૈષ્ણવ પ્રિન્ટરી બોરસદ
૧ દેસાઇ બુક ડેપો, સાંથપીપળી નડીઆદ
૨ પા. અંબાલાલ કાલાભાઈ લખાવાડ ,,
૩ શ્રીમાઇ–બાલ–મંડળ મોટફળીયા સાઇગોલ ,,
૪ શ્રી સૌભાગ્ય કંગન સ્ટોર્સ, ભાવસારવાડ ,,
૧ ભવાનીશંકર ત્રિભોવનદાસ ત્રવાડી–ચલોડા
૧ કાલીદાસ લલ્લુભાઈ પટેલ વસો કોપરેટીવબેંક–વસો
૨ કાછીઆ મોતિભાઇ જેઠાભાઈ, વાકુવા પાસે, પેટલાદ
૧ કાલાભાઈ વલ્લવભાઇ દહાણુરોડ
૧ વીઠ્ઠલદાસ નાગરદાસ પટેલ ખેડા
૧ નવનીતલાલ ઓછવલાલ દેસાઇ, કપડવણજ
૨ ચીમનલાલ આર. પરીખ કપડવણજ

અમદાવાદ

૧ મહારાજશ્રી સીતારામજી શર્મા માંડવીની પોળમાં સોનીની પોળના નાકા ઉપર
૨ બુકસેલર્સ મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે ત્રણ દરવાજે
૩ શાહ સોમચંદ અંબાલાલ ખડીપાળી. હાજાની પોળમાં કમાનવાળી પોળ
૪ નર્મદાશંકર મુળશંકર પંડ્યા રાયપુર કાપડીવાડ
૫ હીરાલાલ ખીમજી બળદેવ, ગિરધરનગર નં. ૧૪
૬ વિનોદચંદ્ર રામજીભાઈ ગીરધરનગર બંગલા નં. ૧
૭ વૈદ્ય અંબાલાલ વિઠ્ઠલદાસ લુણસાવાડ કુંભારવાડ
૮ લક્ષ્મીચંદ કાળીદાસ પટેલ, નવા વાડજ
૧ વ્યાસ જયકૃષ્ણ છગનલાલ ૮૧ ઠરવિચારપેઠ પૂનાસીટી
૧ પટેલ છોટાભાઈ ઉજમભાઇ મુ. ધરમજ
૧ શંકરલાલ જ્યેષ્ઠારામ દીક્ષિત ગામસભા સત્સંગ મંડળ છત્તપુરા–કલોલ
૧ માધવલાલ દેવજીભાઇ પટેલ મુ. રૂપાલ વાયા કલોલ

૧ ઠક્કર કાળીદાસ મોરારદાસ-બહુચરાજી
ગુજરાત જનરલ ટ્રે. કંપની-અહુસાવા
૧ કૃષ્ણરાવ ગોપાળરાવ ચીટનીસ, પાટણ
૧ રવિશંકર ઓંકારેશ્વર વ્યાસ દેસાઈ પોળ વીરમગામ
૧ મો. નારણભાઈ પ્રેમચંદ ગાંધી, બજાર, ધોળકા
૧ મોહનદાસ ભાટાવાલ મોદનાના શેરી-ધંધુકા
૧ હર્ષદરાય મણીલાલ શાહ જુદાવાડા-મોડાસા.

જુનાગઢ

૧ રતિલાલ મુલાજમચંદ દોશી, દોશી પ્રિ. પ્રેસ સરદારચોક
૨ જયંતલાલ છ. રાજા, હવેલી લેન
૧ હીરાચંદ એન્ડ કો.-ધોરાજી, (કુમાન્ના)
૧ હનુમાન આશ્રમ બોક્સ નં. ૧૧૫૧ નૈરોબી
૧ ડી. પી. ભગત, પો. બો. ૨૪૧ મોમ્બાસા
૧ જેઠાલાલ પી. ભગત ન્યુસપેપર એજન્ટ-જામનગર
૧ ગા. કાનજીભાઈ રામજીભાઈ, કાપડ મારકીટ-રાજકોટ
૧ રતીલાલ હરજીવન. ત્રીવેદી, રાણપુર
૧ નરભેરામ કુંવરજી ઠક્કર વાંકાનેર
૧ મધુસુદન નારણદાસ ગુલસેતર-વેરાવળ.
૨ શ્રી. કાનજીભાઈ રામજીભાઈ દોટલવાળા, સ્ટેશન સામે, ,,
૪ મહંતશ્રી રામબાલકદાસજી પ્રભુદાસજી, પ્રાંગધ્રા
૧ દોશી પ્રતાપચંદ વૃજલાલ, વઢવાણ કેમ્પ.
૨ જગજીવન ભુદરીયો, હરીચોક-વઢવાણ કેમ્પ.
૧ નટવરલાલ નરસીભાઈ પટેલ, કલ્યાણપુરા
૧ કામેશ્વર પુસ્તકાલય, અમરેલી
૧ નાનાલાલ ત્રિભોવનદાસ પંડયા, ગુજ. પ્રાથ. સ્કૂલ
અમરાવતી (બીરાર)
૧ ત્રિવેદી પ્રભાશંકર જયશંકર ધોળ
૧ મોહનલાલ એમ. વીમાવાળા દેવગઢબારીઆ
૧ માધવજી લક્ષ્મણ C/o. હારીક મેડીકલ સ્ટોર,
સરાફબજાર-ભાવનગર
૧ ગુજરાત પુસ્તક ભંડાર, નાનાવાડા-કરાંચી
૧ મેસર્સ બાબુલાલ નરસિંહભાઈ કચ્છ-ભુજ

વિશ્વમંગલનો આગામી વિશેષાંક

નવા વર્ષમાં નવું ચેતન

શ્રીમદ્ભાગવતાંક

આપ ચાલુ વર્ષના ગ્રાહક હો તો, નવા વર્ષના
ગ્રાહક બનોને આ દુર્લભવસ્તુને સુલભ બનાવી લો!

ચાલુ વર્ષમાં પણ ગ્રાહક ન હો તો જરૂર આજે જ નવા
વર્ષના ગ્રાહક બનીને આ ચેતનવંતુ સાહિત્ય મેળવવા પ્રયત્ન કરો.

શ્રીમદ્ભાગવતાંક

વિશ્વમંગલના દરેક અંકો કરતાં જુદી જ
ભાત પાડશે: વધુ માટે આવતો અંક જુઓ.

મનની બીમારી

પેટમાં દુઃખે એને તમે ચલાવી શકતા નથી, તરત જ, એ મિનિટે જ તમે એની દવા કરવા માંડી પરો છો, એક દવા લાગુ ન પડી, તો બીજી, ત્રીજી, ચોથી. . અને દવા જ લાગુ ન પડી શકે તો ?

તો તમે તરત જ વૈદ્ય, હકીમ કે ડૉક્ટરની આગળ દોડ્યા જશો, પેટની પીડા મટાડવા માટે જલદીમાં જલદી, ગમે તે ખર્ચે, દવા કરવા તમે તત્પર રહેશો.

વૈદ્ય કહેશેઃ—"તમારા પેટમાં ઘણો જ મળ ભરાયો છે, દર્દ મટાડવા માટે આટલી દવા પી જાઓ, આજે ખોરાક લેશો નહિં, આવતી કાલે જુલાબ લેવો પડશેઃ"

શું તમે એ વાતનો અસ્વીકાર કરી શકશો ?

નહીં જ. કારણ કે તમારા શરીરની બીમારી તમને હેરાન કરી રહી છે, એને દૂર કરવી એ તમારી જ ફરજ છે, વૈદ્યને એની ગરજ નથી :

હવે બીજી બાજુ તપાસો, કોઈ વિદ્વાન, કે સંતમહાત્મા તમને વ્રત, નિયમ અને કષ્ટ સહન કરવાનું કહેશે તો તમે કબૂલ કર્યા છતાં એ સાધનો કરી શકશો નહિ. જાણે તમારે એવી ગરજ જ નથી !

એનું કારણ સમજ્યા ?

પેટનો દુઃખાવો તમે વર્તમાનમા અનુભવી શકયા હતા, અને આ મનનો દુ:ખાવો તમે જોઈ શકતા નથી, એથી એવી દવાઓ ઉપર તમને શ્રદ્ધા બેસતી નથી :

શરીર સ્થૂલ વસ્તુ છે, એ જોઈ શકાય તેવી વસ્તુ હોવાથી એનો દુખાવો પ્રત્યક્ષ દેખી શકાય છે, અને મન સૂક્ષ્મ વસ્તુ છે, જોઈ શકાય તેવી વસ્તુ નથી, એટલે મનનું દર્દ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાતું નથી.

યાદ રાખજો કે તનની બીમારી કરતાં મનની બીમારી ભયંકર છે, હાલમા એ બીમારીને દૂર કરવા માટેના સાધનો નહિ કરો તો બહુ પસ્તાશો :

'શરણ્ય'

વર્ષ ૧૦ મું] ફાલ્ગુન ૨૦૦૩ [અંક ૧૨ : માર્ચ ૧૯૪૭

ૐ હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે; હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે

અધિપતિઃ-પં. મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી. : : સહતંત્રી : મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ

સાહિત્યાલંકાર] વ્યવસ્થાપકો–શાન્તિલાલ ત્રિ. ત્રિવેદી અને ઇશ્વરલાલ રાજા

'વિશ્વમંગલ' કાર્યાલય જૂનાગઢ.

વાર્ષિક લવાજમ :	હિંદ બહાર
રૂા ૫-૩-૦	રૂા. ૭-૮-૦

વિષય સુચિ

ક્રમાંક વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
નમ્રનિવેદન	... ...	... ૭૨૧
માનવ દુઃખિયાં શાથી થાય? [કાવ્ય] ...	શ્રી. સીતારામ શાસ્ત્રી.	... ૭૨૩
સંપાદકીય	... ...	... ૭૨૪
કાવ્યકુંજ	... ...	... ૭૨૭
અભ્યર્થના [કાવ્ય]	ભોગીલાલ સી. શાહ.	... ૭૨૮
અધ્યાત્મ ભાગવત	પૂ. સ્વામીશ્રી. માધવતીર્થજી	... ૭૨૯
મૃત્યુચક્ર [કાવ્ય]	શ્રી. ભાનુશંકર જોષી	... ૭૪૦
પુનિત ગાથા અનુ	શ્રી દીનાનાથ જે. મહેતા.	... ૭૪૨
ગુરુભક્તિ	શ્રી. આનંદાનંદ સરસ્વતી	... ૭૪૫
વિરાટ્‌પગલી [કાવ્ય]	હસમુખરામ ત્રિવેદી	... ૭૫૦
હિન્દુઓનું સાચું કર્તવ્ય	પુરુષોત્તમ છ. શાહ.	... ૭૫૧
જીવનરથ [કાવ્ય]	શ્રી. ઝવેરભાઈ કેસર	... ૭૫૨
પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ	પૂ. સ્વામીશ્રી અદ્વૈતાનંદજી	... ૭૫૩
નોંધપોથીમાંથી	શ્રી. સોમચંદ ડી. શાહ	... ૭૫૫
મોક્ષપ્રાપ્તિ [કાવ્ય]	પ્રહ્‌લાદ શુકલ.	... ૭૫૬
ઉત્સાહ ઉદ્યોગ વત્તા ધર્મ	બ્ર. શ્રી. શંકર શાસ્ત્રી.	... ૭૫૭
પ્રભાતનાં પુષ્પો	શ્રી. વજુ કોટક	... ૭૬૦

જરૂરી સૂચનાઓ—

૧. ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ-શિરનામું સ્પષ્ટ લખવું જોઇએ, અને પોતાનો ગ્રાહક નંબર લખવાનું ભૂલવું ન જોઇએ.

૨. પત્રનો જવાબ મેળવવા માટે રીપ્લાઈ પોસ્ટકાર્ડ કે ટીકીટ મોકલવી જરૂરી છે.

૩. ગ્રાહકોએ મનીઑર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવું જોઇએ. વી. પી. મંગાવવાથી કેટલીકવાર મહીને દોઢ મહીને મળે છે. વી. પી. અને મનીઑર્ડર બન્નેનો ખર્ચ એક જ છે, માત્ર વી. પી મોકલવાની વ્યવસ્થામાં શ્રમ વિશેષ પડે છે.

૪. માસિકનું કાર્યાલય જુનાગઢ હોવા છતાં વિશ્વમંગલની વ્યવસ્થા સંબંધી પત્રો, ગ્રાહક બનવાની સૂચના, મનીઑર્ડર વગેરે–અધિપતિ : 'વિશ્વમંગલ' C/o શ્રી· ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય પો. બો. નં. ૬ અમદાવાદ એ શિરનામાથી કરવાં જોઇએ.

પ્રકાશક : પં મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી . વિશ્વમંગલ કાર્યાલય, હવેલી લેન–જુનાગઢ

મુદ્રક : રતિલાલ ગુલાબચંદ દોશી દોશી પ્રેસ, સરસચોક, જુનાગઢ

લવકુશને મળતું માતૃશિક્ષણ

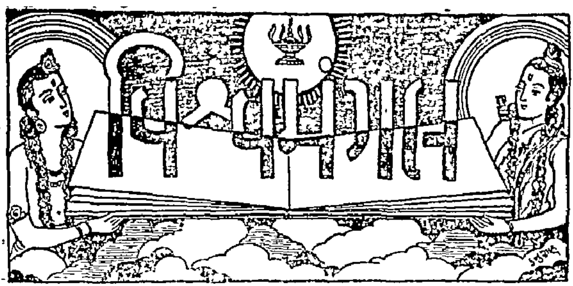

सत्संगं जनयत्परात्मविषये भक्तिं समुद्वर्धयत् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं साहित्यमुन्मूलयत् ।
धर्मद्वेषमनुक्षणं प्रशमयत्सन्दर्शयत्सद्गतिं, संजातं खलु 'विश्वमंगल'-मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

વર્ષ ૧૦ મું. ફાગણ-૨૦૦૩ માર્ચ-૧૯૪૭ અંક ૧૨ મો.

માનવ દુઃખિયાં થાય શાથી ?

(ભૈરવી ગઝલ)

રઘુવર દુઃખડાં હરે છતાં યે,
માનવ દુઃખીયાં થાય શાથી ?

સ્મરણુ-સરિતા વહે છતાં યે,
અબુધ તરસ્યાં જાય શાથી ?

રામ રમૈયા રમે હૃદયમાં,
હર્ષ-શોક ને હાર-વિજયમાં,

સહાય આપે સાથ છતાં યે,
અધૂરિયાં અકળાય શાથી ?

માયાના મૃગજળને જોઇ,
નિરાશ પંથી પડતો રોઇ,

સમજે છે 'છે મિથ્યા' છતાં ય,
ભવરણમાં ભરમાય શાથી ?

બળતો 'દીપક' હાથ ગ્રહીને,
આંખ ઉઘાડી, તો ય ચહીને,

કૂપ ઉઘાડો જુવે છતાં યે,
મૂર્ખ બની પછડાય શાથી ?

શ્રી. સીતારામ કૈલાશંકર શાસ્ત્રી

સંપાદકીય

પરમકૃપાળુ પરમાત્માની અગાધ અનુકંપાથી વિશ્વમંગલના આ અંકથી દશમું વર્ષ પૂર્ણ થાય છે, બાલ્યાવસ્થામાં બાળકને માતા-પિતાની જાળવણી અને પ્રેમનું પોષણ મળવા છતાં જેમ રોગભય રહ્યા જ કરે છે, વારંવાર આપત્તિઓની સામે ઝઝૂમવું પડે છે, તેમ આપણા આ જ્ઞાનબાલ વિશ્વમંગલને વિશ્વયુદ્ધની દારુણ મોંઘવારી, વારંવારની આપત્તિઓ અને અર્થ—અર્થહીન અકસ્માતો સામે ખૂબ જ અથડામણોમાં ઊતરવું પડ્યું છે.

પરન્તુ પરમાત્મકૃપાથી એ બચ્યું છે, જીવ્યું છે અને તેના દ્વારા આજે હજારો ગ્રાહકોને જ્ઞાન-સિંચન થયા કરે છે, એ એક અમારા મહદ્ભાગ્યનો જ વિષય છે.

માનવ એનું નિમિત્ત હોઇ શકે, છતાં સંચાલકોની મુશ્કેલીઓ દરેક ગ્રાહકો કદાચ ન પણ સમજી શકે; એ મુશ્કેલીઓ એવી પણ હોય કે તેનું પ્રદર્શન કર્યો ન કરાય; આવી અનેક વિટંબનાઓ અમોએ ગતવર્ષમાં ખૂબ ભોગવી લીધી, એક મહિનામાં જોઈએ એટલા કાગળો ત્રણ—ત્રણ મહિનાના પ્રયત્નો છતાં જોઇએ તેવા મળ્યા નહિં, ટ્રેઇનોની પારાવાર મુશ્કેલીઓ નડતી હોવાથી પારસલો અથડાતાં-કૂટાતાં મોડાં થયાં, પોસ્ટમાં રવાના કર્યાં છતાં અનેક કારણોથી ગ્રાહકોની સેવામાં વિલંબથી અંકો ગયા, હુલ્લડોના કારણે ઘણાને અંકો મળી શક્યા નહિં, ઓફીસ મહિનાઓ સુધી બંધ રાખવા પડી, કેટલાકની ઉતાવળને માન આપીને અમોએ અગાઉ અંકો મોકલ્યા હોવા છતાં બીજીવાર અંકો મોકલવા પડ્યા. મોડા-વહેલાનો પ્રશ્ન અમારા કૃપાળુ ગ્રાહકોને વારંવાર ખૂંચે છે, પરન્તુ ઉપરનાં કેટલાંક કારણો અમારાં ઉત્પન્ન કરેલાં નથી. અને એને તદ્દન હલી કાઢવાનો પણ અમારો આ પ્રબલ નથી; પરન્તુ જ્યાં સુધી દેશનું, અને માનવસમાજનું નૈતિક પરિવર્તન નહિં થાય ત્યાં સુધી આવા અવરોધો તત્કાલ દૂર પણ નહિં જ થઇ શકે. આપણે ધૈર્યપૂર્વક પરમપિતા પરમાત્માની પાસે પ્રાર્થના કરીએ કે આપણો દેશ પૂર્વવત્ શાન્તિના શ્વાસ લેતો જીવી શકે—

આ દેશનાં એ દુર્ભાગ્યની વાત છે કે આપણા આધ્યાત્મિક માર્ગોમાં આવા ભૌતિક કે દૈવી અકસ્માતો થયા કરે છે, એથી વધારે દુર્ભાગ્ય એ છે કે આપણા જ ઘણા દેશબંધુઓએ ઉતરતા વિશ્વ-યુદ્ધ દરમ્યાન પોતાની રહીસહી નૈતિક ભાવનાઓને હણી નાખી છે, પરિણામે જ્યાં જેની સાધારણ સત્તા ચાલે ત્યાં તેઓ લાલચુ, સ્વાર્થી અને સત્તાનો દુરુપયોગ કરનારા બન્યા છે, એવાં અનેક કારણો આપણા ગતવર્ષમાં બાધક બન્યાં છે, છતાં પ્રેમી ગ્રાહકોની અનેક ટકોરો સહન કરી, આવેલાં આવરણો નિવારવામાં પણ આર્થિક-શારીરિક-માનસિક શક્તિઓનો વ્યય કરીને પણ અમો દશ વર્ષો પૂર્ણ કરી શક્યા છીએ એ પરમકૃપાળુ પ્રભુની કૃપા છે.

અગીઆરમા વર્ષના પ્રવેશાંક તરીકે શ્રીમદ્ભાગવતાંક તૈયાર થઈ રહ્યો છે, શ્રીમદ્ભાગવત એ ભક્તિ, જ્ઞાન વૈરાગ્યનો નિધિ છે, આપણા એ નિધિને મેળવવાની દુર્લભ ચાવીઓ આ અંકમા આપવાની અમોએ હરિપ્રેરણાથી ઇચ્છા સેવી છે.

પ્રત્યેક ભગવતપ્રેમી ગ્રાહકોને આ અંક જરૂર ગમશે, એનો એક એક લેખ શ્રીમદ્ ભાગવતના ગહન વિષયોને પ્રત્યક્ષ. કરવામા એક એક પુસ્તક જેટલું કામ કરશે, એનું એક એક ચિત્ર એના પ્રસંગોને સમજવામાં ચિત્રપટનું કામ કરશે, એની એક એક નવલિકા પ્રભુપ્રેમીઓના મન-મંદિરમાં કાયમનું સ્થાન કરી લેશે અને એમાંનું એક એક કાવ્ય અંતરના તારોને ઝણઝણાવનારૂ હશે.

આ એક જ અંકમાં પણ ગતવર્ષના ધર્માંકની જેમ ત્રણ ખંડો રાખવામાં આવશે.

પ્રથમખંડમાં—શ્રીમદ્ભાગવતનાં ગૂઢ રહસ્યો સંબંધી મનનીય લેખો અને નિબન્ધો આપવામાં આવશે, જેથી અનેક શંકાઓનાં સમાધાનો મળી આવશે. આ અંકના લેખકો ગુજરાતભરમાં

જૂના અને નવા ગ્રાહકોના સેવામાં

નમ્ર નિવેદન

૧ 'વિશ્વમંગલ'ના દશમા વર્ષનો આ બારમો અંક છે. 'ધર્માંક' (ચૈત્ર–૨૦૦૨)થી શરૂ થયેલા ગ્રાહકોનું લવાજમ આ અંકથી પૂરૂં થાય છે.

૨ આપને અગીઆરમા વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫–૩–૦ મ. ઓ. કરીને તુરત મોકલી આપીને નવા વર્ષના ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહીને તેમજ આ ધર્મ-પ્રચારક માસિકના નવા ગ્રાહકો બનાવી આપી ધાર્મિક સેવા કરવાની અમો આપને આગ્રહભરી અપીલ કરીએ છીએ.

૩ આપે અવશ્ય આવતા ૧૧ મા વર્ષના ગ્રાહક બનવાનું સ્વીકાર્યું જ હશે તો પણ અને કોઈ નિશ્ચયપર ન આવ્યા હો તો પણ આ અંકના પૃ. ૪થા થી શરૂ થતા સમ્પાદકીય ઉપર જરા દૃષ્ટિ કરી જવાની અમો નમ્ર સૂચના કરીએ છીએ.

૪ અગીઆરમા વર્ષના નવ પ્રકાશિત વિશેષાંક શ્રીમદ્ ભાગવતાંકને વાંચ્યા વિના આપ ચલાવી લઈ શકો નહિ, કારણ કે આપ અવશ્ય ધર્મનિષ્ઠ છો, સાંસારિક વાસનાઓમાંથી થોડી મુક્તિકથા વિના આપને ચેન પડવાનું નથી, અને શ્રીમદ્ ભાગવતાંકનું એક એક પૃષ્ઠ આપને મુક્તિમાર્ગમાં સહાયભૂત થશે.

૫ આપને ખ્યાલ હશે કે ૮મા વર્ષના ભક્તાંકને માટે પ્રકાશિત થયા બાદ ગ્રાહકોની એટલી બધી માગણીઓ આવી પડી કે જેના પરિણામે અમારે એક જ ભક્તાંકની બીજી બે આવૃત્તિઓ તૈયાર કરવી પડીઃ અને ગયા ૯મા વર્ષમાં ધર્માંકની પ્રથમાવૃત્તિની સંખ્યા એ ત્રણે આવૃત્તિઓથી દોઢી સંખ્યામા પ્રથમથી જ તૈયાર કરવી પડી.

૬ આજે યુદ્ધ પછીની મોંઘવારી અને પ્રેસનાં સાધનોની અછત એથી પણ આગળ વધી રહી છે, એટલે જોઈએ તેથી વધારે પ્રમાણમાં "શ્રીમદ્ ભાગવતાંક" છાપી શકાય કે તેની વધારાની આવૃત્તિ કાઢી શકાય તેવો એક પણ સંયોગ નથીઃ

૭ 'શ્રીમદ્ ભાગવતાંક' જેવો અંક મળી નહિ શકે તો આપને જરૂર અસંતોષ અનુભવવો પડશે, તેના કરતાં પ્રથમથી જ ગ્રાહક બનીને તેના ગ્રાહક બની જવું એ સર્વોત્તમ માર્ગ તરફ અમો આપનું લક્ષ્ય ખેંચીએ છીએ.

૮ શ્રીમદ્ ભાગવતાંકની છૂટક કિમ્મત રૂ. ૩–૩–૦ રહેશે, ઉપરાન્ત તેનો પોસ્ટ ખર્ચ પણ મંગવનારને શિર રહેશે, પરન્તુ હાલની તકે ચાલુ ગ્રાહકો સિવાય એનું છૂટક વેચાણ બંધ જ રહેશે અને ચાલુ ગ્રાહકોને આ વિશાલ સચિત્ર વિશેષાંક રૂ. ૫–૩–૦ ના લવાજમમાં વિના મૂલ્યે જ મળવાનો છે,

તે ઉપરાન્ત બાકી રહેલા બે રૂપિઆમાં જ બીજા અગીઆર અંકોનું સુંદર ધાર્મિક વાંચન આપને પ્રતિમાસે મળતું રહેશે: અને એટલા માટે જ પ્રથમથી ગ્રાહક બની જવું યોગ્ય છે:

૯ જુના ગ્રાહકોએ મનીઑર્ડર મોકલતી વખતે લખવાની જગ્યાએ "જુના ગ્રાહક નંબર" એમ જણાવીને પોતાના ગ્રા. નં. ની નોંધ કરીને પોતાનું પૂરૂં શિરનામું લખી જણાવવું જોઇએ અને તદ્દન નવા થનારા ગ્રાહકોએ "નવા ગ્રાહક" એ શબ્દ જરૂર લખવો જોઇએઃ

૧૦ આટલી અભ્યર્થના કરવા છતાં કોઈ સંયોગોમાં આપ ગ્રાહક તરીકે રહેવા ન જ માગતા હો, તો માત્ર બે પૈસાનું એક પોસ્ટકાર્ડ લખી મોકલીને આપ માસિકના ગ્રાહક રહેવા ઇચ્છતા નથી એમ લખી જણાવવું જોઈએ. આપના બે પૈસાથી કાર્યાલયના ૦—૧૦—૦ બચી જશે: અને આપનો થોડો પ્રમાદ કાર્યાલયને બોજારૂપ બનશેઃ

૧૧ રામનવમી સુધીમાં જેઓના મનીઑર્ડરો આવી ગયા હશે તેઓને રજીસ્ટર્ડ બુકપોસ્ટ દ્વારા "શ્રીમદ્ ભાગવતાંક' મોકલવામાં આવશે, જેઓએ વી. પી. મંગાવવાનું કાર્યાલયમાં લખી દીધું હશે તેઓને પણ રૂા. ૫–૬–૦નું વી. પી. રવાના કરવામાં આવશેઃ વી. પી. નો ઑર્ડર નહિં હોય તેવા ગ્રાહકોને (જો ગ્રાહક તરીકે ન રહેવાનું પોસ્ટકાર્ડ નહીં મળ્યું હોય તો) પણ તેમનો સ્વીકાર સમજીને ચૈત્ર વદી ૯ પછીથી રૂા. ૫–૬–૦ નું વી. પી. કરવામાં આવશેઃ કૃપાલુ ગ્રાહકોએ વી. પી. સ્વીકારી લેવું જોઇએઃ

૧૨ કદાચ્ સંભવ છે કે,–ગ્રાહક બંધુ પોતાના તરફથી વાર્ષિક લવાજમનો મનીઑર્ડર કરે, અને કાર્યાલય તરફથી તેજ સમયમાં (ચૈત્ર વદી ૯ પછી) તેમની સેવામાં વી. પી. રવાના કરવામાં આવે, એવા સંયોગોમાં કાર્યાલયને થતા આર્થિક વ્યયને લક્ષ્યમાં લઈને એ આવેલા વી. પી. નો સ્વીકાર કરીને કોઈ એક નવો ગ્રાહક બનાવી આપવો જોઈએઃ અને એ નવા ગ્રાહકનો પૂરો એડ્રેસ કાર્યાલયમાં મોકલી આપવો જોઈએઃ

૧૩ 'વિશ્વમંગલ' પ્રત્યે ધાર્મિક ફરજ સમજીને જેઓ સદ્ભાવ બતાવતા રહ્યા છે, તેઓ ભગવાનના કૃપાપાત્ર છે, અને એ રીતે જ તેઓ આ ધાર્મિક સાહિત્યને ઉન્નત બનાવવામાં સહયોગ આપતા રહેશેઃ

૧૪ કાર્યાલયની વ્યવસ્થા સંબંધી, લવાજમ મોકલવા સંબંધી અથવા કોઈ પણ જાતની સૂચના આપવા સંબંધી પત્રવ્યવહાર વખતે પોતાનો ગ્રાહક નંબર લખી નીચેના એડ્રેસે પત્ર લખવા કૃપા કરવીઃ

વ્યવસ્થાપક : 'વિશ્વમંગલ'
C/o. શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય
સલાપોસ ક્રોસરોડ, P. Box No. 6. અમદાવાદ

કાવ્યકુંજ

[આવતો અંક શ્રીમદ્ ભાગવતાંક તરીકે પ્રકાશિત કરવા માટે નિશ્ચય થયો છે, એ અંકમાં પાદપૂર્તિનો વિભાગ આપી શકાય તેમ નથી, ૧૧મા વર્ષના બીજા અંકથી આ વિભાગ ચાલુ રાખવામાં અમોને સમય-સંજોગાનુસાર અનુકૂળતા મળતી અસંભવિત જણાય છે. અને કાર્યાલયનો કાર્યભાર પણ અનેકગણો વધી જાય છે. એવાં અનેક કારણોથી પાદપૂર્તિનો આ વિભાગ અચોક્કસ મુદત સુધી બંધ રાખવામાં આવે છે. ગયા બાર માસમાં સહકાર આપનારા સહૃદયી લેખકબંધુઓના અમો (સમ્પાદક) ઋણી છીએ.

આ માસની પાદપૂર્તિ "કરવું ઘટે"

જે છે મદદને પાત્ર તેને તો મદદ કરવી ઘટે,
તો પણ ગટરમાં ફેંકવાની રીત ના ધરવી ઘટે.
સત્કર્મ કરતાં શ્રી હરિનું ધ્યાન પણ ધરવું ઘટે,
જે આવતી કાલે કરો તે આજથી કરવું ઘટે.
સમજણ નથી તો સમજદારોને અનુસરવું ઘટે,
સત્કાર્ય કરવામાં પડે કષ્ટો, સહન કરવું ઘટે
કાં મનતુલા બાંધી અને નિજકાર્ય આચરવું ઘટે,
ને આત્મબળથી કાર્યને સુંદર-સફળ કરવું ઘટે

શ્રી. 'ગગનવિહારી'

સંસારના વ્યવહારમાં સંતોષ ને શાન્તિ થકી,
ઈશ્વરકૃપાથી જે મળે, સ્વીકારવું સત્કારથી;
પણ ભૂલથી ન કુમાર્ગમાં કો દિ કદી ફરવું ઘટે,
દુષ્કૃત્યને તજવું ઘટે સત્કાર્ય કંઈ કરવું ઘટે.

શ્રી 'વિજય'

સંતો સફર પ્રોગ્રામને પડતો મૂકી છાના રહો,
ને કાં બહુ ખિસ્સી વિષે શાન્તિ થકી ઊભા રહો;
બન્ને બને નહિં સાથમાં એ ધ્યાનમાં ધરવું ઘટે,
અનુકૂળ લાગે તે છતાં પણ યોગ્ય કંઈ કરવું ઘટે.

શ્રી 'મુસાફર'

મનુષ્યજન્મનું સાચું સાર્થક્ય નિભાવવા
અસંયોગ વિના બીજું કૈંક તો કરવું ઘટે.
ઉત્તમ જીવનને યોગ્ય સાધન કૈંક આદરવું ઘટે,
ઊભા રહ્યા જેવા સ્થળે ત્યાં તેવું આચરવું ઘટે.
મરવું ખરું માની, મુરારિનામને સ્મરવું ઘટે,
દૃષ્ટાન્તરૂપ થવા જગતને કર્મ શુભ કરવું ઘટે.
છે પ્રદા મર્વ ખલ્વિદં દ્વૈતાદિ તો ત્યજવું ઘટે,
કૈંનાર કૃષ્ણ સદાસ્મિને નિજ નાથને ભજવું ઘટે.
કુળ ધર્મના શ્રદ્ધાળુએ શમદમ સહિત ફરવું ઘટે,
આ જ્ઞાન, ભક્તિ, કર્મ પેકી કૈંક તો કરવું ઘટે.

શ્રી બાલબ્રાહ્મી પીરપુર

કરવું ઘટે, કરવું ઘટે, જનદુઃખ હિત ધરવું ઘટે,
ઇર્ષ્યા અને કંકાસ ભૂલી સંપથી રહેવું ઘટે;
આપત્તિ કાળે દેશ કાજે લેખ લે મરવું ઘટે,
ને વિશ્વમંગળ ઇચ્છનારે યોગ કૈં કરવું ઘટે.
"બ્રહ્મસત્યં જગત્ મિથ્યા" તે અનુભવવું ઘટે,
સંસારનું સુખદુઃખ ગીતાજ્ઞાનથી હરવું ઘટે;
છોડી વિચારો આજના એકાગ્ર થૈ રહેવું ઘટે,
અચ્યુત કહે છે આ તકે નિઃક્લેશ કૈં કરવું ઘટે.

શ્રી અચ્યુત

ભક્તિ ભરો ઉરમાં મૂકીને રાગ આ સંસારના,
આત્મા તણો ઉદ્ધાર કરવા મોહ ત્યાગો બ્હારના;
જન્મને આ મરણુની ઘટમાળમાં ફરવું મટે,
સત્કાર્ય ને સત્કર્મ તો આજે શરુ કરવું ઘટે;
કૈં મનુષ્યો જન્મતા ને મૃત્યુ પામે ઝૂપટે,
એ પેખીને કલ્યાણ કાયાનું અહીં કરવું ઘટે.

શ્રી રમણલાલ વ્યાસ

ભાગલાવે ત્રીજો ફાવે, સર્વ રીતે છતાં હવે,
ત્રીજો ભાગે, સંપ જાગે, કાર્ય એ કરવું ઘટે.

શ્રી. જન્મશંકર પંડયા

આવી અરે સંસારમાં ભૂલી ચડયો આડે પટે
સુખભોગમાં આસક્ત થઇ, જર ને જુવાનીના મદે
ઇશ્વર ભજન એ અંધકાર થકી કરે છે મુક્ત તો
તે કાલ પર નહિ રાખતાં, એ આજથી કરવું ઘટે.

મણિશંકર ભવાનીશંકર ઉપાધ્યાય

ખાવા પીવા ને પહેરવા, વસ્તુ મળે મન માનતી,
રહેવા રૂપાળાં ઘર મળ્યાં, જ્યાં સુખ સગવડ સામગ્રી;
સુત, વિત્ત, પત્નીનાં સુખો, વળી સાંપડે વિણ ખટપટે,
ઇશ્વરકૃપા સહુ ભાળી આ, પ્રભુમય જીવન કરવું ઘટે

શ્રી ઇશ્વર ધોળકિયા

ભૂંડા ભટકતો શીદને કાળા બજારની ખટપટે ?
દેશ જ્યારે ક્ષુધિત ત્યારે તું કમાવાનું રટે !
મિષ્ટાન્ન તું ઊડાવતો ! બન્ધુ ઉભા મૃત્યુ તટે !
જો, હોય માનવ તો તને આવું નહીં કરવું ઘટે !

પં. બદ્રી

ભાષણ અગર ઉપદેશથી ભૂખ દેશની કદિ નવ મટે !
નિજ દેશજન ભૂખે મરે ને અન્ન-વસ્ત્ર ન સાંપડે !
તો આપ રોટી-વસ્ત્ર, નિવસે રામ જો તારા ઘટે !
જો હોય દિલમાં કઇ દયા તો આટલું કરવું ઘટે !

કવિ શ્રી ગોવિન્દરામ વ્યાસ

કોણ હું ! શામાટ જન્મ્યો ? આ બધું શું ? ક્યાંથી છે ?
મનબુદ્ધિવાળા દેહીને તો એ સમજવે શાન્તિ છે.
માયિક વિશ્વ વિલાસભાવો ટાળતાં ભરવું મટે,
આત્મિકભાવે અન્યતાનું સ્વપ્ન દૂર કરવું ઘટે.

સંત શ્રી સીતારામજી

★

અભ્યર્થના

(રાગ-ભૈરવી)

સાચો માર્ગ સૂઝાડો, પ્રભુજી !
સાચો માર્ગ સૂઝાડો.
મોહ માયાથી રંગાયેલો હું
પાપોની ભારી ભાગું,
પસ્તાઉ છું હું કરેલાં કર્મોથી
સાલો કર તમે મ્હારા-પ્રભુજી !
વિષય પાપના કર્મોએ બાંધ્યો,
કોનો આશરો માગું !
જીવનબેલી આપ જ એક છો,
અભાગીને તમે તારો-પ્રભુજી !
—શ્રી ભોગીલાલ સી. શાહ

જ નહિં પરન્તુ હિંદભરમાં પ્રખ્યાતી પામેલા-પ્રભુપ્રેમી લેખકો હોવાથી આ અંકમાંના ત્રણે ખંડોનું શ્રીમદ્‌ભાગવતીય સાહિત્ય એક અમર સાહિત્ય બનશે.

દ્વિતીયખંડમાં—સર્વસુલભ-અલંકારોયુક્ત છતાં શ્રીમદ્‌ભાગવતને જ અનુલક્ષીને લખાયેલા વાર્તાઓ-ધાર્મિક નવલિકાઓ રહેશે, આવી સુંદર અને સરલ ભાષામાં આજ દિવસ સુધીમાં શ્રીમદ્‌ભાગવત ઉપરની વાર્તાઓ તો કદાચ નહિં જ લખાયેલી હોય, આબાલવૃદ્ધ ભગવતપ્રેમીઓને રુચિકર એવો આ વિભાગ પણ બહુ વાંચન-મનનને યોગ્ય બનશે.

તૃતીયખંડમાં—શ્રીમદ્ ભાગવતની મૂલ કથામાં વર્ણવાયેલા ભક્તોનાં સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્રો અપાશે, એ જીવનચરિત્રો વાંચીને આપને સાનંદાશ્ચર્ય થશે કે પ્રભુપ્રેમીઓ કયા બલપર આ જગતના ભયંકર અને સ્વાર્થમય વાતાવરણમાં પણ પ્રભુકૃપા પ્રાપ્ત કરીને ભગવત્સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે ! આ ભક્તોની જીવનગાથાને પોતાના નિત્ય વ્યવહારમાં ઓતપ્રોત કરીને પ્રેમી પાઠકો કૃતજ્ઞ બનશેઃ તે ઉપરાંત કેટલાક ચાલુ સૈકામાં થઈ ગયેલા ભાગવતપ્રેમી હિન્દુ-મુસ્લીમ ભક્તોનાં જીવનવૃત્તાંતો પણ આપવાનો પ્રયત્ન થશે.

વચમાં વચમાં સુંદર અને પ્રસંગને અનુકૂલ-રંગ-બેરંગી સેંકડો ચિત્રો અને ભાવકાવ્યો પણ અપાશે. એ પણ બહુ જ વાંચન-મનનને યોગ્ય સામગ્રી હશે.

આમ જેટલો બની શકે તેટલો પરિશ્રમ આ અંકની પાછળ લેવામાં આવશે, શ્રીહરિ સૌના સહાયક છે, ભગવત્કાર્ય કરવામાં એની જ કૃપા આવશ્યક છે.

એ જ શ્રીહરિકૃપાથી શ્રીહરિના કૃપાપાત્ર અને દેશભરના પૂજ્ય, વિદ્વાન્ અને પ્રખ્યાત સંત-મહાત્માઓ, ઉપદેશકો અને લેખકોનો અમોને સહકાર સાંપડ્યો છે, કારણ કે તેઓએ એમ જ માન્યું છે કે શ્રી હરિચર્ચામાં રોકેલો અલ્પ સમય એ જ સાચી જિંદગી છે-જિંદગીની લ્હાણ છે. આમ નિઃસ્વાર્થ ભાવનાવાળા ખાસ લેખકોની સંક્ષિપ્ત નામાવલિ આ નીચે આપીએ છીએ કે જેથી ગ્રાહક બન્ધુઓની ખાત્રી થશે.

પૂ. જગદ્‌ગુરુશ્રી શંકરાચાર્યજી.	શ્રી. રેવાશંકર મેઘજીભાઈ શાસ્ત્રી દેલવાડાકર
પૂ. મહારાજશ્રી કૃષ્ણજીવનજી મહોદય	શ્રી. વિમલશંકર શાસ્ત્રી સાહિત્યાચાર્ય
પૂ. મહારાજશ્રી મગનલાલજી મહોદય	શ્રી. દેવકૃષ્ણ શાસ્ત્રી સાહિત્યાચાર્ય
પૂ. ,, શ્રી પુરુષોત્તમલાલજી મહોદય	શ્રી. નાનાભાઈ ભટ્ટ
પૂ. ,, શ્રી કૃષ્ણાનંદજી, મહામંડલેશ્વર	શ્રી. ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા તંત્રી 'શારદા'
પૂ. ,, શ્રી ગંગેશ્વરાનંદજી મહામંડલેશ્વર	શ્રી. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી
પરમ ભાગવતભક્ત બ્રહ્મચારી શ્રી પ્રભુદત્તજી	શ્રી. રમણલાલ વસન્તલાલ દેસાઈ M. A.
પૂ. મહારાજ શ્રી વિદ્યાનંદજી મહામંડલેશ્વર	શ્રી. ગજેન્દ્રશંકર પંડ્યા. M. A.
પૂ સ્વામીશ્રી માધવતીર્થજી-પૂ સ્વામીશ્રી અદ્વૈતાનંદજી	શ્રી. ઇચ્છાશંકર દવે-કવિચિત્રકાર શ્રી મસ્ત મયૂર
પૂ. શ્રી સર્વાનન્દજી મણ્ડલેશ્વર	વેદાન્ત કવિ શ્રી. હીરાલાલ જાદવરાય ધ્રુવ
પૂ. સ્વામીશ્રી જયાનંદજી-બ્રહ્મચારી શ્રી.શંકરશાસ્ત્રી	વૈદ્યરાજ શ્રી. સુંદરલાલ નાથાલાલ જોષી
શ્રી. જયદયાલજી ગોયન્દકા	પં. શ્રી. ગિરિધર શર્મા નવરત્ન-શ્રી. 'ઊર્મિલ'
કીર્તનાચાર્ય શ્રી. સીતારામજી શર્મા	શ્રી. મહેન્દ્રરાય માંકડ L L, B.
પૂ. શ્રી પુનિત મહારાજ-સન્તશ્રી સીતારામજી	શ્રી. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી M. A.
શ્રી નરહરિલાલજી શાસ્ત્રી-શ્રી સીતારામજી શાસ્ત્રી	શ્રી. જયન્તીલાલ મંગલજી ઓઝા B. A.
શ્રી ચિમનલાલજી શાસ્ત્રી-પં.શ્રી.ભોલાનાથજી શર્મા	શ્રી. ગોવર્ધનદાસ ડાહ્યાભાઈ, સોલીસીટર
ડો. શ્રી. હરિપ્રસાદ વ્રજરાય દેસાઈ M. L. A.	શ્રી. ચંદ્રકાન્ત મંગળજી ઓઝા B. A.
ડો શ્રી. ઇન્દુલાલ સેવકલાલ દવે M. B. B. S	શ્રી. ગગનવિહારી-શ્રી. 'શબ્નમ્'
શ્રી. ચંદ્રવિદ્યાનંદજી પંડ્યા B. A.	કુમારી નિર્મલાદેવી વિદુષી
શ્રી. ગોવિંદલાલ ભટ્ટ M. A.	કુમારી શકુન્તલાદેવી વિદુષી
શ્રી. યોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી M. A.	સૌ. સ્વાતિબ્હેન-શ્રી. ભક્તિબ્હેન
શ્રી. પ્રાણલાલ પ્ર. બક્ષી B. S. C.	શ્રી.ચંચલગૌરી પાઠક-શ્રી.મનોરમા મંગલજી શાસ્ત્રી

ઉપરની નામાવલિ સિવાયના અનેક કૃપાલુ સંત મહાત્માઓ અને વિદ્વાન્ લેખકોના લેખો અમારા પાસે આવી ગયા છે, આ બધા લેખો-કાવ્યો-ધાર્મિક વાર્તાઓનો એકત્રિત સમૂહ પ્રત્યે

પાઠકોની જ્ઞાનત્રિવેણી બનશે, એના નિમજ્જનનો અપૂર્વ લાભ લેવામાં કોઇ પણ પ્રભુપ્રેમીએ પ્રમાદ સેવવો ન જોઈએ જે ગ્રાહક બધુઓએ ગતવર્ષમાં તન મનથી પ્રયત્નો કરીને નવા ગ્રાહકો મેળવવામાં અમોને સહકાર આપ્યો છે, તેઓએ આ ભગવત્ કાર્યમાં તેવો જ સહકાર આપીને અમારા આ પ્રયાસને વેગ આપવો જોઈએ.

લેખકો, ગ્રાહકો અને ભગવત્પ્રેરિત ભાવનાશાળી એજન્ટોની શુભ ભાવના માટે પરમકૃપાળુ પરમાત્માને અભ્યર્થના કરીને ૐ તત્સત્

વિનમ્ર નિવેદકો

પં. મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી
તંત્રી : વિશ્વમંગલ

દેસાઈ મગનભાઈ છોટાભાઈ
સહતંત્રી : વિશ્વમંગલ

વિશ્વમંગલના અગીઆરમા વર્ષના ગ્રાહકો માટે

શ્રીમદ્ભાગવતાંકનો રસત્રિવેણી

પ્રથમખંડ-દ્વિતીયખંડ-તૃતીયખંડ

ચિન્તાત્મક નિબન્ધો, કાવ્યો લેખો-શંકાસમાધાનો

ધાર્મિક વાર્તાઓ-હાસ્ય-કથાઓ-આખ્યાયિકાઓ

ભાગવતના ભક્તો—(આધુનિક અને પ્રાચીન)

આ બહુમૂલ્ય વિશેષાંક ગ્રાહકોને વિનામૂલ્યે મળશે.

એ ઉપરાન્ત અનેક કાવ્યો, સેંકડો રંગબેરંગી ચિત્રો-આપને પ્રભુ-પ્રેરણાનું પાન કરાવશે.

ભગવદ્ભાવના કેળવવા માટે આપે આ અનુપમ અદ્વિતીય વિશેષાંક વાંચી જવો જોઈએ.

ચાલુ ગ્રાહકોની સંખ્યાથી બહુ થોડી જ વધારાની પ્રતિઓ તૈયાર થઈ રહી છે.

આજે જ વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૫—૩—૦ મ. ઓ. થી મોકલીને મંગાવો.

લખો:—અધિપતિ: 'વિશ્વમંગલ'
C/O શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય
સલાપસ ક્રોસરોડ—અમદાવાદ.

અધ્યાત્મ ભાગવત

લે. સ્વામીશ્રી માધવતીર્થજી

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૧૯૯ થી ચાલુ)

માયાનાં ચિત્રો રૂપી ચિત્રકેતુ

ઇંદ્રરૂપી જીવે વૃત્તિઓરૂપી વૃત્રાસુરને મારી, છતાં તેમાં જાણે કે બધું ચેતન આવ્યું ગયું હોય તેમ ઇંદ્રને બ્રહ્મહત્યાની બીક લાગી. તેથી તે ઘણા કાળ સુધી માનસ સરોવરમાં સંતાઇ ગયો. પછી મહર્ષિઓના કહેવાથી ઇંદ્રે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો. એ અશ્વમેધથી જે પુણ્ય થયું તેનાથી બ્રહ્મહત્યાના પાપનું નિવારણ થયું.

અશ્વમેધ યજ્ઞનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય સમજવા જેવું છે. અશ્વનો અર્થ ઘોડો થાય છે અને પ્રાણ થાય છે. જ્યારે અશ્વમેધ યજ્ઞ થાય છે ત્યારે યજ્ઞના ઘોડાને છૂટો મૂકવામાં આવે છે અને તેને કોઇ રાજા બાંધે તો તેની સાથે લડાઇ કરીને તે ઘોડાને છોડાવવો પડે છે. ઉપરે જ્યારે કોઇ જગ્યાએ એ ઘોડો ન બંધાય ત્યારે યજ્ઞ કરનાર રાજાને ચક્રવર્તીપણું પ્રાપ્ત થાય છે અને તે બધા પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. તેવી જ રીતે આપણો પ્રાણરૂપી ઘોડો સંસારની વાસનાઓમાં ફરે છે છતાં કોઇ રજોગુણરૂપી વાસનામાં તે ન બંધાય તો પ્રાણ શુદ્ધ થાય છે. તે પ્રાણનો પ્રાણાયામ કરીને તેને કુંભકરૂપે જ્યારે સ્થિતિ આપવામાં આવે છે ત્યારે મન વશ થઈ શકે છે. મન વશ થવાથી અહંકાર વશ થાય છે અને તેથી અહંકારે કરેલા પાપની નિવૃત્તિ મળે છે.

ઇંદ્ર પાસે મુનિજનોએ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવ્યો અને યજ્ઞ વખતે જ્યારે તેણે સર્વદેવમય પરમાત્મા પુરુષોત્તમનું યજન કર્યું ત્યારે વૃત્રવધથી ઉત્પન્ન થયેલ પાપ બળી ગયું. ઉપમા આપીને તે પ્રસંગ સમજાવતા શુકદેવજી કહે છે કે જેમ સૂર્યનો ઉદય થતાં અંધારું નાશ પામે તેમ પાપ દૂર થયું (૬-૧૩-૨૦) અહીં અંધારાનો અર્થ અજ્ઞાન પણ થઈ શકે છે. જીવનું અજ્ઞાન દૂર થાય ત્યારે તે પોતાના સ્વરૂપ તરફ વળે છે.

હવે પરીક્ષિત રાજા શુકદેવજીને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—વૃત્રાસુર રજોગુણી અને તમોગુણી સ્વભાવવાળો હતો. એવા મહાપાપી માણસની વૃત્તિ છેલ્લી વખતે નારાયણમાં આસક્ત કેમ થઈ ગઈ? પૃથ્વી ઉપર અસંખ્ય માણસો છે તેમાંથી કોઇકને જ પોતાના કલ્યાણની ઇચ્છા થાય છે. તેમાં પણ સંસારથી છૂટવાની ઇચ્છા પણ કોઇકને જ થાય છે અને તેમાં પણ કોઇકને જ મોક્ષ એટલે સિદ્ધિલાભ મળે છે. એવા સિદ્ધોમાં ભગવત્પરાયણ, અને શાંત ચિત્તવાળા પણ મહાપુરુષ તો મળવા જ મુશ્કેલ છે છતાં મહાપાપી વૃત્રાસુરની ઘોર સંગ્રામ વખતે ભગવાન કૃષ્ણમાં આવી નિશ્ચલ બુદ્ધિ શી રીતે થઈ?

આ પ્રશ્નના જવાબમાં શુકદેવજી વૃત્રાસુરના પૂર્વજન્મની હકીકત પરીક્ષિત રાજાને સમજાવે છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના લેખક વ્યાસજીની લેખનશૈલી એવી છે કે ખરી હકીકત પાછળથી કહે છે અને તે હકીકત ઉપર ધ્યાન રાખીએ તો જ અધ્યાત્મભાવ સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે. ટુંકામાં દરેક જીવમાં રજોગુણી અને તમોગુણી વૃત્તિઓ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે જાણવું હોય તો હવે પછીની કથા બરાબર સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

શુકદેવજી કહે છે—શૂરસેન દેશમાં ચિત્રકેતુ નામનો એક પ્રખ્યાત સાર્વભૌમ રાજા રહેતો હતો. તેના રાજ્યમાં પૃથ્વી સંપૂર્ણ કામના પૂર્ણ કરવાવાળી હતી. વળી તે રાજાને એક કરોડ રાણી હતી અને રાજા પોતે સંતાન ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ હતો છતાં તેને કોઈ સંતાન થયું નહિ તેથી રાજાને ચિંતા થતી હતી. તેની સંપત્તિ, સ્ત્રીઓ અને પૃથ્વીના રાજ્યથી પણ તેને આ ચિંતાને લઇ આનંદ મળતો નહોતો. (૬-૧૪-૧૩)

અહીં એક કરોડ રાણી ગણી તે સાચી માનવી નહિ, કારણ કે એવું હોય તો તેમની સેવા માટે દાસદાસીઓની ગણત્રી કરતાં, એક રાજા ભોગવી શકે નહિ તેવો વિષય કહેવાય. તેથી ચિત્રકેતુમાં વિષયવૃત્તિ વધારે હતી

અને તેનામાં વિષયોના રૂપનું આકર્ષણ વધારે હતું એમ અર્થ કરવો એ વધારે સારું છે. વિષયોનાં ચિત્રો જેમના દિલમાં ઘણાં હોય તે બધા ચિત્રકેતુ સમજવાના છે.

ઉપનિષદની અંદર કહેલું છે કે, માણસમાં ત્રણ ઇચ્છાઓ મુખ્ય રહે છે:૧ પુત્રૈષણા ૨ વિત્તૈષણા, અને ૩ લોકૈષણા. એ ત્રણમાં પુત્રૈષણા સંસારી માણસોને માટે ઘણી ચિંતા ઉત્પન્ન કરે છે. પુત્રૈષણા પૂરી કરવા માટે સ્ત્રીની એષણા જોઈએ અને ધનની એષણા પણ જોઈએ અને ધન માટે લોકૈષણા પણ જોઈએ. પુત્રૈષણા એ એવી ઇચ્છા છે કે જેને પરિણામે સંસારની બીજી બધી ઇચ્છા જાગૃત થાય છે અને તે એક કરોડ રાણી કરતાં પણ વધારે રજોગુણ ઉત્પન્ન કરે છે. આ એજ સંસાર છે, આના સુખની ઇચ્છા જીતનારને શાસ્ત્રોમાં દેવ વલ્લભ કહેલ છે. પણ એવા માણસો કેટલા હોય છે? હાલના કાળમાં બધા દેશોમાં પ્રજાનો જે વધારો થાય છે તેના ઉપર કંટ્રોલ કરવા માટે રાજ્યો પાસે શો ઉપાય છે? ઉલટું રાજ્યો એમ ઇચ્છે છે કે અમારા રાજ્યમાં પ્રજા વધે તો ઠીક; પણ પ્રજા સદ્ગુણી તથા સંસ્કારી કેવી રીતે થાય તે તરફ ધ્યાન રહેતું નથી. તેથી રાગદ્વેષ વધે છે અને તે રાગદ્વેષને બહાર નીકળવા માટે લડાઈ જેવાં નિમિત્ત ઉત્પન્ન થાય છે.

કોઈ મકાનમાં બે ખુરશી કે બે ટેબલ વધારે લાવીએ તો તે બહુ નડતાં નથી, પણ ત્યાં તે કુટુંબમાં એક બાળક વધે તો તે બાળકને મોટી ઉંમરનો કરીને ઠેકાણે પાડવામાં માબાપે પણ બાળકના જેવું મન કરવું પડે છે અને તેમાં એટલી બધી વૃત્તિઓ રોકાય છે કે કરોડ રાણી કરતાં પણ વધી જાય છે. ચિત્રકેતુને તો પુત્ર થવા પહેલાંજ એટલી બધી ઇચ્છાઓ વધી ગઈ હતી કે તે કરોડ રાણી જેટલી થઈ હતી, તેથી તેને સુખ નહોતું. ઇંગ્લાંડના રાજા આઠમા એડવર્ડને પણ બ્રીટીશ રાજ્યનું સમ્રાટ્પદ મળ્યું તો પણ મીસીસ સીમ્પસનને પરણ્યા વગર તેને સુખ લાગતું નહોતું. હાલના કાળમાં ઘણા રાજાઓની એવી દશા છે. ઘણા શેઠીઆઓની અને જુવાનોની પણ એવી દશા છે. આ પુત્રની ઇચ્છા એજ સંસારનું ખરૂં મૂળ છે.

એક દિવસ અંગિરા ઋષિ ફરતા ફરતા ચિત્રકેતુ રાજાને ત્યાં આવી પહોંચ્યા. રાજાએ તેમની વિધિવત્ પૂજા કરી અને સારૂં આસન આપ્યું. પછી ઋષિએ રાજાને પૂછ્યું કે તમારૂં મુખ ચિંતાગ્રસ્ત કેમ દેખાય છે? રાજાએ કહ્યું કે "જેમ ભૂખ્યા અને તરસ્યા રહેલ માણસને અન્ન અને જળ સિવાય બીજા ભોગ પ્રસન્ન કરી શકતા નથી તે પ્રકારે હું સંતાનહીન હોવાથી મને આ સામ્રાજ્ય, ઐશ્વર્ય કે સંપત્તિ સુખ આપતાં નથી, માટે મને કોઈ રીતે સંતાન થાય એવો ઉપાય બતાવો કે જેથી મારો પરલોક સુધરે. પછી ઋષિએ ત્વાષ્ટ્રચરુ તૈયાર કરાવી ત્વષ્ટા દેવનું યજન કરાવ્યું અને ચિત્રકેતુની મોટી રાણી કૃતદ્યુતિને યજ્ઞશેષ આપ્યું. એટલું કર્મ કર્યા પછી તેણે ચિત્રકેતુને કહ્યું કે તને એક પુત્ર થશે, તેનાથી તને હર્ષ અને શોક બંને પ્રાપ્ત થશે. એટલું કહી ઋષિ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. પાછળથી કૃતદ્યુતિ રાણીને ગર્ભ રહ્યો અને સમય આવતાં તેણે એક કુમારને જન્મ આપ્યો, તે પ્રસંગે રાજા-પ્રજામાં બહુ આનંદ થઈ રહ્યો. રાજાએ ૬૦ કરોડ ગાયો બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપી. અહીં પણ ૬૦ કરોડ ગણીને સાચી માનવી નહિ, પણ ઘણી ગાયો આપી એમ સમજવું. તે બાળકમાં ચિત્રકેતુનો પ્રેમ દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યો. આજે પણ માબાપોને બાળકોની કાલી કાલી વાતોમાં બહુ રસ આવે છે. જે બાળક જન્મે છે તેનામાં તે વખતે માયા હોતી નથી તેથી નાનાં બાળક બધાને ગમે છે; પણ ધીરે ધીરે જ્યારે છોકરામાં માયા વધવા લાગે છે ત્યારે માબાપને મોટાં છોકરાં ગમતાં નથી પણ નાનાં વધારે ગમે છે. છતાં સંસારમાં બધું સુખ કોઈને મળતું નથી. હવે ચિત્રકેતુની બીજી રાણીઓનું માન ઓછું થઈ જવાથી તેમને દ્વેષ આવ્યો. અને તે રાણીમાંથી કોઈએ એક વખત ગુપ્તપણે તે કુમારને ઝેર આપી દીધું. તેથી કુમાર મરી ગયો અને રાજકુટુંબમાં મોટો હાહાકાર મચી રહ્યો. જે રાણીએ અપરાધ કર્યો હતો તે પણ રોવા લાગી. ચિત્રકેતુને પણ શોકથી મૂર્છા આવી ગઈ. રાણી કૃતદ્યુતિ પણ વિલાપ કરવા લાગી.

બધા ભેગા થઈ વિધાતાને ગાળો દેવા લાગ્યા. રાણીઓને વિલાપ કરતી જોઈને ચિત્રકેતુ પણ વિલાપ કરવા લાગ્યો. સંસારમાં પણ સ્ત્રી દુ:ખી હોય છે ત્યારે તેના પતિને પણ દુ:ખ થાય છે અને પતિને દેખીને સ્ત્રીને દુ:ખ થાય છે; પણ સંબંધ થયા પહેલાં કોઈ દુ:ખી થાય તો બીજાને તેનું દુ:ખ લાગતું નથી તેથી

સુખદુઃખનું કારણ સંબંધ છે અને સંસારમાં દુઃખ-સુખના પ્રસંગ ઘણા આવે છે. ચિત્રકેતુના મહેલમાં જ્યારે શોક છવાઈ ગયો હતો ત્યારે ત્યાં નારદજી સહિત અંગિરા ઋષિ આવ્યા. તેઓએ રાજાને કહ્યું કે જે બાળકને માટે તમે શોક કરો છો તેની સાથે તમારે આ જન્મમાં, પહેલા જન્મમાં અને હવેના જન્મમાં કેવો સબંધ છે! જેમ, જળના પ્રવાહથી રેતીના કણ એકત્ર થાય છે અને પાછા જુદા પડી જાય છે; અને એક બીજમાંથી બીજાં બી ઉત્પન્ન થાય છે તેમ ભગવાનની માયાથી પ્રેરિત થઈને કોઈ પ્રાણીઓથી બીજાં પ્રાણી ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ નષ્ટ થાય છે. વળી

वयं च त्वं च ये चेमे तुल्यकाला श्चराचराः
जन्ममृत्योर्यथा पश्चात्प्राङ्नैवमधुनापि भो ॥

૬-૧૫-૫

અર્થ—અમે, તમે અને આ એટલા ચરાચર પ્રાણી આ વખતે વર્તમાન છે તે જે પ્રકારે પોતાના જન્મથી પૂર્વે નહોતા અને મરણ પછી નથી રહેવાના તેમ હમણાં પણ નથી.

હે રાજા! જેમ એક બીજમાંથી બીજું બીજ ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રમાણે દેહી (પિતા)ના દેહથી દેહી (માતા)ના દેહથી દેહી (પુત્ર)નો દેહ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમા દેહી ઘટ વગેરે કાર્યોમાં પૃથ્વી વગેરેની માફક સમાન છે અને—

देहदेहिविभागोऽयमविवेककृतः पुरा ।
जातिव्यक्तिविभागोऽयं यथा वस्तुनि कल्पितः ॥

૬-૧૫-૮

અર્થ—જે પ્રકારે એક જ વસ્તુમાં ઘટ જાતિ અને ઘટ વ્યક્તિનો વિભાગ કેવળ કલ્પનામાત્ર છે; તે પ્રકારે દેહી અને દેહનો વિભાગ પણ અનાદિ અને અવિદ્યાકલ્પિત છે.

કેટલાક એમ માને છે કે બ્રહ્માની અંદર માણસની જાતિ, ઘોડાની જાતિ, ગાયની જાતિ વગેરે નિત્ય રહેલ છે અને તેથી માણસ, ઘોડા, ગાય વગેરેની ઉત્પત્તિ થાય છે. યુરોપના તત્ત્વચિંતક પ્લેટો એવું માને છે. આપણા દેશમાં શ્રી અરવિંદ એવું માને છે અને કેટલાક વૈષ્ણવો પણ એવું માને છે; પણ ઉપરના શ્લોકમાં એ વાત ખોટી બની જાય છે. એટલે જાતિ અને વ્યક્તિનો વિભાગ અવિદ્યાવાળો છે. એક ગાયનો દૃષ્ટાંત લઈએ તો તે માણસની દૃષ્ટિમાં ગાય છે પણ કુતરાની દૃષ્ટિમાં શું હશે, કે બિલાડીની દૃષ્ટિમાં અથવા ઉંદરની દૃષ્ટિમાં એ કેવું પ્રાણી લાગતું હશે તે કહી શકાય નહિ તેથી માત્ર માણસની દૃષ્ટિથી જે દેખાય તેને આધારે જાતિ અને વ્યક્તિની કલ્પના કરવી એ યોગ્ય નથી. માણસથી ગાય એ મોટું પ્રાણી છે, પણ હાથીને ગાય નાનું પ્રાણી લાગે. તેથી ક્યા જીવ નાના છે અને ક્યા મોટા છે તે કહી શકાય નહિ. વળી ગાયના પેટમાં જીવ હોય તેને કેવું લાગે અને તે જીવના પેટમાં જે ખાલી જગ્યા હોય તેમાં શું હોય તે બધુ માણસની દૃષ્ટિથી નક્કી થઈ શકે તેવું નથી. વેદાન્તમાં પ્રમાતાને જીવ કહે છે અને ઉપરના ૬-૧૫-૫ ના શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે બધા પ્રમાતાને તુલ્યકાળ એટલે સરખો કાળ લાગુ પડે છે એટલે પ્રમાતા, પ્રમાણ અને પ્રમેય બધુ સમકાલીન પ્રતીત થાય છે; આગળ પાછળ નથી. ગાયનું જગત માણસના જ્ઞાનની અંદર છે, તે જેમ અવિદ્યાવાળું છે તેમ માણસનું જગત માણસના જ્ઞાનની અંદર છે અને તે પણ અવિદ્યાવાળું છે. પણ ગાય પોતાના પ્રમાણથી પોતાનુ જગત ખોટું માની ન શકે તેમ માણસ પણ પોતાના પ્રમાણથી પોતાનુ જગત ખોટું માની શકશે નહિ. હાલના સાયન્સવાળા કહે છે કે we are living in a man-sized world with a mansized time and a man-sized space એટલે આપણે માણસના કદના જગતમા રહીએ છીએ એટલે જેવું માણસનું પ્રમાણ તેવું જગત ભાય છે. તેમાં દેશ અને કાળ પણ માણસના પ્રમાણો પ્રમાણે બની જાય છે. તે કોઈ સાચી વસ્તુ નથી છતાં જેમ સ્વપ્નમાં ખોટા પ્રમાણથી વ્યવહાર ચાલે છે તેમ જાગ્રતમાં પણ ખોટા પ્રમાણથી વ્યવહાર ચાલે છે

કોઈના મનમાં એમ પ્રશ્ન થાય કે જો જીવ અથવા પ્રમાતા ક્ષણિક હોય તો રોજ એનો એ જીવ કેમ દેખાય છે! વળી જીવ ક્ષણપરિણામી હોય તો તે બુદ્ધનો ક્ષણિકવિજ્ઞાનવાદ થયો! તેનું સમાધાન એવું છે કે પ્રમાતા પ્રમાણને આધીન છે. જ્યાંસુધી પ્રમાણ ફરશે નહિ ત્યાંસુધી પ્રમાતા ફરશે નહિ ખાસ કરીને

પ્રમાણુના દેશકાળ કરતા નથી ત્યાંસુધી પ્રમાતાના દેશકાળ કરતા નથી તેથી રોજ એક જ પ્રમાતા હોય તેવું જણાય છે.

ચિત્રકેતુ રાજાએ નારદજીને અને અંગિરા મુનિને કહ્યું કે આપ બંને કોણ છો? આપ જેવા કેટલાક ભગવત્પ્રિય બ્રાહ્મણો મારા જેવા વિષયાસક્ત બુદ્ધિવાળા પુરુષોને ઉપદેશ દેવાને માટે ગુપ્ત વેશમાં આ પૃથ્વી ઉપર સ્વચ્છંદ ફરતા હોય છે. હું તો મૂઢ બુદ્ધિવાળો અને પશુ જેવો છું, અને ઘોર અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં ડુબેલો છું, આપ મને કાંઈક જ્ઞાન આપો (૬-૧૫-૧૬)

અંગિરા મુનિએ રાજાને કહ્યું કે " તું ભગવાનનો ભક્ત છે તેથી તારે આવો શોક કરવો ઉચિત નથી. આ મારી સાથે આવેલ જે બીજા મુનિ છે તે નારદજી છે. (એમ કહી અંગિરા રાજાને નારદરૂપી સાક્ષીની ઓળખાણ કરાવે છે જ્યારે જીવને સાક્ષીની ઓળખાણ થતી નથી ત્યારે જ શોક થાય છે. પહેલાં હું ત્યારે તારા મનમાં પુત્રની કામના હતી તેથી તે ... તને જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપ્યો નહિ. હવે તો તેં પુત્રવાળાના દુઃખનો અનુભવ કરી લીધો છે. સ્ત્રી, ધન, ઐશ્વર્ય અને સંપત્તિ વગેરે વિષયો, રાજ્યવૈભવ, પૃથ્વી, સેના, નોકર, પ્રધાન, મિત્રો વગેરે બધા ચલાયમાન છે અને અનિત્ય છે. હે રાજા આ બધાં ગન્ધર્વનગર, સ્વપ્ન, માયા અને મનઃકલ્પિત પદાર્થોની સમાન અસત્ય છે અને શોક, મોહ, ભય અને દુઃખ દેવાવાળા છે. **दृश्यमाना विनार्थेन न दृश्यन्ते मनोभवा** એ પદાર્થનું કોઈ વાસ્તવિક સ્વરૂપ નથી તેથી એક ક્ષણમાં દેખાતા હોવા છતાં બીજી ક્ષણમાં દેખાતા નથી. (૬-૧૫-૨૪)

આપણાં પ્રાચીન શાસ્ત્રો જોતાં આ પદ્ધતિ ચાલી આવે છે. રાજા અને જ્ઞાની માણસોએ રાજ્યના સુખને સાચું સુખ માનેલ નથી. તેથી કરીને સ્વરાજ્યની આમન્તમાં આપણા દેશની આખી પ્રજા લડવાને માટે તૈયાર થઈ શકતી નથી. છતાં ખરું સુખ કોને કહેવાય અને ખરું જ્ઞાન કોને કહેવાય એ મુખ્ય બાબત ઉપર આર્યોના સંસ્કારમાં સારું ધ્યાન આપેલ છે. રાજ્યનું કામ એ છે કે પ્રજાને ખાવાપીવાની સગવડ કરી આપવી અને બીજા ચોર અને ખૂની માણસોથી રક્ષણ કરવું. પણ એટલાથી માણસનું જીવન પૂર્ણ થતું નથી. માણસ માત્ર ખાવાપીવા માટે અને પાંચ ઇંદ્રિયોનાં સુખ ભોગવવા માટે જન્મેલો નથી. જ્યારે ચિત્રકેતુનો બીજો જન્મ વૃત્રાસુર તરીકે થાય છે અને વૃત્રાસુરને છેલ્લી વખતે ભગવાનનાં દર્શન થાય છે ત્યારે તે એમ માગે છે કે " મને બીજો જન્મ આવે તો તમારા ભક્તોનો સંગ થજો પણ જે માણસો ઘર, સ્ત્રી, કુટુંબ વગેરેમાં આસક્ત હોય તેમનો સંગ થવા દેશો નહિ." જેઓની દૃષ્ટિ આત્માના સાચા સુખ તરફ હોય છે તેઓ પાંચ ઇંદ્રિયથી મળતા સુખની દરકાર કરતા નથી. છતાં હાલના કાળમાં બધા દેશોની પ્રજાને ૫ ઇંદ્રિયનાં સુખ વધારે ભમવા માંડ્યાં છે તેથી તેની અસરથી આપણા દેશની પ્રજા પણ માયાના સુખમાં પડી ગઈ છે. એ સંજોગનું પરિણામ છે. તેથી જ વૃત્રાસુરે સારા સંગ માટે ભગવાન પાસે માગણી કરી હતી.

અંગિરા મુનિ ચિત્રકેતુને કહે છે કે " હે રાજા! જે લોકો કર્મવાસનાથી પ્રેરિત થઈને વિષયોનું ચિંતન કરે છે તેમના મનથી ઘણા પ્રકારનાં કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. જીવાત્માનો આ દેહ પંચ મહાભૂત, જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિયનો સંઘાત છે. તેનાથી ઘણા પ્રકારના ક્લેશ અને સંતાપ થાય છે. માટે—

तस्मात्स्वस्थेन मनसा विमृश्य गतिमात्मनः।
द्वैते ध्रुवार्थविश्रम्भं त्यजोपशममाविश ॥

(૬-૧૫-૨૬)

અર્થ—શાન્ત ચિત્તથી આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરી આ દ્વૈત ભ્રમમાં નિત્યત્વ બુદ્ધિને ત્યાગી શાન્તિ મેળવી લે.

જેટલું જેટલું દ્વૈત દેખાય છે તે બધું ભ્રાંતિવાળું છે જેમ સ્વપ્નમાં દેખાતું દ્વૈત મિથ્યા છે તેમ જાગ્રતમાં દેખાતું દ્વૈત પણ મિથ્યા છે. વળી જેમ સ્વપ્નમાં પોતાની ભૂલની ખબર પડતી નથી તેમ જાગ્રતમાં પણ પોતાની ભૂલની ખબર પડતી નથી. તેનું કારણ એ છે કે જે પ્રમાણથી જે વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે તે પ્રમાણથી તે વસ્તુની નિવૃત્તિ થતી નહિ. તેથી પ્રમાણનો વિચાર કરીને ખોટા પ્રમાણને દૂર કરવું હોય તો ખૂબ સત્સંગ કરવો જોઈએ. હાલના નવા સાયન્સવાળાએ પણ પ્રમાણ (એટલે measure)ની ભૂલ કાઢવા તરફ ઠીક ધ્યાન આપેલ છે. તેનાથી ૫૦ વર્ષની અંદર

આપણી કેળવણીમાં મોટો ફેરફાર થવાનો સંભવ છે. જે વાત આપણાં શાસ્ત્રો હજારો વર્ષ પહેલાં સ્પષ્ટરીતે કહી ગયાં છે તે જ બાબત હવે નવી રીતે સાયન્સવાળા સમજાવે છે. તેઓ પણ હવે કહે છે કે આપણે જે જોઈએ છીએ તે જગત નથી પણ જગત વિષે આપણી કલ્પના છે. કોઇ ઓરડામાં એક ખુરશી પડી હોય તો નાનાં બાળકને તે બહુ ઉંચી લાગે છે. તે બાળક ૩૦ વર્ષ પછી તે ખુરશીને જોવા આવે તો તે વખતે તેને તે નીચી લાગે છે. આ બન્નેમાં કઇ ખુરશી સાચી! જે પ્રમાણથી જે ખુરશી મળી હતી તે પ્રમાણથી તે ખુરશી તે વખતે સાચી લાગી હતી. તેથી પ્રમાણ પ્રમાણે પ્રમેય રહે છે અને તે વખતે ખોટું લાગતું નથી; પણ બીજે વખતે બીજા પ્રમાણથી જો પહેલો અનુભવ બાધ પામે તો પહેલો અનુભવ સાચો નથી. સ્વપ્ન સ્વપ્ન વખતે સાચું લાગે છે પણ જાગ્યા પછી સ્વપ્નનો બાધ થાય છે તેથી સ્વપ્નું સાચુ નથી. જાગ્રતનો અનુભવ પણ જાગ્રત વખતે સાચો લાગે છે પણ સ્વપ્નમાં અથવા ઉંઘમાં તેનો બાધ થાય તો જાગ્રતનો અનુભવ પણ સાચો નથી. તેથી દ્વૈત કોઈ રીતે સાચું સિદ્ધ થઇ શકતું નથી. આપણે દ્વૈતની જેટલી વાતો કરીએ તે બધી અર્થ વગરની છે. ભગવાને એક હું જ કહેલ છે પણ ખોટો હું બીજા હું ને તું કહે છે. હુંનું બહુવચન થતું નથી. હુંનું બહુવચન કરીએ તો તું અને તે હું સાથે લેવા પડે. તેથી હું એક છે. તેથી દ્વૈત મિથ્યા છે. દ્વૈતની વાતો યાદ રાખવા જેવી નથી. હજામ માણસના માથા ઉપરથી વાળ કાઢી નાખે છે પછી તેમાં ધોળા વાળ કેટલા છે અને કાળા વાળ કેટલા છે. તે ગણતો નથી. કારણ કે એ બધા નાખી દેવાના છે તેવી જ રીતે બધું દ્વૈત મિથ્યા હોવાથી તેમાં કયું ઠીક છે અને કયું અઠીક છે તે ગણવાની જરૂર નથી. જય-વિજય વૈકુંઠમાં ગયા છતાં તેમનામાં દ્વૈતની બુદ્ધિ રહી ગઇ તો વૈકુંઠમાંથી પડવું પડ્યું.

હવે નારદજી ચિત્રકેતુ રાજાને કહે છે કે:—તમે ચિત્તને સાવધાન રાખીને મારી પાસેથી આ મન્ત્રોપનિષદ્ ગ્રહણ કરો. આ મન્ત્રોપનિષદ્ ધારણ કરવાથી તમને ૭ રાત્રિમાં ભગવાન સંકર્ષણનાં દર્શન પ્રાપ્ત થશે. એ સંકર્ષણનો જે આશ્રય કરે છે, તેનો ભેદ-ભ્રમ દૂર થઈ જાય છે અને તે તરત તેના જેવા મહિમાને પ્રાપ્ત થાય છે, તેના પ્રભાવથી તમને પણ તરત પરમપદની પ્રાપ્તિ થશે.

અહીં નારદજી સાક્ષિસ્વરૂપ છે અને સંકર્ષણ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ. સાક્ષીનો અનુભવ થયા પછી બ્રહ્મનો અનુભવ થવો સહેલો છે. જ્યાં શેષનાગ ઉપર લક્ષ્મી-નારાયણનું ચિત્ર આવે છે ત્યાં પણ નારદજીને સાથે રાખેલ છે.

પછી ચિત્રકેતુના રાજમહેલમાં મરી ગયેલ રાજકુમારને નારદજીએ પોતાની શક્તિથી થોડીવાર ચેતન કર્યો અને કહ્યું કે "હે જીવ! તારું કલ્યાણ થાય, જો તારાં માતા પિતા, મિત્ર અને બન્ધુ બાંધવ વિગેરે તારા માટે શોકમાં પડેલાં છે, માટે તું આ રાજ્યના ભોગ ભોગવ અને સિંહાસન ઉપર બેસ.

જીવે કહ્યું—મે મારા કર્મ પ્રમાણે અનેક જન્મ દેવ લોકમાં, મનુષ્યલોકમાં અને તિર્યક્ યોનિમાં લીધેલા છે તેમાં કયા જન્મમાં આ મારાં માતા પિતા હતાં! દરેક જન્મમાં નવા મિત્રો-નવા શત્રુઓ થાય છે. જેમ સોનું વગેરે વેચવાના વસ્તુઓ ઘણા માણસો પાસે ફરતી રહે છે તેમ જીવ પણ જુદી જુદી યોનિયોમાં ફરતો રહે છે સોનું વગેરેનો સંબંધ જ્યાંસુધી રહે છે ત્યાંસુધી તેમાં પણ મમતા રહે છે તેમ જીવનો જેની સાથે જેટલો વખત જેવો સંબંધ તે પ્રમાણે મમતા રહે છે. જીવને શરીરના સંબંધથી શરીરમાં મમતા રહે છે. જીવ પોતાના સાચા સ્વરૂપે નિત્ય છે, અવિનાશી છે અને જન્મમરણથી રહિત છે અને સ્વયં-પ્રકાશ હોવાથી સર્વનું અધિષ્ઠાન છે (૬-૧૬-૯) અને માયાગુણના સંબંધથી પોતે પોતાને ઉત્પન્ન કરે છે. તેને કોઈ પ્રિય નથી તેમ અપ્રિય પણ નથી, કોઇ પોતાનો નથી તેમ પારકો નથી, તે મિત્ર અને શત્રુ વાળી બુદ્ધિનો સાક્ષી માત્ર છે. તે આત્મા કાર્ય-કારણનો સાક્ષી છે અને સ્વતંત્ર છે તેથી કોઈના ગુણ-દોષ અથવા ક્રિયાના ફળને ગ્રહણ કરતો નથી અને સદા ઉદાસીન ભાવથી રહે છે. (૬-૧૬-૧૧)

(અહીં નારદરૂપી સાક્ષીના દર્શનથી જીવને પણ પોતાનું સાક્ષીપણું યાદ આવે છે.)

આટલું બોલી તે જીવ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. અહીં સમજવાની મુખ્ય બાબત એ છે કે માયાની અંદર બધી

આધાર સંબંધ ઉપર છે. એક જન્મમાં કોઈ કન્યાનું કોઈ માણસ સાથે સગપણ થયું. પછી કોઈ કારણથી તેનું સગપણ તૂટી ગયું અને બીજે સબંધ થયો તો પહેલા કુટુંબના માણસોના સુખ-દુઃખ સાથે તેને કાંઈ સંબંધ રહેશે નહિ. તેવી જ રીતે એમ માનો કે કોઈ હિંદુ મરીને તુર્કસ્થાનમાં જન્મ્યો અથવા કોઈ મુસલમાન મરીને હિંદુ થયો તો તેનો દેશ કયો ? તેને માટે વિક્રમનો સંવત્ રહેશે કે હીજરીનો સંવત્ રહેશે ? તેને કઇ કોમનું અભિમાન રાખવું. તેથી બધો આધાર સંબંધ ઉપર છે અને સંબંધ એ માયા છે. તેને નવા સાયન્સમાં Theory of Relativity કહે છે. જુદા જુદા પ્રકારના સંબંધથી જે નામ અને રૂપવાળાં ચિત્રો દરેક જીવના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે ચિત્રકેતુનું સ્વરૂપ છે. વળી ચિત્રકેતુને એક કરોડ રાણી હતી, એટલે રોજ એક કરોડ જેટલા સંબંધ યાદ આવતા હતા. આજે પણ માણસ સવારથી ઊઠીને રાત્રિ સુધી પોતાના સંકલ્પ ગણે અને સંબંધ ગણે તો અસંખ્ય થઇ શકે. જેટલા જેટલા વિષયોનાં જેટલાં જેટલાં દર્શન થાય છે બધી વૃત્તિઓ છે. દરેક વૃત્તિમાં નવો નવો સંબંધ રહેલો હોય છે. માયામાંથી છૂટવું હોય તો સાક્ષિરૂપી નારદજીની મદદથી સંકર્ષણરૂપી બ્રહ્મની ઉપાસના કરવી જોઈએ.

ઈ. સ. ૧૯૨૬ માં એક ૮ વર્ષનો બાળક માંદો પડયો હતો અને તેની છેલ્લી ઘડી આવી પહોંચી ત્યારે તેણે તેના માબાપને કહ્યું કે " બસ હવે બસ, જીવન બધું એવું છે, બાંધવાનું છે તે બાંધી લ્યો, જુઓ ઊંચે, ઊંચો ડાળી એક છે." મરતી વખતના આ શબ્દોએ માબાપના મન ઉપર બહુ અસર કરી અને તેઓએ પોતાનું જીવન ફેરવી નાખ્યું. તે પછી તે પુત્રની પછવાડે શ્રીમદ્‌ભાગવતની સપ્તાહ બેસાડવામાં આવી હતી. તેમાં જે વારે પુત્રનું મરણ થયું હતું તે વારે ચિત્રકેતુની આ કથા આવી અને જીવનો બોધ પણ આવ્યો. તે વખતે તે પુત્ર કોઈ બીજા બાળકના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને તે કથા સાંભળવા આવ્યો હતો. એવો પરચો કથામાં બેઠેલા કેટલાક માણસોને મળ્યો હતો અને તે પુત્રના માબાપને પણ મળ્યો હતો. તે પુત્રના મરણ પછી ભીંત ઉપર નજર કરતાં નીચેના શબ્દો તેણે લખેલા, તેના માબાપના વાંચવામાં આવ્યા. " હું પાર, તે તું છે."

ચિત્રકેતુના પુત્રનો જીવ ચાલ્યા ગયા પછી રાજા વગેરેએ શોક અને મોહ છોડી દીધાં. નારદજીના ઉપદેશથી ચિત્રકેતુને આત્મજ્ઞાન થવાથી, હાથી જેમ કીચડમાંથી બહાર નીકળે તેમ તે ઘરરૂપી અંધારા કૂવામાંથી બહાર નીકળ્યો. પછી તેણે જમુનાજીમાં વિધિપૂર્વક સ્નાન અને તર્પણ કર્યું. અને મૌન ધારણ કરી નારદ અને અંગિરાને પ્રણામ કર્યા તે વખતે નારદજીએ પ્રસન્ન થઈને તેને નીચે પ્રમાણે સંકર્ષણ-વિદ્યાનો ઉપદેશ આપ્યો :—

" ૐ આપ ભગવાન વાસુદેવને હું હૃદયથી નમસ્કાર કરું છું."

नमो विज्ञानमात्राय परमानंदमूर्तये ।
आत्मारामाय शान्ताय निवृत्तद्वैतदृष्टये ॥

૬-૧૬-૧૯

અર્થ—જે વિશુદ્ધજ્ઞાનમાત્ર, પરમાનન્દસ્વરૂપ, આત્મારામ છે અને દ્વૈતદૃષ્ટિથી રહિત છે એવા શાન્ત સ્વરૂપ આપ પરમેશ્વરને નમસ્કાર છે.

વળી સ્વરૂપના આનંદના અનુભવથી માયાના રાગદ્વેષવાળા તરંગોને શાન્ત કરી દેવાવાળા, ઇંદ્રિયોના સ્વામી વિશ્વરૂપ આપને હું નમસ્કાર કરું છું. આપ કારણથી અતીત છો. જેમ માટીની વસ્તુઓમાં માટી ઓતપ્રોત છે તેમ આપ સર્વમાં ઓતપ્રોત છો. એવા બ્રહ્મસ્વરૂપને હું નમસ્કાર કરું છું. જે જાગ્રત વગેરે અવસ્થાના સાક્ષી છે તે જ જીવનું સાચું સ્વરૂપ છે.

(૬-૧૬-૨૪)."

આ પ્રમાણે ટુંકામાં નારદજીએ રાજા ચિત્રકેતુને બ્રહ્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને તે જ જીવનું સાચું સ્વરૂપ (એટલે સાક્ષી) છે એમ પણ સમજાવ્યું. ચિત્રકેતુ શબ્દમાં કેતુનો અર્થ માયા વગરનું શરીર થાય છે એટલે જેને પોતાના અધિષ્ઠાનની ખબર નથી એવો જીવ તે ચિત્રકેતુ સમજવાનો છે. અથવા જે જીવ જે જે રૂપ અને ચિત્ર જુએ એના અધિષ્ઠાનને જાણે નહિ તો તે બધા જીવ પણ ચિત્રકેતુ સમજવાના છે. નારદજી અને અંગિરા મુનિ બ્રહ્મલોકમાં ચાલ્યા ગયા પછી ચિત્રકેતુએ આ વિદ્યાનું ૭ દિવસ સુધી અનુષ્ઠાન કર્યું તેના પરિણામે તેને વિદ્યાધરોનું અપ્રતિહત આધિપતિપણું પ્રાપ્ત થયું. એટલે બ્રહ્મજ્ઞાનની નજીક

તે રાજા પહોંચી ગયો. એ વિદ્યાના પ્રભાવથી મનની ગતિ વધી જવાથી તે ભગવાન શેષજીના ચરણમાં પહોંચી ગયો. તેનાં દર્શન કરતાં રાજાનાં બધાં પાપ નષ્ટ થઈ ગયાં. રાજાનું અંતઃકરણ શુદ્ધ થઈ ગયું. તેણે શેષજીને નમસ્કાર કર્યા અને શેષજીની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું કે:—

"આપ અજિત છો છતાં સમદર્શી જિતેન્દ્રિય પુરુષો આપને જીતી લે છે. કારણ કે આપ દયાળુ છો અને નિષ્કામ ભક્તોને "આપનું સ્વરૂપ પણ આપી દો છો. આ વિશ્વમાં બધી આપની લીલા છે, છતાં બ્રહ્મા વગેરે ભેદબુદ્ધિથી વ્યર્થ સ્પર્ધા કરે છે

आद्यावन्तेऽपि च सत्त्वानां यद्ध्रुवं तदेवान्तकालेऽपि

૬-૧૬-૩૬

-સત્ય સ્વરૂપથી પ્રતીત થવાવાળી વસ્તુઓમાં શરૂઆતમાં અને અંતમાં જે નિશ્ચલ તત્ત્વ છે તે જ મધ્યમાં છે. તે આપનું સ્વરૂપ છે.

(આવો શ્લોક માંડૂક્ય ઉપનિષદની કારિકામાં પણ આવે છે.) એટલે જે પહેલાં નથી પછી નથી તે વચમાં પણ નથી. જેમકે નામ અને રૂપ પહેલાં હોતાં નથી. પછી હોતાં નથી તો વચમાં પણ સાચાં નથી. અને સત્ ચિત્ અને આનંદ પહેલાં હતું, અંતે રહે છે તો વચમાં પણ તેના સિવાય બીજું કોઈ નથી. સ્વપ્નના દૃષ્ટાંતથી તેની ખાત્રી થઈ શકે છે. સ્વપ્નમાં જે ચિત્રો દેખાય છે તે પહેલાં નથી, પછી નથી તો વચમાં પણ સાચાં નથી. એ ચિત્રોને કોઈ આધાર તે વખતે જણાતો નથી તેથી એ ચિત્રકેતુનું સ્વરૂપ છે. જાગ્રતનાં ચિત્રો એટલે નામરૂપની પણ એવી દશા છે. પણ સ્વપ્નમાં બધાં ચિત્રોનો ખરો આધાર સાક્ષી હતો એમ જાગ્યા પછી જણાય છે તેમ જાગ્રતનાં બધાં નામરૂપનો ખરો આધાર સાક્ષી છે. એવી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને હવે ચિત્રકેતુ સત્-ચિત્-આનંદરૂપ શેષજીની સ્તુતિ કરે છે.

ચિત્રકેતુ કહે છેઃ—આપની અંદર કરોડો બ્રહ્માંડો પરમાણુની માફક ઘૂમ્યા કરે છે તેથી આપ વાસ્તવમાં અનંત છો. આપ જ્ઞાનસ્વરૂપ છો અને નિર્ગુણ છો તેથી આપના તરફ વળેલી વાસનાઓના અંકુર ફૂટતા નથી. એટલે જેમ શેકેલાં બી ઊગતાં નથી તેમ એ વાસનાઓ વધતી નથી. જીવમાં દ્વૈતભાવ ગુણોના ગુણથી આવે છે અને આપ નિર્ગુણ છો. (૬-૧૬-૩૯) આપે સનકાદિને ભાગવતધર્મ સમજાવ્યો હતો. એ ભાગવતધર્મ પ્રમાણે રહેવાથી 'હું અને મારું' એવી ભેદબુદ્ધિ રહેતી નથી. ભેદબુદ્ધિથી કરેલા બધા ધર્મ અશુદ્ધ અને નાશવાન થઈ જાય છે. (૬-૧૬-૪૧)

આપના દર્શનમાત્રથી મનુષ્યનાં બધાં પાપ નષ્ટ થઈ જાય છે. આપનું નામ એકવાર સાંભળવાથી ચાંડાલ પણ શુદ્ધ થઈ જાય છે. અને સંસારથી મુક્ત થઈ જાય છે. આપની સત્તાથી જ બધું ચાલી રહેલ છે અને આખું ભૂમંડળ જાણે કે આપના મસ્તક ઉપર સરસવના દાણા જેવું લાગે છે."

આવો સારો ભાવ ચિત્રકેતુની સ્તુતિમાં જણાય છે તેનું કારણ માત્ર નારદજીએ તેમને સમજાવેલ બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રતાપ છે. હવે ભગવાન સંકર્ષણ ચિત્રકેતુને જવાબ આપતાં કહે છે કે "નારદજીએ અને અંગિરા મુનિએ મારી બાબતમાં જે ઉપદેશ આપ્યો છે તે વિદ્યાના પ્રભાવથી અને મારા દર્શનથી તમે પૂર્ણ થઈ ચૂક્યા છો. શબ્દબ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ બન્ને મારી સનાતન મૂર્તિઓ છે. પ્રપંચ આત્મામાં વ્યાપ્ત છે અને આત્મા પ્રપંચમાં વ્યાપ્ત છે. તથા એ બનેમાં કારણરૂપથી હું વ્યાપ્ત છું અને વળી એ બંને મારામાં કલ્પિત છે. (૬-૧૬-૫૨) જેમ કોઈ માણસને સ્વપ્ન આવ્યું હોય, તે સ્વપ્નમાં બીજું સ્વપ્ન આવેલ હોય ત્યારે બધું જગત પોતામાં દેખે છે અને સ્વપ્નમાં જાગ્યા પછી (એટલે પહેલા સ્વપ્નમાં પોતાને એક જગ્યાએ રહેલો જુએ છે. તે જ પ્રમાણે જાગ્રત વગેરે અવસ્થાઓ પણ માયામાત્ર જ છે, એમ સમજીને એ બધી અવસ્થાના સાક્ષી માયાતીત પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું જોઈએ.

येन प्रसुप्तः पुरुषः स्वापं वेदात्मनस्तदा।
सुखं च निर्गुणं ब्रह्म तमात्मानमवेहि माम्॥

(૬-૧૬-૫૫)

અર્થ—સૂતેલો પુરુષ, જે ચૈતન્યની મદદથી પોતાની નિદ્રા અને અતીન્દ્રિય સુખનો અનુભવ કરે છે તે બધાના આત્મરૂપ બ્રહ્મ હું છું એમ જાણો.

આ શ્લોકમાં શ્રી સંકર્ષણ ભગવાન પોતાનું સ્વરૂપ પણ સ્પષ્ટ કરી આપે છે. વળી કહે છે કે નિદ્રા અને જાગૃતિ એ બંને અવસ્થાઓનું સ્મરણ કરનાર પુરુષની

એ અવસ્થાઓમાં સાક્ષીરૂપથી જે અનુગત છે અને વાસ્તવમાં તેનાથી પૃથક્ છે તે જ્ઞાન જ પરબ્રહ્મ છે. આ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપને જ્યારે જીવ ભૂલી જાય છે ત્યારે તે પોતાના આત્માથી પણ જુદા જેવો થઇ જાય છે અને તેને સંસાર પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તેને વારંવાર જન્મમરણ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિરૂપ મનુષ્યજન્મને પામી જે માણસ બધાના આત્મારૂપ પરમેશ્વરને જાણતો નથી તેને કોઇ જગ્યાએ શાંતિ મળતી નથી. સંસારના સુખ માટે જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તેમાં મહેનત છે અને વિપરીત ફળ મળવાની સંભાવના પણ છે; પણ નિવૃત્તિમાર્ગમાં કોઇ પ્રકારનો ભય નથી. એવો વિચાર કરી વિવેકી પુરુષે ફળની કામનાથી નિવૃત્ત થઈ જવું જોઈએ હે રાજા ! બધા સ્ત્રીપુરુષો સુખની પ્રાપ્તિ માટે અને દુઃખની નિવૃત્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે પણ એ કર્મોથી તેમનું દુઃખ દૂર થતું નથી, તેમ તેમને સુખ પણ મળતું નથી (૬-૧૬-૦૦ માટે ડાહ્યા પુરુષે વિવેક કરીને લૌકિક સુખથી અને સુખથી મુક્ત થવું અને જ્ઞાનવિજ્ઞાનથી થઇને મારો ભક્ત થઈ જવુ આ પ્રકારે સંપૂર્ણ દ્વિધાદ્વારા એકમાત્ર પરમાત્માનું દર્શન કરવું એ જ યોગનો સાર છે અને એ જ ખરો પુરુષાર્થ છે. હે રાજા ! જો તમે મારા આ ઉપદેશને સાવધાન થઇને શ્રદ્ધા સહિત ધારણ કરશો તો જ્ઞાન-વિજ્ઞાનથી સંપન્ન થઈને તરત સિદ્ધ થઇ જશો (૬-૧૬-૬૪). આટલું કહી જગદ્ગુરુ ભગવાન શ્રીહરિ ત્યાં અંતર્ધાન થઈ ગયા.

આવો અદ્વૈતનો ઉપદેશ ઘણા માણસો આજે પણ સાંભળે છે છતાં તેમાં નિષ્ઠા કેમ થતી નથી. ચિત્રકેતુની માફક કરોડ ગણીઓરૂપી બીજી જંજાળ દરેકના માથા ઉપર લાગી રહી હોય છે. હવે ચિત્રકેતુની શી દશા થઈ તે જોઇએ' વિદ્યાધર ચિત્રકેતુ આકાશમાર્ગે વિચરવા લાગ્યો. તેનામાં ઘણી સિદ્ધિઓ આવી હતી, ઘણા પ્રકારના સંકલ્પોને પૂર્ણ કરવાવાળી વિદ્યાધર-સુંદરીઓની સાથે, ભગવાનના ગુણ ગાનો તે રમણ કરવા લાગ્યો. એક વખત વિષ્ણુ ભગવાને આપેલ તેજોમય વિમાન ઉપર ચઢીને તે જતો હતો. તે વખતે તેણે જોયું કે ભગવાન શંકર સિદ્ધ-ચારણથી ઘેરાયેલા, મુનિઓની મંડળીની વચમાં, ભગવતી પાર્વતીજીને ખોળામાં બેસાડીને એક હાથે આલિંગન આપી રહ્યા હતા. એ દેખાવ જોઈને ચિત્રકેતુ તેમની પાસે ગયો અને પાર્વતીજીના સાંભળતાં નીચેનાં વચનો બોલ્યો:-

"આ બધા દેહધારીમાં શ્રેષ્ઠ, ધર્મનું વખાણ કરવાવાળા બધાના ગુરુ શંકર છે, છતાં સભાની વચમાં પોતાની સ્ત્રીને આલિંગન આપીને બેઠા છે તેમને શરમ કેમ આવતી નથી ? એ તપસ્વી અને બ્રહ્મવેત્તાઓની સભામાં મોટા ગણાય છે છતાં આ વખતે સાધારણ વિષયી પુરુષોની માફક નિર્લજ્જ થઈને સ્ત્રીને ખોળામાં લઈને બેઠા છે. વિષયી પુરુષો પણ એકાંતમાં ઘણે ભાગે સ્ત્રી ખોળામાં લે છે પણ આ તો મોટા વ્રતધારી હોવા છતાં ભરી સભામાં સ્ત્રીને લઇને બેઠા છે !"

આ શબ્દો સાંભળી ભગવાન શંકરને હસવું આવ્યું અને તે કાંઈ બોલ્યા નહિ. બીજા સભાસદો પણ બોલ્યા નહિ, પણ ચિત્રકેતુના જિતેન્દ્રિયપણાનું અભિમાન જોઇ પાર્વતીજી બોલ્યાં કે " આવા દુષ્ટ અને નિર્લજ્જને દંડ આપનાર આ વખતે સંસારમાં શું કોઈ નથી ! શું ભગવાન શંકરને કોઇ ઓળખી શકતું નથી ! નારદ, સનક, કપિલ વગેરે શું ધર્મને જાણતા નથી ! ભગવાન શંકર કે જે જગદ્ગુરુ છે તેમના માટે આવો કટાક્ષ જે કરે તેને દંડ મળવો જ જોઈએ. એને પોતાની શ્રેષ્ઠતાનું અભિમાન છે, તે ભગવાનના ચરણોમાં રહેવાને યોગ્ય નથી. માટે (ચિત્રકેતુને કહ્યું) હે દુર્મતિ ! તું અધમ આસુરી યોનિને પ્રાપ્ત થા, એટલે ફરીથી તું મહાપુરુષોનો અપરાધ કદાપિ કરીશ નહિ."

આ શાપની અંદર ઘણા સારા સિદ્ધાંતો સમાયેલા છે. અધ્યાત્મભાવે તેનો અર્થ જોઈએ તો આજે પણ કોઈ જગ્યાએ સ્ત્રીપુરુષો બેઠા હોય ત્યાં આપણે તેમને પાર્વતી અને શંકરરૂપે જોવા જોઈએ. સ્ત્રીઓ બેઠી હોય ત્યાં બીજા પુરુષોએ તેમને પાર્વતીજી માનવાં જોઇએ અને પુરુષો બેઠા હોય તેમને સ્ત્રીઓએ શંકરરૂપ જોવા જોઈએ; પણ જો તેમ ન કોઈના અંગ ઉપર સંસારી દૃષ્ટિથી નજર જાય તો જોનારના ચિત્તમાં ખોટાં ચિત્રોરૂપી ચિત્રકેતુ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી પછી ખોટી વૃત્તિઓરૂપી વૃત્રાસુર ઉત્પન્ન થાય છે. માટે દરેક સ્ત્રીપુરુષોએ આવી બાબતનું ધ્યાન રાખવાનું છે. વળી સીનેમાવાળા તો એવાં મોહક ચિત્રો જોનારને આકર્ષણ કરવા માટે ખાસ મૂકે છે. જાહેર ખબરવાળા પણ પોતાની વસ્તુની જાહેરખબરની પાસે એવાં ચિત્રો બહુ મૂકે છે. ન્યુસપેપરવાળાના વાર્ષિક અંક જે નીકળે છે તેમાં પણ એવાં ચિત્રો બહુ આવે

છે. વળી હાલના યુગમાં જુવાન છોકરા-છોકરીઓ સાથે નિશાળોમાં અને કોલેજોમાં ભણે છે તેઓ પણ ચિત્રકેતુના જેવાં થઈને એકબીજાના સામું જોયા કરે છે. તેમને પાર્વતીજીના શાપ રોજ મળે છે તેથી વૃત્રાસુર જેવા આજે ઘણે ઠેકાણે મળી આવે છે. વૃત્રાસુરને જ્યારે પોતાની ભૂલની ખબર પડી ત્યારે છેલ્લી વખતે ભગવાન પાસે એવું માગે છે કે મને હવે ભક્તોનો સંગ મળજો પણ સંસારી અને વિષયી માણસોનો સંગ મળો નહિ.

ટુંકામાં સંસારી માણસોના સંગથી કોઈને લાભ થયો નથી. તેમની પાસેથી પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયો સિવાય બીજી વાતો નીકળતી નથી. ચિત્રકેતુને તો ભગવાનનાં દર્શન થયાં હતાં છતાં પોતાની જિતેન્દ્રિયપણાનું અભિમાન આવી ગયું હતું અને તેથી દ્વૈતની ભાવના ઉત્પન્ન થઈ હતી. ભેદબુદ્ધિથી જયવિજય પણ વૈકુંઠમાંથી પડ્યા હતા. શ્રીમદ્ભાગવતમાં માહાત્મ્યમાં પણ કહેલું છે કે જ્ઞાન દૃઢ ન કરી શકાય તો તેનો નાશ થાય છે. ચિત્રકેતુને શ્રી સંકર્ષણ ભગવાને બહુ ઉત્તમ જ્ઞાન આપ્યું હતું પણ કરોડ રાણીની વચ્ચે રહેવાથી તે ટકી શક્યું નહિ અને ફરીથી તે દ્વૈતભાવમાં આવી ગયો. માહાત્મ્યમાં એમ પણ કહેલું છે કે ભક્તે બીજાના ગુણદોષમાં પડવું નહિ (૪-૮૦) એકાદશ સ્કંધમાં ૨૮ મા અધ્યાયની શરૂઆતમાં પણ ભગવાન કહે છે કે જેઓ બીજાના કર્મની સ્તુતિ કે નિંદા કરે છે તે પોતાના સ્વાર્થમાંથી પડી જાય છે. આ દૃષ્ટિએ આપણી કાઉન્સીલોના મેમ્બરોની ચુંટણીનો વિચાર કરીએ તો મત આપનાર બધા લોકોને તેમના ગુણદોષમાં પડી જવું પડે છે. તેથી હિંદુસ્થાનની બ્રહ્મવિદ્યા ખીલવવા માટે એવી જાતની રાજ્યપદ્ધતિ ઉપયોગી નથી. જો માણસો માટે બ્રહ્મવિદ્યાનું લક્ષ્ય રાખવું હોય તો બધા દેશોનું એક રાજ્ય બનાવીને નવી જાતની રાજ્યવ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. ભક્તો પણ જો દ્વૈત ભાવમાં આવી જાય તો ભગવાનના ચરણમાં રહેવાને લાયક નથી એમ પાર્વતીજીના શાપમાં કહેલું છે. ભક્તિમાર્ગમાં જેને ભગવાનનું ચરણ કહે છે તેને જ્ઞાનમાર્ગમાં અધિષ્ઠાન કહે છે; કારણ કે ચરણ ઉપર જેમ આખું શરીર ઊભું રહે છે તેમ અધિષ્ઠાન રૂપી બ્રહ્મ ઉપર જગતના શરીરની કલ્પના થઈ છે. માટે જેમને ચરણરૂપી અધિષ્ઠાનમાં રહેવું હોય તેમણે અદ્વૈત ભાવમાં નિષ્ઠા રાખવી જોઈએ. પણ જ્યાં દ્વૈતનું શિક્ષણ બહુ ચાલતું હોય ત્યાં માણસો અદ્વૈતની નિષ્ઠા શી રીતે રાખે? એવી મુશ્કેલી દૂર કરવા માટે હવે સાતમા સ્કંધમાં વ્યાસજી પ્રહલાદનું ચરિત્ર લાવશે અને તેમાં સમજાવશે કે પ્રહલાદે નાની ઉંમરથી દ્વૈતનું શિક્ષણ લેવાની જ ના પાડી હતી અને એ જાતનો સત્યાગ્રહ નિશાળમાં કર્યો હતો. હાલના કાળમાં એવો કોઈ હિંમતવાળો વિદ્યાર્થી જોવામાં આવતો નથી.

બીજાના ગુણદોષમાં પડી જવાની ટેવ લગભગ બધે વ્યાપી રહેલ છે અને તેમાંથી નીકળવું બહુ મુશ્કેલ છે. એક દેશમાં ૪ રાજાને વૈરાગ્ય આવ્યો તેથી તેઓ રાજ્ય છોડીને ભક્તિ કરવા બહાર નીકળી પડ્યા હતા. થોડા વખત પછી બીજા કોઈ ગામમાં તે ભેગા થયા. તે વખતે એક રાજાને પગે ખરજવું હોવાથી તે લાકડાના કટકાથી ખોતરતો હતો. એટલે બીજા રાજાએ એવી ટીકા કરી કે તેં રાજ્ય છોડ્યું તો પણ લાકડાના કટકામાં તારી મમતા રહી ગઈ, એટલે પછી ત્રીજા રાજાએ બીજાને કહ્યું કે તેં પણ રાજ્ય છોડ્યું છે તો તારે પહેલાના કર્મની ટીકા શા માટે કરવી જોઈએ? તે પછી ચોથા રાજાએ ત્રીજાને કહ્યું કે તેં પણ રાજ્ય છોડ્યું તો પહેલા બેની વચ્ચેની તકરારમાં તારે શા માટે પડવું જોઈએ? એટલામાં ખરજવાનું કામ પૂરું થયું અને પહેલા રાજાએ લાકડાનો કટકો ફેંકી દીધો. પણ આવી ભૂલોમાં માણસો કેવી રીતે પડી જાય છે તે સમજવાનું છે.

એકવાર ૪ મુસલમાન મિત્રો મસ્જીદમાં પ્રાર્થના કરવા ગયા, પ્રાર્થના મૌન રાખીને સારી રીતે થઈ શકે તેટલા માટે ચારેએ મૌન રાખવાનું વ્રત લીધું. મસ્જીદના મોલ્વી મોડા આવ્યા તેથી બધાએ પોતાની બંદગી મુંગા રહીને શરૂ કરી દીધી. થોડીવાર પછી મોલ્વી આવ્યા એટલે એક મિત્રે તેમને કહ્યું કે "તમે મોડા આવ્યા, અમે તમારી રાહ જોઈ પણ વખત થઈ ગયો હતો તેથી અમે તમારા વગર શરૂ કરી દીધું, તમે કેમ મોડા આવ્યા? બીજા મિત્રે પહેલાને કહ્યું કે તેં તેને ઠપકો કેમ આપ્યો? તને ખબર નથી કે આવી વાતોથી તારી પ્રાર્થના બગડી ગઈ? ત્રીજાએ પછી બીજાને કહ્યું કે "તું મૂર્ખ છે, બીજાને તેની ફરજ બાબત કહેવામાં તારી પ્રાર્થનામાં પણ ભંગ પડી ગયો.

તું બોલ્યો શા માટે ? ચોથા મિત્ર આકાશ તરફ જોઈ ખુદાને મોટેથી બોલીને કહ્યું કે " તેં મને બચાવ્યો કારણ કે મેં કોઈની સાથે બોલીને મારી પ્રાર્થના બગાડી નથી " ચોથાની વાણીમાં પણ ઘણું અભિમાન રહેલું હતું, પણ તેની તેને ખબર પડતી નહોતી. તે પણ મુંગો રહી શકયો નહિ. બધા પ્રકારની ટીકામાં કાંઈક અહંકાર રહેલો હોય છે. હાલના ઘણા સમાજ-સેવક પણ પોતા સિવાય બીજા બધાંને સુધારવા માગે છે અને પોતે પૂર્ણ છે એમ માની બેસે છે. ચિત્રકેતુએ પણ એવી જ ભૂલ કરી હતી અને શંકરની પણ ભૂલ કાઢી હતી. તેથી તેને વૃત્રાસુરનો જન્મ આવ્યો હતો. શ્રીમદ્ભાગવતની કથા તો પરમહંસોની સંહિતા છે અને સાત દિવસમાં મોક્ષ મળે તેવી કથા છે તેથી નાની નાની ભૂલો પણ નિષ્ઠામાં કેવું વિઘ્ન કરે છે તે વ્યાસજીએ બારીકાઈથી બતાવેલ છે.

ચિત્રકેતુએ પાર્વતીજીને કહ્યું કે " હે મા ! હું તમારો શાપ ગ્રહણ કરું છું. આપ જે કહો તે મારા કર્મનું ફળ છે. અજ્ઞાનથી જીવ સુખદુઃખને ભોગવે છે માટે મારે મારું કર્મ ભોગવવું જોઈએ. હું સમજું છું કે શ્રીહરિ સિવાય આ જગતમાં બીજું કોઈ નથી અને તે બંધનથી રહિત છે, છતાં તેની માયાશક્તિથી જીવને બંધ-મોક્ષ અને સંસાર મળે છે. તેથી હું શાપથી મુક્તિ માગતો નથી પણ મારું કથન આપને અનુચિત લાગ્યું તે માટે મને ક્ષમા કરો. આટલું કહી ચિત્રકેતુ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

પછી મહાદેવજીએ પાર્વતીજીને કહ્યું કે ' તમે ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જોયું ? જે લોક ભગવત્પરાયણ છે તેમને કોઇ જાતનો ભય નથી છતાં કોઇ વાર ગુણ-દોષની કલ્પના થાય તેનું કારણ અજ્ઞાન છે.

अविवेककृतः पुंसो ह्यर्थभेद इवात्मनि ।
गुणदोषविकल्पश्च भिदेव स्रजिवत्कृतः ॥

(૬-૧૭-૩૦)

અર્થ—જે પ્રકારે સ્વપ્નમાં ભેદભ્રમથી સુખદુઃખની પ્રતીતિ થાય છે તથા જાગતમાં માળામાં સર્પની ભ્રાંતિ થાય છે તેમ માણસને અજ્ઞાનથી આત્મામાં દેવ, મનુષ્ય વગેરે ભેદ અને ગુણદોષની કલ્પના થાય છે. પણ જેનામાં જ્ઞાન અને વૈરાગ્યયુક્ત ભક્તિ હોય છે તેને આ સંસારમાં પોતાની બુદ્ધિના આશ્રયરૂપ કોઈ પદાર્થ જોવામાં આવતો નથી ભગવાનની લીલાને હું પણ બરાબર જાણતો નથી, બ્રહ્માજી, સનક અને નારદ વગેરે અને દેવો પણ જાણી શકતા નથી. શ્રીહરિને તો કોઈ પ્રિય કે અપ્રિય નથી અને કોઈ પોતાનું કે પારકું નથી. એ તો બધાના અંતરાત્મા છે તેથી તે બધાને પ્રિય લાગે છે. આ ચિત્રકેતુ ભગવાનને પ્રિય છે અને હું પણ તેને પ્રિય છું માટે તેની વાણીમાં તમારે કાંઈ વિષમ-બુદ્ધિ કરવી નહિ; આ સાંભળી પાર્વતીજીની બુદ્ધિ પણ શાંત થઈ ગઈ, કારણ કે તેમનામાં પણ વિષમ બુદ્ધિ આવી ગઇ હતી.

પછી ચિત્રકેતુ ત્વષ્ટા દેવતાને ત્યાં વૃત્રાસુરરૂપે જન્મ્યો. તેના જીવનની હકીકત ગયાં અંકમાં વિસ્તારથી આપેલી છે.

પ્રકૃતિમાં ગુણદોષની બુદ્ધિ આવે છે તેનું કારણ એ છે કે તેમાં ત્રણ ગુણ રહેલા છે. તેમાંથી રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. રાગ એ અદિતિનું સ્વરૂપ છે, અને દ્વેષ એ દિતિનું સ્વરૂપ છે. એ વાત હવે પછીના અધ્યાયમાં શુકદેવજી પરીક્ષિતરાજાને સમજાવે છે. કશ્યપ મુનિને દિતિ અને અદિતિ નામની બે સ્ત્રીઓ હતી, તેમાં દિતિના ગર્ભથી હિરણ્યાક્ષ અને હિરણ્યકશિપુ ઉત્પન્ન થયા હતા. તેનું વર્ણન ત્રીજા સ્કંધમાં આવી ગયેલ છે. હિરણ્યકશિપુને ૪ પુત્ર હતા તેમાં પ્રહ્લાદ સૌથી નાનો હતો. હિરણ્યાક્ષ અને હિરણ્યકશિપુને ઇંદ્રને મદદ આપનાર વિષ્ણુએ માર્યા હતા તેથી ઇંદ્રને મારે તેવો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા દિતિના મનમાં ઉત્પન્ન થઈ, તે ઉપરથી દિતિએ પોતાના પતિ કશ્યપને સેવા કરીને પ્રસન્ન કર્યા. પછી દિતિએ કશ્યપ પાસે એવા પુત્રની માગણી કરી. કશ્યપે તેની સેવાથી પ્રસન્ન થઇને વરદાન આપ્યું હતું તેથી કશ્યપની ઇચ્છા નહોતી છતાં દિતિની ઇંદ્ર મારેની માગણી સ્વીકારી, પણ સાથે સાથે દિતિને કહ્યું કે જો તું પુંસવન વ્રત એક વર્ષ સુધી ધારણ કરીશ તો તને ઉત્તમ પુત્ર પ્રાપ્ત થશે. દિતિ તેવું વ્રત પાળવા લાગી. ઇંદ્રને આ બાબતની ખબર પડી ગઈ. એક દિવસ દિતિ જમ્યા પછી હાથપગ ધોયા વગર સુઇ ગઈ અને તેનું વ્રત ખંડિત થયું ત્યારે ઇંદ્ર પોતાના યોગબળથી તેના ઉદરમાં ઘુસી ગયો અને તેના ગર્ભના ૭ ટુકડા કર્યા, તેમાંથી ૭ બાળક થયા. તે રોવા લાગ્યા

એટલે ઇંદ્રે તે દરેકના પાછા ૭ ટુકડા કર્યા એટલે કુલ ૪૯ બાળક થયા. તે બધા મરુત્–ગણ થયા. તે મર્યા નહિ અને ઇંદ્ર સાથે ૫૦ બાળક દિતિના ગર્ભમાંથી નીકળ્યા. તેથી દિતિને આશ્ચર્ય થયું. ઇંદ્રે માફી માગી અને જે હકીકત બની હતી તે દિતિને નિવેદન કરી. દિતિએ તેને માફી આપી અને એ ૪૯ મરુત્-ગણને ઇંદ્ર દેવલોકમાં લઇ ગયો. જેમ વેદાન્તમાં પંચ-મહાભૂતનું પંચીકરણ આવે છે તેમ આ ૭ તત્ત્વનું સપ્તીકરણ જેવું છે. પાંચ મહાભૂતની સાથે મન અને બુદ્ધિ ઉમેરીએ તો ૭ થાય. એમ મૂળ પ્રકૃતિમાંથી ૭ થયા અને એ સાતનું સપ્તીકરણ કરીએ તો ૪૯ થાય. એ બધી મૂળ પ્રકૃતિની વિકૃતિ છે. છતાં ઇંદ્રરૂપી હાથના હેવે તેમને મદદ કરી દેવલોકના ઉપયોગમાં રાખ્યા. આ કથામાં મુખ્ય સમજવાનો વિષય પુંસવન વ્રતની વિધિ છે. તે છઠ્ઠા સ્કંધમાં ૧૯ મા અધ્યાયમાં વિસ્તારથી આપવામાં આવેલ છે. જેને સારી પ્રજા જોઇતી હોય તેવી સતી સ્ત્રીએ એ આખો અધ્યાય વાંચવા જેવો છે. હાલના કાળમાં સારી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી માબાપ થતા નથી, પણ ભૂલમાં માબાપ થઇ જાય છે તેથી સંયમ વગરની પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. એક વખત હિંદુસ્થાનના વાઇસરોયે બળદની ઓલાદ સુધારવા માટે આખલા ભેટ આપવાનું શરૂ કર્યું હતું; પણ માણસની ઓલાદ બગડી જાય છે તે માટે કોઇ યોગ્ય ઉપાય લેતા નથી સંતતિનિયમનથી પ્રજાની સંખ્યા ઉપર કંટ્રોલ રહે છે પણ જે બાળક જન્મે તેના ગુણ ઉપર કંટ્રોલ રાખવો હોય તો પુંસવન વ્રત માતાઓ માટે ખાસ ધ્યાન આપીને આચરવા જેવું છે. તે વ્રતમાં રોજ અમુક મંત્ર બોલી શ્રી લક્ષ્મીનારાયણની પૂજા કરવાની વિધિ છે. એ વ્રત બરાબર થાય તો સ્ત્રી-પુરુષને ઇચ્છિત પદાર્થ મળે છે. વળી તે કન્યાને સારો પતિ મળે છે, વિધવાને સદ્‌ગતિ મળે છે, જેના દિકરા મરી જતા હોય તે ચિરંજીવી થાય છે, અભાગિની સ્ત્રી સૌભાગ્યવતી થાય છે, કુરૂપા હોય તે સુંદર રૂપવાળી થાય છે. રોગી પુરુષ આ વ્રતનું આચરણ કરે તો રોગથી મુક્ત થાય છે. ટુંકામાં શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ સમસ્ત મનોરથ પૂર્ણ કરે છે (૬–૧૯–૨૮) ચિત્રકેતુના આખ્યાન પછી આવા આખ્યાનની જરૂર છે. કારણ કે પ્રકૃતિને વશ કરવી હોય તો સત્ત્વગુણ રૂપી લક્ષ્મી–નારાયણની પૂજા કરવી જોઇએ. દિતિ એ રજોગુણ અને તમોગુણનું સ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે માયામાં રહીને પણ આગળ વધી શકાય છે. તેમાં પણ ગર્ભ રહે ત્યારે જો નારદજી જેવા સંત પુરુષ ભગવાનનો મહિમા સંભળાવે તો અસુરના કુળમાં પણ પ્રહ્લાદ જેવા ભક્ત ઉત્પન્ન થાય, એ કથા હવે પછી સાતમા સ્કંધમાં શરૂ કરવામાં આવશે.

દિગમ્બર થા!

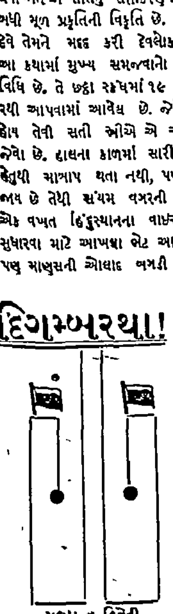

પ્રશાન્ત દ્વિવેદી

ત્યજી દેને બધી મમતા દિગમ્બર રાખ ચોળી થા,
દિગમ્બર ! રાખ ચોળી જા.

પવન આવી ઊડાડી દે આ, અગર તો ધૂળમાં મળતાં;
નીશાની નહીં રહે તો દિગમ્બર ! રાખ ચોળી થા.
દિગમ્બર ! રાખ ચોળી જા.

અશ્રુપાતે ભર્યો ખોબો મહીં લે રાખ ભીની થે,
પ્રભુ બોલ ૐ બોલીને "આપો જ્યોતિ રસોમૃતં"
ભણી તે મંત્ર, ચોળી લે શીખા બાંધી કરી માર્જન,
–ફરી તું શુદ્ધ થાવા ત્યાં દિગમ્બર રાખ ચોળી થા.
દિગમ્બર ! રાખ ચોળી જા.

મૃત્યુ

શ્રી ભાનુશંકર

(મંદાક્રાન્તા)

આવી ઊભું મરણ નજીક જોઈ ના થા દિવાનો
સુખે દુઃખે પ્રમિત સ્વપ્નું તે જતાં શોક શાનો !
આવાં આવાં કંઈક સ્વપનાં જોઈ લીધાં ઘણાં તેં
તેની તેં તો વિષકુંભી સમી માની લીધી મણાને.

(૨)

એ માણ્યાથી દુઃખદ મરણું લાગતું જીવને આ
આવે આવે દ્વિતીય સ્વપ્નું લેશ સમજાઈ જા ના
એકે સોણું વ્યથિત થઈને રાત આખી જતી ના—
જોણું કીધી ઠીક ઠીક જુઓ તેવી તારી ગતિ આ

(૩)

આ મૃત્યુના અકળ ભયથી લેશ બ્હીકું ઘટે શું ?
"પૂરું થાશે અરર સ્વપ્નું" એમ શાને રટે તું
પાક્યાથી રે પરિપુરણુ આ છોડ સૂકાઈ જાય
એ દૃષ્ટાન્તે ફળ-બીજ વડે છોડ થાયે ઘણાય

(૪)

સ્વપ્નાં સાચાં જરી ન ગણતો રાગના રંગથી તું
ટેવાયો છે પરિપુરણ હા સંસૃતિ-સંગથી તું
આવી રીતે જગક્રમ બધો ચાલતો ભાસતો આ
અસ્તોદયનો કુદરતી સદા ના થતો હ્રાસ તે આ

સમીપ ચહે ●

દેવકૃષ્ણ જોષી (પોરબંદર)

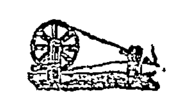

(૫)

પહેરેલું તેં બહુ વરસથી વસ્ત્ર જૂનું થયું છે,
તે ત્યાગીને નવીન ધરવા મોત ઊભું રહ્યું છે;
જૂનું છોડી નવીન ધરતાં હર્ષને પામતો તું
આ દેહાંતે ઉલટી મતિએ શોકને લાવતો શું!

(૬)

આ સ્વપ્નાને સ્વપન ગણ તો જાગૃતિ આવવાની,
એ જાગૃતિ પુનઃ તુજને મૃત્યુ ના લાવવાની—
મૃત્યુંજય એ શિવસ્વરૂપ છે મોતનું મોત એ છે
સાધી લે તું જીવ-શિવ બની, સત્ય ઉદ્યોગ એ છે.

(૭)

વ્યક્તિ રૂપે અલગ બની ને નામ-રૂપાત્મકે તું
ખાલી ફૂલી મૃગજળ વિશે મારું મારું બકે શું!
તારું સારું જગત ગણ તો પૂર્ણ પરમાર્થ થાય
એ સોપાને શુભ ક્રમવડે બ્રહ્મવેદી થવાય

(અનુષ્ટુપ)

જન્મને મોત છે નક્કી
શા માટે ડરવું પડે?
ફરે છે કાળની ચક્કી
તેમાં તો પડવું પડે.